

श्रीः

# ऋक्संहिता



सायणाचार्यविरचितभाष्यसंहिता

पदपाठयुताच.

इयंच

तत्त्वविवेचकग्रंथप्रसारकसमित्याप्रेरितः तुकारामतात्याभिरव्यः,  
गणपतरुष्णाजीमुद्रायंत्रालयाधिपतिः आत्मारामकाह्लोवाभिरव्यः,

इत्येताभ्यां

बोडसोपाह्वमहामहोपाध्यायराजारामशास्त्रि,  
गोरेइत्युपाभिधशिवरामशास्त्रिभ्यांशोधयित्वा

मुंबय्यां

गणपतरुष्णाजीमुद्रायंत्रालयेमुद्रयित्वा

प्रकाशिता.

तस्याअयमष्टमोऽष्टकः

शकाब्दाः १८१२.

एतत्पुस्तकस्य स्वामित्वं

मुनिरत्नगर्भमुद्रिते ( १८६७ ) चन् प्रज्ञाकवत्यरे कुत्तराजकीय  
पञ्चविंशतितम ( २५ ) नियमानुसारतोऽसाधारणीकृतम्.

# ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥



वागीशाद्याः सुमनसः सर्वार्थानामुपक्रमे । यं नत्वा कृतकृत्याः स्युस्तन्मामि ग-  
जाननम् ॥ १ ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा योवेदेष्टोत्थिलं जगद । निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥ २ ॥

सप्तमेष्टममध्यायं व्याख्यायाचार्यवंशजः । अष्टमे सायणाचार्यआदिमं व्याकरोत्यर्थं ॥ ३ ॥

अच्छामदति चतुर्थेनुवाकेअष्टादश सूक्तानि तत्र प्रहोतेति दशर्चं चतुर्थं सूक्तं । प्रहोता  
दशोत्पनुक्तांतं । अनुवर्तेनाद्गालंदनस्य वत्सप्रेरार्थं अनादेशपरिभाषया त्रैष्टुभं आग्नेयं पूर्वणेव  
सूक्तेन सहोक्तोविनियोगः ।

तत्र प्रथमा—

ॐ प्रहोताजातोमहान्भोविनृपद्वासीददृषामुपस्थे ।  
दधिर्योधायिसतेवयांसियन्तावसूनिविधतेतनूपाः ॥ १ ॥

प्र । होता । जातः । महान् । नृपः । ददृषत् । सीदत् ।  
अपाम् । उपस्थे । दधिः । यः । धारि । सः । ते । वयांसि ।  
यन्ता । वसूनि । विधते । तनूपाः ॥ १ ॥

योऽनृपद्वाग्रिरपां अंतरिक्षनामैतव अंतरिक्षस्योपस्थे उत्संगे वैद्युतरूपेण सीदत् निपण्णो-  
भूत् सदानीं होता यजमानानां होमनिष्पादकोजातः प्रादुर्भूतः महान् गुणैः पूज्यः नभोपिद  
अंतरिक्षस्य वेत्ता यतस्तत्रोत्पन्नः अवस्तस्य ज्ञाता नृपद्वा नृपसीदन् सदेः कनिष्ठा हस्त्यरः प्र-  
सीदत् । वेद्यां प्रसीदति अपामुपस्थे महिषाअगृष्णतेतिनिगमः । अपसामित्यर्थः कर्मणामुपस्थे  
उपस्थाने समीपे वेद्यां उक्तलक्षणः सन् अथवा अपामुदकानामुपस्थेमध्ये योऽग्निर्हविर्वोदुमसह-  
मानोनिगूढः सदेवैः पुनः प्रार्थितः उक्तविधः सन् वेद्यां प्रसीदति योऽग्निर्दधिधाता यज्ञधारकः  
सन् धायि वेद्यां निहितोभूत् सोऽग्निर्हवत्सपे विधते परिचरते ते तुभ्यं वयांस्यन्नानि वसूनि  
धनानि च यंता नियमिता भवतु । किंच तनूपाः ते तन्वः पाता च भवत्विति शेषः ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

इमंविधन्तोअपांसधस्थेपशुननृष्टपदैरनुग्मन् ।

गुहाचर्तन्तमुशिजोनमोभिरिच्छन्तोधीराभृगवोविन्दन् ॥ २ ॥

इमम् । विधन्तः । अपाम् । सधस्थे । पशुम् । न । नृष्टम् ।

पदैः । अनु । ग्मन् । गुहा । चर्तन्तम् । उशिजः । नमःभिरिः ।

इच्छन्तः । धीराः । भृगवः । अविन्दन् ॥ २ ॥

इममग्निं अपामुदकानां मध्ये निगूढं विधन्तः परिवर्ततः उपचारं वदन्तोवा ऋषयश्च पदैः पलायनमार्गव्यञ्जकैर्मष्टचोरादिभिरपहतं पशुमिवानुगमन् अनुजग्मुः गमेर्लुङि मन्त्रेणसेति चूर्लुक् तेषु मध्ये गुहायां चर्तन्तं चतुर्विगुणिकमां अप्ठु विलीनमित्यर्थः उशिजः कामधमानाः नमो-भिर्नमस्कारैः स्तोत्रैर्वा इच्छन्तः आत्मनइच्छन्तोधीराधीमतोभृगवोर्विन्दन् लब्धयन्तः अग्नेर्हविषोद्गु-मसहमानस्य पलाय्याप्ठुपवेशादेवानामन्वेषणं वाग्नेस्त्रयोज्यायांसइत्यत्र स्पष्टमाम्नातं । अन्वे-षणं कुर्वतां मध्ये-भृगूणामग्निलोभः । इमंविधन्तोअपांसधस्थेद्विदादधुर्भृगवइत्यत्रोक्तं ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

इमंत्रितोभूर्यविन्ददिच्छन्वैभूवसोमूर्धन्यध्यायाः ।

सशेष्टधोजातआहर्म्येषुनाभिर्युवांसवतिरोचनस्य ॥ ३ ॥

इमम् । त्रितः । भूरि । अविन्दत् । इच्छन् । वैभुस्त्वसः ।

मूर्धनि । अध्यायाः । सः । शेषेष्टधः । जातः । आ । हर्म्येषु ।

नाभिः । युवा । अवति । रोचनस्य ॥ ३ ॥

इमं भूरि महार्तं अग्निं वैभूवसोर्विभुवसः पुत्रः त्रितकपिः इच्छन् लब्धुमिच्छन् अ-ध्यायाः अहन्तव्यायाभूम्यामूर्धनि भूम्यामित्यर्थः तत्रार्थिदत्त लब्धवान् सोमिः शेवधः सुस्वस्य धर्मेयिता सन् हर्म्येषु यजमानगृहेषु आ सर्ववोजातः प्रादुर्भूतः सन् रोचनस्य रोचमानस्य स्वर्गादयस्य फलस्य उक्तलक्षणस्य यज्ञस्यादित्यस्य वा नाभिर्बन्धकोभवति ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

मन्द्रं होतारमुशिजोनमोभिः प्राञ्चयज्ञनेतारमध्वराणाम् ।  
विशामरुण्वन्नरतिपावकंहव्यवाहंदधतोमानुपेषु ॥ ४ ॥

मन्द्रम् । होतारम् । उशिजः । नमःऽभिः । प्राञ्चम् । यज्ञम् ।  
नेतारम् । अध्वराणाम् । विशाम् । अरुण्वन् । अरतिम् ।  
पावकम् । हव्यवाहम् । दधतः । मानुपेषु ॥ ४ ॥

उशिजः कामयमानाः ऋत्विजोमंद्रं मादनीयं होतारं होमनिष्पादकं प्राञ्चं गार्हपत्यादाहवनीयं प्रति प्राग्वंचंतं यज्ञं यजनीयं अध्वराणां यागानां नेतारं प्रापयितारं अरतिं गन्तारं सर्वदा-यागगृहे वर्तमानं पावकं शोधकं हव्यवाहं हविषोवोढारं मानुपेषु मनुष्येषु मध्ये दधतोदधानाऋत्विजोविशांयजमानानामर्थाय यद्वा विशां प्रजानामरतिं अर्थं स्वामिनमित्यर्थः नमोभिर्नमस्कारैः स्तुतिभिरित्यर्थः अरुण्वन् अकुर्वन् प्रीतं कृतवंतः ॥ ४ ॥

अथ पंचमी—

प्रभूर्जयन्तंमहाविपोधामूराअमूरंपुरांदर्माणम् ।  
नयन्तो गर्भवनांधियधुर्हिरिश्मश्रुनावीणधनर्चम् ॥ ५ ॥ १ ॥

प्र । भूः । जयन्तम् । महाम् । विपुःऽधाम् । मूराः । अमूरम् ।  
पुराम् । दर्माणम् । नयन्तः । गर्भम् । वनाम् । धियम् । धुः ।  
हिरिश्मश्रुम् । न । अवीणम् । धनंऽअर्चम् ॥ ५ ॥ १ ॥

हे स्तोतस्त्वं जयंतं जेतव्यान् महानं महानं विपोधां मेधाविनोधर्तारमग्निं प्रभुः प्रभवः समर्थोभव स्तोतुमिति शेषः । उद्धीथस्तु भूर्जयंतमित्येकपदं मत्वा भूरादीन् लोकान् जयंतमिति व्याचकार । न केवलं त्वमेकएव अपितु मूरामृदाः सर्वेपि पुरुषाः अमूरं अमूढं पुरां दर्माणं दारकं औणादिकोमनिः प्रत्ययस्वरः गर्भं अरण्योर्गर्भभूतं वनां वननीयं वाछंदसीनिवचनादमिपूर्व-



रूपाभावः हिरिश्मश्रुं नार्वानं नेत्युपमार्थीयः श्मश्रुशब्दोऽत्र शोभनत्वेन लोमसामान्यवचनः  
हरितरोमोपेतं अर्वाणं अरणशीलं अश्वमिव उक्तलक्षणाश्ववद्धरितकेशस्थानीयज्वालोपेतं  
धनर्चं प्रीणनस्तुतिं शकंध्यादित्वात्पररूपं ईदृशमग्निं नयंतोहविर्भिः प्रापयंतः धियं कर्म स्तो-  
त्रं वा धुः प्रापयंति गातिस्थेति सिचोलुक् ॥ ५ ॥

॥ इत्यष्टमस्य प्रथमे प्रथमोवर्गः ॥ १ ॥

अथ षष्ठी—

निपस्त्यासुत्रितस्तभूयन्परिवीतोयोनीसीददन्तः ।  
अतःसद्भूभ्याविशादमूनाविधर्मणायच्चैरीयतेनृन् ॥ ६ ॥

नि । पस्त्यासु । त्रितः । स्तभूयन् । परिवीतः । योनी ।  
सीदत् । अन्तरिति । अतः । समद्भूभ्यं । विशाम् । दमूनाः ।  
विधर्मणा । अयच्चैः । ईयते । नृन् ॥ ६ ॥

त्रितः त्रिपुस्थानेषु गार्हपत्यादिषु तायमानः स्तभूयन् यजमानगृहान् स्तंभितुमिच्छन्  
इच्छार्थं कयच्चि तदंताच्छतरि रूपं परिवीतः परितोज्ज्वालाभिर्ज्वातः सन् पस्त्यासु यागगृहेषु यो-  
नार्वतः स्वीये देद्यात्मके स्थाने निसीदत् निषीदति अतोऽस्मात् स्थानात् विशां यजमानरू-  
पाणां यजानां संबंधीनि हवींषिसंगृह्य संगृह्य ईद्रादीनुद्दिश्य प्रत्तानि चरुपुरोडाशादीनि  
स्वीकृत्य दधूनाः देवेभ्योदानमनाः यजमानाय वाभिमतप्रदानमना विधर्मणा तासां विधेयेन  
कर्मणा निमित्तेन दानमनाः देवेभ्योदानपक्षे विविधमनरूपेण कर्मणा यज्ञैः शशूणां नियमनैः  
सह नृन् नेतुन् देवानीयते गच्छति ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी—

अस्याजरसोदमामरित्राअर्चद्भूमासोअमयःपावकाः ।  
त्रितोचयःश्वात्रासोमुरण्यवोवनर्पदोवायवोनसोमाः ॥ ७ ॥

मं०१० अ०४ सू०४६] अष्टमोष्टकः

अस्य । अजरासः । दमाम् । अरित्राः । अर्चतुष्टमासः ।

अग्रयः । पावकाः । श्वितीचयः । श्वात्रासः ।

भुरण्यवः । वनसदः । वायवः । न । सोमाः ॥ ७ ॥

अत्र बहुत्वेन स्तूयते अस्य यजमानस्य संवन्धिनः अजरासोजरारहिताः दमां दमनीषा-  
नां रक्षःप्रभृतीनां दमेः कृपि सावेकाचइति विभक्तेरुदात्तत्वं तेषामरित्राः तारकाः अर्चतुष्टमा-  
सः अर्चतः अर्चनीयाधूमाः धूमोपलक्षिताज्वालावायेषां ते तथोक्ताः पावकाः शोधकाः श्वितीच-  
यः श्वेतिमानमंचंतः श्वितिः श्वेतं औणादिकदः श्वात्रासः क्षिप्रनामैतत् क्षिप्रधर्मकाः भुरण्य-  
वोभरणशीलाः वनर्यदः वनेषु सीदंतः संहितायां छांदसं रुत्वं वायवोन सोमाः गंतारः सोमा-  
इव हविर्दातुं यजमानस्य शीघ्राभवतीति ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

प्रजिह्वयाभस्तेवेपौअग्निःप्रव्युनानिचेतंसापृथिव्याः ।

तमायवःशुचयन्तंपावकंमन्द्रंहोतारंदधिरेयाजिष्ठम् ॥८॥

प्र । जिह्वया । भस्ते । वेपः । अग्निः । प्र । व्युनानि । चेतंसा ।

पृथिव्याः । तम् । आयवः । शुचयन्तम् । पावकम् । मन्द्रम् ।

होतारम् । दधिरे । यजिष्ठम् ॥ ८ ॥

योग्निर्जिह्वया ज्वालयामा वेपः कर्मनामैतत् कर्म प्रभस्ते तथा योग्निर्व्युनानि प्रज्ञानानि  
स्तोत्राणिपृथिव्याःरक्षणाय चेतसानुग्रहयुक्तेनमनसा प्रभस्ते तमग्निमायवः गंतारोमनुष्याः  
शुचयन्तं दीप्यमानं पावकं शोधकं मन्द्रं स्तुत्यं होतारं आह्वातारं होमनिष्पादकं वा यजिष्ठं  
अतिशयेन यष्टव्यं यष्टुतमंवा दधिरे धारयंति ॥ ८ ॥

अथ नवमी—

द्यावायमग्निर्पृथिवीजनिष्टामापस्त्वष्टाभृगवोयंसहोमिः ।

ईळेन्यंप्रथमंमातरिश्वादेवास्तंतक्षुर्मनवेयजत्रम् ॥ ९ ॥

द्यावा । यम् । अग्निम् । पृथिवी इति । जनिष्टाम् । आपः ।  
 त्वष्टा । भृगवः । यम् । सहस्रं इति । ईक्षेन्न्यम् । प्रथमम् ।  
 मातरिश्वा । देवाः । तत्क्षुः । मनवे । यजत्रम् ॥ ९ ॥

यमग्निं द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यौ जनिष्टां अजनिषातां जनेर्लुङि व्यत्ययेन परस्मैपदं  
 आपश्च यमुदपादयन् वैद्युतरूपेण त्वष्टा च यमजनयत् भृगवश्च यं सहोभिर्बलैः स्तोत्रादिसा-  
 धनैः लब्धवन्तः । भृगवोर्विदञ्जितिसुक्तं । किञ्च ईक्षेन्न्यं स्तुत्यं यं प्रथमं मातरिश्वा वायुरुदपाद-  
 यत् अन्येदेवाश्च मनवे राज्ञे मनोरथाय यजत्रं यष्टव्यं यमग्निं तत्क्षुः निष्पादितवन्तः ॥ ९ ॥

अथ दशमी—

यं त्वादेवादधिरेह्व्यवाहं पुरुस्पृहोमानुपासो यजत्रम् ।  
 सयामन्त्रग्रेस्तुवते वयोधाः प्रदेव्यन्यशसः संहिपूर्वाः ॥ १० ॥ २ ॥

यम् । त्वा । देवाः । दधिरे । ह्व्यवाहम् । पुरुस्पृहः ।  
 मानुपासः । यजत्रम् । सः । यामन् । अग्रे । तुवते । वयः । धाः ।  
 प्र । देव्यन्यन् । यशसः । सम् । हि । पूर्वाः ॥ १० ॥ २ ॥

हे अग्ने ह्व्यवाहं यं त्वात्वां देवादधिरे धारितवन्तः मानुपासोमनुष्याश्च पुरुस्पृहो बहुकामान्  
 स्पृहयन्तो यजत्रं यष्टव्यं दधिरे धारितवन्तः । हे अग्ने सत्त्वं यामन् यामनि यज्ञे स्तुवते मह्यं त्वं व-  
 योन्नं धाः देहि । हे अग्ने त्वत्तः देवयन् देवकामो यजमानः पूर्वाविह्वीः बहूनि यशसो यशसि  
 सं हि इति उपसर्गश्रुतेर्योग्यक्रियाध्याहारः समाप्नोति त्वत् ॥ १० ॥

॥ इत्यष्टमस्य प्रथमे द्वितीयोवर्गः ॥ २ ॥

जगृमते इत्यष्टर्चं पंचमं सूक्तं आंगिरसस्य सप्तगुणाग्रः आपँ त्रैमुभं विकुंठानामासुरस्त्री  
 साचेंद्रसदृशं पुत्रं कामयमाना रुच्छूचां द्राघणादिकं तपस्तेषु मत्सदृशोऽन्यः कश्चिन्माजनिष्टेति  
 बुधेन्द्रएव तस्याः पुत्रो जातः तादृशो विकुंठईदो देवता । तथा चानुकांतं—जगृमते सप्तगुर्वैकुंठमि-  
 दं तुष्टावेत्यादि । गतो विनियोगः ।

तत्र प्रथमा—

ज॒गृ॒भ्माते॒दक्षि॑णमिन्द्र॒हस्तं॑ वसू॒यवो॑ वसु॒पते॑ वसू॒नाम् ।  
वि॒द्महि॑त्वा गो॒पतिं॑ शूर॒गोना॑म॒स्मभ्यं॑ चि॒त्रं वृ॑ष॒णं र॒यिं दा॑ः ॥ १ ॥

ज॒गृ॒भ्म । ते । दक्षि॑णम् । इन्द्र॒ । हस्तं॑ । वसू॒यवः॑ । वसू॒पते॑ ।  
वसू॒नाम् । वि॒द्म । हि । त्वा । गो॒पतिम् । शूर॒ । गोना॑म् ।  
अ॒स्मभ्यम् । चि॒त्रम् । वृ॑ष॒णम् । र॒यिम् । दाः॑ ॥ १ ॥

वसूनां वसुपते बहूनां धनानां स्वामिन् हे इन्द्र ते तव दक्षिणं हस्तं वसूयवो वसुकामाः वयं  
जगृभ्म गृह्णीमः । यथा बहुपदस्यार्थिनो मक्ष्मदत्त्वा न गतव्यमिति हस्तं गृह्णति तद्वत् । हे शूर वि-  
क्रतिं त्वं त्वां गोनां गोपतिं । अत्र वृत्त्यवृत्तिभ्यां स्वामित्वं बहुत्वं च प्रतिपाद्यते बहूनां गवां  
पतिं विद्म जानीमः अतोऽस्मभ्यं चित्रं चावनीयं वृषणं वर्षकं रयिं धनं दाः देहि ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

स्वा॒युधं॑ स्व॒वंसं॑ सु॒नीथं॑ चतुःसमु॒द्रं ध॒रुण॑र॒यीणा॑म् ।  
च॒र्क॒त्यं शं॑स्यं भूरि॒वार॑म॒स्मभ्यं॑ चि॒त्रं वृ॑ष॒णं र॒यिं दा॑ः ॥ २ ॥

सु॒ह॒आ॒युध॑म् । सु॒ह॒अ॒वंस॑म् । सु॒ह॒नी॒थम् । चतुः॑समु॒द्रम् ।  
ध॒रु॒णम् । र॒यी॒णा॑म् । च॒र्क॒त्यम् । शं॑स्यम् । भूरि॒वार्म् ।  
अ॒स्मभ्यम् । चि॒त्रम् । वृ॑ष॒णम् । र॒यिम् । दाः॑ ॥ २ ॥

स्वायुधं शोभनवज्राद्यायुधं स्ववंसं शोभनरक्षणं सुगमनं वा सुनीथं सुनयनं चतुःसमुद्रं  
चतुरः समुद्रान् योपयसाव्यामोति तं धरुणं धारकं तेषां रयीणां धनानां चर्कत्यं पुनः पुनः क-  
र्तव्यं शंस्यं स्तुत्यं भूरिवारं भूरीणां दुःखानां वारकं बहुभिर्वरणीयं वा त्वां विद्मेति शेषः । ता-  
दृशोऽस्मभ्यमित्यादिपूर्ववत् । यद्वा हे इन्द्र ईदृग्गुणविशिष्टं पुत्राख्यं रयिं दाः देहि ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

सुब्रह्माण्देववन्तं बृहन्तं मुरुंगं गभीरं पृथुवृधमिन्द्र ।

श्रुतर्क्षपिमुग्रमभिमातिपाहं मस्मभ्यं चित्रं वृषणं रयिं दाः ॥ ३ ॥

सुब्रह्माणम् । देववन्तम् । बृहन्तम् । उरुम् । गभीरम् ।

पृथुवृधम् । इन्द्र । श्रुतर्क्षपिम् । उपम् । अभिमातिः सहम् ।

अस्मभ्यम् । चित्रम् । वृषणम् । रयिम् । दाः ॥ ३ ॥

हे इन्द्र त्वं सुब्रह्माणं ब्रह्मपरिवृढं स्तुतिलक्षणं कर्म शोभनस्तुतिकमित्यर्थः देववन्तं बृहन्तं महान्तं उरुं विस्तीर्णं गभीरं असुरादिभिरगम्यं पृथुवृधं विततमूलं श्रुतर्क्षं श्रुताकपयोयेन तादृशं क्षीणां ह्यापयितारं प्रथितज्ञानं वा उग्रमुदूर्णबलं अतएवाभिमातिपाहं अभिमातीनां शत्रूणां अभिभवितारं हंतारं अस्मभ्यं चित्रं पूज्यं वृषणं वर्षकं पुत्रं रयिं धनं च दाः देहि । अथवा विशेष्यविशेषणभावः उक्तलक्षणं पुत्राख्यं रयिं दाः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

सनद्वाजं विप्रवीरं तरुत्रं धनस्पृतं शशुवांसं सुदक्षम् ।

दस्युहन् पूभिर्दमिन्द्रं सत्यमस्मभ्यं चित्रं वृषणं रयिं दाः ॥ ४ ॥

सनत्स्वाजम् । विप्रस्वीरम् । तरुत्रम् । धनस्पृतम् । शशुस्वांसम् ।

सुदक्षम् । दस्युहन्म् । पूभिर्दमिन्द्रम् । इन्द्र । सत्यम् ।

अस्मभ्यम् । चित्रम् । वृषणम् । रयिम् । दाः ॥ ४ ॥

हे इन्द्र सनद्वाजं लब्धवान् विप्रवीरं मेधाविनं पुत्रं तरुत्रं वारकं धनस्पृतं धनानां पूरकं स्पृष्टारं वा स्पृणोतेः स्पृशतेर्वोचरं पदं शशुवांसं वर्षमानं सुदक्षं शोभनबलं दस्युहन् शत्रूणां हंतारं पूभिर्दं शत्रूणां पुरा भेत्तारं सत्यं सत्यकर्माणं शिष्टमुक्तं ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमी—

अश्वावन्तरथिनं वीरवन्तं सहस्रिणं शतिनं वाजमिन्द्र ।

भद्रव्रातं विप्रवीरं स्वर्षामस्मभ्यं चित्रं वृषणं रथिदाः ॥ ५ ॥ ३ ॥

अश्ववन्तम् । रथिनम् । वीरवन्तम् । सहस्रिणम् । शतिनम् ।

वाजम् । इन्द्र । भद्रव्रातम् । विप्रवीरम् । स्वःऽसाम् ।

अस्मभ्यम् । चित्रम् । वृषणम् । रथिम् । दाः ॥ ५ ॥ ३ ॥

हे इन्द्र अश्वावन्तं बहुभिरश्वैरुपेतं रथिनं रथवन्तं वीरवन्तं वीरैः पुरुषैरुपेतं सहस्रिणं सहस्रवन्तं शतिनं शतवन्तं असंख्यातगवादियुक्तमित्यर्थः वाजं वाजोन्तं तद्वन्तं अशो आदिभ्यो-  
च् भद्रव्रातं भद्रगणं कल्याणसेवकैः परिवृतं विप्रवीरं विप्रवीरैश्चोपेतं स्वर्षां सर्वस्य संभ-  
कारं शिष्टमुक्तं ॥ ५ ॥

॥ इत्यष्टमस्य प्रथमे तृतीयोवर्गः ॥ ३ ॥

अथ षष्ठी—

सप्तगुं मम मतिः स्तुतिर्देवविषया अच्छ जिगाति अभिगच्छति ।

य आङ्घ्रिरसो नमसोऽपसद्योऽस्मभ्यं चित्रं वृषणं रथिदाः ॥ ६ ॥

प्र । सप्तगुम् । ऋतध्रीतिम् । सुष्टमेधाम् । वृहस्पतिम् । मतिः ।

अच्छ । जिगाति । यः । आङ्घ्रिरसः । नमसा । उपसद्यः ।

अस्मभ्यम् । चित्रम् । वृषणम् । रथिम् । दाः ॥ ६ ॥

सप्तगुं मां मतिः स्तुतिर्देवविषया अच्छ जिगाति अभिगच्छति । कीदृशं सप्तगुं ऋतधी-  
तिं सत्यकर्माणं सुमेधसं शोभनप्रज्ञं वृहस्पतिं वृहत्तोमन्त्रस्य स्वामिनं यः सप्तगुरांगिरसो गिरो-  
गोत्रोत्पन्नोऽहं नमस्कारेण देवानुपसद्यः उपगन्तव्यः यद्वा नमसान्नेनोपसद्यः उपसदनीयो देवैरनु-  
ग्राह्य इत्यर्थः तादृशाय अस्मभ्यं मह्यं चित्रं वृषणं रथिं दाः ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी—

वनीवानोममदूतासुइन्द्रंस्तोमांश्चरन्तिसुमतीरियानाः ।

हृदिस्पृशोमनसावच्यमानाअस्मभ्यंचित्रंवर्पणंरयिदाः ॥ ७ ॥

वनीवानः । मम । दूतासः । इन्द्रम् । स्तोमाः । चरन्ति । सुमतीः ।

इयानाः । हृदिस्पृशः । मनसा । वच्यमानाः ।

अस्मभ्यम् । चित्रम् । वर्पणम् । रयिम् । दाः ॥ ७ ॥

वनीवानोवननवतः वननं संभजनं तद्वतः वनेच्छन्दसीवनिषीचेतिमत्वथीयोवनिष मम  
सप्तमोः दूतासोदूतसदृशाः दूतामथा भर्तुरभिमतार्थं प्रापणीयं प्रापयति दद्वत्स्तुत्यान् गुणेन प्रा-  
पयंतः स्तोमाः स्तयाः सुमतीः तस्यैद्वस्यास्मद्विषयाअनुकूलाबुद्धीरियानाः याचमानाः इंद्रं च-  
रन्ति प्रामुवन्तु । पुनश्च तएव विशेष्यन्ते—हृदिस्पृशः हृदये स्पृशंतः स्तुत्यस्य प्रियभूताइत्यर्थः  
हृद्युक्त्यङ्गिरुपसंख्यानमिति सप्तम्यालुक् मनसा सत्वोद्विकेन वच्यमानाः उच्यमानाः । अस्म-  
भ्यमित्यादिगतं ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

यत्त्वायामिदद्धितञ्जइन्द्रवृहन्तक्षयमसंमंजनानाम् ।

अभितघ्नावापृथिवीगृणीतामस्मभ्यंचित्रंवर्पणंरयिदाः ॥ ८॥४॥

यत् । त्वा । यामि । दद्धि । तत् । नः । इन्द्र । वृहन्तम् । क्षयम् ।

असंमम् । जनानाम् । अभि । तत् । आवापृथिवी इति । गृणीताम् ।

अस्मभ्यम् । चित्रम् । वर्पणम् । रयिम् । दाः ॥ ८ ॥ ४ ॥

हे इंद्र त्वा त्वां यद्वक्ष्यमाणं यामि याचामि वणंलोपच्छांदसः तत् याच्यमानं नोस्मभ्यं  
दद्धि देहि दददाने लोटि व्यत्ययेन परस्मैपदं बह्वलंछंदसीति शपोलुक् । तदिति सामान्येन  
निर्दिष्टं विशेषयति बृहंतं महांतं क्षयं निवासं जनानां यजमानानामन्येषां असमं असाधा-  
रणं देहि । त्वया दातव्यं यावापृथिवी अभिगृणीतां अभिमन्येतां ॥ ८ ॥

॥ इत्यष्टमस्य प्रथमे चतुर्थोवर्गः ॥ ४ ॥

अहंभुवमित्येकादशार्चं पष्ठं सूक्तं पूर्वसूक्तेन सप्तगुणास्तुतोहृष्टः सन्निदमादिसूक्तत्रयेण स्वयमात्मानमस्तौत् । तस्माद्वैकुण्ठाख्यस्यैदस्यवाक्यत्वात् यस्यवाक्यंसंक्रपिरिति परिभाषया इंद्रक्रपिः वैकुण्ठस्यैदस्यैव स्तूयमानत्वात् यातेनोच्यतइतिपरिभाषया इंद्रएवदेवता दशम्येकाशीसप्तम्यस्त्रिष्टुभः शिष्टास्त्रिष्टुर्धत्परिभाषया जगत्पत्यः । तथाचानुक्रावं—सप्तगुस्तुतिसंहृष्टआत्मानमुत्तरैस्त्रिभिस्तुष्टावाहंभुवमेकादशांत्येत्रिष्टुभौ सप्तमीचेति । अतिरात्रे द्वितीयपर्याये होतुः शस्त्रे एतत्सूक्तं । सूत्रितंच—अहंभुवमपाय्यस्यांधसोमदायेति याज्येति । समूहस्यदशरात्रस्य तृतीयेच्छंदोमे निष्केवत्येप्येतत्सूक्तं । अहंभुवंतत्तइंद्रियमितिनिष्केवत्यमिति हि सूत्रितं ।

तत्र प्रथमा—

अहंभुवंवसुनः पूर्यस्पतिरहंधनानिसंजयामिशश्वतः ।  
माहवन्तेपितरंनजन्तवोहंदाशुपेविभंजामिभोजनम् ॥ १ ॥

अहम् । भुवम् । वसुनः । पूर्यः । पतिः । अहम् । धनानि । सम् ।  
जयामि । शश्वतः । माम् । हवन्ते । पितरम् । न । जन्तवः ।  
अहम् । दाशुपे । वि । भजामि । भोजनम् ॥ १ ॥

अहमिन्द्रोवसुनोधनस्य पूर्यः मुख्यः असाधारणः पतिः स्वामी भुवं अभवं भवतेर्लङि बहुलंछंदसीति शपोलुक् अचिभ्रुधात्वित्यादिनोवडादेशः अहभावच्छंदसः । तथाहं शश्वतः बहूनामितव बहोः शत्रोः संबंधीनि धनानि समित्येकीभावे सह जयामि । किंच मामेव जंतवः प्राणिनोयजमानाहवन्ते आह्वयंति पितरं पितरमिव पुत्राः अहं दाशुपे हविषोदात्रे यजमानानाम् भोजनमन्नं विभजामि ददामि ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

अहमिन्द्रोरोधोवक्षोअथर्वणस्त्रितायुगाअंजनयमहेरधि ।  
अहंदस्युभ्यःपरिनुम्णमाददेगोत्राशिर्क्षन्दधीचेमातृरिष्वने ॥ २ ॥



अ॒हम् । इन्द्रः । रोधः । वक्षः । अथर्वणः । त्रिताय । गाः ।

अ॒ज॒न॒यम् । अहेः । आधि । अ॒हम् । दस्यु॑इ॒भ्यः । परि॑ । नृ॒म्णम् ।

आ । ददे । गो॒त्रा । शि॒क्षन् । द॒धी॒चे । मा॒तरि॒श्वने ॥ २ ॥

आयपादस्येतिहासमाहुः आथर्वणं दध्यंचं मधुविद्यावंतं इन्द्रागत्य मधुविद्यां कस्य चिन्नं ब्रूयादिति निषमितवान् । यदि ब्रूयात्ते शिरश्छेत्स्यामीत्युक्तवान् सचाथर्वणोऽपि विद्यामुवाच इदं ह्येतन्मधुदध्यङ्गाथर्वणोऽपि विद्यामुवाच । अश्वस्यशीर्ष्णाप्रमदीमुवाचेति हि श्रुती । सर्वेन्द्र-  
आगत्य दधीचः शिरोहरदिति । तदत्रोच्यते—इन्द्रोहं अथर्वणोऽथर्वणः पुत्रस्य दधीचो वक्षस्तदु-  
पलक्षितं शिर इत्यर्थः तस्य रोधो रोधकोहतास्मि तथा त्रितायेतन्नापकापाध्याय कूपपतिताय  
तदुद्धरणार्थमहेर्मेघस्याधि उपरिगा उदकानि अजनयं उदपादये त्रितस्य कूपपतितस्तेषां मति  
उद्धरणमार्थन । संमातपंत्यभितै इत्यत्र प्रतिपादितं । तथाहं दस्युज्य उपलक्षयितृज्यः शत्रुज्यः सका-  
शान्नुम्ना धनमाददे आदत्तवानस्मि । किंकुर्वन् गोषा गवां उदकानां पालकान् मेघान् शिक्षन्  
हितान् किमर्थं मातरिश्वने मातरिश्वनः पुत्राय दधीचे एतन्नामकाय ऋषये वर्णकामनया वृ-  
वृक्षं पार्थिवमिच्छन् ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

म॒य्य॒त्त्व॒ष्टा॒व॒ज्रं॒मत॒क्षदा॒य॒सं॒म॒यि॒दे॒वा॒सो॒वृ॒ज॒न्न॒पि॒क॒र्तु॒म् ।

म॒मा॒नी॒कं॒सूर्य॑स्येव दुष्ट॒रं॒मा॒मा॒र्य॑न्ति रुतेन क॒र्त्वे॒न॒च ॥ ३ ॥

म॒स्य॑म् । त्व॒ष्टा । व॒ज्रम् । अ॒त॒क्षत् । आ॒य॒सम् । म॒यि॑ । दे॒वा॒सः ।

अ॒वृ॒ज॒न् । अ॒पि॑ । क॒र्तु॑म् । म॒म॑ । अ॒नी॒कम् । सूर्य॑स्य इ॒द्व ।

दु॒स्तरं॑म् । मा॒म् । आ॒र्य॑न्ति । रु॒तेन॑ । क॒र्त्वे॒न॒ । च॒ । ३ ॥

मस्यं मदर्थं त्वष्टा देवः आयसमपोमयं वज्रं आयुधं अतक्षत् संपादितवान् । अपिच  
देवाः मयि विषये कर्तुं यत्नं अवृजन् कुर्वन्ति मम अनीकं अश्वादि सूर्यस्येव रवेरिव दुस्तरं  
दुरवगाहं । किंच रुतेन निष्पादितेन कर्त्वेन वृत्रवधादिरूपेण कर्मणा उपलक्षितं मां सर्वे  
आर्यन्ति गच्छन्ति ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

अ॒हमे॒नं॒ग॒व्यय॒म॒श्वयं॒प॒शुपु॒रीपि॒णं॒साय॑के॒नाहि॒र॒ण्यय॑म् ।  
पु॒रुस॒ह॒स्त्रा॒निशी॑शा॒मिदा॒शुपे॑यन्मा॒सोमा॑स॒उ॒क्थि॒नो॒अम॑न्दि॒पुः ॥ ४ ॥

अ॒हम् । ए॒नम् । ग॒व्यय॑म् । अ॒श्वय॑म् । प॒शुम् । पु॒री॒पि॒णम् ।  
सा॒य॒के॒न । हि॒र॒ण्यय॑म् । पु॒रु । स॒ह॒स्त्रा । नि । शि॒शा॒मि । दा॒शुपे॑ ।  
यत् । मा॒ । सोमा॑सः । उ॒क्थि॒नः । अम॑न्दि॒पुः ॥ ४ ॥

अहं एतं गव्ययं गोमयं अश्वयं अश्वमयं हिरण्ययं हिरण्यमयं हिरण्यालं-  
कारोपेनं पुरीपिणं पुगीपमुदकं क्षीररूपं तद्वतं पशुं शत्रुसंवर्धिने जात्यैकवचने पशुसंगमित्य-  
र्थः । तं सायकेनापुधेनाजयं । तथा पुरु पुरुषाणि सहस्रा सहस्राणि शस्त्राणि निशिशामि संस्क-  
रोमि दाशुपे दत्तयते यजमानाय वैरिनिनागापेत्यर्थः । कदेति उच्यते—यद्यदा मा मां सोमासः  
सोमाः उक्थिनः शस्त्रोपेताः संतः अथवा सोमेन शस्त्रोपेतायजमाना अमंदिपुस्तर्पयन्ति ॥ ४ ॥

अथ पंचमी—

अ॒हमि॒न्द्रो॒नपरा॑जि॒ग्ये॒इ॒द्धनं॑ नमृ॒त्यवे॑व॒तस्थे॑ कदा॒चन॑ ।  
सोम॑मिन्मा॒सु॒न्वन्तो॑या॒चता॑व॒सूने॑म॒पूर॑वः॒स॒ख्ये॒रि॒पाथ॑न ॥ ५ ॥ ५ ॥

अ॒हम् । इ॒न्द्रः । न । प॒रा । जि॒ग्ये । इत् । ध॒नम् । न ।  
नृ॒त्यवे॑ । अ॒व । त॒स्थे । कदा॑ । च॒न । सोम॑म् । इत् । मा॒ । सु॒न्वन्तः ।  
या॒च॒त॒ । वसु॑ । न । मे॒ । पू॒र॒वः । स॒ख्ये । रि॒पा॒थ॒न ॥ ५ ॥ ५ ॥

इन्द्रः सर्वस्य धनस्य स्वाम्यहं धनं आत्मीयं न पराजिग्ये इत् नैव पराभावयापि मदी-  
यं धनं न पराभूयत इत्यर्थः । किंचाहं मृत्यवे सर्वेषां मारकाय कदाचन कदापि नावतस्थे ना-  
वस्थितो भवामि इन्द्रभक्तान् मृत्युभाजो भवन्ति किल किमु वक्तव्यं इन्द्रस्य शत्रुविरहे । यस्मादेवं  
तस्मात्सोमं सुन्वन्तो हे यजमानाः वसु युष्मदपेक्षितं धनं मेव मामेव याचत हे पूरवः मनुष्याः  
मे सख्ये न रिपाथन मारिष्ठा भवथ मत्सख्यं मा विनाशयथ ॥ ५ ॥

॥ इत्यष्टमस्य प्रथमे पञ्चमोऽष्टकः ॥ ५ ॥

अथ षष्ठी—

अहमेताञ्छाश्वंसतोद्वाद्देन्द्रयेवञ्चयुधयेरुणवत ।

आह्वयमानोऽवहन्मनाहनन्दृह्णावदन्ननमस्युर्नमस्विनः ॥ ६ ॥

अहम् । एतान् । शाश्वंसतः । द्वाद्वा । इन्द्रम् । ये । वज्रम् ।

युधये । अरुणवत । आह्वयमानान् । अव । हन्मना । अहनम् ।

दृह्णा । वदन् । अनमस्युः । नमस्विनः ॥ ६ ॥

अहमिदमेतान् वक्ष्यमाणान् शाश्वंसतः भृशं प्राणतः प्रवृद्धबलान् शत्रून् द्वाद्वा द्वौद्वौ यु-  
ग्मभूतावित्यर्थः तानेतानिति संबंधः । एतानित्युक्तंकानित्याह ये च इन्द्रं शत्रूणां दारकं इन्द्र-  
घ्नूणां दारयितेति निरुक्तं । ईदृशं वज्रं बलिनं यद्वा वज्रवर्तं युधये युद्धायारुणवताकुर्वन् ताने-  
तानित्यर्थः । पुनः कीदृशान् आह्वयमानान् एहि युध्यस्वेत्याह्वयतः शत्रून् नमस्विनः नमनव-  
तोबलान्नामपित्वा अनमस्युः अप्रणतिशीलः सन् दृह्णा दृढानि भयजनकानि स्थिराणि वच-  
नानि वदन् हन्मना हननसाधनेन वज्रेण अवाहनं हतवानस्मि ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी—

अग्नी॑ इ॒दमे॒कमे॒कोऽस्मि॒न्नि॒प्याल॒मी॒हाकिमु॒न्नयः॑ करन्ति ।

खले॒नप॒र्षान्प्रति॑हन्मि॒मूरि॒किमा॑निन्दन्ति॒शत्र॑वो॒निन्द्राः॑ ॥ ७ ॥

अग्नि । इदम् । एकम् । एकः । अस्मि । निप्याद् । अग्नि ।

द्वा । किम् । कुं दति । त्रयः । करन्ति । खले । न । पर्षान् ।

प्रति । हन्मि । मूरि । किम् । मू । निन्दन्ति । शत्रवः ।

अनिन्द्राः ॥ ७ ॥

अहं इदं इदानीमेकं शत्रुमेकोसहायएव सन्नभ्यस्मि अभिप्रवामि । किंच निःपाद् सप्त-  
दानिःपहमाणोहं द्वाद्वावप्यसहशत्रू अभ्यस्मि किमु किंवा त्रयः शत्रवः करन्ति कुर्वन्ति तान-

प्यभिभवामीत्यर्थः । किं बहुना खले न खले यथा निष्पावजीर्णव्रीहादिस्तंगान् अनायासेन प्रतिहन्ति कर्षकः तद्वत्पर्णं परुषान्निष्ठुरान् भूरि बहून् शत्रून् प्रतिहन्मि मा मां आनिन्द्राः इन्द्र-  
रहिताः इन्द्रमजानन्तः इन्द्रविरोधिनः शत्रवोमार्भेदं किं निन्दन्ति निन्दितुमशकादित्यर्थः । अत्रा-  
भिभवामीदमेकमेकोस्मि निःपहमाणः सपत्नानभिभवामि द्वौ किमात्रयः कुर्वत्येकइतासंख्या-  
द्वौ द्रुतवरासंख्यात्रयस्तीर्णतमासंख्या चत्वारश्चत्तितमासंख्येत्यादिनिर्हृतं द्रष्टव्यं ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

अहंगुहूभ्योअतिथिग्वमिष्करमिपंनवृत्रतुरंविशुधारयम् ।  
यत्पर्णयघ्नउतवाकरंजहेप्राहमहेवृत्रहत्येअशुश्रवि ॥ ८ ॥

अहम् । गुहूभ्यः । अतिथिग्वम् । इष्करम् । इपंम् । न ।  
वृत्रतुरम् । विशु । धारयम् । यत् । पर्णयघ्ने । उत । वा ।  
करञ्जहे । प्र । अहम् । महे । वृत्रहत्ये । अशुश्रवि ॥ ८ ॥

अहमिन्द्रोगुण्यः एतन्नामकेज्योजनपदेश्यः रक्षणायातिथिग्वं अतिथिगोः पुत्रं दिवो-  
दासमृषिमिष्करं निष्कर्तारं वृत्रतुरं शत्रूणां हिंसकं विशु प्रजासु मध्ये इपंन अन्नमिव तासा-  
मन्नं यथा भोगाय भवति तद्वत् अन्नस्थानीयं धारयं धारितवानस्मि । कदेति उच्यते यद्य-  
दा पर्णयघ्ने पर्णयनामकस्यासुरस्य हननवति उतवा अपिच करंजहे एतन्नामकस्य हननोपेते  
महे महति वृत्रहत्ये संग्रामे अहं प्र प्रकर्षेण अशुश्रवि विश्रुतोभवं ॥ ८ ॥

अथ नवमी—

प्रमेनमीसाप्यइपेभुजेभूद्रवामेपंसख्यारुणुतहिता ।  
दिद्युयदस्यसमिथेपुमंहयमादिदेनंशंस्यमुक्थ्यंकरम् ॥ ९ ॥

प्र । मे । नमी । साप्यः । इपे । भुजे । भूत् । गवाम् । एपे ।  
सख्या । रुणुत । हिता । दिद्युम् । यत् । अस्य । समइथेपुं ।  
मंहयम् । आत् । इत् । एनम् । शंस्यम् । उक्थ्यम् । करम् ॥ ९ ॥

मे मम मत्संबंधी नमी नामकत्वान्नमः स्तोत्रं तदस्यास्तीति नमी स्तोता साध्यः सर्वैरा-  
श्रयणीयः सन्निपेऽन्नाय भुजे भोगाय प्रभूत् प्रभवति तं मत्स्तोतारं मनुष्यागवामेपे अन्वेषणाय  
सख्या सख्याय च द्विता द्विविधं द्विप्रकाराय लुण्ठत लुण्ठन्ति गवां दातारं सत्तापं च कुर्वती-  
त्यर्थः । यद्वा गवामेपे एषणे द्विता द्वेधा सख्याय शरीराय सैनिकाय च सख्याय लुण्ठन्ति ।  
कदेति तदुच्यते यद्यदास्य मत्संबन्धिनः स्तोतुर्जगार्थं समिथेषु संग्रामेषु दिघुं आयुधं गंहयं  
स्थीकुर्यामित्यर्थः आदिदन्तरमेवैनं स्तोतारं शंस्यं स्तुत्यपुनश्च उक्तार्हं करं अकरं करोमि ॥९॥

अथ दशमी-

प्रनेमस्मिन्ददृशेसोमोअन्तर्गोपानेममाविरस्थाकृणोति ।

सतिग्मशृङ्गं वृषमंयुयुत्सन्द्रुहस्तस्थौबहुलेवृद्धोअन्तः ॥ १० ॥

प्र । नेमस्मिन् । दृशे । सोमः । अन्तः । गोपाः । नेमम् । आविः ।

अस्था । कृणोति । सः । तिग्मशृङ्गम् । वृषभम् । युयुत्सन् ।

द्रुहः । तस्थौ । बहुले । वृद्धः । अन्तरिति ॥ १० ॥

नेमस्मिन्नेमशब्दोर्ध्वर्षायः यथा अपथा च द्वौ पुरुषौ मुष्यंती तयोरेकस्मिन्यष्टरीत्यर्थः  
तस्मिन्नन्तः सोमो दृशे दृश्यते तं नेमं अर्धमेकं गोपाः गोपायितेन्द्रः अस्थाक्षेणसाधनेनेन्द्रेण  
आविष्करोति प्रकटयति शत्रुभिरनभिभूतं करोतीत्यर्थः सः यत्र सोमो न दृश्यते सः तिग्म-  
शृङ्गं तीक्ष्णायुधं वृषभं बाणान् वर्षतयं इन्द्रेणानुगृहीतं प्रविष्युत्सन् योद्धुमिच्छन् द्रुहो-  
द्रोघा वृद्धः सन् बहुले अंधकारे अंतस्तस्थ मध्ये तस्थौ तिष्ठति यदैवं व्याख्येयं नेमस्मि-  
न्निन्द्रभक्ते अंतः सोमोदृशे नेममन्यं गोपाः स्वभक्तक्षकइन्द्रः अस्था वज्रेणाविष्करोति आ-  
विष्करोति वज्रेण प्रकटयतीत्यर्थः सनेमोद्रुहस्तिग्मशृङ्गं वृषभार्णिव्युत्सन् शिष्टं समानं ॥१०॥

अथैकादशी-

आदित्यानां वसूनां रुद्रियाणां देवो देवानां नर्मिनामिधाम ।

तेमांश्च दायशर्वसेततल्लुरर्षराजितमस्तुतमपाह्मम् ॥ ११ ॥ ६ ॥

आदित्यानां । वसूनाम् । रुद्रियाणाम् । देवः । देवानाम् ।  
न । मिनामि । धाम । ते । मा । भद्राय । शर्वसे । ततक्षुः ।  
अपराहजितम् । अस्तृतम् । अपांक्तम् ॥ ११ ॥ ६ ॥

आदित्यानां वसूनां रुद्रियाणां रुद्राणां यद्वा रुद्रपुत्राणां मरुतां च देवानां धाम स्थानं  
देवदेवो न मिनाति न हिनस्ति ते आदित्यादयो मां भद्राय शर्वसे ततक्षुः अनुगृह्णंतु अपरा-  
जितमस्तृतमाहिंसितमपांक्तं अनभिभूतं ॥ ११ ॥

॥ इत्यष्टमस्य प्रथमे पष्ठोवर्गः ॥ ६ ॥

अहं दामित्येकादशर्चं सप्तमं सूक्तं वैकुण्ठेन्द्र एव ऋषिः देवता च । द्वितीयैकादशयौ त्रिष्टुभौ  
शिष्टाजगत्यः । अनुक्रांतं च—अहं दामित्योपाद्ये च त्रिष्टुभाविनि । द्वितीये पर्याये मैत्रावरुणस्येदं  
सूक्तं । सूत्रितं च—अहं दामितामुतामिन्द्रो अस्तु सोममिति ।

तत्र प्रथमा—

अहंदां गृणते पूर्व्यं वसु ब्रह्मं रुणवं मह्यं वर्धनम् ।  
अहं भुवं यजमानस्य चोदिताय ज्वनः साक्षि विश्वस्मिन् भरे ॥ १ ॥  
अहम् । दाम् । गृणते । पूर्व्यम् । वसु । अहम् । ब्रह्म । रुणवम् ।  
मह्यम् । वर्धनम् । अहम् । भुवम् । यजमानस्य । चोदिता ।  
अयज्वनः । साक्षि । विश्वस्मिन् । भरे ॥ १ ॥

अहमिन्द्रो गृणते स्तुवते पूर्व्यं मुख्यं वसु धनं दां अदां अहमेव ब्रह्म परिवृढं कर्म स्तुति-  
लक्षणं मह्यं वर्धनं रुणवं करोमि स्तोतुः संबन्धि स्तोत्रं तस्मै धर्मं प्रयच्छन् मह्यमेव वर्धनं क-  
रोमीत्यर्थः । तथाहं यजमानस्य मामुद्दिश्य यदुर्ध्वनस्य चोदिता मेरकोभुवं भवामि अयज्वनोऽ-  
यष्टुः अयष्टारमित्यर्थः तं विश्वस्मिन् भरे सर्वस्मिन् अपि संग्रामे साक्षि अभिभवामि ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

मां धुरिन्द्रं नाम देवतां दिवश्च गमश्चापां च जन्तवः ।  
अहं हरीरुपणा विव्रतारू अहं वज्रं शर्वसेष्टृष्णवाददे ॥ २ ॥

माम् । धुः । इन्द्रम् । नाम । देवता । दिवः । च । गमः । च ।

अपाम् । च । जन्तवः । अहम् । हरी इति । र्यणा । विह्वता ।

रघू इति । अहम् । वज्रम् । शवसे । धृष्णु । आ । इदे ॥ २ ॥

इंद्रं नाम इंद्रनामानं मां देवता देवानां मध्ये दिवोद्युलोकस्य गमा पृथिवी आपोतरिक्षं  
एतेषु लोकेषु जंतवो जातामामेव धुः अधुर्धारयन्ति हविर्भिः स्तुतिभिश्च अहं यज्ञगमनाय संग्राम-  
गमनाय वा हरी हरितवर्णौ वृषणा पुंस्त्वोपेतौ विह्वता विविधकर्माणी रघु लघुगामिनौ अश्वौ  
न योजयामि रथे । तथाहं धृष्णु धर्षकं वज्रमायुधं शवसे बलायाददे स्वीकरोमि ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

अहमत्कंकवयेशिभ्रथं हथैरहंकुत्समावमाभिरुतिभिः ।

अहंशुष्णस्य श्रथितावधर्ममन्नयोरार्यन्नामदस्यवे ॥ ३ ॥

अहम् । अत्कम् । कवये । शिभ्रथम् । हथैः । अहम् । कुत्सम् ।

आवम् । आभिः । उतिभिः । अहम् । शुष्णस्य । श्रथिता ।

वधः । यमम् । न । यः । ररे । आर्यम् । नाम । दस्यवे ॥ ३ ॥

अहमिन्द्रोक्तमाच्छादकं शत्रुघ्नं कवये उशनसे ऋषये तस्य सुखवासाय हथैर्वहुमकारैः  
महारैस्तत्साधनैरामुधैर्वा शिभ्रथं ताडितवानस्मि श्रथतिवधकर्मा । किंचाहं कुत्समेतन्नामकं  
ऋषिं आभिरुतिभिः शुष्णवधादित्यैः कुत्सायशुष्णमरुपेनिबर्हीरित्यादिमंवांतररथरक्षणैराव-  
मरक्षं । पूर्वमेव कृतान्यपि रक्षणानीदानीमेव कृतानीत्यनु वदति कुत्सार्थं शुष्णस्य एन्नामक-  
स्यासुरस्य श्रथिता हिंसिता तस्य हननायेत्यर्थः वधः वज्रं यमं महरणाय नियमितवानस्मि  
योहं आर्यं अर्यसंबंधि आपांणां देयमित्यर्थः तादृशं नाम उदकनापैष्व नामकमुदकं दस्यवे  
शत्रवे उपक्षपयित्रे न ररे न दत्तवानस्मि यद्वा आर्यं पूज्यमित्यसाधारणं नाम दस्यवे न दत्तवा-  
नस्मि अत्रेन्द्रस्यात्मस्तुतौ कुत्सरक्षणशुष्णवधादिकं आवःकुत्सपिन्द्रयस्मिन्नर्चाकम् शुष्णां विमु-  
क्यवंबृषमिन्द्रेत्यादिषु बहुधा प्रपञ्चितं । अतोऽग्रन्थविस्तरभयान्नान्न वक्ष्यते ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

अहंपितेववेतसूरभिष्टयेतुग्रंकुत्तायस्मदिभंचरन्धयम् ।

अहंभुवंयजमानस्यराजनिप्रयद्धेतुर्जयेनप्रियाष्टपे ॥ ४ ॥

अहम् । पिताऽहंव । वेतसून् । अभिष्टये । तुग्रम् । कुत्ताय ।

स्मत्ऽहंभम् । च । रन्धयम् । अहम् । भुवम् । यजमानस्य ।

राजनि । प्र । यत् । भरे । तुर्जये । न । प्रिया । आऽष्टपे ॥ ४ ॥

अहं इन्द्रः पितेव पिता पुत्रायेव सयथा तस्मै निर्वाहार्थं अभिमतदेशं प्रसाधयति तद्वत्  
वेतसूनेतन्नामकान् जनपदानभिष्टयेभोच्छते कुत्ताय महर्षये तुग्रं स्पदिभंच रन्धयं वशमनयं  
अहं यजमानस्य राजनि राजनार्थं भुवं अभवं समर्थइतिशेषः । यद्यस्मात् तुजये न पुत्रायेव  
पिता तस्मै यजमानाय धूये शत्रूणां धर्षणाय प्रिया प्रियाणि मभरे मभरामि तस्यायजमान-  
स्य राजनि भुवमिति संबन्धः ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमी—

अहंरन्धयंमृगयंश्रुतर्वणेयन्माजिहीतव्युनाचनानुपक् ।

अहंवेशंनम्रमायवेकरमहंसव्यायपद्वृत्तिमरन्धयम् ॥ ५ ॥ ७ ॥

अहम् । रन्धयम् । मृगयम् । श्रुतर्वणे । यत् । मा । अजिहीत ।

व्युना । चन । आनुपक् । अहम् । वेशम् । नम्रम् । आयवे ।

अकरम् । अहम् । सव्याय । पद्वृत्तिम् । अरन्धयम् ॥ ५ ॥ ७ ॥

अहमिन्द्रोमृगयं एन्नामकमसुरं श्रुतर्वणे एतन्नामकाय महर्षये रन्धयं रन्धयतिर्वशमने  
वशमनयं यद्यस्माच्छ्रुतर्वा मा मामजिहीत ओहाइ गतौ अगच्छत् । तदेवोच्यते व्युना प्रज्ञा-  
नेन स्तोत्रेण आनुपक् अनुपकोभूत् चनेतिपूरणः । अहं वेशं एतन्नामानं नम्रं मह्यं आयवे ए-  
तन्नामकाय अकरं अकारं करोतेर्लुङि रुमृदुरुहिष्यइतिचुरेइ अडभावश्चान्दसः । अहं स-  
व्याय एतन्नामकाय पद्वृत्तिं एन्नामकमरन्धयं वशमनयं ॥ ५ ॥

॥ इत्यष्टमस्य प्रथमे सप्तमोवर्गः ॥ ७ ॥



अथ षष्ठी—

अ॒हंस॒यो॒नव॒वास्त्वं॒बृ॒ह॒द्र॒थं॒सं॒वृ॒त्रे॒व॒दा॒सं॒वृ॒त्र॒हा॒रुं॒जम् ।  
य॒ह॒र्ध॒य॒न्तं॒प्र॒थ॒य॒न्त॒मा॒नु॒प॒क्॒दू॒रे॒पा॒रे॒र॒ज॒सो॒रो॒च॒ना॒क॒रम् ॥ ६ ॥

अ॒हम् । सः । यः । न॒व॒ऽवा॒स्त्वम् । बृ॒ह॒त्॒र्ह॒थम् । सम् । वृ॒त्रा॒ऽई॒व ।  
दा॒सम् । वृ॒त्र॒ऽहा । अ॒रुं॒जम् । यत् । व॒र्ध॒य॒न्तम् । प्र॒थ॒य॒न्तम् ।  
आ॒नु॒प॒क् । दू॒रे । पा॒रे । र॒ज॒सः । रो॒च॒ना । अ॒क॒रम् ॥ ६ ॥

सः प्रसिद्धः यः अहमिन्द्रः नववास्त्वं बृहद्रथं च वृत्रेव वृत्रमिव दासं उपक्षपितारमि-  
व नववास्त्वं बृहद्रथं च समरुजं सम्पक् भग्नमकरं । रुजोभग्नम् । यद्यदा वर्धयन्तं वर्धमानं  
प्रथयन्तं प्रथमानं बोधौ शब्द आनुपक् अनुपकः सन् रोचना रोचनस्य रजसो लोकस्य  
दूरे पारे अकरं कृतवानस्मि ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी—

अ॒हंसूर्य॑स्य॒परि॑द्याम्या॒शुभिः॑प्र॒त॒शेभि॑र्व॒ह॒मा॒न॒ओ॒र्ज॒सा ।  
य॒न्मा॒सा॒वो॒म॒नु॒प॒आ॒ह॒नि॒र्णि॒ज॒ऋ॒ध॒कृ॒पे॒दा॒सं॒कृ॒त॒व्यं॒ह॒थैः ॥ ७ ॥

अ॒हम् । सूर्य॑स्य । परि॑ । या॒मि । आ॒शु॒भिः । प्र । ए॒त॒शे॒भिः ।  
व॒ह॒मा॒नः । ओ॒र्ज॒सा । यत् । मा॒ । सा॒वः । म॒नु॒पः । आ॒ह॒ ।  
निः॒ऽनि॒जै । ऋ॒ध॒क् । कृ॒पे । दा॒सम् । कृ॒त॒व्यम् । ह॒थैः ॥ ७ ॥

अहं सूर्यस्य देवस्य आशुभिः शीघ्रगामिभिः एतशेभिरेतश्वर्गैरभैर्वहमानः उहमानः  
ओजसात्मीयेन बलेन प्रकर्षेण परियामि परिगच्छामि सूर्यात्पना । किञ्च यद्यदा मा मां म-  
नुषोमनुष्यस्य सावः सोमाग्निपक्वा आह नूते आह्वयतीत्यर्थः किमर्थमाह निर्निजे निर्निगिति  
रूपं यज्ञस्वरूपायेत्यर्थः तदानीं कृतव्यं कर्तव्यं हन्तव्यमित्यर्थः दासं उपक्षपितारं शत्रुं हथैः  
हननसाधनैः ऋधकृपे पृथक्करोमि ऋधगित्यव्ययं पृथगर्थे ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

अहंससहानहुपोनहुष्टरः प्राश्रावयंशवसातुर्वशं यदुम् ।

अहंन्यं न्यंसहसा सहस्करं नवव्राधतो नववर्ति च वक्ष्यम् ॥ ८ ॥

अहम् । सप्तऽहः । नहुषः । नहुःऽहः । प्र । अश्रावयम् । शवसा ।

तुर्वशम् । यदुम् । अहम् । नि । अन्यम् । सहसा । सहः । क्रम् ।

नव । व्राधतः । नवतिम् । च । वक्ष्यम् ॥ ८ ॥

अहं सप्तहः सप्तसंख्याकानां शत्रुपरां हन्ता । सप्तयत्पुरःशर्मशारदीरित्युक्तं । यद्वा सप्त नमुच्यादीन् हतवान् । किंच नहुषोऽंधकस्यापि नहुष्टरः बंधकतरोहं शवसाबलेन तुर्वशं यदुं च प्राश्रावयं शत्रुसंबन्धि गवादिप्रदानेन श्रावितवानस्मि तौ यथा लोके श्रुतौ भवतः तथाकार्षमि-  
त्यर्थः । किंचाहं अन्यं अस्मत्सोतारं सहसा बलेन सहः बलिनं निकरं नितरां अकार्षं करोते-  
लुङि कृमदुरुहीति च्चेरङ् अडभावः किंच नव नवसंख्याकाः नवर्ति च नवतिसंख्याकाश्च नवो-  
त्तरनवतिमित्यर्थः कथंभूताः व्राधतोऽवर्धमानाः वक्ष्यं अवाहनमनाशयमित्यर्थः ॥ ८ ॥

अथ नवमी—

अहंससस्रवतो धारयं वृषां द्रवित्वं पृथिव्यां सीरा अधि ।

अहमर्णासि वितिरामि सुक्रतुं युधा विदं मनवे गातुमिष्टये ॥ ९ ॥

अहम् । सप्त । स्रवतः । धारयम् । वृषां । द्रवित्वं । पृथिव्याम् ।

सीराः । अधि । अहम् । अर्णासि । वि । तिरामि ।

सुक्रतुः । युधा । विदम् । मनवे । गातुम् । इष्टये ॥ ९ ॥

वृषा वर्षकोहं सप्तस्रवतः स्रवंतीर्नदीर्धारयं अधारयं कीदृश्यस्ताः द्रवित्वः द्रवन्तीः  
वाछन्दसीति पूर्वसवर्णदीर्घाभावः सीराः सरणशीलाः । कुत्र पृथिव्यां सुक्रतुः शोभनकर्माहं  
अर्णास्युदकानि वितिरामि प्रयच्छामि किंच मनवे मनुष्याय इष्टये तस्य गमनाय गातुं मार्गं  
युधा संप्रहारेण तिरोधानपरिहारेणेत्यर्थः विदं अलंभयं प्रायच्छमित्यर्थः विदेर्लोभार्थस्य पु-  
पादीत्यादिना च्चेरङ् ॥ ९ ॥

अथ दशमी-

अहंतदासुधारयंयदांसुनदेवश्चनत्वष्टाधारयद्रुशंत ।

स्पाहृगवामूधःसुवक्षणास्वामधोर्मधुश्वाच्यंसोममाशिरम् ॥ १० ॥

अहम् । तत् । आसु । धारयम् । यत् । आसु । न । देवः । च । न ।

त्वष्टा । अधारयत् । रुशंत । स्पाहृम् । गवाम् । ऊधः । सु । वक्षणासु ।

आ । मधोः । मधु । श्वाच्यम् । सोमम् । आशिरम् ॥ १० ॥

अहं तत्प्रसिद्धं पयः आसु गोषु धारयं धृतवानस्मि वृ धारणे ण्यंतत्यलङ्कि रूपंयत्पयः  
आसु गोषु देवश्चन त्वष्टा देवशिल्पी सूर्योवा देवोनाधारयत् धर्तुनाशक्तोव कीदृशं पयोधारित-  
मिति चेत् उच्यते रुशन् दीप्तं स्पाहृं स्पृहणीयं केषु प्रदेशेष्विति उच्यते-गवामूधःसु उद्धतत-  
रेषु गवां पयोधारणप्रदेशेषु किंच । मधु मधुरमुदकं वक्षणासु नदीनामैतत् वहनशीलासु नदीषु  
धारयमित्यनुषज्यते नद्युदकधारणस्यावधिरुच्यते आमधोरोदकोत्पत्तेः आगामिवर्षासमयपर्य-  
न्तमित्यर्थः कीदृशं मध्विति तदुच्यते श्वाच्यं श्वान्नमिति क्षिप्रनाम क्षिप्रगमनार्हं यद्वा श्वा-  
च्यमित्युत्तरप्रसव्यते श्वाच्यं सुखावहं सोमं प्रति आशिरं आश्रयणार्हं धारयं ॥ १० ॥

अथैकादशी-

गृवादेवाँइन्द्रोविष्येनून्प्रच्यौत्नेनमघवांसत्यराधाः ।

विश्वेत्तातैहरिवःशचीवोभितुरासःस्वयशोगृणन्ति ॥ ११ ॥ ८ ॥

एव । देवान् । इन्द्रः । विष्ये । नून् । प्र । च्यौत्नेन । मघवां ।

सत्यराधाः । विश्वा । इत् । ता । ते । हरिष्वः । शचीष्वः ।

अभि । तुरासः । स्वयशः । गृणन्ति ॥ ११ ॥ ८ ॥

अधानयेन्द्रभावं परित्यज्य ऋषिभावेनाह एवं उक्तप्रकारेण देवान्नुश्चेन्द्रोदेवान्प्रविष्ये  
प्रकर्षेण गमयति तस्मात्तराचीः प्रजाः प्रवीन्यते प्रवीचीर्जायन्तइति ब्राह्मणं । किमन्येन सहा-  
येन नेत्याह च्यौत्नेन स्वीयेन बलेन कीदृशइन्द्रः मघवा धनवान् सत्यराधाः सत्यधनः अथ  
प्रत्यक्षेणाह हे हरिवः हरिष्यां तद्वन् शचीवः कर्मवन् स्वयशः स्वायत्तकीर्तिं इन्द्र ता तानि

विश्वा सर्वाणि कर्माणि ते तव संबन्धीनि येषु कर्मसु तुरासस्त्वरमाणा ऋत्विजोभिगृणन्ति अ-  
भिष्टुवंति ॥ ११ ॥

॥ इत्यष्टमस्य प्रथमेष्टमोवर्गः ॥ ८ ॥

प्रबोमहदिति सप्तर्चं अष्टमं सूक्तं आदितोद्दे जगत्यौ केवेनरइत्यादिके द्वे अभिसारिण्यौ  
आदितोद्दे दशाक्षरौ ततोद्दे द्वादशकौ चाभिसारिणीति । तदुक्तं—वैराजौ जागतौ चाभिसारि-  
णीति । ततस्त्रिष्टुकेका ततोद्दे जगत्यौ पूर्ववदपिदेवते । तथाचानुक्रान्तं—प्रबोमहेसप्तद्विजगत्या-  
द्यन्तं केतेभिसारिण्याविति । महावते निष्केवल्ये एतत्सूक्तं निविद्धानं । सूत्रितं च—प्रबोमहेमदं-  
मानायान्धसइति निविद्धानमिति ।

तत्र प्रथमा—

प्रबोमहेमन्दमानायान्धसोर्चाविश्वानरायविश्वाभुवे ।  
इन्द्रस्य यस्य सुमखं सहो महि श्रवो नृम्णं च रोदसी सपर्यतः ॥ १ ॥

प्र । वः । महे । मन्दमानाय । अन्धसः । अर्चं । विश्वानराय ।  
विश्वाभुवे । इन्द्रस्य । यस्य । सुमखम् । सहः । महि । श्रवः ।  
नृम्णम् । च । रोदसी इति । सपर्यतः ॥ १ ॥

हे स्तोतः वः त्वमित्यर्थः पूजार्थं बहुवचनं महे महते अन्धसः अन्धसेत्यर्थः सो-  
मेन मन्दमानाय मोदमानाय विश्वानराय सर्वस्य नेत्रे नरेसंज्ञायामिति सांहितिकोदीर्घः  
विश्वाभुवे सर्वस्य भावयित्रे महामिन्द्राय प्रार्चं अर्चतिः स्तुतिकर्मा प्रोच्चारय यस्य मम  
इन्द्रस्य सुमखं सुपुमहनीयं सहोबलं महि महत् श्रवो नृम्णं धनं च रोदसी द्यावापृथिव्यौ  
सपर्यतः पूजयतः तस्माद्मिन्द्राय प्रार्चेति समन्वयः ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

सोचिन्नुसख्यानर्यङ्नःस्तुतश्चकृत्यइन्द्रोमावतेनरे ।  
विश्वासुधूर्पुवाजकृत्येषुसत्पतेदृत्रेवाप्स्व१भिशूरमन्दसे ॥ २ ॥

सः । चित् । नु । सख्या । नर्यः । इनः । स्तुतः । चर्कृत्यः । इन्द्रः ।  
माध्वते । नरे । विश्वांसु । धूःसु । वाजःकृत्येषु । सत्पते ।  
वृत्रे । वा । अप्सु । अग्नि । शूर । मन्दसे ॥ २ ॥

सोचिन्नु सखत्विन्द्रः सख्या सखिभूतेन निमित्तेन नर्योनरेभ्योहितः इनः सर्वस्येश्वरः  
स्तुतः सर्वैरभिद्युतः सख्या स्तुतइतिवा संबंधः भावते मत्सदृशाय नरे जनाय चर्कृत्यः कर्तव्यैः  
पुनःपुनः कर्तव्यः परिचरणीयइत्यर्थः । अथ मत्पक्षवादः हे सत्पते सर्वां पादक इन्द्र सत्त्वं  
विश्वांसु सर्वांसु धूर्पु बोढव्येषु कार्यभारेषु वाजकृत्येषु बलकृत्येषु च वृत्रे धाप्सु मेघे वर्तमाने-  
पूदकेषु च निमित्तेषु हे शूरत्वमभिमंदसे अभिद्यसे ॥ २ ॥

अथ तृतीया-

केतेनरइन्द्रयेतद्रूपेयेतेसुभ्रंसंधन्यमिर्यक्षान् ।

केतेवाजायासूर्यामहिन्विरेकेअप्सुस्वामूर्वरासुपौंस्ये ॥ ३ ॥

के । ते । नरः । इन्द्र । ये । ते । रूपे । ये । ते । सुभ्रम् । संधन्यम् ।  
इर्यक्षान् । के । ते । वाजाय । असूर्याय । हिन्विरे । के । अप्सु ।  
स्वाम् । उर्वरासु । पौंस्ये ॥ ३ ॥

हे इन्द्र के ते नरः के मनुष्याः इति प्रश्नः ते महान्त्वोमया ज्ञातव्याइत्यभिप्रायः पृष्ठव्या-  
नाह ये नरास्ते तव रूपे अन्नाय प्रभवंतीतिरोषः ये च ते सुभ्रं सुखं त्वदीयं सधन्यं धनयुक्तं  
इर्यक्षान् गच्छन्ति इर्यक्षविर्गविकर्मा इति यास्कः । त्वदीयमन्नं सुखं धनं च ये लभन्ते ते के  
महात्मान इति । किंच ते वासासूर्याय असुरसंसंबंधिने तेषां वधनिमित्ताय वाजाय बलाय के  
हिन्विरे भेरयन्ति सोमादिहविः के वा स्वासु अप्सु स्वापेक्षितेषूपदकेषु उर्वरासु सर्वसस्याढ्या-  
स्तु भूमिषु पौंस्ये पुंस्त्वे चितेषु निमित्तेषु हविः भेरयंतीत्यनुवर्तते । उक्तविधामहान्ते दुर्लभा-  
इतिभावः ॥ ३ ॥

भुवस्त्वमित्येषा चतुर्थी दर्शपूर्णमासयोगहिन्दस्य हविषोयाज्या । सूत्रितं च—महाँइन्द्रो-  
यओजसा भुवस्त्वमिन्द्रब्रह्मणामहानिति । देवसुखां हविःष्विन्द्रस्य ज्येष्ठस्यैव याज्या ।  
भुवस्त्वमिन्द्रब्रह्मणा महाननमीवासइज्येति ही सूत्रितं । एवैव भूनाम्येकाहे निष्केवत्ये  
सूक्तमुखीया । सूत्रितं च—शस्यपुक्कं बृहस्पतिसवेन त्वंभुवःप्रतिमानं पृथिव्या भुवस्त्वमिन्द्र-  
ब्रह्मणामहानिति ।

अस्याः पाठस्तु—

भुवस्त्वमिन्द्रब्रह्मणामहान्भुवोविश्वेषुसर्वनेपुयज्ञियः ।

भुवो नृश्च्यौल्लोविश्वस्मिन्भरेज्येष्ठश्चमन्त्रोविश्वचर्पणे ॥ ४ ॥

भुवः । त्वम् । इन्द्र । ब्रह्मणा । महान् । भुवः । विश्वेषु । सर्वनेपु ।

यज्ञियः । भुवः । नृन् । च्यौलः । विश्वस्मिन् । भरे । ज्येष्ठः ।

च । मन्त्रः । विश्वश्चर्पणे ॥ ४ ॥

हे इन्द्र त्वं ब्रह्मणास्मत्कृतेन परिवृढेन स्तोत्रेण महान् भुवः अभवः । भवतेर्लेटि  
भूसुयोस्तिङीति गुणप्रतिषेधः उवडादेशः । तथा विश्वेषु सर्वेषु सवनेषु यज्ञियोपष्टव्योभुवः  
अभवः तथा विश्वस्मिन् सर्वस्मिन् भरे संग्रामे नृन् नेतृणां शत्रूणां च्यौलः व्यावयिता भुवः  
हे विश्वचर्पणे सर्वस्य द्रष्टरिन्द्र मन्त्रोमन्त्रयितव्यस्त्वं ज्येष्ठः अभवः सर्वेषां मध्ये ॥ ४ ॥

अथ पंचमी—

अवानुकंज्यायान्यज्ञर्वनसोमहीतओमात्रांरुष्टयोविदुः ।

असोनुकंमजरोवर्धाश्चविश्वेदेतासर्वनातूतुमारुपे ॥ ५ ॥

अव । नु । कम् । ज्यायान् । यज्ञर्वनसः । महीम् । ते ।

ओमात्राम् । रुष्टयः । विदुः । असः । नु । कम् । अजरः । वर्धाः ।

च । विश्वा । इत् । एता । सर्वना । तूतुमा । रूपे ॥ ५ ॥

हे इन्द्र ज्यायान् प्रशस्यतरस्त्वं यज्ञवनसः संभक्तयज्ञान् स्तोतुन् नु क्षिप्रं अव रक्ष ।  
अध्येतारो नु कथिति पदद्वयं कुर्वन्ति तथापि हि कं नुकमित्यादीनि नवोत्तराणि पदानीत्यु-  
क्तवान् यास्काचार्यः । अतः केवलानां हि नु शु इत्येवमादीनां यावानर्थः स एव विशिष्टाना-  
मपि । तैत्तिरीयाअप्येकमेव पदं कुर्वन्ति । अवेत्युक्तं इन्द्रस्यावनप्रसिद्धिर्दर्शयति हे इन्द्र ते तव  
ओमात्रां रक्षणं महीं महव विदुः रुष्टयोमनुष्याः क्रपयः । अमगत्यादिषु औणादिकः अवन  
प्रत्ययः छांदसऊमादेशः । किंच त्वं अजरोजरहितः असः भव नुकं क्षिप्रं वर्धाश्च वर्धस्य च  
हविरादिना । किंच विश्वेव सर्वाण्यपि एता एतानि सवना सवनानि तूतमा तूर्णानि रूपे क-  
रोषि रूपेच्छांदसेलिटि छंदसिषेति वचनाद्विवचनाभावः ॥ ५ ॥

अथ षष्ठी-

एताविश्वाः सवना तूनुमाकूपेस्वयंसूनो सहस्रो यानि दधिपे ।  
वराय ते पात्रं धर्मणे तना यज्ञो मन्त्रो ब्रह्मो र्यतं वचः ॥ ६ ॥

एता । विश्वा । सवना । तूनुमा । रूपे । स्वयम् । सूनो इति ।  
सहस्रः । यानि । दधिपे । वराय । ते । पात्रम् । धर्मणे । तना ।  
यज्ञः । मन्त्रः । ब्रह्म । उत्तरार्थतम् । वचः ॥ ६ ॥

हे इन्द्र एता एतानि विश्वा सर्वाणि सवना सवनानि तूतमा तूर्णानि रूपे करोषि एतानीत्यु-  
क्तं कानीति तत्राह हे सहस्रः षडस्य सूनो पुत्र बलवन्नित्यर्थः स्वयं यानि सवनानि दधिपे  
धारयसि हे इन्द्र वराय शत्रूणां धारणाय ते तव स्वभूतं पात्रं रक्षणं भवत्वस्माकं । किंच धर्मणे  
धारणाय तना धनं च भवत्विति शेषः । किंच तुभ्यं यज्ञो मन्त्रः इज्यतेनेनेति यज्ञकरणसाधन-  
भूतो मन्त्रः यजुरित्यर्थः बलपरिवृढं शस्त्रमित्यर्थः वदुभयात्मकं वचउद्यतं भवतीति शेषः ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी-

ये ते विप्रब्रह्मकृतः सुते सचावसूनां च वसुनश्च दावने ।

प्रते सुभ्रस्पृमर्नसा पथा भुवन्मदे सुतस्य सोम्यस्यान्धसः ॥ ७ ॥ १ ॥





तत्र प्रथमा—

म॒हत्तदु॒ल्बं॒स्थवि॑र॒तदा॑सी॒द्येना॑वि॒ष्टितः॑प्रवि॒वेशि॑थापः ।  
वि॒श्वा॑अप॒श्यद्ब॒हुधा॑ते॒अग्ने॑जा॒तवेद॑स्त॒न्वोदे॒वए॒कः ॥ १ ॥  
म॒हत् । तत् । उ॒ल्बम् । स्थवि॑रम् । तत् । आ॒सीत् । येन॑ ।  
आ॒व॒ष्टितः॑ । अ॒ग्नेवि॑वेशिथ । अ॒पः । वि॒श्वाः । अ॒प॒श्यत् ।  
ब॒हुधा॑ । ते । अ॒ग्ने । जा॒त॒वेदः॑ । त॒न्वः । दे॒वः । ए॒कः ॥ १ ॥

तदुल्बं वक्ष्यमाणं तत्प्रावरणं महत् स्थविरं अत्यन्तं स्थूलं च तत् तदासीत् येनोल्बेनाविष्टितः आवेष्टितः सन् हे अग्ने प्रविवेशिथापः उदकानि प्रविष्टवानसि हे अग्ने जातवेदः जातपन्न ते विश्वाः सर्वास्तन्वः तनूः सर्वाण्यंगानि बहुधा बहुप्रकारेणैकोदेवोऽपश्यत् दृष्टवान् ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

कोमा॑ददर्श॒कत॒मःस॑दे॒वोयोमे॑त॒न्वोब॒हुधा॑पर्य॒पश्य॑त् ।  
ऋ॒ह॑मि॒त्रावरु॑णाक्षि॒यन्त्य॒ग्नेर्वि॒श्वाःस॒मिधो॑दि॒व्यानीः॑ ॥ २ ॥  
कः । मा॒ । द॒दर्श॑ । क॒त॒मः । सः । दे॒वः । यः । मे॒ । त॒न्वः ।  
ब॒हुधा॑ । प॒रि॒द॒अ॒पश्य॑त् । ऋ॒ह॑ । अ॒र्ह॑ । मि॒त्रावरु॑णा । क्षि॒यन्ति॑ ।  
अ॒ग्नेः । वि॒श्वाः । स॒म॒द॒इधः॑ । दे॒व॒द॒व्यानीः॑ ॥ २ ॥

इदमग्नेर्वाक्यं एकोदेवोपश्यत् इत्युक्ते तत्पृच्छति कोमा मां ददर्श दृष्टवान् सदेवः कतमः योमे मम तन्वस्तनूंबहुधा बहुप्रकारं स्थिताः पर्यपश्यत् परिदृष्टवान् हे मित्रावरुणा मित्रावरुणौ अग्नेर्मम विश्वाः सर्वाः समिधोदीषाः देवयानीः देवयानसाधनभूतास्तन्वः दृष्टादप्युक्तं यदि दृष्टाश्चेत्तर्हि क क्षियन्ति क निवसन्तीत्येवं देवानां पुरतोवर्तमानौ मित्रावरुणावाहामिः ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

ऐ॒च्छा॑म॒त्वाब॒हुधा॑जा॒तवेदः॑प्रवि॒ष्टम॒ग्नेअ॒प्स्वोप॑धीषु ।  
त॒न्वा॒य॒मोअ॑चिके॒च्चिन्न॑मानो॒दशान्त॑रु॒प्याद॑तिरो॒चमान॑म् ॥ ३ ॥

ऐच्छाम । त्वा । बहुधा । जातवेदः । प्रविष्टम् । अग्ने ।

अप्सु । ओषधीषु । तम् । त्वा । यमः । अचिक्रेत् । चित्रभानो  
इति चित्रभानो । दशान्तरुप्यात् । अतिरोचमानम् ॥ ३ ॥

एवमग्निनापृष्टादेवाग्निं ब्रुवन्ति हे जातवेदः जातप्रज्ञाग्ने त्वा त्वां अन्वैच्छामः कीदृशं त्वां अप्सुदकेषु ओषधीषु च बहुधा प्रविष्टं अन्विष्य च तं तादृशं प्रविष्टं त्वा त्वां यमोदेवः अचिक्रेत् ज्ञातवान् । हे चित्रभानो वननीयरश्मे कुत्र स्थितं ज्ञातवानिति तदुच्यते दशान्तरुप्यात् अंतरुप्यं गूढमावासस्थानं तच्च दशसंख्योपेतं तादृशात्स्थानादतिरोचमानं अतीत्य प्रकाशमानं अग्नेर्हि गूढानि दशस्थानानि भवन्ति पृथिव्यादयस्त्रयोऽलोकाः अग्निवाय्वादित्यास्तपोदेवाः आपओषधयोवनस्पतयः प्राणिशरीरमिति दशस्थानानि ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

होत्रादहंवरुणविभ्यंदायन्नेदेवमायुनजन्त्रदेवाः ।

तस्यमेतन्वोबहुधानिर्विष्टाएतमर्थंनचिक्रेताहमग्निः ॥ ४ ॥

होत्रात् । अहम् । वरुण । विभ्यत् । आयम् । न । इत् । एव । मा ।

युनजन् । अत्र । देवाः । तस्य । मे । तन्वः । बहुधा । निर्विष्टाः ।

एतम् । अर्थम् । न । चिक्रेत् । अहम् । अग्निः ॥ ४ ॥

अनया देवामां ज्ञातवन्तइति निश्चित्य गूहनस्य प्रयोजनमाह हे वरुण देव होत्राव होतव्याव हविर्वहनादित्यर्थः तस्माद्विष्यदहमायं आगतवानस्मि अतोमा मां एवएवं पूर्वप्रकारेणात्रास्मिन् हविर्वहनप्रयोजनेनेव युनजन् नैव योजयन्तु देवाः यस्य तादृशस्य विष्यतोमे तन्वोबहुधा निर्विष्टा अप्सु एतमर्थं एतद्धविर्वहनकार्यं अग्निरहं न चिक्रेत् न बुध्ये नांगीकरोमि ॥ ४ ॥

अथ पंचमी—

एहिमनुर्देवयुर्यज्ञकांमोरुहृत्यातमसिक्षेप्यग्ने ।

सुगान्पथःकृणुहिदेवयानान्वहंव्यानि सुमनस्यमानः ॥ ५ ॥ १० ॥

तत्र प्रथमा—

महत्तदुल्वंस्थविंरतदासीद्येनाविष्टितःप्रविवेशिथापः ।

विश्वाअपश्यद्बहुधातेअग्नेजातवेदस्तन्वोदेवएकः ॥ १ ॥

महत् । तत् । उल्वम् । स्थविरम् । तत् । आसीत् । येन ।

आविष्टितः । प्रविवेशिथ । अपः । विश्वाः । अपश्यत् ।

बहुधा । ते । अग्ने । जातवेदः । तन्वः । देवः । एकः ॥ १ ॥

तदुल्वं यक्ष्यमाणं तत्पावरणं महत् स्थविरं अत्यन्तं स्थूलं च तत् तदासीत् येनोल्बेनाविष्टितः आवेष्टितः सन् हे अग्ने प्रविवेशिथापः उदकानि प्रविष्टवानसि हे अग्ने जातवेदः जात-  
प्रज्ञ ते विश्वाः सर्वास्तन्वः तनूः सर्वाण्यङ्गानि बहुधा बहुप्रकारमेकोदेवोऽपश्यत् दृष्टवान् ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

कोमाददर्शकतुमःसदेवोयोमेतन्वोबहुधापर्यपश्यत् ।

काहमित्रावरुणाक्षियन्त्यग्नेर्विश्वाःसमिधोदेवयानीः ॥ २ ॥

कः । मा । ददर्श । कतुमः । सः । देवः । यः । मे । तन्वः ।

बहुधा । परिदृष्ट अपश्यत् । कः । अहम् । मित्रावरुणा । क्षियन्ति ।

अग्नेः । विश्वाः । समिधोदधः । देवयानीः ॥ २ ॥

इदमेवाकर्षणं एकोदेवोऽपश्यत् इत्युक्ते तत्पृच्छति कोमा मां ददर्श दृष्टवान् सदेवः क-  
तुमः योमे मम तन्वस्तनूबहुधा बहुप्रकारं स्थिताः पर्यपश्यत् परिदृष्टवान् हे मित्रावरुणा  
मित्रावरुणौ अग्नेर्मम विश्वाः सर्वाः समिधोदीप्ताः देवयानीः देवयानसाधनभूतास्तन्वः दृ-  
ष्टाव्युक्तं यदि दृष्टाश्चेताहिं कं क्षियन्ति कं निवसन्तीत्येवं देवानां पुस्तोवर्तमानौ मित्रावरुणा-  
वाहाग्निः ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

ऐच्छामत्वाबहुधाजातवेदःप्रविष्टमग्नेअप्स्वोपधीषु ।

तंत्वाग्रमोअचिकेच्चित्रभानोदशान्तरूप्यादतिरोचमानम् ॥ ३ ॥

ऐच्छाम् । त्वा । बहुधा । जातवेदः । प्रविष्टम् । अग्ने ।  
 अप्सु । ओषधीषु । तम् । त्वा । यमः । अचिकेत । चित्रज्ञानो  
 इति चित्रज्ञानो । दशान्तरुप्यात् । अतिरोचमानम् ॥ ३ ॥

एवमग्निनाष्टदेवाअग्निं ब्रुवन्ति हे जातवेदः जातप्रज्ञाग्ने त्वा त्वां अन्वैच्छामः की-  
 दृशं त्वां अप्सुदकेषु ओषधीषु च बहुधा प्रविष्टं अन्विष्य च तं तादृशं प्रविष्टं त्वा त्वां  
 यमोदेवः अचिकेत ज्ञातवान् । हे चित्रज्ञानो वननीयरश्मे कुत्र स्थितं ज्ञातवानिति  
 तदुच्यते दशान्तरुप्यात् अंतरुप्यं गूढमावास्तथानं तच्च दशसंख्योपेतं तादृशास्तथानाद-  
 तिरोचमानं अतीत्य प्रकाशमानं अग्नेर्हि गूढानि दशस्थानानि भवन्ति पृथिव्यादयस्त्रयोऽलो-  
 काः अग्निवाय्वादिस्मास्त्रयोदेवाः आपओषधयोवनस्पतयः प्राणिशरीरमिति दशस्थानानि ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

होत्रादहंव्रुणविभ्यंदायन्नेदेवमायुनज्जत्रदेवाः ।  
 तस्यमेतन्वोबहुधानिर्विष्टाएतमर्थंनचिकेताहमग्निः ॥ ४ ॥

होत्रात् । अहम् । व्रुण । विभ्यत् । आयम् । न । इत् । एव । मा ।  
 युनज् । अत्र । देवाः । तस्य । मे । तन्वः । बहुधा । निर्विष्टाः ।  
 एतम् । अर्थम् । न । चिकेत । अहम् । अग्निः ॥ ४ ॥

तत्र प्रथमा—

महत्तदुल्वंस्थविर्तदासीद्येनाविष्टितःप्रविवेशिथापः ।  
विश्वाअपश्यद्बहुधातेअग्नेजातवेदस्तन्वोदेवएकः ॥ १ ॥  
महत् । तत् । उल्वम् । स्थविस्म । तत् । आसीत् । येन ।  
आविष्टितः । प्रविवेशिथ । अपः । विश्वाः । अपश्यत् ।  
बहुधा । ते । अग्ने । जातवेदः । तन्वः । देवः । एकः ॥ १ ॥

तदुल्वं वक्ष्यमाणं तत्पावरणं महत् स्थविर् अत्यन्तं स्थूलं च तत् तदासीत् येनोल्बेनाविष्टितः आविष्टितः सन् हे अग्ने प्रविवेशिथापः उदकानि पविष्टवानसि हे अग्ने जातवेदः जातमज्ञ ते विश्वाः सर्वास्तन्वः तनूः सर्वाण्यंगानि बहुधा बहुप्रकारेणकोदेवोऽपश्यत् दृष्टवान् ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

कोमाददर्शकतमःसदेवोयोमेतन्वोबहुधापर्यपश्यत् ।  
काहमित्रावरुणाक्षियन्त्यग्नेर्विश्वाःसमिधोदेवयानीः ॥ २ ॥  
कः । मा । ददर्श । कतमः । सः । देवः । यः । मे । तन्वः ।  
बहुधा । परिअपश्यत् । कं । अहं । मित्रावरुणा । क्षियन्ति ।  
अग्नेः । विश्वाः । समृद्धयः । देवयानीः ॥ २ ॥

इदमग्नेर्वाक्यं एकोदेवोऽपश्यत् इत्युक्ते तत्पृच्छति कोमा मां ददर्श दृष्टवान् सदेवः कतमः योमे मम तन्वस्तनूर्बहुधा बहुप्रकारं स्थिताः पर्यपश्यत् परिदृष्टवान् हे मित्रावरुणा मित्रावरुणौ अग्नेर्मम विश्वाः सर्वाः समिधोदीप्ताः देवयानीः देवयानसाधनभूतास्तन्वः दृष्टाव्युक्तं यदि दृष्टाश्चेत्तर्हि क क्षियंति क निवसन्तीत्येवं देवानां पुनर्नोवर्तमानो मित्रावरुणावाहाग्निः ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

ऐच्छामत्वाबहुधाजातवेदःप्रविष्टमग्नेअप्स्वोपधीषु ।  
तत्त्वाग्रमोअचिकेच्चित्रज्ञानोदशान्तरुप्यादतिरोचमानम् ॥ ३ ॥

ऐच्छाम् । त्वा । बहुधा । जात॒ऽवेदः । प्र॒विष्टम् । अ॒ग्ने ।

अ॒प्सु । ओष॑धीषु । तम् । त्वा । य॒मः । अ॒चिके॑त् । चि॒त्र॒ऽभानो॑  
इति॑ चि॒त्र॒ऽभानो॑ । द॒श॒ऽअ॒न्तरु॑प्यात् । अ॒ति॒ऽरोच॑मानम् ॥ ३ ॥

एवमग्निनापृष्ठादेवाग्निं ब्रुवन्ति हे जातवेदः जातप्रज्ञाग्ने त्वा त्वां अन्वेच्छामः कीदृशं त्वां अप्सुदकेषु ओषधीषु च बहुधा प्रविष्टं अन्विष्य च तं तादृशं प्रविष्टं त्वा त्वां यमोदेवः अचिकेद ज्ञातवान् । हे चित्रभानो वननीयरश्मे कुत्र स्थितं ज्ञातवानिति तदुच्यते दशान्तरुप्यात् अन्तरुष्यं गूढमावासस्थानं तच्च दशसंख्योपेतं तादृशात्स्थानादतिरोचमानं अतीत्य प्रकाशमानं अग्रेहि गूढानि दशस्थानानि भवन्ति पृथिव्यादयस्त्रयोऽलोकाः अग्निवाय्वादित्यास्त्रयोदेवाः आपओषधयोवनस्पतयः प्राणिशरीरमिति दशस्थानानि ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

हो॒त्राद॒हंवरु॑ण॒विभ्य॑दाय॒न्नेदे॒वमा॑युनज॒न्नत्र॑दे॒वाः ।

तस्य॑मेत॒न्वोब॑हु॒धानि॒र्विष्टा॑ ए॒तम॑र्थं॒नचि॑के॒नाह॑म॒ग्निः ॥ ४ ॥

हो॒त्रात् । अ॒हम् । व॒रुण॑ । वि॒भ्यत् । आ॒यम् । न । इत् । ए॒व । मा ।

यु॒नज॑न् । अ॒न्नं । दे॒वाः । तस्य॑ । मे । त॒न्वः । ब॒हुधा॑ । नि॒र्विष्टाः ।

ए॒तम् । अ॒र्थम् । न । चि॒केत् । अ॒हम् । अ॒ग्निः ॥ ४ ॥

अनया देवामां ज्ञातवन्तइति निश्चित्य गूहनस्य प्रयोजनमाह हे वरुण देव होत्रात् होतव्यात् हविर्वहनादित्यर्थः तस्माद्विष्यदहमायं आगतवानस्मि अतोमा मां एव एवं पूर्वप्रकारेणात्रास्मिन् हविर्वहनप्रयोजनेनैव युनजन् नैव योजयन्तु देवाः यस्य तादृशस्य विष्यतोमे तन्वोबहुधा निर्विष्टा अप्सु एतमर्थं एतद्धविर्वहनकार्यं अग्निरहं न चिकेत न मध्ये नाङ्गीकरोमि ॥ ४ ॥

अथ पंचमी—

ए॒हिम॑नु॒र्दे॒वयु॑र्य॒ज्ञका॑मो॒रु॒ङ्ग॒त्या॒तम॑सि॒क्ष्य॑ग्रे ।

सु॒गान्प॒थः॒रु॒णु॒हिदे॒व्याना॑न्व॒हं॒ह॒व्यानि॑ सु॒मन॒स्यमा॑नः ॥ ५ ॥ १० ॥

आ । इ॒हि । म॒नुः । दे॒व॒इ॒युः । य॒ज्ञ॒इ॒का॒मः । अ॒र॒म॒इ॒कृत्यं । त॒म॒सि ।  
 क्षे॒पि । अ॒ग्ने । सु॒ष्टा॒न । प॒थः । रु॒णु॒हि । दे॒व॒इ॒याना॑न् ।  
 व॒ह । ह॒व्या॒नि । सु॒ष्ट॒म॒न॒स्य॒मा॒नः ॥ ५ ॥ १० ॥

अग्निनैवमुक्तादेवाः पुनरग्निमाह्वयंति हे अग्ने एहि आगच्छ मनुर्मनुष्योपष्टा मननीयो-  
 मनूराजा वा देवयुर्देवान्यष्टुमिच्छन् यज्ञकामश्च भवति अतएहि किंकुर्वन्यज्ञकामोभवतीति  
 चेत् उच्यते—अरंकृत्य केवलं तेजःपुंजमेवातंकुर्वन् यद्वेदमुत्तरत्र संबध्यते त्वं तु अतंकृत्य आ-  
 रमानमलंकुर्वन् तमसि अन्यैर्ज्ञातुमशक्येन्धकारे क्षेपि निवससि हे अग्ने आगत्य च देवमा-  
 नान् देवान्पति यैर्मनुष्याआगच्छन्ति तान्पथोमार्गान् सुगान् रुणुहि रुणु । रुविर्हिंसाकरण-  
 योश्च धिन्विच्छण्ड्योरचेत्तुमुपत्ययः । समित्यनोयज्ञनिष्पत्तेर्देवयानाः सुपथाभवन्ति वह च ह-  
 व्यान्यस्मदीयानि सुमनस्यमानः सौमनस्यमाचरंस्त्वं ॥ ५ ॥

॥ इत्यष्टमस्य प्रथमे दशमोवर्गः ॥ १० ॥

अथ षष्ठी--

अ॒ग्नेःपूर्वे॑भ्रा॒त॒रोअ॒र्थमे॒त॒र॒थी॒वा॒ध्वा॒न॒म॒न्वाव॑री॒वुः ।  
 तस्मा॑न्नि॒याव॑रु॒णदूर॑मा॒यंगौ॒रोन॑क्षे॒मोर्वि॒जेज्या॑याः ॥ ६ ॥

अ॒ग्नेः । पूर्वे॑ । भ्रा॒त॒रः । अ॒र्थम् । ए॒तम् । र॒थी॒इ॒दे॒व । अ॒ध्वा॒नम् ।  
 अ॒नु । आ । अ॒व॒री॒वुरि॑ति । तस्मा॑त् । नि॒या । व॒रु॒ण । दूर॑म् ।  
 आ॒यम् । गौ॒रः । न । क्षे॒मोः । अ॒वि॒जे । ज्या॑याः ॥ ६ ॥

अनंयाग्निः स्वपलायननिमित्तमाह हे देवाः अग्नेर्मम पूर्वे पूर्वमुत्पन्नाम्रातरोभूपतिर्भुवनपतिर्भूता  
 नापतिरिति प्रयोऽग्निजाः एवमर्थं हविर्वहनाख्यं अर्थं अन्वावरीवुः अनुक्रमेण वृत्तवतः तत्र  
 वृणोतेर्यह्लुगतात् लुङि वृ॒णो॒ता॒सो॒लुक् बहु॑लन्दसीत्युत्वं । आवरणे दृष्टांतः—रथीवाध्वानं  
 अध्वानं यथा रथी वृणोति तद्वत् ते भ्रातरः तथा कुर्वीतुमृताः तस्मान्मरणात् भ्रिया हे वरुण दूरं  
 देशमायं क्षेमोः इपुक्षेपुर्नुषोऽज्यायाः सकाशात् गौरोन गौरमृगइव सपथा विभेति चरति वा  
 तद्वदविजे अक्षे ओविजीभयचलनयोः अनुदात्तेऽतौदादिकः तस्य लङ्युत्तमेत्त्वं ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी-

कुर्मस्तु आयुरजरं यदग्रे यथा युक्तो जातवेदो न रिष्याः ।  
अथावहासि सुमनस्यमानो भागं देवेभ्यो हविषः सुजात ॥ ७ ॥

कुर्मः । ते । आयुः । अजरम् । यत् । अग्रे । यथा । युक्तः ।  
जातवेदः । न । रिष्याः । अथ । वहासि । सुमनस्यमानः ।  
भागम् । देवेभ्यः । हविषः । सुजात ॥ ७ ॥

इदं देवानां वाक्यं हे अग्रे यदायुरायुष्यं अजरं जरारहितमस्ति तत्ते कुर्मः युष्मः तेना-  
युषा संयुक्तस्त्वं हे जातवेदो जातप्रज्ञ यथा न रिष्याः नन्निष्यसे तथा कुर्मः । अथ वहासि  
वह सुमनस्यमानः सौमनस्यं कुर्वन् बोढव्यं वहन् । तदेव दर्शयति हविषः यजमानप्रत्तस्य  
भागं केभ्यो देवेभ्यः हे सुजात शोभनजन्माग्रे ॥ ७ ॥

अथाष्टमी-

प्रयाजान् मे अनुयाजान् च केवलान् ऊर्जस्वन्तं हविषो दत्तभागम् ।  
घृतं चापां पुरुषं चोपधीनामग्रे च दीर्घमायुरस्तु देवाः ॥ ८ ॥

प्रयाजान् । मे । अनुयाजान् । च । केवलान् । ऊर्जस्वन्तम् ।  
हविषः । दत्त । भागम् । घृतम् । च । अपाम् । पुरुषम् । च ।  
ओपधीनाम् । अग्रे । च । दीर्घम् । आयुः । अस्तु । देवाः ॥ ८ ॥

अनेनाग्निर्हविर्वहने दातव्यान् युक्तोऽचानि प्रतिजानाति हे देवाः मे मह्यं प्रयाजान्  
प्रधानस्य प्रमुखे यष्टव्यानेतन्नामकान् हविर्भागान् तथा अनुयाजान् अनुप्रधानान् प-  
श्चाद्यष्टव्यान् एतन्नामकान् केवलान् असाधारणान् दत्तं प्रयच्छत तथा ऊर्जस्वन्तं प्रत्यभि-  
धारणात्सारवन्तं हविषः सर्वस्यापि चरुपुरोडाशादेर्भागं स्विष्टकृदारव्यं भागं दत्त । अथवोर्ज-  
स्वन्तं हविषोऽर्भागं प्रयाजानुयाजाख्यं । किंच अपां सारभूतं वाभ्यउत्पन्नं वा घृतं आज्यभा-



गादिसाधनं ओषधीनां ओषधीभ्यउत्पन्नं पुरुषं च भागं दत्त । किंच अग्नेर्मम दीर्घमायुश्चास्तु  
 वषट्काररुतवधभयं माभूदित्यर्थः । अमुमितिहासं प्रस्तुत्य कौपीतक्रिवाक्षणं—तस्मादाग्नेयाः  
 प्रयाजाआग्नेयाअनुयाजाआग्नेयमाज्यमाग्नेयःपुरोडाशइति । शरीरदायाह्वाअन्नमोभवन्तीति च  
 ब्राह्मणं । पुरुषाहुविर्यस्यप्रयत्नमेतीति च ॥ ८ ॥

अथ नवमी—

तवप्रयाजाअनुयाजाश्चकेवलंऊर्जस्वन्तोहविर्पःसन्तुभागाः ।  
 तवाग्नेयज्ञोऽयमस्तुसर्वस्तुभ्यन्नमन्तांप्रदिशश्चतस्रः ॥ ९ ॥ ११ ॥  
 तव । प्र॒याजाः । अनु॒याजाः । च । के॒वले । ऊ॒र्जस्वन्तः ।  
 ह॒विर्पः । सन्तु । भा॒गाः । तव । अ॒ग्ने । य॒ज्ञः । अ॒यम् । अ॒स्तु ।  
 स॒र्वैः । तु॒भ्यम् । न॒मन्ता॒म् । प्र॒दिशः । च॒तस्रः ॥ ९ ॥ ११ ॥

एवमग्निनायाच्यमानादेवाः प्रतिब्रुवते । हे अग्ने तव प्रयाजाअनुयाजाश्च केवले असा-  
 धारणाऊर्जस्वन्तोबलवन्तोहविर्पोभागाः सन्तु । हे अग्ने अयं सर्वोपज्ञश्च तवास्तु तथा प्रदिशः  
 प्रलक्ष्ममुल्याश्चतस्रोदिशस्तुभ्यं नमन्तां अतएहि हविर्वहेति शेषः ॥ ९ ॥

॥ इत्यष्टमस्य प्रथमे एकादशोवर्गः ॥ ११ ॥

विश्वेदेवाः पल्लवं दशमं सूक्तं सौचीकस्पाग्नेरार्षं वैश्वदेवं । गतः सूक्तविनियोगः । सु-  
 गादापनात्पूर्वभागे विनियुक्ताविश्वेदेवाःशास्त्रनेत्येवा । सूत्रितं च—विश्वेदेवाःशास्त्रनमायथेहा-  
 राधिहोतानिपदापजीयानिति ।

सैषा प्रथमा—

विश्वेदेवाःशास्त्रनमायथेहहोताहृतोमनवैयन्निपद्यं ।  
 प्रमेब्रूतभागधेयथावोयेनपथाहव्यमावोवहानि ॥ १ ॥  
 विश्वे । दे॒वाः । शा॒स्त्रनं । मा । यथा । इ॒ह । हो॒ता । ह॒तः ।  
 म॒नवै । यत् । नि॒ःस॒द्यं । प्र । मे । ब्रू॒त । भा॒ग॒धेय॑म् । यथा ।  
 वः । येन । प॒था । ह॒व्यम् । आ । वः । व॒हानि ॥ १ ॥

एतत्सूक्तं कृतमभिषेयं हे विश्वेदेवाः यूयं मा मां शास्तन अनुज्ञां दत्त यथेह यज्ञे होता  
देवानामाह्वाता सन् वृत्तोहोतृत्वेन वृत्तोहं मनसै स्तौमि भवतः । यद्यस्मात् निषद्य स्तौमि तस्मात्  
शास्तन मे मम भागधेयं प्रब्रूत यथावोमूर्धं भागं कल्पितवन्तः तथा त्वं भागं प्रब्रूत पथा वोहन्म्यं  
आयहानि बहनं करोमि ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

अहं होता न्यसीदं यजीयान्विश्वेदेवामरुतो मा जुनन्ति ।  
अहरहरश्विना ध्वर्यववां ब्रह्मासमिद्धं वतिसाहुतिर्वाम् ॥ २ ॥

अहम् । होता । नि । असीदम् । यजीयान् । विश्वे । देवाः ।  
मरुतः । मा । जुनन्ति । अहः । अहः । अश्विना । आध्वर्यवम् ।  
वाम् । ब्रह्मा । समिद्धत् । भवति । सा । आहुतिः । वाम् ॥ २ ॥

यजीयान् यद्वृत्तमोहं होता सन् न्यसीदं निषण्णोऽस्मि निषदने त्वं निषण्णं मा मां विश्वे  
व्यानामरुतो देवा जुनन्ति मेरयन्ति हरिवहनाय । हे अश्विना अश्विनौ यां युवयोराध्वर्यवं अ-  
हरहः प्रतिदिनं कर्तव्यमिति शेषः । आध्वर्यवं भवज्ज्ञापनसूक्तमित्यर्थः । ब्रह्मा भवति भवतु  
कः समित् समिद्धश्चन्द्रमाः चन्द्रमा ब्रह्मा भवतु । किञ्च साससोम इत्यर्थः सचा समित् समिद्ध-  
श्चन्द्रमाः यां युवयोर्होमार्थं युवाभ्यां क्रियमाणायाध्वर्यवकर्मणे आहुतिर्भवति भवत्वित्यर्थः ।  
सोमामकोहि चन्द्रमाहूयते । एषवेसोमराजेत्युपक्रम्य तदेवोभयन्तीति हिच्छन्द्वागब्राह्मणं ।  
अथैवं योजना या आहुतिराध्वर्यवमनुष्ठितवज्ज्ञां होतव्या सां यां युवयोर्बुवाभ्यां भवति  
भवतु आध्वर्यवमामित्यस्यैव विवरणमेतत् ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

अयं यो होता किरुतयमस्य कमप्यृह्यत्समं जान्ति देवाः ।  
अहरहर्जायते मासिमास्यथा दिवा दधिरेह न्यवाहम् ॥ ३ ॥

अयम् । यः । होता । किः । ऊँ इति । सः । यमस्य । कम् ।  
 अपि । ऊहे । यत् । समश्अजान्ति । देवाः । अहः६अहः । जायते ।  
 मासि६मासि । अथ । देवाः । दधिरे । हव्यश्वाहम् ॥ ३ ॥

योयं होता सकिः कोभवति । कीदृशोभवति तस्य कोव्यापारइत्यर्थः तस्योत्तरमुच्यते य-  
 मस्य घृतेर्भीतः सन्निति शेषः कमपि हुतं ऊहे वहति यद्वा सर्वश्रुतिग्रातं नियमयतीति यमोयज-  
 मानः तस्य कमपि हुतमूहे वहति देवान् प्रति यत्समज्जन्ति यद्धविः प्राप्नुवन्ति देवाः । किंचा-  
 धिरहरहः प्रतिदिनमग्निहोत्रार्थं जायते मादुर्भवति तथा मासिमासि प्रतिमासं जायते स्तुत्यज्ञार्थं  
 एतत्कालद्वयमुपलक्षणं पक्षचतुर्मासपण्माससंवत्सरादीनां । अपरेतु पुनरेवमाहुः अहरहः सूर्या-  
 त्मना जायते मासिमासि चन्दात्मनेति । अथ तमिममग्निं देवा दधिरे हव्यवाहं हविषां वोढारं  
 एवमग्निः स्वात्मानं स्वयमेवोक्तवान् ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

मां देवा दधिरे हव्यवाहम् अपम्लुक्तं बहु कृच्छ्राचरन्तम् ।  
 अग्निर्विद्वान्यज्ञानः कल्पयाति पञ्चयामं त्रिवृतं सप्ततन्तुम् ॥ ४ ॥

माम् । देवाः । दधिरे । हव्यश्वाहम् । अपम्लुक्तम् । बहु ।  
 कृच्छ्रा । चरन्तम् । अग्निः । विद्वान् । यज्ञम् । नुः । कल्पयाति ।  
 पञ्च६यामम् । त्रिवृतम् । सप्त६तन्तुम् ॥ ४ ॥

ममग्निं देवाहव्यवाहं हविर्वोढारं दधिरे । कृतवन्तः कीदृशं मां अपम्लुक्तं अपक्रम्यागतं  
 बहुकृच्छ्रा बहूनि कृच्छ्राणि स्थानानि चरन्तं गच्छन्तं कया मनीषया दधिरे इत्युच्यते अ-  
 यमग्निर्विद्वान् सर्वं जानन्नोऽस्माकं यज्ञं कल्पयाति कल्पयति । कीदृशं यज्ञं पञ्चयामं पञ्चवि-  
 धगमनं पांक्तोहिपद्मः त्रिवृतं सवनत्रयभेदेन त्रिषकारं सवनन्तुं सप्तभिः छंदोमयैः स्तुति-  
 भिर्विस्तृतं ॥ ४ ॥

अथ पंचमो—

आवोयक्ष्यमृतत्वंसुवीर्यथावोदेवावरिवःकराणि ।

आवाहोर्वज्रमिन्द्रस्यधेयामथेमाविश्वाःपृतनाजयाति ॥ ५ ॥

आ । वः । यक्षि । अमृतत्वं । सुवीर्यम् । यथा । वः । देवाः ।

वरिवः । कराणि । आ । वाहोः । वज्रम् । इन्द्रस्य । धेयाम् ।

अर्थ । इमाः । विश्वाः । पृतनाः । जयाति ॥ ५ ॥

हे देवावोयुष्मानामसि आपाचे किं अमृतत्वं अविनाशित्वं सुवीरं सुपुत्रं च हे देवा-  
योयुष्माकं वरिवः परिचर्या हवीरूपधनं वा यथा कराणि करवाणि तदर्थमित्यर्थः । किंचे-  
न्द्रस्य वाहोर्वज्रं आधेयां ग्राहयामीत्यर्थः अग्नेर्होतृताभावे इन्द्रस्य सोमाद्यभावाद्बलत्वेन य-  
ज्यधारणं नोपपद्यते अतस्तत्कृता वज्रं ग्राहयामीत्यर्थः । अथेयं सतीमाविश्वाः सर्वाःपृतनाः  
शत्रुसेनाः जयाति जयति जयतु वा ॥ ५ ॥

अथ षष्ठो—

त्रीणिशतात्रीसहस्राण्यग्निंत्रिंशच्चदेवानवचासपर्यन् ।

औक्षन्धृतैरस्तृणन्यर्हिरस्माआदिहोतारिण्यसादयन्त ॥ ६॥१२॥

त्रीणि । शता । त्री । सहस्राणि । अग्निम् । त्रिंशत् । च ।

देवाः । नव । च । असपर्यन् । औक्षन् । धृतैः । अस्तृणन् ।

वर्हिः । अस्मै । आत् । इत् । होतारम् । नि । असादयन्तु ॥ ६ ॥ १२ ॥

त्रीणि शता शतानि त्री सहस्रा त्रीणि सहस्राणि त्रिंशच्च नव च एतत्संख्याकादेवाज-  
ग्निं मां सपर्यन् पर्यचरन् । परिचारप्रकारउष्पते—धृतेः क्षरद्विराज्यैः औक्षन् निकर्ततः अस्मै  
अग्नये मसं च बर्हिरस्तृणन् आस्तृणन्तः । आदित्वास्तरणानन्तरं होतारं आहूतारं न्य-  
सादयन्त नियमेनागादितवन्तः ॥ ६ ॥

॥ इत्यष्टमस्य प्रथमे द्वादशोवर्गः ॥ १२ ॥

यमैच्छामेत्येकादशर्चमेकादशं सूक्तं देवानां वाक्यत्वाद्देवाकृपयः तदद्येति ह्यस्य सौ-  
 पीकोग्निर्ऋषिः तन्तुतन्वजित्याद्याः अष्टमीवर्जिताजगत्यः अष्टमीशिष्टाश्च त्रिष्टुभः । तथाचा-  
 नुक्रान्तं—तन्तुमाघाजगत्पोष्टमीवर्जमिति । शिष्टमुक्तं । गतःसूक्तविनियोगः ।

तत्र प्रथमा—

यमैच्छाममनसासोऽयमागाद्यज्ञस्यविद्वान्परुपश्चिकित्वान् ।  
 सनोयक्षदेवतातायर्जीयान्निहिपत्सदन्तरःपूर्वोअस्मत् ॥ १ ॥  
 यम् । ऐच्छाम । मनसा । सः । अयम् । आ । अगात् । यज्ञस्य ।  
 विद्वान् । परुपः । चिकित्वान् । सः । नुः । घृक्षत् । देवताता ।  
 यर्जीयान् । नि । हि । सत्सत् । अन्तरः । पूर्वः । अस्मत् ॥ १ ॥

यमग्निं ऐच्छाम अन्विष्टवंतोवयं मनसा हविः प्रापण्युद्धा महं हविः प्रापयत्विति बु-  
 द्ध्येत्यर्थः सौयमग्निरागात् आजगाम कीदृशोग्निः यज्ञस्य यज्ञं विद्वान् जानन् तथा परुपः प-  
 रुरूपि सन्धातव्यान्पयगानि चिकित्वान् अभिमच्छन् सोमिर्वर्जीयान् यष्टुतमः नोस्मान्देवताता  
 देवताता यज्ञे यक्षत् यजतु निपत्सद्धि न्यसीदत् खलु वेद्यामितिशेषः । कीदृशः सन् अन्तरः  
 ऋत्विजा यष्टव्यानां देवानां च मध्ये संचरन् अस्मत्पूर्वः अस्मत्तोदेवेभ्यः पूर्वभावी सन् अग्निं  
 समिध्य पश्चाद्धि देवाआहूयते ॥ १ ॥

दर्शपूर्णमासयोः पुरा अराधीत्येषा जग्या । सूत्रमुदाहृतं ।

त्रेपा द्वितीया—

अराधिहोतानिपदायर्जीयान्निप्रयांसिसुधितानिहिरव्यत् ।  
 यजामहैयज्ञियान्हन्तदेवाँईळामहाईढ्यौआज्येन ॥ २ ॥  
 अराधि । होता । निःसदा । यर्जीयान् । अग्नि । प्रयांसि ।  
 सुधितानि । हि । ख्यत् । यजामहै । यज्ञियान् । हन्त ।  
 देवान् । ईळामहै । ईळान् । आज्येन ॥ २ ॥

अयमग्निः होना होमनिष्पादकोयजीयान् यष्टुतमश्च सन् निपदा वेद्यां निपदनेन अ-  
राधि सिद्धोभूत् आहुतियोग्योभूदित्यर्थः तथाभूतोयं सुधिवानि सुधुनिहितानि प्रयांसि चरु-  
पुरोडाशाद्यन्तानि अभिहित्वयत् अभिचष्टे सर्वतः पश्यति होतिपूरणः कया बुध्येति यज्ञियान्  
यष्टव्यान् आहुतिभाजोदेवान् हन्त शीघ्रं आग्न्येन यजामहे इति तथा ईदृचांश्च स्तुतिभाजो-  
देवान् स्तुत्याईळामहादिति बुध्येतिशेषः ॥ २ ॥

यस्मिन् यजमाने जीवन्ति सति घृतशब्दोजायते तस्य सुरभिमतदीप्तिः कर्तव्या साध्वीमक-  
रित्येषा तत्रयाज्या । सूत्रितंच—अग्निर्होतान्यसीदद्यजीयान् साध्वीमकर्देववीतिनोअधेति ।

सैषा तृतीया—

साध्वीमकर्देववीतिनोअद्ययज्ञस्यजिह्वामविदामगुह्याम् ।  
सआयुरागात्सुरभिर्वसानोभद्रामकर्देवहूतिनोअद्य ॥ ३ ॥

साध्वीम् । अक्रः । देवः हूतिम् । नः । अद्य । यज्ञस्य । जिह्वाम् ।  
अविदाम् । गुह्याम् । सः । आयुः । आ । अगात् । सुरभिः ।  
वसानः । भद्राम् । अक्रः । देवः हूतिम् । नः । अद्य ॥ ३ ॥

अयमग्निरद्य नोस्माकं देववीतिं देवानामागमनवन्तं देवानां हविर्भक्षणोपेतं वा यज्ञं सा-  
ध्वीमकः नाधुमकरोत् वयं च यज्ञस्य गुह्यां गूढतरां जिह्वां अविदाम लब्धवन्तः अग्निर्हि य-  
ज्ञस्य जिह्वा तेन देवानां पानात् जिह्वात्वोपचारः । सतादृशोग्निः सुरभिः सुगन्धः आयुर्दे-  
वैर्देवमागुष्यं वसानआच्छादयन् आगादागच्छति । आगत्य च नोस्मदर्थं देवहूतिं देवानामा-  
ह्वानवन्तं यज्ञं भद्रामकः कल्पाणं कृत्वा न अघेदानीं ॥ ३ ॥

दर्शपूर्णमासयोः सामिधेन्यर्थं प्रेषितेन होत्रा तदद्यवाचइत्येषा जप्त्वा सुगादापनात्पूर्व-  
मपि जप्त्वा । सूत्रितंच—तदद्यवाचःप्रथममसीयेति समाप्येति ।

सैषा चतुर्थी—

तदद्यवाचःप्रथममसीयेनासुराँअग्निदेवाअसाम् ।  
ऊर्जादुत्तर्यज्ञियासःपञ्चजनाममहोत्रंजुपध्वम् ॥ ४ ॥

तत् । अ॒द्य । वा॒चः । प्र॒थ॒मम् । म॒सी॒य॒ । ये॒न॒ । अ॒सुरा॒न् ।  
अ॒ग्नि॒ । दे॒वाः । अ॒सा॒म॒ । ऊ॒र्ज॑ऽअ॒दः । उ॒त । य॒ज्ञि॒या॒सः ।  
प॒ञ्च॑ । ज॒नाः । म॒म॑ । हो॒त्रम् । जु॒ष॒ध्वम् ॥ ४ ॥

इदमुत्तरं चाग्नेर्वाक्यमित्युक्तं अयेदानीं प्रथमं मुख्यनामैतत् वाचां मुख्यं तद्वाचोवचोवचनं मसीय उच्चारयामि येन वचसा अहं देवाश्च वयं असुरानप्यसाम अग्निभवेम किं तत् पथमं वचनमित्युच्यते हे ऊर्जादः अन्नादः उवापिच यज्ञियासः यज्ञार्हाः हे पंचजनाः देवमनुष्यादयः यूयं मम होत्रं हवमाह्वानं जुषध्वं सेवध्वमिति एवंबहूच्यमाने अग्निमनूयन्ति सर्वेदेवा इत्यभिप्रायः । अत्र तदद्यवाचः परममसीयेत्यादिकं निर्हकं द्रष्टव्यं ॥ ४ ॥

अथ पंचमी—

प॒ञ्च॒ज॒ना॒म॒म॒हो॒त्रं॒जु॒ष॒न्तां॒गो॒जा॒ता॒उ॒त॒ये॒य॒ज्ञि॒या॒सः ।  
पृ॒थि॒वी॒नः॒पा॒थि॒वा॒त्पा॒त्वं॒हंसो॒न्तरि॑क्षं॒दि॒व्या॒त्पा॒त्वं॒स्मान् ॥ ५ ॥ १३ ॥  
प॒ञ्च॑ । ज॒नाः । म॒म॑ । हो॒त्रम् । जु॒ष॒न्ताम् । गो॒ऽजा॒ताः । उ॒त ।  
ये । य॒ज्ञि॒या॒सः । पृ॒थि॒वी । नः । पा॒थि॒वा॒त् । पा॒तु । अ॒हंसः ।  
अ॒न्तरि॑क्षम् । दि॒व्या॒त् । पा॒तु । अ॒स्मान् ॥ ५ ॥ १३ ॥

पंचजनादेवादयः मम होत्रं हवमाह्वानं जुषन्तां सेवन्तां । अपिच गोजाताः भूम्यामुत्पन्नाः यद्वा गोशब्देन तज्जं पयआदिकमुच्यते हविरर्थं प्रादुर्भूता इत्यर्थः । तादृशाये सन्ति उवापिच येयज्ञियासोयज्ञार्हादेवाः सन्ति ते मम होत्रं जुषन्तां । किंच पृथिवीदेवता पाथिवाद पृथिवीसं-वत्त्वाद् नोस्मान् अंहसः पापात्पातु रक्षतु । तथा अन्तरिक्षं अन्तरिक्षदेवता दिव्यात् आन्तरि-क्ष्वात् अंहसः पापात् सकाशात् अस्मान्पातु ॥ ५ ॥

॥ इत्यष्टमस्य प्रथमे त्रयोदशोवर्गः ॥ १३ ॥

गार्हपत्यादारभ्य आहवनीयाद्वेदि वेदतृणैरास्तृणाति तन्नुमित्यनया । सूत्रितंच—अवि-धूचनस्तन्तंस्तृणन्तस्येन गार्हपत्यादाहवनीयमेति तन्नुवन्वन्नजसोभानुमन्विहीति । अग्नि-

होत्रहोमेप्यनया उदकधारास्तावणीया । सूत्रितंच—गार्हपत्यादविच्छिन्नामुदकधारां हरेत्तनुं  
तन्वन्नजसोभानुमन्विहीति । अग्न्यन्तराष्टे श्वातिक्रमणे अनया गार्हपत्याहवनीययोर्मध्यं उद-  
केन भस्मना च पूरयेत् । सूत्रितंच—गार्हपत्याहवनीययोरन्तरं भस्मराज्योदकराज्याच सन्त-  
नुयादिति । आग्निमारुतेष्वेषा घाप्या । सूत्रितंच—तनुंतन्वन्नजसोभानुमन्विसेवानइन्द्रोमघवा-  
विरप्सीति ।

अथ पथी—

तन्तुं तन्वन्नजसोभानुमन्विहि ज्योतिष्मतः पथोरक्षधिया कृतान् ।  
अनुत्त्वणं वयत जोगुवामपोमनुर्भवजनया देव्यं जनम् ॥ ६ ॥

तन्तुम् । तन्वन् । रजसः । भानुम् । अनुं । इहि । ज्योतिष्मतः ।  
पथः । रक्ष । धिया । कृतान् । अनुत्त्वणम् । वयत । जोगुवाम् ।  
अपः । मनुः । भव । जनय । देव्यम् । जनम् ॥ ६ ॥

हे अग्ने तनुं यज्ञं तन्वन् विस्तारयन् रजसः रक्षणात्मकस्य लोकस्य भानुं भासकमा-  
दित्यं अन्विहि अनुगच्छ रश्मिद्वारा सूर्यमण्डलं प्रविशेत्यर्थः किंच ज्योतिष्मतः प्रकाशवतो य-  
ज्ञस्य पथोगमनमार्गान् अथवा ज्योतिष्मतो दीप्तिमतः स्वर्गस्य पथोमार्गान् देवयानान् रक्ष पा-  
लय । कीदृशान् मार्गान् धिया कर्मणा कृतान् संपादितान् । किंच सोमिः जोगुवां स्तोतृणां अपः  
कर्मनामैतत् क्रियया व्याप्यं कर्म अनुत्त्वणं अनतिरिक्तं वयत करोतु । देवयज्ञात्त्वणं क्रियते  
तर्ह्येषेपा शान्तिरिति हिमालयं । सत्त्वं मनुर्भूष मन्त्व्यो भव स्तुत्यो भवेत्यर्थः किंच देव्यं जनं  
देवसंघं जनय उत्पादय यज्ञाभिगमनवन्तं कुरित्यर्थः ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी—

अज्ञानहो न ह्यतनोतसोम्या इष्टुर्ध्वं रशना ओतपिंशत ।  
अष्टावन्धुरं वृहता मितो रथं येन देवासो अनयन्नमिप्रियम् ॥ ७ ॥



अक्षानहः । नक्षत्रान् । उत । सोम्याः । इष्टुणुध्वम् । रशनाः ।  
 आ । उत । पिशत् । अष्टाध्वंधुरम् । बहत् । अभितः । रथम् ।  
 येन । देवासः । अनयन् । अग्नि । प्रियम् ॥ ७ ॥

अत्र यज्ञे जिगमिष्येदेवाः परस्परं ब्रुवते हे सोम्याः सोमार्हादेवाः यूयं अक्षानहः अक्षेष्टु  
 नक्षत्रान् बन्धनीयान् अश्वान् नस्यत नस्यत बध्नीत रथे । उतापिच रशनाः अश्वान् बन्धनमग्रहान्  
 इष्टुणुध्वं निष्कुरुत सम्पक् संस्कुरुत नकारलोपश्छान्दसः । उतापिच आपिशत् पिशअद्यवे  
 अश्वानलंकुरुतेत्यर्थः । अष्टाध्वं धुरं बन्धुरं सारथिनिवासस्थानं अष्टसंख्याकबंधुरोपेतं रथं  
 सूर्यसंबन्धिनं अभितः सर्वतोबहत् सूर्यरथेन साकं युष्मदीयान् रथान् यज्ञं प्रतिगमयतेत्यर्थः  
 येन देवासोदेवाः प्रियं आत्मानं अनयन् अभिगमयन्ति तं रथमभितो ब्रुहतेति संबन्धः । यद्वा  
 तं यज्ञं प्रति ब्रुहतेति योग्यं ॥ ७ ॥

वैवाहिके प्रमाणे यदि नावा सायां नदी स्यात् तदानीमश्वन्वतीत्यर्धर्चनं बधूं नाव-  
 मारोहयेत् उत्तरेणार्धर्चनं नदीमुत्क्रामयेत् । सूत्रितं—अश्वन्वतीरीयते संरभध्वमुत्तिष्ठत् प्रतरता सखायः ।  
 नावमारोहयेदुत्तरेणोत्क्रामयेदिति ।

तैषा अष्टमी—

अश्वन्वतीरीयते संरभध्वमुत्तिष्ठत् प्रतरता सखायः ।  
 अत्राजहामये असन्नशेवाः शिवान्वयमुत्तरिमाभिवाजान् ॥ ८ ॥  
 अश्वन्वती । रीयते । सम् । रभध्वम् । उत् । तिष्ठत् । प्र ।  
 तरत् । सखायः । अत्र । जहाम् । ये । असन् । अशेवाः ।  
 शिवान् । वयम् । उत् । तरेम् । अग्नि । वाजान् ॥ ८ ॥

अनयापि देवायज्ञजिगमिषवः परस्परं ब्रुवते अश्वन्वती नाम नदी रीयते गच्छति री  
 गतिरेपणयोः तां यज्ञगमनायोत्तरीतुं उत्तिष्ठत् उद्गच्छत् तथाकृत्वा प्रतरत् तां नदीमुल्लंघयत् हे  
 सखायो यजमानस्य सत्विभूता इति देवानां संबोधनं अत्र अस्मां नद्यां जहाम पत्न्यजाम का-

निति उच्यते ये अशेवाः शेवमिति सुखनाम ये असुखभूताः असन्नभूवन् अस्मानाश्रित्यव-  
र्तन्ते तानजहाम । तथाकृत्वा शिवान् सुखकरान् वाजान् अन्नानि हवींषि अभि प्राप्नुमुत्तरेण  
उत्तीर्णाभवेम वयं ॥ ८ ॥

अथ नवमी—

त्वष्टां मायावेदुपसांमपस्तमोविभ्रत्पात्रादिवपानानि शंतमा ।  
शिशीतेनूनं परशुंस्त्वायसं येन वृश्वादेतं शो ब्रह्मणस्पतिः ॥ ९ ॥

त्वष्टा । मायाः । वेत् । अपसां । अपःस्तमः । विभ्रत् । पात्रा ।  
देवपानानि । शमस्तमा । शिशीति । नूनम् । परशुम् । सुह आयसम् ।  
येन । वृश्वात् । एतशः । ब्रह्मणः । पतिः ॥ ९ ॥

अयं त्वष्टा देवशिल्पी मायाः कर्मनामैतत् कर्माणि पात्रनिर्माणविषयाणि वेत् वेत्ति जानाति  
सच त्वष्टा अपसां शोभनकर्मवतां मध्ये अपस्तमः अतिशयेन शोभनकर्मा देवपानानि देवाः  
पिबन्ति येषु तानि पात्रा सोमपात्राणि विभ्रत् धारयन् वर्तते इति शेषः सत्वष्टा नूनमिदानीं  
अग्नौ हविर्वहनायांगीकृते सति स्वायसं शोभनायःसारभूतं परशुं शिशीते तीक्ष्णयति त्वष्टा  
पात्रसंपादनार्थं येन परशुना एतशः एतवर्णः ब्रह्मणस्पतिः ब्रह्मणोमद्यस्थ पात्रादिसंपादनरूपस्य  
कर्मणः पतिः स्वामी वृश्वात् वृश्वति पात्राणि ॥ ९ ॥

अथ दशमी—

सतो नूनं कवयः संशिशीतवार्शीभिर्याभिरमृताय तक्षथ ।  
विद्वांसः पदागुह्यानि कर्तन् येन देवासो अमृतत्वमानशुः ॥ १० ॥

सतः । नूनम् । कवयः । सम । शिशीत । वार्शीभिः । यार्भिः ।  
अमृताय । तक्षथ । विद्वांसः । पदा । गुह्यानि । कर्तन् । येन ।  
देवासः । अमृतत्वम् । आनशुः ॥ १० ॥

हे कवयोमेधाविनः त्वष्टुर्मम शिष्याः ऋभवः सतः सन्त इत्यर्थः प्रशस्तायूयं नूनमिदानीं संशिशीत अन्त्यर्थं तीक्ष्णीकुरुत वाशीः याभिर्वाशीभिः पात्राण्यमृताय सोमाय तत्पानायेत्यर्थः यद्वा युष्माकममृतत्वाय तदर्थं तक्षथ संपादयथ हे कवयोविद्वांसोयूयं गुप्तानि गोपनीयानि पदा पदानि वासस्थानानि कर्तव्यं कुरुत । येन स्थानकरणेन देवासोदेवायूयममृतत्वं धानशुः प्राप्ताः । एवं स्वशिष्यानाह ॥ १० ॥

अथैकादशी—

गर्भेयोपा॒मद॑धुर्वत्समा॒सन्ध॑पी॒च्येन॑मन॒सोत॑जिह्वा ।

सवि॒श्वाहा॑सु॒मना॑यो॒ग्या अ॒भिसि॑पा॒सनि॑र्वन॒तेका॒र इज्जि॑तिम् ॥ ११ ॥ १४ ॥

गर्भे । योपा॒म् । अद॑धुः । वत्स॒म् । आ॒सनि॑ । अ॒पी॒च्येन॑ । मन॒सा ।

उ॒त । जिह्वा॑ । सः । वि॒श्वाहा॑ । सु॒मनाः॑ । यो॒ग्याः । अ॒भि ।

सि॒पा॒सनिः॑ । व॒न॒ते । का॒रः । इ॒त् । जि॒तिम् ॥ ११ ॥ १४ ॥

ते ऋभवोगर्भे मृतायागोर्मध्ये ग्राहके चर्मणि वा मृतापागोः संवन्धिनि योपां कांचिद्रां अदधुः धारितवन्तः । निधर्मणोगामरिणीतधीतिभिरितिउक्तं । यथा आसनि मृतायाभास्ये वत्समदधुः । केन साधनेन अपोच्येन मनसा देवत्वमाकांक्षता । उतापिच जिह्वा सादृश्यमधानोर्ध्वं निर्देशः जिह्वावदायतया वाश्येत्यर्थः यद्वा मनसापिच जिह्वा युक्तां योपामिति संबन्धः सिपासनिः संभजनशीलः सऋभुसन्धः विश्वाहा सर्वेष्वप्यहःस्तु सर्वदा योग्याः स्वीचिताः सुमनाः । स्तुतीरभिवनते आभिमुख्येन संभजते । सच संयोजिति शत्रुजयं कारइव कर्तव्यं शत्रुजयकर्तव्यं ॥ ११ ॥

॥ इत्यष्टमस्य पथमे चतुर्दशोवर्गः ॥ १४ ॥

तांसुतइति पञ्चचं द्वादशं सूक्तं वामदेवगोत्रस्य बृहद्वक्त्रस्यापि त्रैष्टुभ्येन्द्रं । तथाचानुक्तान्तं—तांसुषट्चबृहद्वक्त्रोवामदेव्यइति । समूहस्य दशरात्रस्य द्वितीये छन्दोमे एतत्सूक्तं सूचितं—अपूर्व्यांपुरुतमानि तांसुतेकीर्तिमहांइन्द्रेति । महावते निष्कवत्ये एतत्सूक्तं । सूचितं—तांसुतेकीर्तिमघवन्महिताभूयइद्वानृषेवीर्यायेति ।

तत्र प्रथमा—

तांसुतेकीर्तिमघवन्महित्वायत्त्वाभीतेरोदसीअहयेताम् ।  
प्रावोदेवाँआतिरोदासमोजःप्रजायैत्वस्यैयदशिक्षइन्द्र ॥ १ ॥

ताम् । सु । ते । कीर्तिम् । मघवन् । महित्वा । यत् । त्वा ।  
भीते इति । रोदसी इति । अहयेताम् । प्र । आवः । देवान् ।  
आ । अतिरः । दासम् । ओजः । प्रजायै । त्वस्यै । यत् ।  
अशिक्षः । इन्द्र ॥ १ ॥

हे इन्द्र मघवन् धनवन् ते तव संबन्धिनीं महित्वा महत्वेनागतां कीर्तिं सुसुप्त कीर्तयामी-  
ति शेषः । किञ्च यद्यदा त्वा त्वां प्रति भीते असुरैर्भयं प्राप्ते रोदसी द्यावापृथिव्यो अहयेतां  
आगच्छेत्यब्रूतां तदानीं देवान् प्रावः प्रारक्षः । तथा दासं देवानामुपक्षयकर्तारं असुरं आतिरः  
व्यनाशयः असुरान् हत्वा देवानां रक्षणेन द्यावापृथिव्योर्भारं पर्यहरः इति यदस्ति किञ्चित्  
त्वस्यै एकस्यै प्रजायै यजमानरूपायै ओजः तद्वत् अशिक्षः प्रायच्छः तांतां कीर्तिं कीर्तयामी-  
त्यर्थः ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

यदचरस्तन्वावावृधानोवल्गानीन्द्रप्रब्रुवाणोजनेषु ।  
मायेत्सानियानियुद्धान्याहुर्नाद्यशत्रुननुपुराविवित्से ॥ २ ॥

यत् । अचरः । तन्वा । ववृधानः । वल्गानि । इन्द्र । प्रब्रुवाणः ।  
जनेषु । माया । इत् । सा । ते । यानि । युद्धानि । आहुः ।  
न । अद्य । शत्रुम् । ननु । पुरा । विवित्से ॥ २ ॥

हे इन्द्र तन्वा शरीरेण स्तोत्रेण वा वावृधानोवर्धमानोजनेषुपाणिषु वल्गानि प्रब्रुवाणः  
वृषवधादिरूपाणि सामर्थ्यानि प्रकर्षेण कथयन् अचरः संग्रामं कृतवानिति यदस्ति ते तव

सागतिः मायेव मायैव वृथेत्यर्थः । किंच यानि युद्धानि शत्रुविषयाणि आहुः ब्रुवते पुराविद ऋ-  
षयः तान्यपि मायैव । कुतइत्याह अथ इदानीं शत्रुं हन्तव्यं न विवित्से न लभसे अद्यमाभूत्पूर्वं  
हतवानस्मीति द्रुपे तदपि नेत्याह नन्विति प्रश्ने । किं पुरा शत्रुं अलभ्यथाः तदपि नेत्यर्थः ॥२॥

अथ तृतीया—

कडनुतेमहिमनःसमस्यास्मत्पूर्वऋपयोन्तमापुः ।  
यन्मातरं च पितरं च साकमर्जनयथास्तन्वः १ स्वायाः ॥ ३ ॥  
के । ऊँ इति । नु । ते । महिमनः । समस्य । अस्मत् । पूर्वं ।  
ऋपयः । अन्तम् । आपुः । यत् । मातरम् । च । पितरम् ।  
च । साकम् । अर्जनयथाः । तन्वः । स्वायाः ॥ ३ ॥

हेइन्द्र ते तव महिमनः महिम्नः समस्य सर्वस्यापि अन्तं पारं अस्मद अस्मत्तः पूर्वं ऋपयः  
के आपुः प्रामुवन् न केपीत्यर्थः । यद्यपि महत्वं प्रख्यापयन्ति तथापि न कारस्म्येनेति । तत्र  
कारणमाह—यत् यस्मात् मातरं च पितरं च । यौर्वः पितापुत्रीमातेति हि श्रुतं । अतोद्यावापृथि-  
व्यादित्यर्थः ते उभे अपि साकं सहैव स्वायास्तन्वः स्वकीयाच्छरीरात् अर्जनयथाः उदपादयः  
अतोनापुरितिसंबन्धः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

चत्वारिंते असुर्याणि नामादाभ्यानि महिषस्य सन्ति ।  
त्वमद्भुतानि विश्वानि वित्से येभिः कर्माणि मघवञ्चकर्थ ॥ ४ ॥  
चत्वारिं । ते । असुर्याणि । नाम । अदाभ्यानि । महिषस्य ।  
सन्ति । त्वम् । अद्भुतानि । विश्वानि । वित्से । येभिः ।  
कर्माणि । मघवन् । चकर्थ ॥ ४ ॥

हे इन्द्र महिषस्य महतः पूज्यस्य ते तव चत्वारि असुर्याणि असुरविघातीनि अदा-  
स्यानि अन्यैरहिंस्यानि उत्तरसूक्ते उपान्यवर्जितेषु दूरेतन्नामेत्यादिषु चतुर्भवेषु प्रतिपादिता-  
नि यानि नाम नामकानि शरीराणि सन्ति हे अंग सखे त्वं तानि विश्वानि सर्वाणि वित्ते  
वेत्सि जानासि येषिर्नामभिः कर्माणि वृत्रवधादिरूपाणि चकथं कुरुषे हे मघवन् तानि  
वेत्सीति ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमी-

त्वं विश्वा दधिपे केवलानि यान्याविर्या च गुहा वसूनि ।

काममिन्मे मघवन्मावितारीस्त्वमाज्ञाता त्वमिन्द्रासि दाता ॥ ५ ॥

त्वम् । विश्वा । दधिपे । केवलानि । यानि । आविः । या । च ।

गुहा । वसूनि । कामम् । इत् । मे । मघवन् । मा । वि ।

तारीः । त्वम् । आज्ञाता । त्वम् । इन्द्र । असि । दाता ॥ ५ ॥

हे इन्द्र त्वं विश्वा सर्वाणि केवलानि अन्येषामसाधारणानि वसूनि धनानि दधिपे धा-  
रयसि । विश्वानीत्युक्तं कथं विश्वत्वमित्यत आह यान्याविः आविर्भूतानि सर्वैः प्रसिद्धानि  
वसूनि निवासयोग्यानि धनानि सन्ति या च गुहा गुहायां निगूढप्रदेशेष्वर्तमानानि वसूनि सन्ति  
तानि विश्वानि दधिपइति । यस्मादेवं तस्मात् मे मम कामं कांक्षितं हे मघवन् धनवन्निन्द्र  
मावितारीः माहिंसीः इव पूरणे । अपितु वर्धयेति शेषः । हे इन्द्र त्वं आज्ञातासि प्रापयितास्य-  
भिलषितं धनं । तथा हे इन्द्र त्वं दातासि ॥ ५ ॥

अथ षष्ठी-

यो अर्द्धाज्योतिरपि ज्योतिरन्तर्यो अर्द्धजन्मधुना संमधूनि ।

अर्धप्रियं शूपमिन्द्राय मन्म ब्रह्मरुतो बृहदुक्थादवाचि ॥ ६ ॥ १५ ॥

यः । अर्द्धात् । ज्योतिरपि । ज्योतिः । अन्तः । यः । अर्द्धजत् ।

मधुना । सम् । मधूनि । अर्ध । प्रियम् । शूपम् । इन्द्राय ।

मन्म । ब्रह्मरुतः । बृहदुक्थात् । अवाचि ॥ ६ ॥ १५ ॥

यइन्द्रोऽज्योतिषि ज्योतिष्मति आदित्यादिके तेजस्यन्तः ज्योतिस्तेजः अदधाद्धारितवान् यदा-  
दित्यादिषु तेजोस्ति तदिन्द्ररुतमित्यर्थः यश्च मधुना मधुरेण रसेन निमित्तेन मधूनि सोमानि  
मधुरद्रव्याणि समसृजत् समयोजयत् । यद्वा मधुना अत्र मधुराद्येन सर्वैः सेव्यमानादित्युच्यते  
तेन सह मधून्युदकानि समसृजत् । अध संपत्तिं तस्माद्इन्द्राय प्रियं प्रियजनकं शूपं बलं श-  
श्रूणां शोषकत्वाद् बलकरं यन्म मननीयं स्तोत्रं ब्रह्मरुतोमध्वरुतोबृहदुक्त्वाद् प्रभूतशस्त्रमुक्ता-  
देतन्नामकादपेर्मतोवाचि उक्तमभूत् ॥ ६ ॥

॥ इत्यष्टमस्य प्रथमे पंचदशोऽवर्गः ॥ १५ ॥

दूरेतदित्यष्टमं त्रयोदशं सूक्तं कम्पाद्याः पूर्ववत् । दूरइत्यनुक्रान्तं । गतः सूक्तविनिर्गोः ।

तत्र प्रथमा—

दूरेतन्नामगुह्यं पराचैर्यत्त्वाभीते अह्वयेतां वयोधै ।

उदस्तन्नाः पृथिवीं द्यामभीके भ्रातुः पुत्रान् मधवन्ति त्विपाणः ॥ १ ॥

दूरे । तत् । नाम । गुह्यम् । पराचैः । यत् । त्वा । भीते इति ।

अह्वयेताम् । वयः । धै । उत् । अस्तन्नाः । पृथिवीम् । द्याम् ।

अभीके । भ्रातुः । पुत्रान् । मधवन् । त्विपाणः ॥ १ ॥

अनया चत्वारितेऽसुर्याणि नामेत्युक्तस्य आद्यं नाम स्तुपते हे इन्द्र ते तव तद्वक्ष्यमाणं  
नाम सर्वेषां नामकं शरीरं पराचैः पराङ्मुखैर्मनुष्याणामित्यर्थः भुसं गोपनीयं अमकाशितं सत्  
दूरे इतोऽपि कष्टे दूरदेशे वर्तते इति शेषः यद्यदा त्वा त्वां रोदमी द्यावापृथिव्यौ भीते सत्यौ  
अह्वयेतां । किमर्थं वयोधै अन्नस्य निधानार्थं जगतोन्नसाधनायेत्यर्थः तदानीं तेन शरीरेण  
अभीके अन्तिकनामैतत् तव समीप एव पृथिवीं द्यां च उव ऊर्ध्वं परस्परविपुक्तं यथा भवति  
तथा अस्तन्नाः स्तंभितवानसि । किं कुर्वन् हे मधवन् इन्द्र भ्रातुः पर्जन्यस्य पुत्रान् पुत्रस्था-  
नीयान् उदकसंस्त्यायान् त्विपाणः दीपयन्ति विद्युद्भूमिन्द्रमाह विद्युद्भूमेन्द्र इति वाजसने-  
यकं । यद्वा पर्जन्यरूपमाह तदानीं वायुरस्येन्द्रस्य आवावर्गतव्यः ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

म॒हत्त॒न्नाम॒गुह्यं॑पुरु॒स्पृग्येन॑भू॒तंज॒नयो॒येन॑भ॒व्यम् ।

प्र॒त्नंजा॒तंज्योति॑र्यद॒स्यप्रि॒यंप्रि॒याःसम॑वि॒शन्त॒पञ्च॑ ॥ २ ॥

म॒हत् । तत् । नाम॑ । गुह्यं॑ । पुरु॒स्पृक् । येन॑ । भू॒तम् । ज॒नयः॑ ।

येन॑ । भ॒व्यम् । प्र॒त्नम् । जा॒तम् । ज्योतिः॑ । यत् । अ॒स्य ।

प्रि॒यम् । प्रि॒याः । सम॑ । अ॒वि॒शन्त॒ । पञ्च॑ ॥ २ ॥

हे इन्द्र तव तद्वृक्षं गोपनीयं अन्यैरविज्ञातं पुरुस्पृक् बहुभिवृष्ट्यार्थभिः स्पृहणीयं आकाशात्मकं नाम शरीरं महत् अत्यन्तं प्रवृद्धं येन नाम्ना भूतं भव्यं च सर्वं जनयः उत्पादितवानसि भूतभव्योभयान्वयाय येनेत्यस्यावृत्तिः आकाशात्मकाद्धि परमेश्वरस्वरूपाद् भूतभवात्मकं जगदुत्पद्यते । आकाशाद्वायुरित्यादिभूतेः । किञ्च प्रत्नं पुराणं पूर्वकालीनं यज्योतिः घोटमानं आदित्याख्यमुदकाख्यं वा अस्थेन्द्रस्य प्रियं प्रियभूतं तत्त्वं जातमुत्पन्नं तत्तत्त्वं प्रियाः प्रीयमाणाः पञ्च पञ्चजनाइतिशेषः भीमइति वदेकदेशलक्षणा । निपादपञ्चमाश्रित्वारोवर्णाः समविशन्त संविशन्ते स्वनिर्वाहार्थं भजन्तइत्यर्थः ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

आ॒रोद॑सीअ॒पृणा॒दोत॑म॒ध्यं॒पञ्च॑दे॒वाँऋ॒तुशः॑स॒प्तसं॑स ।

चतु॑र्द्विंशतापुरु॒धावि॒च॒ष्टेस॒रूपेण॑ज्योति॑षा॒विब्र॑तेन ॥ ३ ॥

आ । रोद॑सी इति॑ । अ॒पृणा॒त् । आ । उ॒त । म॒ध्यम् । पञ्च॑ । दे॒वान् ।

ऋ॒तुःशः॑ । स॒प्तसं॑स । चतु॑र्द्विंशता । पुरु॒धा । वि ।

च॒ष्टे । स॒रूपेण॑ । ज्योति॑षा । वि॒ब्र॑तेन ॥ ३ ॥

अयमिन्द्रः सूर्यात्मकः आत्मीयेन शरीरेण तेजसा वा रोदसी चावापृथिव्यौ आ सर्वतः अपृणात् पूरयति उतापिच मध्यं द्युभूम्यपेक्षया मध्यमभूतं अन्तरिक्षं आअपृणादिति वर्तते तदपि स्वशरीरेण तेजसा वा पूरयति । किञ्च पञ्चदेवान् देवमनुष्यपित्रसुररक्षःसंज्ञकान्



तथासप्त द्विरुक्तया सप्तसंख्याकानि तत्त्वानि लोके यानि सन्ति तानि परिगृह्यन्ते कानि तानि  
नीति सप्तमरुद्राणां सप्तसदित्यरशीनां सप्तलोकान् अन्यानपि सप्तसंख्योपेतान् ऋतुशः काले-  
काले चतुर्विंशता चतुर्विंशतसंख्याकदेवगणेन पुरुषा बहुप्रकारं विचष्टे विपश्यति 'सर्वदे-  
क्षते अष्टौवसवएकादशरुद्राद्वादशादित्याः मजापतिश्चवषट्कारश्च विराट्चेति चतुर्विंशदेवाः ।  
केनेति तदुच्यते—सरूपेण समानरूपेण ज्योतिषा प्रकाशकेन विब्रवेन विविधेन कर्मणा ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

यदुपौच्छः प्रथमा विभानां मर्जनयोयेन पुष्टस्य पुष्टम् ।

यत्तेजामित्वमवरं परंस्यामहन्महत्या असुरत्वं मेकम् ॥ ४ ॥

यत् । उपः । औच्छः । प्रथमा । विभानां । अर्जनयः । येन ।

पुष्टस्य । पुष्टम् । यत् । ते । जामित्वम् । अवरम् । परंस्याः ।

महत् । महत्याः । असुरत्वं । एकम् ॥ ४ ॥

अत्रप्रसंगात् सूर्यात्मकेन्द्रसंबन्धिनी उपाः स्तूयते हे उपः उपोदेवते विभानां विभासका-  
नां महन्क्षत्रादीनां प्रथमा प्रथमभूता तवी औच्छः विभातमकरोः अग्रेक्षुपसः प्रादुर्भवन्ति प-  
श्चात् अन्यानि तेजांसि येन च तेजसा पुष्टस्य पोषयुक्तस्यापि पदार्थस्य मध्ये पुष्टं अतिशये-  
न पोषयुक्तमादित्यं अर्जनयः उदपादयः । यद्यच्च ते तव जामित्वं बान्धवं अवरं अवाङ्मुखं  
अस्मदभिमुखमित्यर्थः कीदृश्यास्ते तवेति परस्याः उपरि स्थिताया इत्यर्थः तदिदं महत्मास्तव  
महद् अतिप्रवृद्धं एकं असाधारणं एकमेव वा असुरत्वं प्रकृष्टबलत्वं तव बलेन कृतमि-  
त्यर्थः ॥ ४ ॥

महावेते निष्केवल्ये विधुंद्राणीमित्येषा । सूत्रवैच—आयासवोऽपुनश्चुरेष्टाविधुंद्राण-  
मिति ।

तैषा पञ्चमी—

विधुंद्राणं समनेव हूनां युवानं सन्तं पलितो जंगार ।

देवस्य पश्य काव्यं महित्वा याममारुसस्यः समान ॥ ५ ॥ १६ ॥

वि॒धुम् । द॒द्रा॒णम् । स॒र्मने । ब॒हूनाम् । यु॒वान॑म् । स॒न्तम् ।  
प॒लितः । ज॒गार । दे॒वस्य॑ । प॒श्य । का॒व्यम् । म॒हि॒त्वा ।  
अ॒द्य । म॒मार॑ । सः । स्यः । सम् । आ॒नु ॥ ५ ॥ १६ ॥

अनया कालात्मकइन्द्रः स्तूयते—विधुं विधातारं सर्वस्य युद्धादेः कर्तारं विपूर्वोदधातिः करोत्यर्थे । तथा समने अननमनः प्राणनं सम्यगननोपेतं संग्रामेबहूनां शत्रूणांदद्राणं द्रावकं ईदृक्सामर्थ्योपेतं युवानं सन्तं पुरुषं पलितोजरावशाच्छुक्लकेशः पुमान् जगार निगिरतीन्द्राज्ञया एवमुक्तलक्षणं देवस्य कालात्मकस्येन्द्रस्य महित्वा महत्वेनोपेतं काव्यं सामर्थ्यं पश्य पश्यत हे जनाः । तथा जरसा प्रामोद्यममार म्रियते सद्यः परेद्युः समान सम्यक् चेष्टते पुनर्जन्मान्तरे प्रादुर्भवतीत्यर्थः । तदेवं चत्वारिनामानि शरीराण्युक्तानि ॥ ५ ॥

॥ इत्यष्टमस्य प्रथमे षोडशोवर्गः ॥ १६ ॥

अथ षष्ठी—

शा॒क्म॑ना॒शा॒कोअ॑रु॒णःसु॑प॒र्ण॑आ॒योम॒हःशू॑रःस॒नाद॑नी॒ळः ।  
यच्चि॒केत॑स॒त्यमि॑त्त॒न्नमो॑घं॒वसु॑स्पा॒र्हमु॑त॒जेतो॑त॒दाता॑ ॥ ६ ॥

शा॒क्म॑ना । शा॒कः । अ॒रु॒णः । सु॒प॒र्णः । आ । यः । म॒हः ।  
शू॑रः । स॒नात् । अ॒नी॒ळः । यत् । चि॒केत॑ । स॒त्यम् । इत् । तत् ।  
न । मो॒घम् । वसु॑ । स्पा॒र्हम् । उ॒त । जे॒ता । उ॒त । दा॒ता ॥ ६ ॥

शाक्मना शक्मैव शाक्म शाक्मना बलेन शाकः शकः स्वशक्त्यैव सर्वं कर्तुं शक्नोत्यर्थः नहीन्द्रस्य सहायान्तरापेक्षास्तीन्द्रत्वादेव अरुणः अरुणवर्णः सुपर्णः कश्चिद् शोभनपर्णः पक्षी आगच्छतीत्यध्याहारः उपसर्गश्रुतेर्योग्यक्रियाध्याहारः योमहोमहान् शूरोविक्रान्तः सनात् पुराणः अनीळः अनीढः नीडस्याकर्ता नहीन्द्रोऽग्निरिव कुत्रचिदपि यज्ञेनिकेतनं करोति एवं सुपर्णरूपकेणेन्द्रमाह सपक्षीन्द्रोयच्चिकेत कर्तव्यत्वेन जानाति तत्सत्यमिव सत्यमेव नतु मोघं व्यर्थं भवति । सस्पर्हं स्पृहणीयं वसु उत जेता जयति शत्रुभ्यः सकाशात् । उतापिच दाता प्रयच्छति च स्तोतृभ्यः । नलोकाव्ययेत्यादिना षष्ठीप्रतिषेधः ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी-

ऐभिर्देवैर्वृष्ण्यापौंस्यानियेभिरौक्षंहृत्रहत्यायवृज्जी ।

येकर्मणःक्रियमाणस्यमह्मकृतेकर्ममुदजायन्तदेवाः ॥ ७ ॥

आ । एभिः । दे । वृष्ण्या । पौंस्यानि । येभिः । औक्षत् ।

वृत्रहत्याय । वृज्जी । ये । कर्मणः । क्रियमाणस्य ।

मह्मा । कृतेऽकर्मम् । उत्ऽअजायन्त । देवाः ॥ ७ ॥

इन्द्रप्रभिमरुद्भिः सह वृष्ण्या वृष्ण्यानि वर्षकाणि पौंस्यानि यत्नानि आददे आदत्ते ।  
येभिर्मरुद्भिः सहितोवृत्रहत्याय प्राणयुपकारकवृष्ट्यावरकत्वाद्दृत्रः पापं तस्य हत्याय हननाय  
मनुष्याणामुपद्रवशमनायेत्यर्थः । तदर्थं वृज्जी वज्रवनिन्द्रः औक्षत् वर्षति ये च मरुतोदेवाः  
मेह्ना महत्वेन्द्रेण क्रियमाणस्य कर्मणः वृष्टिप्रदानलक्षणस्य साहाय्यार्थं कृतेकर्मं वृष्टिप्रदा-  
नकर्मं प्रति उदजायन्त उन्मुखाजायन्ते स्वयमेव तैरेभिरादददति सम्भवयः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी-

युजाकर्माणिजनयन्विश्वौजाअशस्तिहाविश्वमनास्तुरापाद् ।

पीत्वीसोमस्यदिवआवृधानःशूरोनिर्युधाधमदस्यून् ॥ ८ ॥ १७ ॥

युजा । कर्माणि । जनयन् । विश्वऽओजाः । अशस्तिहा ।

विश्वमनाः । तुरापाद् । पीत्वी । सोमस्य । दिवः । आ ।

वृधानः । शूरः । निः । युधा । अधमत् । दस्यून् ॥ ८ ॥ १७ ॥

सदन्द्रोयुजा मरुतां सहायेन कर्माणि प्रवर्षणादीनि जनयन् दत्तादयन् विश्वौजाः अश-  
स्वस्तः अशस्तिहा रक्षोहा विश्वमनाव्याप्तमनाः अत्यन्तं मनस्वी तुरापाद् तूर्णमभिभविता श-  
त्रूणां एवं महानुभावइन्द्रः दिवःघुलोकादामत्य सोमस्य सोमं पीत्वी पीत्वा वृधानोवर्धमानः  
शूरः सन् युधा आयुधेन महारेण वा दस्यून् शत्रून् निरघमत् निर्धेमति आयुधेनासुरानपवा-  
धतइत्यर्थः ॥ ८ ॥

॥ इत्यष्टमस्य प्रथमे सप्तदशोवर्गः ॥ १७ ॥

इदन्तइति सप्तर्चं चतुर्दशं सूक्तं वामदेवपुत्रो बृहदुक्थकृपिः चतुर्थीपंचमीषष्ठ्योजगत्यः  
आदितस्तिष्ठः सप्तमी च त्रिष्टुभः विश्वेदेवादेवता । तथा चानुक्रान्तं—इदं ते सप्त वैश्वदेवं चतु-  
र्थ्याद्यास्तिस्रो जगत्यइति । गतः सूक्तविनियोगः । आहवनीये वाय्वादिकारणेनायतनान्निष्क्रम्य  
शम्यापरासादवाचीने देशे दीप्यमाने सति तमग्निमनया पुनरायतने संवपेत् । सूत्रितंच—आह-  
वनीयमवदीप्यमानमर्वाक् शम्यापरासादिदन्तएकंपरऊतएकमिति संवपेदिति ।

सैषा सूक्ते मथमा—

इदं त एकं परऊत एकं तृतीयेन ज्योतिषा संविशस्व ।  
संवशने तन्वश्चारुं रेधि प्रियो देवानां परमेजनित्रे ॥ १ ॥

इदम् । ते । एकम् । परः । ऊँ इति । ते । एकम् । तृतीयेन ।  
ज्योतिषा । सम् । विशस्व । समश्चेरने । तन्वः । चारुः ।  
एधि । प्रियः । देवानाम् । परमे । जनित्रे ॥ १ ॥

एतदादिभिः बृहदुक्थोवाजिनं नाम स्वपुत्रं शृतं वदति हे शृतपुत्र ते तव इदं उपरि ज्यो-  
तिषेति वक्ष्यमाणत्वाद्देवं शब्देन ज्योतिरभिधीयते इदं ज्योतिरग्न्याख्यमेकं एकोऽंशः अतस्त-  
मग्निं तव देहगताग्न्यंशेन बाह्यमग्निं संविशस्व । संगच्छस्व । तथा परउ अन्योपि ते तव एकं वा-  
य्वंशः तं तव प्राणवाय्वाख्येन शिनेन संविशस्व शरीराग्निप्राणवाय्वोर्बाह्याग्निवाय्वोर्भैक्त्वाद्दंश-  
त्वमिति ज्ञावः । तथा तृतीयेन ज्योतिषा आदित्याख्येन तेजसा तवात्मना संविशस्व सूर्यगता-  
त्मचैतन्यदेहगतात्मचैतन्ययोरभेदादंशत्वं । योहं सोसौ योसौ सोहं । सूर्यआत्मा जगतइत्यादि-  
श्रुतेरात्मनः सूर्यप्रवेशोयुक्तः तन्वः संवेशने तस्मिन् सूर्ये संविश्याचारुरेधि कल्याणो भव की-  
दृशस्त्वं प्रियः तेन सह मीयमाणः कीदृशि तस्मिन् देवानां परमे उत्तमे जनित्रे जनके । देवा-  
नां हेतत्परमं जनित्रं यत्सूर्यइति हि श्रुतिः ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

त॒नू॒ष्टे॒वाजि॒न्त॒न्व॑ । न॒य॑न्ती॒वा॒म॒म॒स्म॒भ्यं॑ धा॒तु॒शर्म॑तु॒भ्यम् ।  
अ॒ह्नु॑तो॒म॒हो॒ध॒रु॒णाय॑ दे॒वान्दि॒वी॒व॒ज्यो॒तिः॒स्व॒मा॒मि॒मी॒याः ॥ २ ॥

त॒नूः । ते । वा॒जिन् । त॒न्वम् । न॒य॑न्ती । वा॒मम् । अ॒स्म॒भ्यम् ।  
धा॒तु । शर्म । तु॒भ्यम् । अ॒ह्नु॑तः । म॒हः । ध॒रु॒णाय॑ । दे॒वान् ।  
दि॒वि॒इ॒दं । ज्यो॒तिः । स्वम् । आ । मि॒मी॒याः ॥ २ ॥

हेवाजिन् एतन्नामक पुत्र ते तव सन्वं शरीरं नयन्ती स्वशरीरं प्रापयन्ती तनूरियं पृथिवी  
जगयोरपि पार्थिवत्वात् तव शरीरस्य पृथिवीमाशौ सत्यां तस्यास्तव शरीरमयनं युक्तं तादृशी  
पृथिवी वामं वननीयं धर्मं अस्मभ्यं धातु दधातु शर्म च सुखं तुभ्यं धातु दधातु सत्त्वं अ-  
ह्नुतः अनवपतितः सन् महो महो देवान् तव कारणभूतान् दिवीव ज्योतिः घुलोके वर्तमानं  
सूर्यं च इव ध्वार्थो निपातानामनेकार्थत्वात् तं च स्वं तव स्वभूतं आमिमीयाः आविश ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

वा॒ज्य॑सि॒वाजि॒नेना॑सु॒वे॒नीः सु॒वि॒तः॒स्तो॒मं सु॒वि॒तो दि॒वंगाः ।  
सु॒वि॒तो ध॒र्मं प्र॒थ॒मा॒नु॒स॒त्या सु॒वि॒तो दे॒वान् सु॒वि॒तो नृ॒प॒त॒म ॥ ३ ॥

वा॒जी । अ॒सि । वाजि॒नेन॑ । सु॒वे॒नीः । सु॒वि॒तः । स्तो॒मम् । सु॒वि॒तः ।  
दि॒वम् । गाः । सु॒वि॒तः । ध॒र्मम् । प्र॒थ॒मा । अ॒नु॒ । स॒त्या ।  
सु॒वि॒तः । दे॒वान् । सु॒वि॒तः । अ॒नु॒ । प॒त॒म् ॥ ३ ॥

हेपुत्र त्वं वाजिनेनान्नरसेन बलेन वा वाज्यसि तद्वान् भवसि कीदृशस्त्वं सुवेनीः सुष्ठु  
कान्तः वीगत्यादिषु । तादृशस्त्वं सुवितः सुष्ठु मेरितः स्तोमं पूर्वं त्वया कृतं स्तोत्रं तदभिमानि  
देवं अनुगाः अन्वगाः गच्छ तथा सुवितो दिवंगाः तथा सुवितो धर्मः त्वया संपादितानि धर्माण्यनु  
गच्छ । कीदृशानि प्रथमा मुरव्यानि सत्या सत्यपत्नानि तथा सुवितो देवान् इन्द्रादीन् तथा सु-  
वितः पतम् पतत् ज्योरादित्याख्यमनुगाः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

महिम्नस्पृपांपितरंश्चनेशिरेदेवादेवेष्वदधुरपिक्तुम् ।  
समविव्यचुरुतयान्यात्विपुरैपातनूपुनिर्विविशुःपुनः ॥ ४ ॥

महिम्नः । एषाम् । पितरः । चन । ईशिरे । देवाः । देवेषु ।  
अदधुः । अपि । कर्तुम् । सम । अविव्यचुः । उत । यानि ।  
आत्विपुः । आ । एषाम् । तनूपु । नि । विविशुः । पुनरिति ॥ ४ ॥

पितरश्चन अस्मत्पितरोऽप्यंगिरसः एषां देवानां महिम्नो महत्त्वस्य ईशिरे ईश्वरा अभवन्  
ते देवा अपि देवत्वं प्राप्ता अंगिरसो देवेष्विन्द्रादिषु कर्तुं संकल्पमदधुः धृतवन्तः उतापि च या-  
नि तेजांसि अतिपुः दीप्यन्ते तानि समविव्यचुः संगतानि आसन् एषां देवानां तनूपु शरीरेषु  
पुनर्निर्विविशुः निविशन्ति पितरोऽंगिरसः अतस्त्वमपि तथा कुर्वित्यर्थः ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमी—

सहोभिर्विश्वंपरिचक्रमूरजःपूर्वाधामान्यमितामिमानाः ।  
तनूपुविश्वाभुवनानियेमिरेप्रासारयन्तपुरुधप्रजाअनु ॥ ५ ॥

सहःऽभिः । विश्वम् । परि । चक्रमुः । रजः । पूर्वा । धामानि ।  
अमिताः । मिमानाः । तनूपु । विश्वा । भुवना । नि । येमिरे ।  
प्र । असारयन्त । पुरुध । प्रजाः । अनु ॥ ५ ॥

मदीयाः पितरः सहोभिर्वलैः स्वीयैः विश्वं सर्वं रजोलोकं लोकारजांस्युच्यन्त इति निरु-  
क्तं पूर्वा पूर्वाणि धामानि स्थानानि अमिता अन्यैरमितानि मिमानाः परिच्छिन्दन्तः परिचक्र-  
मुः पर्यक्रमन् किं तथा कुर्वन्तो विश्वा सर्वाणि भुवना भूतजातानि येमिरे नियमितवन्तः किंच  
पुरुध पुरुधा बहुप्रकारं प्रजाअनुज्योतींषु दकानि वा प्रासारयन्त प्रसारितवन्तः अस्मत्पितरः  
पूर्वेऽंगिरसः स्वसामर्थ्येन सर्वं लोकं व्याप्य पुरातनानि ग्रहनक्षत्रादीनि परिच्छिद्य सर्वभूतानि  
नियम्य प्रजाअनूदकानि तेजांसि वा प्रसारितवन्त इत्यर्थः अतस्त्वमप्येवं कुर्विति भावः ॥ ५ ॥

अथ पृष्टी-

द्विधासूनवोसुरंस्वर्विदमास्थापयन्ततृतीयेनकर्मणा ।

स्वांप्रजापितरःपित्र्यंसहअवरेष्वदधुस्तन्तुमातंतम् ॥ ६ ॥

द्विधा । सूनवः । असुरम् । स्वःऽविदम् । आ । अस्थापयन्त ।

तृतीयेन । कर्मणा । स्वाम् । प्रजाम् । पितरः । पित्र्यम् । सहः ।

आ । अवरेषु । अदधुः । तन्तुम् । आहतंतम् ॥ ६ ॥

सूनवआदित्यस्य पुत्रादेवाअंगिरसः देवानां हेतत्परमंजनित्रं यत्स्वर्गइति प्रदर्शि-  
तत्वादादित्यसूनवइति गम्यते । असुरं बलवन्तं स्वर्विदं सर्वज्ञं स्वर्गस्य लंभकं वा आ-  
दित्यं तृतीयेन कर्मणा प्रजोत्पादनाख्येन । ब्रह्मचर्येणार्थिभ्योयज्ञेनदेवेभ्यःप्रजयापितृभ्यः-  
तिश्रुतेः । प्रजोत्पादनस्य तृतीयकर्मत्वं । तेनादित्यं द्विधा आस्थापयन्त द्विपकरमास्थापय-  
न्ति उदितं चास्तमितं च कुर्वन्ति । उद्भाभं चनिर्भाभंचब्रह्मदेवाजयीवृधजितिमद्यस्यैवास्त्राणे  
असौवाआदित्यउद्यन्नुद्वाभएपनिघ्नोचनिर्भाभइतिश्रुतत्वादेवानामादित्यस्य द्विस्थापनमुदयास्त-  
मयकरणमितिगम्यते । किंच पितरोमदीयाअंगिरसः स्वां प्रजामुत्पायेतिशेषः पित्र्यं सहः  
पितुरादित्यस्यसंबन्धिनां अपराभिभवक्षमं बलं अवरेष्वदधुः निरुष्टेषु स्वप्रजाभूतेषु मनुष्येषु  
स्थापितवन्तः यथा पित्र्यं धनं सम्पक् परिरक्ष्य स्वपुत्रेभ्यः प्रयच्छन्ति सद्बलं पितुरादि-  
स्य प्रकाशादिबलं मनुष्येषुपुन्यदधुरित्यर्थः । किंच तन्तुं प्रजां आहतं विततं कृतवंतइ-  
तिशेषः पुत्रपौत्रादित्युपेणानवाच्छिन्नां प्रजामित्यर्थः अयं हातवंतन्तुर्यत्पजेतिब्राह्मणं । प्रजा-  
तन्तुमाव्यवच्छेत्सीरितिच । तन्तुतन्वन्नित्यस्यब्राह्मणं प्रजावैतन्तुरिति ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी-

नावानक्षोदःप्रदिशःपृथिव्याःस्वस्तिभिरतिदुर्गाणिविश्वा ।

स्वांप्रजावृद्धदुवथोमहित्वावरेष्वदधादापरेषु ॥ ७ ॥ १८ ॥

ना॒वा । न । क्षो॒दः । प्र॒द॒दि॒शः । पृ॒थि॒व्याः । स्व॒स्ति॒भिः । अ॒ति ।  
दुः॒ःगा॒नि । वि॒श्वा । स्वा॒म् । प्र॒द॒जाम् । बृ॒हत्॒ऽउ॒क्थः । म॒हि॒ऽत्वा ।  
आ । अ॒वरे॒षु । अ॒द॒धा॒त् । आ । पे॒रेषु ७ ॥ १८ ॥

नावा न उदकोत्तरणसाधनेनेव क्षोदः उदकं यथा मनुष्यानावोदकं अतिवर्तन्ति यथा वा स्वस्तिभिःक्षेमैः विश्वा सर्वाणि दुर्गाणि दुःखेनगन्तव्यानि अतिवर्तन्ति तद्वद्बृहदुक्थः स्वां मजां वाजिनं मृतं पुत्रं महित्वा स्वमहत्वेन अवरेषु अग्न्यादिषु आदधात् कृतवान् तथा परेषु दिव्येषुसूर्यादिषु आ अदधात् एवमृषिर्व्रते स्वयमेव वा स्वात्मानं परोक्षेणाह ॥ ७ ॥

॥ इत्यष्टमस्य प्रथमेष्टादशोवर्गः ॥ १८ ॥

माप्रगामेति पल्लवं पंचदशं सूक्तं गायत्रं वैश्वदेवं ऐक्ष्वाकोऽसमातिर्नाम राजा तस्य बन्धुः सुबन्धुः श्रुतबन्धुः विप्रबन्धुश्चेति चत्वारः पुरोहिता आसन् ते च गौपायनाः । स च राजा तांस्तथर्का अन्यौ मायाविनावृषी पुरोहितत्वेनावृणोत ततो बन्धादयः क्रुद्धाः सन्तः इमं राजानमभिचरितवन्तः एतत् ज्ञात्वा मायाविनौ पुरोहितौ एषामन्यतमं सुबन्धुं प्राणैर्विभोजितवन्तौ मृतस्यास्य भ्रातरोबन्धुः श्रुतबन्धुर्विप्रबन्धुरित्येते अविनाशमाप्सिहेतुभूतमिदं दृष्ट्वा जपन्ति स्म । अतस्तेस्य सूक्तस्य ऋषयः प्रतिपाद्यत्वादावर्तमानं मनोदेवता । तथा चानुक्रान्तं—अथ हैक्ष्वाको राजाऽसमातिर्गौपायनान् बन्धादीन् पुरोहितांस्तथर्कान्यौ मायाविनौ श्रेष्ठतमौ मत्वा पुरोदधे तमितरे क्रुद्धा अभिचेरुरथतौ मायाविनौ सुबन्धोः प्राणानाचिक्षिपतुरथा हास्य भ्रातरस्त्रयोमाप्रगामेतिपटुं गायत्रं स्वस्त्ययनं जप्तेति । अग्निसमीपदिशान्तरगमनसमये इदं सूक्तं जप्यं । सूत्रितंच—प्रव्रजेदनवेक्षमाणोमाप्रगामेति सूक्तं जपन्निति । महापितृयज्ञेप्येतद्वत्विभिर्जप्यं । सूत्रितंच—माप्रगामाग्नेत्वंनइति जपन्तइति । निविदः स्थानातिपत्ताविदं सूक्तं शस्त्वा सूक्तान्तरे निविदं प्रक्षेप्या । सूत्रितंच—स्थानं चेन्निविदोतिहरेन्माप्रगामेति पुरस्तात्सूक्तं शस्वेति ।

तत्र प्रथमा—

माप्रगामपृथोवयंमायज्ञादिन्द्रसोमिनः । मांतस्थुर्नोअरांतयः॥ १॥



मा । प्र । ग॒म् । प॒थः । व॒यम् । मा । य॒ज्ञात् । इ॒न्द्र ।  
 सो॒मिनः । मा । अ॒न्तरि॒ति । स्थुः । नः । अ॒रा॒तयः ॥ १ ॥

अत्रोक्ताख्याने शाट्यायनकं असमाविं राथपौष्टं गौपायनाअश्वगामंस्ते स्वांडवे सत्र मासताथ हासमातौ राथपौष्टे किलावाकुली ऊपतुः समायौ तं हस्मानग्नौ निधायौदनं पचतो-  
 ग्नौ मांसमथासुराअन्नं दग्ध्वेक्ष्वाकवः परावभूतुः तमसमाविं राथपौष्टं गौपायनानामाहुतयो-  
 ज्यतपन् सोमवीदिमौ किलावाकुली इमे वै मागौपायनामाहुतयोभितपन्तीति तावभूतां तस्य  
 वाआवमेव भिपजौ त्वः आवां प्रायश्चित्तिरावां तथा करिष्यावोयथा त्वेतानाभितपन्ती  
 ति तौ परेत्यसुबन्धोर्गौपायनस्य स्वपतः प्रमत्तस्यासुमाहत्यान्तःपरिधिन्त्यधत्तमित्यादि ॥ तं  
 सुबन्धोरसुमादातुं स्वांडवादसमाविं प्रतिगच्छन्तोर्गौपायनावदन्ति हे इन्द्र वयं गौपायनाः  
 पथः समीचीनान्मार्गान् माप्रगाम मापरामच्छाम असमाविगृहमेव गच्छाम माच सोमिनोऽस-  
 मातेर्यज्ञावप्रगाम मास्थुः मातिष्ठन्तु नोस्माकमन्तर्मागंमध्ये अरातयः शश्वः यद्वा सोमिनः  
 सोमवतोयामान्माप्रगाम ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

यो॒य॒ज्ञस्य॑ प्र॒साध॑न॒स्तन्तु॑र्द्वे॒ष्वेत॑तः । तमाहु॑तं न॒शीम॑हि ॥ २ ॥

यः । य॒ज्ञस्य॑ । प्र॒साध॑नः । तन्तुः । द्वे॒ष्वेपु॑ । आ॒हत॑तः ।  
 तम् । आ॒हुत॑म् । न॒शीम॑हि ॥ २ ॥

योयमश्वस्यस्तन्तुराहवनीयादिरूपेण विस्तृतः यज्ञस्य प्रसाधनः प्रकर्षेण साधयिता  
 देवेष्यातवः देवैः स्तोत्रभिरैकैस्त्रिभिः विस्तारितोवर्तते वेद्यांतमाहुतंसर्वतोह्वयमानं नशीमहि  
 व्याप्नुयाम नशतिर्वर्षाविकर्मा ॥ २ ॥

पिंडपितृयज्ञे मनोन्वाहुवामहे इति वृत्तेन पिंडाभिमानिनः पितरजपस्थेयाः । सूत्रितंच—  
 मनोन्वाहुवामहइति च तिसृभिरथैनान्प्राहयेदिति ।

सैषा तृतीया—

मनो॒न्वाहु॑वामहे॒नाराशं॑सेन॒सोमे॑न । पि॒तॄ॒णां च॒मन्म॑भिः ॥ ३ ॥

मनः । नु । आ । हु॒वा॒म॒हे । ना॒रा॒शं॑सेन । सोमे॑न ।

पि॒तॄ॒णाम् । च । मन्म॑भिः ॥ ३ ॥

वयं बन्धुश्रुतबन्धादयः मनः सुबन्धोः संबन्धि मायाविभिरपहतं नु क्षिप्रं आहुवामहे आह्वयामहे । केन साधनेनेति तदुच्यते नाराशंसेन नाराशंसचमसगतेन सोमेन नरैः शस्यन्त- इति नाराशंसाः पितरः तेषां चमसानां कंपनमेवाह्वानं । तथाविधेन पितॄणां अंगिरसां मन्म- भिश्च मननीयैः स्तोत्रैश्च ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

आत॑त्तुमनः॒पुनः॑क॒त्वेद॑क्षायजी॒वसे॑ । ज्योक् च॒सूर्य॑दृ॒शे ॥ ४ ॥

आ । ते । ए॒तु । मनः । पुन॑रिति । क॒त्वे । द॒क्षाय । जी॒वसे॑ ।

ज्योक् । च । सूर्य॑म् । दृ॒शे ॥ ४ ॥

हे सुबन्धो ते मनः पुनरैतु अभिचरतः सकाशात् पुनरागच्छतु । किमर्थमिति उच्यते— क॒त्वे कर्मणे लौकिकवैदिकविषयाय दक्षाय बलाय च । यद्वा क॒त्वे अपाननाय दक्षाय प्राण- नाय । प्राणोवैदक्षोपानःकतुरितिहिश्रुतिः । जीवसे जीवनाय च ज्योक् चिरकालं सूर्यं च दृशे सूर्यं द्रष्टुं अत्यन्तं चिरजीवनायेत्यर्थः ॥ ४ ॥

अथ पंचमी—

पुन॑र्नःपितरो॒मनो॒ददा॑तु॒दैव्यो॒जनः॑ । जी॒वन्वा॑तंसचेमहि ॥ ५ ॥

पुनः । नः । पि॒तरः । मनः । ददा॑तु । दै॒व्यः । जनः ।  
जी॒वम् । ब्रा॒तम् । स॒चे॒म॒हि ॥ ५ ॥

नोस्माकं पितरः पितृभूताः अंगिरसोजनः तेषां संघइत्यर्थः सच जीवं ब्रातं च प्राणादीन्द्रियसंघातं पुनर्ददातु तथा दैव्योजनः जनशब्दः संघवचनः देवानां संघोऽपि जीवं ब्रातं च ददातु वयं च तदुभयं सचेमहि प्राप्नुयामः ॥ ५ ॥

अथ षष्ठी—

व॒यं॒सो॒म॒ब्र॒ते॒त॒व॒म॒न॒स्त॒नू॒पु॒वि॒श्र॒तः । प्र॒जा॒व॒न्तः॒स॒चे॒म॒हि॥६॥१९॥

व॒यम् । सो॒म । ब्र॒ते । त॒व । म॒नः । त॒नू॒पु । वि॒श्र॒तः ।  
प्र॒जा॒व॒न्तः । स॒चे॒म॒हि ॥ ६ ॥ १९ ॥

हे सोम देव वयं बन्धादयः तव ब्रते त्वदीये कर्मणि अवमिति कर्मनाम तव तनूषु त्वदीयेष्वङ्गेषु च मनः मनोविश्रतः तात्पर्यशुक्लां बुद्धिं धारयन्तः प्रजावन्तः प्रजाभिः पुत्रपौत्रादिभिर्युक्ताः सन्तः सचेमहि संगच्छेमहि जीवं ब्रातं चेति शेषः ॥ ६ ॥

॥ इत्यष्टमस्य प्रथमे एकोनविंशोवर्गः ॥ १९ ॥

यत्तेयममिति द्वादशार्चं षोडशं सूक्तं आनुष्टुभं बन्धादयः ऋषयः सुबन्धुदेहान्निर्गतस्येन्द्रियवर्गसहितस्य मनसः पुनस्तस्मिन्प्रवेशनार्थमिदं सूक्तं दृष्ट्वाऽजपन् अतस्तेस्य ऋषयः प्रतिपाद्यत्वादावर्तमानं मनोदेवता । तथा चानुक्तान्तं—यत्तद्वति द्वादशार्चमानुष्टुभं मनआवर्तमानं जेपुरिति । गतोविनियोगः ।

तत्र प्रथमा—

य॒त्ते॒य॒म॒वै॒व॒स्व॒त॒म॒नो॒ज॒गाम॑दूर॒कम् ।  
तत्त॒आ॒व॒र्त॒याम॑सी॒ह॒स॒या॒य॒जी॒वसे॑ ॥ १ ॥

यत् । ते । यमम् । वैवस्वतम् । मनः । जगाम । दूरकम् ।  
तत् । ते । आ । वर्तयामसि । इह । क्षयाय । जीवसे ॥ १ ॥

पुरुषस्य प्रियमाणस्य मनोनाम महद्भूतं बहुधा विशीर्णं भवति तस्य पुनः संभरणमत्रो-  
ध्यते—हेप्रियमाणपुरुष ते तव मनोवैवस्वतं विवस्वतः पुत्रं यमं दूरकं अत्यन्तं दूरं यथा भव-  
ति तथा जगाम ते तव तन्मनआवर्तयामसि आवर्तयामः किमर्थं इह क्षयाय इह लोके निवा-  
साय जीवसे चिरकालजीवनाय ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

यत्ते दिव्यं पृथिवीमनोजगाम दूरकम् ।  
तत्त आवर्तयामसीह क्षयाय जीवसे ॥ २ ॥

यत् । ते । दिव्यम् । यत् । पृथिवीम् । मनः । जगाम । दूरकम् ।  
तत् । ते । आ । वर्तयामसि । इह । क्षयाय । जीवसे ॥ २ ॥

हे सुबन्धो यन्मनोदिवं जगाम यच्च पृथिवीं दूरकं दूरकमितिक्रियाविशेषणं तदिह नि-  
वासाय जीवनाय आवर्तयामः ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

यत्ते भूमिं चतुर्भुजं मनोजगाम दूरकम् ।  
तत्त आवर्तयामसीह क्षयाय जीवसे ॥ ३ ॥

यत् । ते । भूमिम् । चतुःभुजम् । मनः । जगाम । दूरकम् ।  
तत् । ते । आ । वर्तयामसि । इह । क्षयाय । जीवसे ॥ ३ ॥

हे सुबन्धो यन्मनोभूमिं चतुर्भुजं चतुर्दिक्षु भ्रंशोयस्याः सा तां जगाम तदावर्तयामः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

यत्ते चतस्रः प्रदिशो मनो जगाम दूरकम् ।

तत्त आर्वर्तयामसीह क्षयाय जीवसे ॥ ४ ॥

यत् । ते । चतस्रः । प्रदिशः । मनः । जगाम । दूरकम् ।

तत् । ते । आ । वर्तयामसि । इह । क्षयाय । जीवसे ॥ ४ ॥

हे सुबन्धो यत्ते मनः प्रदिशः प्रकृष्टा महादिशः चतस्रो जगाम तदा वर्तयामः ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमी—

यत्ते समुद्रमर्णवमनो जगाम दूरकम् ।

तत्त आर्वर्तयामसीह क्षयाय जीवसे ॥ ५ ॥

यत् । ते । समुद्रम् । अर्णवम् । मनः । जगाम । दूरकम् ।

तत् । ते । आ । वर्तयामसि । इह । क्षयाय । जीवसे ॥ ५ ॥

हे सुबन्धो यत्ते मनः अर्णवन्दकं तदन्तं समुद्रं मेघं वा जगाम तदिति गतं ॥ ५ ॥

अथ षष्ठी—

यत्ते मरीचीः प्रवतो मनो जगाम दूरकम् ।

तत्त आर्वर्तयामसीह क्षयाय जीवसे ॥ ६ ॥ २० ॥

यत् । ते । मरीचीः । प्रवतः । मनः । जगाम । दूरकम् ।

तत् । ते । आ । वर्तयामसि । इह । क्षयाय । जीवसे ॥ ६ ॥ २० ॥

हे सुबन्धो यत्ते मनः प्रवतः प्रगच्छन्ती मरीचीर्दीर्घीर्जगाम तदिति गतं ॥ ६ ॥

॥ इत्यष्टमस्य प्रथमे विशोवर्गः ॥ २० ॥

अथ सप्तमी—

यत्ते॒अ॒पो॒यदो॒प॒धी॒र्मनो॑ज॒गाम॑दूर॒कम् ।  
तत्त॒आव॑र्तयामसी॒हक्षया॑यजी॒वसे॑ ॥ ७ ॥

यत् । ते । अ॒पः । यत् । ओ॒प॒धीः । मनः । ज॒गाम॑ । दूर॒कम् ।  
तत् । ते । आ । व॒र्त॒याम॒सि । इ॒ह । क्षया॑य । जी॒वसे॑ ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

यत्ते॒सूर्य॑यदु॒पसं॑मनो॑ज॒गाम॑दूर॒कम् ।  
तत्त॒आव॑र्तयामसी॒हक्षया॑यजी॒वसे॑ ॥ ८ ॥

यत् । ते । सूर्य॑म् । यत् । उ॒पसं॑म् । मनः । ज॒गाम॑ । दूर॒कम् ।  
तत् । ते । आ । व॒र्त॒याम॒सि । इ॒ह । क्षया॑य । जी॒वसे॑ ॥ ८ ॥

अथ नवमी—

यत्ते॒पर्व॑तान्बृ॒हतो॑मनो॑ज॒गाम॑दूर॒कम् ।  
तत्त॒आव॑र्तयामसी॒हक्षया॑यजी॒वसे॑ ॥ ९ ॥

यत् । ते । पर्व॑तान् । बृ॒हतः । मनः । ज॒गाम॑ । दूर॒कम् ।  
तत् । ते । आ । व॒र्त॒याम॒सि । इ॒ह । क्षया॑य । जी॒वसे॑ ॥ ९ ॥

अथ दशमी—

यत्ते॒विश्व॑मि॒दंज॑न्मनो॑ज॒गाम॑दूर॒कम् ।  
तत्त॒आव॑र्तयामसी॒हक्षया॑यजी॒वसे॑ ॥ १० ॥

यत् । ते । विश्वम् । इदम् । जगत् । मनः । जगाम् । दूरकम् ।  
 तत् । ते । आ । वर्तयामसि । इह । क्षयाय । जीवसे ॥ १० ॥  
 इति चतस्रस्तोत्राणि दत्तिः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

अथैकादशी—

यत्ते पराः परावतो मनो जगाम दूरकम् ।  
 तत्त आवर्तयामसीह क्षयाय जीवसे ॥ ११ ॥

यत् । ते । पराः । परावतः । मनः । जगाम् । दूरकम् । तत् ।  
 ते । आ । वर्तयामसि । इह । क्षयाय । जीवसे ॥ ११ ॥

हे सुबन्धो यत्ते मनः पराः परावतः अत्यन्तं दूरदेशान् जगाम तदिति गतं ॥ ११ ॥

अथ द्वादशी—

यत्ते भूतं च भव्यं च मनो जगाम दूरकम् ।  
 तत्त आवर्तयामसीह क्षयाय जीवसे ॥ १२ ॥ २१ ॥

यत् । ते । भूतम् । च । भव्यम् । च । मनः । जगाम् । दूरकम् ।  
 तत् । ते । आ । वर्तयामसि । इह । क्षयाय । जीवसे ॥ १२ ॥ २१ ॥

हे सुबन्धो यत्ते मनो भूतं च भव्यं चेत्यनेन मूत्रप्रव्यात्मकव्यतिरेकेण कस्य चिद्भावाद्व-  
 र्तमानस्य पृथगेवाभिधानात्, क्लृप्तं प्रपञ्चमुक्तं भवति तत्र सर्वत्र गतं मनोजीवनाय निवासाय  
 आवर्तयामः ॥ १२ ॥

॥ इत्यष्टमस्य प्रथमे एकविंशोऽर्गः ॥ २१ ॥

प्रतारीति दशर्चं सप्तदशं सूक्तं बन्ध्वादीनां त्रयाणां गौपायनानामार्घं आदितः सप्त त्रि-  
 भुजः अष्टमी पंचाष्टकापंक्तिः नवमी षडष्टका महापंक्तिः दशमी पञ्चयुत्तरा आद्यौ दशकावष्ट-  
 कास्त्रयइत्युक्तलक्षणसद्भावात् एकाक्षराधिक्याद्भूरिग्विशेषणावेदितव्या । सूक्तस्यादितश्चत-  
 स्रोदेहात्पाणान्निर्गमयिष्यानिर्कृतेर्निवृत्त्यर्थं बन्ध्वादयोजपन् भोपुणः सोमेति चतुर्थ्यामेव मृ-  
 त्युनिवृत्त्यर्थं सोममस्तुवन् अतश्चतसृणां निर्कृतिर्देवता चतुर्थ्याः सोमश्च असुनीतेमनइति द्वा-  
 ष्यां असुनीतिनाम्नीं देवीमस्तुवन् अतस्तयोः सा देवता पुनर्नोअसुमित्यस्य पृथिव्याद्यालिंगो-  
 कदेवताः । ततस्तिष्ठभिः शिष्टाभिर्द्यावापृथिव्यौ समिन्द्रेत्यर्धेर्चनेन्द्रं च । तथाचानुक्रान्तं—प्र-  
 तारीति दशर्चं चतस्रोनिर्कृत्यपनोदार्थं जेषुश्चतुर्थ्यां सोमं चास्तुवन् मृत्योरपगमायोत्तराण्यां  
 देवीमसुनीतिं सप्तम्यां लिंगोक्तदेवताः शिष्टाभिः पंक्तिमहापंक्तिपञ्चयुत्तराभिः द्वात्रापृथिव्यौ  
 समिन्द्रेतीन्द्रं चार्धेर्चनेति । गतोविनियोगः ।

तत्र प्रथमा—

प्रता॒र्यायुः॑ प्रत॒रं नवी॒यः॑ स्थाता॒रेव॑ क्रतु॒मता॒रथ॑स्य ।

अध॒च्यवा॑न॒उत्त॑वी॒त्यर्थ॑ परात॒रं सुनिर्क॑तिर्जिहीताम् ॥ १ ॥

प्र । ता॒रि । आयुः । म॒ह॒त॒रम् । नवी॒यः । स्थाता॒राइ॒द्व ।

क्रतु॒इ॒मता । रथ॑स्य । अध॒ । च्यवा॑नः । उत् । त॒वी॒ति । अर्थ॑म् ।

प॒राइ॒त॒रम् । सु । निःइ॒क॒तिः । जि॒ही॒ताम् ॥ १ ॥

सुवन्धोरायुष्यं प्रतारि प्रवर्धतां प्रपूर्वस्तिरतिवर्धनार्थः कथं प्रवर्धतामित्युच्यते प्रतरं प्र  
 वृद्धतरं नवीपोनवतरं यौवनोपेतमित्यर्थः निर्कृत्यनुग्रहादेवमायुर्वर्धतां । तत्र दृष्टान्तः—क्रतुम-  
 ता कर्मवता सारथिना रथस्य स्थातारेव रथेस्थिता यथावर्धते तद्वद्व अधाध च्यवानोजीविता  
 त्वप्यवमानः अर्थं स्वाभिलषितमायुर्लक्षणमुत्तवीति वर्धयतु सुवन्धुमाणापहर्षोनिर्कृतिः प्रापदे-  
 वता परातरं अत्यन्तं दूरतरं जिहीतां परित्यजतु गच्छतु ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

साम॒न्तुरा॒येनि॑ धि॒मन्व॑ज्जं॒करा॑महे॒सुपु॑रु॒धश्र॑वांसि ।

तानो॒विश्वा॑निज॒रिता॑म॒मत्तु॑परात॒रं सुनिर्क॑तिर्जिहीताम् ॥ २ ॥



सामन् । नु । राये । निधिश्मत् । नु । अन्नम् । करामहे ।  
 सु । पुरुध । श्रवांसि । ता । नः । विश्वानि । जरिता । ममत्तु ।  
 पराक्षतरम् । सु । निःक्ष्रंतिः । जिहीताम् ॥ २ ॥

सामन् साञ्जि भीषमाने सति नुचार्थे राये जीवायूरूपधनार्थं निधिमद् निधानवदन्नं,  
 हविष्करामहे कुर्मः निर्ऋत्ये । अत्रापि म्यिति चार्थे स्तुतिर्हविश्चोभयं कुर्मइत्यर्थः । सदेवाह  
 सु सुसु पुरुध पुरुधा बहुपकारं अवांस्यन्नानि हवींषि करामहे वा तानि नोस्माकं संवन्धीनि  
 विश्वानि सर्वाणि जरिता जीर्णा स्तुता जरा स्तुतिः ममत्तु स्वदत्तां आस्वाद्य च निर्ऋतिः प-  
 रातरमात्मनं दूरदेशं जिहीतां गच्छतु ॥ २ ॥

अथ तृतीया-

अभीष्वर्धः पौंस्थैर्भवेमद्यौर्नभूमिगिरयोनाज्जान् ।  
 तानोविश्वानिजरिताचिकेतपरातरंस्तुनिर्ऋतिजिहीताम् ॥ ३ ॥  
 अञ्जि । सु । अर्यः । पौंस्थैः । भवेम । द्यौः । न । भूमिम् ।  
 गिर्यः । न । अज्जान् । ता । नः । विश्वानि । जरिता । चिकेत ।  
 पराक्षतरम् । सु । निःक्ष्रंतिः । जिहीताम् ॥ ३ ॥

धर्मं अर्यः अरीन् शत्रून् पौंस्थैः पुंस्त्वैर्वलैः सु सुसु अभिभवेम द्यौर्न भूमिं सूर्योमथा  
 स्वरिमभिर्भूमिमभिभवति तद्वद् गिरयोनाज्जान् गिरिर्वज्रः ते यथा अजनशीलान् मेघानभि-  
 भवन्ति तद्वद् । तानि नोस्माभिः कृत्वाणि स्वोत्राणि तानि विश्वानि सर्वाणि जरिता स्तुता  
 सतो निर्ऋतिः चिकेत जानातु । शिष्टमुक्तं ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी-

भोपुर्णः सोममृत्यवेपरादाः पश्येमनुसूर्यमुच्चरन्तम् ।  
 द्युर्मिहितो जग्निमासूनो अस्तुपरातरंस्तुनिर्ऋतिजिहीताम् ॥ ४ ॥

मो इति । सु । नः । सोम । मृत्यवे । परा । दाः । पश्येम । नु ।  
सूर्यम् । उत्त॑चरन्तम् । द्युभिः । हितः । जरि॑मा । सु । नः ।  
अस्तु । परा॑दत्तम् । सु । निः॑ऋतिः । जिही॑ताम् ॥ ४ ॥

हे सोम नोस्मान् सु सुष्ठु मृत्यवे मो परादाः मैव परादानं कुरु मृत्यवधीनान् माकार्षीः  
किन्तु नु इदानीं उच्चरन्तं ऊर्ध्वं गच्छन्तं उदयन्तं सूर्यं पश्येम पश्यामः चिरकालं जीविमेत्यर्थः ।  
जीवनाभावे सूर्यदर्शनासंभवादित्यभिप्रायः । किञ्च द्युभिः अहर्नामैतत् अहोभिर्दिवसैः हितः  
मेरितः जरिमा जराभावः नोस्माकं सु सुखं अस्तु करोतु ॥ ४ ॥

अथ पंचमी—

अ॒सु॒नी॒ते॒मनो॑ अ॒स्मासु॑ धार॒य जी॒वात॑ वे॒ सुप्रति॑रान॒ आयुः॑ ।  
रा॒रन्धि॑ नः सूर्य॑स्य सं॒ दृशि॑ घृ॒तेन॑ त्वं त॒न्व व॑र्धय॒स्व ॥ ५ ॥ २२ ॥

असु॑नीते । मनः । अ॒स्मासु॑ । धार॒य । जी॒वात॑ वे । सु । प्र ।  
ति॒र । नः । आयुः॑ । रा॒रन्धि॑ । नः । सूर्य॑स्य । स॒म॒दृशि॑ ।  
घृ॒तेन॑ । त्वम् । त॒न्वम् । व॑र्धय॒स्व ॥ ५ ॥ २२ ॥

हे असुनीते मनुष्याणामसूनां नेत्रि देवि अस्मासु मनः पुनर्धारय । किञ्च जीवातवे जी-  
वितुं सुप्रतिर सुष्ठु वर्धय नोस्माकमायुः । किञ्च ररन्धि साधय नोस्मान् सूर्यस्य संदृशि चिरस-  
न्दर्शने । त्वं च घृतेनास्माभिर्दत्तेन तन्वं स्वशरीरं वर्धयस्व वर्धय ॥ ५ ॥

॥ इत्यष्टमस्य प्रथमे द्वाविंशोवर्गः ॥ २२ ॥

अथ षष्ठी—

असु॑नी॒ते पुन॑र॒स्मासु॑ चक्षुः पुनः प्रा॒णमि॒ह नो॑ धेहि॒ भोगं॑म् ।  
ज्योक्प॑श्ये॒म सूर्य॑मु॒च्चर॑न्त॒मनु॑मते मृ॒ळ्या॑नः स्व॒स्ति ॥ ६ ॥

असु॑हनी॒ते । पुनः॑ । अ॒स्मासु॑ । चक्षुः॑ । पुन॒रिति॑ । प्रा॒णम् ।  
 इ॒ह । नः॑ । धे॒हि । भो॒र्गम् । ज्योक् । प॒श्ये॒म । सूर्य॑म् ।  
 उ॒त्सृ॑च॒रन्त॑म् । अ॒नु॒मते॑ । मृ॒ळय॑ । नः॑ । स्व॒स्ति ॥ ६ ॥

हे असुनीते प्राणप्रदायिनि देवि अस्मासु अस्मदीये सुबन्धावित्यर्थः पुनश्चक्षुः प्रकाशकं नयनमीक्षणसामर्थ्यमित्यर्थः । किंच प्राणं पुनरस्मासु धेहि स्थापय वयं च ज्योक् चिरं उच्चरन्तं उद्गच्छन्तं सूर्यं देवं पश्येम । हे अनुमते देवि स्वस्ति अविनाशं यथा तथा नोस्मान् मृळय त्वत्तम ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी—

पुन॑र्नो॒असु॑पृ॒थिवी॑द॒दातु॑पुन॒र्यौ॒र्दे॒वीपुन॑र॒न्तरि॑क्षम् ।  
 पुन॑र्नः॒सोम॑स्त॒न्वद॑दातुपुनः॒पू॒षाप॒थ्यां॒यास्व॑स्तिः ॥ ७ ॥

पुनः॑ । नः॑ । असु॑म् । पृ॒थि॒वी । द॒दातु॑ । पुनः॑ । यौः । दे॒वी ।  
 पुनः॑ । अ॒न्तरि॑क्षम् । पुनः॑ । नः॑ । सोमः॑ । त॒न्वम् । द॒दातु॑ ।  
 पुन॑रिति॑ । पू॒षा । प॒थ्याम् । या । स्व॒स्तिः ॥ ७ ॥

पुनःपृथिवी देवी नोस्मभ्यमसुं प्राणं ददातु पुनर्यौर्देवता असुं ददातु तथान्तरिक्षमन्तरिक्षदेवता असुंददातु तथा सोमो नस्तन्वं शरीरं पुनर्ददातु तथा पूषा पोषाभिमानिनी देवता पथ्यां पन्था अन्तरिक्षं तत्र भवां वाचं वागात्मकः शब्दोऽस्माकांशादुत्पद्यते तां पुनर्ददातु किंच या स्वस्तिः या लोके वेदे च स्वस्तिरुच्यते तामपि पूषा प्रयच्छतु यद्वा पूषा पोषं प्रयच्छतु या स्वस्तिः याङ्गानाम्नीदेव्यस्ति सा पथ्यां वाचं प्रयच्छतु वाग्विषयास्वस्तिरिति ब्राह्मणं ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

श॑रो॒दसी॑सु॒बन्ध॑वे॒ग्रही॑कृत॒स्य॑मा॒तरा॑ ।  
 भ॑र॒ताम॑प॒यद्र॑पो॒द्यौःपृ॑थि॒वि॒ज्ञमा॑र॒पोमो॑पु॒तेकि॑च॒नाम॑मत् ॥ ८ ॥

शम् । रोदसी इति । सुध्वन्धवे । यद्वा इति । ऋतस्य । मातरा ।  
भरताम् । अर्प । यत् । रपः । द्यौः । पृथिवि । क्षमा । रपः ।  
मो इति । सु । ते । किम् । चन । आममत् ॥ ८ ॥

इदमादिभित्तिभिर्द्यावापृथिव्योः स्तुतिः रोदसी द्यावापृथिव्यौ सुबन्धवे शं सुखं प्रय-  
च्छतां कीदृशौ ते यद्वा महत्यौ ऋतस्य यज्ञस्योदकस्य वा मातरानिर्माण्यौ यदपः पापं छ-  
च्छं चास्ति तदपभरतां अपहरतां अपनयतां हे द्यौः हे पृथिवि क्षमा क्षमायां सत्यां यद्वा क्ष-  
मा पृथगप्युच्यते क्षमाप्यपहरतु एवमुक्त्वा सुबन्धुं बन्धादयोन्नुवते हे सुबन्धो ते त्वां मोषु मैव  
सुसुषु किंचन रपः छच्छं अममत् हिनस्तु ॥ ८ ॥

अथ नवमी—

अवद्वके अवत्रिकादिवश्चरन्ति भेषजा । क्षमाचरिष्ण्वेककंभर-  
तामपयद्रपोद्यौः पृथिविक्षमारपोमोषुते किंचनाममत् ॥ ९ ॥

अव । द्वके इति । अव । त्रिका । दिवः । चरन्ति । भेषजा ।  
क्षमा । चरिष्णु । एककम् । भरताम् । अर्प । यत् । रपः । द्यौः ।  
पृथिवि । क्षमा । रपः । मो इति । सु । ते । किम् ।  
चन । आममत् ॥ ९ ॥

दिवोद्युलोकाव भेषजा भेषजानि द्वके द्विकं त्रिका त्रिकं चावचरन्ति तत्राश्विनौ  
द्विकमवचरतः इळासरस्वतीभारतीत्रिकमवचरति क्षमा क्षमायां एककं चरिष्णु चरति ए-  
कमेव भेषजमित्यभिप्रायः तानि सर्वाणि सुबन्धोः प्राणंपरिरक्षन्त्वितिशेषः भरतामित्यादि-  
पूर्ववत् ॥ ९ ॥

अथ दशमी—

समिन्द्रेर्युगार्मनद्वाहंयआवहदुशीनराण्याअनः ।  
भरतामपयद्रपोद्यौः पृथिविक्षमारपोमोषुते किंचनाममत् ॥ १० ॥ २३ ॥

सम् । इन्द्र । ईरय । गाम् । अनङ्गाहम् । यः । आ । अवहत् ।  
 उशीनराण्याः । अनः । भरताम् । अप । यत् । रपः । द्यौः ।  
 पृथिवि । अमा । रपः । मो इति । सु । ते । किम् । चन ।  
 आममत् ॥ १० ॥ २३ ॥

हे इन्द्र समीरय संप्रेरय किं गां गंतारं अनङ्गाहं अनोवहनसमर्थगां योनङ्गानावहत् आवहति अस्मान् प्रति किं अनः शकटं कस्य उशीनराण्याः एतन्नामिकायाओपधेः ययान्-मनुलिपन्ति सोशीनराणी । भरतामित्यादिपूर्ववत् ॥ १० ॥

॥ इत्यष्टमस्य प्रथमे त्रयोविंशोवर्गः ॥ २३ ॥

आजनमिति द्वादशर्चमष्टादशं सूक्तं गोपाधनायन्धाद्यक्षपथः पृथ्यास्त्वगस्त्यस्त्वसा एषां माता, ऋषिका आदितः पंच गायत्र्यः अष्टमोनवम्यौ पंक्ती शिष्टा अनुष्टुभः आदितश्चतसृणां असमातिमात्रोराज्ञः स्तूयमानत्वात् स एव देवता पंचम्याइन्द्रः पृथ्या अप्यसमातिः ततः पंचानां सुबन्धोर्जीविताह्वानरूपोर्थोदेवता अयं मेहस्तइत्यस्याः लब्धसंज्ञस्य सुबन्धोः स्पर्शन-हेतुभूतादेवता । तथाचानुक्रमणिका—आजनमिति द्वादशर्चमानुष्टुभं चतसृभिरसमातिमस्तुबन्धं पंचम्येन्द्रं पृथ्यागस्त्यस्त्वसा मातेषां राजानमस्तौत् पराभिः सुबन्धोर्जीविमाह्वयन्त्यया लब्धसंज्ञमस्पृशन् पंचाद्यानायन्योष्टम्याद्येपंक्तीइति ।

तत्र प्रथमा—

आजनं त्वेष संदृशं माहीनानामुपस्तुतम् । अगन्म बिभ्रन्तो नमः ॥ १ ॥

आ । जनम् । त्वेष संदृशम् । माहीनानाम् । उपस्तुतम् ।

अगन्म । बिभ्रन्तः । नमः ॥ १ ॥

इदमादिभिस्तिष्ठभिः राजानं स्तुवन्ति वयं बन्धादयोजनं जनपदं अस्तुनीतिस्वभूतं आगन्म अभिगताः ममेर्लुङि मंत्रेषसेति चैर्लुक् म्बोश्चेति मकारस्यनकारः कीदृशं जन त्वेष-संदृशं दीपदर्शनं माहीनानां महतां उपस्तुतं उपगतस्तुतिं वादौचेति गतेः प्रकृतिस्वरः कीदृशा-वयं नमोनमस्कारं बिभ्रन्तो धारयन्तः कुर्वन्तइत्यर्थः यद्वा जनं असमातिमित्यर्थः । शिष्टं समा-नं नमोबिभ्रन्तइति राजकृतं नमस्कारं धारयन्तइत्यर्थः ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

असमातिनि॒तोश॑नं॒त्वेप॑नि॒ययि॑न॒रथ॑म् । भ॒जेर॑थस्य॒सत्प॑तिम् ॥ २ ॥

अस॑मातिम् । नि॒स्तोश॑नम् । त्वे॒पम् । नि॒ययि॑नम् । रथ॑म् ।

भ॒जेर॑थस्य । सत्प॑तिम् ॥ २ ॥

असमातिं राजानं नितोशनं शत्रूणां हन्तारं नितोशतिर्वधकर्मां त्वेपं दीप्तं निययिनं रथमित्युपमाप्रधानो निर्देशः रथवत्सर्वाभिमतप्राप्तिसाधनं भजेरथस्य एतन्नामकस्य राज्ञो वंशे जातं यद्वा एतन्नामा कश्चिदस्य शत्रुः तस्य निययिनं हलदन्तादिति सम्प्रया अलुक् सत्पतिं सतां पालकं ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

यो॒जनान्म॑हि॒पाँइ॑वाति॒त॒स्थौ॑प॒वीर॑वान् । उ॒ताप॑वीर॒वान्यु॑धा ॥ ३ ॥

यः । जना॑न् । म॒हि॒पान्इ॑व । अ॒ति॒स्त॒स्थौ॑ । प॒वीर॑वान् ।

उ॒त । अप॑वीर॒वान् । यु॑धा ॥ ३ ॥

योसमातिर्जनान् स्वविरोधिभूतान् अतितस्थौ अतिक्रम्य तिष्ठति पराभवतीत्यर्थः किमिव महिपान् सिंहइव । कीदृशः सन् पवीरवान् पवीरः पविः खड्गवान् उतापिवा । अपवीरवान् अपगतखड्गः सन् शस्त्रसहायमपि कदाचिन्नापेक्षतइत्यर्थः । किंकुर्वन् युधा योधनेन युधेत्यर्थः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

यस्ये॒क्ष्वाकु॑रु॒प॒व्रते॑रे॒वान्म॑रा॒य्ये॑र्धते । दि॒वीव॑प॒ंचरू॑ष्टयः ॥ ४ ॥

यस्य॑ । इ॒क्ष्वाकुः । उ॒प॑ । व्र॒ते । रे॒वान् । म॒रा॒यी । ए॒र्धते॑ ।

दि॒विइ॑व । पञ्च॑ । रू॒ष्टयः॑ ॥ ४ ॥

यस्य जनपदस्य इक्ष्वाकुराजा व्रते कर्मणि रक्षणरूपे उपैष्यते प्रवर्धते कीदृशः सन् रेवान् रथिवान् मरायी शत्रूणां मारकश्च सन् विशेषणद्वयेन जनानां दानादिरूपेण धनलाभः पररा

जोषद्रवाभावश्चोक्तोभवति एवं सति तद्विषयस्थाः पंचरुष्टयोनिपादपंचमाश्वत्वारोवर्णादिवीव  
घुलोके यथा संकल्पसिद्धाः सन्तः सुखिनोभवन्ति तद्वत् सुखिनोभवन्तीति शेषः ॥ ४ ॥

अथ पंचमी—

इन्द्रं क्षत्रासमातिपुरथं प्रोष्ठेषु धारय । दिवीं वसूर्यं दृशे ॥ ५ ॥

इन्द्रं । क्षत्रा । असमातिपु । रथं प्रोष्ठेषु । धारय ।

दिवीं इव । सूर्यम् । दृशे ॥ ५ ॥

अनयेन्द्रमाशासते असमात्यर्थं हेइन्द्र क्षत्रा क्षत्राणि बलानि रथप्रोष्ठेषु असमातिपु एक  
स्मिन्बहुवचनं पूजार्थं रथप्रोष्ठे असमातौ धारय । तत्र दृष्टान्तः—दिवीं वसूर्यं दृशे सर्वेषां दर्शनाय  
स्थापितवानसि तद्वदत्र बलं धारय ॥ ५ ॥

अथ षष्ठी—

अगस्त्यस्य युनञ्जः ससीयुनक्षिरोहिता ।

पणीन्यक्रमीरभिविश्वाञ्चाजन्तराधसः ॥ ६ ॥ २४ ॥

अगस्त्यस्य । नतुः श्व्यः ससी इति । युनक्षि । रोहिता । पणीन् ।

नि । अक्रमीः । अभि । विश्वान् । राजन् । अराधसः ॥ ६ ॥ २४ ॥

अनयागस्त्यस्य स्वता बन्धादीनां भावा राजानं स्तौति हेराजन्तसमावे त्वं अगस्त्यस्य क  
पेनैन्द्रो नंदयितृष्पो बन्धादिभ्यो निमित्तभूतेभ्यः तेषां धनप्राप्तये ससी सर्पणस्वभावौ अश्वौ रो  
हिता लोहितवर्णौ युनक्षि योजय रथे तथाकृत्वा विश्वान् सर्वान् अराधसः अनाराधयतः अप-  
जमानान् पणीन् वणिजोऽट्टब्धकान् नि निरुद्धं नितरां वा अभ्यक्रमीः अभिभव ॥ ६ ॥

॥ इत्यष्टमस्य प्रथमे चतुर्विंशोवर्गः ॥ २४ ॥

अथ सप्तमी—

अयं मातायं पितायं जीवातुरागमत् ।

इदं तव प्रसर्पणं सुबन्धवेहि निरिंहि ॥ ७ ॥

अयम् । माता । अयम् । पिता । अयम् । जीवातुः । आ ।

अगमत् । इदम् । तव । प्रसर्पणम् । सुबन्धो इति

सुबन्धो । आ । इहि । निः । इहि ॥ ७ ॥

अत्र सूक्तशेषे शाट्यायनकं—अथाग्निं द्वैपदेन सूक्तेनास्तुवन् अग्निः स्तुतआजगाम आ गत्य चाह किंकामापागच्छतेति सुबन्धोरेवासुं पुनर्नेतुमित्यब्रुवन् एषोऽन्तः परिधीत्यब्रवीत् तमादध्वमिति तन्निराहरन्त्यमातायंपितेति । शौनकाश्च—स्तुतःसराजासुप्रीतस्तस्थौगौपायनानिति । सूक्तेनेतस्तुवन्अग्निंद्वैपदेनयथात्रिषु ॥ १ ॥ अथाग्निरब्रवीदेतानयमन्तःपरिध्यसुः । सुबन्धोरस्यचेक्षाकोर्मयागुप्तोहितार्थना ॥ २ ॥ सुबन्धवेप्रदायासुंजीवेत्युक्ताचपावकः । स्तुतो-गौपायनैःप्रीतोजगामत्रिदिवंप्रति ॥ ३ ॥ अयंमातेतिहृष्टास्तेसुबन्धोरसुमाह्वयन् । शरीरमग्नि-निर्दिश्यसुबन्धोःपतितंभुवि ॥ ४ ॥ सूक्तशेषंजगुश्चास्यचेतसोधारणायतेइति ॥ ५ ॥ अयम-ग्निर्माता अयमेव पिता अयं जीवातुर्जीवयिता आगमदाजगाम अतोहे सुबन्धोर्जीव परिधौ वर्तमान यस्मादिदं शरीरं तव प्रसर्पणं प्रकर्षणं गतिसाधनं अतइदं प्रत्येहि आगच्छ निरिहि निर्गच्छ परिधेः सकाशात् । अन्ये एवं व्याचक्षते—हे निर्गतप्राण सुबन्धोः संबन्धन् अयं विभक्तिव्यत्ययः इयं माता अयं पिता अयं जीवातुर्जीवनफलभूतः पुत्रश्चागमदिति संबध्यते सर्वे त्वामागताः दुःखिताः सन्तः । शिष्टं समानं ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

यथायुगंवरत्रया नहन्ति धरुणायकम् ।

एवादाधारते मनोजीवातवे न मृत्यवेथो अरिष्टतातये ॥ ८ ॥

यथा । युगम् । वरत्रया । नहन्ति । धरुणाय । कम् । एव ।

दाधार । ते । मनः । जीवातवे । न । मृत्यवे ।

अथो इति । अरिष्टतातये ॥ ८ ॥

यथा युगं वरत्रया पाशेन नहन्ति बध्नन्ति धरुणाय रथादिधारणाय कमितिपदपुरणः एव एवं ते मनोदाधार परिधावग्निः किमर्थं जीवातवे जीवनाय मृत्यवे मरणाय न अथो क्ष-पिच अरिष्टतातये अविनाशाय स्वार्थिकस्तातिः ॥ ८ ॥



अथ नवमी—

यथेयं पृथिवी मही दाधार इमान् वनस्पतीन् ।

एवादाधारते मनो जीवातवे न मृत्यवेथो अरिष्टतातये ॥ ९ ॥

यथा । इयम् । पृथिवी । मही । दाधार । इमान् ।

वनस्पतीन् । एव । दाधार । ते । मनः । जीवातवे ।

न । मृत्यवे । अथो इति । अरिष्टतातये ॥ ९ ॥

यथेयं पृथिवी मही महती इमान् वनस्पतीन् वृक्षादीन् दाधार धारयति शिष्टमुक्तं ॥ ९ ॥

अथ दशमी—

यमादहं वैवस्वतात्सुबन्धोर्मन आभरम् ।

जीवातवे न मृत्यवेथो अरिष्टतातये ॥ १० ॥

यमात् । अहम् । वैवस्वतात् । सुबन्धोः । मनः । आ । अभरम् ।

जीवातवे । न । मृत्यवे । अथो इति । अरिष्टतातये ॥ १० ॥

इयं निगदसिद्धा ॥ १० ॥

अथैकादशी—

न्यग्वातोववाति न्यक्तपतिसूर्यः ।

नीचीनमद्भ्यादुहे न्यग्भवतु ते रपः ॥ ११ ॥

न्यक् । वातः । अव । वाति । न्यक् । तपति । सूर्यः । नीचीनम् ।

अद्भ्या । दुहे । न्यक् । भवतु । ते । रपः ॥ ११ ॥

वातोवायुर्पुलोकात् न्यक् नीचीनं अववाति गच्छति सूर्यश्च न्यक् तपति अद्भ्या अह-  
मनीया गौर्नीचीनं दुहे दुग्धे एवं ते रपः पापं न्यक् नीचीनं भवतु ॥ ११ ॥

अथ द्वादशी—

अयमेहस्तोभगवानयमेभगवत्तरः ।

अयमेविश्वमेपजोयंशिवाभिमर्शनः ॥ १२ ॥ २५ ॥

अयम् । मे । हस्तः । भगवान् । अयम् । मे । भगवत्तरः ।

अयम् । मे । विश्वमेपजः । अयम् । शिवइअभिमर्शनः ॥ १२ ॥ २५ ॥

अनया बन्धादपोलब्धजीवं सुबन्धुं पाणिभिरस्पृशन् अयं मे हस्तोभगवान् भाग्यवान् यस्मात् सजीवं सुबन्धुं स्पृशति तस्मात् तथाऽयं मे हस्तोभगवत्तरः अतिशयेन भगवान् तथायं मे हस्तोविश्वमेपजः जीवचिकित्सासाधनसर्वोपधवान् तत्स्थानीयोवा अयं शिवाभिमर्शनः भगवत्स्पर्शनः यतोजीवन्तं स्पृशति अतइत्यर्थः ॥ १२ ॥

॥ इत्यष्टमस्य प्रथमे पंचविंशोवर्गः ॥ २५ ॥

॥ इति दशमे मण्डले चतुर्थोऽनुवाकः ॥ ४ ॥

पंचमेनुवाकेष्टौ सूक्तानि तत्रेदमित्येति सप्तविंशत्युच्चं प्रथमं सूक्तं मानवस्य नाभानेदिष्ठं स्यात् त्रैष्टुभं इदमादीनि षट्सूक्तानि वैश्वदेवानि । तथाचानुक्रान्तं—इदमित्यासप्ताधिकानाभानेदिष्टोमानवो वैश्वदेवं तदिति । पृष्ठ्यस्य षष्ठेहनि वैश्वदेवशस्त्रे आभिष्टविकान्तिदेशमाप्तस्योपासानकेत्यस्य स्थाने इदं सूक्तं । सूत्रितंच—उद्धृत्यचोत्तमं सूक्तं व्रीणीदमित्यारौद्रमिति । अत्रैतरेयब्राह्मणं—नाभानेदिष्टं वै मानवं ब्रह्मचर्यं वसन्तं भ्रातरो निरभजन्तसोब्रवीदित्य किं मह्यभाक्तेयेतमेव निष्ठावमववदितारमित्यब्रुवन्तिर्त्यादि । तत्रनाभानेदिष्टो ब्राह्मिभगिनि राकृतःपितृसामीप्यमागम्य किं मह्यं भागं न कल्पितवानसीत्यपृच्छत् । सचकिमनेन भागेनांगिरसः स्वर्गार्थं सत्रमासीनाः षष्ठाहःसपर्यंतमनुष्ठाय मुह्यन्ति तानिदमित्येति सूक्ते संयच्छ ते स्वर्गंयतोवशिष्टाः सहस्रसंख्याकागादास्यन्तीति पित्रापेरितोंगिरसांसमीपमागत्य तेभ्यः सत्रपरिवेपणं गोसहस्रमुत्कोचं परिकल्प्य वानेते सूक्ते षष्ठेहन्त्यशंसयत्ते चैवत्सूक्तसामर्थ्याद्यज्ञं परं पारं प्रापय्य स्वर्जिगमिष्वोस्मै गोसहस्रं प्रादुः तं च तद्वोसहस्रं स्वर्कुरुवाणं कश्चन

कृष्णशवासीपुरुषउत्तरतउत्थाय ब्राह्मणास्मदीयं यज्ञशेषभागं मास्वीकुर्वित्यब्रवीत् । सचमसमं-  
गिरसः पादुरिति प्रत्यब्रवीत् तर्हिब्राह्मण तव पितरमेव पृच्छ कस्मै भागः धामुयादित्युक्तः पि-  
तृसमीपमागत्यपित्रा रुद्रायायं न्याय्यइति तेनोक्तस्तवैवायं भागइति गम्य पिताब्रवीदितिप्रत्यु-  
वाच । ततोयथार्थकथनेन तुष्टः पुरुषोनाभानेदिष्टायैव स्वभागं प्रादादित्युक्तः । तथाध्वर्यु-  
ब्राह्मणेपि—मनुःपुत्रेभ्यो दायं व्यभजत् । सनाभानेदिष्टं वैमानवमित्यादिर्नायमर्थउक्तः । तत्सर्व-  
मब्रानुसन्धेयं ।

तत्र सूक्ते मथमा—

इदमित्थारौरौद्रं गूर्तवंचा ब्रह्म कृत्वा शच्यामन्तराजौ ।

क्राणायदस्य पितरां मंहनेष्टाः पर्पत्पक्वथे अहन् आसत्सहोतृन् ॥ १ ॥

इदम् । इत्था । रौद्रम् । गूर्तवंचाः । ब्रह्म । कृत्वा । शच्याम् ।

अन्तः । आजौ । क्राणा । यत् । अस्थ । पितरां । मंहनेऽस्थाः ।

पर्पत् । पक्वथे । अहन् । आ । सत् । सहोतृन् ॥ १ ॥

गूर्तवंचाः उद्यतवचनोनाभानेदिष्टइदं ब्रह्म स्तोत्रं रौद्रं रुद्रप्रीणनं इत्था इत्थमिदानीं क्रि-  
यमाणप्रकारं कृत्वा प्रज्ञानेन निष्प्रायं स्तोत्रं शच्यामन्तःकर्मणिमध्ये सत्रमध्ये आजौ अं-  
गिरसां संवे करोतीतिशेषः यत्स्तोत्रं क्राणा भागं कुर्वाणौ अस्य पितरा पितरौ अन्ये च मं-  
हनेष्टाः भागप्रदाने वर्तमानाभ्रातरश्च गोलाभसाधनत्वेनाकल्पपञ्चतिशेषः तेन नाभानेदिष्टः प-  
क्वथे पक्वथे अहन् अहनि पठेहनीत्यर्थः ते पठमेवाहरागत्य मुहंति तानेते सूक्ते पठेहनि शं-  
सपेत्युक्तत्वात् सप्तहोतृन् होतृप्रशास्त्रब्राह्मणाच्छंस्यादिकान् आपर्पत् सर्वतोऽपूरयत् इदमित्थे-  
ति सूक्ताभ्यां यज्ञपारं प्रापयामासेत्यर्थः ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

सद्दहानायुदभ्यापवन्वऋषवानुःसूदैरमिमीतुवेदिम् ।

तूर्वयाणोगूर्तवंचस्तमःक्षोदोनरेतडतर्कतिसिचत् ॥ २ ॥

सः । इत् । दानाय । दभ्याय । वृन्वन् । च्यवानः । सूदैः ।  
अमिमीत् । वेदिम् । तूर्वयाणः । गूर्तवचःस्तमः । क्षोदः ।  
न । रेतः । इतःऽऊति । सिंचत् ॥ २ ॥

सह सृष्ट्याशवासीपुरुषोरुद्राख्योदानाय स्तोत्राणां धनप्रदानाय दक्ष्याय शत्रूणां वधाय च  
वृन्वन् स्तोत्रं संभजन् सूदैः हिंसकैः शस्त्रैः च्यवानोरक्षांसि च्यावयन् वेदिममिमीत् परिमित-  
वान् यज्ञास्त्वधित्वानित्यर्थः । तं सृष्ट्याशवास्त्युत्तरत उपोत्थायामवीन्मम वाइदंममवैवा-  
स्तुहमितीति ब्राह्मणं । तदेवाह—तूर्वयाणस्तूर्णगमनोगूर्तवचस्तमः अत्यन्तमुद्यतवचाः रुद्रः क्षो-  
दोन उदकमिव उदकं यथा घनः सिंचति तद्वद्वेतः स्वसामर्थ्यमिव ऊति इतो गमनवत् यथा जव  
तितथा सिंचत् प्रेरितवानित्यर्थः । यद्वा अनेनोत्तरार्धेनोत्तराध्यां च प्रासंगिकी अश्विनोः स्तुतिः  
क्रियते । तूर्वयाणः तूर्णगमनोतिशयेनोद्यतवचनोरुद्रः क्षोदोन उदकमिव रेतः उत्पादनसामर्थ्यो-  
पेतं इत ऊति सिंचत् जनयामासाश्विनौ अन्यत्र इत ऊती इत्यश्विनोरभिधानात् अन्यत्र तयो-  
रुद्रपुत्रत्वप्रसिद्धेऽप्ययमर्थोलभ्यते ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

मनोनयेपुह्वनेपुतिग्मंविपःशच्यावनुथोद्रवन्ता ।  
आयःशर्याभिस्तुविनृम्णोअस्याश्रीणीतादिशंगभस्तौ ॥ ३ ॥

मनः । न । येपुं । ह्वनेपु । तिग्मम् । विपः । शच्या ।  
वनुथः । द्रवन्ता । आ । यः । शर्याभिः । तुविनृम्णः ।  
अस्य । अश्रीणीत । आदिशम् । गभस्तौ ॥ ३ ॥

हे अश्विनौ युवां मनोन मनइव यथा मनस्तिग्मं तीक्ष्णमाशु धावति एवं येपु ह्वनेपु  
आह्वानेपु विपः स्तोत्रुः शच्या प्रज्ञानेन गन्तव्यमिति बुध्या द्रवन्ता द्रवन्तौ गच्छन्तौ वनुथः  
अध्वर्युं संभजथः योध्वर्युः आआभिमुख्येन तुविनृम्णः प्रभूतहविर्लक्षणधनः सन् अस्य कर्म-  
णि प्रवृत्तस्य मम संबन्धी शर्याभिरंगुलीभिः अश्रीणीत श्रीणाति किं कृत्वा गभस्तौ हस्ते

भूत्वा आदिशं आदिभ्य इदमभिव्यपामिति निर्दिश्येत्यर्थः । तादृशं मदीयमध्वर्युं येषु हवनेषु  
वनुथः तौ युवां हुवइत्युत्तरत्र संबन्धः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

रुण्णायद्रोष्वरुणीपुसीदद्विवोनपाताश्विनाहुवेवाम् ।  
वीर्तमेयज्ञमार्गतमेअन्नं ववन्वांसां नेपमस्मृतधू ॥ ४ ॥

रुण्णा । यत् । गोपुं । अरुणीपुं । सीदत् । दिवः । नपाता ।  
अश्विना । हुवे । वाम् । वीर्तम् । मे । यज्ञम् । आ । गतम् । मे ।  
अन्नम् । ववन्वांसां । न । दपम् । अस्मृतधू इत्यस्मृतधू ॥ ४ ॥

रुण्णा रात्रिर्यद्यदा अरुणीपु अरुणवर्णासु गोपु सीदत् निवसति उपाः विभानाय इ-  
थमधितिष्ठतीत्यर्थः । अरुणयोगावउपसामिति निरुक्तं । तदा उपःकाळे हे दिवोनपाता दीप्यमा-  
नस्य स्वर्गस्य प्रकाशात्मकस्य वा न पातयितारौ हे अश्विनौ वां हुवे आहुये वीर्तं कामये-  
थां मे अन्नं हविर्लेक्षणं तदर्थं मे यज्ञमार्गतं आगच्छतं इषयन्नं ववन्वांसां न संभजमानावश्वा-  
विव तद्वागतं । कीदृशौ युवां अस्मृतधू अस्मृतद्रोहौ मयिद्रोहं न स्मरन्तौ ॥ ४ ॥

अथ पंचमी—

प्रथिष्टयस्य वीरकर्ममिष्णदनुष्ठितं नुनर्यो अपौहत् ।  
पुनस्तदादृहति यत्कृनायां दुहितुरा अनुभृतमनुर्वा ॥ ५ ॥ २६ ॥  
प्रथिष्ट । यस्य । वीरकर्मम् । इष्णत् । अनुंस्थितम् । नु । नर्यः ।  
अपौ । औहत् । पुनरिति । तत् । आ । दृहति । यत् । कृनायाः ।  
दुहितुः । आः । अनुंभृतम् । अनुर्वा ॥ ५ ॥ २६ ॥

स्वाशेन प्रगवात् रुद्रः प्रजापतिर्वास्तोष्पतिं रुद्रमसृजत् इत्येतदादिभिस्तिष्ठभिर्वदति य-  
स्य प्रजापतेः इष्णत् इषणवत् वीरकर्मं लिङ्गव्यत्ययः वीरकर्म रेतइत्यर्थः येन रेतसोत्पन्नावी-  
राभवन्ति तादृशैः प्रथिष्टं प्रथितमासीत् तद्देवोऽनुष्ठितं प्रजापतिना अपत्यार्थं निषिक्तं नर्यो-  
नरेभ्यो देवेभ्यो हितोरुद्रः अपौहत् अपौहति । तदेवाह—पुनस्तदेव आवृहति सर्वत्र उद्यच्छति उ-

द्रममणि पुरुषाकारेण स्वयमुत्पन्नः सन् । कीदृशो रेतः यदेतः कनायाः कान्तायाः दुहितुः स्व-  
पुत्र्याः प्रत्यापित्यर्थः तत्र प्रजापतिना अनुमृतं आः आसीत् अस्तेः सिति रूपं । कीदृशोरुद्रः  
अनया अन्यस्मिन्नप्यमृतः प्रजापतिर्वैत्वां दुहितरमभ्यध्यायदिवमित्यन्यआहुरुपसमित्यन्यइति  
ब्राह्मणं ॥ ५ ॥

॥ इत्यष्टमस्य प्रथमे षड्विंशोऽवर्गः ॥ २६ ॥

अथ षष्ठी-

मध्यायत्कत्वमभभवत्सीकेकामरूपावनेपितरिपुत्र्याम् ।  
मनानघेतोजहत्तुर्विपन्तासानोनिषिक्तंसुकृतस्योनौ ॥ ६ ॥  
मध्या । यत् । कत्वम् । अभवत् । अजीके । कामम् । कृपावने ।  
पितरि । युत्र्याम् । मनानक् । रेतः । जहत्तुः । विपन्ता ।  
सानौ । निषिक्तम् । सुकृतस्थ । योनौ ॥ ६ ॥

कामं यथेच्छं कृपावने कुर्याणे पितरि प्रजापतौ पुत्र्यां दुहितरि उपसि दिवि वा दि-  
वमित्यन्यइति हिमालयं प्रदर्शितं । मध्या तयोर्मध्ये अन्तरिक्षमध्ये वा अभीके पात्रे समीपे  
परकृत्य कर्माभवत् मिथुनीभावात्स्यं गदानीं मनानक् अत्वं रेतोजहत्तुः त्यक्तयन्तौ किंकुषाणा-  
रिति तत्राह विपन्तौ परस्परमभिगच्छन्तौ प्रजापतिना सानौ समुच्छिन्ने स्थाने सुकृतस्य यत्तस्य  
योनौ निषिक्तमासीदित्यर्थः । तत्रोद्वत्तन्नइत्यर्थः ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी-

पितायत्स्वांदुहितरमधिष्कन्क्षम्यारेतःसंजग्मानोनिषिञ्चत् ।  
स्याध्योजनयन्ब्रह्मदेवावास्तोष्यपतिव्रतपांनिरतक्षन् ॥ ७ ॥  
पिता । यत् । स्वाम् । दुहितरम् । अधिष्कन् । क्षम्या । रेतः ।  
समज्जग्मानः । नि । सिञ्चत् । सुआध्यः । अजनयन् । ब्रह्म ।  
देवाः । वास्तोः । पतिम् । व्रतक्षाम् । निः । अनक्षन् ॥ ७ ॥

पिता प्रजापतिर्यद्यदा स्वां दुहितरं दिवमुपसं वा अधिष्कन् अध्वर्य्वं दत् तदानीमेव  
 क्षमया पृथिव्या सह संजग्मानः संगच्छमानः प्रजापतिः अस्मिन्दोके रोहितं भूतामृश्योभूत्वा  
 रेतोनिर्षिचत् निषेकमकरोत् । वामृश्योभूत्वा रोहितं भूवामृष्यैदिति ब्राह्मणं । तदानीं स्वाध्यः  
 मुध्यानाः सुकर्माणोवा देवान्नृत्ताजनयन्नुदपादयन् । किं तद्वत्तेति तदाह—वास्तोष्पतिं यज्ञवास्तु-  
 स्वामिनं व्रतपां व्रतस्य कर्मणोरक्षःप्रभृतिभ्यः पातकं निरतक्षन् समपादयन् यज्ञवास्तुस्वामि-  
 त्वं दत्वा कर्मरक्षकत्वेन निर्मितवन्तइत्यर्थः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

सईदृषानफेनमस्यदाजौस्मदापरैदपदृध्रचेताः ।

सरत्सुदानदक्षिणापरावृद्धतानुमेपृशन्पौजगृध्रे ॥ ८ ॥

सः । ईम् । दृषां । न । फेनम् । अस्मत् । आजौ । स्मत् । आ ।

परां । ऐत् । अपं । दृध्रचेताः । सरत् । पदा । न । दक्षिणा ।

परावृक् । न । ताः । नु । मे । पृशन्पः । जगृध्रे ॥ ८ ॥

अंगिरसां सन्नति नाभानेदिष्टोगोनिरोधायगच्छन्तं वास्तोष्पतिं पुरतः पश्यन् वदति स  
 ई सौर्यं वृषान वर्षकइन्द्रइव सयथा नमुचिवधार्थं आजौसंग्रामे फेनमस्यव क्षिप्तवान् तद्वत्  
 क्षेपमनावास्तोष्पतिः तदानीं तवैव वास्तुभागोयुक्इति यथार्थकथनानन्तरं स्मत् अस्मत्तः आ  
 परैव अपपरागच्छेदिति दप्रचेताः अल्पमनस्कः दक्षिणा दक्षिणार्थानां गवां परावृक् परावर्जं  
 पिता सन् पदा पदानि नसरत् नसरति अस्मदभिमुखं नागच्छति मे मम संबन्धिभ्यस्तागाः  
 अंगिरोभिर्दत्ताः पृशन्पः पथिकानामभिस्पर्शनकुशलोद्धोनजगृध्रे नगृह्णातीत्येवमाशस्ते ॥ ८ ॥

अथ नवमी—

मक्षूनवर्हिःप्रजायाउपुब्दिर्गमिननुग्रउपसीदृध्रः ।

सनितेध्मंसनितोतवाजंसधर्ताजंजेसहसायवीयुत् ॥ ९ ॥

जमानास्तकृत्वजइति च । ते च अच्युताउदकानि अक्षीणानि कलानि वा दुग्धक्षन् दु-  
ग्धवन्तः ॥ १० ॥

॥ इत्यष्टमस्य प्रथमे सप्तविंशोवर्गः ॥ २७ ॥

अथैकादशी-

मक्षुकनायाःसख्यनर्वायोराधोनरेतकृतमित्तुरण्यन् ।

शुचियत्तेरेकणआर्यजन्तसवर्दुधायाःपर्यउस्त्रियायाः ॥ ११ ॥

मक्षु । कनायाः । सख्यम् । नर्वायः । कृतम् । वर्दन्तः ।

कृतह्युक्तिम् । अग्मन् । शुचि । यत् । ते । रेकर्णः । आ ।

अर्यजन्त । सवः । दुधायाः । पर्यः । उस्त्रियायाः ॥ ११ ॥

मक्षु शीघ्रं कनायाः कमनीयायाः पृथ्याः घर्मदोग्ध्याः नवोयोनवतरं सख्यं प्राप्येति शेषः । अथवा नवीपइति राधोविशेषणं नवतरं राधोघनमिव रेतः सिच्यमानं ऋतमुदकं तुर-  
ण्यन् दिवः सकाशात् मेरितवन्तः । हे इन्द्र ते तुभ्यं यद्यदा रेकणः पाथोलक्षणं धर्मं आ अग्नि-  
मुखं अपजन्त अपूजयन् । कीदृशं रेकणः सवर्दुधायाः सचरित्यमृतनाम अमृतदोग्ध्या उस्त्रि-  
यायाः गोः पर्यः पानयोग्यं रसं अर्यजन्त तदोदकं तुरण्यन्निति । अत्राध्वर्षुब्राह्मणं-अंगिर-  
सोवैसम्पमासत तेषांपृथिवर्षमर्दुधासीव सर्जोपिणाजीवत् तेब्रुवन् कस्मैनुसम्पमास्महे येस्यामोष-  
धीर्नजनयामर्दिति । तेदिवोवृष्टिमसृजन्तेति ॥ ११ ॥

अथ द्वादशी-

पृश्वायत्पृश्वावियुताबुधन्तेतिब्रवीतिवृक्तरिराणः ।

वसोर्वसुत्वाकारयोनेहाविश्वंविवेष्टिद्रविणमुपक्षु ॥ १२ ॥

पृश्वा । यत् । पृश्वा । विह्युता । बुधन्तः । इति । ब्रवीति ।

वृक्तरि । रराणः । वसोः । वसुत्वा । कारवः । अनेहा ।

विश्वम् । विवेष्टि । द्रविणम् । उप । क्षु ॥ १२ ॥



यद्यदा स्तोतारः पश्वा पशुना गोसमूहेनेत्यर्थः तेन वियुता वियुक्तानि स्वकीयानि गोस्या-  
नानि पश्वा पश्वाद्युच्यन्त अजानन् तदानीं कारवः कारुरित्यर्थः इति ब्रवीतीत्यं ब्रूते । किमिति  
वक्तुं स्तोतरि रराणोरममाणोवसोर्वासकात्सकाशाद्यवसुत्वा अतिशयेन वासयिता यद्वा वसुत्वे-  
ति समूहार्थे त्वोनामकरणः गोरूपधनवतोतिशयेन गोसमूहवानित्यर्थः । अनेहा अपापइन्द्रो विश्वं  
द्रविणं गोरूपं पणिभिरपहतं घनं क्षु मक्षित्यर्थः शीघ्रं उपविवेष्टि उपव्यामोति पुनरादातुं ।  
अयमर्थः यदेन्द्रस्य स्तोतारोऽसुरैरपहतमात्मीयं गोघनं न जानन्ति ततः प्रागेवागत्येन्द्रः तन्वय-  
रुधदिति ॥ १२ ॥

अथ त्रयोदशी-

तदिह्र्वस्यपरिपहानोअग्मन्पुरुसदन्तोनापृदंविभित्सन् ।  
विशुष्णस्यसंग्रथितमनर्वाविदत्पुरुप्रजातस्यगुहायत् ॥ १३ ॥  
तत् । इत् । नु । अस्य । परिऽसद्वानः । अग्मन् । पुरु । सदन्तः ।  
नाऽसदम् । विभित्सन् । वि । शुष्णस्य । समग्रथितम् ।  
अनर्वा । विदत् । पुरुऽप्रजातस्य । गुहा । यत् ॥ १३ ॥

तदिह तत्रैव नु क्षिप्रमस्येन्द्रस्य परिपहानः परितोवर्तमानाः परिचारकाश्चमयः अग्मन् प्र-  
काशनार्थमगच्छन् पुरु पुरुणि कृत्रिमाणि सदन्तः सीदन्तोऽसुराः नार्पदं नृपदः पुत्रं विभित्सन्  
भोक्तुमैच्छन् किंचायं शुष्णस्येतन्नामस्यासुरस्य पुरुप्रजातस्य बहुमादुर्भावस्य संग्रथितं मर्मं  
विदद्व वेत्तयामिन्द्रः । यदसुरस्य दुर्ज्ञेयं मर्मं गुहा गुहायां गोपितं वद्विद्व ॥ १३ ॥

अथ चतुर्दशी-

अग्नोहनामोतयस्यदेवाःस्वर्णयोत्रिपधस्थेनिपेदुः ।  
अग्निर्हनामोतजातवेदाःश्रुधीनोहोतर्कृतस्यहोताधुक् ॥ १४ ॥  
अग्निः । ह । नाम । उत । यस्य । देवाः । स्वः । न । ये । त्रिऽसधस्थे ।  
निऽसेदुः । अग्निः । ह । नाम । उत । जातवेदाः । श्रुधि ।  
नः । होतः । कृतस्य । होता । अधुक् ॥ १४ ॥

उतापिच भर्गोहनाम तत्तेजः किल प्रसिद्धं यस्य तेजसः आग्नेयस्य संबन्धिनि त्रिषध-  
स्थे वर्हिषि ये देवाः सन्ति ते सर्वे स्वर्गे स्वर्गे यथा तथैव निषेदुः निषीदन्ति । उतापिच तत्तेजो-  
ग्निर्हनाम अग्निः किल नाम उतापिच जातवेदाः जातपत्ताः जातानां वेदिता एतदपि तस्य  
तेजसोनाम अभर्गेर्गदिति अग्निरिति जातवेदादिति च श्रीणिनामानीत्यर्थः । अथ प्रत्यक्षरुतः हे  
होतर्होमनिष्पादकोक्तनामाग्ने ऋतस्य होवा यज्ञसंबन्धिनां देवानामाह्वाता अधुक् दोहर-  
हितस्थं नोस्माकमाह्वानं श्रुधि शृणु ॥ १४ ॥

अथ पंचदशी-

उतत्यामेरौद्रावर्चिमन्तानासत्याविन्द्रगूर्तयेयज्यै ।  
मनुष्वद्वृक्तवर्हिषे रराणामन्दूहितप्रयसाविक्षुयज्यू ॥ १५ ॥ २८ ॥  
उत । त्या । मे । रौद्रौ । अर्चिःमन्ता । नासत्यौ । इन्द्र । गूर्तये ।  
यज्यै । मनुष्वत् । वृक्तवर्हिषे । रराणा । मन्दू इति ।  
हितप्रयसा । विक्षु । यज्यू इति ॥ १५ ॥ २८ ॥

उतापिच हे इन्द्र त्या तौ प्रसिद्धौ रुद्रपुत्रौ । क्षोदनरेव इव ऊविसिचं दिति हि रुद्रपुत्रत्वमुक्तं ।  
अर्चिमन्ता दीप्तिमन्तौ नासत्यावर्चिनौ मे गूर्तये स्तुतये यज्यै यागाय च भवेतामिति शेषः । किंच  
मनुष्वत् मम पितुर्भनोरिव तस्य यज्ञे यथा तथैव वृक्तवर्हिषे महं रराणा रममाणौ मन्दू मदिष्णू  
हितप्रयसा मेरितधनौ विक्षु अस्मदीयेषु पुत्रादिषु तौ यज्यू यष्ट्व्यौ भवेतामिति शेषः ॥ १५ ॥

॥ इत्यष्टमस्य प्रथमेष्टाविंशोवर्गः ॥ २८ ॥

अथ षोडशी-

अयंस्तुतोरजावन्दिवेधाअपश्चविप्रंस्तरतिस्वसेतुः ।  
सकक्षीवन्तरेजयत्सोअग्निनेमिनचक्रमर्वतोरघुदु ॥ १६ ॥  
अयम् । स्तुतः । राजा । वन्दि । वेधाः । अपः । च । विप्रः ।  
तरति । स्वसेतुः । सः । कक्षीवन्तम् । रेजयत् । सः । अग्निम् ।  
नेमिम् । न । चक्रम् । अर्वतः । रघुदु ॥ १६ ॥

अयं वेधाः सर्वस्य विधाता राजा सोमः स्तुतः सर्वैः वन्दिस्तूयतेऽस्माभिः । किंच विप्रः  
विशेषेण पूरकः विप्रवच्छुद्धोवा स्वसेतुः यस्य स्वभूतारश्मयोजगद्वन्धकाः सन्ति ससोमः अप-  
श्चान्तरिक्षं तरति लंघयति प्रतिदिनं ससोमः कक्षीवन्तमृषिं पर्वतमध्ये सोमार्थं गतं रेजयत्  
अकंपयत् सोमएवाग्निं हविर्वोढुमशक्तं सन्तं पलाय्याप्सु प्रविष्टं रेजयत् । कंपने दृष्टान्तः—नेमिं  
नमनशीलं रघुद्रं लघुद्रं लघुगमनं चक्रं अवतोन अन्वाइव ते यथा रेजयन्ति तद्वत् नुमभाव-  
श्छान्दसः ॥ १६ ॥

अथ सप्तदशी—

सद्विवन्धुर्वैतरणोयष्टासवर्धुधेनुमस्वदुहध्वै ।

संयन्मित्रावरुणावृञ्जउक्वैज्येष्ठेभिर्यमणंवरुथैः ॥ १७ ॥

सः । द्विध्वन्धुः । वैतरणः । यष्टा । सवः । धुम् । धेनुम् ।

अस्यम् । दुहध्वै । सम् । यत् । मित्रावरुणा । वृञ्जे ।

उक्वथैः । ज्येष्ठेभिः । अयमणम् । वरुथैः ॥ १७ ॥

सोमिर्द्विबन्धुः द्वयोर्लोकयोर्वन्धुभूतः वैतरणः सर्वस्य विशेषेण तारयिता यद्वा वितरणा-  
हं हविःप्रदानार्हः यष्टा देवानां याजकोभिः सवर्धु अष्टतोषमपयोदोग्धीं धेनुं अस्वं अप-  
सूतां निवृत्तप्रसवां शयये दुहध्वे दोहायाकरोत् यद्यदा सशयुः मित्रावरुणौ अयमणं च ज्ये-  
ष्ठेभिः ज्येष्ठैः प्रशस्तेः वरुथैः वरणायेरुक्वथैः शस्तेः संवृंजे सम्यक्स्तौति यदा शयुर्मित्रावरुणा-  
यन्त्रां स्तुतिं करोति तदा तेपामाज्ञपाग्निर्निवृत्तप्रसवां पयोदोग्धीमकरोदिति ॥ १७ ॥

अथाष्टादशी—

तद्वन्धुःसूरिर्दिवितेधियन्धानाभानेदिष्टोरपत्तिप्रवेनन् ।

सानोनाभिःपरमास्यवाघाहंतत्पश्चाकनिथश्चिदास ॥ १८ ॥

तद्वन्धुः । सूरिः । दिवि । ते । धियम् । धाः । नाभानेदिष्टः ।

रपत्ति । प्र । वेनन् । सा । नुः । नाभिः । परमा । अस्य । वा ।

घु । अहम् । तत् । पश्चा । कतिथः । चित् । आस ॥ १८ ॥

तद्वन्धुः सैव पृथिवीबन्धिका उत्पत्त्यधिष्ठानत्वेन यस्यासौ तद्वन्धुः तन्मातृकइत्यर्थः ।  
 सूरिः स्तुतेः प्रेरकः दिविवर्तमानस्य ते तव स्वभूतइतिशेषः । त्वदपत्यभूतइति यावत् । षष्ठीसा-  
 मर्थ्यात् संबन्धसामान्यं प्रतीयते तच्चादित्यस्य पुत्रोमनुः मनोः पुत्रोनाभानेदिष्टइत्येवं सूर्याप-  
 त्यत्वेपि पर्यवस्यति । सूर्यनाभानेदिष्टयोः संबन्धश्चरमपादे उत्तरमन्त्रे च वक्ष्यते सच धियन्धाः  
 कर्मणां धारकोनाभानेदिष्टोवेनन् अंगिरोदत्तंगोसहस्रं कामयमानः धरपतिं प्रलपति स्तौती-  
 त्यर्थः । वा अपिचेत्यर्थः सा द्यौर्नोस्माकं परमा उत्कृष्टा नाभिः बन्धिका याऽस्यादित्यस्या-  
 धिष्ठानभूतास्ति धेतिपूरणः । अहं सत्तस्यादित्यस्य पश्चा पश्चादनन्तरं कतिथः कतिपयानां  
 पूरणः आसाधवं अनेन ममादित्येन जन्यजनकभावः संबन्धः सन्निरुद्धइत्युक्तं भवति ॥ १८ ॥

अथैकोनविंशी—

इयमेनाभिरिहमेसधस्थमिमेमेदेवाअयमस्मि सर्वः ।

द्विजाअहंप्रथमजाऋतस्येदंधेनुरदुहजायमाना ॥ १९ ॥

इयम् । मे । नाभिः । इह । मे । सधस्थम् । इमे । मे ।

देवाः । अयम् । अस्मि । सर्वः । द्विजाः । अहं । प्रथमजाः ।

ऋतस्य । इदम् । धेनुः । अदुहत् । जायमाना ॥ १९ ॥

इयं माध्यमिका वाक् मे नाभिः सन्नाहनी आदित्यस्य तस्याश्चाभेदादस्पर्षेर्माध्यमिका  
 वाक् बन्धिका भवति । तथाचब्राह्मणं—सायावागसौसआदित्यइति । इहास्मिन्मंडले मे मम स-  
 धस्थं स्थानं इमे देवाद्योतमानारश्मयोमे मम स्वभूताः अयमहमस्मि सर्वः सूर्यस्य स्वस्य चो-  
 क्तेन प्रकारेणाभेदात् तद्वारा सर्वात्मकत्वं अहं किञ्चेत्यर्थः द्विजाब्रह्मांडजाऋतस्य सात्यभूतस्य  
 ब्रह्मणः प्रथमोत्पन्नाधेनुः पृथिवीदेवता माध्यमिका वाक् जायमानाऽहं सर्वमदुहत् दुदोह उदपा-  
 दयदित्यर्थः ॥ १९ ॥

अथ विंशी—

अधासुमन्द्रोअरतिर्विमावावस्यतिदिवर्तनिर्वनेपाद् ।

ऊर्ध्वायच्छ्रेणिर्नशिशुर्दन्मभूस्थिरंशैर्दधंसूतमाता ॥ २० ॥ २१ ॥

अर्धं । आसु । मन्द्रः । अरतिः । विभाश्वा । अव । स्यति ।  
द्विध्वर्तनिः । वनेपाट् । ऊर्ध्वा । यत् । श्रेणिः । न । शिशुः । दन् ।  
मक्षु । स्थिरम् । शेष्टधम् । सूत । माता ॥ २० ॥ २९ ॥

अथाथ आसु चतसृषु दिक्षु मन्द्रोमोदमानः अरतिः गन्ता विभावा दीप्तिमान् द्विध्वर्तनिः  
द्वयोर्लोकयोर्गन्ता वनेपाट् वनेकाष्ठानामभिभविताग्निरवस्यति अवसन्नोभवति यागार्थं । यच्च  
योमिः ऊर्ध्वा उन्मुखा श्रेणिर्न पिपीलिकापंक्तिरिवार्हि शिशुः शंसनीयः मक्षु क्षिप्तं दन् शत्रून्  
दमयति तमिमं स्थिरं निश्चलं शेष्टधं सुखस्य वर्धकं माता अरणिः सूत यज्ञे जनयामास ॥ २० ॥

॥ इत्यष्टमस्य प्रथमे एकोनविंशोवर्गः ॥ २९ ॥

अथैकविंशी—

अधागावउपमातिकनायाअनुश्वान्तस्यकस्यचित्परेयुः ।  
श्रुधित्वंसुद्रविणोनस्त्वयाळाश्वघ्नस्यवावृधेसूनुताभिः ॥ २१ ॥  
अर्धं । गावः । उपमातिम् । कनायाः । अनु । श्वान्तस्य ।  
कस्य । चित् । परा । ईयुः । श्रुधि । त्वम् । सुद्रविणः । नः ।  
त्वम् । याट् । आश्वघ्नस्य । वृधे । सूनुताभिः ॥ २१ ॥

अथ संप्रति कस्य चित् श्वान्तस्य प्रवृद्धस्य श्रान्तस्य वेत्यात्मनोनिर्देशः ईदृशस्य ना-  
भानेदिष्टस्य कनायाः कम्पनीयायाः स्तुतेर्गावोवाचः यद्वा वाचः स्तुतयः कनायाः कम्पनीयायाः  
स्तुतेरुपमातिं उपमानभूतमिन्द्रमनुपरेयुः अनुपरागच्छन्ति हे सुद्रविणः सुधनाग्ने त्वं श्रुधि शृणु  
नोमम संबन्धिनमिन्द्रं याट् याजय त्वं चाश्वघ्नस्याश्वघ्नोश्वमेधयाजी मनुः तस्य पुत्रस्य मम  
सूनुताभिः स्तुतिभिः ववृधे वर्धसे पुरुषव्यत्ययः अथवायं वर्धतइति परोक्षेण निर्देशः ॥ २१ ॥

अथ द्वाविंशी—

अधृत्वमिन्द्रविद्धयस्मान्महोरायेनृपतेवज्रवाहुः ।  
रक्षाचनोमघोनःपाहिसूरीननेहसस्तेहरिवोअमिष्टौ ॥ २२ ॥

अधं । त्वम् । इन्द्र । विद्धि । अस्मान् । महः । राये । नृहपते ।  
वज्रह्वाहुः । रक्ष । च । नः । मघोनः । पाहि । सूरीन् ।  
अनेहसः । ते । हरिष्वः । अभिष्टौ ॥ २२ ॥

हे इन्द्र अध अधुना वज्रवाहुस्त्वमस्मान् महोमहते राये धनाय विद्धि जानीहि हे इन्द्र  
मघोनोहविष्मतो नोस्मान् रक्ष पालय शत्रुभ्यः सकाशात् । किञ्च सूरीन् स्तुतिप्रेरकानस्मान्पा-  
हि अन्नादिदानेन रक्ष हे हरिषः हरिष्यां तद्वन्निन्द्र ते तवाभीष्टौ अभिगमने अनेहसः अ-  
पापाः स्यामेति शेषः ॥ २२ ॥

अथ त्रयोविंशी-

अधयद्राजानागविष्टौसरत्सरण्युःकारवेजरण्युः ।  
विप्रःप्रेष्ठःसह्येषां बभूवपरांचवक्षदुत्तर्पदेनान् ॥ २३ ॥  
अधं । यत् । राजाना । गोहृष्टौ । सरत् । सरण्युः । कारवे ।  
जरण्युः । विप्रः । प्रेष्ठः । सः । हि । एषाम् । बभूव । परा । च ।  
वक्षत् । उत्त । र्पत् । एनान् ॥ २३ ॥

हे राजाना राजमानौ मित्रावरुणौ । अध अधुना सवत्समावौ यद्यस्मात् गविष्टौ गवामेषणायां  
सत्प्रां सरण्युः सरणशीलोपः सरत् गच्छति । किङ्कर्त्तव्यं कारवे कर्म कुर्वते अंगिरसां गणाय  
जरण्युः स्तुतिमिच्छन् तस्मात् सविमोनाभानेदिष्टः एषामंगिरसां प्रेष्ठः प्रियतमो बभूव भवतु ।  
हीतिपूरणः तेषां कर्तव्यं पराच वक्षत् पराचहतु उत्तापिच एनानंगिरसः पर्वत् पारयति इत्या-  
त्मनपवमाशास्ते ॥ २३ ॥

अथ चतुर्विंशी-

अधान्वंस्यजेन्यस्यपुष्टौदृथारेभन्तर्दमहेतदनु ।  
सरण्युरस्यसूनुश्चोविप्रश्चासिश्रवसश्चसातौ ॥ २४ ॥  
अधं । नु । अस्य । जेन्यस्य । पुष्टौ । दृथा । रेभन्तः । र्दमहे ।  
तत् । ऊँ इति । नु । सरण्युः । अस्य । सूनुः । अश्वः । विप्रः ।  
च । असि । श्रवसः । च । सातौ ॥ २४ ॥

अनया वरुणं पृथक् स्तौति अथ अथ नु क्षिप्रमस्य जेन्यस्य जयशीलस्य स्तुत्या  
जेतव्यस्य वा स्वभूतं गवादि धनं पुष्टौ पोषेनिमित्ते सति तस्य पुष्ट्यर्थं वा वृथा अनायासेन  
रेभन्तः स्तुवन्तोऽनु क्षिप्रं ईमहे याचामहे सरण्युः शीघ्रसरणशीलोऽश्वोऽस्य वरुणस्य सूनुः पुत्रः  
वरुणाद्वाश्वउत्पन्नः । अथ प्रत्यक्षकृतः हे वरुण त्वं विप्रश्चासि विप्रवत्पूज्यः शुद्धोवा भवसि  
श्रवसश्चान्नस्य सातौ लाभे अस्माकमन्नलाभाय प्रवृत्तश्च भवसि ॥ २४ ॥

अथ पञ्चविंशो—

युवोर्यदि सख्याय अस्मेशर्धायस्तोमं जुजुपे नमस्वान् ।  
विश्वत्रयस्मिन्नागिरः समीचीः पूर्वीर्विगातुर्दाशत्सूनृतायै ॥ २५ ॥

युवोः । यदि । सख्याय । अस्मे इति । शर्धाय । स्तोमम् ।  
जुजुपे । नमस्वान् । विश्वत्र । यस्मिन् । आ । गिरः । समईचीः ।  
पूर्वीइव । गातुः । दाशत् । सूनृतायै ॥ २५ ॥

हे मित्रावरुणौ युवोर्युवयोः शर्धाय बलवतेस्मे अस्माकं सख्याय यद्वा युवयोः सख्या  
य अस्मे अस्माकं शर्धाय बलाय च यदि नमस्वानन्नवान् अध्वर्युः स्तोत्रवान् होता वा स्तोमं  
जुजुपे सेवते यस्मिन् सख्ये सिद्धे सति विश्वत्र विश्वस्मिन् जनपदेगिरः अंगिरसां संबन्धिन्यः  
समीचीः समीच्य आगच्छन्तीति शेषः उदाराणां गृहे इदं गृहाणेदं गृहाणेत्येवं रूपाः श्रूयन्तइ  
त्यर्थः । यद्वा यागानुष्ठातॄणां स्तुतिगिरः आगच्छन्ति पूर्वीर्विगातुः प्राची दिगिव सा यथा गच्छ  
तां सुखं प्रयच्छति तद्वत् यद्वा पूर्वी प्रवृद्धा पुरातनीवा गातुः सरणिखि सा यथा गच्छतां सुखं  
प्रयच्छति तद्वत् सूनृतायै प्रियसत्यरूपायै स्तुतिवाचे दाशत् सुखं प्रयच्छतु ॥ २५ ॥

अथ षड्विंशो—

सगृणानो अद्भिर्देववा निति सुबन्धुर्नमसासूक्तैः ।  
वर्यद्वक्थैर्वचोभिराहिनूनव्यध्वैतिपयंसउस्रियायाः ॥ २६ ॥

सः । गृणानः । अत्तृजिः । देवश्चान् । इति । सुष्टवन्धुः । नमसा ।  
 सुष्टुक्तेः । वर्धत् । उक्थैः । वचः इभिः । आ । हि । नूनम् ।  
 वि । अध्वा । एति । पर्यसः । उस्त्रियायाः ॥ २६ ॥

अग्निर्देवताभिर्देववान् सुवन्धुः शोभनबन्धनः सवरुणः इतीत्थं कृतप्रकारेण नमसा  
 नमस्कारेण सूक्तैश्च गृणानः स्तूयमानः सन् वर्धत् वर्धतां उक्थैर्वचोभिः उच्यमानैः प्रशस्तै-  
 र्वा स्तुतिवचोभिर्नूनामिदानीं आगच्छत्विति शेषः । हीति पूरणः । तस्य यागार्थं उस्त्रियायाः गोः  
 पर्यसः अध्वा मार्गोऽप्येति स्तनाग्राणि क्षरन्तीत्यर्थः ॥ २६ ॥

अथ सप्तविंशी—

तत्तुपुणोमहोयजत्राभूतदेवासऊतयेसजोपाः ।  
 येवाजाँअनयताविद्यन्तोयेस्थानिचेतारोअमूराः ॥ २७ ॥ ३० ॥  
 ते । ऊँ इति । तु । नः । महः । यजत्राः । भूत । देवासः । ऊतये ।  
 सुष्टजोपाः । ये । वाजाँ । अनयत । विद्यन्तः ।  
 ये । स्थ । निचेतारः । अमूराः ॥ २७ ॥ ३० ॥

अनया ऋषिरंगिरसः आशास्ते हे यजत्रायष्टव्यादेवासोदेवाः ते यूयं उदिति पूरणः महोम-  
 हते नोस्माकमूतये रक्षणाय सजोपाः संगताः भूतं भवत ये च यूयं अंगिरसोमहं वाजान्मना-  
 नि अनयत प्रापयथ विद्यन्तः उत्थाय विविधं गच्छन्तः सन्तः ये च यूयं अमूराः अमूढाः पथा  
 हः प्रयोगमौढचरहिता इत्यर्थः तादृशा निचेतारोगवां विवेकारः स्थ भवथ ते सजोपा भूते  
 ति समन्वयः ॥ २७ ॥

॥ इत्यष्टमस्य प्रथमे त्रिंशोवर्गः ॥ ३० ॥

वेदार्थस्य प्रकाशने तमोहार्दं निवारयन् । पुमर्थान्श्वतुरोदेयाद्विधावीर्थमहेश्वरः ॥ १ ॥  
 इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गपर्वतकश्रीवीरगुक्तभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सा-  
 यणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये अष्टमाष्टके प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥



## ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥



यस्य निःश्वसितं वेदायोवेदेभ्योऽस्तिष्ठं जगत् । निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥ १ ॥  
व्याख्याय प्रथमं विद्वानष्टमस्याष्टकस्य सः । अध्यायं सायणामात्योद्वितीयं व्याचिकीर्षति ॥ २ ॥

तत्र येयज्ञेनेत्येकादशार्चं अनुवाकापेक्षया द्वितीयं सूक्तं मानवस्य नाभानेदिष्ठस्यार्चं आ-  
दितश्चतस्रोऽजगत्पुत्रः पञ्चम्यनुष्टुप् षष्ठी बृहती सप्तमी सतोबृहती अष्टमीनवम्यावनुष्टुभौ वराभी  
गायत्री एकादशी त्रिष्टुप् आदितः षण्णां विश्वेदेवाअद्विरसोवा देवता सप्तमी वैश्वदेवी अष्ट-  
म्याद्यास्तु चतसृषु सावर्णेर्महाराजस्य दानं स्तुयते अतस्तास्तद्देवताकाः । तथाचानुक्रम्यते—  
येयज्ञेनेकादशाद्याः पञ्चद्विरसां स्तुतिर्वान्त्यात्रिष्टुप्पञ्चम्यनुष्टुप् षण्माथोनुष्टुभौ गायत्री चतस्रो-  
न्त्याः सावर्णेर्दानस्तुतिरिति । षष्ठेहनि वैश्वदेवशसे एतत्सूक्तं । सूत्रितंच—इदमित्यारौद्रमिति-  
प्रागुपोक्तमाया येयज्ञेनेत्यावपतइति ।

तत्र प्रथमा—

ॐ येयज्ञेनदक्षिणयासमंक्ताइन्द्रस्यसुरख्यममृतत्वमानुश ।  
तेभ्योऽनुद्रमद्विरसोवोअस्तुप्रतिगृभ्णीतमानवंसुमेधसः ॥ १ ॥

ये । यज्ञेन । दक्षिणया । समऽअंक्ताः । इन्द्रस्य । सुरख्यम् ।  
अमृतत्वम् । आनुश । तेभ्यः । अनुद्रम् । अद्विरसः । वः ।  
अस्तु । प्रति । गृभ्णीत । मानवम् । सुमेधसः ॥ १ ॥

नाभानेदिष्ठः स्वर्षित्रा मनुनाभ्यनुज्ञातः सप्रभासीनानंगिरसोभ्येत्य मांप्रतिगृह्णीत युष्म-  
भ्यं यज्ञं प्रज्ञापयामीति यदुक्तवान् तदुच्यते । इतिहासस्तु इदमित्येति पूर्वसूक्ते नाभानेदिष्ठं  
शंसति नाभानेदिष्ठं वै मानवमिति ब्राह्मणानुसारेण । मनुः पुत्रेभ्योदायं व्यभजत् । इति तैत्तिरी-  
यब्राह्मणानुसारेण च सप्तमंचमभिहितः । तथाचास्याऋचोऽयमर्थः यज्ञेन यजनीयेन हविषा द-

क्षिणया ऋत्विग्योदेयया समकाः संगताः ये अहीनैकाहसहस्राणि कुर्वन्तोयमिन्द्रस्य सत्त्वं  
 सत्त्विकर्म अत एवामृतत्वं अमरणधर्मं देवत्वं आनश आनशिव्धे प्राप्ताःस्थ अश्रोतेर्दिति मध्यमे  
 व्यत्ययेन बहुवचनत्वं अश्रोतेश्चेति जुहामगः यदुत्तयोगादनिर्घातः । हे अद्विरसः तेष्योवो-  
 युप्स्यस्य भद्रं कल्पाणं कर्मास्तु हे सुमेधसः सुप्रज्ञाः हे अद्विरसः वे यूयं इदानीं मानवं मनोः  
 । पुत्रं मां प्रतिगृह्णीत प्रतिगृह्णीत मयि प्रतिगृह्णीते सति यत्तं साधु करिष्यामीति तदर्थं  
 । प्रतिगृह्णीत ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

यउ॒दार्ज॑न्पि॒तरोगो॒मय॑ं व॒स्तृते॒नाभि॑न्दन्प॒रिवत्स॑रे॒वलम् ।  
 दी॒र्घा॒पु॒त्रम॑ङ्घ्रि॒रसो॒वोअ॑स्तु॒प्रति॑गृ॒ह्णीत॑मान॒वंसु॑मे॒धसः ॥ २ ॥

ये । उ॒त॒ऽआ॒जन् । पि॒तरः । गो॒ऽम॒यम् । व॒सु । ऋ॒तेन॑ । अ॒भि॒न्दन् ।  
 प॒रि॒ऽव॒त्स॒रे । व॒लम् । दी॒र्घा॒यु॒ऽव॒त्स॒म् । अ॒द्वि॒र॒सः । वः ।  
 अ॒स्तु । प्र॒ति । गृ॒ह्णी॒त । मा॒न॒वम् । सु॒ऽमे॒ध॒सः ॥ २ ॥

हे अद्विरसः पितरः अस्माकं पूर्वजत्वेन पितृभूताये यूयं गोमयं गवात्मकं पणिभिरपह  
 तं वसु धनं उदार्जन् तैरधिष्ठितात्पर्वतात् उदगमयन् । किञ्च ऋतेन सत्यभूतेन यज्ञेन प्रतिव-  
 त्सरे पर्यागते वत्सरे संपूर्णसत्रांतङ्गत्यर्थः तत्र बलं बलनामानं गवामपहर्तामस्तुरं अभिदन् व्य-  
 नारायन् तेष्योवोयुप्स्यस्य दीर्घापुत्रं प्रभूतजीवनमस्तु । शेषं पूर्ववत् ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

य॒ऋ॒तेन॑सूर्य॒मारो॑ह्यन्दि॒व्यप्र॑थयन्पृ॒थिवी॑मा॒तरं॑ वि ।  
 सु॒प्र॒जा॒स्त्वम॑ङ्घ्रि॒रसो॒वोअ॑स्तु॒प्रति॑गृ॒ह्णीत॑मान॒वंसु॑मे॒धसः ॥ ३ ॥

ये । ऋ॒तेन॑ । सूर्य॒म् । आ । अ॒रो॒ह॒यन् । दि॒वि । अ॒प्र॒थ॒यन् ।  
 पृ॒थि॒वीम् । मा॒तर॑म् । वि । सु॒प्र॒जा॒ऽव॒त्स॒म् । अ॒द्वि॒र॒सः । वः ।  
 अ॒स्तु । प्र॒ति । गृ॒ह्णी॒त । मा॒न॒वम् । सु॒ऽमे॒ध॒सः ॥ ३ ॥

हे अङ्घ्रिरसः ये भवन्तः ऋतेन सत्यभूतेन यज्ञेन दिवि द्युलोके सूर्यं सुष्ठु सर्वस्य घेरक-  
मादित्यं आरोहयन् अस्थापयन् किञ्च मातरं सर्वेषां निर्मात्रीं पृथिवीं व्यपथयन् प्रसिद्धामकु-  
र्यन् सन्नादिकर्मकरणेन । तेभ्योऽयुष्मभ्यं सुप्रजास्त्वं सुपुत्रत्वमस्तु नित्यमसिञ्चमजामेधयोरित्य-  
सिञ्च समासान्तः तस्माद्भावप्रत्ययः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

अयं नाभावदतिवल्गुवोगृहे देवपुत्रा ऋपयस्तच्छृणोत न ।  
सुब्रह्मण्यमङ्घ्रिरसो वो अस्तु प्रतिगृभ्णीत मानवं सुमेधसः ॥ ४ ॥

अयम् । नाभा । वदति । वल्गु । वः । गृहे । देवपुत्राः । ऋपयः ।  
तत् । शृणोत न । सुब्रह्मण्यम् । अङ्घ्रिरसः । वः ।  
अस्तु । प्रति । गृभ्णीत । मानवम् । सुमेधसः ॥ ४ ॥

हे देवपुत्राः देवानां पुत्राः अग्नेः पुत्राः ऋपयः अतीन्द्रियार्थस्य द्रष्टारो हे अङ्घ्रिरसः  
अयं नाभा नेद्विष्टः पुरोयतीं जनः षोडश्याकं गृहे गृहभूते यज्ञे वल्गु कल्पार्णं वचोवदति तद्वा-  
क्यं यूयं शृणोत न महतादरेण शृणुत भुश्रवणे तत्तनवनथनाञ्चेति तनवादेशः तेभ्योऽयुष्मभ्यं  
सुब्रह्मण्यं शोभनब्रह्मवर्षसं अस्तु इदानीमागतं मानवं मां प्रतिगृह्णीत ॥ ४ ॥

अथ पंचमी—

विरूपास इदृषं यस्तद्गंभीरवेषसः ।  
ने अङ्घ्रिरसः सूनवस्ते अग्नेः परिजज्ञिरे ॥ ५ ॥ १ ॥

विरूपासः । इत् । ऋषयः । ते । इत् । गंभीरवेषसः । ते ।  
अङ्घ्रिरसः । सूनवः । ते । अग्नेः । परि । जज्ञिरे ॥ ५ ॥ १ ॥

परोक्षतया ऋषिराह—ऋपयः कर्मणां द्रष्टार एवे ऋपयः विरूपास इव अन्योन्यं वर्णनोक्त-  
पदश्च नानारूपा भवन्ति तद्वत् तण्वामी अङ्घ्रिरसः गंभीरवेषसः वेष इति कर्मनाम गंभीरकर्मा-

णोभवन्ति तद्मे अद्विरसः सूनवः पुत्राः खलु । तदेवाह ते तद्मे अद्विरसोमेः परिजज्ञिरे सर्व-  
-वोजाताः मादुर्भूताः । येनाराजासंस्तेमिरसोभवन्तिवासेण । अत्र निरुक्तंचदृष्टव्यं ॥ ५ ॥

॥ इत्यष्टमस्य द्वितीये प्रथमोवर्गः ॥ १ ॥

अथ पृष्ठी—

येअग्नेःपरिजज्ञिरेविरूपासोदिवस्परि ।

नवग्वोनुदशंग्वोअद्विरस्तमःसचादेवेपुमंहते ॥ ६ ॥ ॥

ये । अग्नेः । परि । जज्ञिरे । विरूपासः । दिवः । परि । नवङ्गवः ।

नु । दशङ्गवः । अद्विरःस्तमः । सचा । देवेषु । मंहते ॥ ६ ॥

विरूपासः विविधरूपाये अद्विरसः दिवस्परि ध्रुवोकाव अग्नेः परि जज्ञिरे परिवोजाताः  
यद्वा दिवस्परि परिः पञ्चम्यर्थघोतकः स्वतेजसा दीप्यमानादग्नेर्जाताः तेषां मध्ये नवग्वोदश-  
ग्वश्च अद्विरस्तमः अद्विरसां वरिष्ठःसत्रमासीनानामद्विरसां मध्ये केचन नवस्तु मास्तु कर्म-  
कृतोदविष्टन् केचन दशस्तु मास्तिवति एवमद्विरसामयनमुक्तं तेषामग्निर्नवग्वश्चदशग्वश्चोक्तः  
सादृशः देवेषु सचा सहावस्थितः सोमिः मंहते महं धनं प्रपच्छति मंहतिर्दानकर्मा ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी—

इन्द्रेणयुजानिःसृजन्तवाघतोमृजंगोमन्तमश्विनम् ।

सहस्रमेददतोअष्टकर्ण्यःश्रवेदिवेप्वकृत ॥ ७ ॥

इन्द्रेण । युजा । निः । सृजन्त । वाघतः । मृजम् । गोमन्तम् ।

अश्विनम् । सहस्रम् । मे । ददतः । अष्टकर्ण्यः ।

श्रवः । देवेषु । अकृत ॥ ७ ॥

वाघतः कर्मणां बोद्धारोविश्वेदेवाअद्विरसोवा इन्द्रेण युजा सहायेन निःसृजन्त निरग-  
मयन् किंगोमन्तं गोयुक्तं अश्विनमश्ववन्तं एणिभिरवरुद्धं वज्रं ते मे मां प्रति सहस्रं सहस्रसंख्या-  
कंधनं सत्रपरिवेषणं अष्टकर्ण्यः अष्टइति अशूच्यातो निष्ठायां त्वं विस्तृतकर्णाः उपलक्षणमे-

तत् व्याससर्वावयवाः गाश्च ददतः महं प्रयच्छन्तः देवेषु इन्द्रादिषु श्रवोहविलक्षणमन्नं कीर्तिं वा अकृत अरुपत । करोतेर्लुङ्मघेघसेतिचैर्लुक् एवं नाभानेदिष्टेनाङ्गिरसः स्तुताः तस्मै धनं प्रादुः । तदुक्तंशौनकेन—ऋषयोङ्गिरसस्तुष्टायद्दुर्मानवायतु । तत्पुण्यायचकर्माणिषेयज्ञेनेतिकीर्तयेत् ॥१॥ उत्तराभिश्चतसृभिरस्मैमानवाय ऋषये सावर्णिनायद्दत्तं तत्प्रशस्यते । तदप्युक्तं शौनकेन—सावर्णिनाचयद्दत्तमानवायमहद्दत्तु । तदुक्तंस्मृत्यशेषेणमनूनंजायतामिति ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

प्रनूनंजायतामयमनुस्तोक्मैवरोहतु ।

यःसहस्रंशताश्वंसद्योदानायमंहते ॥ ८ ॥

प्र । नूनम् । जायताम् । अयम् । मनुः । तोक्मैव । रोहतु ।

यः । सहस्रम् । शतश्वम् । सद्यः । दानाय । मंहते ॥ ८ ॥

अयं सावर्णिमनुःनूनंक्षिप्रं प्रजायतां प्रजातोभवतु धनादिभिः पुत्रादिभिश्च रोहतु प्रादुर्भवतु । तत्र दृष्टान्तः—तोक्मेव यथा जलक्लृप्तं बीजं प्रादुर्भवति एवं कर्मफलसंयुक्तः समनुःपुत्रादिभीरोहतु । योयं मनुः शताश्वं बह्वश्वसंयुक्तं सहस्रं गवां सद्यस्तदानीमेव दानाय मंहते अस्मै ऋषये दातुं प्रेरयति ॥ ८ ॥

अथ नवमी—

नतमश्रोतिकश्चनदिवह्वसान्वारभम् ।

सावर्ण्यस्यदक्षिणाविसिन्धुरिवप्रथे ॥ ९ ॥

न । तम् । अश्रोति । कः । चन । दिवः । इव । सानु । आरभम् ।

सावर्ण्यस्य । दक्षिणा । वि । सिन्धुः । इव । प्रथे ॥ ९ ॥

तं सावर्णिमनुं कश्चनकश्चिदप्यारभमारब्धुंस्वकर्मणानाश्रोतिनव्यामोतिप्रथामनुःप्रयच्छति तथान्योदातुं शक्नोतीत्यर्थः । कथं स्थितं दिवइव द्युलोकस्य सानु समुच्छ्रितं तेजसा कैश्चिदपि अपमृष्यं आदित्यमवस्थितं आभरं । शकिणमुत्कमुलाविति कमुत् । तस्यसावर्ण्यस्यमनोः इयं गवादिदक्षिणा सिन्धुरिव स्पन्दमाना नदीव पृथिव्यां प्रथे विप्रथते विस्तीर्णाभवति ॥ ९ ॥

अथ दशमी—

उतदासापरिविपेस्मर्द्धिष्टीगोपरीणसा । यदुस्तुर्वश्रमामहे ॥ १० ॥

उत । दासा । परि॒विवे । स्मर्द्धिष्टी इति स्मत्द्धिष्टी ।

गो॒परीणसा । यदुः । तुर्वः । च । म॒महे ॥ १० ॥

उतापिच स्मर्द्धिष्टो कस्याणादेशिनौ गोपरीणसा गोपरिणसौ परिणद्धपशू गोभिः परि-  
वृतौ बहुगवादियुक्तौ दासा दासवत्प्रेष्यवस्थितौ तेनाधिष्ठितौ यदुश्च तुर्वश्च एतन्नामकौराजर्षी  
परिविपे अस्य सावर्णेर्मनोभोजनाय ममहे पशून्ययच्छतः प्रत्येकमन्वयादेकवचनं ॥ १० ॥

अथैकादशी—

सहस्रदाग्रामणीमारिपन्मनुःसूर्येणास्ययतमानैतुदक्षिणा ।

सावर्णेर्देवाःप्रतिरन्त्वायूर्यस्मिन्अश्रान्ताअसनामवार्जम् ॥ ११ ॥ २ ॥

सहस्र॒द॒दाः । ग्राम॒णीः । मा । रिप॒त् । मनुः । सूर्ये॑ण । अ॒स्य ।

यत॑माना । एतु । दक्षि॑णा । साव॑र्णेः । दे॒वाः । प्र । ति॒रन्तु । आ॒र्युः ।

यस्मि॑न् । अ॒श्रान्ताः । अ॒सना॑म । वा॒र्जम् ॥ ११ ॥ २ ॥

गवादीनां सहस्रस्य दाता ग्रामणीः ग्रामाणां नेता कर्ता जनपदानां अयं मनुः मारिपव  
नैकैश्चिदपि रिष्टोर्हिंसितोभवतु यद्वा कर्मनेतृनस्मान्माहिनस्तु किंतु धनादिदानेन पूजयतु अ-  
स्य यतमाना गच्छन्ती दक्षिणा सूर्येण सह एतु संगच्छतां विपुलकेषु मसिद्धाभवत्वित्पर्यः ।  
तस्यास्य सावर्णेः सावर्णपुत्रस्य मनोः देवाइन्द्रादयः आयुर्जीविनं पतिरंतुमवर्धयन्तु अश्रान्ताः  
कर्मस्वनलसाः सर्वकर्मकुर्वन्तः वयं अस्मिन्मनौषाजं गोलक्षणमयं असनाम संभजेमहि ना-  
शानेदिष्टोहमलभइत्याशास्ते ॥ ११ ॥

॥ इत्यष्टमस्य द्वितीये द्वितीयोवर्गः ॥ २ ॥

परावतोपइति सप्तदशार्चं तृतीयं सत्कं षष्ठेः पुत्रस्य गयस्यार्थं षोडशीसप्तदशौ विष्टुभौ  
पञ्चदशी विष्टुप् जगती वा शिष्टाश्चतुर्दश जगत्यः स्वस्तिनःपथ्यास्त्विति द्वे पथ्यास्त्वस्तिदेव-

ताके शिष्टावैश्वदेव्यः । तथाचानुक्रांतं—परावतरूपनागयः प्रातोद्विचिष्टुवंतं तु स्वस्तिनस्त्रिष्टुम्ना सहचोत्तरया पथ्यास्वस्तिदेवत्येति । पृष्ठचाभिप्लवपडहयोस्तृतीयेहनि वैश्वदेवशस्त्रे एतत्सूक्तं वैश्वदेवनिविद्धानं । सूत्रितञ्च—अनश्वोजातः परावतोयद्वित्वैश्वदेवमिति ।

तत्र प्रथमा—

परावतोयेदिधिपन्त आप्यंमनुप्रीतासोजनिमाविवस्वतः ।

ययातेर्येनहुष्यस्यबर्हिषिदेवाआसतेतेअधिब्रुवन्तुनः ॥ १ ॥

परावतः । ये । दिधिपन्ते । आप्यम् । मनुप्रीतासः । जनिम ।

विवस्वतः । ययातेः । ये । नहुष्यस्य । बर्हिषि । देवाः ।

आसते । ते । अधि । ब्रुवन्तु । नः ॥ १ ॥

ये देवाः परावतोदूरदेशादागत्याप्यं ज्ञातेयं मनुष्यैः सह बंधुत्वं दिधिपन्त धारयन्ति यद्वा ह-  
विषां प्रदातृभिः मनुष्यैः सह सख्यं कुर्मदिति परस्परं शब्दायन्ते धिपशब्दे जौहोत्यादिकः छा-  
न्दसोक्तस्यान्तोदशः धिप धारण इति कैश्चिदप्युपगम्यते । उक्तार्थमेव विशिनष्टि मनुप्रीतासः  
मनुष्यैः प्रीतादेवाः विवस्वतः विवस्वत्पुत्रस्य मनोः जनिम जन्मानि मनुष्यान्धारयन्ति किञ्च  
ये देवाः नहुषस्य नहुष्यपुत्रस्य ययातेरेतन्नामकस्य राजर्षेः बर्हिषि यज्ञे आसते उपविशन्ति ते  
देवाः नोत्मानधिब्रुवन्तु धनादिप्रदानेन अस्मानधिकं वदन्तु पूजयन्त्वित्यर्थः ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

विश्वोहिर्वोनमस्यानिवन्द्यानामानिदेवाउतयुक्षियानिवः ।

येस्थजाताआदितेरज्यस्परियेष्टिष्व्यास्तेमंडहश्रुताहवम् ॥ २ ॥

विश्वा । हि । वः । नमस्यानि । वन्द्या । नामानि । देवाः ।

उत । युक्षियानि । वः । ये । स्थ । जाताः । आदितेः । अतःभ्यः ।

परि । ये । पृथिव्याः । ते । मे । इह । श्रुत । हवम् ॥ २ ॥

हे देवाः इन्द्रादयः हिरवधारणे वोयुष्माकमेव नामानि नमनीयानि विश्वा सर्वाणि शरीराणि  
नमस्यानि नमस्कारार्हाणि भवन्ति वंद्या वंद्यानि स्तोतव्यानि च भवन्ति । उतापिच वोयुष्माकं

शानि शरीराणि यज्ञियानि यज्ञाहोणि भवन्ति ये यूयं अदितेरदीनात् द्युलोकात् अद्वाः  
अन्तरिक्षनामैतत् अन्तरिक्षावपरिः पञ्चम्यर्थद्योतकः पृथिव्याश्च जाताः प्रादुर्भूताः स्य भवथ  
ते यूयं इहास्मिन्यज्ञे आगत्य मे मदीयं हवमाह्वानं श्रुत् शृणुत ॥ २ ॥

अग्निष्टोमे वैश्वदेवशस्त्रे येऽप्योपातेत्येषा धाम्या । सूत्रितश्च—अयंवेनश्चोदयत्पृथिव्यां  
येऽप्योपातामधुमत्पिन्वतेपयइति ।

तैषा तृतीया—

येभ्योमातामधुमत्पिन्वतेपयःपीयूषं द्यौरदितिराद्रिबर्हाः ।  
उक्थशुष्मान् वृषभरांस्त्वमसुस्तौ आदित्यौ अनुमदास्वस्तये ॥ ३ ॥  
येभ्यः । माता । मधुमत् । पिन्वते । पयः । पीयूषम् । द्यौः ।  
अदितिः । अद्रिबर्हाः । उक्थः शुष्मान् । वृषभरान् ।  
सुहस्रमसः । तान् । आदित्यान् । अनु । मद । स्वस्तये ॥ ३ ॥

मातृत्वं तस्य निर्मात्री पृथिवी येऽप्योदेवेभ्यः देवार्थं मधुमत् माधुपोषितं पयः सारभूतं  
क्षीरं पिन्वते क्षरति तथा अदितिरदीना अद्रिबर्हाः मेघैः परिवृद्धा प्रवृद्धा परिवृद्धमेघावा  
द्यौश्च पीयूषं पिन्वते घावापृथिव्या । हविरुत्पादयत इत्यर्थः ऋषिरात्मानं संबोध्याह उक्थशु-  
ष्मानतिबलान् वृषभरान् वृष्टेराहर्तुं हमहोर्भइतिभः त्वमसः सुकर्मणः वानादित्यान् अदितेः  
पुत्रान् देवान् स्वस्तये अविनाशाय अनुमद अनुस्तुहि मायतेल्लोदि व्यस्येन शप् मन्दतेर्वा  
स्तुत्यर्थस्य अनित्यमागमशासनमिति गुणभावः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

नृचक्षंसोऽर्निमिपन्तो अर्हणा बृहद्देवासोऽमृतत्वमनशुः ।  
ज्योतीरथा अर्हिमाया अनागसो दिवो ब्रह्मर्षी वसते स्वस्तये ॥ ४ ॥  
नृचक्षंसः । अर्निमिपन्तः । अर्हणा । बृहत् । देवासः ।  
अमृतत्वम् । आनशुः । ज्योतिः इरथाः । अर्हिमायाः ।  
अनागसः । दिवः । ब्रह्मर्षी । वसते । स्वस्तये ॥ ४ ॥



नृचक्षसः कर्मनेतृणां मनुष्याणां द्रष्टारः अतएवानिमिषन्तः निमेषमकुर्वाणाः सर्वदा जा-  
गृह्णाः देवासोदेवाः अर्हणा लोकस्य परिचरणार्थं स्तोतव्यत्वाय बृहत् बृंहितं अमृतत्वं अम-  
रणधर्मं आनयुः प्राप्ताः देवाः खलु मनुष्यैः पूज्याः तस्मात्पूजाहेतुं देवत्वं आनशिरे अतएव  
ज्योतीरथादीप्यमानरथोपेताः अहिमायाः कैश्चिदप्यहन्तव्यमज्ञाः अनागसः पापरहिताः आ-  
दित्याः दिवोद्युलोकस्य वर्ष्माणं नाभिस्थानं समुच्छ्रूतं देशं स्वस्तये अविनाशाय लोकस्य  
क्षेमकरणार्थं वसन्ते अधिवसन्ति यद्वा स्वतेजसाच्छादयन्ति ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमी—

सम्राजोयेसुवृधोयज्ञमाययुरपरिहृतादधिरेदिविक्षयम् ।  
ताँआविवासनमसासुवृक्तिभिर्महोआदित्याँअदितिस्वस्तये ॥ ५ ॥ ३ ॥

सम्राजः । ये । सुवृधः । यज्ञम् । आययुः । अपरिहृताः ।  
दधिरे । दिवि । क्षयम् । तान् । आ । विवास । नमसा । सुवृक्तिभिः ।  
महः । आदित्यान् । अदितिम् । स्वस्तये ॥ ५ ॥ ३ ॥

सम्राजः सर्वेषां राजानः स्वतेजोभिः सम्यक् राजमानाः सुवृधः सुवृद्धाये देवाः यज्ञं आ-  
ययुः आयाति सोमादिहविर्भक्षणार्थं ततः अपरिहृताः कैश्चिदप्यहंसिताये देवाः दिवि द्यु-  
लोके क्षयं निवासं दधिरे विदधति कुर्वन्ति ऋषिरात्मानमाह महोमहतः गुणाधिक्येन आदि-  
त्यानदितेः पुत्रान् तान्पसिद्धान्देवान् अदितिं तेषां मातरमेतन्नामिकां च स्वस्तये अविनाशाय  
नमसा हवीरूपेणान्नेन सुवृक्तिभिः शोभनाभिः स्तुतिभिश्च आविवास आभिमुख्येन परिचर-  
विषासतिः परिचरणकर्मा ॥ ५ ॥

॥ इत्यष्टमस्य द्वितीये तृतीयोवर्गः ॥ ३ ॥

अथ षष्ठी—

कोवःस्तोमँराधतियंजुजोपथविश्वेदेवासोमनुपोयतिष्ठन् ।  
कोवोध्वरंतुविजाताअरँकरद्योनेःपपदत्यंहस्वस्तये ॥ ६ ॥

कः । वः । स्तोमम् । राधति । यम् । जुजोपथ । विश्वे । देवासुः ।  
 मनुषुः । यति । स्थन । कः । वः । अध्वरम् । तुविष्टजाताः ।  
 अरम् । करत् । यः । नः । पर्षत् । अति । अंहः । स्वस्तये ॥ ६ ॥

ऋषिर्देवान्प्रति बहुधा वितर्कयति हे देवाः वः युष्माकं कः स्तोता स्तोमं त्रिवृत्पञ्चदशा-  
 दितक्षणं राधति संसाधयति न कश्चिदस्तीत्यर्थः । यद्वा मदम्यः कोवा युष्मज्यंस्तोमं करोति  
 यूयं यं स्तोतारं जुजोपथ सेवध्वे जुषो धीतिसेवनयोः लेटि शपः श्लुः अडागमः । किञ्च हे  
 मनुषोमन्तारोज्ञातारोहे विश्वेदेवासोदेवाः यूयं यति यत् संस्थाः स्थन भवथ यच्च व्दादपि छा-  
 न्दसोऽहतिर्द्रष्टव्यः । हे तुविजाताः धात्रादिविभागेन बहुजननाः हे देवाः युष्मदर्थं कोवा यजमानः  
 अध्वरं यज्ञं अरंकरव अलंकरोति स्तुतिभिर्हविर्भिश्च । मदम्येनास्तीत्यर्थः योयज्ञः नोस्मान्  
 स्वस्तये अविनाशाय अंहः पापरूपं मार्गं अवेदिकं अतिपर्षत् अतिपारयति तं यज्ञं कोवालं-  
 करोतीति ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी—

येभ्यो होत्रां प्रथमामायेजे मनुः समिद्धाग्निर्मनंसा सुसहोतृभिः ।  
 त आदित्या अर्जयं शर्म यच्छत सुगानः कर्तुं सुपथां स्वस्तये ॥ ७ ॥

येभ्यः । होत्राम् । प्रथमाम् । आयेजे । मनुः । समिद्धाग्निः ।  
 मनंसा । सुस । होतृभिः । ते । आदित्याः । अर्जयम् । शर्म ।  
 यच्छत । सुगाना । नः । कर्तुं । सुपथां । स्वस्तये ॥ ७ ॥

समिद्धाग्निः हविर्भिः सम्यक् दीप्ताग्निः मनुर्वैवस्वतः मनुष्याणां प्रथमभावी श्रद्धानेन  
 मनसा सुस सप्तसंख्याकैर्होतृभिः वषट्कर्तृभिः ऋत्विग्भिश्च सहयेज्योयुष्मज्यं प्रथमां प्रथमं मु-  
 रूपं यद्वा सर्वेषां मनुष्याणामग्रे क्रियमाणत्वादायं होत्रां हूयन्ते हवींष्यन्तेति होत्रायज्ञः तं य-  
 द्वा आहूयन्ते देवाः स्तुतिभिरवेति तं यज्ञं आयेजे आग्निमुख्येनेष्टवान् यजेदिति रूपं । यद्वा  
 लटि लोपस्त आत्मनेपदेष्विव ततोपः । यजिवप्पोरलिट्येत्वं वक्तव्यमिति वचनादेकारः । हे  
 आदित्याः अदितेः पुत्राः हे देवाः ते यूयं नोस्मज्यमभयं शर्म च सुखं प्रयच्छत । किञ्च नो-

स्माकं स्वस्तये क्षेमाय सुपथा सुपथानि शोभनान्वैदिकमार्गान् सुगा सुष्टु गंतव्यानि कर्त कुरुत  
करोतेर्लोडि बहुलंछन्दसीतिविकरणस्य लुक् तस्य तथादेशः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

यईशिरेभुवनस्यप्रचेतसोविश्वस्यस्थातुर्जगतश्चमन्तवः ।  
तेनःकृतादकृतादेनंसस्पर्धद्यादेवासःपिपृतास्वस्तये ॥ ८ ॥

ये । ईशिरे । भुवनस्य । प्रचेतसः । विश्वस्य । स्थातुः ।  
जगतः । च । मन्तवः । ते । नः । कृतात् । अकृतात् ।  
एनंसः । परि । अद्य । देवासः । पिपृत । स्वस्तये ॥ ८ ॥

प्रचेतसः प्रकृष्टज्ञानामन्तवः सर्वस्य वेदितारः ये देवाः स्थातुः स्थावरस्य जगतोर्जगम-  
स्य विश्वस्य सर्वस्य भुवनस्य लोकस्य ईशिरे ईश्वराभवन्ति । अथ प्रत्यक्षः हे देवासोदेवा  
ये उक्तगुणास्ते यूयं नोस्मान् कृताव कायिकात्पापाव अकृताव करचरणादिभिरकृताव एनसः  
किंतु मानसात्पापाच्च अद्यास्मिन्दिने स्वस्तये अविनाशाय आयुषोभिवृद्धये पिपृत पारयत पा-  
परहितान्कुरुतेत्यर्थः ॥ ८ ॥

अथ नवमी—

भरेष्विन्द्रंसुहृवंहवामहंहोमुचंसुरुतदैव्यंजनम् ।  
अग्निमित्रंवरुणंसातयेभगंद्यावापृथिवीमरुतःस्वस्तये ॥ ९ ॥  
भरेषु । इन्द्रम् । सुहृवम् । हवामहे । अंहः । मुचम् । सुरुतम् ।  
दैव्यम् । जनम् । अग्निम् । मित्रम् । वरुणम् । सातये ।  
भगम् । द्यावापृथिवी इति । मरुतः । स्वस्तये ॥ ९ ॥

अंहोमुचं अंहसः पापस्य मोचकं सुहृवं शोभनाह्वानं इन्द्रं भरेषु भृणन्ति भर्जयन्ति  
विनाशयन्ति शत्रून्नेति भराः संग्रामाः तेषु हवामहे रक्षणयाह्वयापः । किञ्च सुरुतं सु-  
कर्माणं दैव्यं देवसंबन्धिनं अन्यं जनं चाह्वयामहे । तंजनमुद्दिशति अग्निं मित्रं वरुणं भगं भ-  
जनीयमेतन्नामानं देवं द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यौ मरुतश्च सातये अन्नलाभाय स्वस्तये अ-  
विनाशाय रक्षणयाह्वयामहे ॥ ९ ॥

अदितिदेवताकस्य पशोः सुत्रामाणमित्येषा यथायामस्य याज्या । सूत्रितञ्च—अदितिर्ह  
जनिष्ट सुत्रामाणं पृथिवीं घामनेहसमिति । प्रायणीयेषौ आदित्यस्य हविषण्वैयानुवाक्या सैवो-  
दयनीयायां याज्या । सूत्रितञ्च—सुत्रामाणं पृथिवीं घामनेहसं महीमपुमातरं सुव्रतानामिति । प्र-  
याणे अनयैव नावमारोहेव । सूत्रितञ्च—सुत्रामाणं पृथिवीं घामनेहसमिति नावमिति ।

सैषा सूक्ते दशमी—

सुत्रामाणं पृथिवीं घामनेहसं सुशर्माणमदितिं सुप्रणीतिम् ।

दैवीं नावं स्वरित्रामनागसमस्रवन्ती मारुहेमास्वस्तये ॥ १० ॥ ४ ॥

सुत्रामाणम् । पृथिवीम् । घाम् । अनेहसम् । सुशर्माणम् ।

अदितिम् । सुप्रणीतिम् । दैवीम् । नावम् । सु अरित्राम् ।

अनागसम् । अस्रवन्तीम् । आ । मारुहम् । स्वस्तये ॥ १० ॥ ४ ॥

ध्रुलोकः नौरूपकतया स्तूपते—सुत्रामाणं सुष्टु त्रायन्तीं पृथिवीं विस्तृतां अनेहसं पाप-  
रहितां सुशर्माणं शोभनसुखयुक्तां अदितिं अदीनां सुप्रणीतिं सुप्रणयनां सुष्टु प्रणेवीं दैवीं दे-  
यसंबंधिनीं स्वरित्रां शोभनारित्रां जलाहरणशीलदारुयुक्तां अनागसं पापरहितां अस्रवन्तीं अ-  
गच्छन्तीं अविमन्वरीं नावं नावमिव स्थितां यां स्वस्तये अविनाशाय देवत्वप्राप्तये आरुहे-  
म ययमारोहेम रोहतेर्लिङि लिङ्याशिप्पडित्यङ्प्रत्ययः ॥ १० ॥

॥ इत्यष्टमस्य द्वितीये चतुर्थोऽवगः ॥ ४ ॥

अथैकादशी—

विश्वेयजत्रा अधिवाचतोतये त्रायध्वं नोदुरेवाया अग्निहृतः ।

सत्ययावो देवहूत्या हुवेम शृण्वतो देवा अवसे स्वस्तये ॥ ११ ॥

विश्वे । यजत्राः । अधि । वाचत । ऊतये । त्रायध्वम् । नः ।

हुः एवायाः । अग्निहृतः । सत्यया । वः । देवहूत्या ।

हुवेम । शृण्वतः । देवाः । अवसे । स्वस्तये ॥ ११ ॥

हे यजत्राः यजनीयाः हे विश्वे सर्वे देवाः यूयं ऊनये रक्षणार्थं अधिवोचत अस्मान-  
धिभूत आभाष्य च अभिद्वतः अभिर्हिसिन्ध्याः दुरेवायाः दूर्गतेः नोस्माध्वायध्वं यद्येवं कुरु-  
थ तर्हि हेदेवाः शृण्वतः स्तोत्राण्यस्माभिरुक्तानि तादृशान् बोधुम्यान् सत्यया यथार्थभूतया  
देवहूत्या देवाहूयन्ते अनयेति देवहूतिः स्तुतिः तथा वयं हुवेम आहूयेम । किमर्थं अवसे  
रक्षणाय शत्रुभ्यः स्वस्तये क्षेमाय जीवनाभिवृद्ध्येच ॥ ११ ॥

अथ द्वादशी-

अपामीवामपविश्वामनाहुतिमपारातिदुर्विदत्रामघायतः ।

आरेदेवाद्द्वेपोअस्मद्युपोतनोरुणःशर्मयच्छतास्वस्तये ॥ १२ ॥

अपं । अमीवाम् । अपं । विश्वाम् । अनाहुतिम् । अपं । अपरातिम् ।

दुःद्विदत्राम् । अघायतः । आरे । देवाः । द्वेपः । अस्मत् ।

युपोतन । उरु । नः । शर्म । यच्छत । स्वस्तये ॥ १२ ॥

हे देवाः अमीवां रोगादिकं यद्वा रोगवद्वाधकं शत्रुं अस्मत्तोदूरे अपकुरुत पृथक्कुरुत  
तथा विश्वां सर्वामनाहुतिं देवानामाह्वानबुद्धिं यद्वा देवानां महाशत्रुं पृथक्कुरुत । किञ्च अपरातिं  
अदानं लोभबुद्धिं यद्वा देवेभ्योहविषामदातारं शत्रुमपगमयत । अपिच अघायतः पापमिच्छ-  
तः शत्रोः दुर्विदत्रां दुर्विज्ञानं दुष्टां बुद्धिं च इत्थं द्वेपोद्वेपून् सर्वान् शत्रून् अस्मदस्मत्तः आरे  
दूरे युपोतन पृथक्कुरुत एवं सति यूयं नोस्मभ्यं उरु विस्तीर्णं शर्म सुखं स्वस्तये कल्याणाय  
प्रयच्छत ॥ १२ ॥

अथ त्रयोदशी-

अरिष्टःसमर्तोविश्वएधतेप्रप्रजामिर्जायतेधर्मणस्परि ।

यमादित्यासोनयथासुनीतिभिरतिविश्वानिदुरितास्वस्तये ॥ १३ ॥

अरिष्टः । सः । मर्तः । विश्वः । एधते । प्र । प्रजामिः । जायते ।

धर्मणः । परि । यम् । आदित्यासः । नयथ । सुनीतिभिः ।

अति । विश्वानि । दुःद्विता । स्वस्तये ॥ १३ ॥

हे देवाः विश्वः सर्वः मर्तः समनुष्यः अरिष्टः कैश्चिदप्यर्हिसितः सन् एधते पञ्चा-  
दिभिर्वर्धते तथा धर्मणः परिधारकात्कर्मणोनंदरं समनुष्यः प्रजाभिः पुत्रादिभिः प्रजायते प्रक-  
र्षणाविर्भूतोभवति हे आदित्याः देवाः यं मनुष्यं सुनीतिभिः सुनयनेर्विश्वानि सर्वाणि दुरिता  
दुरितानि तद्रूपान् वा स्वस्तये क्षेमापातिनयथ अतीत्य सन्मार्गे नयथ तवर्धतइति सम-  
न्वयः ॥ १३ ॥

अथ चतुर्दशी—

यदेवा॒सोव॑थ॒वाज॑सातौ॒यशू॑र॒साता॑मरु॒नोहि॑ते॒धने॑ ।

प्रा॒त॒र्यावा॑णं॒रथ॑मिन्द्र॒सान॒सिमरि॑ष्यन्त॒मारु॑हेमास्व॒स्तये॑ ॥ १४ ॥

यम् । दे॒वा॒सः । अव॑थ । वाज॑स॒सातौ॑ । यम् । शू॒र॒स॒साता॑ ।

म॒रुतः॑ । हि॒ते । धने॑ । प्रा॒तः॒ऽयावा॑नम् । रथ॑म् । इन्द्र॒ ।

सा॒न॒सिम् । अरि॑ष्यन्तम् । आ । रू॒हेम् । स्व॒स्तये॑ ॥ १४ ॥

हे देवासोदेवाः वाजसातौ अन्नभजने अन्नलाभे वा यं रथं अवधरक्षथ हे मरुतः शूर-  
साता संग्रामनमित्तव शूराः स्यंति स्त्रियन्ते अन्नेति शूराः सीयन्ते विनाश्यन्ते योद्धृभिरन्नेति त-  
स्मिन् युद्धे यं रथं हिते निहितेधने धनमुद्दिश्य निमित्तात्कर्मयोगे इति सप्तमी तदुद्दिश्य रक्षथ ।  
सर्वेषां देवानां मुख्यत्वात् इन्द्रमेवाभिलक्ष्य वदति उत्तरार्धेन । हे इन्द्र सर्वेषां मुख्य प्रावर्या-  
वाणं प्रातरेव युद्धं प्रतिगन्तारं सानसि संभजनीयं अरिष्यन्तं कैश्चिदप्यर्हिसितं यद्वा इन्द्रस-  
हायानां मरुतामबाधकं तं रथं स्वस्तये अस्माकं रक्षणाय वयमारुहेम आरोहेम ॥ १४ ॥

प्रायणीयेष्टौ पथ्यास्वस्तेर्यागस्य स्वस्तिनःपथ्यास्वित्पेथानुक्था उत्तरायाग्या । सूत्रितं-  
च—स्वस्तिनःपथ्यामुधन्वस्विति द्वे अग्नेनयमुपथारायेअस्मानिति । उदयनीयायामेते एव  
विपर्यस्ते याग्यानुवाक्ये । सूत्रितञ्च—विपरीताच्च याग्यानुवाक्याइति ।

तैषा सूक्ते पञ्चदशी—

स्व॒स्तिनः॑प॒थ्यामु॑धन्व॒सुस्व॑स्त्यं॒पु॒षुवृ॑जने॒स्वर्व॑ति ।

स्व॒स्तिनः॑पु॒त्ररु॑धेपु॒योर्नि॑पु॒स्व॒स्तिरा॒येम॑रु॒तोद॑धातन ॥ १५ ॥

स्व॒स्ति । नः । प॒थ्या॒सु । ध॒न्व॒सु । स्व॒स्ति । अ॒प्सु । वृ॒जने॑ ।  
स्वः॒॑वति॑ । स्व॒स्ति । नः । पु॒त्र॒ह॒कृ॒थेपु॑ । योनि॑पु । स्व॒स्ति ।  
रा॒ये । म॒रुतः॑ । द॒धात॑न ॥ १५ ॥

हे मरुतोमितराविणोदेवाः नोस्माकं पथ्यासु पथियोग्येषु सोदकेषु देशेषु स्वस्ति कल्याणं कुरुत तथा धन्वसु निरुदकेषु देशेषु च स्वस्ति कल्याणं उदकजननलक्षणं कुरुत तथा अप्सुदकेषु स्वस्ति तथा स्वर्वति सर्वैरायुधैर्युक्ते सेनालक्षणे वृजने शत्रूणामावर्जके बले च कल्याणं कुरुत ततः नोस्माकं पुत्रकृथेषु पुत्राणां कर्तृषु उत्पाकेषु स्त्रीणां योनिषु स्वस्ति कल्याणं यथा गर्भापतन्ति तथा क्षेमं कुरुत । किञ्च नोस्माकं राये धनाय गवादि लक्षणाय स्वस्ति क्षेमं दधातन धत्त कुरुत ॥ १५ ॥

अथ षोडशी—

स्व॒स्तिरि॒द्विप्र॑प॒थे॒श्रेष्ठा॑रे॒क्ण॑स्व॒त्य॒भि॒यावा॑ममेति ।  
सा॒नो॒अ॒मासो॑अ॒र॒णे॒निपा॑तु॒स्वावे॑शा॒भ॒वतु॑दे॒वगो॑पा ॥ १६ ॥  
स्व॒स्तिः । इ॒त् । हि । प्र॒प॒थे । श्रे॒ष्ठा । रे॒क्ण॑स्व॒ती । अ॒ग्नि ।  
या । वा॒मम् । ए॒ति । सा । नः । अ॒मा । सो इति॑ । अ॒र॒णे । नि ।  
पा॒तु । सु॒ह॒आवे॑शा । भ॒वतु॑ । दे॒व॒गो॒पा ॥ १६ ॥

या पृथिवी गन्तुमुद्युक्तानां प्रपथे प्रकृष्टायमार्गाय स्वस्तिरिव क्षेमकारिण्येव भवति श्रेष्ठा प्रशस्यतमा रेक्णस्वती धनवती या पृथिवी वामं वननीनं यज्ञं अह्नयेति उत्तरवेद्यात्मनावाभिप्राप्नोति सा पृथिवी नोस्माकं अमा गृह्णामैतत् गृहं रक्षतु तथा सो साउ सैव अरणे गन्तव्ये देशे अरणे अरमणे देशे अरण्यादिकेदेशे वा नोस्मान्निपातु नितरां रक्षतु । तथा देवगोपादेवाः गोपायितारोयस्याः सन्ति सा पृथिवी अस्माकं स्वावेशा शोभननिवासा भवतु ॥ १६ ॥

अथ सप्तदशी—

ए॒वा॒ह॒तेः॒सू॒नु॒र॒वी॒ष्ट॒ध॒हो॒वि॒श्व॒आ॒दि॒त्या॒अ॒दि॒ते॒म॒नी॒पी ।  
ई॒शा॒ना॒सो॒न॒रो॒अ॒म॒र्त्ये॒ना॒स्ता॒वि॒ज॒नो॒दि॒व्यो॒ग॒ये॒न ॥ १७ ॥ ५ ॥

एव । हुतेः । सूनुः । अवीवृधत् । वः । विश्वे । आदित्याः ।  
अदिते । मनीषी । ईशानासः । नरः । अमर्त्येन । अस्तावि ।  
जनः । दिव्यः । गयेन ॥ १७ ॥ ५ ॥

हे विश्वआदित्याः सर्वे देवाः हे अदिते देवानां मातृभूते एतन्नामिके देवि वोयुष्मान्  
मनीषी प्राप्तः स्तोता हुतेः एतन्नामकस्य ऋषेः सूनुः पुत्रो गमो नाम एवैवमुक्तरीत्या अवीवृधत्  
स्तुतिभिरवर्धयत् वर्धतेर्ण्यन्तस्य लुङि रूपं अमर्त्येन मनुष्यधर्मरहितेन स्तुतेन येन देवजनेन  
नरो मनुष्याः ईशानासः धनस्य ईश्वराः स्वामिनो भवन्ति स दिव्यो द्विविधवर्जो नो देवगणो गयेन एत-  
न्नामकेन मया अस्तावि अभिष्टुतो भूत् स्तौतेः कर्मणि लुङि चङि रूपं ॥ १७ ॥

॥ इत्यष्टमस्य द्वितीये पञ्चमो वर्गः ॥ ५ ॥

कथेति सप्तदशर्चं चतुर्थं सूक्तं ज्ञातस्य गयस्पा र्षवैश्वदेवं यामि धियमित्येवा द्वादशी षोडशी  
सप्तदशौ च त्रिष्टुभः शेषाजगत्यः । तथा चानुक्रान्तेन—कथायामेतिष्टुबिति । गवोविनियोगः ।

तत्र प्रथमा—

कथादेवानां कतमस्य यामनि मुमन्तु नाम शृण्वतां मनामहे ।  
कोमृळातिकतमो नो मयस्करत्कतम ऊती अभ्याववर्तति ॥ १ ॥  
कथा । देवानाम् । कतमस्य । यामनि । मुमन्तु । नाम ।  
शृण्वताम् । मनामहे । कः । मृळाति । कतमः । नः । मयः ।  
करत् । कतमः । ऊती । अभि । आ । वर्तति ॥ १ ॥

ऋषिर्वहुधात्मानं वितर्कयति यामनि यान्ति गच्छन्त्यत्रेति यागयज्ञः तस्मिन् शृण्वतां अ-  
स्माभिरुक्तानि स्तोत्राणि देवानां मध्ये कतमस्य देवस्य सुमंतु सुष्ठु मननीयं स्तोतव्यं नाम  
कथा कथं मनामहे उच्चारयामः अस्मान्कोवा मृळाति मृळतिरुपदयाकर्मेतियास्कः । कृपां क-  
रोति कतमोवा नोस्माकं मयः सुखं करत् करोति कतमोवा ऊती चतुर्थ्याः पूर्वसप्तर्षीदीर्घः ऊ-  
त्ये अस्माकं रक्षणाय अग्राववर्तति अग्रागच्छतीत्यर्थः ॥ १ ॥



अथ द्वितीया—

ऋतूयन्ति कर्तवो ह्युत्तु धीतयो वेनन्ति वेनाः पृतयन्त्यादिशः ।  
न मर्दिता विद्यते अन्येभ्यो देवेषु मे अधिकामा अयंसत ॥ २ ॥  
ऋतूयन्ति । कर्तवः । हुतुः सु । धीतर्यः । वेनन्ति । वेनाः ।  
पृतयन्ति । आ । दिशः । न । मर्दिता । विद्यते । अन्यः ।  
एभ्यः । देवेषु । मे । अधि । कामाः । अयंसत ॥ २ ॥

हस्तु अस्माकं हृदयेषु धीतयः निधातव्याः निहिताः ऋतवः प्रज्ञाः ऋतूयन्ति अग्निहोत्रादिक-  
मैकतुमिच्छन्ति तदेवाह वेनाः कान्ताः प्रज्ञाः वेनन्ति देवान् कामयन्ते वेनोवेनतेः कान्तिकर्मण इ-  
ति यास्कः । तथा दिशोऽस्माभिर्निर्दिश्यमानाः प्रेर्यमाणाः कामाः आपतयन्ति देवान् फलावाप्तये  
आगच्छन्ति यतः येभ्यो देवेभ्यः अन्यो देवः एषां कामानां मर्दिता सुखयिता न विद्यते किं बहु-  
ना देवेष्वधि अधिशब्दः सप्तम्यर्थद्योतकः इन्द्रादिषु देवेषु मे मदीयाः कामाः अयंसत नियम्यन्ते  
यच्छतेः कर्मणि लुङि रूपं ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

नरा वा शंसं पूषणं मगो ह्यमग्निं देवेद्धं भ्यर्चसे गिरा ।  
सूर्यामासां चन्द्रमसा यमं दिवि त्रितं वातं मुपसं मक्तुमश्विनां ॥ ३ ॥  
नरा शंसं । वा । पूषणम् । अगो ह्यम् । अग्निम् । देव इद्धम् ।  
अग्नि । अर्चसे । गिरा । सूर्यामासां । चन्द्रमसा । यमम् । दिवि ।  
त्रितम् । वातम् । उपसंम् । अक्तुम् । अश्विनां ॥ ३ ॥

ऋषिः स्वात्मानं संबोध्याह नराशंसं उभेन स्पत्यादिषु युगपदिति उभयपदप्रकृतिस्वरत्नं  
संहितायां विप्रकर्षश्चान्दसः नरैः शंसनीयं एतन्नामानं पूषणं स्तोतृणां धनदानेन पोषकमेत-  
न्नामानं तथा अगो ह्यमगूहितं अन्यैर्गन्तुमशक्यं देवेद्धं वाग्देवादिभिर्कृपिभिर्दीपितं अग्निं च

गिरा स्तुत्या अश्वचंसे अभिष्टुहि । तथा सूर्यामासा चन्द्रमसा माइतिचन्द्रमसोविशेषणं माति पक्षमिति माश्वन्द्रमाः तौ सूर्याचन्द्रमसौ दिवि धुलोके स्थितं यमं च त्रितं त्रिषु लोकेषु तदं स्वमहिम्ना विस्तृतं विस्थानं वातमिन्द्रं वातं वायुं उपसमुपःकालं अकुं रात्रिं अश्विना अश्वि-  
नौ चैतान् देवान् तत्तद्धिंगैः स्तोत्रैः अभिष्टुहि ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

कथाकविस्तुर्वीरवान्कयागिरावृहस्पतिर्वृधतेसुवृक्तिभिः ।  
अजएकपात्सुहवेभिर्ऋकभिरहिःशृणोतुबुध्योर्हवीमनि ॥ ४ ॥

कथा । कविः । तुविःश्वान् । कया । गिरा । वृहस्पतिः । वृधते ।  
सुवृक्तिभिः । अजः । एकपात् । सुहवेभिः । ऋकभिः ।  
अहिः । शृणोतु । बुध्यः । हवीमनि ॥ ४ ॥

कविः कान्तप्रज्ञोभिः कथा कथं केन प्रकारेण तुवीरवान् बहुस्तोत्रमुक्तोभवति मत्वर्थी-  
यप्रत्ययावृत्तिः यद्वा तुविशब्दस्परमत्वर्थीयः बाहुल्यमुक्तदेवैः सहितोभवति । कया वा गिरा  
स्तुत्या बहुमान् भवति वृहस्पतिः एतन्नामकोदेवः सुवृक्तिभिः शोभनाभिः स्तुतिभिः तथा वा-  
वृधतेवर्धते तथा एकपात् एकः असहायएवपतति गच्छतीति एकपात्तादशोदिवोधधारयिता अजः  
एतन्नामकोदेवश्च सुहवेभिः शोभनाह्वानैः ऋकभिः मध्ववद्भिः स्तोत्रैर्वावृधते एते ययोदेवावर्धन्ते  
नित्यापेक्षया बहुवचनं । वृधु वृद्धौ व्यत्ययेन शपः श्लुः अहिर्बुध्यश्च एतन्नामकोदेवश्च हवी-  
मनि आह्वाने अस्मान् शृणोतु ॥ ४ ॥

अथ पंचमी—

दक्षस्यवादितेजन्मनिब्रूतेराजानामित्रावरुणाविवाससि ।  
अतूर्तपन्थाः पुरुरथोअर्यमासप्तहोताविपुरुषेपुजन्मसु ॥ ५ ॥ ६ ॥

दक्षस्य । वा । अदिते । जन्मनि । ब्रूते । राजाना । मित्रावरुणा ।  
आ । विवाससि । अतूर्तपन्थाः । पुरुरथः । अर्यमा ।  
सप्तहोता । विपुरुषेपु । जन्मसु ॥ ५ ॥ ६ ॥

हे अदिते पृथिवि दक्षस्य सूर्यस्य जन्मनि तस्मिन् जाते व्रते तस्य यत्तत्कर्मणि राजाना राजानौ मित्रावरुणौ विवाससि वाशब्दउपमार्थः यथा त्वं वेदिभूतासती तौ पर्यचरः एवमिदा नीमपि अस्मद्यज्ञे कुर्वेति पृथिवीमाशास्ते । सः अयमा अरीणां तमसां यन्ता नियन्ता सूर्यः विपुरुषेषु नानारूपेषु जन्मसु कर्मसु अन्वहमुद्यन् सप्तहोता सप्तरथमयोयस्मिन् रसान् जुह्वति प्रक्षिपन्ति स एतादृशोभवति । अतूर्तपन्थाः अतूर्तस्त्वरारहितः पन्थायस्य सनियतगतित्वात् त्व-  
रमाणोहि अनियतगतिर्भवति पुरुरयः रथोरंहतेः प्रत्यहं भुक्तिभेदाद्वहुरंहणोभवति यद्वा हे अ-  
दिते प्रातस्तनि संध्ये दक्षस्यादित्यस्य जन्मनि उदयाख्ये जन्मनि कर्मणि उद्यत्यादित्यइत्यर्थः  
वाशब्दः श्रुतिसामर्थ्यात् दक्षस्य वा जन्मनि त्वत्तः तव वा जन्मनि दक्षादिति राजाना दीप्य-  
मानौ मित्रावरुणा । अहर्वैमित्रोरात्रिर्वरुणइतिश्रुतेः । अहोरात्रौ मित्रावरुणाबुध्यते तौ  
विवाससि परिचरसि कथं तदनुप्रवेशेन अर्धं हि संध्यायाः रात्रिमनुप्रविशति अर्धमहरिति ।  
उत्तरार्धः पूर्ववत् । सप्तहोता ह्यतेरर्चति कर्मण इदं त्वं सप्तर्षयोभरद्वाजादयोहोतारः स्तोतारः  
संतीति अथवा सप्तहोता मल्लिच्छुचां हस्पतिसहिताः सप्तर्वयोयस्य होतारोभवन्ति तादृशः अत्र-  
निरुक्तं—दक्षस्यवादितेजन्मनि व्रते कर्मणि राजानौ मित्रावरुणौ परिचरसि विवाससिः परिच-  
र्यायां हविष्मां आविवासतीत्याशास्तेवातूर्तपन्था अत्वरमाणपन्था बहुरथार्यमाइत्यनुसंधेयं ॥ ५॥

॥ इत्यष्टमस्य द्वितीये पद्योवर्गः ॥ ६ ॥

अथ षष्ठी—

तेनोअर्वन्तोहवन्श्रुतोहवन्विश्वेशृण्वन्तुवाजिनोमितद्रवः ।

सहस्रसामेधसाताविवृत्मनामहोयेधनैसमिथेपुंजभिरे ॥ ६ ॥

ते । नः । अर्वन्तः । हवन्ऽश्रुतः । हवम् । विश्वे । शृण्वन्तु ।

वाजिनः । मितऽद्रवः । सहस्रऽसाः । मेधसांतौऽद्व । त्मना ।

महः । ये । धनम् । समऽइथेपुं । जभिरे ॥ ६ ॥

हवन्श्रुतः आह्वानं शृण्वन्तः वाजिनोवत्सवन्तः मितद्रवोमितमार्गाः अध्वानं परिच्छिन्द-  
न्तः विश्वे सर्वे प्रसिद्धाअर्वन्तोश्वाः इन्द्रादीनांवाहनभूताः हर्यादयः नोस्माकं हवमाह्वानं श्रु

ण्वन्तु । कीदृशमेधसाताविव मेधाः स्तुतयः सार्यसि संभज्यन्ते अत्रेति मेधसातिर्यज्ञः तस्मि  
जिवत्पना आत्मनैव सहस्रसाः सहस्रसंख्याकस्य धनस्य दातारः ते शृण्वन्तु येष्वामिधे  
षु संग्रामनामैतत् संप्राप्यते योद्धृभिरत्रेति तेषु संग्रामेषु महौमहत् धर्मं जज्ञिरे शत्रुभ्यः आहरन्ति ।  
हमहोर्भः ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी—

प्रवोवायुरंथयुजं पुरंधिस्तोमैः कृणुध्वंसख्यायं पूषणम् ।

ते हि देवस्य सवितुः सर्वा मनि क्रतुं सचन्ते सचितः सचेतसः ॥ ७ ॥

प्र । वुः । वायुम् । रथयुजम् । पुरंमधिम् । स्तोमैः । कृणुध्वम् ।

सख्यायं । पूषणम् । ते । हि । देवस्य । सवितुः । सर्वा मनि ।

क्रतुम् । सचन्ते । सचितः । सचेतसः ॥ ७ ॥

हे स्तोतारो वयोयुं वायुं रथयुजं रथस्य योकारं पुरंधि बहुकर्माणमिन्द्रं पूषणमेतन्नामानं च स्तो  
मैः विबृत्तञ्च दशादिलक्षणैः सरख्याय सविकर्मणे प्रकृणुध्वं प्रकुरुध्वं यथा ते अस्माकं धनादि  
प्रदानेन सत्वायो भवन्ति तथा कुरुत हि यस्मात् सचितः ज्ञानयुक्तास्ते देवाः सचेतसः परस्परं  
समानबुद्धयः सन्तः सवितुः सर्वस्य मेरकस्य देवस्मादित्यस्य सर्वा मनि प्रसवे अहि क्रतुं यत्  
सचन्ते सेवन्ते तस्मात्प्रकुरुध्वम् ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

त्रिः सप्त सस्त्रान्द्योमहीरपो वनस्पतीन्पर्वताँ अग्निमूतये ।

कृशानुमस्तृन्तिर्ष्यं सधस्थ आरुद्रं रुद्रेषु रुद्रियं हवामहे ॥ ८ ॥

त्रिः । सप्त । सस्त्राः । नद्यः । महीः । अपः । वनस्पतीन् । पर्वतान् ।

अग्निम् । ऊतये । कृशानुम् । अस्तृन् । तिर्ष्यम् । सधस्थे ।

आ । रुद्रम् । रुद्रेषु । रुद्रियम् । हवामहे ॥ ८ ॥

त्रिः सप्त एकविंशतिसंख्याकाः सस्त्राः सरन्तीः नद्यो नदीः सरस्वती सरयूः सिंधुरिति त्रया  
णां गणानां प्रधानभूताः तदाद्यानदीः महीर्महान्ति अपस्त्रासामुदकानि सोमाभिपवार्थं वनस्पती

न दारुमयांश्चमसादीन् पर्वतान् सोमाभिपवार्यं ग्राज्णः अग्निं होमनिष्पादकं कृशानुं सोमपालमे  
तन्नामानं गंधर्वं अस्तून् इषूणां क्षेप्तून् तदनुचरान् गंधर्वांन् ऊतये सोमरक्षणाय तिष्यं नक्षत्रं च  
रुद्रियं रुद्रस्तोमार्हं रुद्रं हविर्भागिनं रुद्रमेतन्नामानं यद्वा यज्ञपरिशिष्टस्वामिनं रुद्रं च एतान्  
सर्वान् सधस्थे सह तिष्ठन्त्यत्रेति सधस्थोयज्ञः तस्मिन् रुद्रेषु स्तोत्रकारिषु तदर्थं हवामहे स्तु-  
त्यत्वेनाह्वयामहे ॥ ८ ॥

अथ नवमी—

सरस्वती सरयुः सिन्धुः ऊर्मिभिर्महोमहीरवसायन्तु वक्षणीः ।

देवीरापोमातरः सुदयित्वो घृतवत्पयो मधुमन्नो अर्चत ॥ ९ ॥

सरस्वती । सरयुः । सिन्धुः । ऊर्मिभिः । महः । महीः । अवसा ।

आ । यन्तु । वक्षणीः । देवीः । आपः । मातरः । सुदयित्वः ।

घृतवत् । पयः । मधुमत् । नः । अर्चत ॥ ९ ॥

महोमहतोपि महीर्महत्यः अत्यन्तं महत्यः ऊर्मिभिः सहिताः सरस्वती सरयुः सिन्धुः  
एतदाद्याएकविंशतिसंख्याकाः वक्षणीः इमानद्यः अवसा रक्षणेन हेतुना आयन्तु अस्मदीयं  
यज्ञं प्रत्यागच्छन्तु ततः देवीः देवनशीलामातरोमातृभूताः सुदयित्वः प्रेरयिष्यः तासामापः  
घृतवत् घृतयुक्तं मधुमत् मधुसहितमात्मीयं पयः नोस्मभ्यमर्चत प्रयच्छत ॥ ९ ॥

अथ दशमी—

उत माता बृहद्दिवा शृणोतु नस्त्वष्टा देवेभिर्जनिभिः पिता वचः ।

ऋभुक्षा वाजोरथस्पतिर्भगोरण्वः शंसः शशमानस्य पातु नः ॥ १० ॥ ७ ॥

उत । माता । बृहद्दिवा । शृणोतु । नः । त्वष्टा । देवेभिः ।

जनिभिः । पिता । वचः । ऋभुक्षाः । वाजः । रथःपतिः । भगः ।

रण्वः । शंसः । शशमानस्य । पातु । नः ॥ १० ॥ ७ ॥

उतापि च बृहद्दिवा महद्देविति यास्कः । महती दिवा दीमिष्यस्याः सा माता देवमाया  
नोस्माकमाह्वानं शृणोतु तथा देवेभिर्देवैरिन्द्रादिभिः जनिभिर्देवपत्नीभिश्च पिता सर्वेषां त्वष्टा

एतन्नामकः अस्मदीयं वचः शृणोतु तथा ऋभुक्षाः इन्द्रः वाजः वत्सहायः वाजोनामसीधन्वनः  
कनीयान् रथस्पतिः रथस्य पतिः भगश्च तथा रण्वोरमणीयः शंस स्तुत्योमरुद्रणश्च ततः  
शशमानस्य शंसमानं स्तोतुं नोस्मान् पातु रक्षतु ॥ १० ॥

॥ इत्यष्टमस्य द्वितीये सप्तमोवर्गः ॥ ७ ॥

अथैकादशी—

रण्वःसंदृष्टौपितुमाँईवक्षयोभद्रारुद्राणांमरुतामुपस्तुतिः ।

गोभिःप्यामयशसोजनेध्वासदादेवासइळयासचेमहि ॥ ११ ॥

रण्वः । समृष्टेष्टौ । पितुमान्इव । क्षयः । भद्रा । रुद्राणाम् ।

मरुताम् । उपस्तुतिः । गोभिः । श्याम् । यशसः । जनेषु ।

आ । सदा । देवासः । इळया । सचेमहि ॥ ११ ॥

संदृष्टौ संदर्शने रण्वोरमणीयोमरुद्रणः पितुमानिव अन्वानिव क्षयोनिवासः स्तोतृणां  
भवति रुद्राणां रुद्रपुत्राणां तेषां मरुतां उपस्तुतिः अनुग्रहबुद्धिः भद्रा कल्याणी भवति । त-  
स्मात् जनेषु जनानां मध्ये वयं गोभिर्गवादिभिः यशसोयशस्विनः स्याम भवेम आ अमर्तरं  
हे देवासोदेवाः युष्मान् सदा सर्वदा इळया अग्नेन हविर्लक्षणेन सचेमहि सचेम संग-  
च्छेम ॥ ११ ॥

अथ द्वादशी—

यांमेधियंमरुतइन्द्रदेवाअदंदातवरुणमित्रयूयम् ।

तांपीपयतपर्यसेवधेनुंकुविद्विरोअधिस्थेवर्हाथ ॥ १२ ॥

याम् । मे । धियम् । मरुतः । इन्द्र । देवाः । अदंदात । वरुण ।

मित्र । यूयम् । ताम् । पीपयत । पर्यसाइव । धेनुम् ।

कुवित् । गिरः । अधि । स्थे । वर्हाथ ॥ १२ ॥

हेमरुतः हेइन्द्र देवाः हे वरुण हेमित्र यूयं यां धियं यत्कर्म मे महं अददात् दत्तवन्तः  
स्थ । मरुतइत्यत्र वाक्यभेदादनिघातः पूर्वपूर्वस्याविद्यमानत्वेनाद्युदात्तत्वं । तां धियं पीपयत्  
फलेनाप्याययत् । तत्रदृष्टान्तः—पयसेव धेनुं नवसूतिकां गां क्षीरेण यथाप्याययन्ति तद्वत् ।  
किञ्च गिरः अस्मदीयाः स्तुवीः रथेधिरथे आत्मीये रथे कुवित् बहुवारं बहाथ प्राप्ताः स्थ  
स्तुतेषु सत्सु यज्ञं प्रत्यागमनाय रथारूढाभवथ ॥ १२ ॥

अथ त्रयोदशी—

कुविदङ्गप्रतियथाचिदस्यनःसजात्यस्यमरुतोबुबोधथ ।  
नाभायत्रप्रथमंसंनसामहेतत्रजामित्वमार्दितिर्दधातुनः ॥ १३ ॥  
कुवित् । अङ्ग । प्रति । यथा । चित् । अस्थ । नः । सजात्यस्य ।  
मरुतः । बुबोधथ । नाभा । यत्र । प्रथमम् । समंनसामहे ।  
तत्र । जामित्वम् । अर्दितिः । दधातु । नः ॥ १३ ॥

अंगेति संबुद्धौ हे मरुतः यूयं नोस्मात् कुवित् बहुवारं प्रतिबुबोधथ तथा प्रतिबुध्यध्वं  
कुविच्छब्दयोगादनिघातः यथानोस्मान् सजात्यस्यास्य बांधवस्य विषयभूतान् कुरुथ तथा  
जानीथ ततोनाभा पृथिव्यानाभिस्थाने यत्र यस्मिन्नुत्तरवेदिलक्षणे देशे प्रथममेव संनसामहे  
हविषा यत्र संगच्छेमहि तत्रैव देशे अदितिः देवानां माता नोस्माकं जामित्वं मनुजैः सह  
बांधवंदधातु विदधातु ॥ १३ ॥

अथ चतुर्दशी—

नेहिद्यावांपृथिवीमातराम्महीदेवीदेवाज्जन्मनायज्ञियेइतः ।  
उभेविभृतउभयंभरीमभिःपुरुरेतांसिपितृभिश्चसिञ्चतः ॥ १४ ॥  
ने इति । हि । द्यावांपृथिवी इति । मातरां । मही इति । देवी इति ।  
देवान् । जन्मना । यज्ञिये इति । इतः । उभे इति । विभृतः ।  
उभयम् । भरीमभिः । पुरु । रतांसि । पितृभिः । च । सिञ्चतः ॥ १४ ॥

मातरा सर्वस्य अगतोनिर्मात्र्यौ अतएव मही मह्यौ देवी देवनशीले यज्ञिये यज्ञार्हे ते  
 यावापृथिव्यौ देवानिन्द्रादीन् जन्मनैव इतोहि प्रामुतः खलु इण् गती छिटि रूपं । किञ्च उभे  
 यावापृथिव्यौ भरीमभिः भरणैर्नानाविधैः उभयं जनं देवान्मनुष्यांश्च विभृतः धारयतः पोषय-  
 तः तथा पितृभिः पालकैर्देवैः संगते ते पुरु पुरूणि आत्मीयानि रेतांस्युदकानि सिञ्चतः क्षरतः  
 मृत्यक्षेण धारयतः ॥ १४ ॥

अथ पञ्चदशी—

विपाहोत्राविश्वमश्रोतिवार्यबृहस्पतिर्रमतिःपनीयसी ।  
 ग्रावायत्रमधुपुदुच्यतेबृहदवीवशान्तमृतिमिर्मनीपिणः ॥ १५ ॥  
 वि । सा । होत्रा । विश्वम् । अश्रोति । वार्यम् । बृहस्पतिः ।  
 अरमतिः । पनीयसी । ग्रावा । यत्र । मधुपुदु । उच्यते ।  
 बृहत् । अवीवशान्त । मृतिमृतिः । मनीपिणः ॥ १५ ॥

होत्रा बाङ्गोमैतद् आहूयन्ते अनया देवा इति सा वाक् वार्यं वरणीयं विश्वं सर्वं पश्वा-  
 दिसहितं धनं व्यश्रोति । विविधं व्याप्नोते कीदृशी बृहस्पतिः बृहतां महतां पालयित्री अरमतिः  
 पर्याप्तस्तुतिः यद्वा कुत्राप्यनुपरता पनीयसी अत्यंतं देवानां स्तोत्रकारिणी यत्र यस्यां होत्रायां  
 मधुपुदु सोममभिपुण्वन् बृहत् महान् ग्रावा उच्यते अभिधीयते स्तूपदे इत्यर्थः स स्तुतिमन्तं  
 यज्ञं मनीपिणोदेयाः मृतिभिः स्तुतिभिः सह अवोवशान्त कामयन्ते वद्रेण्यन्तस्य लुङि रूपं  
 यद्वा मनीपिणः स्तोत्रारः स्तुतिभिर्देवान् यज्ञं कामयमानान् कुर्वन्ति ॥ १५ ॥

अथ षोडशी—

एवाकविस्तुवीरवोऋतज्ञाद्रविणस्युद्रविणसश्चकानः ।  
 उक्थेभिरत्रमृतिभिश्चविप्रोपीपयद्रयोदिव्यानिजन्म ॥ १६ ॥

एव । कविः । तुविस्त्वान् । ऋतज्ञाः । द्रविणस्युः ।  
 द्रविणसः । चकानः । उक्थेभिः । अत्र । मृतिभिः । च ।  
 विप्रः । अपीपयत् । गयः । दिव्यानि । जन्म ॥ १६ ॥



कविः क्रान्तप्रज्ञः तुवीरवान् मत्वर्थीयपत्ययावृत्तिः बहुस्तुतियुक्तः क्रतुताः यज्ञस्य वेदि-  
ता द्रविणस्युः धनकामः सर्वप्रातिपदिकेऽयोलासायामिति सुगागमः । तस्यैव विशदवचनं  
द्रविणसश्चकानइति पश्वादिधनं कामयमानइत्यर्थः । विप्रोमेधावी गयोनाम ऋषिः एवं उ-  
क्तप्रकारेण अत्र सूक्ते उक्तेभिः शस्त्रैः मतिभिः स्तुतिभिश्च दिव्यानि दिविजातानि जन्म ज-  
ननानि देवान् अपोषयत् अवर्धयत् अस्तावीदित्यर्थः ॥ १६ ॥

अथ सप्तदशी—

ए॒वा॒ह॒तेः॒सू॒नु॒र॒वी॒र॒ध॒हो॒वि॒श्व॒आ॒दि॒त्या॒अ॒दि॒ते॒म॒नी॒पी ।  
ई॒शा॒ना॒सो॒न॒रो॒अ॒म॒र्त्ये॒ना॒स्ता॒वि॒ज॒नो॒द्वि॒व्यो॒ग॒ये॒न ॥ १७ ॥ ८ ॥  
ए॒व । ह॒तेः । सू॒नुः । अ॒वी॒र॒ध॒त् । वः । वि॒श्वे॒ । आ॒दि॒त्याः ।  
अ॒दि॒ते । म॒नी॒पी । ई॒शा॒ना॒सः । न॒रः । अ॒म॒र्त्ये॒न ।  
अ॒स्ता॒वि । ज॒नः । दि॒व्यः । ग॒ये॒न ॥ १७ ॥ ८ ॥

इयं व्याख्यता ॥ १७ ॥

॥ इत्यष्टमस्य द्वितीयेष्टमोऽर्गः ॥ ८ ॥

अग्निरिन्द्रइति पञ्चदशर्चं पञ्चमं सूक्तं वसुक्रपुत्रस्य वसुकर्णस्यार्थं वैश्वदेवं पञ्चदशी  
त्रिष्टुप् शिष्टाजगत्यः । तथाचानुक्रम्यते—अग्निरिन्द्रः पञ्चोना वासुक्रोवसुकर्णस्त्रिष्टुबन्तंत्विति ।

तत्र प्रथमा—

अ॒ग्नि॒रिन्द्रो॒वरु॑णो॒मित्रो॑अ॒र्य॒मा॒वा॒युः॒पू॒षा॒सर॑स्व॒तीस॒जो॒र्ष॒सः ।  
आ॒दि॒त्या॒विष्णु॑र्म॒रुतः॒स्व॒र्ग्य॒ह॒सो॒मो॒रु॒द्रो॒अ॒र्दि॒तिर्ब्र॑ह्म॒णस्प॑तिः ॥ १ ॥  
अ॒ग्निः । इन्द्रः । वरु॑णः । मि॒त्रः । अ॒र्य॒मा । वा॒युः । पू॒षा ।  
सर॑स्व॒ती । स॒जो॒र्ष॒सः । आ॒दि॒त्याः । विष्णुः । म॒रुतः । स्वः ।  
वृ॒हत् । सोमः । रु॒द्रः । अ॒र्दि॒तिः । ब्र॑ह्म॒णः । प॑तिः ॥ १ ॥

अग्न्यादयः आदित्यादयः बृहत् बृहती स्वः द्यौश्च सोमादयश्चे देवाः सजोपसः संगताः  
संतः अन्तरिक्षं स्वमहिम्ना आपूरयन्तीत्युत्तरेण संबंधः ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

इन्द्राग्नीवृत्रहत्येषु सत्पती मिथो हिन्वाना तन्वांसमोकसा ।  
अन्तरिक्षं मद्यापंपुरोर्जसा सोमो धृतश्रीर्महिमानमीरयन् ॥ २ ॥

इन्द्राग्नी इति । वृत्रहत्येषु । सत्पती इति सत्सत्पती । मिथः ।  
हिन्वाना । तन्वा । समऽओकसा । अन्तरिक्षम् । महि । आ ।  
पुः । ओर्जसा । सोमः । धृतश्रीः । महिमानम् । ईरयन् ॥ २ ॥

वृत्रहत्येषु वृत्रहननेषु युद्धेषु यद्वा कर्मणि छान्दसः क्यप् वृवाणि शत्रवोहन्यन्ते अत्रे-  
ति वृत्रहत्या युद्धानि तेषु मिथः परस्परं तन्वा शरीरेण तत्रस्थेन बलेन शत्रून् हिन्वाना मे-  
रयन्तौ सत्पती सतां पती समोकसा समानस्थानौ इन्द्राग्नी धृतश्रीः उदकं वसतीवर्याख्यं श्र-  
यमाणः महिमानं आत्मीयमीरयन् सर्वं उदीरयन् उद्गमयन् सोमश्च एते पूर्वे च महि महद-  
न्तरिक्षमोजसा स्वबलेन आपुः आपूरयन्ति । वा पूरणे ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

तेपां हि मह्यमहतामनर्वणां स्तोमोऽर्णवमृतज्ञाः क्रतावृधाम् ।  
ये अप्सवर्मणं चित्राधसस्ते नो रासन्तामहये सुमित्र्याः ॥ ३ ॥

तेषां । हि । मह्यम् । महताम् । अनर्वणाम् । स्तोमाम् । इयमि ।  
ऋतऽज्ञाः । ऋतऽवृधाम् । ये । अप्सवम् । अर्णवम् ।  
चित्राधसः । ते । नः । रासन्ताम् । महये । सुमित्र्याः ॥ ३ ॥

मह्यं स्वमहत्त्वेन महतां अनर्वणां अन्यस्मिन्नप्रयुक्तानां शत्रुभिरभिगन्तव्यानां क्रतावृ-  
धां सत्यभूतेन यज्ञेन वृद्धानां तेषामभ्यादीनां देवानामेव क्रतुज्ञाः यज्ञस्य ज्ञाताहं स्तोमानिय-

मिं प्रेरयामि । ऋ गतिप्रापणयोः जौहोत्यादिकः चित्राघसः चायनीयधनोपेताः यद्वा पश्वा-  
दिलक्षणबहुधनाः ये देवाः अप्सवं अप्सइति रूपनाम रूपवन्तं अर्णवं अर्णसःसलोपश्चेति  
मत्वर्थीयोवप्रत्ययः उदकवन्तं मेघं वर्षन्ति ते सुमित्र्याः शोभनसत्त्विकर्माणस्ते देवाः नोस्मभ्यं  
महये जनेषु मध्ये पूजार्थं धनं रासंतां प्रयच्छन्तु । रासु दाने ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

स्वर्णरंमन्तरिक्षाणिरोचनाद्यावाभूमीपृथिवीस्क्कम्भुरोजंसा ।

पृक्षाइवमहयन्त सुरातयेदिवास्तवन्तेमनुपायसूरयः ॥ ४ ॥

स्वःऽनरम् । अन्तरिक्षाणि । रोचना । द्यावाभूमी इति । पृथिवीम् ।

स्कम्भुः । ओजंसा । पृक्षाःइव । महयन्तः । सुरातयः ।

देवाः । स्तवन्ते । मनुपाय । सूरयः ॥ ४ ॥

स्वर्णरं सर्वस्य स्वस्वकर्मणि नेतारं आदित्यं अन्तरिक्षाणि द्यावापृथिव्योरन्तरा मध्ये  
क्षिपन्ति नियसन्तीत्यन्तरिक्षाणि मध्यस्थितानि रोचना रोचमानानि तेजांसि द्यावाभूमी द्या-  
वापृथिव्यौ पृथिवीं विस्तीर्णमन्तरिक्षं च एतानादित्यादीन् ओजसास्वबलेनैव देवाः स्क्भुः  
धारयन्ति स्क्भु इति सौत्रोवातुः लिटिरूपं । किञ्च पृक्षाइव दरिद्रेषु धनानि संपर्चयन्तइव अत-  
एव महयन्तः स्तोतृन् धनादिभिः पूजयन्तः सुरातयः सुदानाः मनुपाय मनुष्याय सूरयः धना-  
नां प्रेरकाः एते देवाः स्तवन्ते अस्मिन् यज्ञे स्तूयन्ते ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमी—

मित्रायशिक्षवरुणायदाशुपेयासम्राजामनंसानप्रयुच्छतः ।

ययोर्धामधर्मणारोचतेदृह्ययोरुमेरोदंसीनाधंसीवृताँ ॥ ५ ॥ १॥

दाशुपे धनानि स्तोतृभ्यः प्रयच्छते मित्राय वरुणाय च शिक्ष हवींषि प्रयच्छ शिक्ष-  
विर्दानकर्मा सम्राजा सम्राजौ सर्वस्य या यौ मित्रावरुणौ मनसा अन्तःकरणेनापि न प्रयुच्छ-  
तैः न प्रमाद्यतः किमुत बाह्येन व्यापारेण । युच्छ प्रमादे भौवादिकः । ययोर्मित्रावरुणयोः नृ-  
हृत्महत् धाम शरीरं धर्मणा आत्मीयेन लोकप्रकाशनादितृक्षणेन कर्मणा रोचते सम्यग्दीप्यते  
ययोश्च नाधसी नाधृयाश्चोषतापैश्वर्याशीः पु याचमाने उभे रोदसीद्यावापृथिव्यौ वृतौ वर्तमा-  
ने भवतः यद्वा नाधसी देवमनुष्यैः समृद्धे द्यावापृथिव्यौ दयोर्वृतौ वर्तनेभवतः तदधीने भवत  
इत्यर्थः ॥ ५ ॥

॥ इत्यष्टमस्य द्वितीये नवमोवर्गः ॥ ९ ॥

अथ षष्ठी—

यागौर्वर्तनिर्पयेति निष्कृतं पयो दुहाना व्रतनीरिवारतः ।

सा प्रब्रुवाणा वरुणाय दाशुपे देवेभ्यो दाश हविषा विवस्वते ॥ ६ ॥

या । गौः । वर्तनिम् । परिदधति । निःस्कृतम् । पयः । दुहाना ।

व्रतनीः । अवारतः । सा । प्रब्रुवाणा । वरुणाय ।

दाशुपे । देवेभ्यः । दाशत् । हविषा । विवस्वते ॥ ६ ॥

येयं मदीया पयः क्षीरादिकं दुहाना व्रतनीः आश्रयणपयःप्रदानेन कर्मणोनेत्री गौः  
निष्कृतं संस्कृतं वर्तनिमावासस्थानं यज्ञमवारतः अवरणेन अग्रार्थेनेनैव पर्येति परिगच्छति  
स्वधमेवागच्छति प्रब्रुवाणा मया प्रस्तूयमाना सागौर्दाशुपे हविर्दत्तवते वरुणाय देवेभ्यः अ-  
न्येभ्य इन्द्रादिभ्यश्च हविषा अग्नेन विवस्वते देवान् परिचरते मत्सं मां रक्षितुं दाशत् पयः प्र-  
यच्छतु दाशुदाने लेटचडागमः । यद्वा गौरिति माध्यमिका वाक् या पय ऊर्जं दुहाना । सानो-  
मन्द्रेपमूर्जं दुहाना इत्यादिषु दृष्टत्वात् । तत्परतया पूर्ववद्योग्यम् ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी—

दिवस्सो अग्निजिह्वा ऋता वृधं ऋतस्य पोनि विमुशन्त आसते ।

यांस्कमिदं १५ आचक्रुर्जसा पृज्ञं जनिन्वीतुन्वीनिमामृजुः ॥ ७ ॥

दिवक्षंसः । अग्निं जिह्वाः । ऋतस्य । योनिम् ।  
विमृशन्तः । आसते । द्याम् । स्कभित्वी । अपः । आ । चक्रुः ।  
ओजसा । यज्ञम् । जनिन्वी । तन्वि । नि । ममृजुः ॥ ७ ॥

दिवक्षसः स्वतेजसादिवं व्याप्नुवतः अक्षू व्याप्नौ असुनि रूपं । यद्वा दिवोबोद्धारः अग्निजिह्वाः अग्न्यास्याः अग्निना हवींषि लिहन्ति आस्वादयन्तीति तन्मुखाः ऋतावृधः यज्ञवृद्धा यज्ञस्य वर्धयितारो देवा ऋतस्य सत्यभूतस्य यज्ञस्य योनिं स्थानं विमृशन्तः विचारयन्तः प्रतीक्षमाणाः सन्तः आसते सर्वत्र तिष्ठन्ति तद्गमे द्यां द्युलोकं स्कभित्वी स्कभित्वा तां धारयित्वा ओजसा स्वचलेन अपः अपेक्षितान्युदकानि आचक्रुः आकुर्यन्ति ततः यज्ञं यजनीयं हविश्च जनिन्वी जनयित्वा तन्वि स्वशरीरे निमामृजुः निमृजन्ति नितरामलंकुर्वन्ति हविर्भक्षयन्तीत्यर्थः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

परिक्षितापितरापूर्वजावरीऋतस्य योनाक्षयतः समोकसा ।  
द्यावापृथिवीवरुणाय सव्रते घृतवत्पयो महिपाय पिन्वतः ॥ ८ ॥  
परिक्षिता । पितरा । पूर्वजावरी इति पूर्वजावरी । ऋतस्य ।  
योना । क्षयतः । समऽओकसा । द्यावापृथिवी इति । वरुणाय ।  
सव्रते इति सऽव्रते । घृतवत् । पयः । महिपाय । पिन्वतः ॥ ८ ॥

परिक्षिता परितो निवसन्त्यौ सर्वत्र व्यापिन्यौ पितरा सर्वेषां मातापितृभूते अतएव पूर्वजावरी पूर्वं जाते समोकसा समाननिवासस्थाने एते द्यावापृथिव्यौ ऋतस्य यज्ञस्य योना योनौ स्थाने क्षयतः आहुत्यधिकरणत्वेन निवसतः हविर्धानरूपेण क्षयतः । किञ्च सव्रते समानकर्मणी ते महिपाय महते पूज्याय वा वरुणाय तं यष्टुं उपलक्षणमेतत् अन्यान् देवानपि घृतवत् क्षरणवत् पयउदकं पिन्वतः सिञ्चतः उदकेन हि अन्नं जायते ॥ ८ ॥

अथ नवमी—

पर्जन्यावाताहपभापुंरीपिणेंद्रवायूवरुणो मित्रो अर्यमा ।  
देवाँ आदित्यौ अदितिं हवामहे ये पार्थिवा सो दिव्या सो अप्सु ये ॥ ९ ॥

पर्जन्यावाता । वृषभा । पुरीषिणा । इन्द्रवायू इति । वरुणः ।  
मित्रः । अर्यमा । देवान् । आदित्यान् । अदितिम् । हवामहे ।  
ये । पार्थिवासः । दिव्यासः । अप्सु । ये ॥ ९ ॥

पर्जन्यावाता पर्जन्यावातौ पर्जन्यवायू वृषभा वृषभौ कामानां सेकारौ पुरीषिणा पुरी  
षिणौ पुरीषमुदकं कर्तृत्वेन तद्वन्तौ तौ इन्द्रवायू वरुणादयश्च एते स्वमहिम्ना सर्वत्र वर्तन्ते  
द्यायोः पर्जन्येन इन्द्रेण च तत्कार्यापेक्षया सहोपादानं । एतानादित्यान् देवान् अदितिं तेषां  
मातरं च हवामहे अस्मिन्यज्ञे वयमाह्वयामः । किञ्च ये देवाः पार्थिवासः पार्थिवाः पृथिव्या  
भवाः ये च दिव्याः दिवि जाताः ये च अप्सु अन्तरिक्षे समुत्पन्नारतानव्याह्वयामहे ॥ ९ ॥

अथ दशमी—

त्वष्टारं वायुमृशवो य ओहि ते दैव्या होतारो उपसंस्वस्तये ।  
बृहस्पतिं वृत्रखादं सुमेधसं मिन्द्रियं सोमं धनसा उर्दमहे ॥ १० ॥ १० ॥  
त्वष्टारम् । वायुम् । ऋभवः । यः । ओहि ते । दैव्या । होतारौ ।  
उपसम् । स्वस्तये । बृहस्पतिम् । वृत्रखादम् । सुमेधसम् ।  
इन्द्रियम् । सोमम् । धनसाः । ऊँ इति । उर्दमहे ॥ १० ॥ १० ॥

हे ऋभवः ऋतेन सत्येन भांवीत्यृभवः उरु प्रभूवं स्ववेजसा भांवीति वा हे मेधाविनः  
यः सोमः स्वस्तये कल्याणाय युष्माकं मदाय त्वष्ट्रप्रभृतीन् ओहि ते ओहिर्गत्यर्थः भौवादिकः  
भावहति प्राप्नोति तथा बृहस्पतिं सुमेधसं सुमत्तं वृत्रखादं वृत्रस्यासुरस्य खादितारं इन्द्रं च  
प्राप्नोति धनसा धनं संभजमाना वयं इन्द्रियं इन्द्रजुष्टं तं सोमं ईमहे धनं याचामहे ईमह इति  
याज्ञाकर्मा । ईह गवौ दैवादिकः बहुलं छन्दसीति विकरणस्य लुक् ॥ १० ॥

॥ इत्यष्टमस्य द्वितीये दशमोवर्गः ॥ १० ॥

अथैकादशी—

ब्रह्मगामश्वं जनयन्त ओषधीर्वनस्पतीन् पृथिवीं पर्वतोऽपः ।  
सूर्यदिविरो हयन्तः सुदानं वार्या ब्रता वि सृजन्तो अधिस्तमि ॥ ११ ॥

व्रतं । गाम् । अश्वम् । जनयन्तः । ओषधीः । वनस्पतीन् ।  
 पृथिवीम् । पर्वतान् । अपः । सूर्यम् । दिवि । रोहयन्तः । सुहृदानवः ।  
 आर्या । व्रता । विष्टजन्तः । आधि । क्षमि ॥ ११ ॥

अथ वर्धनसाधनमन्त्रं अनेन हि सर्वाः प्रजावर्धन्ते गां अप्यं एतत्पशुतीन् पशून् तथा  
 ओषधीः वनस्पतींश्च तथा पृथिवीं विस्तीर्णा भूमिं पर्वतान् शिलोच्चयान् वृष्ट्या जगदापूर-  
 कान् मेघान् वा अपउदकानि अन्तरिक्षं वा एतान् जनयन्तः उत्पादयन्तः । किञ्च दिविषुल्लेके  
 सूर्यमादित्यं रोहयन्तः सुहृदानवः शोभनदानाः ते अभी देवाः अधिक्षमि आतदिति योगविभा-  
 गादाकारलोपः क्षमायां पृथिव्यां आर्यां श्रेष्ठानि कन्याणानि मतानि कर्माणि पागादीनि  
 विष्टजन्तः प्रसारयन्तः सर्वत्र वर्धन्ते तान् षयं धनं याचामहे इति शेषः ॥ ११ ॥

अथ द्वादशी—

भुज्युमंहसःपिपृथोनिर्ग्विनाऽपार्वपुत्रं वधिमुत्पाअजिन्यतम् ।  
 कमद्युर्विमदायोहधुर्पुर्वविष्णाप्व्विश्वकापार्वस्तजयः ॥ १२ ॥

भुज्युम् । अंहसः । पिपृथुः । निः । अग्विना । श्यावम् । पुत्रम् ।  
 वधिः । मत्पाः । अजिन्यतम् । कमद्युर्वम् । विष्टमदाय । ऊह्युः ।  
 युवम् । विष्णाप्वम् । विश्वकाय । अर्व । स्तजयः ॥ १२ ॥

हे अग्विना अश्वयन्तो गर्व व्याप्नुवन्ती वा एतन्नामकी हे देवी अंहसउपद्रवकारिणः  
 समुद्रान् भुज्युं तुमपुत्रं एतन्नामानं निष्पिपृथः निवारयथः निवारं रक्षथः पुत्रालनपूरणयोः जी  
 होत्पादिकः । निर्दोष्यंपारयथः समुद्रादिनिर्गमः । तथा श्यावं हिरण्यहस्तनामानं पुत्रं वधिमुत्पाः  
 एतन्नामिकायाः अजिन्यतं अभीणयतं अदत्तं हिरण्यहस्तमग्निनारराणोत्पादिनिर्गमः । तथा  
 कमद्युर्वं कामस्य दीपनीं येनपुत्रीं जायां विमदाय ऋषये युतामूह्युः प्रापयथः युर्वंयेनवि-  
 मदायेतिनिर्गमः । तथा विष्णाप्वं एतन्नामानं विनष्टं पुत्रं विश्वकाय ऋषये आनीय अवस्तजयः  
 अदत्तं । पशुंननष्टमिदंशनायेतिनिर्गमः ॥ १२ ॥

अथ त्रयोदशी—

पावीरवीतन्यतुरेकपादजोदिवोधर्तासिन्धुरापःसमुद्रियः ।  
विश्वेदेवासःशृणवन्वचांसिमेसरस्वतीसहधीभिःपुरंध्या ॥ १३ ॥  
पावीरवी । तन्यतुः । एकपात् । अजः । दिवः । धर्ता । सिन्धुः ।  
आपः । समुद्रियः । विश्वे । देवासः । शृणवन् । वचांसि । मे ।  
सरस्वती । सह । धीभिः । पुरंध्या ॥ १३ ॥

पावीरवी आयुधवती तन्यतुः स्तनयित्री वाङ्माध्यमिका तथा दिवोद्युलोकस्य धर्ता पा  
रयिता अजएकपाद एकएव पद्यते गच्छतीति न जायतइति एतत्संज्ञकोदेवः सिन्धुश्च समुद्रियः  
समुद्रमन्तरिक्षं सत्रभवत्तापश्च समुद्राभ्राद्भवतिभावयै चपरमयः विश्वे देवाश्चधीभिः कर्मभिर्युक्ता  
पुरंध्या बहुविधया प्रज्ञया सहिता सरस्वती च मे मदीयानि वचांसि वक्तव्यानि स्तोत्राणि  
शृण्वन् शृण्वन्तु । पविः शल्योभवति यद्विपुनाति कार्यं बह्वत्पवीरमायुधमित्यादि निरुक्तमनुसं  
धेयं ॥ १३ ॥

अथ चतुर्दशी—

विश्वेदेवाःसहधीभिःपुरंध्यामनोर्यजत्राअमृताःऋतुज्ञाः ।  
रातिपाचोअभिषाचःस्वर्विदःस्वर्गिरोब्रह्मसूक्तंजुपेरत ॥ १४ ॥  
विश्वे । देवाः । सह । धीभिः । पुरंध्या । मनोः । यजत्राः ।  
अमृताः । ऋतुज्ञाः । रातिषाचः । अभिषाचः । स्वर्विदः ।  
स्वः । गिरः । ब्रह्म । सूक्तम् । जुपेरत ॥ १४ ॥

धीभिः कर्मभिः सहिताः पुरंध्या प्रज्ञानेन युक्ताः मनोर्मनुष्यस्य यज्ञे यजत्रा यष्टव्याः  
अमृतामरणधर्मरहिताः ऋतुज्ञाः सत्यविदः रातिषाचः दीयमानं हविः सेवमानाः अभिषाचः  
आभिमुख्येन यज्ञं समभवन्तः संगतवन्तः स्वर्विदः सर्वस्य लभकाविश्वे सर्वे इन्द्रादयोदेवाः  
स्वः सर्वागिरोस्मदीयाः स्तुतीः ब्रह्म महत्त्वाच्च सूक्तं सुष्ठु वक्तव्यं स्तोत्रं यद्वा सुष्ठु मध्येन सह



दत्तमन्नं जुपेरत सेवन्तां जुषी मीतिसेवनयोः तौदादिकः अनुदात्तेत् । लिङि ऋस्य रन्नादेशा-  
भावच्छान्दसः बहुलच्छन्दसीति रुडागमः ॥ १४ ॥

अथ पञ्चदशी—

देवान्वासिष्ठोअमृतान्ववन्देयेविश्वाभुवनाभिप्रतस्थुः ।  
तेनोरासन्तामुरुगायमद्ययूयंपातस्वस्तिभिःसदानः ॥ १५ ॥ ११ ॥

देवान् । वसिष्ठः । अमृतान् । ववन्दे । ये । विश्वा । भुवना ।  
अभि । प्रस्तस्थुः । ते । नः । रासन्ताम् । उरुगायम् । अद्य ।  
यूयम् । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ १५ ॥ ११ ॥

वसिष्ठः वसिष्ठकुलजोयमृषिः अमृतान् मरणधर्मरहितान् देवान् ववन्दे एवमस्तावीद ये  
देवाविश्वा विश्वानि भुवना भुवनानि लोकान् अभिप्रतस्थुः स्वतेजसा अभिभवन्ति अभितः  
प्रतिष्ठन्तीति वा प्रपूर्वात्तिष्ठतेर्लिङि रूपं समासस्वरः । ते देवाः अद्यास्मिन्दिने नोस्मयं उरु-  
गायं प्रभूतमशस्कमन्नं रासन्तां प्रयच्छन्तु हे देवाः यूयं स्वस्तिभिः ऊतिभिः नोस्मान् सदा  
सर्वदा पात रक्षत ॥ १५ ॥

॥ इत्यष्टमस्य द्वितीये एकादशोवर्गः ॥ ११ ॥

देवान्हुवइति पञ्चदशर्चं पठं सूक्तं ऋष्याद्याः पूर्ववत् । देवान्हुवइत्यनुक्रान्तम् । पृष्ठ्या-  
भिष्ठवपडहयोः पंचमेहनि इदं वैश्वदेवनिविधानं । सूत्रितंच—इहेहवइतिचतस्रोदेवान्हुवइति वै-  
श्वदेवमिति ।

तत्र प्रथमा—

देवान्हुवेवृहच्छ्रवसःस्वस्तयेज्योतिष्कतोअश्वरस्यप्रचेतसः ।  
येवावृधुःप्रतरंविश्ववेदसइन्द्रज्येष्ठासोअमृतांक्रतावृधः ॥ १ ॥  
देवान् । हुवे । वृहत्श्रवसः । स्वस्तये । ज्योतिःश्रुतः ।  
अश्वरस्य । प्रश्चेतसः । ये । वृधुः । प्रस्तस्य । विश्ववेदसः ।  
इन्द्रज्येष्ठासः । अमृताः । क्रतुश्रुतः ॥ १ ॥

बृहच्छ्रवसः प्रभूतानान् ज्योतिष्कृतः आदित्याख्यस्य तेजसः कर्तृन् प्रचेतसः मरुद्वृत्तानान् तान् देवान् अध्वरस्यास्य यज्ञस्य स्वस्तये अविनाशाय निर्विघ्नेन यज्ञपरिसमाप्तये हुवे आह्वयामि विश्ववेदसः सर्वधनाः इन्द्रज्येष्ठासः इन्द्रः ज्येष्ठः प्रधानोयेषां इन्द्रनेतृकाइत्यर्थः अमृतमरणधर्मरहिताः कृतावृषः यज्ञेन प्रवृद्धाये देवाः प्रतरं अत्यंतवृधुः वर्धन्ते ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

इन्द्रं प्रसूता वरुणप्रशिष्टा ये सूर्यस्य ज्योतिषो भागमानश्चुः ।  
मरुद्गणे वृजने मन्मधीमहि माघोने यज्ञं जनयन्त सूर्यः ॥ २ ॥

इन्द्रं प्रसूताः । वरुणप्रशिष्टाः । ये । सूर्यस्य । ज्योतिषः ।  
भागम् । आनश्चुः । मरुद्गणे । वृजने । मन्म । धीमहि ।  
माघोने । यज्ञम् । जनयन्त । सूर्यः ॥ २ ॥

इन्द्रप्रसूताः इन्द्रेण तत्तत्कार्येषु प्रेरिताः वरुणप्रशिष्टाः वरुणेनानुशिष्टा अनुमोदिताः ये मरुतः ज्योतिषोद्योतमानस्य सूर्यस्य स्वस्वकर्मणि सर्वस्य प्रेरकस्य अमुष्यादित्यस्य भागं भजनीयं लोकं आनश्चुः आनशिरे व्याप्तवन्तः सूर्यमधिष्ठाय वर्तन्त इत्यर्थः । वृजने शत्रूणां छेदके मघोने मघवत इन्द्रस्य सर्वधिनि मरुद्गणे तेषां मरुतां गणे मन्म मननीयं स्तोत्रं धीमहि दध्मः कुर्मः । किञ्च सूर्यः प्राज्ञाभजमानाः तन्निमित्तमेव यज्ञं जनयन्त जनयन्ति तेषां हविः प्रदानाय कुर्वन्ति ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

इन्द्रो वसुभिः परिपातु नो गयमादित्यैर्नो अदितिः शर्म यच्छतु ।  
रुद्रो रुद्रेभिर्देवो मृळ्याति न स्वष्टा नो ग्राभिः सुवितायं जिन्वतु ॥ ३ ॥

इन्द्रः । वसुभिः । परि । पातु । नुः । गयम् । आदित्यैः । नुः ।  
अदितिः । शर्म । यच्छतु । रुद्रः । रुद्रेभिः । देवः । मृळ्याति ।  
नुः । त्वष्टा । नुः । ग्राभिः । सुवितायं । जिन्वतु ॥ ३ ॥

वसुभिः एतन्नामकैरष्टभिर्देवैः सहितइन्द्रः नोस्मदीयं गयं गृहनामैतत् प्राप्तव्यं गायते  
शन्यतेवेति वा गृहं गयं परिपातुपरिरक्षतु तथा अदिर्तिर्देवमाता आदित्यैर्देवैः सह नोस्मभ्यं शर्म  
सुखं प्रयच्छतु किञ्च देवः दीप्यमानोरुद्रः रुद्रेभिः स्वपुत्रैः मरुद्भिः सह नोस्मान् मृळयातिसु-  
खयतु मृड सुखने लेट्याडागमः । अपिच त्वष्टा प्रजापतिः आग्निः देवपत्नीभिः छन्दोभिः सु-  
विताय सुष्टुप्राप्तव्याय अभ्युदयाय नोस्मान् जिन्वतु प्रीणयतु ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

आदि॒ति॒र्द्या॒वा॒पृ॒थि॒वी॒ऋ॒तं॒म॒ह॒दि॒न्द्रा॒वि॒ष्णू॒म॒रु॒तः॒स्व॒र्बृ॒हत् ।  
दे॒वाँ॒आ॒दि॒त्याँ॒अ॒व॒से॒ह॒वाम॒हे॒वसू॒नु॒द्रान्त्स॒वि॒तारं॒सु॒द॒ंस॒सम् ॥ ४ ॥

आदि॒तिः । द्या॒वा॒पृ॒थि॒वी इति । ऋ॒तम् । म॒हत् । इ॒न्द्रा॒वि॒ष्णू  
इति । म॒रु॒तः । स्वः । बृ॒हत् । दे॒वान् । आ॒दि॒त्यान् । अ॒व॒से ।  
ह॒वाम॒हे । वसू॒न् । रु॒द्रान् । स॒वि॒तारं । सु॒द॒ंस॒सम् ॥ ४ ॥

अदि॒तिः द्या॒वा॒पृ॒थि॒वी द्या॒वा॒पृ॒थि॒व्यौ मह॒त् महान् ऋ॒तं सत्य॒भूवो॒ग्निः इ॒न्द्रा॒वि॒ष्णू मरु॒त-  
श्च बृ॒हत् परिवृ॒ढः स्वरा॒दि॒त्यः एते दे॒वाः सर्वत्र स्वमहि॒म्ना वर्त॑न्ते ए॒वान् दे॒वाना॒दि॒त्यादी॒न्  
सु॒द॒ंस॒सं सु॒कर्माणं॑ स॒वितारं॑ एतन्ना॒मानं च अव॑से रक्ष॒णाय॑ ह॒वाम॒हे वयमा॒ह्वयाम॑हे ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमी—

सर॑स्वा॒न्धी॒भिर्व॑रु॒णो॒धृत॑व्रतः पू॒षा॒वि॒ष्णुं॒म॒हि॒मा॒वा॒युर॒श्वि॒ना ।  
ब्र॒ह्म॒रु॒तो॒अ॒मृ॒ता॒वि॒श्व॒वै॒द॒सः॒शर्म॑नो॒यंस॑त्रि॒व॒रू॒थम॑हंसः ॥ ५ ॥ १२ ॥  
सर॑स्वा॒न् । धी॒भिः । वरु॑णः । धृ॒त॒व्र॒तः । पू॒षा । वि॒ष्णुः । म॒हि॒मा ।  
वा॒युः । अ॒श्वि॒ना । ब्र॒ह्म॒रु॒तः । अ॒मृ॒ताः । वि॒श्व॒वै॒द॒सः । शर्म॑ ।  
नः । यंस॑न् । त्रि॒व॒रू॒थम् । अ॒हंसः ॥ ५ ॥ १२ ॥

धीभिः प्रजाभिर्युक्तः सरस्वानेतन्नामा धृतव्रतः धृतकर्मा वरुणश्च पूषा महिमा महत्वेन  
युक्तो विष्णुश्च वायुरश्विनाश्विनौ ब्रह्मरुतः कर्मरुतः स्तोतृणामनदावारोषा विश्ववैदसः स-  
र्वधना व्यापज्ञानावा अहंसः पापरूपाणां शत्रूणां हन्तारः अमृताएते देवाः नोस्मभ्यं त्रिवरूथं

त्रिष्कशं त्रिकशं शर्म गृहं यैदा त्रिवरूथं द्रोणकलशाभयनीयपूतभृत्संज्ञकानि व्रीणि पात्राणि  
यत्र विर्यते संभज्यते तद्यज्ञसाधनं गृहं यंसन् प्रयच्छन्तु यच्छतेर्लेटि सिष्यद्वागमः ॥ ५ ॥

॥ इत्यष्टमस्य द्वितीये द्वादशोवर्गः ॥ १२ ॥

अथ षष्ठी—

वृषा॒य॒ज्ञो॒वृष॑णः॒ सन्तु॒य॒ज्ञिया॒वृष॑णो॒ देवा॒वृष॑णो॒ ह॒विष्क॑तः ।

वृष॑णा॒द्यावा॑पृथि॒वी॒ऋता॑वरी॒वृषा॑पु॒र्जन्यो॒वृष॑णो॒वृष॑स्तुभः ॥ ६ ॥

वृषा । य॒ज्ञः । वृष॑णः । स॒न्तु । य॒ज्ञियाः । वृष॑णः । दे॒वाः ।

वृष॑णः । ह॒विः॒ऋतः॑ । वृष॑णा । द्यावा॑पृथि॒वी इति॑ ।

ऋ॒तावरी॑ इत्यृत॑वरी । वृषा॑ । पु॒र्जन्यः॑ । वृष॑णः । वृष॑स्तुभः ॥ ६ ॥

यज्ञपोस्मदीयः वृषा कामानां वर्षितास्तु । तथा यज्ञियापज्ञार्हादेवाश्च वृषणः सन्तु । किञ्च  
देवाः स्तुतिकारिणः ऋत्विजोवृषणः धनवर्षणे कारणानि सन्तु साधुस्तुतिकरणेन । तथा हविष्कृतः  
हविषां कर्तारो ध्वर्वाद्यः वृषणः अन्यग्रतया मन्त्रसाहित्येन च हविः प्रदाने । अपिच ऋताव-  
री यज्ञवत्यौ द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यौ वृषणा हविरुत्सादनेन कामानां वर्षयिष्यौ भवतां ।  
तथा पर्जन्यइन्द्रः वृषा अपां वर्षिता भवतु वृषस्तुभः वर्षणशीलस्तुतिभिः देवान् स्तुवन्तः सर्वे  
ऋत्विजः वृषणोभवन्तु ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी—

अ॒ग्नी॒षोमा॒वृष॑णा॒वाज॑सातये॒ पुरु॑प्र॒शस्ता॒वृष॑णा॒उप॑ब्रुवे ।

यावी॑जिरे॒वृष॑णो॒ देव॒यज्य॑या॒तानः॒ शर्म॑न्नि॒वरू॒थं वि॒र्यं॑सतः ॥ ७ ॥

अ॒ग्नी॒षोमा॑ । वृष॑णा । वाज॑सातये । पुरु॑प्र॒शस्ता॑ । वृष॑णो ।

उप॑ । ब्रु॒वे । यौ । ई॒जिरे॑ । वृष॑णः । दे॒व॒यज्य॑या । ता ।

नः । शर्म॑ । नि॒वरू॒थम् । वि॒ । यं॑सतः ॥ ७ ॥

वृषणा वर्षणशीलो पुरुप्रशस्ता बहुभिः प्रस्तुवौ अग्नीषोमा अग्नीषोमौ वाजसातये अन्न-  
लाभाय उपब्रुवे अहमुपस्तौमि पुनर्वृषणेत्यादरार्थं यौ देवौ वृषणऋत्विजः देवयज्यया देवाश्च-

ज्यन्ते अत्रेतिदेवयज्या यज्ञः छन्दसिनिष्कृत्येतिनिपातितः तेनैर्जिरे यजन्ते हविर्भिः पूजय-  
न्ति ता तौ प्रसिद्धौ नोस्मभ्यं त्रिवरूथं त्रिष्कंभं शर्म गृहं वियंसतः विशेषेण प्रयच्छतां ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

धृतव्रताः क्षत्रियायज्ञनिष्कृतो बृहद्दिवा अध्वराणामभिः श्रियः ।

अग्निहोतारऋतसापो अद्बुहोपो अस्तजन्नु वृत्रतूर्ये ॥ ८ ॥

धृतव्रताः । क्षत्रियाः । यज्ञनिःस्कृतः । बृहत्तद्दिवाः ।

अध्वराणाम् । अभिःश्रियः । अग्निहोतारः । ऋतसापः ।

अद्बुहः । अपः । अस्तजन् । अनु । वृत्रतूर्ये ॥ ८ ॥

धृतव्रताः धृतकर्माणोजात्या क्षत्रियाः यद्वा क्षत्रं बलं तदहर्हाः यज्ञनिष्कृतः यज्ञं प्रति नि-  
गमनं यज्ञानिः तस्य कर्तारः बृहद्दिवा महातेजस्काः अध्वराणां रक्षोभिरहितितानां यज्ञानामभि-  
श्रियः अभिसेवकाः अग्निहोतारः अग्निहोता आह्वाता येषां तादृशाः ऋतसापः पपसमवाये  
सत्यभाजः अतएव अद्बुहः केषां चिदप्यद्बोघारः यद्वा दुहेः कर्मण्यौणादिकः क्षिप् कैश्चिद-  
प्यहिंस्याः एवंप्रभावादेवाः वृत्रतूर्ये वृत्रतूर्येति हिंस्यतेवेति वृत्रतूर्यः संग्रामः तस्मिन् अपा-  
मावरकशत्रुवधे अपउदकानि अन्वमृजन् अन्वसारयन् ॥ ८ ॥

अथ नवमी—

द्यावापृथिवीजनयन्नभिः व्रताप ओषधीर्वनिनानियज्ञिया ।

अन्तरिक्षं स्वरापं प्रुतये वशं देवासं स्तन्वीं निमामृजुः ॥ ९ ॥

द्यावापृथिवी इति । जनयन् । अभि । व्रता । आपः । ओषधीः ।

वनिनानि । यज्ञिया । अन्तरिक्षम् । स्वः । आ । प्रुतुः ।

ऊतये । वशम् । देवासः । तन्वी । नि । ममृजुः ॥ ९ ॥

देवासो देवा इन्द्रादयः द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यावभिलक्ष्य व्रता व्रतेन स्वेन कर्मणा  
आपः सुबुध्यन्त्ययः अपउदकानि ओषधीश्च तथा यज्ञियायज्ञार्हान् वनिनानि वने भवान्  
पलाशादीन् वृक्षान् जनयन् उदपादयन् । किञ्च ते देवाः स्वः सर्वमन्तरिक्षं आपमुः तेजसा

त्रिष्कभं त्रिकक्षं शर्म गृहं येंदा विवरुथं द्रोणकलशाधयनीयपूवभृत्संज्ञकानि त्रीणि पात्राणि  
यत्र त्रिमते संभज्यते तद्यज्ञसाधनं गृहं यंसन् प्रयच्छन्तु यच्छतेर्लेटि सिप्पहागमः ॥ ५ ॥

॥ इत्यष्टमस्य द्वितीये द्वादशोवर्गः ॥ १२ ॥

अथ षष्ठी—

वृषा॑य॒ज्ञो॒वृष॑णः॒ सन्तु॑य॒ज्ञिया॒वृष॑णो॒ देवा॒वृष॑णो॒ हवि॒ष्कृतः॑ ।  
वृष॑णा॒द्यावा॑पृथि॒वीऋ॒ताव॑री॒वृषा॑प॒र्जन्यो॒वृष॑णो॒ वृप॑स्तुभः ॥ ६ ॥  
वृषा॑ । य॒ज्ञः । वृष॑णः । स॒न्तु । य॒ज्ञियाः । वृष॑णः । दे॒वाः ।  
वृष॑णः । ह॒विःकृतः॑ । वृष॑णा । द्या॒वापृथि॒वी इति॑ ।  
ऋ॒ताव॑री॒ इत्यृ॒तव॑री । वृषा॑ । प॒र्जन्यः॑ । वृष॑णः । वृ॒प॒स्तुभः॑ ॥ ६ ॥

यत्तपोस्मदीयः वृषा कामानां वर्षितास्तु । तथा यज्ञियायज्ञार्हादेवाश्च वृषणः सन्तु । किञ्च  
देवाः स्तुतिकारिणः ऋत्विजोवृषणः धनवर्षणे कारणानि सन्तु साधुस्तुतिकरणेन । तथा हविष्कृतः  
हविषां कर्तारोऽध्वर्यादयः वृषणः अव्यग्रतया यज्ञसाहित्येन च हविः प्रदाने । अपिच ऋताव॑-  
री यज्ञवर्षायां द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यौ वृषणा हविरुत्पादनेन कामानां वर्षयिष्यौ भवतां ।  
तथा पर्जन्यइन्द्रः वृषा अपां वर्षिता भवतु वृपस्तुभः वर्षणशीलस्तुतिभिः देवान् स्तुवन्तः सर्वे  
ऋत्विजः वृषणोभवन्तु ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी—

अ॒ग्नी॒पोमा॒वृष॑णा॒वाज॑सातये॒ पुरु॑म॒शस्ता॒वृष॑णा॒ उप॑ब्रुवे ।  
पा॒वीजि॑रे॒वृष॑णो॒ देव॒य॒ज्यया॒तानुः॑ शर्म॒त्रि॒वरू॑थं॒ वि॒यंस॑तः ॥ ७ ॥  
अ॒ग्नी॒पोमा॑ । वृष॑णा । वाज॑स॒ताये॒ । पुरु॑म॒शस्ता॑ । वृष॑णो ।  
उ॒प॑ । ब्रु॒वे । यौ । ई॒जि॒रे । वृष॑णः । दे॒व॒य॒ज्यया॑ । ता ।  
नुः । शर्म॑ । त्रि॒वरू॑थम् । वि । य॒ंस॒तः॑ ॥ ७ ॥

\* वृषणा वर्षणशीलौ पुरुमशस्ता बहुभिः पस्तुतौ अग्नीपोमा अग्नीपोमौ वाजसातये अन्न-  
लाभाय उपब्रुवे अहमुपस्तौमि पुनर्वृषणेत्यादरार्थं यौ देवी वृषणऋत्विजः देवयज्यया देवाइ-

ज्यन्ते अत्रेतिदेवयज्या यज्ञः छन्दसिनिष्कर्षेतिनिपातितः तेन यजिरे यजन्ते हविर्भिः पूजय-  
न्ति सा तौ प्रसिद्धौ नोस्मभ्यं त्रिवरूथं त्रिष्कंभं शर्मं गृहं विर्यंसतः विशेषेण प्रयच्छतां ॥ ७ ॥

अथाष्टमी-

धृतव्रताः क्षत्रियायज्ञनिष्कृतौ बृहद्दिवा अध्वराणामभिः श्रियः ।

अग्निहोतारऋतसापो अद्रुहोपो अस्तृजन् अनुवृत्रतूर्ये ॥ ८ ॥

धृतव्रताः । क्षत्रियाः । यज्ञनिःस्कृतः । बृहत्स्त्रिवाः ।

अध्वराणाम् । अभिःश्रियः । अग्निहोतारः । ऋतुःसापः ।

अद्रुहः । अपः । अस्तृजन् । अनु । वृत्रतूर्ये ॥ ८ ॥

धृतव्रताः धृतकर्माणोजात्या क्षत्रियाः यद्वा क्षत्रं बलं तदहर्हाः यज्ञनिष्कृतः यज्ञं प्रति नि-  
र्गमनं यज्ञनिः तस्य कर्तारः बृहद्दिवामहातेजस्काः अध्वराणां रक्षोभिरहिंसितानां यज्ञानामभि-  
श्रियः अभिसेवकाः अग्निहोतारः अग्निहोता आह्वाता येषां तादृशाः ऋतसापः पपत्तमवाये  
सत्यभाजः अतएव अद्रुहः केषां चिदप्यद्रोऽगारः यद्वा द्रुहेः कर्मण्यौणादिकः क्लिप् कैश्चिद-  
प्यहिंस्याः एवंभावादेवाः वृत्रतूर्ये वृत्रस्तूर्यते हिंस्त्येनेति वृत्रतूर्यः संग्रामः तस्मिन् अपा-  
मावरकशत्रुवधे अपउदकानि अन्वमृजन् अन्वसारयन् ॥ ८ ॥

अथ नवमी-

द्यावापृथिवीजनयन् अभिव्रताप ओषधीर्वनिनानियज्ञिया ।

अन्तरिक्षं स्वरापं प्रुतये वशं देवासं स्तन्वीं निमामृजुः ॥ ९ ॥

द्यावापृथिवी इति । जनयन् । अभि । व्रता । आपः । ओषधीः ।

वनिनानि । यज्ञिया । अन्तरिक्षम् । स्वः । आ । प्रुतुः ।

ऊतये । वशम् । देवासः । तन्वी । नि । ममृजुः ॥ ९ ॥

देवासो देवा इन्द्रादयः द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यावभितक्ष्य व्रता व्रतेन स्वेन कर्मणा  
आपः सुव्यत्ययः अपउदकानि ओषधीश्च तथा यज्ञियायज्ञार्हान् वनिनानि वने भवान्  
पलाशादीन् वृक्षान् जनयन् उदपादयन् । किञ्च ते देवाः स्वः सर्वयन्तरिक्षं आपमुः तेजसा

आपूरयन्ति किमर्थं ऊतये रक्षणाय शत्रुभ्योवाधाभावाय । अपिच वशं काम्यमानं वशिर-  
ण्योरुपसंस्थानमिति अकर्तारि कारके अप् तं यज्ञं तन्विस्वशरीरे निमग्नजुः नितरां शुद्धं अलं  
कृतं चक्रुः ॥ ९ ॥

अथ दशमी—

ध॒र्तारो॑ दि॒वः ऋ॒भवः॑ सु॒हस्ता॑ वा॒ता पर्ज॑न्या म॒हिप॑स्य त॒न्यतोः॑ ।  
आप् ओ॒षधीः॑ प्र॒तिर॑न्तु नो गि॒रो भ॒गो रा॒तिर्वा॑जिनो॒ यन्तु॑ मे ह॒वम् ॥ १० ॥ १३ ॥

ध॒र्तारः॑ । दि॒वः । ऋ॒भवः॑ । सु॒हस्ताः॑ । वा॒ता पर्ज॑न्या । म॒हिप॑स्य ।  
त॒न्यतोः॑ । आ॒पः । ओ॒षधीः॑ । प्र । ति॒रन्तु॑ । नः । गि॒रः ।  
भ॒गः । रा॒तिः । वा॒जिनः॑ । य॒न्तु॑ । मे । ह॒वम् ॥ १० ॥ १३ ॥

दिवोद्युलोकस्य धर्तारोधारयितारः ऋभवः सत्येन भासमानाः सुहस्ताः शोभनवज्राद्या-  
शुभयुक्तहस्ताः देवाः तथा महिपस्य महतः तन्यतोः शब्दस्य तनु विस्तारे ऋतन्यतीति य-  
त्तुच् प्रत्ययः शब्दस्य कर्तारो वातापर्जन्या पर्जन्यावायू च तत्कार्या आपः ओषधीरोषधश्च नो-  
स्माकं गिरः स्तुतीः प्रतिरन्तु प्रवर्धयन्तु प्रपूर्वस्तिरतिवृद्ध्यर्थः तथा रातिः दाता भगो भजनीयो-  
र्यमा च वाजिनः अग्निर्वायुः सूर्यः । ते वै वाजिन इति तैत्तिरीयकब्राह्मणं । एते देवाश्च मे मदीयं  
हवह्वानं यन्तु अभिगच्छन्तु ॥ १० ॥

॥ इत्यष्टमस्य द्वितीये त्रयोदशोवर्गः ॥ १३ ॥

अथैकादशी—

स॒मुद्रः॑ सि॒न्धुः र॒जो अ॒न्तरि॑क्ष म॒ज ए॒कं पा॑त्त न यि॒त्तु र॑र्ण॒वः ।  
अ॒हिर्बु॑द्ध्यः शृ॒णव॑द् द॒र्चा॒सि मे॒ विश्वे॑ दे॒वास्त॒त सूर॑यो म॒म ॥ ११ ॥

स॒मुद्रः॑ । सि॒न्धुः । र॒जः । अ॒न्तरि॑क्षम् । अ॒जः । ए॒कं पा॑त् ।  
त॒न यि॒त्तुः । अ॒र्णवः॑ । अ॒हिः । बु॒द्ध्यः । शृ॒णव॑त् ।  
व॒र्चा॒सि । मे॒ । विश्वे॑ । दे॒वास्तः॑ । त॒त । सूर॑यः । म॒म ॥ ११ ॥



समुद्रः समुन्दनशीलः स्यन्दनशीलः स्यन्दमानोदकः सिन्धुः एतन्नामकः अन्तरिक्षं या-  
वापृथिव्योरन्तरा मध्ये क्षितमुषितं रजः मध्यमलोकं अजएकपाद अजायमानः एकएव पद्यते  
एतत्संज्ञकोदेवः अर्णवउदकवान् तनयितुः स्तनयितुर्मेघः बुध्यः अन्तरिक्षे भवोहिः एतत्सं-  
ज्ञकः एते देवाः मे मम वचांसि वक्तव्यानि स्तोत्राणि शृणवत् प्रत्येकं शृणोतु । उतापिच सू-  
रयः प्राज्ञाविश्वेदेवासोदेवाः मम स्तोत्राणि शृण्वन्तु ॥ ११ ॥

अथ द्वादशी—

स्यामवोमनवोदेववीतयेप्राश्नोयज्ञप्रणयतसाधुया ।  
आदित्यारुद्रावसवःसुदानवइमाब्रह्मशस्यमानानिजिन्वत ॥ १२ ॥

स्याम । वः । मनवः । देवः वीतये । प्राश्नम् । नः । यज्ञम् ।  
प्र । नयत । साधुया । आदित्याः । रुद्राः । वसवः ।  
सुदानवः । इमा । ब्रह्म । शस्यमानानि । जिन्वत ॥ १२ ॥

हे देवाः मनवोमनुष्यावयं वोयुष्मदीषाय देववीतये देवानां वीतिर्भक्षणं यस्मिन् सयज्ञः  
तस्मै यज्ञाप स्याम यज्ञकर्तारोभवेम । ततः नोस्माकं नोस्मदीयं यज्ञं साधुया सुपोपाजादेशः  
साधु कल्याणं प्राचं प्राचीनं प्रणयत प्रकृष्टाश्वनं कुरुत हे आदित्याः हे रुद्राः हे रुद्रपुत्राः म-  
रुतः हे सुदानवः शोभनदानाः हे वसवः इमा इमानि शस्यमानानि ब्रह्म ब्रह्माणि स्तोत्राणि  
जिन्वत प्रीणयत ॥ १२ ॥

अतोयामे अच्छावाकातिरिक्तोक्तस्य दैव्याहोतारित्येषा परिधानीया । सूत्रितश्च—उ-  
भाउनूनं दैव्याहोताराप्रथमापुरोहितेति परिधानीयेति ।

सैषा सूक्ते त्रयोदशी—

दैव्याहोताराप्रथमापुरोहितऋतस्यपन्यामन्वेमिसाधुया ।  
क्षेत्रस्यपतिप्रतिवेशमीमहेविश्वान्देवाँअमृताँअप्रयुच्छतः ॥ १३ ॥

दैव्यां । होतारा । प्रथमा । पुरःसंहिता । ऋतस्य । पन्थाम् ।  
 अनु । एमि । साधुश्या । क्षेत्रस्य । पतिम् । प्रतिश्वेशम् ।  
 ईमहे । विश्वान् । देवान् । अमृतान् । अप्रशयुच्छतः ॥ १३ ॥

प्रथमपथमौ मुख्यौ पुरोहिता पुरोहितौ पुरतोनिहितौ दैव्या देवसंबन्धिनी होतारा हो-  
 तारौ एतन्नामानौ अश्यादित्पावन्वेमि हविर्भिरनुगच्छामि । ततः ऋतस्य यज्ञस्य पन्थां पं-  
 थानं साधुया कल्याणं विप्रराहित्येन अन्वेमि अनुगच्छामि अनन्तरं प्रतिवेशं समीपे वर्तमानं  
 क्षेत्रस्य पतिं पालयितारमेतन्नामानं अमृतान् मरणधर्मरहितान् अप्रयुच्छतः अप्रमाद्यतः वि-  
 श्वान् सर्वान् देवांश्च ईमहे धनं याचामहे ॥ १३ ॥

अथ चतुर्दशी—

वसिष्ठासःपितृवद्वाचमक्रतुर्देवाँईळांनाऋषिवत्स्वस्तये ।  
 प्रीताइवज्ञातयःकाममेत्यास्मेदेवासोवधूनुतावसु ॥ १४ ॥  
 वसिष्ठासः । पितृवत् । वाचम् । अक्रतु । देवान् । ईळांनाः ।  
 ऋषिवत् । स्वस्तये । प्रीताःइव । ज्ञातयः । कामम् ।  
 आइत्यै । अस्मे इति । देवासः । अव । धूनुत । वसु ॥ १४ ॥

ऋषिवत् पूर्वेऋषयश्च देवानीळांनाः स्तुवन्तः वसिष्ठासोवष्टिकुलजाताऋषयः पितृवत्  
 वसिष्ठयत् स्वस्तये अविनाशायवाचं स्तोत्रं अक्रतु कुर्वन्ति करोतेर्लुङि मघेषसेति चूर्लुक् ।  
 हे देवासोदेवाः पूर्य काममस्मदभिलाषं एत्य आगत्य अस्मे अस्मासु बहु गवादिदक्षिणं धनं  
 अवधूनुत अभिमुखं प्रेरयत । तत्र दृष्टान्तः—प्रीताइव यथा प्रीताः संहृष्टाज्ञातपोबंधवः स्वजन  
 स्य धनं प्रेरयन्ति तद्वत् हविर्दानेन स्तुतिकरणेन च बंधुष्वस्मासु धनं प्रेरयतेति भावः ॥ १४ ॥

अथ पञ्चदशी—

देवान्वसिष्ठोअमृतान्ववन्देपेविश्वामुर्वनाभिप्रतस्थुः ।  
 तेनोरासन्तामुरुणायमद्यपूर्यपातस्वस्तिमिःसदानः ॥ १५ ॥ १४ ॥

देवान् । वसिष्ठः । अमृतान् । ववन्दे । ये । विश्वा । भुवना ।  
अग्नि । प्रष्टस्युः । ते । नः । रासन्ताम् । उरुङ्गायम् । अय ।  
यूयम् । पात । स्वस्तिर्हजिः । सदा । नः ॥ १५ ॥ १४ ॥

एषो ऋक् पूर्वमेव व्याख्यायि ॥ १५ ॥

॥ इत्यष्टमस्य द्वितीये चतुर्दशोऽवर्गः ॥ १४ ॥

इमां धियमिति द्वादशर्चं सप्तमं सूक्तं आंगिरसस्यायास्यस्यार्चं वैष्टुभं इदमुत्तरं च बृहस्पति  
देवताकं तथा चानुक्रम्यते—इमां धियं द्वादशायास्योषार्हस्पत्यं त्विति । आभिहविकेपूकथ्येषु स्तोम  
बृहदौ ब्राह्मणाच्छंसिन इदं सूक्तमावापार्थं । सूत्रितञ्च—इमां धियमिति ब्राह्मणाच्छंसीविष्णोर्नुक-  
मिति सूक्ते इति ।

तत्र प्रथमा—

इमां धियं सप्तशीर्ष्णीं पितानं ऋतप्रजातां बृहतीमविन्दत् ।  
तुरीयं स्विज्जनयद्दिश्वजं न्योयास्य उक्थमिन्द्राय शंसन् ॥ १ ॥  
इमाम् । धियम् । सप्तशीर्ष्णीम् । पिता । नः । ऋतप्रजाताम् ।  
बृहतीम् । अविन्दत् । तुरीयम् । स्वि । जन्मयत् । दिश्वजं न्यः ।  
अयास्यः । उक्थम् । इन्द्राय । शंसन् ॥ १ ॥

अत्रेतिहासमाचक्षते पुरा किल अंगिरानामर्षिः—बृहस्पतिं पुत्रमलभत स तु देवानां हितो-  
पदेशनाय इन्द्रस्य पुरोहितो भूत् कदाचित्तस्य गावः पणिनामकैरसुरैरपहृत्य बलपुरं प्रापय्य  
त्रिषु स्थानेषु तमसावृतेषु स्थापितावासन् अथ तासामन्वेषणान्नेत्रेण पेरितो बृहस्पतिर्मरुद्भिः  
सह तत्रागत्य गवां गुहास्थितानां दर्शनाय सूर्यं जनयित्वा बलनामानमसुरं तदनुचरान्पणींश्च  
हत्वा गा आजहरेति तत्र दर्शयिष्यते । तथाच अस्याक्तचोयमर्थः—धियं कर्मणां धार्त्री सप्तशी-  
र्ष्णीं सप्तशिरस्कां सप्तभिः शिरःस्थानीभिः तद्वत्प्रधानभूतैर्मरुद्गणैरुपेवां यद्वा सप्तछन्दोमयशिर-  
स्कां ऋतप्रजातां यत्तार्थमुत्पन्नां बृहतीं महतीमिमां तन्वं नोस्माकं पितांगिराः अविन्दत् लब्ध-

वान् कर्मणां ध्यातारं बृहस्पतिं पुत्रमलभतेत्यर्थः । अंगाराआसंस्तेगिरसोभयन्यदङ्गाराः पुनरव-  
शान्ता उददीप्यन्तवद्बृहस्पतिरभवदिति ब्राह्मणं । तथा तुरीयं स्विन्नमभारमपि जनयत् अजन-  
यत् विश्वजन्यः सर्वजनहितः इन्द्राय ईश्वराय बृहस्पतये इन्द्राय वा उक्त्यंस्तोत्रं शंसन्  
अयमयास्योनाम ऋषिः पूर्वमेवं नोस्माकं पिताकार्षीदित्याह ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

ऋतंशंसन्तऋजुदीध्यानादिवस्पुत्रासोअसुरस्यवीराः ।

विप्रंपदमङ्गिरसोदधानायज्ञस्यधामप्रथममनन्त ॥ २ ॥

ऋतम् । शंसन्तः । ऋजु । दीध्यानाः । दिवः । पुत्रासः । असुरस्य ।

वीराः । विप्रम् । पदम् । अङ्गिरसः । दधानाः । यज्ञस्य ।

धाम । प्रथमम् । मनन्त ॥ २ ॥

ऋतं सत्यभूतं स्तोमं शंसन्तः स्तुवन्तः ऋजु कल्याणं दीध्यानाः कर्मणि ध्यायन्तः दि-  
वोदीप्तस्य असुरस्य प्रज्ञावतः अङ्गेरगिरसः पुत्राअंगिरसोअंगारेण्योजाताइत्युक्तं अंगारेष्वंगि-  
राइति । वीराविक्रान्तप्रज्ञाः एतेङ्गिरसां विप्रं प्रज्ञापकं यज्ञस्य धाम धारकं पदं बृहस्पत्याख्यं  
दधानाः कर्मणा धारयन्तः सन्तः प्रथममादित्येव मनन्तः स्तुवन्ति प्रज्ञापकं होतृत्थानं  
यद्बृहस्पतिरिति ॥ २ ॥

देवसुवां हविष्पु बृहस्पतयेवाचस्पतयइत्यस्य याग्या हंसैरिवेत्येषा । सन्निवध—बृहस्प  
तेप्रथमंवाचोअभं हंसैरिवसतिभिर्वावदन्निरिति ।

तृतीया—

हंसैरिवसतिभिर्वावदन्निरश्मन्मयांनिनहंनाव्यस्यन् ।

बृहस्पतिरङ्गिकर्निकदुह्नाउतप्रास्तौदुच्चविहोअगायत् ॥ ३ ॥

हंसैःइहं । सतिभिः । वावदत्इभिः । अश्मन्इमयांनि । नहंना ।

विइअस्यन् । बृहस्पतिः । अङ्गिकर्निकदत् । गाः । उत ।

प्र । अस्तौत् । उत । च । विह्वान् । अगायत् ॥ ३ ॥

हंसैरिव मधुरवाग्भिः सखिभिः सखिभूतैः वावदद्भिः अत्यंतं शब्दायमानैः मरुद्भिः अ-  
शमन्मयानि अशमयानि नहना गवां बंधकान्यावरकाणि असुराणां स्थानानि व्यस्यन् विक्षि-  
पन् शिथिलयन् अभिकनिक्रदन् आभिमुख्येन शब्दयन् गाः पणिभिरपहतान् पशूनाजिही-  
षुः सहबृहस्पतिर्वतेते । यद्वा वावदद्भिरत्यंतं स्तुवद्भिः स्तोतृभिः सह गाः स्तोत्रल-  
क्षणावाचः अभिकनिक्रदन् आभिमुख्येन उच्चारयन् । उतापिच प्रास्तौत् कर्मणि प्रवृत्तौ  
यत्तस्य सखिभिः सहासीनः सामगातुं प्रस्तौति विद्वान् सर्वं जानानः स उद्गाता भूत्वा उ-  
दगायत् देवानुद्गायति अभिष्टौति ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

अ॒बो॒द्वाभ्यां॑प॒रए॒कया॑गुहा॒तिष्ठ॑न्तीर॒नृत॑स्य॒सेतौ॑ ।

बृ॒हस्प॑तिस्त॒मसि॑ज्योतिरि॒च्छन्नु॒त्साआ॑क॒र्विहि॑तिस्त॒आवः॑ ॥ ४ ॥

अ॒वः । द्वा॒भ्याम् । प॒रः । ए॒कया॑ । गाः । गु॒हा । तिष्ठ॑न्तीः । अ॒नृत॑स्य ।  
सेतौ॑ । बृ॒हस्प॑तिः । त॒मसि॑ । ज्योतिः । इ॒च्छन् । उ॒त् । उ॒त्साः ।

आ । अ॒कः । वि । हि । ति॒स्तः । आ॒व॒रि॒त्यावः॑ ॥ ४ ॥

पणयोगाआहत्य त्रिषु स्थानेषु निदधुः अबोवस्ताव स्थिताः अनृतस्य तमसः सेतौ  
स्थाने गुहा गुहायां तिष्ठन्तीर्गाः द्वाभ्यां स्थानाभ्यां उदाजय ततः परः परस्तादवस्थितागाः  
एकया एकेन स्थानेन उदगमयत् तदेवाह बृहस्पतिस्तस्मिन् तमसि ज्योतिः कर्तुमिच्छन् तत्र  
स्थिताउत्सागाः उदाकः उदाकार्पीत् प्रादुर्भूताभकार्पीत् इत्थमयं तिस्रः असुराणां द्वारोव्यावः  
विवृतान् खलु वृणोतेर्लुङि मन्त्रेषसेतिचेर्लुक् बहुलंछन्दसीत्यङागमः ॥ ४ ॥

अथ पंचमी—

वि॒मि॒द्यापु॑रं॒शय॑थेमपां॒चीनि॑स्त्रीणि॒साक॑मु॒दधे॑र॒कृन्त॑त् ।

बृ॒हस्प॑तिरुपसं॒सूर्य॑गाम॒र्कवि॑वेदस्त॒नय॑न्निव॒द्यौः ॥ ५ ॥

वि॒मि॒द्यम् । पु॑रम् । श॒य॒थम् । ई॒म् । अ॒पां॒चीम् । निः । स्त्री॑णि ।

सा॒कम् । उ॒द॒धेः । अ॒कृ॒न्त॒त् । बृ॒हस्प॑तिः । उ॒प॒सम् । सू॒र्यम् ।

गा॒म् । अ॒र्कम् । वि॒वे॒द । स्त॒न॒य॑न्इ॒द॒व । द्यौः ॥ ५ ॥

सबृहस्पतिः शयथा उपशयनेन स्थित्वा अपाचीं पराङ्मुखीं ईमिमामसुरपुरीं विभिय  
विदार्य उदधेर्वृत्तात् मेघरूपादसुरात् साकं सह युगपत् श्रीणि उपसं सूर्यं गां एतानि श्रीणि  
निरुल्लन्तव निर्गतमकार्षादि तमसावृषेभु स्थानेषु उपःकालं ततः पश्चाद्भाविनं सूर्यं च जन  
यित्वा पशून्निरगमयदित्यर्थः सोयं अकंमचंनोयं यद्यं सूर्यविवेद मत्तापयति कथमिव यथा  
स्तनयन् शब्दंकुर्वन् घौरिव स्थितः ॥ ५ ॥

अथ पष्ठी—

इन्द्रो वल्लं रक्षितारं दुधानां करेणैव विचकत रवेण ।  
स्वेदां जिभिराशिरं निच्छमानो रौदयत्पणिमागा अमुष्णात् ॥ ६ ॥ १५ ॥

इन्द्रः । वल्लम् । रक्षितारम् । दुधानाम् । करेणैव । वि । चकत ।  
रवेण । स्वेदां जिभिः । आशिरम् । निच्छमानः ।  
अरौदयत् । पणिम् । आ । गाः । अमुष्णात् ॥ ६ ॥ १५ ॥

इन्द्र ईश्वरो बृहस्पतिः दुधानां क्षीरस्य दोग्धीणां गवां रक्षितारं बलमसुरं करेणैव सायु-  
धकर इव स्थितेन रवेण शब्देन वल्लं विचकर्त विचिच्छेद । किञ्च स्वेदां जिभिः स्वेदां जयो मरुतः  
सरदाभरणाः तैः सह आशिरं आश्रयणं संयोगमिच्छमानः कामयमानः सः पणिं बलस्यामु-  
चरमेतज्जामानं असुरं अरौदयत् व्यनाशयत् ततः तेनापहतामाः आमुष्णात् आजहार ॥ ६ ॥

॥ इत्यष्टमस्य द्वितीये पञ्चदशो वर्मः ॥ १५ ॥

अथ सप्तमी—

मर्द्दमत्येभिः सरिवेभिः शुचिर्द्रिगो धाय संविधन्मैरुद्वर्द्धः ।  
ब्रह्मणस्पतिर्दृषमिर्वराहैर्धर्मस्वेदेभिर्द्रविणं व्यानत् ॥ ७ ॥

सः । मर्द्दम् । सत्येभिः । सरिवेभिः । शुचिर्द्रिभिः । गोऽधाय सम् । वि ।  
धनुःसैः । अद्वैरित्युद्वर्द्धः । ब्रह्मणः । पतिः । दृषांभिः । वराहैः ।  
धर्मस्वेदेभिः । द्रविणम् । वि । आनत् ॥ ७ ॥

सबृहस्पतिः सत्येभिः यथार्थवटैः सखिभिः सखिभूतैः शुचिर्द्भिर्दीप्यमानैः धनसैर्धन-  
स्य संभक्तृभिः मरुद्भिः सह गोधायसं गवां धारकं ईमेनं वलं व्यददुः व्यदारयत् ततः ब्रह्मणः  
ऋग्यजुःसामलक्षणस्तोत्रस्य पतिरधिपतिः सबृषभिः वर्षिष्ठभिर्वराहैः वराहारैः वरस्य वरणी-  
यस्योदकस्याहर्तृभिः घर्मस्वेदेभिः दीप्तागमनैः यद्वा क्षरदुदकैः अथवा घर्मोयज्ञः तं प्रति ग-  
न्तुभिर्मरुद्भिः द्रविणं गोलक्षणं धनं व्यानद् व्यामोत् ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

तेसत्येनमनसागोपनिगाइयानासइपणयन्तधीभिः ।

बृहस्पतिमिथोअवद्यपेभिरुदुस्त्रियाअसृजतस्वयुग्भिः ॥ ८ ॥

ते । सत्येनं । मनसा । गोऽपतिम् । गाः । इयानासः ।

इपणयन्तु । धीभिः । बृहस्पतिः । मिथःऽअवद्यपेभिः ।

उत् । उस्त्रियाः । असृजत् । स्वयुक्क्षभिः ॥ ८ ॥

गाः पणिभिरपहतान् पशून् इयानासोभिगच्छन्तः सत्येन यथार्थभूतेन मनसा युक्तास्ते  
मरुतः धीभिः आत्मीयैः कर्मभिः एतं बृहस्पतिं गोपतिं वदाहरणेन गवां स्वामिनं कुर्मइति  
इपणयन्त ऐच्छन् बृहस्पतिश्च मिथोवद्यपेभिः पातेः कर्मण्यौणादिकः कप्रत्ययः अवद्यरूपा-  
दसुराद्रक्षितव्यागावः येषु मरुस्तु परस्परं संगच्छन्त इति ते तथोक्ताः तैः स्वयुग्भिः स्वयमेव  
युक्तेर्मरुद्भिः उस्त्रियागाउदसृजत पर्वतान्निरगमयत् ॥ ८ ॥

अथ नवमी—

तंवर्धयन्तोमृतिभिःशिवाभिःसिंहमिवनानदतंसुधस्थे ।

बृहस्पतिरुपणंशूरंसातौभरेभरेअनुमदेमजिष्णुम् ॥ ९ ॥

तम् । वर्धयन्तः । मृतिभिः । शिवाभिः । सिंहम्इदं ।

नानदतम् । सुधस्थे । बृहस्पतिम् । उपणम् । शूरंसातौ ।

भरेभरे । अनुं । मदेम् । जिष्णुम् ॥ ९ ॥

उदमुतः उदकस्योद्गमयितारः वयः पक्षिणः पक्ष्मासस्याद्य रक्षमाणाः कृषीवृत्ताः नउप-  
मार्थे यथा शब्दायन्ते तथा च वावदतः पुनःपुनः शब्दायमानस्य अभ्रियस्येव अभ्रसप्तपृहस्य  
घोषाः शब्दायथा भवन्ति किञ्च गिरिभ्रजः गिरिम्योभेधेभ्योभ्रष्टानिर्गताकर्मयः अप्समूहाः  
मदन्तः शब्दायमाना भवन्ति तथा अर्काः अर्चकाः स्तोतारः बृहस्पतिं अज्यनावन अभिष्टुव-  
न्ति । नु स्तवने ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

संगोभिरांगिरसोनक्षमाणां भगं देवदर्यमर्णनिनाय ।

जनेमित्रोनदंपती अनक्ति बृहस्पते वाजयाशूरिवाजौ ॥ २ ॥

सम् । गोभिः । आङ्गिरसः । नक्षमाणाः । भगः देव । इत् ।

अर्घ्यमर्णम् । निनाय । जने । मित्रः । न । दम्पती इति दम्पती ।

अनक्ति । बृहस्पते । वाजय । आशून् देव । आजौ ॥ २ ॥

आङ्गिरसः अङ्गिरसः पुत्रः नक्षमाणाः स्वतेजसा व्यामुवन् भगदेव भगो देवदेव स्थितो बृ-  
हस्पतिरेव अर्घ्यमर्णं स्तुतेः भेरकं स्तोतारं गोभिः सह संनिनाय संनयति संयोजयति मित्रो न  
मित्रो यथा जने जनपदे स्वरसमीन् संयोजयति तद्वत् दंपती जायापती अनक्ति संगमयति स्व-  
सामर्थ्यं तत्र स्थापयतीत्यर्थः । हे बृहस्पते आशून् व्याप्तान् स्वरसमीन् वाजय तव स्तोतृषु ग-  
मय स्थापय यथा आशूनि व्याप्तान्श्वान् आजौ संग्रामे योद्धारो यथा संगमयन्ति तद्वत् ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

साध्वर्या अतिथिनी रिपिराः स्पर्धाः सुवर्णा अनवच्छरूपाः ।

बृहस्पतिः पर्वतेभ्यो विस्तूर्या निर्गाऊपेयवमिव स्थिविभ्यः ॥ ३ ॥

साधुश्चर्याः । अतिथिनीः । रिपिराः । स्पर्धाः । सुवर्णाः ।

अनवच्छरूपाः । बृहस्पतिः । पर्वतेभ्यः । विस्तूर्य । निः ।

गाः । ऊपे । यवम् देव । स्थिविभ्यः ॥ ३ ॥



साध्वर्याः साधूनां कल्याणानां पयसां नेवीः अतिथिनीः सततं गच्छन्तीः इपिराः ए-  
षणीयाः स्पर्हाः स्पृहणीयाः सुवर्णाः शोभनशुक्लादिवर्णोपिताः अनवघरूपाः पशस्वरूपाः ए-  
ताः गाः पर्वतेभ्यः बलसंबन्धिभ्यः वितूर्य निर्गम्य उपेदेव समीपे निर्वपति प्रापयति । तत्र  
दृष्टान्तः—यवमिव यथा यवं स्थविभ्यः कुसीदेभ्यः आदाय निर्वपति हुवप् बीजसंताने लिति  
रूपं । यद्वा साधुनयनादिगुणयुक्तागाः अपः पर्वतेभ्योमेघेभ्यः आहत्य सर्वत्र वर्षति ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

आप्पुपायन्मधुनक्तस्ययोनिमवक्षिपन्नर्कउल्कामिवद्योः ।

बृहस्पतिरुद्धरन्अश्मनोगाभूम्याउद्देववित्वच्चविभेद ॥ ४ ॥

आप्पुपायन् । मधुना । ऋतस्य । योनिम् । अवक्षिपन् ।

अर्कः । उल्कामइदं । द्योः । बृहस्पतिः । उद्धरन् । अश्मनः ।

गाः । भूम्याः । उद्गाइदं । वि । त्वचम् । विभेद ॥ ४ ॥

मधुना उदकेन आपुपायन् पृथिवीमाभिमुख्येन सिञ्चन् पुपपुष्य स्नेहनतेचनपूरणेषु व्य-  
त्ययेन विकरणस्य शायजादेशः ऋतस्योदकस्य योनिं मेघमवक्षिपन् वृष्ट्यर्थमवकिरन्नर्कः  
अर्चनीयोबृहस्पतिः द्योर्धुलोकादुल्कामिव उल्कां यथा उद्धरति तथा तद्वत् अश्मनः शिलोच्च-  
यात् बलेनाधिष्ठितात् गाः पणिभिरपहतान् पशुनुद्धरन् ऊर्ध्वं गमयन् भूम्यास्त्वचं तेषां शफै-  
र्विभेदविभिन्नामकार्पात् सर्वत्र गावितताअकार्पादित्यर्थः तत्र दृष्टान्तः—उद्देव यथा वृष्ट्युद-  
केन पर्जन्यः भूमित्वचं विभिनति तद्वत् ॥ ४ ॥

अथ पंचमी—

अपज्योतिपातमोअन्तरिक्षादुद्गशीपालमिववातआजत् ।

बृहस्पतिरनुमृश्यावलस्याभ्रमिववातआचक्रआगाः ॥ ५ ॥

अप । ज्योतिपा । तमः । अन्तरिक्षात् । उद्गः । शीपालमइदं ।

वातः । आजत् । बृहस्पतिः । अनुमृश्य । वलस्य । अभ्रमइदं ।

वातः । आ । चक्रे । आ । गाः ॥ ५ ॥

रायृहस्पतिः ज्योतिषा तमसावृषे पर्वतविवरे कृतेन सूर्येण अंतरिक्षात् तमः अपाजय  
अपागमयत् । तत्र दृष्टान्तः—उद्गः शीपालमिव यथा उदकाद्वातोवायुः शीपालं शीपालमपगमयति  
तद्वत् ततः सोऽयं अनुसृष्टं अत्र गावस्तिष्ठन्तीति विचार्य निश्चित्य वलस्य स्वभूतस्य पर्वत-  
तस्यान्तर्गतागाः आचके आसमंतादकार्षात् । कथमिव वायुरंतरिक्षस्थितमग्नं मेघमाकिरति  
तद्वत् ॥ ५ ॥

अथ षष्ठी—

यदा वलस्य पीयंतो जसुं भेद्वृहस्पतिरग्निर्तपो भिरर्केः ।

द्विर्निजिह्वापरिविष्टमाददाविर्निर्धोरकृणो दुस्त्रियाणाम् ॥ ६ ॥ १७ ॥

यदा । वलस्य । पीयंतः । जसुम् । भेत् । वृहस्पतिः । अग्निर्तपः इति ।

अर्केः । द्विर्द्विजिः । न । जिह्वा । परिविष्टम् । आदत् । आविः ।

निधून् । अकृणोत् । उस्त्रियाणाम् ॥ ६ ॥ १७ ॥

पीयतः पीयति हिंसाकर्मा हिंसकस्य वलस्य जसुमायुधं यदा यस्मिन् काले भेद भिनत्ति  
केन साधनेन अग्निर्तपोभिः अग्निवत्तपनशीलैः अर्के रश्मिभ्यः रश्मिभिः अपि वा मध्ये भिनत्ति किञ्च  
द्विजिः पद्मो मासिमादिना दंतशब्दस्य दन्तावः यथा दंतैः परिविष्टं भक्ष्यं जिह्वा भक्षयति तद्वत्  
सपरिविष्टं पर्वते पणिभिः परिवृतं वलनामानं यदा आदत् अभक्षयत् अवधीत् तदानीं तैरप-  
ह्वानामुस्त्रियाणां गवां निधून् आविरकृणोत् आविर्भूतमकरोत् ॥ ६ ॥

॥ इत्यष्टमस्य द्वितीये सप्तदशोऽवर्गः ॥ १७ ॥

अथ सप्तमी—

वृहस्पतिरमृतं हि त्वदासां नामं स्वरीणां सदेने गुहायत् ।

आण्डेवमित्वा शकुनस्य गर्भं मुदुस्त्रियाः पर्वतस्य त्मना जत् ॥ ७ ॥

वृहस्पतिः । अमृतं । हि । त्वत् । आसां । नामं । स्वरीणाम् ।

सदेने । गुहा । यत् । आण्डादद्वं । मित्वा । शकुनस्य । गर्भम् ।

उत् । उस्त्रियाः । पर्वतस्य । त्मना । आजत् ॥ ७ ॥

बृहस्पतिः गुहा गुहायां सद्ने स्थाने स्वरीणां शब्दायमानानां आसां गवां तत् प्रसिद्धं  
नाम नामधेयं यद्यदा अमतहि ज्ञातवान्खलु मनु अवबोधने लुडि तनादिभ्यस्तथासोरिति सि-  
चोलुक् । तदानीं पर्वतस्यांतः स्थिताउल्लियागाः त्मना आत्मनैव असहायेन पर्वतं भित्त्वा उ-  
दाजत् उदगमयत् । तत्रदृष्टान्तः आडिब यथा शकुनस्य पक्षिणः आण्डानि भित्त्वा तत्रस्थितं  
गर्भमुद्गमयति तद्वत् ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

अश्रापिनद्धंमधुपर्यपश्यन्मत्स्यंनदीनउदनिक्षियन्तम् ।  
निष्टज्जभारचमसंनदृक्षादृहस्पतिर्विरवेणाविकृत्य ॥ ८ ॥

अश्रा । अपिंश्नद्धम् । मधुं । परिं । अपश्यत् । मत्स्यम् । न ।  
दीने । उदनि । क्षियन्तम् । निः । तत् । जभार । चमसम् । न ।  
दृक्षात् । बृहस्पतिः । विरवेणा । विकृत्य ॥ ८ ॥

बृहस्पतिः अश्रा अश्मना व्याप्तया गिलया अग्निद्धं पिहितं मधु गोलक्षणं पर्यपश्यत्  
परितः अद्राक्षीत् तत्र दृष्टान्तः—मत्स्यं यथा दीने शुष्कउदनि उदकशब्दस्य उदन्नादेशः  
उदके क्षियन्तं निवसन्तं मत्स्यं यथा पश्यति तद्वत् । दृष्ट्वा च तद्गोलक्षणं मधु विरवेण विविधेन  
शब्देन विकृत्य बलं छित्वा निर्जभार पर्वतात् निर्जहार कथमिव चमसं न चमन्ति भक्षयन्त्य-  
न्नेति चमसः सोमपात्रं तं यथा बृक्षात् निर्हरति तद्वत् हरतोर्लटि रूपं ह्यहोर्भः ॥ ८ ॥

अथ नवमी—

सोपामविन्दत्सःस्व१सोअग्रिसोअर्केणविववाधेतर्मांसि ।  
बृहस्पतिर्गोवपुषोवलस्यनिर्मज्जानंनपर्वणोजभार ॥ ९ ॥

सः । उपाम् । अविन्दत् । सः । स्व१रिति स्वः । सः । अग्रिम् ।  
सः । अर्केण । वि । ववाधे । तर्मांसि । बृहस्पतिः । गोवपुषः ।  
वलस्य । निः । मज्जानम् । न । पर्वणः । जभार ॥ ९ ॥

समृहस्पतिः तत्र पर्वतविवरे गवां दर्शनाय उपां उपसं अविन्दत् अलभत स एव स्वरादित्यं  
सोमिं लब्ध्वा अर्केणार्चनीयेन तेजसा तमांसि विववाधे अत्यर्थं बाधितवान् ततः सगोव-  
पुषः गोरूपशरीरस्य पशुभिः परिवृतस्य वलस्य पर्वणः पर्वतात् तागानिर्जम्भार बलेन निर्जम्भार ।  
बलादाहरणे दृष्टान्तः—मज्जानं न पर्वणो स्थः मज्जानं यथातिक्रेशेन निर्हरन्ति तद्वत् ॥ ९ ॥

अथ दशमी—

हिमेवपुर्णामुपितावनानिरुहस्पतिनाकृपयह्रलोगाः ।

अनानुकृत्यमपुनश्चकारयात्सूर्यामासांमिथउच्चरातः ॥ १० ॥

हिमाऽईव । पूर्णा । मुपिता । वनानि । रुहस्पतिना । अकृपयत् ।

बलः । गाः । अननुकृत्यम् । अपुनरिति । चकार । यात् ।

सूर्यामासां । मिथः । उत्तुच्चरातः ॥ १० ॥

हिमेव यथा हिमेनै पूर्णा पूर्णानि पञ्चपञ्चाणि मुपिता मुपितानि भवन्ति तद्वद्वलेन वनानि  
वननीपानि गोधनानि मुपितान्यभूवन् अथ गवामन्वेषणाय बृहस्पतिना आगतेन हेतुना बलः  
अकृपयत् अस्मै तामुपितागाः प्रायच्छत् ततः अननुकृत्य अननुकरणीयं अपुनःकर्तव्यं च ॥  
एकमे चकार यथा तत्पश्चात्करणीयं न भवति यथा पुनरकरणीयं तथाकार्पीदित्यर्थः । किंतिदि  
त्याह—सूर्यामासां सूर्याचन्द्रमसौ मिथः परस्परं अहोरात्रयोः उच्चरातः उच्चरतइति यावत् तच्च  
कार । यादिति दीर्घश्छान्दसः ॥ १० ॥

अथैकादशी—

अभिश्चावन्नकशनेमिरश्वंनक्षत्रेभिःपितरोद्यामर्पिशन् ।

रात्र्यान्तमोअर्दधुज्योतिरहन्वहस्पतिंभिनदद्रिविदह्नाः ॥ ११ ॥

अभि । श्यावम् । न । कशनेभिः । अश्वम् । नक्षत्रेभिः । पितरः ।

द्याम् । अपिशन् । रात्र्याम् । तमः । अर्दधुः । ज्योतिः । अहन् ।

बृहस्पतिः । भिनत् । आद्रिम् । विदत् । गाः ॥ ११ ॥

पितरः पालयितारो देवाः यां द्युलोकं नक्षत्रेभिः अश्विन्यादिभिरप्यपिशन् अभितः अदी  
पयन् पिश अवयवे अयं दीपनायां वर्तते । तत्र दृष्टान्तः—श्यावं न यथा श्याववर्णमश्वं कृशने  
भिः सौवर्णैराभरणैरलंकुर्वति तद्वत् । तथा रात्र्यां तमोनिहितवन्तः किञ्च अहन् अह्न्योतिरा  
दित्याख्यमदधुः अदधुरित्युत्तरवाक्येन संबंधः करणीयः अन्यथा स्वरोन घटते अत्रतु वाक्य  
भेदादनिघातः यदा बृहस्पतिः अर्द्धं वलेनाधिष्ठितं शिलोच्चयं भिनत् अभिनत् विभिद्य च तत्र  
स्थितान् गाः पशून् विदत् अविदत् अलभत विदेर्लुङि लृट्त्वादह् तदा देवा एवमकार्षुरि  
त्यर्थः ॥ ११ ॥

अथ द्वादशी—

इदमकर्म नमो अभियाययः पूर्वारन्वानो नवीति ।

बृहस्पतिः सहि गोभिः सो अश्वैः स वीरेभिः स नृभिर्नो वयो धात् ॥ १२ ॥ १८ ॥

इदम् । अकर्म । नमः । अभियार्य । यः । पूर्वीः । अनु ।

आह्नो नवीति । बृहस्पतिः । सः । हि । गोभिः । सः । अश्वैः ।

सः । वीरेभिः । सः । नृभिः । नः । वयः । धात् ॥ १२ ॥ १८ ॥

अभियाय अत्रेषु भवाय अंतरिक्षाय मध्यमाय बृहस्पतये इदमुक्तं नमः स्तोत्रं अकर्म  
वयमकार्ष्म यो बृहस्पतिः पूर्वैर्वह्नीः ऋचः अनुक्रमेण आह्नो नवीति अत्यर्थं आभिमुख्येन ब्रवी  
ति स बृहस्पतिरेव गोभिरश्वैश्च युक्तवीरेभिः पुनैर्नृभिर्भृत्यादिभिश्च सहितं वयोज्ञं नोस्मभ्य  
स्तोतृभ्यः धात् दधातुप्रयच्छतु तच्छब्दावृत्तिरादरर्था ॥ १२ ॥

॥ इत्यष्टमस्य द्वितीयेष्टादशोवर्गः ॥ १८ ॥

॥ इति दशमे मण्डले पञ्चमोनुवाकः ॥ ५ ॥

पठेनुवाके षोडशसूक्तानि भद्रा इति द्वादशार्चं प्रथमं सूक्तं वध्यश्वपुत्रस्य सुमित्रस्यापि  
आदितो द्वे जगदौ अथ दशत्रिष्टुभः अग्निर्देवता । तथा चानुक्रम्यते—भद्रा सुमित्रो वाध्यश्व आ-  
ग्नेयं द्विजगत्यादीति । गतो विनियोगः ।

अथ पञ्चमी-

सवाद्युन्नीवाध्वश्वोतगोपामात्वातारीदग्निमातिर्जनानाम् ।  
 शूरद्वधृष्णुश्च्यवनःसुमित्रःप्रनुवोचंवाध्वश्वस्यनाम ॥ ५ ॥  
 भव । युन्नी । वाधिःअश्व । उत । गोपा । मा । त्वा । तारीत् ।  
 अग्निःमातिः । जनानाम् । शूरःद्व । धृष्णुः । च्यवनः ।  
 सुमित्रः । प्र । नु । वोचम् । वाधिःअश्वस्य । नाम ॥ ५ ॥

हे वाध्वश्व वध्वश्वकुलेजातामे युन्नी युन्नं योततेर्यशोवानं वा तद्वात् भव । उतापिच गोपा गोपायिता भव । किञ्च त्वा त्वां कश्चिदपि मातारीत् माहिनस्तु यतः जनानां शत्रूणामग्निमातिः अग्निभवनशीलमानयुक्तः अग्निभविता भवति । किञ्च शूरद्व बलवानिव धृष्णुः शत्रुधर्षणशीलः तस्मात् च्यवनः तेषां व्यावयिता भवति अथ वाध्वश्वस्याग्नेस्तव नाम अग्निजात वेदवैश्वानरइत्यादीनि नामानि नु क्षिप्रं सुमित्रोहं प्रवोचं प्रववीमि तस्मान्मे अन्नादियुक्तो भव ॥ ५ ॥

अथ षष्ठी-

समञ्ज्यापर्वत्याद्वसूनिदासावृत्राण्यार्याजिगेथ ।  
 शूरद्वधृष्णुश्च्यवनोजनानांत्वमग्नेपृतनायूरग्निप्याः ॥ ६ ॥ १९ ॥  
 सम् । अञ्ज्या । पर्वत्या । वसूनि । दासा । वृत्राणि । आर्या ।  
 जिगेथ । शूरःद्व । धृष्णुः । च्यवनः । जनानाम् ।  
 त्वम् । अग्ने । पृतनायून् । अग्नि । स्याः ॥ ६ ॥ १९ ॥

हे अग्ने अञ्ज्या अञ्जन्ति गच्छन्तीत्यञ्जयोजनाः तेष्योहितानि पर्वत्या पर्वतभवानि वसूनि गवादिलक्षणानि संजिगेथ शत्रुभयः संजितवानसि तथा अर्या बलवद्भिः कृतान् दासा दासैरसुरैः कृतान् वृत्राणि उपद्रवान् संजिगेथ तान् हतवानसीत्यर्थः जिगेथे सिटि रूपं शूरद्व धृष्णुः जनानां च्यवनस्त्वं पृतनायून् संग्रामकामान् अग्निप्याः अग्निभव पृतनायू-  
 नित्यत्र लोपाभावश्छान्दसः अश्वाघस्यादित्यात्वं विधीयमानं अस्मादपि व्यत्ययेन भवति ॥६॥

॥ इत्यष्टमस्य द्वितीये एकोनविंशोवर्गः ॥ १९ ॥

अथ सप्तमी-

दीर्घतन्तुर्दृढदुःसायमग्निः सहस्रस्तरीः शतनीयऋम्भा ।  
द्युमान् द्युमत्सु नृभिर्मृज्यमानः सुमित्रे पुदीदयो देवयत्सु ॥ ७ ॥

दीर्घतन्तुः । दृढदुःसायम् । अग्निः । सहस्रस्तरीः ।  
शतनीयः । ऋम्भा । द्युमान् । द्युमत्सु । नृभिः ।  
मृज्यमानः । सुमित्रे पु । दीदयः । देवयत्सु ॥ ७ ॥

दीर्घतन्तुः यैर्मङ्गं संतनोति ते संतवः स्तोत्रादयः प्रभूतस्तुतिमान् दृढदुःसायः उक्षासेचकोर-  
रिः प्रभूतरश्मियुक्तः सहस्रस्तरीः हवीरूपवद्वाच्छादनः शतनीयः आहवनीयादिद्वारेण बहु-  
विधनयनः ऋम्भा महान् द्युमत्सु दीविमत्सु मध्ये द्युमान् अतिशयेन दीप्तिमानयमग्निः नृभिः  
कर्मनेतृभिः ऋत्विग्भिः मृज्यमानः अलंक्रियमाणो भवति मृजू शौचालंकारयोः तावत् देवयत्सु  
देवान् कामयमानेषु सुमित्रेष्वस्मासु दीदयः दीप्यस्व दीदयतिर्दीपिकर्मा ॥ ७ ॥

अथाष्टमी-

त्वे धेनुः सुदुघा जातवेदोऽसृश्वते वसमना सवधुक् ।  
त्वं नृभिर्दक्षिणावद्भिरग्रे सुमित्रेभिरिष्यसे देवयद्भिः ॥ ८ ॥

त्वे इति । धेनुः । सुदुघा । जातवेदः । असृश्वता इव । वसमना ।  
सवधुक् । त्वम् । नृभिः । दक्षिणावत् नृभिः । अग्रे ।  
सुमित्रेभिः । इष्यसे । देवयत् नृभिः ॥ ८ ॥

हे जातवेदः जातप्रज्ञाग्रे त्वे त्वयि सुदुघा सुष्ठु पयसोदोग्धी काचिव होमसाधनभूता धे-  
नुरस्ति कीदृशी असृश्वतेव संगवर्जितेनेव एकत्र स्थित्यभावात् कुत्रापि न संयुक्तेनादित्येन  
वसमना संगता सवधुक् अमृतं दुहाना गोरूपा माध्यमिका वाक् वैद्युते त्वग्यस्तीति भावः ता-  
दृशास्त्वं नृभिः कर्मनेतृभिः दक्षिणावद्भिः ऋत्विग्योदेयत्वेन तद्भिः देवयद्भिः देवकामैः सु-  
मित्रेभिः अस्माभिरिष्यसे हविर्भिर्दीप्यसे ॥ ८ ॥

अथ नवमी-

देवाश्चित्तेअमृताजालवेदोमहिमानंवाध्यश्वप्रवोचन् ।

यत्संपृच्छंमानुपीविशआयन्त्वंनृमिरजयस्त्वावृधेभिः ॥ ९ ॥

देवाः । चित् । ते । अमृताः । जातश्चेदः । महिमानम् ।

वाग्निश्अश्वः । प्र । वोचन् । यत् । संपृच्छम् । मानुपीः । विशः ।

आयन् । त्वम् । नृभिः । अजयः । त्वावृधेभिः ॥ ९ ॥

हे जातवेदः हे वाध्यश्वाग्ने ते तव महिमानं अमृतादेवाश्च देवा अपि प्रवोचन् प्रवृ-  
न्ति यद्यदा मानुपीर्मनुष्यसंबन्धिनो विशः प्रजाः संपृच्छं देवैः सह कोवाभसुरान् हन्तीत्येव-  
मादिकं संप्रश्नमायन् प्राप्तवन्तः तदा त्वं नृभिः सर्वस्य नेतृभिः त्वावृधेभिः त्वयावृधितैर्देवैः  
सह कर्मविघ्नकारिणः तानजयः जितवानसि ॥ ९ ॥

अथ दशमी-

पितेवंपुत्रमविभरुपस्थेत्वाग्नेवध्यश्वःसंपर्यन् ।

जुपाणोअस्यसमिधंयविष्टोतपूर्वाअवनोव्राधतश्चित् ॥ १० ॥

पिताश्देवः । पुत्रम् । अविभः । उपस्थे । त्वाम् । अग्ने ।

वाग्निश्अश्वः । संपर्यन् । जुपाणः । अस्य । समिधं । यविष्ट ।

उत । पूर्वान् । अवनोः । व्राधतः । चित् ॥ १० ॥

हे अग्ने त्वां उपस्थे पृथिव्या उपस्थाने उत्तरवेधां संपर्यन् परिचर्यां कर्मां परिचरन् व-  
ध्यश्चोमम पिता अविभः पृतवान् हविर्भिः पोषितवान् वा कथमिव पितेव यथा पिता समीपे  
पुत्रं स्थापयति पोषयति वा इष्टञ्च धारणपोषणयोः लिङि विप्ति गुणेकृते हट्ठञ्यादिना विपो-  
लोपः हे यविष्ट युवतमाग्ने उतापिच अस्य वध्यश्वस्य पितुर्वा मम वा समिधं जुपाणः सेवमा-  
नः सन् पूर्वान् मत्तान् व्राधतश्चिद् वाधकानपिशङ्गान् अवनोः अवधोः वनतिर्हिंसामाप् भौवा-  
दिकः व्यत्ययेन उपपत्त्ययः ॥ १० ॥



अथैकादशी-

शश्वदग्निर्वध्यश्वस्यशत्रून् नृभिर्जिगायसुतसोमवद्भिः ।

समनंचिददहश्चित्रभानोवव्राधन्तमभिनहृधश्चित् ॥ ११ ॥

शश्वत् । अग्निः । वद्भिः अश्वस्य । शत्रून् । नृभिः । जिगाय ।

सुतसोमवत् नृभिः । समनम् । चित् । अदहः । चित्रभानो

इति चित्रभानो । अव । व्राधन्तम् । अभिनत् । दृधः । चित् ॥ ११ ॥

सोमिः वध्यश्वस्य सुतसोमवद्भिः अभिपुतसोमैः अनुवादकोमत्वर्थायः तैर्नृभिः ऋत्वि-  
ग्भिः शश्वत् सर्वदा शत्रून् जिगाय जितवान् अथ प्रत्यक्षः हे चित्रभानो नानातेजस्क चाय-  
नीयदीप्तिमन्वाग्ने त्वं समनंचित् समनमिति संग्रामनाम तमप्यदहः स्वतेजोभिः । अथ तव  
स्तोता वध्यश्वः वृधश्चित् स्वयं वृद्धोभवन् व्राधन्तं वर्धमानं हिंसकं वा अवाभिनत् अवाङ्मुखं  
कृत्वाच्छिनत् यद्वात्वमेव तमवाभिनत् अवाङ्मुखं कृत्वा अभिनः अच्छिनः प्रथममध्यमयोः  
समानमेतद्रूपम् ॥ ११ ॥

अथ द्वादशी-

अयमग्निर्वध्यश्वस्य वृत्रहासनकात्प्रेद्धोनमसोपवाक्यः ।

सनोअजामीनृत्तवाविजामीनृभित्तिष्ठशर्धतोवाध्यश्वः ॥ १२ ॥ २० ॥

अयम् । अग्निः । वद्भिः अश्वस्य । वृत्रहा । सनकात् । प्रेद्धः ।

नमसा । उपवाक्यः । सः । नृः । अजामीन् । उत । वा ।

विजामीन् । अग्नि । तिष्ठ । शर्धतः । वाद्भिः अश्वः ॥ १२ ॥ २० ॥

वृत्रहाशत्रूणां हन्तायमग्निः सनकात् चिरादारभ्य वध्यश्वस्य हविषामेद्धः प्रकर्षेण दी-  
पितोभवति तथा तस्य नमसा नमस्कारेण सह उपवाक्यः उपस्तोतव्योभवति हेवाध्यश्व व-  
ध्यश्वकुले मथनेन समुत्पन्नाग्ने सत्वं नोस्माकं अजामीनृज्ञातीन् शत्रून् उतवा अपिवा शर्ध-  
तोर्हिंसतोविजामीन् विविधान् ज्ञातीनपि अग्नितिष्ठ अग्निभव ॥ १२ ॥

॥ इत्यष्टमस्य द्वितीये विंशोऽष्टकः ॥ २० ॥

इमांमइत्येकादशर्चं द्वितीयं सूक्तं वाय्वश्वसुमित्रस्यार्षं त्रैष्टुभं तनूनपाद्वर्जिताः सनराशं-  
साः समिदादयः प्रत्यृचं देवताः । तथाचानुक्रान्तम्—इमांमएकादशाप्रमिति । वध्यश्वगोत्राणां  
पशाविदयाभीसक्तं । सूत्रितञ्च—समिद्धोअयेति सर्वेषां यथा ऋषिवेति ।

तत्र प्रथमा—

इ॒मांमे॒अग्ने॒स॒मिधं॑ जु॒पस्वे॒ळस्प॑दे॒प्रति॑ह॒र्याघृ॑ता॒र्ची ।  
व॒र्ष्मन्पृ॑थि॒व्याः सु॑दि॒न॒त्वे अ॒ह्नां भू॒ध्वो भ॑व सु॒क्रतो॑ दे॒वय॑ज्या ॥ १ ॥  
इ॒माम् । मे । अ॒ग्ने । स॒म॒इ॒धम् । जु॒प॒स्व । इ॒ळ । प॒दे । प्र॒ति ।  
ह॒र्ये । घृ॒ता॒र्चीम् । व॒र्ष्मन् । पृ॒थि॒व्याः । सु॒दि॒न॒त्वे ।  
अ॒ह्नाम् । ऊ॒र्ध्वः । भ॒व । सु॒क्रतो॑ इति॑ सु॒क्रतो॑ । दे॒व॒इ॒य॒ज्या ॥ १ ॥

हे अग्ने इळस्पदे इळयास्पदे । एतद्वाइळयास्पदं यदुत्तरवेदीनाभिरिति प्राप्तं । उच-  
श्वेषां इमां मे मदीयां समिधं जुपस्व सेवस्व तथा घृतार्चीं घृतमध्वर्चीं सुवं प्रतिहयं प्रविका-  
मयस्व । किञ्च हे सुक्रतो सुप्रसू पृथिव्यावर्ष्मन् वर्ष्मणि समुच्छ्रिते पूर्वोक्तदेशे अह्नांसुदिनत्वे  
तन्निमित्तं देवयज्या देवपागेन हेतुना ऊर्ध्वः व्याटाभिरुन्नतोभव ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

आ॒दे॒वाना॑म॒ग्रया॑वे॒हया॑तु॒नरा॑शंसो॒वि॒श्वरू॑पे॒भिर॑श्वैः ।  
ऋ॒तस्य॑प॒थान॑म॒सामि॑येधो॒दे॒वेभ्यो॑ दे॒वत॑मः सु॒पू॒दत् ॥ २ ॥  
आ । दे॒वाना॑म् । अ॒ग्र॒इ॒यावा॑ । इ॒ह । या॒तु । नरा॑शंसः ।  
वि॒श्वरू॑पे॒भिः । अ॒श्वैः । ऋ॒तस्य॑ । प॒था । न॒म॒सा ।  
मि॒येधः । दे॒वेभ्यः । दे॒व॒त॑मः । सु॒पू॒दत् ॥ २ ॥

देवानामग्रयावा अग्ने गन्ता नराशंसः उभेवनस्पत्यादिषुगुणमिति पूर्वोत्तरपदयोर्युगपत्पठ-  
तिस्वरत्नं नरैः शंसनोपः यज्ञानामकोभिः विश्वरूपेभिरानारूपैः अश्वैरोहिदाख्यैः सह इहा-  
स्पन्त्यज्ञे आयातु आगत्य स्वमिम्रेषः मेध्यः यज्ञहितः स्तुतियोग्योवा देवतमः देवानां मुख्यः

सोमिः हविर्नयनयोग्येन क्रतुस्य यज्ञस्य पथा मार्गेण नमसा स्तोत्रेण सह देवेभ्य इन्द्रादिभ्यः  
सुषुदव हविः प्रेरयतु ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

शश्वत्तमर्माळतेदूत्याय हविष्मन्तो मनुष्या सो अग्निम् ।

वहिष्ठैरश्वैः सुवृता रथेना देवान् वक्षि निपदेह होता ॥ ३ ॥

शश्वत्तु इतमम् । ईळते । दूत्याय । हविष्मन्तः । मनुष्यासः ।

अग्निम् । वहिष्ठैः । अश्वैः । सुवृता । रथेन । आ ।

देवान् । वक्षि । नि । सद् । इह । होता ॥ ३ ॥

शश्वत्तमं अत्यन्तनित्यं अग्निं हविष्मन्तः संभृतहविष्कामनुष्या सोमनुष्या यजमाना दूत्याय  
दूतस्य भागकर्मणी इति यत्प्रत्ययः दूतकर्मणे हविर्वहनलक्षणाय तन्निमित्तं ईळते स्तुवन्ति  
सात्वं एवं स्तुतः वहिष्ठैर्वोद्धतमैरश्वैः सुवृता सुवर्तनेन रथेन च सह देवानिन्द्रादीन् आपक्षि  
अस्मदीयं यज्ञं प्रत्यावह प्रापय ततः त्वं होता भवन् इहास्मिन्यज्ञे निपद निषीद ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

विप्रथतां देवजुष्टं तिरश्चा दीर्घं द्राघ्मा सुरभिर्भूत्वस्मे ।

अहेळता मनसा देववर्हिः रिन्द्रं ज्येष्ठं उशतो यक्षि देवान् ॥ ४ ॥

वि । प्रथताम् । देवजुष्टम् । तिरश्चा । दीर्घम् । द्राघ्मा । सुरभिः ।

भूतु । अस्मे इति । अहेळता । मनसा । देव । वर्हिः ।

इन्द्रं ज्येष्ठान् । उशतः । यक्षि । देवान् ॥ ४ ॥

हे बर्हिर्नामकाग्ने देवजुष्टं देवैः सेवितं तिरश्चा तिरश्चीनं तिर्यग्मन्त्रं इदं बर्हिः विप्रथतां  
विशेषेण विस्तृतं भवतु तथा दीर्घं चेदं द्राघ्मा द्राघिञ्चा दीर्घशब्दस्येति निश्चितं पितृस्थितेत्या-  
दिना द्राघिञादेशः अकारस्य इकारोवर्णव्यापत्या पश्चादहोपः द्राघिञ्चा युक्तं भवतु अस्मे अ-  
स्मदीयं बर्हिः सुरभिः सोमादिहरिर्निधानैः सुगंधं भूतु भवतु हे देव द्योतमान हे बर्हिः एवन्नाम-  
काग्ने अहेळता हेळ इति क्रोधनाम अक्रुध्यता मनसा उशतो हवींषि कामयमानान् इन्द्रज्येष्ठा-  
य इन्द्रमधानान् देवान् यक्षि यज्ञ पूजय ॥ ४ ॥

अथ पंचमी-

दिवोवासानुस्पृशतावरीयः पृथिव्यावा मात्रया विश्रयध्वम् ।  
 उशती द्वारो महिना महद्भिर्देवैरथ रथयुधारयध्वम् ॥ ५ ॥ २१ ॥

दिवः । वा । सानु । स्पृशत । वरीयः । पृथिव्या । वा । मात्रया ।  
 वि । श्रयध्वम् । उशतीः । द्वारः । महिना । महद्भिः ।  
 देवम् । रथम् । रथयुः । धारयध्वम् ॥ ५ ॥ २१ ॥

हे द्वारः एतन्नामधेयादेव्यः यूपं दिवोवा वाशब्दश्चार्थं दिवश्च सानु समुच्छ्रितं वरीयः  
 उरुतरं स्थानं स्पृशत् उन्नता भवतेत्यर्थः चवायोगे प्रथमेति न निघातः किञ्च । पृथिव्याश्च या-  
 वती मात्रास्ति तावत्या मात्रया विश्रयध्वं विस्तृता भवत उशतीर्देवान् कामयमानायूपं रथयुः  
 सुपांसुलुगिति जसः सुः रथकाभाः सत्यः महिना महिना महद्भिर्देवैरधिष्ठितं अतएव देवं यो-  
 तमानं रथं रमणसाधनं धारयध्वं धारयत ॥ ५ ॥

॥ इत्यष्टमस्य द्वितीये एकविंशोवर्गः ॥ २१ ॥

अथ षष्ठी-

देवी दिवो दुहितरा सुशिल्पे उपासानक्ता सदता नियोनौ ।  
 आवां देवास उशती उशान्त उरौ सीदन्तु सुभगे उपस्थे ॥ ६ ॥

देवी इति । दिवः । दुहितरा । सुशिल्पे इति सुशिल्पे । उपसानक्ता  
 सदताम् । नि । योनौ । आ । वाम् । देवासः । उशती इति ।  
 उशान्तः । उरौ । सीदन्तु । सुभगे इति सुभगे । उपस्थे ॥ ६ ॥

देवी योतमाने दिवो युगोक्तस्य दुहितरा दुहिवरौ सुशिल्पे शोभनरूपे उपासानक्ता उ-  
 पाश्च नक्तं च अहोरात्रौ योनौ यज्ञस्थाने निषदता निषीदता हे इशवी उशत्यौ कामयमाने  
 हे सुभगे शोभनधने हे देव्यौ वां पुत्रयोः उरौ विस्तीर्णे उपस्थे समीपस्थे स्थाने उशान्तः ।  
 हवींषि कामयमानाः देवासो देवाः आसीदन्तु उपविशन्तु ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी—

ऊर्ध्वो॒ग्रावा॑वृ॒हद॒ग्निःस॒मिद्धः॑प्रि॒याधामा॑न्यदि॒तेरु॒पस्थे॑ ।  
पुरो॒हिता॑वृ॒त्विजा॑य॒ज्ञेअ॒स्मिन्वि॒दुष्ट॑रा॒द्रवि॑ण॒माय॑जेथाम् ॥ ७ ॥  
ऊर्ध्वः । ग्रावा । वृहत् । अग्निः । सम॒इद्धः । प्रिया । धामा॑नि ।  
अदि॒तेः । उ॒प॒स्थे । पुरः॑हि॒तौ । ऋ॒त्विजा॑ । य॒ज्ञे ।  
अ॒स्मिन् । वि॒दुः॑र्तरा । द्रवि॑णम् । आ । य॒जे॒थाम् ॥ ७ ॥

ग्रावा सोमाभिपवाय यदा ऊर्ध्वः उन्नतोभवति यदा च बृहत् महानग्निः समिद्धः हवि-  
भिः सम्यक् दीप्तोभवति तथा प्रियाणि देवानां सोमादिहविःप्रदानेन प्रीणयितुणि धामानि  
हविषां धारकाणि यज्ञपात्राणि अदितेः पृथिव्याउपस्थे यज्ञसदने यदा आसादितानि भवन्ति  
तदानीं हे ऋत्विजौ दैव्यौ होतारौ पुरोहितौ पुरतोनिहितौ विदुष्टरा छान्दसं संमसारणं विद्वत्त-  
मौ युवा अस्मिन्यज्ञे द्रविणं धनमायजेथां यजिर्दानार्थः अस्मभ्यमाभिमुख्येन प्रयच्छतं ॥७॥

अथाष्टमी—

तिस्रो॑दे॒वीर्ब॒र्हिरि॑दं॒वरी॑य॒आसी॑दतच॒क्रमा॑व॒स्यो॒नम् ।  
म॒नु॒ष्वद्य॒ज्ञं सु॒धिता॑ह॒वीं पी॒ळदे॒वी घृ॒तप॑दीजु॒पन्त॑ ॥ ८ ॥  
तिस्रः । दे॒वीः । ब॒र्हिः । इ॒दम् । वरी॑यः । आ । सी॒दत॑ । च॒क्रम् ।  
वः । स्यो॒नम् । म॒नु॒ष्वत् । य॒ज्ञम् । सु॒धिता॑ । ह॒वीं पि॑ ।  
इ॒ळा । दे॒वी । घृ॒त॒प॒दी । जु॒पन्त॑ ॥ ८ ॥

हे तिस्रोदेवीः इळाद्यास्तिस्रोदेव्यः वरीयः ऊरुतरं इदं बर्हिरासीदत कालाध्यनोरिति  
द्वितीयाः अत्यंतं तस्मिन्निधीदत कुतएतत्तत्राह वोमुष्मदर्थं स्थोनं विस्तीर्णमिदं चक्रम् वयं  
कृतवन्तः वाक्यभेदादनिघातः । इळाएतन्नामिका देवी द्योतमाना सरस्वती घृतपदी दीप्तपदोपेता  
भारती च एता मनुष्वत् मनोर्यज्ञे यथा हवींष्यसेवन्त तद्दत्तस्मदीयं यज्ञं सुधिता सुधुनिहि-  
तानि हवींषि च जुपन्त सेवतां ॥ ८ ॥

त्वाष्टस्य पशोर्वपायामस्य देवत्वष्टरिति याज्या । स्रजितश्च—देवत्वष्टर्यज्जचारुत्वमानद्  
पिशंगरूपः सुभरोवयोधाइति ।

सैषा सूक्ते नवमी-

देवत्वपूर्यद्वाचारुत्वमानुडधदङ्गिरसामभवंसचाभूः ।  
सदेवानां पाथ उपप्रविद्वानुशन्यक्षिद्रविणोदः सुरत्नः ॥ ९ ॥

देव । त्वष्टः । यत् । ह । चारुत्वम् । आनद् । यत् ।  
अङ्गिरसाम् । अभवं । सचाभूः । सः । देवानाम् । पाथः ।  
उप । प्र । विद्वान् । उशन । यक्षि । द्रविणः । सुदत्तः ॥ ९ ॥

हे देव हे त्वष्टः एवमायक त्वं यच्चारुत्वं हविर्भिः कल्याणरूपत्वं आनद् प्राप्तवानसि  
अश्रोतेर्लिङि प्रथमस्य लुक् यच्च त्वं अंगिरसामस्माकं सचाभूः सह भावी सत्ताभवः हे द-  
विणोदः धनस्य दातः अतएव सुरत्नः सुधनः सत्वं उशन हवींषि कामयमानः सन् विद्वान्  
अस्येदमस्येदमिति प्रज्ञानं देवानां पाथोऽनमुपयक्षि उपयज तेभ्यः प्रपच्छ ॥ ९ ॥

वनस्पति स्तोमे निष्केवल्ये वनस्पतेरशनयेत्येषा सूक्तमुखीया । सूत्रितञ्च-देवेभ्यो वन-  
स्पतेर्हवींषिवनस्पतेरशनयातियुयेति सूक्तमुखीया इति ।

सैषा दशमी-

वनस्पतेरशनया निधूय देवानां पाथ उपवक्षि विद्वान् ।  
स्वदाति देवः कृणवद् हवींष्यवतां यावापृथिवी हवमे ॥ १० ॥

वनस्पते । रशनया । निधूय । देवानाम् । पाथः । उप । वक्षि ।  
विद्वान् । स्वदाति । देवः । कृणवत् । हवींषि । अवताम् ।  
यावापृथिवी इति । हवम् । मे ॥ १० ॥

हे वनस्पते वनस्पतिविकार मूष विद्वान् जानानस्त्वं रशनया रज्ज्वानिधूय यथा परि-  
व्याय पाथोऽनं देवानामिन्द्रादीनामुपयक्षि उपवह प्रापय । ततः देवो वनस्पतिः स्वदाति हविः प्रा-  
पणेन स्वदयतु तथा हवींषि अस्माभिर्दत्तानि कृणवत् देवानां करोतु तथा मे मदीयं हवं दे-  
वविषयाह्वानं यावापृथिवी यावापृथिव्यौ अवतां रक्षतां ॥ १० ॥

अथैकादशी—

आग्नेवहवरुणमिष्टयेनइन्द्रदिवोमरुतोअन्तरिक्षात् ।

सीदन्तुवर्हिर्विश्वआयजत्राःस्वाहादेवाअमृतामादयन्ताम् ॥ ११ ॥ २२ ॥

आ । अग्ने । वह । वरुणम् । इष्टये । नुः । इन्द्रम् । दिवः ।

मरुतः । अन्तरिक्षात् । सीदन्तु । वर्हिः । विश्वे । आ । यजत्राः ।

स्वाहा । देवाः । अमृताः । मादयन्ताम् ॥ ११ ॥ २२ ॥

हे अग्ने त्वं नोस्माकमिष्टये यागाय इन्द्रं वरुणं च मरुतश्च दिवोद्युलोकादन्तरिक्षाच्च  
अस्मदीयं यज्ञमावह प्रापय आगतास्ते यजत्रा यष्टव्याविश्वे सर्वे देवाः वर्हिरासीदन्तु तत्रास-  
न्नाभयन्तु ततः अमृतामरणधर्मरहितादेवाः स्वाहा स्वाहाकारेण दत्तैर्हविर्भिः मादयन्तां आ-  
त्मानं मादयन्तु ॥ ११ ॥

॥ इत्यष्टमस्य द्वितीये द्वाविंशोऽवर्गः ॥ २२ ॥

बृहस्पतइत्येकादशर्चं तृतीयं सूक्तं आंगिरसस्य बृहस्पतेरार्षं नवमी जगती शिष्टादश-  
त्रिष्टुभः अनेन सूक्तेन ऋषिः परमपुरुषार्थसाधनं परब्रह्मज्ञानं स्तुतवान् अतस्तद्देवत्वमिदं । उक्तं  
हि बृहद्देवतार्या—यज्ज्योतिःपरमब्रह्मयोगात्समुपाश्रुते । तज्ज्ञानमभितुष्टाव सूक्तेनाथबृहस्पति-  
रिति ॥ १॥ अनुक्रान्तंच—बृहस्पतेबृहस्पतिर्ज्ञानं तुष्टाव नवमी जगतीति । सूक्तविनियोगोक्तः ।  
देवसुवां हविष्यु बृहस्पतिर्वाचस्पतिरित्यस्य प्रथमानुवाक्या । सूत्रितश्च—बृहस्पतेप्रथमंवाचोअ-  
ग्रंहंसैरिवसत्विभिर्वावदद्भिरिति ।

तत्र प्रथमा—

बृहस्पतेप्रथमंवाचोअग्रयत्प्रैरंतनामधेयंदधानाः ।

यदेपांश्रेष्ठंयदरिप्रमासीत्प्रेणातदेपांनिर्हितंगुहाविः ॥ १ ॥

बृहस्पते । प्रथमम् । वाचः । अयम् । यत् । प्र । ऐरंत ।

नामधेयम् । दधानाः । यत् । एषाम् । श्रेष्ठम् । यत् । अरिप्रम् ।

आसीत् । प्रेणा । तत् । एषाम् । निर्हितम् । गुहा । आविः ॥ १ ॥

बृहस्पतिरेन सकेन विदितवेदार्थान् बालान् दृष्ट्वा विस्मयमानः स्वात्मानं संवोष्याह हे बृहस्पते अंतरात्मन् प्रथममुत्पत्त्यनंतरं इतरवागुच्चारणात् प्रागेव नामधेयं नाम दधानाः पदार्थेषु निदधाना बालाः यत्प्रेरित मेरितवन्तः तद्वाचोअग्रं भवति यत्तत् तातेत्यादिकं वाक्यं पूर्वमभिधाय पश्चादन्यावाचोवदिष्यन्ति सलु तस्माद्वाचोअग्रं अस्यां दशायामवस्थितान् बालान् पश्य । तथा इदानीं एषां श्रेष्ठं पशस्पतमं यत् यच्चारिणं पापरहितं वेदार्थज्ञानमासीत् एषां तत् ज्ञानं गुहा गुहायां निहितं गोप्यं तत् मेणा मकारलोपश्छान्दसः प्रेम्णा आविर्भवति वेदाभ्यासकाले सरस्वती स्वार्थप्रेम्णः प्रकाशयतीत्यर्थः । एवं विस्मये बृहस्पतेप्रथमं वाचोअग्रमित्यादिकमारण्यक्रमनुसंधेयं ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

सक्तुमिव तितउना पुनन्तो यत्र धीरा मनसा वाचमक्रत ।

अत्रा सखायः सख्यानि जानते भद्रैर्पालुक्ष्मीर्निहिताधिवाचि ॥ २ ॥

सक्तुमृश्चिव । तितउना । पुनन्तः । यत्र । धीराः । मनसा । वाचम् ।

अक्रत । अत्र । सखायः । सख्यानि । जानते । भद्रा । एषाम् ।

लुक्ष्मीः । निहिता । अधि । वाचि ॥ २ ॥

तितउना परिपूयतेनेनेति यद्वा वताविस्त्रुता भ्रष्टयवाअप्रेति तितउः तनोतेर्हउः सन्वच्चेति सन्वन्द्वावाहित्वं उक्तनिर्वचनेन शूर्पेण सक्तुमिव यथा कश्चित्सक्तुं दुर्धावं पुनाति तद्वत् प्रकृतितः प्रत्ययतश्च शब्दानुत्पुनंतः धीराधीमन्तः विद्वांसः यत्र यस्मिन्काले विद्वत्संघे वा मनसा प्रज्ञायुक्तेन वाचं अक्रत अरुणत् कुर्वन्ति करोतेर्लुङि रूपं अत्र तत्र काले सखायः समानख्यानाः शास्त्रादिविषयज्ञानाः ते सख्यानि तेषु भवानि ज्ञानानि जानते जानन्ति यद्वा सखायः वाचा बद्धसख्यास्ते तस्यास्तस्यावाचः सख्यानि जानन्ति वाक्ययुक्तानभ्युदयान् लभन्त इत्यर्थः तस्मात् एषां वाचि भद्रा कस्याणीनिहिवालुक्ष्मीर्भवति अधिः सप्तम्यर्थेद्योतकः अर्थज्ञानं वाचिपर्याय इत्यर्थः । तितउपरिपवनं भवति ततवद्वा तुन्नवद्वा तिलमात्रतुन्नमिति वा सक्तुमिवपरिपवनेन पुनन्त इत्यादि निरुक्तमनुसंधेयं ॥ २ ॥



वाग्देवत्यपशोर्वपापुरोडाशयोर्गन्धेनवाचइत्यादिके द्वे क्रमेण याज्ये । सूत्रितश्च-यज्ञेन-  
वाचःपदवीयमायन्निति द्वे देवींवाचमजनयन्तदेवाइति ।

सैषा तृतीया—

यज्ञेनवाचःपदवीयमायन्तामन्वविन्दन्नृपिपुप्रविष्टाम् ।

तामाभृत्याव्यदधुःपुरुत्रातांससरेभाअभिसंनवन्ते ॥ ३ ॥

यज्ञेन । वाचः । पदवीयम् । आयन् । ताम् । अन् । अविन्दन् ।

ऋपिपु । प्रविष्टाम् । ताम् । आभृत्यम् । वि । अदधुः । पुरुत्रा ।

ताम् । सप्त । रेभाः । अभि । सम् । नवन्ते ॥ ३ ॥

विदितार्थाधीराः पदवीयं वेतेरचोयत् संज्ञापूर्वकस्य विधेरनित्यत्वात् गुणाभावः पदेन  
यातव्यः पंथाः पदवीयः तं वाचोमार्गं यज्ञेन आयन् प्राप्तवन्तः ऋपिषु अतीन्द्रियार्थदर्शिषु प्र-  
विष्टां तां वाचमविन्दन् अलभन्त अनन्तरं तां वाचमाभृत्य आहत्य पुरुत्रा बहुषु देशेषु व्यदधुः  
व्यकार्षुः सर्वान्मनुष्यान्ध्यापयामासुरित्यर्थः एतादृशींतां वाचं ससरेभाः शब्दायमानाः पक्षिणः  
पक्षिरूपाणि गायत्यादीनि सप्तछन्दांसि अभिसंनवन्ते अभितः संगच्छन्ते ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

उतत्वःपश्यन्नददर्शवाचंमुतत्वःशृण्वन्नशृणोत्येनाम् ।

उतोत्वस्मैतन्वम्विसस्त्रेजायेवपत्युशतीसुवासाः ॥ ४ ॥

उत । त्वः । पश्यन् । न । ददर्श । वाचम् । उत । त्वः । शृण्वन् ।

न । शृणोति । एनाम् । उतो इति । त्वस्मै । तन्वम् । वि । सस्त्रे ।

जायाइव । पत्ये । उशती । सुवासाः ॥ ४ ॥

त्वशब्दएकवाची एकः सत्वशब्दोप्यर्थे पश्यन्नपि मनसा पर्यालोचयन्नपि वाचं न ददर्श  
दर्शनफलाभानान्नपश्यति त्वएकः शृण्वन्नपि एनां वाचं न शृणोति श्रवणफलाभावात् इत्यने-  
नार्धेनाविद्वानभिहितः तृतीयपादेनविदितवेदार्थमाह त्वस्मै एकस्मै अपि तन्वं आत्मीयं शरीरं  
विसस्त्रे स्वयं वाग्विधं गमयति आत्मानं विवृणुते प्रकाशयतीत्यर्थः । तत्रदृष्टान्तः—जायेव

यथा उशती संभोगं कामयमाना सुवासाः शोभनवासा जाया पत्ये तत्रै ऋतुकाळे संभोगार्थं स्वयमात्मानं विवृणुते तद्वत् एनां पश्यति शृणोति च इति विदितवेदार्थस्य प्रशंसा । अप्येकः पश्यन्नपश्यतिवाचमित्यादिनिरुक्तमवदृष्टव्यम् ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमी—

उत त्वं सख्ये स्थिरपीतमाहुर्नैनं हिन्वन्त्यपि वाजिनेषु ।

अधेन्वा चरति माययैपवाचं शुश्रुवां अफलामपुष्पाम् ॥ ५ ॥ २३ ॥

उत । त्वम् । सख्ये । स्थिरपीतम् । आहुः । न । एनम् । हिन्वन्ति ।

अपि । वाजिनेषु । अधेन्वा । चरति । मायया । एषः ।

वाचम् । शुश्रुवान् । अफलाम् । अपुष्पाम् ॥ ५ ॥ २३ ॥

तदुत एकमपि सख्ये विदुषां संसदि या साकथा सासत्त्विकर्मत्वात् सख्येतिपुच्यते सा च वाचा क्रियते अतोवाक्संबन्धात् वाक्सख्येस्थिरपीतं पीतं मधुपस्य हृदये स्थिरं भवति यद्वा स्थिरपीतं स्थिरमाप्तिमाहुः यद्वा तस्मिन् ज्ञातार्थमाहुः लोके यथा ज्ञातार्थं पुरुषं पीतार्थमिति वदन्ति । किञ्च पुनं विज्ञातार्थं पुरुषं वाजिनेषु वाक् इना ईश्वरा येषां ते वाजिनाः अर्थाः वाच-  
ध्यायताः खलु वाक् ज्ञेयेषु अर्थेषु नापि हिन्वन्ति अपिशब्दोन्वर्थे केचिदपि नानुगच्छन्ति अयमेवातिशयेन विद्वानित्यर्थः यद्वा वाजिनेषु सारभूतेषु निरूपणीयेष्वर्थेषु एनं न हिन्वन्ति न बहिष्कुर्वन्ति एनं पुरस्कृत्यैव सर्वं वेदार्थं विचारयन्तीत्यर्थः । इत्यर्थः प्रशस्तः । अनंतरं उ-  
त्तरार्धेन केवलपाठकोनिन्द्यते एषः अविज्ञातार्थः पुरुषः अधेन्वा धेनुत्वविवर्जितया कामानाम-  
दोषघ्ना देवमनुष्यस्थानेषु वाक् प्रतिरूपया मायया चरति । किं कुर्वन् अफलामपुष्पां वा-  
चोर्थः पुष्पफलं अर्थवर्जितां यद्वा वाचोर्थः याज्ञदैवते यज्ञे भवं ज्ञानं याज्ञं देवतासु भवं ज्ञानं  
दैवतं तद्वर्जितां कर्मादिविषयज्ञानवर्जितां वाचं शुश्रुवान् केवलं पाठमात्रेणैव श्रुतवान् सः चरति  
यथा बन्ध्या पीना गौः किं द्रोणमात्रं क्षीरं दोग्धीति मायां उत्पादयन्ती चरति यथा बन्धो-  
वृक्षोकाळे पल्लवादिपुक्तः सन् पुष्पति फलतीति भ्रांतिमुत्पादयंस्तिष्ठति तथा पाठपञ्चवाज-  
श्रुतीत्यर्थः । अप्येकं वाक्सख्ये स्थिरपीतमाहुरित्यादिकं निरुक्तमवानुसंधेयं ॥ ५ ॥

॥ इत्यष्टमस्य द्वितीये त्रयोविंशोवर्गः ॥ २३ ॥

अथ षष्ठी—

यस्तित्याजसचिविदंसखायंनतस्यवाच्यपिभागोअस्ति ।  
यदींशृणोत्यलंकंशृणोतिनहिप्रवेदसुकृतस्यपन्थाम् ॥ ६ ॥  
यः । तित्याज । सचिविदम् । सखायम् । न । तस्य । वाचि ।  
अपि । भागः । अस्ति । यत् । ईम् । शृणोति । अलंकम् ।  
शृणोति । नहि । प्रवेद । सुकृतस्य । पन्थाम् ॥ ६ ॥

सचिविदं सचिशब्दः सखिवाचि सखिविदं बोध्येता सवेदस्य सखा संपदायोच्छेदनि-  
वारकत्वेन वेदं प्रत्युपकारित्वा तद्वाद्यमुपकारिणमध्येतारं वेत्तीति सचिविदमभिज्ञं सखाय-  
मध्येतुणां पुरुषाणां स्वार्थबोधनेनोपकारित्वा सखिभूतं वेदं यः पुमान् तित्याज तत्याज  
परार्थविनिधोगेन परित्यजति त्यजतेर्लटि अपस्पृधेयामानुचुरित्यादिना निपातितः तस्य पुरु-  
षस्य वाचि सर्वेषां लौकिक्यां शास्त्रीयायां वाच्यपि भागोभजनीयः कश्चिदर्थोनास्ति ईमयं  
पुरुषः यत् वेदव्यतिरिक्तं शृणोति तत् अलंकं अलीकं व्यर्थमेव शृणोति हि यस्मात्कारणात्  
सुकृतस्य पंथां पंथानं न प्रवेद श्रद्धाराहित्यादनुष्ठानमार्गं न जानाति तस्मात्तदीयश्रवणमपि  
निष्फलमित्यर्थः । द्वितीयचतुर्थपादयोरभिप्रायआरण्यके दर्शितः—नतस्यानूकेभागोस्तीत्यादि-  
ना । तथातं योनूत्सृजति अभागोवाचि भवत्यभागोनाके तदेवाभ्युक्तेत्यध्वर्युभिश्च ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी—

अक्षण्वन्तःकर्णवन्तःसखायोमनोजवेष्वसंमाभूवुः ।  
आदघ्नासंउपकक्षासंउत्वेहृदाइवस्नात्वांउत्वेददृश्रे ॥ ७ ॥  
अक्षण्वन्तः । कर्णवन्तः । सखायः । मनःक्षवेपु । असंमाः ।  
बभूवुः । आदघ्नासः । उपकक्षासः । ऊँ इति । त्वे ।  
हृदाःइव । स्नात्वाः । ऊँ इति । त्वे । ददृश्रे ॥ ७ ॥

अक्षण्वन्तः अक्षिमन्तः छन्दस्यषिट्शयते इति अक्षशब्दात् अनङ् अनोनुङिति नुद् अ-  
नेन दृश्यते सर्वमित्यक्षि यद्वा वैजसत्वात् अन्येऽप्यंगिष्योव्यक्ततरं । तथाच श्रूयवे—तस्मादेतेव्य-

कतरद्वेति । तादृशाक्षियुक्ताः कर्णवन्तः कर्णोन्नित्तद्वारः गर्भावस्थायामेव केनापि निर्मित-  
विलङ्घ्यर्थः यद्वा शरीरस्य शिरसोवा ऊर्ध्वं गत्वे उच्चैः स्थिते कर्णविल्लक्षणकाशवन्तः तथा-  
चाभ्यायते—ऋच्छन्तीद्वस्वेउदगन्तामिति । तादृशः सखायः समानं ख्यानं ज्ञानं येषामिति स-  
खायः तेषु वाक्येषु बाह्येष्विन्द्रियेषु समानज्ञानादित्यर्थः ते मनोजवेषु मनसा गम्यन्ते इति मनो-  
जवाः प्रज्ञायाः तेषु असमाः अनुत्पत्त्याः बभूवुः प्रवर्तन्ति तेषु मध्ये केचित् आदप्रासः आस्पशब्द-  
स्य पृथोदरादित्वादाकारादेशः आस्पदद्याः आस्पममाणोदकाहदाइव । मध्यमप्रज्ञानाह अथत्वे  
एके सर्वनामत्वाज्जसः शीभावः उपकक्षासः कक्षसमीपममाणोदकाहदाइव अल्पोदकादित्यर्थः ।  
अनेनाल्पप्रज्ञानाह । तथा त्वएके स्नात्वाः स्नातेः कृत्यार्थे त्वन् प्रत्ययः स च अर्हकृत्यतृचश्चेत्यहार्थं  
च भवति स्नानार्हाः अक्षोभ्योदकाहदाइव दृष्टे दृश्यन्ते अनेन महामप्रज्ञानाह उः पूरणः ।  
अक्षिमन्तः कर्णवन्तः सखायोक्षिचष्टेरित्यादिकं निरुक्तमत्र द्रष्टव्यं ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

हृदा तष्टे पुमनसो जवे पुयद्वा ह्यणाः संयजन्ते सखायः ।

अत्राह त्वं विजं ह्वेद्याभिरोहं ब्रह्माणो विचरन्त्युत्वे ॥ ८ ॥

हृदा । तष्टेपुं । मनसः । जवेपुं । यत् । ब्राह्मणाः । सम्प्रयजन्ते ।

सखायः । अत्रं । अहं । त्वम् । वि । जहुः । वेद्याभिः ।

ओर्हं ब्रह्माणः । वि । चरन्ति । ऊँ इति । त्वे ॥ ८ ॥

सखायः समानख्यानान्ब्राह्मणाः हृदा बुद्धिमतां हृदयेन तष्टेपु निश्चितेषु परिकल्पितेषु मन-  
सः जवेषु गन्तव्येषु वेदार्थेषु गुणदोषनिरूपणाय यद्यथा संयजन्ते संगच्छन्ते यजिरत्र संगत-  
करणवाची अत्रास्मिन्ब्राह्मणसंघे त्वं अविज्ञातार्थमेकं पुरुषं वेद्याभिर्वेदितव्याभिर्वेद्याभिः प्र-  
वृत्तिभिर्वा विजहुः विशेषेण परित्यजन्ति अहेति विनिश्चये । ओहब्रह्माणः ऊहमानं ब्रह्मवेद्या-  
श्रुतिमतिबुद्धिलक्षणं येषां ते तथोक्ताः तादृशास्ते एके विद्वांसः विचरन्ति यथाकामं वेदार्थेषु  
विनिश्चयार्थं प्रवर्तन्ते उः प्रसिद्धौ । हृदा तष्टे पुमनसां प्रजवेषु इत्यादिनिरुक्तं द्रष्टव्यं ॥ ८ ॥

अथ नवमी—

इमे ये नार्वाङ्गपरश्वरन्ति न ब्राह्मणा सो न सुते कंरासः ।

न एते वाचमग्निपद्यं पापया सिरोस्तर्च्यन्ते अप्रजज्ञयः ॥ ९ ॥

दुमे । ये । न । अ॒र्वाक् । न । प॒रः । च॒रन्ति । न । ब्रा॒ह्म॒णासः ।  
न । सु॒ते॒ऽकरा॑सः । ते । ए॒ते । वाच॑म् । अ॒भि॒ष्टप॑थ । पा॒पया॑ ।  
सि॒रीः । तच्च॑म् । त॒न्व॒ते । अ॒ग्रं॒ऽज॒ज्ञयः॑ ॥ ९ ॥

अनया वेदार्थानभिज्ञानिद्यन्ते इमे ये अविद्वांसः अर्वाक् अर्वाचीनमधोभाविन्यस्मि-  
न्लोके ब्राह्मणैः सह न चरन्ति ये परः परस्तादैवैः सह न चरन्ति ते ब्राह्मणासो ब्राह्मणावेदा-  
र्थतत्परान् भवन्ति तथा सुतेकरासः सोमं सुतमभिपुतं कुर्वन्तीति सुतेकराऋत्विजः तेषां न  
भवन्ति अग्रजज्ञयः जानातेराद्यगमहनइति किमत्ययः अविद्वांसः त एते मनुष्याः वाचं लौकिकीं  
अभिपद्य प्राप्य तथा पापया पापकारिण्या वाचा युक्तास्ते सिरीः छन्दसीवनिपावितीमत्ययः  
सुपांसुलुगितिजसः सुः सीरिणोभूत्वा तच्चं रुषिलक्षणं तन्वते विस्तारयन्ति कुर्वन्तीत्यर्थः सर्व-  
था वेदार्थोद्देश्यइत्यभिप्रायः ॥ ९ ॥

सोमप्रवहणे सर्वेनन्दन्तीत्येषा । सूत्रितञ्च—सोमयास्तेमयोभुवइतितिलः सर्वेनन्दन्तिय-  
शसागतेनेति ।

तैषा दशमी—

सर्वे॑न॒न्दन्ति॒ य॒शसा॑ग॒तेन॑स॒भासा॑हेन॒ सख्या॑स॒खायः॑ ।  
कि॒ल्वि॒प॒स्पृत्पितु॑पणि॒र्ह्येपा॑म॒रं॒हितो॑भ॒र्वति॒वाजि॑नाय ॥ १० ॥  
सर्वे॑ । न॒न्दन्ति॒ । य॒शसा॑ । आ॒ऽग॒तेन॑ । स॒भा॒ऽस॒हेन॑ । स॒ख्या ।  
स॒खायः॑ । कि॒ल्वि॒प॒स्पृत् । पि॒तु॒ऽसनिः॑ । हि । ए॒पा॒म् ।  
अ॒रम् । हि॒तः । भ॒र्वति॑ । वाजि॑नाय ॥ १० ॥

सखायः समानख्यानाः समानज्ञानाः सर्वे सख्याः मनुष्याः सभासाहेन सभां सोढुं श-  
क्नुवता सख्या ऋत्विजां प्रतिभूतेन यज्ञं प्रत्यागतेन यशसा यशस्विना सोमेन हेतुना नन्दन्ति  
हृष्टाभवन्ति सहि स एव सोमेषां जनानां किल्विपस्पृत् यः स्वस्मादन्यः पुरुषः श्रेष्ठतामश्रुते  
स किल्विपं भवति बाध्यत्वेन यथा पापं सदाचारैर्बाधितव्यं भवति तद्वत् पापरूपस्य शत्रो-  
र्बाधकः यद्वा यज्ञे साध्वनुपवचनाकरणेन यत्किल्विपमेषां जायते तत्र योबाधते सकिल्वि-  
पस्पृत् तथा त्वं पितुपणिः पितुरित्यन्नाम दक्षिणा वा तमेनेन सोमेन सनोति यजमानः

कृतरइवेति । तादृशाक्षियुक्ताः कर्णवन्तः कर्णोर्निष्ठचक्षुः गर्भावस्थायामेव केनापि निर्मित-  
विलइत्यर्थः यद्वा शरीरस्य शिरसोवाक्यं गते उच्चैः स्थिते कर्णविलक्षणकाशवन्तः तथा-  
चान्नायते—कच्छन्तीइत्येवउदगन्तामिति । तादृशः सखायः समानं स्वानं ज्ञानं येषामिति स-  
खायः तेषु वाक्येषु बाह्येष्विन्द्रियेषु समानज्ञानादित्यर्थः ते मनोजवेषु मनसा गम्यन्ते इति मनो-  
जवाः प्रज्ञायाः तेषु असमाः अनुत्पन्नाः बभूवुः भवन्ति तेषु मध्ये केचित् आदघ्नासः आस्यशब्द  
स्य वृषोदरादित्वादाकारादेशः आस्यदघ्नाः आस्यप्रमाणोदकाहृदाइव । मध्यमप्रज्ञानाह अथत्वे  
एके सर्वनामत्वाजसः शीभाषः उपकक्षासः कक्षसमीपप्रमाणोदकाहृदाइव अल्पोदकाइत्यर्थः ।  
अनेनाल्पप्रज्ञानाह । तथा त्वएके स्नात्वाः स्नावेः कृत्यार्थेत्वन् प्रत्ययः सच अर्हंकृत्यवृत्तश्चेत्यर्थः  
च भवति स्नानार्हाः अक्षोभ्योदकाहृदाइव दृष्टे दृश्यन्ते अनेन महामज्ञानाह उः पूरणः ।  
अक्षिमन्तः कर्णवन्तः सखायोक्षिचष्टेरित्यादिकं निरुक्तमत्र द्रष्टव्यं ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

हृदातृष्टेषुमनसोजवेषुयद्वाह्राणाःसंयजन्तेसखायः ।

अत्राहृत्त्वंविजहुर्वेद्याभिरोहं ब्रह्माणोविचरन्त्युत्वे ॥ ८ ॥

हृदा । तृष्टेषु । मनसः । जवेषु । यत् । ब्राह्मणाः । सम्यजन्ते ।

सखायः । अत्र । अहं । त्वम् । वि । जहुः । वेद्याभिः ।

ओहं ब्रह्माणः । वि । चरन्ति । ऊँ इति । त्वे ॥ ८ ॥

सखायः समानस्वयानाब्राह्मणाः हृदा बुद्धिमतां हृदयेन तृष्टेषु निश्चितेषु परिकल्पितेषु मन-  
सः जवेषु गन्तव्येषु वेदार्थेषु गुणदोषनिरूपणाय यद्यथा संयजन्ते संगच्छन्ते यजिरश्च संगत-  
करणवाची अत्रास्मिन्ब्राह्मणसंघे त्वं अविज्ञातार्थमेकं पुरुषं वेद्याभिर्वेदितव्याभिर्विद्याभिः प्र-  
वृत्तिभिर्वा विजहुः विशेषेण परित्यजन्ति अहेतिविनिश्चये । ओहब्रह्माणः ऊह्यमानं ब्रह्मविद्या-  
श्रुतिमतिबुद्धिलक्षणं येषां ते तथोक्ताः तादृशास्ते एके विद्वांसः विचरन्ति यथाकामं वेदार्थेषु  
विनिश्चयार्थं प्रवर्तन्ते उः प्रसिद्धौ । हृदातृष्टेषुमनसां प्रजवेषु इत्यादिनिरुक्तं द्रष्टव्यं ॥ ८ ॥

अथ नवमी—

इमेयेनार्वाङ्गपरश्चरन्तिनब्राह्मणासोनसुतेकरासः ।

नपुतेवार्चमभिपद्यं पापयासिरीस्तर्बतन्दतेअप्रजज्ञायः ॥ ९ ॥

इमे । ये । न । अर्वाक् । न । परः । चरन्ति । न । ब्राह्मणासः ।  
न । सुतेऽकरासः । ते । एते । वाचम् । अभिपद्य । पापया ।  
सिरीः । तच्चम् । तन्वते । अग्रजज्ञयः ॥ ९ ॥

अनया वेदार्थानभिज्ञानिद्यन्ते इमे ये अविद्वांसः अर्वाक् अर्वाचीनमधोभाविन्यस्मि-  
ग्लोके ब्राह्मणैः सह न चरन्ति ये परः परस्तादैवैः सह न चरन्ति ते ब्राह्मणासोब्राह्मणावेदा-  
र्थतत्परान् भवन्ति तथा सुतेकरासः सोमं सुतमभिपुवं कुर्वन्तीति सुतेकराऋत्विजः तेषां न  
भवन्ति अपजज्ञयः जानातेराहमहनइति किप्रत्ययः अविद्वांसः तएते मनुष्याः वाचं लौकिकीं  
अभिपद्य पाप्य तथा पापया पापकारिण्या वाचा युक्तास्ते सिरीः छन्दसीवनिपावितीप्रत्ययः  
सुपांसुलुगितिजसः सुः सीरिणोभूत्वा तच्चं लुपिलक्षणं तन्वते विस्तारयन्ति कुर्वन्तीत्यर्थः सर्व-  
था वेदार्थोज्ञेयइत्यभिप्रायः ॥ ९ ॥

सोमप्रयहणे सर्वेनन्दन्तीत्येषा । सूत्रितञ्च—सोमयास्तेमयोभुवइतितिस्रः सर्वेनन्दन्तिय-  
शसागतेनेति ।

सोपा दशमी—

सर्वेनन्दन्तियशसागतेनसभासाहेनसख्यासखायः ।  
किल्बिपस्पृत्पितुपणिर्होपांमरंहितोभर्वतिवाजिनाय ॥ १० ॥  
सर्वे । नन्दन्ति । यशसा । आहगतेन । सभासहेन । सख्या ।  
सखायः । किल्बिपस्पृत् । पितुऽसनिः । हि । एपाम् ।  
अरम् । हितः । भर्वति । वाजिनाय ॥ १० ॥

सखायः समानख्यानाः समानज्ञानाः सर्वे सख्याः मनुष्याः सभासाहेन सभां सोढुं श-  
क्नुवता सख्या ऋत्विजां प्रतिभूतेन यज्ञं प्रत्यागतेन यशसा यशस्विना सोमेन हेतुना नन्दन्ति  
हृष्टाभवन्ति सहि सएव सोमएषां जनानां किल्बिपस्पृत् यः स्वस्मादन्यः पुरुषः श्रेष्ठतामश्रुते  
स किल्बिपं भवति ग्राध्यत्वेन यथा पापं सदाचारैर्बोधितव्यं भवति तद्वत् पापरूपस्य शत्रो-  
र्बाधकः यद्वा यज्ञे साध्वनुप्रवचनाकरणेन यत्किल्बिपमेषां जायते तत् योवाधते सकिल्बि-  
पस्पृत् तथा त्वं पितुपणिः पितुरित्यजनाम् दक्षिणा वा तमेनेन सोमेन सनोति यजमानः

संभजतइति तादृशः तेषामन्नदक्षिणादावेत्यर्थः । किञ्च हितः पात्रेषु निहितः सोमः वाजिनाय इन्द्रियं वीर्यं वाजिनं तेषां वीर्याय तत्कर्तुं अरमठं पर्याप्तः समर्थो भवति । सर्वे नन्दन्ति यशसा गतेनेत्यन्वाह यशो वै सोमो राजेत्यादिकं । इन्द्रियं वै वीर्यं वाजिनमाजरसंहास्यै वाजिनं नापच्छिद्यत इत्यन्तं ब्राह्मणमन्त्रानुसंधेयं ॥ १० ॥

अथैकादशी-

ऋचां त्वपोऽपमास्ते पुपुष्वान् गायत्र्यन्त्रं त्वो गायति शर्करीपु ।  
ब्रह्मा त्वो वदति जातविद्यां यज्ञस्य मात्रां विमिमीत उत्वः ॥ १३ ॥ २४ ॥  
ऋचाम् । त्वः । पोऽपम् । आस्ते । पुपुष्वान् । गायत्रम् । त्वः ।  
गायति । शर्करीपु । ब्रह्मा । त्वः । वदति । जातविद्याम् ।  
यज्ञस्य । मात्राम् । वि । मिमीते । ॐ इति । त्वः ॥ ११ ॥ २४ ॥

अनया होत्रादिकृत्विक्कर्मणां विनियोगमाचष्टे त्वएको होत्रा ऋचां पोऽपं यथाविधिकर्मणि प्रयोगं पुपुष्वान् एको धातुरनुवादायः बह्वीर्ऋचः पुष्यन् शंसन् आस्ते त्वः एकः उद्गाता शर्करीपु शर्कर्यऋचः आभिर्ऋग्भिर्वृत्रं हन्तुमिन्द्रः समर्थो भूदिति शर्कर्यऋचः तासु गायत्रं समगायति त्वः एको ब्रह्मा च जातविद्यां जाते जाते कर्तव्ये मायधित्तादौ वेदयित्रीं वाचं वदति ब्रह्मा हि सर्वं वेदितुं योग्यो भवति खलु चादिष्टोपे विभाषेति न निघातः त्वः एको भव्यं यज्ञस्य मात्रां यज्ञोपमा मीयते अभिषवग्रहणादिकया क्रियया तां मात्रां यज्ञशरीरं विमिमीते अत्यर्थं निर्मिमीते । ऋचामेकः पोऽपमास्ते पुपुष्वान् होतर्गर्भनीत्यादि निरुक्तानुसारेणार्थोऽप्यधामि एवं बृहस्पतिर्वेदितवेदार्थज्ञानं तुष्टाव ॥ ११ ॥

॥ इत्यष्टमस्य द्वितीये चतुर्विंशोऽवर्गः ॥ २४ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दनिवारयन् । पुमर्थोऽधतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥ १ ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपाळसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये अष्टमाष्टके द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥



## ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥



यस्य निःश्वसितं वेदायोवेदेभ्योस्त्रिलं जगत् । निममे तमहं वन्देविद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥ १ ॥  
 प्राज्ञः श्रीसायणाचार्योऽव्याख्याय चरमेष्टके । स्फुटं द्वितीयमध्यायं तृतीयं वक्तुमुद्यतः ॥ २ ॥  
 तत्र देवानामिति नवचमनुवाकापेक्षया चतुर्थं सूक्तं आनुष्टुभं देवदेवत्यं लोकनाम्नः पु-  
 त्रौबृहस्पतिरांगिरसएव वा बृहस्पतिक्रैपिः अथवा दक्षस्य दुहितादितिक्रैपिः । तथाचानुक्रा-  
 न्त—देवानां नव लौक्योवाबृहस्पतिर्दाक्षायण्यदितिर्वा देवमानुष्टुभमिति । गतः सूक्तविनियोगः ।

तत्र प्रथमा—

ॐ देवानां नु वयं जाना प्रवोचाम विपन्यया ।  
 उक्थेपुं शस्यमानिपु यः पश्यात् उत्तरे युगे ॥ १ ॥

देवानाम् । नु । वयम् । जाना । प्र । वोचाम् । विपन्यया ।  
 उक्थेपुं । शस्यमानिपु । यः । पश्यात् । उत्तरे । युगे ॥ १ ॥

अदितिर्दाक्षायण्यनेन सूक्तेन स्वयं यथादित्यानजनयत् तद्वतीति बृहस्पतिक्रैपिपक्षे स-  
 क्रैपिः अदितेः सकाशात् आदित्योत्पत्तिप्रकारमाह वयं देवानामादित्यानां जाना जन्मानि प्र-  
 वोचाम प्रकथयाम विपन्यया विस्पष्टया वाचा वयमिति वोचामेति चोभयत्र पूजार्थं बहुवच-  
 नं । अथैक्यदाह योदेवानांगणः पूर्वं युगे उत्पन्नोपि उक्थेपु शस्यमानेपु यागे शस्तेष्वनुष्ठीयमा-  
 नेपु उत्तरे युगे वर्तमानं स्तुवन्तं स्तोतारं पश्यात् पश्यति अनेकेष्वपि युगेपु गतेषु कर्मसु स्तूय-  
 मानोवर्ततइत्यर्थः ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

ब्रह्मणस्पतिरेतासंकर्मारं इवाधमत् । देवानां पूर्व्ये युगे संतः सदा जायत ॥ २ ॥

ब्रह्मणः । पतिः । एता । सम् । कर्मारः इव । अधमत् ।

देवानाम् । पूर्व्ये । युगे । असन्तः । सन्तः । अजायन्त ॥ २ ॥

वसुणोन्नस्य पतिरदितिः एवाएतानि देवानां जन्मानि कर्मारब्धव सपथा भस्त्रया अग्निं उपधमति प्रज्यस्तनार्थं एवं समधमव उदपादयदित्यर्थः । देवानां पूर्वे युगे आदिस्थावित्यर्थः । तेषामुपादानकारणादसतोनामरूपवर्जितत्वेनासत्समानाद्ब्रह्मणः सकाशात्सत् नामरूपविशिष्टं देवादिकं अजायत प्रादुरभूत् । असद्वाद्दमग्रआसीत्ततोवैसदजायतेति हि श्रुतिः । न सदात्मकस्य प्रपञ्चस्यासत्कारणत्वं युक्तमिति वाच्यं छन्दोगैः कथमसत्तः सन्नायेतेत्यसत्कारणत्वमाक्षिप्य सदेवसोम्येदमग्रआसीदित्यवधारितत्वात् । तर्हि असत्कारणप्रतिपादकवाक्यानां का गतिरिति चेत् तेषामव्याकृतत्वाभिप्रायत्वात् तन्मोदन्तर्ह्यव्याकृतमासीदित्यादिश्रुतेः । यद्येवं तर्ह्यदितेः सकाशात्कथं देवाद्युत्पत्तिः बायोरग्निरित्यादिबद् अधिष्ठानसकाशादुत्पत्तेः यद्वा देवानां कारणभूतं सदसतोब्रह्मणः सकाशादुत्पन्नमिति योजनादुक्तन्यायोस्मिन्पक्षेऽपि समान एव ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

देवानां युगे प्रथमे सतः सदा जायत ।

तदाशा अजानन्त तदुत्तानपदस्परि ॥ ३ ॥

देवानां । युगे । प्रथमे । असतः । सत् । अजायन्त । तत् ।

आशाः । अनु । अजायन्त । तत् । उत्तानपदः । परि ॥ ३ ॥

पूर्वार्धमुक्तं तदन्वाशादिशो जायन्त तत्परि तदन्वित्यर्थः उत्तानपदः उत्तानमूर्ध्वतानं पद्यन्ते इत्युत्तानपदोदृक्षाः ते अजायन्त प्रादुरभवन् ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

भूर्जज्ञ उत्तानपदो भुव आशा अजायन्त ।

अदितेर्दक्षो अजायत दक्षाददितिः परि ॥ ४ ॥

भूः । जज्ञे । उत्तानपदः । भुवः । आशाः । अजायन्त । अदितेः ।

दक्षः । अजायत । दक्षात् । ऊँ इति । अदितिः । परि ॥ ४ ॥

भूरुत्तानपदोवृक्षान् जज्ञे तथा भुवः सकाशादाशाअजायन्त तथा अदितेर्दक्षः अजायत उत्पन्नः दक्षादु दक्षादपि अदितिः पर्यजायत नस्वोत्पन्नं कार्यं स्वस्यैव कारणमपि भवतीति विप्रतिपिद्धमिति याच्यं यास्काचार्यः इदमेव वाक्यमुदाहृत्य विरोधमाशंक्य पर्यहरत् तथाहि—अदितेर्दक्षोजायत दक्षाद्वा अदितिः परीतिच तत्कथमुपपद्येत समानजन्मानौस्यातामित्यपि वा देवधर्मेणेतेरेतरजन्मानौ स्यातामितेरेतरप्रकृतीर्इति ॥ ४ ॥

अदितिदेवताके पशौ अदितिर्हजनिष्टेत्येषा हविषोनुवाक्या । सूत्रितंच—अदितिर्हजनिष्ट सुत्रामाणंपृथिवीद्यामनेहसमिति ।

सैषा पंचमी—

अदितिर्हजनिष्टदक्षयादुहितातव ।

तां देवा अन्वजायन्त भद्रा अमृतवन्धवः ॥ ५ ॥ १ ॥

अदितिः । हि । अजनिष्ट । दक्ष । या । दुहिता । तव । ताम् ।

देवाः । अनु । अजायन्त । भद्राः । अमृतवन्धवः ॥ ५ ॥ १ ॥

हे दक्ष या तव दुहिताभूत् सा अदितिर्जनिष्ट हि पुत्रानादित्यान् तदेवाह तां देवा अन्वजायन्त भद्राः स्तुत्या भजनीया अमृतवन्धवः अमरणवन्धनाः ॥ ५ ॥

॥ इत्यष्टमस्य तृतीये प्रथमोवर्गः ॥ १ ॥

अथ षष्ठी—

यद्देवा अदः सलिले सुसंब्धा अतिष्ठत ।

अत्रावो नृत्यतामिव तीव्रैरेणुरपायत ॥ ६ ॥

यत् । देवाः । अदः । सलिले । सुसंब्धाः । अतिष्ठत । अत्र ।

वः । नृत्यतामिव । तीव्रः । रेणुः । अप । आयत ॥ ६ ॥

अनयोत्तरेण चादित्याः स्तूयन्ते यद्यदा हे देवाः अदःअमुष्मिन्सल्लिष्टे यूयं सुसंरब्धाः  
सुष्टु लब्धात्मानोतिष्ठतस्थितवन्तः । आपोवाइदंसर्वमपएवससजांदायितिश्रुतिस्मृती । अत्रास्मिन्  
सल्लिष्टेनृत्पतामिव वोमुष्माकं संबन्धो तीमोदुःसहोरेणुरंगभूतएकः अपायत अपागच्छत दिवं  
पति गतइति सूर्याभिषायं परामार्तण्डमास्पदिति वक्ष्यति ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी—

यद्देवायतयोपथाभुवनान्यपिन्वत ।

अत्रासमुद्रआगूह्ममासूर्यमजभर्तन ॥ ७ ॥

यत् । देवाः । यतयः । यथा । भुवनानि । अपिन्वत । अत्र ।

समुद्रे । आ । गूह्मम् । आ । सूर्यम् । अजभर्तन ॥ ७ ॥

यद्यदा हे देवायतयोपथा वृष्ट्या नियमयन्तीति वा अवर्षणेन यातयन्तीति वा यतयोमे  
घाः ते यथा उदकैर्भुवनानि लोकं पूरयन्ति तद्वत् स्वतेजोभिः अपिन्वत पूरितवन्तः अत्र स  
मुद्रेषु आगूह्मं निगूह्मं सूर्यं प्रातरुदयाय आजभर्तन आहववन्तः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

अष्टौपुत्रास्तो अदितेर्येजातास्तन्वस्परि ।

देवाँउपमैत्सप्तभिः परामार्ताण्डमास्पत् ॥ ८ ॥

अष्टौ । पुत्रास्तः । अदितेः । ये । जाताः । तन्वः । परि । देवान् ।

उप । प्र । ऐत् । सप्तभिः । परा । मार्ताण्डम् । आस्पत् ॥ ८ ॥

अष्टौ पुत्रास्तः पुत्राः मित्रादयः अदितेर्भवन्ति ये अदितेस्तन्वः परि शरीरात् जाता उत्पन्नाः  
अदितेरष्टौ पुत्रा अश्वर्मुवाक्षणे शरिगणिताः । तथाहि— ताननुक्रमिष्यामोपित्रथ्वरुणश्च धाताचा  
र्यमाच अंशश्च भगश्च विवस्वानादित्यश्चेति । तथाहि तत्रैव मदेशान्तरे अदितिं प्रस्तुत्या  
मन्तार्त—तस्याउच्छेपणमदधुस्तव्प्राप्नात् सारेतोधत् तस्यैवत्वारआदित्या अजायन्त सा-  
द्वितीयमपचदित्यादिनाष्टानामादित्यानामुत्पत्तिर्वणिता । सादितिः सप्तभिः पुत्रैर्देवानुपमैत् उपा  
गच्छत अष्टमं पुत्रं मार्ताण्डं सूर्यं परास्पत् उपरिषाक्षिपदित्यर्थः ॥ ८ ॥

अथ नवमी—

सप्तभिः पुत्रैरदितिरुपप्रैत्पूर्य्ययुगम् ।

प्रजायैमृत्यवे त्वत्पुनर्माता ण्डमाभरत् ॥ १ ॥ २ ॥

सप्तभिः । पुत्रैः । अदितिः । उप । प्र । ऐत् । पूर्य्यम् । युगम् ।

प्रजायै । मृत्यवे । त्वत् । पुनः । माता ण्डम् । आ ।

अभरत् ॥ १ ॥ २ ॥

पूर्वमद्योक्तवार्थः पुनरत्रोच्यते सप्तभिर्माताँडव्यतिरिक्तैर्मित्रादिभिरदितिः पूर्य्यपुराणमुत्तमं युगं उपमैव उपगता अथ प्रजायै प्राणिनामुत्पत्तये मृत्यवे तेषां मरणाय माताँडं मृताव्युद्धादण्डाज्जातं माताँडिनामानं सूर्यं पुनराभरदाहरत् घृष्टोक्ते आधारयत् प्राणिमरणजननादीनां सूर्योदयास्तमयायत्तता स्फुटा । तस्यै व्युद्धमाण्डमजायतेत्यादिवास्तर्पणं ॥ १ ॥

॥ इत्यष्टमस्य तृतीये द्वितीयोवर्गः ॥ २ ॥

जनिष्ठाइत्येकादशर्चं पंचमं सूक्तं शक्तिपुत्रस्य गौरिवीतिरार्थं मारुतं त्रैदुर्भं । तथाचानुक्रान्तं—जनिष्ठाएकादश गौरिवीतिरिति । अग्निष्टोमे मरुत्वतीये शस्त्रे इदं सूक्तं निविद्धानं सूत्रितं च—जनिष्ठाउग्रइत्येकभूयसीः शस्त्रा मरुत्वतीयां निविदं दध्यादिति । सौमिकचातुर्मास्येषु वैश्वदेवेभ्येतन्मरुत्वतीयं निविद्धानं । सूत्रितं च—जनिष्ठाउग्रउग्रोजज्ञइति माघ्यन्दिनइति । महाघ्नतेपि निष्केवल्ये एतत्सूक्तं । तथैव पंचमारण्यके सूत्रितं—जनिष्ठाउग्रः सहसेतुरायं इति निविद्धानमिति ।

तत्र प्रथमा—

जनिष्ठाउग्रः सहसेतुरायं मन्द्रओजिष्ठो बहुलाभिमानः ।

अवर्धन्निन्द्रं मरुतं धिदन्नं मातायद्दीरं दधन् दधनिष्ठा ॥ १ ॥

जनिष्ठाः । उग्रः । सहसे । तुरायं । मन्द्रः । ओजिष्ठः ।

बहुलः अभिमानः । अवर्धन् । इन्द्रम् । मरुतः । चित् ।

अन्नं । माता । यत् । वीरम् । दधन्त । धनिष्ठा ॥ १ ॥

हे इन्द्र सहसे बलाय तुराय शत्रूणां हिंसनाय त्वं उग्रवदूर्णबलोजनिष्ठाः अजायथाः ।  
कीदृशस्त्वं मन्द्रः स्तुत्यः ओजिष्ठः ओजः शारीरवलं अविशयेन तद्वाक् बहुलाभिमानः भूमि-  
ष्ठाभिमानो ईदृशं महानुभावं इन्द्रं अत्र वृत्रवधे मरुतश्चित् मरुतोप्यवर्धन् स्तुत्या साहाय्येन  
या वर्धितवन्तः यद्यदा धनिष्ठाधारयित्री इन्द्रमाता वीरं दधनत् आधारयत् ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

द्रुहोनिपत्तापृशनीचिदेवैःपुरुशंसेनवावृधुष्टइन्द्रम् ।

अभीवृतेवतामहापदेनध्वान्तात्प्रपित्वादुदरन्तगर्भाः ॥ २ ॥

द्रुहः । नि॒ष्ट॒त्ता । पृ॒श॒नी । चि॒त् । ए॒वैः । पु॒रु । शं॒सेन॑ । वृ॒धुः ।

ते । इन्द्र॑म् । अ॒भि॒वृ॒ता॒इ॒व । ता । म॒हा॒प॒दे॒न॑ ।

ध्वा॒न्ता॒त् । प्र॒पि॒त्वा॒त् । उ॒त् । अ॒र॒न्त॒ । गर्भाः॑ ॥ २ ॥

द्रुहोऽधोऽधुरिन्द्रस्य पृशनी चिव सेनापि निपत्ता तत्तन्निधौनिपण्णाभूत् एवैर्गन्दुभिर्मरु-  
द्भिः सहितमिन्द्रं निपण्णेति संबन्धः तेषां मरुतः पुरुषभूतेन शंसेन स्वोत्रेण इन्द्रं ववृधुरव-  
र्धन्त वृत्रं जिघांसन्तं अथ महापदेन महता व्रजेन अभीवृतेव परिवृत्वानीव गवादीनि तानि य-  
था आवरणापगमे निर्गच्छन्ति तद्वत्ता तान्युदकानि ध्वान्तादन्धकाररूपात् प्रपित्वात् आस-  
न्नात् मामावृत्राद्गर्भाः गर्भभूतान्युदकानि उदरन्तउदगच्छन् ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

ऋष्वानेपादाप्रयज्जिगास्यवर्धन्वाजाउतयेचिदन्न ।

त्वमिन्द्रसालारुक्कान्तसहस्रमासंदधिपेअश्विनावृत्याः ॥ ३ ॥

ऋ॒ष्वा । ते । पा॒दा । प्र॒ । य॒त् । जि॒गा॒सि । अ॒व॒र्ध॒न् । वा॒जाः ।

उ॒त । ये । चि॒त् । अ॒न्नं । त्व॒म् । इन्द्र॑ । सा॒ला॒रु॒कान् । स॒ह॒स्र॑म् ।

आ॒स॒न् । द॒धि॒पे । अ॒श्वि॒नां । आ । व॒रु॒त्याः ॥ ३ ॥

हे इन्द्र ते पादौ ऋष्या महान्तौ तादृशस्त्वं यद्यदा जिगासि गच्छसि तदानीं वाजाङ्ग-  
वः अवर्धन् अवर्धयन् । उतापि च येचित् ये केचन देवाः सन्ति ते अपि अवर्धयन् हे इन्द्र  
त्वं सहस्रं सालावृकान् आसन्न आस्ये दधिपेधारयसि तदानीमश्विना अश्विनावपि  
आववृत्त्याः आवर्तये ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

समनातूर्णिरुपयासियज्ञमानासत्यासख्यायवक्षि ।  
वसाव्यामिन्द्रधारयःसहस्राश्विनाशूरददतुर्मघानि ॥ ४ ॥

समना । तूर्णिः । उप । यासि । यज्ञम् । आ । नासत्या ।  
सख्याय । वक्षि । वसाव्याम् । इन्द्र । धारयः । सहस्रा ।  
अश्विना । शूर । ददतुः । मघानि ॥ ४ ॥

हे इन्द्र समना संग्रामे तूर्णिः त्वरमाणोऽपि यज्ञमुपयासि उपगच्छसि तदानीं नासत्या  
अश्विनौ सख्याय वक्षि वहसि हे इन्द्र वसाव्यां वसुसमूहं सहस्रा सहस्रां बहुसंख्यां धारयः  
धारयसि अस्माकमर्थाय हे शूर अश्विना अश्विनावपि तवानुचरौ मघानि धनानि ददतुः  
अस्मभ्यं प्रयच्छतः ॥ ४ ॥

अथ पंचमी—

मन्दमानऋतादधिप्रजायैसरिवशिरिन्द्रं इषिरेतिरथम् ।  
आभिर्हिमाया उपदस्युमागन्मिहः प्रतन्ना अवपत्तमांसि ॥ ५ ॥ ३ ॥

मन्दमानः । ऋतात् । अधि । प्रजायै । सरिवशिरिन्द्रः । इन्द्रः ।  
इषिरेतिरथम् । अर्थम् । आ । आभिः । हि । मायाः । उप । दस्युम् ।  
आ । अर्गात् । मिहः । प्र । तन्नाः । अवपत् । तमांसि ॥ ५ ॥ ३ ॥

इन्द्रः ऋतात् यज्ञात् अधि इषिरेभिः गमनशीलैः सखिभिर्मरुद्भिः सहमन्दमानोमायन् प्रजामै मजमानायाथ धनं प्रयच्छति सचेन्द्रः आभिः प्रजाभिः निमित्तभूताभिः मायाः दस्यु-  
संवन्धिनीर्विनाशयितुं दस्युमुपागात् सइन्द्रः तन्नाः अवर्षणेन ग्वापयित्रीर्मिहोवृष्टीः प्रावपत् त-  
मांसि च प्रावपत् व्यनाशयदित्यर्थः ॥ ५ ॥

॥ इत्यष्टमस्य तृतीयेतृतीयोवर्गः ॥ ३ ॥

अथ पृष्टी-

सनामानाचिद्धसयोन्यस्माअर्वाहन्निन्द्रउपसोयथानः ।  
ऋष्वैरगच्छःसखिभिर्निकामैःसाकंप्रतिष्ठाहृद्याजघन्थ ॥ ६ ॥  
सङ्नामाना । चित् । ध्वसयः । नि । अस्मै । अर्वा । अहन् । इन्द्रः ।  
उपसः । यथा । अनः । ऋष्वैः । अगच्छः । सखिभिः ।  
निःकामैः । साकम् । प्रतिस्था । हृद्या । जघन्थ ॥ ६ ॥

अयमिन्द्रोवृषं हन्तुं सनामानाचिद्धसमाननामानौ निव्वसयः न्यगमयत् अयेन्द्रस्त्वं  
वृषमवाहन् अवहतवान् यथोपसोऽनः शकटमवनाशितवान् तद्वत् । अथमत्यक्षेणोच्यते हे इन्द्र  
त्वं ऋष्वैर्दत्तिर्मरुद्भिर्वा निकामैः नितरां वृषवधं कामयमानैः सखिभिर्मरुद्भिः साकं वृषं हन्तुं  
अगच्छः आगत्य च प्रतिष्ठा प्रतिष्ठानानि शरीराणि हृद्या हृद्यानि रमणीयानि जघन्थ हृत्-  
यानसि हन्तेस्थलि उपदेशेत्वतइतीदमविषेधः ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी-

त्वंजघन्धनमुचिंमस्वस्युंदासैरुण्वानऋषयेविर्मांयम् ।  
त्वंचकथमनवेस्योनान्पूयोदेवत्राअसेवयानान् ॥ ७ ॥

त्वम् । जघन्थ । नमुचिम् । मस्वस्युम् । दासम् । रुण्वानः ।  
ऋषये । विःमांयम् । त्वम् । चकथम् । मनवे । स्योनान् । पूयः ।  
देवत्रा । असेसाइव । यानान् ॥ ७ ॥



हे इन्द्र त्वं नमुचिं एतत्संज्ञकमसुरं जघन्थ हतवानसि कीदृशं मत्तस्युं ऋपेयं विधा-  
तुमिच्छन्तं यद्वा त्वदीयं धनमिच्छन्तं किं कुर्वन् दासं उपक्षपयितारं नमुचिमसुरं ऋपये मनवे  
विमायं विगतमायं कृण्वानः कुर्वन् । किंच त्वं देवत्रा देवेषु मध्ये मनवे ऋपये सामान्येन म-  
नुष्याषवा पथोमार्गान् स्थोनान् चकर्थं कृतवानसि अथवा देवत्रा देवेषु मध्ये गन्तव्यान् मा-  
र्गानिति वा संबन्धः स्थोनान् चकर्थेत्युक्तमेव विवृणोति अजसेवयानानिति इवेत्येवकारार्थं  
अजसैव अकुटिलेनैव यानान् गन्तुन् मार्गान् अकरोः अथवा मार्गेणाकुटिलेनैव गन्तुन् चकर्थं  
यथा लोके शीघ्रं गतोमार्गइति मार्गस्य गन्तव्योपचारः तद्ददत्रापि यावत्वं द्रष्टव्यं ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

त्वमेतानिपप्रिपेविनामेशान्द्रदधिपेगभस्तौ ।  
अनुत्वाद्देवाःशर्वसामदन्धुपरिवुध्वान्वनिनश्चकर्थ ॥ ८ ॥

त्वम् । एतानि । पप्रिपे । वि । नाम । ईशानः । इन्द्र ।  
दधिपे । गभस्तौ । अनु । त्वा । देवाः । शर्वसा ।  
मदन्ति । उपरिवुध्वान् । वनिनः । चकर्थ ॥ ८ ॥

हे इन्द्र त्वं एतानि नाम नामानि नामकान्युदकानि विपप्रिपे विपूरयसि हे इन्द्र ईशा-  
नः सर्वस्येश्वरस्त्वं गभस्तौ हस्ते दधिपे धारयसि वज्रं धनं वा । किंच त्वा त्वां शर्वसा घले-  
नोपेतं देवाः सर्वे अनुमदन्ति अनुष्टुवन्ति सत्वं वनिनउदकवतोमेघान् रश्मीन्वा उपरिवुध्वान्  
उपरिमूलान् अधोमुखान् चकर्थं कृतवानसि ॥ ८ ॥

अथ नवमी—

चक्रंयदस्याप्स्वानिपत्तमुतोतदस्मैमध्विच्चच्छयात् ।  
पृथिव्यामतिपितृयदूधःपथोगोष्वदधाओषधीषु ॥ ९ ॥

च॒क्रम् । यत् । अ॒स्थ । अ॒प्सु । आ । नि॒ःस॑त्तम् । उ॒तो इति॑ । तत् ।  
अ॒स्मै । मधु॑ । इत् । च॒च्छ॒द्यात् । पृथि॒व्याम् । अति॑ऽसितम् ।  
यत् । ऊ॒र्धः । प॒र्यः । गो॒र्षु । अ॒द॒धाः । ओ॒र्षधी॑षु ॥ ९ ॥

परमासित्वेहननार्थं उतोचिद् अपिवा अस्माइन्द्राय मध्वितद् उदकमपि चच्छद्याद्  
पृथिव्यामपि पितृविमुक्तं यदधर्मं स्थि उदकमस्ति ननापो गोष्ठादिषु वा दधाति ॥ ९ ॥

अथ दशमी—

अ॒श्वा॒दि॒या॒येति॑ यद्दन्त्यो॒ज॒सो॒जा॒त॒मु॒त॒म॒न्य॑ ए॒नम् ।  
म॒न्यो॒रि॒या॒य॒ह॒र्म्ये॒पु॒त॒स्थौ॒यतः॑ म॒ज॒ज्ञ॒इन्द्रो॑ अ॒स्य॒वेद॑ ॥ १० ॥

अ॒श्वा॒त् । इ॒या॒य॒ । इति॑ । यत् । व॒द॒न्ति॑ । ओ॒ज॒सः । जा॒तम् ।  
उ॒त । म॒न्ये॒ । ए॒नम् । म॒न्योः । इ॒या॒य॒ । ह॒र्म्ये॒पु॒ । त॒स्थौ॒ ।  
यतः॑ । म॒ज॒ज्ञ॒ । इन्द्रो॑ । अ॒स्य॒ । वे॒द ॥ १० ॥

इन्द्रसामर्थ्यं दृष्ट्वा केचिदेनमश्वादादित्यादियाय उदितवानिति वदन्ति यद्यपि उत  
तथाप्यहमेनमोजसोवलाजातं मन्ये जानामि अस्म तेजस्वित्वं दृष्ट्वा सूयादुत्पन्नइति तेषां म-  
तिः अहं त्वोजःपदार्थाजातइति मन्ये यतोर्मं वृत्रादीन् हतवान् इति अथयामं मन्योः क्रोधा-  
दियाय उदितवान् अतोहर्म्येषु शत्रुसंयन्त्रिषु युद्धेषु हर्म्येष्वेव वा तस्थौ तिष्ठति यतोर्मं मजज्ञे  
उत्पन्नइतीन्द्रप्राप्त्यै त्वस्येत्यर्थः सामर्थ्यं वेद जानाति न ह्यन्योक्तास्तुमीहे ॥ १० ॥

अथैकादशी—

व॒र्यः॑ सु॒प॒र्णा॒उ॒र्ष॑सेदु॒रिन्द्रं॑ प्रि॒य॒मे॒धा॒ऋ॒प॒यो॒ना॒ध॒मा॒नाः ।  
अ॒प॒ञ्चान्त॑मू॒र्ण॒हि॒पू॒र्धि॒चक्षु॑र्मु॒मु॒ग्धि॒स्मान्नि॒धये॑ववृ॒द्धान् ॥ ११ ॥ १॥ २॥

व॒र्यः । सु॒प॒र्णाः । उ॒र्ष॑ । से॒दुः । इन्द्रं॑ । प्रि॒य॒मे॒धाः । ऋ॒प॒यः ।  
ना॒ध॒मा॒नाः । अ॒प॒ । ञ्चा॒न्तम् । ऊ॒र्ण॒हि॒ । पू॒र्धि॒ । चक्षुः॑ ।  
मु॒मु॒ग्धि॒ । अ॒स्मान् । नि॒धया॑ऽद्व । वृ॒द्धान् ॥ ११ ॥ १ ॥ २ ॥

वयोगन्तारः सुपर्णाः सुपतना आदित्यरश्मयइन्द्रमुपसेदुरुपसन्ना अभवन् । कीदृशाः प्रियमेधाः प्रिययज्ञाः ऋषयो द्रष्टारः नाधमानाः प्रज्ञां याचमानाः याचनप्रकार उच्यते हे इन्द्र ध्वान्तमन्धकारमपोर्णुहि परिहर पूर्धि पूरय च चक्षुस्तेजः मुमुग्धि मोचय चास्मान् निधयेव वद्मान् निधा पाश्या भवति पाश्या पाशसमूहः पाशसमूहेन वद्मान् यथा मुंचन्ति तद्वद अवयवोर्वेधं हुवचनमित्यादिकं निरुक्तं द्रष्टव्यं ॥ ११ ॥

॥ इत्यष्टमस्य तृतीये चतुर्थोवर्गः ॥ ४ ॥

वसूनामिति पल्लवं षष्ठसूक्तं ऋष्याद्याः पूर्ववत् । वसूनां पलित्यनुक्रान्तं । गतो विनियोगः ।

तत्र प्रथमा—

वसूनां वा चर्कपे इयक्षन्धिया वा यज्ञैर्वा रोदस्योः ।

अर्वन्तो वा ये रयिमन्तः सा तौ वनुं वा ये सुश्रुणं सुश्रुतो धुः ॥ १ ॥

वसूनाम् । वा । चर्कपे । इयक्षन् । धिया । वा । यज्ञैः ।

वा । रोदस्योः । अर्वन्तः । वा । ये । रयिमन्तः । सा तौ ।

वनुम् । वा । ये । सुश्रुणम् । सुश्रुतः । धुरिति धुः ॥ १ ॥

इयक्षन् धनानि दातुमिच्छन् इन्द्रो वसूनां धनानां लाभाय वा चर्कपे अपकृष्यते धिया वा धीः कर्म धार्यमाणत्वात् युद्धादिकर्मणा वा निमित्तेनापकृष्यते यज्ञैर्वा निमित्तभूतैः कृष्यते कैरिति उच्यते रोदस्योर्वा वापृथिव्योः संवन्धिभिर्देवैः मनुष्यैश्चेत्यर्थः सा तौ संग्रामे भेतव्ये सति ये अर्वन्तो गच्छन्तोरयिमन्तो भवन्ति तैरप्याकृष्यते ये वनुं वा हिंसां वा सुश्रुणं सुप्रसिद्धां अग्न्यन्तर्दुर्जयविषयां सुश्रुतः सुश्रवसः प्रसिद्धाः कुर्वन्ति तैरपीन्द्र आकृष्यते इति ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

हवंपा मसुरो नक्षत्रांश्रवस्यतामनं सानि सतक्षाम् ।

चक्षाणा यत्र सुविताय देवाद्यौ नवारंभिः कृण्वन्तु स्वैः ॥ २ ॥

हवः । ए॒षाम् । अ॒सुरः । न॒क्षत॒ । द्याम् । अ॒व॒स्य॒ता । म॒नसा ।  
 नि॒स॒त॒ । क्षाम् । च॒क्षा॒णाः । य॒त्र । सु॒वि॒तार्य॑ । दे॒वाः ।  
 द्यौः । न । वारि॑भिः । कृ॒णव॑न्त । स्यैः ॥ २ ॥

एषामनुष्ठातृणामंगिरसां हवआह्वानशब्दः असुरइन्द्रस्य पेरकोद्यां दिवं नक्षत व्यामोद  
 वषत्याइन्द्रसंबन्धिनोदेवाः अवस्यता अनभिच्छवा मनसा क्षां पृथिवीं नींसत मामुवन्तः यत्र  
 यस्यां पृथिव्यां चक्षाणाः पणिभिरपहतागाः पश्यन्तोदेवाः सुविताय सुष्ठु हिताय स्वात्मनोऽप्यु  
 द्याय द्यौ न आदित्यइव वारिभिः वरणीयैः स्वैस्तेजोभिः कृणवन्त प्रकाशमकुर्वन् गवां मदा  
 नायान्धकारमपनेतुमिति शेषः । अथवा एषां यज्विनामपहतानां मवां हवः असुरः इन्द्रस्य पेर  
 पिता सन् नक्षत इन्द्रपेरितांगिरसः अवस्यता अन्नं कीर्त्तिं वा इच्छता मनसा क्षां भूमिं नि  
 सत अनुष्ठातृणां गाः मदर्शयितुमित्यर्थः । इतरत्समानं ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

इ॒यमे॒षाम॒मृ॒तानां॑ गीः स॒र्वता॑ता॒येरु॒पण॑न्त॒रत्न॑म् ।  
 धि॒यं च॒ यज्ञं॑ च॒ साध॑न्त॒स्तेनो॑ धान्तु॒ वस॑व्यं १ म॒सामि ॥ ३ ॥  
 इ॒यम् । ए॒षाम् । अ॒मृ॒तानाम् । गीः । स॒र्वता॑ता । ये ।  
 रु॒प॒ण॒न्त । रत्न॑म् । धि॒यम् । च॒ । य॒ज्ञम् । च॒ । सा॒ध॒न्तः ।  
 ते । नः । धा॒न्तु । व॒स॒व्यम् । अ॒सामि ॥ ३ ॥

इयमेषाममृतानां यष्टव्यानां देवानां गीः स्तुतिः क्रियते इति शेषः ये देवाः सर्वताता  
 सर्वतातौ यज्ञे रूपणन्त प्रयच्छन्ति याध्यन्ते वा रत्नं रमणीयं धनं धियं चास्मदीयां स्तुतिं य  
 ज्ञं च साधन्तः साधयन्तस्तेनोत्सर्ज्यं वसव्यं वसुसमूहं असामि अनल्पं असाधारणं वा धान्तु  
 मपच्छन्तु ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

आ॒त॒त्त॑ इ॒न्द्रा॒यवः॑ प॒नन्ता॑ मि॒य ऊ॒र्वगो॑ मे॒न्तं॑ ति॒तृत्सा॑न् ।  
 स॒कृ॒त्त्वं॑ १ ये पु॒रु॒षा॒म॒र्हो॑ स॒हस्र॑धा॒रा॒वृ॒हता॑ दु॒दु॒क्षन् ॥ ४ ॥

आ । तत् । ते । इन्द्र । आयवः । पनन्त । अग्नि । ये । ऊर्वम् ।  
गोऽमन्तम् । तितृत्सान् । सकृत्स्वम् । ये । पुरुषपुत्राम् । महीम् ।  
सहस्रधाराम् । बृहतीम् । दुधुक्षन् ॥ ४ ॥

हे इन्द्र ते तव आयवोमनुष्याअंगिरसस्तत्तदा आपनन्त आ सर्वतः पनन्त स्तूयन्तेगि-  
रसोगोमन्तमूर्ध्वं संधं पणिभिरपहतं प्राप्तं तितृत्सान् हिंसितुमैच्छन् तदेहिंसार्थस्य सन्नन्तस्य  
लेट्योडागमः यद्योगाद्विधातः अग्न्यस्तस्वरः । येचांगिरसः सकृत्स्वं या सकृद स्रूते सा स-  
कृत्स्रुः तां सकृत्पुत्रां बह्वोपधिवनस्पतिरूपपुत्रां सहस्रधारां बहुलकामानामुत्पाद-  
यित्रीं बृहतीं विस्तृतां महीं भूमिं यद्वा पुरुषां बह्वोपधिवनस्पतिरूपपुत्रां सहस्रधारां बहुका-  
मवर्षित्रीं महीं महतीं पूज्यां वा बृहतीं परिमाणरहितां दिवं दुधुक्षन् दुदुहुः ते पनन्तेति संचन्धः  
सकृद्वधौरजायतेत्यार्थकं ॥ ४ ॥

अथ पंचमी-

शर्चीवृन्द्रमवसेरुणुध्वमनानतंदमयन्तंपृतन्यून ।  
ऋभुक्षणमघवानंसुवृक्तिंभर्तायोवज्रनर्यंपुरुक्षुः ॥ ५ ॥

शर्चीवः । इन्द्रम् । अवसे । रुणुध्वम् । अनानतम् । दमयन्तम् ।  
पृतन्यून । ऋभुक्षणम् । मघवानम् । सुवृक्तिम् । भर्ता ।  
यः । वज्रम् । नर्यम् । पुरुक्षुः ॥ ५ ॥

हे शचीवः कर्मवन्तोयजमाणाः व्यत्ययेनैकवचनं इन्द्रं देवमवसे रक्षणाय रुणुध्वं कु-  
रुध्वं कीदृशमिन्द्रं अनानतं कदाचिदपि परेषामनवनतं पृतन्यून पृतनाइच्छतः शत्रून् दमयन्तं  
वशं प्रापयन्तं ऋभुक्षणं महान्तं मघवानं धनवन्तं सुवृक्तिं सुदुतिं यः पुरुक्षुः बहुशब्दइन्द्रेण-  
र्यं नरेभ्योहितं असुरविघातकत्वात् वादृशं वज्रं भर्ता विभर्ति तमिन्द्रमवसे रुणुध्वमिति ॥ ५॥

निष्केवल्ये मद्वावनेत्येषा धाम्या । सूत्रितंच-यद्वावानेति धाम्या पिचासुवत्परसिनइ-  
तिसामप्रगाथइति । महाव्रतेष्येषा वथेवपंचमारण्यकेसूत्रितंच-यद्वावानेतिधाम्या सददोहाइति ।

सैषा षष्ठी—

यद्वावानंपुरुतमंपुरापाळावृत्रहेन्द्रोनामान्यप्राः ।

अचेतिप्रासहस्पतिस्तुविष्मन्यदीमुश्मसि कर्तवे करत्तत् ॥ ६ ॥ ५ ॥

यत् । ववानं । पुरुतमम् । पुरापाट् । आ । वृत्रहृहा । इन्द्रः । नामानि ।

अप्राः । अचेति । प्रहसहः । पतिः । तुविष्मान् । यत् ।

ईम् । उश्मसि । कर्तवे । करत् । तत् ॥ ६ ॥ ५ ॥

यद्यदा पुरुतमं अत्यन्तप्रवृद्धतमं वृत्रं ववानं हन्ति पुरापाट् शत्रुपुराणामभिभवितेन्द्रः तदानीं आ अनन्तरमेव वृत्रहेन्द्रोनामान्यदकानि अप्राः पूरयति व्यत्ययेन मध्यमः सौमित्रः प्रासहः शत्रूणां मकरपेणाभिभविता पतिः सर्वस्य स्वामी तुविष्मान् तुवीति यदुनाम तत्साम-  
र्थ्याद्धनं परिगृह्यते बहुधनइत्यर्थः ईदृशः सन् अचेति सर्वैः प्रज्ञातः समहान्तिन्द्रोमदीं यदेतत्कर्म उश्मसि वषं कामयामहे तत्करव करोत्येष इदं भवत्वित्त्वं भवत्विति यत् कामयामहे तत्तदानी-  
मेव करोत्येव नोदास्तइत्यर्थः । सैतदेव प्रत्यपद्यत यद्वावानंपुरुतमंपुरापाळित्यादिकं प्रा-  
प्तं मन्त्रदृष्टव्यं ॥ ६ ॥

॥ इत्यष्टमस्य तृतीये पंचमोवर्गः ॥ ५ ॥

प्रसुवइति नवर्चं सप्तमं सूक्तं प्रियमेधपुत्रस्य सिन्धुक्षितआर्यं जागतं नदीदेवतारुं । त-  
थाचानुक्रान्तं—प्रसु नव सिन्धुक्षित प्रियमेधोनदीस्तुतिर्जागतं त्विति । गवोदिनियोगः ।

तत्र प्रथमा—

प्रसुवंप्रापोमहिमानमुत्तमंकारुर्वोचातिसर्दनेविवस्वतः ।

प्रसप्तसप्तत्रेधाहिचक्रमुःप्रसत्त्वंरीणामतिसिन्धुरोर्जसा ॥ १ ॥

प्र । सु । वुः । आपः । महिमानम् । उत्तमम् । कारुः । वोचाति ।

सर्दने । विवस्वतः । प्र । सप्तसप्त । त्रेधा । हि । चक्रमुः ।

प्र । सत्त्वंरीणाम् । अति । सिन्धुः । ओर्जसा ॥ १ ॥

हे आपोवोयुष्माकं महिमानं महत्त्वं स्तोत्रं उत्तमं उत्कृष्टतमं कारुः स्तोतासिन्धुसिद्धं  
विवस्वतः परिचरणवतोयजमानस्य सद्ने यज्ञगृहे सु सुष्ठु प्रवोचाति प्रब्रवीमि तानघः सप्त सप्त-  
भूत्वा त्रेधा पृथिव्यामन्तरिक्षे दिवि चेति त्रेधा त्रिप्रकारं चक्रयुः प्रावहन् सृत्वरीणां आसां  
मध्ये सिन्धुरेतन्नामिका नदी ओजसा स्वबलेन अति सर्वा अपि नदीरतिक्रम्य प्रवहती  
ति शेषः ॥१॥

अथ द्वितीया—

प्रतेरदद्वरुणोयातवेपथःसिन्धोयद्वाजांअभ्यद्रवस्त्वम् ।

भूम्याअधिप्रवतायासिसानुनायदेपामयंजगतामिरज्यसि ॥२॥

प्र । ते । अ॒र॒द॒त् । वरुणः । या॒त॒वे । प॒थः । सि॒न्धो॒ इति । यत् ।

वा॒जा॒न् । अ॒भि । अ॒द्र॒वः । त्वम् । भू॒म्याः । अ॒धि । प्र॒व॒ता॒ ।

या॒सि॒ । सा॒नु॒ना । यत् । ए॒पा॒म् । अ॒य॒म् । ज॒ग॒ता॒म् । इ॒र॒ज्य॒सि ॥ २ ॥

हे सिन्धो देवि ते तव यातवे गमनाय वरुणोदेवः पथोमार्गान् प्रारदत् प्राचीनं व्यलितत्  
साहि प्राक् प्रवहति अथवा प्ररुष्टं इतरनदीष्वोप्यत्यन्तं विस्तृतं व्यदारयत् यद्यस्मात् हे सिन्धो  
याजानन्नान्यभि अभिलक्ष्य त्वमज्यद्रवः अज्यगच्छः । किंच त्वं भूम्याअधि उपरि सानुना  
समुच्छ्रितेन प्रवता मार्गेण यासिगच्छसि सिन्धुः खलु पर्वतान् विभिद्य गता यद्येन समुच्छ्रिते  
नमार्गेण गच्छन्ती त्वमेपां सर्वेषां जगतां जंगमानां प्राणिनामग्रं प्रत्यक्षं इरज्यसि ईशिषे ॥२॥

अथ तृतीया—

दिविस्वनोयततेभूम्योपर्यनन्तंशुष्ममुर्दिपतिमानुना ।

अभ्रादिवप्रस्तनयन्तिवृष्टयःसिन्धुर्यदेतिवृषभोनरोरुवत् ॥३॥

दिवि । । स्वनः । य॒त॒ते । भू॒म्या॒ । उ॒परि॑ । अ॒न॒न्त॒म् । शु॒ष्म॒म् ।

उ॒त् । उ॒र्य॒ति॑ । भा॒नु॒ना॒ । अ॒भ्रा॒त् । प्र॒ । स्त॒न॒य॒न्ति॑ ।

वृ॒ष्टयः॑ । सि॒न्धुः । यत् । ए॒ति॑ । वृ॒ष॒भः । न । रो॒रु॒वत् ॥ ३ ॥

भूम्योपरि भूमेरुपरि पर्वतमानः स्वनोदिवि यवते गच्छति दिवं व्याप्नोति संपं सिन्धु-  
रन्तं अपर्यन्तं शुष्मं वेगं भानुना दीप्तिनोर्मिणा उदियति उद्गमयति अग्रादिव अन्तरिक्षा-  
द्यथा वृष्टयः प्रस्तनयन्ति तद्वत् अस्याः शब्दाः प्रादुर्भवन्ति यद्यदा सिन्धुरिपं रोरुवत् भृशं  
शब्दयत् वृषभोन वृषभहवेति गच्छति तदैवं भवति ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

अ॒सित्वा॑सिन्धो॒शि॒शुमि॒न्नमा॒तरौ॒वा॒श्राअ॒र्पन्ति॑प॒र्य॒सेव॒धेन॒वः ।  
रा॒जैव॒यु॒ध्वा॒नय॑सि॒त्वमि॒त्सिचौ॒यदा॑सा॒मयं॑प्र॒वता॑मि॒नक्ष॑सि ॥ ४ ॥

अ॒जि । त्वा । सि॒न्धो इति । शि॒शुम् । इत् । न । मा॒तरः । वा॒श्राः ।  
अ॒र्पन्ति । प॒र्यसा॑इव । धे॒नवः । रा॒जाइव । यु॒ध्वा । न॒य॒सि ।  
त्वम् । इत् । सि॒चौ । यत् । आ॒साम् । अ॒यम् । प्र॒वता॑म् । इ॒नक्ष॑सि ॥ ४ ॥

हे सिन्धो त्वा त्वां शिशुमिन्न मातरः मातरः पुत्रमिव वाश्राः शब्दयन्त्यहतरानयः अ  
र्पन्ति अभिगच्छन्ति पर्यसेवधेनवः पर्यसा युक्तानवपसूतिकागावइव । किंच युध्वा यु-  
द्धरुद्राजेव त्वमित्वमेव सिचौ सिच्यमानौ भट्टौ नयसि यद्यदा आसां प्रवतां त्वया  
सहगच्छंतीनामयं अये इनक्षसि व्याप्नोषि सर्वासां पुरतो गच्छसि ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमी—

इ॒मंमे॑ग॒ङ्गेय॑मु॒नेसर॑स्वति॒शु॒तुद्रि॑स्तोमं॒सच॑ता॒परु॑ष्ण्या ।  
अ॒सि॒क्रया॑म॒रु॒द्वेवि॑तस्त॒याजी॑की॒येशू॒ण्णु॒ह्यासु॑पोम॒या ॥ ५ ॥ ६ ॥

इ॒मम् । मे । ग॒ङ्गे । य॒मुने । सर॑स्वति । शु॒तुद्रि । स्तोमंम् । स॒च॒त ।  
परु॑ष्णि । आ । अ॒सि॒क्रया । म॒रु॒त॒इ॒द्वे । वि॒तस्त॑या ।  
आ॒जी॒की॒ये । शू॒ण्णु॒हि । आ । सु॒सोम॑या ॥ ५ ॥ ६ ॥

अत्र प्रधानभूताः सप्तनयः तद्वयवभूतास्तिष्ठः स्तूपन्ते हे गङ्गे हे यमुने हे सरस्वति हे  
शुतुद्रि हे परुष्णि हे असिक्न्या अवयवभूतया सहिते मरुद्वे विवस्वता सोमया च सहिते  
आर्जीकीये त्वं चैवं सह नयोयूयं मे स्तोमं स्तोत्रं अस्मदीयं आसचत आसेवध्वं शृणुहि



शृणुत च आर्जीकीयायावितस्तथा सुपोमया च साहित्यं निरुक्ते उक्तं—वितस्तया चार्जीकी-  
ययाशृणुहि सुपोमयाचेति । अत्रगंगा गमनादित्यादिनिरुक्तं द्रष्टव्यं ॥ ५ ॥

॥ इत्यष्टमस्य तृतीये पद्येवर्गः ६ ॥

अथ षष्ठी—

तुष्टामयाप्रथमयातवेसजूःसुसत्वांसयाश्वेत्यात्या ।  
त्वंसिन्धोकुर्भयागोमतीकुर्मुमेहत्वासरथयाभिरीयसे ॥ ६ ॥

तुष्टऽअमया । प्रथमम् । यातवे । सुऽजूः । सुऽसत्वा । रसया ।  
श्वेत्या । त्या । त्वम् । सिन्धो इति । कुर्भया । गोऽमतीम् ।  
कुर्मुम् । मेहत्वा । सरथम् । यार्भिः । ईयसे ॥ ६ ॥

हे सिन्धो त्वं कुर्मुं क्रमणीयां गोमतीं नदीं यातवे प्रवियातुं पर्वतादवत्कृता प्रथमं तुष्टा-  
मया नद्या सजूःसंगतासि पश्चात् सुसत्वा रसया श्वेत्यात्या कुभया मेहत्वा च सह सर्जुभव  
याजिस्त्वं सरथं समानं रथमारुह ईयसे गच्छसि ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी—

ऋजीत्येनीरुशतीमहित्वापरिज्रयांसिभरतेरजांसि ।  
अदब्धासिन्धुरपसांमपस्तमाश्वानचित्रावपुपीवदर्शता ॥ ७ ॥

ऋजीती । एनी । रुशती । महित्वा । परि । ज्रयांसि । भरते ।  
रजांसि । अदब्धा । सिन्धुः । अपसांम् । अपःऽतमा । अश्वा । न ।  
चित्रा । वपुपीव । दर्शता ॥ ७ ॥

ऋजीति ऋजुगामिनी एनी श्वेतवर्णा रुशती दीप्यमाना सिन्धुः ज्रयांसि वेगवन्ति र-  
जांसि उदकानि परिभरते प्रभरति तादृशी अदब्धा अहिंसिता सिन्धुरपसां कर्मवतीनां मध्ये  
अपस्तमा वेगाख्यकर्मवती भवति अश्वान वडवेव चित्रा चायनीया वपुषी वपुष्मती योषि-  
दिव दर्शता दर्शनीया भवति ॥ ७ ॥

अथाष्टमी-

स्वश्वासिन्धुःसुरथासुवासांहिरण्ययीसुकृतावाजिनीवती ।  
 उर्णावतीयुवतिःसीलमावत्युताधिर्वस्तेसुभगांमधुदधम् ॥ ८ ॥  
 सुह्रस्वा । सिन्धुः । सुह्रथा । सुह्रवासाः । हिरण्ययी । सुह्रुता ।  
 वाजिनीवती । उर्णावती । युवतिः । सीलमावती । उत ।  
 अधि । वस्ते । सुह्रगा । मधुदधम् ॥ ८ ॥

तेषां सिन्धुः स्वश्वा शोभनाश्वोपेवा सुरथा शोभनरथा सुवासाः शोभनवक्त्रा हिम-  
 यी हिरण्ययाभरणा सुकृता वाजिनीवती अन्ववती ऊर्णावती तस्याः समीपे देशे सम्प-  
 दासां रोमभिः कंबलाः क्रियन्ते युवतिर्नित्यतरुणी सर्वदा अहीनोदका सीलमावती सील-  
 मपोषण्या रज्जुभूयसा बध्यन्ते सा सीलमेति निगद्यते लुपीवलैः वादगोपधुपेना उवतिव ह-  
 भगा सिन्धुर्षधुदधं मधुवर्धकं निर्गुड्यादिकं अधिवस्ते आच्छादयति तस्यास्तीरे निर्गुड्या-  
 नि बहूनि सन्ति ॥ ८ ॥

आवइत्यष्टचमष्टमं सूक्तं इरावतः पुत्रस्य सर्पजातेर्जरत्कर्णनाम्नार्पं जागृतं सोमाभिप-  
त्रार्थये ग्रावाणः तदेवत्यं । तथाचानुक्रान्तं—आवोष्टौ सर्पेरावतो जरत्कर्णोग्रावणोऽस्तौदिति ।  
ग्रावस्तोत्रे एतत्सूक्तं । सूत्रितंच—आवक्रंजसे प्रवोग्रावाण इति सूक्तयोरन्तरोपरिष्ठात्पुरस्ताद्वेति ।

तत्र प्रथमा—

आवक्रञ्जस ऊर्जा व्युष्टिष्विन्द्रं मरुतो रोदसी अनक्तन ।

उभे यथानो अहनी सचाभुवासदः सदो वरिवस्यात् उद्भिदा ॥ १ ॥

आ । वः । क्रञ्जसे । ऊर्जाम् । विऽउष्टिषु । इन्द्रम् । मरुतः ।

रोदसी इति । अनक्तन । उभे इति । यथा । नः । अहनी इति ।

सचाभुवा । सदःऽसदः । वरिवस्यात् । उद्भिदा ॥ १ ॥

हे ग्रावाणोषोयुष्मान् ऊर्जा सारभूतानामन्ववीनां षोषसां व्युष्टिषु विभागेषु ससु आ-  
क्रंजसे आपसाधयामि यूयं सामेनेन्द्रं मरुतो रोदसी द्यावापृथिव्यौ चानक्तन व्यंजयत नोस्मा-  
न् उभे सचाभुवा सहोत्पन्ने अहनी द्यावापृथिव्यौ सदःसदः सर्वेषु यागगृहेषु वरिवस्यातः  
परिचरतः उद्भिदा उद्भेदकेन धनेन पूरयतमिति ॥ १ ॥

अथ द्विताया—

तदुश्रेष्ठं सर्वनं सुनोतनात्योनहस्तयतो अद्रिः सोतरि ।

विदद्व्यं१र्यो अभिभूतिपौस्यं महोरायेचित्तरुते यदर्वतः ॥ २ ॥

तत् । ऊँ इति । श्रेष्ठम् । सर्वनम् । सुनोतन । अत्यः । न ।

हस्तैश्चयतः । अद्रिः । सोतरि । विदत् । हि । अर्यः । अभिभूति ।

पौंस्यम् । महः । राये । चित् । तरुते । यत् । अर्वतः ॥ २ ॥

हे ग्रावाणो यूयं तदु तमेव प्रशस्यं श्रेष्ठं सर्वनं सोमं सुनोतन अभिपुणुत । अथैकवदाह—अ-  
द्रिभिपवग्रावा हस्तयतो हस्ताभ्यां गृहीतः सन् अत्योनपृतोऽश्वद्वयं भवति सोतरि अभिपव-

कर्तरि अभ्यर्षो सपथा हस्ताभ्यां दृढं गृहीतोपि बलवान् तद्वत् अर्थः ब्राह्मणः क्षत्रियवाय  
मेरकोयजमानः अभिभूति शत्रूणामभिभावुकं पौंस्थं यत्नं विदध्वि लभते त्वत्तु देवेभ्यः । यद्वा  
क्षत्रियदायाध्वर्वादेः मेरितो ग्रावा अभिभूति पौंस्थं विदध्व यजमानार्थं । किंच महोमहते राये  
चित् धनायापि यत् यो ग्रावा अर्वातोऽथान् तरुते तनुते प्रयच्छति ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

तदिद्वर्चस्यसर्वनं विवेरपो यथा पुरामनवे गातुमश्रेत् ।  
गोअर्णसित्वाष्ट्रे अश्वनिर्णिजिमेमध्वरेष्वध्वराँ अशिश्नयुः ॥ ३ ॥

तत् । इत् । हि । अस्य । सर्वनम् । विवेः । अपः । यथा । पुरा ।  
मनवे । गातुम् । अश्रेत् । गोऽअर्णसि । त्वाष्ट्रे । अश्वनिर्निजि ।  
प्र । ईम् । अध्वरेषु । अध्वरान् । अशिश्नयुः ॥ ३ ॥

इदिति पूरणः अस्य ब्राह्मणः तत्सवनमभिषवोपेतमस्मदीयं सोमयागाख्यं अपः कर्म विवेः  
व्यामोतु विपूर्वस्य वेतेर्लङि अदादित्वाच्छपोलुक् वेतेर्विपूर्वस्य वा छान्दसेऽशौवा पररूपमिति  
सन्दहादनवग्रहः समासस्वरः । यथा पुरा मनवे रात्रे गातुं गमनमश्रेत् आजगाम तद्व्यामोतु ।  
किंच गोअर्णसि गो रूपे अपहृतैर्गोभिः परिकृते तथा अश्वनिर्निजि निर्णिगिति रूपनाम अ-  
श्वरूपे अपहृतैरश्वैर्वृतइत्यर्थः ईदृशे त्वाष्ट्रे त्वष्टुः पुत्रे हन्तव्ये सतीति शेषः ईमेताव् अध्वरानस्तु-  
रैरहिंस्वान् अध्वरसाधकान् वोषलान् अध्वरेष्वशिश्नयुः आश्रयन्ति पूर्वं यजमानाः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

अपंहतरक्षसोऽमद्भुरावतः स्कभायत निर्ऋतिं सेधतामंतिम् ।  
आनो रयिं सर्ववीरं सुनोत न देवाऽव्यं भरतुः श्लोकमद्रयः ॥ ४ ॥

अपं । हत । रक्षसः । अद्भुरावतः । स्कभायत । निःऽऋतिम् । सेधत ।  
अमंतिम् । आ । नः । रयिम् । सर्ववीरम् । सुनोत न । देवऽअव्यम् ।  
भरतु । श्लोकम् । अद्रयः ॥ ४ ॥

हे अद्रयोयूयं अपहव विनाशयत रक्षसोराक्षसान् कीदृशान् भंगुरावतः भंजेन कर्मणा  
तद्वतः तथास्कभायत दूरे परिहरत निर्कृतिं पापदेवतां यथामुंयज्ञं नागच्छति तथा । किंच  
सेधतनिषेधत अमतिं हिंसांमतिं रक्षःप्रभृतेः । किंच नोस्माकं सर्ववीरं बहुपुत्राद्युपेतं रायिं धनं  
आसुनोतन अभिपयेनपुत्रधनादीनांलाभादेवमुक्तं । किंच देवाव्यं देवमीणनं श्लोकं भरत  
संपादयत ॥ ४ ॥

अथ पंचमी—

दिवश्चिदायोमवत्तरेभ्योविश्वनाचिदाश्वपस्तरेभ्यः ।

वायोश्चिदासोमरभस्तरेभ्योग्रेश्चिदर्चपितृकृत्तरेभ्यः ॥ ५ ॥ ८ ॥

दिवः । चित् । आ । वः । अमवत्तरेभ्यः । विश्वना । चित् ।

आश्वपःस्तरेभ्यः । वायोः । चित् । आ । सोमरभःस्तरेभ्यः ।

अग्रेः । चित् । अर्च । पितृकृत्तरेभ्यः ॥ ५ ॥ ८ ॥

किंच दिवश्चिदादित्यादपिअमवत्तरेभ्यः अत्यन्तं बलवद्भ्यः वीर्यमभ्यं अर्चअस्तौत् अ  
ध्वर्युः । यद्वा हे अध्वर्यादयोवीर्यमभ्यमानलक्षणोऽग्रावभ्यः आसर्वतःअर्चअर्चतेत्येवं प्रति  
वाक्यं योज्यं । विश्वनाचित्विश्वा सुधन्वनः पुत्रः तेनापि आश्वपस्तरेभ्यः शीघ्रकर्मभ्य इत्यर्थः  
विश्वादीनां त्रयाणां चमसादिशीघ्रकर्म प्रसिद्धं वायोश्चिदा वायोरपिसोमरभस्तरेभ्यः सोमाभि  
पवार्थेनात्यन्तेन वेगेन युक्तेभ्यः वायोरपि ग्रावाणोवेगवन्तोभवन्ति सोमाभिपवार्थं अग्रेश्चिद अ  
ग्रेरपि पितृकृत्तरेभ्यः अत्यन्तमनसाधकेभ्यः ईदृशोऽग्रावभ्यः प्रीणनाय यूयमर्चतेति ॥ ५ ॥

॥ इत्यष्टमस्य तृतीयेष्टमोवर्गः ॥ ८ ॥

अथ षष्ठी—

भुरन्तुनोयशसःसोत्वन्धसोग्रावाणोवाचादिवितादिवितमंता ।

नरोयत्रंदुहतेकाम्यमध्वाघोपर्यन्तोअभितोमिथस्तुरः ॥ ६ ॥

भुरन्तु । नः । यशसः । सोतु । अन्धसः । ग्रावाणः । वाचा ।  
 दिविता । दिविर्मता । नरः । यत्र । दुहते । काम्यम् ।  
 मधु । आधोपयन्तः । अजितः । मिथःस्तुरः ॥ ६ ॥

यशसोयशस्विनोग्रावाणोनोस्मभ्यं सोतु सुतं अन्धसः सोमस्य रसं भुरन्तु भरन्तु संपा-  
 दयन्तु उकारश्छान्दसः । किंच ते दिविर्मता दीप्तिमत्या लिङ्गव्यत्ययः वाचा स्तुतिवाचा दिविता  
 दिवितायां दीप्तिमत्तायां वास्मान् कुर्वन्तु सोमयागे स्थापयन्त्वित्यर्थः । कैपादीप्तिमत्तेति उच्यते—  
 नरोनेवारऋत्विजोयत्र यागे काम्यं कर्मणीयं मधु सोमरसं दुहते किं कुर्वन्तः आधोपयन्तः सर्व-  
 तोभिपवशब्दं स्तोत्रशस्त्रादिरूपं वा शब्दं कुर्वन्तः अभितः सर्वतः मिथस्तुरः त्वरमाणाः  
 सादीप्तिमत्तेति ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी—

सुन्वन्ति सोमं रथिरासो अद्र्यो निरस्य रसं गविषो दुहन्ति ते ।  
 दुहन्त्यूर्ध्वं रुपसे च नायकं नरो हव्या न मर्जयन्त आसभिः ॥ ७ ॥  
 सुन्वन्ति । सोमम् । रथिरासः । अद्र्यः । निः । अस्य । रसम् ।  
 गोऽद्र्यः । दुहन्ति । ते । दुहन्ति । ऊर्ध्वः । उपसे च नाय ।  
 कम् । नरः । हव्या । न । मर्जयन्ते । आसभिः ॥ ७ ॥

रथिरासोरथ्वन्तोरहणवन्तः अद्र्योग्रावाणः सोमं सुन्वन्ति ते ग्रावाणोऽस्य सोमस्य रसं  
 निर्दुहन्ति निःशेषेण दुहन्ति गविषः स्तुतिवाचमिच्छन्तः सन्तः दुहन्त्यूर्ध्वोरसं सोमसंबन्धिनं ।  
 किमर्थं उपसेचनायाग्रेः । कमितिपदपूरणः । नरोनेवारोभिपवकर्तारः ऋत्विजो हव्या हवींषि  
 च अग्न्युपसेचनानन्तरं आसभिः स्वास्यैः मर्जयन्ते शोधयन्ति शेषभक्षणोऽन शुद्धीकुर्वन्ति ।  
 यद्वाग्नी होतुर्दशापवित्राव पुरा आसभिरास्योपलक्षितैः स्तौत्रैर्मर्जयन्ते ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

एते नरः स्वर्षसो अभूत न यदन्द्राय सुनुधसो मम द्रवः ।  
 वामं वामं वो दिव्या यधाम्ने वसुं वसुवः पार्थिवा य सुन्वते ॥ ८ ॥ १ ॥

एते । नरः । सुऽअपसः । अभूतन । ये । इन्द्राय । सुनुथ ।  
सोमम् । अद्रयः । वामम्ऽवामम् । वः । दिव्याय । धाम्ने ।  
वसुऽवसु । वः । पार्थिवाय । सुन्वते ॥ ८ ॥ ९ ॥

हे नरोनेतारः हे अद्रयः एते यूयं स्वपसः अभूतन शोभनाभिषवकर्माणोभवत ये यूय-  
मिन्द्राय सोमं सुनुथ वोयूयं वामं वामं यद्यद्वननीयं धनं अस्ति तत्तद्विव्याय धाम्ने तेजसे कु-  
रुत तथा वसुवसु यद्यद्वासयोग्यं धनमस्ति तद्दः यूयं पार्थिवाय सुन्वते यजमानाय कुरुत ॥ ८ ॥

॥ इत्यष्टमस्य तृतीये नवमोवर्गः ॥ ९ ॥

अभ्रमुपइत्यष्टर्चं नवमं सूक्तं भृगुगोत्रस्य स्यूरश्वेराय मरुदेवताकं पंचमी जगती शिष्टाः  
सप्त निष्टुभः । तथाचानुक्रान्तं—अभ्रमुपः स्यूरश्मिभार्गोमरुतं तु पंचमी जगतीति ।  
गतोविनियोगः ।

तत्र प्रथमा—

अ॒भ्र॒मु॒पो॒नवा॒चा॒मु॒पा॒वसु॑ह॒विष्म॑न्तो॒नय॑ज्ञा॒र्विजा॑नु॒पः ।  
सु॒मारु॑तं॒नब्र॑ह्माणं॒मर्ह॑से॒गण॑म॒स्तोप्ये॒पांशो॑भ॒सते ॥ १ ॥

अ॒भ्र॒मु॒पः । न । वा॒चा । प्रु॒ष । वसु॑ । ह॒विष्म॑न्तः । न । य॒ज्ञाः ।  
वि॒ज्ञा॒नु॒पः । सु॒मा॒रु॒तम् । न । ब्र॒ह्मा॒णम् । अ॒र्ह॒से ।  
ग॒णम् । अ॒स्तो॒पि । ए॒षाम् । न । शो॒भ॒सते ॥ १ ॥

अभ्रमुपोन मेघान्निर्गच्छन्तउदकविन्दवइव वाचा स्तुत्या प्रीतामरुतोवसु धनं प्रुष सिंचं-  
ति व्यत्ययेन बहुवचनं । किंच हविष्मन्तो न यज्ञाः हविर्भिर्युक्तायागाइव विजानुपः जगतोवि-  
जनयितारोभवन्ति । अयं समुदायेनाह तेषामेषां सुमारुतं शोभनानां मरुतां ब्रह्माणं महान्तं  
गणं अर्हसे पूजार्थं नास्तोपि नास्तौपं न स्तुतवानस्मि इवः पूर्वं । तथा शोभते शोभार्थमपि  
मारुतं गणं नास्तोपि अतददानीं नूतनेन स्तोत्रेण स्तोमीत्यर्थः ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

श्रियेमर्यासोअञ्जीरुण्वतसुमारुतंनपूर्वीरतिक्षपः ।  
दिवस्पुत्रासएतानयेतिरआदित्यासस्तेअकानवावृधुः ॥ २ ॥

श्रिये । मर्यासः । अञ्जीन् । अरुण्वन् । सुमारुतम् । न । पूर्वीः ।  
अति । क्षपः । दिवः । पुत्रासः । एताः । न । येतिरे ।  
आदित्यासः । ते । अकाः । न । वृधुः ॥ २ ॥

श्रिये शोभार्थं मर्यासोमारकाः मनुष्यरूपावा मरुतः पूर्वं मनुष्याः सन्तः पश्चात्सुकृतवि-  
शेषेण समराआसन् ते अञ्जीनञ्जकान्याभरणानि अरुण्वत कुर्वन्ति । किमर्थं श्रिये स्वशरी-  
रशोभनार्थं सुमारुतं शोभनानां मरुतां गणं पूर्वीः बह्वचः क्षपः क्षपयिष्यः सेमानाति न परा-  
भावयन्तीति शेषः । किंच दिवोद्युदेवतायाः पुत्रासः पुत्राः एतागन्तारः नयेतिरे निर्गच्छन्ति ते  
आदित्यासः अदितेः पुत्राअका आक्रमणशीलामरुतो न वावृधुः नवर्धन्ते यतोस्माभिर्न स्तु-  
ताश्चतइति भावः ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

प्रयेदिवःपृथिव्यानबृहणात्मनारिरिच्रेअभ्रात्सूर्यः ।  
पार्जस्वन्तो नवीराःपनस्यवोरिशदसोनमर्याअभिद्यवः ॥ ३ ॥

प्र । ये । दिवः । पृथिव्याः । न । बृहणा । त्मना । रि रिच्रे ।  
अभ्रात् । न । सूर्यः । पार्जस्वन्तः । न । वीराः । पनस्यवः ।  
रिशदसः । न । मर्याः । अभिद्यवः ॥ ३ ॥

ये मरुतोदिवः पृथिव्यान पृथिव्याश्चेति चार्थे बृहणा महत्त्वेन त्मना आत्मनैव रिरि-  
च्रे रिरिचिरे अदिरिकाअभवन् स्वशरीरेण अभ्राज अभ्रादिव सूर्यः । किंच पार्जस्वन्तो न  
वीराः बलवन्तोवीराइव पनस्यवः स्तुतिकामाभवन्ति । किंच रिशदसोन मर्याः रिशतामसि-  
तारोमनुष्याइव अभिद्यवोभिष्यददीप्तयोभवन्ति ॥ ३ ॥



अथ चतुर्थी—

युष्माकंबुध्रेअपांनयामनिविथुर्यतिनमहीश्रथर्यति ।  
 विश्वप्सुर्यज्ञोअर्वागयंसुवःप्रयस्वन्तो न सत्राचआगत ॥ ४ ॥  
 युष्माकम् । बुध्रे । अपाम् । न । यामनि । विथुर्यति । न ।  
 मही । श्रथर्यति । विश्वप्सुः । यज्ञः । अर्वाक् । अयम् ।  
 सु । वः । प्रयस्वन्तः । न । सत्राचः । आ । गत् ॥ ४ ॥

हे मरुतो युष्माकं बुध्रे परस्परसंघाते अपां न यामनि प्रवृद्धानामुदकानां गमन इव मही  
 महती भूमिर्न विथुर्यति न व्यथते नापि श्रथर्यति न विशीर्णा भवति शीघ्रगतयोपि यूयमेनां  
 पीडयध्वमित्यर्थः । विश्वप्सुः विश्वरूपोयं यज्ञोयागसाधनं हविः वीर्यशक्तमर्वागभिमुखं  
 सु सुप्तु गच्छति प्रयस्वन्तो न अन्नवन्तः परिष्कर्तार इव सुखप्रदाः सन्तः सत्राचः सत्राङ्गना आगत  
 आगच्छत संघाकारेणागच्छतेत्यर्थः । सप्तगणावैमरुत इति श्रुतेः ॥ ४ ॥

अथ पंचमी—

यूयंधूर्पुप्रयुजोनरश्मिभिर्ज्योतिष्मन्तो न भासाव्युष्टिषु ।  
 श्येनासोनस्वयशसोरिशदसःप्रवासोनप्रसितासःपरिप्रुषः ॥ ५ ॥ १० ॥  
 यूयम् । धूःस्तु । प्रयुजः । न । रश्मिभिः । ज्योतिष्मन्तः । न ।  
 भासा । विष्टुष्टिषु । श्येनासः । न । स्वयशसः । रिशदसः ।  
 प्रवासः । न । प्रसितासः । परिप्रुषः ॥ ५ ॥ १० ॥

हे मरुतो यूयं धूर्पु रथसंबन्धिनीषु रश्मिभिर्योक्त्रैः प्रयुजः प्रयुक्तावद्वाअश्वा इव परिप्रुषः  
 परितोगन्तारः स्थ तथा ज्योतिष्मन्तो न तेजस्वन्तः आदित्यादय इव भासा युक्ताभवथ व्युष्टिषु  
 उपस्तु व्युदितास्तु किंच श्येनासोन श्येना इव । किंच स्वयशसः स्वायत्तयशसः ते यथा  
 रिशदसोरिशतामसितारः तद्वत् रिशदसः स्वायत्तयशसश्च । किंच प्रवासोन प्रवासिन इव  
 पयिका इव प्रसितासः प्रसिद्धयानाः उक्तरूपामरुतः परिप्रुषः परितोगन्तारोभवथ ॥ ५ ॥

॥ इत्यष्टमस्य तृतीये दशमोवर्गः ॥ १० ॥

अथ षष्ठी—

प्रयद्दहध्वेमरुतःपराकाद्युयमहःसंवरणस्यवस्वः ।  
विदानासोवसवोराध्यस्याराच्चिद्वेपःसनुतर्युयोत ॥ ६ ॥

प्र । यत् । वहध्वे । मरुतः । पराकात् । युयम् । महः ।  
सम्वरणस्य । वस्वः । विदानासः । वसवः । राध्यस्य ।  
आरात् । चित् । द्वेपः । सनुतः । युयोत् ॥ ६ ॥

हे मरुतो यूयं यद्यदा पराकाव अत्यन्तं दूरदेशाद्दहध्वे आगच्छत तदानीं महोमहव  
संवरणस्य संवरणीयं राध्यस्य संराधनीयं वसवोवसु धनं विदानासः प्रयच्छन्तोयसवोयुयमा-  
राच्चित् दूरादेव युयोत पृथक्कुरुत । कानिति उच्यते द्वेपेद्विद्वन् कीदृशान् सनुतः अन्वर्हिता-  
न् निगूढानित्यर्थः । सनुतइत्यन्वर्हितानाम् ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी—

यद्दृचियज्ञेअध्वरेष्ठामरुद्भ्योनमानुपोददाशत् ।  
रेवत्सवयोदधतेसुवीरंसदेवानामपिगोपीथेअस्तु ॥ ७ ॥

यः । उत्तुः । चि । यज्ञे । अध्वरेऽस्थाः । मरुत्तुः । न ।  
मानुषः । ददाशत् । रेवत् । सः । वर्यः । दधते । सुवीरम् ।  
सः । देवानाम् । अपि । गोपिथे । अस्तु ॥ ७ ॥

अध्वरेष्ठाः यामे सीदन्मानुपोयजमानोयज्ञे उदृचि सति ऋक्शब्देन स्तोत्रमुपलक्ष्यते  
यज्ञे समाप्तस्तुतिके सति संपूर्णे सति मरुद्भ्योन मरुद्भ्यइवान्येषामध्वर्युमभूतिभ्यः ऋत्विगादि-  
भ्योददाशत् दद्यात् यद्वा उदृचि उपकान्ते इत्यर्थः तस्मिन्यज्ञे मरुद्भ्यइवान्यस्माइन्द्राय ददा-  
शत् ददाति सम्यजमानोरेवद्वयिमत् सुवीरं शोभनपुत्राद्युपेवं वयोनं दधते धारयति व्यत्ययेनै-  
कवचनं सदेवानामिन्द्रादीनामपि गोपीथे सोमपाने अस्तु भवतु ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

तेहियज्ञेपुयज्ञियासऊमाआदित्येननाम्नाशंभविष्ठाः ।  
तेनोवन्तुरथतूर्मनीपांमहश्चयामन्त्रध्वरेचकानाः ॥ ८ ॥ ११ ॥  
ते । हि । यज्ञेपु । यज्ञियासः । ऊमाः । आदित्येन । नाम्ना ।  
शम्भविष्ठाः । ते । नः । अवन्तु । रथतूः । मनीषाम् ।  
महः । च । यामन् । अध्वरे । चकानाः ॥ ८ ॥ ११ ॥

ते हि ते खलु यज्ञेषु यागेषु यज्ञियासोयज्ञार्हायष्टव्याऊमाअवितारआदित्येन नाम्ना आ  
दित्यसंघट्टेनोदकेन शंभविष्ठाः सुखस्य भावयितारः यद्वा आदित्याख्येन नाम्ना आदित्यनाम  
केन देवेन सह शंभविष्ठाः ते मरुतोऽनोस्मान् अवन्तु रथतूः रथतुरः रथस्य यज्ञगमनसाधनस्य  
त्वरयितारः सन्तोमनीषां स्तुतिं अवन्तु रक्षन्तु कीदृशास्ते अध्वरे यामन् यामनि गमने महो  
महद्भविष्वकानाः कामयमानाः ॥ ८ ॥

॥ इत्यष्टमस्य तृतीये एकादशोवर्गः ॥ ११ ॥

विप्रासइत्यष्टर्चं दशमं सूक्तं पंचम्याद्यास्तिस्रोद्वितीयाचेति चतस्रोऽजगत्यः शिष्टाश्चतस्रस्त्रिष्टुभः  
पूर्ववदपिदेवते । तथाचानुक्रान्तं—विपासोद्वितीयापंचम्याद्याश्चतस्रोऽजगत्यइति । गतोविनियोगः ।

तत्र प्रथमा—

विप्रासोनमन्मग्निःस्वाध्योदेवाव्योऽनयज्ञैःस्वर्मसः ।  
राजानोनचित्राःसुसन्दर्शःक्षितीनानमर्याअरेपसः ॥ १ ॥  
विप्रासः । न । मन्मग्निः । सुऽआध्यः । देवऽअव्यः । न ।  
यज्ञैः । सुऽअर्मसः । राजानः । न । चित्राः । सुऽसन्दर्शः ।  
क्षितीनाम् । न । मर्याः । अरेपसः ॥ १ ॥

विपासोन विप्राब्राह्मणा इव ते यथा मन्मग्निः स्तुतिभिः स्वाध्यः शोभनाध्यानाभवन्त्येव  
मेते मरुतोऽप्यस्मदीयेर्मन्मग्निर्मनीषैः स्तौत्रैः स्वाध्यः सुमनसोभवन्ति अथवा मन्मग्निः स्तौत्रै

युक्ताविमासोनेधविनः स्तोतारइव स्वाध्यः यज्ञे यजमाने वा स्वाध्यानाइत्यर्थः तथा यज्ञेयां  
 गेर्देवाव्यो न देवानां तर्पयितारोयजमानाइव स्वमसः अमइति कर्मनाम शोभनकर्माणः ते यथा  
 कर्मसु व्यापृताभवन्ति तद्वद्वृष्टिप्रदानादिकर्मसु व्यापृताइत्यर्थः राजानो न मूर्धाभिपिकाः क्षि-  
 तिपतर्पयइव चित्राध्यायनीयाः पूजनीयाः यद्वा चित्राभरणाः तथा सुसन्दभः सुदुदर्शनीयाः तथा  
 क्षितीनां निवासानां स्वामिनोमर्या न मनुष्याइव अरेपसः अपापाः यथा प्रतिग्रहार्थमग्न्यागत्वा  
 स्वंगृहएवानुविष्टन्तो निर्दोषाभवन्ति तादृशाइत्यर्थः इदृशाः शोभन्तइत्यर्थः ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

अग्निर्नये भ्राजसा रुक्मवक्षसो वातासो न स्वयुजः सद्य ऊतयः ।  
 प्रज्ञातारो न ज्येष्ठाः सुनीतयः सुशर्माणो न सोमाः कृतं यते ॥ २ ॥

अग्निः । न । ये । भ्राजसा । रुक्मवक्षसः । वातासः । न ।  
 स्वयुजः । सद्यः ऊतयः । प्रज्ञातारः । न । ज्येष्ठाः ।  
 सुनीतयः । सुशर्माणः । न । सोमाः । कृतम् । यते ॥ २ ॥

ये मरुतोऽग्निर्नये अग्निरिव स यथा भ्राजसा तेजसा शोभते तवज्ञाजसा युक्ताः । किं रुक्म-  
 वक्षसो रुक्मालेकवक्षस्काः वातासो मत्पक्षवाताइव स्वयुजः स्वयं युज्यमानाः सद्यः ऊतयः  
 सद्योगमनाः महावारो न प्रकर्षेण ज्ञातारो ज्ञानिनइव ज्येष्ठाः पूज्याः सुनीतयः सुनयनाः सुशर्मा-  
 णो न सोमाः सुमुखाः सोमाइव ते यूयं कृतं यतेयज्ञं गच्छते यजमानाय गच्छतेति ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

वातासो न ये धुनयो जिगत्नवो भ्रीनां न जिह्वाविरोकिणः ।  
 वर्मण्वन्तो न यो धाः शिमीवन्तः पितृणां न शंसां सुरातयः ॥ ३ ॥

वातासः । न । ये । धुनयः । जिगत्नवः । अग्नीनाम् । न ।  
 जिह्वाः । विरोकिणः । वर्मण्वन्तः । न । यो धाः ।  
 शिमीवन्तः । पितृणाम् । न । शंसाः । सुरातयः ॥ ३ ॥

ये मरुतोवातासोन वायवद्व धुनयः शत्रूणां कंषयितारोजिगत्नवोगमनशीलाः अव-  
मारुते सूक्ते मरुतामेव दृष्टान्तकथनं संचरणस्वभाववायुपदार्थतदभिमानिदेवताभेदेनाविरुद्धं  
तथाग्नीनां न जिह्वाः अग्नीनां ज्वालाइवविरोकिणः विरोचनशीलमुखाः तथा वर्मण्वन्तोन  
योधाः कवचिनोयोद्धारइव शिमीवन्तः शौर्यकर्मवन्तः तथा पितॄणां न शंसाः पितॄणां जनकानां  
शंसावाचइव सुरावयः सुदानाः एवं महानुभावाः एते मरुतोऽस्मद्यत्तमागच्छन्तु ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

रथानानयेराःसनाभयोजिगीवांसोनशूराअभिद्यवः ।

वरेयवोनमर्याघृतप्रुपोभिस्वर्तारोअर्कनसुपुभः ॥ ४ ॥

रथानाम् । न । ये । अंराः । संऽनाभयः । जिगीवांसः । न ।

शूराः । अभिद्यवः । वरेयवः । न । मर्याः । घृतप्रुपः ।

अभिस्वर्तारः । अर्कम् । न । सुपुभः ॥ ४ ॥

रथानां न रथचक्राणामिव अराः ते यथाबहवोपि सनाभयः समाननाभयोभवन्ति तद्व-  
त् ये परस्परं सनाभयः समानबन्धनाः एकस्मिन्नेवान्तरिक्षे वर्तमानाः परस्परं बन्धुभूताइत्यर्थः  
जिगीवांसोनशूराः जयशीलाः शूराइव अभिद्यवः अभिगतदीप्तयः किंच वरेयवोन मर्याः घृतं  
घरं परस्मै प्रदातुमिच्छन्तो मनुष्याइव घृतप्रुपः उदकसेकारः उदकपूर्वं हि वराणि वस्तुनि दीय-  
न्ते नियमेन वृष्ट्युदकप्रदाइत्यर्थः । किंच अभिस्वर्तारः अर्कन अर्कमर्चनीयं स्तोत्रमभिस्वर्ता-  
रः अभितः शब्दयितारोयन्दिनइव सुपुभः सुशब्दाः ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमी—

अश्वांसोनयेज्येष्ठांसआशवोदिधिपवोनरथ्यःसुदानवः ।

आपोननिम्नैरुदभिर्जिगत्नवोविश्वरूपाअङ्गिरसोनसामभिः॥५॥१२॥

अश्वासः । न । ये । ज्येष्ठांसः । आशवः । दिधिपवः । न ।

रथ्यः । सुदानवः । आपः । न । निम्नैः । उदभिः । जिगत्नवः ।

विश्वरूपाः । अङ्गिरसः । न । सामभिः ॥ ५ ॥ १२ ॥

ये मरुतोश्वासोन अश्वाइव ज्येष्ठासोज्येष्ठाः प्रशस्यतमाआशवः शीघ्रगमनाः तथा दिधि-  
पवोन वसूनां धारकाइव रथ्योरथस्वामिनः सुदानवः सुदानाः तथा आपोन आपइव निध्रेः  
प्रवणगैः उदभिरुदकैः सह जिगत्त्रवोगमनशीलाः तथा विश्वरूपाः नानारूपाः सामभिर्युक्ताः  
अंगिरसोन अंगिरसइव सर्वदा सामगाइत्यर्थः ॥ ५ ॥

॥ इत्यष्टमस्य तृतीये द्वादशोवर्गः ॥ १२ ॥

अथ षष्ठी-

प्रावाणोनसूरयःसिन्धुमातरआदर्दिरासोअद्र्योनविश्वहा ।  
शिशूलानक्रीळयःसुमातरौमहाग्रामोनयामन्भुतत्विषा ॥ ६ ॥  
प्रावाणः । न । सूरयः । सिन्धुमातरः । आदर्दिरासः । अद्र्यः ।  
न । विश्वहा । शिशूलाः । न । क्रीळयः । सुमातरः ।  
महाग्रामः । न । यामन् । उत । त्विषा ॥ ६ ॥

सूरयः उदकस्य धेरकाः प्रावाणोन मेघाइव सिन्धुमातरः नदीनिर्मातरः आदर्दिरासः  
आदरणशीलानि अद्र्योन वज्राद्यायुधानीव विश्वहा सर्वदा शत्रूणां हन्तारइत्यर्थः यद्वा स-  
र्वदा अद्र्योन वज्राइव शत्रूणामादर्दिरासः आदरणशीलाः सुमातरः शोभनमारुकाः शिशू-  
लान् शिशवइव क्रीळयः विहर्तारः । उतापिच महाग्रामोन महान् जनसंघइव यामन् यामनि  
गमने त्विषा दीप्त्या युक्ताभवन्ति तेस्म्यज्ञमागच्छन्तु ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी-

उपसांनकेतवोअध्वरश्रियःशुभंयवोनाजिमिर्व्यश्वितन् ।  
सिन्धवोनययियोभ्राजत्तृष्टयःपरावतो नयोजनानिममिरे ॥ ७ ॥  
उपसाम् । न । केतवः । अध्वरश्रियः । शुभमइत्यर्थः । न ।  
अजिमिः । वि । अश्वितन् । सिन्धवः । न । ययिनः ।  
भ्राजत्तृष्टयः । परावर्तः । न । योजनानि । ममिरे ॥ ७ ॥

ये मरुतः उपसां न केतवः उपसां रश्मयइव अध्वरश्रियोयज्ञस्य श्रयितारोभवन्ति त-  
था शुभंयवोन कल्याणकामावराइव अञ्जिभिराभरणैः व्यश्वितन् दीप्यन्ते । श्विता वर्णे लङ्घि-  
रूपं । तथा सिन्धवोन नद्यइव ययियोगमनशीलाभ्राजदृष्टयः दीप्यमानायुधाः परावतोन् दू-  
राध्वनीना वडवाइव योजनानि दूरदेशान्मिरे परिच्छिन्दन्ति तेस्मद्यज्ञमागच्छन्तिवति ॥ ७ ॥

अथाष्टमो—

सुभागाद्देवाः कृणुता सुरत्नान् स्मान् स्तोतृन् मरुतो वा वृधानाः ।  
अधिस्तोत्रस्य सख्यस्य गात सनाद्धि वोरत्नधेयानि सन्ति ॥ ८ ॥ १३ ॥

सु॒भा॒गा॒न् । नः । दे॒वाः । कृ॒णु॒त । सु॒र॒त्ना॒न् । अ॒स्मा॒न् । स्तो॒तृ॒न् ।  
म॒रु॒तः । वृ॒ध॒धा॒नाः । आ॒धि । स्तो॒त्र॒स्य॑ । स॒ख्य॒स्य॑ ।  
गा॒त । स॒ना॒त् । हि । वः । र॒त्न॒धे॒या॒नि । स॒न्ति ॥ ८ ॥ १३ ॥

अनया स्तुतिमुपसंहरति हे मरुतो देवाः वृधानाः स्तुत्या वर्धमाना यूयं स्तोतृन् नोस्मान्  
सुभगान् सुधनान् कृणुत कुरुत तथा सुरत्नान् शोभनरत्नान् कृणुत यद्वा सुरत्नान् शोभन  
रमणीयस्तोत्रान् स्मानिति संबन्धनीयं । किंच यूयं सख्यस्य स्तोत्रस्य सखिभूतं स्तोत्रमधिगात  
अधिगच्छत वोयुष्माकं रत्नधेयानि रत्नदानानि अस्मद्विषयाणि सनाद्धि चिरकालादा-  
रय खलु सन्ति ॥ ८ ॥

॥ इत्यष्टमस्य तृतीये त्रयोदशोवर्गः ॥ १३ ॥

अपश्यमिति सप्तचमेकादशं सूक्तं आग्नेयं वैष्टुभं सौचीकगुणोभिर्ऋषिः वैश्वानरगुणोवा  
अथवा सप्तिर्नाम वाजंभरपुत्रः । तथाचानुक्रान्तं—अपश्यंसप्त सौचीकोद्भिर्वैश्वानरोवा सप्तिर्वा  
वाजंभरआग्नेयं त्विति । प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोस्त्रैष्टुभे छन्दसि इदमादिकेदे सूक्ते । सत्रितं-  
च—अपश्यमस्यमहतइति सूक्ते इति ।

तत्र पथमा—

अपश्यमस्यमहतोमहित्वममर्त्यस्यमर्त्यासुविशु ।  
नानाहनुविभृतेसंभरितेअसिन्वतविप्सतीभूर्यत्तः ॥ १ ॥

अपश्यम् । अस्थ । म॒ह॒तः । म॒हि॒ष्ट॒त्वम् । अम॑र्त्यस्य । म॒र्त्या॑सु ।  
 वि॒क्षु । ना॒ना । ह॒नू इति॑ । वि॒भृ॒ते इति॑ वि॒भृ॒ते । सम् ।  
 भ॒रे॒ते इति॑ । अ॒सि॒न्व॒ती इति॑ । व॒प्स॒ती इति॑ । भू॒रि । अ॒त्तः ॥ १ ॥

अस्याग्नेर्महतोमहनीयस्य महिष्वं महत्वमपश्यं पश्यामि कीदृशस्यास्य मर्त्यासु विक्षु  
 मनुष्यरूपासु प्रजासु तासां हृदये अमर्त्यस्य अमरणस्वभावस्य वैश्वानररूपेण वर्तमानस्य  
 यद्वा मर्त्यासु विक्षु ऋत्विग्यजमानरूपासु प्रजासु अमर्त्यस्य सर्वदा जागरितस्य अथवा दा-  
 द्यामिन्नोपमिरुच्यते अस्याग्नेर्हनू शिपे नाना विभृते विभिन्ने संभरेते संभरतोदन्तैः तथा कृत्वा  
 असिन्वतीअसंखादन्तयौ स्तोतारं वप्सती भक्षयन्तयौ भूरि प्रभूतं काष्ठमरणयोर्वर्तमानं अतः  
 भक्षयतः ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

गुहा॒शिरो॒निहि॑तमृध॒ग॒क्षीअ॑सिन्वन्नत्तिजिह्वा॒वनानि॑ ।  
 अ॒त्रा॒ण्यस्मै॒पृ॒द्भिःसंभ॑रन्त्यु॒त्तान॑हस्ता॒नम॑साधि॒विक्षु॑ ॥ २ ॥

गुहा॑ । शि॒रः । नि॒हि॒तम् । ऋ॒धक् । अ॒क्षी इति॑ । अ॒सि॒न्वन् । अ॒त्ति ।  
 जिह्वा॑ । व॒नानि॑ । अ॒त्रा॒णि । अ॒स्मै । पृ॒द्भिः । सम् ।  
 भ॒रन्ति॑ । उ॒त्तान॑हस्ताः । नम॑सा । अधि॑ । वि॒क्षु ॥ २ ॥

अस्याग्नेः शिरोमूर्धां गुहागुहायां निहितं मनुष्योदरेण वर्तते अस्याक्षी अक्षिणी ऋधक्  
 पृथक् निहितं निहिते चन्द्रस्योत्पन्ना तावेवाक्षिणीइत्यर्थः । ईदृशोयोनिः असिन्वन् दन्तैरसं-  
 खादन् जिह्वा वनान्यत्ति काष्ठानि भक्षयति दाहभूतः । अस्मावग्नये अध्वर्ग्वोदयः पङ्क्तिः  
 पदिरभिगत्य अत्राणि संभरन्ति संपादयन्ति हवींषि । कथंभूताः उत्तानहस्ताः पात्रधारणार्थं  
 उन्नतकराः नमसा नमस्कारेण युक्ताः कुत्र अधिविक्षु प्रजासु ऋत्विक्षु मध्ये ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

प्र॒मा॒तुःप्र॑न॒रंगु॒ह्यमि॑च्छन्कु॒मारो॑नवी॒रुधः॑सर्प॒दुर्वीः ।  
 स॒स॒न॒प॒क्वम॑विदच्छु॒चन्त॑रि॒रिहा॑सं॒रिप॑उ॒पस्थे॑अ॒न्तः ॥ ३ ॥



प्र । मातुः । प्रऽतरम् । गुहम् । इच्छन् । कुमारः । न । वीरुधः ।  
सर्पत् । उर्वीः । ससम् । न । पक्कम् । अविदत् । शुचन्तम् ।  
रिरिह्मांसम् । रिपः । उपस्थे । अन्तरिति ॥ ३ ॥

अयमग्रियातुः पृथिव्याः संबन्धिनीरुर्वीर्वह्नीः वीरुधोलताइच्छन् तथा पतरं प्रकृष्टतरं  
गुहं गोप्यं तासां वीरुधां मूलमपि इच्छन् कामयमानः प्रसर्पेत् प्रसर्पति प्रसरति । किमिव कु-  
मारो न कुमार इव स यथा स्तन्यं पातुं जानुभ्यां सर्पति तद्वत् ससं न पक्कं पक्कमन्नमिव शुचन्तं  
दीप्यमानं नीरसं वृक्षं रिपः पृथिव्या उपस्थे अन्तः उत्संगे अन्तरविदत् विन्दति । पुनः कीदृशं  
रिरिह्मांसं आकाशमात्वादयन्तं यद्वा मूलैर्मातरं पृथिवीं रिरिह्मांसं ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

तद्वा मृतरौदसी प्रब्रवीमि जायमानो मातरा गर्भो अस्ति ।  
नाहं देवस्य मर्त्यश्चिकेता अग्निरङ्गविचेताः सप्रचेताः ॥ ४ ॥

तत् । वाम् । ऋतम् । रोदसी इति । प्र । ब्रवीमि । जायमानः ।  
मातरा । गर्भः । अस्ति । न । अहम् । देवस्य । मर्त्यः ।  
चिकेत् । अग्निः । अङ्ग । विचेताः । सः । प्रचेताः ॥ ४ ॥

हे रोदसी द्यावापृथिव्यौ वां युवां तद्वत् सत्यं प्रब्रवीमि यदरणीभ्यां जायमान उत्पन्नो-  
गर्भो गर्भस्थानीयोऽग्निमातरा अरणी अस्ति भक्षयति । देवस्य द्योतमानादिगुणस्याग्नेर्वर्तनं मर्त्यो-  
मनुष्योहं न चिकेत् न जानामि । हे अङ्ग वैश्वानर अग्निररणीभ्यामुत्पन्नो विचेताः विविधज्ञा-  
नयान् सप्रचेताः स एव प्रकृष्टज्ञानः अतो न जानामीत्यर्थः अथवाङ्गवत्यात्मानमेव संबोध्य ब्र-  
वीमि अग्निरेव विचेताः बहुधा जानाति सप्रचेताः स एव जानाति स्वमहिमानं नाहं स्तोतुं  
प्रभवामीत्यर्थः ॥ ४ ॥

अथ पंचमी—

यो अस्मा अन्नं तृष्णादधात्याज्यैर्धृतैर्जुहोति पुष्यति ।  
तस्मै सहस्रं सप्तभिर्विचक्षेत्रैर्विश्वतः प्रत्यङ्मुत्स्राम् ॥ ५ ॥

यः । अस्मै । अन्नम् । तृपु । आहृदधाति । आज्यैः । घृतैः ।  
 जुहोति । पुष्यति । तस्मै । सहस्रम् । अक्षक्षिः । वि ।  
 चक्षे । अग्ने । विश्वतः । प्रत्यङ् । अस्ति । त्वम् ॥ ५ ॥

योयजमानः अस्मै अग्नये तृपु क्षिप्रमन्नं आहृदधाति करोति आज्यैर्घृतैः क्षारघृतैः  
 दीर्घैर्वा सोमरसैर्जुहोति पुष्यति पुष्पाति चैनं काष्ठैः तस्मै तमित्यर्थः तं सहस्रं सहस्रसंख्या-  
 केरक्षभिरक्षिस्थानीयाभिरपरिमिताभिर्ज्वालाभिः विचक्षे विचष्टे विपश्यति । अथ प्रत्यक्षकृतः हे  
 अग्ने त्वं विश्वतः सर्वतः प्रत्यङ्गसि प्रत्यगंचनोभवसि अस्मदानुकूल्येन प्रवर्तमानोभवसि ॥ ५ ॥

अथ षष्ठी—

किंदेवेपुत्यजएनंश्चकथ्यं पृच्छामिनुत्वामविद्वान् ।  
 अक्नीळन्कीळन्हरिरत्तवेदन्विष्वंशश्चकर्तुगामिवासिः ॥ ६ ॥  
 किम् । देवेपु । त्यजः । एनः । चकथ्यं । अग्ने । पृच्छामि । नु ।  
 त्वाम् । अविद्वान् । अक्नीळन् । कीळन् । हरिः । अत्तवे ।  
 अदन् । वि । पर्वशः । चकर्तु । गाम् । अस्तिः ॥ ६ ॥

हे अग्ने त्वां नु क्षिप्रं देवेषु किं त्यजः क्रोधं एनः पार्पच चकथ्यं कृतवानसीत्यविद्वानहं  
 पृच्छामि त्वां ददन्तमग्निं पृच्छामि । किंचाक्नीळन् कचिदेशे अविहरन् कीळन् कचिदेशे वि-  
 नोदपन्नं लीलया दहन् हरिर्हरितवर्णः सन् अत्तवे अत्तव्यमदन् अन्नकाष्ठादिकं पर्वशः सन्धौ  
 सन्धौ विचकथ्यं विविधं करोषि गामिवासिः गां यथा अस्तिः स्वधितिः पर्वशश्छिनत्ति तद्वा ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी—

विपूचोअश्वान्युयुजेवनेजाऋजीतिभीरशनाभिर्गृभीतान् ।  
 चक्षदेमित्रोवसुंभिःसुजातःसमानृधेपर्वभिर्वावृधानः ॥ ७ ॥ १४ ॥  
 विपूचः । अश्वान् । युयुजे । वनेऽजाः । ऋजीतिः ।  
 रशनाभिः । गृभीतान् । चक्षदे । मित्रः । वसुंभिः । सुजातः ।  
 सम । आनृधे । पर्वभिः । वृधानः ॥ ७ ॥ १४ ॥

अयमग्निर्विषूचोविष्वगंचनानश्वान् व्याप्तान् महतोवृक्षान् सर्वतोमन्तून् अश्वानेष वा  
युयुजे युंक्ते वनेजाः वने प्रवृद्धः संपन्नः सन् कीदृशानश्वान् ऋजीतिभिः ऋजुगामिनीभिः  
रशनाभिः रशनास्थानीयाभिः लताभिः गृभीतान् परिगृहीतान् वेष्टितान् साक्षादश्वपक्षे ऋजुगति-  
भिः प्रसिद्धाभीरशनाभिःगृभीतान्गृहीतान् स्वकीयानश्वान् शोधदाहाय रथे योजितवानित्यर्थः  
सादृशोग्निश्चक्षदे चक्षाद शकलीकरोति वसन्ति मित्रोस्माकं मित्रभूतः वसुभिर्वासकैरग्निभिः सु-  
जातः सुदु प्रवृद्धः सन् । किंच समानृधे सम्यग्वर्धते पर्वभिः काष्ठस्वदैर्वावृधानोवर्धमानः ॥ ७ ॥

॥ इत्यष्टमस्य तृतीये चतुर्दशोवर्गः ॥ १४ ॥

अग्निःसतिमिति सप्तर्चं द्वादशं सूक्तं सौचीरुस्यवैश्वानरस्याग्नेरार्घं त्रैष्टुभमाग्नेयं । अग्निः  
सतिमित्यनुक्रान्तं । पातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरुक्तोविनियोगः ।

तत्र प्रथमा—

अग्निःसतिंवाजंभरंददान्यग्निर्वीरंश्रुत्यं कर्मनिष्ठाम् ।  
अग्नीरोदसीविचरत्समञ्जन् अग्निर्नारीवीरकुक्षिं पुरंन्धिम् ॥ १ ॥

अग्निः । सतिम् । वाजम्भरम् । ददाति । अग्निः । वीरम् ।  
श्रुत्यम् । कर्मनिःस्थाम् । अग्निः । रोदसी इति । वि । चरत् ।  
समञ्जन् । अग्निः । नारीम् । वीरकुक्षिम् । पुरंन्धिम् ॥ १ ॥

अयमग्निः सतिं सपर्णस्वभावमश्वं वाजंभरं युद्धे शत्रुञ्जित्वा अन्नसंपादकं ददाति स्तो-  
तृभ्यः । तथाग्निर्वीरं वीर्यवन्तं पुत्रं श्रुत्यं पितृव्यपदेशकं कर्मनिष्ठं यागे अनन्यचित्तं ददाति  
अग्निः रोदसी यावापृथिव्यो समञ्जन् सम्पगञ्जयन् विचरत् विविधं चरति अयमग्निर्नारीं यो-  
षितं वीरकुक्षिं वीरप्रसवकुक्षिं पुरंन्धिं च करोति ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

अग्नेरमंसःसमिदंस्तुभद्राग्निर्महीरोदसीआर्विवेश ।  
अग्निरेकंचोदयत्समत्स्रग्निर्हृत्राणिदयतेपुरुषाणि ॥ २ ॥

अग्नेः । अर्मसः । समृद्धत् । अस्तु । भद्रा । अग्निः । मही इति ।  
 रोदसी इति । आ । विवेश । अग्निः । एकम् । चोदयत् ।  
 समत्सु । अग्निः । वृत्राणि । दयते । पुरुषि ॥ २ ॥

अग्रसः कर्मवतोऽग्नेः समिद्धद्रास्तु अयमग्निर्मही महत्यौ रोदसी द्यावापृथिव्यौ आविवेश  
 आविष्टवान् स्वतेजसा तथायमग्निरेकं असहायमेव चोदयत् चोदयति धेरयति समत्सु संग्रामेषु  
 युद्धे स्वभक्तं स्वयं सहायः सन् जयिनं करोतीत्यर्थः । तथाग्निर्वृत्राणि पुरुषि बहून् शत्रून् दयते  
 हन्ति ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

अग्निर्हृत्यंजरतः कर्णमावाग्निरज्योनिर्दहज्जरुथम् ।  
 अग्निरग्निं घर्म उरुष्यदन्तरग्निर्नृमेधं प्रजया सृजत्सम् ॥ ३ ॥

अग्निः । ह । त्यम् । जरतः । कर्णम् । आव । अग्निः । अतूऽभ्यः । निः ।  
 अदहत् । जरुथम् । अग्निः । अग्निम् । घर्म । उरुष्यत् । अन्तः ।  
 अग्निः । नृमेधम् । प्रजया । असृजत् । सम् ॥ ३ ॥

अग्निर्हं अयमग्निः खलु त्वं तं प्रसिद्धं जरतः कर्णं जरत्कर्णनामानमृषिं आव ररक्ष त-  
 थायमग्निरज्योजरुथं एतज्जामानमसुरं निरदहत् निर्दग्धवान् तथाग्निरग्निं महर्षिं घर्मन्तः क्र-  
 बीतेवस्थितउरुष्यत् ररक्ष तथायमग्निर्नृमेधमेतज्जामकृषिं प्रजया पुत्रादिलक्षणया समसृज-  
 त संयुज ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

अग्निर्वाद्रविणं वीरपेशा अग्निर्ऋषिभ्यः सहस्रां सनोति ।  
 अग्निर्दिवि हव्यमातंतानाग्नेर्धामानि विष्णुता पुरुत्रा ॥ ४ ॥

अग्निः । दात् । द्रविणम् । वीरपेशाः । अग्निः । ऋषिम् । यः ।  
 सहस्रां । सनोति । अग्निः । दिवि । हव्यम् । आ ।  
 ततान् । अग्नेः । धामानि । विष्णुता । पुरुत्रा ॥ ४ ॥

अयमग्निर्वीरपेशाः प्रेरकज्वालारूपोद्विणं धनं दातुं ददाति तथाग्निर्ऋषिं मंत्रद्वष्टारं पुत्रं प्रयच्छतीति शेषः । ऋषिर्विशेष्यते यज्ञपिः सहस्रा गवां सहस्राणि सनोति भजते दक्षिणा-  
त्वेन तृष्णिं ददातीति । तथा अग्निर्दिवि द्युलोके हव्यं यजमानैर्हुतं आवतान देवेषु विस्तारयति  
तथाग्नेर्धामानि शरीराणि विभृता विभृतानि पुरुषा बहुषु स्थानेषु आहवनीयधिष्ण्यादि-  
षु क्षित्यादिषु वा ॥ ४ ॥

अथ पंचमी-

अग्निमुक्थैर्ऋषयो विह्वयन्ते अग्निरग्न्यामनि वाधितासः ।

अग्निं वयो अन्तरिक्षे पतन्तो अग्निः सहस्रा परि याति गोनाम् ॥ ५ ॥

अग्निम् । उक्थैः । ऋषयः । वि । ह्वयन्ते । अग्निम् । नरः ।

यामनि । वाधितासः । अग्निम् । वयः । अन्तरिक्षे । पतन्तः ।

अग्निः । सहस्रा । परि । याति । गोनाम् ॥ ५ ॥

अग्निमुक्थैः शस्त्रैः ऋषयः पूर्वं विह्वयन्ते विविधमाह्वयन्ति यज्ञे स्वीये अग्निं नरो मनु-  
ष्यायामनि संग्रामे यातिर्वधकर्मसु पठितः वाधितासः शत्रुभ्यो वाधिताः प्राप्नुवन्ति जयार्थं ।  
तथाग्निं वयः पक्षिणोन्तरिक्षे पतन्तः पश्यन्ति रात्रिषु । तस्मादिमां वयांसि नक्तं नाभ्यासतइ-  
ति ब्राह्मणं । यद्वा दावभूतमग्निं अन्तरिक्षगा वयः पतन्ति तथा अग्निर्गोनां गवां सहस्रा सहस्राणि  
परिपरितो याति गच्छति ॥ ५ ॥

अथ षष्ठी-

अग्निं विशा ईळते मानुषीर्या अग्निं मनुषो नहुषो विजाताः ।

अग्निर्गान्धर्वी पृथ्यामृतस्याग्नेर्गन्धूतिर्घृत आनिर्पत्ता ॥ ६ ॥

अग्निम् । विशाः । ईळते । मानुषीः । याः । अग्निम् । मनुषः । नहुषः ।

वि । जाताः । अग्निः । गान्धर्वीम् । पृथ्याम् । ऋतस्य ।

अग्नेः । गन्धूतिः । घृते । आ । निःसत्ता ॥ ६ ॥

अग्निं विशाः प्रजा ऋत्विग्यजमानस्रक्षणाः ईळते स्तुवन्ति यामानुषीर्मानुष्यः मनुष्याजा-  
ताः ताईळते तथाग्निं मनुषोमनुष्यानहुषोराज्ञः सकागाज्जाताः प्रजाविविधं स्तुवन्तीति । अग्नि-  
गान्धर्वी वाह्नामैतत् पाचं शृणोति कोदृशी गान्धर्वी ऋतस्य यज्ञस्य पथ्यां पथि हितां अग्नेर्य-  
हात्मनोगव्युतिर्माणोघृते आज्ये आनिषत्ता सर्वतोनिषण्णोभवति ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी—

अ॒ग्नये॑ ब्र॒ह्म॑ ऋ॒भवं॑ स्त॒तक्षु॑र॒ग्निम॑ह॒मवो॑चा॒मासु॑ष्ट॒क्तिम् ।

अ॒ग्ने॒प्राव॑ज॒रितारं॑ य॒विष्ठा॒ग्नेम॑हि॒द्रवि॑ण॒मार्य॑ज॒स्व ॥ ७ ॥ १५ ॥

अ॒ग्नये॑ । ब्र॒ह्म । ऋ॒भवं । त॒क्षुः । अ॒ग्निम् । म॒हाम् ।

अ॒वो॒चाम् । सु॑ष्ट॒क्तिम् । अ॒ग्ने । प्र । अ॒व । ज॒रितारं॑ ।

य॒विष्ठा । अ॒ग्ने । म॑हि । द्र॒विणम् । आ । य॒ज॒स्व ॥ ७ ॥ १५ ॥

अग्नये ब्रह्म स्तोत्रं ऋभवोमेधाविनस्ततक्षुः अकुर्वन् वयं च मह्यं महान्तमग्निं प्रति सुष्टु-  
क्तिं स्तुतिमवोचाम । हे यविष्ठ युवतमाग्ने जरितारं स्तोतारं प्राव परक्ष हे अग्ने महि महत् द्रवि-  
णं धनमायजस्व प्रयच्छेत्यर्थः अत्र प्रतिवाक्यमध्यभिधानं तस्य स्तुत्यात्मदर्शनार्थं ॥ ७ ॥

॥ इत्यष्टमस्य तृतीये पञ्चदशोवर्गः ॥ १५ ॥

यद्मेति सप्तर्चं त्रयोदशं सूक्तं भुवनपुत्रस्य विश्वकर्मण्यार्प्यं त्रैदुभं विश्वकर्मदेवत्यं । त-  
द्याचानुक्रान्तं—यद्मविश्वकर्मा भौवनोवैश्वकर्मणं त्विति । गवः सूक्तविनियोगः । अत्र ब्र-  
ह्मजसनेयकं—ब्रह्मावैश्वयं भूस्तपोतप्यत तदैक्षव नवैतपस्यानन्यमस्ति हन्ताहंभूतेष्वात्मानं जुहवा-  
मि भूतानिचात्मनीति । तत्सर्वेषु भूतेष्वात्मानंहुत्वेत्यादि ।

तत्र प्रथमा—

यद्म॒विश्वा॑मु॒र्वना॑नि॒जुह॑द॒पिहो॑ता॒न्यसी॑द॒स्वितानः॑ ।

सआ॒शिषा॑द्र॒विणमि॑च्छ॒मानः॑ प्र॒थम॑च्छ॒दर्वराँ॑ आ॒विवेश॑ ॥ १ ॥

यः । इमा । विश्वा । भुवनानि । जुह्वत् । ऋषिः । होता ।  
नि । असीदत् । पिता । नः । सः । आशिषा । द्रविणम् ।  
इच्छमानः । प्रथमदृच्छत् । अवरान् । आ । विवेश ॥ १ ॥

अवनिरुक्तं—विश्वकर्मासर्वमेघेसर्वाणि भूतानि जुहवांचकार सआत्मानमप्यन्ततोजुहवांचकार तदभिरादिन्येपगर्भवति यद्माविश्वभुवनानिजुह्वदितिर्ति । योविश्वकर्मा एतन्नामकः ऋषिः भुवनपुत्रोहोता होमनिष्पादकः सन् विश्वा सर्वाणि भुवनानि जुह्वत् होमं कुर्वन् प्रथमं सर्वं जगद्धृत्वेत्यर्थः पश्चादग्नौ न्यसीदत् पिता जनकः आत्मकृतेन कर्मणा देहोत्पत्तेः नचैकस्य जन्यजनकभावोविरुध्यते तपोवलेन शरीरद्वयस्वीकारात् सएकधाभवतीत्यादिश्रुतेः । सः ऋषिः आशिषा आशीःप्रतिपादकेन सूक्तवाकादिना द्रविणं धनं स्वर्गाख्यमिच्छमानः कामयमानः प्रथमदृच्छत् प्रथममग्नेर्भुवनैराच्छादयिता अवरान् विप्रकृष्टान् भूतान् स्वात्मना हुतान् आविवेश आविष्टवानग्निमित्युक्तार्थएव पुनर्विशेषेणोक्तः एवमुत्तरत्राधियज्ञपरतया योग्यं । अथाध्यात्मप्रसिद्ध्योच्यते—योविश्वकर्मा परमेश्वरइमा विश्वा भुवनानि जुह्वत् प्रलयकाले पृथिव्यादीनिमान्सप्तलोकान् स्वात्मन्याहुतिप्रक्षेपवत् संहरन् ऋषिरतीन्द्रियद्रष्टा सर्वज्ञोहोता संहाररूपस्य होमस्य कर्ता नोस्माकं पिता जनकोनिषसाद् स्वयं स्थितवान् । अयमर्थः प्रलयकाले प्राप्ते सति सर्वान् लोकान् संहत्यास्माकमपि संहर्ता पुनः स्रष्टा च सन् सर्वज्ञोयः परमेश्वरः स्वयमेकएवासीत् । तथाब्रुवते हि श्रुतयः—आत्मावाइदमेकएवाग्रआसीत् । सदेवसोम्येदमग्र-आसीदित्यादिकौः । सतादृशः परमेश्वरः आशिषा बहुःस्यांप्रजायेयेत्येवंरूपया पुनः पुनःसिसृक्ष-या द्रविणमिच्छमानः धनोपलक्षितं जगद्भोगमाकांक्षमाणः प्रथमदृच्छत् प्रथमं मुख्यं निष्पपंचं पारमार्थिकं रूपमावृण्वन् अवरान् स्वसृष्टान् प्राणिहृदयप्रदेशानाविवेश आविष्टवान् जीवरूपेण । तथाच श्रूयते—सोकामयत् बहुःस्यांप्रजायेयेति । सवपोतप्यत् सतपस्तप्त्वा इदं सर्वमसृज-त यदिदं किंच तत्सृष्टातदेवानुप्राविशदिति । एवमन्याअप्युपनिषदुदाहार्याः ॥ १ ॥

वैश्वदेवस्यपशोर्बपायाअनुवाक्या किंस्विदासीदित्येषा । सूत्रितंच—किंस्विदासीदधिष्ठानं योनःपिताजनितेति ।

तैषा द्वितीया—

किंस्विदासीदधिष्ठानमारम्भणंकतमास्त्वित्कथासीत् ।

यतोभूमिंजनयन्विश्वकर्मविद्यामौर्णोन्महिनाविश्वचक्षाः ॥ २ ॥

किम् । स्वित् । आसीत् । अधिस्थानम् । आरम्भणम् ।

कतमत् । स्वित् । कथा । आसीत् । यतः । भूमिम् । जनयन् ।

विश्वकर्म । वि । द्याम् । और्णोत् । महिना । विश्वचक्षाः ॥ २ ॥

पूर्वमग्रे जगत्प्रलयकालेसंहत्य पश्चात्तिसृक्षायां सर्वं सृष्ट्वा तत्र प्रविष्टव्युक्तं अत्र तस्य द्विती-  
यस्याधिष्ठानं जगदुपादानकारणाद्यसंभवात् सृष्टिरनुपपन्नेत्याक्षिपति । लोके हि घटं चिकीर्षुःकु-  
लालोगृहादिकं किंचित्स्थानमधिष्ठाय मृदूपेणारंभकद्रव्येण चक्रादिरूपैरुपकरणैर्घटं निष्पादय-  
ति तद्वदीश्वरस्य जगदाश्रयद्यावापृथिव्योरुत्पादनवेलायामधिष्ठानं किं स्विदासीत् किं नामाभूत्  
न किंचिदित्यर्थः तथा तयोरारंभणं कतमस्त्वित् आरभ्यतेऽनेनेत्यारंभणं उपादानकारणं  
तदपि कतमद्भवेत् तदपि नेत्यर्थः । यद्यपि संभवेदारंभणं कथासीत् कथमभूत् किं स्वयं सदस-  
द्भावेदित्यर्थः उभयपि नोपपद्यते सच्चेदद्वैतभंगपरिहाराय असच्चेत्सदात्मकमोर्द्यावापृथिव्योरु-  
त्पादानानर्हत्यात् नान्यत् किंचनमिपदित्यादिश्रुतेभ्यरेषमिषायः । यतोयस्मादधिष्ठानादारं-  
भणाच्च विश्वचक्षाः सर्वदृष्टा विश्वकर्मा परमेश्वरोभूमिजनयन् वर्तते तथा यो दिवं  
व्यौर्णोत् व्यवृणोत् सृष्टवान् महिना स्वमहत्त्वेन किंस्विदासीदिति ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

विश्वतश्चक्षुरुतविश्वतोमुखोविश्वतोबाहुस्तविश्वतस्पात् ।

संवाहुभ्याधर्मतिसंपतत्रैर्द्यावाभूमीजनयदेवएकः ॥ ३ ॥

विश्वतःश्चक्षुः । उत । विश्वतःश्मुखः । विश्वतःश्बाहुः । उत ।

विश्वतःश्पात् । सम् । बाहुभ्याम् । धर्मति । सम् । पतत्रैः ।

द्यावाभूमी दति । जनयन् । देवः । एकः ॥ ३ ॥



अनया सर्वात्मकत्वेन कुलालादिविलक्षणत्वादधिष्ठानाद्यभावेऽपि सधुं शक्नोतीत्याह विश्वतश्चक्षुः सर्वतोव्याप्तचक्षुः उतापिच विश्वतोमुखः तथा विश्वतोबाहुः उतापिच विश्वतस्पात् सएवंविधः परमेश्वरः स्वस्मिन् त्रैलोक्यमुत्पादयतीत्यर्थः । कथमित्युच्यते—बाहुभ्यां दिवं संधमति धमतिर्गतिकर्मा सम्यक् प्रेरयति तथा पतत्रैः गमनशीलैः पादैः पृथिवीं संधमतीत्युभयोरेवश्रवणं प्राधान्याभिप्रायं एवं द्यावाभूमी जनयन् दिवं च पृथिवींचोत्पादयन् देवोद्योतमानः स्वयंपकाशः परमेश्वरएकोसहायएव वर्तते ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

किंस्विद्वनंकउसवृक्षआसयतोद्यावापृथिवीनिष्ठतक्षुः ।  
मनीपिणोमनसापृच्छतेदुतद्यद्व्यतिष्ठद्भुवनानिधारयन् ॥ ४ ॥  
किम् । स्वित् । वनम् । कः । ऊँ इति । सः । वृक्षः । आस । यतः ।  
द्यावापृथिवी इति । निःस्तुतक्षुः । मनीपिणः । मनसा ।  
पृच्छत । इत् । ऊँ इति । तत् । यत् । अधिऽअतिष्ठत् ।  
भुवनानि । धारयन् ॥ ४ ॥

पूर्वस्यासृच्युक्तं ब्रह्मेव भूमादिकारणमिति तदेवानयाप्रभकथनव्याजेनोच्यते—लोके हि मौढं प्रासादं निर्ममाणः कस्मिंश्चित्पौढे वने कंचिन्महान्तं वृक्षं छित्वा तक्षणादिना स्तंभादिकं संपादयति इहतु परमेश्वरपेरिताजगत्सृष्टारोयतोयस्माद्वनात् यं वृक्षमादाय द्यावापृथिवी निष्ठतक्षुः तक्षणेन द्यावापृथिव्यौ निष्पादितवन्तः तद्वनं किंस्विद्व किंनाम स्यात् । तथाकउ सवृक्षआस कस्तादृशोमहान् वृक्षोभूत् । हे मनीपिणोमनसईश्वरास्तदुभयं मनसा जिज्ञासायुक्तेन पृच्छतेदु पृच्छतैव । किंचेश्वरोभुवनानि धारयन् यत्स्थानमध्यतिष्ठत्तदपि पृच्छत एतस्य सर्वस्याप्युत्तरं ब्रह्मवनंब्रह्मसवृक्षआसीदित्यादिकमुत्तरं ॥ ४ ॥

साकमेधेषु वैश्वदेवकर्मणएककपालस्य यातेधामानीत्येषा याज्या सूत्रितंच—विश्वकर्मन्हविषावावृधानो यातेधामानिपरमाणियावमेति । पूर्वोक्तस्य पशोर्हविषएवैव याज्या । सूत्रितंच—यातेधामानिपरमाणियावमा यइमेद्यावापृथिवीजनित्रीइति ।

सैषा पंचमी-

या॒ते॒धा॒मा॒नि॒पर॒मा॒णि॒या॒व॒मा॒या॒म॒ध्य॒मा॒वि॒श्व॒क॒र्म॒भू॒ते॒मा ।  
 शि॒क्षा॒स॒र्वि॒भ्यो॒ह॒वि॒र्षि॒स्व॒धा॒वः॒स्व॒यं॒य॒ज॒स्व॒त॒न्व॒वृ॒धा॒नः ॥ ५ ॥  
 या । ते । धामानि । परमाणि । या । अव॒मा । या । म॒ध्य॒मा ।  
 वि॒श्व॒इ॒क॒र्म॒न् । उ॒त । इ॒मा । शि॒क्षा । स॒र्वि॒इ॒भ्यः । ह॒वि॒र्षि ।  
 स्व॒धा॒इ॒वः । स्व॒य॒म् । य॒ज॒स्व । त॒न्व॒म् । वृ॒धा॒नः ॥ ५ ॥

अनया भौवनोविश्वकर्मा जगत्कारणं विश्वकर्मदेवं स्तौति । हे विश्वकर्मन् या यानि ते तव परमाणि धामानि शरीराणि सन्ति या यानि च मध्यमानि शरीराणि सन्ति उतापि च या यानि अवमानि धामानि शरीराणि सन्ति उतापि च तानीमानि सर्वाणि शरीराणि सत्विभ्योऽस्म यं यद् हविर्भूते सति शिक्षदेहि । हे स्वधावो हविर्लक्षणान्वन् स्वयमेव त्वं तन्वं स्वकी यं पूर्वोक्तं विविधं शरीरं वृधानो हविषा वर्धमानः सन् अनेन धाव्यैविभ्योऽपन्यासेन उत्तमभूतानि देवादिशरीराणि मध्यमभूतानि मनुष्यादिशरीराणि निरुद्धभूतानि रुमिकीटादिशरीराणि च परिगृहीतानि किंवहुना सर्वं जगदुपात्तं भवति उक्तव्यतिरेकेण निरवयवस्य परमेश्वरस्य विग्रहाभावात् तदैक्षत बहुः स्यान्प्रजायेयेत्यादि श्रुतिभ्यः परमेश्वरस्यैव देवादिभेदेन बहु भाषावगमात् ॥ ५ ॥

तस्मिन्नेव वैश्वकर्मणपशौ वषापुरोडाशयोर्विश्वकर्मन् हविषेति द्वे क्रमेणानुवाक्ये । सूत्रितं च- विश्व कर्मन् हविषा वा वृधान इति द्वे विश्वकर्मा विमना आदिहाया इति । साक्रमेधेऽपुवैश्वकर्मणस्य विश्वकर्मन् हविषेत्येवैवानुवाक्या । सूत्रं तु पूर्वमुदाहृतं ।

सैषा षष्ठी-

वि॒श्व॒क॒र्म॒न् ह॒वि॒र्षा॒वा॒वृ॒धा॒नः॒स्व॒यं॒य॒ज॒स्व॒पृ॒थि॒वी॒मु॒त॒द्याम् ।  
 मु॒ह्य॒न्त्व॒न्ये॒अ॒भि॒तो॒ज॒ना॒स॒इ॒हा॒स्मा॒कं॒म॒घ॒वा॒सु॒रि॒स्तु ॥ ६ ॥  
 वि॒श्व॒इ॒क॒र्म॒न् । ह॒वि॒र्षा । वृ॒धा॒नः । स्व॒य॒म् । य॒ज॒स्व ।  
 पृ॒थि॒वो॒म् । उ॒त । द्याम् । मु॒ह्य॒न्तु । अ॒न्ये । अ॒भि॒तः । ज॒ना॒सः ।  
 इ॒ह । अ॒स्मा॒कम् । म॒घ॒इ॒वा । सु॒रिः । अ॒स्तु ॥ ६ ॥

हे विश्वकर्मान् विश्वविषयकर्मन् एतन्नामक परमेश्वर हविषा हविर्भूतेन मया विश्वकर्मणा मया दत्तेन वा हविषा वावृधानो वर्धमानः विश्वकर्मा सर्वाणि भूतानि जुहवांचकार सआत्मानमप्यन्तोजुहवांचकारेति हि निरुक्तं पूर्वमुदाहृतं । स्वयमेव पृथिवीमुतापि च द्यां दिवं च स्वसृष्टे द्यावापृथिव्यौ स्वयं प्रवृद्धः सन् यजस्व पूजय अन्ये मत्तोऽन्ये जनासोजनाअयष्टा-रोस्मद्यागविरोधिनोवा मुह्यन्तु मुग्धाभवन्तु अभितः । सर्वतः अथ परोक्षकृतः इहास्मिन्यागे-स्माकं मघवास्मत्प्रत्तेन हविलक्षणेन धनेन धनवान् ससूरिः स्वर्गादिफलस्य प्रेरकोऽस्तु भवतु । अथ विश्वकर्मान् हविषावर्धमानइत्यादिनिरुक्तं द्रष्टव्यं ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी-

वाचस्पतिं विश्वकर्माणमूतये मनोजुवंवाजे अद्याहुवेम ।

सनो विश्वानि हवनानि जोषद् विश्वशंभूरवसे साधुकर्मा ॥ ७ ॥ १६ ॥

वाचः । पतिम् । विश्वकर्माणम् । ऊतये । मनः । जुवम् ।

वाजे । अद्य । हुवेम । सः । नः । विश्वानि । हवनानि । जोषत् ।

विश्वशंभूः । अवसे । साधुकर्मा ॥ ७ ॥ १६ ॥

वाचस्पतिं मंत्रात्मकस्य वचसः स्वामिनं विश्वकर्माणं विश्वकर्तारं मनोजुवं मनोवेगम-मनं देवं वाजे यज्ञे अद्यास्मिन्दिने ऊतये तर्पणाय हुवेम आह्वयाम सदेवो नोस्माकं विश्वानि सर्वाणि हवनानि जोषत् सेवतां । किमर्थं अवसे अस्माकं रक्षणाय सविशेष्यते विश्वशंभूः विश्वस्य सुखस्योत्पादकः साधुकर्मा च ॥ ७ ॥

॥ इत्यष्टमस्य तृतीये षोडशोऽवर्गः ॥ १६ ॥

चक्षुष इति सप्तमं चतुर्दशं सूक्तं ऋष्याद्याः पूर्ववत् । चक्षुष इत्यनुकान्तं गतः सूक्तविनियोगः ।

तत्र प्रथमा-

चक्षुषः पितामनं साहिधीरो घृतमेने अजनञ्जमाने ।

यदेदन्ता अददहन्त पूर्व आदिद्यावा पृथिवी अग्रथेताम् ॥ १ ॥

चक्षुषः । पिता । मनसा । हि । धीरः । घृतम् । एने ।  
 अजन्त । नम्रमाने इति । यदा । इत् । अन्ताः । अददहन्त ।  
 पूर्वे । आत् । इत् । द्यावापृथिवी इति । अप्रथेताम् ॥ १ ॥

चक्षुषः चक्षुरुपलक्षितस्येन्द्रियसंघात्मकस्य शरीरस्य पिता उत्पादयिता यद्वा चक्षुः  
 व्यापकं वेजः तस्योत्पादयिता मनसा नहि मत्समोस्ति कश्चिदिति बुद्ध्याहि खलु धीरोपृष्टो-  
 विश्वकर्मा प्रथमघृतमुदकमजनदजनयत् आपोवाद्दममे अपएवससज्जांदावित्यादि श्रुतिस्मृती-  
 स्यातां पश्चादेने द्यावापृथिव्यौ नम्रमाने तस्मिन्नुदके इतस्तवधलन्यौ यःअजनयत् अथ य-  
 देत् यदेवान्ताः पर्यन्तप्रदेशाः पूर्वे पुराणाः द्यावापृथिव्योः संवन्धिनः अददहन्त दृढाअभवन्  
 विश्वकर्मणा दृढाः संपादिताइत्यर्थः आदित् अनन्तरमेव द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यौ अमथे-  
 तां यथा कामं प्रथिते अभूतां ॥ १ ॥

वैश्वकर्मणस्य पशोर्हविषएषानुवाक्या विश्वकर्माविपनाआदिहायाः किंस्विदासीदधि-  
 ष्ठानमिवित्स्वितं ।

अथ द्वितीया—

विश्वकर्माधिर्मनाआदिर्हायाधाताविधातापरमोत्तमं दृक् ।  
 तेषामिष्टानि सप्तमिषामन्दन्ति यत्रासप्तऋषीन्परएकमाहुः ॥ २ ॥  
 विश्वकर्मा । विर्मनाः । आत् । विर्हायाः । धाता ।  
 विधाता । परमा । उत । सप्तदृक् । तेषाम् । इष्टानि । सप्त ।  
 इष्टा । मन्दन्ति । यत्र । सप्तऋषीन् । परः । एकम् । आहुः ॥ २ ॥

अयं संशोधयिताभ्यात्मयोर्भेदेन द्विधा व्याख्येयः । यत्र प्रथमं देवतमधिकृत्योप्येते—वि-  
 श्वकर्मा बहुविधप्रकाशवृष्टिप्रदानादिकर्मणां कर्ता आदित्यः सच विमनाः विभूतमनाः आदि-  
 त्यनर्थकः सर्वतइत्यर्थे वाविहायाः विविधमात्रा महानित्यर्थः धाता वृष्ट्यादिकर्ता च विधाता  
 जगत्तः कर्ता च परमा परमः सन्दृक् सन्दृष्टाच्च भूतानां तेषां सप्तऋषीणां सज्योतिषां रसमीना-  
 मित्यर्थः परमपादे बह्व्यमाणत्वाद् इष्टानि स्थानानि शरीराणि वा इषोदकेन संमदन्ति संमो-  
 दन्ते यत्र मत्सिन्नादित्ये तं देवं मत्सर्वान् सप्तर्षिर्यइत्यर्थः तेभ्यः परःपरस्तात् एकमेवादित्य-

माहुर्मन्त्रविदः । अथाध्यात्मपक्षे उच्यते—विश्वकर्मा यः परमात्मा प्राणप्रकाशाभ्यामुपेतः सन् बहुकर्मा भवति सच विमनाः विभूतमनाः विहायाः वस्तुतोमहान् विशेषेण सुरुतदुपकृत-फलस्याप्ता धाता विधाता च परमोतसन्दृक् परमश्च सन्दृष्टेन्द्रियाणां । तेषांसप्तर्षीणां द्रष्टृणामिन्द्रियाणां इष्टानि स्वरूपाणि इषात्नेन सह संगदन्ति संगोदन्ते । यत्र यस्मिन्नात्मनि तमात्मानं सप्तर्षीन् सप्तसंख्याकोक्त्यः सर्पणस्वभावेभ्योवा परः परस्ताद्वर्तमानमिन्द्रियायतीतमेकं परमात्मानमाहुस्तत्त्वविदः अत्र विश्वकर्माविभूतमनाव्याप्तेत्यादिनिरुक्तमनुसन्धेयं ॥ २ ॥

पूर्वोक्तएव पशौ पुरोडाशस्य योनःपितेत्येषा याज्या । सूत्रितं च—योनःपिताजनितायो-विधाता यातेधामानिपरमाणियावमेति ।

सैषा तृतीया—

यो॒नःपि॒ताज॒नितायो॒वि॒धा॒ताधा॒मानि॒वेद॒भुव॑नानि॒विश्वा॑ ।  
यो॒दे॒वाना॑नाम॒धा॒एक॑ए॒वत॑सं॒प्र॒श्रंभु॑व॒नाय॑न्त्य॒न्या ॥ ३ ॥

यः । नः । पि॒ता । ज॒नि॒ता । यः । वि॒धा॒ता । धा॒मानि । वेद॑ ।  
भुव॑नानि । वि॒श्वा । यः । दे॒वाना॑म् । ना॒म॒धाः । एकः ।  
ए॒व । तम् । स॒म॒प्र॒श्रम् । भुव॑ना । य॒न्ति । अ॒न्या ॥ ३ ॥

योविश्वकर्मा नोस्माकं पिता पालयिता न केवलं पालकः किंच जनिता उत्पादकः किमनेनास्माकमुत्पादक इति संकोचेन योविधाता सर्वस्य जगतउत्पादकः योविश्वकर्मा नोस्माकमुत्पन्नानि धामानि देवानां तेजःस्थानानि वेद वेत्ति । किंचहुना विश्वा विश्वानि भुवना भूतजातानि वेद वेत्ति यश्च देवानामग्निवाय्वादीनां नामधाः नामां धाता इन्द्रादीन्निर्माय तेषां इन्द्रादि नाम कृत्वा तत्पदेषु स्थापयिता एकएव तदेवं अन्या अन्यानि भुवना भूतजातानि प्रश्रं कः परमेश्वर इति पृच्छां यन्ति प्राप्नुवन्ति ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

तआ॒य॒ज॒न्त॒द्रवि॑णं॒सम॑स्मा॒कृप॑यःपूर्वे॒ज॒रि॒तारो॑नभूना ।  
अ॒सू॒ते॒सू॒ते॒रज॑सिनि॒प॒त्ते॒भू॒तानि॑स॒म॒रु॑ण्व॒ज्जि॒मानि॑ ॥ ४ ॥

चक्षुषः । पिता । मनसा । हि । धीरः । घृतम् । एने ।  
 अजुनत् । नम्रमाने इति । यदा । इत् । अन्ताः । अददहन्त ।  
 पूर्वे । आत् । इत् । द्यावापृथिवी इति । अप्रयेताम् ॥ १ ॥

चक्षुषः चक्षुरुपलक्षितस्येन्द्रियसंघात्मकस्य शरीरस्य पिता उत्पादयिता यद्वा चक्षुः  
 व्यापकं तेजः तस्योत्पादयिता मनसा नहि मत्समोस्ति कश्चिदिति बुद्ध्याहि खलु धीरोपृष्टो-  
 विश्वकर्मा प्रथमघृतमुदकमजनदजनयत् आपोवाद्दमये अपएवसत्तर्जादावित्यादि श्रुतिस्मृती  
 स्यातां पश्चादेते द्यावापृथिव्यौ नम्रमाने तस्मिन्नुदके इतस्ततश्चलन्तौ यः अजनयत् अथ य-  
 देव यदेवान्ताः पर्यन्तप्रदेशाः पूर्वे पुराणाः द्यावापृथिव्योः संवन्धिनः अददहन्त दृढाअभवन्  
 विश्वकर्मणा दृढाः संपादिता इत्यर्थः आदिव अनन्तरमेव द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यौ अप्रये-  
 तां यथा कामं प्रयिते अभूतां ॥ १ ॥

वैश्वकर्मणस्य पशोर्हविषएषानुवाक्या विश्वकर्माविमनाआदिहायाः किंस्विदासीदधि-  
 धानमिति सूचितं ।

अथ द्वितीया—

विश्वकर्माविमनाआदिहायाधाताविधातापरमोत्तमोत्तमः ।  
 तेषामिष्टानि सप्तमामदन्ति यत्रासप्तऋषीन्परलोकमाहुः ॥ २ ॥  
 विश्वकर्मा । विमनाः । आत् । विहायाः । धाता ।  
 विधाता । परमा । उत । समः । उत्तमः । तेषाम् । इष्टानि । सप्त ।  
 इषा । मदन्ति । यत्र । सप्तऋषीन् । परः । एकम् । आहुः ॥ २ ॥

अयं मंत्रोधिपज्ञाध्यात्मयोर्भेदेन द्विधा व्याख्येयः । तत्र प्रथमं दैवतमधिकृत्योच्यते—वि-  
 श्वकर्मा बहुविधमकाशवृष्टिप्रदानादिकर्मणां कर्ता आदित्यः सच विमनाः विभूतमनाः आदि-  
 त्यनर्थकः सर्वत इत्यर्थे वाविहायाः विविधमात्रा महानित्यर्थः धाता वृष्ट्यादिकर्ता च विधाता  
 जगतः कर्ता च परमा परमः सन्दृष्टाच भूतानां तेषां सप्तऋषीणां सज्ज्योतिषां रश्मीना-  
 मित्यर्थः चरमपादे वक्ष्यमाणत्वात् इष्टानि स्थानानि शरीराणि वा इषोदकेन संमदन्ति संमो-  
 दन्ते यत्र यस्मिन्नादित्ये तं देवं सप्तर्षीन् सप्तर्षिभ्य इत्यर्थः तेभ्यः परः परस्तात् एकमेवादित्य-

माहुर्मन्त्रविदः । अथाभ्यात्मपक्षे उच्यते—विश्वकर्मा यः परमात्मा प्राणप्रकाशाभ्यामुपेतः सन् बहुकर्मा भवति सच विमनाः विभूतमनाः विहायाः वस्तुतोमहान् विशेषेण सुकृतदुष्कृत-फलस्याप्ता धाता विधाता च परमोतसन्दृक् परमश्च सन्दृष्टेन्द्रियाणां । तेषांसप्तर्षीणां द्रष्टृणामिन्द्रियाणां इष्टानि स्वरूपाणि इषाज्जेन सह संपदन्ति संमोदन्ते । यत्र यस्मिन्नात्मनि तमात्मानं सप्तर्षीन् सप्तसंख्याकेभ्यः सर्पणस्वभावेभ्योवा परः परस्ताद्वर्तमानमिन्द्रियाद्यतीतमेकं परमात्मानमाहुस्तत्त्वविदः अत्र विश्वकर्माविभूतमनाव्याप्तेत्यादिनिरुक्तमनुसन्धेयं ॥ २ ॥

पूर्वोक्तएव पशौ पुरोडाशस्य योनःपितेत्येषा याज्या । सूत्रितं च—योनःपिताजनितायो-विधाता यातेधामानिपरमाणियावमेति ।

सैषा तृतीया—

यो॒नः॑ पि॒ता ज॒निता॑ यो॒ वि॒धा॒ता धा॒मा॒नि वे॒द भु॒व॒ना॒नि वि॒श्वा ।  
यो॒ दे॒वा॒ना॒ना॒म॒ धा॒एकं॑ ए॒व त॑सं॒ प्र॒श्रं॒ भुव॑ना॒ यन्ति॑ न्या ॥ ३ ॥

यः । नः । पि॒ता । ज॒निता॑ । यः । वि॒धा॒ता । धा॒मा॒नि । वे॒द ।  
भु॒व॒ना॒नि । वि॒श्वा । यः । दे॒वा॒ना॒म् । ना॒म॒ धा॒ः । ए॒कः ।  
ए॒व । तम् । स॒म॒प्र॒श्रम् । भु॒व॒ना । य॒न्ति । अ॒न्या ॥ ३ ॥

योविश्वकर्मा नोस्माकं पिता पालयिता न केवलं पालकः किंच जनिता उत्पादकः कि-  
मनेनास्माकमुत्पादक इति संकोचेन योविधाता सर्वस्य जगतउत्पादकः योविश्वकर्मा नोस्माक-  
मुत्पन्नानि धामानि देवानां तेजःस्थानानि वेद वेत्ति । किंचहुना विश्वा विश्वानि भुवना भूतजा-  
तानि वेद वेत्ति यश्च देवानामग्निवाय्वादीनां नामधाः नाम्नां धाता इन्द्रादीन्निर्माय तेषां इन्द्रा-  
दि नाम कृत्वा तत्पदेषु स्थापयिता एकएव सदेवं अन्या अन्यानि भुवना भूतजातानि प्रश्रं कः  
परमेश्वर इति पृच्छां यन्ति प्राप्नुवन्ति ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

तआ॒र्य॑ ज॒न्त॒र्द्रवि॑णं॒ सम॑स्मा॒ ऋप॑यः॒ पूर्वे॑ ज॒रितारो॑ नभूना ।  
अ॒सू॒ते॒सू॒ते॒रज॑सिनि॒ प॒त्तेये॑ भू॒तानि॑ स॒म॒कृ॑ण्वन्नि॒मानि॑ ॥ ४ ॥

ते । आ । अयजन्त । द्रविणम् । सम् । अस्मै । ऋपयः । पूर्वे ।  
 जरितारः । न । भूना । असूर्ते । सूर्ते । रजसि । निःसृत्ते ।  
 ये । भूतानि । समुद्राकृण्वन् । दुमानि ॥ ४ ॥

ते पूर्वे ऋपयोऽस्मै विश्वकर्मणे द्रविणं च पुरोडाशादित्क्षणं धनं संसम्यगायजन्त सर्व-  
 तोयजन्ते जरितारो न भूना स्तोतारो यथा भूना भून्ना महतास्तोत्रेण यथा यजन्ति तद्वत् ये ऋ-  
 ऋपयः असूर्ते सरणवर्जिते सूर्ते सरणसहिते स्थावरजंगमात्मके रजसि लोके निपत्ते निषण्णे  
 निश्चलमवस्थिते इमानि भूतानि भुवनानि प्राणिन इत्यर्थः समकृण्वन् सम्पक् धनादिना पू-  
 जयन् । अथवायमर्थः ये स्थावरजंगमात्मके जगति वर्तमानानेतान् प्राणिनः तेजसा समकृण्वन्  
 ते पूर्वे ऋपयोऽत्राहारो रश्मयोऽस्मा आदिस्थात्मकाय विश्वकर्मणे द्रविणं तेजः आयजन्त ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमी—

पुरोद्दिवापरएनापृथिव्यापुरोदेवेभिरसुरैर्यदस्ति ।  
 कंस्त्रिर्द्गर्भमथमंदध्रुआपोयत्रदेवाःसमपश्यन्तुविश्वे ॥ ५ ॥

परः । दिवा । परः । एना । पृथिव्या । परः । देवेभिः । असुरैः ।  
 यत् । अस्ति । कम् । स्त्रि । गर्भम् । प्रथमम् । दध्रे ।  
 आर्यः । यत्र । देवाः । समुद्राकृण्वन्तु । विश्वे ॥ ५ ॥

यदीश्वरतत्त्वं दिवा परः ध्रुलोकादपि परस्तात् वर्तमानं तथा एना अस्याः पृथिव्याः परः परस्ता-  
 द्धर्तमानं तथा देवेभिर्देवपरस्ताद्धर्तमानं असुरैश्च यत् परः परस्तात् वर्तमानं गुहायामवस्थितं कंस्त्रि  
 गर्भं गर्भवत् सर्वस्य ग्राहकं तत्त्वं आपः प्रथमं दध्रे धृतवत्यः यत्र यस्मिन् गर्भे देवा इन्द्रादयो-  
 विश्वे सर्वेऽपि समपश्यन्त संगताः परस्परं पश्यन्ति एवं जानन्नेव कश्चित्तत्त्वविद् पञ्च करोति ॥ ५ ॥

अथ षष्ठी—

तमिर्द्गर्भमथमंदध्रुआपोयत्रदेवाःसमगच्छन्तुविश्वे ।  
 अजस्यनाभावध्येकमर्पितं यस्मिन्विश्वानिभुवनानितस्थुः ॥ ६ ॥



तम् । इत् । गर्भम् । प्रथमम् । दध्ने । आपः । यत्र । देवाः ।  
सुम्हअगच्छन्त । विश्वे । अजस्ये । नाभौ । अधि । एकम् ।  
अर्पितम् । यस्मिन् । विश्वानि । भुवनानि । तस्थुः ॥ ६ ॥

अनया पूर्वमश्रोक्तस्य प्रश्नस्योत्तरमभिधीयते तमिव तमेव विश्वकर्माणं गर्भं भगस्थानी-  
यं प्रथमं इतरसृष्टेः पूर्वं आपोदधे धृतवत्यः । यत्र गर्भे विश्वे सर्वे देवाः इन्द्रादयः समगच्छन्त  
संगताभवन्ति तस्याजस्य नाभावधि नाभौ अघोति सप्तम्यर्थानुवादी एकमर्पितमित्यण्डाभि-  
प्रायेणोक्तं अण्डं हि प्राक् सर्गाच्चाभिस्थाने तिष्ठति यस्मिन्नण्डे विश्वानि भुवनानि सर्वाणि  
भूतजातानि तस्थुस्तिष्ठन्ति अथवा अजस्य जन्मरहितस्य ब्रह्मणः स्वसृष्टे जले शयानस्य  
नाभौ सर्वजगद्ब्रह्मणो उदके एकं ब्रह्माण्डमर्पितं स्थापितं शिष्टं समानं । अथास्मिन्नर्थे स्मृ-  
तिः—अपएवससर्जादौतासुवीर्यमवाकिरत् । तदण्डमभवद्दैमंस्तर्यकोटिसममभिमिति ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी—

नतंविदाथयइमाजजानान्यद्युष्माकमन्तरंभवूव ।  
नीहारेणप्रावृताजल्प्याचासृष्टपंडकथशासंश्चरन्ति ॥ ७ ॥ १७ ॥  
न । तम् । विदाथ । यः । इमा । जजान । अन्यत् । युष्माकम् ।  
अन्तरम् । बभूव । नीहारेण । प्रावृताः । जल्प्याः ।  
च । असृष्टपंडः । उक्थशासः । चरन्ति ॥ ७ ॥ १७ ॥

हे नरास्तं विश्वकर्माणं न विदाथ न जानीथ यइमा इमानि भूतानि जजान उत्पादि-  
तवान् देवदत्तोहं यज्ञदत्तोहमिति वयमात्मानं विश्वकर्माणं जानीमहेति यदुच्येत तदसत् न-  
हंहंप्रत्ययगम्यं जीवरूपं विश्वकर्मणः परमेश्वरस्य तत्वं किंतु युष्माकमहंप्रत्ययगम्यानां जी-  
वानामन्तरं अन्यदहं प्रत्ययगम्यादतिरिक्तं सर्वं वेदान्तेवेद्यमीश्वरतत्वं बभूव भवति विद्यते  
जीवरूपयत्तदपि कुतो न विद्यतेति चेत् श्रूयतां । नीहारेण प्रावृतायूयं नीहारसदृशेनाज्ञानेन आ-  
च्छन्नाः अतो न जानीथ यथा नीहारो नात्यन्तमसदृष्टेरावरकत्वात् नात्यन्तं सत्काष्ठपाषाणादि-  
वत्संघोद्धुमयोग्यत्वात् एवमज्ञानमपि नात्यन्तमसत् इश्वरतत्वावरकत्वात् नापि सत् बोधमात्र-

निवर्त्यत्वाद् ईदृशेनाज्ञानेन भवन्तः सर्वे जीवाः प्रावृताः । न केवलं प्रावृतत्वं किन्तु जल्प्या च देवोहं मनुष्योहमित्याद्यनृतजल्पनेन प्रावृताः । किंच असुतृपः केनाप्युपायेनासूत्रमाणान् तृप्यन्तः उदरभराइत्यर्थः ननु पारमेश्वरं तत्त्वं विचारितवन्तः न केवलमिह लोके भोगमावृत्ताः उक्तश्लासः नानाविधेषु यज्ञेषु उक्तं प्रउगनिष्केवल्यादिकं शंसन्तश्चरन्ति पृथिव्यां वसन्ते केवलमैहिकामुष्मिकभोगपरावर्तध्वे अतोविश्वकर्माणं देवं न जानीथेत्यर्थः ॥ ७ ॥

॥ इत्यष्टमस्य तृतीये सप्तदशोवर्गः ॥ १७ ॥

यस्तेमन्योइतिसप्तर्चं पंचदशं सूक्तं मन्युर्नाम वपसः पुत्रऋषिः आद्या जगती शिष्टास्त्रिष्टुभः इदमुत्तरं च मन्युदैवत्यं । तथाचानुक्रान्तं—यस्तेमन्योमन्युस्त्वापसोमान्यवंतु जगत्यादीति। अजिरनाभ्यभिचारसाधने यज्ञे एतत्सूक्तं निविद्धानं सूत्रित्वं—त्ययामन्यो यस्तेमन्योइति ।

तत्र प्रथमा—

यस्तेमन्योर्विधद्वज्रसायकसहओजःपुण्यतिविश्वमानुपक् ।

साक्षामदासमार्थन्त्वयायुजासहस्कृतेनसहसासहस्वता ॥ १ ॥

यः । ते । मन्यो इति । अविधत् । वज्र । सायक । सहः । ओजः ।

पुण्यति । विश्वम् । आनुपक् । साक्षाम् । दासम् । आर्यम् ।

त्वया । युजा । सहःस्कृतेन । सहसा । सहस्वता ॥ १ ॥

हे मन्यो क्रोधाभिमानिन् देव मन्युर्मन्यवेर्दीप्तिकर्मणः क्रोधकर्मणोवधकर्मणोवेतिनिरुक्तं । योपजमानस्ते तुङ्ग्यंअविधत्परिचरति हे वज्र वज्रवत्सारभूत सायक सायकवद् शत्रूणां हिंसकसमनुष्यःसहोबलं बालं ओजः शारीरं बलं चानुपक् अनुपकं पुण्यति त्वदनुग्रहाद् संप्राप्ते यस्मादेवं तस्माद्वयं दासं उपक्षयकर्तारमार्थं अस्मत्तोधिकं चोभयविधं शत्रुं साक्षाम अभिप्रवेम । केन साधनेनेति तदुच्यते त्वया युजा त्वया सहायेन सहायोविशेष्यते सहस्कृतेन बल्योत्पादितेन सहसा सहमानेन परान् सहस्वता बलवता ईदृशेन महता त्वया सहायेनाभिभवेमेत्यर्थः ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

म॒न्युरिन्द्रो॑म॒न्युरे॒वास॑दे॒वोम॒न्युर्हो॑ताव॒रुणो॑जा॒तवे॑दाः ।  
म॒न्युर्विशं॑ई॒ळते॑मा॒नु॒पी॒र्याःपा॒हि॒नोम॒न्योत॑प॒सास॒जोपाः॑ ॥ २ ॥  
म॒न्युः । इन्द्रः॑ । म॒न्युः । ए॒व । आ॒स । दे॒वः । म॒न्युः । हो॒ता ।  
व॒रुणः॑ । जा॒त॒वे॒दाः । म॒न्युम् । वि॒शः । ई॒ळ॒ते । मा॒नु॒पीः ।  
याः । पा॒हि । नः॑ । म॒न्यो इति॑ । त॒प॒सा । स॒जोपाः॑ ॥ २ ॥

अयं मन्युरिन्द्रः मन्युरेव देवः सर्वोपि मन्युरेवास अभवत् मन्युरेव होता होमनिष्पाद-  
कोमिः तथा मन्युर्वरुणोपि जातवेदाः जातपज्ञोवरुणश्च सर्वेष्वपि तेजस्विषु मन्युसन्धावाव  
यामानुषीर्मनुषोपत्यभूताविशः प्रजाः सन्ति ताः मन्युमेवदेवमीळते स्तुवन्ति हे मन्यो तपसा एत-  
न्नामकेनास्मत्पित्रा सजोपाः समानप्रीतिस्त्वं पाहि रक्ष ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

अ॒भी॒हिम॒न्योत॑व॒स॒स्तवी॒यान्त॑प॒सायु॒जाविज॑हि॒शत्रून् ।  
अ॒मि॒त्र॒हा॒वृ॒त्र॒हा॒द॒स्यु॒हा॒च॒वि॒श्वो॒वसू॒न्याम॑रा॒त्वनं॑ ॥ ३ ॥  
अ॒भि । इ॒हि । म॒न्यो इति॑ । त॒व॒सः । तवी॒यान् । त॒प॒सा । यु॒जा ।  
वि । ज॒हि । श॒त्रून् । अ॒मि॒त्र॒हा । वृ॒त्र॒हा । द॒स्यु॒हा । च॒ ।  
वि॒श्वा । वसू॑नि । आ । भ॒र । त्वम् । नः॑ ॥ ३ ॥

हे मन्यो त्वमभीहि अभिगच्छास्मद्यज्ञं कीदृशस्त्वं तवसोबलवतोपि तवीयानत्यन्तं ब-  
लवान् सत्त्वं तपसा अस्मत्पित्रा युजा सहायेन शत्रून् विजहि किंचामित्रहा अमित्राणां हन्ता  
अमित्रोस्त्रिगन्धः तथा वृत्रहा आवरकाणां शत्रूणां हन्ता तथा दस्युहा च दस्युरुपक्षयकारी  
शत्रुः तादृशमन्युदेव त्व विश्वा सर्वाणि वसूनि धनानि नोस्मभ्यमाभर आहर ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

त्वंहि॑म॒न्योअ॒भि॒मू॒त्यो॒जाःस्वयं॑मू॒र्षामो॑अ॒भिमा॑तिपा॒हः ।  
वि॒श्वच॑र्षणिः॒सङ्हरिः॑सहा॒वान॒स्मास्वो॒जःपृ॒तना॑मु॒धेहि॑ ॥ ४ ॥

त्वम् । हि । म॒न्यो इति । अ॒भिभू॑तिः ओजाः । स्व॒यम्भूः ।  
 भामः । अ॒भिमा॑तिः स॒हः । वि॒श्वश्च॑र्पणिः । स॒हुरिः । सहा॑वान् ।  
 अ॒स्मासु॑ । ओजः । पृ॒तना॑सु । धेहि ॥ ४ ॥

हे मन्यो त्वं अभिभूत्योजापरेषामभिभावुकचलः स्वयंभूः स्वयमेवोत्पन्नः भामः कुक्षः  
 अभिमातिपाहः अभितोहिंसन्तीत्यभिमावयः शत्रवः तेषामभिभविता विश्वचर्पणिः सर्वेषां द-  
 द्वा सहुरिः सहनशीलः सहावान् सहनवान् इन्द्रशस्त्रवमस्मासु पृतनासु संग्रामेषु ओजोबलं  
 धेहि देहि ॥ ४ ॥

अथ पंचमी—

अ॒भा॒गः स॒न्नप॑रेतो अ॒स्मि॒तव॑क॒त्वा॒तवि॑प॒स्य॒प्रचे॑तः ।  
 त॒त्वा॒मन्यो॑ अ॒क्रतु॑ जि॒हीळा॑हं स्वा॒त॒नू॒र्बल॑दे॒या॒य॒मेहि॑ ॥ ५ ॥

अ॒भा॒गः । सन् । अपं । परा॑इतः । अ॒स्मि॒ । तव॑ । क॒त्वा॒ ।  
 त॒वि॒प॒स्य॑ । प्र॒चे॒त इति॑ प्र॒चे॒तः । तम् । त्वा॒ । म॒न्यो इति॑ ।  
 अ॒क्र॒तुः । जि॒हीळा॑ । अ॒हम् । स्वा॒ । त॒नूः । ब॒ल॒दे॒या॒य॒ ।  
 मा॒ । आ॒ । इ॒हि ॥ ५ ॥

हे प्रचेतः प्रलुप्टज्ञान मन्यो तविषस्य महत्स्वव कत्वा कर्मणा अभागोभागरहितः सन्  
 त्वां यज्ञे अयाजकः सन्नित्यर्थः तदनुकूलरहितोहं अपपरेतः अस्मि युद्धे शत्रुभिरभिभूतः सन्  
 दूरं गतोस्मि तं तादृशं भागरहितं त्वा त्वां हे मन्यो अक्रतुः कर्मरहितोहं जिहीळ कुक्षं कृत-  
 वानित्यर्थः यद्वा अहमेव त्वत्सहायमेव क्रोधितवान् अथेदानीं स्वा तनूः मम शरीरभूतस्त्वं व-  
 ल्लदेयाय बलदानाय मेहि मां प्राप्नुहि ॥ ५ ॥

अथ षष्ठी—

अ॒यं ते॑ अ॒स्म्यु॒पमे॒द्य॒र्वा॒द्प्र॑ती॒ची॒नः स॑हुरे॒ विश्व॑धायः ।  
 म॒न्यो॒वज्रि॑न्ना॒भिमा॑माव॒वृत्स्व॑ह॒ना॒वद॑स्यै॒रू॒त॒यो॒ध्या॒पेः ॥ ६ ॥

अयम् । ते । अस्मि । उप । मा । आ । इहि । अर्वाङ् ।  
 प्रतीचीनः । सहुरे । विश्वधायः । मन्यो दति । वज्रिन् । अग्नि ।  
 माम् । आ । वृत्स्व । हनाव । दस्यून् । उत । बोधि । आपेः ॥ ६ ॥

हे सहुरे शत्रूणां सहनशील विश्वधायः हे विश्वस्य धर्तर्मन्यो अयं जनोऽहं ते तवास्मि  
 कर्मकृत् यतएवमतः प्रतीचीनः प्रतिगन्ता अर्वाङ्गस्मदग्निमुखं मा मां उपेहि उपागच्छ । हे मन्यो  
 वज्रिन् मां अफ्याववृत्स्व अफ्याववर्त्स्व । किमर्थमफ्यागमनमिति चेत् उच्यते—हनाव आवां  
 दस्यून् शत्रून् उतापिच आपेर्वन्धुं बोधि बुध्यस्व ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी—

अग्निप्रेहिदक्षिणतो भवामेधावृत्राणि जघनावभूरि ।  
 जुहोमि ते धरुणं मध्वो अग्रमुभा उपांशु प्रथमा पित्राव ॥ ७ ॥ १८ ॥  
 अग्नि । प्र । इहि । दक्षिणतः । भव । मे । अध । वृत्राणि ।  
 जघनाव । भूरि । जुहोमि । ते । धरुणम् । मध्वः । अग्रम् ।  
 उभौ । उपऽअंशु । प्रथमा । पित्राव ॥ ७ ॥ १८ ॥

हे मन्यो अग्निप्रेहि अभिगच्छ मम युद्धं गत्वा च मे मम दक्षिणतो भव अध अथ  
 आवां वृत्राणि शत्रून् भूरि प्रभूतं जघनाव हनाव तेतुज्यमग्रं श्रेष्ठं मध्वो मधु सोमरसं जुहोमि  
 उभौ त्वं चाहं चोपांशु अपकाशं प्रथमा प्रथमौ सन्तौ पित्राव ॥ ७ ॥

॥ इत्यष्टमस्य तृतीयेष्टादशोवर्गः ॥ १८ ॥

त्वयामन्यो इति सप्तमं षोडशं सूक्तं आदितस्ति सस्त्रिष्टुभः ततश्च तस्यो जगत्यः पूर्ववद्विदे-  
 वते । तथा चानुक्रान्तं—त्वयामन्यो चतुर्जगत्यन्तमिति । अजिरनाऽप्येकाहे इदं सूक्तं मरुत्वती-  
 यशस्त्रे निविद्धानं सूत्रं पूर्वसूक्तएवोदाहृतं । विनुत्यभिभूतिषु वज्रेष्वेकाहेष्येते सूक्ते मरुत्वतीय-  
 निष्केवलपयोः शस्ये । सूत्रित्वं—विनुत्यभिभूत्योरिषु वज्रयोश्च मन्युसूक्ते इति ।

तत्र प्रथमा—

त्वयामन्यो सरथमारुजन्तो हर्षमाणा सोऽष्टपिता मरुत्वः ।  
 तिग्मेपव आयुधासं शिशाना अभिप्रयन्तु नरो अभिरूपाः ॥ १ ॥

त्वया । मन्यो इति । सहस्रं । आरुजन्तः । हर्षमाणासः ।  
 धृषिताः । मरुत्वः । तिम्रद्वैपवः । आयुधा । समश्शिशानाः ।  
 अग्नि । प्र । यन्तु । नरः । अग्निहस्ताः ॥ १ ॥

हे मन्यो मरुत्वः त्वया सरथं समानामेकमेव रथमारुहेति शेषः आरुजन्तो गच्छन्तो हर्ष-  
 माणासो हृष्टाः धृषिताः धृष्टास्तिग्मेपवः तीक्ष्णवाणाः आयुधा आयुधानि संशिशानाः सम्पद्-  
 निश्चन्तो नरो युद्धस्य नेतार इन्द्रादयो देवाः त्वदनुचरा वा अग्निहस्ताः अग्निवतीक्ष्णदाहादिकर्मा-  
 णः यद्वा सज्जदाः कवचिनो भिषयन्तु युद्धे सहायार्थं । अत्र त्वयामन्यो सरथमारुह्य रजन्त इत्या-  
 दिनिर्हंकमनुसन्धेयं ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

अग्निरिव मन्यो त्विपितः सहस्रसेना नीर्नः सहुरे हूत एधि ।  
 हत्वा यशत्रून् विभजस्व वेदो जोमिमानो विमृधो नुदस्व ॥ २ ॥  
 अग्निः इव । मन्यो इति । त्विपितः । सहस्र । सेना । नीः । नः ।  
 सहुरे । हूतः । एधि । हत्वार्य । शत्रून् । वि । विभजस्व । वेदः ।  
 ओजः । मिमानः । वि । मृधः । नुदस्व ॥ २ ॥

हे मन्यो अग्निरिव त्विपितो ज्वलितः सहस्राभिभव शत्रून् हे सहुरे सहनशील सेनानी-  
 रेधि भव नोस्माकं संग्रामे हूतः सन् । किंच हत्वा य इत्यादि । शत्रून् विभजस्व मयच्छास्माकं  
 वेदो धर्मं शत्रुसंबन्धि । किंच ओजोमिमानः अस्माकं वतं कुर्वन् मृधः शत्रून् विनुदस्व धावन्-  
 भेत्यर्थः ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

सहस्रमन्यो अग्निमातिमस्मे रुजन्मृणन्मृणन्प्रेहि शत्रून् ।  
 उग्रं ते पाजौ नन्वारुरुधे वशीवशं नय स एकजत्वम् ॥ ३ ॥

सहस्व । मन्यो इति । अभिष्मातिम् । अस्मे इति । रुजन् । मृणन् ।  
प्रहृष्टमृणन् । प्र । इहि । शत्रून् । उग्रम् । ते । पार्जः । ननु ।  
आ । रुष्ट्रे । वशी । वशम् । नयसे । एकहज्ज । त्वम् ॥ ३ ॥

हे मन्यो अस्मे अस्माकं अभिमातिं अभिगन्तारं शत्रुं सहस्व अभिभव रुजन् मृणन्  
हिंसन् प्रहृष्टमृणन् प्रकर्षेण हिंसन् यथा पुनर्नजीवेत्तथा कुर्वन् शत्रून् प्रति मेहि ते तव पार्जोत्तं  
उग्रमुद्गुणं केनन्वारुष्ट्रे आरुन्धन्ति न तथा संभवति हे एकज असहाय वशीत्वं वशं नयसे  
प्रापयसि शत्रुं ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

एकोवहूनामसिमन्यवीलितोविशंविशंयुधयेसंशिशधि ।  
अर्कत्तरुक्त्वयायुजावयंद्युमन्तंघोषंविजयायकृणमहे ॥ ४ ॥  
एकः । वहूनाम् । असि । मन्यो इति । ईलितः । विशम् विशम् ।  
युधये । सम् । शिशधि । अर्कत्तरुक् । त्वया । युजा ।  
वयम् । युमन्तम् । घोषम् । विजयाय । कृणमहे ॥ ४ ॥

हे मन्यो ईलितः स्तुतस्त्वं एकएवासहायएव बहूनां शत्रूणामसिभवसि पर्याप्तोहन्तुं अ  
तोविशंविशं तां तामस्मद्विरोधिनीं प्रणां युधये युद्धाय संशिशधि सम्यक्तीक्ष्णीकुरु । किंच हे  
अर्कत्तरुक् अच्छिन्नदीप्ति त्वया युजा सहायेन वयं द्युमन्तं दोषिमन्तं घोषं सिंहनादवन्तं विज-  
याय विशिष्टजयार्थं कृणमहेकर्मः ॥ ४ ॥

अथ पंचमी—

विजेपुरुदिन्द्रैवानवब्रवोऽस्माकंमन्योअधिपासंवेह ।  
प्रियंतेनामसहुरेगृणीमसिविद्भ्रातमुत्संयतंआवभूय ॥ ५ ॥

विजेपुरुत् । इन्द्रैः इव । अनवब्रवः । अस्माकम् । मन्यो इति ।  
अधिष्ठाः । भव । इह । प्रियम् । ते । नाम । सहुरे ।  
गृणीमसि । विद् । तम् । उत्तम् । यतः । आवभूय ॥ ५ ॥

हे मन्यो इन्द्रइव विजेपलव विजयकर्ता तथा अनवन्नयः अनिन्दितवचनः अनवन्नो नवक्षितवचनइतियास्कः । ईदृशस्त्वमस्माकं अधिपाअविकं पाता रक्षिता भवेहास्मिन्यज्ञे हे स हुरे शत्रूणां सहनशील ते मियं नाम स्तोत्रं गृणीमसि गृणीमः स्तुमः यतोनाम्रः स्तोत्रात् त्वया यभूथ आभवसि प्रवृद्धोभवसि तमुत्सं बलस्योद्गमयितारं विद्म जानीमः ॥ ५ ॥

अथ पृष्ठी—

आभूत्यासहजावञ्जसायकसहोविभर्ष्यभिभूतउत्तरम् ।  
कत्वानोमन्योसहमेधेधिमहाधनस्यपुरुहूतसंसृजि ॥ ६ ॥

आ६भूत्या । सह६जाः । व६ज्ज । सा६य॒क । सहैः । वि॒भर्षि॒ ।  
अ॒भि॒इभू॒ते । उ॒त्त॒रम् । क॒त्वा । नः । म॒न्यो इति । स॒ह ।  
मे॒दी । ए॒धि । म॒हा॒ध॒नस्य॑ । पु॒रु॒हू॒त । स॒म्सृ॒जि ॥ ६ ॥

हे वज्र वज्रवत्सारभूत हे सायक शत्रूणामन्तकर अभिभूते शत्रूणामभिभावुक मन्यो आभूत्या आभूतिरभिभवः तेन सहजाः सहैवोन्नस्त्वं उत्तरमुत्कृष्टतरं सहोबलं विभर्षिधारयसि हेमन्यो कत्वा कर्मणा सह नोस्माकं मेधेधि स्निग्धोभव । कुत्रेति तदुच्यते महाधनस्य संग्रामना मैतव संग्रामस्य संसृजि सर्गे हे पुरुहूत बहुभिराहूतेति मन्युसंयोधनं ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी—

संसृष्टधनमुभयं समाकृतमस्मभ्यंदत्तावरुणश्चमन्युः ।  
भियंदधानाहृदयेषु शत्रवः पराजितासोऽपनिलयन्ताम् ॥ ७ ॥ १९ ॥

स॒म्सृ॒ष्टम् । ध॒नम् । उ॒भय॑म् । स॒म्सृ॒ष्टम् । अ॒स्मभ्य॑म् । द॒त्ताम् ।  
व॒रु॒णः । च॒ । म॒न्युः । भि॒यम् । द॒धा॒नाः । हृ॒दये॑षु । श॒त्र॒वः ।  
प॒रा॒जि॒तासः॑ । अ॒र्प । नि । ल॒य॒न्ता॒म् ॥ ७ ॥ १९ ॥



संसृष्टमविभागमापन्नमुभयं उभयविधं धनं समारुतं सम्पगानीतमस्मभ्यं दत्तां कः  
परुणश्च देवोमन्युश्च भियं भयं हृदयेषु दधानाः शत्रवोस्मद्विरोधिनः पराजितासः पराजिताः  
अपनिलयन्तां अपनिडीनाभवन्तु ॥ ७ ॥

॥ इत्यष्टमस्य तृतीये एकोनविंशोवर्गः ॥१९॥

॥ इति दशमे मण्डले षष्ठोऽनुवाकः ॥ ६ ॥

सप्तमेऽनुवाके पदं सूक्तानि तत्र सत्येनेति सप्तचत्वारिंशदृचं प्रथमं सूक्तं सवितृसुतायाः  
सूर्याया आर्षं नवोनवइति तिस्रः अनृक्षराइति द्वे गृष्णामीति द्वे यदभ्विनापृच्छमानावित्येका  
पूपात्येतोनयत्वित्येका अघोरचक्षुरिति च एवमेतादशर्चस्त्रिष्टुभः । तृष्टमेतदित्येपा उरोबृहती  
अष्टकद्वादशकश्चष्टकवती । पूर्वापरंचरतइहमियंमजया आनःमजांजनयत्वित्येतास्तिस्त्रोजग-  
त्यः । शिष्टास्त्रयस्त्रिंशदनुष्टुभः । आदितः पञ्चानामृचां सोमोदेवता तत एकादशभिः सूर्या स्व-  
विवाहं स्तुतवती अतस्तत्रयोरर्थः प्रतिपाद्यते सएव देवतात्वेन विज्ञेयः या तेनोच्यते सा देवते-  
ति न्यायात् सप्तदश्यादेवादेवता अष्टादश्याः सोमार्कौ एकोनविंश्याश्चन्द्रमाः सुर्किंसुकमि-  
त्याद्यानयर्चोविवाहमन्त्राः आशिषःप्रतिपादकाः अतस्तत्र प्रतिपाद्योर्थोदेवता परादेसश्रीरातनू-  
रिति द्वे वध्याः विवाहकाले परिहितस्य वाससः संस्पर्शनिन्दयिष्यौ येवभ्यश्चन्द्रमिति दंपत्योः  
क्षयरोगस्य नाशिनी अतस्तदेवताका परिशिष्टानां षोडशानां सूर्या देवता । तथाचानुक्रान्तं-  
सत्येनसप्तचत्वारिंशदसर्वमनुक्रान्तं । सूक्तं विनियोगोर्लैंगिकः ।

तत्र प्रथमा—

सत्येनोत्तंभिताभूमिःसूर्येणोत्तंभिताद्यौः ।

ऋतेनादित्यास्तिष्ठन्तिद्विसोमोअधिश्चितः ॥ १ ॥

सत्येनं । उत्तंभिता । भूमिः । सूर्येण । उत्तंभिता । द्यौः । ऋतेन ।

आदित्याः । तिष्ठन्ति । द्विवि । सोमः । अधि । श्रितः ॥ १ ॥

सत्येन ब्रह्मणा अनन्तात्मना ब्रह्मा खलु देवानां मध्ये सत्यभूतः तेनाधःस्थितेन भूमि-  
रुत्तंभिता उपरिस्तंभिता यथा अधोन पतेत्तथा कृता यद्वा सत्येनावृतप्रतियोगिना धर्मेण भूमि-  
रुत्तंभिता उद्धृता फलिता भवतीत्यर्थः । असति सत्ये भूम्यां सस्यादयोऽन फलन्ति तथा स-

येण देवेन चौरुचभिता सूर्योहि द्युस्थानत्वात् दिवं दधार कतेन यज्ञेन आदित्याः अदितेः पुत्रादेयास्तितष्ठन्ति यज्ञेन यजमानदत्तेन सत्त्वाद्भुत्या देवाउपजीवन्ति दिवि द्युलोके सोमोदेव-  
तानामाप्यायनकारी वहीरूपोदेवतारूपश्चाधिश्रितः अधितिष्ठति इति स्वपतिं सोमं स-  
यां स्वीति ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

सोमेनादित्यावलिनः सोमेन पृथिवीमही ।

अथोनक्षत्राणामेपामुपस्थे सोम आहितः ॥ २ ॥

सोमेन । आदित्याः । वलिनः । सोमेन । पृथिवी । मही । अथो इति ।  
नक्षत्राणाम् । एपाम् । उपस्थे । सोमः । आहितः ॥ २ ॥

सोमेनादित्याभदितेः पुत्राः इन्द्रादयो वलिनो भवन्ति ऐन्द्रवायवादिग्रहपरिग्रहादिति भावः  
तथा सोमेन आहुत्यात्मना गौर्भुतेन पृथिवी भूमिः मही भवती भवति आहुत्या वृष्टिद्वारेण स-  
त्त्वादित्यन्पत्तेः अथो अपिचार्यं सोमोनक्षत्राणामेषां नक्षं प्रापन्वदिति नक्षत्राग्रहचमत्तादयः वे-  
पामेपामुपस्थे सोमोरसात्मक आहितः यद्वा प्रसिद्धानामेव नक्षत्राणामुपस्थ उपस्थाने द्युलोके  
सोम आहितः । तृतीयस्यामितो दिवि सोम आसीत्तं गायत्र्या हरदित्यादिभ्युदेः । देवतारूपसोमपक्षे  
सोमेनादित्यादेवा वलिनो वलवन्तो भवन्ति तस्यैकैककलास्वादनात् । प्रथमां पिबते वह्निर्द्वितीयां-  
पिबतेर विरित्यादिस्मृतेः । सोमेन पृथिवी मही अश्वतसेकेनोषध्यायभिबुद्धये पृथिव्या वलवत्  
चन्द्रस्य नक्षत्राणामुपस्थे स्थितिः प्रसिद्धा ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

सोमं मन्थते पपि वान्यत्सं पिपन्त्योपधिम् ।

सोमं यं ब्रह्माणो विदुर्न तस्यो अश्नाति कश्चन ॥ ३ ॥

सोमम् । मन्थते । पपि वान् । यत् । सम्यह पिपन्ति । ओपधिम् ।

सोमम् । यम् । ब्रह्माणः । विदुः । न । तस्य । अश्नाति । कः । चन ॥ ३ ॥

तं सोमं मन्यते कः पवित्रान् वैधेन कामार्थं चिकित्सायर्थं पीतः सोमोयेन यत् यमित्यर्थः यं सोममोषधिं बलीरूपं संपिपन्ति सामर्थ्याद्वासायनिकाः नच सप्ताक्षात्सोमः तर्हिकः उच्यते सोमं हितं मन्यते यं ब्राह्मणः यद्ब्रह्मशब्दो ब्राह्मणशब्दपर्यायोस्ति कुतोनुचरसि ब्रह्मन् । तस्मै मानूयानिधियाय ब्रह्मन्जित्यादि प्रयोगात् । ब्राह्मणा इत्यर्थः तेच कृत्विजो यजमानाश्च यागसाधनभूतं संस्कर्तुं विदुर्जानन्ति तं तस्यांसं यद्वा कर्मणि पृष्ठो तं सोमं कश्चनाभ्राति कश्चिदप्ययज्वेति शेषः यज्वैनं भक्षितुमर्हेति नान्यइत्यर्थः एवमोषधिपक्षे । अथ चन्द्रपक्ष उच्यते—तं सोमं मन्यते पवित्रान् पीतवान् पीतसोमो यजमानः यत् यमोषधिरूपं संपिपन्ति अभिषवग्रावभिरध्वर्वाद्यो यजमानाश्च नच सप्तामः कस्तर्हि यं ब्रह्मणो ब्राह्मणा अभिज्ञादेवज्ञाविदुः कथयन्ति चन्द्रमसं । नतस्याभ्रातिकश्चनदेवो देवेभ्यो न्योमनुष्पादिः देवा अग्न्यादयो रश्मयो वा यज्ञार्हसोमस्यासोमत्वं न निन्दायै अपितु इतरस्य स्तुत्या इति मन्तव्यं । अपशवो न्ये गो अभ्येभ्य इत्यादिवत् । एवमत्र सौम्या उभयथा योग्याः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

आच्छद्दिधानैर्गुपितो बार्हतैः सोमरक्षितः ।

ग्राव्णामिच्छूषवन्तिष्ठसिन्ते अश्राति पार्थिवः ॥ ४ ॥

आच्छत्स्विधानैः । गुपितः । बार्हतैः । सोम । रक्षितः । ग्राव्णाम् ।

इत् । शूषवन् । तिष्ठसि । न । ते । अश्राति । पार्थिवः ॥ ४ ॥

हे सोम आच्छद्दिधानिः आच्छादयन्ति विधानानि येषां ते आच्छद्दिधानाः तैर्गुपितः तथा बार्हतैः गुपितः स्वान्भ्राजांघार्यादिभिः सप्तभिः सोमपात्तरक्षितस्त्वं एते वा अमुष्मिन्लोके सोममरक्षन्ति त्रालणं । ग्राव्णामिच्छूषवन् अभिषवग्राव्णां ध्वनिं शृण्वन्नेव तिष्ठसि ते त्वां पार्थिवः पार्थिवो जनः नाभ्राति नहि द्युस्थश्चन्द्ररूपः सोमो व्रत्यैः पानयोग्यो भवति । चन्द्रमा-वे सोमो देवानामन्नं तं पौर्णमास्यामभिपुष्वन्तीति वाजसनेयकं ॥ ४ ॥

**अथ पञ्चमी-**

यस्त्वादेवप्रपिबन्ति तत आप्यायसे पुनः ।

वायुःसोमस्यरक्षितासमानांमासआकृतिः ॥ ५ ॥ २० ॥

यत् । त्वा । देव । प्रहृषिषन्ति । ततः । आ । प्यायसे । पुनरिति ।

वायुः । सोमस्य । रक्षिता । समानाम् । मासः । आह्वतिः ॥५॥२०॥

हे देव सोम यद्यदा त्वा त्वां प्रपिबन्त्योषधिरूपं त्रिष्वपि सवनेषु ततो नन्तरमेव पुनराप्यायसे आप्यायस्व समितिं प्रातःसवने सन्तेषांसीत्युत्तरयोः सवनयोराप्यायसे । किंच वायुस्तव सोमस्य रक्षिता यथा न शुष्पसि तथा । वायुः शोषकः प्रसिद्धोलोके । किंच मासः नस्यते परिमीयते इति मासः सोमः सद्य समानां संवत्सराणामाकृतिः आकर्ता व्यवच्छेदको भवति संवत्सरे संवत्सरे वसन्तादिकालेष्वनुगृहीयमानत्वात् वसन्तेव सन्ते ज्योतिषायजेतेति श्रुतेः । यद्वा सोमाधारवनस्पतिविकारग्रहद्वारेण वायुः सोमस्य रक्षिता भवति । वायुगोपावनस्पतय इति श्रुतेः । एवं बह्वीरूपसोमपक्षे योजना । चन्द्रपक्षे तु हे देव सोम यद्यदा त्वा त्वां प्रपिबन्ति रश्मयोऽपरपक्षे ततः अनन्तरमेव पूर्वपक्षे पुनराप्यायसे वायुश्च सोमस्य तव रक्षिता वाय्वधीनत्वाच्चन्द्रगतेः । किंच समानां संवत्सराणां मासः षष्ठ्येकवचनमेतत् मासस्य आकृतिः कर्ता त्वं चास्यैकैककलाह्लासवृद्धिभ्यां हि मासः पूर्णते वै संवत्सर इति ॥ ५ ॥

॥ इत्यष्टमस्य तृतीये विंशोवर्गः ॥ २० ॥

अथ पृष्ठी-

रैभ्यासीदनुदेर्यानराशंसीन्योचनी ।

सूर्यायान्मद्रमिहासोगार्थयैतिपरिष्कृतम् ॥ ६ ॥

रैर्भा । आसीत् । अनुद्देयी । नारासी । निश्चोचनी । सूर्यायाः ।

भद्रम् । इत् । वासः । गार्थया । एति । परिष्कृतम् ॥ ६ ॥

आभिः सूर्या स्वविवाहमस्तौदित्युक्तं सूर्यासावित्रोब्रूते रैभी रैभ्यः काश्चन ऋचः । रैभीः शंसन्ति रेभन्तौवैदेवाश्चक्रयथ स्वर्गं लोकमायन्तित्यादिब्राह्मणविहिताः रैभ्यः । सा रैभीअनुदेप्यासीत् यजमानवधूविनोदनायानुदीयमाना वयस्थासीत् । तथा नाराशंसी पातारत्नमित्यादिका मनुष्याणां स्तुतयो नाराशंस्थः सा नाराशंसी न्योचनी उचतिः सेवाकर्मा सा वधूशुश्रूषार्थं दीयमाना दास्यभवत् । सूर्यायामम भद्रं वासः विचित्रदुकूलादिकमाच्छादनं योग्यं वस्त्रं गाथया परिष्कृतमलंकृतमेति । गाथा गीयते इत्यादिब्राह्मणोक्तागाथा तथा गाथया परिष्कृतमस्ति तद्वासोभवदिति ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी—

चित्तिराउपवर्हणंचक्षुराअभ्यञ्जनम् ।

द्यौर्भूमिःकोशआसीद्यदयात्सूर्यापतिम् ॥ ७ ॥

चित्तिः । आः । उपवर्हणम् । चक्षुः । आः । अभिः अभ्यञ्जनम् । द्यौः ।

भूमिः । कोशः । आसीत् । यत् । अयात् । सूर्या । पतिम् ॥ ७ ॥

चित्तिर्देवता उपवर्हणं आः आसित् चक्षुरभ्यञ्जनं आः आसीत् तथाहि वृत्रस्य कनीनिका परापतत् त्रिककुन्नामपर्वतः तेनैककुदेनाजनेन सजातीयेन चक्षुषी अजेत तच्चक्षुरेवाञ्जनमासीत् इति द्यौश्च भूमिश्च कोशः आसीत् कोशस्थानीये अभूतां यद्यदा सूर्यापतिं स्वकीयं नवभर्तारं सोमं आयात् अगच्छत् तदेवमुपकरणान्यासन् ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

स्तोमाआसन्प्रतिधयःकुरीरंछन्दओपशः ।

सूर्यायांअश्विनांवराभिरांसीत्पुरोगवः ॥ ८ ॥

स्तोमाः । आसन् । प्रतिधयः । कुरीरम् । छन्दः । ओपशः ।

सूर्यायाः । अश्विनां । वरा । अग्निः । आसीत् । पुरःगवः ॥ ८ ॥

सूर्यापारथस्य स्तोमाः त्रिवृदादयः प्रतिधयआसन् प्रतिधीयन्तइति प्रतिधयः ईपातियं  
 गायतकाष्ठादयः तथा कुरीरं छन्दः कुरीरनामकं छन्दः अनसः ओपशोभवत् येनोपशेरेते  
 सओपशः तादृशायाः सूर्यायाअश्विना अश्विनौ वरा वरौ आस्तामिति शेषः तस्याविवाहे पु  
 रोगवः पुरोगन्ता पुरतोऽगन्ता यः पूर्वमेव प्रस्तावार्थं गच्छति तत्स्थानीयोऽग्निरासीत् । प्रजापतिर्व  
 सोमायराज्ञेदुहितरंप्राप्यच्छत् सूर्यास्तावित्रीं तस्यैसर्वदेवावराआगच्छन्नित्यादिहिर्वाहणं । अत्राय  
 मग्निप्रायः प्रजापतिः सविता स्वदुहितरं सोमाय प्राप्यच्छत् सोमाय दास्यामीति मनीषामकरोत्  
 तस्मिन्समये पुण्याउपचारार्थं प्रदानान्युक्तान्यभवन् तथाच सत्यश्विनौ प्रबलौ सन्तौ आग्नि  
 पुरतोऽगत्वा तामलभेतामिति उत्तरत्रापि सोमोवधूपुरभवदित्यादिनायमेवार्थः स्पष्टोऽभविष्यति ।  
 योषावृणीतजेन्येत्यादिकमुक्तम् ॥ ८ ॥

अथ नवमी—

सोमोवधूपुरभवदश्विनास्तामुभावरौ ।

सूर्यापत्येऽशंसन्तीं मनसा सविता ददात् ॥ ९ ॥

सोमः । वधूपुरः । अभवत् । अश्विना । आस्ताम् । उभा । वरा ।

सूर्याम् । यत् । पत्ये । शंसन्तीम् । मनसा । सविता । अददात् ॥ ९ ॥

सोमोवधूपुर्वधूकामोवरोभवत् तस्मिन् समये अश्विना अश्विनौ उभा उभौ वरा वरौ  
 आस्तां अभूतां यद्यदा सूर्या पत्ये शंसन्तीं पतिं कामयमानां पर्याप्तौवनामित्यर्थः सूर्या मन  
 सासहिताय सोमाय वराय सवितावतिता ददात् प्रादात् दित्तांचकार ॥ ९ ॥

अथ दशमी—

मनोअस्याअनआसीद्यौरांसोदुतच्छदिः ।

शुक्रावन्द्वाहावास्तांयदपात्सूर्यागृहम् ॥ १० ॥ २१ ॥

मनः । अस्याः । अनः । आसीत् । द्यौः । आसीत् । उत । छदिः ।

शुक्रौ । अनुद्वाहौ । आस्ताम् । यत् । अयात् । सूर्या । गृहम् ॥ १० ॥ २१ ॥

अस्याः सूर्यायाः पत्युर्गृहं गच्छन्त्याः अनोरथोमनआसीत् या पतिर्गृहं त्वया गच्छामीति  
मतिरस्ति सा अनआसीत् उतापिच तस्याअनसोद्यौर्युलोकः छविः उपर्यपिधानमासीत् शुक्रौ  
दीप्तौ सूर्याचन्द्रमसावनद्वाहौ रथस्य वोढारौ आस्तां अभवतां यद्यदा सूर्यागृहं सोमम-  
यादगात् ॥ १० ॥

॥ इत्यष्टमस्य तृतीये एकविंशोवर्गः ॥ २१ ॥

अथैकादशी—

ऋक्सा॒माभ्या॑न॒मिहि॑तौ॒गावौ॑ते॒साम॒नावि॑तः ।

श्रोत्रं॑ते॒च॒क्रेआ॑स्तां॒दिवि॑प॒न्थाश्च॒राच॒रः ॥ ११ ॥

ऋक्सा॒माभ्या॑म् । अ॒मिहि॑तौ । गावौ । ते । साम॒नौ । इतः ।

श्रोत्रं॑म् । ते । च॒क्रे इति॑ । आ॒स्ताम् । दि॒वि । प॒न्थाः । च॒राच॒रः ॥ ११ ॥

हे सूर्ये देवि ते तव ऋक्सामाभ्यां अभिधानीस्थानाभ्यां अभिहितौ गावौ गोस्थानी-  
यौ सूर्याचन्द्रमसौ सामनौ सामानी सन्तौ इतो गच्छतः अनोवाहौ पत्युर्गृहं प्रति गच्छतः ते  
तव श्रोत्रं श्रोत्रे इत्यर्थः वरस्य मुण्यग्राहिणी श्रोत्रे एव चक्रे आस्तां मनोरूपस्य रथस्य  
श्रोत्रे चक्रे अभवतामित्यर्थः दिवि पन्थाश्चराचरः चलाचलः अत्यन्तं गमनसाधनभूतो मार्गोऽ-  
भूत् रथसंचारप्रदेशोद्युलोकआसीत् ॥ ११ ॥

अथ द्वादशी—

शु॒ची॑ते॒च॒क्रेया॒त्याव्या॒नोअक्ष॑आ॒हृतः॑ ।

अ॒नोम॑न॒स्मय॑म् सूर्या॒रोह॑त्प्र॒यती॑पतिम् ॥ १२ ॥

शु॒ची॑ इति॑ । ते । च॒क्रे इति॑ । या॒त्याः । वि॒ऽआ॒नः । अक्षः॑ । आ॒हृतः॑ ।

अ॒नः । म॒न॒स्मय॑म् । सू॒र्या । आ । अ॒रोह॑त् । प्र॒यती॑ । पतिम् ॥ १२ ॥

यान्त्या गच्छन्त्यास्ते तव अनसश्चक्रे चंक्रमणशीले रथगि शुची श्रोत्रे आस्तां व्यान-  
स्तव व्यानोवायुः अक्षः उभयरथच्छिद्रगामिनी या काष्ठा सा च रथस्य सर्वं भारं वहति सो-  
क्षोव्यानोभूत् मनस्मयं मनोमयं अनः शकटं सूर्या पतिं सोमं प्रति प्रयती प्रकर्षेण गच्छन्ती

आरुहव आरुढवती पतिं प्रतिजिगमिषोर्भनोरूपस्य रथस्य पत्युर्मुणश्चाविणी श्रोत्रे एव चक्रे  
अभूतां व्यानोधारकोवायुश्चेत्यष्टकोऽक्षोभूदित्यर्थः ॥ १२ ॥

अथ त्रयोदशी—

सूर्यायां बहनुः प्रागात्सवितायमुवाच जत् ।

अघासु हन्यन्ते गावोर्जुन्योः पर्युह्यते ॥ १३ ॥

सूर्यायाः । बहनुः । प्र । अगात् । सविता । यम् । अवऽअसृजत् ।

अघासु । हन्यन्ते । गावः । अर्जुन्योः । परि । उह्यते ॥ १३ ॥

सोमाय प्रदिस्तितायाः सूर्यायाः बहनुः कन्यापिपार्थं दातव्योगवादिपदार्थो बहनुः सच  
प्रागात् तस्याअपि पूर्वमगच्छत् यं बहनुं सविता अस्याः पिता अवाप्तजद अवसृष्टवान्  
प्रादादित्यर्थः कदा सागच्छत् कदा बहनुरिति उभयोः कालउच्यते अघासु मघास्त्वित्यर्थः  
मघानक्षत्रेषु गावः सवित्रा दत्तामावः सोमगृहं प्रतिहन्यन्ते दण्डैः ताहचन्ते प्रेरणार्थं अर्जु-  
न्योः फाल्गुन्योरित्यर्थः तयोर्नक्षत्रयोः सवितुः सकाशात् परि सोमगृहं प्रतिउह्यतेनीयवेर-  
थेन ॥ १३ ॥

अथ चतुर्दशी—

यदश्विना पृच्छमानावयातं त्रिचक्रेण बहनुं सूर्यायाः ।

विश्वेदेवा अनुतद्दामजानन् पुत्रं पितरौ वदणीत पूषा ॥ १४ ॥

यत् । अश्विना । पृच्छमानौ । अयातम् । त्रिचक्रेण । बहनुम् ।

सूर्यायाः । विश्वे । देवाः । अनु । तत् । वाम् । अजानन् ।

पुत्रः । पितरौ । अदृणीत । पूषा ॥ १४ ॥

हे अश्विना अश्विनौ यद्यदा पृच्छमानौ सवितारं प्रपुं आयातं गच्छतं केन साधनेना-  
यातं तदुच्यते त्रिचक्रेण चक्रत्रययुकेन रथेन किं पृच्छमानौ सूर्याया बहनुं विवाहमित्यर्थः  
तत्तदानीं वां युवां सवितारं प्रतिगच्छन्तौ विश्वे सर्वे देवाः अन्यजानन् अनुज्ञातवन्दः । तथा  
पितरौ पुत्रः अश्विनोः पुत्रः पूषा अदृणीत वृत्तवान् ॥ १४ ॥



अथ पञ्चदशी-

यदयातं शुभस्पतीवरेयं सूर्यामुप ।

कैकं चक्रं वा मासीत्कंदेष्टार्यतस्थथुः ॥ १५ ॥ २२ ॥

यत् । अयातम् । शुभः । पती इति । वरेयम् । सूर्याम् । उप ।  
कं । एकम् । चक्रम् । वाम् । आसीत् । कं । देष्टार्यं ।  
तस्थथुः ॥ १५ ॥ २२ ॥

हे शुभस्पती उदकस्य स्वामिनौ यत् यौ अयातं अगच्छतं कं प्रति वरेयं वरणीयायाः  
सूर्यायाः संबन्धिनं वरैर्योचितव्यं वा सवितारमित्यर्थः । किमर्थं सूर्यामुपगन्तुं वां भवतोः सं-  
प्रति दृश्यमानमिदं एकं चक्रं कासीत् पुरा कं वां युवां देष्टार्य दानाय प्रवृत्तौ तस्थथुरित्यम्बि-  
नोर्निवासं पृच्छति ॥ १५ ॥

॥ इत्यष्टमस्य तृतीये द्वाविंशोऽवर्गः ॥ २२ ॥

अथ षोडशी-

हे ते चक्रे सूर्ये ब्रह्माणं क्रतुथा विदुः ।

अथैकं चक्रं यद्गुहा तदद्भुतय इति विदुः ॥ १६ ॥

हे इति । ते । चक्रे इति । सूर्ये । ब्रह्माणः । क्रतुस्था । विदुः ।  
अथ । एकम् । चक्रम् । यत् । गुहा । तत् । अद्भुतयः ।  
इत् । विदुः ॥ १६ ॥

अथ स्वयमेव स्वात्मानं प्रति सूर्यां वदति । हे सूर्ये ते तव द्वे चक्रे मज्ञाते पुरा दृष्टे द्वे एव  
चन्द्रसूर्यात्मके क्रतुथा क्रतुषु विनिर्दिष्टे चक्रे ब्रह्माणोवाप्तृणां विदुः अथैकं चक्रं तृतीयं संव-  
त्सरात्मकं गुहा गुहायां निहितं यदस्ति तदद्भुतमिदं एतन्मेधाविनामसुपठितं मेधाविमएव  
विदुर्जानन्ति ॥ १६ ॥

अथ सप्तदशी—

सूर्यायेदेवेभ्योमित्रायवरुणायच ।

येभूतस्यप्रचेतसइदंतेभ्योकरुनमः ॥ १७ ॥

सूर्यायै । देवेभ्यः । मित्राय । वरुणाय । च । ये । भूतस्य ।

प्रचेतसः । इदम् । तेभ्यः । अकरम् । नमः ॥ १७ ॥

सूर्याये सूर्यस्य षष्ठ्यै देवेभ्योऽप्यादिभ्योमित्राय वरुणाय च ये च भूतस्य भूतजातस्य प्रचेतसः सुमतयः अभिमतपदाभवन्ति तेभ्यः सर्वेभ्यः इदं नमः नमस्कारमकरं करोमि ॥ १७ ॥

अथाष्टदशी—

पूर्वापरंवरतोमायैमतौशिशूक्रीळन्तौपरिपातोअध्वरम् ।

विश्वान्यन्योभुवनामिचष्टंक्रतूर्न्योविदधंजायतेपुनः ॥ १८ ॥

पूर्वऽअपरम् । चरतः । मायया । एतौ । शिशू इति । क्रीळन्तौ ।

परि । यातः । अध्वरम् । विश्वानि । अन्यः । भुवना । अजिष्टं चष्टे ।

क्रतून् । अन्यः । विदधन् । जायते । पुनरिति ॥ १८ ॥

कश्चिद्वर्षं गच्छति सूर्यः अन्यस्तमनुचरति चन्द्रमाः एवं पूर्वापरं पौर्वापर्येण मायया स्वप्रज्ञानेन एतौ आदित्यचन्द्रौ चरतो गच्छतो दिवि तौ शिशू शिशुवद्गमणाज्जायमानत्वाद्वा शिशू इत्युच्येते शिशूस्तनौ क्रीळन्तौ अन्तरिक्षे विहरन्तौ अध्वरं परिपातः यज्ञं प्रति गच्छतः तयोरन्यआदित्योविश्वानि भुवना भुवनान्यभिचष्टे अभिपश्यति क्रतून् वसन्तादीन् अन्यश्चन्द्रमाः विदधन् कुर्वन् मासान्घमासांश्च कुर्वन् पुनःपुनर्जायते मध्यम्यभयोरपि पुनर्जनिरस्ति तथापि सूर्यस्य सर्वदा प्रवृद्धेः उभयोर्नाभिमतः चन्द्रस्य तु हासवृद्धिसज्जवात् पुनःपुनर्जायतइत्युक्तिर्मुक्ता चन्द्रमावेजायतेपुनरित्यादिश्रुतेश्च ॥ १८ ॥

अतिमूर्तिनाम्येकाहे शुकुपक्षे चान्द्रमसीष्टिः तत्र नवोनवइत्येवा याज्या । सूत्रितं च—नवोनवोभवतिजायमानस्तरणिर्विश्वदर्शतइति ।

सैषा एकोनविंशी-

नवोनवोभवतिजायमानोह्नांकेतुरूपसामित्यग्रम् ।

भागंदेवेभ्योविदधात्यायन्मचन्द्रमास्तिरतेदीर्घमायुः॥१९॥

नवःऽनवः । भवति । जायमानः । अह्नाम् । केतुः । उपसाम् ।

एति । अपम् । भागम् । देवेभ्यः । वि । दधाति । आह्वयन् ।

प्र । चन्द्रमाः । तिरते । दीर्घम् । आयुः ॥ १९ ॥

अयं चन्द्रमाजायमानः प्रतिदिनं जायमानैकैककलाधिकपेनोत्पद्यमानः सन् नवोनवो-  
भवति प्रतिदिनं नवनव एष भवति एतत्पूर्वपक्षाद्यभिप्रायं तथा अह्नां दिवसानां केतुः प्रज्ञापकः  
प्रतिपदादीनां तिथीनां चन्द्रकलाह्रासवृद्धाधीनत्वाद् तादृशचन्द्रमाउपसां प्रभातानामग्रमेति  
एतत्कृष्णपक्षान्ताभिप्रायं । केचनैनं पादं आदित्यदैवतमाहुः तस्मिन्पक्षेऽह्नां केतुत्वं उपसामग्र-  
तिश्च प्रसिद्धेभ्योदेवेभ्योभागं हविर्भागं विदधाति करोति उभयपक्षान्ते किं कुर्वन् आपन् प्र-  
तिदिनं ह्रासवृद्धापक्षान्तमभिगच्छन् एतदर्थमासाभिप्रायं चन्द्रमाउकलक्षणोदेवोदीर्घमायुस्ति-  
रते वर्धयति ॥ १९ ॥

अथ विंशी-

सुकिंशुकंशलमलिविश्वरूपं हिरण्यवर्णं सुवृत्तं सुचक्रम् ।

आरोहसूर्ये अमृतं स्य लोकं स्योनं पत्ये बहत्तुं कृणुष्व ॥ २० ॥ २३ ॥

सु० किंशुकम् । शल्मलिम् । विश्वरूपम् । हिरण्यवर्णम् ।

सु० वृत्तम् । सु० चक्रम् । आ । रोह । सूर्ये । अमृतं स्य । लोकम् ।

स्योनम् । पत्ये । बहत्तुम् । कृणुष्व ॥ २० ॥ २३ ॥

सुकिंशुकं शोभनकिंशुकवृक्षनिर्मितं तथा शल्मलिं शल्मलिवृक्षनिर्मितं विश्वरूपं ना-  
नारूपं हिरण्यवर्णं हितरमणीयवर्णं हिरण्यालंकारयुक्तं वा सुवृत्तं सुवृत्तवर्णं सुचक्रं शोभनच-

क्रोषेत् रथं हे सूर्ये आरोह अमृतस्यलोकं स्थानं स्योनं सुखकरं पत्ये सोमाय बहर्तुं वहनमा-  
त्मनः प्रापणं कृणुष्व कुरुष्व । अत्र निरुक्तं द्रष्टव्यं ॥ २० ॥

• ॥ इत्यष्टमस्य तृतीये त्रयोविंशोवर्गः ॥ २३ ॥

अथैकविंशी-

उदीर्ष्वान्तःपतिवतीह्ये<sup>१</sup>पाविश्वावसुंनमंसागीभिरीळे ।  
अन्यामिच्छपितृपदं<sup>२</sup>व्यक्तांसतेभागोजनुपातस्यविद्धि ॥ २१ ॥  
उत् । ईर्ष्व । अतः । पतिवती । हि । एपा । विश्ववसुम् ।  
नमंसा । गीःभिः । ईळे । अन्याम् । इच्छ । पितृसदम् ।  
विद्वेत्ताम् । सः । ते । भागः । जनुपा । तस्य । विद्धि ॥ २१ ॥

आभिरुणां विहाहः स्तूयते-हेविश्वावसो अतःस्थानात् कन्यासमीपात् उदीर्ष्व उत्ति-  
ष्ठ एषा कन्या पतिवतीहि संजाता अतउदीर्ष्वेतिवा अतः शब्दोभोज्यः । विश्वावसुं एतन्नामानं  
गंधर्वं नमसा नमस्कारेण गीभिः स्तुतिभिश्च ईळे स्तौमि तर्हि एनां विहाय कां स्वीकरोमीति  
यदिब्रूये तर्हि अस्यां पितृपदं पितृकुले स्थितां व्यक्तां अनूदेति परिस्पृष्टां विगतांजनांवा स्त-  
नोद्गमादिरादित्येनाप्रौढमित्यर्थः सतादृशः पदार्थस्तेतव भागः कल्पितः तस्य तं भागं विद्धि-  
जानीहि जनुपा जन्मनालभस्वेत्यर्थः ॥ २१ ॥

अथ द्वाविंशी-

उदीर्ष्वान्तोविश्वावसोनमंसेळामहेत्वा ।  
अन्यामिच्छप्रफर्व्यं<sup>१</sup>संजायांपत्यांसृज ॥ २२ ॥

उत् । ईर्ष्व । अतः । विश्ववसो इति विश्ववसो । नमंसा ।  
ईळामहे । त्वा । अन्याम् । इच्छ । प्रफर्व्यम् । सम् ।  
जायाम् । पत्यां । सृज ॥ २२ ॥

अतोस्माच्छयनाद् हे विश्वावसो कन्यास्वामिन् गन्धर्व उदीर्घ्व उद्गच्छ ईरगतौ भादा-  
दिकः अनुदात्तेव तस्य लोटिरूपं विश्वावसुर्नामगन्धर्वः कन्यानामधिपतिर्यतः । लभामि ते  
न कन्यामिति हिमघ्नः । तादृश देव त्वां नमसा नमस्कारेण ईळामहे स्तुमः सत्वमन्यां प्रफर्ष्य  
बृहन्नितंवां कन्यामिच्छ जायां मां पत्यासह पुनः संसृज ॥ २२ ॥

अथ त्रयोविंशी—

अ॒नृ॒क्ष॒रा॒क् ऋ॒ज॒वः॑ स॒न्तु॒ प॒न्था॒ येभिः॑ स॒खा॒ यो॒ य॒न्ति॑ नो॒ वरे॑यम् ।  
स॒म॒र्य॒मा॒सं॒ भ॒गो॒ नो॒ नि॒नी॒यात् स॒ंज॒ा॒स्प॒त्यं॒ सु॒य॒म॒म॒स्तु॒ दे॒वाः ॥ २३ ॥

अ॒नृ॒क्ष॒राः । ऋ॒ज॒वः । स॒न्तु । प॒न्थाः । येभिः॑ । स॒खा॒यः । य॒न्ति॑ ।  
नः । व॒रे॒य॒म् । स॒म् । अ॒र्य॒मा । स॒म् । भ॒गः । नः । नि॒नी॒यात् ।  
स॒म् । जा॒ः प॒त्य॒म् । सु॒य॒म॒म् । अ॒स्तु । दे॒वाः ॥ २३ ॥

हे देवाः पन्थाः पन्थानोमार्गाः अनृक्षराः ऋक्षरः कण्टकजघ्यते । कंटकरहिताः ऋजवः अ-  
कुटिलाश्च सन्तु येभिर्नैः पथिभिः नोस्माकं सखायोवरप्रेषितावरेणं वरैर्याचितव्यं पितरं प्रति  
यन्ति गच्छन्ति तेषंथा इति । किंच अर्यमादेवो नोस्मान् संनिनीयात् सम्यक्प्रापयेत् । तथा भ-  
गोदेवः संनिनीयात् । हे देवा आसंगतमस्तु पतिकुलमिति शेषः तथा इदं जास्पत्यं जाया-  
पत्योर्युगलं सुयममस्तु सुमिथुनमस्तु ॥ २३ ॥

पठपायोऽक्रविमोचने प्रत्वा मुंचामीत्येषा । सूत्रितं च—अथास्यायोऽक्रविचृतेत्प्रत्वा मुंचामिव-  
रुणस्य पाशादिति ।

तैषा चतुर्विंशी—

प्र॒त्वा॒मु॒ञ्चा॒मि॒वरु॑ण॒स्य॒ पा॒शा॒द्येन॒ त्वा॒व॒ध्रा॒त्स॒वि॒ता॒ सु॒शे॒वः॑ ।  
ऋ॒त॒स्य॒ यो॒ नौ॒ सु॒कृ॒त॒स्य॒ लो॒के रि॒ष्टा॒ त्वा॒ स॒ह॒ प॒त्या॒ द॒धामि॑ ॥ २४ ॥

प्र । त्वा । मु॒ञ्चा॒मि । वरु॑ण॒स्य । पा॒शा॒त् । येन॑ । त्वा । अ॒व॒ध्रा॒त् ।  
स॒वि॒ता । सु॒शे॒वः । ऋ॒त॒स्य॑ । यो॒ नौ । सु॒कृ॒त॒स्य॑ । लो॒के ।  
अ॒रि॒ष्टा॒म् । त्वा । स॒ह । प॒त्या॑ । द॒धामि॑ ॥ २४ ॥

जातं प्राणिनं सवित्रा प्रेरितोवरुणव्यात्मपाशैर्बध्नाति वस्पात् वरुणस्य पाशात् हेवधु त्वा  
त्वां प्रमुंचामि येनपाशेन त्वा त्वां सवित्रा वरुणस्य प्रेरकः सुशेवः सुसुखोबध्नात् बन्धनं कृत-  
वान् यज्ञांगपक्षे पत्नीं योक्त्रेण बध्नाति बन्धनस्य वरुणोभिमानी अतोवरुणपाशात् योक्त्रात्  
प्रमुंचामि येन योक्त्रेण सवित्रा कर्मणामनुज्ञाता देवकृत्विक्पाशेनावध्नात् तं मोचयित्वा च ऋत-  
स्य यज्ञस्य योनौ स्थाने यागभूमौ सुकृतस्य लोके कर्मक्षेत्रे भूलोकेच अरिष्टां अर्हिसितां पु-  
त्रायर्थं पत्यासह दधामि स्थापयामि ॥ २४ ॥

अथ पञ्चाविंशी-

प्रेतोमुञ्चामिनामुतःसुवृद्धाममुतस्करम् ।

यथेयमिन्द्रमीदृःसुपुत्रासुभगासन्ति ॥ २५ ॥ २४ ॥

प्र । इतः । मुञ्चामि । न । अमुतः । सुवृद्धाम् ।

अमुतः । करम् । यथा । इयम् । इन्द्र । मीदृः ।

सुपुत्रा । सुभगा । असन्ति ॥ २५ ॥ २४ ॥

इतः पितृकुलप्राप्तप्रमुंचामि त्वां नामतोभर्तृगृहात्मप्रमुंचामि अमृतोभर्तृगृहे सुवृद्धां करं य-  
थेयं कन्या हेइन्द्र मीदृः सेकः सुपुत्रा सुभगा सुपुत्राभ्यावा सति भवति तथा कुरु ॥ २५ ॥

॥ इत्यष्टमस्य तृतीये चतुर्विंशोवर्गः ॥ २४ ॥

विवाहानन्तरभाविनि प्रयागे पूषात्वेतो नयत्वित्यनया रथादियानमारोहयेत् । सूत्रितं-  
च-पूषात्वेतो नयतुहस्तगृहेतियानमारोहयेदिति ।

तैषा षड्विंशी-

पूषात्वेतो नयतुहस्तगृह्याश्विनात्वा प्रवहन् रथेन ।

गृहान्गच्छगृहपत्नीं यथासौ वशिनी त्वं विदथ्य मा वदासि ॥ २६ ॥

पूषा । त्वा । इतः । नयतु । हस्तगृह्यम् । अश्विनी । त्वा । प्र ।

वहन्ताम् । रथेन । गृहान् । गच्छ । गृहपत्नी । यथा । असः ।

वशिनी । त्वम् । विदथ्यम् । आ । वदासि ॥ २६ ॥

हस्तगृह्य ग्रासहस्तः पूषा त्वा त्वामितोनयतु प्रापयतु अश्विना अश्विनौ त्वा त्वां रथेन प्रवहतां प्रगमयतां गृहान् भर्तृसंबन्धिनोगच्छ त्वं गृहपत्नीयथासः भवसि गृहस्वामिनी भवसि वशिनीसर्वेषां गृहगतानां वशं प्रापयित्री पत्युर्वशे वर्तमाना वा विदथं पतिगृहं आवदा-  
सि आवदसि गृहस्थितं भृत्यादिजनमावद ॥ २६ ॥

इहप्रियमित्येषा बध्वागृहप्रवेशनी । सूत्रितंच—इहप्रियं प्रजयाते समृध्यतामिति गृहं प्रवे-  
शयेदिति ।

सैषा सप्तविंशी—

इहप्रियं प्रजयाते समृध्यतामस्मिन् गृहे गार्हपत्याय जागृहि ।  
एनापत्या तन्वं संसृजस्वाधा जिघ्री विदथ मावदाथः ॥ २७ ॥

इह । प्रियम् । प्रजया । ते । सम् । ऋध्यताम् । अस्मिन् । गृहे ।  
गार्हपत्याय । जागृहि । एना । पत्या । तन्वम् । सम् । संसृजस्व ।  
अर्थ । जिघ्री इति । विदथम् । आ । वदाथः ॥ २७ ॥

हे वधु ते तव इहास्मिन् पतिकुले प्रियं प्रजयासह समृध्यतां अस्मिन् गृहे गार्हपत्याय  
गृहपतित्वाय जागृहि बुध्यस्व एना अनेन पत्या सह तन्वं स्वीयं शरीरं संसृजस्य संसृष्टाभव  
अथाध जिघ्री जीर्णी जायापती युवां विदथं गृहपावदाथः आभिमुख्येन वदत ॥ २७ ॥

अथाष्टाविंशी—

नीललोहितं भवति कृत्यासक्तिर्व्यज्यते ।  
एधन्ते अस्याज्ञातयः पतिर्वन्धेषु बध्यन्ते ॥ २८ ॥

नीललोहितम् । भवति । कृत्या । आसक्तिः । वि । अज्यते ।  
एधन्ते । अस्याः । ज्ञातयः । पतिः । बन्धेषु । बध्यते ॥ २८ ॥

कृत्या अभिचाराभिमानिनी देवता नीललोहितं भवति नीलंचलोहितंच तस्या रूपं भव-  
तीत्यर्थः । सा कृत्यासक्तिः आसक्ता अस्यां संबद्धा व्यज्यतेत्यज्यते इत्यर्थः तस्यां कृत्यायामप-  
गतायां अस्यावध्वाज्ञातय एधन्ते वर्धन्ते पतिर्वन्धेषु सांसारिकेषु बध्यते ॥ २८ ॥

अथैकोनविंशी-

परादिहिशामूल्यं ब्रह्मभ्यो विभज्जावसु ।

कृत्यैवापद्वतीभूत्या जायाविंशतेऽपतिम् ॥ २९ ॥

परा । देहि । शामूल्यम् । ब्रह्मभ्यः । वि । भज्ज । वसु । कृत्या ।

एषा । पद्वती । भूत्वा । आ । जाया । विंशते । पतिम् ॥ २९ ॥

शामूल्यं शामुलमित्यर्थः शमलं शारीरमलं शरीरावच्छन्नस्य मलस्य धारकं वस्त्रं परा-  
देहि परात्मज धृतमायश्चित्तार्थं ब्रह्मभ्यो ब्राह्मणेभ्यो वसुधनं विभज्य प्रयच्छेत्यर्थः । किमर्थं  
वधूवासः परित्याग इति चेद उच्यते-एषा कृत्या पद्वती पादवती सती जाया भूत्वा भूत्वा पतिं  
विंशते कृत्यारूपवासः प्रवेशात् कृत्या जाया भूत्वा विंशत्युपचर्यते । अतस्तत्परित्यागे  
कृत्येव त्यक्ता भवतीत्यर्थः यदि वधूवासः स्वयं निधत्ते तदैवं भवतीति वधूवासः संस्पर्शनं नि-  
न्दायुक्तं ॥ २९ ॥

अथ त्रिंशी-

अश्रीरा तनूर्भवति रुशंती पापया अमुया ।

पतिर्यद्वध्वो देवासंसा स्वमङ्गमभिधत्सते ॥ ३० ॥ २५ ॥

अश्रीरा । तनूः । भवति । रुशंती । पापया । अमुया । पतिः ।

यत् । बध्वः । वासंसा । स्वम् । अङ्गम् । अभिधत्सते ॥ ३० ॥ २५ ॥

अत्रापि वधूवासः संस्पर्शनं निन्दोच्यते-तनूर्वरस्य संचन्विनी अश्रीरा अश्रीका भवति ।  
कथं त्वाच्चेदिति उच्यते-रुशंती रुशदिवि वर्णनाय दोषया अमुया अनया पापया पापरूपया  
कृत्या यदि मुक्ता चेत्तनूः । तदेवाह-पतिर्यद्यदि बध्वो वाससा स्वमङ्गमभिधत्सते परिधातुं  
विच्छति ॥ ३० ॥

॥ इत्यष्टमस्य एनीये पंचविंशोऽवर्गः ॥ २५ ॥



अथैकविंशी—

येवध्वश्चन्द्रं बहंतुं यक्ष्मायन्ति जनादनु ।

पुनस्तान्यज्ञियादिवानयन्त्यत आगताः ॥ ३१ ॥

ये । वध्वः । चन्द्रम् । बहंतुम् । यक्ष्माः । यन्ति । जनात् । अनु ।

पुनरिति । तान् । यज्ञियाः । देवाः । नयन्तु । यतः । आगताः ॥ ३१ ॥

येवध्वश्चन्द्रं हिरण्यरूपं बहंतुं ये यक्ष्मा व्याधयोनयन्ति प्राप्नुवन्ति जनादस्मद्विरोधिनः स  
काशाद्वा जनात् यमाख्यात् तान् यक्ष्मान् पुनर्यन्तु प्रापयन्तु यज्ञिया यज्ञार्हा देवा इन्द्रादयः ।  
यत आगताः यस्मात्ते यक्ष्मा आगताः तत्र तान् नयन्तु ॥ ३१ ॥

वध्वाः प्रयाणे माविदन्ति तेषां जप्त्वा । सूत्रितं च—कल्याणेषु देशवृक्षचतुष्पथेषु माविदन्त्य  
रिपन्थिन इति जपेदिति ।

सैषा द्वाविंशी—

माविदन्त्यरिपन्थिनो य आसीदन्ति दम्पती ।

सुगेभिर्दुर्गमतीता मपद्रान्त्वारोतयः ॥ ३२ ॥

मा । विदन् । परिपन्थिनः । ये । आसीदन्ति । दम्पती

इति दम्पती । सुगेभिः । दुर्गम् । अति । इताम् । अप ।

द्रान्तु । अरातयः ॥ ३२ ॥

परिपन्थिनः पर्यवस्थातारः शत्रवो माविदन् माप्रापयन् येपरिपन्थिनो दम्पती आसीद  
न्ति अभिगच्छन्ति सुगेभिः सुगैर्गार्गैः दुर्गं दुःखेन गन्तुं शक्यं दुर्गं देशमतीतां अतिगच्छतां  
अरातयः अदातारः शत्रवोऽपद्रान्तु अपगच्छन्तु ॥ ३२ ॥

अथ त्रयस्त्रिंशी—

सुमङ्गलीरियं वधूरिमांसमेतपश्यत ।

सौभाग्यमस्यैदत्त्वायाथास्तं विपर्येतन ॥ ३३ ॥

सु॒ष्टु॒म॒ङ्ग॒लीः । इ॒यम् । व॒धूः । इ॒माम् । स॒म॒ह॒एत॑ । प॒श्य॑त ।  
 सौ॒भा॒ग्यम् । अ॒स्यै । द॒त्वाय॑ । अथ॑ । अस्त॑म् । वि ।  
 परा॑ । इ॒त॒न् ॥ ३३ ॥

इयं वधूः सुमंगलीः शोभनमंगला अतइमां सर्वे आशीःकर्तारः समेत संगच्छत तां  
 पश्यतच । तां संगताश्च दृष्ट्वा अस्याऊढायै सौभाग्यं दत्वाय दत्वा अथ अस्तं गृह्णामैतद  
 स्वस्वसंबन्धिनं विपरेतन विविधं परामच्छत ॥ ३३ ॥

अथ चतुर्विंशती—

तृ॒ष्ट॒मे॒तत्क॒टु॒क॒मे॒तद॑पा॒ष्ठ॒ब॒ह्नि॒ष॒व॒नै॒तद॑त्त॒वे ।  
 सूर्या॑यो॒ब्र॒ह्मा॒वि॒द्यात्स॒इ॒द्वाधू॑यम॒र्हति॑ ॥ ३४ ॥

तृ॒ष्टम् । ए॒तत् । क॒टु॒कम् । ए॒तत् । अ॒पा॒ष्ठ॒वत् । वि॒ष॒वत् ।  
 न । ए॒तत् । अ॒त्त॒वे । सूर्या॑म् । यः । ब्र॒ह्मा । वि॒द्यात् ।  
 सः । इ॒त् । बाधू॑यम् । अ॒र्हति॑ ॥ ३४ ॥

अनयापि वधूवस्त्रपरित्यागः प्रतिपाद्यते एतद्वत्सं तृष्टं दाहजनकं तथैव तत्कटुकं तथा  
 पाष्ठवत् अपाष्ठमपस्थितमृजीवं तद्वत् तथा विषवत् नैतद्वत्त्वमत्तवे अत्तव्यं अनुपयोग्यं योब्रह्मा  
 ब्राह्मणः सूर्या इदानीं प्रस्तुतां देवीं विद्यात् सम्यक्जानीयात् सइव सएव बाधूयं वधू-  
 वस्त्रमर्हति ॥ ३४ ॥

अथ पंचविंशती—

आ॒श॒स॒नं॒वि॒श॒स॒न॒म॒यो॒अ॒धि॒वि॒कर्त॑नम् ।

सूर्या॑याःप॒श्य॒रू॒पाणि॒तानि॑ब्र॒ह्मा॒नु॒शु॒न्धति॑ ॥ ३५ ॥ २६ ॥

आ॒श॒स॒नम् । वि॒श॒स॒नम् । अथो॑ इति । अ॒धि॒वि॒कर्त॑नम् ।  
 सूर्या॑याः । प॒श्य॒ । रू॒पाणि॑ । तानि॑ । ब्र॒ह्मा ।  
 तु । शु॒न्धति॑ ॥ ३५ ॥ २६ ॥

आशसनं तूषाधानं तच्चान्यवर्णं भवति विशसनं शिरसि निधीयमानं तादृशं दशान्ते  
निधीयमानं अधिविकर्तनं यन्निधावासोविक्रुन्तन्ति तान्याशसनादीनि वासांस्यवस्थितानि  
सूर्यापारूपाणि भवन्ति तानि पश्य । एवं भूतान्याशसनादीनि पुरा सूर्या स्वशरीरे स्थितानि  
भ्रमंगलानि वासांसि विधत्ते तानि रूपाणि सूर्यांविद्वस्तावु ब्राह्मणएव तस्माद्वाससः सकाशात्  
शुन्धति अपनयति ॥ ३५ ॥

॥ इत्यष्टमस्य तृतीये षड्विंशोवर्गः ॥ २६ ॥

विवाहे कन्याहस्तग्रहणे गृह्णामीत्येषा । सवितंच—गृह्णामितेसौभगत्वायहस्तमित्यं-  
गुष्ठमेव गृह्णीयादिति ।

सैषा षट्विंशी—

गृह्णामितेसौभगत्वायहस्तंमयापत्यांजरदंष्ट्रिर्यथासः ।  
भगोअर्यथासंवितापुरन्धिर्मह्यत्वादुर्गार्हपत्यायदेवाः ॥ ३६ ॥

गृह्णामि । ते । सौभगत्वाय । हस्तम् । मया । पत्या ।  
जरत्दंष्ट्रिः । यथा । असः । भगः । अर्यमा । सविता ।  
पुरन्दधिः । मह्यम् । त्वा । अदुः । गार्हपत्याय । देवाः ॥ ३६ ॥

हेवधूस्ते तव हस्तं गृह्णामि गृह्णामि किमर्थं सौभगत्वाय सौभाग्याय मया पत्या त्वं  
यथा जरदष्टिः प्राप्तवार्धक्या असोभवसि । भगः अर्यमा सविता पुरन्धिः पूषा एतेदेवाः त्वा  
त्वां मह्यं अदुः दत्तवन्तः किमर्थं गार्हपत्याय यथाहं गृह्णतिः स्यामिति ॥ ३६ ॥

अथ सप्तविंशी—

तांपूपञ्छिवन्तमामेर्यस्त्वयस्यांबीजंमनुष्यांश्चपन्ति ।  
यानंऊरूउशतीविश्रयांतेयस्यामुशन्तःग्रहरामशेषम् ॥ ३७ ॥

ताम् । पू॒पन् । शि॒व॒ध॒त॒मा॒म् । आ । ई॒र॒य॒स्व । य॒स्या॒म् ।

वी॒ज॒म् । म॒नु॒ष्याः । व॒प॒न्ति । या । नः । ऊ॒रु॒ इति॑ ।

उ॒श॒ती । वि॒श्र॒या॒ति । य॒स्या॒म् । उ॒श॒न्तः । प्र॒ह॒राम॑ । शे॒प॒म् ॥ ३७ ॥

हेपूपन पोपक एतन्नामकदेव शिवतमा अत्यन्तमंगलभूतां तां आहरयस्व सर्वतः पेरय । यस्यां ऊरौ वीजं रेतोलक्षणं मनुष्यावपन्ति आदधते यानोस्माकं ऊरु उशती कामयमाना विश्रयाते यस्यामूरौ उशन्तः कामयमानाः वयं शेषं स्पर्शनयोग्यं पुंस्त्रजननं ग्रहराम ऊरौ व्यञ्जनसंबन्धं करवामेत्यर्थः ॥ ३७ ॥

अथार्षिणी—

तु॒भ्य॒म॒ग्ने॒र्प॒र्य॒व॒ह॒न्त्सूर्या॑र्व॒ह॒तु॒ना॑स॒ह ।

पुनः॑प॒ति॒भ्यो॒जा॒या॑दा॒अ॒ग्ने॒प्र॒ज॒या॑स॒ह ॥ ३८ ॥

तु॒भ्य॒म् । अ॒ग्ने॑ । प॒रि॑ । अ॒व॒ह॒न् । सू॒र्या॑म् । व॒ह॒तु॒ना॑ । स॒ह ।

पुन॑रि॒ति॑ । प॒ति॒भ्यः॑ । जा॒याम् । दाः । अ॒ग्ने॑ । प्र॒ज॒या॑ । स॒ह ॥ ३८ ॥

गन्धर्वाः हेअग्ने तुभ्यं अग्ने पर्यवहन् प्रायच्छन्नित्यर्थः कां सूर्यां केन सह वहतुनासह त्वं च तां सूर्यां वहतुनासह सोमाय प्रायच्छः वददिदानीमपि हेअग्ने पुनः पतिभ्योस्मभ्यं जायां प्रजयासह दाः देहि ॥ ३८ ॥

अथैकोनचत्वारिंशी—

पुनः॑प॒त्नी॒म॒ग्नि॒र॒दा॒दायु॑पास॒हव॑र्च॒सा ।

दी॒र्घा॒पु॒र॒स्या॒यः॑प॒ति॒र्जी॒वा॒ति॒श॒र॒दः॑श॒त॒म् ॥ ३९ ॥

पुन॑रि॒ति॑ । प॒त्नी॑म् । अ॒ग्निः । अ॒दा॒त् । आ॒यु॒षा॑ । स॒ह ।

व॒र्च॒सा॑ । दी॒र्घा॑ । पु॒र॒स्या॒यः॑ । यः । प॒तिः । जी॒वा॒ति॑ ।

श॒र॒दः॑ । श॒त॒म् ॥ ३९ ॥

पुनः स्वगृहीतां पत्नीमग्निरायुषा वर्षसाचसह अदात् प्रायच्छत् अस्याग्निदत्तायाः यः  
पतिः पुमान् सदीर्घायुः सन् शरदः शतं संवत्सरशतं जीवाति जीवतु ॥ ३९ ॥

अथ चत्वारिंशी—

सोमः प्रथमो विविदे गन्धर्वो विविद उत्तरः ।

तृतीयो अग्निष्टे पतिस्तुरीयस्ते मनुष्यजाः ॥ ४० ॥ २७ ॥

सोमः । प्रथमः । विविदे । गन्धर्वः । विविदे । उत्तरः । तृतीयः ।

अग्निः । ते । पतिः । तुरीयः । ते । मनुष्यजाः ॥ ४० ॥ २७ ॥

जातां कन्यां सोमः प्रथमभावी सन् विविदे लब्धवान् गन्धर्व उत्तरः सन् विविदे अग्निस्तु-  
तीयः पतिः तेतव पश्चान्मनुष्यजाः पतिः तुरीयश्चतुर्थः ॥ ४० ॥

॥ इत्यष्टमस्य तृतीये सप्तविंशोवर्गः ॥ २७ ॥

अथैकचत्वारिंशी—

सोमो ददद्गन्धर्वाय गन्धर्वो ददद्ग्रये ।

रयि च पुत्रांश्चादादग्निर्मह्यमथो इमाम् ॥ ४१ ॥

सोमः । ददत् । गन्धर्वाय । गन्धर्वः । ददत् । अग्रये । रयिम् । च । पुत्रान् ।

च । अदात् । अग्निः । मह्यम् । अथो इति । इमाम् ॥ ४१ ॥

सोमो गन्धर्वाय प्रथमं ददत् प्रादात् गन्धर्वोऽग्नये प्रादात् अथोऽपि च अग्निरिमां कन्यां  
रयिधनं पुत्रांश्च मह्यं अदात् ॥ ४१ ॥

अथ द्विचत्वारिंशी—

इहैव स्तुमा वि यौष्टुं विश्वमायुर्व्यश्रुतम् ।

क्रीळन्तौ पुत्रे नमृष्टभिर्मोदमानौ स्वे गृहे ॥ ४२ ॥

इह । एव । स्तुम् । मा । वि । यौष्टुम् । विश्वम् । आयुः । वि ।

अश्रुतम् । क्रीळन्तौ । पुत्रैः । नमृष्टभिः । मोदमानौ । स्वे । गृहे ॥ ४२ ॥

इहेवस्त्वं इहेवास्मिन्लोके स्तं भवतं याविषौष्टं मापृथग्भूतं विश्वमायुष्यंभ्रुतं मामृतं ।  
किंच पुंवेः नमृभिः पौंवेः सह स्वेष्टहे मोदमानौ भवतमितिशेषः ॥ ४२ ॥

गृह्मवेशे आनःप्रजांजनयत्वित्याद्याश्वतसोद्गोमार्थाः । सूत्रितंच—आनःप्रजांजनयतु-  
प्रजापतिरितिचतसृभिः प्राप्नुचं हुवेति ।

तासु प्रथमा सूक्ते ऋचत्वारिंशी—

आनःप्रजांजनयतुप्रजापतिराजरसायसमनक्तवर्धमा ।  
अदुर्मङ्गलीःपतिलोकमार्विशशन्नोभवद्विपदेशंचतुष्पदे ॥ ४३ ॥

आ । नः । प्र॒जाम् । ज॒नय॒तु । प्र॒जा॒पतिः । आ॒र॒ज॒साय॑ ।  
सम् । अ॒न॒क्त॒ । अ॒र्ध॒मा । अ॒दुः॒म॒ङ्ग॒लीः । प॒ति॒ल॒ोकम् । आ ।  
वि॒श॒ । शम् । नः । भ॒व॒ । द्वि॒प॒दे॑ । शम् । च॒तुः॒प॒दे ॥ ४३ ॥

प्रजापतिर्देवानोऽस्माकं प्रजामांजनयतु अर्धमाचाजरसाय जरापयन्तजोवनाय समनक्तु  
संगमयतु सात्वं अदुर्मङ्गलीः दुर्मङ्गलरहिता सुमङ्गली यद्वा यार्मङ्गलचारान्दूपयति सादुर्मङ्गली  
ततोऽप्या अदुर्मङ्गली तादृशी सती पतिलोकं पतिसमीपमाविश मामुहि । नोऽस्माकं द्विपदे शं  
भव तथाच शं चतुष्पदे भव ॥ ४३ ॥

अथ चतुश्चत्वारिंशी—

अघोरचक्षुरपतिघ्न्येधिशिवापशुभ्यःसुमनाःसुवर्चाः ।  
वीरसूदेवकामास्योनाशन्नोभवद्विपदेशंचतुष्पदे ॥ ४४ ॥

अघोरश्चक्षुः । अप॒ति॒घ्न॒ी । ए॒धि॒ । शि॒वा । प॒शु॒भ्यः॑ ।  
सु॒म॒नाः । सु॒व॒र्चाः॑ । वी॒र॒सू॒ः । दे॒व॒क॒मा॒स्यो॒ना॒ । स्यो॒ना॒ ।  
शम् । नः । भ॒व॒ । द्वि॒प॒दे॑ । शम् । च॒तुः॒प॒दे ॥ ४४ ॥

हेवधूस्त्वं अघोरचक्षुः क्रोधादभयंकरचक्षुरेधि भव तथा अपतिघ्नी भव तथा पशुभ्यः  
शिवा हितकरी भव सुमनाः सुवर्चाश्च भव वीरसूः पुत्राणामेव प्रसवित्री देवकामास्योना सु-  
खकराच भव ॥ ४४ ॥

अथ पञ्चचत्वारिंशी—

इमांस्त्वमिन्द्रमीदृःसुपुत्रांसुभगाँकणु ।

दशास्यांपुत्रानाधेहिपतिमेकादशंकुधि ॥ ४५ ॥

इमाम् । त्वम् । इन्द्र । मीदृः । सुपुत्राम् । सुभगाम् । कणु । दशै ।

अस्याम् । पुत्रान् । आ । धेहि । पतिम् । एकादशम् । कुधि ॥ ४५ ॥

हे इन्द्र त्वं इमां वधूं सुपुत्रां सुभगां च कणु कुधि अस्यां वध्वां दशपुत्रानाधेहि प-  
तिमेकादशं कुधि । दशपुत्राः पतिरेकादशो यथा स्यात्तथा कुधि कणु ॥ ४५ ॥

अथ षट्चत्वारिंशी—

सम्राज्ञीश्वशुरेभवसम्राज्ञीश्वश्र्वांसव ।

ननान्दरिसम्राज्ञीभवसम्राज्ञीअधिदेव्यु ॥ ४६ ॥

सम्राज्ञी । श्वशुरे । भव । सम्राज्ञी । श्वश्र्वाम् । भव । ननान्दरि ।

सम्राज्ञी । भव । सम्राज्ञी । अधि । देव्यु ॥ ४६ ॥

हे वधूः श्वशुरादिषु त्वं सम्राज्ञी भव देव्यु देवरेष्वित्यर्थः ॥ ४६ ॥

समञ्जस्वित्येषा वरस्यदधिप्राशने वधूवरयोः हृदयस्पर्शनेवा विनियुक्ता । तथाच सूत्रितं—  
समञ्जन्तुविश्वेदेवाइति दधिप्राश्य प्रतिप्रयच्छेदाज्यशेषेणवानकिहृदयवति ।

तेषां सप्तचत्वारिंशी—

समञ्जन्तुविश्वेदेवाःसमापोहृदयानिनौ ।

समांतरिश्वासंधातासमुदेष्ट्रीदधातुनौ ॥ ४७ ॥ २८ ॥

सम् । अञ्जन्तु । विश्वे । देवाः । सम् । आपः । हृदयानि ।

नौ । सम् । मातरिश्वा । सम् । धाता । सम् । ऊँ इति ।

देष्ट्री । दधातु । नौ ॥ ४७ ॥ २८ ॥

विश्वेदेवाः सर्वदेवानौहृदयानि मानसानि समञ्जन्तु सम्यगञ्जन्तु अपगतदुःखादिक्लेशानि  
 कृत्वा लौकिकवैदिकविषयेषु प्रकाशयुक्तानि कुर्वन्त्वित्यर्थः । आपश्च समञ्जन्तु तथा मातरि-  
 श्वा नो हृदयानि सन्ध्यातु आवयोर्बुद्धोः परस्परानुकूलाः करोत्वित्यर्थः धाताच संध्यातु देष्ट्री  
 दात्री फलानां सरस्वतोत्यर्थः साच संध्यातु सन्धानं करोतु ॥ ४७ ॥

॥ इत्यष्टमस्य तृतीयेष्टाविंशोवर्गः ॥ २८ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमोहार्दं निवारयन् । पुमर्थीश्चतुरोदेयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥ १ ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरनुकभूपालसाम्राज्यधुरन्धरेण  
 सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्येऽष्टमाष्टके तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥





## ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥



यस्य निःश्वसितं वेदा योवेदेऽप्योत्थितं जगत् । निर्गमे तमहंवन्दे विद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥१॥

अष्टमाष्टकस्य चतुर्थोऽध्यायआरभ्यते । तत्र विहीतित्रयोविंशत्यृचं द्वितीयं सूक्तं वृषाक-  
पिनामेन्द्रस्य पुत्रः सच इन्द्राणीन्द्रश्चैतेत्रयः संहताःसंवादं कृतवन्तः तत्र विहिसोतोरसृक्षत  
किंसुबाहोस्वंगुरे इन्द्राणीमासुनारिष्विति द्वे उक्षणोहिमे अयमेभीति चतस्रइत्येतानवर्चइन्द्रवा-  
क्यानि अतस्तासामिन्द्रऋषिः । पराहीन्द्रेति पंच अवीरामिति द्वे वृषभोनतिगमशृंगइत्याद्याश्च-  
तस्रइत्येकादशर्च इन्द्राण्यावाक्यानि अतस्तासामिन्द्राणीऋषिः उवेअं च वृषाकपायिरेवति  
पशुर्हनामेति तिस्रोवृषाकपेर्वाक्यानि अतस्तासां वृषाकपिर्ऋषिः । सर्वसूक्तमैन्द्रं पंचपदार्पकि-  
च्छन्दस्कं । तथाचानुकान्तं—विहिच्यधिकैन्द्रोवृषाकपिरिन्द्राणीन्द्रश्चसमूदिरेपांकमिति । पष्ठेह-  
नि ब्राह्मणाच्छंसिनउक्थशस्त्रे एतत्सूक्तं । सूत्रितं च—अथवृषाकर्पिंशंसि यथाहोताज्याद्यांचतुर्थ-  
इति । यदि पष्ठेहन्युक्थस्तोत्राणि द्विपदासुनस्तुवीरन् सामगायदिवेदमहरमिष्टोमःस्यात् तदानीं  
ब्राह्मणाच्छंसी माध्यन्दिनसवने आरंभणीयाऽप्यऊर्ध्वमेतत्सूक्तं शंसेद्विश्वजित्यपि । तथाचसू-  
चितं—सुकीर्तिं ब्राह्मणाच्छंसी वृषाकर्पिं च पांकं शंसमिति ।

तत्र प्रथमा—

ॐ विहिसोतोरसृक्षतनेन्द्रदेवमंसत ।

यत्रामदवृषाकर्पिर्यःपुष्टेषुमत्सखाविश्वस्मादिन्द्रउत्तरः ॥ १ ॥

वि । हि । सोतोः । असृक्षत । न । इन्द्रम् । देवम् । अमंसत ।

यत्र । अमदत् । वृषाकर्पिः । अर्यः । पुष्टेषु । मत्सखा ।

विश्वस्मात् । इन्द्रः । उत्तरः ॥ १ ॥

सोतोः सोमाभिषवं कर्तुं व्यसृक्षत यागं प्रति मया विसृष्टाअनुज्ञाताः स्तोवारोवृषाकपेयं-  
ष्टारः हीतिपूरणः तत्र देवं द्योतमानमिन्द्रं मां नामंसत मयामेरिताः सन्तोऽपि तेस्तोवारोऽनस्तुतव-  
न्तः किन्तु मम पुत्रं वृषाकर्पिमेव स्तुतवन्तः यत्र येषु पुष्टेषु सोमेन प्रवृद्धेषु यागेषु अर्यः स्वामी  
वृषाकर्पिर्मम पुत्रोमत्सखा ममसखिभूतः सन् अमदत् सोमपानेन हृष्टोभूत् यद्यप्येवं तथापीन्द्रो-

हं विश्वस्मात् सर्वस्मात् जगतउत्तरउत्कृष्टतरः । माधवभद्रास्तु विहिस्रोतोरित्येषा ऋग्निन्द्राण्यावा-  
क्यमिति मन्यन्ते । तथाच तद्वचनम् इन्द्राण्यैकलिप्तं हविः कश्चिन्मृगोदुदूपत् इन्द्रपुत्रस्य वृषाक-  
पेर्विषये वर्तमानस्तत्रेन्द्रमिन्द्राणी वदतीति । तस्मिन्पक्षे त्वस्याऋचोयमर्थः सोतोः सोमाभिषवं  
कर्तुं विहाससूक्ष्म उपरतसोमाभिषवा आसन् यजमाना इत्यर्थः । किंच मम पतिमिन्द्रं देवं नाम-  
सत स्तोवारोनस्तुवन्ति । कुत्रेत्याह—यत्र यस्मिन् देशे पुष्टेषु प्रवृद्धेषु धनेषु अयं स्वामी वृषा-  
कपिरमदत्त मत्सखा मत्प्रियश्चेन्द्रो विश्वस्मात् सर्वस्मात् जगतउत्तरउत्कृष्टतरः ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

पराहीन्द्रावसिष्टपाकपेरतिन्यर्थिः ।

नोअहमविन्दस्यन्यत्रसोमपीतयेविश्वस्मादिन्द्रउत्तरः ॥ २ ॥

परा । हि । इन्द्र । आवसि । ष्टपाकपेः । अति । व्यर्थिः ।

नो इति । अहं । म । विन्दसि । अन्यत्र । सोमं पीतये ।

विश्वस्मात् । इन्द्रः । उत्तरः ॥ २ ॥

हेइन्द्र त्वमत्यन्तं व्यधिश्चक्षिः वृषाकपेर्वृषाकर्षिपराधावसि मनिगच्छसि अन्यत्र सो  
मपीतये सोमपाताय नोअहं नैवचमविन्दसि मगच्छसीत्यर्थः सोममिन्द्रोविश्वस्मादुत्तरः ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

किमयं त्वांष्टपाकपिश्चकारहरितोमृगः ।

यस्मादरस्यसीदुन्वयौवापुष्टिमहसुविश्वस्मादिन्द्रउत्तरः ॥ ३ ॥

किम् । अयम् । त्वाम् । ष्टपाकपिः । चकार । हरितः । मृगः ।

यस्मै । इरस्यसि । इत् । ऊँम् इति । नु । अयः । वा ।

पुष्टिमत् । वल्लु । विश्वस्मात् । इन्द्रः । उत्तरः ॥ ३ ॥

हेइन्द्र त्वां प्रतिहरितोहरितवर्णोमृगोमृगभूतोयं वृषाकपिः मृगजाविर्हि वृषाकपिः किंपि  
यं चकाराकाषिद् तस्मै वृषाकपये पुष्टिमलोपयुक्तं वल्लु धनं अयं वा उदारश्च सत्त्वं नुक्षिपं  
इरस्यसीत् मयच्छस्येव मइन्द्रोविश्वस्मादुत्तरः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

यमिमंत्वंतृपाकपिप्रियमिन्द्राभिरक्षसि ।

श्वान्वंस्पजंभिपदपिकर्णवराहयुर्विश्वंस्मादिन्द्रउत्तरः ॥ ४ ॥

यम् । इमम् । त्वम् । तृपाकपिम् । प्रियम् । इन्द्र । अभिरक्षसि ।

श्वान्व । नु । अस्य । जंभिपत् । अपि । कर्णे । वराहयुः ।

विश्वंस्मात् । इन्द्रः । उत्तरः ॥ ४ ॥

हेइन्द्र त्वं प्रियमिष्टं पुत्रं यमिमं तृपाकपिं अभिरक्षसि परिपालयसि अस्मै नं वृषाक-  
पिं द्वितीयार्थे पृष्ठी । वराहयुर्वराहमिच्छन् श्वानुक्षिपं जंभिपत् भक्षयतु । अपिच कर्णे गृह्णा-  
त्विति शेषः श्वानोहि वराहमिच्छन्ति । सिद्धमन्यत् ॥ ४ ॥

अथ पंचमी—

प्रियातृष्टानिमेकपिर्व्यक्ताव्यदूदुपत् ।

शिरोन्वंस्परविपंनसृगंदुष्कृतेभुवंविश्वंस्मादिन्द्रउत्तरः ॥ ५ ॥ १ ॥

प्रिया । तृष्टानि । मे । कपिः । विश्वं । वि । अदूदुपत् ।

शिरः । नु । अस्य । राविपम् । न । सुगम् । दुःकृते ।

भुवम् । विश्वंस्मात् । इन्द्रः । उत्तरः ॥ ५ ॥ १ ॥

मेमसमिन्द्राण्यै तृष्टानि यजमानैः कल्पितानि प्रिया प्रियाणि व्यक्ता व्यक्तानि आ-  
ज्यैर्विशेषेणाक्तानि हवींषि कश्चिद्वृषाकपेर्विषये वर्तमानः कपिर्व्यदूदुपत् दूषयामास ततोहमस्य  
तत् कपिस्वामिनोवृषाकपेः शिरोनुक्षिपं राविपं लुनीयां दुष्कृते दुष्टस्य कर्मणः कर्त्रे वृषाकप-  
येस्मै सुगं सुखं नभुवं नभवेयं अस्मै सुखप्रदात्री नभवाभीत्यर्थः । यस्यामम पतिरिन्द्रोविश्व-  
स्मादुत्तरः ॥ ५ ॥

॥ इत्यष्टमस्य चतुर्थे प्रथमोऽष्टकः ॥ १ ॥

अथ षष्ठी—

नमत्स्वीमुभ्रसत्तरानसुयाशुतरामुवत् ।  
 नमत्प्रतिच्यवीयसीनसक्थ्युद्यमीयसीविश्वस्मादिन्द्रउत्तरः ॥ ६ ॥  
 न । मत् । स्वी । सुभ्रसत्तरा । न । सुयाशुतरा । भुवत् । न ।  
 मत् । प्रतिच्यवीयसी । न । सक्थि । उत्थमीयसी ।  
 विश्वस्मात् । इन्द्रः । उत्तरः ॥ ६ ॥

मत् मत्तोऽन्यास्त्री सुभ्रसत्तरा अतिशयेन सुभ्रगा नभवत् नभवति नास्तीत्यर्थः । किंच  
 मत्तोऽन्यास्त्री सुयाशुतरा अतिशयेन सुसुखातिशयेन सुपुत्रावा नभवति । तथाचमद्यान्तरं—द-  
 दातिमहंयादुरीयाशूनाभोज्याशतेति । किंच मत् मत्तोऽन्या प्रतिच्यवीयसी पुमांसं प्रतिशरी-  
 रस्यात्यन्तं व्यावयित्री नास्ति । किंच मत्तोऽन्यास्त्री सक्थि सकम्पउद्यमीयसी संभोगेत्यन्तमु-  
 त्क्षेत्री नास्ति न मत्तोऽन्या काचिदपि नारीमैथुनेनगुणं सक्थ्युद्यच्छतीत्यर्थः । मम पतिरि-  
 न्द्रोविश्वस्मादुत्तरजालुष्टः ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी—

उवेअंयसुलाभिकेयथेवांगभविष्यति ।  
 भ्रसन्मेअंवसक्थिमेशिरोमेवीवहृष्यतिविश्वस्मादिन्द्रउत्तरः ॥ ७ ॥  
 उवे । अम्ब । सुलाभिके । यथाइद्व । अङ्ग । भविष्यति ।  
 भ्रसत् । मे । अम्ब । सक्थि । मे । शिरः । मे । विइद्व ।  
 हृष्यति । विश्वस्मात् । इन्द्रः । उत्तरः ॥ ७ ॥

एवमिन्द्राण्माशभोवृषाकपिर्बवीति । उवेइति संबोधनार्थोनिपातः हे अंय मावः सुला  
 भिके शोभनलाभे त्वया यथैव येन प्रकारेणैवोक्तं तथैव तदंगक्षिप्तं भवविष्यति भवतु कि-  
 मनेन त्वदनुप्रीतिकारिणामहोणममपयोजनं । किंच मे मम पितुस्त्वदीयोभ्रसत् भगउपयुज्यतां

किंच मेमम पितरमिन्द्रं त्वदीयं सविथचोपयुज्यतां किंच मे मम पितरमिन्द्रं त्वदीयं शिरश्च  
मियालापेन वीव यथाकोकिलादिकः पक्षी तद्वत् हृष्यति हर्षयतु ममपितेन्द्रोविश्वस्मादुत्तरः ॥७॥

अथाष्टमी—

किंसुवाहोस्वहुरेपृथुष्टोपृथुजाघने ।

किंशूरपत्निनस्त्वमभ्यमीपितृपाकंर्षिंविश्वस्मादिन्द्रउत्तरः ॥ ८ ॥

किम् । सुवाहो इति सुहवाहो । सुहअङ्गुरे । पृथुस्तो इति पृथुस्तो ।

पृथुजघने । किम् । शूरपत्नि । नः । त्वम् । अग्नि । अमीपि ।

वृपाकंर्षिम् । विश्वस्मात् । इन्द्रः । उत्तरः ॥ ८ ॥

इन्द्राणींक्रुद्धांइन्द्रउपशमयति हेसुवाहो शोभनवाहो स्वंगुरे शोभनांगुलिके पृथुष्टोपृथु-  
केशसंघाते पृथुजघने विस्तीर्णजघने शूरपत्नि वीरभार्ये हेइन्द्राणि त्वं नोस्मदीयं वृपाकर्षिं  
किं किमर्थं अभ्यमीपि अभिक्रुष्यसि एकः किंशब्दः । यस्य पितेन्द्रोहं विश्वस्मादुत्तरः ॥ ८ ॥

अथ नवमी—

अवीरामिवमामयंशरारुंरभिर्मन्यते ।

उताहमस्मिवीरिणीन्द्रपत्नीमरुत्सखाविश्वस्मादिन्द्रउत्तरः ॥ ९ ॥

अवीरामइव । माम् । अयम् । शरारुः । अग्नि । मन्यते ।

उत । अहम् । अस्मि । वीरिणी । इन्द्रपत्नी ।

मरुत्सखा । विश्वस्मात् । इन्द्रः । उत्तरः ॥ ९ ॥

पुनरिन्द्राणी ब्रूते—शरारुर्घातुकोमृगोयं वृषाकर्षिर्मांमिन्द्राणीमवीरामिवमन्यते विजा-  
माति । उतापिच इन्द्रपत्नीन्द्रभार्या अहमिन्द्राणी वीरिणी पुत्रवती मरुत्सखा मरुद्भिर्युक्ता  
चास्मि भवामि यस्या मम पतिरिन्द्रोविश्वस्मादुत्तरः ॥ ९ ॥

अथ दशमी—

संहोत्रंस्मपुरानारीसमनंवावगच्छति ।

वेधाऋतस्यवीरिणीन्द्रपत्नीमहीयतेविश्वस्मादिन्द्रउत्तरः ॥ १० ॥ २ ॥

सु॒हो॒त्रम् । स्म॒ । पु॒रा । ना॒री॑ । स॒म॒नम् । वा॒ । अ॒व॒ । ग॒च्छ॒ति॒ ।

वे॒धाः । ऋ॒तस्य॑ । वी॒रिणी॑ । इ॒न्द्र॑स्प॒ती । म॒ही॒य॒ते ।

वि॒श्व॑स्मात् । इ॒न्द्रः । उ॒त्त॑र्त्तरः ॥ १० ॥ २ ॥

नारी स्त्री ऋतस्य सत्यस्य वेधाविधात्री वीरिणी पुत्रवतीन्द्रपत्नीन्द्रस्य भार्या इन्द्राणी संहोत्रं स्म समीचीनं यज्ञं खलु समनं वा संग्रामं वा समिति समनमिति संग्रामनामस्तु पाठात् । अवपति पुण्यच्छति महीयते स्तोत्रभिः स्तूयते च । तस्यामम पतिरिन्द्रो विश्वस्मादुत्तरः ॥ १० ॥

॥ इत्यष्टमस्य चतुर्थे द्वितीयोत्तरः ॥ २ ॥

अथैकादशी—

इ॒न्द्रा॒णीमा॒सु॒ना॒रि॒पु॒सु॒भगा॑म॒ह॒म॒श्रव॑म् ।

न॒ह्य॑स्या॒अ॒पर॑च॒न॒ज॒र॒सा॒म॒र॒ते॒प॒ति॒र्वि॒श्व॑स्मा॒दि॒न्द्र॒उ॒त्तरः॑ ॥ ११ ॥

इ॒न्द्रा॒णीम् । आ॒सु॒ । ना॒रि॒पु॒ । सु॒भ॒गा॑म् । अ॒ह॒म् । अ॒श्र॒व॒म् ।

न॒हि॒ । अ॒स्याः॒ । अ॒पर॑म् । च॒न॒ । ज॒र॒सा॒ । म॒र॒ते॒ । प॒तिः॒ ।

वि॒श्व॑स्मात् । इ॒न्द्रः । उ॒त्त॑र्त्तरः ॥ ११ ॥

अथेन्द्राणीमिन्द्रः स्तौति आहु सौभाग्यवत्तया प्रसिद्धास्तु नारिषु स्त्रीणां मध्ये इन्द्राणीं सुभगां सौभाग्यवतीमहमिन्द्रोश्रवमश्रीषं । किंचास्याइन्द्राण्याः पतिः पातकोविश्वस्मादुत्तरः उत्कृष्टः इन्द्रोपरं च नान्यद्भूतजातमिव जरसा वयोहान्या नहि मरते न खलु त्रियते । यद्देयं वृषाकपेर्वाक्यं तस्मिन्पक्षेहमिति शब्दोवृषाकपिपतया योग्यः । अन्धत्समानं ॥ ११ ॥

अथ द्वादशी—

ना॒ह॒मि॒न्द्रा॒णिरा॒रण॒स॒र॒व्यु॒र्द॒पा॒क॒पे॒र्च॒ते॒ ।

य॒स्ये॒द॒न॒प्य॑ह॒विः॒प्रि॒यं॒दे॒वे॒षु॒ग॒च्छ॑न्ति॒वि॒श्व॑स्मा॒दि॒न्द्र॒उ॒त्तरः॑ ॥ १२ ॥

न॒ । अ॒ह॒म् । इ॒न्द्रा॒णि॒ । र॒रण॒ । स॒र॒व्युः॒ । द॒पा॒क॒पेः॒ । ऋ॒ते॒ । य॒स्य॑ ।

इ॒द॒म् । अ॒प्य॑म् । ह॒विः॒ । प्रि॒य॒म् । दे॒वे॒षु॒ । ग॒च्छ॑न्ति॒ ।

वि॒श्व॑स्मात् । इ॒न्द्रः । उ॒त्त॑र्त्तरः ॥ १२ ॥

हेइन्द्राणि अहमिन्द्रः सख्युपमं सखिभूतादृषाकोपेर्कृते प्रियं वृषाकर्षिं विना नरराण न-  
रमे । अप्यं अप्सुभवं अद्विर्वा संस्त्रुतं प्रियं प्रीतिकरमिदमुपस्थितं हविर्देवेषु देवानां मध्ये  
यस्य महेन्द्रस्य सकाशं गच्छति तथाहमिन्द्रः सर्वस्मादुत्तुष्टः । यद्वायमर्थः हे इन्द्राणि वृषा-  
कपेः सख्युरिन्द्राद्वे हं वृषाकर्षिर्नरराण नरमे । अन्यत्तमानं ॥ १२ ॥

अथ त्रयोदशी-

वृषाकपायिरेवति सुपुत्र आदु सुसुपे ।

घसत् इन्द्र उक्षणः प्रियं काचित्करं हविर्विश्वस्मादिन्द्र उत्तरः ॥ १३ ॥

वृषाकपायि । रेवति । सुपुत्रे । आत् । ऊँ इति । सुसुपे ।

घसत् । ते । इन्द्रः । उक्षणः । प्रियम् । काचित्करम् ।

हविः । विश्वस्मात् । इन्द्रः । उत्तरः ॥ १३ ॥

हेवृषाकपायि कामानां वर्षकत्वादभीष्टदेशगमनाच्चेन्द्रो वृषाकपिस्तस्य पत्नि यद्वा वृषा-  
कपेर्षम मातरित्यर्थः रेवति घनवति सुपुत्रे सुसुपे हेइन्द्राणि ते तवायमिन्द्र उक्षणः सेचनसम-  
र्थात् आदु अनन्तरमेव शीघ्रमेवेत्यर्थः पशून् घसत् पाश्राणु । किंच त्वं काचित्करं कं सुखं त-  
स्याच्च संघः तत्करं हविः प्रियमिष्टं कुर्वतिशेषः । किंच ते पतिरिन्द्रो विश्वस्मादुत्तरः । त-  
थाच यास्यः—वृषाकपायिरेवति सुपुत्रे मध्यमेन सुसुपे माध्यमिकया वाचानुपासाधुसादिनीतिवासा-  
धुसामिनीतिवा प्रियंकुरुष्वसुखाचयकरं हविः सर्वस्माद्येन्द्र उत्तर इति ॥ १३ ॥

अथ चतुर्दशी-

उक्षणो हि मे पञ्चदश साकं पचन्ति विंशतिम् ।

उताहर्मन्निपीव इदुभाकुक्षी पृणन्ति मे विश्वस्मादिन्द्र उत्तरः ॥ १४ ॥

उक्षणः । हि । मे । पञ्चदश । साकम् । पचन्ति । विंशतिम् ।

उत । अहम् । अद्भिः । पीवः । इत् । उजा । कुक्षी इति ।

पृणन्ति । मे । विश्वस्मात् । इन्द्रः । उत्तरः ॥ १४ ॥

अथेन्द्रोऽब्रवीति मे मर्त्यं पञ्चदश पञ्चदशसंख्याकान् विशाविं विंशतिसंख्याकांश्चोक्षः  
वृषभान् साकं सहेव भाषयेन्द्राण्यपेरितामटारः पचन्ति उतापिचाहमग्निमान्भक्षयामि जग्ध्वा-  
चाहंपीवइत् स्थूलपव भवामीति शेषः। मे ममोभा उभौच कुक्षी पृणन्ति सोमेन पूरयन्ति यटा-  
रः सोहमिन्द्रः सर्वस्मादुत्तरः ॥ १४ ॥

अथ पञ्चदशी—

वृषभोनतिग्मशृङ्गोऽन्तर्यूथेषुरोर्भवत् ।

मन्यस्तद्इन्द्रशब्देयंतेऽनुनोतिभावयुर्विश्वस्मादिन्द्रउत्तरः ॥ १५ ॥ ३ ॥

वृषभः । न । तिग्मशृङ्गः । अन्तः । यूथेषु । रोर्भवत् ।

मन्यः । ते । इन्द्र । शम् । हुदे । यम् । ते । अनुनोति ।

भावयुः । विश्वस्मात् । इन्द्रः । उत्तरः ॥ १५ ॥ ३ ॥

अथेन्द्राणी ब्रवीति—तिग्मशृङ्गः तीक्ष्णशृङ्गः वृषभोन यथा वृषभोयूथेषु गोसंघेष्वन्तर्म-  
ध्ये रोरुवत् शब्दं कुर्वन् गाजभिरमयति तथा हे इन्द्र त्वं मामभिरमयेतिशेषः । किंच हे इन्द्र ते  
तव हुदेहृदयाय मंधोदघ्नोमंथनवेलायां शब्दं कुर्वन् शंकरोभवत्तिनिशेषः । किंच ते तव यंसोमं भा-  
वयुर्भावमिच्छन्तीन्द्राणी अनुनोत्यभिपुणोति सोपिशंकरोभवत्तित्यर्थः मम पतिरिन्द्रो विश्वस्मा-  
दुत्तरः ॥ १५ ॥

॥ इत्यष्टमस्य चतुर्थे तृतीयोवर्गः ॥ ३ ॥

अथ षोडशी—

नसेशेयस्यरम्बन्तेऽन्तरासुक्थ्याः कर्षत् ।

सेदीशेयस्यरोमशंनिषेदुर्पोविजृम्भन्तेविश्वस्मादिन्द्रउत्तरः ॥ १६ ॥

न । सः । ईशे । यस्य । रम्बन्ते । अन्तरा । सुक्थ्या । कर्षत् ।

सः । इत् । ईशे । यस्य । रोमशम् । निःसेदुर्पः । विजृम्भन्ते ।

विश्वस्मात् । इन्द्रः । उत्तरः ॥ १६ ॥



हे इन्द्र सजनोनेशे मैथुनं कर्तुं नेष्टे नशक्नोति यस्य जनस्य कष्टव शेषः प्रजननं स-  
कथ्या सक्थिनीअन्तरा रन्वते लंघते सेव सएव स्त्रीजने ईशे मैथुनं कर्तुं शक्नोति यस्य जनस्य  
निषेदुषः शयानस्य रोमशमुपस्थं विजृम्भते विवृतं भवति यस्यच पतिरिन्द्रो विश्वस्मादुत्तरः॥ १६॥

अथ सप्तदशी-

नसेशेयस्पर्शरोमशानिषेदुषोविजृम्भते ।

सेदीशेयस्यरन्वतेन्तरासक्थ्याईकपृष्टिस्वस्मादिन्द्रउत्तरः ॥ १७ ॥

न । सः । ईशे । यस्य । रोमशम् । निःसेदुषः । विःजृम्भते ।

सः । इत् । ईशे । यस्य । रन्वते । अन्तरा । सक्थ्या । कपृत् ।

विश्वस्मात् । इन्द्रः । उत्तरः ॥ १७ ॥

सजनो नेशे मैथुनं कर्तुं नेष्टे यस्यनिषेदुषः शयानस्य रोमशमुपस्थं विजृम्भते विवृतं भ-  
वति सेव सएव जनः ईशे ईष्टे मैथुनं कर्तुं शक्नोति यस्य नरस्य कष्टव प्रजननं सकथ्या स-  
क्थिनी अन्तरारन्वते लंघते सिद्धमन्यत् । पूर्वोक्तपतिरेकोऽद्रष्टव्यः । पूर्वस्याष्टचि पियप्सु-  
रिन्द्राणीन्द्रं वदति अत्र पियप्सुरिन्द्रइन्द्राणीं वदतीत्यविरोधः ॥ १७ ॥

अथाष्टादशी-

अधमिन्द्रवृषाकपिःपरस्वन्तंहतंविदत् ।

असिसूनानंनवंचरुमाधेप्रस्यानआचितंविश्वस्मादिन्द्रउत्तरः॥ १८॥

अयम् । इन्द्र । वृषाकपिः । परस्वन्तम् । हतम् । विदत् ।

असिम् । सूनाम् । नवंम् । चरुम् । आत् । एधस्य । अनः ।

आश्चितम् । विश्वस्मात् । इन्द्रः । उत्तरः ॥ १८ ॥

हेइन्द्रायं वृषाकपिः परस्वन्तं परस्वमात्मनो विषये वर्तमानं हतं हिंसितं विदत् विदतु  
तथाहतस्य तस्य विशसनायाहिं शस्त्रं सूनां उद्धानं पाकार्थं नवं प्रत्यये चरुं भांडं आदन-  
न्तरं एधस्य काष्ठस्याचितं पूर्णं अनः शकटं च विन्दतु मम पतिरिन्द्रोविश्वस्मादुत्तरः ॥ १८॥

अथैकोनविंशी—

अयमेमिविचाकशद्विचिन्वन्दासमार्यम् ।

पिवांमिपाकसुत्वंनोभिधीरमचाकशंविश्वस्मादिन्द्रउत्तरः ॥ १९ ॥

अयम् । एमि । वि॒चाक॑शत् । वि॒चिन्व॑न् । दा॒सम् ।

आ॒र्यम् । पि॒वांमि॑ । पा॒कऽसु॑त्वंनः । अ॒भि । धी॒रम् ।

अ॒चाक॑शम् । वि॒श्वस्मा॑त् । इन्द्रः । उ॒त्त॑रः ॥ १९ ॥

अथेन्द्रोब्रवीति विचाकशत् पश्यन् यजमानान् दासमुपक्षपयितारं अहुरमार्यमनिर्ब्रविचिन्वन् पृथक्कुर्वन् अयमहमिन्द्र एमि यज्ञं प्रति गच्छामि गत्वा च पाकसुत्वनः पचतीति पाकः सुनोतीति सुत्वा हविषां पक्नुः सोमस्याभिपोतुर्यजमानस्य पाकेन विपक्वेन मनसा सोमस्याभिपोतुवां यजमानस्य संबन्धिं सोमं पिवांमि तथा धीरं धीमन्तं यजमानमभिचाकशमभिपश्यामि योहमिन्द्रो विश्वस्मादुत्तरः ॥ १९ ॥

अथ विंशी—

धन्वं च यत्कृन्तन्नच कर्तिस्त्रिंतावियोजना ।

नेदीयसोष्टपाकपेस्तमेहिगृह्णोऽपु विश्वस्मादिन्द्रउत्तरः ॥ २० ॥

धन्वं । च॒ । यत् । कृ॒न्त॑न्नम् । च॒ । क॒र्ति॑ । स्त्रि॒न्ता॑ । वि॒ ।

यो॒ज॑ना । ने॒दी॒य॑सः । ष्ट॒पा॒क॒पे॒ । अ॒स्त॑म् । आ । इ॒हि॑ ।

गृ॒ह्णा॑न् । अ॒प॒ । वि॒श्व॑स्मात् । इन्द्रः । उ॒त्त॑रः ॥ २० ॥

धन्व निरुदकोरण्यरहितो देशः कृन्तन्नं कर्तनीयमरण्यं यद्यञ्च धन्वं च कृन्तन्नं च भवति मृगोदासमरण्यमेवंविधं भवति न त्वत्यन्तविपिनं तस्य शत्रुनिलयस्यात्मदीपगृहस्य मध्ये कति स्त्रिंता तानि योजना योजनानि स्थितानि नात्यन्तदूरे वद्भयवीत्यर्थः । ततो नेदीयसोतिशयेन समीपस्थाच्छत्रुनिलयात् हेतुपाकपे त्वमस्तमस्पाकं गृह्णं व्येहि विशेषेणामच्छ आगत्य च गृहान् यज्ञगृहानुपगच्छ यतोहमिन्द्रः सर्वस्मादुत्कृष्टः ॥ २० ॥

अथैकविंशी-

पुनरेहिं वृषाकपे सुविता कल्पयावहै ।

यएपः स्वमनंशनोस्तमेपि पथा पुनर्विश्वस्मादिन्द्र उत्तरः ॥ २१ ॥

पुनः । आ । इहि । वृषाकपे । सुविता । कल्पयावहै ।

यः । एपः । स्वमनंशनः । अस्तम् । एपि । पथा । पुनः ।

विश्वस्मात् । इन्द्रः । उत्तरः ॥ २१ ॥

आगत्य प्रतिगर्त वृषाकपिमिन्द्रोवधीति-हे वृषाकपे त्वं पुनरेहि अस्मान्प्रति आगच्छ  
आगते च त्वयि सुविता सुवितानि कल्याणानि । त्वच्चित्तमीतिकराणि कर्माणि कल्पयावहै  
इन्द्राण्यहं चावामुभौ पर्यालोच्य कुर्याव । किंच यः स्वमनंशनः उदयेन सर्वस्य प्राणिनः स्वमानां  
माशयितादित्यः स एष त्वं पथा मार्गेणास्वमात्पीयमावातं पुनरेपि गच्छसि । यवोहमिन्द्रोवि-  
श्वस्मादुत्तरः । तथा च यास्कः-सुप्रसूतानिवः कर्माणिकल्पयावहैयएप स्वमनंशनः स्वमा-  
नाशयस्यादित्य उदयेन सोऽस्वमेपि पथा पुनरिति ॥ २१ ॥

अथ द्वाविंशी-

यदुदंश्चो वृषाकपे गृहमिन्द्राजगन्तन ।

क्वस्य पुल्वघो मृगः कर्मगज्जनयोर्पनो विश्वस्मादिन्द्र उत्तरः ॥ २२ ॥

यत् । उदंश्चः । वृषाकपे । गृहम् । इन्द्र । अजगन्तन । क्व ।

स्थः । पुल्वघः । मृगः । कर्म । अजगन् । जन्तुर्धोर्पनः ।

विश्वस्मात् । इन्द्रः । उत्तरः ॥ २२ ॥

गत्वा पुनरागतं वृषाकपिमिन्द्रः पृच्छति हे इन्द्र परमैश्वर्यवान् हे वृषाकपे मयं उदं च उद्वा-  
मिनः सन्तो मद्गृहमजगन्तनागच्छ एकस्यापि बहुवचनं पूजार्थं । तत्र भवतः संबन्धी पुल्वघो बहूनां



रक्षः६हनम् । वाजिनम् । आ । जिघर्मि । मित्रम् । प्रथिष्ठम् ।  
 उप । यामि । शर्म । शिशानः । अग्निः । क्रतु६भिः । सम्६दं६द्धः ।  
 सः । नः । दिवा । सः । रिपः । पातु । नक्तम् ॥ १ ॥

रक्षोहणं रक्षसां हन्तारं वाजिनं बलवन्तं अन्नवन्तं वाग्निमाजिघर्मि घृतेनाजुहोमि किंच  
 मित्रं यजमानानां सत्वायं प्रथिष्ठं पृथुतमं शर्मगृहं उपयाम्युपगच्छामि सोयमग्निः शिशानः  
 ज्वालास्तोक्षणीकुर्वन् क्रतुभिः कर्मपरैः पुरुषैः समिद्धः प्रज्वालितोभवति किंचसोग्निर्नोस्मान्  
 दिवाहनि रिपोर्हिसकादक्षसः पातु रक्षतु सोग्निर्नक्तं रात्रौचास्मान् रक्षसः पातु ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

अयोदंष्ट्रोअर्चिपायातुधानानुपस्पृशजातवेदःसमिद्धः ।  
 आजिह्वयामूरदेवानभस्वक्रव्यादोवृक्त्वपिधत्स्वासन् ॥ २ ॥  
 अयः६दं६ष्ट्रः । अर्चिपा । यातु६धानान् । उप । स्पृश ।  
 जात६वेदः । सम्६दं६द्धः । आ । जिह्वया । मूर६देवान् ।  
 रभ६स्व । क्र६व्य६अदः । वृ६क्त्वी । अपि । ध६त्स्व । आ६सन् ॥ २ ॥

हे जातवेदोजातधन जातप्रज्ञवा त्वं समिद्धः सम्पद्गीतः अयोदंष्ट्रोयामयदंष्ट्रः तीक्ष्णदंष्ट्रः  
 सन्नित्यर्थः यातुधानान् राक्षसान् अर्चिपा ज्वालयोगस्पृश संदेहेत्यर्थः । किंच त्वं मूरदेवान्  
 मूढदेवान् मारकव्यापारान् राक्षसान् जिह्वया ज्वालयामभस्व मारयेत्यर्थः । मारयित्वा च क्र-  
 व्यादोमांसभक्षकान् राक्षसान् वृक्त्वी छित्वाआसन्नास्ये पिधत्स्वापिधेहि आच्छादयेत्यर्थः॥२॥

अथ तृतीया—

उभोभयाविन्नुपधेहिदंष्ट्राहिंस्रःशिशानोवरंपरंच ।  
 उत्तान्तरिक्षेपरियाहिराजजम्भैःसंधेद्यमियातुधानान् ॥ ३ ॥  
 उ॒त्ता । उ॒भया॒विन् । उप । धे॒हि । दं॒ष्ट्रा । हिंस्रः । शिशानः ।  
 अ॒वरं॒ । प॒रं॒ । च । उ॒त । अ॒न्तरि॒क्षे । प॒रि॒ । या॒हि । रा॒जन् ।  
 ज॒म्भैः । स॒म् । धे॒हि । अ॒ग्नि । या॒तु६धा॒नान् ॥ ३ ॥

हेउभयास्मिन् उभाभ्यां दंष्ट्राभ्यां युक्ताग्रे त्वं हिंसः राक्षसानां हिंसकः त्वं उभा उभे दंष्ट्रा  
दंष्ट्रे शिशानः तीक्ष्णीकुर्वन् उपधेहि वचाहँषु राक्षसेषु पविष्ठापय । किञ्च अवरं परञ्च जगदक्ष  
उतापिच हेराजन् दीमाग्रे त्वं अन्तरिक्षस्थितान् राक्षसान् परियाहि परिगच्छ परिगत्य च तान्  
यातुधानान् राक्षसान् जंभैः भक्षणसाधनभूताभिः दंष्ट्राभिः अभिसंधेहि संयोजय भक्ष-  
येत्यर्थः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

यज्ञैरिपूः संनममानो अग्नेवाचाशल्याँ अशनिभिर्दिहानः ।  
ताभिर्विध्यद्दये यातुधानान् प्रतीचोवाहून् प्रतिभङ्घ्येयाम् ॥ ४ ॥

यज्ञैः । इपूः । समनममानः । अग्ने । वाचा । शल्यान् ।  
अशनिभिः । दिहानः । ताभिः । विध्य । हृदये । यातुधानान् ।  
प्रतीचः । वाहून् । प्रति । भङ्घ्ये । एयाम् ॥ ४ ॥

हेअग्ने त्वं यज्ञैः अस्मदीयैर्वैतकैर्योगैः वाचा अस्मदीयया स्तुत्या च इपूः वक्त्रान् वा-  
णान् संनममानः संनमयन् शल्यान् वासां शल्यान् अशनिभिः तीक्ष्णी-  
कुर्वन् ताभिरिषुभिः यातुधानान् राक्षसान् हृदये विध्य ततएषां यातुधानानां संवन्धिनः प्रती-  
चः युद्धाय प्रतिगतान् वाहून् प्रतिभङ्घ्येयाम् ॥ ४ ॥

अथ पंचमी—

अग्ने त्वच्च यातुधानस्य भिन्धि हिंसाशनिर्हरंसा हन्त्वेनम् ।  
प्रपर्वाणि जातवेदः शृणीहि क्रव्यात्क्रविष्णुर्विचिनोतु वृक्णम् ॥ ५ ॥ ५ ॥

अग्ने ॥ त्वत्स्यम् । यातुधानस्य । भिन्धि । हिंसा । अशनिः ।  
हरंसा । हन्तु । एनम् । प्र । पर्वाणि । जातवेदः । शृणीहि ।  
क्रव्यः अन् । क्रविष्णुः । वि । चिनोतु । वृक्णम् ॥ ५ ॥ ५ ॥

हेजातवेदः जातधनं जानमज्ञं वाग्ने त्वं यातुधानस्य राक्षसस्य त्वचं भिंधि विदारय एनं  
मिन्नत्वचं यातुधानं हिंसा हिंसनशीला तवाशनर्विजं हरसा तापेन हन्तु हिनस्तुच हतस्य रा-  
क्षसस्य पर्वाणि शरीरपर्वाणिच प्रशृणीहि छिन्वीत्यर्थः । छिन्नेषु शरीरसंधिषु सत्सु वृक्कणं  
छिन्नसन्धिमेनं यातुधानं क्विप्पुः मांसमिच्छन् कव्यात् मांसभक्षकोवृकादिः विचिनोतु  
भक्षयत्वित्यर्थः ॥ ५ ॥

॥ इत्यष्टमस्य चतुर्थे पंचमोवर्गः ॥ ५ ॥

अथ पष्ठी—

यत्रेदानीं पश्यसि जातवेदस्तिष्ठन्तमग्नउतवाचरन्तम् ।  
यद्वान्तरिक्षे पथिभिः पतन्तं तमस्तां विध्य शर्वा शिशानः ॥ ६ ॥  
यत्र । इदानीम् । पश्यसि । जातवेदः । तिष्ठन्तम् । अग्ने ।  
उत । वा । चरन्तम् । यत् । वा । अन्तरिक्षे । पथिभिः ।  
पतन्तम् । तम् । अस्तां । विध्य । शर्वा । शिशानः ॥ ६ ॥

हेजातवेदः उत्पन्नमज्ञाग्ने त्वं यत्र पृथिव्यां तिष्ठन्तं उतापिच चरन्तं यद्वान्तरिक्षे पथि-  
भिराकाशमार्गैः पतन्तं गच्छन्तं यातुधानमिदानीं संप्रति पश्यसि तं यातुधानमस्ता शराणां क्षे-  
प्ता त्वं शिशानः शरान् लोक्षणीकुर्वन् शर्वा शरेण विध्य ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी—

उतालब्धं स्पृणुहि जातवेद आलेभानादृष्टिभिर्यातुधानात् ।  
अग्ने पूर्वो निजहि शोशुचान आमादः क्ष्विकास्तमदन्त्वेनीः ॥ ७ ॥  
उत । आलब्धम् । स्पृणुहि । जातवेदः । आलेभानात् ।  
कृष्टिभिः । यातुधानात् । अग्ने । पूर्वः । नि । जहि । शोशुचानः ।  
आमादः । क्ष्विकाः । तम् । अदन्तु । एनीः ॥ ७ ॥

उतापिच हेजातवेदोग्ने त्वं आलब्धं हन्तुं हस्ताभ्यामारब्धं साधुं मां स्तोतारं यष्टारं वा  
आलेभानान् आलभमानान् यातुधानान् राक्षरान् कृष्टिभिः आत्मीयैरायुधविशेषैः स्पृणुहि  
पारय रक्षेत्यर्थः । किंच पूर्वो मुख्यस्त्वं गोशुचानः प्रज्वलन् निजहि मांहन्तुमुद्युक्तं यातुधानं

मारय । किंच तं यातुधानं आमोदोऽपकस्य मांसस्य भक्षकाः श्विकाः शब्दकारिण्यः दुक्षु  
शब्दे यदा श्विकानाम् भक्षिविशेषः एनीः गन्धः अदन्तु भक्षयंतु ॥ ७ ॥

अथाष्टमी-

इहप्रब्रूहियतमःसोअग्नेयोयांतुधानोयइदंकृणोति ।  
तमारभस्वसमिधांयविष्ठनृचक्षंसश्चक्षुपेरन्धयैनम् ॥ ८ ॥

इह । प्र । ब्रूहि । यतमः । सः । अग्ने । यः । यातुऽधानः । यः ।  
तदम् । कृणोति । तम् । आ । रभस्व । समुद्भवा ।  
यविष्ठ । नृचक्षंसः । चक्षुपे । रन्धय । एनम् ॥ ८ ॥

हेयविष्ठ युवतमाग्ने योयातुधानः राक्षसोऽस्मयज्ञविघ्नकारी यश्चान्यः पिशाचादिः इदं य-  
ज्ञदूषणादि करोति नयतमः तमवधारणार्थं इहास्मिन् त्वद्विषययोगकर्मणि वर्तमानाय मत्सं  
प्रब्रूहि तं पापकारिणं समिधा स्वकीयेन तेजसा रभस्व हन्तुं प्रारभस्व ततएनं यविष्ठं नृचक्षंसः  
नृणां द्रष्टुः सव चक्षुषे तेजसे रन्धय तेजसा संदहेत्यर्थः ॥ ८ ॥

अथ नवमी-

तीक्ष्णेनाग्नेचक्षुंपारक्षपज्ञंप्राञ्चं वसुभ्यः प्रणयप्रचेतः ।  
हिंस्रं रक्षांसि यन्निशोशुचान्मात्वादभन्यानुधानानृचक्षः ॥ ९ ॥  
तीक्ष्णेन । अग्ने । चक्षुंषा । रुक्ष । यज्ञम् । प्राञ्चम् । वसुभ्यः । प्र ।  
नय । प्रचेत इति प्रदचेतः । हिंस्रम् । रक्षांसि । अग्नि । शोशुचानम् ।  
मा । त्वा । दभन् । यातुऽधानाः । नृचक्षः ॥ ९ ॥

हे अग्ने त्वं तीक्ष्णेन विद्येन चक्षुषा तेजसा यज्ञमस्मदीयं यामं रक्ष पालय किंच हेप्रचे-  
तः प्रकृष्टज्ञानाग्ने प्राञ्चं प्राञ्चिवारं यज्ञं वसुभ्योवसूनामर्थाय प्रणय प्रकर्षेण नय । किंच हे-  
नृचक्षः नृणां द्रष्टारो रक्षांसि हिंस्रं हिंस्रनशीलं अग्निशोशुचानं अग्निपदीषं त्वा त्वां यातुधानाः  
राक्षसाः मादभन् माहिंसिषुः ॥ ९ ॥



अथ दशमी—

नृचक्षा॒रक्षः॑परिप॒श्यवि॒क्षुतस्य॒त्रीणि॑प्रति॒शृणी॒त्यग्रा॑ ।  
तस्या॑ग्रे॒पृष्टी॑र्हर॒साशृणी॑हि॒त्रेधामूलं॑यातु॒धानस्य॑वृश्च ॥ १० ॥ ६ ॥  
नृ॒चक्षाः॑ । रक्षः॑ । परि॑ । प॒श्य॒ । वि॒क्षु॒ । तस्य॑ । त्री॒णि॑ ।  
प्रति॑ । शृ॒णी॒हि॒ । अया॑ । तस्य॑ । अ॒ग्रे॒ । पृ॒ष्टीः॑ । हर॒सा॑ ।  
शृ॒णी॒हि॒ । त्रे॒धा॑ । मूलं॑ । या॒तु॒धा॒नस्य॑ । वृ॒श्च॒ ॥ १० ॥ ६ ॥

हे अग्रे नृचक्षाः नृणां द्रष्टा त्वं विक्षुः मनुष्येषु हिंसकत्वेन वर्तमानं रक्षः राक्षसं परिपश्य सर्वतोवलोकय अवलोकयच तस्य रक्षसः त्रीणि अग्राअग्राणि शिरांसि प्रतिशृणीहि छिन्धीत्यर्थः ततः तस्य रक्षसः पृष्टीः पार्श्वस्थान् राक्षसानपि हरसा स्वकीयेन तेजसा शृणीहि मार य एवं त्रेधा यातुधानस्य तस्य राक्षसस्य मूलं पादं वृश्च छिन्धि ॥ १० ॥

॥ इत्यष्टमस्य चतुर्थे पद्योवर्गः ॥ ६ ॥

अथैकादशी—

त्रि॒यातु॑धा॒नः॒प्रसि॑ति॒तए॒त्तृतं॑योअ॒ग्रेअ॒नृते॑नृ॒हन्ति॑ ।  
तम॒र्चिपा॑स्फूर्ज॒यंजा॑तवेदः॒सम॒क्षमे॑नं॒गृण॑ते॒निवृ॑ड्धि ॥ ११ ॥  
त्रिः॑ । या॒तु॒धा॒नः॑ । प्र॒सि॒तिम् । ते॒ । ए॒तु॒ । ऋ॒तम् । यः॑ । अ॒ग्रे॒ ।  
अ॒नृ॒ते॒न॒ । ह॒न्ति॑ । तम् । अ॒र्चि॒पा॑ । स्फूर्ज॒यन् । जा॒त॒वे॒दः॑ ।  
स॒म॒क्षम् । ए॒नम् । गृ॒ण॒ते॒ । नि॒ । वृ॒ड्धि॑ ॥ ११ ॥

हेजातवेदः जातप्रज्ञाग्रेते त्वदीयां प्रसितिं ज्वालाप्रबन्धनं यातुधानोराक्षसः त्रिः त्रीन् वारानेतु गच्छतु । त्रिविधंयत्तत्तुचद्धं भवतिहि । किंच यातुधानः राक्षसः ऋतं सत्यं अनृतेनासत्येन हन्ति हिनस्ति तं यातुधानं आर्चिपा स्वकीयेन तेजसा स्फूर्जयन् निष्पियन् स्फूर्जतिरत्रनिष्पेपणकर्मा एनं यातुधानं गृणते स्तोत्रं कुर्वते मह्यं समक्षं निवृड्धि निगृह्य वर्जय वृकेण ॥ ११ ॥

अथ द्वादशी-

तदग्रेचक्षुःप्रतिधेहिरेमेशाफारुजंयेनपश्यसियातुधानम् ।  
अथर्ववज्ज्योतिषादैव्येनसत्यंधूर्वन्तमचित्तन्योप ॥ १२ ॥

तत् । अग्रे । चक्षुः । प्रति । धेहि । रेमे । शफा । रुजं । येन । पश्यसि । यातुधानम् । अथर्ववज्ज्योतिषा । दैव्येन । सत्यम् । धूर्वन्तम् । अचित्तम् । नि । ओप ॥ १२ ॥

हेअग्रे त्वं रेमे शब्दायमाने राक्षसे तच्चक्षुः तेजः प्रतिधेहि प्रक्षिप येन चक्षुषा शफा-  
रुजं शफामामारुजं शफसदृशैर्नखैः साधूनामाग्निमुख्येन भञ्जकं यातुधानं पश्यसि । किंच  
सत्यं धूर्वन्तं असत्येन हिंसितं अचित्तं अज्ञानं दैव्येन दिविभवेन ज्योतिषा तेजसा अथर्वव-  
ज्ज्योतिषा नितरां दह दध्यद् अथर्वा रक्षसांहन्तेति प्रागुक्तं ॥ १२ ॥

अथ त्रयोदशी-

यदग्रेअद्यमिधुनाशपातोपद्वाचस्तृष्टंजनयन्तरेजाः ।  
मन्योर्मनसःशरव्याहंजायतेयातयाविध्यहृदयेयातुधानान् ॥ १३ ॥

यत् । अग्रे । अद्य । मिधुना । शपातः । यत् । वाचः ।  
तृष्टम् । जनयन्त । रेजाः । मन्योः । मनसः । शरव्या । जायते ।  
या । तया । विध्य । हृदये । यातुधानान् ॥ १३ ॥

हेअग्रे अद्यास्मिन्नहनि मिधुना स्त्रीपुंसौ शपातः परस्परमाक्रोशतः यद्यदरेभाः स्तोतारः  
वाचः संबन्धि तृष्टं कटुकं परस्परमाक्रोशत्क्षणं अधरवा जनयन् परस्परमाक्रोशन्तीत्यर्थः ।  
तदा मन्योर्दोषस्य कुदस्य वा तव । तथाच यास्क-मन्युर्मन्यतेर्दोषिकर्मणः क्रोधकर्मणो वध-  
कर्मणो वेति । मनसः सकाशात् या शरव्या शरव्येषु जायते तथा शरव्यया यातुधानान् राक्षसान्  
हृदयेविष्य ताडय मारयेत्यर्थः ॥ १३ ॥

अथ चतुर्दशी—

परांशृणीहितपसायातुधानान्परांश्रेरक्षोहरंसाशृणीहि ।  
 परार्चिषामूर्देवान्छृणीहिपरांसुतृपोअभिशोशुचानः ॥ १४ ॥  
 परा । शृणीहि । तपसा । यातुधानान् । परा । अश्रे । रक्षः ।  
 हरंसा । शृणीहि । परा । अर्चिषा । मूर्देवान् । शृणीहि ।  
 परा । असुतृपः । अभि । शोशुचानः ॥ १४ ॥

हेअग्ने यातुधानान् तपसा तापेन पराशृणीहि मारय । किंच रक्षः हरसा त्वदीयेनौष्ण्येन  
 पराशृणीहि । किंच मूर्देवान् मारयितव्यान् राक्षसानर्चिषा स्वकीयेन तेजसा पराशृणीहि  
 अपिच असुतृपः मनुष्याणामसुभिः कृताये तानपि पराशृणीहीत्यर्थः ॥ १४ ॥

अथ पंचदशी—

पराद्यदेवावृजिनंशृणन्तुप्रत्यगेनंशपथायन्तुतृष्टाः ।  
 वाचास्तेनंशरवःक्लृच्छन्तुमर्मन्विश्वस्यैतुप्रसितितयातुधानः ॥ १५ ॥ ७ ॥

परा । अद्य । देवाः । वृजिनम् । शृणन्तु । प्रत्यक् । एनम् ।  
 शपथाः । यन्तु । तृष्टाः । वाचास्तेनम् । शरवः । क्लृच्छन्तु ।  
 मर्मन् । विश्वस्य । एतु । प्रसितितम् । यातुधानः ॥ १५ ॥ ७ ॥

अद्यास्मिन्नहनि देवाः अग्निपुरोगाः सर्वे देवाः वृजिनं प्राणिनां प्राणैर्वर्जितारं यातुधानं  
 पराशृणन्तु पराशृण्वन्तु । अथैनमायान्तं राक्षसं तृष्टाः कटुकाः अस्माभिरुक्ताः शपथाः प्रत्य-  
 क् यन्तु किंच वाचास्तेनं अनृतवचनमेनं यातुधानं शरवः शरामर्मन् मर्मणि क्लृच्छन्तु ग-  
 ष्ठन्तु विश्वस्य व्याप्तस्याग्नेः प्रसितिं जालं । तथाच यास्कः—प्रसितिः प्रसहनात्तन्तुर्वा जालं  
 वेति । जालं यातुधानोराक्षस एतु गच्छतु ॥ १५ ॥

॥ इत्यष्टमस्य चतुर्थे सप्तमोऽवर्गः ॥ ७ ॥

अथ षोडशी-

यः पौरुषेयेण ऋविषासमृद्धे यो अश्वेन पशुना यातुधानः ।  
यो अद्याया भरति क्षीरं भ्रते पांशीर्पाणि हरसापि वृश्च ॥ १६ ॥

यः । पौरुषेयेण । ऋविषा । समृद्धं अंते । यः । अश्वेन ।  
पशुना । यातुश्चानः । यः । अद्यायाः । भरति । क्षीरम् ।  
अग्ने । तेषाम् । शीर्पाणि । हरसा । अपि । वृश्च ॥ १६ ॥

यो यातुधानो राक्षसः पौरुषेयेण पुरुषसंबन्धिना ऋविषा मसिन् समृद्धे आत्मानं संगमय-  
ति । यश्चाश्वेन अश्वसमूहेन तदीयेन मानेनेत्यर्थः । आत्मानं संगमयति यो वा यातुधानो-  
न्येन पशुनात्मानं संगमयति यो वा यातुधानः अद्यायागोः क्षीरं भरति हरति हे अग्ने त्वं  
तेषां सर्वेषामपि राक्षसानां शीर्पाणि शिरांसि हरसा तदीयेन तेजसा वृश्च छिन्धि ॥ १६ ॥

अथ सप्तदशी-

संवत्सरीणं पर्यउत्सियायास्तस्य माशी चातुधानो नृचक्षः ।  
पीयूषमग्ने यतुमस्ति नृप्सात्तं प्रत्यश्चमर्चिषा विध्यमर्मन् ॥ १७ ॥

संवत्सरीणम् । पर्यः । उत्सियायाः । तस्य । मा । अशीत् ।  
यातुश्चानः । नृचक्षः । पीयूषम् । अग्ने । यतुमः । तितृप्सात् ।  
तम् । प्रत्यश्चम् । अर्चिषा । विध्य । मर्मन् ॥ १७ ॥

हे नृचक्षः मृगां दृष्टमे उत्सियायाः अस्मदीयायाः गोः उत्सिया अहीति गोनामस्य  
पाठात् संवत्सरीणं संवत्सरेण भवं यत्पयोस्ति यातुधानो राक्षसः वस्य माशी तत्पयोमाभक्षयतु ।  
किंच यतमो यो राक्षसः पीयूषपीयूषेण विभक्तिव्यत्ययः अस्मदीयायागोः यमसा तितृप्सात् आ-  
त्मानं तर्पयितुमिच्छति तं प्रत्यश्चं युद्धायात्मानं प्रतिगदं राक्षसं मर्मन् मर्मणि प्राणवियोगस्थाने  
अर्चिषा स्वकीयेन तेजसा विध्य वाढ्य मारयेत्यर्थः ॥ १७ ॥

अथाष्टादशी—

विपंगवांयातुधानाःपिबन्त्वारुच्यन्तामदितयेदुरेवाः ।

परैनादेवःसविताददातुपराभागमोपधीनांजयन्ताम् ॥ १८ ॥

विपम् । गवाम् । यातुधानाः । पिबन्तु । आ । रुच्यन्ताम् ।

अदितये । दुःएवाः । परा । एनान् । देवः । सविता । ददातु ।

परा । भागम् । ओपधीनाम् । जयन्ताम् ॥ १८ ॥

हेअग्रे यातुधानाराक्षसाः गवां पशूनां गृहे स्थितं विपं पिबन्तु किंचादितयेदित्यर्थं दुरे वाः दुस्तरायातुधानाः आवृक्ष्यन्तां त्वदीयैरायुधैराच्छिद्यन्तां । किंच सविता देवः एतान् राक्षसान् पराददातु हिंसेत्यर्थः प्रयच्छतु अपिच तेषीराक्षसा ओपधीनां स्वभूतं भागं भजनीयं अन्नं पराजयन्तां लभन्तामित्यर्थः ॥ १८ ॥

अथैकोनविंशी—

सनादग्नेमृणसियातुधानान्नत्वारक्षांसिपृतनासुजिग्युः ।

अनुदहसहमूरान्क्रव्यादोमातेहेत्यामुक्षतदैव्यायाः ॥ १९ ॥

सनात् । अग्ने । मृणसि । यातुधानान् । न । त्वा । रक्षांसि ।

पृतनासु । जिग्युः । अनु । दह । सहमूरान् । क्रव्यददः ।

मा । ते । हेत्याः । मुक्षत । दैव्यायाः ॥ १९ ॥

हेअग्रे त्वं सनाच्चिरादेवारण्य यातुधानान् राक्षसान् मृणसि बाधसे तथापि त्वां पृतनासु संग्रामेषु रक्षांसि राक्षसा नजिग्युः नाजयन् किंच सत्त्वं अधुना अन्वनुक्रमेण सह मूरान् मूलेन सहितान् मारकव्यापारेण युक्तान् क्रव्यादोमांसभक्षकान् राक्षसान् दह तेजसा भस्मीकुरु । किंच तव संबन्धिनोदैव्यायाः दैव्यान् हेत्याआयुधात् ते यातुधानामामुक्षत मुक्तानाभूवन् ॥ १९ ॥

अथ विंशी—

त्वंनोअग्नेअधुरादुदक्त्वात्त्वंपश्चादुतरंक्षापुरस्तात् ।

प्रतितेतैअजरांस्तपिष्ठाअघशंसंशोशुचतोदहन्तुः ॥ २० ॥ ८ ॥

त्वम् । नः । अग्ने । अधरात् । उदक्तात् । त्वम् । पश्चात् । उत ।  
 रक्ष । पुरस्तात् । प्रति । ते । ते । अजरांसः । तपिष्ठाः ।  
 अघशंसम् । शोशुचतः । दहन्तु ॥ २० ॥ ८ ॥

हेअग्ने त्वं नोस्मान् अधरात् दक्षिणतः उत्तरादिदिक्समभिव्याहारादधरगन्धोऽथ दक्षि,  
 णादिक्परइतिविज्ञापते । उदक्तात् उत्तरश्च रक्ष पाहि उतापिच हेअग्ने त्वं पश्चात् पश्चिमतः  
 पुरस्तात्पूर्वतश्च नोस्मान् रक्ष चतसृषु दिक्षु अवस्थितेऽप्योराक्षसेऽप्योस्मान् पाहीत्यर्थः ।  
 किंच तेतव संवन्धिनः ते तपिष्ठाः अतिशयेन तप्यमाना अजरासोजरावर्णिताः शोशुचतो  
 ज्वलन्तः सन्तोऽरतमयोऽघशंसं पापशंसकं राक्षसं प्रतिदहन्तु भस्मीकुर्वन्तु ॥ २० ॥

॥ इत्यष्टमस्य चतुर्थेष्टमोवर्गः ॥ ८ ॥

अथैकादशी-

पश्चात्पुरस्तादधरादुदक्तात्कविः काव्येन परिपाहिराजन् ।  
 सखे सखायमजरौ जरिम्णे मर्ता अमर्त्यस्त्वं नः ॥ २१ ॥  
 पश्चात् । पुरस्तात् । अधरात् । उदक्तात् । कविः । काव्येन ।  
 परि । पाहि । राजन् । सखे । सखायम् । अजरः ।  
 जरिम्णे । अग्ने । मर्तान् । अमर्त्यः । त्वम् । नः ॥ २१ ॥

हेराजन् दीप्ताग्ने कविः कान्तिदर्शनस्त्वं काव्येन कविकर्मणा पश्चात् पश्चिमतः पुरस्ता-  
 त्पूर्वतोऽधरादक्षिणतश्चोदक्तात् उत्तरतश्चास्मान् परिपाहि परितोरक्ष किंच हेसखे मित्रभूताग्ने अ-  
 जरोजरारहितस्त्वं मां सखायं जरिम्णे जरायै कुरु त्वत्पसादादहं चिरंजीवामीत्यर्थः ।  
 एतावदेव दर्शयति हेअग्ने अमर्त्योऽभरणवर्णरहितस्त्वं मर्तान्भरणवर्णवतोऽनात्मान् जरिम्णेजरायै  
 कुर्वित्यर्थः ॥ २१ ॥

अथ द्वाविंशी-

परित्वाग्ने पुरं वृषं विप्रं सहस्यधीमहि ।  
 धूपद्वर्णं दिवे दिवे हन्तारं मङ्गुरावताम् ॥ २२ ॥

परि । त्वा । अग्ने । पुरम् । वयम् । विप्रम् । सहस्य । धीमहि ।  
धुपत्स्वर्णम् । दिवेदिवे । हन्तारम् । भद्रुरश्वताम् ॥ २२ ॥

हेसहस्य सहसेहित सहसोजात वाग्ने पुरं पूरकं विप्रं मेधाविमं धृपद्वर्णं धर्षकरूपं भंगु-  
रावतां भंगुरकर्मयुक्तानां रक्षसां दिवेदिवे प्रत्यहं हन्तारं हिसितारं त्वा त्वां वयं प्राप्नुनामधेयाः  
भारद्वाजाः रक्षसां हननाय परिधीमहि ॥ २२ ॥

अथ त्रयोविंशी-

विपेणभंगुरावतःप्रतिष्मरक्षसोदह ।

अग्नेतिग्मेनशोचिपातपुरग्राभिर्ऋष्टिभिः ॥ २३ ॥

विपेण । भद्रुरश्वतः । प्रति । स्म । रक्षसः । दह । अग्ने । तिग्मेन ।  
शोचिपा । तपुःअग्राभिः । ऋष्टिभिः ॥ २३ ॥

हेअग्ने त्वं भंगुरावतो भंजनकर्मयुक्तान् रक्षसोराक्षसान् विपेण व्याप्तेन तिग्मेन शोचिपा  
तेजसा मतिदह भस्मीकुरु । तथा तपुरग्राभिः तपनशीलाग्राभिः ऋष्टिभिः ऋष्टयआयुधविशे-  
षास्ताभिरपि मतिदह ॥ २३ ॥

अथ चतुर्विंशी-

प्रत्यग्नेमिथुनादहयातुधानाकिमीदिना ।

संत्वाशिशामिजागृह्यदब्धविप्रमन्मभिः ॥ २४ ॥

प्रति । अग्ने । मिथुना । दह । यातुधाना । किमीदिना । सम् ।  
त्वा । शिशामि । जागृहि । अदब्धम् । विप्र । मन्मभिः ॥ २४ ॥

हेअग्ने त्वं मिथुना मिथुनभूतानि किमीदिना किमिदानीमिति येचरन्ति तेकिमीदिन-  
स्ताम् । तथाच यास्कः—किमीदिनेकिमिदानीमितिचरतेकिमिदंकिमिदमितिवेति । यातुधाना-  
न् रक्षसान् मतिदह किंच हेविप्र मेधाविन्नग्ने अदब्धं केनाप्यार्हिसितं त्वा त्वां मन्मभिः स्तु-  
तिभिरहं संशिशामि स्तौमीत्यर्थः अतस्त्वं जागृहि निद्रां माकुरु बुद्ध्यत्वेत्यर्थः ॥ २४ ॥

अथ पंचविंशी—

प्रत्यग्रेहरसाहरःशृणीहि विश्वतःप्रति ।

यातुधानं स्य राक्षसो बलं विरुजवीर्यम् ॥ २५ ॥ ९ ॥

प्रति । अग्रे । हरसा । हरः । शृणीहि । विश्वतः । प्रति ।

यातुधानस्य । राक्षसः । बलम् । वि । रुज । वीर्यम् ॥ २५ ॥ ९ ॥

हेअग्रे त्वं हरसा त्वदीयेन वेजसा तथाचयास्कः—हरोहरतेज्योतिर्हरज्यतेइति । यातु-  
धानस्य राक्षसस्य हरोहरणशीलं बलं पविशृणीहि नाशयेत्यर्थः । तथा राक्षसोराक्षसस्य वी-  
र्यं विरुज भजय ॥ २५ ॥

॥ शतपथस्य चतुर्थे नवमोवर्गः ॥ ९ ॥

हविष्पान्तमित्येकोनविंशत्युचं चतुर्थसूक्तं त्रैदृभं मूर्धन्वानृषिः सचागिरसोवामदेव्योवा-  
स्येविश्वानरगुणकोमिश्वसमुदितौदेवता तथाचानुक्तं—हविरेकोनागिरसोमूर्धन्वान्वामदेव्यो-  
वासौर्यवैश्वनरीयमिति । न्युहस्य दशरात्रस्य पंचमे हन्याशिमारुते एतदैश्वानरीयं निविजानं ।  
सूत्रित्वं—हविष्पान्तमभिर्होतागृहपतिःसरागेति ।

तत्र प्रथमा—

हविष्पान्तं मज्जरं स्वविदिदिविस्पृश्याहुतं जुष्टं मग्नौ ।

तस्य भर्मणे भुवनाय देवा धर्मणे कं स्वधया पप्रथन्त ॥ १ ॥

हविः । पान्तम् । अज्जरम् । स्वः । विदि । दिविस्पृशि ।

आहुतम् । जुष्टम् । अग्नौ । तस्य । धर्मणे । भुवनाय ।

देवाः । धर्मणे । कम् । स्वधया । पप्रथन्त ॥ १ ॥

पान्तं पानीयं सोमात्मकं अजरं जरारहितं जुष्टं देवानां प्रियं यद्धविः स्वर्दिदिसर्वं  
स्पृशेदितरि दिविस्पृशि दिविस्पृश्यं आहुतमभिहुतं तस्य सोमात्मकस्य हविषो धर्मणे  
भरणाय भुवनाय भावनाय च धर्मणे धारणाय च कं सर्वस्य सुखकरमिममग्निं देवाः स्व-



धयानेन पप्रथन्त प्रथयन्ति । तथाच यास्कः—हविर्यत्पानीयमजरं सूर्यं विदिदिविस्पृश्याभि-  
हुतं जुष्टमग्नौ तस्य भरणाय च भावनाय च धारणाय चैतेभ्यः सर्वेभ्यः कर्मभ्यो देवा इममग्निमजेनापम-  
थन्तेति ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

गीर्णं भुवन्तं तमसापंगूढमाविःस्वरभवज्जाते अग्नौ ।

तस्य देवाः पृथिवी द्यौरुतापोरंणय ओषधीः सख्ये अस्य ॥ २ ॥

गीर्णम् । भुवन्तम् । तमसा । अपंगूढम् । आविः । स्वं । अज्जवत् ।

जाते । अग्नौ । तस्य । देवाः । पृथिवी । द्यौः । उत । आपः ।

अरंणयन् । ओषधीः । सख्ये । अस्य ॥ २ ॥

गीर्णं पूर्वेनिगीर्णं तमसापंगूढमाच्छादितं स्वः सर्वभुवनमग्नौ यस्मिन् वैश्वानरे  
जाते उत्पन्ने सत्याविरभवदाविर्भवति तस्यास्य वैश्वानरस्याग्नेः सख्ये सति कर्मणि देवा इ-  
न्द्रादयः पृथिवीभूमिश्च द्यौश्चापोन्तरिक्षं चोदकानि चोषधीरोषध्याश्चरणयन्त्रमन्त मीतिं कृ-  
तवन्त इत्यर्थः ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

देवेभिर्निविपितो यज्ञियेभिरग्निस्तोपाण्यजरं बृहन्तम् ।

यो भानुना पृथिवीं द्यामुते मामाततानुरोदसी अन्तरिक्षम् ॥ ३ ॥

देवेभिः । नु । इपितः । यज्ञियेभिः । अग्निम् । स्तोपाणि । अजरम् ।

बृहन्तम् । यः । भानुना । पृथिवीम् । द्याम् । उत । इमाम् ।

आहतान् । रोदसी इति । अन्तरिक्षम् ॥ ३ ॥

यज्ञियेभिर्यज्ञैर्देवेभिः देवैरिन्द्रादिभिर्नुक्षिपमिपितोऽहमजरं परारहितं बृहन्तं महा-  
न्तमग्निं तं वैश्वानराग्निं स्तोपाणि स्तौमि यो वैश्वानराग्निर्भानुना तेजसा पृथिवीं भूमिमुतापि  
चेमां द्यां दिवं चान्तरिक्षं च ततानातनोति तदेव दर्शयति रोदसी द्यावापृथिव्यौ चाततानातनोति  
विस्तारयतीत्यर्थः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

योहोतासीत्प्रथमोदेवजुष्टोयंसमाञ्ज्जाज्येनावृणानाः ।

सपतन्त्रीत्वरंस्थाजगद्यच्छात्रमग्निरकृणोज्जातवेदाः ॥ ४ ॥

यः । होता । आसीत् । प्रथमः । देवजुष्टः । यम् । समञ्जम् ।

आज्येन । वृणानाः । सः । पतन्त्रि । इत्वरम् । स्थाः । जगत् ।

यत् । श्वात्रम् । अग्निः । अकृणोत् । जातवेदाः ॥ ४ ॥

यैवैश्वानरोमिर्देवजुष्टोदेवैः सेवितः प्रथमोमुख्योहोतासीत् अभूत् यंच वैश्वानरामिं य-  
जमानावृणाना आज्येन समाञ्ज् सपंजन्ति जातवेदाः जातप्रज्ञोऽजावधनोवा सवैश्वानरोमिः  
पतन्त्रि पतनशीलं पक्षिजातं इत्वरं गमनशीलं सरीसृपादिकं स्थाः स्थावरं वृक्षादिरूपं चजग-  
त् स्थावरं जंगमंच जगदित्यर्थः श्वात्रं क्षिप्रमेवाकृणोदजनयत् । तथाचपास्कः—सपतन्त्रि-  
त्वरंस्थावरंजंगमंचयत्तत्पक्षिप्रमग्निरकरोजातवेदाइति ॥ ४ ॥

अथ पंचमी—

यज्जातवेदोभुवनस्यमूर्धन्मतिष्ठोअग्नेसुहरोचनेन ।

तत्त्वाहिममतिभिर्गीभिर्बुधैःसयज्ञियोअभवोरोदसिषाः ॥ ५ ॥ १० ॥

यत् । जातवेदः । भुवनस्य । मूर्धन् । अतिष्ठः । अग्ने । सुह ।

रोचनेन । तम् । त्वा । अहेम । मतिभिः । गीः । भिः । उक्थैः ।

सः । यज्ञियः । अभवः । रोदसिषाः ॥ ५ ॥ १० ॥

हे जातवेदोजातप्रज्ञाग्ने यद्यत्त्वं भुवनस्य वैलोक्यस्य मूर्धन् मूर्धनि रोचनेनादित्येन स-  
हासिष्ठः स्थितवानसि तं वैश्वानरामिं त्वा त्वां मतिभिस्त्वंनीयाभिर्गीभिः स्तुतिभिरुक्थश-  
सैः अहेम प्रपद्यामहे । हिमत्वाविविधातुः सवैश्वानरत्त्वं रोदसिषाः द्यावापृथिव्योः पूरयिता  
यज्ञियोयत्तार्हश्च भवः भवसि ॥ ५ ॥

॥ इत्यष्टमस्य चतुर्थे दशमोवर्गः ॥ १० ॥

अथ षष्ठी—

मूर्धाभ्रुवोर्भवतिनक्तमग्निस्ततःसूर्यो जायते प्रातरुद्यन् ।  
मायामृतयज्ञियानामेतामपोयत्तूर्णिश्चरति प्रजानन् ॥ ६ ॥

मूर्धा । भ्रुवः । भवति । नक्तम् । अग्निः । ततः । सूर्यः । जायते ।  
प्रातः । उद्गच्छन् । मायाम् । उँ इति । तु । यज्ञियानाम् ।  
एताम् । अपः । यत् । तूर्णिः । चरति । प्रजानन् ॥ ६ ॥

अग्निर्वैश्वानरोऽग्निर्नक्तं रात्रौ भ्रुवो भूतजावस्य मूर्धा शिरोवत् प्रधानभूतो भवति रात्रौ सर्व-  
पाणिनामालोकस्य तदधीनत्वात् ततो रात्रेरनन्तरं प्रातरुद्यन् सूर्यो जायते अहनि । स एव वैश्वान-  
रोऽग्निः सूर्यो भवतीत्यर्थः । किंच यज्ञियानां यज्ञसंपादिना देवानां मायामुपज्ञामेवैतां मन्यते कव-  
य इति शेषः । यत्प्रजानन् उपज्ञायमानः सूर्यः तूर्णिस्त्वरमाणः सन्नपोन्तरिक्षं कर्मवाचरति । त-  
था च यास्कः—मूर्धामूर्तमस्मिन्धीयते मूर्धा यः सर्वेषां भूतानां भवति नक्तमग्निस्ततः सूर्यो जायते  
प्रातरुद्यन् स एव उपज्ञां वितां मन्यन्ते यज्ञियानां देवानां यज्ञसंपादिनामपोयत्कर्मचरति प्रजानन् स-  
र्वाणि स्थानान्यनुसंचरति त्वरमाण इति ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी—

दृशेन्पयोमहिनासमिद्धोरोचतद्विवियोनिर्विभावा ।  
तस्मिन् अग्नौ सूक्तवाकेन देवा हविर्विश्वआजुह्वुस्तनूपाः ॥ ७ ॥

दृशेन्पयः । यः । महिना । समिद्धः । अरोचत । द्विविद्योनिः ।  
विभावा । तस्मिन् । अग्नौ । सूक्तवाकेन । देवाः । हविः ।  
विश्वे । आ । अजुह्वुः । तनूपाः ॥ ७ ॥

यो वैश्वानरोऽग्निः महिना महत्त्वेन दृशेन्पयः सर्वदर्शनीयः समिद्धः सम्यक् दीप्तो दिवि यो-  
निः द्युस्थानो विभावा दीप्तिमांश्च सन्नरोचत दीप्यते तस्मिन् वैश्वानरेऽग्नौ तनूपाः शरीराणां

रक्षकाः विश्वे सर्वे देवाः सूक्तवाक्येनेदंघावापृथिवीत्यादिनावाक्येन स्तोत्राणां वचनेन वा हविराजुहवुराभिमुख्येनजुहवुः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

सूक्तवाकं प्रथममादिदग्निमादिहविरजनयन्तदेवाः ।

स एपां यज्ञो अमवत्तनूपास्तं द्यौर्वेदतं पृथिवी तमार्पः ॥ ८ ॥

सूक्तऽवाकम् । प्रथमम् । आत् । इत् । अग्निम् । आत् । इत् ।

हविः । अजनयन्त । देवाः । सः । एपाम् । यज्ञः । अमवत् ।

तनूपाः । तम् । द्यौः । वेद । तम् । पृथिवी । तम् । आपः ॥ ८ ॥

सूक्तवाकमिति मयमं पूर्वं सूक्तवाकमिदंघावापृथिवीत्यादिवाक्यं मनसा निरूपयंति आदिदन्तरं एवाग्निमथनेनोत्पादयन्ति आदिदन्तरमेव देवाः हविरजनयन्त जनयन्ति सदैव-  
श्वानरोमिरेषां देवानां यज्ञोपलब्धो भवद्भवति सतनूपाः शरीराणां रक्षिताश्च भवति तमग्निं द्यौः  
द्युलोको वेद जानाति तमग्निं पृथिवी भूमिरपि जानाति तमग्निमपोन्तरिक्षं च जानाति ॥ ८ ॥

अथ नवमी—

यं देवासो ज नयन्ताग्निं यस्मिन्नाजुहवुर्भुवनानि विश्वा ।

सो अर्चिषा पृथिवीं द्यामृते मामृजुयमानो अतपन्महित्वा ॥ ९ ॥

यम् । देवासः । अजनयन्त । अग्निम् । यस्मिन् । आ । अजुहवुः ।

भुवनानि । विश्वा । सः । अर्चिषा । पृथिवीम् । द्याम् । उत ।

इमाम् । ऋजुऽयमानः । अतपत् । महित्वा ॥ ९ ॥

यं वैश्वानरमग्निं देवासो देवा अजनयन्त उत्पादितवन्तः यस्मिन् श्रोतवन्ने वैश्वानराग्नौ वि-  
श्वा विश्वानि भुवनानि भूतान्याजुहवुः आभिमुख्येनाजुहवुः सर्वपेधे वैश्वानरोमिरर्चिषा ते  
जसा पृथिवीमन्तरिक्षमपः पृथिवीत्यन्तरिक्षनामसु पाठाद द्यौं दिवं च उतापि चेमां भूमिं च  
ऋजुयमानः ऋजुयमानो महित्वा महत्वेनातपत् सर्वं तपति ॥ ९ ॥

अथ दशमी—

स्तोमेन हि दिवि देवासो अग्निमर्जीजनञ्छक्तिभीरोदसिप्राम् ।  
तमू अकृण्वन्नेधाभुवेकंसओपधीः पचति विश्वरूपाः ॥ १० ॥ ११ ॥  
स्तोमेन । हि । दिवि । देवासः । अग्निम् । अर्जीजनन् । शक्तिभिः ।  
रोदसिप्राम् । तम् । ऊँ इति । अकृण्वन् । नेधा । भुवे । कम् ।  
सः । ओपधीः । पचति । विश्वरूपाः ॥ १० ॥ ११ ॥

देवासो देवाः शक्तिभिः कर्मभिः रोदसिमां द्यावापृथिव्योरापूरयितारं अग्निं सूर्यात्मकं  
दिवि द्युलोके स्तोमेन हि स्तुत्या खलु अजीजनन्नुत्पादितवन्तः अपिच तमु तमेव कं सुख  
करमग्निं यज्ञे नेधाभुवेनेधाभावायाकृण्वन् कुर्वन्ति सपृथिव्यां वर्तमानो विश्वरूपाः सर्वरूपा  
ओपधीर्ब्रह्माद्यास्तेन तेनोपकारेण पचति । अत्रयास्कः—स्तोमेन यं हि दिवि देवासोऽग्निमर्जनयन्  
शक्तिभिः कर्मभिर्द्यावापृथिव्योरापूरणं तमकुर्वन्नेधाभावाय पृथिव्यामन्तरिक्षे दिवीति शाकपूणिः  
यदस्य दिवितृतीयंतदसावादित्य इति हि ब्राह्मणमिति ॥ १० ॥

॥ इत्यष्टमस्य चतुर्थे एकादशोऽवर्गः ॥ ११ ॥

अथैकादशी—

यदेदेनमर्दधुर्यज्ञियासो दिवि देवाः सूर्यमादितेयम् ।  
यदा चरिण्णू मिथुनावभूतामादित्प्रापश्यन् भुवनानि विश्वा ॥ ११ ॥  
यदा । इत् । एनम् । अर्दधुः । यज्ञियांसः । दिवि । देवाः ।  
सूर्यम् । आदितेयम् । यदा । चरिण्णू इति । मिथुनौ । अभूताम् ।  
आत् । इत् । प्र । अपश्यन् । भुवनानि । विश्वा ॥ ११ ॥

यदेयदेव प्रातरादितेयमदितेः पुत्रं सूर्यमेनमग्निं च यज्ञियासो यज्ञार्हाः देवादिवि द्युलोके  
अर्दधुः धृतवन्तः यदा चेमौ चरिण्णू चरणशीलौ सूर्यवैश्वानरौ मिथुनावभूतां प्रादुरभूतां आ  
दिदन्तरमेव विश्वा विश्वानि भुवनानि भूतजातानि प्रापश्यन्तौ पश्यन्ति । अत्रयास्कः—यदेन

मदधुर्यंति याः सर्वे दिवि देवाः सूर्यमादितेयमदितेः पुत्रं यदा च रिष्णु मिथुनौ प्रादुरभूतां सर्वदा स  
हचारिणावुषाश्चादित्यश्च मिथुनौ कस्मान्मिनोतिः श्रयतिकर्मा शुद्धिनामकरणस्थकारोवा न  
यतिः परोवनिर्वासमाश्रितावन्वोन्मं नपतो वनुतो वामनुष्यमिथुनावप्येतस्मादेवमेयन्तावन्वोन्मं  
मनुतं इति विवेति ॥ ११ ॥

अथ द्वादशी—

विश्वस्मा अग्निं भुवनाय देवा वैश्वानरं केतुमह्नां मरुणवन् ।  
आपस्तुतानोपसो विभाती रपो ऊर्णोति तमो अर्चिषायन् ॥ १२ ॥  
विश्वस्मै । अग्निम् । भुवनाय । देवाः । वैश्वानरम् । केतुम् ।  
अह्नाम् । अरुणवन् । आ । यः । ततान् । उपसः । विभातीः ।  
अपो इति । ऊर्णोति । तमः । अर्चिषा । यन् ॥ १२ ॥

देवा इन्द्रादयो विश्वस्मै सर्वस्मै भुवनाय वैश्वानरं विश्वनरहितं अग्निमह्नां दिवसानां  
केतुं प्रहापकमरुणवन् अरुणवन् यो वैश्वानरामिरुपसो विभाती विविधं दीप्यमाना आततान वि-  
स्तारयति किं च सोमं यम् गच्छन् तमोन्धकारमर्चिषा तेजसापो ऊर्णोति अपगमयति ॥ १२ ॥

अथ त्रयोदशी—

वैश्वानरं कवयो यज्ञियासोऽग्निदेवा अजनयन् अजुर्यम् ।  
नक्षत्रं प्रत्नमर्भिनश्च रिष्णु यक्षस्याध्यक्षं तविषं बृहन्तम् ॥ १३ ॥  
वैश्वानरम् । कवयः । यज्ञियासः । अग्निम् । देवाः । अजनयन् ।  
अजुर्यम् । नक्षत्रम् । प्रत्नम् । अर्भिनश्च । रिष्णु । यक्षस्य ।  
अध्यक्षम् । तविषम् । बृहन्तम् ॥ १३ ॥

कवयो मेधाविनो यज्ञियासो यज्ञार्हा यज्ञसंपादिनो वा देवा अजुर्यं जरावर्जितमहिंस्यं वा  
वैश्वानरं विश्वनरहितं सूर्यात्मकमग्निं अजनयन्तुत्यादितवन्तः । सच देवैरुत्पादितोऽग्निर्नक्षत्रं  
कृत्तिकादि प्रतं पुराणं च रिष्णु चरणशीलं यक्षस्य यक्षतिः पूजार्थः प्रयक्षमित्यादौ दर्शनात्

यक्षस्य पूज्यस्य देयस्याध्यक्षं प्रत्यक्षंस्वामिनं वा तविषं बृद्धं बृहन्तं महान्तममिनत् हिं-  
सितवान् तेजसाभिभूतवानित्यर्थः ॥ १३ ॥

अथ चतुर्दशी—

वैश्वानरं विश्वहा दीदिवांसं मन्त्रैरग्निं कविमच्छावदामः ।

योर्महिम्ना परिभूवोर्वी उतावस्तादुत देवः परस्तात् ॥ १४ ॥

वैश्वानरम् । विश्वहा । दीदिवांसम् । मन्त्रैः । अग्निम् । कविम् ।

अच्छ । वदामः । यः । महिम्ना । परिभूव । उर्वी इति ।

उत । अवस्तात् । उत । देवः । परस्तात् ॥ १४ ॥

विश्वहा सर्वदा दीदिवांसं दीप्तं कविं क्रान्तप्रज्ञं वैश्वानरमग्निं मन्त्रैरच्छावदामोभिष्टुमः ।  
यो वैश्वानरोऽग्निर्महिम्ना महत्त्वेनोर्वी द्यावापृथिव्यौ परिभूव परिभवति उतापिचायमवस्तात्  
अवस्तात् तपति उतापिचायं सूर्यात्मको देवः परस्तादुपरिष्ठाच्च तपतीति शेषः ॥ १४ ॥

अथ पञ्चदशी—

द्वे सुती अशृणवं पितॄणामहं देवानामृतमर्त्यानाम् ।

ताभ्यामिदं विश्वमेजत्समेतियदन्तरापितरं मातरं च ॥ १५ ॥ १२ ॥

द्वे इति । सुती इति । अशृणवम् । पितॄणाम् । अहम् । देवानाम् ।

उत । मर्त्यानाम् । ताभ्याम् । इदम् । विश्वम् । एजत् । सम् ।

एति । यत् । अन्तरा । पितरम् । मातरम् । च ॥ १५ ॥ १२ ॥

पितॄणां च देवानां च उतापि च मर्त्यानां मनुष्याणां च द्वे सुती द्वौ मार्गौ देवयानपितृया-  
णाख्यौ अहमशृणवमश्रौषं यत् विश्वं पितरं पालकत्वेन पितृभूतं द्यां मातरं च धारकत्वेन मातृ-  
भूतां पृथिवीं चान्तरा द्यावापृथिव्योर्मध्ये भवति तदिदं विश्वमग्निना संस्कृतं सदेजदेवलोके  
पितृलोके गच्छत् ताभ्यां देवयानपितृयाणाख्याभ्यां मार्गाभ्यामेति गच्छति । तौ च मार्गौ भगव-  
दादेशितौ—अग्निर्गोतिरहः शुक्लः पण्मासा उत्तरायणं । तत्र प्रयागा गच्छन्ति ब्रह्मलविदो जनाः ॥ १ ॥  
धूमो रात्रिस्तथारुणः पण्मासादक्षिणायनं । तत्र चान्द्रमसं ज्योतिर्योगीषाप्यनिवर्तते ॥ २ ॥

शुक्लरूपेण गतीं ते जगत्तः शब्देते मते । एकया यात्यनावृत्तिमन्यया वर्तते पुनः ॥ ३ ॥ नैवेत्सती-  
पार्थजानन्तयोगीयुसतिकश्चेति ॥ १५ ॥

॥ इत्यष्टमस्य चतुर्थे द्वादशो वर्गः ॥ १२ ॥

अथ षोडशी-

हेसमीचीविभृत्चरन्तंशीर्षतो जातं मनसा विमृष्टम् ।  
सप्रत्यङ् विश्वाभुवनानितस्थो वप्रयुच्छन्तरणिभ्राजमानः ॥ १६ ॥  
हे इति । समीची इति समृद्धीची । विभृत् । चरन्तम् । शीर्षतः ।  
जातम् । मनसा । विमृष्टम् । सः । प्रत्यङ् । विश्वा ।  
भुवनानि । तस्थौ । अप्रयुच्छन् । तरणिः । भ्राजमानः ॥ १६ ॥

समीची संगते द्यावापृथिव्यौ चरन्तं गच्छन्तं शीर्षतः शिरस्त्वो जातमुत्पन्नं तथाच निगमा-  
न्तरं—उत्तमन्येहमेनमनयोर्हि शिरस्त्वोऽयं प्रातर्जायत इति । यद्वा सर्वशिरोभूतादादित्याज्जातमित्य-  
र्थः । मनसा मन्यति रर्चति कर्मा अर्चनीयया स्तुत्या विमृष्टं शोधितं संस्कृतं अग्निं विभ्रतो धा-  
रयतः सोमयुच्छन् अप्रमाद्यन् तरणिः क्षिप्रकारी भ्राजमानो दीप्यमानोऽग्निः विश्वा विश्वानि  
भुवनानि प्रयङ्क्षिभृत्स्वतस्थौ तिष्ठति । तथाच श्रूयते—तस्मात्सर्वेष्वमन्यन्ते मां प्रत्युदगा-  
दिति ॥ १६ ॥

अथ सप्तदशी-

यत्रावदेते अवरः परश्च यज्ञन्योः कतरो नौ विवेद ।  
आशोकुरित्संधमादंसखाये नक्षन्त यज्ञं क इदं विदोचत् ॥ १७ ॥  
यत्र । वदेते इति । अवरः । परः । च । यज्ञह्न्योः । कतुरः । नौ ।  
वि । वेद । आ । शोकुरः । इत् । संधमादम् । सखायः ।  
नक्षन्त । यज्ञम् । कः । इदम् । वि । वोचत् ॥ १७ ॥



यत्र यस्मिन्काले अवरः पार्थिवोऽग्निर्देव्यो होता परश्च मध्यमो वायुश्चो भौ वदेते विवादं कुर्वन्ते  
यज्ञन्योर्यज्ञस्य नेत्रोर्नौ आवयोर्मध्ये कतरो भूमिष्ठं यज्ञं विवेद वेत्ति तत्र सखायः समानख्या-  
नाः कृत्विजः सधमादं यज्ञं आशोकः कर्तुं शक्नुवन्ति तथा यज्ञं नक्षन्ता भुवते नुतिष्ठन्ति च ये तेषां  
विदुषां यज्ञमभुवानानां मध्ये कोविद्वान् अनुष्ठाता वेदमस्य विवादस्य निर्णयरूपं वाक्यं विवोचत्  
ब्रवीति माध्यमिकमिममग्निं ब्रवीति । तथा च यास्कः—यत्र विवेदेदेदेव्यौ होतारावयंचाग्निरसौ च-  
मध्यमः कतरो नौ यज्ञे भूयो वेदेत्याशक्नुवन्ति तत्सहमदनं समानाख्यानाः कृत्विजस्तेषां यज्ञंसम-  
भुवानानां कोन इदं विवक्ष्यतीति ॥ १७ ॥

अथाष्टादशी—

कत्यग्रयः कति सूर्यासः कत्युपासः कत्युत्स्विदार्पः ।

नोपस्विजं वः पितरो वदामि पृच्छामि वः कवयो विद्वन्नेकम् ॥ १८ ॥

कति । अग्रयः । कति । सूर्यासः । कति । उपसः । कति ।

ऊँ इति । स्वि । आपः । न । उपस्विजम् । वः । पितरः ।

वदामि । पृच्छामि । वः । कवयः । विद्वन्ने । कम् ॥ १८ ॥

एवं विवदमाना वशिकायू पितृन् प्रश्नमेयतुः तत्र मध्यमस्तान् पृच्छति कत्यग्रयः अग्रयः  
कति कतिसंख्याकाः सूर्यासः सूर्याश्च कतिसंख्याकाः उपासः उपसश्च कति आपश्च कति  
इति पूरणः स्विच्छन्दोश्च विचारणार्थः । हे पितरो वेषुष्पाकं उपस्विजमुपस्विजमिति स्पर्धायु  
क्तं वचनमुच्यते पूर्वोक्तं प्रश्नवचनमेतत् न वदामि न वक्ष्यामि किं तत्सहमजानन् हे कवयो मेधा  
विनेषुष्पान् विद्वन्ने विज्ञानाय कं वचनमुच्यते पूर्वोक्तं सुखं स्वरूपपर्यालोचनक्लेशमन्तरेण पृ  
च्छामि । अत्रोत्तराणि वाल्मिल्यसंहितायां दर्शितानि—एक एवाग्निर्वहुधा समिद्ध एकः सूर्यो वि  
श्वमनुप्रभूतः । एकैवोपाः सर्वमिदं विभात्येकं वा इदं विभूयैव सर्वमिति ॥ १८ ॥

अथैकोनविंशी—

यावन्मात्रमुपसो न प्रतीकं सुपण्यो देवसंते मातरि श्वः ।

तावद्दधात्युपयज्ञमायन्ब्राह्मणो होतुरवरो निपीदन् ॥ १९ ॥ १२ ॥

१ नि० ७. ३० । २ ऋक्संहितायां षष्ठकस्य चतुर्थाध्याये त्रयोदशवर्गान्तरं  
अष्टादशवर्गात्मकं वाल्मिल्यपरुच्यते. तत्र षोडशवर्गद्वितीयोऽयं मन्त्रः ।

यावत्सुप्तात्रम् । उपसः । न । प्रतीकम् । सुष्टुपर्ण्यः । वसते ।  
 मातरिभ्यः । तावत् । दधाति । उप । यज्ञम् । आश्रयन् ।  
 ब्राह्मणः । होतुः । अवरः । निक्षीदन् ॥ ११ ॥ १३ ॥

प्रकृतस्य वैश्वानरस्य विषये यः प्रश्नः तस्य निर्णयं अनया वदन्ति हे मातरिभ्यः मा-  
 तर्यन्तरिक्षे श्वसन् माध्यमिक वायो यावन्मात्रं यावदेव सुष्टुपर्ण्यः सुष्टुपतनारात्रयउपसः प्रतीकं  
 मुखं प्रकाशारब्धं दर्शनं वा नेति पूरणः वसतेआच्छादयन्ति तावदेव ब्राह्मणोहोता अवरो-  
 निष्ठोहोतुरस्याग्नेर्वैश्वानरस्य दैन्यस्य होतृत्वं निपीदन् हीवं कर्म कर्तुमुपविशन् यज्ञ-  
 मायन् उपगच्छन् उपदधाति होतृकर्मत्वबुद्धौ धारयति । तथाचयास्कः—यावन्मात्रमुपसः-  
 प्रत्यक्तंभवति प्रतिदर्शनमिति वास्त्युपमानस्य सप्रत्यर्थेप्रयोगश्चेवनिधेहीति यथासुष्टुपर्ण्यः  
 सुष्टुपतनारात्रयोवसंतमातरिभ्योतिर्वर्णस्य तावदुपदधाति यज्ञमागच्छन् ब्राह्मणोहोता-  
 स्याग्नेर्होतुरवरोनिपीदन् होतृजपस्त्वनग्निर्वैश्वानरीयोभवतीति ॥ ११ ॥

॥ इत्यष्टमस्य चतुर्थे त्रयोदशोवगः ॥ १३ ॥

इन्द्रंस्तवेत्यष्टादशर्वं पंचमं सूक्तं वैश्वामित्रस्य रेणोरार्षं वैष्टुभैन्द्रं अनुक्रान्तंच—इन्द्रं-  
 स्तव इन्द्रा रेणुरिति । सूर्यस्तुल्लाम्येकाहे इदं सूक्तं निष्केवत्यनिविज्ञान । सूत्रितंच—सूर्य-  
 स्तुतायशस्कामः पिपासोममिन्द्रंस्तवेति माध्यदिनइति ।

तत्र प्रथमा—

इन्द्रंस्तवानृतमयस्यमृह्णाविववाधेरोचनाविज्मोअन्तान् ।  
 आयपप्रौचर्पणिष्टहरोभिप्रसिन्धुभ्योरिरिचानोमहित्वा ॥ १ ॥

इन्द्रम् । स्तव । नृक्षतमम् । यस्य । मृह्णा । विश्ववाधे । रोचना ।  
 वि । जमः । अन्तान् । आ । यः । प्रौ । चर्पणिष्टृत् । वरः इभिः ।  
 प्र । सिन्धुभ्यः । रिरिचानः । मुहित्वा ॥ १ ॥

हे स्तोतस्त्वं नृतमं नेतृतममिन्द्रं स्तव स्तुहि यस्येन्द्रस्य मह्ना महत्त्वं विभक्तिव्यत्ययः  
रोचना परेषां तेजांसि विद्याधे विद्याधते अभिज्ञवतीत्यर्थः विज्मः पृथिव्याश्चान्तान् पर्यन्तान-  
भिभवति यश्चेन्द्रश्चर्यणीधृन्मनुष्याणां धर्ता सिन्धुज्यः समुद्रेभ्योपि महित्वा महत्त्वेन परिरि-  
चानः प्रवर्धमानश्च सन्न वरोभिस्त्वमसां वारकैस्तेजोभिरापणौ यवापृथिव्यावापूरयति ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

ससूर्यः पर्युक्तवरांस्येन्द्रो ववृत्याद्रथ्येव चक्रा ।

अतिष्ठन्तमपस्यं न सर्गकृष्णा तमांसि त्विष्या जघान ॥ २ ॥

सः । सूर्यः । परिं । उरु । वरांसि । इन्द्रः । ववृत्यात् । रथ्या इव ।

चक्रा । अतिष्ठन्तम् । अपस्यम् । न । सर्गम् । कृष्णा ।

तमांसि । त्विष्या । जघान् ॥ २ ॥

सूर्यः सुवीर्यः सः प्रसिद्धः इन्द्रः उरुं बहूनि वरांसि तेजांसि पर्याववृत्यात्पर्यावर्तयति ।  
तत्र दृष्टन्तः—रथ्येव यथासारथी रथसंयन्धीनि चक्रा चक्राण्यावर्तयति तद्वदित्यर्थः । किंच  
सोऽयमतिष्ठन्तं शीघ्रं गच्छन्तमपस्यं न कर्मण्यमिव सर्गं सृज्यत इति सर्गोऽवस्तं कृष्णा कृष्णा-  
नि तमांसि त्विष्या दीप्त्या जघान हन्ति ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

समानमस्माननपावृदचक्ष्मया दिवो असमं ब्रह्म नव्यम् ।

वियः पृष्ठेव जनिमान्यर्य इन्द्रश्चिकायन सखायभीषे ॥ ३ ॥

समानम् । अस्मै । अनप इव । अर्चं । क्ष्मया । दिवः ।

असमम् । ब्रह्म । नव्यम् । वि । यः । पृष्ठा इव । जनिमानि ।

अर्यः । इन्द्रः । चिकार्यं । न । सखायम् । भीषे ॥ ३ ॥

हे स्तोतस्त्वं समानं मया सहानपावृदपगतिरहितं क्ष्मया दिवो दिवः पृथिव्याश्चासमं  
अत्यन्तमतिरिक्तं महदित्यर्थः । नव्यं नवतरमन्यैरकृतपूर्वं ब्रह्म स्तोत्रमस्मादन्दापार्चोच्चारय ।

इन्द्रो जनिमानि यजे यज्ञेषु जातानि पृष्ठेव पृष्ठसंज्ञकानि स्तोत्राणि वार्योरीन् शत्रून् विचिकाप  
विचिनोति सखायं च मेवे नेच्छति ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

इन्द्राय गिरो अनिशितसर्गा अपः प्रेरयं सगरस्य बुधात् ।  
यो अक्षेणेव चक्रिया शचीभिर्विष्वक् तस्तम्म पृथिवीमुत द्याम् ॥ ४ ॥  
इन्द्राय । गिरः । अनिशितऽसर्गाः । अपः । प्र । ईरयम् ।  
सगरस्य । बुधात् । यः । अक्षेणऽइव । चक्रिया । शचीभिः ।  
विष्वक् । तस्तम्म । पृथिवीम् । उत । द्याम् ॥ ४ ॥

इन्द्रायेन्द्रार्थं अनिशितसर्गा अतनूकृतविसर्गा उपर्युपरिवर्तमानाया गिरः स्तुतयस्ताभिर्गी-  
भिः सगरस्यान्तरिक्षस्य सगरः समुद्रइत्यन्तरिक्षनामसु पाठात् बुधात् प्रदेशात् अपउदका  
नि प्रेरयं प्रेरयामि इन्द्रः शचीभिः कर्मभिः पृथिवीमुतापि च द्यां दिवं च चक्रिया रथचक्रा-  
ण्यक्षेणेव यथा रथाक्षेण तद्वद्विष्वक् सर्वतस्तस्तं भास्वन्नाद ॥ ४ ॥

अथ पंचमी—

आपान्तमन्युस्तृपलप्रभर्मा धुनिः शिमीवान् शरुमां ऋजीपी ।  
सोमो विश्वान्यतसावनानि नार्वी गिन्द्रं प्रतिमानानि देभुः ॥ ५ ॥ १४ ॥  
आपान्तमन्युः । तृपलऽप्रभर्मा । धुनिः । शिमीश्वान् । शरुमान् ।  
ऋजीपी । सोमः । विश्वानि । अतसा । वनानि । न ।  
अर्वाक् । इन्द्रम् । प्रतिमानानि । देभुः ॥ ५ ॥ १४ ॥

आपान्तमन्युरापातितमन्युः तृपलप्रभर्मा यावादिभिः क्षिपपहारी धुनिः शत्रूणां कंपयि-  
यिता शिमीवान् कर्मवान् शरुमाना युधवान् ऋजीपी ऋजीपवान् सोमो विश्वानि सर्वाणि  
अतसा अतसमयानि वनान्यरण्यानि वर्षयतीति शेषः । प्रतिमानानि प्रतिमानभूतानि समानद्र-  
व्याणीत्यर्थः इन्द्रं अर्वाक् देभुः दभो विरवाकर्षणकर्मा तुलया भीयमानानि आत्माभिमुखत-

या नाकर्षयन्ति सधूनि भवन्तीत्यर्थः । अन्यत्र प्रतिनिधीयमानानि गुरुणि तान्यात्माभिमुख-  
माकर्षन्ति नैवमिन्द्रं कुर्वतीति सर्वेभ्योमहानिन्द्रइत्यर्थः । त्रयः पादाः सौम्याः तुरीयस्त्वैन्द्रः ।  
तथाचयास्कः । आपातितमन्युस्तृप्प्रहारी क्षिप्रहारी सृपप्रहारी सोमोवेन्द्रोवा धुनिर्धुनोतेः  
शमीति कर्मनाम शमयतेवां शक्नोतेर्वर्जोपी सोमोयत्सोमस्य पूयमानस्यातिरिच्यते तदृजोप-  
मपार्जितं भवति तेनर्जोपी सोमोथाप्यैन्द्रोनिगमोभवत्पूजोपी वज्रोतिसोमः सर्वाण्यतसानि व-  
नानि नार्वागिन्द्रं प्रतिमानानि दध्नुवन्ति येरेनं प्रतिमिमते नैनंतानि दध्नुवन्तीति ॥ ५ ॥

॥ इत्यष्टमस्य चतुर्थे चतुर्दशोवर्गः ॥ १४ ॥

अथ षष्ठी—

नयस्यद्यावापृथिवीनधन्वनान्तरिक्षाद्रयःसोमोअक्षाः ।  
यदस्यमन्युरधिनीयमानःशृणार्तिवीळुरुजतिस्थिराणि ॥ ६ ॥

न । यस्य । द्यावापृथिवी इति । न । धन्वं । न । अन्तरिक्षम् । न ।  
अद्रयः । सोमः । अक्षारिति । यत् । अस्य । मन्युः ।  
अधिनीयमानः । शृणार्ति । वीळु । रुजति । स्थिराणि ॥ ६ ॥

द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यौ यस्येन्द्रस्य प्रतिमानभूते न भवतः न धन्वउदकमपिप्रतिमान  
भूतंनभवतिनान्तरिक्षं अन्तरिक्षमपिप्रतिमानभूतंनभवतिनअद्रयः पर्वताश्च प्रतिमानभूतान भव-  
न्ति तस्येन्द्रस्य सोमोअक्षाः क्षरति । किंच यद्यदास्येन्द्रस्य मन्युः क्रोधोधिनीयमानः शृणा  
मुपरिपाप्यमाणोभवति तदानीमयमिन्द्रोवीळु दृढं शृणाति हिनस्ति स्थिराणि रुजति भिन-  
त्ति ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी—

जघानवृत्रंस्वधितिर्वनेवरुरोजपूरोअरुदन्नसिन्धून् ।  
विभेदगिरिनवमिन्नकुम्भमागाइन्द्रोअरुणुतस्त्रयुग्भिः ॥ ७ ॥

जघान । वृत्रम् । स्वधितिः । वनाद्भव । रुरोर्ज । पुरः । अरदत् ।  
 न । सिन्धून् । विभेद । गिरिम् । नवम् । इत् । न । कुम्भम् ।  
 आ । गाः । इन्द्रः । अकृणुत् । स्वयुक्क्षभिः ॥ ७ ॥

इन्द्रोवृत्रमसुरं जघान हतवान् अपिच स्वधितिः परशुर्वनेव वनानीव पुरः शत्रुनगरीरु-  
 रोज रुजति भिनत्ति शत्रुनगरीर्भित्वा च सिन्धून् नदीरसदत् वृष्ट्युदकेनालिखत् नेति संप्रत्यर्थे  
 किञ्च गिरिं मेघं नवं न नवमिव कुम्भं कलशं विभेदेव भिनत्त्येव किंचेन्द्रः स्वयुग्भिः स्वयं यु-  
 ज्यमानैर्मरुद्भिः गाउदकान्याकृणुत अस्मदभिमुखं करोति ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

त्वं ह्यत्यदृणया इन्द्र धीरोसिर्नर्पर्वदृजिनाशृणासि ।  
 प्रयेमित्रस्य वरुणस्य धाम युजन् जनान्मिनन्ति मित्रम् ॥ ८ ॥  
 त्वम् । ह । स्यत् । ऋणइयाः । इन्द्र । धीरः । असिः । न । पर्व ।  
 दृजिना । शृणासि । प्र । ये । मित्रस्य । वरुणस्य । धाम ।  
 युजन् । न । जनाः । मिनन्ति । मित्रम् ॥ ८ ॥

हे इन्द्र धीरः प्राज्ञस्त्वं ह त्वं खलु त्यतदृणयाः स्तोतृविषयाणां ऋणानां प्रापयितासि  
 किञ्च त्वमसिर्न शस्त्रमिव पर्वं पशूनां पक्षाणि वृजिना वृजिनानि स्तोतृणामुपद्रवाणि शृणासि  
 हंसि । किञ्च मित्रस्य वरुणस्य मित्रावरुणयोर्धाम धारकं कर्म युजन् युक्तमिव मित्रं ये अन्ता-  
 वृशांसाजनाः प्रमिनन्ति प्रकर्षेण हिंसन्ति तानपि शृणासीत्यर्थः ॥ ८ ॥

अथ नवमी—

प्रयेमित्रं प्रार्थमणं दुरेवाः प्रसृद्भिः प्रवरुणं मिनन्ति ।  
 न्यमित्रेषु वधमिन्द्रनुश्रुत्वा पणमरुपं शिशीहि ॥ ९ ॥  
 प्र । ये । मित्रम् । प्र । अर्थमणम् । दुःइवाः । प्र । समृद्धिगिरः ।  
 प्र । वरुणम् । मिनन्ति । नि । अमित्रेषु । वधम् । इन्द्र ।  
 तुश्रम् । दृपन् । दृपाणम् । अरुपम् । शिशीहि ॥ ९ ॥

ये दुरेवादुष्टगमनाजनाः मित्रं देवं प्रमिनन्ति हिंसन्ति अर्थमणं च देवं प्रमिनन्ति प्रसंगिरः समीचीनस्तुतिमन्तोमरुतश्च प्रमिनन्ति वरुणं च देवं प्रमिनन्ति तेष्वमित्रेषु शत्रुषु तानुद्दिश्येत्यर्थः हे वृषन् कामानां वर्षकेन्द्र त्वं तुष्टं गमनशीलं वृषणं कामानां वर्षकं अरुणमारोचमानं वर्षं वज्रं वधः वज्रइति वज्रनामसु पाठात् निशिशीहि वीक्षणोऽकुरु ॥ ९ ॥

अथ दशमी—

इन्द्रोदिवइन्द्रईशेपृथिव्याइन्द्रोअपामिन्द्रइत्यर्वातानाम् ।

इन्द्रोवृधामिन्द्रइन्मेधिराणामिन्द्रःक्षेमेयोगेहव्यइन्द्रः ॥ १० ॥ १५ ॥

इन्द्रः । इवः । इन्द्रः । ईशे । पृथिव्याः । इन्द्रः । अपाम् । इन्द्रः ।

इत् । पर्वतानाम् । इन्द्रः । वृधाम् । इन्द्रः । इत् । मेधिराणाम् ।

इन्द्रः । क्षेमे । योगे । हव्यः । इन्द्रः ॥ १० ॥ १५ ॥

दिवोऽपुलोकस्थेन्द्रईशे ईष्टे पृथिव्याभूमेरपीन्द्रईशेऽश्वरोभवति अपामुदकानामपीन्द्रईश्वरोभवति पर्वतानां मेघानामपीन्द्रएवैश्वरोभवति वृधां वृद्धानामपीन्द्रएवैश्वरः मेधिराणां प्रज्ञानामपीन्द्रएवैश्वरोभवति किंचेन्द्रः क्षेमेलब्धस्य धनस्य परिपालने हव्योह्वातः प्रयोगे अलब्धस्य लाभोऽपीन्द्रएव ह्वातव्योभवति ॥ १० ॥

॥ इत्यष्टमस्य चतुर्थे पंचदशोवर्गः ॥ १५ ॥

अथेकादशी—

प्राक्तुभ्यइन्द्रःप्रवृधोअहभ्यःप्रान्तरिक्षात्प्रसमुद्रस्यधासेः ।

प्रवातस्यप्रथसःप्रज्जमोअन्तात्प्रसिन्धुभ्योरिरिचेप्रक्षितिभ्यः ॥ ११ ॥

प्र । अक्तुभ्यः । इन्द्रः । प्र । वृधः । अहभ्यः । प्र । अन्तरिक्षात् ।

प्र । समुद्रस्य । धासेः । प्र । वातस्य । प्रथसः । प्र । ज्जमः । अन्तात् ।

प्र । सिन्धुभ्यः । रिरिचे । प्र । क्षितिभ्यः ॥ ११ ॥

इन्द्रः अक्तुभ्योरात्रिभ्यः प्रवृधः प्रवृद्धः अहभ्योदिवसेभ्योऽपि प्रवृधोऽधिकः अन्तरिक्षादपि प्रवृद्धः समुद्रस्यान्धेः धासेर्धारकात् स्थानादपि प्रवृद्धः वातस्य वायोः प्रथसः प्रथिन्नो-

पि प्रवृद्धः जमः पृथिव्याभन्तात् पर्यन्तादपि प्रवृद्धः सिन्धुभ्यः नदीभ्यश्च परिरिचे अतिरि-  
च्यते महान्भवतोत्पथः क्षितिभ्योमन्युभ्येभ्योपि परिरिचे ॥ ११ ॥

अथ द्वादशी—

प्रशोशुचत्याउपसोनकेतुरसिन्वानेवर्ततामिन्द्रहेतिः ।

अश्मेवविध्यदिवआसृजानस्तर्पिष्ठेनहेपसाद्रोघमित्रान् ॥ १२ ॥

प्र । शोशुचत्याः । उपसः । न । केतुः । असिन्वा । ते । वर्तताम् ।

इन्द्र । हेतिः । अश्माश्च । विध्य । दिवः । आ । सृजानः ।

तर्पिष्ठेन । हेपसा । द्रोघमित्रान् ॥ १२ ॥

हे इन्द्र ते तव असिन्वा भेदनरहिताहेतिर्वज्राख्यमायुधं शोशुचत्याः ज्वलन्त्याः उप-  
सोन यथा उपसः केतुः पताकस्थानीयोरग्निः तद्वत् शत्रुपुप्रवर्ततां । किञ्च तर्पिष्ठेन अतिशये-  
न शत्रूणां तापयिन्या हेपसा शब्दकारिण्या हेत्या द्रोघमित्रान् द्रुगधानि मित्राणि येषां ते  
द्रोघमित्राः तान् शत्रून् विध्य वाहय । तत्र दधान्तः—दिवआसृजानः सृज्यमानोऽप्येव यथा अ-  
शानिः वृक्षान् विध्यति तद्वदित्यर्थः ॥ १२ ॥

अथ त्रयोदशी—

अन्वहमासाअन्विहृताअन्यन्वोपधीरनुपर्वतासः ।

अन्विन्द्रोरोदसीवावशानेअन्वापोअजिहृतजार्यमानम् ॥ १३ ॥

अनु । अह । मासाः । अनु । इत् । वनानि । अनु । ओपधीः ।

अनु । पर्वतासः । अनु । इन्द्रम् । रोदसी इति । वावशाने इति ।

अनु । आपः । अजिहृत । जार्यमानम् ॥ १३ ॥

जायमानं प्रादुर्भवन्तं इन्द्रं मासाश्चैत्रादयः अन्वजिहव अनुगच्छन्ति अहेतिपूर्णः व-  
नान्यरण्यान्पि इन्द्रमन्वजिहव इदितिपूर्णः ओषधीरोषधोषीन्द्रमनुगच्छन्ति पर्वतासः पर्व-  
ताअपीन्द्रमनुगच्छन्ति वावशाने कामयमाने रोदसी द्यावापृथिव्यावपीन्द्रमनुगच्छतः आपः  
उदकान्यपि इन्द्रमनुगच्छन्ति मासापक्षिणवृद्धेवताः प्रादुर्भवन्तपिन्द्रमनुगच्छन्तीत्यर्थः ॥ १३ ॥



अथ चतुर्दशी—

कर्हिस्वित्सातंइन्द्रचेत्यासंदघस्ययद्भिनदोरक्षएपत् ।

मित्रकुवोयच्छसनेनगावःपृथिव्याआपृग्मुयाशयन्ते ॥ १४ ॥

कर्हि । स्वि । सा । ते । इन्द्र । चेत्या । असत् । अघस्य । यत् ।

भिनदः । रक्षः । आर्द्धपत् । मित्रकुवः । यत् । शसने । न ।

गावः । पृथिव्याः । आपृक् । अमुया । शयन्ते ॥ १४ ॥

हे इन्द्र ते तव सा हेतिः इपूर्वा चेत्या चेतयितव्या शत्रुपक्षेयव्या कर्हिस्वित् कदावा असत् भविष्यति यद्यदा हेत्या त्वमघस्य द्वितीयार्थेपठो अहतमेपत् युद्धार्थमागच्छद्रक्षोभि-  
नदोभिनत् यद्यदा च शक्त्या मित्रकुवः मित्राणां क्रूरस्य कर्मणः कर्तारो जनाः पृथिव्याः  
संबन्धिनि शसने विशसनस्थाने गावोन पशवइव आपृक् आपर्चना हवाः सन्तः अमुया  
जनया पृथिव्यासंगतायुद्धेशयन्ते शेरते ॥ १४ ॥

अथ पञ्चदशी—

शत्रूयन्तोअभियेनस्तत्समेहिब्राधन्तओगुणासइन्द्र ।

अन्धेनमित्रास्तमंसासचन्तांसुज्योतिषोअक्तवस्ताँअभिष्युः ॥ १५ ॥

शत्रूयन्तः । अभि । ये । नः । तत्समे । महि । ब्राधन्तः ।

ओगुणासः । इन्द्र । अन्धेन । अमित्राः । तमंसा । सचन्ताम् ।

सुज्योतिषः । अक्तवः । तान् । अभि । स्युरिति स्युः ॥ १५ ॥

हे इन्द्र शत्रूयन्तः महि अत्यन्तं ब्राधन्तोस्मान् बाधमानाओगुणासः संधीभूताः ये शत्र-  
योनोस्मान् अभिवत्समे निक्षिपन्ति ते अमित्राः शत्रवः अन्धेन तमसा महतान्धकारेण सचन्तां  
संगच्छन्तां किंच तानमित्रान् सुज्योतिषः दिवसाः अक्तवोरात्रयश्चाभिष्युः अभिभक्षन्तु ॥ १५ ॥

अथ षोडशी—

पुरुणिहित्वासर्वनाजनानांब्रह्माणिमन्दंनृणतामृषीणाम् ।

इमामाघोपन्नवसासहूर्तितिरोविश्वोअर्चतोयाह्यर्वाङ् ॥ १६ ॥

पू॒रु॒णि । हि । त्वा । सर्व॒ना । ज॒नाना॑म् । ब्र॒ह्मा॑णि । म॒न्दन् ।

गृ॒ण॒ताम् । ऋ॒षी॑णाम् । इ॒माम् । आ॒धो॒षन् । अ॒व॒सा ।

स॒हू॒तिम् । ति॒रः । वि॒श्वान् । अ॒र्च॑तः । या॒हि । अ॒र्वा॒ह् ॥ १६ ॥

हे इन्द्र त्वा त्वां जनानां संबन्धीनि पूरुणि बहूनि सवना सवनानि ब्रह्माणि स्तोत्राणि च मन्दन् स्तुवन्ति मोदयन्ति वा गृणतां स्तुवतां ऋषीणां इमां सहूतिं स्तुतिं त्वमाधोषन्  
\* महती शब्दवती चेयं स्तुतिरिति वदन् अर्चतः स्तुवतो न्यान् विश्वान् सर्वानपि तिरः तिरस्कृत्य अवसा रक्षणेन सह अर्वागस्मदभिमुखं याहि गच्छ ॥ १६ ॥

अथ सप्तदशी—

ए॒वा॒ते॒व॒यमि॒न्द्रमु॒ञ्ज॒तीनां॑ वि॒द्याम॑ सु॒मती॑नां न॒वाना॑म् ।

वि॒द्याम॑ व॒स्तो॒र॒व॒सागु॒णन्तो॑ वि॒श्वामि॑त्रा उ॒त त॑ इ॒न्द्र॒नू॒नम् ॥ १७ ॥

ए॒व । ते । व॒यम् । इ॒न्द्र । मु॒ञ्ज॒ती॒नाम् । वि॒द्याम॑ । सु॒म॒ती॒नाम् ।

न॒वाना॑म् । वि॒द्याम॑ । व॒स्तोः । अ॒व॒सा । गु॒ण॒न्तः ।

वि॒श्वामि॑त्राः । उ॒त । ते । इ॒न्द्र । नू॒नम् ॥ १७ ॥

हे इन्द्र ते तव एव एषं भुञ्जतीनां रक्षन्तीः प्रियावयं विश्वामित्रपुत्रारेणो विद्याम लभेम  
महि उतापि च हे इन्द्र ते तव मवानां नूतनाः सुमतीनामनुग्रहबुद्धीः वस्तोरहनि अवसा रक्षन्  
णार्थं गुणन्तः नूनं त्वां स्तुवन्त एव विश्वामित्राः विश्वामित्रपुत्राः वयं विद्याम लभेम ॥ १७ ॥

अथाष्टादशी—

शु॒न॒हु॒वेम॑ म॒घवा॑न॒मि॒न्द्रम॒स्मिन्म॒रे॒नृ॒तं म॒वा॒ज॒सा॒तौ ।

शृ॒ण्वन्त॑ मु॒ग्रमू॒तये॑ स॒मत्सु॑ घ॒न्तं वृ॒त्राणि॑ स॒ंजि॒तुं ध॒नाना॑म् ॥ १८ ॥ १६ ॥

शु॒न॒म् । हु॒वे॒म । म॒घ॒वा॒नम् । इ॒न्द्रम् । अ॒स्मिन् । म॒रे॒ । नृ॒त॑मम् ।

वा॒ज॒सा॒तौ । शृ॒ण्व॒न्त॑म् । उ॒ग्रम् । उ॒तये॑ । स॒म॒त्सु॑ । घ॒न्त॑म् ।

वृ॒त्राणि॑ । स॒म॒ज्जि॑तम् । ध॒नाना॑म् ॥ १८ ॥ १६ ॥

अस्मिन् भरे संग्रामे शुनं वृद्धं मघन्नानं घनवन्तं शृण्वन्तं अस्मदीयस्याह्वानस्य ओ-  
तारं उग्रं उदूर्णं समस्तु संग्रामेषु वृत्राणि शत्रून् घ्नन्तं मारयन्तं धनानां शत्रुघनानां संजितं स-  
म्यगेवजेतारं इन्द्रं वाजसातावन्तस्य लाभाय कृतमे रक्षणाय च हुवेमाहुषेम ॥ १८ ॥

॥ इत्यष्टमस्य चतुर्थे षोडशोवर्गः ॥ १६ ॥

सहस्रशर्येति षोडशर्चं पष्ठं सूक्तं नारायणोनामऋषिरस्या त्रिष्टुप् शिष्टानुष्टुभः अव्य-  
क्तमहदादिविलक्षणश्चेतनोयः पुरुषः पुरुषात्मापरं किंचिदित्यादिभ्रुविपुषसिद्धः सदेवता । तथा-  
चानुक्तान्तं—सहस्रशीर्षां षोडश नारायणः पौरुषमातुष्टुभं त्रिष्टुबन्तं विवि । गतो विनिमोगः ।

तत्र प्रथमा—

सहस्रंशीर्षांपुरुषःसहस्राक्षःसहस्रपात् ।

सभूमिंविश्वतोदृत्वात्येतिष्ठद्दशाहुलम् ॥ १ ॥

सहस्रंशीर्षां । पुरुषः । सहस्रंक्षः । सहस्रंपात् । सः ।

भूमिम् । विश्वतः । दृत्वा । अति । अतिष्ठत् । दशाहुलम् ॥ १ ॥

सर्वप्राणिसमष्टिरूपोवसाण्डदेहोविराडाख्योयःपुरुषःसोऽयं सहस्रशीर्षां सहस्रशब्दस्य उ-  
पलक्षणत्वादनन्तैः शिरोभिर्मुक्तइत्यर्थः । यानिसर्वप्राणिनां शिरांसि वानि सर्वाणि तदेहान्तः-  
पातिस्वात्तदीयान्येवेति सहस्रशीर्षत्वं एव सहस्राक्षत्वं सहस्रपादत्वं च । सपुरुषोभूमिं ब्रह्मांड-  
गोलरूपं विभ्यतः सर्वतोवृत्त्वा परिवेष्ट्य दशांगुलदशांगुलपरिमितं देशमत्यतिष्ठत् अतिक्र-  
म्य व्यवस्थितः । दशांगुलमित्युपलक्षणं ब्रह्मांडाद्वहिरपि सर्वतोऽप्याप्यवस्थितइत्यर्थः ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

पुरुषंवेदंसर्वयद्धृतंयच्चमन्यम् ।

उतामृतत्वस्पर्शान्नोयदन्नैर्नानिरोहति ॥ २ ॥

यदिदं वर्तमानं जगत्तत्सर्वं पुरुषएव यच्चभूतमतीवं जगत् यच्च भव्यं भविष्यजगत् ए-  
दपि पुरुषएव यथास्मिन् कल्पे वर्तमानाः प्राणिदेहाः सर्वेपि विराट्पुरुषस्यावयवाः तथैवाती-  
तामामिनोरपि कल्पयोर्दृष्टव्यमित्यभिप्रायः । उतापिच अमृतत्वस्य देवत्वस्यायमीशानः स्वा-  
मी यद्यस्मात् कारणात् अनेन प्राणिनामनेन भोग्यने निमित्तेनातिरोहति स्वकीयां कार-  
णावस्थामतिक्रम्य परिदृश्यमानां जगदवस्थां प्राप्नोति तस्मात् प्राणिनां कर्मफलभोगाय जग-  
दवस्थास्वीकारान्नेदं तस्य वस्तुतत्त्वमित्यर्थः ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

एतावानस्यमहिमातोज्यार्योऽश्रुपूरुषः ।

पादोऽस्य विश्वाभूतानि त्रिपादस्यामृतं दिवि ॥ ३ ॥

एतावान् । अस्य । मुहिमा । अतः । ज्यायान् । च । पुरुषः । पादः ।  
अस्य । विश्वा । भूतानि । त्रिपात् । अस्य । अमृतम् । दिवि ॥ ३ ॥

अतीतामागतवर्तमानरूपं जगदावदस्ति एतावान् सर्वोप्यस्य पुरुषस्य महिमा स्वकीय-  
सामर्थ्यविशेषः ननु तस्य वास्तवं स्वरूपं वास्तवस्तु पुरुषः अतोमहिम्नोपि ज्यायानतिशयेना-  
धिकः । एतच्चोभयं स्पष्टीक्रियते—अस्य पुरुषस्य विश्वा सर्वाणि भूतानि कालत्रयवर्तीनि प्राणि-  
जावानि पादश्चतुर्थोऽंशः अस्य पुरुषस्यावशिष्टं त्रिपात्स्वरूपममृतं विनाशरहितं सद्य दिवि द्यो-  
तनात्मके स्वप्रकाशस्वरूपे व्यवतिष्ठतइति शेषः । यद्यपि सत्यंज्ञानमनन्तब्रह्मेत्याम्नातस्य तस्य  
परब्रह्मण्यपत्तायाअभावात् पादचतुष्टयं निरूपयितुमशक्यं तथापि जगदिदं ब्रह्मस्वरूपोपेक्षया-  
ल्पमिति विवक्षित्वात्पादत्वोपन्यासः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

त्रिपादूर्ध्वउदैत्पुरुषपादोऽस्येहामवत्पुनः ।

ततो विष्वङ् व्यक्रामत्साशनानशने अग्नि ॥ ४ ॥

त्रिपात् । ऊर्ध्वः । उद् । ऐत् । पुरुषः । पादः । अस्य ।

इह । अभवत् । पुनरिति । ततः । विष्वङ् । वि ।

अक्रामत् । साशनानशने इति । अग्नि ॥ ४ ॥

योयं विपातपुरुषः संसारस्पर्शरहितः ब्रह्मस्वरूपः योयमूर्ध्वः उदैव अस्मादज्ञानकार्यात्सं-  
साराद्बहिर्भूतः अत्रत्यैर्गुणदोषैरस्पृष्टः उत्कर्षेण स्थितवान् तस्यास्य सोयं पादोलेशः सोय-  
मिह मायायां पुनरभवत् सृष्टिसंहाराभ्यां पुनः पुनरागच्छति । अस्य सर्वस्य जगतः परमात्म-  
लेशत्वं भगवताप्युक्तं—विष्टभ्याहमिदं कृत्स्नमेकांशेन स्थितो जगदिति । ततः मायायामागत्यान-  
न्तरं विष्वङ् देवतिर्यगादिरूपेण विविधः सन् व्यक्रामत् व्याप्तवान् । किं कृत्वा साशानानशने  
अभिलक्ष्य साशनं भोजनादिव्यवहारोपेतं चेतनं प्राणिजातं लक्ष्यते अनशनं तद्रहितमचेतनं  
गिरिनद्यादिकं तदुभयं यथा स्यात् तथा स्वयमेव विविधो भूत्वा व्याप्तवानित्यर्थः ॥ ४ ॥

अथ पंचमी—

तस्माद्द्विराज्जायत विराजोऽधिपूरुषः ।

सजातोऽत्यरिच्यत पश्चाद्भूमिमथो पुरः ॥ ५ ॥ १७ ॥

तस्मात् । द्विराद् । अजायत । द्विराजः । अधि ।

पुरुषः । सः । जातः । अति । अरिच्यत ।

पश्चात् । भूमिम् । अथो इति । पुरः ॥ ५ ॥ १७ ॥

विष्वङ् व्यक्रामदिति यदुक्तं तदेवात्र प्रपंच्यते तस्मादादिपुरुषात् विराद् ब्रह्मांडदेहः अ-  
जायत उत्पन्नः विविधानि राजन्ते वस्तून्यत्रेति विराट् विराजोऽधि विराद् देहस्योपरि तमेव देह-  
मधिकरणं कृत्वा पुरुषः तदेहाभिमानी कश्चित् पुमानजायत सोयं सर्ववेदान्तवेद्यः परमात्मा  
स एव स्वकीयया भाषया विराड् देहं ब्रह्मांडरूपं सृष्ट्वा तत्र जीवरूपेण प्रविश्य ब्रह्मांडाभिमानी  
देवतात्मा जीवो भवत् । एतच्चाथर्वेणिका उत्तरतापनीये विस्पष्टमामनन्ति—सवा एष भूतानीन्द्रि-  
याणि विराजं देवताः कोशाश्च सृष्ट्वा प्रविश्यामूढो मूढश्च व्यवहरन्नास्ते माययेति । सजातोऽपि-  
राट् पुरुषः अत्यरिच्यत अतिरिक्तो भूत्वा विराड् व्यतिरिक्तो देवतिर्यङ्मनुष्यादिरूपो भूत्वा पश्चाद्देवा-  
दिजीवभावाद्भूर्भूमिससर्जेशेषः अथो भूमेः सृष्टेरनन्तरं तेषां जीवानां पुरः ससर्जं पूर्वं-  
न्ते सप्तभिर्धातुभिरिति पुरः शरीराणि ॥ ५ ॥

॥ इत्यष्टमस्य चतुर्थे सप्तदशोवर्गः ॥ १७ ॥

अथ षष्ठी—

यत्पुरुषेण हविषा देवाः । यज्ञम् । अतन्वत ।

वसन्तो अस्यासीदाज्यं ग्रीष्मं शुष्मं शरत् हविः ॥ ६ ॥

यत् । पुरुषेण । हविषा । देवाः । यज्ञम् । अतन्वत । वसन्तः ।

अस्य । आसीत् । आज्यम् । ग्रीष्मः । शुष्मः । शरत् । हविः ॥ ६ ॥

यद्यदा पूर्वोक्तक्रमेणैव शरीरेष्वप्येव सन्तु देवा उत्तरसृष्टिसिद्धर्थं वा साद्रूप्यस्यानुत्पन्नत्वे-  
न हविरन्तरासंभवात् पुरुषस्वरूपमेव मनसा हविष्टेन संकल्प्य पुरुषेण पुरुषाख्येन हविषा  
मानसं यज्ञमतन्वत अतनिषत् तदानीमस्य यज्ञस्य वसन्तो वसन्तर्तुदेवाज्यमासीदअभूदतमे-  
वाज्यत्वेन संकल्पितवन्त इत्यर्थः एवं ग्रीष्मशुष्ममासीत् तमेवेष्मत्वेन संकल्पितवन्तः तथा श-  
रद्विरासीत् तामेव पुरोडाशाभिधहविष्टेन संकल्पितवन्त इत्यर्थः एवं पुरुषस्य हविः सामान्य-  
रूपत्वेन संकल्पः अनन्तरं वसन्तादीनामाज्यादिविशेषरूपत्वेन संकल्प इति द्रष्टव्यं ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी—

तं यज्ञं बर्हिषि प्रौक्षन् पुरुषं जातमग्नयः ।

तेन देवा अयजन्त साध्याः ऋषयः च । ये ॥ ७ ॥

तम् । यज्ञम् । बर्हिषि । प्र । औक्षन् । पुरुषम् । जातम् । अयजतः ।

तेन । देवाः । अयजन्त । साध्याः । ऋषयः । च । ये ॥ ७ ॥

यज्ञं यज्ञसाधनभूतं तं पुरुषं पशुत्वभावनमा यूपे बर्धं बर्हिषि मानसे यज्ञे प्रौक्षन् प्रो-  
क्षितवन्तः कीदृशमित्यत्राहाग्रतः सर्वे सृष्टेः पूर्वं पुरुषं जातं पुरुषत्वेनोत्पन्नं एवञ्च मागेवोक्तं तस्मा  
द्विराज्जायतविराजोऽधिपुरुष इति । तेन पुरुषरूपेण पशुना देवा अयजन्त मानसायां निष्पा-  
दितवन्त इत्यर्थः केते देवा इत्यत्राह साध्याः सृष्टिसाधनयोग्याः प्रजापतिपशुतयः तदनुकूलाः  
पयोमंत्रद्वाराश्च ये सन्ति ते सर्वेऽप्ययजन्त इत्यर्थः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

तस्माद्यज्ञात्सर्वहुतःसंभृतंपृषदाज्यम् ।

पशून्ताँश्चक्रेवायव्यान् आरण्यान् ग्राम्याश्च ये ॥ ८ ॥

तस्मात् । यज्ञात् । सर्वहुतः । समुद्भूतम् । पृषत् आज्यम् ।

पशून् । तान् । चक्रे । वायव्यान् । आरण्यान् । ग्राम्याः । च । ये ॥ ८ ॥

सर्वहुतः सर्वात्मकः पुरुषोयस्मिन्यज्ञे हूयते सोयं सर्वहुतः तादृशात्तस्मात् पूर्वोक्तात् मा  
नसाद्यज्ञात्पृषदाज्यं दधिमिश्रमाज्यं संभृतं संपादितं दधि चाज्यं चेत्येवमादिभोग्यजातं सर्वं  
संपादितमित्यर्थः तथा वायव्यान् वायुदेवताकान् लोकप्रसिद्धान् आरण्यान् पशून् चक्रे उत्पादि  
तवान् आरण्याहरिणादयः । तथा ये च ग्राम्यागवाध्यादयस्तानपि चक्रे । पशूनामन्तरिक्षद्वारा  
वायुदेवत्वं यजुर्ब्राह्मणे समान्नायते—वायवस्थेत्याह वायुर्वा अन्तरिक्षस्याध्यक्षाः अन्तरिक्षदे  
वः याः खलु वै पशवः वायवर्षै नान्परिददातीति ॥ ८ ॥

अथ नवमी—

तस्माद्यज्ञात्सर्वहुतः ऋचः सामानि जज्ञिरे ।

छन्दांसि जज्ञिरे तस्माद्यजुस्तस्मादजायत ॥ ९ ॥

तस्मात् । यज्ञात् । सर्वहुतः । ऋचः । सामानि । जज्ञिरे ।

छन्दांसि । जज्ञिरे । तस्मात् । यजुः । तस्मात् । अजायत ॥ ९ ॥

सर्वहुतस्तस्मात्पूर्वोक्ताद्यज्ञात् ऋचः सामानि च जज्ञिरे उत्पन्नाः तस्माद्यज्ञात् छन्दांसि गाय  
त्र्यादीनि जज्ञिरे तस्माद्यज्ञात् यजुरप्यजायत ॥ ९ ॥

अथ दशमी—

तस्मादश्वानां जायन्त्येके चोभयार्दतः ।

गार्वाहजज्ञिरे तस्मात्तस्माज्जाता अजावयः ॥ १० ॥ १० ॥

तस्मात् । अश्वाः । अजायन्त । ये । के । च । उभयादतः । गावः ।  
ह । जज्ञिरे । तस्मात् । तस्मात् । जाताः । अजावयः ॥ १० ॥ १८ ॥

तस्मात्पूर्वोक्ताद्यज्ञात् अश्वाअजायन्त उत्पन्नाः तथा ये के चाश्वव्यतिरिक्ता गर्दभाअ-  
श्वतराश्चोभयादत ऊर्ध्वाधोभागयोः उभयोर्दन्तयुक्ताः सन्ति येषां तेषां तस्मादजायन्त तथा त-  
स्माद्यज्ञात् गावश्च जज्ञिरे किंच तस्माद्यज्ञादजाअवयवश्च जाताः ॥ १० ॥

॥ इत्यष्टमस्य चतुर्थेष्टादशोवर्गः ॥ १८ ॥

अथैकादशी—

यत्पुरुषं व्यदधुः कतिधा व्यकल्पयन् ।  
मुखं किमस्य कौवाहू का ऊरू पादा उच्येते ॥ ११ ॥

यत् । पुरुषम् । वि । अदधुः । कतिधा । वि । अकल्पयन् ।  
मुखम् । किम् । अस्य । कौ । बाहू इति । कौ । ऊरू  
इति । पादौ । उच्येते इति ॥ ११ ॥

प्रश्नोत्तररूपेण ब्राह्मणादिस्मृतिं वक्तुं ब्रह्मवादिनां प्रश्नाउच्यन्ते प्रजापतेः प्राणरूपाः दे-  
वाः यद्यदा पुरुषं विराड्रूपं व्यदधुः संकल्पेनेत्यादितवन्तः तदानीं कविधा कतिभिः प्रकारैः  
व्यकल्पयन् विविधं कल्पितवन्तः अस्य पुरुषस्य मुखं किमासीत् कौ बाहू अभूतां काऊरू  
कौचपादौ उच्येते प्रथमं सामान्यरूपप्रश्नः पश्चात् मुखकनित्यादिना विशेषविषयाः प्रश्नाः ॥ ११ ॥

अथ द्वादशी—

ब्राह्मणोऽस्य मुखमासीद्वाहू राजन्यः कृतः ।  
ऊरुतदस्य यद्वैश्याः पद्भ्यां शूद्रोऽजयत ॥ १२ ॥

ब्राह्मणः । अस्य । मुखम् । आसीत् । बाहू इति । राजन्यः ।  
कृतः । ऊरू इति । तत् । अस्य । यत् । वैश्याः । पद्भ्याम् ।  
शूद्रः । अजायत ॥ १२ ॥



इदानीं पूर्वोक्तप्रश्नानामुत्तराणि दर्शयति अस्य प्रजापतेर्ब्राह्मणो ब्राह्मणत्वजातिविशिष्टः पुरुषो मुखमासीत् मुखादुत्पन्नइत्यर्थः योयं राजन्यः क्षत्रियत्वजातिविशिष्टः सबाहूकृतः बाहु-  
त्वेन निष्पादितः बाहुभ्यामुत्पादितइत्यर्थः तत्तदानीमस्य प्रजापतेः यद्यौ ऊरू तद्रूपोवेश्यः  
संपन्नः ऊरुभ्यामुत्पन्नइत्यर्थः तथास्य पद्भ्यां पादाभ्यां शूद्रः शूद्रत्वजातिमान् पुरुषोजायत इ-  
यं तु मुखादिभ्यो ब्राह्मणादीनामुत्पत्तिः यजुःसंहितायां सप्तमकाण्डे—समुखतस्त्रिवृतं निरमिमीत इ-  
त्यादौ विस्पष्टमात्राता । अतः प्रश्नोत्तरे उभे अपि तत्परत्वेनैव योजनीये ॥ १२ ॥

अथ त्रयोदशी—

चन्द्रमा मनसोजातश्चक्षोः सूर्यो अजायत ।

मुखादिन्द्रश्चाग्निश्च प्राणाद्वायुरजायत ॥ १३ ॥

चन्द्रमाः । मनसः । जातः । चक्षोः । सूर्यः । अजायत । मुखात् ।

इन्द्रः । च । अग्निः । च । प्राणात् । वायुः । अजायत ॥ १३ ॥

यथा दध्याज्यादिद्रव्याणि गवाद्यः पशवः ऋगादिवेदाः ब्राह्मणादयो मनुष्याश्च तस्मा-  
दुत्पन्ना एवं चन्द्रादयो देवा अपि तस्मादेवोत्पन्ना इत्याह प्रजापतेर्वै मनसः सकाशात् चन्द्रमा  
जातश्चक्षोश्चक्षुषः सूर्योऽप्यजायत अस्य मुखादिन्द्रश्चाग्निश्च देवावुत्पन्नौ अस्य प्राणाद्वायुर-  
जायत ॥ १३ ॥

अथ चतुर्दशी—

नाभ्यां आसीदन्तरिक्षं शीर्ष्णो द्यौः समवर्तत ।

पद्भ्यां भूमिर्दिशः श्रोत्रात्तथा लोकोऽनकल्पयन् ॥ १४ ॥

नाभ्याः । आसीत् । अन्तरिक्षम् । शीर्ष्णः । द्यौः । सम् ।

अवर्तत । पद्भ्याम् । भूमिः । दिशः । श्रोत्रात् । तथा ।

लोकान् । अकल्पयन् ॥ १४ ॥

यथा चन्द्रादीन् प्रजापतेर्मनःप्रभृतिभ्यो कल्पयन् तथान्तरिक्षादीन् लोकान् प्रजापतेर्ना-  
भ्यादिभ्यो देवा अकल्पयन् उत्पादितवन्तः एतदेव दर्शयति नाभ्याः प्रजापतेर्नाभेरन्तरिक्षमासीत्

शीर्ष्णः शिरसोद्यौः समवर्ततोत्पन्ना अस्य पत्यां पादाभ्यां भूमिरुत्पन्ना अस्य ओत्राद्दिशज्ज-  
न्ना इति ॥ १४ ॥

अथ पञ्चदशी—

सप्तस्यांसन्परिधयस्त्रिःसप्तसमिधकृताः ।

देवायद्यज्ञतन्वाना अवर्धन् पुरुषं पशुम् ॥ १५ ॥

सप्त । अस्य । आसन् । परिधयः । त्रिः । सप्त । समिधः ।

कृताः । देवाः । यत् । यज्ञम् । तन्वानाः । अवर्धन् । पुरुषम् । पशुम् ॥ १५ ॥

अस्य सांकल्पिकस्य यज्ञस्य गायत्र्यादीनि सप्तच्छन्दांसि परिधय आसन् ऐष्टिकस्याह-  
वनीयस्य त्रयः परिधयः उत्तरवेदिकास्तयः आदित्यश्च सप्तमः परिधिः प्रतिनिधिरूपाः अत-  
एवाग्रायते न पुरस्तात्परिदध्यादित्यादित्योत्सेवोद्यन् पुरस्ताद्दक्षांस्यपहन्तीति । तत एते आदि-  
त्यसंहिताः सप्तपरिधयोत्र सप्तच्छन्दोरूपाः तथा समिधः त्रिःसप्त त्रिगुणिताः सप्तसंख्याका ए-  
कविंशतिः कृताः । द्वादशमासाः पंचतर्षस्य यज्ञमेलोका असावादित्य एकविंशतिः । एते यदार्थाः  
एकविंशतिदारुपुक्तेभ्यस्त्वेन भाविताः यद्यः पुरुषो वैराजोस्ति तं पुरुषं देवाः प्रजापतिमाणेन्द्रि-  
यरूपाः यज्ञं तन्वानाः मानसं यज्ञं कुर्वाणाः पशुमवधन् विराट्पुरुषमेव पशुत्वेन भावितवन्तः  
एतदेवाभिधेत्य पूर्वत्र पुरुषेण हविषेत्युक्तं ॥ १५ ॥

अथ षोडशी—

यज्ञेन यज्ञमयजन्त देवास्तानि धर्माणि प्रथमान्यासन् ।

ते ह नार्कं महिमानं सचन्त्यत्र पूर्वे साध्याः सन्ति देवाः ॥ १६ ॥ १९ ॥

यज्ञेन । यज्ञम् । अयजन्त । देवाः । तानि । धर्माणि । प्रथमानि ।

आसन् । ते । ह । नार्कम् । महिमानं । सचन्त । यत्र ।

पूर्वे । साध्याः । सन्ति । देवाः ॥ १६ ॥ १९ ॥

पूर्वं प्रपंचेनोक्तमर्थं संक्षिप्यात्र दर्शयति देवाः प्रजापतिप्राणरूपाः यज्ञेन यथोक्तेन मान-  
सेन संकल्पेन यज्ञं यथोक्तयज्ञस्वरूपं प्रजापतिमयजन्त पूजितवन्तः तस्मात्पूजनात् तानि प्रसि-  
द्धानि धर्माणि जगद्रूपविकाराणांधारकाणि प्रथमानि मुख्यभूतान्यासन् एतावता सृष्टि-  
प्रतिपादितसूक्तभागार्थः संगृहीतः । अथोपासनतत्फलानुवादकभागार्थः संगृह्यते यत्र यस्मि-  
न्विराट्प्राप्तिरूपे नाके पूर्वं साध्याः पुरातनाविराडुपास्तिसाधकादेवाः सन्ति तिष्ठन्ति सन्नाकं  
विराट्प्राप्तिरूपं स्वर्गं ते महिमानः तदुपासकामहात्मानः सचन्त समवयन्ति प्राप्नुवन्ति ॥ १६ ॥

॥ इत्यष्टमस्य चतुर्थे एकोनविंशोवर्गः ॥ १९ ॥

॥ इति दशमे मण्डले सप्तमोनुवाकः ॥ ७ ॥

अष्टमेनुवाके नव सूक्तानि संजागृवद्भिरिति पंचदशर्चं प्रथमं सूक्तं वीतहव्यपुत्रस्मारुण-  
नान्नआर्षं अग्निदैवत्यं श्रुत्यात्रिष्टुप् शिष्टाजगत्पः तथाचानुक्रान्तं—संजागृवद्भिः पंचो नारुणो-  
वेतहव्यआग्नेयमिति । प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोर्यागतेछन्दसीदं सूक्तं । सूत्रितं च—संजागृव-  
द्भिश्चित्रइच्छिशोर्वसुं नचित्रमहसमिति जागतमिति ।

तत्र प्रथमा—

संजागृवद्भिर्जरमाण इध्यते दमे दमूना इपयन्ति इलस्पदे ।

विश्वस्य होता हविषो वरेण्यो विभुर्विभावा सुपत्वा सखीयते ॥ १ ॥

सम् । जागृवत्क्षितिः । जरमाणः । इध्यते । दमे । दमूनाः ।

इपयन् । इलः । पदे । विश्वस्य । होता । हविषः । वरेण्यः ।

विभुः । विभावा । सुपत्वा । सखीयते ॥ १ ॥

हे अग्ने जागृवद्भिः जागरणशीलैः स्तोतृभिर्जरमाणः स्तूयमानो दमूनाः दममनादान्त-  
मनाः दानमनावा इलस्पदे इलायाः पदे स्थाने उत्तरवेद्यामिषयन्नन्मिच्छन् विश्वस्य सर्वस्य  
हविषो होता वरेण्यो वरणीयो विभुर्व्याप्तः विभावा दीप्तिमान् सुपत्वा शोभनसत्वा भवान् सखी-  
यते सखिन्वमिच्छते यजमानाय समिध्यते सम्प्रदीप्यते ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

सदर्शतुश्रीरतिथिर्गृहेगृह्वनेवनेशिश्त्रियेतक्तवीरिव ।  
जनंजनंजन्योनातिमन्यतेविश्वआक्षेतिविश्योविशंविशम् ॥ २॥

सः । दर्शतुःश्रीः । अतिथिः । गृहेगृहे । वनेवने । शिश्त्रिये ।  
तक्तवीःइव । जनंमजनम् । जन्यः । न । अति । मन्यते ।  
विशः । आ । क्षेति । विश्वः । विशंमविशम् ॥ २ ॥

दर्शतुश्रीदर्शनीयविभूतिरतिथिभूतः सोमिः गृहेगृहे यजमानानां गृहेषु वनेवने सर्वेषु व-  
नेषु च शिश्त्रिये श्रयति । किंच जन्योजनहितः सोमिः जनंजनं सर्वजनं तक्तवीरिव गच्छ-  
न्निव नातिमन्यते नविसृज्य गच्छतीत्यर्थः । तदेव दर्शयति विश्वोविद्ब्रह्मोहितः सोमिः विश्वोम-  
नुष्यानाक्षेति अभिगच्छति । किंच विशंविशं सर्वाविशःप्रजाः अधितिष्ठतीति शेषः ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

सुदक्षोदक्षैःऋतुनासिसृक्तुरग्रेकृविःकाव्येनासिविश्ववित् ।  
वसुर्वसूनाक्षयसित्वमेकइद्यावाचयानिपृथिवीचपुप्यतः ॥ ३ ॥

सुदक्षः । दक्षैः । ऋतुना । असि । सुःऋतुः । अग्रे । कृविः ।  
काव्येन । असि । विश्ववित् । वसुः । वसूनाम् । क्षयसि । त्वम् ।  
एकः । इत् । द्यावा । च । यानि । पृथिवी इति । च । पुप्यतः ॥ ३ ॥

हे अग्रेतुदक्षैर्वलेः सुदक्षः सुपलोसि भवसि किंच ऋतुना कर्मणा सुक्तुः शोभनकर्मा-  
किंच काव्येन मेधाविकर्मणाकविर्मधाव्यसि किंच विश्ववित् सर्वज्ञोसि किंच वसूनां धनानां  
वसुर्वसुपितासि किंच हे अग्रे त्वमेकइदेकएव क्षयसि निवससि किंच द्यावा च पृथिवी च  
द्यावाभूमी यानि वसुनि पुप्यतः संवर्धयतः तेषां दिव्यानां पार्थिवानां च धनानामीशिवइति  
शेषः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

प्र॒जा॒न॒न्न॒ग्ने॒तव॒योनि॑मृ॒त्वि॒य॒मि॒ळा॒या॒स्प॒दे॒घृ॒तव॑न्त॒मा॒स॒दः ।  
आ॒तै॒चि॒कि॒त्रउ॒पसा॑मि॒वेत॑यो॒रे॒पसः॒सूर्य॑स्येव॒र॒श्मयः॑ ॥ ४ ॥

प्र॒जान॑न् । अ॒ग्ने । तव॑ । यो॒निम् । ऋ॒त्वि॒यम् । इ॒ळा॒याः । प॒दे ।  
घृ॒तऽव॑न्तम् । आ । अ॒स॒दः । आ । ते॒ । चि॒कि॒त्रे । उ॒पसा॑म॒इ॒व ।  
ए॒त॒यः । अ॒रे॒पसः॑ । सूर्य॑स्य॒इ॒व । र॒श्मयः॑ ॥ ४ ॥

हे अग्ने तव ऋत्विथं ऋतौ भवं घृतवन्तं घृतेन सहितं योनिं निवासस्थानं इळायास्पदे उत्तरवेद्यां प्रजानन् त्वमासदः आसीदसि किंच ते तव रश्मयः उपसामिव यथोपसामेतयः प्रज्ञाः प्रकाशलक्षणाआगतयोवाः सूर्यस्येव यथा सूर्यस्यारेपसः पापरहितानिर्गतारश्मयोद्दृश्यन्ते तद्ददाचिकित्रे आज्ञायन्ते ॥ ४ ॥

अथ पंचमी—

तव॑श्चि॒योवृ॒र्ष्यस्ये॒ववि॒द्युतं॑श्चि॒त्राश्चि॒कि॒त्रउ॒पसा॑न॒केत॑वः ।  
यदो॑प॒धीर॒भिसृ॑ष्टो॒वना॑नि॒च॒परि॑स्त्वि॒यंचि॒नुपे॑अ॒न्नमा॒स्ये॑ ॥ ५ ॥ २० ॥

तव॑ । श्रि॒यः । वृ॒र्ष्यस्य॑इ॒व । वि॒द्युतः॑ । चि॒त्राः । चि॒कि॒त्रे ।  
उ॒पसा॑म् । न । के॒तवः॑ । यत् । ओ॒प॒धीः । अ॒भि॒सृ॑ष्टः । वना॑नि ।  
च॒ । परि॑ । स्त्वि॒यम् । चि॒नुपे॑ । अ॒न्नम् । आ॒स्ये॑ ॥ ५ ॥ २० ॥

हे अग्ने तव श्रियोरभिलक्षणाविभूतयश्चित्राश्चिकित्रे प्रजायन्ते । तवदृष्टान्तः—स्तोत्रप॒र्यापवर्षितुर्मेघस्य संवन्धिन्योविद्युतउपसां न यथाचोपसां केतवः प्रज्ञानाः तत्स्थाः प्रकाशाः प्रज्ञायन्ते तद्ददित्यर्थः कदेत्यत्राह यद्यदा त्वं ओपधीर्वीहियवाद्यावनान्परण्यानिचाभिसृष्टोद्गुधं विसृष्टः सन् स्वपमात्मनास्येअन्नमदनीयं स्थावरलक्षणं परिचिनुपे परिक्षिपसीत्यर्थः ॥ ५ ॥

॥ इति पंचमस्य चतुर्थे विंशोवर्गः ॥ २० ॥

अथ द्वितीया—

सदर्शत् श्रीरतिथिर्गृहे गृहे वने वने शिश्रियेत क्व वीरिव ।

जनं जनं जन्मो नातिमन्यते विश आक्षेति विशो विशम् ॥ २ ॥

सः । दर्शत् श्रीः । अतिथिः । गृहे गृहे । वने वने । शिश्रिये ।

तक्व वीः इव । जनं जनम् । जन्मः । न । अति । मन्यते ।

विशः । आ । क्षेति । विश्यः । विशम् विशम् ॥ २ ॥

दर्शत् श्रीदर्शनीयविभूतिरतिथिभूतः सोमिः गृहे गृहे यजमानानां गृहेषु वने वने सर्वेषु व-  
नेषु च शिश्रिये श्रयति । किंच जन्मोजनहितः सोमिः जनं जनं सर्वजनं तक्व वीरिव गच्छ-  
न्निव नातिमन्यते न विसृज्य गच्छतीत्यर्थः । तदेव दर्शयति विशो विशो ह्योहितः सोमिः विशो म-  
नुष्यानां क्षेति अभिगच्छति । किंच विशं विशं सर्वा विशः प्रजाः अधिविद्यतीति शेषः ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

सुदक्षो दक्षैः क्रतुनासि सुक्रतुरग्ने कृविः काव्येनासि विश्ववित् ।

वसुर्वसूनां क्षयसि त्वमेक इद्यावा च यानि पृथिवी च पुष्यतः ॥ ३ ॥

सुदक्षः । दक्षैः । क्रतुना । असि । सुक्रतुः । अग्ने । कृविः ।

काव्येन । असि । विश्ववित् । वसुः । वसूनाम् । क्षयसि । त्वम् ।

एकः । इत् । द्यावा । च । यानि । पृथिवी इति । च । पुष्यतः ॥ ३ ॥

हे अग्ने त्वं दक्षैर्वरैः सुदक्षः सुचन्द्रोऽसि भवसि किंच क्रतुना कर्मणा सुक्रतुः शोभनकर्मा-  
किंच काव्येन मेधाविकर्मणा कविर्मेधाव्यसि किंच विश्ववित् सर्वज्ञोऽसि किंच वसूनां धनानां  
वसुर्वासयितासि किंच हे अग्ने त्वमेक इदेक एव क्षयसि निवससि किंच द्यावा च पृथिवी च  
द्यावाभूमी यानि वसुनि पुष्यतः संवर्धयतः तेषां दिव्यानां पार्थिवानां च धनानामीक्षिष्यति  
शेषः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

प्र॒जा॒न॒त्र॒ग्ने॒तव॒योनि॑मृ॒त्वि॒य॒मि॒ळा॒या॒स्प॒दे॒घृ॒तव॑न्त॒मास॑दः ।  
आ॒ते॒चि॒कि॒त्रउ॒पसा॑मि॒वेत॑यो॒रेप॑सः॒सूर्य॑स्येव॒रश्म॑यः ॥ ४ ॥

प्र॒जान॑न् । अ॒ग्ने । तव॑ । यो॒निम् । ऋ॒त्वि॒यम् । इ॒ळा॒याः । प॒दे ।  
घृ॒तव॑न्तम् । आ । अ॒स॒दः । आ । ते । चि॒कि॒त्रे । उ॒पसा॑म॒इव॑ ।  
ए॒तयः॑ । अ॒रे॒पसः॑ । सूर्य॑स्य॒इव॑ । र॒श्मयः॑ ॥ ४ ॥

हे अग्ने तव ऋत्विगं ऋतौ भवं घृतवन्तं घृतेन सहितं योनिं निवासस्थानं इळायास्पदे उत्तरवेधां प्रजानन् त्वमासदः आसीदसि किंच ते तव रश्मयः उपसामिव यथोपसामितयः प्रज्ञाः प्रकाशवक्षणाआगतयोवा सूर्यस्येव यथा सूर्यस्यारेपसः पापरहितानिर्गतारश्मयोदृश्यन्ते तद्वदाचिकित्रे आज्ञायन्ते ॥ ४ ॥

अथ पंचमी—

तव॒श्रि॒योव॑र्ष्य॒स्येव॑वि॒द्युत॑श्चि॒त्राश्चि॒कि॒त्रउ॒पसा॑न॒केत॑वः ।  
यदो॒प॒धीर॒जि॒सृष्टो॒वना॑नि॒च॒परि॑स्व॒यंचि॒नुपे॑अ॒न्नमा॒स्ये॑ ॥ ५ ॥ २० ॥

तव॑ । श्रि॒यः । व॑र्ष्य॒स्य॒इव॑ । वि॒द्युतः॑ । चि॒त्राः । चि॒कि॒त्रे ।  
उ॒पसा॑म् । न । के॒तवः॑ । यत् । ओ॒प॒धीः । अ॒जि॒सृष्टः॑ । वना॑नि ।  
च॒ । परि॑ । स्व॒यम् । चि॒नुपे॑ । अ॒न्नम् । आ॒स्ये॑ ॥ ५ ॥ २० ॥

हे अग्ने तव श्रियोरश्मिलक्षणाविभूतयश्चित्राश्चिकित्रे प्रजायन्ते । तत्रदृष्टान्तः—स्तोत्रप॒र्यापव॑र्षितुर्मेघस्य संरन्ध्रिन्योविद्युतउपसां न यथाचोपसां केतवः प्रज्ञानाः तत्स्थाः प्रकाशाः प्रज्ञायन्ते तद्वदित्यर्थः कदेत्यत्राह यद्यदा त्वं ओपधीर्वीहिमवाद्यावनान्यरण्यानिचाभिस्तृष्टोदग्धुं विसृष्टः सन् स्वयमात्मनास्येअन्नमदनीयं स्थावरलक्षणं परिचिनुपे परिक्षिपसीत्यर्थः ॥ ५ ॥

॥ इति पंचमस्य चतुर्थे विंशोवर्गः ॥ २० ॥

अथ षष्ठी—

तमोपधीर्दधिरेगर्भमृत्विद्यंतमापोअग्निर्जनयन्तमातरः ।

तमित्समानं वनिनश्च वीरुधोन्तर्वतीश्च सुर्वते च विश्वहा ॥ ६ ॥

तम् । ओपधीः । दधिरे । गर्भम् । ऋत्विद्यम् । तम् । आपः ।

अग्निम् । जनयन्त । मातरः । तम् । इत् । समानम् । वनिनः ।

च । वीरुधः । अन्तःसर्वतीः । च । सुर्वते । च । विश्वहा ॥ ६ ॥

ऋत्विद्यं ऋतो मातं गर्भं गर्भभूतं चं प्रकृतमग्निं ओपधीरोपधोदधिरे धारयन्ति तमेवाग्निं मातरोधारकत्वेन मातृस्थानीया आपश्च जनयन्त जनयन्ति किंच वनिनो वनस्पतयश्च समानं गर्भभावेन प्रवेशात्स्वतुल्यं तमित्समेवाग्निं जनयन्ति किंच तमेवाग्निमन्तर्वतीर्गर्भदत्तो वीरुधोपधयश्च विश्वहा सर्वदा सुर्वते जनयन्ति ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी—

वातोपधूतइपितोवशौअनुतृपुयदन्नावेविपद्वितिष्ठसे ।

आतेयतन्तेरथ्योइयथापृथक्शर्धीस्पग्नेअजराणिधक्षतः ॥ ७ ॥

वातइउपधूतः । इपितः । वशान् । अनु । तृपु । यत् । अन्ता ।

वेविपत् । विइतिष्ठसे । आ । ते । यतन्ते । रथ्यः । यथा ।

पृथक् । शर्धीसि । अग्ने । अजराणि । धक्षतः ॥ ७ ॥

हे अग्ने त्वं यद्यदा वातोपधूतोवायुना कंपितोवशान् कान्तान् वनस्पतीन् अनु प्रति तृपु क्षिप्रमिपितः प्रेरितश्च सन् अन्नाजदनीयानि वनस्पत्यादीनि स्थावरणि वेविपत् व्याप्नुवन् वि तिष्ठसे इतस्ततोमच्छसि तदानीं धक्षतः काष्ठानिदह्यः ते दह्य अजराणि जरासहितानि शर्धीसि तेजांसि यथा रथ्योरथिनस्तद्वत् पृथक् पृथगायतन्ते आगच्छन्ति ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

मेधाकारंविदथस्यप्रसाधनमग्निहोतारंपरिभूतमंमतिम् ।

तमिदर्भहविष्यासमानमित्तमिन्महेष्टंतेनान्यत्त्वत् ॥ ८ ॥



मेधाकारम् । विदथस्य । प्रसाधनम् । अग्निम् । होतारम् ।  
परिभूतमम् । मतिम् । तम् । इत् । अर्भे । हविर्धि । आ । समानम् ।  
इत् । तम् । इत् । महे । वृणते । न । अन्यम् । त्वत् ॥ ८ ॥

मेधाकारं प्रज्ञायाः कर्तारं विदथस्य यज्ञस्य प्रसाधनं प्रकर्षेण साधकं होतारं देवानामा  
ह्वतारं परिभूतममतिशयेन शत्रूणां परिभावितां मतिं मन्तारं यं त्वामग्निं ययं वृणीमह इति  
शेषः तमित्तमेवाग्निमर्भेत्प्रेहविषिचरुपुरोडाशादिके हविषि समानमित् सहैव ऋत्विजः आवृण  
ते प्रार्थयन्ते महेमहत्तिसोमात्मके हविष्यपि तमित्तमेवाग्निवृणते त्वत् त्वत्तोऽन्यमतिरिक्तं  
देवं न वृणते ॥ ८ ॥

अथ नवमी—

त्वामिदन्नवृणते त्वाद्यवो होतारमग्ने विदथे पुवेधसः ।  
यद्वेवयन्तो दधति प्रयांसि ते हविष्मन्तो मनवो वृक्तवर्हिषः ॥ ९ ॥

त्वाम् । इत् । अर्भे । वृणते । त्वाद्यवः । होतारम् । अग्ने ।  
विदथेपु । वेधसः । यत् । देवयन्तः । दधति । प्रयांसि । ते ।  
हविष्मन्तः । मनवः । वृक्तवर्हिषः ॥ ९ ॥

हे अग्ने होतारे देवानामाह्वतारं अग्निं त्वामिदं त्वामेव त्वाद्यवस्तत्कामाद्यवेधसः कर्मणां  
कर्तारं ऋत्विजः अत्रास्मिन् लोके विदथेपु यज्ञेषु वृणते प्रार्थयन्ति कदेत्यत्राह यद्यदा देवयन्तो-  
देवान् यदुमिच्छन्तो वृक्तवर्हिषः छिन्नवर्हिषो हविष्मन्तः संस्कृतहविष्काः सहविष्कामनवो मनु-  
ष्या ऋत्विजस्ते तुभ्यं प्रयांसि हवींषि दधति धारयन्ति प्रयच्छन्तीत्यर्थः ॥ ९ ॥

अथ दशमी—

तवाग्ने होतारं तव पोत्रमृत्विधं तव नेष्टृत्वमग्निर्दत्तायतः ।  
तव प्रशास्त्रं तव ध्वरीयसि ब्रह्माचारिणो गृहपतिश्च नोदमे ॥ १० ॥ १२ ॥

तव । अग्ने । होत्रम् । तव । पोत्रम् । ऋत्विग्यम् । तव । नेष्ट्रम् ।  
 त्वम् । अग्रित् । ऋत॒इयुतः । तव । प्र॒शशास्त्रम् । त्वम् । अध्व॒रि॒इय॒सि ।  
 ब्र॒ह्मा । च । अ॒सि । गृ॒हृ॒हर्ष॒तिः । च । नः । दमे ॥ १० ॥ २१ ॥

हे अग्ने तव होत्रं होत्रकर्म त्वया विना तस्याभावात् किंच तवैव ऋत्विग्यं कर्तौ भवं  
 प्राप्नानुष्ठानकालं पोत्रं पोत्रकर्म त्वया विना तस्याप्यभावात् किंच तवैव नेष्ट्रं नेष्ट्रकर्म किंच  
 ऋतापतः ऋतं यज्ञं कर्तुमिच्छतोयजमानस्य त्वमेवाग्निर्नान्यः कश्चिद् । किंच तव प्रशा-  
 स्त्रकर्म किंच हे अग्ने त्वमेवाध्वरीयसि अध्वरं यज्ञं कर्तुमिच्छसि तव हेतुत्वात्त्वत्कर्तृत्वं किंच  
 त्वमेव ब्रह्मासि त्वं विना तस्याभावात् किंचनोस्माकं दमे गृहे गृहपतिर्यजमानोसि त्वया  
 विनास्मार्कं यजमानत्वाभावात् ॥ १० ॥

॥ इत्यष्टमस्य चतुर्थे एकविंशोवर्गः ॥ २१ ॥

अथैकादशी—

यस्तुभ्यमग्ने अमृताय मर्त्यः समिधा दाशदुतवाह्विष्कृति ।  
 तस्य होता जवसि यासि दूत्यं ब्रूये यजस्य ध्वरीयसि ॥ ११ ॥  
 यः । तुभ्यम् । अग्ने । अमृताय । मर्त्यः । सम॒इउ॒धा । दा॒शत् । उ॒त ।  
 वा । ह॒विः॒ऽकृ॒ति । तस्य॑ । हो॒ता । ज॒व॒सि । या॒सि । दू॒त्यम् ।  
 उ॒प । ब्रू॒ये । य॒ज॒सि । अध्व॒रि॒इय॒सि ॥ ११ ॥

हे अग्ने अमृताय मरणधर्मरहिताय तुभ्यं योमर्त्योऽमृत्युः समिधा समिधं सुपांस्तुष्टुगि-  
 त्पाकारः दाशव ददाति प्रयच्छति उतवा अपिवा हविष्कृति हविषां रुदकरणं यस्मिन्सह-  
 विष्कृत् तस्मिन् यज्ञे हवींषि ददातीति संस्क्रुवं यस्मिन् यद्यज्ञमनुतिष्ठतीति शेषः । अस्य मनु-  
 ष्यस्य होता देवानामाह्वाता जवसि । किंच त्वं दूत्यं देवान् पति दूतकर्म कर्तुं यासि गच्छसि  
 किंच त्वं ब्रह्मा भूत्वास्मिन्कर्मणि युष्मभ्यमिमानि हवीषि यजमानेन प्रहितानोत्पुपूये उपक-  
 म्य ब्रवीषि किंच त्वं यजसि यजमानोभूत्वा देवेभ्यो हवींषि ददासि किंच त्वं यथा पूर्वोक्त  
 प्रकारेणाध्वरीयसि अध्वर्युरिवाचरमि अन्यथा यज्ञं कर्तुमिच्छसि ॥ ११ ॥

अथ द्वादशी—

इ॒माअ॑स्मै॒म॒त॒यो॒वाचो॑अ॒स्मदाँ॑क्चो॒गिरः॑सु॒ष्टुत॒यःस॑म॒ग्मत ।  
व॒सू॒यवो॒वस॑वेजा॒तवै॑दसे॒वृ॒द्धासु॑चि॒वर्ध॑नो॒यासु॑चा॒कन॑त् ॥ १२ ॥  
इ॒माः । अ॒स्मै । म॒त॒यः । वाचः॑ । अ॒स्मत् । आ । ऋचः॑ । गिरः॑ ।  
सु॒ष्टुत॒यः । स॒म् । अ॒ग्म॒त् । व॒सू॒यवः॑ । वस॑वे । जा॒तवै॑दसे ।  
वृ॒द्धासु॑ । चि॒त् । वर्ध॑नः । यासु॑ । चा॒कन॑त् ॥ १२ ॥

जातवेदसे जातप्रज्ञाय वसवे वासपित्रेस्माअग्नये मतयः पूजयिष्यः इमावाचोवसूयवो-  
स्मदर्थं धनकामाः सत्यः अस्मदस्मत्तो निर्गत्यासमग्मताभिमुख्येन संगच्छन्ते तमिममग्निमीण-  
यत्नित्यर्थः काः पुनस्ताः सुष्टुतयः शोभनस्तुतिरूपाक्चोक्तात्मिकागिरोवाचः तथा यासु वृ-  
द्धासु चित् स्वतएव प्रवृद्धास्वपि वर्धनः पुनरपि वर्धयिता सन् अग्निश्चाकनत् स्तोतृन् काम-  
यते इमामतयइत्यन्वयः ॥ १२ ॥

अथ त्रयोदशी—

इ॒मां॑प्र॒ज्ञाय॑सु॒ष्टुति॑नवी॒यसी॑वो॒चेय॑म॒स्माउ॑श॒तेशृ॑णोतु॒नः ।  
भू॒याअ॑न्त॒राहृ॒दिस्य॑नि॒स्पृशे॑जा॒येव॑प॒त्यु॒शती॑सु॒वासाः॑ ॥ १३ ॥  
इ॒माम् । प्र॒ज्ञाय॑ । सु॒ष्टुति॑म् । नवी॒यसी॑म् । वो॒चेय॑म् । अ॒स्मै ।  
उ॒श॒ते । शृ॑णोतु॒ः । नः । भू॒याः । अ॒न्त॒रा । हृ॒दि । अ॒स्य ।  
नि॒स्पृशे॑ । जा॒याइ॑व । प॒त्ये । उ॒श॒ती । सु॒वासाः॑ ॥ १३ ॥

प्रज्ञाय पुराणायोक्ते स्तोत्रं कामयमानायास्माअग्नये नवीयसीं नवतरामन्यैरकृतपूर्वा  
सुष्टुतिं वोचेयमहंवक्ष्यामि सोमिरस्मदीयां स्तुतिं शृणोतु किंचाहमस्याग्नेर्हृदि हृदये तत्राप्यन्त-  
रा मध्ये निस्पृशे संस्पृशनाय गुणैरनुरंजनायेत्यर्थः भूयाः भूयासं व्यत्ययने मध्यमः अग्नेर्हृ-  
दिस्पृगहं स्यामित्यर्थः । अथवा मम सुष्टुतेरनुप्रवेष्टा भवेति योज्यं समानं अन्यत् । तत्रदृष्टान्तः—  
पत्येपत्युर्हृदयस्य मध्ये सुवासाः शोभनवस्त्रादिना मंडिता जाया उशती कामयमाना जाया  
इष्टतमा भवति तद्वदित्यर्थः ॥ १३ ॥

अथ चतुर्दशी—

यस्मिन् अश्वासऋषभासं उक्षणो वशा मेपा अ वसृष्टास आहुताः ।  
कीलालपे सोमं पृष्ठाय वेधसे हृदामर्तिजनये चारुमग्रये ॥ १४ ॥

यस्मिन् । अश्वासः । ऋषभासः । उक्षणः । वशाः । मेपाः ।  
अ वसृष्टासः । आहुताः । कीलालपे । सोमं पृष्ठाय ।  
वेधसे । हृदा । मर्तिम् । जनये । चारुम् । अग्रये ॥ १४ ॥

यस्मिन्नग्नौ उक्षणः वासपूर्वस्य निगम इति दीर्घविकल्पः ते च न समर्थो अश्वासोऽश्वाः ऋष-  
भासोऽवृषभाश्च वशाः स्वभाववन्धाश्च मेपाश्चावसृष्टासो देवतार्थमवसृष्टाः परित्यक्ताः सन्तोऽव-  
मेधे आहुता आभिमुख्येन हुता भवन्ति कोलालपे सौभाग्यां सुरां पिबते कीलालमित्युदकना-  
मस्तु पाठात् उदकं पिबते सोमपृष्ठाय सोमयुक्तः पृष्ठः उपरिभागो यस्य तस्मै सोमपृष्ठाय वेधसे  
विधाधे तस्या अग्रये हृदा हृदयेन चारुं कल्याणीं मर्तिं स्तुतिं जनये जनयाम्युत्पादयामि ॥ १४ ॥

अथ पंचदशी—

अहांव्यग्रे हविरास्येते सुचीव घृतं चम्बीव सोमः ।  
वाजसनिं रयिमस्मे सुवीरं प्रशस्तं धेहियशसं बृहन्तम् ॥ १५ ॥ २२ ॥

अहांवि । अग्रे । हविः । आस्ये । ते । सुचिः सुचिः । घृतम् ।  
चम्बिः सुचिः । सोमः । वाजसनिम् । रयिम । अस्मे इति ।  
सुवीरम् । प्रशस्तम् । धेहि । यशसम् । बृहन्तम् ॥ १५ ॥ २२ ॥

हे अग्रे ते तवास्ये मुखे हविः परोडाशादिहविरस्माभिरहांवि सवतं प्रक्षिप्यते तव दृष्टान्तौ—  
घृतमाज्यं सुचीव यथा सुचिः । चम्बीव सोमः यथा चमसे सोमः तद्वदित्यर्थः । तथा त्वं वाज-  
सनिं अन्नस्य दातारं सुवीरं शोभनपुत्रोपेतं प्रशस्तं सुवर्णादिकं यशसं यशस्विनं कीर्तिमन्तं  
बृहन्तमपरिमितं महान्तं वा रयिं रमणीयं धनमस्मभ्यं धेहि देहि ॥ १५ ॥

॥ इत्यष्टमस्य चतुर्थे द्वाविंशोऽवर्गः ॥ २२ ॥

यज्ञस्येति पंचदशार्चद्वितीयं सूक्तं मनोः पुत्रस्य शार्यातस्यायं जागतं बहुदेवताकं तथाचानुक्रान्तं—यज्ञस्य शार्यातोमानवो वैश्वदेवं तु जागतमिति । चातुर्विंशिके आरंभणीयेहनि वैश्वदेवशस्त्रे इदं वैश्वदेवनिविद्धानं । सूत्रितं च—तेहिवावापृथिवी यज्ञस्यवोरथ्यमिति । पृष्ठचाभिप्लवपडहयोर्द्वितीयेहन्यपीदं वैश्वदेवनिविद्धानं चातुर्विंशिकेन तृतीयसवनमिति सूत्रकृदादिष्टत्वात् ।

तत्र प्रथमा—

यज्ञस्यवोरथ्यं विश्वपतिं विशां होतारमक्तोरतिथिं विभावसुम् ।  
शोचञ्छुष्कांसु हरिणीपुजर्भुरदृपाकेतुर्यजतोद्यामशायत ॥ १ ॥  
यज्ञस्य । वः । रुथ्यम् । विश्वपतिम् । विशाम् । होतारम् । अक्तोः ।  
अतिथिम् । विभाऽवसुम् । शोचन् । शुष्कांसु । हरिणीपु ।  
जर्भुरत् । दृपा । केतुः । यजतः । द्याम् । अशायत ॥ १ ॥

हे देवावोयूयं यज्ञस्य रथ्यं नेतारं विश्वपतिं मनुष्याणां पालकं स्वामिनं वा विशां देवानां होतारं अक्तोरात्रेरतिथिमतिधिभूतं विभावसुं विविधदीप्तिधनमग्निं परिचरतेति शेषः शुष्कांसु शुष्कभूतास्योपधीषु शोचन् ज्वलन् हरिणीषु हरितवर्णास्वाद्वास्वोपधीषु जर्भुरत् भक्षयन् कुटिलं गच्छन् वा वृषा कामानां वर्पिता केतुः प्रज्ञापको यजतो यष्टव्योऽग्निः द्यां दिवमशायत प्रतिशेते ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

इममञ्जस्पामुभये अरुणवतधर्माणमग्निं विदथस्यसाधनम् ।  
अक्तुनयहमुपसः पुरोहितं नूनपातमरुपस्यं निंसते ॥ २ ॥  
इमम् । अञ्जस्पाम् । उभये । अरुणवत् । धर्माणम् । अग्निम् ।  
विदथस्य । साधनम् । अक्तुम् । न । यहम् । उपसः ।  
पुरोहितम् । तनून् नूनपातम् । अरुपस्यं । निंसते ॥ २ ॥

उभये देवमनुष्याञ्जसां अञ्जसारक्षकं धर्माणं धारयितारमिममग्निं विदथस्य यज्ञस्य साधनं साधयितारमरुणवताकुर्वत किंचारुपस्यारोचमानस्य वायोस्तेनूनपातं पुत्रं यहुमहान्तं पुरोहितमिममग्निं उपसतः अक्तुं न स्वरश्मिभीरञ्जकमादित्यमिव निंसते चुंबयन्ति आश्रयन्तइत्यर्थः ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

व॒ल्ल॒स्य॒नी॒था॒वि॒प॒णेश्व॑म॒न्महे॒व॒या॒अ॒स्य॒प्र॒हु॒ता॒आ॒सु॒रत्त॑वे ।  
य॒दा॒घो॒रा॒सो॒अ॒मृ॒त॒न्व॒मा॒श॒ता॒दि॒ज्जन॑स्य॒दैव्य॑स्य॒चर्कि॑रन् ॥ ३ ॥

वद् । अ॒स्य । नी॒था । वि । प॒णोः । च । म॒न्महे॑ । व॒याः । अ॒स्य ।  
प्र॒हु॒ताः । आ॒सुः । अ॒त्त॑वे । य॒दा । घो॒रा॒सः । अ॒मृ॒त॒इ॒त्वम् ।  
आ॒श॒त । आ॒त् । इ॒त् । ज॒न॑स्य । दै॒व्य॑स्य । च॒र्कि॑रन् ॥ ३ ॥

विपणेरस्माभिर्विविधं पणिव्यस्य स्तुत्यस्पाशेः नीथा नीथान्यस्मत्संबन्धीनि यत्तानानि वद् सत्यानि स्युरिति मन्महे वयं कामयामहे । किंचास्याग्नेर्वया अस्मदीया अजाहुतपोत्तवे भक्षणाय प्रहुता आसुः भवेयुरिति कामयामहे किंच यदा यस्मिन्काले घोरासो घोराभयंकरा-  
अग्नेर्ज्वाला अमृतत्वमविनाशत्वमाशन प्राप्नुवन्ति आदिदन्तरमेवास्माकमृतिजो दैव्यस्य देवेषु भवस्य जनस्याग्नेरर्थाय चर्किरन् प्रकिरेयुरग्नौ हवींषि पक्षिपेषुरित्यर्थः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

ऋ॒त॒स्य॒हि॒प्र॒सि॒ति॒द्यौ॑रु॒रु॒व्य॒चो॒न॒मो॒म॒ह्यं॒॑र॒मं॒तिः॒प॒नी॒य॒सी ।  
इ॒न्द्रो॒मि॒त्रो॒वरु॑णः॒संचि॑कि॒त्रिरे॒थो॒भगः॑ स॒वि॒ता॒पू॒त॒द॒क्ष॒सः॑ ॥ ४ ॥

ऋ॒त॒स्य॑ । हि॒ । प्र॒सि॒तिः । द्यौः । उ॒रु । व्य॒चः । न॒मः । म॒ही ।  
अ॒र॒मं॒तिः । प॒नी॒य॒सी । इ॒न्द्रः । मि॒त्रः । वरु॑णः । स॒म् ।  
चि॒कि॒त्रिरे॑ । अ॒थो इ॒ति । भ॒गः । स॒वि॒ता । पू॒त॒द॒क्ष॒सः॑ ॥ ४ ॥

ऋतस्य यज्ञस्य संबन्धिनमेनमाग्निं प्रति प्रसितिविस्तृता द्यौरुविस्तीर्णं व्यचोव्याप्तम-  
न्तरिक्षं च पनीयसी स्तुत्यतरा अरमतिः पर्यन्तरहिता मही पृथिवी च नमोनमनं कुर्वन्तीति शे-  
पः अथापि च एनमाग्निं इन्द्रोमित्रश्च वरुणश्च भगश्च सविता पूतदक्षसः शुद्धबलाएते देवाएन-  
माग्निं संचिकित्रिरे ज्यैष्ठ्यायसंजानते ॥ ४ ॥

अथ पंचमी—

प्ररुद्रेणययिनायन्तिसिन्धवस्तिरोमहीमरमर्तिदधन्विरे ।  
येभिःपरिज्मापरियञ्जुरुज्जयोविरोरुवज्जठरेविश्वमुक्षते ॥ ५ ॥ २३ ॥

प्र । रुद्रेण । ययिना । यन्ति । सिन्धवः । तिरः । महीम् ।  
अरमर्तिम् । दधन्विरे । येभिः । परिज्मा । परियन् । उरु ।  
ज्ययः । वि । रोरुवत् । जठरे । विश्वम् । उक्षते ॥ ५ ॥ २३ ॥

सिन्धवः स्यन्दनशीला आपोययिना गमनशीलेन रुद्रेण रुद्रपुत्रेण मरुद्गणेन सह प्रयन्ति ।  
अथ बहुवदाह—तेमी मरुतो रमर्ति रमतिर्विरामोवसानं तद्रहिता अपर्यन्ता महीं पृथिवीं तिरः  
दधन्विरे तिरस्कुर्वन्तीत्यर्थः परिज्मापरितोगन्तेन्द्रः परियन् परितोगच्छन् येभियैर्मरुद्गणैः स-  
होरुज्जयो बहुवेगं करोतीति शेषः किंच जठरेन्तरिक्षे रोरुवत् शब्दं कुर्वन् पर्जन्योयैर्मरुद्गणैः सह  
विश्वं भुवनमुक्षते सिंचते ॥ ५ ॥

॥ इत्यष्टमस्य चतुर्थे त्रयोविंशोऽवर्गः ॥ २३ ॥

अथ षष्ठी—

क्राणारुद्रामरुतोविश्वरुक्पयोदिवश्येनासोअसुरस्यनील्यः ।  
तेभिश्चप्रेवरुणोमित्रोअर्यमेन्द्रोदेवेभिर्र्वशोभिर्वशः ॥ ६ ॥

क्राणाः । रुद्राः । मरुतः । विश्वरुक्पयः । दिवः । श्येनासः ।  
असुरस्य । नील्यः । तेभिः । चप्रे । वरुणः । मित्रः ।  
अर्यमा । इन्द्रः । देवेभिः । अर्वशोभिः । अर्वशः ॥ ६ ॥

असुरस्य मेघस्य नील्यः आवासभूताद्विबोन्तरिक्षस्य संवन्धिन्ः श्येनासः श्येनाः शंसनी-  
यगतयोविश्वरुष्टयोव्याप्तमनुष्यारुद्रारुद्रपुत्रायैवस्तः क्राणाः स्वाविकारकर्मणि कुंवाणा आ-  
सतइति शेषः तेभिस्तैरवशेभिरश्ववद्भिः सोमवद्भिर्वा देवेभिर्देवैः सहावशोश्ववान् सोमवान्  
वेन्द्रश्चेपश्यति वरुणश्च मित्रश्चार्यमाच सोमवद्भिर्मरुद्भिः सह पश्यन्ति ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी—

इन्द्रेभुजंशशमानासआशतसूरोदृशीकेवृषणश्चपौस्त्ये ।  
प्रयेन्वस्यार्हणाततक्षिरेपुजंवर्जंनृपदनेपुकारवः ॥ ७ ॥

इन्द्रे । भुजंम् । शशमानासः । आशत । सूरः । दृशीके ।  
वृषणः । च । पौस्त्ये । प्र । ये । नु । अस्य । अर्हणा ।  
ततक्षिरे । युजंम् । वर्जंम् । नृपदनेषु । कारवः ॥ ७ ॥

ये शशमानासः शशमानाः शंसमानाः स्तोतारः इन्द्रे स्तुते सति भुजं पालनमाशत प्रामुवन्ति  
सूरः सूर्ये स्तुते सति दृशीके दर्शनं सर्ववस्तुविषयं प्रामुवन्ति वृषणोवर्धितरीन्द्रे स्तुते पौस्त्ये पौत्यं  
बलं च प्रामुवन्ति किञ्च कारवः स्तोतारः अस्योद्वस्यार्हणा पूजनानि नु क्षिपं ततक्षिरे प्रवृष्टानि  
कुर्वन्ति ते स्तोतारोनृपदनेषु नरः वर्द्धत्वेन येषु सीदन्ति तिष्ठन्ति तेषु यत्तेषु युजं सहाय-  
मिन्द्रस्य वर्जं प्रामुवन्ति ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

सूरश्चिदाहरितोअस्परिरमदिन्द्रादाकाभिन्द्रयतेतवीयसः ।  
भीमस्यवृष्णोजठसंदभिश्चसोदिवेदिवेसहृरिस्तृचवाधितः ॥ ८ ॥

सूरः । चित् । आ । हरितः । अस्य । रीरमत् । इन्द्रात् । आ ।  
कः । चित् । जयते । तवीयसः । भीमस्य । वृष्णः । जठरात् ।  
अभिश्चवसः । दिवेदिवे । सहृरिः । स्तृच । अवाधितः ॥ ८ ॥



सूरः सूर्योप्यस्येन्द्रस्य परमेश्वरस्य परमात्मनः आज्ञां परिपालयितुं मन्वानोऽहरितोऽश्वान्  
प्रेरयतीति शेषः प्रेरयन्ध्वनिं आरीरमत् आभिमुख्येन रमति यः कश्चिद्देवोऽपि सृष्टौ भयते वि-  
भेति सदेवः तवीयसः प्रवृद्धात् इन्द्रात्परमात्मनोऽभयादेव विभेति । तथाच तैत्तिरीयैः पठितं—  
भीषास्माद्वातः पवतइत्यादिना । किंच वृष्णाः कामानां वर्षितुर्भीषस्य सर्वभयंकरस्य परमात्मनो-  
दिवेद्विवेन्वहमभिष्वसः आभिमुख्येन श्वसतः जठरादुदरादन्तरिक्षात् सहुरिः सहनशीलः सन्  
बाधितोवाधारहितः स्तन्न स्तनयति शब्दं करोति ॥ ८ ॥

अथ नवमी—

स्तोमं वो अच रुद्राय शिक्से क्षयद्दीराय नमसादिदिष्टन ।

येभिः शिवः स्वर्वा एव यावन्निर्दिवः सिपक्तिस्वयं शानिकामभिः ॥ १ ॥

स्तोमम् । वः । अच । रुद्राय । शिक्से । क्षयत्स्वर्वाय । नमसा ।

विदिष्टन । येभिः । शिवः । स्वर्वान् । एव यावन्निभिः । दिवः ।

सिपक्ति । स्वयं शानः । निकामभिः ॥ १ ॥

एव यावन्निर्भवेरागच्छद्भिर्येभिः मरुद्भिः सह स्ववान् ज्ञातिमान् स्वयं शानः स्वभूगकी-  
र्तिः शिवः सुखकरः परमेश्वरो दिवोऽष्टलोकात् यजमानान् सिपक्तिं सेवते हे ऋत्विजो यमया-  
स्मिन्यागे निकामभिर्नियताभिलाषैः तैर्मरुद्भिः सहिताय क्षयद्दीराय क्षितशत्रवे शिक्से रणे श-  
क्ताय रुद्राय नमसा नमस्कारेण वा सह स्तोमं स्तोत्रं दिदिष्टन दिशत सृजत गमयतेत्यर्थः ॥ १ ॥

अथ दशमी—

तेहि प्रजाया अमरन्त विश्रवो बृहस्पतिर्दृपभः सोमं जामयः ।

यज्ञैरथर्वा प्रथमो विधारय देवादक्षैर्भृगवः संचिक्चिरे ॥ १० ॥ २४ ॥

ते । हि । प्रजायाः । अमरन्त । वि । श्रवः । बृहस्पतिः । दृपभः ।

सोमं जामयः । यज्ञैः । अथर्वा । प्रथमः । वि । धारयत् । देवाः ।

दक्षैः । भृगवः । सम् । चिक्चिरे ॥ १० ॥ २४ ॥

हि यस्मात् कारणात् वृषभः कामानां वर्षिता बृहस्पतिः सोमजामयोन्येतोमबन्धुकास्ते विश्वे देवाः प्रजायाऽअर्थाय श्रवोन् व्यभरन्त विभरन्ति वृष्टिद्वारेण पोषयन्ति तस्मात्कारणात्तासां प्रजानां मध्ये अथर्वानाम ऋषिः प्रथमः प्रथममेव क्रियमाणैर्यज्ञैर्विधारयत् देवान् कर्म योग्यान् विधृतान् अकरोत् । तत्रनिगमः—यज्ञैरथर्वामथमः पथस्तर्त इति । अथ दक्षैर्वंशैः सह देवा विश्वे भृगवोऽक्रमश्च संचिकिचिरे अथर्वणाकृतं यज्ञं गत्वा पशून् संज्ञातवन्तः ॥ १० ॥

॥ इत्यष्टमस्य चतुर्थे चतुर्विंशोऽवर्गः ॥ २४ ॥

अथैकादशी—

तेहिद्यावापृथिवीभूरिरेतसानराशंसंश्चतुरङ्गोयमोर्दितिः ।

देवस्त्वष्टाद्रविणोदाक्रभुक्षणःप्ररोदसीमरुतोविष्णुरर्हिरे ॥ ११ ॥

ते इति । हि । द्यावापृथिवी इति । भूरिरेतसा । नराशंसः ।

चतुःङ्गः । यमः । अर्दितिः । देवः । त्वष्टा । द्रविणः । उदाः ।

क्रभुक्ष्णः । प्र । रोदसी इति । मरुतः । विष्णुः । अर्हिरे ॥ ११ ॥

भूरिरेतसा बहुदके द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यौ यमोदेवः अर्दितिश्च त्वष्टा देवश्च द्रविणोदाऽअग्निश्चक्रभुक्षणःऋभवश्च रोदसी रुद्रस्य पत्न्यौ च मरुतोदेवाश्च रुद्राश्च एते विश्वेदेवाश्चतुरङ्गश्चतुर्भिरग्निभिर्पुंकोऽग्निस्तस्मिन्नराशंसोनराशंसनामवेये यज्ञे विष्णुरस्माभिः स्तोतुमिहिरं प्रपूज्यते ॥ ११ ॥

अथ द्वादशी—

उतस्यनउशिजामुर्वियाकविरहिःशृणोतुबुध्योहवीमनि ।

सूर्यामासाविचरन्तादिविक्षिताधियाशमीनहुपीअस्यवोधतम् ॥ १२ ॥

उत । स्यः । नुः । उशिजाम् । उर्विया । कविः । अर्हिः । शृणोतु ।

बुध्यः । हवीमनि । सूर्यामासा । विचरन्ता । दिविक्षिता ।

धिया । शमीनहुपी इति । अस्य । वोधतम् ॥ १२ ॥

उतापिच नोस्माकं उशिजां कामयमानानामृत्विजां उर्विया उर्वी बर्ही स्तुतिं कविर्मे-  
धावी बुध्मोबुध्मेन्तरिक्षे भवः सोहिर्देवोहवीमनि हूयन्ते यत्र देवेभ्योहवींषि तस्मिन्यज्ञे शृ-  
णोतु दिविक्षिता दिविवसन्तौ विचरन्ता विशेषेण चरन्तौ सूर्यामासा सूर्याचन्द्रमसौ धिया  
बुध्या स्तोत्रमिदं बोधतं बुध्येतां शमी कर्मवती पृथिवी शमीति कर्मनामसु पाठात् नहुषी धौः  
अत्रवाजसनेयकं—द्यौर्नहुषीयंवैशमीतस्याएषगर्भइति । हे यावापृथिव्यौ युवां स्तोत्रं धिया  
स्वीयमा प्रज्ञया बोधतंबुध्येतं अवगच्छतमित्यर्थः ॥ १२ ॥

अथ त्रयोदशी—

प्रनःपूपाचरथंविश्वदेव्योपांनपादवतुवायुरिष्टये ।

आत्मानंवस्योअभिवातमर्चततदश्विनासुहवायामनिश्रुतम् ॥ १३ ॥

प्र । नः । पूपा । चरथम् । विश्वदेव्यः । अपाम् । नपात् ।

अवतु । वायुः । इष्टये । आत्मानम् । वस्यः । अभि । वातम् ।

अर्चत । तत् । अश्विना । सुहवा । यामनि । श्रुतम् ॥ १३ ॥

पूपा देवो नोस्माकं संवधि चरथं जंगमं च प्रावतु प्रकर्षेण रक्षतु किंच विश्वदेव्यो  
विश्वदेवहितोपात्नपादायुरिष्टये यज्ञस्य निष्कृत्प्रर्थं प्रावतु किंच आत्मानं सर्वेषामात्मभूतं वातं  
वायुं वस्योवसोयः प्रज्ञया बुध्येतां अवगच्छतमित्यर्थः । प्रशस्पतरमन्त्रं प्राप्तुं अस्मभ्यमन्त्रं  
कामयमानइतिशेषः हे अश्विनाश्विनौ सुहवा स्वाह्वानौ युवां यामनि यागगमने तदिदं स्तोत्रं  
श्रुतं शृणुतं ॥ १३ ॥

अथ चतुर्दशी—

विशामासामभयानामधिक्षितंगीभिरुत्थयशसंगृणीमसि ।

ग्राभिर्विश्वाभिरादितिमनर्वणमक्तोर्युवानं नृमणा अधा पतिम् ॥ १४ ॥

विशाम् । आसाम् । अभयानाम् । अधिक्षितम् । गीःइभिः ।

ऊँ इति । स्वयंशसम् । गृणीमसि । ग्राभिः । विश्वाभिः ।

आदितिम् । अनर्वणम् । अक्तोः । युवानम् । नृमणाः ।

अध । पतिम् ॥ १४ ॥

अभयानां संसारभयरहितानां आर्सा विशां मनुष्याणां अघिक्षितमन्तनिवसान्तस्वयशसं  
मुपार्जितकीर्तिमेनमाग्निं गीर्भिः स्तुतिभिः गृणीमसि वयं स्तुमः किंचानवैषममत्यृतां पत्युरम-  
त्यृतदेनाप्रतिगतां अदितिमदीनां देवमातरं विश्वाभिः सर्वाभिः ग्राभिर्देवपत्नीभिः सहित्वां  
स्तुमः किंचाकोरात्रेयुवानं स्वतेजसा मिश्रयितारं चन्द्रमसं स्तुमः किंच नृमणाः नृपु मनुष्येषु  
अनुग्राहकमनायस्तमादित्यं स्तुमः अधाथपतिं सर्वस्य पालकमिन्द्रं स्तुमः ॥ १४ ॥

अथ पंचदशी—

रेभन्नजनुपापूर्वोअद्विरायावाणऊर्ध्वोअभिचक्षुरध्वरम् ।  
येभिर्विहायाअभवद्विचक्षणःपार्थःसुमेकंस्वधितिर्वनन्वति॥१५॥२५॥

रेभत् । अन्न । जनुपा । पूर्वः । अद्विराः । यावाणः । ऊर्ध्वः ।  
अभि । चक्षुः । अध्वरम् । येभिः । विहायाः । अभवत् ।  
विचक्षणः । पार्थः । सुमेकम् । स्वधितिः । वनन्वति ॥ १५ ॥ २५ ॥

अंगिरानाम ऋषिरात्विज्येन वृतः सन् देवान् स्तौति अत्रास्मिन्यज्ञे जनुपा जन्मना पूर्वः  
मर्त्रोंगिरानामऋषिः रेभन्न देवान् स्तौति ग्रावाणश्चोर्ध्वोऽद्यताः सन्तःअध्वरं यज्ञस्य साधनं  
सोमं अभिचक्षुरभिपश्यन्ति विचक्षणोविद्वद्वेन्द्रोयेभिर्पैर्ग्रावभिरभिषवसंबन्धिभिः शब्दैर्विहाया-  
महानभवत् हृष्टोभूदित्यर्थः अस्मेन्द्रस्य स्वधितिर्वज्रोवनन्वति उदकवति मार्गे पाथोजसाध-  
नं सुमेकं शोभनमुदकं निरगमयदिति शेषः ॥ १५ ॥

॥ इत्यष्टमस्य चतुर्थे पंचविशोवर्गः ॥ २५ ॥

महीति पंचदशर्चं तृतीयं सूक्तं तान्योनाम पृथोः पुत्रऋषिः द्वितीया तृतीया त्रयोदशी-  
चेति तिस्रोनुष्टुभः नवमी अक्षरसंख्ययापंक्तिः एकादशीन्यंकुसारिणी अष्टकाद्वादशकन्यष्टक-  
वती पंचदशी पुरस्ताद्द्वितीया आद्यद्वादशकन्यष्टका शिष्टानव प्रस्तारपंक्तिच्छन्दस्काः आद्यौद्वौ-  
जागतौततोद्वौगायत्रौसाप्रस्तारपंक्तिः विश्वेदेवा देवता । तथाचानुक्तान्वं—महि तान्वः पाठ्यः  
प्रस्तारपंक्तिः पुरस्ताद्द्वितीयान्तं त्रयोदशपुपाद्येचानुष्टुभोनवग्न्यक्षरैः पंक्तिरेकादशी न्यंकुसारिणी-  
ति गतोविनियोगः ।

तत्र पथमा—

महिं॒द्यावा॑पृथि॒वीभू॑तमु॒र्वीना॑री॒यह्नी॑नरोद॒सीस॑दनः ।

तेभि॑र्नः॒पात॑ंस॒द्यंस॑ष्टभि॑र्नः॒पात॑ंशू॒पणि॑ ॥ १ ॥

महिं । द्या॒वा॒पृथि॒वी इति॑ । भू॒तम् । उ॒र्वी इति॑ । ना॒री इति॑ ।

य॒ह्नी इति॑ । न । रोद॑सी इति॑ । स॒दम् । नः । तेभिः॑ । नः ।

पा॒तम् । स॒द्यंसः॑ । ए॒भिः । नः । पा॒तम् । शू॒पणि॑ ॥ १ ॥

हे द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यौ युवां महि अत्यन्तं यथा भवति तथा उर्वी विस्तीर्णे भूतं भवतं किंच यह्नी महत्यौ रोदसी द्यावापृथिव्यौनारीन स्त्रियागिव नोस्माकं सद्यं तदा- भवतं किंच युवां शूपणि नोस्माकं शत्रुचलेयुष्मदीयैरेभिःपालनैः पातंरक्षतं । किंच युष्मदीये- स्तेभिः तैः पालनैर्नोस्माकं सद्यसोतिशयेनास्मानभिभविवुः शत्रोरपि पातं रक्षतं ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

य॒ज्ञेय॑ज्ञे॒सम॑र्त्यो॒देवान्॑संप॒र्यति॑ । यःसु॒म्रैर्दी॑र्घ॒श्रुत्त॑मआ॒विवा॑सात्ये॒नान् ॥ २ ॥

य॒ज्ञे॒य॒ज्ञे । सः । म॒र्त्यः । दे॒वान् । स॒प॒र्यति॑ । यः । सु॒म्रैः ।

दी॒र्घ॒श्रुत्त॑मः । आ॒विवा॑साति । ए॒नान् ॥ २ ॥

समर्त्योमनुष्यः यज्ञेयज्ञे सर्वेषु यज्ञेषु सर्वान् देवान् सपर्यति परिचरति योदीर्घश्रुत्तमःअ- तिशयेन दीर्घस्य बहोः शास्त्रस्य श्रोतायामनुष्यः सुम्रैः सुखकरैर्हविर्भिः एनान् देवान् आ- विवासाति परिचरति असुखकरैर्हविर्भिः कृतमपि कर्म सपर्यायै न भवतीत्यर्थः ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

वि॒श्वे॒पा॒मिर॑ज्यवो॒देवाना॑वा॒म॒हः ।

वि॒श्वे॒हि॒वि॒श्वम॑हसो॒विश्वे॑य॒ज्ञेपु॑य॒ज्ञियाः॑ ॥ ३ ॥

वि॒श्वे॒पा॒म् । इ॒र॒ज्य॒वः । दे॒वाना॑म् । वाः । म॒हः । वि॒श्वे । हि ।

वि॒श्व॒म॒ह॒सः । वि॒श्वे । य॒ज्ञेपु॑ । य॒ज्ञियाः॑ ॥ ३ ॥

हे विश्वेपाभिरज्यवोभुवनानामीश्वरादेवानां चोत्तमानानां द्योतनादिगुणयुक्तानां भवतां  
महः महत् वाः वरणीयं धनं वियते इतिशेषः तदस्मभ्यं दत्तेतिभावः किंच सर्वे विश्वे यूपं  
विश्वमहसोव्याप्ततेजस्काः किंच विश्वे हि यूपं यज्ञेषु यज्ञियाः यष्टव्याः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

तेघाराजानोअमृतस्यमन्द्राअर्यमामित्रोवरुणःपरिजमा ।  
कद्रुद्रोनृणांस्तुतोमरुतःपूपणोभगः ॥ ४ ॥

ते । घ । राजानः । अमृतस्य । मन्द्राः । अर्यमा ।  
मित्रः । वरुणः । परिजमा । कद्रु । रुद्रः । नृणाम् ।  
स्तुतः । मरुतः । पूषणः । भगः ॥ ४ ॥

अर्यमादेवः मित्रश्च परिजमासंबतोगामी सर्वत्राप्रतिहतगतिर्वरुणोदेवश्च ऋत्विग्भिः स्तुतो-  
रुद्रश्च पूषणः सर्वस्य घोषपितारोमरुतश्च भगश्च एते देवामन्द्राः सर्वे स्तुत्याः सन्तो नृणां मनुष्या-  
णां कद्रु सुखं प्रयच्छतेतिशेषः ते सर्वे अमृतस्यामृतसदृशस्य हविषोराजानोघ ईश्वराः खलु ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमी—

उतनोनक्तमपांष्टपण्वसूसूर्यामासासर्दनायसधन्या ।  
सचायस्ताद्येपामहिर्बुध्रेषुबुध्न्यः ॥ ५ ॥ २६ ॥

उत । नः । नक्तम् । अपाम् । ष्टपण्वसू इति । ष्टपण्वसू ।  
सूर्यामासा । सर्दनाय । सधन्या । सचा । यत् । सादि ।  
एपाम् । अहिः । बुध्रेषु । बुध्न्यः ॥ ५ ॥ २६ ॥

उतापिच ष्टपण्वसू वर्षणधनावश्विनौ युवां अपामुदकानां संवन्धिनौ सधन्या सधन्यौ-  
समानधनौ सूर्यामासा सूर्याचन्द्रमसौ बुध्रेष्वन्तरिक्षेषु निवासस्थानेषु पेक्षेषु योहिर्बुध्न्योदेवोसा-  
दिसीदति तिष्ठति धैरेषामभिः सचा सह युवां नक्तं रात्रावहनि चोरुष्यतामिति वक्ष्यमाणेन  
संवन्धः ॥ ५ ॥

॥ इत्यष्टमस्य चतुर्थे पङ्क्तिशेषः ॥ २६ ॥

अथ षष्ठी—

उ॒तनो॑दे॒वाव॒श्विना॑ शु॒भस्प॒ती॒ धाम॑भि॒र्मि॒त्रावरु॑णा उरु॒प्यता॑म् ।  
म॒हःस॒राय॑ ए॒पते॒ति॒ धन्वे॑व दुरि॒ता ॥ ६ ॥

उ॒त । नः । दे॒वौ । अ॒श्विना॑ । शु॒भः । प॒ती इति॑ । धाम॑ऽभिः ।  
मि॒त्रावरु॑णौ । उरु॒प्यता॑म् । म॒हः । सः । रा॒यः । आ । ई॒पते॑ ।  
अति॑ । धन्वे॑ऽइव । दुः॑दु॒ता ॥ ६ ॥

उतापिच शुभस्पती अश्विना अश्विनौ देवौ नोस्मान् धामभिरात्मीयैः शरीरैः उरुप्यतां रक्षतां किंच मित्रावरुणावात्मीयैः शरीरैः रक्षतां यं यजमानं पुरुषममीदेवारक्षन्ति समहोमहान्ति रायोधनान्याईपते आभिमुख्येन गच्छति प्राप्नोति । किंच दुरिता दुरितानि शीघ्रमात्यतिगन्तातिक्रान्ता च भवति । तत्रदृष्टान्तः—धन्वेव यथा पथिको निरुदकान् देशान् अतिक्रामति तद्वदित्यर्थः ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी—

उ॒तनो॑ रु॒द्राचि॑न्मृ॒ळता॑म॒श्विना॑ वि॒श्वेदे॒वासो॒रथ॑स्पति॒र्भगः॑ ।  
ऋ॒भुर्वा॑ज॒ऋभु॑क्ष॒णः॒ परि॑ज्मा वि॒श्ववे॑दसः ॥ ७ ॥

उ॒त । नः । रु॒द्रा । चि॒त् । मृ॒ळता॑म् । अ॒श्विना॑ । वि॒श्वे ।  
दे॒वाः । रथः॑ । पतिः॑ । भगः॑ । ऋ॒भुः । वा॒जः ।  
ऋ॒भुक्ष॑णः । परि॑ज्मा । वि॒श्वे॒वेद॑सः ॥ ७ ॥

उतापिच रुद्रारुद्रपुत्रा अश्विना अश्विनौ नोस्मान् मृळतां सुखयतां किंच रथस्पतिः रथस्पतिः पूषा ऋभुर्वाजोन्नवान् भगश्च परिज्मा परितोगन्ता वायुश्चैते विश्वे सर्वे देवाः सुखयन्तु हे विश्ववेदसो विश्ववेदाः सर्वप्रज्ञाः सर्वधनावा हे ऋभुक्षणो महान्त्वन्मत्तादयो देवायूयं सुखयत ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

ऋ॒भुर्ऋ॒भुक्षा॑ ऋ॒भुर्वि॒धतो॑मद॒आते॒हरी॑जू॒ज्वान॑स्य॒वाजि॑ना ।  
दु॒ष्टर्य॑स्य॒साम॑ चि॒ट् ध॒म्य॒ज्ञो न॑मानु॒पः ॥ ८ ॥

ऋभुः । ऋभुक्षाः । ऋभुः । विधुतः । मदः । आ । ते ।  
 हरी इति । जूजुवानस्य । वाजिना । दुस्तरम् । यस्य ।  
 साम । चित् । ऋधक् । यज्ञः । न । मानुषः ॥ ८ ॥

ऋभुक्षा महानिन्द्रः ऋभुर्भजेन भाति किंच विधुतः त्वां परिचरतोयजमानस्य  
 मदोहर्षोपि ऋभुर्भजेन भाति हे इन्द्र आजूजुवानस्य प्रतिशीघ्रमागच्छतस्ते तव हरी अश्वव-  
 पि वाजिना वाजिनौ बलवन्तौ किंच यस्येन्द्रस्य संबन्धि सामचिद्वीपमानं सामापि दुष्टरं रक्षो-  
 भिरप्रापणीयं एषयज्ञः मानुषः मनुष्यसाधारणो न किंतु ऋधक् पृथक् दिव्यइत्यर्थः ॥ ८ ॥

अथ नवमी—

कृधीनोअहंयोदेवसवितुःसचस्तुपेमघोनाम् ।  
 सहो न इन्द्रो बह्विभिर्न्येपांचर्पणीनां चक्रं रश्मिनयोर्युवे ॥ ९ ॥  
 कृधि । नः । अहंयः । देव । सवितुः । रिति । सः । च । स्तुपे ।  
 मघोनाम् । सहो इति । नः । इन्द्रः । बह्विभिः । नि । एषाम् ।  
 चर्पणीनाम् । चक्रम् । रश्मिम् । न । योर्युवे ॥ ९ ॥

हे सवितः प्रेरक नोस्मान् अहयः अनवनतवदनानलजितान् कृधि कुरु किंच सत्त्वं मघोनां  
 धनवतां यजमानानां संबन्धिभिः कृत्विभिः सुखं स्तुपेस्त्वपसे इन्द्रो बह्विभिः वोढुभिर्मरुद्भिः  
 सहसहो बलं चर्पणीनां मनुष्याणां नोस्माकं नियोयुवे भूशं निमिश्रयतु तत्र दृष्टान्तः—चक्रं रथ  
 स्य चक्रं रश्मिं न यथा रश्मिचक्रादिकं तद्वदित्यर्थः ॥ ९ ॥

अथ दशमी—

ऐपुंद्यावापृथिवीधानंमहदस्मेवीरेपुंविश्वचर्पणिश्रवः ।  
 पृक्षं वार्जस्य सातये पृक्षं रायोततुर्वणे ॥ १० ॥ २७ ॥  
 आ । एषु । आवापृथिवी इति । धातुम् । महत् । अस्मे इति ।  
 वीरेपुं । विश्वचर्पणि । श्रवः । पृक्षम् । वार्जस्य ।  
 सातये । पृक्षम् । राया । उत । तुर्वणे ॥ १० ॥ २७ ॥



हे यावापृथिवी यावापृथिव्यौ युवामस्मेस्माकंसवन्धिष्वेषु वीरेषु पुत्रेषु विश्वचर्षणि स  
वंमनुष्योपेतं महत् श्रवोयशः आधातमाधत्तं किंच वाजस्य बलस्य सातये संभजनाय पृक्षं  
पादकमनं दत्तं उतापिच त्वर्षणे शत्रूणां तरणाय राया धनेन पृक्षं अनं दत्तं ॥ १० ॥

॥ इत्यष्टमस्य चतुर्थे सप्तविंशोऽवर्गः ॥ २७ ॥

अथैकादशी—

एतंशंसमिन्द्रास्मपुष्टं कूचित्सन्तं सहसा वञ्चमिष्टये सदा पाह्यमिष्टये ।  
मेदतां वेदतां वसो ॥ ११ ॥

एतम् । शंसम् । इन्द्र । अस्मद्भ्युः । त्वम् । कूचित् ।  
सन्तम् । सहसा । वञ्चम् । अमिष्टये । सदा । पाहि ।  
अमिष्टये । मेदताम् । वेदतां । वसो इति ॥ ११ ॥

हे वसो यासयितः सहसा वञ्चयित्वा इन्द्रास्मपुष्टमान्कामयमानस्त्वं कूचित् कूचित् अ  
पि सन्तं स्थितं एतमिमं शंसं स्तोतारममिष्टये अभिलषितमिष्टये अपिचामिष्टये यागार्थं  
सदा सर्वदा पाहि रक्ष किंच मेदतां त्वदीयेन प्रज्ञानेन स्तोतारं मां वेदतां भूषस्व ॥ ११ ॥

अथ द्वादशी—

एतमेस्तोमं तृणानसूर्येद्युतद्यामानं वा वृधन्तृणाम् ।  
संवर्ननं नाश्व्यं तप्रेवानपच्युतम् ॥ १२ ॥

एतम् । मे । स्तोमम् । तृणा । न । सूर्ये । द्युतद्यमानम् ।  
वृधन्तृ । नृणाम् । समश्वर्ननम् । न । अश्व्यम् ।  
तप्रे । ददव । अनपच्युतम् ॥ १२ ॥

गृणां नेतृणां देवानां शत्रूणां संवननं संभजनं सम्पक्वसन्मेवावस्थितं मे मदीयमेत-  
मिमं स्तोमं स्तोत्रं वृधन्तृ ऋत्विजो वर्धयन्तु । तत्र दृष्टान्तः सूर्येद्युतद्यामानं दीनगमनं तनान  
रिस्तृतात्त्रयीन् वर्धयन्ति तद्वदित्यर्थः अनपच्युतं च्युतिरहितं अश्व्यं अश्वार्हं रथं तदेव य-  
था वर्धकोरधिष्ठागतेषु संस्करणं रथं संस्कारस्थानात् मेरयति तद्वदित्यर्थः ॥ १२ ॥

अथ त्रयोदशी—

वावर्तयेपांरायायुक्तेपांहिरण्ययी । नेमधितानपौस्यादृथेवविष्टान्ता ॥ १३ ॥

ववर्त । येपांम् । राया । युक्ता । एपांम् । हिरण्ययी । नेमधिता ।  
न । पौस्या । दृथाद्द्व । विष्टअन्ता ॥ १३ ॥

येपां देवानां स्वभूतेन रायास्मभ्यं दातव्येन धनेन युक्ता स्तुतिः आयवर्तं वर्तते तेषामे-  
षामर्थाय हिरण्ययी हिरण्ययी हिरण्यालंकारवत् प्रीतिकरास्मन्मुखात् पुनः पुनरावर्तवइत्यर्थः ।  
तत्रदृष्टान्तः—पौस्या पौस्यानि बलानि नेमविता नेमवितौ संग्रामे विष्टान्ता व्याप्तावसाना वृथेव  
यथाघदिकार्यवमालातद्ददित्यर्थः ॥ १३ ॥

अथ चतुर्दशी—

प्रतदुःशीमेपृथवानेवेनेप्ररामेवोचमसुरेमघवत्सु ।  
येपुक्तापपञ्चशतास्मयुपथाविश्राव्येषाम् ॥ १४ ॥

प्र । तत् । दुःशीमे । पृथवाने । वेने । प्र । रामे । वोचम् ।  
असुरे । मघवत्सु । ये । युक्तवार्य । पञ्च । शता ।  
अस्मद्व्यु । पथा । विश्रावि । एपांम् ॥ १४ ॥

ये देवाः पञ्च शता शतानि रथान् युक्त्वायाश्चैर्युक्ता अस्मयुरस्मत्क्रामाः सन्तः पथा  
यज्ञमार्गेणामच्छन्ति तेषामेषां देवानां विश्राविदेवानां लोके वाविशेषेण श्रावकगुणयुक्तं तत्त्वो-  
चं दुःशीमे दुःशीमनानि पृथवाने पृथवानः पृथिस्तस्मिन् वेनेच असुरे बलवति रामे चैतेषु  
राजसु प्रवोचं प्रववोमि मख्यापयामीत्यर्थः मघवत्सु अन्येषु धनवत्सु च मख्यापयामीत्य-  
र्थः ॥ १४ ॥

अथ पञ्चदशी—

अधीन्वत्रंसप्तर्तचंसप्तचं ।

सद्योदिदिष्टान्वंसद्योदिदिष्टपार्थ्यःसद्योदिदिष्टमायवः ॥ १५ ॥ २८ ॥

अधि । इत् । नु । अत्र । सप्ततिम् । च । सप्त । च ।

सद्यः । दिदिष्ट । तान्वः । सद्यः । दिदिष्ट । पार्थ्यः ।

सद्यः । दिदिष्ट । मायवः ॥ १५ ॥ २८ ॥

अत्रैपुराजस्तु तान्वोनामकपिः गवां सप्तसप्ततिं च नु क्षिप्तं सद्य इत् सद्यएवाधिदिदिष्ट अधिपूर्वोदिशिर्याचनार्थः ययाचे किंच पाठ्योनामयुवनाश्वनामकस्य कुले पृथेः पुत्रः कश्चिद् सद्यएव गवां सप्तसप्ततिं अधिदिदिष्ट मायवोपिसद्यएवाधिदिदिष्ट ॥ १५ ॥

॥ इत्यष्टमस्य चतुर्थेष्टाविंशोवर्गः ॥ २८ ॥

प्रैतइति चतुर्दशर्चं चतुर्थं सूक्तं कद्वाःपुत्रस्य सर्पस्यार्बुदस्यार्षं पञ्चमी सप्तमी चतुर्दशी त्रिष्टुभः शिष्टाएकादशजगत्यः सोमाभिपवार्याग्वावाणो न देवताः । तथाचानुक्रांतं—पैतेपलूना सर्पोर्बुदः काद्रवेयोग्वाव्णोस्तौव पञ्चम्यन्त्येतिष्टुभौ सप्तमीचेति । ग्रावस्तोत्रे एतत्सूक्तं । सूत्रितंच—प्रैतेवदन्त्यर्बुदं प्रागुत्तमायाभावकं जसेप्रवोग्वावाणइति सूक्तयोरिति । यद्वेदमेव सूक्तं ग्रावस्तोत्रं । सूत्रितंच—अर्बुदमेवेत्येके प्रवोग्वावाणइत्येके ।

तत्र प्रथमा—

प्रैतेवदन्तुप्रवयंवदामग्वावभ्योवाचंवदतवदंज्यः ।

यदंद्रयःपर्वताःसाकमाशवःश्लोकंघोषंभरथेन्द्रायसोमिनः ॥ १ ॥

प्र । एते । वदन्तु । प्र । वयम् । वदाम् । ग्रावभ्यः । वाचम् ।

वदत । वदंतभ्यः । यत् । अद्रयः । पर्वताः । साकम् । आशवः ।

श्लोकम् । घोषम् । भरथ । इन्द्राय । सोमिनः ॥ १ ॥

एते ग्रावाण उपलाः प्रवदन्तु अभिपवशब्दं कुर्वन्तु वयं यजमानाः वदज्योभिपवशब्दं कुर्वज्योग्रावयोग्वाव्णामर्थाय वाचं प्रवदाम किंच हे कृत्विजः स्तुतिलक्षणां वाचं वदत पठत यद्यदा अद्रयः आदरणीयादृढाः आशवः सोमाभिपवार्यं प्रकारिताः पवर्ताः ग्रावाणः सर्वे यूयं साकं सहेन्द्रायेन्द्रार्थं श्लोकं श्रोतव्यं घोषं अभिपवशब्दं भरथ पोषयथ तदानीं सोमिनः सोमवन्तः सोमेन वृषाभवथ ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

एतेवदन्तिशतवत्सहस्रवदभिकन्दन्तिहरितेमिरासभिः ।

विष्टीयायाणःसुकृतःसुकृत्ययाहोतुश्चित्पूर्वंहविरयमाशत ॥ २ ॥

एते । वदन्ति । शतवत् । सहस्रवत् । अभि । कन्दन्ति ।

हरितेभिः । आसभिः । विष्टी । यायाणः । सुकृतः । सुकृत्यया ।

होतुः । चित् । पूर्वम् । हविः । अयम् । आशत ॥ २ ॥

शतवत्सहस्रवद्यथा शतं मनुष्यासहवदन्ति सहस्रवदपरिमितामनुष्याश्च तद्वदेते ब्राह्मणोवदन्ति शब्दं कुर्वन्ति किंच हरितेभिः सोमसंसर्गाद्धरितवर्णैः आसभिः आस्यैरभिकन्दन्ति सोममभिलक्ष्य देवानाङ्घ्रयन्तीत्यर्थः किंच सुकृतः शोभनकर्माणो ब्राह्मणोविष्टी यज्ञमाप्य होतुर्देवानामाह्वातुरग्नेः पूर्वंचित् पूर्वमेवायं भक्षणीयं हविराशतं प्राप्नुवन्ति ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

एतेवदन्त्यविदन्नामधुन्युह्यन्तेअधिपक्वआमिपि ।

वृक्षस्यशाखांमरुणस्यवप्संतस्तेसूतर्वावृषभाःप्रेमराविपुः ॥ ३ ॥

एते । वदन्ति । । अविदन् । अना । मधु । नि । ऊह्यन्ते ।

अधि । पक्वे । आमिपि । वृक्षस्य । शाखां । अरुणस्य । वप्संतः ।

ते । सूतर्वाः । वृषभाः । प्र । ईम् । अराविपुः ॥ ३ ॥

अरुणस्यारुणवर्णस्य वृक्षस्य शाखां वप्सवोभक्षयन्तस्ते सुभवाः शोभनभक्षारुषभाः प्रेमराविपुः प्ररुवन्ति यथा पक्वे आमिपि अध्यामिपे क्रव्यादोमांसभक्षकाश्च मांसविपये यथा न्यूतयन्ते शब्दविशेषं कुर्वन्ति किंच मधु मदकरं सोमं अना आस्येनाविदत् लभन्ते ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

बृहद्दन्तिमदिरेणामुन्दिनेन्द्रक्रोशन्तोविदन्नामधु ।

सुरभ्याधीरास्वस्रभिरनर्त्तिपुराघोपयन्तःपृथिवीमुपवृद्धिभिः ॥ ४ ॥

बृहत् । वदन्ति । मदिरेण । मन्दिना । इन्द्रम् । क्रोशन्तः ।  
अविदन् । अना । मधु । समुदरम्य । धीराः । स्वस्त्यङ्गिः ।  
अनर्तिपुः । आधोपयन्तः । पृथिवीम् । उपब्धिङ्गिः ॥ ४ ॥

मदिरेण मदकरेण मन्दिना अभिषूयमाणेन सोमेन इन्द्रं क्रोशन्तः आह्वयन्तः एते ग्रा-  
वाणोबृहदत्यन्तं वदन्ति शब्दयन्ति किंच अना आस्येन मधु मदकरं सोममविदन् अलभन्त  
किंच संरम्य संरन्धाभूत्वा धीराः पृष्टाः सन्तः उपब्धिङ्गिः शब्दैः पृथिवीमाधोपयन्तः पूरयन्तः  
स्वसृभिरंगुलोभिः सहानर्तिपुः नृत्यन्ति ॥ ४ ॥

अथ पंचमी—

सुपर्णावाचमक्रतोपद्यव्याखरेकृष्णाइषिराअनर्तिपुः ।  
न्यङ्गिद्वियन्त्युपरस्यनिष्कृतंपुरुरेतोदधिरेसूर्यश्वितः ॥ ५ ॥ २९ ॥  
सुष्टपर्णाः । वाचम् । अक्रत । उप । यवि । आखरे । कृष्णाः ।  
इषिराः । अनर्तिपुः । न्यक् । नि । यन्ति । उपरस्य । निःस्कृतम् ।  
पुरु । रेतः । दधिरे । सूर्यश्वितः ॥ ५ ॥ २९ ॥

सुपर्णाः सुपतनाः ग्रावाणः उपउपलक्ष्य समीपे द्रव्यन्तरिक्षे वाचमभिषवशब्दं अक्रत  
कुर्वन्ति किंच आखरे ऋगाणां ब्रजआखरस्तस्मिन् इषिरा गमनशीलाः कृष्णाः कृष्णघृणा-  
इव सूर्यश्वितः सूर्यवत् श्वेतवर्णाद्रप्ताः अनर्तिपुः नृत्यन्ति निष्कृतं ग्रावभिः पीडितं सद्य उप-  
रस्योपलक्ष्य न्यक् अधोमुखं सोमं नियन्ति निगमयन्ति किंच पुरु बहु रेतः सोमलक्षणमुदकं  
दधिरे धारयन्ति ॥ ५ ॥

॥ इत्यष्टमस्य चतुर्थे एकोनविंशोवर्गः ॥ २९ ॥

अथ षष्ठी—

उग्राइवप्रवहन्तःसमायंभुःसाकंयुक्तावृषणोविभ्रतोधुरः ।  
यद्वृसन्तोजग्रसानाअराविपुःशृण्वत्पांप्रोथथोअर्वतामिव ॥ ६ ॥

उपाःइव । प्रवहन्तः । समुःआयमुः । साकम् । युक्ताः ।  
 वृषणः । विभ्रतः । धुरः । यत् । श्वसन्तः । जग्रसानाः । अराविपुः ।  
 शृण्वे । एषाम् । प्रोथयः । अर्वतामइव ॥ ६ ॥

वृषणः फलं यर्पनीति वृषा यज्ञः तस्य धुरः धुरं भारं विभ्रतोधारयन्तः एते ग्रावाणः  
 साकं सोमेन सह युक्ताः सन्तः प्रवहन्तः रथं प्रकर्षेण वोढारउग्राउदूणांअश्वाइव समाययुः  
 समागच्छन्ति आयताभवन्तीत्यर्थः यद्यदा श्वसन्तोभिपवसमये उत्पतननिपतनव्यापारजनि-  
 तेन वायुना श्वसन्तइव स्थिताग्रावाणः जग्रसानाः सोमं ग्रसमानाः अराविपुः शब्दायन्ते  
 तदानीमेषां ग्राणां संबन्धि प्रोथथोमुखात् शब्दः शृण्वे श्रूयते । तत्रदृष्टान्तः—अर्वतामिव अ-  
 श्वानां संबन्धिनोमुखाद्वेषाशब्दोयथा तद्वदित्यर्थः ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी—

दशावनिभ्योदशकक्ष्येभ्योदशयोक्त्रेभ्योदशयोजनेभ्यः ।

दशाभीशुभ्योअर्चताजरेभ्योदशधुरोदशयुक्तावहंभ्यः ॥ ७ ॥

दशावनिभ्यः । दशकक्ष्येभ्यः । दशयोक्त्रेभ्यः । दशयोजनेभ्यः ।

दशाभीशुभ्यः । अर्चत । अजरेभ्यः । दश । धुरः । दश ।

युक्ताः । वहंतभ्यः ॥ ७ ॥

दशावनिभ्यः कर्माण्यवन्तिमच्छन्तीत्यवनयः दशावनयोद्गुलयोपेषां ग्राहकत्वेन संबन्धिनः  
 ते दशावनयः तान् ग्रावणः द्वितीयार्थे चतुर्थी दशकक्ष्येभ्यः कक्ष्या.प्रकाशकाअंगुलयोपेषां  
 दशकक्ष्याः तान् दशयोक्त्रेभ्योयोक्त्रवत् बन्धने साधनभूतादशांगुलयोपेषां तान् दशयोजनेभ्यः  
 सोमेन सह योजने साधनभूतादशाङ्गुलयोपेषां तान् दशाभीशुभ्यः कर्माण्यभितोव्यामुवन्तीत्य-  
 भीशवोद्गुलयोदशयोपेषां तान् अजरेभ्यः जरावर्जितान् दश दशभिः धुरः घूर्तिः हिंसितृभिः तृती-  
 यार्थे प्रथमा युक्ता युक्तान् द्वितीयार्थे प्रथमा वहन्तोवहतोभिपवात्ये कर्मणि व्यापियमाणा-  
 नर्चत स्तुत हे ऋत्विजइतिशेषः । अत्रयास्कः—अवनयोद्गुलयोभवन्त्यवन्तिकर्माणि कक्ष्याः

प्रकाशयन्तिकर्माणियोक्त्राणि योजयन्तीति व्याख्यातमभीशवोभ्यश्रुवतेकर्माणि दशधुरोद-  
शयुक्तावहद्भ्यः धूर्ध्वतेर्वधकर्मणइयमपीतराधूरेतस्मादेवविहन्ति वहन्ति धारयतेर्वैति ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

तेअद्र्योदशंपत्रासआशवस्तेपांमाधानंपर्येतिहृतम् ।  
तऊंसुतस्यंसोम्यस्यान्धंसोऽंशोःपीयूषंप्रथमस्यंभेजिरे ॥ ८ ॥

ते । अद्र्यः । दशंद्यंपत्रासः । आशवः । तेपां । आधानंम् ।  
परि । एति । हृतम् । ते । ऊँ इति । सुतस्यं । सोम्यस्यं ।  
अन्धंसः । अंशोः । पीयूषम् । प्रथमस्यं । भेजिरे ॥ ८ ॥

अद्र्यः आदरणीयाआशवः क्षिपकारिणस्ते एते प्रकृताग्रावाणोदशयंपत्रासोदशयंपत्रास्ते  
पामेपां ग्रावणां संबन्धि यदाधानप्रक्षेपणमभिपवकर्म हर्यवंस्पृहणीयं पर्येति परितोगच्छति  
तउ ते ग्रावाणएव सुतस्याभिपुतस्य सोमस्य सोमसंबन्धिनःअंशोः खंडस्वरूपस्यान्धसोनस्प  
पीयूषममृतं प्रथमस्य भेजिरे इति ॥ ८ ॥

अथ नवमी—

तेसोमादोहरीइन्द्रस्यनिसतेगुंदुहन्तोअध्यासतेगवि ।  
तेभिर्दुग्धंपपिवान्तसोम्यमध्विन्द्रोवर्धतेप्रथतेवृषायते ॥ ९ ॥

ते । सोमइअदः । हरी इति । इन्द्रस्य । निसते । अंशुम् ।  
दुहन्तः । अधि । आसते । गवि । तेभिः । दुग्धम् । पपिष्वान् ।  
सोम्यम् । मधु । इन्द्रः । वर्धते । प्रथते । वृषइयते ॥ ९ ॥

ते सोमादः सोमस्यात्तारः ते प्रकृताः ग्रावाणइन्द्रस्य हरी अश्वौ निसतेनिक्षंति चुवं  
न्ति प्राप्नुवन्तीत्यर्थः किंच गवि गव्ये अधिपवणचर्मण्यंशुं सोमं दुहन्तः अध्यासते किंचेन्द्र  
स्तेभिस्तेर्दुग्धं सोम्यं सोममयं मधु अमृतं पपिवान् पीतवान् वर्धते वृद्धशरीरोभवति प्रथते  
विस्तीर्णशरीरश्च भवति वृषायते वृषेवाचरति ॥ ९ ॥

अथ दशमी—

वृषावोअंशुर्नकिलारिपाथनेळावन्तःसदमित्स्थनाशिताः ।  
 रैवत्येवमहंसाचारवःस्थनयस्यग्रावाणोअर्जुपध्वमध्वरम् ॥ १० ॥ ३० ॥

वृषा । वः । अंशुः । न । किल । रिपाथन । इळावन्तः ।  
 सदम् । इत् । स्थन । आशिताः । रैवत्याइद्व । महंसा । चारवः ।  
 स्थन । यस्य । ग्रावाणः । अर्जुपध्वम् । अध्वरम् ॥ १० ॥ ३० ॥

अंशुः सोमोवोयुष्माकं वृषा यज्ञे वर्षिता भविष्यति यूयमपिनरिपाथन नरिष्यथ न  
 शीर्णाभवथ किल । किंच इळावन्तोभवन्ताइव यूयं सदमित् सदवाशिताः भोजयिताः स्थन भ-  
 वथ किंच रैवत्येव यथारवन्तः तेजसा युक्ताभवन्ति तद्वत् महसा तेजसा युक्ताधारवः क-  
 त्याणाः स्थन भवथ हे ग्रावाणोयूयं यस्य यजमानस्याध्वरं यज्ञमर्जुपध्वं सेवध्वं ॥ १० ॥

॥ इत्यष्टमस्य चतुर्थे त्रिंशोवर्गः ॥ ३० ॥

अथैकादशी—

तृदिलाअतृदिलासोअद्रंयोश्रमणाअश्रयिताअमृत्यवः ।  
 अनातुराअजराःस्थामविष्णवःसुषीवसोअतृपिताअतृष्णजः ॥ ११ ॥

तृदिलाः । अतृदिलासः । अद्रंयः । अश्रमणाः । अश्रयिताः ।  
 अमृत्यवः । अनातुराः । अजराः । स्थ । अमविष्णवः ।  
 सुषीवसः । अतृपिताः । अतृष्णजः ॥ ११ ॥

अश्रमणाः श्रमवर्जिताः अश्रयिताः अन्यैरशिथिलीकृताः अमृत्यवः अमारिताः अनातु-  
 रा अरोमाअजरा जरारहिताः स्थ मवथ किंचामविष्णवः उत्क्षेपणापक्षेपणगत्योपेताहे ग्रावा-  
 णस्तृदिलाअन्येषां भेदका अतृदिलासः स्वयमन्येनाभिजाः सुषीवसःसुयज्ञाअतृपितास्तृष्णा-  
 रहिताः अतृष्णजः निःस्पृहाभवथ ॥ ११ ॥



अथ द्वादशी-

ध्रुवाएववःपितरौयुगेयुगेश्वेमकामासःसदसोनयुञ्जते ।  
अजुर्यासोहरिपाचोहरिद्रवआद्यांस्वेणपृथिवीमशुश्रवुः ॥ १२ ॥

ध्रुवाः । एव । वः । पितरः । युगेयुगे । श्वेमकामासः । सदसः ।  
न । युञ्जते । अजुर्यासः । हरिद्रवः । हरिद्रवः ।  
आ । द्याम् । स्वेण । पृथिवीम् । अशुश्रवुः ॥ १२ ॥

हे ग्रावाणोयुगेयुगे सर्वेषु युगेषु ध्रुवाएव वोयुष्माकं पितरः पितृभूताः पर्वताः श्वेमकामा-  
सः श्वेमकामाः सदसः सदांसि आत्मना नयुञ्जते न संयोजयन्ति अजुर्यासोजरारहिता हरि-  
पाचः सोमस्य संभक्ताः हरिद्रवः सोमसंसर्गाद्धरितवर्णाः द्यां दिवं पृथिवीं च स्वेणाभिप-  
वशब्देनाशुश्रवुः श्रावयन्ति ॥ १२ ॥

अथ त्रयोदशी-

तदिहृदन्त्यद्रयोविमोचनेयामन्अञ्जसाइवृषेदुपवृद्धिभिः ।  
वपन्तोवीजमिवधान्याकृतःपृश्नन्तिसोमंनमिनन्तिवप्सतः ॥ १३ ॥

तत् । इत् । वृद्धन्ति । अद्रयः । विमोचने । यामन् । अञ्जसाःइव ।  
पृ । इत् । उपवृद्धिभिः । वपन्तः । वीजमिव । धान्याकृतः ।  
पृश्नन्ति । सोमम् । न । मिनन्ति । वप्सतः ॥ १३ ॥

अद्रयः आदरणीयाः ग्रावाणोयामन् यामनि अञ्जसा अञ्जसा पान्ति रक्षन्तोत्यंजसाः  
तेषां रथानामिवोपवृद्धिभिः तदिह तदेवाभिपवकर्म विमोचनेधेव तत्सोमरसविमोचनवेलायाम-  
पिवदन्ति प्रकाशयन्ति । वप्सतः सोमं भक्षयन्तोग्रावाणएव वपन्तोधान्याकृतः रूपीवलाः वीज-  
मिव यथा पृश्नन्ति संपर्चयन्ति तद्वत्सोमपृश्नन्तिसंपर्चयन्तीत्यर्थः नपनंमिनन्ति नाहंसन्ती-  
त्यर्थः ॥ १३ ॥

अथ दशमी—

वृषावोअंशुर्नकिलारिपाथनेळावन्तःसदमित्स्थनाशिताः ।  
 रैवत्येवमहंसाचारवःस्थनयस्यग्रावाणोअजुपध्वमध्वरम् ॥ १० ॥ ३० ॥

वृषा । वः । अंशुः । न । किल । रिपाथन । इळावन्तः ।  
 सदम् । इत् । स्थन । आशिताः । रैवत्याइव । महंसा । चारवः ।  
 स्थन । यस्य । ग्रावाणः । अजुपध्वम् । अध्वरम् ॥ १० ॥ ३० ॥

अंशुः सोमोवोयुष्माकं वृषा यज्ञे वर्षिता नविष्यति युयमपिनरिपाथन नरिष्यथ न  
 शीणोभवथ किल । किंच इळावन्तोच्चवन्तइव यूयं सदमित् सदैवाशिताः भोजयिताः स्थन भ-  
 वथ किंच रैवत्येव यथारवन्तः तेजसा युक्ताभवन्ति तद्वत् महसा तेजसा युक्ताभारवः क-  
 ल्याणाः स्थन भवथ हे ग्रावाणोयूयं यस्य यजमानस्याध्वरं यज्ञमजुपध्वं सेवध्वं ॥ १० ॥

॥ इत्यष्टमस्य चतुर्थे विशोवर्गः ॥ ३० ॥

अथैकादशी—

तृदिलाअतृदिलासोअद्र्योश्रमणाअश्रथिताअमृत्यवः ।  
 अनातुराअजराःस्थामविष्णवःसुपीवसोअतृपिताअतृष्णजः ॥ ११ ॥

तृदिलाः । अतृदिलासः । अद्र्यः । अश्रमणाः । अश्रथिताः ।  
 अमृत्यवः । अनातुराः । अजराः । स्थ । अमविष्णवः ।  
 सुपीवसः । अतृपिताः । अतृष्णजः ॥ ११ ॥

अश्रमणाः श्रमवर्जिताः अश्रथिताः अन्यैरशिथिलीकृताः अमृत्यवः अमारिताः अनातु-  
 रा असो ग्राभजरा जरारहिताः स्थ भवथ किंचामविष्णवः उत्क्षेपणापक्षेपणमत्योपेताहे ग्रावा-  
 णस्तृदिलाअन्येषां भेदका अतृदिलासः स्वयमन्येनाभिचाः सुपीवसःसुबलाअतृपितास्तृष्णा-  
 रहिताः अतृष्णजः निःस्पृहाभवथ ॥ ११ ॥

अथ द्वादशी-

ध्रुवाएववःपितरौयुगेयुगेक्षेमकामासःसदसोनयुञ्जते ।  
अजुर्यासोहरिपाचोहरिद्रवआद्यांस्वेणपृथिवीमशुश्रवुः ॥ १२ ॥

ध्रुवाः । एव । वः । पितरः । युगेऽयुगे । क्षेमऽकामासः । सदसः ।  
न । युञ्जते । अजुर्यासः । हरिऽसाचः । हरिद्रवः ।  
आ । द्याम् । स्वेण । पृथिवीम् । अशुश्रवुः ॥ १२ ॥

हे ग्रावाणोयुगेयुगे सर्वेषु युगेषु ध्रुवाएव वोयुष्माकं पितरः पितृभूताः पर्वताः क्षेमकामा-  
सः क्षेमकामाः सदसः सदांसि आत्मना नयुञ्जते न संयोजयन्ति अजुर्यासोजरारहिता हरि-  
पाचः सोमस्य संभक्ताः हरिद्रवः सोमसंसर्गाद्धरितवर्णाः द्यां दिवं पृथिवीं च स्वेणाभिप-  
वशब्देनाशुश्रवुः श्रावयन्ति ॥ १२ ॥

अथ त्रयोदशी-

तदिद्वदन्त्यद्रयोविमोचनेयामञ्जस्पाइवधेदुपब्दिभिः ।  
वपन्तोवीजमिवधान्याकृतःपृश्नन्तिसोमंनमिनन्तिवप्सतः ॥ १३ ॥

तत् । इत् । वदन्ति । अद्रयः । विमोचने । यामन् । अञ्जःपाःइव ।  
घृ । इत् । उपब्दिभिः । वपन्तः । बीजम्इव । धान्यकृतः ।  
पृश्नन्ति । सोमम् । न । मिनन्ति । वप्सतः ॥ १३ ॥

अद्रयः आदरणीयाः ग्रावाणोयामन् यामनि अञ्जस्पा अञ्जसा पान्ति रक्षन्तोत्यंजस्पाः  
तेषां रथानामिवोपब्दिभिः तदिद्व तदेवाभिपवकर्म विमोचनेधेद्व तत्सोमरसविमोचनवेलायाम-  
पिवदन्ति प्रकाशयन्ति । वप्सतः सोमं भक्षयन्तोग्रावाणएव वपन्तोधान्याकृतः कृषीवलाः बीज-  
मिव यथा पृश्नन्ति संपर्चयन्ति तद्वत्सोमपृश्नन्तिसंपर्चयन्तीत्यर्थः नएनमिनन्ति नार्हन्ती-  
त्यर्थः ॥ १३ ॥

अथ चतुर्थी—

सुतेअध्वरेअधिवाचंमक्रताक्रीळयो नमातरंतुदन्तः ।

विपुमुश्वासुपुवुयोमनीपांविवर्तन्तामद्रयश्चायमानाः ॥ १४ ॥ ३१ ॥

सुते । अध्वरे । अधि । वाचम् । अक्रत् । आ । क्रीळयः । न ।

मातरम् । तुदन्तः । वि । सु । मुञ्च । सुसुष्टुपुः । मनीषाम् ।

वि । वर्तन्ताम् । अद्रयः । चायमानाः ॥ १४ ॥ ३१ ॥

चायमानाः पूज्यमानाः अद्रयः आदरणीयाग्रावाणः अध्वरे अधियज्ञे हुते सोमेभिषुते  
मातरं तुदन्तोहस्तेन ताडयन्तआकोडयोनाक्रीडकाः कुमाराः शब्दं यथा कुर्वन्ति तथा वाचं  
शब्दमक्रत कुर्वन्ति सुपुवुषः सोममभिषुवतोग्राव्योमनीपां स्तुतिं विमुञ्च विशेषेण मुञ्च किञ्च  
अद्रयोविवर्तन्तां अभिषवशब्दं मुञ्चन्तु ॥ १४ ॥

॥ इत्यष्टमस्य चतुर्थे एकविंशोवर्गः ॥ ३१ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन समोहार्दं निवारयन् । पुमर्थाश्चतुरोदेयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥ १ ॥

इति श्रीमद्वाजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण साय-  
णाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्येष्टमाष्टके चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

## ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥



यस्य निःश्वसितं वेदायोवेदेष्योत्थितं जगत् । निर्ममेतमहं वन्दे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥ १ ॥

अथाष्टमेष्टकेध्यायश्चतुर्थः संप्रदर्शितः । धीमता सायणार्येण पंचमोऽयं प्रदर्श्यते ॥ २ ॥

तत्र ह्येजाय इत्यष्टादशार्चं पंचमं सूक्तं वेष्टुम् । अत्रानुक्रमणिका—ह्येव्यूनोर्वंशीमैळः  
पुत्तरवाः पूर्वोपितात्कामात्पुनरासाद्यावरोद्धुमैच्छत् सा तमनिच्छन्ती प्रत्याचष्टे हयहृपुर्पाकदासु-  
देवोन्तरिक्षमांसचेति तिस्रश्चैलवाक्यं शिष्टाउर्वंश्या इति । ह्येइति हयइपुर्नश्रियइपुधेर्पासुजूर्णिः  
कदासनुः सुदेवोअद्यान्तरिक्षमांसचायदासुजहवीष्वित्याद्यास्तिस्रश्चेति नवचैलेलस्य पुत्तरव-  
सोवाक्यानि अतस्तासांसंक्रपिः शिष्टानवोर्वंश्यावाक्यानि अतस्तासु सा क्रपिका । उभयो-  
र्वाक्येषु योर्थः प्रतिपाद्यते सा देवता । गतोविनियोगः ॥ ऐलोर्वंशीतिहासोत्र वैशद्यार्थं प्रवर्ण्य-  
ते । मित्रश्ववरुणश्चोभौदीक्षितौमेक्ष्यचोर्वंशी ॥ १ ॥ रेतःसिपिचतुःसद्यस्तत्कुंभेन्यदधुस्तदा तां-  
शमवन्तौमनुजभोग्याभूमौभवेतिवौ ॥ २ ॥ अत्रान्तरइलोराजामनोःपुत्रैश्च संयुतः । घृगयांसंचर-  
न्सांश्वोदेवीक्रीडं विवेशह ॥ ३ ॥ यत्र देवगिरिसुतासर्वेभोवैरतोपयत् । अत्राविशानुमांस्त्री-  
स्यादिमुत्कातत्रचाविशत् ॥ ४ ॥ स्त्रीभूत्वाव्रीडितःसोमाच्छरणंशिवमंजसा । इयंमसाद्यतांराज-  
न्वित्युक्तःशंभुनानृपः ॥ ५ ॥ जगामशरणंदेवीमात्मनःपुंस्त्वसिद्वये । अकरोत्सानृपं देवीपण्मासा-  
त्पापपुंस्त्वकं ॥ ६ ॥ ततःकदाचित्स्त्रीकालेबुधःसौंदर्यमोहितः । अप्सरोऽप्योविशिष्टांतामिळांसं-  
गतयान्मुदा ॥ ७ ॥ तदेलायांसोमपुत्राज्जातोराजापुत्तरवाः । तमुर्वंशीतुचकमेप्रतिष्ठानपुरेस्थि-  
तं ॥ ८ ॥ तत्प्रादप्यत्रनम्रंतंवाहद्वामामिषधामतं । सुतापुरणकौत्सेचसमीभंकुलमेद्रुतं ॥ ९ ॥ इ-  
तिसासमयंछवारमयामासतंनृपं । चतुरन्देगतेरात्रौदेवैरुणकद्वयं ॥ १० ॥ हतंतस्यध्वनिं  
श्रुत्वानम्रएवसभूपतिः । उत्थायजित्वातावागच्छेत्येवंजल्पकोनृपः ॥ ११ ॥ विद्युतादर्शितो-  
स्यैसनम्रएवपुत्तरवाः । अथसादृष्टसमयासुर्वंशीतुदिव्ययौ ॥ १२ ॥ ततउन्मत्तवद्राजा-  
दिदृक्षुस्तामितस्ततः । कुर्वन्नेपणंतीरेसरसोमानसस्यतां ॥ १३ ॥ विहरन्तीमप्सरोभिः  
सहापश्यत्पुत्तरवाः । पुनःसचकमेभोक्तुमुर्वंशींचपुत्तरवाः ॥ १४ ॥ साशंसंसापश्यदुक्त्वाचप्रत्याच-  
ष्टेग्रजेतितं । इत्युर्वंशैलसंवादमिमेषोप्यसूचयदिति ॥ १५ ॥ अत्रवाजसनेयकं—उर्वंशीहा-  
प्सराः पुत्तरवसमैलंचकमे तस्हविन्दमानोवाच त्रिःस्त्रमाहोवैतसेनदंडेन हृदाकामास्त्रमानिप-  
द्यासैमास्त्वानम्रं दर्शमेषवैनः स्त्रीणामुपचारइति साहास्मिन् ज्योमुवासापिहास्माद्रभिण्यास-

तावज्ज्योष्मास्मिन्नुवासततोहगंधर्वाः समुदरे ज्योत्वाइयमुर्वशीमनुष्येष्ववात्सीदुपजानीत य-  
थेयंपुनरागच्छेदिति तस्यैहाविर्ह्युरणाशयनउपबद्धास ततोहगंधर्वाअन्यतरमुरणंपमेथुः सा-  
होवाचावीरइव यतमेजनइवपुत्रंहरन्तीति द्वितीयंपमेथुः साहवथैवोवाचायहायमीक्षांचक्रे क-  
थंनुतदवीरं कथमजनस्स्याद्यद्वाहस्स्यामिति सनमपृवानुत्पपातचिरंतमेनेमद्वासःपर्यधास्पत  
ततोहगंधर्वावियुतंजनयांचक्रुस्त्वं यथादिवैवंनग्नंददर्शं ततोहैवेयंतिरोवाभूवपुनरैनमीत्येत्तिरो-  
भूतास्तआश्याजल्पन्क्रुरुक्षेत्रस्समयाच्चारान्यवः प्लक्षेति विसवतीतस्यैहाध्यन्तेनवद्वाज तद्ध-  
ताअप्तरसआतयोभूत्वा परिपुष्टविरेतश्चेयंज्ञात्वोवाचायैवै समनुष्योयस्मिन्नहमवात्समिति  
वाहोचुस्त्वस्मैवाआविरसायेति तथेवितस्मैहाविराहस्ताःश्लायं शात्वाभिपरोवाद्दहेयायेमन-  
सेत्यादि ।

तत्र मथमा—

ॐ ह्येजायेमनसातिष्ठोरेवचांसिमिश्राकृणवावहेनु ।  
ननौमन्त्राअनुदितासएतेमयस्करन्परंतरेचनाहन् ॥ १ ॥

ह्ये । जाये । मनसा । तिष्ठ । घोरे । वचांसि । मिश्रा । कृणवावहे ।  
नु । न । नौ । मन्त्राः । अनुदितासः । एते । मयः । करन् ।  
परंतरे । चन । अहन् ॥ १ ॥

ह्येजाये पुत्तरवसोवाक्यं । जायां षष्ठ्यन्वदति ह्ये हे घोरे अस्माकं दुःखजनकत्वात्  
घोरकारिणि जाये मनसा अस्मदुपर्यनुरागवता मनसा युक्ता सती विष्ट क्षणमात्रं संनिधावेव  
निवस ह्यदृश्यस्यनिधावाभावच्छन्दसः । किमर्थं संस्थानमिति तत्राह वचांसि वाक्यानि  
मिश्राणि उक्तिमत्युक्तिरूपाणि नुअद्य क्षिप्रं वा कृणवावहे करवावहे रुचिर्हिंसाकरणयोश्च  
धिविक्लृण्व्योरचेदमुपलक्ष्यः । किमर्थं वचसः करणमिति चेत् उच्यते नौ आवयोः भ्रंशरह-  
स्पायाः एतेविवक्षिताअनुदितासः अव्याहियमाणाः षस्परमसंभाव्यमाणाः गुंफिताः सन्तः  
परंतरेचनाहन् चनेवि निपातसमुदायश्चार्थे अनेकेषु दिवसेषु चरमेध्यहनि मयः सुखनामैतद्व  
सुखं न करन् कुर्वन्ति अतः कृणवावहाइति ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

किमे॒तावा॒चा॒कृ॒णवा॒तवा॒हं॒प्रा॒क॒मि॒पमु॒पसा॑म॒ग्रिये॒व ।

पु॒रु॒रवः॒पुन॒रस्तं॒परे॒हिदु॒राप॒नावा॒त॒इवा॒हम॒स्मि ॥ २ ॥

किम् । ए॒ता । वा॒चा । कृ॒णव॒ । तव॑ । अ॒हम् । प्र । अ॒क्र॒मि॒पम् ।

उ॒पसा॑म् । अ॒ग्रि॒याइ॒द॒व । पु॒रु॒रवः । पुनः॑ । अ॒स्मम् । परा॑ । इ॒हि ।

दुः॑आ॒प॒ना । वा॒तः॑इ॒द॒व । अ॒हम् । अ॒स्मि ॥ २ ॥

अनया तं उर्वशी प्रत्युवाच—एता एतया वाचा केवलया पुनः संभोगरहितया किं कृणव किं कर्वाव अहं त्विदानीं त्वत्सकाशात् प्राक्रमिषं अतिक्रान्तवत्यस्मि । अतिक्रमे दृष्टान्तः—उपसा-  
मग्रियेव बह्वीनामुपसां मध्ये अग्रिया अग्नेभवा पूर्वा पूर्वोपाः प्राक्रमीद्यथाहमपीति । यस्मा-  
देवं तस्मात् हे पुरु॒रवः त्वं पुनरस्मत्सकाशादस्तं गृहं परेहि परागच्छ मध्यभिलापं माकार्षीः ।  
स्वस्याग्रहत्वमाह अहं वातइव वायुरिव दुरापना दुष्पापा दुरापा वा अस्मि । दुरापावा अहं  
त्ययैतस्मि पुनर्गृहानिहीति हैवेनंतदुवाचेति वाजसनेयकं ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

इ॒पु॒र्न॒श्रि॒यद॑पु॒धेर॑स॒नागो॒पाः॒शत॑सान॒रंहिः॑ ।

अ॒वी॒रे॒क॒तौ॒वि॒द॒वि॒द्युत॑त॒न्नो॒रा॒नमा॒युं॒चित॑यन्त॒धुन॑यः ॥ ३ ॥

इ॒पुः । न । श्रि॒ये । इ॒पु॒धेः । अ॒स॒ना । गो॒इ॒साः । श॒त॒इ॒साः । न ।

रंहिः॑ । अ॒वी॒रे । क॒तौ । वि । द॒वि॒द्युत॑त् । न । उ॒रा । न ।

मा॒युम् । चि॒त॒यन्त॑ । धुन॑यः ॥ ३ ॥

अनया पुरु॒रवाः स्वस्य विरहजनितं वैक्लव्यं तां प्रति ब्रूते—इपु॒धेः इषवोधीयन्ते अग्नेवी-  
पुधिर्निपंगः ततः सकाशादिपुरसना असनायै प्रक्षेप्तुं नभवति श्रिये विजयार्थं त्वद्विरहाद्युद्ध-  
स्यनुद्धावप्यनिधानात् तथा रंहिर्वैगवानहं शत्रुसकाशाद्गोपाः तेषां शत्रूणां गवां संभक्तानां भवं  
तथा शतसाः शतानामपरिमितानां शत्रुधनानां संभक्तानां भवं किंचावीरे वीरवर्जिते कतौ

राजकर्मणि सति न विदविद्युत् न विद्योत्ते मत्तामर्थ्यं किंच धुनयः कंषयितारोस्मदीयानराः  
उरा उरौ सुपांसुलुगिति सप्तम्याद्वादेशः विस्तीर्णसंग्रामे मायुं मीयते प्रक्षिप्यते इति मायुः शब्दः  
रुवापाजीत्यादिना उण् सिंहनादं न चितयन्त न बुध्यन्ते । चित्ती संज्ञाने अस्माग्निवि संज्ञा-  
पूर्वकस्य विधेरनित्यत्वाद्धिपधगुणाभावः छान्दसोऽङ् ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

सावमुदधन्ती श्वशुराय वय उपो यदिव दृष्टयन्ति गृहात् ।  
अस्ते न नक्षे यस्मिन् चाकन्दिवानक्तं श्रथिता वै तसेन ॥ ४ ॥

सा । वसु । दधन्ती । श्वशुराय । वयः । उपः । यदि । दृष्टि ।  
अन्ति गृहात् । अस्तेम् । न नक्षे । यस्मिन् । चाकन् । दिवा ।  
नक्तम् । श्रथिता । वै तसेन ॥ ४ ॥

इयमुत्तराचोर्वशीवाक्ये—आधेन पुरात्मना कृतं उपसे निवेदयति हे उपः सेयमुर्वशी  
वसु वासकं वयोजं श्वशुराय भर्तुः पुरुवरवत्तः पित्रे दधती प्रपच्छन्ती तत्र गृहे स्थिता यदि  
पतिवद्वि कामयते तदन्ति गृहात् स्वभर्तृभोगगृहान्तिके यत्र श्वशुरस्य भोजनगृहं तदन्ति गृहं  
तस्माद्गृहात्सोर्वशी अस्ते पतिगृहं न नक्षे व्याप्नोति तस्मिन् गृहे चाकन् कामयते उर्वशी ता-  
चोर्वशी दिवानक्तं अहनि रात्रौ च वै तसेन शेषो वैवस इति पुंस्प्रजननस्येति निर्हर्कं । पुंस्प्रजननेन  
श्रथिता ताडिता भवति एवमुर्वशी आत्मानं परोक्षेण निर्दिशेत् ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमी—

त्रिःस्ममाह्नः श्रथयो वै तसेनो तस्म मे व्यत्यै पृणासि ।  
पुरुस्वो नु ते केतमायं राजामि वीर तन्वः स्तदासीः ॥ ५ ॥ १ ॥

त्रिः । स्म । मा । अह्नः । श्रथयः । वै तसेन । उत । स्म । मे ।  
अव्यत्यै । पृणासि । पुरुवरवः । अनु । ते । केतम् । आयम् ।  
राजा । मे । वीर । तन्वः । तत् । आसीः ॥ ५ ॥ १ ॥



अनेन पुरुरवसमेव संबोध्योक्तवती हे पुरुरवस्त्वं मामां अह्नः अहर्ना वेतसेन दंडेन पुं-  
व्यंजनेन त्रिः त्रिवारं द्वित्रिचतुर्ष्यः सुच् श्रथयःस्म अश्रथयः अताडयः कृतवोर्थपयोगे इति  
कालवाचिनोहःशब्दादधिकरणे षष्ठी उतापिच स्मेति पूरणः अव्यत्यै सप्तद्वीभिः सह ष-  
यायेण पतिमागच्छति साव्यती नवाटशी अव्यती तस्यै मे मसं पृणासि पूरयसि एवं बुध्या  
हे पुरुरवः ते केतं गृहमन्वायं अन्वगमं । पूर्वं हं वीर राजा त्वं मे मम तन्वः शरीरस्य तत्तदा  
आसीः अभवः सुखयितेति शेषः । परमप्येवं मन्तव्यं किमिति कावरोभवसीत्युवाच ॥ ५॥

॥ इत्यष्टमस्य पञ्चमे प्रथमोऽवर्गः ॥ १ ॥

अथ षष्ठी—

यासुजूर्णिःश्रेणिःसुम्रआपिहृदेचक्षुर्नग्रन्थिनीचरण्युः ।  
ताअज्योरुणयोनसंस्रुःश्रियेगावोनधेनवोनवन्त ॥ ६ ॥

या । सुजूर्णिः । श्रेणिः । । सुम्रेऽआपिः । हृदेऽक्षुः । न ।  
ग्रन्थिनी । चरण्युः । ताः । अज्ययः । अरुणयः । न । संस्रुः ।  
श्रिये । गावः । न । धेनवः । अनवन्त ॥ ६ ॥

पुरुरवसोवाक्यं यासुजूर्णिः सुजवा एतन्नामिकास्ति तथा या श्रेणिः यासुम्रआपिः या  
हृदेचक्षुः नकारः समुच्चये ताभिश्चतसृभिरालिभूताभिर्मानिनीभिः सहिता ग्रन्थिनी ग्रथनवती  
संदर्भवती चरण्युश्चरणशीला उर्वशयाजगाम यद्वा ग्रन्थिनीत्येतत् सस्त्रिभूताप्सरानामेधयं या  
सुजूर्णिः सुजवा उर्वशी सा ताभिः सह जगाम ताअप्सरसोजयआभरणोपेताअरुणपोरुण-  
वर्णानं संस्रुः पूर्ववन्त गच्छन्ति श्रिये श्रयणाय धेनवः नवप्रसूतागावोन गावइव आशिरार्थं  
यथा गावो नवन्त शब्दायन्ते तथा न शब्दयन्तीति व्यतिरेके दृष्टान्तः ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी—

समस्मिञ्जायमानआसतग्राउतेमवर्धञ्च्यः१ःस्वर्गूर्नाः ।  
महेयत्वापुरुरवोरणायावर्धयन्दस्युहत्यायदेवाः ॥ ७ ॥

सम् । अस्मिन् । जायमाने । आसत । प्राः । उत । ईम ।

अवर्धन् । नर्यः । स्वर्धर्ताः । महे । यत् । त्वा । पुरुरवः । रणाय ।

अवर्धयन् । दस्युहत्याय । देवाः ॥ ७ ॥

अनपेताभिः संसर्गस्त्वयानुभूतइत्युर्वशीरदति अस्मिन्पुस्त्रवसि जायमाने ग्राअप्सरसो-  
देववेश्याः अपि समासत संमताअभवन् अथवा जायमाने यज्ञार्थं प्रवर्धमाने सति प्राः देव-  
पत्न्योपि समासत समभवन् उतापिच ईमेनं पुरुरवसं स्वर्ताः स्वयं गामिन्योन्यस्तासामश्र-  
यभूता अवर्धयन् । किंच हे पुरुरवोयद्यस्मात् त्वा त्वां महे महते रणाय रमणीयाय संधामाय  
दस्युहत्याय दस्युहननाय देवास्त्वामवर्धयन् ॥ ७ ॥

अथाष्टमी-

सचायदासुजहतीप्वत्कममानुषीपुमानुपोनिपेवे ।

अपस्ममत्तरसन्तीनभुज्युस्ताअत्रसत्रथस्पृशोनाश्वः ॥ ८ ॥

सचा । यत् । आसु । जहतीषु । अत्कम् । अमानुषीषु । मानुषः ।

निःसेवे । अप । स्म । मत् । तरसन्ती । न । भुज्युः । ताः ।

अत्रसन् । रथस्पृशः । न । अश्वः ॥ ८ ॥

इदमादित्रीण्यैलवाक्यानि तत्रादितोद्वात्पापुर्वशीमन्याश्च सह स्तौति यद्यदा सचा सहायभूतः  
पुरुरवः अत्कं स्वकीयं रूपं अत्कइति रूपनाम जहतीषु परित्यजन्तीषु अमानुषीषु देवताभूतास्व-  
प्तरसःसु मानुषः सन् निपेवे अभिमुखं गच्छति तदानीं ताअप्सरसोमत् मत्तः अप अपस्त्या-  
वसन् वसिर्गतिकर्मा गच्छन्ति । पलायने दृष्टान्तः—तरसन्ती भुज्युर्न तरसं नाममृगः तस्य स्त्री  
भुज्युः भोगसाधनेभूता स्त्री मृगो सा यथा व्याधाद्भीता पलायते । किंच रथस्पृशोनाश्वः  
रथे निपुनःअश्वइव ते यथा पलायन्ते तद्वत्पलायन्तइति उर्वश्याअनेकाभिरस्माभिः सह  
भोगमनुभुक्त्वानसीत्युक्तः प्रत्याचष्टे ॥ ८ ॥

अथ नवमी-

यदासुमर्तोअमृतासुनिस्पृक्मंशोपोभिःकनुभिर्नपृक्ते ।

ताआतयोनतन्वःशुभ्रमतस्ताअश्वांसोनकीळयोदन्दशानाः ॥ ९ ॥

यत् । आसु । मर्तः । अमृतासु । निःस्पृक् । सम् । क्षोणीभिः ।  
 क्रतुंभिः । न । पृङ्गे । ताः । आतयः । न । तन्वः । शुभ्रत ।  
 स्वाः । अश्वासः । न । क्रीळयः । दन्दशानाः ॥ ९ ॥

यद्यदा आसु अमृतास्वप्सरस्तु मर्तोपनुष्यः पुत्रवानिस्पृक् निःशेषेण स्पृशन् क्षो-  
 णोभिर्वाग्भिः क्रतुभिर्न कर्मभिश्च संपृक् संपर्कं करोति नकारः समुच्चयार्थीयः । ताअप्सरस्तः  
 आतयः आधिभूतास्तदानीं स्वास्तन्यः आत्मीयानि रूपाणि न शुभ्रत न प्रकाशयन्ति अ-  
 श्वासो न अश्वा इव क्रीळयः संक्रीडमाना दंदशानाः दंदशूकाः जिह्वाभिरात्मीयाः सूकाभक्षयन्तः  
 ते यथा तदानीं स्वचापत्येन धावन्तः स्वरूपं न प्रयच्छन्ति रथिकाय तद्वदिति दुःखाद्भूते ॥ ९ ॥

अथ दशमी—

विद्युन्जयापतन्तीदविद्योद्भरन्तीमेअप्याकाम्यानि ।  
 जनिष्टोअपोनर्यःसुजातःप्रोर्वशीतिरतदीर्घमायुः ॥ १० ॥ २ ॥

विद्युत् । न । या । पतन्ती । दविद्योत् । भरन्ती । मे । अप्या ।  
 काम्यानि । जनिष्टोदिति । अपः । नर्यः । सुजातः । प्र ।  
 उर्वशी । तिरत । दीर्घम् । आयुः ॥ १० ॥ २ ॥

अनयोर्वशीं तौति योर्वशी विद्युन् विद्युदिव पतन्ती गच्छन्ती दविद्योद् द्योतते किं  
 कुर्वती अप्या आपहत्यन्तरिक्षनाम तत्संबन्धीनि अप्यानि काम्यान्यस्मदभिमतानि उदकानि  
 मे मह्यं भरन्ती संपादयन्ती यदा आगतायास्तस्याः सकाशादपोव्याप्तः कर्मसु नर्यो नरेभ्यो-  
 हितः सुजातः सुजननः पुत्रोजनिष्टो अजनिष्ट उत्पद्यते तदानीं ममोर्वशी दीर्घमायुः प्रतिरत  
 प्रवर्धयति । प्रजामनुप्रजायसेतदुत्तेमर्त्यामृतमिति हिमंत्रः ॥ १० ॥

॥ इत्यष्टमस्य पंचमे द्वितीयोवर्गः ॥ २ ॥

सम् । अस्मिन् । जायमाने । आसत् । आः । उत । ईम् ।

अवर्धन् । नयः । स्वर्गमूर्ताः । महे । यत् । त्वा । पुत्ररवः । रणाय ।

अवर्धयन् । दस्युहृत्प्राय । देवाः ॥ ७ ॥

अनयेताभिः संसर्गस्त्वयानुभूतद्वयुर्वशीवदति अस्मिन्पुत्ररवसि जायमाने आअप्सरसो-  
देववेश्याः अपि समासत संगताअभवन् अथवा जायमाने यमार्थं प्रवर्धमाने सति आः देव-  
पत्न्योपि समासत समभवन् उतापिच ईमेन पुत्ररवसं स्वगूर्ताः स्वयं गामिन्योनद्यस्तासामाश्र-  
यभूता अवर्धयन् । किंच हे पुत्ररवोयद्यस्माद त्वा त्वां महे महते रणाय रमणीयाम संग्रामाय  
दस्युहृत्प्राय दस्युहननाय देवास्त्वामवर्धयन् ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

सचापदासुजहतीष्वत्कममानुपीपुमानुपोनिपेवै ।

अपस्ममत्तरसन्तीनभुज्युस्ताअत्रसत्रथस्पृशोनाश्वः ॥ ८ ॥

सचा । यत् । आसु । जहतीषु । अर्कम् । अमानुपीषु । मानुपः ।

निःसेवै । अप । स्म । मत् । तरसन्ती । न । भुज्युः । ताः ।

अत्रसन् । रथस्पृशः । न । अश्वः ॥ ८ ॥

इदमादित्रीण्यैलवाक्यानि तत्रादितोद्वाङ्मामुर्वशीमग्याश्च सह स्तीति यद्यदा सचा सहायभूतः  
पुत्ररवः अर्कं स्वकीयं रूपं अत्कइति रूपनाम जहतीषु परित्यजन्तीषु अमानुपीषु देवताभूतास्व-  
प्सरसःसु मानुपः सन् निपेवै अभिमुखं गच्छति तदानीं ताअप्सरसोपेत मत्तः अप अपस्तृत्या-  
त्रसन् प्रसिर्गतिकर्मा गच्छन्ति । पलायने दृष्टान्तः—तरसन्ती भुज्युर्न तरसं नामघृगः तस्य स्त्री  
भुज्युः भोगसावनभूता स्त्री मृगो सा यथा व्याधाद्गीता पलायते । किंच रथस्पृशोनाश्वः  
रथे नियुक्ताअश्वइव ते यथा पलायन्ते तद्वत्पलायन्तइति उर्वश्याअनेकाभिरस्माभिः सह  
भोगमनुभुक्त्वानसीत्युक्तः प्रत्यावष्टे ॥ ८ ॥

अथ नवमी—

यदासुमर्तोअमृतासुनिस्पृकमंसोणीभिःकनुंभिर्नष्टे ।

ताआतयोनतन्वःशुम्भतत्त्वाअश्वोसोनकीळयोदन्दशानाः ॥ ९ ॥

यत् । आ॒सु । म॒र्तः । अ॒मृ॒ता॒सु । नि॒ऽस्पृक् । स॒म् । क्षो॒णीभिः ।  
 क्र॒तु॒भिः । न । पृ॒ङ्गे । ताः । आ॒त॒र्यः । न । त॒न्वः । शु॒भ॒त् ।  
 स्वाः । अ॒श्वा॒सः । न । क्री॒ळ॒यः । द॒न्द्श॒नाः ॥ ९ ॥

यद्यदा आसु अमृतास्वप्सरस्तु मर्तोमनुष्यः पृच्छन्वानिस्पृक् निःशेषेण स्पृशन् क्षो-  
 णोभिर्वाग्भिः क्रतुभिर्न कर्मभिश्च संपुङ्के संपर्कं करोति नकारः समुच्चयार्थीयः । ताअप्सरसः  
 आतयः आधिभूतास्तदानीं स्वास्तन्वः आत्मीयानि रूपाणि न शुभत् न प्रकाशयन्ति अ-  
 श्वासोन अश्वाइव क्रीळयः संकीडमानादंशानाः दंशशूकाः जिह्वाभिरात्मीयाः सूकाभक्षयन्तः  
 ते यथा तदानीं स्वचापत्सेन धावन्तः स्वरूपं न प्रयच्छन्ति रथिकाय तद्वदिति दुःखाद्भूते ॥ ९ ॥

अथ दशमी—

वि॒द्यु॒न्न॒या॒प॒त॒न्ती॒द॒वि॒द्यो॒द्भ॒र॒न्ती॒मे॒अ॒प्या॒काम्या॑नि ।  
 ज॒नि॒ष्टो॒अ॒पो॒न॒र्यः॒सु॒जा॒तः॒प्रो॒र्व॒शी॒ति॒र॒त॒दी॒र्घ॒मायुः॑ ॥ १० ॥ २ ॥

वि॒द्युत् । न । या । प॒त॒न्ती । द॒वि॒द्योत् । भ॒र॒न्ती । मे । अ॒प्या ।  
 का॒म्या॑नि । ज॒नि॒ष्टो॒र्त्ति । अ॒पः । न॒र्यः । सु॒ज॒ातः । प्र ।  
 उ॒र्व॒शी । ति॒र॒त् । दी॒र्घ॒म् । आ॒युः ॥ १० ॥ २ ॥

अनयोर्वशीं स्तौति योर्वशी विद्युन्न विद्युदिव पतन्ती गच्छन्ती दविद्योत् द्योतते किं  
 कुर्वती अप्या आपइत्यन्तरिक्षनाम तत्संबन्धीनि अप्यानि काम्यान्पस्मदभिमतानि उदकानि  
 मे महं भरन्ती संपादयन्ती यदा आगतायास्तस्याः सकाशादपोव्याप्तः कर्मसु नर्योनेरभ्यो-  
 हितः सुजातः सुजननः पुत्रोजनिष्टो अजनिष्ट उत्पद्यते तदानीं मयोर्वशी दीर्घमायुः प्रतिरत  
 प्रवर्धयति । प्रजामनुपजायसेतदुत्पत्त्योभृतमिति हि यंत्रः ॥ १० ॥

॥ इत्यष्टमस्य पंचमे द्वितीयोवर्गः ॥ २ ॥

अथैकादशी—

ज॒ज्ञि॒प॒इ॒त्था॒गो॒पी॒थ्या॒य॒हि॒द॒धा॒थ॒तत्पु॒रु॒रवो॒म॒ओजः॑ ।

अ॒शा॒स॒न्त्वा॒वि॒दु॒पी॒स॒स्मि॒न् न॒ह॒न्म॒आशृ॑णोः॒कि॒म॒भु॒ग्व॒दा॒सि॥ ११॥

ज॒ज्ञि॒पे । इ॒त्था । गो॒पी॒थ्या॒य । हि । द॒धा॒थ । तत् । पु॒रु॒रवः ।

मे । ओजः । अ॒शा॒स॒म् । त्वा । वि॒दु॒पी । स॒स्मि॒न् । अ॒ह॒न् । न ।

मे । आ । अ॒शृ॒णोः । कि॒म् । अ॒भु॒क् । अ॒ना॒सि॑ ॥ ११ ॥

इत्था इत्थं गोपीध्याय गोः पृथिवी पीथं पालनं स्वार्थिकस्तद्धितः भूमेरक्षणाय जज्ञि-  
पे हि जातोसि खलु पुत्ररूपेण आत्मावैपुत्रनामेति श्रुतेः । पुनर्देव्याह हे पुरुरवः मे ममोदरेम-  
यि ओजः अपत्योत्पादनसामर्थ्यं दधाथ निदधाथ मयि निहितवानसि तत्तथास्तु अथापि  
इत्थावव्यमिति चेत्तत्राह विदुपी भाविकार्यं जानवी सस्मिन्नहन् सर्वस्मिन्नहनि त्यया यत्कर्तव्यं  
त्वा त्वां अशासं शिक्षितवस्यस्मि त्वं मे मम वचनं नाशृणोः नशृणोपि किं त्वं अभुक् अ-  
भोक्ता अपालयिता प्रतिज्ञातार्थमपालयन् वदासि हयेजायेइत्यादिरूपं प्रलापं । वदेत्तच्छब्दागमः ।  
अहन् अहनि दिवसे त्रिवारं यभस्व एकद्वयमस्माकं पुत्रत्वेन परिकल्पय पुत्रोत्पादनपर्यन्तं  
वसामि नमं त्वां यदाद्राक्षं तदागच्छामीत्येवं रूपेण मिथः समयः ॥ उर्वशीहाप्सराः पुरुरवसमैल्ल-  
चकमे तश्च विन्दमानोवाच त्रिःस्ममाहोवैतसेनदण्डेनेत्यादि वाजसनेयकमुदाहृतं ॥ ११ ॥

अथ द्वादशी—

क॒दा॒सूनुः॑ पि॒तरं॑ जा॒त इ॒च्छा॒च्च॒क्र॒नाश्रु॑वर्तयहि जा॒नन् ।

को॒द॒म्प॒ती॒स॒म॒न॒सा॒वि॒यू॒यो॒द॒ध॒य॒द॒ग्निः॑ श्वशुरे॒पु॒दी॒द॒यत् ॥ १२ ॥

क॒दा । सूनुः । पि॒तरं । जा॒तः । इ॒च्छा॒त् । च॒क्र॒म् । न । अ॒श्रु॑ ।

व॒र्त॒य॒त् । वि॒ज॒ान॒न् । कः । द॒म्प॒ती॒ इति॑ द॒म्प॒ती । स॒म॒न॒सा ।

वि । यू॒यो॒त् । अ॒ध॒ । यत् । अ॒ग्निः । श्वशुरे॒षु । दी॒द॒य॒त् ॥ १२ ॥

इदं पुरुरवसोवाक्यं कदा कस्मिन्काळे सनुस्तवोदरजातः सन् पितरं मापिच्छाव इ-  
च्छेत् इषु इच्छायां लेटि शपि इषुगमियमापिवि छोदेशः लेटोडाटाविति अडागमः कदा वा

विजानन् पितरं मापधिगच्छन् चक्रन् क्रन्दमानः अश्रुवर्षयन्नेतिवार्थे किं च कः किं विषः  
सन् सन्तुः समनसा समनसौ दंपती जायापती त्वां मां च वियुयोन् विश्लेषयेत् युमिभ्यामि-  
भ्रणयोः यौतेष्ठान्दसः शपः श्लुः तुजादित्वाद्द्वयासदोषः अधापुना ययदाप्रित्सव हृदय-  
स्थितस्तेजोरूपोमर्गः श्वशुरेषु दीदयव दीप्यते द्वादशमतिर्दीप्तिकर्मतिभिरुक्तोधातुः ॥ १२ ॥

अथ त्रयोदशी—

प्रतिब्रवाणिवर्तयते अश्रुचक्रन् क्रन्ददाध्वेशिवायै ।

प्रतत्ते हि नवायत्ते अस्मेपरे सस्तं न हि मूरमापः ॥ १३ ॥

प्रति । ब्रवाणि । वर्तयते । अश्रु । चक्रन् । न । क्रन्दत् । आध्वे ।  
शिवायै । प्र । तत् । ते । हि नव । यत् । ते । अस्मे इति ।  
परा । उहि । अस्तम् । नहि । मूर । मा । आपः ॥ १३ ॥

इदमुर्वशीयार्यं—हे पुरुवरस्त्वां प्रति ब्रवाणि प्रतिबध्य तदपत्यं अभुषाभं वर्तयते इ-  
त्येतिष्यति आध्वे आध्याते वस्तुनि शिवायै शिवे कल्याणे उपस्थिते सति चक्रन् तदन् ऊ-  
श्रुणि विमुंचन् न क्रन्दत् नकारश्चार्थे रोत्स्यतिचेत्यर्थः तत् तदपत्यं ते वृष्यं दिनव महिम्ने-  
मि यदपत्यं ते तव संबन्धि अस्मे अस्मासु निहितं । त्वं परे सस्तं अस्त्विति गृहनाम स्वरू-  
पतिगच्छ हे मूर मूढ मा मां न ह्यापः नमामोपि हि नवेत्यव हिगोतेष्ठान्दसिदुष्टदुष्टिदुष्टि-  
भविष्यति लडि मिषआमादेशः गुणः अन्त्यन्तोपश्छान्दसः बहुलवचनाद्द्वयावः । आपः कः-  
प्लव्यामौ लडि तिङांतिङोभवन्तीति लडोलोद् ॥ १३ ॥

अथ चतुर्दशी—

अथ परिदूनः पुरुरवाउवाच सुदेवः त्वया सह सुक्रीडः पतिरय प्रपतेव अत्रैव प्रपततु  
अथवा अनावृत् अनावृतः सन् परमां परावतं दूरादपि दूरदेशं गन्तव्यं गन्तुं महामस्थानगमनं  
कुर्यात् अथाथवा यत्र कुत्रापि गन्तुं समर्थः सन् निर्ऋतेः पृथिव्याउपस्थे शयीत गमनं कुर्यात्  
यदा निर्ऋतिः पापदेवता तस्याउपस्थे उत्तमं संनिधौ त्रियतामित्यर्थः अथ अथर्वेन वृकाअ-  
रण्यश्वानोरभसासोवेगवन्तः अयुर्भक्षयन्तु । अमवाजसनेयकं—सुदेवोद्योद्वावधीतप्रवापतेत्तदे-  
नंवृकाः श्वानोवायुरिति हैवतदुवाचेति ॥ १४ ॥

अथ पंचदशी—

पुरुरवोमामृधामाप्रपसोमात्वावृकासोअशिवासउक्षन् ।

नवैसैणानिसख्यानिसन्तिसालावृकाणांहृदयान्येता ॥ १५ ॥ ३ ॥

पुरुरवः । मा । मृथाः । मा । प्र । पप्रः । मा । त्वा । वृकासः ।

अशिवासः । ऊँ इति । क्षन् । न । वै । सैणानि । सख्यानि ।

सन्ति । सालावृकाणाम् । हृदयानि । एता ॥ १५ ॥ ३ ॥

समितरा प्रत्युवाच—हे पुरुरवः त्वं मामृथाः मृतिं मामामुहि त्रियतेलुङि थासि ह्रस्वाङ्-  
गादिति सिचोलोपः । तथा माप्रपसः अत्रैव पतनं माकार्षीः प्रातेलुङि लुङित्वात्पुपादीत्यादि-  
ना चैरङ् पतःपुमिति पुम् । तथा त्वा त्वां अशिवासोशुभ्रावृकासोवृकासोक्षन् उदित्येवकारार्थः अ-  
क्षन् माक्ष्यवहरन्तु किमित्येवमस्मदुपर्याग्रहं करोषि माकार्षीरित्यर्थः अदेलुङि लुङ्सनोर्घस्तु  
इति घस्तादेशः मंत्रेघसेति चैलुङ्क गमहनेत्युपघालोपः शासिवसीत्यादिना पत्वं स्वरिचेति  
चत्वं बाहुलकादडभावः । अथास्व स्नेहस्यासारवामाह सैणानि स्त्रीणां कृतानि सख्यानि नवै  
सन्ति नसन्ति खलु । अभावे कारणमाह एता एतानि सख्यानि सालावृकाणां हृदयानि ते-  
षां हृदयानि यथा वत्सादीनां विश्वासापन्नानां घातुकानि तद्वत् । अथ वाजसनेयकं मैतदाह-  
थानवैसैणस्सख्यमस्ति पुनर्गृहानैहीति हैवैतदुवाचेति ॥ १५ ॥

॥ इत्यष्टमस्य पंचमे तृतीयोवर्गः ॥ ३ ॥



अथ षोडशी—

यद्विरूपाचरं मर्त्येष्ववसंरात्रीः शरदश्चतस्रः ।

घृतस्य स्तोत्रं सकृदहं आश्रान्ता देवेदन्तां तृपाणा चरामि ॥ १६ ॥

यत् । विरूपा । अचरम् । मर्त्येषु । अवसम् । रात्रीः । शरदः ।

चतस्रः । घृतस्य । स्तोत्रम् । सकृत् । अहं । आश्राम् ।

तात् । एव । इदम् । तृपाणा । चरामि ॥ १६ ॥

यद्यदा विरूपा परं मनुष्यस्य संपर्कात् विगतसहजभूतदेवरूपा पत्यानुकूल्येन नानारूपा वा मर्त्येषु मनुष्येषु अचरं तदानीं रात्रीः पूरयित्रीश्चतस्रः शरदः अवसं न्यवसं अत्यन्तसं योगे द्वितीया तदानीं घृतस्य स्तोत्रं सकृदहं आश्रान्ता देवैर्नैव स्तोकेनाहमिदं संप्रति तावदाणा तृप्ता सती चरामि ॥ १६ ॥

अथ सप्तदशी—

अन्तरिक्षप्रांरजं सोविमानीमुपशिक्षाम्युर्वशीं वसिष्ठः ।

उपत्स्वारातिः सुकृतस्य तिष्ठान्निवर्तस्व हृदयं तप्यते मे ॥ १७ ॥

अन्तरिक्षप्रांम् । रजस्रः । विमानीम् । उप । शिक्षामि ।

उर्वशीम् । वसिष्ठः । उप । त्वा । रातिः । सुकृतस्य ।

तिष्ठात् । नि । वर्तस्व । हृदयम् । तप्यते । मे ॥ १७ ॥

अन्तरिक्षप्रां स्वतेजसान्तरिक्षस्य पूरयित्रीं तथा रजसोरंजकस्योदकस्य विमानीं निर्मात्रीं उर्वशीं वसिष्ठः समानानां मध्येतिशयेन वासयित्वाहं उपशिक्षामि वशं नयामि सुकृतस्य शोभनकर्मणोरातिर्दाता पुरुषावाः त्वा त्वां उपतिष्ठात् उपतिष्ठतु मे हृदयं तप्यते अतो निवर्तस्व एवं राजोवाच ॥ १७ ॥

अथाष्टादशी—

इतित्वादेवाइमर्आहुः ऐळयथेमेतद्भवसिमृत्युबन्धुः ।

प्रजातेदेवान्हविषायजातिस्वर्गउत्त्वमपिमादयासे ॥ १८ ॥ ४ ॥

इति । त्वा । देवाः । इमे । आहुः । ऐळ । यथा । ईम् । एतत् ।

भवसि । मृत्युबन्धुः । प्रजा । ते । देवान् । हविषा । यजाति ।

स्वर्गः । ऊँ इति । त्वम् । अपि । मादयासे ॥ १८ ॥ ४ ॥

हे ऐळ पुरुरवस्त्वा त्वां इमे देवाइत्याहुः मृत्युबन्धुर्मृत्योर्वन्धकोमृत्योर्वन्धुभूतोवा मृत्यु-  
वशमाप्रामुबंस्त्वं यथाई एतद्भवसि प्रजाः प्रकर्षेण जायमानस्त्वं तव संबन्धिनोयष्ट्यान् देवा-  
न् हविषा यजासि यजसि स्वर्गउ स्वर्गेएव त्वमपि मादयासे मदयसि अस्माभिः सह एवमाहु-  
रित्यर्थः यस्मादेवं करोपि तस्मादभिलाषं हित्वा सुखीभवति सेयं पुरुरवसं प्रत्युवाच ॥ १८ ॥

॥ इत्यष्टमस्य पञ्चमे चतुर्थोऽवर्गः ॥ ४ ॥

प्रतेमहइति त्रयोदशर्चं षष्ठं सूक्तं वरुणमागिरसऋषिः इन्द्रस्य पुत्रः सर्वहरिर्वा माम द्वा-  
दशीत्रयोदशयौ त्रिष्टुभौ शिष्टाएकादश जगत्यः इन्द्रस्याश्वौ हरी तयोरञ्च स्तूयमानत्वाच्चदेव-  
साकमिदं तथाचानुक्रान्तं—प्रतेसप्तोना वरुः सर्वहरिर्वेन्द्रोहरिस्तुतिर्द्वित्रिष्टुबन्तं । अतिरावे  
तृतीये पर्यायं ब्राह्मणाच्छंसिनएतत्सूक्तं सूत्रितं च—प्रतेमहऊतीशचीवस्तववीर्येणेति याज्येति ।  
षोडशिशक्तेष्वप्यायस्तुचः शंसनीयः । सूत्रितं च—प्रतेमहेविदथेशंसिपंहरीइति तिस्रो जगत्यइति ।

तत्र पथमा—

प्रतेमहेविदथेशंसिपंहरीप्रतेवन्वेवनुपोहर्यतमदम् ।

घृतनयोहरिर्मिश्राकसेचतआत्वाविशन्तुहरिर्वर्षसंगिरः ॥ १ ॥

प्र । ते । महे । विदथे । शंसिपम् । हरी इति । प्र । ते । वन्वे ।

वनुर्षः । हर्यतम् । मदम् । घृतम् । न । यः । हरिः । शंसिः । चारु ।

सेचते । आ । त्वा । विशन्तु । हरिः । वर्षसम् । गिरः ॥ १ ॥

हे इन्द्र ते तव हरी अश्वौ महे महति विद्ये यज्ञे पशंसिपं अशंसिपं अस्ताविपं । तथा वनुषः वनु हिंसायां हिंसकस्य ते तव हर्यतं हर्यं गतिकान्त्योः तन्मयीणादिकः अतच् चित्स्वरेणा-  
नोदात्तः कमनीयं मदं प्रवन्वे प्रयाचे अस्पदभिमतं । वनु यावने यइन्द्रोहरिभिः हरितवर्णैः  
अश्वैर्मघामंगत्वा चारु चरणीयं घृतं न घृतमिव सुपूतं उदकं सेचते वर्षति तं तादृशं हरिव-  
र्षसं वर्षइति रूपनाम हरितरूपं त्वा त्वां आविशन्तु गिरोस्मदीयाः स्तुतिवाचस्तव मदाय ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

हरिंहियोनिमभिषेसमस्वरंहिन्वन्तोहरीदिव्यं यथा सद्दः ।

आयंपृणन्ति हरिभिर्न धेनव इन्द्राय शूपं हरिर्वन्तमर्चत ॥ २ ॥

हरिम् । हि । योनिम् । अभि । ये । समस्वरन् । हिन्वन्तः ।

हरी इति । दिव्यम् । यथा । सद्दः । आ । यम् । पृणन्ति ।

हरिर्दभिः । न । धेनवः । इन्द्राय । शूपम् । हरिर्वन्तम् । अर्चत ॥ २ ॥

ये पूर्वे स्तोतारः पयो योनिं इन्द्रस्य स्थानभूतं हरिं अश्वं अभिसमस्वरन् स्वशब्देऽपता-  
पयोः अभिसंस्तुवन्ति किं कुर्वन्तः दिव्यं देवसं वन्धि सदोयामगृहं यथा प्रेरयन्तीन्द्रं तथा हरी  
अश्वौ हिन्वन्तः प्रेरयन्तः सोमेभिपुते सति स्वयमेवेन्द्रोरथेश्वौ प्रेरयति अतः स्तोतृणां हरि-  
प्रेरणत्वं । यद्वा दिव्यं सद्दः इन्द्रः प्राप्नुयात्तथा हरिं रथाय स्तुतिभिर्हिन्वन्तः प्रेरयन्तः यमिन्द्रं  
धेनवः नवमसूतागावो यथा पृणन्ति क्षीरादिभिः । अत्र पुरस्तादुपचारोपि नकारउपमार्थीयः ।  
हरिभिः हरितवर्णैः सोमैरापृणन्ति पूरयन्ति तथा यूयमपीन्द्रायेन्द्रस्य हरिवन्तं शूपं वलं  
अर्चत पूजयत हे स्तोतारः स्तुतिभिः ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

सो अंस्यवज्रो हरितो य आय सो हरिर्निकामो हरिरागभस्त्योः ।

द्युम्नी सुशिप्रो हरिमन्युसायक इन्द्रे निरूपा हरितामिमिक्षिरे ॥ ३ ॥

सः । अस्य । वज्रः । हरितः । यः । आयसः । हरिः । निष्कामः ।

हरिः । आ । गभस्त्योः । द्युम्नी । सुशिप्रः । हरिमन्युसायकः ।

इन्द्रे । नि । रूपा । हरिता । मिमिक्षिरे ॥ ३ ॥

अस्येन्द्रस्य वज्रोहरितोहरितवर्णः यआयसः अयसःसारभूतोस्ति निर्मितः सच हरिर्हरितवर्णो-  
 वज्रोनिर्मातः नितरां कमनीयः सआहन्ता शत्रूणां तादृशोवज्जोगभस्तयोः हस्तयोर्वर्तते इतिशेषः ।  
 अयमिन्द्रोद्युधो युधं द्योतमानं धनं तद्वान् सुशिमः शोभनहनुः हरिमन्युसायकः यस्य मन्युः  
 सायकः शत्रुहन्ताभिगन्तावा भवति यद्वा शत्रुहन्ता कोपः सायकश्च यस्य सतादृशोभवति ।  
 किंच बहूनां इन्द्रे रूपा रूपाणि सर्वाणि हरिता हरितानि निमिमिक्षिरे निपिक्तानि बभूवुः  
 मिहेः सञ्जन्तात्कर्मणि लिटि रूपं ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

दिविनकेतुरधिधायिहृतोविष्यच्चद्व्योहरितोनरंसा ।

तुददहिंहरिंशिप्रोयआयसःसहस्रशोकाअभवद्वरिभरः ॥ ४ ॥

दिवि । न । केतुः । अधि । धायि । हृतः । विष्यच्चत् । वज्रः ।

हरितः । न । रंसा । तुदत् । अहिम् । हरिंश्शिप्रः । यः ।

आयसः । सहस्रशोकाः । अभवत् । हरिम्भरः ॥ ४ ॥

दिव्यन्तरिक्षे केतुः प्रकाशेन सर्वस्य प्रज्ञापकआदित्यइव सयथा अधिनिहितः एवम-  
 यमिन्द्रः अधिधायि अभ्यधायि स्तोत्रभिरधिनिहितः किंचेन्द्रस्य वज्रः हृतः स्पृहणीयः  
 सन् विष्यच्चत् विव्याप्नोति व्याप्तव्यं शत्रुसंघं । तत्र दृष्टान्तः—हरितोन हरितवर्णांअध्वा हर्तारो-  
 वा अश्वआदित्यसंयन्त्रिनस्ते यथा रंसा रंहणेन वेगेन व्याप्नुवन्ति व्याप्तव्यं योस्य वज्रः  
 आयसः अयोर्विकारः अहिं वृषं मेघंवा तुदत् हिनस्ति योयं महानुभावोहरिशिमः सोमपान-  
 रभसेन हरितवर्णनासिकः तद्वर्णहनुर्वा हरिभरः हयोर्भर्ताइन्द्रः सहस्रशोकाः अभवत् शुच  
 दोषो अपरिमितदोषिभेवाव ॥ ४ ॥

अथ पंचमी—

त्वंत्वमहृत्याउपस्तुतःपूर्वेभिरिन्द्रहरिकेशयज्वभिः ।

त्वंहृत्यसितवृविश्वंमुक्थ्यंमसागिराधोहरिजातहृतम् ॥ ५ ॥ ५ ॥

त्वम्हृत्त्वम् । अहृयथाः । उपहस्तुतः । पूर्वभिः । इन्द्र ।  
हरिश्केरा । यज्वहभिः । त्वम् । हृयसि । तव । विश्वम् ।  
उक्थ्यम् । असामि । राधः । हरिश्जात । हृयतम् ॥ ५ ॥ ५ ॥

हे इन्द्र हे हरिकेश हरितरोमवदश्व त्वं त्वमेव सर्वत्र यज्ञे अहृयथाः अकामयथाः स्तो-  
त्रं हविर्वा । कीदृशस्त्वं पूर्वभिः पूर्वतनेयज्वभिर्यजमानैरुपस्तुतः सन् हे हरिजात हरितवर्णः सन्  
प्रादुर्भूत हारकप्रादुर्भाव वा शत्रुवधार्थं प्रादुर्भूतत्यर्थः हे तादृशेन्द्र त्वं तव स्वभूतमिति शेषः  
विश्वं व्याप्तं सोमचरुपुरोडाशादित्सं सर्वं वा यद्वा यत्र यानि यानि हवींषि दीयन्ते तत्सर्वं वा  
तथा उक्थ्यं प्रशस्त्यं असामि असाधारणं असमं कृत्स्नं हर्षणं कान्तं राधोन्नं हविर्लक्षणं ह-  
र्यसि कामयसे ॥ ५ ॥

॥ इत्यष्टमस्य पञ्चमे पञ्चमोवर्गः ॥ ५ ॥

अथ षष्ठी—

तावज्जिर्णमन्दिनस्तोम्यमदइन्द्ररथेवहतोहृयताहरी ।  
पुरुष्यस्मैसर्वनानिहृयतइन्द्रायसोमाहरंपोदधन्विरे ॥ ६ ॥  
ता । वज्जिर्णम् । मन्दिनम् । स्तोम्यम् । मदे । इन्द्रम् । रथे ।  
वहतः । हृयता । हरी इति । पुरुषि । अस्मै । सर्वनानि ।  
हृयते । इन्द्राय । सोमाः । हरयः । दधन्विरे ॥ ६ ॥

ता तौ प्रसिद्धौ हृयता हृयतो गन्तारौ कान्तौ वा हरी हरितवर्णौ अश्वौ मन्दिनं मोद-  
मानं स्तोम्यं स्तुत्यर्थं वज्जिणमिन्द्रं मदे निमित्ते रथे वहतः धारयतः यज्ञमस्मदीयं प्रापयतः  
अस्मै हृयते कान्तायेन्द्राय पुरुषि बहूनि सर्वनानि प्रातरादीनि हरयो हरितवर्णोः सोमाद-  
धन्विरे निधीयन्ते ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी—

अरंकामापुहरंपोदधन्विरेस्थिरायहिन्वन्हरयोहरीतुरा ।  
अर्वन्ट्रियोहरिभिर्जापमीयतेसोअम्यकामंहरिवन्तमानशे ॥ ७ ॥

अरम् । कामाय । हरयः । दधन्विरे । स्थिराय । हिन्वन् । हरयः ।  
 हरी इति । तुरा । अवतुहतिः । यः । हरिहतिः । जोषम् ।  
 ईयते । सः । अस्य । कामम् । हरिहवन्तम् । आनशे ॥ ७ ॥

अरमलं पर्याप्तं कामायेन्द्रकामनाय हरयो हरितवर्णाः सोमादधन्विरे ते च हरयः स्थिराय  
 युद्धे अपाहितापेन्द्राय तुरा तुरौ त्वरमाणौ हरी अश्वौ हिन्वन् पेरयन्ति यः अयंन्द्रिररणकुशले  
 हरिभिरश्वैर्जोषं शूरैः सेव्यं संग्रामधीयते गच्छति सरथोऽप्येन्द्रस्य स्वभूतं कामं कमनीयं हरि  
 वन्तं सोमवन्तं यज्ञं आनशे व्याप्नोति ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

हरिश्मशारुहरिकेशआयसस्तुरस्पेयेयोहरिपाअवर्धत ।  
 अवद्विर्योहरिभिर्वाजिनीवसुरतिविश्वादुरितापारिपद्धरी ॥ ८ ॥

हरिश्मशारुः । हरिश्केशः । आयसः । तुरःस्पेये । यः ।  
 हरिहपाः । अवर्धत । अवतुहतिः । यः । हरिहतिः । वाजिनीहवसुः ।  
 अति । विश्वा । दुःहृता । पारिपत् । हरी इति ॥ ८ ॥

हरिश्मशारुहरितवर्णश्मश्रुः हरिकेशः हरितवर्णकेशः आयसः अयोमयहृदयोस्य शत्रू  
 णां घातकइत्यर्थः एतादृशोयइन्द्रः तुरस्पेये पूर्णं पावव्ये सोमे हरिपाः हरितवर्णसोमपाः अव  
 र्धत वर्धते यश्चार्वाङ्गागन्तृभिर्हरिभिरश्वैः सोमैर्वा वाजिनीवसुः वाजिनमन्त्रं हवित्क्षणं तद  
 स्यास्तीति वाजिनी क्रिया सैव वसु धनं यस्य सतथोक्तः यज्ञधनइत्यर्थः । यद्वावाजिनमेव वा  
 जिनी तदेव धनं यस्य सएवमुक्तलक्षणइन्द्रोहरी रथे योजयित्वा विश्वा विश्वानि सर्वाणि  
 दुरिता अस्माकं दुरितानि पारिपत् पारयतु पारयतेर्लेटि सिप्यडागमः ॥ ८ ॥

अथ नवमी—

स्रुवेवयस्यहरिणीविपेततुःशिमेवाजायहरिणीदर्विध्वतः ।  
 प्रयत्कृतेचमसेमर्जद्धरीपीत्वामदस्यहर्षतस्यान्धसः ॥ ९ ॥

सुवाँइव । यस्य । हरिणी इति । विपेततुः । शिप्रे इति ।

वाजाय । हरिणी इति । दर्विध्वतः । प्र । यत् । कृते । चमसे ।

मर्मजत् । हरी इति । पीत्वा । मदस्य । हर्यतस्य । अन्धसः ॥ ९ ॥

यस्येन्द्रस्य हरिणी हरितवर्णावश्वौ विपेततुः रथे इन्द्रमारोप्य विपततोयज्ञमस्मदीयं । यद्वा यस्य हरिणी हरितवर्णे कनीनिके विपेततुः सोमं प्रति विपततः तत्रट्टान्तः—सुवेव यथा सुवा सुवौ हविषा पूर्णौ पात्रविशेषौ होमार्थं विपततः तद्वत् । तथा यस्य च हरिणी हरितवर्णे शिप्रे हनू वाजाय सोमलक्षणायाऽन्नाय दर्विध्वतः कंपयतः पुरतः प्रत्तस्य सोमस्य प्रीत्या चक्षतः तथा यद्यदा कृते संस्कृते चमसेवर्तमानं मदस्य मदकरं हर्यतस्य कान्तं अन्धसोऽन्धं सोमं पीत्वा हरी अव्यौ प्रमर्मजत् प्रमार्ष्टि तदानीं स्तुतइत्यर्थः ॥ ९ ॥

अथ दशमी—

उतस्मसद्वह्यतस्यपस्त्योऽस्त्यो नवाजंहरिवाँअचिक्रदत् ।

महीचिद्विधिपणाह्यदोजंसावृहदयोदधिपेह्यतश्चिदा ॥ १० ॥ ६ ॥

उत । स्म । सद् । ह्यतस्य । पस्त्योः । अत्यः । न । वाजम् ।

हरिश्वान् । अचिक्रदत् । मही । चित् । हि । धिपणा । अह्यत् ।

ओजंसा । वृहत् । वयः । दधिपे । ह्यतः । चित् । आ ॥ १० ॥ ६ ॥

उतापिच ह्यतस्य कमनीयस्येन्द्रस्य सद् सदनं पस्त्योः द्यावापृथिव्योः संवन्धि सोय-  
मत्यो न अव्यव वाजं संग्रामं हरिवान् अव्यवान् अचिक्रदत् गच्छति । तथा हि यस्मात् हे  
इन्द्र त्वां मही महती धिपणा स्तुतिरोजसा बटेन युक्मिन्द्रं अह्यत् कामयते चिदिति पूरणः  
अतोवाजमचिक्रदत् तथासति हे इन्द्र ह्यतः कामयमानस्य यजमानस्य बृहत् महत् वयोर्जं  
आदधिपे आपयच्छसि । चिदिति पूरणः ॥ १० ॥

॥ इत्यष्टमस्य पंचमे पष्ठोवर्गः ॥ ६ ॥

अथैकादशी—

आरोदंसीह्यमाणोमहित्वानव्यंनव्यंह्यसिमन्मनुप्रियम् ।

प्रपस्त्यमसुरह्यतंगोराविष्कृधिहरयेसूर्याय ॥ ११ ॥

आ । रोदसी इति । हर्यमाणः । मुहिङ्त्वा । नव्यमश्नव्यम् । हर्यसि ।  
मन्म । नु । प्रियम् । प्र । पस्त्यम् । असुर । हर्यतम् । गोः ।  
आविः । रुधि । हरये । सूर्याय ॥ ११ ॥

हे इन्द्र हर्यमाणः कामयमानोमहत्त्वा महत्वेन रोदसी चावापृथिव्यौ आपूरयसीति  
शेषः । तथा नव्यं नव्यं नवतरं प्रियं प्रियकरं मन्य मननीयं स्तोत्रं नुक्षिप्य हर्यसि कामयसे-  
हे असुर बलवन् असुः प्राणः तद्वन् मत्वर्थीयोरः तादृशेन्द्र गोः जातावेकवचनं गवां हर्यतं  
स्पृहणीयं पस्त्यं गृहं गोरुदकस्योक्तगुणकं स्थानं वा हरये उदकस्य हर्त्रे सूर्याय प्र-  
मकर्षेण आविष्कृधि मकटीकुरु ॥ ११ ॥

अथ द्वादशी-

आत्वाहर्यन्तं प्रयुजो जनानां रथे बहन्तु हरिं शिप्रमिन्द्र ।  
पिबान् यथा प्रतिभूतस्य मध्वो हर्यन् यज्ञं सधमादे दशोणिम् ॥ १२ ॥

आ । त्वा । हर्यन्तम् । प्रयुजः । जनानाम् । रथे । बहन्तु ।  
हरिं शिप्रम् । इन्द्र । पिब । यथा । प्रतिभूतस्य । मध्वः ।  
हर्यन् । यज्ञम् । सधमादे । दशोणिम् ॥ १२ ॥

हे इन्द्र हरिशिप्रं हरितवर्णशिप्रं त्वा त्वा हर्यन्तं यज्ञं कामयमानं प्रयुजोरथे प्रयुक्ताभ्यारथे  
स्थापयित्वा जनानां ऋत्विग्यजमानानां अन्तिकं प्रति बहन्तु प्रापयन्तु यथा येन प्रकारेण  
प्रतिभूतस्य गृहादिषु संश्रुतं मध्वोमधु सोमरसं यज्ञं यागसाधनं दशोणिं ओणयोर्गुल्यः  
दशभिरंगुलीभिः संपादितं सोमं हर्यन् कामयमानः सन् पिब पिबसि सधमादे संग्रामेज-  
यार्थं तथा बहन्तित्यर्थः ॥ १२ ॥

अपाः पूर्वेषामित्येषा षोडशिशतस्य याज्या । सन्वियं च—एवाहिशक्रोवशीहिशक्र इति ज-  
पित्वापाः पूर्वेषां हरिवः सुवानामिति यजवीति ।



तैषा ऋयोदशी—

अपाःपूर्वेषांहरिवःसुतानामथोद्दंसर्वनकेवलंते ।

ममद्विसोममधुमन्तमिन्द्रसन्नाष्टपञ्चठरआष्टपस्व ॥ १३ ॥ ७ ॥

अपाः । पूर्वेषाम् । हरिः । सुतानाम् । अथो इति । इदम् ।

सर्वनम् । केवलम् । ते । ममद्वि । सोमम् । मधुमन्तम् । इन्द्र ।

सन्ना । ष्टपन् । जठरे । आ । ष्टपस्व ॥ १३ ॥ ७ ॥

हे इन्द्र त्वं सुतानामभिपुतानां पूर्वेषां प्रातःसवने संपादितानां कर्मणि पद्यथावेते अभि-  
पुतान् प्रातःसवनिकान् सोमानित्यर्थः तानपाः अपिबः हे हरिवइतीन्द्रसंबोधनं हरिण्यामन्वा-  
ण्यां तद्वत्पद्या ऋक्सामात्मकाण्यां हरिण्यां युक्त । ऋक्सामेवाइन्द्रस्यहंरी । ताण्यामेपहरतीति  
ग्राहणं अथो अपिचेदं माध्यंदिनं सवनं केवलंते तैवेवासाधारणं । माध्यंदिनं सवनं केवलं तइति  
हिमंशान्तरं । तस्मिन् हे इन्द्र मधुमन्तं माधुर्योपेतं सोमं ममद्वि पिब आत्वादयेत्यर्थः मदिरवा-  
त्वादनकर्मा पिबन्तु मदन्तु विषंतिविति च मंत्रः । सन्नाष्टपन् सन्नाष्टोभूषिष्ठपचनः हे भूषिष्ठं  
वर्षितरिन्द्र जठरे आवृषस्व आसिंचस्व ॥ १३ ॥

॥ इत्यष्टमस्य पंचमे सप्तमोऽवर्गः ॥ ७ ॥

याओषधीरिति ऋयोविंशत्यृचं सप्तमं सूक्तं अथर्वणपुत्रस्य भिषङ्गान्नार्घ्यं आनुष्टुप्प्रमो-  
षधिदेवताकं । तथाचानुक्रान्तं—याओषधीरूपधिकाथर्वणोभिषगोषधिस्तुतिरानुष्टुभमिति । दी-  
क्षितानां ज्वराद्युपतापे संजाते अनेन सूक्तेन मार्जयेत् । सूत्रितं च—ओषधिसूक्तेन चाक्षान्या-  
नुष्टुजेदिति ।

तत्र प्रथमा—

याओषधीःपूर्वाजातादेवेभ्यस्त्रियुगंपुरा ।

मनैनुवभ्रूणामहंशतंधामानिसप्तच ॥ १ ॥

याः । ओषधीः । पूर्वाः । जा॒ताः । दे॒व्यः । त्रि॒द्युग्म् । पु॒रा ।

म॒नै । नु । व॒भ्रूणा॑म् । अ॒हम् । श॒तम् । धा॒मानि॑ । स॒प्त । च॒ ॥ १ ॥

याओषधीरोषधयः पूर्वाः पुरातन्योजाताउत्पन्नाः केऽयः सकाशात् देव्यो जगन्निर्मा-  
ह्यः यद्वा देवाद्योतमानाकृतवः तेऽयः कस्मिन्काले त्रियुगं त्रिषु युगेषु विशेषेण प्रादुर्भावापेक्षया  
कृतादियुगत्रयमुक्तं कलौ त्वत्पन्तात्पत्वादुपेक्षितं अथवा त्रिषु युगेषु वसन्ते प्रावृषि शरदि चे-  
त्यर्थः । अहं वभ्रूणां वभ्रुवर्णानां सोमाद्योषधीनां शतं सप्त च धामानि अनुलेपसंमार्जनाभिपे-  
कादिरूपेणाश्रयभूतानि स्थानानि नु क्षिप्यं मनै मन्ये संभावयामीत्यर्थः । अत्रवाजसनेयक-  
याओषधीः पूर्वाजातादेवेऽयस्त्रियुगं पुरेति ऋतवोवै देवास्तेऽय एतास्त्रिःपुराजापन्ते वसन्ते प्रावृ-  
षि शरदि मनैनुवभ्रूणामहमिति सोमवैवभ्रुःसोम्याओषधयऔषधः पुरुषः शतंधामानीति  
यदिदंशतायुःशतार्धःशतवीर्यएताभिर्हास्यशतंधामानिसप्तचेति यएवमेवसप्तशीर्षन्प्राणास्तानेत-  
दाहेति । अत्रनिरुक्तंच—याओषधयः पूर्वाजातादेवेऽयस्त्रीणि युगानि पुरामन्येनुतद्वभ्रूणामहं-  
वभ्रुवर्णानांहरणानांभरणानामिति वा शतंधामानिसप्तचेति धामानि त्रयाणिभवन्ति स्थाना-  
निनामानिजन्मानीति जन्मान्यन्नाभिप्रेतानि सप्तशतानि सप्तशतंपुरुषस्य मर्मणित्वेनाद-  
धातीति ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

श॒त॒वो॒अ॒म्ब॒धा॒मानि॑स॒ह॒स्रं॒मु॒तवो॒रुहः॑ ।

अ॒र्धा॒श॒त॒क॒त्वो॒यू॒य॒मि॒मं॒मे॒अ॒ग॒दं॒कृत॑ ॥ २ ॥

श॒तम् । वः । अ॒म्ब । धा॒मानि॑ । स॒ह॒स्रम् । उ॒त । वः । रु॒हः ।

अ॒र्ध । श॒त॒इ॒क॒त्वः । यू॒यम् । इ॒मम् । मे॒ । अ॒ग॒दम् । क॒त ॥ २ ॥

हे अंब मातरः ओषधयोवोयुष्माकं धामानि स्थानानि जन्मानि वा शतं अपरिमितानि  
उतापिच वोयुष्माकं रुहः परोहः शोद्धयः सहस्रं अपरिमितं अथ अपिच हे शतकत्वः शत-  
कर्माणोयूयमिमं मे मां मदीयं वा जनमायमस्तमगदं गदोरोगः वदहितं कृत कुरुत ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

ओषधीःप्रतिमोदध्वंपुष्पवतीप्रसूवरीः ।

अश्वाइवसजित्वरीवीरुधःपारयिष्णवः ॥ ३ ॥

ओषधीः । प्रति । मोदध्वम् । पुष्पवतीः । प्रसूवरीः ।

अश्वाःइव । सजित्वरीः । वीरुधः । पारयिष्णवः ॥ ३ ॥

हे ओषधीरोपधयः प्रतिमोदध्वं इमं रुग्णं प्रति मुदिताहृष्टाभवत कीदृशयोष्यं पुष्पवतीः पुष्पवत्यः प्रसूवरीः प्रकर्षेण सत्यन्तउपभोगायेति प्रसवाः फलानि तद्वत्यः किंचाश्वाइव अश्रु-  
बानाहयाइव सजित्वरीः सह रोगं जयन्त्यः वीरुधोविरोहन्त्यः पारयिष्णवः पुरुषं पारयन्त्यो-  
रोगाव ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

ओषधीरितिमातरस्तद्देविरुपब्रुवे ।

सुनेयमश्वंगांवात्सआत्मानंतवंपूरुष ॥ ४ ॥

ओषधीः । इति । मातरः । तत् । वः । देवीः । उप । ब्रुवे ।

सुनेयम् । अश्वम् । गाम् । वात्सः । आत्मानम् । तवम् । पुरुषम् ॥ ४ ॥

हे ओषधीरोपधयः देवीर्देव्योद्योतनादिगुणकाहे मातरोजनानां मातृभूतामातृवद्वितका-  
रित्वान्मातृत्वोपचारः अथवा मातरभारोग्यनिर्माद्येवोयुष्माकं संबन्धिनं भिषजं तद्वक्ष्यमा-  
णं इतीत्थं उपब्रुवे उपब्रवीमि । किंतदिति चेत् उच्यते—ओषधयर्थं अहं अश्वं गां वात्संशुकं  
किंबहुना आत्मानमपि हेपुरुष चिकित्सक तव तुभ्यं सनेयं ददामि ॥ ४ ॥

अथ पंचमी—

अश्वत्येवोनिपदनंपूर्णैवोवसतिऋता ।

गोभाजइत्किळांसथयत्सनवथंपूरुषम् ॥ ५ ॥ ८ ॥

अश्वत्ये । वः । निःसदनम् । पूर्णै । वः । वसतिः । ऋता ।

गोभाजः । इत् । किल । असथ । यत् । सनवथम् । पुरुषम् ॥ ५ ॥ ८ ॥

हे ओषधिदेवताः वोयुष्माकमश्वत्थे निषदनं नितरां वर्तनं तथा वोयुष्माकं पर्णे पलाशे वसतिर्निवासः कृता । तृतीयस्यामितोदिविसोमभासीत्तं गायत्र्या हरत्तस्य पर्णमाच्छिद्यत तत्पर्णो भवत्तत्पर्णस्य पर्णत्वमिति ब्राह्मणाव । पलाशस्य पर्णत्वमसिद्धिः अश्वत्थपलाशयोर्यज्ञयोग्यत्वमाधान्यापेक्षयोपादानं । किंच गोभाजइव किल गवां भाजयिष्य एवास्य भवथ खलु यद्यदि सनवथ संभजन्वे पुरुषं तर्ह्येवं भजथेति । वनपणसंभक्तौ छेटचडागमः व्यत्ययेन उभययः यद्वा औत्सर्गिकः शप्चेति विकरणता ॥ ५ ॥

॥ इत्यष्टमस्य पंचमेष्टमेवर्गः ॥ ८ ॥

अथ पृष्ठी—

यत्रौषधीः समग्मत राजानः समिताविव ।

विप्रः स उच्यते भिपक् रक्षो हारमीव चातनः ॥ ६ ॥

यत्र । ओषधीः । समऽअग्मत । राजानः । समितौऽद्व । विप्रः ।

सः । उच्यते । भिपक् । रक्षःऽह । अमीवऽचातनः ॥ ६ ॥

यत्र यस्मिन्देशे ओषधीरोषध्यः समग्मत संगच्छन्ते राजानः समिताविव संगामे यथा तत्र यथा संगता भवन्ति तद्वत् तासां नानाविधानामोषधीनां संगमनं यस्मिन्देशेऽस्ति तत्र विप्रः प्राज्ञो ब्राह्मणः स भिपगृह्यते रक्षो हा रक्षो हन्ता अमीव चातनः अमीवा व्याधिः तस्य चा तनश्चातयिता च भवति तदानीम् ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी—

अश्ववती सोमावती मूर्जयन्ती मुदोजसम् ।

आर्वित्सि सर्वा ओषधी रस्मा अरिष्टतातये ॥ ७ ॥

अश्ववतीम् । सोमवतीम् । मूर्जयन्तीम् । उत्तऽओजसम् ।

आ । अर्वित्सि । सर्वाः । ओषधीः । अस्मै । अरिष्टतातये ॥ ७ ॥

अश्वावत्यादयः प्रधानभूताः ओषधश्चतस्रः ताः सर्वाओषधीरावित्ति आजाने स्तौमी-  
त्यर्थः अस्याअरिष्टदातये अस्मै रोगाय अमुं रोगं विनाशयितुमित्यर्थः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

उच्छुष्माओषधीनांगावोगोष्ठादिवेस्ते ।

धनंसनिष्यन्तीनामात्मानंतवंपूरुष ॥ ८ ॥

उत् । शुष्माः । ओषधीनाम् । गावः । गोस्थात् इव । ईरते ।

धनम् । सनिष्यन्तीनाम् । आत्मानम् । तव । पूरुष ॥ ८ ॥

ओषधीनां शुष्मा बलानि उदीरते उद्धृच्छन्ति रुग्णे स्ववीर्यं मोदमयन्तीत्यर्थः । गोबोगा-  
द्यादिव ता यथा ततः सकाशादुदीरते तद्वत् कोटशानामोषधीनां उच्यते धनं स्वसामर्थ्यल-  
क्षणं सनिष्यन्तीनां दातुमिच्छन्तीनां किंप्रतीतिउच्यते हेपूरुष पुरुष रोगग्रस्त तवात्मानं शरी-  
रं प्रति । यद्वा परोहन्तीरोषधीर्दृष्ट्वा वदति हे पुरुष मियं ग्वाद्योषधिस्वामिन् तव आत्मानं वर्ध-  
यितुं धनं सनिष्यन्तीनां व्रीक्षाद्योषधीनां शुष्माउदीरते ॥ ८ ॥

अथ नवमी—

इष्कृतिर्नामवोमाताथोयूयंस्थनिष्कृतीः ।

सीराःपतत्रिणीःस्थनयदामयतिनिष्कृथ ॥ ९ ॥

इष्कृतिः । नाम । वः । माता । अथो इति । यूयम् । स्थ ।

निःष्कृतीः । सीराः । पतत्रिणीः । स्थन । यत् ।

आमयति । निः । कृथ ॥ ९ ॥

हे ओषधयोवोमाता जननी इष्कृतिर्नाम सर्वेषां रुग्णानां निष्कर्षीतिप्रसिद्धा यस्मा त्सा-  
रुग्णं निष्करोति अथो अतोयूयमपि निष्कृतीः निष्कृतयः स्थ भवथ किंच यूयं सीराः सरण-  
शीलाः पतत्रिणीः पतनवत्यश्च स्थन भवथ तप्तनवितिथनादेशः । किंच पुरुषोयद्यदि आमय-  
ति व्याधितोभवति तं निष्कृथ संस्कुरुथ ॥ ९ ॥

अथ दशमी—

अतिविश्वाःपरिष्ठाःस्तेनइवमृजमक्रमुः ।

ओषधीःप्राचुच्यवुर्पत्किञ्चतन्वोऽरपः ॥ १० ॥ ९ ॥

अति । विश्वाः । परिष्ठाः । स्तेनः इव । मृजम् । अक्रमुः ।

ओषधीः । प्र । अचुच्यवुः । यत् । किम् । च । तन्वः । रपः ॥ १० ॥ ९ ॥

विश्वाव्यासाःपरिष्ठाः परितः स्थिताः ओषधयः अत्यक्रमुः व्याधीन् अतिक्रान्तवत्यः स्तेनइव मृजं यथास्तेनोमृजं अत्यक्रमीव तद्वत् तथाकृत्वा ओषधीरोषधयः प्राचुच्यवुः प्रस्थाव यन्ति यत्किञ्च तन्वोरुगणशरीरस्य रपः पापं व्याधिलक्षणमस्तिवदिति ॥ १० ॥

॥ इत्यष्टमस्य द्वितीये नवमोवर्गः ॥ ९ ॥

अथैकादशी—

यदिमावाजयन्अहमोषधीर्हस्तेआदधे ।

आत्मायक्ष्मस्यनश्यतिपुराजीवगृभोयथा ॥ ११ ॥

यत् । इमाः । वाजयन् । अहम् । ओषधीः । हस्ते । आदधे ।

आत्मा । यक्ष्मस्य । नश्यति । पुरा । जीवगृभोः । यथा ॥ ११ ॥

अहं यद्यदीमाओषधीर्हस्ते आदधे आधारयामि किंकुर्वन् वाजयन् रुग्णं बलिनं कुर्वन् ततः पुरा यक्ष्मस्य रोगस्यात्मा नश्यति । जीवगृभोयथा जीवानां शकुन्यादीनां माहकाद् व्याधायथा जीवानश्नन्ति तद्वत् । यद्वा जीवगृभोऽष्ट्योः सकाशाद् जीवोवध्यते तद्वत् ॥ ११ ॥

अथ द्वादशी—

यस्यौषधीःप्रसर्पथाद्रमङ्गपरुष्परुः ।

ततोयक्ष्मंविवाधध्वउग्रोमध्यमशीरिव ॥ १२ ॥

यस्य । ओषधीः । प्रसर्पथ । अद्रमङ्ग । अद्रम् । परुष्परुः । ततः ।

यक्ष्मम् । वि । वाधध्वे । उग्रः । मध्यमशीः इव ॥ १२ ॥

हे ओषधीः ओषधयोयस्य रुग्णस्यांगमंगं यद्यदंगं परुःपरुः यद्यत्पर्वं प्रसर्पथ प्रकर्षे-  
णाश्रयथ ततोद्वा२ पर्वणश्च यक्षं व्याधिं विचाधध्वे उग्रजदूर्णबटोपध्यमशीः मध्यमस्थाने  
वर्तमानोराजा यथोपद्रवकारिणः समनन्तरं शत्रून् पदेपदे विबाधते तद्वत् ॥ १२ ॥

अथ त्रयोदशी—

सा॒कंय॑क्ष्मप्र॒पत॑चापे॒णकि॑किदी॒विना॑ ।

सा॒कंवा॑त॒स्य॒धाज्या॑सा॒कंन॑श्यनि॒हाक॑या ॥ १३ ॥

सा॒कम् । य॒क्ष्म । प्र । प॒त । चापे॒ण । कि॑किदी॒विना॑ । सा॒कम् ।

वा॒त॒स्य । धा॒ज्या । सा॒कम् । न॒श्य । नि॒हाक॑या ॥ १३ ॥

हेस्मदीपस्य पुरुषस्य शरीराधिष्ठायिन् यक्ष्म व्याधे त्वं साकं सहैव प्रपत प्रकर्षेण शी-  
घ्रं गच्छ केन साकमिति उच्यते—चापेण अतिशीघ्रं पतता चापाख्येन पक्षिणा सह तथा कि-  
किदीविना पक्षिणा च सह तथा वातस्य शीघ्रं गच्छतोवायोर्ध्राज्या भ्रजगतौ गत्या वेगेन सह  
गच्छ तथा निहाकया गोधिकया साकं नश्य नाशं प्राप्नुहि ॥ १३ ॥

अथ चतुर्दशी—

अ॒न्यावो॑अ॒न्याम॑वत्वन्या॒न्यस्या॑उपा॒वत ।

ताःसर्वाःसंवि॒दाना॑इ॒दंमे॒प्राव॑ता॒वचः॑ ॥ १४ ॥

अ॒न्या । वः । अ॒न्याम् । अ॒वतु॑ । अ॒न्या । अ॒न्यस्याः । उ॒प । अ॒वत॑ ।

ताः । सर्वाः । स॒म॒वि॒दानाः । इ॒दम् । मे । प्र । अ॒वत॑ । वचः॑ ॥ १४ ॥

१ तैत्तिरीयाखायां तु—साकंयक्ष्मप्रपतस्येनेनकिकिदीविना । साकंवातस्यधाज्यासाकंनश्य-  
निहाकयेति । श्लेष्मात्ररुद्धकर्जजन्यध्वनेरनुकरणार्थं किकिशब्दः तेन किकिना ध्वनिविशेषे-  
ण दोग्यति व्यञ्जयतीति रोगविशेषः सच श्लेष्मजन्यः श्येनवत्तीव्रतत्वात्पित्तजन्योरोगः श्येनः हे  
यक्ष्म राजयक्ष्मादिरोग त्वं पित्तजन्येन श्लेष्मजन्येन च रोगेण साकं प्रपत प्रकर्षेण नष्टोभव तथा  
वातस्य धाज्या वातरोगस्य गत्या ध्याज्या साकं नष्टोभव तथा यया पीडया निहतोस्मि हाकट-  
मिति शब्दं करोमि सानिहाका तथा सह नष्टोभवेति ॥

हे ओषधयो दोषयुष्माकं मध्ये अन्याओषविरग्यामोषधिभवतु प्राप्नोतु अवतिरवगत्यर्थः ।  
तथान्यान्यस्याः समीपमुपावत उपगच्छत एवं याः सन्ति क्षित्यामोषधयः ताः सर्वाः संविदा-  
नाः परस्परमैकमर्थं प्राप्ताः सत्यददं मे मदीयं वचः प्रार्थनादक्षणां वचनं प्रावत प्ररक्षत ॥ १४ ॥

अथ पंचदशी—

याः फलिनीर्या अफला अपुष्पायाश्च पुष्पिणीः ।

बृहस्पतिप्रसूतास्तानो मुञ्चन्त्वं हंसः ॥ १५ ॥ १० ॥

याः । फलिनीः । याः । अफलाः । अपुष्पाः । याः । च । पुष्पिणीः ।

बृहस्पतिप्रसूताः । ताः । नः । मुञ्चन्तु । अंहंसः ॥ १५ ॥ १० ॥

याः फलिनीः फलवत्यः याः अफलाः फलवर्जिताया अपुष्पाः पुष्परहितायाश्च पुष्पि-  
णीः पुष्पवत्यः बृहस्पतिप्रसूताः बृहस्पतिर्मन्त्राभिधानो देवः तेनानुज्ञातास्तानोस्मानंहंसो मुञ्चन्तु  
मोचयन्तु ॥ १५ ॥

॥ इत्यष्टमस्य पंचमे दशमोवर्गः ॥ १० ॥

अथ षोडशी—

मुञ्चन्तु माशपथ्या अथो वरुण्यादुत ।

अथो यमस्य पट्टीशात्सर्वस्माद्देवकिल्बिषात् ॥ १६ ॥

मुञ्चन्तु । मा । शपथ्यात् । अथो इति । वरुण्यात् । उत । अथो  
इति । यमस्य । पट्टीशात् । सर्वस्मात् । देवकिल्बिषात् ॥ १६ ॥

मा मां ओषधयः शपथ्यात् शपथसंज्ञातादेनसः पापात् मुञ्चन्तु अथो अपिच वरुण्यात्  
वरुणसंभवात् मां मुञ्चन्तु वरुणोपि स्वपाशेन जावमात्रं पुरुषं बध्नाति उवेति पूरणः अथो  
अपिच यमस्य पट्टीशात् पादपञ्चनात् निगडात् मुञ्चन्तु न केवलं वरुणादेः पापात् सर्व-  
स्मात् देवकिल्बिषात् देवैः कृतात्पापात् मुञ्चन्तु ॥ १६ ॥



अथ सप्तदशी—

अवपतन्तीरवदन्दिवओपधयस्परि ।

यंजीवमश्रवामहेनसरिष्यातिपूरुषः ॥ १७ ॥

अवपतन्तीः । अवदन् । दिवः । ओपधयः । परि । यम् । जीवम् ।

अश्रवामहे । न । सः । रिष्याति । पूरुषः ॥ १७ ॥

दिवोद्युलोकादवपतन्तीरवपतन्त्यओपधयइत्थं पर्यवदन् किमिति उच्यते यं जीवं जीव-  
न्तमश्रवामहे व्याप्नुमो न सपूरुषः पूरुषोरिष्याति रिष्यति न हिंस्यते ॥ १७ ॥

अथाष्टदशी—

याओपधीःसोमराज्ञीर्वह्नीःशतविचक्षणाः ।

तासांत्वमस्युत्तमार्कामायशंहृदे ॥ १८ ॥

याः । ओपधीः । सोमराज्ञीः । वह्नीः । शतविचक्षणाः । तासाम् ।

त्वम् । अस्मि । उत्तमा । अरम् । कामाय । शम् । हृदे ॥ १८ ॥

याओपधीरोपधयः सोमराज्ञीः सोमोराजा स्वामी यासांतास्तथोक्ताः वह्नीः असंख्या-  
ताः शतविचक्षणाः बहुदर्शनाः हे सोमाख्यओपधे तासामोपधीनां त्वमुत्तमासि यस्मादेवं त-  
स्मात् अरमलं पर्याप्तं कामाय कान्वाय हृदे हृदयाय शं सुखकरी भवेति शेषः ॥ १८ ॥

अथैकोनविंशी—

याओपधीःसोमराज्ञीर्विष्टिताःपृथिवीमनु ।

वृहस्पतिप्रसूताअस्यैसंदत्तवीर्यम् ॥ १९ ॥

याः । ओपधीः । सोमराज्ञीः । विस्थिताः । पृथिवीम् । अनु ।

वृहस्पतिप्रसूताः । अस्यै । सम् । दत्त । वीर्यम् ॥ १९ ॥

याओषधोः सोमराज्ञोः पृथिवीमनुविष्ठिताः विविधं स्थितादिवः सकाशात् आगत्य पृथिव्या नानाभेदेन स्थिताः बृहस्पतिप्रसूताबृहस्पतिनानुज्ञाताः सत्योयूर्यं अस्थै रुग्णतन्वे वीर्यं सन्दत्त सन्धत्त ॥ १९ ॥

अथ विंशी—

मावोरिपत्स्वनितायस्मैचाहंस्वनामिवः ।

द्विपच्चतुंष्पदस्माकंसर्वमस्त्वनानुरम् ॥ २० ॥

मा । वः । रिपत् । स्वनिता । यस्मै । च । अहम् । स्वनामि । वः ।

द्विपत् । चतुंष्पत् । अस्माकम् । सर्वम् । अस्तु । अनानुरम् ॥ २० ॥

हे ओषधयोवोयुष्मान् मारिपत् माहिंस्यात् कः स्वनिता भूमेः स्वननकर्ता यस्मै रुग्णायचाहं स्वनामि वोयुष्मान् किंचास्माकं संबन्धि द्विपत् पुत्रभृत्यादिकं चतुष्पद गोमहिष्यादिकं यदस्ति तत्सर्वमनानुरमरोगमस्तु ॥ २० ॥

अथैकाविंशी—

याश्चेदमुपशृण्वन्ति याश्चदूरंपरागताः ।

सर्वाःसंगत्यवीरुधोस्यैसंदत्तवीर्यम् ॥ २१ ॥

याः । च । इदम् । उपशृण्वन्ति । याः । च । दूरम् । परागताः ।

सर्वाः । संगत्य । वीरुधः । अस्थै । सम् । दत्त । वीर्यम् ॥ २१ ॥

याश्चोषधयः इदं स्तोत्रमुपशृण्वन्ति याश्चोषधयोदूरं परागताः सर्वावीरुधः संगत्य संगताः सत्योहे वीरुधोस्यै रुग्णतन्वे वीर्यं सन्दत्त ॥ २१ ॥

अथ द्वाविंशी—

ओषधयःसंबदन्तेसोमेनसहराज्ञा ।

यस्मैऋणोर्तिव्राह्मणस्तराजन्पारयामसि ॥ २२ ॥

ओषधयः । सम् । बृदन्ते । सोमेन । सह । राज्ञा । यस्मै । ऋणोर्ति ।

ब्राह्मणः । तम् । राजन् । पारयामसि ॥ २२ ॥

ओषधयः सर्वाः सोमेन राज्ञा सह संवदन्ते संवादं कुर्वन्ति क्रिमिति तदुच्यते—यस्मै रुग्णाय ब्राह्मणः ओषधिसामर्थ्यज्ञो ब्राह्मणो वैद्यः रुणोति करोति चिकित्सां तं रुग्णं हे राजन् पारयामसि पारयाम इदं तोषसि ॥ २२ ॥

अथ त्रयोविंशी—

त्वमुत्तमास्योपधेतव वृक्षा उपस्तयः ।

उपस्तिरस्तु सोऽस्माकं यो अस्माँ अभिदासति ॥ २३ ॥ ११ ॥

त्वम् । उत्तमा । अस्ति । ओषधे । तव । वृक्षाः । उपस्तयः । उपस्तिः ।

अस्तु । सः । अस्माकम् । यः । अस्मान् । अभिदासति ॥ २३ ॥ ११ ॥

हे ओषधे सोमाख्ये त्वं ओषधीनामन्यात्तामुत्तमासि तव वृक्षाः सर्वे उपस्तयः अधः शायिन एव तथासति स उपस्तिरस्तु अधः शायी भवतु योस्मान् अभिदासति अभिहितस्ति भ्रातृव्य इति ॥ २३ ॥

॥ इत्यष्टमस्य पंचमे एकादशोऽवर्गः ॥ ११ ॥

बृहस्पतेर्प्रतीतिं द्वादशर्चमष्टमं सूक्तं त्रैष्टुभं बृहस्पतिमित्रादिसर्वदेवताकं ऋषिपेणपुत्रो देवापिर्नामऋषिः । तथा चानुक्रान्तं—बृहस्पतेर्द्वादशार्ष्टिपेणो देवापिर्बृष्टिकामो देवास्तुष्टाव । गतः सूक्तविनियोगः । अस्य सूक्तस्याख्यानं निरुक्तकारः प्रदर्शयति—देवापिश्चाष्टिपेणः शान्तनुश्चकौरूपौ भ्रातरौ बभूवुः स शान्तनुः कनीयानभिपेचयांचके स देवापिस्तपःप्रतिपेदे ततः शान्तनोराज्ये द्वादशवर्षाणि देवानवर्षं तमूचुर्ब्राह्मणा अर्धमस्त्वया चरितो ज्येष्ठं भ्रातरमन्तरित्याभिपेक्षितं तस्मात्ते देवो न वर्षतीति शान्तनुर्देवापिं शिशिक्षराज्येन तमुवाच देवापिः पुरोहितस्तेसानि याजयानि चत्वेनितस्यैतद्वर्षकामसूक्तमिति ।

तत्र प्रथमा—

बृहस्पतेर्प्रतिमे देवतामिहि मित्रो वायु हरुणो वासि पूषा ।

आदित्यैर्वायुहमुभिर्मरुत्वान्सपुर्जन्यं शान्तं न वेष्टपाय ॥ १ ॥

बृहस्पते । प्रति । मे । देवताम् । इहि । मित्रः । वा । यत् । वरुणः ।  
 वा । असि । पूषा । आदित्यैः । वा । यत् । वसुधभिः ।  
 मरुत्वान् । सः । पर्जन्यम् । शमूहतेनवे । वृष्य ॥ १ ॥

तत्र ब्रह्मत्वे प्रवृत्तो बृहस्पतिमनुधावति हे बृहस्पते मे मम वृष्ट्यर्थं प्रतिदेवतां प्रतीहि  
 प्रतिगच्छ यद्यप्यदेवताः प्रतिगच्छ यदि त्वं मित्रो वासि वा अथवा वरुणोसि यद्वा पूषासि  
 अथवा आदित्यैर्द्वादशादित्यैः अरुणादिभिर्वसुभिर्वासकैरष्टवसुभिर्धरध्रुवादिभिः सह मरु-  
 त्वान् महतो देवास्तद्धानसि सत्त्वं पर्जन्यं तर्षपितारं मेघं शन्तवे रात्रे वृषाय वर्षय छन्दसि-  
 शायजपीति व्यत्ययेन शपोपि शायजादेशः ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

आदेवोदृतो अजिरश्चिकित्वान्त्वेद्देवापे अभिमामगच्छत् ।  
 प्रतीचीनः प्रतिमामावदत्स्व दधामि ते द्युमती वाचमासन् ॥ २ ॥

आ । देवः । दृतः । अजिरः । चिकित्वान् । त्वत् । देवः अपे ।  
 अभि । माम् । अगच्छत् । प्रतीचीनः । प्रति । माम् । आ ।  
 वदत्स्व । दधामि । ते । द्युमतीम् । वाचम् । आसन् ॥ २ ॥

देवः कश्चिद्दृतः अजिरोगमनशीलश्चिकित्वान् चेतनावान् हे देवापे त्वत् त्वत्तः सकाशा-  
 त् त्वया प्रेषितः सन् मायया गच्छद अज्या गच्छतु हे बृहस्पते प्रतीचीनोऽस्मदभिमुखो मां प्रत्या-  
 वदत्स्व मां प्रत्यागच्छ तेषुभ्यं त्वदर्थं द्युमतीं दीप्तिमुक्तां वाचं स्तुतिरूपां दधामि आसन्नास्ये  
 स्मदीये ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

अस्मेधेहि द्युमती वाचमासन् बृहस्पते अनमी वामिपिराम् ।  
 यया ह्यर्धिशान्तनवे वनावदिवो द्रप्सो मधुमाँ आविवेश ॥ ३ ॥

अस्मे इति । धेहि । द्युधमतीम् । वाचम् । आसन् । बृहस्पते ।  
अनमीवाम् । इषिराम् । यया । वृष्टिम् । शमस्तनवे ।  
वनाव । दिवः । द्रप्सः । मधुमान् । आ । विवेश ॥ ३ ॥

हे बृहस्पते त्वं अस्मे अस्मासु द्युधमतीं दीमिमतीं वाचं स्तोत्रात्मिकां आसन्नास्ये स्म  
दीपे धेहि स्थापय । कीदृशीं वाचं अनमीवां अमीवारहितां वाचः अमीवानाम् गद्गदादिदोषः  
तथा इषिरां गमनशीलां यया वाचा स्तुत्यात्मिकया देवानिष्ट्वा शन्तनवे वृष्टिकामाय वनाव  
संभजेवहि वृष्टिं त्वं चाहंच दिवो द्युलोकाद त्वयाधिष्ठितो द्रप्स उदकस्पन्दः मधुमान् माधुर्योपेतः  
आविवेश आविशति तां वाचमिति समन्वयः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

आनोद्रप्तामधुमन्तोविशन्तिवन्द्रदेशाधिरथंसहस्रम् ।  
निपीदहोत्रमृतुथार्यजस्वदेवान्देवापेहविषासपर्य ॥ ४ ॥

आ । नः । द्रप्ताः । मधुमन्तः । विशन्तु । वन्द्र । देहि ।  
अधिरथम् । सहस्रम् । नि । पीद । होत्रम् । क्रतुश्चा ।  
यजस्व । देवान् । देवदेवापे । हविषा । सपर्य ॥ ४ ॥

नोस्मान् द्रप्ताः वृष्टिस्तस्यायाः मधुमन्तोमाधुर्योपेताः आविशन्तु हे इन्द्रपरमेश्वर बृह  
स्पते अधिरथं रथस्याध्युपरि वर्तमानं सहस्रं सहस्रसंख्याकं धनं धेहि यद्वा रथमधिकं य  
स्य सहस्रस्य तादृशं गोसहस्रं हे देवापे निपीद होत्रं आत्विज्ये निपीद निषण्णश्च त्वमृतुथा  
कालेकाले यजस्व यष्टन्यान् देवान् स्तुत्या हविषा च सपर्य परिचर ॥ ४ ॥

अथ पंचमी—

आर्षिष्टपेणोहोत्रमृषिर्निपीदन्देवापिर्देवसुमतिर्चिकित्वान् ।  
सउत्तरस्मादधंसमुद्रमपोदिव्याअंसजहृष्याअभि ॥ ५ ॥

आर्ष्टिपेणः । होत्रम् । ऋषिः । निःसीदन् । देवऽआपिः ।

देवऽसुमतिम् । चिकित्वान् । सः । उत्तःतरस्मात् । अधरम् ।

समुद्रम् । अपः । दिव्याः । असृजत् । वर्प्याः । अग्नि ॥ ५ ॥

आर्ष्टिपेणऋष्टिपेणस्य पुत्रो देवापिर्ऋषिः देवसुमतिं देवानां कल्याणीं मतिं स्तुतिं चिकित्वान् जानन् होत्रं होतृकर्म कर्तुं निषीदन् निषण्णो भवति स उत्तरस्मादुपरिवर्तमानादन्तरिक्षाख्यात् समुद्रात् अधरमधोवर्तमानं पार्थिवं समुद्रमग्निं दिव्यां दिविभवा वर्प्यां वर्षभवा आपः असृजत् सृजतु । अत्रार्ष्टिपेणऋष्टिपेणस्य पुत्रइत्यादिनिर्ऋकंदष्टव्यं ॥ ५ ॥

अथ षष्ठी—

अस्मिन्त्समुद्रे अद्भ्युत्तरस्मिन्नापो देवेभिर्निवृता अतिष्ठन् ।

ता अद्रवन् आर्ष्टिपेणेन सृष्टा देवापिना प्रेषिता मृक्षिणीषु ॥ ६ ॥ १२ ॥

अस्मिन् । समुद्रे । अधि । उत्तःतरस्मिन् । आपः । देवेभिः ।

निवृताः । अतिष्ठन् । ताः । अद्रवन् । आर्ष्टिपेणेन । सृष्टाः ।

देवऽआपिना । प्रऽप्रेषिताः । मृक्षिणीषु ॥ ६ ॥ १२ ॥

अस्मिन्त्सार्थिवे समुद्रे पूरणीये सति अधीति समस्यार्थानुवादी उत्तरस्मिन् समुद्रे अन्तरिक्षाख्ये आपउदकानि देवेभिर्योतमानैः निवृता निरुद्धा अतिष्ठन् वा आपः आर्ष्टिपेणेन ऋष्टिपेणपुत्रेण देवापिना सृष्टाः प्रेषिताः प्रकर्षेणेच्छां प्राप्ताः कांक्षिताः मृक्षिणीषु सृष्टवतीषु परिष्टास्तु स्थलीषु अद्रवन् सवन्ति ॥ ६ ॥

॥ इत्यष्टमस्य पंचमे द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

अथ सप्तमी—

यद्देवापिः शन्तं न वेपुरोहितो होत्राय हतः रूपयन् न दीधेत् ।

देवश्रुतं हृष्टिवा निरराणो हृहस्पतिर्वाचं मस्मा अयच्छत् ॥ ७ ॥

यत् । देवऽआपिः । शम्भुर्नवे । पुरःहृतिः । होत्राय । वृतः ।  
कृपयन् । अदीधेत् । देवऽश्रुतम् । वृष्टिऽवनिम् । रराणः ।  
बृहस्पतिः । वाचम् । अस्मै । अयच्छत् ॥ ७ ॥

यद्यदा देवापिराष्टिपेणः शन्तनवे स्वभ्रात्रे कौरव्याय पुरोहितः सन् होत्राय होत्रार्थं  
वृतः सन् देवश्रुतं देवाणं शृण्वन्तीति देवश्रुतं तं तथा वृष्टिनि वृष्टियाचनं बृहस्पतिं अदीधेत्  
अन्वाध्यापत् सच रराणोरममाणोबृहस्पतिर्देवोस्मै देवापये वाचमयच्छत् ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

यंत्वाष्टिवापिःशुशुचानोअग्नआष्टिपेणोमनुष्यःसमीधे ।  
विश्वेभिर्देवैरनुमद्यमानःप्रपर्जन्यमीरयावृष्टिमन्तम् ॥ ८ ॥

यम् । त्वा । देवऽआपिः । शुशुचानः । अग्ने । आष्टिपेणः ।  
मनुष्यः । समुर्द्धे । विश्वेभिः । देवैः । अनुमद्यमानः ।  
प्र । पर्जन्यम् । ईरय । वृष्टिऽमन्तम् ॥ ८ ॥

हे अग्ने यं त्वा त्वां शुशुचानः स्तोत्रेण ज्वलन् मनुष्यः आष्टिपेणोदेवापिः समीधे स-  
म्पक् दीपयति सत्त्वं विश्वेभिः सर्वैर्देवैरनुमद्यमानः अनुमाद्यमानः सन् पर्जन्यं मेघं वृष्टिमन्तं  
वर्षणवन्तं प्रेरय गमय ॥ ८ ॥

अथ नवमी—

त्वांपूर्वक्रपयोगीर्भिरायन्त्वामध्वरेपुपुरुहूतविश्वे ।  
सहस्राण्यधिरथान्यस्मेआनोयज्ञरोहिदश्वोपयाहि ॥ ९ ॥

त्वाम् । पूर्वे । क्रपयः । गीऽभिः । आयन् । त्वाम् । अध्वरेषु ।  
पुरुहूत । विश्वे । सहस्राणि । अधिरथानि । अस्मे इति ।  
आ । नः । यज्ञम् । रोहितऽअश्व । उप । याहि ॥ ९ ॥

हे अग्ने त्वां पूर्वं ऋषयो गीभिः स्तुतिभिरायन् आगच्छन् तथा हे पुरुहूत बहुभिराहू-  
ताग्ने विश्वे सर्वेपीदानीं तनायजमाना अध्वरेषु यज्ञेषु स्तुतिभिर्गच्छन्तीति शेषः । किंच सहस्राणि  
सहस्रसंख्याकानि गोयूथानि अधिरथानि रथाधिकानि अस्मे अस्माकं शन्तनुना दक्षिणा-  
त्वेन संकल्पितानि भवंत्विति शेषः । हे रोहिदश्व नो यज्ञमुपयाहि उपागच्छ ॥ ९ ॥

अथ दशमी—

एतान्यग्ने न वृत्तिर्न वत्वे आहुतान्यधिरथा सहस्रा ।

तेभिर्वर्धस्व तन्वः शूरपूर्वा दिवो नो वृष्टिर्मिपितो रिरिहि ॥ १० ॥

एतानि । अग्ने । न वृत्तिः । न वत् । त्वे इति । आहुतानि ।

अधिरथा । सहस्रा । तेभिः । वर्धस्व । तन्वः । शूरः ।

पूर्वाः । दिवः । नः । वृष्टिम् । इपितः । रिरिहि ॥ १० ॥

हे अग्ने गवां न वृत्तिर्न वत् तथा एतानि अधिरथानि सहस्रा सहस्राणि च रथाधिकानि  
गवां सहस्राणि च त्वे त्वयि आहुतानि त्वयि प्रीणयितव्ये सति आहुतानि यद्वा त्वे  
त्वय्याहुतानि समर्थितानीत्यर्थः तेभिस्तैः प्रतैः पूर्वैर्वह्नीः तन्वः तनूर्मुष्मदीयावर्धस्व वर्धय  
नोऽस्मदर्थं दिवोद्युलोकात् वृष्टिर्मिपितः प्रार्थितः सन् रिरिहि पूरय ॥ १० ॥

अथैकादशी—

एतान्यग्ने न वृत्तिर्न सहस्रा संप्रपच्छ वृष्णे इन्द्राय भागम् ।

विद्वान्पथं क्रतुशो देवयानान्प्यौलानं दिवि देवेषु धेहि ॥ ११ ॥

एतानि । अग्ने । न वृत्तिम् । सहस्रा । सम् । प्र । यच्छ । वृष्णे ।

इन्द्राय । भागम् । विद्वान् । पथः । क्रतुशः । देवयानान् ।

अपि । औलानम् । दिवि । देवेषु । धेहि ॥ ११ ॥

हे अग्ने गवां एतानि न वृत्तिं सहस्रा सहस्राणि च वृष्णे वर्णिषे इन्द्राय भागं संप्रपच्छ  
समीत्यर्थं वृत्तिगणेदिहि किंच देवयानान् पथो देवयानान् मार्गान् विद्वान्स्त्वं क्रतुशः कालेकाले  
औलानमपि क्रुरुकुलजातमपि शान्तनवं देवेषु मध्येधेहि निधेहि स्थापय ॥ ११ ॥



अथ द्वादशी—

अग्नेवाधस्वविमृधोविदुर्गहापामीवामपरक्षांसिसेध ।

अस्मात्समुद्राद्वृहतोदिवोनोपांभूमानमुपनःसृजेह ॥ १२ ॥ १३ ॥

अग्ने । वाधस्व । वि । मृधः । वि । दुःऽगहा । अप । अमीवाम् ।

अप । रक्षांसि । सेध । अस्मात् । समुद्रात् । वृहतः । दिवः ।

नः । अपाम् । भूमानम् । उप । नः । सृज । इह ॥ १२ ॥ १३ ॥

हे अग्ने दुर्गहा दुर्गहाणि दुःस्वेन गाहितन्यानि शत्रुपुराणि विबाधस्व तथा अमीवां रोगं अपसेध तथा रक्षांस्यपसेध अपवारय अस्मात्समुद्रात् समुद्रवणसाधनात् बृहतोमहतोदिवोद्यु-  
लोकादन्तरिक्षाद्वापामुदकानां भूमानं बहुभावं वृष्टिसंस्त्यायं इहास्मिन् लोके उपसृज प्रयच्छे-  
त्यर्थः ॥ १२ ॥

॥ इत्यष्टमस्य पञ्चमे त्रयोदशोऽवर्गः ॥ १३ ॥

कंनइति द्वादशर्चं नवमं सूक्तं वैखानसस्य वज्रस्यार्पणैष्टुभमैन्द्रं । तथाचानुक्रान्तं—कं-  
नोवज्रोवैखानसइति । गवोदिनियोगः ।

तत्र प्रथमा—

कंनश्चित्रमिषण्यसिचिकित्वान्पृथुमानंवाश्रंवावृधध्यै ।

कत्तस्यदातुशवंसोऽन्युष्टौतक्षद्वर्जं वृत्रतुर्मापिन्वत् ॥ १ ॥

कम् । नः । चित्रम् । इषण्यसि । चिकित्वान् । पृथुऽग्मानम् ।

वाश्रम् । वृधध्यै । कत् । तस्य । दातु । शवंसः । विऽउष्टौ ।

तक्षत् । वर्जम् । वृत्रतुर्म् । अपिन्वत् ॥ १ ॥

हे इन्द्र नोस्माकं चित्रं चायनीयं कं धनविशेषं इषण्यसि प्रेरयसि चिकित्वान् सर्व-  
थाप्रेरणीयमिति जानन् कीदृशं तं पृथुमानं पृथुभावं प्राप्नुवन्तं वाश्रं शब्दनीयं स्तुत्यं किमर्थं

वृद्धधृष्ये अस्माकं वर्धनाय । किंच तस्येन्द्रस्य शवसोवल्स्य व्युष्टौ व्युच्छने सति कदातु किं-  
दानं अस्माकं भवतीति शेषः यं वज्रं वृत्रतुरं वृत्रस्यावरकस्य पापस्य हिंसकं त्वष्टा तक्षव अतक्षव  
साधुसंपादितवान् अपि न्वव आसिंचच्च तस्य शवसोव्युष्टाविति संबन्धः । यद्वा हे इन्द्र कद किं  
तस्य वज्रस्य दानं भवति यं वज्रमिन्द्रार्थं तक्षदिति योजनं । महं त्वष्टा वज्रमतक्षदिति मंत्रान्वरं

॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

सहियुताविद्युतावेतिसामं पृथुं योनिं मसुरत्वासंसाद ।

ससनीळेभिः प्रसहानो अंस्य भ्रातुर्नृक्ते सप्तथस्य मायाः ॥ २ ॥

सः । हि । युता । विद्युता । वेति । सामं । पृथुम् । योनिम् ।

असुरत्वा । ससाद । सः । सनीळेभिः । प्रसहानः ।

अस्य । भ्रातुः । न । ऋते । सप्तथस्य । मायाः ॥ २ ॥

सहि सखत्विन्द्रोद्युता द्योतमानेन विद्युता एव चापकेनायुधेन युक्तः सन् साम स्तोत्रात्म-  
कं यज्ञसंबन्धि वेति गच्छति तथा असुरत्वा असुरत्वेन शलेन युक्तः सन् पृथुं विस्तीर्णं योनिं  
फलस्योत्पादकं यज्ञं ससाद संगतो भवति स इन्द्रः सनीळेभिः नोडं विमानं सविमानैर्मरुद्भि-  
र्युक्तः सन् प्रसहानः अभिभवन् भवति तस्य सप्तथस्य आदित्यानां धारादीनां मध्ये सहम-  
स्येन्द्रस्य भ्रातुः जागैर्भक्तव्यस्य माया आहारीः ऋते यज्ञेन संभवतीति शेषः ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

सयाजं यातापंदुष्यदायन्त्स्वर्पातापरिपदत्सनिप्यन् ।

अनर्वापच्छतदुरस्य वेदो ग्नश्छिन्नदेवाँ अमिर्वर्षसाभूत् ॥ ३ ॥

सः । वाजम् । याता । अपंदुः ३ पदा । यन् । स्वः ३ साता । परि ।

सदत् । सनिप्यन् । अनर्वा । यत् । शतदुरस्य । वेदः ।

ग्नम् । शिश्नदेवान् । अग्नि । वर्षसा । भूत् ॥ ३ ॥

वाजं शूरैर्गन्तव्यं संग्रामं याता सइन्द्रः नलोकाव्ययेति पृथीप्रतिषेधः अपदुष्पदा अपगत-  
दुष्टपतनेन यन् गच्छन् सनिष्यन् तत्र शत्रुधनानि संभक्तुमिच्छन् परिपदत परिपीदति कुवेति  
उच्येते स्वर्पाता स्वर्पातौ सर्वलाभोपेते संग्रामे । किंचानर्वा युद्धे अप्रत्यूतइन्द्रः शतदुरस्य शत-  
द्वारस्य शत्रुपुरस्यान्तर्निहितं यद्वेदोघनमस्ति तद्धनं वर्षसा आवरकेण बलेन अभिभूत् अ-  
भिभवति । किंकुर्वन् शिश्रुदेवान् अब्रह्मचर्यान् शतद्वारेषु शत्रुपुरसंघन्धिषु वर्तमानान् घ्नन्  
हिंसन् ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

सयुह्योऽवनीर्गोष्वर्वाजुहोतिप्रधन्यासुसस्त्रिः ।

अपादोयत्रयुज्यासोरथाद्रोण्यश्वासईरतेघृतंवाः ॥ ४ ॥

सः । युह्यः । अवनीः । गोषु । अर्वा । आ । जुहोति । प्रधन्यासु ।

सस्त्रिः । अपादः । यत्र । युज्यासः । अरथाः ।

द्रोणिऽश्वासः । ईरते । घृतम् । वारिति वाः ॥ ४ ॥

सइन्द्रः अर्वा मेधेषु अभिगन्ता सस्त्रिः सगणकुशलः प्रधन्यासु प्रकृष्टधननिमित्तासु गोषु भू-  
मिषु युह्यः महन्नामैतत् महतीरवनीः अवन्तीत्यवनयः आपः ताआजुहोति आक्षिपति यत्र यासु  
भूमिषु अपादः पादरहिताः अरथारथवर्जिताः पादरहिताः केचन रथेन गच्छन्ति केचापि  
शून्याः द्रोण्यश्वासः द्रुतव्यापनायुज्यासोयुज्याः इन्द्रस्य सत्त्वोपानद्योवाः वारकं घृतमुदकं  
ईरते मेरयन्ति तत्राजुहोति ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमी—

सरुद्रेभिरशस्तवारः ऋभ्वाहित्वीगयंमारैरवद्यआगात् ।

वृम्रस्यमन्येमिथुनाविवंवीअर्चमभीत्यारोदयन्मुपायन् ॥ ५ ॥

सः । रुद्रेभिः । अशस्तवारः । ऋभ्वा । हित्वी । गयंम् ।

आरोऽवद्यम् । आ । अगात् । वृम्रस्य । मन्ये । मिथुना ।

विवंवी इति विध्वंवी । अर्चम् । अर्जिऽइत्य । आरोदयत् । मुपायन् ॥ ५ ॥

सङ्गो रुद्रेभीरुद्रपुत्रैर्मरुद्भिः सहितआगादागच्छतु । कीदृशःअशस्तवारःस्तोतृभिरपार्थि-  
 सधनः स्वयमेव प्रदातेत्यर्थः तथा ऋष्या महान् गमं हित्वा हित्वा स्वस्थानं परित्यज्यआगा-  
 दागच्छतु तत्र संबन्धः आरे अवद्यः दूरेगतगणैः किंच वप्रेत्येतन्नामकस्य ऋषेर्मम मिथुनौ  
 मातापितरौ विवद्री विगतज्वरौ मन्ये अवगच्छामि अयं वप्रेः अन्नं शत्रुसंबन्धि अभीत्य  
 अभिषाप्य मुपायन् मुष्णन् अरोदयन् रोदयति छन्दसिधायजपीत्यहावपि मुपेः ध्रुः शाम-  
 जादेशः ॥ ५ ॥

अथ षष्ठी—

सद्दत्तासंतुवीरवंपतिर्दन्पळक्षंत्रिंशीर्पाणंदमन्यत् ।

अस्यत्रितोन्वोजंसावृधानोविपावराहमयोअग्रयाहन् ॥ ६ ॥ १४ ॥

सः । इत् । दासम् । तुविःरवम् । पतिः । दन् । पृष्ट् अक्षम् ।

त्रिंशीर्पाणम् । दमन्यत् । अस्य । त्रितः । नु । ओजंसा ।

वृधानः । विपा । वराहम् । अयःअग्रया । हन् ॥ ६ ॥ १४ ॥

सद्दत्त सएवेन्द्रः पतिः सर्वस्य स्वामी दासं उपक्षपयितारं तुवीरवं बहुशब्दं संग्रामे भयं-  
 करं शब्दं कुर्वाणं वृत्रं दन् दमयन् पळक्षं अक्षिपत्कोपेतं त्रिंशीर्पाणं त्रिशिरस्कं त्वष्टुः पुत्रं  
 विश्वरूपं दमन्यत् दमितुं महर्षुमैच्छत् अवधीदित्यर्थः यद्वादमयतीति दमनः नन्वादित्वाह्वयुः  
 सद्दत्ताचरति उपमानादाचारइति क्यचि अंग्यलोपश्छान्दसः ततोऽङ्गि बहुलंछन्दसीत्यङ्गावः ।  
 किंच त्रितएतन्नाममहर्षिरस्येन्द्रस्योजसा बलेन वृधानोवर्धमानोविपा अंगुण्या कीदृशया अयो-  
 ग्रया अयोवत्कठिनतया वराहं उदकवन्तं मेघं व्यहन् विहतवान् ॥ ६ ॥

॥ इत्यष्टमस्य षष्ठ्यमे चतुर्दशोवर्गः ॥ १४ ॥

अथ सप्तमी—

सद्दुहृणैर्भनुपऊर्ध्वसानासाविपदर्शसानायशरम् ।

सन्ततमोनहुपोस्मत्सृजातःपुरोमिन्दर्हन्दस्युहृत्ये ॥ ७ ॥

सः । द्रुहणे । मनुषे । ऊर्ध्वेऽसानः । आ । साविपत् ।  
अर्शसानाय । शरुम् । सः । नृहृतमः । नहुपः । अस्मत् ।  
सुहजातः । पुरः । अभिनत् । अर्हन् । दस्युहृत्ये ॥ ७ ॥

सइन्द्रोद्रुहणे द्रुहणाय दृढं शत्रुभिर्ह्रातव्याय मनुषे मनुष्याय योद्धे स्वभक्ताय ऊर्ध्वसा-  
नः ऊर्ध्वमुच्छ्रितः शौर्यादिभिर्गुणैरधिकः सन् स्पति शत्रूणामन्तं करोतीत्यूर्ध्वसा सइवाचरन्  
ऊर्ध्वशब्दादाचारार्थे क्विबन्तादसानच् अर्शसानाय शत्रूणां हिंसित्रेशरुं हिंसकमायुधमासाविपत्  
आभिमुख्येन प्रसीति यच्छति । यद्वा द्रुहणे मनुषे द्रोग्धव्याय मनुष्यायार्शसानाय स्वभक्त-  
हिंसित्रे तस्य वधार्थं ऊर्ध्वसानः सन् शरुमासाविपत् वज्रं प्रेरयति सएवेन्द्रेणहुपोमनुष्यान् नृ-  
तमः मनुष्याणां नेतृतमः संग्रामे शूराणां गमयितृतमः यद्वा नृतमोऽनहुपोबन्धकश्च अस्मत् अ-  
स्मदर्थं सुजातः सुधुमादुर्भूतः अर्हन् पूज्यः सन् दस्युहृत्ये दस्यवउपक्षपयितारः शत्रवः तेषां हृत्यं  
हननं यस्मिन् सत्तादृशे संग्रामे पुरः शत्रूणां शरीराण्यभिनत् भिन्नवान् ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

सोअभ्रियोनयवसउदन्यन्क्षयायगातुंविदन्नोअस्मे ।  
उपयत्सीददिन्दुंशरीरैःश्येनोयोपाष्टिर्हन्तिदस्यून् ॥ ८ ॥

सः । अभ्रियः । न । यवसे । उदन्यन् । क्षयाय । गातुम् ।  
विदत् । नः । अस्मे इति । उप । यत् । सीदत् । इन्दुम् ।  
शरीरैः । श्येनः । अयःऽअपाष्टिः । हन्ति । दस्यून् ॥ ८ ॥

सइन्द्रः अभ्रियोन नभ्राजन्ते अपोविभ्रतीति वा अभ्राणि मेघाः तेषां संघोभ्रियः सइव  
यवसे गवादिभक्षणसाधनाय तृणाय उदन्यन् उदकं दातुमिच्छन् तथा क्षयाय गमनाय निवा-  
साय वा अस्मे अस्माकं गातुं मार्गं विदत् अलभत नइतिपूरणः तादृशः सन् यद्यदा इन्दुं सोमं  
शरीरैः स्वशरीरावयवैः अंगैरुपसीदत् उपगच्छति यच्छब्दयोगादनिघातः तदानीं श्येनः सादृ-  
श्यमधानोऽयंनिर्देशः श्येनसदृशः श्येनवच्छंसनीयगमनः अयोपाष्टिः अपयष्टिर्वातिर्यस्य सप्रदे-  
शः अपाष्टिः पाष्टिः अयोमयः अपाष्टिः पाष्टिर्निर्यस्य सः दस्यून् शत्रून् हन्ति हिनस्ति ॥ ८ ॥

अथ नवमी-

समाधत्तः शवसानेभिर्ऋस्यकुत्सायशुष्णं रूपेण परादात् ।

अयंकविमनयच्छस्यमानमत्कं यो अस्य सनिता तनृणाम् ॥ ९ ॥

सः । ब्राधत्तः । शवसानेभिः । अस्य । कुत्साय । शुष्णम् ।

रूपेण । परा । अदात् । अयम् । कविम् । अनयत् । शस्यमानम् ।

अत्कम् । यः । अस्य । सनिता । उत । नृणाम् ॥ ९ ॥

सहन्द्रो ब्राधत्तः महन्नामैतत् महतोपि शत्रून् शवसानेभिः बलमाचरद्भिः आयुधैरस्य अस्य तु अशुक्षेपणे व्यस्येन मध्यमः कुत्साय एतन्नामकाय रूपेण स्तोत्रे रूपतिः स्तुतिकर्मा शुष्णं शोषकमेतन्नामकमसुरं परादात् पराभूय खंडितवान् । कुत्सायशुष्णमशुषं निबर्हति मंशा न्तरं । किंचायमिन्द्रः कविमुशनसं कविरिति पितृनाम्नापुत्रस्यापि व्यवहारः उपचारात् शस्यमानं न स्तुवन्तं अनयत् वशं प्रापयत् तस्य विरोधिनां यद्वा कविं भागं वमेव स्तोतृभिः शस्यमानं स्वव शमनयत् यः कविरस्येन्द्रस्य अत्कं रूपं सनिता संभक्ता भवति नलोकाव्ययेति षष्ठीप्रतिषेधः उतापि च नृणां वृष्ट्यादिनेतृणां इन्द्रानुचराणां मरुतां यः कविः सनिता तमनयदिति ॥ ९ ॥

अथ दशमी-

अयंदशस्यन्नर्यैर्ऋस्यदस्मोदेवेभिर्वरुणो नमायी ।

अयंकनीनं क्रतुपा अवेद्यमिमीत अरुं यश्चतुष्पात् ॥ १० ॥

अयम् । दशस्यन् । नर्यैभिः । अस्य । दस्मः । देवेभिः । वरुणः ।

न । मायी । अयम् । कनीनः । क्रतुष्पाः । अवेदि ।

अभिमीत । अरुम् । यः । चतुष्पात् ॥ १० ॥

अयमिन्द्रो दशस्यन् स्तोतृभ्यो घनं प्रयच्छन् दशस्यविदं नकर्मो सनर्यैर्भिर्नर्यैः नृहितैर्मरुद्भिः अस्य अस्यति छान्दसस्तिशेषः यद्वा व्यत्ययेन लोपमध्यमः तथा देवेभिर्घोतमानैः स्वतेजोभिर्देवो दर्शनीयः वरुणो न वरुण इव वरुणस्तमो वारक आदित्यो वरुण एव वा सहव

मायी मायावान् प्रज्ञावान् तथायं कनीनः कमनीयः ऋतौपाता ऋतुषा अवेदि अज्ञायि तथा  
अररुमसुरं एतन्नामानं अमिमीत अमिनात् योररुश्चतुष्पात् पादचतुष्टयोपेतः । मीड् हिंसायां  
लडि बहुलंछन्दसीति विकरणस्य श्रुः ॥ १० ॥

अथैकादशी—

अस्यस्तोमैसिरौशिजऋजिश्वां व्रजंदरयदृपभेणपिप्रोः ।

सुत्वायद्यजतोदीदयद्वीःपुरइयानोअभिवर्षसाभूत् ॥ ११ ॥

अस्य । स्तोमैभिः । औशिजः । ऋजिश्वां । व्रजम् । दरयत् ।

दृपभेण । पिप्रोः । सुत्वा । यत् । यजतः । दीदयत् । गीः ।

पुरः । इयानः । अभि । वर्षसा । भूत् ॥ ११ ॥

अस्येन्द्रस्य स्तोमैभिः स्तोत्रैः औशिजः उशिजः पुत्रऋजिश्वा एतन्नामा दृपभेण वज्रेण  
दृपभेणवा युक्तं व्रजं गोष्ठं पिप्रोः एतन्नामकस्यासुरस्य संबन्धिनं तेनापहत्य पालितं दरयत्  
अदारयत् यद्यदा सुत्या सोमस्य सोता सुयजोर्द्वनिष् इतिवनिष् ह्रस्वस्यपितीति तुक् यजतो य-  
ष्टौशिजोगीः स्तुतिवाचोदीदयत् दीपितवान् तथा यद्यदेयानोगच्छन् पुरः शत्रुपुराणि यद्वा पुरः  
पुरइव संघीभूतानि पापानि अभिभूत् अभिभवति केन साधनेन वर्षसा रूपनामैतत् रूपेण  
इन्द्रानुगृहीतेन यदेवमकरोत्तदा व्रजं दरयदिति संबन्धः ॥ ११ ॥

अथ द्वादशी—

एवामहोअसुरवक्षथायवम्रकःपृद्धिरुपसर्पदिन्द्रम् ।

सदयान करतिस्वस्तिमस्माइपमूर्जसुक्षित्विश्वमाभाः॥१२॥१५॥

एव । महः । असुर । वक्षथाय । वम्रकः । पृद्धिभिः । उप ।

सर्पत् । इन्द्रम् । सः । इयानः । करति । स्वस्तिम् । अस्मै । इपम् ।

ऊर्जम् । सुक्षितिम् । विश्वम् । आ । अभारित्यभाः ॥ १२ ॥ १५ ॥

अनया स्तुतिभुपसंहत्याभिमतं वम्रकः प्रार्थयते हे असुर बटवज्रिन्द्र त्वां एव एवमुक्त-  
प्रकारेण महोमहतोहविषः स्तोत्रस्य वावक्षथाम वहनाय महतः स्वर्गादेः प्रापणाय वा पृद्धिः

पादैः उपसर्पत् उपागमत् सद्यानः उपगम्यमानः सन् करति करोतु स्वस्ति अविनाशं अस्मै  
वध्रकाय तथा इषमन् ऊर्जरसं सुसिर्वि सुनिवासं सम्मक् विश्वं सर्वमाभाः आहरतु ॥ १२ ॥

॥ इत्यष्टमस्य द्वितीये पञ्चदशोवर्गः ॥ १५ ॥

॥ इति दशमे षण्डलेष्टमोनुवाकः ॥ ८ ॥

नवमेनुवाके त्रयोदशस्तूकानि तत्रेन्द्रहस्तेति द्वादशर्चं मथमं सूक्तं वन्दनपुत्रस्य दुवस्यो-  
रार्धं वैश्वदेवं द्वादशी त्रिष्टुप् शिष्टाजगत्यः । तथाचानुक्तान्तं—इन्द्रदुवस्युर्वान्दनवैश्वदेवं त्व-  
न्यात्रिष्टुतिरिति । गतोविनियोगः ।

तत्र मथमा—

इन्द्रं दृष्ट्वा मघवन्त्वावदिन्द्रजइहस्तुतः सुतपावोधि नो वृधे ।  
देवेभिर्नः सविता प्रावतु श्रुतमा सर्वतांति मदिर्ति वृणीमहे ॥ १ ॥

इन्द्रं । दृष्ट्वा । मघवन् । त्वावदिन्द्र । जइह । स्तुतः । सुतः । पावोधि । नः । वृधे । देवेभिः । नः । सविता । प्र ।  
अवतु । श्रुतम् । आ । सर्वतांतिम् । अर्दिर्तिम् । वृणीमहे ॥ १ ॥

हे इन्द्र मघवन् धनवन् त्वं त्वावदिन्द्र त्वत्सदृशमेव शत्रुवत्तं दृष्ट्वा मारय किमर्थं भुजे अ-  
स्माकं भोगाय तदर्थमिहास्मिन्यज्ञे स्तुतः सन् सुतपाः सुतस्याभिपुत्रस्य सोमस्य पाता वो-  
धि बुध्यस्व भवेत्यर्थः किमर्थं नोस्माकं वृधे वर्धनाय किंच देवेभिर्देवैः सह नोस्माकं श्रुतं  
विश्रुतं यज्ञं सविता सर्वस्य स्वस्वकर्मसु मेरकोदेवः प्रावतु प्ररक्षतु । किंच सर्वतांतिं स्वाधिक-  
स्तावित् सर्वां सर्वात्मिकां यद्वा सर्वेतामन्ते अस्यामिति सर्वेताविः वां छान्दसोदीर्घः तादृशी-  
मर्दिर्ति अखंडनीयां देवमावरमावृणीमहे ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

मराप्सु सरतमागमृत्विषं प्रवाप्य वैशुचिपेकन्दर्दिष्टये ।  
गौरस्पृयः पर्यसः पीतिमान् शशासु सर्वतांति मदिर्ति वृणीमहे ॥ २ ॥



भराय । सु । भरत । भागम् । ऋत्विग्यम् । प्र । वायवे ।  
शुचिदृषे । क्रन्दत्तृदृष्टये । गौरस्य । यः । पयसः । पीतिम् ।  
आनशे । आ । सर्वस्तातिम् । अदितिम् । वृणीमहे ॥ २ ॥

भराय संग्रामकारिणे सर्वेषां पोषकाय वा इन्द्राय ऋत्विग्यं कालेजातं प्राप्तकालं भागं  
सुभरत सुष्ठु संपादयत हे ऋत्विजः तथा शुचिपे शुद्धस्य सोमस्य पात्रे क्रन्ददिष्टये शब्दित-  
गमनाय वायोः शीघ्रगमने हि शब्दः प्रत्यक्षः तादृशाय वायवे देवाय पभरत भागमिति शेषः  
यो देवो गौरस्य गौरवर्णस्य पशोः पयसः पीतिं पानमानशे प्राप्नोति तस्मै वायवे शिष्टमुक्तं ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

आनोदेवः सविता साविपद्वयं ऋजूयते यजमानाय सुन्वते ।  
यथा देवान् प्रतिभूषे मपाकवदा सर्वतातिमदिति वृणीमहे ॥ ३ ॥  
आ । नः । देवः । सविता । साविपत् । वयः । ऋजूयते ।  
यजमानाय । सुन्वते । यथा । देवान् । प्रतिभूषे म ।  
पाकवत् । आ । सर्वस्तातिम् । अदितिम् । वृणीमहे ॥ ३ ॥

सविता सर्वस्य मेरकः सूर्यो नोस्माकं संबन्धिने ऋजूयते ऋजुकामाय सुन्वते भिषवं कु-  
र्वते यजमानाय वयोर्न पाकवत् पाकोपेतं व्यवहितमप्येतद्वत्संबध्यते आसाविपद आभिमु-  
ख्येन प्रस्तौति सौतेर्ण्यन्ताह्नेति रूपं यथा येन प्रकारेण देवान् प्रतिभूषे म प्रतिभूषे म भवतेर्ल-  
ङि सिप्शपौ द्विविकरण्या यद्वा भूपअलंकारे भौवादिकः भूपयेमेत्यर्थः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

इन्द्रो अस्मे सुमना अस्तु विश्वहारा राजा सोमः सवितस्याध्येतुनः ।  
यथा यथामित्रार्थितानि संधुरा सर्वतातिमदिति वृणीमहे ॥ ४ ॥  
इन्द्रः । अस्मे इति । सुमनाः । अस्तु । विश्वहा । राजा । सोमः ।  
सवितस्य । अवि । एतु । नः । यथा इयथा । मित्रार्थितानि ।  
समृद्धुः । आ । सर्वस्तातिम् । अदितिम् । वृणीमहे ॥ ४ ॥

इन्द्रोदेवोस्मे अस्माकं सुमनाः सुमनस्कोनुग्रहेवाअस्तु भवतु विश्वहा सर्वेष्वप्यहस्तु  
राजा सोमश्च नोस्माकं सुवितस्य सुवितं स्तोत्रं अध्येतु अधिगच्छतु यथायथा येनयेनप्रका-  
रेणास्माकं मित्रधितानि मित्रनिहितानि धनानि सन्दधुः यथाधिगच्छतु सोमः यथेन्द्रोऽपि सुम-  
नाअस्त्विति समन्वयः ॥ ४ ॥

अथ पंचमी—

इन्द्रं उक्थेन शर्वसा परुं धे वृहस्पते प्रतरिता स्यायुषः ।

यज्ञो मनुः प्रमतिर्नः पिता हि क्रमा सर्वतातिमदिति वृणीमहे ॥ ५ ॥

इन्द्रः । उक्थेन । शर्वसा । परुः । धे । वृहस्पते । प्रतरिता ।

असि । आयुषः । यज्ञः । मनुः । प्रमतिः । नः । पिता । हि । क्रम ।

आ । सर्वतातिम् । अदितिम् । वृणीमहे ॥ ५ ॥

अयमिन्द्र उक्थेन शर्वसा स्तुत्येन बलेन परुः पर्व यत्तियमस्मदीयं वा धे धारयति हे  
वृहस्पते आयुषोममायुषस्य प्रतरिता प्रवर्धयितासि भव यथा यज्ञो मनुर्नता प्रमतिः प्रकृष्टाम-  
विष्यस्य सः नः पिता शलकः सन् कं सुखं मयच्छतु यद्वा यज्ञो मनुर्बुद्धिश्च प्रत्येकं सुखं मय-  
च्छतु ॥ ५ ॥

अथ षष्ठी—

इन्द्रस्य सुनुकृतं दैव्यं सहो अग्निर्गृहे जरिता मे धिरः कृविः ।

यज्ञश्च भूहिदये चारुन्तम आ सर्वतातिमदिति वृणीमहे ॥ ६ ॥ १६ ॥

इन्द्रस्य । नु । सुकृतम् । दैव्यम् । सहः । अग्निः । गृहे । जरिता ।

मे धिरः । कृविः । यज्ञः । च । भूत् । विदथे । चारुः । अन्तमः ।

आ । सर्वतातिम् । अदितिम् । वृणीमहे ॥ ६ ॥ १६ ॥

दैव्यं देवानां हितं सहोमलं यदस्ति तदिन्द्रस्य नु सुखं इन्द्रेण खलु सुमु संपादितं य-  
द्वा यन्सुखं दैव्यं सहोमलं मरुत्संज्ञकमस्ति तदिन्द्रस्य नु इन्द्रसंबन्धि खलु अथवा इन्द्रस्य नु  
इन्द्रस्य संबन्धि सुखं दैव्यं सहोदेवाहं यत्प्रमिर्गृहे अस्मदीये यागगृहे वर्तते इति शेषः इन्द्र-

स्य संबन्धि सुष्ठु संपादितो देवानां बलभूतोऽग्निर्गार्हपत्यः सन् वर्तते इत्यर्थः सचाग्निर्जरितादेवानां स्तोता मेधिरः मेधोयज्ञो हविर्वा तद्वान् कविः क्रान्तपज्ञो यज्ञो यष्टव्यश्च भूत् भवति कुत्र विदधे यज्ञे । किंच सोमिश्चाश्वरणीयः अन्तमः अस्माकमन्तिकतमश्च ॥ ६ ॥

॥ इत्यष्टमस्य पञ्चमेऽशोऽवर्गः १६ ॥

अथ सप्तमी—

नवो गुहा चरुमभूरि दुष्कृतं नाविष्टयं सवो देवहेळनम् ।  
माकिर्नो देवा अनृतस्य वर्षस आसर्वतातिमदिति वृणीमहे ॥ ७ ॥

न । वः । गुहा । चरुम् । भूरि । दुःकृतम् । न । आविः इत्यम् ।  
वसवः । देवहेळनम् । माकिः । नः । देवाः । अनृतस्य । वर्षसः ।  
आ । सर्वस्तातिम् । अदितिम् । वृणीमहे ॥ ७ ॥

हे देवावो युष्माकं गुहा गुहायां प्रच्छन्ने देशे भूरि प्रभूतं दुष्कृतं पापं द्रोहमित्यर्थः न चरुम् तथा आविष्टयं आविः संभूतं देवहेळनं देवानां क्रोधनं तन्निमित्तं द्रोहं न चरुम् हे वसवो वासका देवाः । किंच हे देवानोस्माकं अनृतस्य वर्षसो रूपस्य प्रातिमाकिर्माभूत् इतः परं मानुषं रूपं माभूदित्यर्थः शिष्टमुक्तं ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

अपामीवांसवितासाविपन्यग् वरीय इदमसेधन्त्वद्रयः ।  
यावा यत्र मधुपुटुच्यते बृहदासर्वतातिमदिति वृणीमहे ॥ ८ ॥

अप । अमीवाम् । सविता । साविपत् । न्यक् । वरीयः । इत् ।  
अप । सेधन्तु । अद्रयः । यावा । यत्र । मधुपुटुत् । उच्यते ।  
बृहत् । आ । सर्वस्तातिम् । अदितिम् । वृणीमहे ॥ ८ ॥

सविता सर्वस्य प्रेरकः सवितुर्देवानोस्माकं संबन्धिनममीवां रोमं अपसाविपत् अपसे रयतु अपगमयत्वित्यर्थः । तथा वरीय इत् उरुतरमपि पापं न्यक् नो चीनमपसेधन्त्वद्रयः पर्वता भिमानिनो देवाः अभिषवाभ्यामनोवा एतत्सर्वं कुत्र भवत्विति चेत् उच्यते यत्र यस्मिन्पदेशे यस्मिन्प्रागे वा मधुरस्य सोमस्य सोता यावा बृहत्पुटुच्यते स्तूयते तत्र ॥ ८ ॥

अथ नवमी—

ऊर्ध्वो॑ग्रावा॑वसवो॒स्तुसो॒तरि॑वि॒श्वो॒द्देपांसि॑सनुत॒र्यु॒योत ।  
स॒नो॒देवः॑स॒विता॑पा॒युरी॒ड्य॒आस॑र्व॒तांति॑म॒र्दि॒ति॒वृ॒णीम॑हे ॥ ९ ॥

ऊ॒र्ध्वः । ग्रा॒वा । व॒सवः॑ । अ॒स्तु । सो॒तरि॑ । वि॒श्वो । द्दे॒पांसि॑ ।  
स॒नुतः । यु॒योत॑ । सः । नुः । दे॒वः । स॒विता॑ । पा॒युः । ई॒ड्यः ।  
आ । स॒र्व॒तांति॑म् । अ॒र्दि॒तिम् । वृ॒णीम॑हे ॥ ९ ॥

हे वसवो देवाः सोतरि सोमाभिषवकर्तारि मयि ग्रावा ऊर्ध्वः उन्नतोस्तु तेनोद्भूतेन विश्वा  
देषांसि सर्वानपि देह्यन् सनुतः निगूढान् युयोत पृथक्कुरुत ससविता देवो नोस्माकं पायुः पाठ  
यिता कृवापाजीत्यादिनाडण् प्रत्ययः स ईड्यः स्तोतव्यश्च ॥ ९ ॥

अथ दशमी—

ऊ॒र्जगावो॑यव॒से॒पीवो॑अ॒त्तन॑ऋ॒तस्य॑याःस॒र्दने॑कोशो॒अ॒ङ्घ्वे ।  
त॒नूरे॑वत॒न्वो॒अस्तु॑भे॒पज॑मास॒र्व॒तांति॑म॒र्दि॒ति॒वृ॒णीम॑हे ॥ १० ॥

ऊ॒र्जम् । गा॒वः । यव॑से । पी॒वः । अ॒त्तन् । ऋ॒तस्य॑ । याः । स॒र्दने॑ ।  
को॒शो । अ॒ङ्घ्वे । त॒नूः । ए॒व । त॒न्वः । अ॒स्तु । भे॒पज॑म् ।  
आ । स॒र्व॒तांति॑म् । अ॒र्दि॒तिम् । वृ॒णीम॑हे ॥ १० ॥

हे गावः आशिरार्थायूयं यवसे वृषवि देशे पीवः प्रवृद्धं ऊर्जरसं अत्तन अत्त याक्-  
तस्य यत्तस्य सर्दने गृहे कोशे गोष्ठे दोहनस्थाने अङ्घ्वे व्यंजयथ ता अत्तन तनूरेव अन्ये ज-  
नकशब्दः तनूरेव क्षीरमेव तन्वः सोमरसस्य भेषजमस्तु यद्वा पृथगेव वाक्यं अस्माकं तन्वोभे-  
पजमस्तु किंच तनूरेव पशुशरीरमेव पशुना यागे सवि स्वर्गस्य संपादयितुं शक्यत्वात् ॥ १० ॥

अथैकादशी—

ऋ॒तुग्रावा॑ज॒रिता॑श॒र्व॒ताम॑व॒ह॒न्द्द॒द्राप्र॑म॒तिःसु॒ताव॑ताम् ।  
पू॒र्ण॒भूर्धा॑र्दि॒व्यंयस्य॑सि॒क्तय॑आस॒र्व॒तांति॑म॒र्दि॒ति॒वृ॒णीम॑हे ॥ ११ ॥

क्रतुऽप्रावा । ज॒रि॒ता । श॒श्व॒ताम् । अ॒वः । इ॒न्द्रः । इ॒त् । भ॒द्रा ।  
प्र॒ह॒म॒तिः । सु॒त॒ह॒व॒ताम् । पू॒र्णम् । ऊ॒धः । दि॒व्यम् । य॒स्य॑ ।  
सि॒क्तये॑ । आ । स॒र्व॒ह॒ता॒तिम् । अ॒दि॒तिम् । वृ॒णी॒म॒हे ॥ ११ ॥

क्रतुप्रावा कर्मणां पूरकः प्रापूरणे आतोमनिजित्यादिना वनिष् जरिता स्तोता यजमानं साधु सोमः कृतइति स्तौति यद्वा शश्वतां सर्वेषां जरयिता इन्द्रइव इन्द्रएव सुतावतां सोमवतां यजमानानां अवोरक्षकोभद्रा भद्रया स्तुत्या प्रमतिः यस्येन्द्रस्य सिक्रये सेकाय पानाय ऊधः उद्धततरं द्रोणकलशं पूर्णं सोमेनपूर्णं भवति सएवावः सएव प्रमतिरिति ॥ ११ ॥

अथ द्वादशी—

चि॒त्रस्ते॒भानुः॑ क्र॒तु॒प्रा॒अ॒भि॒ष्टिः॑ स॒न्ति॒स्पृ॒धो॑ ज॒रणि॒प्रा॒अ॒धृ॒ष्टाः ।  
र॒जि॒ष्ठया॒र॒ज्या॑ प॒श्व॒आ॒गो॒स्तू॒र्प॒ति॒पर्य॑ग्र॒न्दु॒व॒स्युः ॥ १२ ॥ १७ ॥

चि॒त्रः । ते॒ । भानुः॑ । क्र॒तु॒प्राः । अ॒भि॒ष्टिः । स॒न्ति॒ । स्पृ॒धः ।  
ज॒रणि॒प्राः । अ॒धृ॒ष्टाः । र॒जि॒ष्ठया । र॒ज्या॑ । प॒श्वः । आ ।  
गोः । तू॒र्प॒ति॒ । परि॑ । अ॒र्यम् । दु॒व॒स्युः ॥ १२ ॥ १७ ॥

हे इन्द्र ते भानुः प्रकाशशिवः आश्चर्यभूतः चायनीयोवा तथा क्रतुप्राः सभानुरस्माकं कर्मणां पूरकः अस्पष्टिरज्येवणीयः हे इन्द्र ते जरणिप्राः स्तोत्राणां धनस्य पूरयिष्यः अधृष्टाः अन्यैरपधृष्टाः स्पृधः स्पर्धाः सन्ति यस्मादेवं तस्मात् रजिष्ठया क्रजुतमया रज्या रज्ज्वा गोः पश्वः पशोः अग्रं दुवस्युः परिचरणमिच्छन् एतन्नामा ऋषिः परितूर्पति अभित्वरयति ॥ १२ ॥

॥ इत्यष्टमस्य पञ्चमे सप्तदशोवर्गः ॥ १७ ॥

उद्बुध्यध्वमिति द्वादशर्चं द्वितीयं सूक्तं सोमपुत्रस्य बुधस्यार्चं आवोधिष्यइति नवमी कष्ट-  
नरइत्यस्या च द्वे जगत्यौ चतुर्थीपष्ठचौ गायत्र्यौ निराहावानिति पञ्चमी बृहती शिष्टास्त्रिष्टुभः  
विश्वेदेवादेवता ऋत्विक्स्तुतिरूपोर्थोवा देवता । तथाचानुक्रान्तं—उद्बुध्यध्वं बुधः सौम्यऋत्वि-  
क्स्तुतिर्वा नवम्यन्त्येजगत्यौ गायत्र्योर्मध्ये पञ्चमी बृहती । गतः सूक्तविनियोगः ।

तत्र प्रथमा—

उद्हु॑षध्वं॒सम॑नसः॒सखा॑यः॒सम॑ग्रि॒मिन्ध्वं॑व॒हव॑ स॒नीळाः॑ ।  
द॒धि॒क्राम॑ग्रि॒मुप॑संच॒देवी॑मिन्द्रा॒वतो॑वसे॒निह॑येवः ॥ १ ॥

उत् । बु॒ध्य॒ध्वम् । स॒मन॑सः । स॒खा॒यः । स॒म् । अ॒ग्रिम् ।  
इ॒न्ध्वम् । व॒हवः॑ । स॒नीळाः॑ । द॒धि॒क्राम॑ । अ॒ग्रिम् । उ॒पस॑म् ।  
च । दे॒वीम् । इन्द्र॑वतः । अ॒वसे॑ । नि । ह॒ये । वः ॥ १ ॥

अग्निं चेष्ट्यमाणऋत्विजोवदन्ति हे सखायः सखिभूताऋत्विजः समनसः समानमनस्काः परस्परमद्भोग्धारः अन्योन्यं कर्मानुकूला इत्यर्थः तादृशायुषं उक्त्वा उत्कृष्टं बुध्यध्वं जानीध्वं उत्तरत्र युष्माकं कर्तव्यमेवोपदिशति तथाग्निं समिध्वं सम्पक् दीपयध्वं अिहन्धी दीप्ती रौधादिकः छोटि असोरलोपइत्यलोपः यहोनेके सनीळाः समाननिवासाः एकस्वामेव शालायां निवसन्तः अहं च दधिकां एवचामिकां देवतां अग्निमुपसंच देवीं एतांस्त्रीन् देवानिन्द्रावतः इन्द्रेण युक्तान् वोयुष्मानवसे अस्माकं रक्षणाय नि निवरां हूये आह्वयामि ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

म॒न्द्रा॑रु॒णुध्वं॑धि॒य॒आत॑नु॒ध्वं॒नाव॑मरि॒त्रपर॑णी॒रुणु॑ध्वम् ।  
इ॒ण्णु॑ध्व॒मायु॑धा॒रुणु॑ध्वं॒प्राश्च॑य॒ज्ञं प्र॑णय॒तास॑खायः ॥ २ ॥

म॒न्द्रा । रु॒णुध्वम् । धि॒यः । आ । त॒नुध्वम् । ना॒वम् ।  
अ॒रि॒त्र॒पर॑णीम् । रु॒णुध्वम् । इ॒ण्णु॑ध्वम् । आ॒यु॒धा । अ॒रम् ।  
रु॒णुध्वम् । प्रा॒श्च॒यम् । य॒ज्ञम् । प्र । न॒यत॑ । स॒खा॒यः ॥ २ ॥

मन्द्रा मन्द्राणि मदकराणि स्तोत्राणि रुणुध्वं कुरुध्वं हे सखायः रुवि हिंसाकरणयो-  
विनिरुण्विवरचेत्युपत्ययः अकारश्चान्तादेशः यद्वा करोतेर्व्यत्ययेन श्रुः तथा धियः कर्मा-  
णि चपनपदेशकर्षणादीनि चातनुध्वं विस्तारयत तथा अरित्रपरणीं कर्षणादित्येणारित्रेण  
पारयितव्यां नावं चयनाख्यां रुणुध्वं कुरुध्वं तथा आयुधा आयुधानि सीरयुगादीनि अरं  
अरं रुणुध्वं हे सखायः ऋत्विजः प्रांचं प्रागेचनं यज्ञं यष्टव्यं अग्निं प्रणयत प्रकर्षेण नयत  
आदौ कर्षणे प्रांचं कुरुतेत्यर्थः ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

युनक्त॒सीरा॒वियुगा॑तनु॒ध्वंकृ॑ते॒यो नौ॑वप॒तेह॒वीजं॑म् ।

गिरा॑च॒श्रुष्टिः॑ स॒भरा॒ अस॑न्नो॒ नेदी॑य॒ इत्सृ॒ण्यः॑ प॒क्वमे॑यात् ॥ ३ ॥

युनक्तं । सीरा । वि । युगा । तनुध्वम् । कृते । योनौ । वपत् ।

इह । बीजम् । गिरा । च । श्रुष्टिः । सभराः । असत् । नः ।

नेदीयः । इत् । सृण्यः । पक्वम् । आ । इयात् ॥ ३ ॥

हे सखायोयूयं सीरा सीराणि युनक्त युद्ध्वं अनडुद्धिः सह युजेर्लोति तन्नननधनाध्वेति तनवादेशः अतएवाडित्वाच्छतोरलोपइत्यलोपाभावः तदर्थं युगा युगानि वितनृध्वं विस्तारयध्वं कृते च योनौ इह सीतायां बीजं ग्राम्यमारण्यं च वपत निधत्त तिलमापवीक्षादिकं ग्राम्यसप्तकं वेणुश्यामाकनीवारादिकं आरण्यबीजसप्तकं चारुष्टाकृष्टयोर्निवपतेत्यर्थः । सप्तग्राम्याः कृष्टे सप्तरण्या अकृष्टे इत्यापस्तम्बः । तथा नोत्माकं गिरा स्तुत्या प्रशस्त्या सहात्माकं श्रुष्टिरन्नं सभराः सभरं असत् भवति भवतु तथा नेदीयइत् अन्तिकएव सृण्यः सृणिरं कुशः अंकुशवदकोलविश्रः पक्वं स्तम्बमेयात् आभिमुख्येन गच्छति श्रुष्टिः सभराअसत् सृण्यः पक्वमेयादिति चन्दातुवृत्तेश्ववायोगेप्रथमेति प्रथमस्य निघाताभावः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

सीरा॑यु॒ञ्जन्ति॑ क॒वयो॑युगा॒वित॑न्वते॒ पृथक् । धीरा॑दे॒वेषु॑ सु॒भ्रया ॥ ४ ॥

सीरा । युञ्जन्ति । कवयः । युगा । वि । तन्वते ।

पृथक् । धीराः । देवेषु । सुभ्रया ॥ ४ ॥

कवयोमेधाविनऋत्विजः सीरा सीराणि कर्षणसाधनानि नियुञ्जन्ति योजयन्ति युगा युगान्यपि पृथक् परस्परं वितन्वते भिन्नप्रदेशानि कुर्वन्ति कीदृशाः कवयः देवेषु विषये धीराः धीमन्तः किमर्थं सुभ्रयासुभ्रमिति सुखनाम सुखेच्छया सुभ्रशब्दात्कयजन्ताद्भावे अपत्यमादित्यकारप्रत्ययः सुषांसुलुगिति तृतीयायाआकारः अथवा धीराधीमन्तः देवेषु सुभ्रया सुभ्रेन देवेषु सुखं भूयादिति सुषांसुलुगित्यादिना विभक्त्येयांजादेशः ॥ ४ ॥

अथ पंचमी—

निराहावान्कृणोतनुसंवत्त्रादधातन ।

सिञ्चामहा अवतमुद्रिणं वयं सुपेकं मनुपक्षितम् ॥ ५ ॥

निः । आहावान् । कृणोतन् । सम् । वत्त्राः । दधातन् ।

सिञ्चामहे । अवतम् । उद्रिणम् । वयम् ।

सुप्तैकम् । अनुपक्षितम् ॥ ५ ॥

हे सखायआहावान् आहूयन्ते पानार्थं गावोत्रेत्याहावा निपानानि अत्रौचित्यादग्नि-  
धनप्रदेशकर्पणार्थं गोपानसाधनद्रुममयपानपात्राण्युच्यते तानाहावान्निष्कृणोतन निष्कुरुत  
आहूयपानेनपानमाहावइति निष्पातितः थाथादिस्वरः कृणोतन सप्तनचित्यादिना तनम् सेना-  
दित्वाद्गुणः श्राज्यस्तयोरावस्थाकारलोपः । किमर्थमाहावकरणं वरत्रस्थापनं चेति अत्रौच्य-  
ते वयं अवतमवतं सिञ्चामहे कीदृशमवतं उद्रिणं उद्राववन्तं सुपेकं सुष्ठु सेकुं शक्यमनुपक्षितं  
अनुपक्षीणं कदाचिदप्युदकोपक्षयरहितं ॥ ५ ॥

अथ षष्ठी—

इष्कताहावमवतंसुवरत्रंसुपेचनम् । उद्रिणंसिञ्चे अक्षितम् ॥ ६ ॥ १८ ॥

इष्कतहावम् । अवतम् । सुवरत्रम् । सुप्तैचनम् ।

उद्रिणम् । सिञ्चे । अक्षितम् ॥ ६ ॥ १८ ॥

इष्कताहार्यं संस्तुताहार्यं अवतं अवतं द्रोणं सिञ्चे सेचयामि पुनः कीदृशमवतं सुवरत्रं  
शोभनवरत्रोपेतं सुपेचनं शोभनोदकसेकोपेतं उद्रिणं उद्राववन्तं अक्षितमक्षीणं ॥ ६ ॥

॥ इत्यष्टमस्य पंचमोष्टादशोवर्गः ॥ १८ ॥

अथ सप्तमी—

प्रीणीताश्वान्हितं जयाथस्वस्तिवाहं रथमिर्त्तुणुध्वम् ।

द्रोणाहावमवतमश्मचक्रमंसं त्रकोशंसिञ्चतान्नुपाणम् ॥ ७ ॥



अथाष्टमी—

अजंरुणध्वंसहिवोन्नुपाणोवर्मसीव्यध्वंवहुलापृथूनि ।

पुरःरुणध्वमार्यसीरधृष्टामावःसुसोचमसोदंहतातम् ॥ ८ ॥

अजम् । रुणध्वम् । सः । हि । वः । नृपानः । वर्म । सीव्यध्वम् ।

बहुला । पृथूनि । पुरः । रुणध्वम् । आर्यसीः । अधृष्टाः ।

मा । वः । सुसोत् । चमसः । दंहत । तम् ॥ ८ ॥

हे ऋत्विजोव्रजं रुणध्वं व्रजं गोष्ठं कुरुध्वं आशिरदोहार्यं गोस्थानं कुरुत सहि सखलु  
वोनृपानः नेतृणां देवानां पातव्यः देवपानसाधन इति साचायरूपेण वा आशिररूपेण वा गोः  
पयआदिकं देवाः पिबन्ति खलु वर्मं वर्माणि सीव्यध्वं वर्मवद प्रधानस्योभयत आछादकत्वाद्  
प्रयाजादीनि प्राच्यानि प्रसीच्यानि चांगानि वर्माणि तानि सीव्यध्वं दत्तयध्वं कुरुध्वमित्यर्थः ।  
कीदृशानि वर्माणि बहुला बहुलानि अनेकानि तानि च पृथूनि विस्तीर्णानि तथा पुरः पुराणि  
धिष्ण्यादीनि यष्टव्यानां देवानां वा पुरः शरीराणि आर्यसीः अयोमयवद सारभूताः अपृष्टाः  
अन्यैरधृष्टाः पूरणीयामहावा पुरइत्युच्यन्ते तानुकलक्षणान् कुरुत वीयुष्यदीयश्चमसोपज्ञा-  
रव्योभक्षणसाधनश्चमस एव वा चमसपक्षे सामान्येनैकवचनं मासुसोद मासवेद सवतेलंडि य-  
हुलंछन्दसीति शपः ॥ तं दंहत दृढीकुरुत यथाविकलेन भवति तथा कुरुत दहदहिवृद्धौ  
भौवादिकः तस्माज्जोति इदित्वानुम् ऋत्विक्स्तुतिपक्षे एवं । वैश्वदेवपक्षे अस्पदीमायोद्धारो-  
युषं नरोयोद्धारः पिबन्ति मर्याधिनां प्राणानिति नृपाणः सत्तादृशोयुष्यदीयः खलु गोष्ठपक्षे न-  
राणां पानसाधनः सखलु पातेः करणाधिकरणयोश्चेतित्युद् वर्मं वर्माणि कवचानि सीव्यध्वं  
बहुलानिपृथूनिच यथाभवन्ति तथा पुरः पुरीः रुणध्वमार्यसीरन्यैरधृष्टाश्च वक्ष्यमसः अदन-  
साधनमासुसोद मासवेद तं दहतेतिदेवतानुग्रहलब्धवलोवदति ॥ ८ ॥

अथ नवमी—

आवोधिर्यमुज्ञियावर्तुतयेदेवादेर्वीयजतांयज्ञियामिह ।

सानोदुहीयद्यवसेवगत्विसहसंधारापयंसामुहीगौ ॥ ९ ॥

आ । वः । धियम् । यज्ञियाम् । वर्ते । ऊतये । देवाः । देवीम् ।  
यजताम् । यज्ञियाम् । इह । सा । नः । दुहीयत् । यवसाइव ।  
गत्वी । सहस्रधारा । पयसा । मही । गौः ॥ ९ ॥

हे देवाः स्तोतारकृत्वजोवोयुष्माकमृतये यज्ञियां यज्ञार्हा धियं बुद्धिं आवर्ते प्रवर्तये य  
द्वा हे देवाकृत्वजोवोयज्ञियां धियं युष्माकं कर्तव्यत्वेन संबन्धिनोमस्माकं ऊतये रक्षणायावर्ते  
अपिवा देवाएव संबोधाः हे देवावोयुष्माकं धियं बुद्धिं आवर्ते आवर्तयामि किमर्थं ऊतये-  
स्माकं रक्षणाय कीदृशीं धियं यज्ञियां यज्ञार्हा देवीं द्योतमानां यजतां पूज्यां इहास्मिन्यागे  
अस्यां भूमौ वा एकोयज्ञियामिति शब्दः पूरणः सा धीर्नोस्माकं दुहीयत् दुहात् । तत्र दृष्टान्तः—  
यवसेवा यवसानि भक्षयित्वेव गत्वी पुनर्गोष्ठं गत्व पीत्वीतिवत् पयसा सहस्रधारा मही महती  
गौर्यथा दुग्धे तद्वत् ॥ ९ ॥

अथ दशमी—

आतूपिञ्चहरिमीन्द्रोरुपस्थेवाशीभिस्तक्षताश्मन्मयीभिः ।  
परिष्वजध्वं दशकक्ष्याभिरुभेधुरौ प्रतिर्वह्निं युनक्त ॥ १० ॥

आ । तु । सिञ्च । हरिम् । ईम् । द्रोः । उपस्थे । वाशीभिः ।  
तक्षत । अश्मन्मयीभिः । परि । स्वजध्वम् । दश । कक्ष्याभिः ।  
उभे इति । धुरौ । प्रति । वह्निम् । युनक्त ॥ १० ॥

हे अध्वर्यो त्वं एनं हरिहरितवर्णं सोमं द्रोः द्रुमविकारस्य पात्रस्योपस्थ उपरि आसिञ्च  
आसेकं कुरु तु इति पूरणः । तदर्थं हे पात्रसंपादिनः अश्मन्मयीभिः अयःशिलासारभूताभिः वा-  
शीभिस्तक्षत पात्राणि । नकारोपजनश्छान्दसः मयटः दित्वात् डीप् । तानि पात्राणि सोमपूर्णानि  
दश दशसंख्याकानि कक्ष्याभिः प्रकारैः पर्यायेण परिष्वजध्वं संस्करुध्वं आसादयत यद्वा  
वाशीभिश्च अश्मन्मयीभिर्हविर्धानशकटे तक्षत ते च दशकक्ष्याभिर्दशसंख्याकाभीरनुभिः परिष्वजध्वं  
उभे धुरौ युगसंबन्धिन्यौ बह्वी वाहकावनद्वाहौ युनक्त अथवायं मंत्रश्च यनक्षेत्रकर्षणसाधनह-  
लविषयतया व्याख्येयः ॥ १० ॥

अथैकादशी—

उ॒भेधुरौ॑व॒ह्नि॒रा॒पि॒ब्द॒मा॒नो॒न्त॒र्यो॒नै॒व॒च॒र॒ति॒द्वि॒जा॒निः ।

व॒न॒स्प॒ति॒व॒न॒आ॒स्था॒प॒य॒ध्वं॒नि॒पू॒द॒धि॒ध्व॒म॒ख॒न॒न्त॒उ॒त्स॒म् ॥ ११ ॥

उ॒भे इति । धुरौ । वह्निः । आ॒ऽपि॒ब्द॒मा॒नः । अ॒न्तः । यो॒ना॒ऽइ॒व ।

च॒र॒ति॒ । द्वि॒ऽजा॒निः । व॒न॒स्प॒ति॒म् । व॒ने । आ । अ॒स्था॒प॒य॒ध्व॒म् ।

नि । सु । द॒धि॒ध्व॒म् । अ॒ख॒न॒न्तः । उ॒त्स॒म् ॥ ११ ॥

हविर्धानशकटस्योभे धुरौ आपिब्दमानः आशब्दमानोवह्निर्वाहकोनद्वान् योनावन्तरिव द्वि-  
जानिः द्विजायः तयोन्तश्चरति त्वनस्पतिं वनस्पतिविकारं शकटं वने वनसंयन्विनि वृक्षे मेथी-  
भूने इत्यर्थः वनस्थापयध्वं यद्वा वने वननीये देशे वास्थापयध्वं आस्थापयत पश्चात्तद्वत्सं  
सोमं सु सुषु निदधिध्वं सुखं यथा भवति तथा स्थापयतामंघ्रां अभिषवपदेशे वा पश्चादुत्सं  
सद्रुतं अखनन्व संपादयतेत्यर्थः । अथवायमपि मंत्रः कर्षणपरोव्याख्येयः । यस्य लांगलस्योभे  
धुरावपिब्दमानः शब्दमानोवह्निरनद्वान् अन्तर्योनाविवेत्यादि सामानं तादृशं वनस्पतिं वनस्प-  
तिविकारं लांगलं वने वननीये वपनार्थं कर्षणपदेशे आस्थापयध्वं सु सुषु सर्वत्र तं लांगलं  
निदधिध्वं उत्सं सेकृसाधनं गर्वं सिक्तं वा पदेशं अखनन्वः ॥ ११ ॥

पठेहनिब्राह्मणाच्छंतिशस्त्रे कपृन्नरइत्येषा—कपृन्नरोयज्जमाचीरजगन्तेतिचैतेइति ।

सैषा द्वादशी—

क॒पृ॒न्न॒रः॒क॒पृ॒थ॒मु॒द॒धा॒त॒न॒चो॒द॒य॒त॒खु॒द॒न॒वा॒जं॒सा॒त॒ये ।

नि॒ष्टि॒ष्यः॒पु॒त्र॒मा॒च्या॒व॒यो॒त॒य॒इ॒न्द्रं॒स॒बा॒धं॒इ॒ह॒सो॒मं॒पी॒त॒ये ॥ १२ ॥ ११ ॥

क॒पृ॒त् । न॒रः । क॒पृ॒थ॒म् । उ॒त् । द॒धा॒त॒न् । चो॒द॒य॒त॒ । खु॒द॒न् ।

वा॒जं॒ऽसा॒त॒ये । नि॒ष्टि॒ष्यः । पु॒त्र॒म् । आ । च्य॒व॒य॒ । ऊ॒त॒ये ।

इ॒न्द्रं॒म् । स॒बा॒धः । इ॒ह । सो॒मं॒ऽपी॒त॒ये ॥ १२ ॥ ११ ॥

हेनरोनेतारम्भतिजः एषइन्द्रः कपृत् सुखस्यपूरकोयज्जमां स्तोतृणां च कमिति सुखनाम  
तं कपृत् सुखस्य पूरयितारमिन्द्रं चोदयत प्रेरयत खुदत खुदंत कीडयत खुदंकोडायां भौमा  
दिकः व्यत्ययेन शः रेफलोपच्छान्दसः संपिष्ट संस्कृतेत्यर्थः किमर्थं धाजसातये अन्नस्य

लाभाय तदेवाह—हेहोतः निष्टिग्र्यः पुत्रं निष्टिं दिष्टिं स्वसपत्नीं गिरतीति निष्टिभीरदितिः तस्याः पुत्रमिन्द्रं सबाधः सहपापैः प्रयासरूपैः कर्मभिर्वाध्यन्तइति सबाधकत्वजः तथाविधापूर्यं सोमपीतये तस्य सोमपानायातयेस्माकं रक्षणाय वा ध्यवय व्यत्ययेनैकवचनं आच्यावयतेत्यर्थः ॥ १२ ॥

॥ इत्यष्टमस्य पञ्चमे एकोनविंशोवर्गः ॥ १९ ॥

प्रतेरथपिति द्वादशर्चं तृतीयं सूक्तं भर्माश्वपुत्रोमुद्रलक्ष्मिः आद्या तृतीया अन्योचेति तिस्रोबृहत्यः शिष्टानव त्रिष्टुभः द्रुघणोनाम मुद्गरः तद्देवत्यमिदं इन्द्रदेवत्यं वा । तथाचानुक्रान्तं—प्रतेमुद्रलोभार्म्यश्वोद्रुघणेन वृषभेण चार्जिजिगायेति द्रौघर्णवाद्यातृतीयात्याच बृहत्यइति । गतोविनियोगः । अत्राहुः—मुद्रलस्य हतागावश्चोरैस्त्यक्ता जरद्वं । सशिष्टं शकटे कृत्वा गत्त्वैककजुराहवं ॥ १ ॥ द्रुघणं युयुजेन्यत्र चौरमागानुसारकः । द्रुघणं चाग्रतः क्षिप्त्वा चौरैः ज्योजगृहे स्वगाइति ॥ २ ॥ तथा निरुक्तेपीयं कथा सूचिता—मुद्रलोभार्म्यश्वकपिर्दृषभं च द्रुघणं वयुक्ता संग्रामे व्यवहृत्यार्जिं जिगायेति ।

तत्र पथमा—

प्रतेरथमिथूकृतमिन्द्रोवतुष्टुण्या ।

अस्मिन्नाजौपुरुहूतश्रवाय्येधनभक्षेपुनोव ॥ १ ॥

प्र । ते । रथम् । मिथूःकृतम् । इन्द्रः । अवतु । घृष्टुण्या ।

अस्मिन् । आजौ । पुरुहूत । श्रवाय्ये । धनभक्षेपु । नः । अवा ॥ १ ॥

हेमुद्रल ते रथं मिथूकृतं मिथूःकृतं असहायं कृतं अथवा मिथुरिति मिथ्यानाम अश्वदिभिः शून्यं कृतं घृष्टुण्या धर्षणशीलइन्द्र अवतु रक्षतु यद्वा घृष्टुण्या धर्षणशीलेन वज्रेण उभयत्र सुपांसुलुगिति सुपोयाजदेशः । अथ प्रत्यक्षकृतः हेपुरुहूत बहुभिराहूतेन्द्र अस्मिन्नाजौ संग्रामे अपहृतभोगिश्चोरैः कृते संग्रामे कीदृशे श्रवाय्ये श्रोतव्ये विश्रुतइत्यर्थः श्रुदक्षीत्यादिना आय्यप्रत्ययः धनभक्षेषु अस्मासु गौरूपधनभजनकामेषु सत्सु यद्वा गौरूपधनस्य भक्षकेषु चौरेषु जेतव्येषु सत्सु नोस्मानवरक्ष ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

उत्स्र्वातोवहतिवासोअस्याअधिरथंयदजयत्सहस्रम् ।  
रथोरभून्मुद्गलानीगविष्टौभरैकृतंव्यचेदिन्द्रसेना ॥ २ ॥

उत् । स्म । वातः । वहति । वासः । अस्याः । अधिरथम् ।  
यत् । अजयत् । सहस्रम् । रथीः । अभूत् । मुद्गलानी । गोइष्टौ ।  
भरै । कृतम् । वि । अचेत् । इन्द्रसेना ॥ २ ॥

अस्याः रथीरभून्मुद्गलानीइति वक्ष्यमाणत्वादस्य मुद्गलस्य पत्न्याः सारथिभूतायाः वा-  
सोशुकं वातोवायुरुद्वहति ऊर्ध्वं मापयति श्रमजनितस्वेदापनयाय अथवा शीघ्ररथधावनज-  
नितोवायुरंशुकं चालयतीत्यर्थः । कदेत्युच्यते—यद्यदाधिरथं अधिकं रथमारुह्य सहस्रं सह-  
स्रसंख्याकं गोसंधमजयत्तदा यत् यामोसहस्रमजयत् अस्याइतिवा योज्यं यद्योगाजयतेर्ननि-  
घातः गविष्टौ गवामपहतानामेषणे मुद्गलानी मुद्गलस्पत्नी रथीरभूत् सारथिरभवत् छान्दसआ-  
मुक् इन्द्रसेनास्तुत्या परितुष्टस्येन्द्रस्य सेनानी यद्वा इन्द्रस्य शत्रूणां दारयितुः मुद्गलस्य सेना-  
नीरूपा मुद्गलानी भरै संग्रामे कृतं संपादितं गोसंधं व्यचेद व्यचिनोत् शत्रुक्यः पृथक्कृतवती  
चयतेर्लङ्किबहुलं छन्दसीति विकरणस्य लुक् ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

अन्तर्पंच्छजिघांसतोवज्रमिन्द्राभिदासतः ।  
दासस्यवामघवन्आर्यस्यवासनुतर्पयवावधम् ॥ ३ ॥

अन्तः । यच्छ । जिघांसतः । वज्रम् । इन्द्र । अभिदासतः ।  
दासस्य । वा । मघवन् । आर्यस्य । वा । सनुतः । यवयु । वधम् ॥ ३ ॥

हेइन्द्र जिघांसतोहन्तुमिच्छतः अभिदासतः अभिद्रुहतः शत्रोर्वज्रपन्तर्यच्छ अन्तर्गमय ।  
तदेवाह—हेमघवन् धनवजिन्द्र दासस्यवा उपक्षीणस्याल्पस्य आर्यस्याभिगन्तव्यस्य महतोवा  
शत्रोः वधं वज्रनामैतत् हननसाधनं वज्रं सनुतः अन्तर्हितनामैतत् अन्तर्हितं गूढं प्रयुज्यमानं  
यवयु पृथक्कुरु ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

उद्गोहदमपिवज्जह्पाणःकूटस्मत्तुंहदभिमातिमेति ।

प्रमुष्कभारःश्रवंइच्छमानोजिरंबाहूअभरत्सिपांसन् ॥ ४ ॥

उद्गः । ह्रदम् । अपिवत् । जह्पाणः । कूटम् । स्म । तुंहत् ।

अभिःमातिम् । एति । प्र । मुष्कःभारः । श्रवं । इच्छमानः ।

अजिरम् । बाहू इति । अभरत् । सिपांसन् ॥ ४ ॥

अत्र वृषभः स्तूपते वृषभः उद्गुदकस्य हृदं अगाधजलाशयमपिवत् जह्पाणः अत्यन्तं हृषितः सन् तथाकूटं पर्वतश्रृंगं चौरैर्गोपिधानार्थं निहितं तुंहत् स्म श्रृंगेण विहिंसितवान् व्यदारयदित्यर्थः । तथा कृत्वा अभिमातिमेति शत्रुं गच्छति हन्तुं पश्चान्मुष्कभारः प्रवृद्धमुष्कः प्रवृद्धस्य वृषभस्य हि मुष्कवृद्धिर्भवति तथा प्रवृद्धोवृषभः श्रवं श्रूमत्तइति श्रवोयशः इच्छमानः इच्छन् अजिरं गमनशीलं शत्रुं बाहू बाहुभ्यां बाह्वोर्वा प्राभरत् महत्तवान् यद्वा अजिरमिति क्षिपनाम क्षिपं सिपांसन् संभक्तुमिच्छन् बाहू प्राभरत् प्रसारितवानित्यर्थः ॥ ४ ॥

अथ पंचमी—

न्यक्रन्दयन्नुपयन्तएनममेहयन्वृषभमध्यंआजेः ।

तेनसूत्रंर्वशतवत्सहस्रंगवामुद्रलःप्रधनेजिगाय ॥ ५ ॥

नि । अक्रन्दयन् । उपयन्तः । एनम् । अमेहयन् । वृषभम् ।

मध्ये । आजेः । तेन । सूत्रंर्वम् । शतवत् । सहस्रम् ।

गवाम् । मुद्रलः । प्रधने । जिगाय ॥ ५ ॥

मुद्रलमाह तेनेति तच्छब्दश्रुतेर्यच्छब्दाध्याहारः यमेनं वृषभं न्यक्रन्दयत् नितरां क्रन्दनमकुर्वन्कं उपयन्तः समीपे गच्छन्तोतराः यथा प्रचण्डेन क्रन्दनेन शत्रवोभीताः पलायन्ते तथा कुर्वन् किं वृषभं वर्षकं सेतकारं आजेः संयायस्य मध्ये अमेहयन् मूत्रपुरीषोत्सर्गं विश्रामार्थं कारितवन्तः सूत्रवै प्रवैतिरत्तिकर्मा शोभनचणकादिभक्षकं तादृशोयथाभवति

तथा कृत्वेत्यर्थः । यद्वैतद्वोसहस्रविशेषणं तेन उक्तत्वेण वृषभेण सप्तर्षे सुष्ठु यवसास्वादि  
शतवच्छतोपेतं गवां सहस्रं मुदल्लसन्नामाहं मध्वने संग्रामे जिगाय अजैषं ॥ ५ ॥

अथ षष्ठी—

कृकर्द्वेष्टपभोयुक्तआसीदवावचीत्सारथिरस्यकेशी ।

दुधैर्युक्तस्यद्रवतसहानसक्च्छन्तिष्मानिष्पदोमुदलानीम् ॥ ६ ॥ २० ॥

कृकर्द्वे । वृषभः । युक्तः । आसीत् । अवावचीत् । सारथिः ।

अस्य । केशी । दुधैः । युक्तस्य । द्रवतः । सह । अनसा ।

क्छन्ति । स्म । निःस्पदः । मुदलानीम् ॥ ६ ॥ २० ॥

कृकर्द्वे हिंसनाय शत्रूणां वृषभोवर्षिता गौर्युक्तआसीत् रथे संबद्धोभूत् केशी केशवान्  
प्रग्रहवान् अस्य राक्षोरथस्य वा सारथिर्युदलानीत्यर्थः सारथ्यभिरुपायेण केशीति पुल्लिङ्गा अवा-  
वचीत् वृषभभयजनकं शत्रुभयजनकं वा क्रोशं अकरोत् अथवा केशी केशिनी सारथिरस्य अ-  
मुमित्यर्थः अमुं वृषभं शब्दमकारयत् वचपरिभाषणे इत्यस्य केवलस्य अन्तर्णीतण्यर्थस्य  
यद्वलुगन्तस्य लङि रूपं अथवा अस्य सारथिः सहायभूतः केशी प्रकृष्टकेशोवृषभः अवावचीत्  
भ्रमशब्दयत् । एवंभूतस्य दुधेः दुग्धस्य अनसा सह द्रवतः शीघ्रं शत्रुमध्ये रथेन सह धा-  
वतोवृषभस्य भयंकरशब्देन निष्पदो निर्गच्छन्तोयोद्धारोमुदलानीं मुदलस्य योषितं सारथि-  
भूतां प्रति क्छन्तिस्म अगच्छन्तित्यर्थः पाप्मेत्यादिना क्छादेशः ॥ ६ ॥

॥ इत्यष्टमस्य पंचमे विशोवर्गः ॥ २० ॥

अथ सप्तमी—

उत्प्रधिमुदहन्स्यविद्वानुपायुनृग्वंसंगमत्रशिक्षन् ।

इन्द्रउदावत्पतिमघ्यानामरंहतपद्याभिःकुकुद्मान् ॥ ७ ॥

उत् । प्रधिम् । उत् । अहन् । अस्य । विद्वान् । उप । अयुनृक् ।

वंसंगम् । अत्र । शिक्षन् । इन्द्रः । उत् । आवत् । पतिम् ।

अघ्यानाम् । अरंहत । पद्याभिः । कुकुद्मान् ॥ ७ ॥

उतापिच विद्वान् मुद्गलोस्य रथस्य प्रधिं प्रधिरथच्छिद्रकाष्ठमोन्तकाष्टः सच रथावयवा-  
नामुपलक्षकः रथावयवमुद्गहन् उदगमयत् रथं सन्ननाहेत्यर्थः । तदनन्तरमत्र रथे वंसर्गं वन-  
नीयगमनं वृषभं शिक्षन् शिक्षयन् रज्जुपु स्थापन् उपायुनक् रथसमीपे युगे अयोजयत् यु-  
जेल्लिङ्गं तिपोहल्लङ्घ्यादिलोपः एवं सति इन्द्रोदेवः अध्वानां अहन्तव्यानां गवां पतिं उदउल्ल-  
ष्टमावत् रक्षामकरोत् पश्चात्ककुद्धान् वृषभः पद्याभिः सरणिभिः अरंहत वेगेनागमत्तरहिर्गात्य-  
र्थः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

शुनमप्राव्यचरत्कपदीवरत्रायां दारुानस्यमानः ।

नृम्णानि कृण्वन् बह्वेजनाय गाः पस्पशानस्तविपीरधत्त ॥ ८ ॥

शुनम् । अप्राव्य । अचरत् । कपदी । वरत्रायाम् ।

दारु । आस्यमानः । नृम्णानि । कृण्वन् । बह्वे ।

जनाय । गाः । पस्पशानः । तविपीः । अधत्त ॥ ८ ॥

शुनमिति सुखनाम सुखं यथाभवति तथा अप्रावी अप्राप्तोदः तद्वान् छान्दसोविनिः  
कपदीं कपर्दधान् अचरत् संचरति । किं कुर्वन् वरत्रायां वधौ दारुकाष्ठं रथांगभूतमानसमानः  
सर्वतोवध्नन् पुनः किं कुर्वन् बह्वेजनाय स्वपुत्रभृत्यादिलक्षणाय नृम्णानि धनानि शत्रुसंघ-  
न्धीनि सुखानि वा कृण्वन् गाः पस्पशानः स्पृशन् स्पशवाधनस्पर्शनयोः छान्दसोल्लिङ्गि-  
कानच् एवं कुर्वन् तविपीर्यलानि अधत्त धत्ते जयंप्राप्नोतीत्यर्थः ॥ ८ ॥

अथ नवमी—

इमंतं पश्यत्पञ्चस्य युञ्जं काष्ठायां मध्ये द्रुघणं शयानम् ।

येन जिगायं शतवत्सहस्रं गवां मुद्गलः पृतनाज्येषु ॥ ९ ॥

इमम् । तम् । पश्य । पञ्चस्य । युञ्जम् । काष्ठायाः । मध्ये ।

द्रुघ्नम् । शयानम् । येन । जिगायं । शतवत् ।

सहस्रम् । गवाम् । मुद्गलः । पृतनाज्येषु ॥ ९ ॥



कंचनसखायं सेनादिसहायाभावेन जयविषये उपहासं कुर्वाणं प्रतिब्रवीति राजाद्दु-  
 षणेन वृषभेण चार्जि जिगायेत्युक्तत्वात् पूर्वं वृषभोवर्णितः अत्रद्रुघणोवर्ण्यते हेसखे तमिमं  
 द्रुघणं पश्य कीदृशमिममिति उच्यते युजेरसमासेदिति नुम् युञ्जं युज्यते इति युक् सत्त्वावृष-  
 भस्य सखिभूतं वृषभोयावन्तमर्थं साधयति तावन्तमेव साधयन्तमित्यर्थः। पुनः कीदृशं काष्ठा-  
 यामभ्ये । आज्यन्तोपिकाष्ठा उच्यते इर्विनिरुक्तं । आज्यं तस्य मध्ये संग्रामइत्यर्थः । तत्र श-  
 यानं हन्तव्यान् सर्वान् हत्वा सुखेन स्वपन्तं निव्यापारत्वेन वर्तमानं ईदृशं द्रुममयं घनं पश्येत्य-  
 र्थः येन द्रुघणेन शतवत् शतोपेतं गवां सहस्रं पृथग्राज्येषु संग्रामे जिगाय अहमजैयं तमिमं  
 पश्येति समन्वयः जयतेतिद् सन्निहितोर्जेस्त्वित्यस्यासादुत्तरस्य कुत्वं विषेणल् ॥ ९ ॥

अथ दशमी—

आरेअघाकोन्वीभूत्याददर्शयंयुञ्जन्तितम्बास्थापयन्ति ।

नास्मैतृणन्नोदकमाभरन्त्पुत्तरोधुरोवहतिप्रदेदिशत् ॥ १० ॥

आरे । अघा । कः । नु । इत्था । ददर्श । यम् । युञ्जन्ति । तम् ।

ऊँ इति । आ । स्थापयन्ति । न । अस्मै । तृणम् । न । उदकम् ।

आ । भरन्ति । उत्तर्तरः । धुरः । वहति । प्रदेदिशत् ॥ १० ॥

यआरे समीपएव अघा अघानि दुःत्वानि शत्रुरूपाणि करोति तं कोनगेनु इदानीं इत्था  
 इत्थं ददर्श पश्यति । किंच यं द्रुघणं युञ्जन्ति रथे तम् तमेवास्थापयन्ति आरोहयन्तीत्यर्थः ।  
 अथवा यं रथे युञ्जन्ति तमेव प्रहरणार्थमास्थापयन्ति उभयविधकार्यमेकः करोतीत्यर्थः । किं-  
 चास्मै तृणं नाभरन्ति नाहरन्ति तथोदकं नाहरन्ति ह्यमहोभंइति भत्वं ईदृशोद्रुघण उत्तरोदक्षि-  
 णस्य वृषभस्य स्वयमुत्तरः सन् धुरोरथभारस्य रथधुरं वहति प्रदेदिशत् प्रकर्षेण जयं स्वामिने  
 प्रदिशन् शत्रूणां वा भयं प्रदिशन् वहति दिशति सर्जने इत्यस्माद्यङ्नुगन्ताच्छतरित्त्वं ॥ १० ॥

अथैकादशी—

परिहृक्तेवपतिविद्यमानरूपीप्यानाकूचकेणेवसिञ्चन् ।

एषैप्याचिद्रध्याजयेमसुमङ्गलंसिर्नवदस्तुसातम् ॥ ११ ॥

परिवृक्ताऽद्वयं । पतिऽविद्यम् । आनृत् । पीप्याना ।  
 कूचक्रेणऽद्वयं । सिञ्चन् । एषऽएण्या । चित् । रथ्या ।  
 जयेम । सुहृद्वल्गम् । सिनऽवत् । अस्तु । सातम् ॥ ११ ॥

अथ मुद्रलानी सारथिः स्तूयते—एषा मुद्रलानी परिवृक्तेव वृजीवर्जने परित्यक्ता पत्या  
 पत्यावियुक्ता योपिदिव सा यथा पतिविद्यं विद्योवेद्योलंभनीयः पतिश्चासौ विद्यश्चपतिविद्यमानशो  
 तद्वत्पतिविद्यं आनृत् आनृत्प्यातिकर्मा नशेर्लुङि मन्त्रेचसेति चेर्लुक् छन्दस्यपि दृश्यतइत्यन-  
 जादीनामप्याडागमः अश्रोतेर्वा लिटि नलोपश्छान्दसः तथा पतिसमीपं सारथित्वेनागत्य पी-  
 प्याना वर्धमाना भवति किमिव कूचक्रेणैव सिञ्चन् कुः पृथिवी तस्याश्चक्रोवलयः कूचक्रः तेन  
 वर्षणीयत्वेन निमित्तेन सिञ्चन् जलवर्षणं मेघइव सयथा अन्तरिक्षे स्वल्पमात्रोपि वर्षणसमये  
 महान् भवति तद्वदियमपि शत्रुमध्ये शरधारावर्षन्ती वर्धतइत्यर्थः । तथा एषैष्या एषितव्यो-  
 गोसंघः एषः तमिच्छतीत्येषैषी ईदृश्या तयारथ्या सारथिभूतया जयेम शत्रुभिरपहर्तुं गोसंघं  
 तस्याः सातं दत्तं संभजतं वा सुमंगलं शोभनमंगलवत् सिनवत् सिनमनं तद्वच्चास्तु गोरूपा-  
 न्वच्च भवतु ॥ ११ ॥

अथ द्वादशी—

त्वंविश्वस्यजगतश्चक्षुर्ऽरिन्द्रासिचक्षुषः ।  
 दृषायद्वाजिं दृषण्णासिपांससिचोदयन्वधिणायुजा ॥ १२ ॥ २१ ॥

त्वम् । विश्वस्य । जगतः । चक्षुः । इन्द्र । असि । चक्षुषः ।  
 दृषा । यत् । अजिम् । दृषण्णा । सिसांससि । चोदयन् ।  
 वधिणा । युजा ॥ १२ ॥ २१ ॥

सूक्तस्य विकल्पेनेन्द्रत्वात् आदांविन्द्रस्य स्तुतत्वादन्तेपि इन्द्रः स्तूयते । हेइन्द्र त्वं विश्व  
 स्य सर्वस्यजगतः चक्षुषः चक्षुष्मतः पश्यतोवाजगतः चक्षुरसि प्रत्येकमुत्पत्तिविशिष्टचक्षुःस-  
 न्द्रावेपि सर्वस्य साधारणं चक्षुरसि त्वया द्रष्टव्यनैहिकामुष्मिकपदार्थान्पश्यन्तीत्यर्थः त्वामेव  
 हि यज्ञादिना लब्ध्वा पुरुषार्थान् साधयन्ति यद्वा विश्वस्य जगतोयन्निजं चक्षुरस्ति तस्यापि

चक्षुषस्त्वं चक्षुरसि यद्यस्मात् वृषा अभिमतवर्षकस्त्वं आर्जि मुद्रस्तस्य मम संग्रामं वधिणा पा-  
शेन युजा युजौ युक्तौ वृषणा वृषणौ वर्षकावन्वौ रथे योजयित्वा चोदयन् शत्रुषु प्रेरयन्  
सिपाससि आर्जि संभ्रुकुमिच्छसि वस्माच्चक्षुरसि ॥ १२ ॥

॥ इत्यष्टमस्य पञ्चमे एकविंशोवर्गः ॥ २१ ॥

आशुःशिशानइति त्रयोदशार्चं चतुर्थं सूक्तं इन्द्रपुत्रस्य अप्रतिरथनान्नभार्पं त्रयोदशप-  
नुदुषू शिशस्त्रिदुभः बृहस्पतेपरिदीयेत्यस्याबृहस्पतिर्देवता अमीषां चित्तमित्यस्या अप्वाह्या  
देवी देवता शिश्राएन्द्रः त्रयोदशी विकल्पेन मारुवी तथाचानुक्रान्तं—आशुः सप्तोनेन्द्रोप्रतिर-  
थश्चतुर्थी बार्हस्पत्योपान्याज्यादेव्यन्यानुष्टुम्मारुवोवेति । साग्नित्येकतौ चित्त्यग्निषु प्रणी-  
यमानेषु दक्षिणतोव्रजता ब्रह्मणैतत्सूक्तं जप्यं । तथाचसूचितं—दक्षिणतश्चव्रजं जपत्याशुःशि-  
शानइतिसूक्तं समाप्येति । ब्रह्माप्रतिरथंजपित्वेति च । युद्धार्थं राक्षः सन्नहनेअनेन सूक्तेन  
राजा ईक्षितव्यः । सूचितं अथैनमन्वीक्षेताप्रतिरथे शासनसौपर्णेति ।

तत्र प्रथमा—

आशुःशिशानोवृषभोनभीमोर्धनाघनःक्षोभणश्चर्षणीनाम् ।  
संक्रन्दनोनिमिषएकवीरःशतंसेनाअजयत्साकमिन्द्रः ॥ १ ॥

आशुः । शिशानः । वृषभः । न । भीमः । घनाघनः ।  
क्षोभणः । चर्षणीनाम् । सम्यक्रन्दनः । अनिष्टमिषः । एकैववीरः ।  
शतम् । सेनाः । अजयत् । साकम् । इन्द्रः ॥ १ ॥

अयमिन्द्रः आशुः शीघ्रकारी व्यापकोदा शिशानः निशिनः शत्रूणां भयजनकइत्य-  
र्थः कइव वृषभोनभीमः विभेत्त्यस्मादिनि भीमः तादृशोवृषभइव सयथा तीक्ष्णाभ्यां शृंगाभ्यां  
भीमोभवति तद्वत् अथवा शिशानः तीक्ष्णमतिः व्यत्ययेनात्मनेपदै वृषभोनभीमः वृषभो यथा  
शृंगाभ्यां भयजनकस्तद्वच्छत्रूणां भयजनकश्च घनाघनः घातकः शत्रूणां हन्तेः पचाद्यचि ह-  
न्तेर्घश्चेतिद्विवचनं अभ्यासस्याडागमः घर्त्तञ्च घात्वभ्यासयोः । चर्षणीनां चर्षणयोगमनुष्याः  
मनुष्याणां द्वेष्याणां क्षोभणः क्षोभयित्वा संक्रन्दनः सम्यक्क्रन्दयित्वा प्राणिनां व्याकर्षणेन

प्रहारेणवा अनिमिषः चक्षुर्निमेषरहितः सर्वदा स्वयत्तगमनयुद्धादिकार्येष्वनलसङ्गत्यर्थः एकवीरः वीरपत्यमित्रानितिवीरः एकश्चासौ वीरश्च एकवीरः अथवा एकएव विक्रान्तः असहायेन कार्यक्षमइत्यर्थः । ईदृशोऽयमिन्द्रः शतं सेनाः साकं सह एकोद्योगेनैव अजयत् जयति ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

संक्रन्दनेनानिमिषेणाजिष्णुनायुत्कारेणदुःखवनेनधृष्णुना ।

तदिन्द्रेणजयन्तत्सहध्वंयुधोनरद्विपुहस्तेनवृष्णा ॥ २ ॥

समृद्धक्रन्दनेन । अनिमिषेण । जिष्णुना । युत्कारेण ।

दुःखवनेन । धृष्णुना । तत् । इन्द्रेण । जयत् । तत् ।

सहध्वम् । युधः । नरः । द्विपुहस्तेन । वृष्णा ॥ २ ॥

अस्तुनामेन्द्र उक्तविषयस्थाय्यस्माकं किमिति चेत्तत्राह संक्रन्दनेन अनिमिषेण चोक्त-  
लक्षणेन जिष्णुना जयशीलेन युत्कारेण योधनं युत् युद्धकारिणा कर्मण्यण् दुःखवनेन अन्यै-  
रविचालयेन व्युद्ग्रह्ण गतौ छन्दसि गत्यर्थेऽयमिति युच् धृष्णुना धर्षकेण ईदृशेनेन्द्रेण तद्युद्धं  
जयत् तत् शत्रुबलं सहध्वं अभिभूयत् । हेयुधोयोद्धारो हेनरोनेतारः विभाषितं विशेषवचने  
बहुवचनमिति विशेषवचनं बहुवचनमिति पूर्वस्याविद्यमानत्वनिषेधादुत्तरं निहन्त्यते । पुनः  
कीदृशेनेन्द्रेणेति द्विपुहस्तेन वृष्णा वर्षित्राच ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

सद्विपुहस्तैः सनिपद्विभिर्वशीसंस्त्रष्टासमुधुइन्द्रोऽगणेन ।

संस्त्रष्टजित्सोमपावाद्बहुशर्ध्वं धर्धन्वाप्रतिहिताभिरस्ता ॥ ३ ॥

सः । द्विपुहस्तैः । सः । निपद्विभिः । वशी । समृद्धसंष्टा । सः ।

युधः । इन्द्रः । अगणेन । संस्त्रष्टजित् । सोमृष्टपाः । बाहुशर्ध्वः ।

उग्रधर्धन्वा । प्रतिहिताभिः । अस्ता ॥ ३ ॥

पूर्वपक्षे इन्द्रेण जयतेत्युक्तं अत्रेन्द्रस्यैव जयसाधनसमर्थत्वं दर्शयति सहन्द्रद्विपुहस्तैः  
भटेः मरुदादिभिर्वशीवशैस्तद्वान् तथा निपद्विभिर्गिर्युक्तः निपद्वः खड्गः तद्वद्विष्वंशी सचेन्द्रायुधो

युध्यमानः सन् इगुपधलक्षणः कः अथवा युधोयुद्धहेतोर्गणेन शत्रुसंघेन सह संसृष्टा एकीभ  
वनशीलः यतएवंविधः अतः संसृष्टजिव ये परस्परैकमत्येन युद्धाय संसृष्टाभवन्ति तेषां जेता  
तथा सोमपाः सोमस्य पाता बाहुशर्षा शर्वोवलं तद्वान् मत्वर्थीयइनिः यद्वा शृधू प्रसहने बाहु  
श्यां शर्धयतीत्यभिभवतीति बाहुशर्षा सुप्यजातौणिनिस्ताच्छीत्ये इतिणिनिः उग्रधन्वा उग्र  
तधन्वा प्रतिहिताभिः शत्रुषु प्रेरिताभिरिषुभिः अस्ता मारयिता यत्रेपूमुंचति तत्र वृथानभव  
न्तीत्यर्थः ईदृशेनेन्द्रेण जयतीति संबन्धः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

बृहस्पतेपरिदीयारथेनरक्षोहामित्रांअपवादमानः ।

प्रभञ्जन्तेनाःप्रमृणोयुधाजयन्तस्माकमेव्यवितारथानाम् ॥ ४ ॥

बृहस्पते । परि । दीय । रथेन । रक्षःइहा । अमित्रान् ।

अपवादमानः । प्रभञ्जन् । सेनाः । प्रमृणः । युधा । जयन् ।

अस्माकम् । एधि । अवित्ता । रथानाम् ॥ ४ ॥

हेबृहस्पते बृहतां पते पालयितव्यं रथेन परीदीय परिगच्छ दीयतिर्गतिकर्मा आगत्यच  
रक्षोहा रक्षसां हन्ता अमित्रान् शत्रून् अपवादमानः सर्वतोनाशयन् तथा सेनाः शत्रुसंबन्धिनीः  
प्रभञ्जन् प्रकर्षेण नाशयन् प्रमृणः प्रकर्षेण हिंसन् मृणाहिंसायां इगुपधलक्षणः कः केन हिंसन्  
युधा युद्धेन सावेकाचइति विभक्तेरुदात्तत्वं जयन् एवंसर्वत्र जयं प्रतिपद्यमानः ईदृशस्त्वं अस्माकं  
रथानामविता रक्षिता एधि भव ॥ ४ ॥

अथ षष्ठ्यी—

बलविज्ञायःस्थविरःप्रवीरःसहस्वान्वाजीसहमानुयः ।

अभिवीरोअभिसत्त्वासहोजैत्रमिन्द्ररथमार्तिष्ठगोवित् ॥ ५ ॥

बलविज्ञायः । स्थविरः । प्रवीरः । सहस्वान् । वाजी ।

सहमानः । उयः । अभिप्रवीरः । अभिसत्त्वा । सहःइजाः ।

जैत्रम् । इन्द्र । रथम् । आ । तिष्ठ । गोवित् ॥ ५ ॥

सर्वस्य भूतस्य बलं विजानातीति बलविज्ञायः यद्वा बलं ममायमिति सर्वैर्बलत्वेन विज्ञा-  
यतइति बलविज्ञायः सर्वस्य बलभूतइत्यर्थः स्थविरोमहान् प्रवीरः प्रकर्षेणवीरः सहस्वान्  
पराभिभवसामर्थ्यवान् वाजी वेजनवान् अज्वान्वा सहमानः शत्रूणामभिभविता उग्रउ-  
दूर्णबलः अभिवीरः अभिगतावीरावीर्यवन्तोनुचरायस्य सतथोकः अभिसत्वा अभिगतसत्वा  
सहोजाः सहसोबलाज्जातः एवं महानुभावस्त्वं हेइन्द्र जैत्रं जयशीलं रथं आतिष्ठ अस्म-  
त्सहायार्थं आरोढुमर्हसि त्वंच गोविद उदकस्य स्तुतेर्वा लब्धा वेदितावा ॥ ५ ॥

अथ पष्ठी—

गोत्रभिदंगोविदं वज्रबाहुं जयन्तमज्मप्रमृणन्तमोजसा ।  
इमंसंजाता अनुवीरयध्वमिन्द्रं सखायो अनुसंरंभध्वम् ॥ ६ ॥ २२ ॥  
गोत्रभिदं गोविदं वज्रबाहुम् । जयन्तम् । अज्मम् ।  
प्रमृणन्तम् । ओजसा । इमम् । संजाताः । अनुं । वीरयध्वम् ।  
इन्द्रम् । सखायः । अनुं । सम् । रंभध्वम् ॥ ६ ॥ २२ ॥

गोत्रभिदं गाउदकानि त्रायन्तइति गोत्रामेषाः यद्वा गौर्भूमिः तां त्रायन्तइति गोत्राः पर्व-  
ताः तेषां भेत्तारं गोविदं उदकस्य लब्धारं वज्रबाहुं वज्रहस्तं प्रहरणार्थेभ्यइति परनिपातः  
जयन्तं जयनशीलं अज्म गमनशीलं शत्रुबलं ओजसा बलेन जयन्तं यद्वा अज्म आर्जि जय-  
न्तं ओजसा बलेन प्रमृणन्तं शत्रून्भिभवन्तं ईदृशं महानुभावमिममिन्द्रं हे सजाताः सहोत्प-  
न्नाः योद्धारोयूषं अनुवीरयध्वं एनमग्रतः कृत्वा अनुपश्चाद्वीरयध्वं वीरकर्मयुद्धं कुरुध्वं शूर-  
वीरविक्रान्तौ वीरशब्दात्तत्करोति तदाचष्टइति णिच् हेसखायः परस्परं सखिभूताः यूयमिम-  
मिन्द्रं संरंभमाणमनुसंरंभध्वं ॥ ६ ॥

॥ इत्यष्टमस्य पंचमे द्वाविंशोवर्गः ॥ २२ ॥

अथ सप्तमी—

अभिगोत्राणिसहसागाहमानोदयोवीरः शतमन्युरिन्द्रः ।  
दुश्शय्वनः पृतनापाळयुध्योऽस्माकं सेना अवतु प्रयुत्सु ॥ ७ ॥

अ॒ग्निः । गो॒त्राणि । स॒हसा । गा॒ह्म॒मानः । अ॒द॒यः । वी॒रः ।  
 श॒त॒स्र॒म॒न्युः । इ॒न्द्रः । दुः॒श्च॒य॒वनः । पृ॒त॒ना॒पाट् । अ॒यु॒ध्यः ।  
 अ॒स्माक॑म् । से॒नाः । अ॒व॒तु । प्र । यु॒त्सु ॥ ७ ॥

अयमिन्द्रो गोत्राणि मेघान् सहसा घटेन अभिगाहमानः प्रविशन् अदयः निर्दयः  
 वीरः विक्रान्तः शतमन्युः बहुयज्ञः बहुक्रोधो वा दुश्चयवनः अन्यैरचात्यः स्वयं पृतनापाट्  
 शत्रुसेनानामभिभविता छन्दसिसहस्रतिष्ठिः सहेःसाहःस्रति मूर्धन्यादेशः अयुध्यः संप्र-  
 हर्तुमशक्यः युधसंहारे छान्दसः क्वप् ईदृगिन्द्रोस्माकं सेनायुक्तु संग्रामेषु प्रावतु प्रकर्षेण  
 रक्षतु ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

इ॒न्द्र॒ आ॒सां॒ ने॒ता वृ॒ह॒स्प॒तिर्दक्षि॑णा॒य॒ज्ञः पुर॑ ए॒तु सोमः॑ ।  
 दे॒व॒से॒ना॒ना॒मभि॑ भ॒ञ्ज॒ती॒नां ज॒य॒न्ती॒नां म॒रु॒तो॒ य॒न्तु॒ व॒ग्रम् ॥ ८ ॥  
 इ॒न्द्रः । आ॒सा॒म् । ने॒ता । वृ॒ह॒स्प॒तिः । दक्षि॑णा । य॒ज्ञः । पुरः ।  
 ए॒तु । सोमः॑ । दे॒व॒से॒ना॒ना॒म् । अ॒भि॒भ॒ञ्ज॒ती॒ना॒म् । ज॒य॒न्ती॒ना॒म् ।  
 म॒रु॒तः । य॒न्तु । अ॒ग्रम् ॥ ८ ॥

आसां अस्मत्सहायार्थमागतानां देवसेनानां अयमिन्द्रेनेता नायकोस्तु तथा तस्य बृह-  
 स्पतिः पुरएतु एवं दक्षिणायज्ञः सोमश्च पुरएत्विति प्रत्येकं संग्रहः । तथा देवसेनानां अभिभं-  
 जतीनां अस्मदभिन्नानाभिमुख्येन मर्दयन्तीनां जयन्तीनां छन्दसीति नाम उदात्तत्वं जयन्तीना-  
 मित्यत्र बहुलवचनान्न भवति तासां मर्गं मरुतो यन्तु गच्छन्तु ॥ ८ ॥

अथ नवमी—

इ॒न्द्र॒स्पृ॒ष्ट॒ष्णो व॑रु॒णस्य॑ रा॒ज्ञा आ॒दि॒त्यानां॑ म॒रु॒तो॒ श॒र्ध उ॒ग्रम् ।  
 म॒ह्मा॒र्म॒न॒सां शु॒ब॒न॒च्य॒वानां॑ घो॒षो दि॒वानां॑ ज॒य॒ता॒मुद॑स्थात् ॥ ९ ॥  
 इ॒न्द्र॒स्य । स्पृ॒ष्टाः । व॑रु॒णस्य॑ । रा॒ज्ञाः । आ॒दि॒त्यानां॑ । म॒रु॒ता॒म् ।  
 श॒र्धः । उ॒ग्रम् । म॒ह्मा॒र्म॒न॒सा॒म् । शु॒ब॒न॒च्य॒वानां॑ । घो॒षः ।  
 दि॒वानां॑ । ज॒य॒ता॒म् । उ॒त् । अ॒स्था॒त् ॥ ९ ॥

वृष्णोवर्षेकस्येन्द्रस्य राक्षोवरुणस्य आदित्यानां मरुतां च उग्रं उदूर्णं शर्षोचलं अस्मा-  
कं भवत्वितिशेषः । किंच महामनसां उदारमनसां भुवनच्यवानां भुवनानां च्यावधितृणां देवा-  
नां घोषः अयं शब्दः उदस्थात् उत्तिष्ठति अनूर्ध्वकर्मत्वादात्मनेपदाभावः ॥ ९ ॥

अथ दशमी—

उद्धर्षयमघवञ्चायुधान्युत्सत्त्वंनांमामकानांमनांसि ।

उद्धृत्रहन्वाजिनांवाजिनान्युद्धथानांजयतांयन्तुघोषाः ॥ १० ॥

उत् । हर्षय । मघवन् । आयुधानि । उत् । सत्त्वंनाम् ।

मामकानाम् । मनांसि । उत् । वृत्रहन् । वाजिनाम् । वाजिनानि ।

उत् । रथानाम् । जयताम् । यन्तु । घोषाः ॥ १० ॥

हेमघवजिन्द्रास्मदीयान्यायुधानि उद्धर्षय उत्कृष्टं हर्षय प्रहरणेपुष्पकानि भवन्निवाय  
र्थः । मामकानां मदीयानां सत्त्वंनां प्राणिनां सैनिकानां मनांसि चोद्धर्षय हेवृत्रहजिन्द्र वा-  
जिनां अश्वानां वाजिनानि वेगाः उद्यन्तु तथा जयतां रथानां घोषाद्यन्तु ॥ १० ॥

अर्थकादशी—

अस्माकमिन्द्रःसमृतेषुध्वजेष्वस्माकंयादपवस्ताजयन्तु ।

अस्माकंवीराउत्तरेभवन्तवस्माँउदेवाअवताह्वेषु ॥ ११ ॥

अस्माकम् । इन्द्रः । समृत्तेषु । ध्वजेषु । अस्माकम् । याः

दपवः । ताः । जयन्तु । अस्माकम् । वीराः । उत्तरे । भवन्तु ।

अस्मान् । ॐ इति । देवाः । अवत । ह्वेषुः ॥ ११ ॥

अस्माकं संबन्धिष्वेव सष्टतेषु परसेनां संपासेषु ध्वजेषु ध्वजवत्सु सैनिकेषु इन्द्रो रक्षि-  
ता भवतु तथा अस्माकं यादपवः सन्ति ता एव जयन्तु शत्रुम् । तथास्माकं वीराभटा उत्तरे  
उपरिभवन्तु हे देवा अस्माँ उ अस्मानेव अवत रक्षत ह्वेषु संग्रामेषु ॥ ११ ॥



अथ द्वादशी—

अमीपांचित्तंप्रतिलोभयन्तीगृहाणान्यप्वेपरेहि ।  
अभिप्रेहिनिर्दहहृत्सुशोकैरन्धेनामित्रास्तमसासचन्ताम् ॥ १२ ॥  
अमीपाम् । चित्तम् । प्रतिहलोभयन्ती । गृहाण । अङ्गानि ।  
अप्वे । परा । इहि । अभि । प्र । इहि । निः । दह । हृत्सु ।  
शोकैः । अन्धेन । मित्राः । तमसा । सचन्ताम् ॥ १२ ॥

हे अप्वे पापाभिमानिनि देवदे अमीपां योद्धृणां शत्रूणां चित्तं प्रतिलोभयन्ती विमोहय-  
न्ती सती अंगानि तेषामवधवान् शिरआदिकान् गृहाण स्वीकुरु अभिप्रेहि अभिगच्छ तेषां  
समीपं गावाच हस्तु हृदयेषु शोकैर्निर्दह नितरां भस्मीकुरु । ते मित्राअस्मच्छष्वेन्धेन  
तमसा सचन्तां संगच्छन्तां ॥ १२ ॥

अथ त्रयोदशी—

प्रेतजयंतानरइन्द्रोवःशर्मयच्छतु ।  
उग्रावःसन्तुवाहवोनाघृष्यायथासंथ ॥ १३ ॥ २३ ॥  
प्र । इत् । जयंत । नरः । इन्द्रः । वः । शर्म । यच्छतु । उग्राः ।  
वः । सन्तु । वाहवः । अनाघृष्याः । यथा । असंथ ॥ १३ ॥ २३ ॥

हे नरोनेतारः संग्रामस्य निर्बोद्धारोयोद्धारः प्रेत प्रकर्षेणगच्छत गत्वाच जयत तान् प्र-  
तिभरान् । विड.परत्वात्तिडुविडइति निघाताभावः । वीर्युष्माकमिन्द्रः शर्मसुखं यच्छतु  
प्रयच्छतु येत्पतहृदयच्छाङ्गपूर्णतलः सन्तु अयन्तु अमाघृष्याः अन्यैरर्नभिभव्याः यूयमसथ भवि-  
ष्यथ तथा उग्राः सन्तु वोवाहवः ॥ १३ ॥

॥ इत्यष्टमस्य पंचमे त्रयोविंशोत्तमः ॥ २३ ॥

असावीत्येकादशार्चं पञ्चमं सूक्तं वैश्वामित्रस्याष्टकस्पर्षं त्रैपुत्रमैन्द्रं । तथाचानुक्रान्तम्-  
असाप्येकादशाष्टकोवैश्वामित्रइति । गतः सूक्तविनियोगः ।

तत्र प्रथमा—

असावि॑सोमः॒ पुरु॑हूत॒ तुभ्यं॑ हरि॒भ्यां य॒ज्ञमु॑प॒याहि॑तूयम् ।  
तुभ्यं॑ गिरो॒ विप्र॑वीरा इ॒या॒ना द॑ध॒न्विरे॑न्द्र॒ पिब॑ सुतस्य ॥ १ ॥  
असा॑वि । सोमः । पुरु॑हूत । तुभ्यम् । हरि॑भ्याम् । य॒ज्ञम् ।  
उप॑ । या॒हि । तूय॑म् । तुभ्यम् । गिरः । विप्र॑वीराः ।  
इ॒या॒नाः । द॒ध॒न्विरे॑ । इन्द्र॒ । पिब॑ । सुतस्य ॥ १ ॥

हे पुरुहूत बहुभिः स्तोत्रभिराहूत तुभ्यं त्वदर्थं सोमः असावि अभिपुतोभूत पुञ् अ-  
भिपये इत्यस्मात् कर्मणि लुङ् अतोहरिभ्यां हरितवर्णाभ्यामभ्याभ्यां यज्ञमस्मदीयं तूयं तूर्णं  
उपयाहि उपागच्छ तुभ्यं त्वदर्थं गिरोस्मदीयाः स्तुतयोविप्रवीराः विप्रामेधाविनोवीराविशेषे-  
ण मेरयितारः प्रोद्धमयितारोयासां तास्तथोक्ताः इयानागमनशीला दधन्विरे गम्यन्तेस्माभिः  
युष्मत्प्रीणनाय माप्स्यन्तइत्यर्थः । ईङ् गतौ ताच्छौलिकश्चानश्छान्दसोविकरणस्य लुक्  
धविर्गत्यर्थः इदित्वान्नुम् कर्मणिछान्दसोलिट् । यतएवमतः सुतस्याभिपुतस्यांशं सुतं सोमं  
वा पिब ॥ १ ॥

प्रथमेपर्याये ब्राह्मणाच्छंसि शस्त्रे अप्सुधूतस्येत्येषा याज्या । सन्नितंच—अप्सुधूतस्यहरिवः  
पिवेहेति याज्येति ।

सैषा सूक्ते द्वितीया—

अ॒प्सुधू॑तस्य॒ हरि॑वः॒ पिबे॑ह॒ नृभिः॑ सुतस्य॒ ज॒ठरं॑ पृणस्व ।  
मि॒मिक्षु॑र्यम॒द्रय॑ इन्द्र॒ तुभ्यं॑ तेभिर्वर्धस्व॒ मद॑मु॒क्थवा॑हः ॥ २ ॥  
अप्सु॑ । धूतस्य । हरि॑वः । पिब॑ । इ॒ह । नृ॑भिः । सुतस्य ।  
ज॒ठर॑म् । पृ॒णस्व॑ । मि॒मिक्षुः॑ । यम् । अ॒द्रयः॑ । इन्द्र॒ । तुभ्य॑म् ।  
तेभिः॑ । वर्ध॑स्व । मद॑म् । उ॒क्थ॑वा॒हः ॥ २ ॥

हरिवः ऋक्सामेवा इन्द्रस्यहरी इति श्रुतेः । स्तोत्रशस्त्राधारभूताभ्यामृक्सामाभ्यां हरिभ्यां  
चन्द्र अप्सु एकधनादिपूदकेषु धूतस्य कं पितस्य अभिपुतस्येत्यर्थः तथानृभिः कर्मनेतृभिः कर्म

निर्वाहकैः अध्वर्यादिभिः सुतस्याभिपुत्रस्य उन्नयवक्रियाग्रहणकर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानं संज्ञायां चतुर्थर्थे बहुलं छन्दसीति पठ्यते । ईदृशं सोममिहास्मिन्यज्ञे पितृ पीत्वा च जठरं स्वकीयं घृणस्वपूरय च चादित्योपेविभाषेति प्रथमातिङ्गविभक्तिर्न निहन्यते । यं सोमं अदयोभिपवन्नावाणः हेइन्द्र तुभ्यं त्वदर्थं मिमिक्षुः सेकुमभिषोतुमैच्छन् अभिपवमकुर्वन्नित्यर्थः मिह सेचन इत्यस्य सति लिङ्युत्ति रूपं । हेउक्थवाहः उक्थैः शस्त्रैः उह्यमानस्तेभिस्तैर्मदं वर्धस्व ॥ २ ॥

द्वितीयपर्याये ब्राह्मणाच्छंसिनः प्रोग्रामित्येषा याज्या । सूत्रितं च—अध्वावतिप्रथमः प्रोग्रामीति वृष्णइषामिं सत्यामितियाज्येति ।

तृतीया—

प्रोग्रामीतिरुष्णइषामिंसत्यां प्रयै सुतस्यर्ह्यं श्वतुभ्यम् ।

इन्द्रधेनाभिरिहमादयस्व धीभिर्विश्वाभिः शच्यागृणानः ॥ ३ ॥

प्र । उ॒याम् । पी॒तिम् । रु॒ष्णे । इ॒यमि॒ । स॒त्याम् । प्र॒यै ।

सु॒तस्य॑ । ह॒रिः अ॒श्व॒ । तु॒भ्यम् । इन्द्र॑ । धे॒नाभिः॑ ।

इ॒ह । मा॒दय॑स्व । धी॒भिः । वि॒श्वाभिः॑ । श॒च्या । गृ॒णानः॑ ॥ ३ ॥

हेहर्षश्च वृष्णे वर्षकाय तुभ्यं उग्र्यां उटूणां सत्यां पीतिं सोमपानं प्रेयमि मेरयामि किमर्थं प्रयै प्रगमनाय । कस्य पीतिं सुतस्याभिपुत्रस्य । अथो हे इन्द्र शच्या शक्त्या कर्मणा वा युक्तोगृणानः स्तूयमानस्त्वं विश्वाभिः सर्वाभिः धेनाभिः स्तुतिवाग्भिः विश्वाभिर्धीभिः सर्वैः कर्मभिश्चेहास्मिन् पक्षे मादयस्व त्वयस्व मदवृत्तियोगे आत्मनेपदं ॥ ३ ॥

तृतीये पर्याये ब्राह्मणाच्छंसिनः शस्त्रे ऊनीशचीव इत्येषा याज्या । सूत्रितं च—ऊनीशचीवस्तववीर्येणेतियाज्येति ।

तृतीया चतुर्थी—

ऊ॒नीश॑ची॒वस्त॑व॒वीर्ये॑ण॒वयो॒दधाना॑ उ॒शिज॑न्क॒त्त॒ज्ञाः ।

प्र॒जाव॑दिन्द्र॒मनु॑पो॒दुरो॒णेत्स्यु॑र्गृणन्तः स॒प्रमा॑द्या॒तः ॥ ४ ॥

उप । ब्रह्माणि । हरिश्चः । हरिश्चभ्याम् । सोमस्य । याहि ।  
पीतये । सुतस्य । इन्द्र । त्वा । यज्ञः । क्षममाणम् । आनट् ।  
दाश्वान् । असि । अध्वरस्य । प्रहृकेतः ॥ ६ ॥

हेहरिवोहरिवन्निन्द्र सुतस्याभिपुत्रस्य सोमस्य पीतये पानाय घृताणि परिवृढानि अस्म-  
दीयानि कर्माणि स्तोत्राणिवा उपयाहि उपागच्छ केन साधनेनेति तदुच्यते—हरिष्पामभ्या-  
म् ताभ्यां युक्तेन रथेनेत्यर्थः यद्वा हरिष्पाम् हरिश्च इति संबन्धनीयं । हेइन्द्र क्षममाणं  
त्वा त्वां यज्ञः सोमयाग आनट् व्याप्नोति नशतेर्नुडि मंत्रैश्चसेति चेलुक् छन्दस्यपि दृश्यते इति  
आडागमः अश्रोतेरेव वा छिट्छान्दसस्वप्नप्रत्ययस्यलोपः अश्रोतेष्वेति जुडागमः अध्वरस्य  
यागस्य प्रकेतः प्रकर्षेण जानंस्त्वं दाश्वानसि दातासि कर्मफलस्य ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी—

सहस्रं वाजमभिमातिपाहंसुतेरं मघवानंस्रुष्टिम् ।  
उपभूयन्ति गिरो अप्रतीतमिन्द्रं नमस्या जरितुः पनन्त ॥ ७ ॥  
सहस्रं वाजम् । अभिमातिः सहम् । सुतेरंम् । मघवानम् ।  
स्रुष्टिम् । उप । भूयन्ति । गिरः । अप्रतिः इदम् । इन्द्रम् ।  
नमस्याः । जरितुः । पनन्त ॥ ७ ॥

सहस्रं वाजं अपरिमितान्नं अपरिमितघलं वा अभिमातिपाहं अभिमावीनां सर्वतोर्हिसका-  
नां शत्रूणामभिभवितारं सुतेरं अभिपुत्रे सोमे रममाणं मघवानं धनवन्तं स्रुष्टिं शोभनस्तु-  
तिकं अप्रतीतं युद्धे अचैरप्रतिगतमिन्द्रं गिरः स्तुतिरूपावाचः उपभूयन्ति अलंकुर्वन्ति तदेवा-  
ह जरितुः स्तोतुः नमस्याः स्तुतयः पनन्त स्तुवन्ति ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

सुसापो देवीः सुरणा अभृक्त्वाभिः सिन्धुमन्तर इन्द्रपूभिः ।  
नुवर्तिस्रोत्या नर्वचः सर्वन्तो देवभ्यो गतुं मनुषे च विन्दः ॥ ८ ॥

सप्त । आपः । देवीः । सुहरणाः । अमृक्ताः । याभिः । सिन्धुम् ।  
अतरः । इन्द्र । पूःक्षित् । नवतिम् । सोत्याः । नव । च ।  
सर्वन्तीः । देवेभ्यः । गातुम् । मनुपे । च । विन्दः ॥ ८ ॥

हेइन्द्र त्वदाज्ञया सप्त एतत्संख्याकाआपः अन्नूपादेवीः देव्योगंगाद्याः सुरणाः सुहुरम-  
माणाः शोभमानाः शोभनशब्दावा । रणिः शब्दार्थः वशिरण्योरुपसंख्यानमिति भावेअप् बहु-  
घ्रीहावाद्युदात्तं झच्छन्दसीत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं । अमृक्ता अहिंसिताः प्रवहन्तीनिशेषः हेइ-  
न्द्र पूर्णित्वं पुरां भेत्ता त्वं याभिर्गंगादिभिः सप्तनदीभिः सिन्धुं समुद्रमतरः प्रावर्धयइत्यर्थः ।  
यद्वा सप्तसर्पणस्वभावाः उक्तलक्षणाः आपोदेव्यः त्वयासृष्टाः प्रवहन्ति याभिः सिन्धुं नदीमा-  
तरः । किञ्च त्वं नवतिं नवच नवोत्तरं नवतिसंख्याकाः सर्वन्तीः प्रवहन्तीः सोत्याः नदीनमित्य  
नदीदेवेभ्योहविरर्थं मनुपे मनुष्याय भोगार्थं च गातुं गन्तव्यं तासां मार्गं च विन्दः अलभ-  
थाः ॥ ८ ॥

अथ नवमी-

अपोमहीरभिःशस्तेरमुञ्चोर्जागरास्वधिदेवएकः ।  
इन्द्रयास्त्वंवृत्रतूर्यैचकर्थताभिर्विश्वायुस्तन्वंपुपुष्याः ॥ ९ ॥  
अपः । महीः । अभिशस्तेः । अमुञ्चः । अजागः । आसु ।  
अधि । देवः । एकः । इन्द्र । याः । त्वम् । वृत्रतूर्यै । चकर्थ ।  
ताभिः । विश्वः । आयुः । तन्वम् । पुपुष्याः ॥ ९ ॥

हेइन्द्र महीर्महतीरपउदकानि अभिशस्तेः अभिशंसकादृवाद्मुञ्चः आसु मुक्तास्वप्नु देव-  
स्त्वमेकः एकएवासहायः सन् अध्यक्षजागः अप्रमत्तोभवसि यद्वा अधीति सप्तम्यर्थानुवादी हे-  
इन्द्र त्वं याअपोवृत्रतूर्यै वृत्रहत्यायां चकर्थं करोषि ताभिरद्भिर्विश्वाभिः सर्वाभिस्त्वं तनुं  
स्वकीयं शरीरं पुपुष्याः पोषयेः पुपुष्यावित्यस्य व्यत्ययेनश्लुः ॥ ९ ॥

अथ दशमी-

वीरेण्यःकतुरिन्द्रःसुशस्तिरूतापिधेनांपुरुहूतमीदृ ।  
आर्दयहृत्रमरुणोदुलोकंसंसाहेशक्रःपुतनाअभिष्टिः ॥ १० ॥

वीरेण्यः । क्रतुः । इन्द्रः । सुशस्तिः । उत । अपि । धेना ।  
 पुरुहूतम् । ईद्रे । आर्दयत् । वृत्रम् । अरुणोत् । ऊँ इति ।  
 लोकम् । ससहे । शक्रः । पृतनाः । अभिष्टिः ॥ १० ॥

इन्द्रोवीरेण्योवीरेर्गन्तव्यः अतिशयेन वीरोवा क्रतुः कर्मवान् सुशस्तिः शोभनस्तुतिकः  
 उतापिच अपोत्यनर्थकः अपिच धेना वाङ्मामैतत् प्रोणवित्री स्तुतिवाक् पुरुहूतं इन्द्रं ईद्रे  
 स्तौति पूजयतिवा यतउक्तलक्षणः अतः स्तौतीत्यर्थः किंचार्थं वृत्रं आवरकमेतन्नामकमसुरं  
 आर्दयत् हतवानित्यर्थः । उ अपिच लोकं लोकयतद्विलोकः प्रकाशः तमरुणोदकरोद् आवर-  
 कमसुरं हत्वा प्रकाशं छतवानित्यर्थः नकेवलं तमेकमेव अपितु शक्रः शक्रइन्द्रः अभिष्टिः  
 शत्रूणामभिगन्ता पृतनाः शत्रुसेनाः ससहे अभ्यभवत् ॥ १० ॥

अथैकादशी—

शुनं ह्रुवेम मघवान् मिन्द्रं मस्मिन् भरे नृत्तं वार्जसातौ ।  
 शृण्वन्तं मुग्रमूतये समत्सु घ्नन्तं वृत्राणि सजितं धनानाम् ॥ ११ ॥ २५ ॥

शुनम् । ह्रुवेम् । मघवानम् । इन्द्रम् । अस्मिन् । भरे ।  
 नृक्षतमम् । वार्जसातौ । शृण्वन्तम् । उग्रम् । ऊनये । समत्सु ।  
 घ्नन्तम् । वृत्राणि । समक्षजितम् । धनानाम् ॥ ११ ॥ २५ ॥

इयं पूर्वं व्याख्याता ॥ ११ ॥

॥ इत्यष्टमस्य पंचमे पंचविंशोऽवर्गः ॥ २५ ॥

कदेरेकादशार्धं पष्ठं सूक्तं ऐन्द्रं कुत्सपुत्रो नाम्ना दुर्मित्रो गुणतः सुमित्रः यद्वा नाम्ना सु-  
 मित्रो गुणतो दुर्मित्रः सऋषिः हरी यस्य सुयुजा वज्रं यश्चक्रद्वि द्वे पिपीलिकमध्ये एकादशप-  
 ट्केकादशके ओष्णिहौ अत्यात्रिष्टुप् आद्यागायत्रीवा अक्षरव्यूहेन पक्षान्तरे उष्णिक् शिष्टाभिः  
 सर्वाभिः सप्तोष्णिहः । तथाचानुक्तान्तं—कदाकौत्सो दुर्मित्रो नामतः सुमित्रो गुणतः सुमित्रो वा-  
 नाम्ना दुर्मित्रो गुणत ओष्णिहं हरीवज्रं पिपीलिकमध्ये त्रिष्टुवंत्याद्यागायत्रीवेति । गतो विनियोगः ।

तत्र प्रथमा—

क॒दा व॑सो॒स्तोत्रं॑ ह॒र्यत॑ आ॒व॑श्म॒शा रु॑ध॒दाः । दी॒र्घं सु॑तं वा॒ताप्या॑य ॥ १ ॥

क॒दा । व॒सो इति॑ । स्तो॒त्रम् । ह॒र्यते॑ । आ । अ॒व॑ । श्म॒शा ।  
रु॒धत् । वा॒रिति॑ वाः । दी॒र्घम् । सु॒तम् । वा॒ताप्या॑य ॥ १ ॥

हवसो वासयितरिन्द्र स्तोत्रमस्मत्कर्तृकं हर्यते कामयमानाय कामयमानं त्वां क्रियाम-  
हणं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वाच्चतुर्थी कदा कस्मिन्काले अवरुधत् अवरोत्स्यति अव-  
रुध्य च कदा वाः वारयिष्यति तादृशकालः कदास्माकं संभविष्यतीत्याशास्ते रुधेर्लुङि इरि-  
तोवेति च्लेरडादेशः वारिति वृणोतेर्ण्यन्तालुङि छान्दसः शपोलुक् छन्दस्युभयथेति तिपार्धधा-  
तुकत्वाणोरनिटीति णिलोपे हल्लङ्याञ्जयइति तिलोपः । तत्र दृष्टान्तः—अश्रुते क्षेत्रमिति श्मशा  
कुल्या लुभोपममेतच्च यथा कुल्या इतस्तत उदकान्यवरुणद्धि अवरुध्य च वारयति तथेत्यर्थः ।  
किमुद्दिश्यावरोधइति तत्राह दीर्घं सवनत्रयरूपेण आयतं सुतमभिपुत्रं सोमं प्रति किमर्थमि-  
ति तदाह वाताप्याय वातेनाप्यते अधस्तान्निपात्यतइति वाताप्यमुदकं तस्य प्रदानायेत्यर्थः ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

ह॒री॒यस्य॑ सु॒युजा॑ वि॒व्रता॑ वे॒र्वन्ता॑ नु॒शेपा॑ ।  
उ॒भार॑जीनके॒शिना॑ पति॒र्दन् ॥ २ ॥

ह॒री इति॑ । य॒स्य । सु॒युजा॑ । वि॒व्रता॑ । वेः । अ॒र्वन्ता॑ । अ॒नु॑ ।  
शे॒पा । उ॒भा । र॒जी इति॑ । न । के॒शिना॑ । पतिः । दन् ॥ २ ॥

यस्येन्द्रस्य हरी हरितवर्णावश्वौ सुयुजा सुयुजौ सुष्ठु नियोज्यौ सुशिक्षितावित्यर्थः  
विव्रता व्रतमिति कर्मनाम विशिष्टकर्माणौ अर्वन्तौ अरणकुशलो शेपा शेषौ शेषवन्तौ मत्व-  
थोलुप्पते प्रशस्तपुंसवावित्यर्थः उभा उभौ रजीन रजसी द्यावापृथिव्याविव यद्वा महान्तौ  
रंजकौ सूर्याचन्द्रमसाविव केशिना केशिनौ प्रकाशमानौ केशवन्तौवा ईदृशावश्वौ हेइन्द्र य-  
स्यते तव स्वभूतौ तयोः पतिः स्वामी त्वं दन् धनानि प्रयच्छन् अनुवेः स्तुतशस्त्रादीन्यनुका-

मयस्व दक्षिति ददातेः शतरि छन्दस्युभयथेत्यार्षधातुकत्वादातोऽलोपइटिचेत्याकारलोपः अ-  
तएव श्लेषभावश्च ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

अप॒योरिन्द्रः॒ पाप॑ज॒आमर्तो॑नश॒श्रमा॒णोवि॒भीवा॒न् ।  
शुभे॑यद्यु॒युजे॑तवि॒षीवा॒न् ॥ ३ ॥

अप॑ । योः । इन्द्रः । पाप॑जे । आ । मर्तः । न । श॒श्रमा॒णः ।  
वि॒भीवा॒न् । शुभे॑ । यत् । यु॒युजे॑ । तवि॒षीवा॒न् ॥ ३ ॥

यइन्द्रः पापजे आ आहत्मनर्थकः पापाज्जायतइति पापजोवृद्धः तस्मिन् मर्तोऽन मनु-  
ष्यइव शश्रमाणः तेन सह युद्धे श्राप्स्यन् विभीवान् विष्यच्च भवति श्राप्स्यतेऽछन्दसि सिट्  
तस्य व्यत्ययेन कानच् सहन्द्रोऽयद्यदा तविषीवान् मरुद्भिर्बलेर्बलवान् युयुजे युज्यते संपद्यते  
शुभे शोभार्थं तदानीमपयोः तस्मै वृद्धस्यापयोः अपयोजिता भवति ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

सचा॒योरिन्द्रश्च॑र्क॒प॒औ॒उ॒पान॒सःस॑प॒र्यन् ।  
न॒दयो॒र्विव्र॑तयोः॒शूर॑इन्द्रः ॥ ४ ॥

सचा॑ । अ॒योः । इन्द्रः । च॑र्क॒पे । आ । उ॒पान॒सः । स॑प॒र्यन् ।  
न॒दयोः॑ । वि॒व्रत॑योः । शूरः । इन्द्रः ॥ ४ ॥

आयोः मनुष्यनाभैतत् मनुष्यस्य स्तोतुः चर्कपे पुनःपुनर्वित्तेखनाय धनमदानायेत्यर्थः  
सचासह दातव्यैर्धनैः सहितः यद्वा आयोः सचासहायभूतः उपानसः अनउपगतवान् अत्याद-  
यः क्रान्तायर्थे द्वितीययेति प्रादिसमासः अनसन्तान्त्रपुंसकादिति समासान्तष्टच् आरुढरथइ-  
त्यर्थः सपर्यन्धनैः स्तोतारं पूजयन् यद्वा व्यत्ययेन कर्तृप्रत्ययः स्तुतिभिर्हविर्भिश्च पूज्यमानः  
उक्तगुणविशिष्टः सन् आआगच्छति उपसर्गश्रुतेरुचितक्रियाध्याहारः । कीदृशइन्द्रः नदयोः  
हेपाशब्दं कुर्वतोः विव्रतयोः विशिष्टकर्मणोरश्वयोः नियन्ताशूरोविक्रान्तः ॥ ४ ॥



अथ पञ्चमी—

अधियस्तृस्थौकेशवन्ताव्यचस्वन्तानपुष्ट्यै ।  
वनोतिशिप्राभ्यांशिप्रिणीवान् ॥ ५ ॥ २६ ॥

अधि । यः । तृस्थौ । केशवन्ता । व्यचस्वन्ता । न । पुष्ट्यै ।  
वनोति । शिप्राभ्याम् । शिप्रिणीवान् ॥ ५ ॥ २६ ॥

यद्भद्रः केशवन्ता केशिनौ व्यचस्वन्ता व्यचनवन्तौ व्याप्तिमन्तौ नेत्यमर्थकोनिपातः इ-  
दृशावधौ पुष्ट्यै पोषणाय यजमानस्यात्मनोवा अधितस्थौ अधितिष्ठति आरोहति अधिशीङ्-  
स्थासां कर्मेतिकर्मणोधिकरणसंज्ञा । यद्वा नेति चार्थे तेन गुणौ समुच्चोयेते प्रशस्तकेशौ व्यचस्व-  
न्तौ चेत्पर्यः सशिप्राभ्यां हनूभ्यां प्रशस्ताभ्यां शिप्रिणीवान् शिप्रवानिन्द्रः एकोमत्वर्थीयोनुवादः  
वनोति सोमान् याचते वनुयाचने यद्वा वनुष्यतिहन्तिकर्मा शत्रून् हिनस्ति ॥ ५॥

॥ इत्यष्टमस्य पञ्चमे षड्विंशोवर्गः ॥ २६ ॥ '

अथ षष्ठी—

प्रास्तौऽदृष्वौजाः ऋष्वेभिस्तुतक्षशूरःशवसा ।  
ऋभुर्नक्तुभिर्मातृरिश्वा ॥ ६ ॥

प्र । अस्तौत् । ऋष्वऽओजाः । ऋष्वेभिः । तुतक्ष । शूरः ।  
शवसा । ऋभुः । न । ऋतुऽभिः । मातृरिश्वा ॥ ६ ॥

ऋष्वौजाः दर्शनीयबलोव्याप्तबलोवा ऋष्वेभिर्दर्शनीयैर्मरुद्भिः सह प्रास्तौत् प्रस्तौ-  
ति स्तुत्यादिकं सम्पकृतमनेनेति प्रशंसति यद्वा कर्मणि कर्तृप्रत्ययः प्रकर्षेण स्तुतोभूत् यद्-  
न्द्रः शूरोविक्रान्तो मातरिश्वा वृष्टेर्निर्मातृयन्तरिक्षे श्वसन् वर्तमानः सन् शवसा बलेन ऋतुभिः  
क्रियमाणैः कर्मभिः यद्वा ऋतुरिति प्रज्ञानाम बलेन प्रज्ञाभिश्च तत्तक्ष वृत्रवधादिकं चकार तत्र  
दृष्टान्तः—ऋभुर्न ऋभवइव सुपांसुलुगिति जसः सुः आदेशः ऋभवोयया कर्मभिः प्रज्ञाभि-  
श्चानन्यसाधारणरथचमसादिनिर्माणमकुर्वन् तद्वदित्यर्थः ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी—

वज्रं यश्चेत्सुहनाय दस्यवे हिरीमशो हिरीमान् ।

अरुतहनु रद्भुतं न रजः ॥ ७ ॥

वज्रम् । यः । च॒क्रे । सु॒हना॑य । दस्य॑वे । हि॒रीम॒शः । हि॒रीमा॑न् ।

अरु॑तहनुः । अ॒द्भुत॑म् । न । रजः॑ ॥ ७ ॥

यइन्द्रः सुहनाय सुमुहनीयाय दस्यवे उपक्षपयित्रे शत्रवे तस्य वधाय वज्रं प्रहरण-  
साधनमायुधं चक्रे कृतवान् सत्त्वं वृजिना शिशिहीति उत्तरत्र संबन्धः । कीदृशइन्द्रः हिरीमशः  
हरितम्भुः पृषोदरादिः हिरीमान् हरिताम्बोहरितवर्णोवा अरुतहनुः अवाधिनहनुः किमिव  
अद्भुतं न रजः अद्भुतमिति महत्ताम् रजइति रंजकमन्तरिक्षमुच्यते महदन्तरिक्षमिव तद्यथा  
अन्यैरबाध्यं भवति तद्वत् ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

अर्वनो वृजिना शिशो ह्युचावनेम नृचः ।

नाब्रह्मा यज्ञं ऋधं ज्योषति त्वे ॥ ८ ॥

अ॒र्व । नृ॒ः । वृ॒जिना॑ । शि॒शीहि॑ । ऋ॒चा । व॒नेम॑ । अ॒नृचः॑ ।

न । अ॒ब्र॒ह्मा । य॒ज्ञः । ऋ॒धंक् । ज्यो॑षति । त्वे इति॑ ॥ ८ ॥

हेइन्द्र नोस्माकं वृजिना वृजिनानि वर्जनीयानि पापानि अवशिशीहि अत्यर्थं तनूकृ-  
विनाशयेत्यर्थः वयं च ऋचा स्तुत्या साधनेन अनृचः अस्तुतिकान् अयजमानान् वनेम हिंसाम  
अमृता ब्रह्म परिवृढं स्तोत्रं स्तुतिविरहितो यज्ञं ऋधं सस्तुतिकाद्यज्ञान् पृथग्भूतस्वेत्यग्निं नजोष-  
ति नसेवेते त्वां नपीणयतीत्यर्थः । जुषी मीतिसेवनयोः व्यत्ययेन शप् परस्मैपदं च ॥ ८ ॥

अथ नवमी—

ऊर्ध्वार्यत्ते त्रेतिनीभूद्यज्ञस्य धूर्पुसर्धान् ।

सजूर्नावस्वयं शंसं सचायोः ॥ ९ ॥

ऊर्ध्वा । यत् । ते । त्रेतिनी । भूत् । यज्ञस्य । धूःसु । सद्मन् ।  
सुःजूः । नावंम् । स्वयंशसम् । सचा । आयोः ॥ ९ ॥

हेइन्द्र तेतव स्वभूतात्रेतिनी वेताग्नित्रयं यद्वा त्रेतिनी क्रिया सा ययदा ऊर्ध्वा उन्नता प-  
वृत्ता भूदभूत् ययोगादनिघातः कुत्र स्थानइति यज्ञस्य यागस्य सद्मन् सद्मने केष्विति धूर्पु  
कर्मणां वोढूष्वृत्विक्षु तदानीं सजूः यजमानेन मरुद्भिर्वा सह प्रीयमाणः सन् आयोर्मनुष्यस्य  
यजमानस्य सचा सह तेन साकं स्वयंशसं स्वायत्तयशस्कं यशः साधनं नावं तरणसाधनं त-  
रार्णि आरोहसीतिशेषः एकमेव रथं यज्ञं यजमानआरोहति स्वतरणार्थं तमेव तस्य साधक-  
मारोहसीत्यर्थः । यद्वा नावं रथं स्वयंशसं आयोर्यजमानस्य सचा सहायभूतः सजूस्तेन सह  
प्रीयमाणआरोहेत्यर्थः ॥ ९ ॥

अथ दशमी—

श्रियेतेपृश्निरुपसेचनीभूच्छ्रूयेदर्विरेपाः ।  
ययास्वेपात्रेसिञ्चसुत् ॥ १० ॥

श्रिये । ते । पृश्निः । उपसेचनी । भूत् । श्रिये । दर्विः ।  
अरेपाः । यया । स्वे । पात्रे । सिञ्चसे । उत् ॥ १० ॥

हे इन्द्र तेतव संबन्धिनः सोमस्य श्रिये श्रयणाय पृश्निःगौःपृश्निवर्णाउपसेचनी पयसां दो  
ग्धी भूत् भवतु तथा दर्विररणिरेपाः अपापासती तेश्रिये हविषः श्रयणायभूदभवतु यया दर्व्या  
स्वेस्वकीये पात्रे पानसाधने मुखे उत्सिचसे उपर्याकृष्य पिबसि साश्रियेभृदिति संबन्धः ॥ १० ॥

अथैकादशी—

शतंवायदसुर्यप्रतित्वासुमित्रइत्थास्तौदुर्मित्रइत्थास्तौत् ।  
आवोयदस्युहृत्येकुत्सपुत्रं प्रावोयदस्युहृत्येकुत्सवत्सम् ॥ ११ ॥ २७ ॥

शतम् । वा । यत् । असुर्य । प्रति । त्वा । सुमित्रः । इत्था ।  
अस्तौत् । दुःमित्रः । इत्था । अस्तौत् । आवः । यत् । दस्युहृत्ये ।  
कुत्सपुत्रम् । प्र । आवः । यत् । दस्युहृत्ये । कुत्सवत्सम् ॥ ११ ॥ २७ ॥

हेअसुयं बलवज्जिन्द्र षष्पत्वेनासुरसंघन्धित्वान त्वा त्वां प्रति गतं वा शतसंख्याकं धनं  
 वाशब्देनापरिमितं धनंवा यद्यदा कामितवानित्यर्थः यद्यदाच दस्युहृत्ये दस्युहनने शत्रुवधे कु-  
 त्सपुत्रं दुर्मित्रं आयः रक्षितवानसि तथा कुरुतवत्सं कुरुतपुत्रंमावः प्रकर्षेण रक्षितवानसि अवरक्ष-  
 णादी लक्ष्मि आडजादीनामित्याडागमः पादादित्वादनिसावः पुनरुक्तिरादरात् । तदानीं सुमि-  
 त्रोनाम्ना इत्यमस्तीव तथा दुर्मित्रो गुणवत्यमस्तीव तद्विपरीतंवा दृष्टव्यं सुमित्रोनाम्ना दुर्मित्रो  
 गुणवदिति कात्यायनेन तद्योक्तेः । सइत्या इत्यमनेन कृतप्रकारेणास्तीव, अस्ताधीव इत्यास्ती-  
 दिति द्विरुक्तिः स्तुतिसमाप्त्यर्था ॥ ११ ॥

॥ इत्यष्टमस्य चतुर्थे सप्तविंशोत्तमः ॥ २७ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमोहार्दं निवारयन् । पुमर्थाश्रयरोदेयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥ १ ॥  
 इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूषालसाध्यायधुरंधरेण साय-  
 णाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशेअक्संहिताभाष्ये अष्टमाष्टके पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

## ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥



अस्य निःश्वसितं वेदा योवेदेभ्योस्त्रिलं जगत् । निर्यमे तमहंवन्दे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥१॥  
 अष्टमे पंचमाध्यायं व्याख्याय श्रुतिकोविदः । सायणार्यस्ततोऽध्यायं पठंच व्याचिकीर्षति ॥२॥  
 तत्र उभाउन्नमित्येकादशर्षे आद्यं अनुवाकपेक्षया सप्तमं सूक्तं त्रैष्टुभं अश्विदेवत्यं  
 कश्यपपुत्रोभूतांशोनामऋषिः । तथाचानुक्रम्यते—उभौ भूतांशः काश्यपआश्विनमिति । अश्वो-  
 र्यामिच्छावाकातिरिक्तोक्थे एतत्सूक्तं । सूत्रितंच—उभाउन्नं दैव्याहोतारामथमापुरोहितेति  
 परिधानीयेति ।

तत्र प्रथमा—

ॐ उभाउन्नंतदिदर्थयेथेवितन्वाथेधियोवस्त्रापसेव ।  
 सध्रीचीनायातवेप्रमंजीगःसुदिनेवपृक्षआतंसयेथे ॥ १ ॥

उभौ । ॐ इति । नूनम् । तत् । इत् । अर्थयेथे इति । वि ।  
 तन्वाथे इति । धियः । वस्त्रा । अपसांइव । सध्रीचीना । यातवे ।  
 म । ईम् । अजीगरिति । सुदिनांइव । पृक्षः । आ । तंसयेथे इति ॥१॥

हे अश्विनौ उभौ युवां नूनमिदानीं तदिदं अस्माभिर्दीपमानं हविः क्रियमाणं स्तोत्रमे-  
 व अर्थयेथे प्रार्थयथः । अर्थयाज्यायां चौरादिकः अनुदात्तेव । उः पूरणः संप्रार्थयच धियः  
 कर्माणि स्तुतीर्वा वितन्वाथे विस्तारयथः । तनुविस्तारे वानादिकः । तत्र दृष्टान्तः—अपसेव अ-  
 पसा अपस्विनौ कुर्विदौ यथा वस्त्रा वस्त्राणि विस्तारयतः अपःशब्दान्मत्वर्थीयोविनिः तस्यच-  
 हुलंछन्दसीति लुक् प्रातिपदिकस्वेरणान्तोदात्तः । उभयवसुपआकारः ईमयं यजमानः सध्रीची-  
 ना सध्रीचीनौ सहांचनौ युवां सहपूर्वादंचतेः किनि सहस्य सधिरितिसध्यादेशः । विभापां-  
 चेरदिक्स्त्रियामितिस्रः सुषआजादेशः तौ यातवे तुमर्येतवेन्प्रत्यर्थः अभिमतमाप्त्यर्थं प्राजीगः  
 प्रकर्षेण स्तौति । यद्वा युवां प्रति स्तुतीरुद्धिरति गृशब्दे गृनिगरणेवा एताभ्यांलुङि बहुलंछ-  
 न्दसीति विकरणस्यभ्लुः बहुलंछन्दसीत्यभ्यासस्येत्वं दीर्घंछान्दसः गुणेरुत्वे हल्ङादिना

तिलोपः । किंच मुदिनेव मुदिनेषु अन्नानि यथा अलंकुर्वन्ति यद्वा मुदिना मुदिनौ अहोरात्रयोः प्रवर्तकत्वेन तद्वन्तौ सूपीचन्द्रमसौ स्वस्मिभिर्यथा अन्नान्यलंकुरुतः तद्वत् युवां पृक्षः अन्ननामैतत् भोकृभिः संपृच्यतेइति पृक्षोन्नानि आतंसमेधे सभन्तादलंकुरुतः । तस्मिन्पुनरलंकारे तौदादिकः ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

उ॒ष्ट्रा॒रेव॑ फ॒र्वरे॑ पु॒श्रये॑थे प्रा॒योगे॒व॒ श्वा॒ज्या॒शासु॑रेथः ।

दू॒ते॒व॒ हि॒ ष्टो॒य॒श॒सा॒ जने॑षु मा॒प॒स्थातं॑ म॒हि॒षे॒वा॒व॒पा॒नात् ॥ २ ॥

उ॒ष्ट्रा॒रा॒इ॒द्व । फ॒र्वरे॑ पु॒ । श्र॒ये॒थे इति॑ । प्रा॒यो॒गा॒इ॒द्व । श्वा॒ज्या॑ ।

शासुः । आ । इ॒यः । दू॒ता॒इ॒द्व । हि॒ । स्थः । य॒श॒सा॑ । जने॑षु ।

मा । अप॑ । स्था॒त॒म् । म॒हि॒षा॒इ॒द्व । अ॒व॒व॒पा॒नात् ॥ २ ॥

उष्ट्रादेव उष्ट्रः कामयेते गन्तव्यदेशमिति उष्ट्रां प्रासंगस्य बोढारावनङ्गाहाविव वशकाश्नावित्यस्मात् तृचिछान्दसं संप्रसारणं इडभावश्च तौ यथा संपूर्णघासेषु संचरतः तद्वत् फर्वरेषु स्तुतिभिर्हविर्भिश्च पूरयितुषु जनेषु श्रयेथे तत्स्वीकरणार्थं आश्रयथः । फर्वतिः पूरणार्थः । अस्मादौणादिकोरनुष्ठत्ययः । प्रायोगेव प्रायोगौ प्रयोक्तव्यावनङ्गाहाविव प्रपूर्वाद्युजेः कर्मणिषञ्जि उपसर्गस्यदीर्घः थाधादिस्वरेणान्तोदात्तः । तौ यथा श्वाज्या श्वाज्यौ शु क्षिप्तं अतन् श्वात्रं तत्र साधुभवतः तद्वत् यद्वा युद्धार्थं प्रयोक्तव्यावश्वैश्च श्वाज्यै श्वात्रमिति धननाम तत्रभवौ धनस्यसाधकावित्यर्थः । तौ युवां शासुः शंसितुः स्तोतुः स्तुतिप्रति पथः आगच्छथः इण्मतौ आदादिकः दूतेव दूताविव यथा राज्ञः मियतमौद्वौ जनपदेषु यशस्विनौ भवतः तद्वत् जनेषु स्तोतृषु यशसा यशस्विनौ स्थोहि भवथः स्वतु । अस्तेर्लटिरूपं हिद्योगादनिघातः महिषेव महिषाविव यथा श्रान्यौमहिषौ अवपानात् पीयतेस्मिन्नितिपानं हृदादि अधिकरणेत्युद् पानमेवावपानं सन्निरुष्टात् पानात् नापगच्छतः तद्वत् युवां अस्मदीमाद्धविषः स्तोत्राच्च मापस्थातं मापक्रम्य निष्ठतं निष्ठतेर्लुङि गतिस्थेति सिचोत्तुक् नमाङ्योगे इत्यङाम-  
‘माभावः ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

साकंयुजांशकुनस्येवपक्षापश्वेवचित्रायजुरागमिष्टम् ।  
अग्निरिवदेवयोर्दीदिवांसापरिज्मानेवयजथःपुरुत्रा ॥ ३ ॥

साकंयुजा । शकुनस्येव । पक्षा । पश्वेव । चित्रा । यजुः ।  
आ । गमिष्टम् । अग्निः । देवयोः । दीदिवांसा ।  
परिज्माना । यजथः । पुरुत्रा ॥ ३ ॥

शकुनस्येव पक्षिण इव यथा पक्षिणः पक्षा पक्षौ संहत्यवर्तमानौ तद्वत् साकंयुजा साकं  
युजौ सहावियुज्यवर्तमानौ भवथः । युजेः सत्सद्विपेत्यादिना क्रिप् पश्वेव पशू इव । सुपआकारः ।  
तौ यथा चायनीयौ तद्वत् चित्रा चित्रौ चायनीयो युवां यजुः यजनौ अस्मदीयौ आगमिष्टं  
आगच्छतं । यजेरौणादिकोभावेउसिन् प्रत्ययः । गमिष्टं गमेलेटि सिद्धहुलंलेटीतिसिप् सिप्-  
आर्धधातुक्त्वाद्गमेरिद् परस्मैपदेष्वितीडागमः । देवयोः देवानिच्छतोयजमानस्य यज्ञेअग्निरिव  
अग्निर्यथा हविर्भिः स्तुतिभिश्च दीप्यते तद्वत् दीदिवांसा दीदिवांसौ स्तुतिभिः दीप्तौभवथः दी-  
प्यतेः क्तसौ पत्येकाजादिति नियमादिङभावः बलिलोपे तुजादिवादर्थात्तस्य दीर्घः । परि-  
ज्मानेव परिज्मानाविव परितः अजतोगच्छतः कर्मकरणार्थमिति परिज्मानावध्वर्यु इव स्थि-  
तौ युवां पुरुत्रा बहुषु देशेषु यजथः देवान्पूजयथः । अभ्विनावध्वर्यु इत्याम्नानां । यद्वा परि-  
ज्मानेव परितोगन्तारी पुरोवा पश्चाद्वा तौ यथा बहुषु देशेषु यजथः संगच्छमानौ भवथः य-  
जदेवपूजासंगतिकरणदानेषु पुरुत्रा देवमनुष्येष्वित्यादिना प्राप्प्रत्ययः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

आपीवांअस्मेषितरेवपुत्रोग्रेवरुचानृपतीवतुर्थे ।  
इर्येवपृष्ठैकिरणेवभुज्यैश्रुष्टीवानेवहवमार्गमिष्टम् ॥ ४ ॥

आपी इति । वुः । अस्मे इति । पितरांश्च । पुत्रा । उमाश्च ।  
 रुचा । नृपतींश्च । नृपतींश्च । तुर्यै । इयांश्च । पुष्ट्यै ।  
 किरणांश्च । भुज्यै । श्रुष्टीवानांश्च । हवंम् । आ । गमिष्टम् ॥४॥

अस्मे अस्माकं वीर्याणां पूजायां ब्रह्मचर्यं आपी प्राप्नोति बन्धुभूतो भवथः । पितरेव पित-  
 राविव यथापितरौ प्रति पुत्रा पुत्रौ बन्धुभूतौ भवतः तद्वत् । यद्वा पुत्रा पृथगाआकारः । पु-  
 त्राणां पितरौ बन्धू तथा उमेव उमाविव यथा उमौ स्ववेजसा उद्वृणो अग्न्यादित्यौ यथारु-  
 चा रोचमानौ भवतः तद्वत् रुचा दीप्त्या युक्तौ रोचतेर्भावेकिप् सवेकाचइति विभक्तेरुदात्तत्वं ।  
 यद्वा रुचा आरोचमानौ भवथः रोचतेरिगुपचक्षणः कः सुपआकारः नृपतीव यथा नृणां  
 पालयितरौ राजानौ संप्रमयुक्त्यै सेनायै रक्षकत्वेन भवतस्तद्वत् तुर्यै कर्मार्थं त्वरमाणायै सं-  
 भ्रमवत्यै जनतायै युवां अभीष्टदातृत्वेन भवथः । तुरत्वरणे इगुपधात्किदितोन्मत्त्ययः । रुदि-  
 कारादकिनइतिङीप् उदात्तयणोहस्पूर्वादिति विभक्तेरुदात्तत्वं । इयैव इयांविव इराजन्तं तत्र-  
 भवौ भवार्थेयत् अन्नवन्तावाढ्यौ स्वजनपरितोषणाय भवतः तद्वत् युवां पुष्ट्यै धनादिदा-  
 नेनास्माकं परितोषणाय भवथः । किरणेव किरणाविव यथा आग्नेयादित्यकिरणौ सर्वेषां प्र-  
 काशनादिद्वारेण भोगाय भवतः । तद्वत् भुज्ये स्तोत्राणां परिभोगाय भवथः । श्रुष्टीवानेव श्रु-  
 ष्टिवन्ताविव श्रुष्टीति क्षिपनाम मत्वर्थोयोवनिप् तद्वन्तावन्तौ यथा लक्ष्यं देशं प्रति शीघ्रगच्छत  
 तद्वत् यद्वा श्रुष्टीवानेव श्रुष्टीति सुखनाम तद्वन्तौ पुरुषौ यथा क्रीडार्थमागच्छतः तद्वद्युवां हव-  
 मस्मदीयमाह्वानं प्रत्यागमिष्टं आगच्छतं । हवं भावेनृपसर्गस्येति ह्ययतेरप् संसारणांच ॥ ४ ॥

अथ पंचमी-

वंसंगेवपूपर्याशिम्बवातांमित्रेवञ्जुताशतराशातपन्ता ।  
 वाजेवोच्चावयसाघर्म्येष्टामेपेवपासंपर्यांपुरीपा ॥ ५ ॥ १ ॥

वंसंगाश्च । पूपर्या । शिम्बवाता । मित्राश्च । ऋता । शतरा ।  
 शातपन्ता । वाजाश्च । उच्चा । वयसा । घर्म्येस्था ।  
 मेपाश्च । द्रुपा । सपर्या । पुरीपा ॥ ५ ॥ १ ॥



वंसगेव वंसगाविव वननीयमगमनौ वृषभाविव तौ यथा पूषयो पूषयो पूषणेभवौ पु  
ष्टावययावित्यर्थः । तद्वयुवां स्फोतांगावयवौ पुषपुष्टौ अस्मादौणादिकोभावेअरन्प्रत्ययः । तं  
दन्तान्द्रावे छन्दसोतियन् तित्स्वरितः तथा शिवाता शिवातौ सुखनामेतत् शिखेन दुःखानां तन्  
करणेन हेतुनातितं व्याप्तमिति शिञ्जनिशाने अस्मात्शिखमिति बाहुलकात्प्रत्ययोमुक्त्वा निपा  
त्यते अतः कर्मणिघञ् सुप्रआलादेशः सुखरौभवथः । मित्रेव मित्राविव मित्रशब्देन वरुणो  
प्युपलक्ष्यते सहावस्थितमित्रावरुणाविव क्रता क्रतौ सत्यभूतौ तद्वद्यथाधर्मादिनी भवथः तथा  
शतरा शतं शतसंख्याकानि बहूनि रायोधनानिययोः सन्ति तौ तथोक्तौ सुपोडादेशः । यद्वा  
शतमनेकमिन्द्रियमसादादि रातिददातीति शतरासुखं तेन तद्वन्तौ शातपन्ता शातपन्तौ तीक्ष्ण  
स्तुतिकौ शातं तीक्ष्णं पन्तं पनतेर्बाहुलकात्तन् यद्वा शातपन्ता शातेन दुःखानां तन्करणेन पन्प  
ते स्तूयतइति शातपन्तंसुखं शेतनूकरणे निष्ठा । पनतेस्तन् तेन युवां सुखवन्तौ भवथः । य  
द्यपि शिवाता शतरा शातपन्तेति त्रीण्यपि सुखनामानि तथापि कालत्रयेपि अश्विनोः सुखक  
रावस्य विवक्षितत्वेन विषयभेदादपौनरुक्त्यम् । वाजेव वाजाविव यथा अश्वौ घातादिना उन्न  
तौ संपूर्णावयवौ तद्वत् वयसा हवीरूपेणानेन हेतुना उच्चैर्वर्तमानौ पुष्टावित्यर्थः । उच्चा उ  
च्चैःशब्दात् सुपोडादेशः डित्वाटिलोपः घर्म्येष्टा घर्मस्थौ घर्मदीप्तमन्तरिक्षं तत्संवन्धिनिदेशे  
सूर्याचन्द्रमसोरूपेणावस्थितौ भवतः । सूर्यचन्द्रमसावितिर्यास्कः । यद्वा घर्मं प्रवर्ग्यं भवं घर्म्यं  
हविः तत्र देवतात्वेनावस्थितौ भवथः तिष्ठतेरन्येष्वोपिदृश्यन्तइतिविच् तत्पुरुषेकत्वबहुलमिति  
पूर्वपदस्यसप्तम्याअलुक् मेवेव मेपाविव तौ यथा अन्नेन परिचरणीयौ तद्वत् युवां इषा हवी  
रूपेण अन्नेन सपर्यां सपर्यौ परिचरणीयौ भवथः । सपरशब्दः कंड्वादिः सपर्यतिः परिचरण  
कर्मा । पुरीषा पुरीषौ धनादिदानेन स्तोतृणां पोषयितारौ यद्वा हविर्भिः पोषणीयौ भवथः । पु  
रीषं पुष्पातेः पोषयतेर्धेतिर्यास्कः ॥ ५ ॥

॥ इत्यष्टमस्य षष्ठे प्रथमोवर्गः ॥ १ ॥

अथ षष्ठी—

सृण्येवजर्भरीतुर्फरीतूनैतोशेवतुर्फरीपर्फरीका ।  
उदन्यजेवजेर्मनामदेरूतामेजराय्वजर्मरायु ॥ ६ ॥

सृण्याऽइव । जभरी इति । तुर्फरीतू इति । नैतोशाऽइव ।  
 तुर्फरी इति । पर्फरीका । उद-यजाऽइव । जेमना । मदेरु इति ।  
 ना । मे । जरायु । अजरम् । मरायु ॥ ६ ॥

सृण्येव सृण्याविव सृणिरंकुशः वषसाधुरिति यव अंकुशाहो मत्तमजाविव जभरी गात्रविनामं  
 कुर्वन्तौ जृभीगात्रविनामे अस्मादौणादिकोरिप्रत्ययः यद्वा सृण्येव सृणिर्द्विविधा मत्तमजस्य  
 एकत्रावस्थापयित्री एका अपरा बाधयित्री सर्वेः क्रिञ्चेति औणादिकोनिप्रत्ययः क्त्विदादगुणः  
 छदिकारादकिनवतिडोप् सुषआकारः उदानत्स्वरितयोर्मणइति स्वरितः । तादृशौ सृण्याविव  
 जभरी भर्तारौ एकत्रैवावस्थापकौ तथा तुर्फरी तुर्फरोत्तारौ शत्रूणां हन्तारौ जभरी भर्तृयङितु-  
 गन्तादौणादिकईप्रत्ययः अस्यासत्यजकारश्छान्दसः तृफतृफर्हिंसायां अस्मात् तृजन्तस्यतुर्फ-  
 रीत्तारावित्यस्य वृषोदरादित्वाद्गणविकारः । यद्वा अस्माद्वाहुलकादौणादिकः अरोतुप्रत्ययः ।  
 उक्तंच अत्रनिरुक्ते—द्विविधासृणिर्भवति भर्ताच हन्ताच तथाभिनौ चापिभर्तारौ जभरी भ-  
 र्तारावित्यस्य तुर्फरीतू हन्तारावित्यादि । नैतोशेव नितोशतिर्वधकमां नितोशयतीतिनितोशः  
 तस्यापत्यं नैतोशः ताविव तुर्फरी शत्रूणां हन्तारौ तृफतिर्हिंसार्थः । अस्मादौणादिकोरिप्रत्ययः  
 उक्तंच पर्फरीका पर्फरीकौ शत्रूणां विदारयितारौ त्रिफलाविशरणे अस्मात्पर्फरीकादयश्चेति ई-  
 कप्रत्ययान्तौनिपात्यते । यद्वा स्तोतृजनानां धनादिदानेन पूरयितारौ । पूषालनपूरणयोः अ-  
 स्मादीकनि पूर्ववत्सर्वनिपात्यते पूर्वतेः पूरणार्थाद्वा उदन्यजेव उदन्यजेइव उदकेभवमुदन्यं प-  
 द्भनोपासित्यादिना अशस्मभृतिष्वपि उदन्यादेशः वषजाताविव निर्मलौ कान्तियुक्तावित्यर्थः ।  
 जेमना जेमनौ जयशीलौ जयतेरन्येष्वोषिश्यन्तइति मनिन् दीर्घाभावश्छान्दसः । मदेरु  
 यत्तातिशयेनमत्तौ स्तुयोवा वा तौ पूर्वोक्तगुणावभिनौ युवां मे मदीयं जरायु जरायुजं अतए-  
 व मरायु मरणशीलं शरीरं अजरं जरारहितं मरणधर्मरहितं कुरुतं । नञोजरमरमित्रघृताइति  
 नञउत्तरस्यजरशब्दस्य आद्युदात्तत्वं ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी—

पञ्जेवचर्चरंजरामरायुक्षन्नेवार्थेपुतर्तरीयउग्र ।

ऋभूनापंतवस्मञ्जारवरञ्जुर्वापुर्नर्पर्फरत्क्षपद्रयीणाम् ॥ ७ ॥

प्रज्जाऽईव । चर्चरम् । जारम् । मरायुं । क्षत्रंऽइव । अर्थेषु ।  
तर्तरीथः । उमा । ऋजू इति । न । आपत् । खरमज्जा । खरऽज्जुः ।  
वायुः । न । पक्कम् । क्षयत् । ग्यीणाम् ॥ ७ ॥

हे उमा उमा उदूणतेजस्वी अश्विनौ पञ्च पञ्चाविव प्रार्जितवटौ धीराविवस्थितौ  
यद्वा पञ्च जिह्विभिभवे पादाभ्यामभिभनन्तौ समर्थाविवस्थितौ युवां चर्चरं चरणशीलं जा-  
रं जरायुक्तं अतएव मरायु मरणशीलं मदीयं शरीरं अर्थेषु गन्तव्येषु तरीतव्येष्वपदादिषु क्ष-  
त्रेण उदूणतामेतत् उदूणमिव तर्तरीथः अत्यन्तं तारयथः । तृपुत्रनतरणयोः यद्गुणान्ताह-  
ति छन्दस्युभयपेदि तामआधेवातुस्त्वेनेहागमः वृत्तवेतिदीर्घः ऋभून् ऋभूश्च दाष्टान्तिक-  
साम्यादत्रद्वयचनं ऋभूयथा स्वनिर्मितेतरथआपत् तदत्र खरमज्जा खरं तीक्ष्णं मज्जयितारौ  
शोधयितारौ अत्यन्तं शुद्धचन्द्राविव्यर्थः द्रुमसूजोयुद्धौ अस्मादौणादिकोरप्रत्ययः तादृशौ युवां  
सख्युः तीक्ष्णगतिः अतिशयेन वेगवान् ऋभुभिर्दत्तोरथोयुवां आपत् आमोत्र आपूव्यामी  
तद्विवात्रचैरङ् गरुधः वायुरिव पक्कम् सर्वत्रआपूरयत् सर्वत्रत्यागान्तित्यर्थः पर्वपुरणे अस्मा-  
हेति बहुलंउद्गीति भषःश्लुः अफ्यागस्य रुगागमः बलोपश्च सेटोडाटावित्यहागमः ततः स-  
रभः रथीणां धनानां धनानिक्षयत् अग्रुष्यआगमयत् क्षिप्रतासग्नयोः अस्मादन्तर्णीनण्य-  
धाव् सेटयहागमः । यद्वा क्षयतिरेत्यर्थस्मां धनानामोटे छान्दसमनुदात्तत्वं ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

घर्भेनमधुंजठरेसनेरु भगेविनातुर्फरीफारिवाग्म् ।  
पत्रेवंचचराचन्द्रनिर्णिडग्रनंक्रद्धामनन्याअनजग्मी ॥ ८ ॥

घर्माऽईव । मधुं । जठरे । सनेरु इति । भगेऽअविना । तुर्फरी इति ।  
फारिवा । अरम् । पत्राऽईव । चचरा । चन्द्रऽनिर्निक् ।  
मनःऽक्रद्धा । मनन्या । न । जग्मी इति ॥ ८ ॥

घर्भेन घर्माविव महासीराविव जठरे स्तोदरे मधु मधुनः पृष्ठचातुर्घु घृतस्य सनेरु रांभ-  
कारौ वनपणभंभक्ती अस्मादौणादिकोरप्रत्ययः भगेविना भगोधनं तद्विषयपरक्षणयुक्तौ अवने-

भावेकः तत्पुरुषे कृतिबहुलमिति बहुलवचनाद्बहुव्रोहावप्यलुक् । यद्वा अववेत्स्त्वजन्तस्यसुपो-  
डादेशः स्वरञ्छान्दसः । अरमत्तं तुर्करी शत्रूणां हिंसितारौ अतएव फारिवा फारिरामुधं तदन्तौ  
भवथः । स्फुरतिर्वधकर्मा अस्मात् णिचिचिस्फुरेणां वितिआत्वं तदन्तादिप्रत्ययः सकारलोप-  
ञ्छान्दसः । छन्दसीवनिपावितिमतवर्तीयोवनिप् । सुपोडादेशः पतरेव पतराविव पतनशीलौ  
पक्षिणाविव चचरा संचरन्तौ चन्द्रनिर्णिक् निर्निमितिरूपनाम सुपोलुक् चन्द्रनिर्णिजौ चन्द्रस-  
दृशरूपयुक्तौ यद्वा चन्द्रमाह्लादकरूपं ययोस्तौवैते मनक्कंगा मनसाप्रसाधनं ययोस्तौ कंज-  
तिःप्रसाधनकर्मा । अस्माद्भवेच्च बहुव्रीहिस्वरः मनन्यान् मनन्यौ यथा मनने साधू स्तुन्या-  
वित्यर्थः । मननशब्दात् तत्रसाधुरिति यत् नित्स्वरितः तादृशाविव जग्मी यज्ञं प्रत्यागमनशीलौ  
भवतः गमेरादृगमहनइति किन्प्रत्ययः ॥ ८ ॥

अथ नवमी—

बृहन्तेवगंभरेषुप्रतिष्ठांपादेवगाधन्तरंतेविदाथः ।

कर्णेवशासुरनुहिस्मराथोशेवनोभजतंचित्रममः ॥ ९ ॥

बृहन्तांइद्व । ग्भरेषु । प्रतिइस्थाम् । पादांइद्व । गाधम् ।

तरंते । विदाथः । कर्णांइद्व । शासुः । अनु । हि । स्मराथः ।

अंशांइद्व । नः । भजतम् । चित्रम् । अमः ॥ ९ ॥

बृहन्तेव बृहन्ताविव प्रांशू पुरुषौ यथागंभरेषु गहनेषु जलेषु प्रतिष्ठां विदतस्तद्वद् गंभरे-  
षु गंभीरेषु दुग्धवेशेषु स्थानेषु प्रविष्ठां अवस्थितिमासदं युवां विदाथः जानीथः । पादेव पा-  
दाविव यथा तरंते पष्ठचर्चंचतुर्थी तरतः पुरुषस्यपादौ यथा गाधजलं विदाथः तद्वद् युवां ता-  
येषु जलेषु गाधं विदाथः जानीथः विदज्ञाने डेट्याडागमः कर्णेव यथा कर्णी उक्तंशब्दं विदतुः  
तद्वद् युवां शासुः शासितारं स्तुतिं कुर्वाणं जनं अनुहिस्मराथः अनुकूलं जानीथः तद्वत् । स्मर-  
ते डेट्याडागमः हिमोगादिनिघातः अधीगर्पदयेशां कर्मणीति शासुरित्यस्यपृष्ठी भंशेव अंशाविव  
यथावयवौ तदन्तौ यज्ञं भजते तद्वद् युवां नोस्मदीयं चित्रं चायनीयं अमःकर्म भजतं आश्र-  
यतं अमः आपृम्यामौ अस्मादापःकर्माख्यामां हस्वानुच्चेने असुन् वत्संनियोगेन हस्वानुडागम-  
श्च नित्स्वरेणाद्युदात्तः ॥ ९ ॥

अथ दशमो—

आर॒द्धरे॒वम॒ध्वेरे॒येथे॒सार॒धेव॒गर्वि॒नीची॒नवारे ।

की॒नारे॒वस्वे॒दमा॒सिष्वि॒दाना॒क्षामे॒वोर्जा॒सूय॒वसा॒त्सचे॒थे ॥ १० ॥

आ॒र॒द्ध॒रा॒इ॒व । म॒धु । आ । ई॒र॒ये॒ये इति॑ । सा॒र॒घा॒इ॒व । गर्वि॑ ।

नी॒ची॒न॒वारे॑ । की॒नारा॑इ॒व । स्वे॒दम् । आ॒सि॒ष्वि॒दाना॑ ।

क्षामे॑इ॒व । ऊ॒र्जा । सु॒य॒व॒स॒इ॒अत् । स॒च॒थे इति॑ ॥ १० ॥

आरंगरेव गृशब्दे अस्मान्नावेकदोरप् अरमलं पर्याप्तं गरः शब्दनं तस्य संबन्धिनौ तस्येदमित्यण् शब्दधन्तौ मेधाविव यथा मधु जलं प्रेरयतः तद्वत् युवां एरयेथे प्रेरयथः । ईर-  
प्रेरणे चौरादिकः सारधेव सारधाविव सरघा मधुमक्षिका सरधैव सारघा प्रज्ञादित्वाद्दण् तेय-  
था नीचीनवारे नीचीनद्वारे मधुपुष्पे मधु प्रेरयतः तद्वत् । युवां नीचीनवारे न्यग्भूतद्वारे गवि  
गोर्लुधसि क्षीरं प्रक्षिपथः । कीनारेव कीनाराविव कुन्तितमनुष्यौ यथा स्विद्यमानौ भवतस्त-  
द्वत्स्वेदं स्विद्यमानं जलमासिष्विदाना आसमन्तात्स्वेदयन्तौ प्रक्षारयन्तौ भवथः । त्रिष्विदा  
गात्रप्रक्षरणे अनुदात्तेत् तस्माच्छान्दसेलिटि कानजादेशः । क्षामेव क्षैजैपैक्षये अस्मादातोम-  
निन् । ह्रस्वच्छान्दसः क्षामा क्षीणागौः सुयवसाव अदेःक्रिप् शोभनं यवसं घासादिकं प्रक्ष-  
यन्ती क्षीररूपेणान्नेन समवेताभवति तद्वत् युवां ऊर्जा हवीरूपेणान्नेन सचेथे संगच्छे-  
थे । पचसमवाये ॥ १० ॥

अथैकादशी—

ऋ॒ध्याम॒स्तोमं॑स॒नुयाम॒वाज॒मानो॒मन्त्रं॑स॒रथे॒होप॑यातम् ।

यशो॑न॒प॒क्कं॒मधु॒गोष्व॒न्तरा॒भूतां॑शो॒अश्वि॒नोः॒कामं॑म॒प्राः ॥ ११ ॥ २ ॥

ऋ॒ध्याम॑ । स्तोमं॑ । स॒नुयाम॑ । वाज॑म् । मा । नुः । मन्त्रं॑ ।

स॒र॒था । इ॒ह । उ॒र्ष । या॒त॒म् । यशः॑ । न । प॒क्कम् । म॒धु । गो॒षु ।

अ॒न्तः । आ । भू॒त॒इ॒अंशः॑ । अ॒श्वि॒नोः । का॒म॒म् । अ॒प्राः ॥ ११ ॥ २ ॥

हे अश्विनो वयं स्तोमं विवृत्यं च दशादिकं ऋध्याम ऋध्यास्म वर्धयेम । ऋधुवृद्धौ अ-  
स्मादाशीर्निदि किदाशिपीति यासुटः कित्वं । वाजं हविर्लक्षणमन्नं युवाज्यां सनुयाम प्रयच्छेम  
पणुदाने तानादिकः विविलिङ् ब्राक्यभेदादनिघातः । तस्माद्युवां सरथा सरथौ समानरथौ  
एकमेवरथमास्तौ सन्तौ इहास्मिन्कर्मणि नोस्मदीयं मंत्रं मननीयं स्तोत्रमुपपातं उपागच्छत ।  
गोष्वन्तः गोरूधस्यांतःस्थितं पक्वं परिणतं अतएवमधु मधुरं यशोन यशश्च यन्ननाम नश्वर्ये  
क्षीराज्यादिलक्षणं महावीरे अवनीयमानमन्नं चापेक्ष्य आगच्छतमिति संबन्धः । एवमुक्तम-  
कारेण भूतंशः एतन्नामाऋषिः अश्विनोः काममभित्तापमात्मीयाभिः स्तुतिभिः अमाः आ-  
पूरयत् । संपूर्णमकार्षीदित्यर्थः । आपूरणे आदादिकः । व्यत्ययेन मध्यमः । अश्विनोः स्तुते स-  
र्वाण्यपि पदानि दुर्व्युत्पादानि अस्माभिर्दिङ्मात्रं प्रदर्शितानि एवं निरुक्तव्याकरणादिभिरर्थवि-  
शेषे बुद्धिमद्भिरुच्येयानि ॥ ११ ॥

॥ इत्यष्टमस्य पष्ठे द्वितीयोवर्गः ॥ २ ॥

आविरित्येकादशर्चमष्टमस्तुतं दिव्योनामांगिरसऋषिः प्रजापतेः सुता दक्षिणासावाऋषि-  
का शतधारं वायुमिति चतुर्थीजगती शिष्टादशत्रिष्टुभः अनेनस्तुतेन ऋग्विज्योदीयमानाद-  
क्षिणा तद्वातारो यजमाना वा स्तुयन्ते अतः सैव देवता । तथा चानुक्तान्तं—आविर्दिव्यो दक्षिणा वा  
माजापत्या दक्षिणा तद्वातृन्वास्तौ च चतुर्थी जगतीति । गतो विनियोगः ।

तत्र प्रथमा—

आ॒वि॒र॒भू॒न्महि॒मा॒घो॒नमे॒पां॒वि॒श्वं॒जी॒वंत॒मसो॒निर॒मोचि॒ ।

महि॒ज्योतिः॒पितॄ॒भिर्दत्त॒मागा॒दुरुः॒पन्था॒दक्षि॒णाया॒अदर्शि॑ ॥ १ ॥

आ॒विः । अ॒भूत् । महि॑ । मा॒घो॒नम् । ए॒षाम् । वि॒श्वम् । जी॒वम् ।

त॒मसः॑ । निः । अ॒मो॒चि॒ । महि॑ । ज्योतिः॑ । पि॒तृ॒भिः । दत्त॑म् ।

आ । अ॒गात् । उ॒रुः । प॒न्थाः । दक्षि॑णायाः । अ॒दर्शि॑ ॥ १ ॥

इदंस्तुतं दक्षिणाया वा तद्वातृणां वा स्वावकं दक्षिणा तु यागांमं यागस्तु सायंकाले न कि-  
यते न सायमस्ति देवया अजुष्टमित्यादि श्रवणात् । तस्मादहमेव कर्तव्यः । अहश्च सूर्यो दयात् ५-

आद्भवतीति सूक्तदौ सूर्योदयोभिधीयते माघोनं माघोनइन्द्रः इन्द्रश्च सूर्यः । चैत्रमासे तथा इन्द्र इति स्मरणात् । तस्य संबन्धि तस्येदमित्यण् अतद्धिते प्रत्यये संप्रसारणमभिहितं सर्वविधी-  
नां छन्दसि विकल्पितत्वाद्वा तद्धितेपि संप्रसारणं । सूर्यात्मकस्येन्द्रस्य स्वभूतं महि महत्तेज-  
सां यजमानानां यागसिद्ध्यर्थं आविरभूत् प्रकाशितमुद्गतमभूत् । तत्र विश्वं सर्वं जीवं स्थावर-  
जंगमात्मकं जगत्तमसः सकाशाच्चिरमोचि निमुक्तमभूत् मुंचतेः कर्मणितुङिचिणिरूपं अध्यान-  
न्तरं पितृभिर्यत् पितृभिर्देवैर्दत्तं नो हविषामागमनाय तत्तमहि महत् ज्योतिः सूर्याख्यं आगात्  
आगच्छति पश्चादक्षिणायाः यागांगभूतायाः उरुर्महान् पन्था मार्गः अदर्शि सर्वैर्धजमानैर्दृष्टोभूत्  
सर्वे यागं कृत्वा ऋत्विग्भ्योदक्षिणां दत्तवन्त इत्यर्थः ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

उच्चादिविदक्षिणावन्तो अस्थुर्ये अश्वदाः सह ते सूर्येण ।

हिरण्यदा अमृतत्वं भजन्ते वासोदाः सोमं प्रतिरन्ते आयुः ॥ २ ॥

उच्चा । दिवि । दक्षिणाऽवन्तः । अस्थुः । ये । अश्वदाः । सह । ते ।

सूर्येण । हिरण्यदाः । अमृतत्वं । भजन्ते । वासदाः ।

सोम । प्र । तिरन्ते । आयुः ॥ २ ॥

दक्षिणावन्तः दक्षिणापादेयत्वेन तद्वन्तः दक्षिणां दत्तवन्तो यजमानाः उच्चा उच्चैः स्थानैः  
स्थिते दिवि द्युलोके अस्थुः तिष्ठन्ति सामान्येनोक्त्वा । दातृविशेषाणां फलविशेषमाह अश्व-  
दा अश्वानां दातारो ये यजमानाः ते सूर्येण सर्वस्य स्वस्वकर्मणि प्रेरकादित्येन सह  
तिष्ठन्ति ये हिरण्यदाः हिरण्यदातारः ते अमृतत्वं अमरणधर्मत्वं भजन्ते अमृतं वै हिरण्यं  
इत्याभ्यानां दातारो ये सौम्यवैवासा इति श्रवणात् । सोम एव संबोध्यते हे सोम वासोदाः तदेव-  
त्यवस्थाणां दातारो ये सन्ति ते त्वया सह तिष्ठन्तीति विशेषः । एते सर्वे आयुः जीवनं प्रतिरन्ते प्रय-  
धयन्ति प्रपूर्वस्तिरतिर्गृह्यार्थः ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

दैवी पूर्तिर्दक्षिणा देवयज्या न कंवारिभ्यो न हिते पृणन्ति ।

अथानरः प्रयतदक्षिणा सो वद्यभिघावहवः पृणन्ति ॥ ३ ॥

देवी । पूर्तिः । दक्षिणा । देवयज्या । न । कवद्वरिभ्यः । नहि ।  
 ते । पृणन्ति । अर्थ । नरः । प्रयतदक्षिणासः । अवद्यभिः ।  
 बहवः । पृणन्ति ॥ ३ ॥

देवी देवसंबन्धिनी देवाद्यज्जावित्यञ् तादृशी पूर्तिः पालनी तत्ताभ्या देवयज्या छ-  
 भ्दसिनिष्ठकपेतिनिपातितः देवयागः सदर्गभूता दक्षिणा न कवारिभ्यः ऋगतावित्यस्य अचरि-  
 तीप्रत्ययः । कुस्तिगन्तुभ्यः अयष्ट्भ्यः ऐवेभ्यः नभवन्ति यद्वा देवानां स्वभूता पूर्तिः पूरयित्री  
 स्तुतिभिः हविर्भिश्च तादृशी देवयज्या दक्षिणाच तेऽयोनभवतः । तत्र हेतुरुच्यते—हि यस्मात्  
 ते कुस्तिगन्तारः नहि पृणन्ति देवान् स्तुतिभिर्हविर्भिश्च न प्रीणयन्ति पृणप्रीणने तौदादिकः  
 अथेतिप्रश्ने यद्गृणां देवयामादिकथंभवति उच्यते नरः कर्मणितारः अतएव प्रयतदक्षिणा  
 सः दत्तदक्षिणा बहवोयजमानाः अवद्यभिः अवद्यपण्यवर्षागर्हेति यत्प्रत्ययान्तत्वेननिपा-  
 तितः पापभिः विहिताननुष्ठाने दुरितानिभवन्तिस्त्वल् तस्मात्तद्गीत्या पृणन्ति देवान्प्रीणयन्ति  
 तस्मात्पृणन्तौ देवपालनयामदक्षिणाभवतीत्यर्थः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

शतधारेवायुमर्कस्वर्चिर्दं नृचक्षसस्ते अभिचक्षते हविः ।  
 ये पृणन्ति प्रचयच्छन्ति संगमे ते दक्षिणां दुहते सप्तमातरम् ॥ ४ ॥  
 शतधारम् । वायुम् । अर्कम् । स्वः । चिर्दम् । नृचक्षसः । ते ।  
 अभि । चक्षते । हविः । ये । पृणन्ति । प्र । च । यच्छन्ति ।  
 सप्तमात्रम् । ते । दक्षिणाम् । दुहते । सप्तमातरम् ॥ ४ ॥

शतधारं बहुधारेणोपेतं वायुं एतच्चाप्तं स्वर्चिर्दं स्वर्गस्यलंभकं सर्वस्यवेत्तारं वा अर्कम-  
 चनीयं आदित्यं च एतौ नृचक्षसः नृणां दृष्टून् अन्यानिन्द्रादीन्देवांश्चाभिलक्ष्य ते यजमाना ह-  
 विश्वसते तेभ्यो दातुं परयन्ति चष्टेर्लट्स्वरूपं । किंच संगमे कर्मकरणार्थं प्रवृत्तिजोत्रसंगच्छन्तइति  
 संगमः ब्रह्मवृद्धनिश्चिगमश्चेति अविकरणेऽपि थाथादिस्वरः तस्मिन्पक्षे ये यष्टारः पृणन्ति  
 स्तुतिभिः प्रीणयन्ति ये च तेभ्यो देवेभ्यो हवींषि प्रयच्छन्ति अभयवयद्योगादिनिघातः ते सप्तमा-  
 तरं सप्तसंख्याकामातृभूता अग्निष्टोमादिसंस्था यस्यांभवन्ति सा यद्वा सप्तसंख्याकामातरः के-  
 र्मणां निर्मातारः कर्तारोहोत्रादयः सन्ति तादृशीं दक्षिणां दुहते ऋत्विग्भ्यो दुहन्ति ॥ ४ ॥



अथ पंचमी-

दक्षिणावान्प्रथमो हूतः एधि दक्षिणावान्ग्रामणीरग्रमेति ।  
तमेव मन्ये नृपतिं जनानां यः प्रथमो दक्षिणामाविवाय ॥ ५ ॥ ३ ॥  
दक्षिणाश्वान् । प्रथमः । हूतः । एति । दक्षिणाश्वान् । ग्रामऽनीः ।  
अग्रम् । एति । तम् । एव । मन्ये । नृपतिम् । जनानाम् । यः ।  
प्रथमः । दक्षिणाम् । आविवाय ॥ ५ ॥ ३ ॥

हूतः ऋत्विग्भिराहूतः दक्षिणावान्यजमानः प्रथमः सर्वेषां मुख्यः सन् एति सर्वत्र गच्छति । तथा ग्रामणीः ग्रामाणां नेता धनवत्त्वेन तेषां कर्त्ता दक्षिणावान् सः अग्रमेति सर्वेषां प्रथममेव गच्छति । तमेव नृपतिं नराणां पालयितारमिति मन्ये । ऋषिरहमवबुध्ये प्रथमो योजनः जनानां दक्षिणामाविवाय आगमयति धीमत्यादिषु तत्स्यलितिरूपं तं नृपतिमिति मन्ये यद्वा जनानामिति पूर्ववाक्यशेषः जनानां मध्ये तमेव मनुष्याणां स्वामिनमिति मन्ये ॥ ५ ॥

॥ इत्यष्टमस्य षष्ठे तृतीयो वर्गः ॥ ३ ॥

अथ षष्ठी-

तमेव ऋषिं तमु ब्रह्माणमाहु र्यज्ञं यं सामगा मुक्थशासंम् ।  
स शुक्रस्य तन्वे विदति स्त्रोयः प्रथमो दक्षिणयारारार्थ ॥ ६ ॥  
तम् । एव । ऋषिम् । तम् । ऊँ इति । ब्रह्माणम् । आहुः ।  
यज्ञं इन्द्र्यम् । सामऽङ्गाम् । उक्थऽशसंम् । सः । शुक्रस्य ।  
तन्वः । वेद । तिस्रः । यः । प्रथमः । दक्षिणया । रारार्थ ॥ ६ ॥

तमेव दक्षिणामादातारं ऋषिमतीन्द्रियार्थदर्शिनं यद्वा सत्कर्षकरणेन ऋषिमित्याहुः तथा तम् तमेव ब्रह्माणमाहुः किंच तमेव यज्ञं यं णीज्प्राप्ते क्विप् उदात्तस्वरितयोरेण् इत्यमः स्वरितत्वं यज्ञस्य नेतारं अध्वर्युमित्याहुः तमेव सामगां सामां गातारमिति तथा उक्थशासं शंसु स्तुतौ क्विप् संहितायां दीर्घश्छान्दसः उक्थशासं शास्त्राणां शंसितारं होतारमिति भ्रुवन्ति दक्षिणादानेन तत्कर्मणः परिग्रहात् सदावा शुक्रस्य दीप्यमानस्य ज्योतिषः तिस्रस्तन्वः अग्निवैद्य

तादित्यात्मकानि त्रीणि शरीराणि वेद जानाति यद्वा शुक्रस्य दीप्तस्याग्नेः आहवनीयात्मका  
नि त्रीणि शरीराणि जानाति प्रथमोमुख्योयोजनः दक्षिणयारराध ऋत्विगादीनाराधयति  
राधसंसिद्धौ निदिरूपं लिखरः ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी—

दक्षिणाश्वंदक्षिणागांददातिदक्षिणाचन्द्रमुतयद्विरण्यम् ।  
दक्षिणार्चवनुतेयोर्नआत्मादक्षिणावर्मकणुतेविजानन् ॥ ७ ॥  
दक्षिणा । अश्वम् । दक्षिणा । गाम् । ददाति । दक्षिणा । चन्द्रम् ।  
उत । यत् । हिरण्यम् । दक्षिणा । अर्चम् । वनुते । यः । नः ।  
आत्मा । दक्षिणाम् । वर्म । कणुते । विजानन् ॥ ७ ॥

दक्षिणा तद्वावृष्यः अश्वं ददाति तथा गांश्च ददाति तथा चन्द्रं सुवर्णं ददाति उतापिच  
यद्विरण्यं रजतमस्ति रजतं हिरण्यं श्याम्लानाञ्च तच्च ददाति किंच सा अन्नं वनुते ददाति व-  
नोतिरप्रदानार्थः । तस्मान्नोस्मदीयोयआत्मास्ति स वर्म विजानन् कवचं यथापुधानां निवा-  
रकं तद्वत् दुरितानि वारयतीति कवचमिति विजानन् दक्षिणां अश्वादिदानशीलां कणुते  
ऋत्विग्यः करोति ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

नभोजामंश्रुर्न्यर्थमीपुर्नरिप्यन्तिनज्वयन्तेहभोजाः ।  
द्वंद्वद्विष्वंभुवनंस्वश्चैतत्सर्वदक्षिणैभ्योददाति ॥ ८ ॥  
न । भोजाः । मश्रुः । न । निःअर्थम् । द्युः । न । पिप्यन्ति । न ।  
व्ययन्ते । ह । भोजाः । इदम् । यत् । विश्वम् । भुवनम् । स्वर्गं । रिति स्वः ।  
च । एतत् । सर्वम् । दक्षिणा । एभ्यः । ददाति ॥ ८ ॥

भोजाः भोजयितारः धनादिदानेन दातारोनमश्रुः नम्रियन्ते देवत्वं भजन्तइत्यर्थः । अतः  
एव न्यर्थं कर्गन्तो उपिकुपिगार्विष्यः स्थान् समामेथाथादिस्वरः निरुष्टां गतिं नेयुः नपामुवन्ति ।  
इण्गन्तो लिटिदीर्घेणः कृतीति दीर्घः तथा नरिप्यन्ति कैश्चिदप्यर्हिसिवाभवन्ति कर्मणि व्य

त्ययेनपरस्मैपदं अतएव भोजाः दातारः नव्यथन्ते परस्परं नभीता नवाधितावा भवन्ति । ह प्र-  
सिद्धौ । किंच इदं परिदृश्यमानं विश्वं सर्वं भुवनं यद्भूतजातमस्ति स्वः स्वर्गलोकश्च एतत्सर्वं  
दक्षिणास्वयं एष्यस्तदावृष्योददानि प्रयच्छति ॥ ८ ॥

अथ नवमी—

भोजाजिग्युःसुरभिर्घोनिमघ्रेभोजाजिग्युर्वध्वं१यासुवासाः ।  
भोजाजिग्युरन्तःपेयंसुरायाभोजाजिग्युर्येअहूताःप्रयन्ति ॥ ९॥  
भोजाः । जिग्युः । सुरभिम् । योनिम् । अघ्रे । भोजाः । जिग्युः ।  
वध्वम् । या । सुह्वासाः । भोजाः । जिग्युः । अन्तःपेयम् ।  
सुरायाः । भोजाः । जिग्युः । ये । अहूताः । प्रयन्ति ॥ ९ ॥

भोजाः दातारः अत्रे प्रथममेव योनिं क्षीरादेरुत्पत्तिस्थानं सुरभिं घेनुं जिग्युः शत्रुघ्नो-  
जितवन्तः । जिजये लटिसन्लिटोर्जेरिति अज्यासादुत्तरस्यकवर्गदेशः । तथा भोजा दातारः  
वध्वं वधूं नवोढां स्त्रीं जिग्युः यास्त्रीसुवासाः शोभनवासाअस्ति तां जिग्युः किंच भोजाः शत्रू-  
णां सुरायाः अन्तःपेयं अन्तःपानं जिग्युः पापाने भावेयत् ईदृतीतीन् आर्धधातुकलक्षणो-  
गुणः छदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं येशत्रवः अहूताः वलाधिक्येनानाहूपमानाः प्रयन्ति प्रमुत्तमा-  
गच्छन्ति तान् भोजाः दक्षिणायादातारोजनाः जिग्युर्जयन्ति ॥ ९ ॥

अथ दशमी—

शुंभमाना शरीराययवविशेषशोभया तथा वस्त्राद्यलंकारशोभयाच शोभमाना स्त्री तस्मै भोज-  
जाय दात्रे आस्ते । तथा भोजस्य दातुरेव हृदयाह्लादकर वेग्मगृह भवति । कीदृश पुष्प-  
रिणीव पुष्कराणि पद्मानि यस्या स तीति पुष्करिणी सरसी सा यथा पद्महंसादिभिरलङ्क-  
ता भवति तद्वत् परिष्कृत वितानादिभिरलङ्कृत । परिपूर्वस्य करोतेर्भूषणार्थे सहितायासुडागम-  
परिनिविश्यइतिमुद पत्य गविरनन्तरइतिगते प्रकृतिस्वरत्न । तथा देवमानेव सुपासुत्तुगिति  
प्रथमैक्यचनस्याकार देवमानमिव चित्र मनोहर वेग्म तस्य भवति ॥ १० ॥

अथैकादशी-

भोजमश्वां सुपुत्राहोवहन्तिसुदृढयोवर्ततेदक्षिणाया ।

भोजं देवा सोवता भरेपु भोज शत्रून् त्समनीकेषु जेता ॥ ११ ॥ ४ ॥

भोजम् । अश्वा । सुपुत्राह । वहन्ति । सुदृढत् । रथं । वर्तते ।

दक्षिणाया । भोजम् । देवास । अवत् । भरेपु । भोज ।

शत्रून् । समऽअनीकेषु । जेता ॥ ११ ॥ ४ ॥

सुपुत्राह बहमापणे बहश्चेतिष्विप्रत्यय शोभनबहनसमर्था अश्वा भोज दातार वह-  
न्ति लक्ष्यदेशमापयन्ति ततोदक्षिणाया दातुर्यजमानस्य सुवृत् सुवृचकादिवर्तन यस्यसोश्वा-  
द्विसहितोरथोवर्तते । अथप्रत्यक्ष हे देवास हे देवाद्द्रादय भरेषु भ्रियते आहवनीयादिरूपे-  
णाग्निरवेतिभरा यज्ञा । यद्वा भूभर्त्सने भृणतिभर्त्सयति योद्धारोवेतिभरा समामा तेषु भोज  
दातार अवत रक्षत तत युष्माभि पात्वितोभोज धनादिदानेन जनाना भोजयितास्तन् सम-  
नीकेषु समामपु शत्रून् जेता जयशीलोभवति । जिजये ताच्छीलिकस्तृन् अतएव मलोका-  
व्यपेतिशत्रुशब्दस्य पठोपतिषेध ॥ ११ ॥

॥ इत्यष्टमस्य पठे चतुर्थोवर्ग ॥ ४ ॥

किमिच्छन्तीत्येकादशार्चं नवमस्तक वैष्टुभइ द्रुपुरोहितस्य बृहस्पते गोषु बलनाम्नोसुरस्य भै-  
षणिनामकैरसुरैरपहय गुहाया निहितासु सवीषु बृहस्पतिप्रेरित्वेन्द्रण गवाप-वेषणाय सरमाना-  
मदेवशुनी प्रेषिता साच महती नदीमुत्तीर्य बलपुरमाप्य गुप्तस्थाने निहितास्तागाददर्श अथ व-

स्मिन्नन्तरे पणयः इदंवृत्तान्तमवगच्छन्तः एनां मित्रीकर्तुं संवादमकुर्वन् । तत्र प्रथमा तृतीया-  
द्याअयुजोन्त्यावर्जिताः पणीनां वाक्यानि अत्र ते ऋषयः सरमादेवता । द्वितीयाचतुर्थाद्यायुजः  
एताएकादशीच पदसरमायावाक्यानि अतस्तासु साम्राषिः पणयोदेवता । तथाचानुक्रान्तं—  
किमिच्छन्ती पणिभिरसुरैर्निगूढागाअन्वेष्टुं सरमादेवशुनीन्द्रेणमहिता तामयुग्भिः पणयोमि-  
षीयन्तः प्रोचुः सातानयुग्मान्ताभिरनिच्छन्तीप्रत्याचष्टेइति । गतोविनियोगः ।

तत्र प्रथमा—

किमिच्छन्तीसरमाप्रेदमानद्दूरेह्यध्वाजगुरिःपराचैः ।  
कास्मेहितिःकापरितक्म्यासीत्कथंरसायांअतरःपर्यासि ॥ १ ॥

किम् । इच्छन्ती । सरमा । प्र । इदम् । आनद् । दूरे । हि ।  
अध्वा । जगुरिः । पराचैः । का । अस्मेहितिः । का । परितक्म्या ।  
आसीत् । कथम् । रसायां । अतरः । पर्यासि ॥ १ ॥

अनया आगच्छन्तीं सरमां दृष्ट्वा पणयोवदन्ति सरमा सरणशीला एतन्नामिका देवशु-  
नी किं प्रार्थयमानासती इदमस्मदीयं स्थानं प्रानद् प्रामोव आङ्पूर्वोन्नतिव्याप्तिकर्मा । तस्य  
लुडिमन्त्रेष्टेत्यादिनाचूर्लक् छन्दस्पिदश्यते इति आडागमः । पराचैः परांचि पराङ्मुखा-  
न्यावृत्तिवर्जितानि यानि गमनानि तैर्जगुरिः उद्गूणः महताप्रयत्नेनापि गन्तुंनशक्यतइत्यर्थः ।  
गुनिगरणे आहगमहन्त्यादिना किन्प्रत्ययः बहुलंछन्दसीत्युत्वं तादृशोपमध्वा दूरेहि विम-  
ल्लष्टः खलु । यद्वा पराचैः परांचि जगुरिः अत्यर्थं गंभी पाणिभागमनालोकमानासती इदं  
स्थानं प्रामोति दूरे अयमध्वा यदृच्छयामन्तुं नशक्यते अतोवयमेतांपृच्छामः । हे सरमे का  
कीदृशी अस्मेहितिः कोस्मात्स्वर्थंहितिः कोस्मात् त्वदपेक्षितार्थोनिहितः यद्वा अस्मात्  
कौर्थोगतः दधातेर्हि नोनेर्वा किन्निस्त्वं आगच्छंत्यास्तव का कीदृशी परितक्म्या रात्रिरासीत्  
यद्वा तत्कतिर्गत्यर्थः परितक्मं परितोगमनं भ्रमणंवा कीदृशमासीत् कथंवा रसायाः शब्दाय-  
मानायाः अन्तरिक्षनद्या योजनशतविस्तीर्णायाः पथांस्पृदकानि अतरः तीर्णवत्यसि एतद्दद ।  
अत्रकिमिच्छन्तीसरमेदंप्रानडित्यादि निरुक्तं द्रष्टव्यं ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

इन्द्रस्य दूतीरिषिता चरामि मह इच्छन्ती पणयो निधीन्वः ।

अतिष्कदोभियसा तन्न आवत्तथारसाया अतरं पर्यासि ॥ २ ॥

इन्द्रस्य । दूतीः । इषिता । चरामि । महः । इच्छन्ती । पणयः ।

निधीन् । वः । अतिष्कदः । भियसा । तन्न । नः । आवत् ।

तथा । रसायाः । अतर्म् । पर्यासि ॥ २ ॥

अनया सा न सरयेत्येव हे पणयः एतन्नामकाः असुराः इन्द्रस्य दूतीः सुषांसुदुगिति प्रथमैकवचनस्य सुष्ठान्दसः अहं इषिता तेनैव प्रेषिता सती चरामि युष्मदोयं स्थानमागच्छामि । किमर्थं वोयुष्मदीयान् युष्मदोयेष्वन्ते अधिष्ठापितान् महो महतः निधीन् बृहस्पतेर्गोनिधीन् इच्छन्ती कामयमाना सती चरामि । किंच अतिष्कदः स्कन्दिर्गतिशो पणयोः भाषे किं अतिष्कन्दनात् अतिक्रमणाज्जातेन भियसा भयेन तन्नदीजलं नः पूजायां बहुवचनं मां आवद अरक्षत् । तथा तेन प्रकारेण रसायानघाः पर्यास्युदकानि अतरं तीर्णवत्पस्मि ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

कीदृङ् इन्द्रः सरमे कादृशी कायस्येदं दूतीरसंरः पराकात् ।

आच गच्छान् मित्रमेनादधामाथ गवां गोपतिर्नो भवति ॥ ३ ॥

कीदृङ् । इन्द्रः । सरमे । का । दृशीका । यस्य । इदम् । दूतीः ।

असंरः । पराकात् । आ । च । गच्छात् । मित्रम् । एन । दधाम ।

अथ । गवाम् । गोपतिः । नः । भवति ॥ ३ ॥

तेषां वाक्यं हे सरमे तव स्वामी इन्द्रः कीदृक् कियत्पराक्रमवान् कादृशीका तस्य कीदृशीदृष्टिः दृष्टिरूपासेना कियती यस्य दूतीः दूती त्वं इदमस्मदीयं स्थानं पराकादिति दूरादसरः आगमः । इति तामुक्त्वा इदानीं ते परस्परमाहुः एषा सरमा आगच्छात् च आगच्छतु च गमेरेति आडागमः स्वामी भवति भवतु नष्टे कस्यागोः किंतु बहूनां गवां स्वामी भवतु वृत्पट्टतिभ्यां स्वामित्वं बाहुल्ये च विवक्ष्यते ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

नाहंतर्वेदभ्यंदमत्सयस्पेदंदूतीरसरंपराकात् ।  
नतंगूहन्तिस्त्रवतोगभीराहताइन्द्रेण पणयःशयध्वे ॥ ४ ॥

न । अ॒हम् । तम् । वे॒द । द॒भ्यम् । द॒भत् । सः । य॒स्य । इ॒दम् ।  
दू॒तीः । अ॒सर॑म् । प॒रा॒कात् । न । तम् । गू॒हन्ति॒ । स्त्र॒वतः॑ । ग॒भी॒राः ।  
ह॒ताः । इ॒न्द्रेण॑ । प॒णयः॑ ॥ श॒य॒ध्वे ॥ ४ ॥

सरमावदति हे पणयः तमिन्द्रं इत्थं हंतव्यं नवेद न जानामि दभेरचोपद कथं सहन्द्रः  
दभत् सर्वाजनान्दभति हिनस्त्येव दभेल्लेखित्वं वाक्यभेदादनिघातः यस्यदूतीः अहं इदं यु-  
ष्मदीयं स्थानं पराकात् अतिदूरदेशात् असरं प्राप्ताभूवं । इन्द्रोर्हिंसितव्यो न भवतीत्यत्र युक्ति-  
माह स्रवतः स्रवणं स्रवः तमाचरन्ति आचारार्थेऽपि तुगागमः जसित्वं स्रवणशीलाः गभी-  
रा गंभीरानयः तं इन्द्रं न गूहन्ति न संवृण्वन्ति नाच्छादयन्ति । किंतु आविष्कुर्वन्ति यथं यस्य  
महिम्ना समुद्रं प्रतिसरामस्तस्मादहिंस्यइति एनं प्रकटीकुर्वन्ति । गूहसंवरणे भौवादिकः ।  
तस्मात् हे पणयोयुयं इन्द्रेण तादृशपराक्रमेण हताः सन्तः शयध्वे शीङ्गस्वमे बहुलं छन्दसीति  
शेषोत्पन्नभावः ॥ ४ ॥

अथ पंचमी—

इमागावःसरमेयाऐच्छःपरिदिवोअन्तान्सुभगेपतन्ती ।  
कस्तएनाअवसृजादयुध्व्युतास्माकमायुधासन्ति तिग्मा ॥५॥५॥  
इ॒माः । गा॒वः । स॒र॒मे॒ । याः । ऐ॒च्छः । प॒रि॒ । दि॒वः । अ॒न्ता॒न् ।  
सु॒भ॒गे॒ । प॒त॒न्ती॒ । कः । ते॒ । ए॒नाः । अ॒व॒ । सृ॒जात् । अ॒यु॒ध्वी॒ ।  
उ॒त । अ॒स्मा॒कम् । आ॒यु॒धा । स॒न्ति॒ । ति॒ग्मा ॥ ५ ॥ ५ ॥

कुन्दाः पणयः प्रत्युचुः हे सुभगे शोभनभाग्यवति हेसरमे दिवः ध्रुलोकस्य अन्तान् पर्य-  
न्तान् परिपतन्ती कुत्रगावस्तिष्ठन्तीति परितोगच्छन्ती त्वं इमाः परिदृश्यमानाः याः गावः सु-  
व्यत्ययः गाः ऐच्छः कामयसे ताः एना गाः ते त्वदीयः कः अयुध्वी अयुध्वा अवसृजाव

अस्मात्पर्वतादवसृजेत् विनिर्गमयेत् । सृजेत्तैरिह्यं अयुधी युधेःक्त्वाप्रत्यये स्नात्वाद्यश्चेति  
निपातिगः नञ्समासत्वात्प्रत्ययदेशाभावः नञःप्रकृतिभ्यस्त्वेच उताषिच अस्माकं विष्मा  
तीक्ष्णान्यायुधा आयुधानि सन्ति तस्मादस्माभिर्युद्धमकृत्वा कोवागाआहरति ॥ ५ ॥

॥ इत्यष्टमस्य षष्ठे पंचमोवर्गः ॥ ५ ॥

अथ षष्ठो—

असेन्यावःपणयोवचांस्यनिपव्यास्तन्वःसन्तुपापीः ।

अधृष्टोवएतवाअस्तुपन्थावृहस्पतिर्विउञ्जयानमृळात् ॥ ६ ॥

असेन्या । वः । पणयः । वचांसि । अनिपव्याः । तन्वः । सन्तु ।

पापीः । अधृष्टः । वः । एतवै । अस्तु । पन्थाः । वृहस्पतिः ।

वः । उञ्जया । न । मृळात् ॥ ६ ॥

सा तां निराह हे पणयः वोयुष्माकं वचांसि पूर्वोक्तानि वचनान्यसेन्या असेन्यानि से-  
न्यानि सेनार्हाणि नभवन्ति सेनाशब्दात्तदहंतीत्यर्थे छन्दसिचेति यत्प्रत्ययः नञःसमासः । यय-  
तोश्चातदर्थेइति उत्तरपदान्बोदात्तत्वं । तथा तन्वः युष्मदीयानि शरीराणि अनिपव्याः इष्वर्हा-  
णि न सन्तु पराक्रमशहित्वेन पूर्ववत्प्रत्ययः ओर्गुणइतिगुणः स्वरभ्यतादक् । पतः पापीः पाप-  
युक्तानिखलु छन्दसीयनिपादितोप्रत्ययः । जसःशः किंच वोयुष्मदोयः पथामार्गः एतवै गन्तुं  
अधृष्टः असमर्थोस्तु इण्गतावित्यस्य तुमर्थेतवैप्रत्ययः तवैचान्तश्च्युगपदितिघातोः प्रत्य-  
यान्तस्य युगपदुदात्तत्वं तत्र हेतुमाह वोयुष्मदीयान् उञ्जया उज्जयविधान् पूर्वोक्तान्तन्वोद्देहान्  
वृहस्पतिरिन्द्रपेरितोनमृळात् नसुखयतु इति बाधेत मृदसुखने लेट्याडागमः ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी—

अयेनिधिःसरमेअद्रिबुध्नोगोभिरश्वेभिर्वसुभिर्न्यृष्टः ।

रक्षन्तितपणयोयेसुगोपरेकुपदमलंकमाजगन्ध ॥ ७ ॥

अयम् । निधिः । सरमे । अद्रिबुध्नः । गोभिः । अश्वेभिः ।

वसुभिः । निष्कृष्टः । रक्षन्ति । तम् । पणयः । ये । सुगोपाः ।

रेकुं । पदम् । अलंकम् । आ । जगन्ध ॥ ७ ॥



तेच पुनराहुः हे सरमे अयंनिधिः अस्मदीयः कोशः अद्रिबुध्नः बन्धबन्धने बन्धेर्वधि-  
बुधीचेति नमत्ययः बुध्दित्यादेशः अद्रिर्बन्धकोयस्य तादृशः तथा आहतैर्गोभिः अश्वेभिः  
अश्वेश्च वसुभिरात्मीयैः धनेश्च न्यूष्टः नितरांप्राप्तोभवति । कपोमतौ कप्रत्ययेऽधीदितोनि-  
ष्टायामितीदृशतिषेधः । गतिरनन्तरइतिगतेःप्रकृतिस्वरत्वं सुगोपाः गुपूरक्षणे आयप्रत्ययान्ता-  
त्किपि अतोलोपपत्तोपौ सुष्ट गोपायितारोयेपणयः तेअसुराः तंनिधिं रक्षन्ति पालयन्ति ।  
रेकु रेकशंकायां औणादिकप्रत्ययः शंकितं गोभिः शब्दायमानं पदं अस्माभिः पालितंस्थानं  
अलंकं व्यर्थमेव आजगंथ आगतवत्त्वमि । गमेर्लेटित्वं ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

एहगमन्नुपयःसोमंशिताअयास्योअङ्गिरसो नवग्वाः ।

तएतमूर्वविभंजन्तगोनामथैतद्वचःपणयोवमन्त्रित् ॥ ८ ॥

आ । इह । गमन् । ऊपयः । सोमंशिताः । अयास्यः ।

अङ्गिरसः । नवग्वाः । ते । एतम् । ऊर्वम् । वि । भजन्त ।

गोनाम् । अथ । एतत् । वचः । पणयः । वमन् । इत् ॥ ८ ॥

सरमा पुनः प्रत्युवाच हे पणयः सोमशिताः सोमेन तीक्ष्णीकृताः सोमपानेन मत्ताः  
शिञ्जनिशाने कर्मणिकप्रत्ययः तृतीयाकर्मणीतिपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । तादृशानवग्वाः नवगतयः  
यद्वा अंगिरसां सत्रमामोनानां मध्ये केचन नवसु माःसु अध्वतिष्ठन् ते नवग्वाः अनेन  
दशग्वाअप्युपलक्ष्यन्ते । उभयविधास्तेअंगिरसकपयः तेषां प्रथमोयास्यः एतन्नामाच तेएते इह  
मुष्मदीयेस्थाने आगमन् आगच्छेयुः । गमेच्छन्दसि लुङ्लङ्लिटइति सार्वकाटिकोलुङ् लङि-  
त्वात् च्छे रङ् । आगत्यच ते गोनां गोःपादान्तइति छन्दसिनुडागमः गवां ऊर्वन्त्वं समूहं विभजे-  
न्त विभागंकुपुंयः अत्रापि पूर्ववत्सार्वकाटिकोलुङ् । अथानन्तरं पणवोयूयं एतद्वचः पूर्वयद्वार्थ-  
मागतासीति यद्वाक्यमथोचत तद्वाक्यं तद्वमन्त्रित वमन्तः परित्यजन्त एव भवथ । यमुडद्विरणे  
शतरिसुपांसुलुगिति जसोलुक् नृमागमः संयोगान्तलोपः यद्वा लङि रूपं स्वरच्छान्दसः ॥ ८ ॥

अथ नवमी—

ए॒वा॒च॒त्स्व॑स॒रमे॒आ॒ज॒गन्थ॑प्र॒वा॒धि॒ता॒सह॑सा॒दैव्ये॑न ।  
स्व॒सा॒र॒त्वा॒कृ॒णवै॒मा॒पु॒न॒र्गा॒अ॒प॒ते॒गवा॑सु॒भगे॑भ॒जाम ॥ ९ ॥

ए॒व । च॒ । त्वम् । स॒र॒मे । आ॒ज॒गन्थ॑ । प्र॒वा॒धि॒ता । सह॑सा ।  
दै॒व्ये॑न । स्व॒सा॒र॒म् । त्वा॒ । कृ॒ण॒वै । मा॒ । पु॒न॒ः । गाः । अ॒प॒ ।  
ते॒ । गवा॑म् । सु॒भ॒गे॒ । भ॒जा॒म् ॥ ९ ॥

तथा एवमुक्तेति पणयः पणयवाक्यमाहुः हे सरमे त्वंदैव्येन देवसंबन्धिना सहसा ब-  
लेन प्रवाधिता यथावथा बलपुरं प्राप्य तत्रस्थितायादृष्ट्वा पुनरागच्छेति तेन प्रपीडिता-  
त्वंएवंचेत् आजगन्थ आगतवत्यसि चशब्दश्चेदर्थे निषादिर्यद्यदिहन्तेतिङोनिघाताभावः गमे-  
र्लिटिथलिरूपं सहस्रपेत्यत्र सहेतियोगविभागात् समासः तिङिचोदात्तवतीति गतेर्निघातः नि-  
स्वरः तर्हि त्वा त्वां स्वसारं भगिनीं कृणवै करवै समूहापेक्षपैक्यचनं स्वंतु पुनः मागाः इ-  
न्द्रादीन्मागच्छ अपि तर्हि हे सुभगे सरमे ते त्वदीयानां गवासुमूहं पर्वतादपगमय्य भजाम  
•स्त्वंच वयंच विभजाम विभागं करवामेत्यर्थः ॥ ९ ॥

अथ दशमी—

नाहं॑वे॒दभ्रा॒तृत्वं॑नो॒स्वसृ॒त्वमिन्द्रो॑वि॒दुरा॑ङ्गिर॒सश्च॑घो॒राः ।  
गो॒का॒मा॒मेअ॒च्छद॑यन्च॒दाय॑मपा॒त॑इ॒तप॑ण॒योव॑री॒यः ॥ १० ॥

न । अ॒हम् । वे॒ । आ॒तृ॒त्वम् । नो॒ द॒ति । स्व॒सृ॒त्वम् । इन्द्रो॑ ।  
वि॒दुः । अ॒ङ्गिर॑सः । च॒ । घो॒राः । गो॒का॒माः । मे॒ । अ॒च्छद॑यन् ।  
यत् । आ॒र्यम् । अ॒र्प॒ । अ॒र्तः । इ॒त् । प॒ण॒यः । व॒री॒यः ॥ १० ॥

सा तानप्रत्याचष्टे हे पणयः अहं भ्रातृत्वं नवेद न जानामि । तथा स्वसृत्वंच नोवेद नै-  
व जानामि । केजानन्ति वान्आह इन्द्रः घोराः शत्रूणांभयंकराः अंगिरसश्च विदुर्जानन्ति किंच  
अस्मात्स्थानान् अहं यद्यदाह इन्द्रादीन् मामं अयपयगती लङ्गिरूपं तदा मे मदीयागो-  
कामाः सुध्माभिरपहतागाः कामयमाना इन्द्रादयः अच्छदयन् युष्मदीयंस्थानं आच्छादय-

न्ति । छदअपवारणे अतःकारणात् हे पणयोवरीयः उरुतरं गवांवृन्दं परित्यज्यअपेत अन्य-  
स्थानं प्रातिगच्छत । यद्वा वरीयः प्रभूतं अतिदूरं देशंगच्छत । इत् इण्गत्वौ लोटिरूपं वरीयः उ-  
रुशब्दादीयसुनि प्रियस्थितरेत्यादिनावरादेशः ॥ १० ॥

अथैकादशी-

दूरमितपणयोवरीयउद्गावोयन्तुमिनतीऋतेन ।

बृहस्पतिर्याअविन्दन्निगूढाःसोमोग्रावाणऋषयश्चविप्राः॥११॥६॥

दूरम् । इत् । पणयः । वरीयः । उत् । गावः । यन्तु । मिनतीः ।

ऋतेन । बृहस्पतिः । याः । अविन्दत् । निगूढाः । सोमः ।

ग्रावाणः । ऋषयः । च । विप्राः ॥ ११ ॥ ६ ॥

हे पणयः यूयं वरीयउरुतरं दूरदेशं इत् गच्छत । युष्माभिरपहतागावः ऋतेन सत्येन  
मिनतीः मिनत्यः द्वारस्यपिधायकंपर्वतं हिंसत्योविदारयन्त्यः उद्यन्तु तस्मादुद्गच्छन्तु । यद्वा मि-  
नतीः व्यत्ययेन कर्मणिशता । मीयमाना युष्माभिः बाध्यमानास्तागावः सुव्यत्ययः गाकृतेन  
स्तुतिभिर्गन्तव्येनेन्द्रेण सहायेन बृहस्पत्यादयउद्यन्तु पर्वतादुद्गमयन्तु निगूढा नितरांस्थापि-  
तायाःगाः बृहस्पतिः अविन्दत् लप्स्यते । तथा सोमः ऋदभिपयकारिणोग्रावाणश्च विप्रामेधावि-  
नऋषयः अंगिरसश्च लप्स्यन्ते । विदूलाभे तौदादिकः तस्माच्छन्दसिलुङ्गल्लिटइति भवि-  
ष्यदर्थेऽलङ् शेमुचादीनामिति नुमागमः ॥ ११ ॥

॥ इत्यष्टमस्य पंचमे पष्ठोवर्गः ॥ ६ ॥

तेवदन्नितिसप्तर्षी दशमंसूक्तं जुहूर्नामब्रह्मवादिनी ऋषिः ब्रह्मपुत्रऊर्ध्वनाभानामवा  
पष्ठोमसम्पावनुष्टुभौ शिष्टाः पञ्चत्रिष्टुभः विश्वेदेवादेवता । तथाचानुक्तान्तम-तेवदन्तम  
जुहूर्ब्रह्मनाभा ब्रह्मोर्ध्वनाभा वैश्वदेवं अनुष्टुप्-न्तमिति । गतोविनियोगः ।

तत्र प्रथमा-

तेवदन्प्रथमाब्रह्मकिल्बिषेकूपारःसलिलोमातुरिश्वा ।

वीऋहरास्तपंडुरोमंयोमूरापोदेवीःप्रथमजाऋतेन ॥ १ ॥

ते । अवदन् । प्रथमाः । ब्रह्मह्किल्विषे । अकूपारः । सलिलः ।  
मातरिश्वा । वीक्षुहंराः । तपः । उग्रः । मयःभूः । आपः ।  
देवीः । प्रथमज्ञाः । ऋतेन ॥ १ ॥

अथेतिहासमाचक्षते जुहूरितिवाङ्नाम सावसणोजायाच बृहस्पतेर्वाचस्पतित्वाद्बृहस्पतेर्जु-  
हूनांमभार्यावभूव कदाचिदस्याकिल्विषमस्यादौर्भाग्यरूपेणासांचक्रे अतएव स एनांपर्यत्याक्षीव  
अनन्तरमादित्यादयोदेवाः मिथोविचार्य एनामकिल्विषांकृत्या पुनर्बृहस्पतयेमादुरिति । तदव-  
पर्यते—मथमा मुख्यास्तेदेवाः ब्रह्मकिल्विषे पृथीसमासः समासःस्वरः ब्रह्मणोबृहस्पतेः किल्विषे  
पापे जुहूदौर्भाग्यरूपे विषये अवदन् निष्कृत्युपायमवोचन् वकारपरत्वाद्वचनप्रकृतिभावाभावः ।  
केते अकूपारः । अवयास्कः—आदित्योप्यकूपारउच्यते कूपारोभवति दूरपारइति । अकुत्सितपा-  
रः महागतिरादित्यः सलिलः अचदेवतावरुणः मातरिश्वावायुः वीक्षुहंराः हस्तेरसुनित्यं  
हरइति हरति विनाशयति तमांसीतिहरस्तेजः प्रभूवतेजस्कः तपः तृतीयापाःसुः वपसा वापनेन  
उग्रः उद्गूर्णोद्भिः मयोभूः सुखस्यभावयिता सोमः देवोः देव्यः आपः कीदृश्यः ऋतेन सत्यभू-  
तेन ब्रह्मणा प्रथमज्ञाः आदित्यवोत्पादिताः एते उपायमुक्त्वा प्रायश्चित्तमप्यकारयन्नितिभावः॥१॥

अथ द्वितीया—

सोमोराजाप्रथमोब्रह्मजायांपुनःप्रायच्छदह्णीयमानः ।  
अन्वर्तितावरुणोमित्रांसीदग्निर्होताहस्तगृह्यानिनाय ॥ २ ॥  
सोमः । राजा । प्रथमः । ब्रह्मज्ञायाम् । पुनरिति । प्र । अयच्छत् ।  
अह्णीयमानः । अनुऽअर्तिता । वरुणः । मित्रः । आसीत् ।  
अग्निः । होता । हस्तगृह्य । आ । निनाय ॥ २ ॥

प्रथमोमुख्यः सोमोराजा अह्णीयमानः पापापमनेनालम्बमानः सन् तामेनामकिल्वि-  
षां ब्रह्मजायां पुनर्बृहस्पतये प्रायच्छत् । ततः वरुणः अन्वर्तिता ऋतिः सौत्रोधातुः घृणायांव-  
तेन तस्यचिह्नं सोममनुमोर्दग्धत्वासीन् सर्वथा त्वंगृहाणेति दयामकार्षीत् तथा मित्रश्च अन-

न्तरं होता देवानां आह्वाता मनुष्याणां होमनिष्पादकोवाग्निः हस्तगृह्य तां हस्तेगृहीत्वा आनि-  
नाय आनैषीत् प्रादादित्यर्थः । हस्तगृह्य नित्यंहस्तेषाणावुपयमनइति हस्तेशब्दस्य गतिसंज्ञा-  
यां ग्रहिणासमासेत्यप् एकारलोपश्छान्दसः।यद्वा हस्तशब्दात्परस्यगृहेच्छान्दसौ समासस्यपौ॥२॥

अथ तृतीया—

हस्तेनैवग्राह्यं आधिरेस्या ब्रह्मजायेयमिति चेदवोचन् ।  
न दूताय प्रक्षेपेत्स्थलपातयारारुं गुपितं क्षत्रियस्य ॥ ३ ॥

हस्तेन । एव । ग्राह्यः । आधिः । अस्याः । ब्रह्मजाया । इयम् ।  
इति । च । इत् । अवोचन् । न । दूताय । प्रक्षेपेत् । तस्थे ।  
एषा । तथा । राष्ट्रम् । गुपितम् । क्षत्रियस्य ॥ ३ ॥

देवा बृहस्पतिमुचुः हे बृहस्पते अस्याः आधिः आधीयन्ते आभरणान्यत्रेति आधिः  
शरीरं उपसर्गचोः किरितिकिप्रत्ययः अस्याः शरीरं हस्तेनैव ग्राह्यः गृहीतव्यमेव पुनः तेदे-  
वा इदानीमियं ब्रह्मजायेत्येवावोचन् अवादिषुः च शब्दश्चेदर्थे अतएव निपातैर्यद्यदिहन्तेति  
निङोनिघाताभावः ब्रूव्यकामांवाचि लुङिब्रुवोवाचिः अस्मतिर्वाक्स्व्यातिभ्योङितिचुरङादेशः  
यच्च उमित्युमागमः अडागमस्वरः इदवधारणे एषा ब्रह्मजाया पुरा प्रक्षेपे हिगता बृद्धौ च कर्म-  
ण्यौणादिकः क्तिप् तुगभावश्छान्दसः डिद्वचने संज्ञापूर्वकस्य विधेरनित्यत्वादुणाभावः उ-  
दात्तस्वरितयोर्षणइति सुपः स्वरितत्वं प्रहिताय त्वया भार्यान्वेपणार्थं प्रेषिताय दूताय तथा  
नतस्थे स्वात्मानं नमकाशयति तिष्ठतेतिष्ठि प्रकाशनस्थेयाख्ययोश्चेत्यात्मनेपदं श्लाघन्हु-  
स्थाशपामितिदूतस्य संप्रदानसंज्ञा । तत्रदृष्टान्तः—यथा क्षत्रियस्यराज्ञः गुपितं रक्षितं राष्ट्रं रा-  
ज्यं शत्रवे यथा नमकाशयति तद्वदसौ दौर्भाग्ययुक्ततया तस्मै स्वात्मानं नमकाशितवती इ-  
दानींतु तद्ग्राहितेन प्रकाशमाना इयं ब्रह्मजायेत्यब्रुवन् ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

देवा एतस्यांभवदन्तर्पूर्वसप्तकृपयस्तर्पणेर्निषेदुः ।  
भर्माजाया ब्राह्मणस्योर्षनीतादुर्धादधातिपरमेव्योमन् ॥ ४ ॥

दे॒वाः । ए॒तस्या॑म् । अ॒वद॑न्त । पू॒र्वे । स॒मऽऋ॑षयः । त॒प॑से । ये ।  
 नि॒ऽमे॒दुः । भी॒मा । जा॒या । ब्रा॒ह्म॒णस्य॑ । उ॒र्ष॑नीता ।  
 दुः॒धाम् । द॒धा॒ति । प॒रमे॑ । वि॒ऽओ॒मन् ॥ ४ ॥

पूर्वे चिरन्तनादेवाः आदित्यादयः एतस्यांविषये अवदन्त इयं पापरहितेत्यवादिषुः  
 तथा ये समऋषयः समासस्वरः सप्तसंख्याकाऋषयः तपसे तपश्चरणाय निषेदुर्निषण्णावभू  
 दुः । सदेर्लटिरूपं उपसर्गेणसमासः यद्योगादनिचातः तेत्यवादिषुः ततः भीमा शत्रुरूपानां  
 पापानां भयंकरी पतिवन्तो एषाजाया ब्राह्मणस्य बृहस्पतेरुपनीता समोपे देवैःस्थापिता णीञ्  
 प्रापणे कर्मणिक्तः गतिरनन्तरइति गतेःप्रकृतिस्वरत्वं तथाहि तपःप्रभावः दुर्धा दुर्धानामपि  
 परमे व्योमन् व्योमनि उत्तमेस्थाने दधाति विदधातिखलु । तस्मादेनामपि देवतापरिग्रहत्पः  
 तपोमहिमा बृहस्पतेरन्तिके स्थापयति ॥ ४ ॥

अथ पंचमी—

ब्र॒ह्म॒चा॒रीच॑रति॒वेवि॑प॒हिपः॑स॒द्दे॒वाना॑भ॒वत्ये॒कम॑ङ्गम् ।  
 तेन॑जा॒याम॑न्व॒विन्द॑द्बृह॒स्पतिः॑सो॒मेन॑नी॒तां जु॒ह्वं॑ न॒दे॒वाः ॥ ५ ॥

ब्र॒ह्म॒ऽचा॒री । च॒र॒ति । वे॒वि॒पत् । वि॒षः । सः । दे॒वाना॑म् ।  
 भ॒व॒ति । ए॒कम् । अ॒ङ्गम् । तेन॑ । जा॒याम् । अ॒नु । अ॒वि॒न्दत् ।  
 बृह॒स्पतिः॑ । सो॒मेन॑ । नी॒ताम् । जु॒ह्वम् । न । दे॒वाः ॥ ५ ॥

एवं स्वपतिः मापलभतेति जुहूः परोक्षवयावदति हे देवाः पूर्वं सप्तसचारी जायाभावेन  
 ब्रह्मचारीचरति अतएव विषः सर्वेषु यज्ञेषु व्याप्तवान् देवान्वेविषत् स्तुतिभिर्हविर्भिश्च व्याप्नुवन्  
 देवानामेकमंगंभवति जायापती यज्ञस्पद्वेअंगेखलु वेविषत् विष्वव्याधौ जौहोत्यादिकः णिजी-  
 त्रपाणांगुणः श्लावित्यश्वासस्यगुणः शत्रुर्नाश्यस्ताच्छत्रुरिति नुमागममनिषेधः अक्षयस्ताना-  
 मादित्याद्युदात्तत्वं । तेन देवानां परिचरणेन बृहस्पतिः जायां जुहूनापिकां मां अन्वविन्दत्  
 अनुगम्यालभत् । नशब्दउपमार्थं पूर्वं यथा सोमेननोवां सोमोद्ददन्धर्वायेत्यादि क्रमेणनीतां  
 जुह्वं जुह्वं यथा लम्बवान् तद्वदिदानीमपि जुह्वं हुदानादनयोः अन्येऽप्योपिदृश्यन्तेइतिक्रिप् जु-

हेतेर्द्वेचेतिद्विर्बचनंदीर्घश्च उदात्तयणोहल्पूर्वादितिविभक्त्युदात्तत्वेप्राप्ते नोङ्घात्वोरितिप्रतिषेधे  
उदात्तस्वरितयोर्यणइतिस्वरितत्वं ॥ ५ ॥

अथ षष्ठी—

पुनर्वैदेवाअददुःपुनर्मनुष्याउत ।

राजानःसत्यंकृण्वानाब्रह्मजायांपुनर्ददुः ॥ ६ ॥

पुनः । वै । देवाः । अददुः । पुनः । मनुष्याः । उत । राजानः ।

सत्यम् । कृण्वानाः । ब्रह्मजायाम् । पुनः । ददुः ॥ ६ ॥

छाभहेतुमाह देवाः ब्रह्मजायां जुहं बृहस्पतये पुनरददुः वैशब्दः प्रसिद्धवाची उताप्य-  
र्थे मनुष्याअपि पुनरददुः एवं देवमनुष्यैः कृतंदानं सत्यं यथार्थं कृण्वानाः कुर्वाणा राजानो-  
पि पुनस्तस्मैददुः एवं अव्यवहार्यत्वनिमित्तं पापमपि व्यनाशयन्नितिभावः ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी—

पुनर्दार्यब्रह्मजायांकृत्वीदेवैर्निकिल्बिषम् ।

ऊर्जं पृथिव्याभक्त्वायोरुगायमुपासते ॥ ७ ॥ ७ ॥

पुनः । दार्यं । ब्रह्मजायाम् । कृत्वी । देवैः । निःकिल्बिषम् ।

ऊर्जम् । पृथिव्याः । भक्त्वायं । उरुगायम् । उप । आसते ॥ ७ ॥ ७ ॥

देवैः सुपांसुपोभवन्तीति जसस्तृतीयादेशः देवाः निकिल्बिषं अर्थाभावेव्ययीभावः समा-  
सस्वरः तस्याकिल्बिषाभावं कृत्वी स्नाव्याभ्यश्चेतिनिपातितः कृत्वा ब्रह्मजायां ब्रह्मणोबृह-  
स्पतेर्भार्या पुनर्दायं पुनर्दत्त्वा पुनश्चनसोऽच्छन्दसि गतिसंज्ञावकव्येति पुनःशब्दस्य गतिसं-  
ज्ञायां समासत्पपौ नत्यपीतीतिप्रतिषेधः ऊदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं पृथिव्याऊर्जं रसभूते अन्नं  
हवोरूपं भक्त्वाय रक्षोयगितियगागमः भक्त्वा विभज्य उरुगायं बहुकीर्तिं बहुभिः स्तो-  
तव्यंवा गार्हस्पत्ययज्ञं उपासते सेवन्ते ॥ ७ ॥

॥ इत्यष्टमस्य षष्ठे सप्तमोवर्गः ॥ ७ ॥

समिद्धइत्येकादशार्चं एकादशं सूक्तं धैष्टुभं भार्गवो जमदग्निर्ऋषिः तस्य पुत्रो रामो वा यः पर-  
शुराम इति परख्यातः आपो सूक्तमिदं अतः समिदाद्याः सतनूनपागोनराशंसवर्जिताः प्रत्यृचदेवं-  
ताः । तथा चानुक्रान्ते—समिद्धएकादश जमदग्निस्तत्सुतो वाराम आप्रिय इति । पशो जामद-  
ग्न्यानामिदमापो सूक्तं यद्वा अवशेषेण सर्वेषां । सूत्रितं च समिद्धो अद्येति यथैर्विवन्ति । अ-  
ग्निचपनांगभूते प्राजापत्ये पशौ सर्वेषां नित्यमिदमापो सूक्तं । सूत्रितं च—प्राजापत्ये तु जामद-  
ग्न्यः सर्वेषामिति ।

तत्र पथमा—

समिद्धो अद्य मनुपो दुरोणे देवो देवान्यजसि जातवेदः ।

आचवर्हमित्रमहश्चिकित्वान्तवं दूतः कविर्ऋसि प्रचेताः ॥ १ ॥

सम॑इ॒द्धः । अ॒द्य । मनु॑पः । दुरो॑णे । दे॒वः । दे॒वान् । य॒ज॒सि॒ ।

जा॒त॒वे॒दः । आ । च॒ । वर्ह॑ । मि॒त्र॒म॒हः । चि॒कि॒त्वा॒न् ।

त्वम् । दू॒तः । क॒विः । अ॒सि॒ । प्र॒चे॒ताः ॥ १ ॥

हे जातवेदो जातमज्ञाग्ने देवः स्वतेजसा दीप्यमानस्त्वं मनुपः मनुष्यस्य यदुः दुरोणे गृ-  
हनामितत्त दुरवने आयासेन रक्षितव्ये गृहे अघास्मिन्कर्मणि समिद्धः सम्यक्प्रज्वालितः सन्  
देवानिन्द्रादीन् यजसि हविर्भिः पूजय समिद्धः इन्धीदीप्तौ कर्मणि के श्वीदिनो निष्ठाया मितीदृश-  
सिधेयः गतिरनन्तर इति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं हे मित्रमहः स्तुत्यस्नोतृलक्षणात्वेन मित्रभूतानां स्तो-  
तृणां पूजयितस्तेः पूज्यमानवाग्ने चिकित्वा न वैः कृताः स्तुतीः प्रजानन् चेतनावान्वा त्वं अस्मदो-  
पेयज्ञे देवानावह च आपापय बहपापणे त्वादिरूपं च शायोगे प्रथमेति न निघातः । तथा कविः क्रा-  
न्तप्रज्ञः अतएव प्रचेताः प्रकृष्टज्ञानस्त्वं दूतः देवानां हविःपापणेन हितकारी भवसि ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

तनूनपात्पथकृतस्थयानां मध्वांसमजन्तस्त्वं दयासु जिह्व ।

मन्मानिधीभिरुतयज्ञमन्धन्देवत्राचं रुणुह्यध्वरनः ॥ २ ॥



तनून्पात् । पथः । ऋतस्य । यानान् । मध्वा । समृद्धञ्जन् ।  
 स्वदय । सुहृजिह्व । मन्मानि । धीभिः । उत । यज्ञम् । ऋन्धन् ।  
 देवश्चा । च । रुणुहि । अध्वरम् । नः ॥ २ ॥

हे तनूनपात् नपावइति अनन्तरापत्यनामधेयं गौरवतनूरुच्यते तताअस्यां भोगाः क्षी-  
 राद्यइति तस्याः पयोजायते पयसआज्यं तस्मादग्निः । यद्वा अन्तरिक्षे तताआपस्तन्यः ताप्य-  
 ओपध्यादयः तेज्योमिरिति एवंरूपं हे सुजिह्व शोभनज्वाल यद्वा जिह्वेतिवाङ्माम शोभनवाक्  
 अग्ने ऋतस्य यज्ञस्य यानान् फलप्राप्तिहेतून् पथोमार्गान् हविरारुह्यान् मध्वा मदकरेणरसेन  
 यद्वा वाग्जनितेनरसेन समंजन् सम्यग्दीपयन् स्वदय स्वादयस्व स्वादुकुरु । स्वदआस्वादाने  
 णिचिउपधावृद्धभावाच्छान्दसः । किंच मन्मानि मन्यतेरर्वतिकर्मणः मननोयान्यस्मदभिप्रेतानि  
 स्तोत्राणि धीभिः प्रज्ञाभिः कर्मभिर्वा उतापिच यज्ञं यजनीयं हविश्चक्रन्धनं सष्टृद्वानिजुर्वन्  
 नोत्पदीयमध्वरं यज्ञं देवघ्ना देवेषु रुणुहि कुरु । देवशब्दात् देवमनुष्येत्यादिना सप्तम्यर्थे  
 प्रापत्ययः ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

आजुह्वान् ईड्यो वन्द्यश्चायांसग्नेवसुभिः सजोषाः ।  
 त्वं देवानामसि यह्नोता स एनान्यक्षीपितो यजीयान् ॥ ३ ॥  
 आहुह्वानः । ईड्यः । वन्द्यः । च । आ । याहि । अग्ने ।  
 वसुभिः । सजोषाः । त्वम् । देवानाम् । अस्मि । यह्न ।  
 होता । सः । एनान् । यक्षि । इपितः । यजीयान् ॥ ३ ॥

हे अग्ने त्वमस्मिन्कर्मण्यायाहि आगच्छ कीदृशः आजुह्वानः देवानामाह्वाता हृदाना-  
 दनयोः जौहोत्यादिकः अज्यस्तस्वरः ईड्यः ईडिरध्येषणाकर्मा अध्येष्यः प्रार्थ्यमानः वन्द्यः  
 स्तोतव्यः वसुभिर्देवैः सजोषाः सहपीयमाणः आगत्यच हे यह्न महन्मामेव हे महन् सत्वं दे-  
 वानां होता आह्वातासि ततः यजीयान् यष्टृशब्दादीयसुनि तुरिष्ठेमेयःस्वितितृचोलोपः  
 यष्टृतरः सत्वं इपितः अस्माभिरध्येपितः प्रार्थितः सन् एवान् देवान् यक्षि यज ह-  
 विषा पूज्य ॥ ३ ॥

समिद्धइत्येकादशार्चं एकादशं सूक्तं त्रैष्टुभं भार्गवोजमदग्निर्ऋषिः तस्य पुत्रो रामो वा यः पर-  
शुराम इति प्रख्यातः आघोसूक्तमिदं अतः समिदायाः सत्वनूनपातो नराशंसवर्जिताः प्रत्यृचं देव-  
ताः । तथा चानुक्रान्तं—समिद्धएकादश जमदग्निस्तत्सुतो वाराम आपि यइति । १ शौ जामद-  
ग्न्यानामिदमाघोसूक्तं यद्वा अवशेषेण सर्वेषां । सूत्रितंच समिद्धो अद्येति यथैवेति । अ-  
ग्निचयनांगभूने प्राजापत्ये पशौ सर्वेषां नित्यामिदमाघोसूक्तं । सूत्रितंच—प्राजापत्ये तु जामद-  
ग्न्यः सर्वेषामिति ।

तत्र मथमा—

समिद्धो अद्यमनुषो दुरोणे देवो देवान्यं जसि जातवेदः ।  
आचवहं मित्रमहश्चिकित्वान्त्वं दूतः कृवि रसि प्रचेताः ॥ १ ॥

सम॑इ॒द्धः । अ॒द्य । म॒नुषः । दुरो॑णे । दे॒वः । दे॒वान् । य॒ज॒सि ।  
जा॒त॒वे॒दः । आ । च॒ । व॒हं । मि॒त्र॒म॒हः । चि॒कि॒त्वान् ।  
त्वम् । दू॒तः । कृ॒विः । अ॒सि॒ । प्र॒चे॒ताः ॥ १ ॥

हे जानवेदो जातप्रज्ञाग्ने देवः स्वतेजसा दीप्यमानस्त्वं मनुषः मनुष्यस्य यष्टुः दुरोणे गृ-  
हनामितव दुरवने आयासेन रक्षितव्येगृहे अयास्मिन्कर्मणि समिद्धः सम्यक्प्रग्वालितः सन्  
देवानिन्द्रादीन् यजति हविर्भिः पूजय समिद्धः इन्धीदीप्तौ कर्मणि क्ते श्वीदितो निष्ठाया मितीदृप्-  
तिषेधः गतिरनन्तरइति गतेः प्रकृतिस्वरयं हे मित्रमहः स्तुत्यस्तोतृलक्षणत्वेन मित्रभूतानां स्तो-  
तृणां पूजयितस्तैः पूज्यमानवाग्ने चिकित्य न तैः कृताः स्तुतोः प्रजानन् चेतनादान्वा त्वं अस्मदी-  
येयस्ते देवानावहच आपापय बहुपापणे सोदितरूपं च यामेगे प्रथमेति न निघातः । तथा कविः क्रा-  
न्तप्रज्ञः अतएव प्रचेताः परुष्टज्ञानस्त्वं दूतः देवानां हविः प्रापणेन हितकारी भवसि ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

तन्नूनपात्पथकृतस्पृयान्मध्वांसमजन्तस्त्वं दयासु जिह्व ।  
मन्मानिधीभिरुतपज्जमन्धन्दैवत्राचंरुणुह्यध्वरनः ॥ २ ॥

तनूँक्ष्णपात् । पृथः । ऋतस्य । यानान् । मध्वा । समृद्धञ्जन् ।  
स्वदय । सुद्विह । मन्मानि । धीभिः । उत । यज्ञम् । ऋन्धन् ।  
देवश्चा । च । कृणुहि । अध्वरम् । नः ॥ २ ॥

हे तनूनपात् नपावइति अनन्तरापत्यनामधेयं गौरवतनूरुच्यते तताअस्यां भोगाः क्षी-  
रादयइति तस्याः पयोजायते पयसआज्यं तस्मादग्निः । यद्वा अन्तरिक्षे तताआपस्तन्वः ताप्य-  
ओपध्यादयः तेऽप्योग्निरिति एवंरूप हे सुजिह्व शोभनज्वाल् यद्वा जिह्वेतिवाङ्माम शोभनवाक्  
अग्ने ऋतस्य यज्ञस्य यानान् फलप्राप्तिहेतून् पथोमार्गान् हविराख्यान् मध्वा मदकरेणरसेन  
यद्वा वागजनितेनरसेन सर्गजन् सम्यग्दोषयन् स्वदय स्वादयस्व स्वादुकुरु । स्वदआस्वादने  
णिचिउपधावृद्धभावच्छान्दसः । किंच मन्मानि मन्यतेरर्चतिकर्मणः मननीयान्यस्मदभिप्रेतानि  
स्तोत्राणि धीभिः प्रज्ञाभिः कर्मभिर्वा उतापिच यज्ञं यजनीयं हविश्चऋन्धन् समृद्धानि कुर्वन्  
नोस्मदीयमध्वरं यज्ञं देवत्रा देवेषु कृणुहि कुरु । देवशब्दात् देवमनुष्येत्यादिना समन्त्यर्थे  
प्रापत्ययः ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

आजुह्वान ईद्व्यो वन्द्यश्वाया ह्यग्नेवमुभिः सजोषाः ।  
त्वं देवानामसि यह होता स एनान्यक्षीपितो यर्जीयान् ॥ ३ ॥

आहुजुह्वानः । ईद्व्यः । वन्द्यः । च । आ । याहि । अग्ने ।  
वसुद्विभिः । सुद्विजोषाः । त्वम् । देवानाम् । असि । यह ।  
होता । सः । एनान् । यक्षि । इपितः । यर्जीयान् ॥ ३ ॥

हे अग्ने त्वमस्मिन्कर्मण्यायाहि आगच्छ कीदृशः आजुह्वानः देवानामाह्वाता हुदाना-  
दनयोः जौहोत्यादिकः अज्यस्तस्वरः ईद्व्यः ईद्विरध्येपणाकर्मा अध्येष्यः प्राथर्षमानः वन्द्यः  
स्तोतव्यः वसुभिर्देवैः सजोषाः सहप्रीयमाणः आगत्यच हे यह महन्नामेतत् हे महन् सत्वं दे-  
वानां होता आह्वातासि तवः यजीयान् यदृशब्दादोयसुनि तुरिष्ठेमेयः स्विदितृचोलोपः  
यद्वृत्तरः सत्वं इपितः अस्माभिरध्येपितः प्रार्थितः सन् एतान् देवान् यक्षि यज ह-  
विषा पूज्य ॥ ३ ॥

अथ चतुर्था—

प्राचीनं वर्हिः प्रदिशां पृथिव्या वस्तोः स्यादृज्यते अग्रे अह्नाम् ।

व्युप्रथते वितरं वरीयो देवेभ्यो अदितये स्योनम् ॥ ४ ॥

प्राचीनम् । वर्हिः । प्रदिशां । पृथिव्याः । वस्तोः । अस्याः ।

रुज्यते । अग्रे । अह्नाम् । वि । ऊँ इति । प्रथते । विस्तरम् ।

वरीयः । देवेभ्यः । अदितये । स्योनम् ॥ ४ ॥

यदिदं प्राचीनं प्रागंचितं माहुरवं वर्हिरस्ति तदिदं पृथिव्याः वेदिलक्षणायाः वस्तोः वसनाच्छादने तु प्रत्ययः चतुर्थ्यर्थं बहुलं छन्दसीति पृष्टी यद्वा भावलक्षणे तोस्तुत् द्रष्टव्यः वसनापाच्छादनार्थं अह्नामग्रे पूर्वाह्ने प्रदिशा प्रकर्षेण दिग्गमनेन मंत्रेण अस्याः प्राच्यादिशः वृग्यते स्तूयते आह्वयते । तथा च निगमः—न आ वहन्तिकवयः पुरस्तादित्यादि । तच्चाहृतं वरीयद्वरतरं वर्हिः वितरं विस्तीर्णं यथाभवति तथा विप्रथते विविधमेव वेद्यां परवृत्तं भवति । तथा देवेभ्यः अदितये वेदिलक्षणायां पृथिव्यै च स्योनं सुखकरं भवति । विस्तीर्णं वर्हिपि देवाः ह्युतं निषीदन्ति ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमी—

व्यचंस्वतीर्न विद्या विश्रयन्तां पतिभ्यो न जनयः शुभमानाः ।

देवीर्द्वारो बृहती विश्वमिन्वा देवेभ्यो भवत सुप्रायणाः ॥ ५ ॥ ८ ॥

व्यचंस्वतीः । उर्विया । वि । श्रयन्ताम् । पतिभ्यः । न । जनयः ।

शुभमानाः । देवीः । द्वारः । बृहतीः । विश्वमिन्वाः ।

देवेभ्यः । भवत । सुप्रायणाः ॥ ५ ॥ ८ ॥

व्यचस्वतोः व्यचो व्यापनं तद्वत्यः वा छन्दसीति पूर्वसवर्णदीर्घः ताद्वारदेवता उर्विया उरुशब्दात् उरुपैकवचने इषादियाजीकाराणामुपसंख्यानमितीषादेशः उरुत्वेन विश्रयन्तां विशेषणाभिता प्रवेन्तुं । तत्र दृष्टान्तः—पतिभ्यो न यथा पतीनामर्थाय संभोगकाले शुभमानाः शोभमानाः जनयः विश्रयन्ति तद्वदस्मिन्कर्मणि विश्रयन्तां बृहतीर्महत्यः । हे विश्वमिन्वाः

इविः प्रीणनार्थः तस्मात्कर्मण्युपपदेअण् इदित्वान्नुम् तत्पुरुषे कृतिबहुलमित्यत्र बहुलवचनात्  
द्वितीयायाअप्पलुक् सर्वस्यप्रीणयिष्यः हे द्वारोदेवीः द्वाराभिमानिन्याहेदेव्यः यूयं देवेभ्यः  
देवानामर्थाय सुपायणाः सुपगमनाः सुविवृताभावत ॥ ५ ॥

॥ इत्यष्टमस्य षष्ठेष्टमोवर्गः ॥ ८ ॥

अथ षष्ठी—

आसुष्वयन्तीयजतेउपांकेउपासानक्तांसदत्तांनियोनौ ।

दिव्येयोपणेबृहतीसुरुक्मेअधिश्रियंशुक्रपिशंदधाने ॥ ६ ॥

आ । सुस्वयन्ती इति । यजते इति । उपांके इति । उपसानक्ता ।

सदत्ताम् । नि । योनौ । दिव्ये इति । योपणे इति । बृहती इति ।

सुरुक्मे इति सुसुरुक्मे । अधि । श्रियम् । शुक्रपिशम् ।

दधाने इति ॥ ६ ॥

सुस्वयन्ती अयपयगतौ शतरिउपसर्गस्यसोर्द्विवचनंछान्दसं सुष्टु अयंत्पी गच्छन्त्यौ य  
द्वा स्वपेर्णन्तस्यवर्णलोपः सुधापयंत्पी यजते यष्टव्ये उपांके उपक्रान्ते उपसानक्ता उपथ न  
कंच द्वन्द्वे उपासोपसद्वि उपासादेशः देवताद्वन्द्वेचेति पूर्वोत्तरपदयोर्युगपत्पठतिस्वरत्वं अहो-  
रात्रदेव्यौ योनौ अस्मिन्यज्ञस्थाने निनिनरां नियमेनवा आसदत्तां आसीदन्तां । सदेर्लुङि ल-  
दित्वात्त्वेरङ् कीदृश्येदिव्ये दिविभवे योपणे योपिताविष प्रीणयिष्यौ यद्वा योपणेसमिते पर-  
स्परतोविविके बृहतीगुणैर्महायौ सुरुक्मे शोभनदीप्ते रुक्मं रोचतेर्मक्षययेकुत्वेचकृतेरूपं  
शुक्रपिशं शोचमानरूपं श्रियं अधिकंधारयन्त्यौ ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी—

दैव्याहोताराप्रथमामुवाचा॥मिमानायज्ञमनुपोयजंध्यै ।

प्रचोदयन्ताविदथेषुकारूप्राचीनंज्योतिःप्रदिशादिशन्तां ॥ ७ ॥

दैव्या । होतारा । प्रथमा । सुहवाचा । मिमाना । यज्ञम् ।

मनुपः । यजंध्यै । प्रचोदयन्ता । विदथेषु । कारूप इति ।

प्राचीनम् । ज्योतिः । प्रदिशा । दिशन्तां ॥ ७ ॥

दैव्या देवाद्यज्जाविविषज्जप्रत्ययः देवसंवन्धिनौ होतारा होमनिष्पादका होतृनामकी  
जम्पादित्यौ अस्मिन्पक्षे आसीदतां । कीदृशौ प्रथमामनुष्यहोतुः पूर्वभारिणौ मुवाचा शोभन-  
स्तोत्रौ मनुषोमनुष्यस्य सर्वस्य यष्टुः यजुष्ये यागनिवृत्तये यजेस्तुमर्थेराध्यैरप्रत्ययः यज्ञं वि-  
माना निर्मिमानौ उत्पादयन्तौ विदथेषु विदेत्यत्रकृत्विजः स्वस्वकर्माणीति त्रिदथाः यज्ञाः ते-  
षु ऋत्विजोपजमानाश्च प्रचोदयन्ता प्रेरयन्तौ कारु स्तुतोनां कर्तारौ प्राचीनं पूर्वस्यांदिशि य-  
ष्टव्यत्वेनस्थितं आहवनीयारूपं ज्योतिः प्रदिशा प्रकृष्टेनोपदिष्टमार्गेण यद्वा प्रदिश्यमानेन मै-  
त्रेण दिशन्ता निर्वहन्तौ ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

आनोपज्ञं भारती तूयमेत्विष्णुमनुष्वदिह चेतयन्ती ।

तिस्रो देवीर्वाहिरेदं स्योनं सरस्वती स्वपसः सदन्तु ॥ ८ ॥

आ । नः । युज्ञम् । भारती । तूयम् । एतु । इळा । मनुष्वत् ।

इह । चेतयन्ती । तिस्रः । देवीः । वाहिः । आ । इदम् ।

स्योनम् । सरस्वती । सुऽअपसः । सदन्तु ॥ ८ ॥

भारती भरतआदित्यः तस्यस्वभूतादीनिः तस्येदमित्यर्थं उत्तादित्वादञ् टिड्ढाणजिति  
डीप् नोऽस्मदीयं यज्ञं तूयं क्षिप्तं एतु आगच्छतु । तथा मनुष्वत् मनुष्योपधा इदं मया कर्तव्यमि-  
ति जानाति तद्वत् चेतयन्ती जानाना इळादेवी च इहास्मिन्कर्मणि आगच्छतु । तथा सरस्वती  
च स्वपसः सुकृमांणः अपइति कर्मनाम आमोतिरसुनि आप. कर्माख्यायां ह्रस्वः बहुव्रीहौ आ-  
द्युदात्तं ग्रन्थन्तीत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं । एतास्ति स्रोदेवीः देव्यः स्योनं सुखकरं इदं वाहिः इमं  
यज्ञं आसदन्तु आसीदन्तु मामुवन्तु सदेलोत्सिदादेशाभावश्छान्दसः ॥ ८ ॥

त्वाष्टस्य पशोर्वधामां यइमे इत्येवानुवाक्या । सृजितं च—यइमेद्यावापृथिवी रजिनी रश्म-  
स्तुरीपमधपोपमिद्विवति ।

सैषा नवमी—

यइमेद्यावापृथिवी रजिनी रूपा रश्मिर्वाह्वना निविश्वान् ।

तमद्यहोतरिप्तिपयजो यान्देवं त्वष्टारमिहयसि विद्वान् ॥ ९ ॥

यः । इमे इति । द्यावापृथिवी इति । जनित्री इति । रूपैः ।  
अर्पिशत् । भुवनानि । विश्वा । तम् । अद्य । होतः । इपितः ।  
यजीयान् । देवम् । त्वष्टारम् । इह । यक्षि । विद्वान् ॥ ९ ॥

यस्त्वष्टादेवः जनित्री विश्वस्यजनयिन्यौ इमे द्यावापृथिवी द्वन्द्वे दिवोद्यावादेशः आ-  
द्युदात्तः । पृथिवीशब्दोऽङीपन्तत्वेनाद्युदात्तः देवताद्वन्द्वेचेति पूर्वोत्तरपदयोः प्रकृतिस्वरत्वं द्यावापृ-  
थिन्यौ रूपैः देवतिर्यङ्मनुष्याद्याकारैः अर्पिशत् रूपवत्यावकरोत् पिशअवयवे तौदादिकः ।  
शेमुच्चादीनामितिनुमागमः । तथा विश्वा सर्वाणि भुवनानि भूतजातानि रूपयुक्तान्यकरोत्  
हे होतः यजीयान् यद्गतमः विद्वान् सर्वज्ञानानः त्वं इपितः अस्माभिरध्येपितः मार्थितः सन्  
इहास्मिन् कर्मणि अद्यास्मिन्दिने तं त्वष्टारं देवं यक्षि स्तुतिभिर्हविर्भिर्वा यज पूजय ॥ ९ ॥

अथ दशमी—

उपावसृजत्सन्त्यासमञ्जन्देवानां पार्थक्रतुथा हवींषि ।  
वनस्पतिः शमिता देवो अग्निः स्वदन्तु हव्यं मधुना घृतेन ॥ १० ॥

उप॒ऽअव॑सृज । त्म॒न्या । स॒म॒ऽअ॒ञ्ज॒न् । दे॒वाना॑म् । पा॒रथः॑ ।  
क्र॒तु॒ऽथा । ह॒वींषि॑ । वन॒स्पतिः॑ । श॒मिता॑ । दे॒वः । अ॒ग्निः ।  
स्वद॑न्तु । ह॒व्यम् । म॒धुना॑ । घृ॒तेन॑ ॥ १० ॥

हेवनस्पते यूप त्मन्या आत्मनश्शब्दस्य तृतीयैकवचनेयादेशः मंत्रेष्वङ्ग्यादेरात्मन इत्या-  
कारलोपः आत्मनैव क्रतुथा क्रतौ क्रतौ प्राप्तेकाले देवानामर्थाय पाथः पशुलक्षणमर्चनं अ-  
न्यानि च हवींषि समजन् सम्यक्व्यक्तीकुर्वन् उपावसृज उपागम्य प्रयच्छ । गतिर्गताविति गतेर्नि-  
घातः । किञ्च वनस्पतियोर्यं यूपः शमिता एतन्नामकां देवः यद्वा शामित्रोऽग्निः देवो दीप्यमानः  
आहवनीयाख्योऽग्निश्च एते त्रयः मधुना मधुरेण घृतेन यद्वा मधुना उदकेन मोक्षणोपनयनादि-  
गतेन घृतेन च हव्यं हवनयोग्यं स्वदन्तु स्वादं कुर्वन्तु ॥ १० ॥

अथैकादशी—

सद्योजातो व्यभिमीत यज्ञमग्निर्देवानां मजवत्पुरोगाः ।  
अस्य होतुः प्रदिश्यत स्य वाचि स्वाहा कृतं हविर्दन्तु देवाः ॥ ११ ॥ १॥

सुयः । जातः । वि । अमिमीत् । यज्ञम् । अग्निः । देवानाम् ।  
अभ्यवत् । पुरःङ्गाः । अस्य । होतुः । प्रदिशि । ऋतस्य ।  
वाचि । स्वाहाऽकृतम् । हविः । अदन्तु । देवाः ॥ ११ ॥ ९ ॥

अयमग्निः सद्यस्तदानीमेव जातो जायमान एव यज्ञं व्याप्य त्रिशोषणनिर्मितीति उत्पाद-  
यति । माह्वानेशब्दे च जौहोत्यादिकः अतएवायमग्निः देवानां पुरोगाः प्रथमगामाभिरुच्यो भवतु  
गमेर्विद्रुमत्यये आत्वे च कृते रूपं । ततः प्रदिशि प्रलष्टायांदिशि प्राच्यां ऋतस्य आहवनीयो-  
त्मना आगतस्यास्य होतुर्होषनिष्पादकस्याग्नेः वाचि अन्नवागाश्रय आस्पन्दयते वाचि आ-  
स्ये स्वाहाकृतं स्वाहाकारेण प्रक्षिप्तं हविः सर्वे देवा अदन्तु । इदं सूक्तं यास्केन सप्त्यग्न्यधा-  
पि तत्रानुसंधीयतां ॥ ११ ॥

॥ इत्यष्टमस्य षष्ठे नवमो वर्गः ॥ ९ ॥

मनीषिण इति दशर्चं द्वादशं सूक्तं वैरूपस्याग्रादङ्गस्यार्थं त्रैदुभैन्द्रं । तथा चानुक्रम्यते—म-  
नीषिणो दशाष्टादष्ट इति । गतो विनियोगः ।

तत्र प्रथमा—

मनीषिणः प्रभरध्वं मनीषां यथा यथा मृतयः सन्ति नृणाम् ।

इन्द्रं सत्यैरेरं यामाकृतेभिः सहिवीरो गिर्वणस्युर्विदानः ॥ १ ॥

मनीषिणः । प्र । भरध्वम् । मनीषाम् । यथाऽयथा । मृतयः ।

सन्ति । नृणाम् । इन्द्रम् । सत्यैः । आ । ईरयाम् । कृतेभिः ।

सः । हि । वीरः । गिर्वणस्युः । विदानः ॥ १ ॥

हे मनीषिणः स्तोतारः मनीषां मनसैर्दृशित्रीं स्तुतिमिन्द्राय प्रभरध्वं कुरुत नृणां कर्म-  
नेतृणां युष्माकं यथा यथा मृतयः सन्ति भवन्ति तथा बुध्पनुसारेण स्तुतिं कुरुध्वं । वयं च कृ-  
तेभिः कृतैः सत्यैः यथार्थभूतैः स्तोत्रैः इन्द्रमेरयाम यज्ञं प्रत्यागमयाम ईरयती पयन्तस्मलोट् ।  
हि यतो विदानः जानानः समर्थः स इन्द्रः गिर्वणस्युः गीर्भिः वनन्ति तं भजन्ते इति गिर्वणसः



स्तोतारः वनतेरसुनिरूपं उपपदस्यदीर्घाभावश्छान्दसः तदन्तात्पञ्चपाच्छन्दसीत्युपत्ययः  
स्तोतृन् कामयमानः खटु अतस्तमभिष्टुत ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

ऋतस्य हि सदैसो धीतिरद्यौत्संगाष्ट्योष्टपभोगोभिरानट् ।  
उदतिष्ठत्तविपेणार्वेणमहान्तिचित्संविन्धाचारजांसि ॥ २ ॥  
ऋतस्य । हि । सदैसः । धीतिः । अद्यौत् । सम् । गाष्ट्यः ।  
ष्टपभः । गोभिः । आनट् । उत् । अतिष्ठत् । तविपेण ।  
रवेण । महान्ति । चित् । सम् । विन्धाच् । रजांसि ॥ २ ॥

ऋतस्पोदकस्य सदैसः स्थानस्यान्तरिक्षस्य धीतिर्धारकः सइन्द्रः अद्यौत् घोतते प्रका-  
शते । हि प्रसिद्धौ द्युतदोतौ लुङि द्युज्जोलुङीतिपरस्मैपदं चेतुक्छान्दसः हलन्तलक्षणावृद्धिरपि ।  
यद्वा अद्यौत् तादृशइन्द्रः यत्तमभिगच्छति द्युभिगमने आदादिकः लङ् उतोवृद्धितुं किहली-  
तिवृद्धिः । गाष्ट्यः सकृत्प्रसूताधेनुर्गृष्टिः तस्यापत्यंवृषभः गोभिः समानद् संव्यामोति तथा एवोपि  
सर्वं स्वमहिम्ना व्यामोति तथा तविपेण महन्नाभैतत् महता रवेण शब्देन उदतिष्ठत् उच्छ्रितउ-  
न्नतोभवत् । अतएव महान्तिचित् महान्त्यपि रजांस्युदकानि भुवनानिवा संविन्धाच संव्यामो-  
ति ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

इन्द्रः किल श्रुत्या अस्म्यवेदसहिजिष्णुः पथिष्कत्सूर्याय ।  
आन्मेनां कृण्वन्नच्युतो भुवद्गोः पतिर्दिवः स नृजा अप्रतीतः ॥ ३ ॥  
इन्द्रः । किल । श्रुत्यै । अस्म्य । वेद् । सः । हि । जिष्णुः ।  
पथिष्कत् । सूर्याय । आत् । भेनाम् । कृण्वन् । अच्युतः ।  
भुवत् । गोः । पतिः । दिवः । स नृजाः । अप्रतिष्ठतः ॥ ३ ॥

अस्यास्मदीयस्यस्तोत्रस्य श्रुत्यै श्रवणाय इन्द्रः किल इन्द्रएव वेद जानाति सहि सएव  
जिष्णुः शत्रूणां जयशालः सूर्याय पथिष्कत् मार्गकर्ताभवति । किञ्च अच्युतः शत्रुभिरगन्तव्यः

वृषणश्चरस्य मेनामात्मानंरुणवन् कुर्वन्निन्द्रः आत् आगच्छति अस्मदीयंयतं । मेनाभवोवृषण-  
श्चरस्यसुकृतोर्हतिर्मन्वान्तरं । असगतिदीप्त्यारत्नेषु भौवादिकः दिवोद्युलोकस्यच पतिः भुवदभूत्  
भवतेर्लेट् वाक्यभेदादनिघातः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

इन्द्रोमह्नामहतोअर्णवस्यव्रतामिनाद्विरोभिर्गृणानः ॥  
पुरुणिचित्त्रिततानारजांसिदाधारयोधरुणसत्यताता ॥ ४ ॥

इन्द्रः । मह्ना । महतः । अर्णवस्य । व्रता । मिनात् ।  
अद्विः । विः । गृणानः । पुरुणि । चित् । नि । ततान् ।  
रजांसि । दाधार । यः । धरुणम् । सत्यताता ॥ ४ ॥

इन्द्रः अद्विरोभिर्गृणानः स्तूयमानः सन् महतोर्णवस्य अर्णसः सलोपश्चेतिवप्र-  
त्ययः उदकवतोमेघस्य व्रता व्रतानि कर्माणि मह्ना स्वमहिम्नैव मिनात् अहिंसीत् । मीडर्हि-  
सायां छडि मीनातेर्निगमइतिह्रस्वः ततः पुरुणिचित् बहुव्येव रणांस्युदकानि निततान मी-  
चीनाभ्यकरोत् यइन्द्रः सत्यताता सत्यैः देवैः तते यद्वा सत्यशब्दादपि स्वार्थिकस्ताविसूत्रस्य-  
यः सत्ये द्युलुके धरुणं धारकं बलं दाधारधारयत् ॥ ४ ॥

अथ पंचमी—

इन्द्रोदिवःप्रतिमानंपृथिव्याविश्वविदुसर्वनाहन्तिशुष्णाम् ।  
महीचिद्यामातनोःसूर्येणचास्कम्भचित्कम्भनेनस्कभीयान् ॥ ५ ॥ १० ॥

इन्द्रः । दिवः । प्रतिमानम् । पृथिव्याः । विश्वा । वेद् । सर्वना ।  
हन्ति । शुष्णम् । महीम् । चित् । द्याम् । आ । अतनोत् । सूर्येण ।  
चास्कम्भं । चित् । स्कम्भनेन । स्कभीयान् ॥ ५ ॥ १० ॥

दिवोद्युलोकस्य पृथिव्याश्च प्रतिमानं महत्त्वेन प्रतिनिधिरिन्द्रोविश्वा सर्वाणि सर्वना  
सर्वानि वेद सोमपानार्थं जानाति शुष्णं सर्वस्यशोषकं एतज्जामानमसुरं हन्ति वाक्यभेदा-  
दनिघातः अपिच महीचित् महतीमपि यां सूर्येण आवनोत् सर्वत्रप्रकाशयकामकरोत् । स्क-

भीयान् स्क्वभितृणांमध्ये श्रेष्ठः सस्कंभनेनचित् निरोधनसाधनेन सामर्थ्येनैव चास्कंभ धु-  
लोकमवरुद्धमकरोत् स्क्वभिः सीत्रोधातुः लिटि तुजादीनामितिदीर्घः चित्कंभनेनेत्यत्र संहितायां  
सलोऽनः उत्पूर्वस्यस्तंभेः उदःस्थास्त्वभोरितिसलोपउकः चित्पूर्वस्यस्तंभेरपिभवति छन्दोविप-  
यत्वात् ॥ ५ ॥

॥ इत्यष्टमस्य पष्ठे दशमोवर्गः ॥ १० ॥

अथ पष्ठी-

वज्रेणहि वृत्रहा वृत्रमस्तु देवस्य शूशुवानस्य मायाः ।  
विधृष्णो अत्र धृपता जघन्यार्था भवो मघवन् बाह्वो जाः ॥ ६ ॥  
वज्रेण । हि । वृत्रहा । वृत्रम् । अस्तः । अदेवस्य । शूशुवानस्य ।  
मायाः । वि । धृष्णो इति । अत्र । धृपता । जघन्य ।  
अर्थ । अभवः । मघवन् । बाहुर्बाह्वो जाः ॥ ६ ॥

हे इन्द्र वृत्रहा वृत्रस्यहन्ता वज्रेण वृत्रमस्तः अस्तृणाः अवधीः । स्तृणातेर्लङि बहु-  
ल्लन्दसीति विकरणस्यलुक् सिपिगुणः हियोगादनिघातः । अनन्तरं हे धृष्णो धर्षणशील त्वं  
अदेवस्य अद्योतमानस्य शूशुवानस्य स्वबलेनवर्धमानस्य तस्यमायाः धृपता समर्थेनवज्रेण  
अत्रास्मिन् कालएव विजयं विनाशितवानसि । हन्तेर्लङि थलिभ्रम्यात्ताच्चेति कृत्यं अथ हे  
मघवन् धनवन्निन्द्र बाह्वो जाः भुजबलवानभवः ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी-

सचन्त यदुपसः सूर्येण चित्रामस्य केतवो रामा विन्दन् ।  
आयन्नक्षत्रं ददृशे दिवो न पुनर्यतो न किं दधानुवेद ॥ ७ ॥  
सचन्त । यत् । उपसः । सूर्येण । चित्राम् अस्य । केतवः ।  
राम् । अविन्दन् । आ । यत् । नक्षत्रम् । ददृशे । दिवः ।  
न । पुनः । यतः । नकिं । अद्धा । नु । वेद ॥ ७ ॥

यद्यदा उपसतः उपःकाताः सूर्येण सूर्यात्मकेनेन्द्रेण सचन्त संगच्छन्ते । सचसमदाये  
 भौवादिकः । तदानीमस्य स्वभूवाः केतवः सर्वस्य प्रज्ञापकारभयः चित्रां नानावर्णां रां रापं  
 श्रियं अविन्दन् अलभन्त । पुनरुदयानन्तरं यद्यदा दिवोनक्षत्रं नदृशे नदृश्यते दृशेःकर्मणि  
 लिट् यद्योगादनिघामः तदानीं यतः शत्रुतस्य शसि शत्रुनुमोनद्यजादीदतिविभनेरुदात्तत्वं ।  
 सर्वव्यगच्छतोस्परम्भीन् नकिर्नरुश्चिद् नु वेद ज्ञानाति । एतत् अद्धा सत्यमेव ॥ ७ ॥

अथाष्टमी-

दूरं किल प्रथमा जग्मुः आसां मिन्द्रस्य याः प्रसवे ससुरापः ।  
 कस्त्विदं प्रकं बुध आसां मापो मध्यं कं वोनूनमन्तः ॥ ८ ॥

दूरम् । किल । प्रथमाः । जग्मुः । आसाम् । मिन्द्रस्य । याः ।  
 प्रसवे । ससुः । आपः । कं । स्वित् । अपम् । कं । बुधः ।  
 आसाम् । आपः । मध्यम् । कं । वः । नूनम् । अन्तः ॥ ८ ॥

आसामपामध्ये प्रथमाः प्रथमगमिन् यस्ता आपः दूरं किल जग्मुः दूरमेवागताः या आपः  
 इन्द्रस्य प्रसवे प्रेरणे । प्रेरणे जवसवौ चेति वक्तव्यमिति अपवादेच् थाथयजूकाजविष-  
 काणामिति उत्तरपदान्नादात्तत्वं । तस्यास्तायां ससुः सरन्ति गच्छन्ति स्तु । अथ प्रत्यक्षकृतः  
 हे आपः आसां युष्माकमग्रं कस्त्विदं कुत्र वर्तते बुधो मूलं च क । तथा बोधुष्माकं मध्यं च क नू-  
 नमिदानीमस्माकमन्तो वसानं च क सर्वगतत्वादिनिर्तामयानगमना आसन्नित्यर्थः । क किंशब्दात्  
 सप्तम्यर्थे किमोदित्यवप्रत्ययः क्तातीविकादेशः तित्त्वरितः अंतः अमेर्गत्यर्थस्य असिहृसी-  
 त्पादिनातनप्रत्ययः ॥ ८ ॥

अथ नवमी-

सृजः सिन्धूराहिना जग्रसानां आदिदेताः प्रवि विज्जे जवेन ।  
 मुमुक्षमाणा उत यामुमुक्षे देतानरमन्ते नितित्ताः ॥ ९ ॥

सृजः । सिन्धून् । अहिना । जग्रसानान् । आत् । इत् । एताः । प्र ।  
 विविज्जे । जवेन । मुमुक्षमाणाः । उत । याः । मुमुक्षे । अर्थः ।  
 इत् । एताः । न । रमन्ते । नितित्ताः ॥ ९ ॥

हे इन्द्र अहिना अहन्तव्येन वृत्रेण मेघेनवा जग्रसानान् ग्रसदने अनुदात्तेत् छन्दसि  
लिटःकानच् ग्रस्ताः सिन्धून् स्यन्दमाना अपः सृजः असृजः निग्गमयः । आदित् इदवधारणे  
अनन्तरमेव एता आपः जवेन वेगेन प्रविविजे सर्वत्रात्यन्तंचलित्वावभूवुः । ओमिजीभयचलन  
योः उदात्तेत् लिटिद्वयोरेइतिद्वयोरेआदेशः । उतापिच मुमुक्षमाणाः इन्द्रेणामोचयितुमिष्य  
माणाया आपः मुमुत्रे इन्द्रेणमोचिता अभूवन् । मुचेः कर्मणि लिट् अघेत् अनन्तरमेव नितिकाः  
नितरां शुद्धा आपः नरमन्ते एकत्रनक्रोडन्ते किन्तु सर्वत्रगमनशीला इत्यर्थः ॥ ९ ॥

अथ दशमी—

स॒ध्री॒चीः॒सिन्धु॑मु॒शती॑रि॒वायन्त॑सु॒नाज्ज॑र॒आरि॑तः पू॒र्भिदा॑साम् ।  
अस्त॑माते॒पाथि॑वा॒वसू॑न्यस्मेज॑ग्मुःसू॒नृता॑ इन्द्र॒पूर्वीः ॥ १० ॥ ११ ॥

स॒ध्री॒चीः । सिन्धु॑म् । उ॒शतीः इ॒व । आ॒यन् । सु॒नात् । जारः ।  
आ॒रि॒तः । पू॒ः इ॒भित् । आ॒साम् । अस्त॑म् । आ । ते । पाथि॑वा ।  
वसू॑नि । अ॒स्मे इति॑ । ज॒ग्मुः । सू॒नृताः । इन्द्र॑ । पूर्वीः ॥ १० ॥ ११ ॥

सध्रीचीः सहस्यसध्निरितिसध्यादेशः अंचतेश्चोपसंख्यानमिति ङीप् अलोपदीर्घा वाछन्द  
सीतिपूर्वसयणदीर्घः सहांचनाः सहगमना आपः सिंधुं समुद्रं भर्तारमायन् आगच्छन् । तत्रह  
ष्टान्तः उशतीरिव यथा कामयमानाः स्त्रियः स्वपतिमभिगच्छन्ति तद्वत् जारः शत्रूणां जारयि  
ता पूर्भिदिन्द्रः सनाच्चिरादेव आसामपां आरितः प्रेरकत्वेन स्वामीभवति । हे इन्द्र अस्मे अ  
स्माकं स्वभूतानि पार्थिवा पार्थिवानि वसूनि धनवत्पीणयिनृणि हवींषि पूर्वीः बन्धः सूनृतावा  
चः स्तुतिलक्षणाश्च ते त्वदीयमस्तं गृहमाजग्मुः आगच्छन्तु । यद्वा अस्मदीयाः स्तुतयः तेष्टुर्हं  
गच्छन्तु अस्माकं गृहं त्वदीयानि पार्थिवा पार्थिवानि धनान्यभिगच्छन्तु गमेच्छन्दसि सा  
र्वकालिकोलिट् ॥ १० ॥

॥ इत्यष्टमस्य चतुर्थे एकादशोवर्गः ॥ ११ ॥

इन्द्रपिवेति दशर्चं त्रयोदशं सूक्तं त्रैष्टुभमैन्द्रं नभः प्रभेदनोनामविरूपगोत्रकपिः तथाचा  
नुक्रम्यते—इन्द्रपिवनभःप्रभेदनइति । गतोविनियोमः ।

तत्र प्रथमा—

इन्द्रपिव॑प्रति॒कामं॑ सु॒तस्य॑ प्रा॒तः सा॒वस्त॒वहि॑ पूर्व॒पीतिः॑ ।

ह॒र्षस्व॒हन्त॑वेश॒शत्रू॑नु॒कथे॑भिः॒वीर्या॑ऽप्र॒वाम ॥ १ ॥

इन्द्रे । पिव । प्रति॒ष्कामम् । सु॒तस्य । प्रा॒तः सा॒वः । तव । हि ।

पूर्व॒पीतिः । ह॒र्षस्व । हन्त॑वे । शूर । शत्रून् । उ॒कथेभिः ।

ते । वी॒र्या । प्र । प्र॒वाम ॥ १ ॥

हेन्द्र त्वं प्रतिकामं येयेकामाः तांस्तान्प्रति अव्ययीभावसमाप्तः तस्यस्वरः यथेच्छं  
सुतस्याभिपुत्रस्य योभागः तुर्यं दातव्यः तंपिव आमन्त्रितस्याविद्यमानत्वेन पादादित्वादिनिघातः  
प्रातःसावः प्रातःसवनेभिपुत्रमाणाः सोमः तवहि तृतीयाथैपत्नी त्वयैव पूर्वपीतिः प्रथमतएवपा-  
तव्यः यद्वा प्रातःसावः सप्तम्याः सुः प्रातःसवने तथैव प्रथमपानं खलु ऐन्द्रवायवमहेहि  
आदितएवेन्द्रः पिवति तत्पुरुषे दासीभारादित्वात् पूर्वपदान्तादात्तत्वं यद्वा बहुव्रीहिः ततः हे  
शूर समर्थं त्वंशत्रून् हन्तवे हन्तुं हर्षस्व हृष्टोभव अथवेत्स्वदीयानि वीर्यां बृषहननादिलक्षणानि  
वीर्याणि उकथेभिः शस्त्रैः प्रवाम प्रकर्षेण वदाम ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

यस्ते॒रथो॑मन॒सो ज॒वीयान्॑ नेन्द्र॒तेन॑ सोम॒पेया॑यवाहि ।

तू॒यमा॑ते॒हर॑यः प्र॒द्वन्तु॑ येभिः॒र्यासि॑र्य॒भिर्मन्द॑मानः ॥ २ ॥

यः । ते । रथः । मन॒सः । ज॒वीयान् । आ । इन्द्र । तेन । सोम॒पेया॑य ।

याहि । तू॒यम् । आ । ते । हर॑यः । प्र । द्र॒वन्तु । येभिः । यासि ।

र्य॒भिः । मन्द॑मानः ॥ २ ॥

हेन्द्र मनसोपि जवीयान् अतिशयेन गन्ता त्वदीयोपोरथोस्ति तेन रथेन सोमपेयाय अ-  
स्मदीयं सोमं प्राप्तुं आयाहि आगच्छ । पा पाने भावे अचोपद ईधतीतीत्वं आर्धघातुकलश-  
णोगुणः रुद्रुत्तरपदमकृतिस्वरत्वं तथा वे त्वदीया हरयः रथे संयुक्ताः अन्वाः तूयं क्षिप्रमाभि-  
मुख्येन प्रद्वन्तु प्रगच्छन्तु वृषभिः सेकृभिः येभिः यैः अन्वैः मन्दसानः मोदमानः सन् यासि

गच्छति हरीन्द्रस्येति वचनादिन्द्रस्य द्वावेवाश्वविति नचोदनीयं । आत्वासहस्रमाशतमित्यादिनिगमोन्तरदर्शनात् ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

हरित्वतावर्चमासूर्यस्यश्रेष्ठैरूपैस्तन्वस्पर्शयस्व ।

अस्माभिरिन्द्रसखिभिर्हुवानःसंधीचीनोमादयस्वानिपद्य ॥ ३ ॥

हरित्वता । वर्चसा । सूर्यस्य । श्रेष्ठैः । रूपैः । तन्वम् ।

स्पर्शयस्व । अस्माभिः । इन्द्र । सखिभिः । हुवानः ।

संधीचीनः । मादयस्व । निपद्य ॥ ३ ॥

हेइन्द्र हरित्वता हरिच्छब्दान्मतुपोऽयमिति बत्वं हरिद्वर्णयुक्तेन सूर्यस्य वर्चसा तेजसा सहशैः श्रेष्ठैः प्रशस्यतमैरात्मीयरूपैः तन्वमात्मीयं शरीरं मदीयंवा यद्वा तापतेइति तनूर्यज्ञः तं स्पर्शयस्व तेजोयुक्तं कुरु । किंच संधीचीनः विभाषाचिरदिक्स्त्रियामिति त्वप्रत्ययः मरुद्भिः सहावनस्त्वं सखिभिः सखिभूतेरस्माभिर्हुवानः आहूयमानःसन् निपद्य यज्ञे निपण्णोभूत्वा मादयस्व सोमपानेन दृष्टोभव ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

यस्यत्यत्तमहिमानंमदेप्स्विमेमहरीरोदसीनाविविक्ताम् ।

तदोकआहरिभिरिन्द्रयुक्तैःप्रियेभिर्षाहिप्रियमन्नमच्छ ॥ ४ ॥

यस्य । त्यत् । ते । महिमानम् । मदेप् । इमे इति । मही इति ।

रोदसी इति । न । अविविक्ताम् । तत् । ओकः । आ । हरिभिः ।

इन्द्र । युक्तैः । प्रियेभिः । षाहि । प्रियम् । अन्नम् । अच्छ ॥ ४ ॥

हेइन्द्र इमे महो महती रोदसी द्यावापृथिव्यौ यस्य तेतव सोमपानेन जनितेषु मदेप् संभूतं त्यत् तं महिमानं नाविविक्तां नपृथक्कुस्त्वः किन्तु तस्य महिष्येव तिष्ठतः विचिरं पृथग्भावे जौहेत्यादिकः लङि संज्ञापूर्वकोविधिरनित्यइत्यभ्यासस्य गुणाभावः यद्योगादिनिघातः । प्रियेभिः प्रियतमैः रथेयुक्तेर्हरिभिः अश्वैः प्रियं प्रीणनकरं अन्नं सोमलक्षणमच्छाभिलक्ष्य तदोकः अस्मदीयं यज्ञसदनमायाहि आगच्छ ॥ ४ ॥

अथ पंचमी—

यस्य शश्वत्पिवाँ इन्द्र शत्रून् नानु कृत्यारण्याञ्चकर्थ ।

सते पुरं धित विपीमि यति सते मदाय सुत इन्द्र सोमः ॥ ५ ॥ १२ ॥

यस्य । शश्वत् । पृषिवान् । इन्द्र । शत्रून् । अननुकृत्या ।

रण्यां । चकर्थ । स । ते । पुरं मृधिम । तविपीम् । इयति ।

स । ते । मदाय । सुतः । इन्द्र । सोमः ॥ ५ ॥ १२ ॥

हे इन्द्र पृषिवान् पातेः कसौ वस्वेकाजादिति इडागमः सोमं पीतवांस्त्वं अनानुकृत्या अनुकरणरहितेन सकृत्प्रहारेण शत्रुहननसमर्थेन रण्या संयुगीनेनायुधेन रणशब्दात्साध्वर्थे प्राग्घृतीषोपत् यस्य यजमानस्य शत्रून् शश्वद्बहुवारं चकर्थ हतवानसि कृज्जृहिंसायां लटि-  
धत्ति मघोगादनिघाते लिट्स्वरः सयष्टा भेत्तदर्थं तविपीं महतीं पुरं धि यहीं स्तुतिं इयति धेर-  
यति । ऋग्वै जौहोत्यादिकः अविषिष्योस्तिष्ययासस्त्वेवं अग्न्यासस्यासवणं इतीपद् हे इन्द्र  
सुतोभिपुनः सतोमः ते मदाय समर्थो भवति यद्वा सयष्टा सुतः सोमः सुन्यत्ययः अभिपु-  
तं सोमं त्वग्मदाय प्रेरयति ॥ ५ ॥

॥ इत्यष्टमस्य पष्ठे द्वादशोवर्गः ॥ १२ ॥

अथ षष्ठी—

हृदंते पात्रं सनवित्तिभिन्द्र पिवा सोममेना शतक्रतो ।

पूर्ण आहावोमदिरस्य मध्वोयं विश्व इदं भिह्यन्ति देवाः ॥ ६ ॥

इदम् । ते । पात्रम् । सनं वित्तम् । इन्द्र । पिवा । सोमम् । एना ।

शतक्रतो इति शतक्रतो । पूर्णः । आहावः । मदिरस्य ।

मध्वः । यम् । विश्वे । इत् । अभिह्यन्ति । देवाः ॥ ६ ॥

हे इन्द्र तेत्तदर्थं पात्रं चमसादिकं सनवित्तिं अस्माभिश्चिरादेव लब्धं विदूलाभे कर्मणि  
निष्ठा हे शतक्रतो बहुकर्मजिन्द्र एना एनेन पात्रेण सोमं पिब यतः मदिरस्य मदकरस्य मध्वः  
मधुनः सोमस्य आहावः पानस्थानीयपात्रविशेषः पूर्णः पूरितोऽत्र ह्ये स्पर्धायां निपानमा-



हावइति निपातितः स्तुतिभिराहूयमानादेवाः अत्र सोमं पिबन्तीति थाथादिस्वरः यमिव य-  
माहावमेव विश्वे सर्वे देवाः अभिहर्यन्ति अभिकामयन्ते हर्यगतिकान्त्योः भौवादिकः यद्यो-  
गात्तिङोनिघाताभावे तिङिचोदात्तवतीति गतेर्निघातः ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी—

विहित्वामिन्द्रपुरुधाजनांसोहितप्रयसोवृषभृह्वयन्ते ।  
अस्माकंतेमधुमत्तमानीमाभुवन्त्सवनातेपुंहर्य ॥ ७ ॥

वि । हि । त्वाम् । इन्द्र । पुरुधा । जनांसः । हितप्रयसः ।  
वृषभृ । ह्वयन्ते । अस्माकम् । ते । मधुमत्तमानि ।  
इमा । भुवन् । सवना । तेषु । हर्य ॥ ७ ॥

हेइन्द्र वृषभ कामानां वर्षक हितप्रयसः प्रयइत्यन्ननाम प्रीणनकारित्वात् संभृतहवि-  
ष्काः जनासोजनाः पुरुधा बहुधा हिरवधारणे त्वामेव विह्वयन्ते विविधमाह्वयन्ति हेअ् स्प-  
र्धायां नितमुपविश्योह्वइत्यात्मनेपदं अस्माकं स्वभूतानि इमा इमानि सवना सवनानि ते त्व-  
दर्थं मधुमत्तमानि अतिशयेन सोमवन्ति भुवन् अभुवन् तस्मात् त्वं तेषु सवनेषु हर्य सोमा-  
न् कामयस्व ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

प्रतइन्द्रपूर्व्याणिप्रनूनवीर्यावोचंप्रथमाकृतानि ।  
सतीनमंन्युरश्रथायोअद्रिसुवेदनामंरुणोब्रह्मणोगाम् ॥ ८ ॥  
प्र । ते । इन्द्र । पूर्व्याणि । प्र । नूनम् । वीर्या । वोचम् ।  
प्रथमा । कृतानि । सतीनमंन्युः । अश्रथयः । अद्रिम् ।  
सुश्वेदनाम् । अरुणोः । ब्रह्मणे । गाम् ॥ ८ ॥

हेइन्द्र ते त्वदीयानि प्रथमा आदितः कृतानि पूर्व्याणि पुरातनानिच वीर्या वीर्याणि  
नूनमिदानीं प्रवोचं प्रकर्षेण वदामि एकः प्रशब्दः पूरणः । वोचं लुङि ब्रुवोवचिः चैरङ् कानि

तानि सतीनमन्युः सतीनमित्युदकनाम उदकाभिवर्षणमुद्विषुकः तं धर्दि मेघं अश्रथपः  
यज्जेणाहिंसीः ब्रह्मणे बृहस्पतये गां पणिभिरपहतां सुवेदनां सुधु ज्ञापनीयां अरुणोरक-  
रोस्तिमादीनि ॥ ८ ॥

अथ नवमी-

निपुसीदगणपतेगुणेषुत्वामाहुर्विप्रतमंकवीनाम् ।  
नक्तृतेत्वत्क्रियतेकिंचनारेमहामर्कमघवश्चित्रमर्च ॥ ९ ॥

नि । सु । सीद । गुणपते । गुणेषु । त्वाम् । आहुः । विप्रतमम् ।  
कवीनाम् । न । ऋते । त्वत् । क्रियते । किम् । चन । आरे ।  
महाम् । अर्कम् । मघवन् । चित्रम् । अर्च ॥ ९ ॥

हेगणपते त्वं गुणेषु स्तोत्रगुणेषु सुसुष्ठु निपीद स्तुतिश्रवणार्थं निपण्णोभव यतः कवीनां  
क्रान्तप्रज्ञानां मध्ये त्वा त्वा विप्रतमं अतिशयेन मेधाविनमित्याहुः किंच त्वदेव अन्यारादित-  
रतेति पंचमी त्वां वर्जयित्वा किंचनकर्म आरे दूरे सर्वापेवा नक्रियते तस्मान्निपीद ततः  
हेमघवन् धनवन्निन्द महान् महान्तं अर्कमर्चनीयं अस्मदीयं विवृतं च दशादिलक्षणं स्तोमं चित्रं  
नानारूपं कृत्वा अर्चं पूजय विधेहि । अर्चपूजायां भौवादिकः ॥ ९ ॥

अथ दशमी-

अभिख्यानांमघवन्नाधमानान्सखेवोधिर्वसुपतेसखीनाम् ।  
रणंरुधिरणरुतसत्यशृष्माणंतेचिदभंजारायेअस्मान् ॥ १० ॥ ११ ॥

अभिख्या । नः । मघवन् । नाधमानान् । सखे । वोधि ।  
वसुपते । सखीनाम् । रणम् । रुधि । रणरुत । सत्यशृष्णम् ।  
अभंक्ते । चित् । आ । भज । राये । अस्मान् ॥ १० ॥ ११ ॥

हेमघवन् धनवन्निन्द नाधमानान् नाथानाधृष्याज्योपतावैश्वर्याशीः भौवादिकः अनुदा-  
सेद्र याचमानान् नोस्मान् अभिख्या अभिख्यापनेन तेजसा युक्तान् कुरु प्रसिद्धान्वाकुरु हे-  
सखे धनदानेन हेवसुपते वसुनां स्वामिन् त्वं सखीनां स्वोदत्वेन सतिभूतानामस्माकं स्वभू-

तानि स्तोत्राणि बोधि बुद्धस्व बुधअवगमने भौवादिकः लोदिछान्दसः शणोलुक् छन्दस्युभ-  
यथेति हेरार्धधातुकत्वेनाडित्वात् अडितश्चेति हेर्धिभावः अतएव गुणः सार्वधातुकत्वेन डि-  
त्वादान्तोदात्तत्वं वर्णलोपश्छान्दसः हे रणरुत् शत्रुभिः सह युद्धकर्तः अतएव हेसत्यशुष्म य-  
थार्थबलोपेत त्वं रणं रुधि कुरु शत्रून् जहि । करोतेर्लोदि श्रुशृणुरुवृष्यश्छन्दसीति हेर्धिः ।  
किंच अभक्तेचिद् असंभजनीये स्थानेपि अस्मान् राये धनाय आभज भागिनः कुरु ब्रह्मो-  
तस्तिष्ठइति संहितायां दीर्घः ॥ १० ॥

॥ इत्यष्टमस्य षष्ठे त्रयोदशोवर्गः ॥ १३ ॥

॥ इति दशमे मंडले नवमोनुवकः ॥ ९ ॥

दशमेनुवाके षोडशसूक्तानि तत्र तमस्येति दशर्चं प्रथमं सूक्तं ऐन्द्रं शतमभेदनोनाम वै-  
रूपक्रपिः अन्यथा त्रिष्टुप् शिष्टाजगत्यः । तथाचानुक्रान्तं—तमस्यशतमभेदनस्तिष्ठुचन्तमिति ।  
दशरात्रस्याष्टमेहनि मरुत्वतीयएतत्सूक्तं । सूत्रित्वं—तमस्यद्यावापृथिवीमहोन्द्रोनृवदितिमरु-  
त्वतीयमिति ।

तत्र प्रथमा—

तमस्यद्यावापृथिवीसचेतसाविश्वेभिर्देवैरनुशुष्ममावताम् ।  
यदैत्कृण्वानोमहिमानमिन्द्रियंपीत्वीसोमस्यक्रतुर्माँ अवर्धत ॥ १॥

तम् । अस्य । द्यावापृथिवी इति । सहचेतसा । विश्वेभिः । देवैः ।  
अनु । शुष्मम् । आवताम् । यत् । ऐत् । कृण्वानः । महिमानम् ।  
इन्द्रियम् । पीत्वी । सोमस्य । क्रतुर्मान् । अवर्धत ॥ १ ॥

सचेतसा सहचेतयंत्यौद्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यौ विश्वेभिः सर्वैर्देवैः सह अन्वादेशे  
अशादेशोनुदात्तः एतस्येन्द्रस्य तंशुष्मं शत्रूणां शोषकं बलमन्वावतां रक्षतां तस्य बलं पूर्वमस्मा-  
न् रक्षतु पश्चादेते अपिरक्षतामितिभावः अवतेर्लुङ् । कृण्वानः वृत्रवधादिकं कुर्वाणः समहिमानं  
इन्द्रियं इन्द्रस्यात्मनः पर्याप्तं वीर्यं यद्यदा ऐत् प्राप्नोत् । इण्गणतौ आदादिकः आडजादी-  
नामित्याडागमः तदा क्रतुमान् कर्मवान् सः सोमस्य पीत्वी सोमं पीत्वा अवर्धत । क्रियामह-

यं कर्तव्यमिति कर्मणः संपदानसंज्ञा चतुर्थ्यर्थे बहुलमिति षष्ठी षीत्वी स्नात्वाद्यथेति नि-  
पातितः ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

तमस्पृविष्णुर्महिमान्मोजंसांशुदधन्वान्मधुनोविरपशते ।  
देवेभिरिन्द्रोमघवांसयावभिर्दृत्रंजघन्वाँअभवद्वरेण्यः ॥ २ ॥

तम् । अस्य । विष्णुः । महिमानम् । ओजंसा । अंशुम् । दधन्वान् ।  
मधुनः । वि । स्पृशते । देवेभिः । इन्द्रः । मघवाँ । सयावभिः ।  
दृत्रम् । जघन्वान् । अभवत् । वरेण्यः ॥ २ ॥

विष्णुरेतन्नामकः व्यासोयज्ञोवा मधुनः मदकरस्य सोमस्य अंशुं स्नातावहं दधन्वान्  
मेरयन् धवेर्गैत्यर्थस्य कसौ इदन्तानुमागमेकते वलिलोपः ओजसा स्ववीर्येण संजातमस्ये-  
न्द्रस्य स महिमानं विरपशते विविधं शब्दयति स्तोति मघवा धनवान् सयावभिः पातेः आ-  
सोमनिक्षिति कनिष् सहगन्तुभिः देवेभिः देवेर्मरुद्भिश्च दृत्रं जघन्वान् हववान् इन्द्रः वरेण्यः  
सर्वैर्वरेणीयः संप्रजनीयोभवत् ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

वृत्रेणयदाहिनाबिभ्रदायुधासमस्थिथायुधपेशंसमाविदे ।  
विश्वेतेअत्रंमरुतःसहृत्मनावर्धन्नुग्रमहिमानंमिन्द्रियम् ॥ ३ ॥

वृत्रेण । यत् । अहिना । बिभ्रत् । आयुधा । समः अस्थिथाः ।  
युधये । शंसम् । आऽविदे । विश्वे । ते । अत्रं । मरुतः । सह ।  
त्मना । अवर्धन् । उग्र । महिमानम् । इन्द्रियम् ॥ ३ ॥

युधमे युदाय आयुधा आयुधानि वज्रादीनि विभ्रत् धारयन्मिन्द्रः त्वं मघदा अहि-  
ना अहन्त्येन वृत्रेण समस्थिथाः सहास्थाः तिष्ठतेर्दृडं समवप्रविश्यः स्थइत्यात्मनेपदं स्था-  
प्चोरिञ्चेति सिचः कित्वं इकारश्चान्तादेशः ह्रस्वादंगादिति सिचोलोपः यद्योगादनिघावः ति-  
डिचोदाच्चवतीति गतोर्निघातः यदाआविदे कृत्यार्थे केन्यत्पयः । तव वृत्रवधादिकं वीर्यमज्ञात-

पितुं शंसमशंसं शस्त्रैरहं स्तौमि शंसुस्तुतोऽहं वाक्यभेदादनिघातः किंच हेउग्र उदूर्णचल अ-  
त्रास्मिन्कालेऽव तेवदीपं महिमानमिन्द्रियं वीर्यं विश्वेसर्वे मरुतः त्वना आत्मना सहैव अव-  
र्धन् वर्णलोपश्छान्दसः अवर्धयन् मरुतोहीन्द्रस्य वीर्यं भवति ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

जज्ञान एव व्यवाधत स्पृधः प्रापं पश्यहीरो अभिपौंस्यंरणम् ।

अवृश्चदद्रिमवसस्यदः सृजदस्तंभ्रात्ताकंस्वपस्ययापृथुम् ॥ ४ ॥

जज्ञानः । एव । वि । अवाधत । स्पृधः । प्र । अपश्यत् । वीरः ।

अभि । पौंस्यम् । रणम् । अवृश्चत् । अद्रिम् । अव । सस्यदः ।

सृजत् । अस्तंभ्रात् । नाकम् । सुः अपस्यया । पृथुम् ॥ ४ ॥

सइन्द्रः जज्ञानएव जनी प्रादुर्भावेछान्दसस्य लिटः कानच् जायमानएव स्पृधः शत्रून्  
व्यवाधत अत्यर्थमपीडयत स्पृधः स्पर्धसंघर्षे किप् अपस्पृधेथामिति निपातनेन एकत्रसंपसार  
णदर्शनात् अत्रापि भवति अतएव वीरः समर्थः सः रणं संग्राममभिलक्ष्य पौंस्यमात्मीयं बलं  
प्रापश्यत् अस्यैतद्वलमिति प्रकर्षेण पश्यति जानाति । किंच अद्रिं मेघं अवृश्चतवर्षणार्थं  
च्छिनत् अनन्तरं सस्यदः स्यन्दूमस्रवणे किप् शसिनलोपः सहस्यन्दमाना अपः अवसृजत्  
अवाङ्मुखमसृजत् निरगमयत् तथा सः पृथुं महान्तं नाकं द्युलोकं स्वपस्यया सुपआत्मनः क्यच्  
अप्रत्ययादिति स्त्रियामप्रत्ययः शोभनकर्मेच्छया अस्तंभ्रात् निरुद्धमकरोत् स्तंभिः सौ  
ब्रीधातुः ॥ ४ ॥

अथ पंचमी—

आदिन्द्रः सत्रात विपीरपत्यत वरींयोद्यावापृथिवी अवाधत ।

अवाभरद्दृषितोवज्रमायसंशेवं मित्राय वरुणाय दाशुपे ॥ ५ ॥ १४ ॥

आत् । इन्द्रः । सत्रा । तविपीः । अपत्यत् । वरींयः ।

द्यावापृथिवी इति । अवाधत् । अव । अभ्रत् । धृषितः ।

वज्रम् । आयसम् । शेवं । मित्राय । वरुणाय । दाशुपे ॥ ५ ॥ १४ ॥

आदपिच सहन्द्रः तविषीः महतीः सत्रा सैहव अपत्यतागच्छत पदगतौ दैवादिकः व-  
र्णव्यत्ययः यद्वा पत्यतइत्यैश्वर्यकर्मा सेनानामोष्टे तासामाश्वरोभवदित्यर्थः । सएव यावापृथिवी  
यावापृथिव्यौ वरीषः ततोयायाः सुः उरुवरेण महिम्ना अववाधत तयोरन्तःस्थितान् शत्रून्वधी-  
दित्यर्थः । धृषितः शत्रुवधे प्रगल्भः सन् आयसमयोमयं वज्रमवाभरत् आधारयत् । किमर्थं  
मित्राय वरुणाय दाशुषे हविर्दन्तवते यज्वने शेवं सुखं कर्तुं ॥ ५ ॥

॥ इत्यष्टमस्य षष्ठे चतुर्दशोवर्गः ॥ १४ ॥

अथ षष्ठी—

इन्द्रस्यात्र तविषीभ्यो विरप्शिनः क्रधायतो अरंहयन्त मन्यवै ।

वृत्रं यदुग्रो व्यष्टश्च दोर्जसापो विभ्रतं तमसा परीवृतम् ॥ ६ ॥

इन्द्रस्य । अत्र । तविषीभ्यः । विरप्शिनः । क्रधायतः ।

अरंहयन्त । मन्यवै । वृत्रम् । यत् । उपः । वि । अष्टश्चत् ।

ओर्जसा । उपः । विभ्रतम् । तमसा । परीवृतम् ॥ ६ ॥

अत्रास्मिन् काले एव विरप्शिनः महतः विविधं शब्दायमानस्य वा क्रधायतः शत्रून् हिंसतः  
इन्द्रस्य तविषीभ्यः षष्ठ्यर्थे चतुर्थी बलानां मन्यवे प्रख्यापनाय अरंहयन्त आपोनिरगच्छन्  
रहिर्गत्यर्थः उप्रजदूर्णः सः अपजदकानि विभ्रतं धारयन्तं तमसा परीवृतं परितो वेष्टितं वृषोतेः  
कर्मणि कः गतिरन्तरइति स्वरः संहितायामुपसर्गस्य घञीति दोषः तंवृत्रं यद्यस्मिन्काले  
ओर्जसा स्ववीर्येण व्यवृष्टत् आत्यर्थमवधीव ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी—

यावीर्पाणिप्रथमानि कर्त्वा महित्वेतिर्यतमानौ समीयतुः ।

ध्वान्तं तमोर्वदध्वसे हत इन्द्रो मृह्णा पूर्वहूतावपत्यत ॥ ७ ॥

या । वीर्याणि । प्रथमानि । कर्त्वा । महित्वेतिर्यः । यतमानौ ।

समर्द्धयतुः । ध्वान्तम् । तमः । अव । दध्वसे । हते ।

इन्द्रः । मृह्णा । पूर्वहूतौ । अपत्यत ॥ ७ ॥

महित्वेभिः मंहनीयेः स्वबलैः यतमानौ युद्धाय प्रयत्नं कुर्वतो इन्द्रवृत्रौ प्रथमानि पूर्व-  
भावीनि कर्त्ता कृत्यार्थं तन् प्रत्ययः कर्तव्यानि या यानि वीर्याणि समीपतुः संयोजयामासतुः  
इण्गत्तौ लिटि दीर्घइणः कितीति दीर्घः तयोर्मध्ये इन्द्रेण वृत्रे हतेसति ध्वान्तं अतिनिविडं  
तमः अवध्वसे अवदध्वसे अवध्वस्तं विनष्टमभूत् ध्वंसोर्लिट् कित्वान्तोपः इन्द्रस्तु महा स्व-  
महिम्ना पूर्वहृतौ प्रथमाह्वाने अपत्यसागच्छत् शूराणां मध्ये अयमेव प्रथमो हूयमानो भवदि-  
त्यर्थः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

विश्वेदेवासोऽधवृष्ण्यानि ते वर्धयन्त्सोमंवत्या वचस्यया ।  
रद्धं वृत्रमहिमिन्द्रस्य हन्मना अग्निर्नजम्भैस्तुष्वन्नमावयत् ॥ ८ ॥  
विश्वे । देवासः । अध । वृष्ण्यानि । ते । अवर्धयन् । सोमंवत्या ।  
वचस्यया । रद्धम् । वृत्रम् । अहिम् । इन्द्रस्य । हन्मना ।  
अग्निः । न । जम्भैः । तुषु । अन्नम् । आवयत् ॥ ८ ॥

हे इन्द्र अध वृत्रहननानन्तरं विश्वेदेवासो देवा ऋत्विजः सोमवत्या सोमयुक्तया वचस्यया  
स्तुतीच्छया ते त्वदीयानि वृष्ण्यानि बलानि अवर्धयन् वर्धयन्ति इन्द्रस्य हन्मना हननसाधनेन  
वज्रेण रद्धं रधहिंसासंराध्योः हिंसितमहिं वृत्रं अपामावरकं मेघं तुषु शीघ्रमन्नमावयत् अभक्षयत्  
तज्जन्येनोदकेन संपादितमन्नं जनः भक्षयदित्यर्थः आवयतिरत्तिकर्मा । तत्र दृष्टान्तः—अग्निर्न  
यथाग्निः जंभैः आत्मीयैः दन्तैः अन्नं भक्षयति तद्वत् ॥ ८ ॥

अथ नवमी—

भूरिदक्षैर्मिर्वचनेभिर्ऋकंभिः सख्येभिः सख्यानि प्रवोचत ।  
इन्द्रो धुनिं च चुमुर्नि च दम्भयन् ऋद्धाम नस्याशृणुते दभीतये ॥ ९ ॥  
भूरि । दक्षैभिः । वचनेभिः । ऋकंभिः । सख्येभिः । सख्यानि ।  
प्र । वोचत । इन्द्रः । धुनिम् । च । चुमुर्निम् । च ।  
दम्भयन् । ऋद्धाम नस्या । शृणुते । दभीतये ॥ ९ ॥

हेस्तोतारः दक्षेभिः वर्धनहेतुभिः ऋकभिः छन्दसीवनिपाविति वनिष् पत्ययः अयस्मयादि-  
 त्वने भत्वात् जश्वाभावः पदत्वात्कुत्वं मंत्रयुक्तैः सख्येभिः तदहंतोत्यर्थे छन्दसिचेति यमत्ययः  
 सरूपुरिन्दस्य योग्यैः वचनेभिः वचनैः स्तोत्रैः सख्यानि स्तुत्यस्तोतृलक्षणान्यभिलक्ष्य भूरि बहु  
 वारं इन्द्रं प्रबोचत प्रभूत अभिष्टुत इन्द्रस्तु दधीतये एतन्नामकाय राजर्षये धुनिच चुमुरिच  
 एतन्नामकौ द्वावसुरौ दंभयन् हिंसन् अस्त्रामनस्या मनःशब्दात्सपञ्च श्रद्धायुक्त्या मनसइच्छया  
 शृणुते युष्माभिः कृतानि स्तोत्राणि शृणोति ॥ ९ ॥

अथ दशमी—

त्वं पुरूषा जरास्व श्रव्या येभिर्मसैर्निवचनानि शंसन् ।

सुगेभिर्विश्वादुरिता तरेमविदो पुर्ण उर्विया गाधम् ॥ १० ॥ १५ ॥

त्वम् । पुरूणि । आ । भू । सु६ अश्रव्या । येभिः । मसैः ।

निवचनानि । शंसन् । सु६ गेभिः । विश्वा । दुः६ दुरिता । तरेम् ।

विदो इति । सु । नः । उर्विया । गाधम् । अथ ॥ १० ॥ १५ ॥

हे इन्द्र त्वं स्वभ्या स्वश्यानि शोभनाभ्युक्तानि पुरूणि बहूनि धनानिमलमाभर आ-  
 हर प्रपच्छ निवचनानि नितरां ऋक्यानि स्तोत्राणि शंसन् अहं येभिः धनेः मसै मन्पति-  
 रचैतिकर्मा देवान्पूजयानि तानि देहि मन्पतेर्लोहि बहुलं छन्दसीति विकरणस्यलुक् सिप्पद्वा-  
 गमः सिपः पित्वेनानुदात्तत्वात् धातुस्वरः सुगेभिः सुष्ठु गन्तव्यैस्तैर्वचनैः स्तोत्रैर्वा विश्वा सर्वा-  
 णि दुरिता दुरितानि पापानि तरेम हेइन्द्र अद्यास्मिन्कर्मणि गाधं ग्रथयमानं क्रियमाणं नो-  
 स्पदीयं स्तोत्रं उर्विया उरुत्वेन बहुमानेन सु सुष्ठु विदोविदुः जानीसेव ॥ १० ॥

॥ इत्यष्टमस्य षष्ठे पंचदशोवर्गः ॥ १५ ॥

धर्मेति दशर्ष द्वितीयं सूक्तं सभिर्नामवैरूपकृषिः तपसः पुत्रोद्यमोवा चतुर्थी जगती  
 शिष्टास्त्रिष्टुभः । तथाचानुक्तान्तं—धर्मास्तत्र स्वापसोवाधर्मावैश्वदेवं चतुर्थी जगतीति । गतोविनि-  
 योगः ।



तत्र प्रथमा—

घ॒र्मासम॑न्तात्रि॒ष्टत॑व्याप॒तुस्त॒योर्जु॑ष्टिमा॒तरि॒श्वाज॑गाम ।  
दिव॒स्पयो॒दिधि॑पाणा॒अवे॑पन्वि॒दुर्दे॒वाःस॒हसा॑मान॒मुर्क॑म् ॥ १ ॥

घ॒र्मा । सम॑न्ता । त्रि॒ष्टत॑म् । त्रि । आ॒प॒तुः । तयोः ।  
जु॑ष्टिम् । मा॒तरि॒श्वा । ज॒गाम॑ । दि॒वः । प॒र्यः । दिधि॑पाणाः ।  
अ॒वे॒पन् । वि॒दुः । दे॒वाः । स॒हसा॑मानम् । अ॒र्कम् ॥ १ ॥

समन्ता समन्तो संव्याप्तदिगन्तौ घर्मा घृक्षरणदीप्त्योः घर्मो दीप्यमानो अद्यादित्यौ त्रि-  
वृतं । त्रयोवाहमे त्रिवृतो लोका इत्याभ्यानात् । त्रैलोक्यं व्यापतुः स्वतेजोभिः व्याप्तवन्तौ मातरि-  
श्वा अन्तरिक्षे वर्तमानो वायुः तयोरद्यादित्ययोः जुष्टिं प्रीतिं जगाम गतवान् यदा सहसामानं  
सामशब्द उपलक्षकः वेदत्रयतेजःसहितं । सर्वतेजः सामरूपं ह्यश्वदित्याभ्यानात् । ईदृशमर्कं अ-  
र्चनीयं सूर्यं देवाः दीप्यमानाः स्वरश्मयो विदुः त्रिविदुः लेभिरे प्रापुः । यदा दिधिपाणाः लोकधारण-  
शीलाः ते दिवः द्युलोकस्य संबन्धि पयः उदकमवेपन् व्याप्तवन्तः ववर्पु रित्यर्थः । दिवस्पय इत्यत्र  
पष्ठ्याः पतिपुत्रेति सत्त्वं । दिधिपाणाः धिषधारणे चानशु शपः श्लुः यद्वा धिधारणे सन्नन्तस्य चा-  
नशु अज्ञानगमां सतीति दीर्घाभावश्छान्दसः । यद्वा समन्तौ संगतौ घर्मौ स्वयं दीप्यमानौ जीवे-  
श्वरौ त्रिवृतं सत्त्वरजस्तमोगुणात्मिकां मायां व्यापतुः नियन्तु नियन्तव्यभावेन । मातरिश्वा पर-  
मात्मा तयोर्जुष्टिं संभोक्तव्यपदार्थैः संजातां प्रीतिं जगाम गतवान् तं परमात्मानं वेदमयं इमं  
सूर्यं इति देवा जानन्ति ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

ति॒स्रो दे॒ष्ट्राय॑ नि॒र्ऋ॒तीरु॑पा॒सते॑ दी॒र्घश्रु॑तो॒ विहि॑जान॒न्ति व॒ह्नयः॑ ।  
तासा॑ नि॒त्रि॒क्षुः क॒वयो॑ नि॒दानं॑ परे॒षु या॑ गु॒ह्येषु॑ व्र॒तेषु॑ ॥ २ ॥

ति॒स्रः । दे॒ष्ट्राय॑ । निः॒ऋ॒तीः । उ॒प । आ॒स॒ते । दी॒र्घश्रु॑तः ।  
वि । हि । जा॒न॒न्ति । व॒ह्नयः॑ । तासा॑म् । नि । त्रि॒क्षुः । क॒वयः॑ ।  
नि॒दानं॑ । परे॒षु । या॑ । गु॒ह्येषु॑ । व्र॒तेषु॑ ॥ २ ॥

निर्ऋतीः पृथिवीनामैतत् अनेन इतरलोकावुपलब्धयेत तत्राधिष्ठितास्तिस्रः अग्न्यादिदेव-  
ताः देष्टव्यं हविषां प्रदानाय उपासते यजमानाउपासनं कुर्वते ततः दीर्घश्रुतः प्रभूतकीर्तयोव-  
ह्वयः जगतः प्रायिकाः तादेवताः विजानन्ति एतैः कृतामुपासनां भन्वतएव । यद्वा निर्ऋतीः निः  
शेषेण ऋच्छंति गच्छन्तीति निर्ऋतयः तास्तिस्रः सृष्टिस्थितिसंहतीः देष्टव्यं आत्मनः कर्मभो-  
गदानाय उपासते ते दीर्घश्रुतः दीर्घं संसारे शृण्वन्तः भन्वन्त्यदृश्यादिपदार्थं जानन्तः भन्वद्-  
दृष्ट्यादिरूपमजानन्त्येत्यर्थः । अतएवबह्वयः संसारस्य बोद्धारः तानजानन्ति कवयः कान्तुद-  
र्शिनस्तु तासां सृष्ट्यादीनामग्न्यादीनां वा निदानं मूलकारणं परमात्मानं निश्चिक्वुः नितरां  
चिन्वन्ति जानन्ति परेषु उत्कृष्टेषु वा गुणेषु गोप्येषु कर्मसु यमनिषम्यादिषु ब्रह्मेषु याः प्रवृ-  
त्तयः सन्ति तासां निदानं निश्चिक्वुः जानन्ति चिन् चयने लिटि विभोपाश्चेरित्यग्न्यासादुत्त-  
रस्य कवर्गादेशः यद्वा चायतोर्लिटि चायःकीचि छन्दसि कीत्यादेशः ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

चतुष्कपर्दायुवतिःसुपेशाघृतप्रतीकाव्युनानिवस्ते ।

तस्यांसुपर्णावर्पणा निपेदतुर्गन्धेवाग्धरेभ्रागधेयम् ॥ ३ ॥

चतुःकपर्दा । युवतिः । सुपेशाः । घृतप्रतीका । व्युनानि ।

वस्ते । तस्याम् । सुपर्णा । वर्पणा । नि । निपेदतुः । यत्र । देवाः ।

ग्धरे । भ्रागधेयम् ॥ ३ ॥

चतुष्कपर्दा चतुष्कोणा युवतिः स्त्रीरूपा सुपेशाः शोभनालंकारा घृतप्रतीका घृतप्रमुख-  
हविष्का एतादृशीवेदिः व्युनानि ज्ञातव्यानि पदार्थजातानि कर्माणि स्तोत्राणि वा वस्ते आ-  
च्छादयति तस्यां वेद्यां वर्पणा वर्पणौ हविषां वर्पितारौ सुपर्णा सुपर्णौ सुपवनौ जायापत्नी य-  
जमानब्रह्मणौ वानिपेदतुः निषण्णौ भवतः यत्र तस्यां वेद्यां देवाअग्न्यादयः भ्रागधेयं स्वार्थि-  
कोधेयप्रत्ययः स्वस्वभ्रागं हविर्ग्धरे धारयन्ति यद्वा चतुष्कपर्दा नामाख्यातोऽसर्गनिपाताश्चत्वारः  
कपर्दस्थानीयायस्याः सा युवविस्तरुणी नित्याघृतप्रतीका दीप्यमानवर्णावयवा एषा औपनि-  
षदीवाक् व्युनानि ज्ञानानि वस्ते आच्छादयति तस्यां वाचि सुपर्णा सुपर्णौ जीवपरमात्मानौ

निपण्णो भवतः यत्र इतराण्यपि दृश्यन्तइति तृतीयार्थे ब्रह्मपत्ययः यया वाचा देवाभ्यां धारयन्ति ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

एकःसुपुर्णःससमुद्रमाविवेशसइदंविश्वंभुवनंविचष्टे ।  
तंपाकेनमनसापश्यमन्तितस्तंमातारंरेहिसउरेह्निमातरंम् ॥ ४ ॥

एकः । सुपुर्णः । सः । समुद्रम् । आ । विवेश । सः । इदम् ।  
विश्वम् । भुवनम् । वि । चष्टे । तम् । पाकेन । मनसा । अपश्यम् ।  
अन्तितः । तम् । माता । रेह्नि । सः । ऊँ इति । रेह्नि । मातरंम् ॥ ४ ॥

एकः सर्वकार्येष्वसहायः सुपुर्णः सुपतनः मध्यमस्थानोदेवः समुद्रमन्तरिक्षं आविवेश आवि-  
शति आविश्यच सइदंविश्वं सर्वं भुवनं भूतजातं विचष्टे अनुग्राह्यतयाभिपश्यति तमेवं रूपं देवं  
पाकेन परिपक्वेन मनसा अन्तितः समीपेहमपश्यं अदर्शं । किंच माता उदकानां निर्मात्री मा-  
ध्यमिकावाक् तां रेह्नि आस्वादयति उपजीवनमात्रमब्रह्मक्षपते सउ सखलु मातरं वाचं रेह्नि  
लेढि तामेवोपजीवति लिहआस्वादाने । यद्वा सुपुर्णः पक्षवान् निराधारसंचारी एकः प्राणवायुः  
परमात्मा वा समुद्रं समुद्रवन्ति आपोस्मादिति समुद्रमन्तरिक्षं यद्वा समुद्रवं सर्वतोगमनं त-  
च्छीलं प्रपंचजातमाविष्टवान् सृष्ट्वा तदेवानुप्राविशदिति श्रुतेः । वायुपक्षे वाय्वादिरूपेणाविवेश  
सइदं विश्वं सर्वं लोकं विचष्टे विशेषेण रूपापयति सति हिप्राणे परमात्मनि वा जीवन्तः पुरु-  
षालोकं विख्यातं कुर्वन्ति तदेवं उपासकोहं पाकेन परिपक्वज्ञानेन मनसा अन्तितः अन्तिक-  
शब्दात्तत्तिः अन्तिकस्यतत्ति कादिजोषोभवत्याद्युदात्तत्वंचइति कादिजोषः अन्निके समीपे स्व-  
हृदये अपश्यं तं प्राणं मातावाक् रेह्नि वाक्प्राणेन्तर्भवतीत्यर्थः । स्वापे हि वाग्व्यापारो न दृश्यते  
प्राणव्यापारस्तु दृश्यतइति ॥ ४ ॥

अथ पंचमी—

सुपुर्णविप्राःकवयोवचोभिरेकंसन्तंबहुधाकल्पयन्ति ।  
छन्दांसिचदधन्तोअध्वरेपुत्रहान्तसोमस्यमिमतेद्वादश ॥ ५ ॥ १६ ॥

सुहृ॒पर्णम् । वि॒प्राः । क॒वयः । वचः॑ऽभिः । एक॑म् । सन्त॑म् ।  
ब॒हुधा । क॒ल्पय॑न्ति । छन्दा॑सि । च । दध॑तः । अ॒ध्वरे॑षु । ग्र॒हान् ।  
सोम॑स्य । मि॒मते । द्वाद॑श ॥ ५ ॥ १६ ॥

विषामेधाविनः कवयः क्रान्तप्रज्ञाः मनुष्याः सुपर्णं सुपतनं एकं सन्तं परमात्मानं वचो  
भिः स्तुतिस्तक्षणैर्वचनैर्बहुधा बहुप्रकारं कल्पयन्ति कुर्वन्ति । किञ्च तत्त्वं कवयः अध्वरेषु यज्ञे  
षु छन्दांसि गायत्र्यादीनिसमस्तछन्दांसि दधतः स्तोत्रशस्त्रादिना धारयन्तः द्वादशसंख्याकान् सोम  
स्य ग्रहान् ग्रहणसाधनानि पात्राणि उषांश्वन्तर्यामादीनि मिमते निर्मिमते ग्रहान् गृह्णते एभि  
रिति ग्रहाः ग्रहवृद्धनिश्चिन्मथेति करणे अप्यत्ययः सोमस्येति कर्मणि षष्ठी द्वादशोत्पन्न संख्या  
इति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं ॥ ५ ॥

॥ इत्यष्टमस्य पठे षोडशोवर्गः ॥ १६ ॥

अथ षष्ठी—

प॒द्विं॒शांश्च॑च॒तुरः॑क॒ल्पय॑न्त॒छन्दा॑सिच॒दध॑तआद्वाद॒शम् ।  
य॒ज्ञंवि॒मार्य॑क॒वयो॑मनी॒पक्व॑स्ता॒माभ्या॑म॒प्रथ॑मवर्तयन्ति ॥ ६ ॥  
प॒द्विं॒शान् । च । च॒तुरः । क॒ल्पय॑न्तः । छन्दा॑सि । च । दध॑तः ।  
आ॒द्द्वाद॒शम् । य॒ज्ञम् । वि॒मार्य॑ । क॒वयः । म॒नी॒पा ।  
ऋक्॑स्ता॒माभ्या॑म । प्र । रथ॑म् । वर्त॑यन्ति ॥ ६ ॥

पूर्वं नामान्येन यज्ञग्रहानुक्ता इदानीं सर्वग्रहादिपूर्वकोयज्ञोभिधीयते । पद्विंशान् द्वौ  
उषांश्वन्तर्यामौ ऐन्द्रवायवाद्यसप्तयोद्धिदेवत्याग्रहाः द्वौ शुक्रामंथिनौ आयमणउक्थ्योध्रुवश्चेति  
त्रयः क्रतुग्रहाः द्वादश ऐन्द्राग्नौ वैश्वदेवश्च द्वौ त्रयोमरुत्वतीया एकोमोहन्द् अशदित्यसावित्रीद्वौ  
वैश्वदेवः पात्रीवतोहारियोजनद्वि त्रयोग्रहाः एवं पद्विंशद्भवन्ति । अत्यग्रिष्टोमे पूर्वं पद्विंश-  
द्ग्रहाः द्वावैश्वदाग्नौ दधिग्रहः षोडशीचिति चत्वारएवान् चत्वारिंशत्संख्याकान् ग्रहान्कल्पयन्तः  
सोमेन पूरयन्तः । किञ्च आद्वादशं आहुभयांशभिर्विधोऽरित्यन्यमीभावसमासः तस्य स्वरः  
द्वादशसंख्याकप्रउगादिशस्त्रसमाप्तिपर्यन्तं छन्दांसि गायत्र्यादीनि दधतः सन्तः शस्त्रादिरूपेण

धारयन्तः कवयः मनीषा तृतीयाया आकारः मनीषया बुध्या एवं यज्ञं विमाय निर्माय रथं र-  
मन्त्यवेति रथोयज्ञः तं रथं यज्ञं ऋक्सामाग्यां प्रवर्तयन्ति प्रकर्षेण संपादयन्ति चतुरइत्यत्र च-  
तुरः शसीत्यन्तोदात्तत्वं ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी—

चतुर्दशान्ये महिमानो अस्य तं धीरा वाचा प्रणयन्ति सुप्त ।  
आमानं तीर्थं क इह प्रवोच येन पथा प्रपिबन्ते सुतस्य ॥ ७ ॥

चतुःऽदश । अन्ये । महिमानः । अस्य । तम् । धीराः । वाचा ।  
प्र । नयन्ति । सुप्त । आमानम् । तीर्थम् । कः । इह । प्र । वोचत् ।  
येन । पथा । प्रपिबन्ते । सुतस्य ॥ ७ ॥

अस्य यज्ञरूपस्य परमात्मनः अन्ये चतुर्दश चतुर्दशसंख्याकालोकाः महिमानः विभूत-  
यो भवन्ति तं यज्ञं सप्तसंख्याका धीराः धीमन्तः होत्रादयः वाचा शस्त्ररूपया प्रणयन्ति प्रकर्षेण  
नयन्ति आमानं आपृष्यामौ ताच्छील्ये चानशि व्यत्ययेन विकरणस्य व्यत्ययः व्यापनशीलं  
तीर्थं पापोत्तारणसमर्थं चात्वालोकक्रमध्वदेशं इहास्मिन्यज्ञे कः प्रवोचत् कोवक्ति नकोपीत्यं-  
र्थः । येन पथा येन यज्ञमार्गेण सुतस्याग्निपुत्रं सोमं प्रपिबन्ते देवाः अतिशयेन पिबन्ति पापान्  
पाप्मेत्यादिना पिबादेशः व्यत्ययेनात्मनेपदं उपसर्गेण समासः यद्योगादनिघाते तिङ्ङिचोदात्तवती  
ति गतेर्निघातः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

सहस्रधा पञ्चदशान्युक्था यावद्द्यावापृथिवी तावदित्तत् ।  
सहस्रधामहिमानः सहस्रं यावद्ब्रह्म विष्टितं तावती वाक् ॥ ८ ॥

सहस्रधा । पञ्चऽदशानि । उक्था । यावत् । द्यावापृथिवी इति ।  
तावत् । इत् । तत् । सहस्रधा । महिमानः । सहस्रम् । यावत् ।  
ब्रह्म । विद्विस्थितम् । तावती । वाक् ॥ ८ ॥

सहस्रधा सहस्रसंख्याकेषु ब्रह्मादिस्त्रिंशत्पर्यन्तेषु देहेषु पंचदशानि चक्षुःश्रोत्रं मनो वाक् प्राण इत्येतानि पंच तदाधारत्वेन मातापित्रोः सकाशात् आगतानि पृथिव्यपृथ्वीजो वाय्वाकाशरूपाणि भूतानि मिलितानि दश एवं पंचदशसंख्याकानि उक्थाउक्त्यानि उरुष्टान्यद्भानि विद्यन्ते प्राणिदेहेषु जातेषु यावापृथिवी पृथ्वीद्विवचनस्य सुषांसुदुगिति पूर्वसवर्णदीर्घः यावापृथिव्योः यावत्परिमाणमस्ति तावदित् तत्परिमाणमेव आत्माधित्तं प्राणिदेहजातं भवति यावन्नायच्छब्दयोः यत्तदेतस्यः परिमाणवतुषि आसर्वनाम्न इति दीर्घः । किंच सहस्रधा सहस्रसंख्याकेषु सहस्रं महिमानः सहस्रसंख्याका महान्तोऽप्यवहारविशेषाभवन्ति प्रतिविषयं प्रतिलक्षणं दशमश्रवणादिव्यवहारनिष्पत्तेः सहस्रधेत्यत्र विधार्थे धाम्बयः यत् जगत्कारणं वस्तु यावत् नानाविधप्राणिदेहरूपेण यावत्परिमाणं भूत्वा विष्ठितं विशेषेण स्थितं वाक् तावती तत्परिमाणाभवति एकैकस्याभिधेयार्थस्यैकैकनामापेक्षणम् । अन्यत्रापि भ्रूयते—सर्वाणि रूपाणि विचित्र्यधीरो नामानि कृत्वा भिदन्मदास्त इति । सहस्रधा पंचदशान्युक्तेति पंचहिं दशतो भवन्तीत्यादिकमारण्य कमघानुसंधेयं ॥ ८ ॥

अथ नवमी—

कच्छन्दसां योगमावेदुधीरः कोधिष्ण्यां प्रतिवाचं पपाद ।

कम् त्विजां अष्टमं शूरमाहुर्हरी इन्द्रस्य निचिकायकः स्वित् ॥ १ ॥

कः । छन्दसां । योगम् । आ । वेत् । धीरः । कः । धिष्ण्याम् ।

प्रति । वाचम् । पपाद । कम् । ऋत्विजां । अष्टमम् । शूरम् ।

आहुः । हरी इति । इन्द्रस्य । नि । चिकाय । कः । स्वित् ॥ १ ॥

धीरोधीमान कोमानुषः छन्दसां गायत्र्यादीनां योगं स्तुतश्चात्मना योगमावेद् आजानाति । कोवाधिष्ण्यां विष्ण्यानि होत्रादीनां सप्तस्थानानि तदर्होवाचं प्रतिपपाद प्रतिपादयति करोति । किंच ऋत्विजां होत्रादीनां सप्तानां अष्टमं अष्टसंख्यापूरकं शूरं स्वतः पं कमाहुः वदन्ति । कः स्वित् कः सत्तु इन्द्रस्य हरी कृत्सामरूपौ द्वावधौ कृत्सामेवा इन्द्रस्य हरी इत्याज्जायते । तादृशौ हरी निचिकाय निवरां पूजयति जानाति । वेदिता प्रतिपादयिता अष्टसंख्या परिपूरकस्य देवस्य ज्ञातावा परमात्मनोऽन्योन्यास्तीत्यर्थः ॥ ९ ॥

अथ दशमी—

भूम्या॒अन्तं॑पर्य॑कै॑चरन्ति॒रथ॑स्य॒धूर्पु॑यु॒क्तासो॑अस्थुः ।

श्रम॑स्यदा॒यंविभ॑जन्त्येभ्यो॒यदा॒यमो॑भव॒न्तिह॑र्म्यै॒हितः॥ १० ॥ १७ ॥

भूम्याः । अन्तम् । परि । एकै । चरन्ति । रथस्य । धूःसु ।

युक्तासः । अस्थुः । श्रमस्य । दायम् । वि । भजन्ति । एभ्यः ।

यदा । यमः । भवन्ति । हर्म्यै । हितः ॥ १० ॥ १७ ॥

एके केचन सप्ताभ्याः भूम्याः पृथिव्याः अनेन द्युलोकोऽप्युपलक्ष्यते द्युलोकस्य च अन्तं पर्यन्तं परिचरन्ति तदानीं सर्वतः आगच्छन्ति तदा च तेभ्यः रथस्य धूर्पु युगादिभारेषु युक्तासः युक्ताः सन्तः अस्थुः तिष्ठन्ति एभ्योभ्येभ्यः श्रमस्य दायं दो अवसंङ्गे घञ् कर्पात्त्वत इत्यन्तोदात्तत्वं । श्रमस्य नाशकं घासादिकं विभजन्ति देवाः प्रयच्छन्ति यदा यस्मिन् काले यमो नियन्ता सूर्यः हर्म्यै हर्म्यस्थानीये रथे हितो निहितो भवति तदा एते भजन्तीत्यर्थः ॥ १० ॥

॥ इत्यष्टमस्य षष्ठे सप्तदशोऽवर्गः ॥ १७ ॥

चित्रइति नवर्चं तृतीयं सूक्तं आग्नेयं उपस्तुतो नाम वृष्टिहव्यपुत्रऋषिः अष्टमी त्रिष्टुप् नवमी शकरी आदितः सप्तजगत्यः । तथा चानुक्तान्तं—चित्रइत्यव वार्षिहव्य उपस्तुत आग्नेयं जागर्तं त्रिष्टुप् शक्यन्तमिति । प्रातरनुवाकाश्विनशस्तयोः जागते छन्दसीदं सूक्तं । सूत्रितं च—चित्रइच्छिशोर्वसुं चित्रमहसमिति जागर्तमिति ।

तत्र प्रथमा—

चि॒त्रइ॒च्छि॒शो॒स्तरु॑णस्य॒वक्ष॑थो॒नयो॒मा॒तरा॑व॒प्येति॑धा॒र्तवे॑ ।

अ॒नू॒धा॒यदि॒जी॒ज॒न॒दधा॑च॒नु॒व॒क्ष॑स॒द्यो॒महि॑दू॒त्यं॑च॒रन् ॥ १ ॥

चित्रः । इत् । शिशोः । तरुणस्य । वक्ष्यः । न । यः । मातरौ ।

अपिष्टएति । धार्तवे । अनुधाः । यदि । जीजनत् । अर्धे । च ।

नु । ववक्ष । सद्यः । महि । दूत्यम् । चरन् ॥ १ ॥

शिशोः शिशुभूतस्य अतएव तृणस्य नूतनस्याग्नेः वक्षथः वहेरीणादिकोऽथमात्ययः । हविर्वहनं चिब्रदार्थ्यभूतं एव योजातोऽग्निः मातरो भवंस्यनिर्मांयौ मातापितृभूते घावापृथि-  
व्यावरण्यौवा घातवे नाप्येति धेत्पाने तुमर्थं तवेन्मात्ययः पानायापिनगच्छति इण्मतो लटिउ-  
पसर्गेणसमासः तिडिचोदात्तवतीति गतेर्निघातः अनूवाः नञ्भूद्वीदिः समासान्तस्थानडःसि-  
यापिष्टत्वाद्भानडभावः प्रत्येकविवक्षयैरुवचनं । ऊधोरहितोऽयंलोकोसौलोकाश्च एनमग्निं य-  
दिजोजनत अजीजनत अजनयत तर्हिस्त्वनपानाय न गच्छतीतित्युक्तं तथानभवति किंतु घा-  
वापृथिव्यौ सर्वेषां कामदुषे खलु तथापि नपाति तस्मादस्यहविर्वहनं चित्रं । अथच उत्पत्त्यन-  
न्तरमेव नु अद्यास्मिन्दिने सद्यस्तदानीमेव शीघ्रं महि महत् दूतं दूतस्य आगकर्मणीइति कर्म-  
णि यत् प्रत्ययः दूतकर्म चरन् वषस देवान्पनि हवींषि वहति ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

अग्निर्हनामधायिदन्प्रस्तमःसंयोजनायुवतेभस्मनादृता ।

अग्निप्रमुराजुह्वास्वध्वरइनोनप्रोथमानोयवसेदृषा ॥ २ ॥

अग्निः । हु । नाम । धायि । दन् । अपःस्तमः । सम् । यः ।

वना । युवते । भस्मना । दृता । अग्निप्रमुरा । जुह्वा ।

सुध्वरः । इनः । न । प्रोथमानः । यवसे । दृषा ॥ २ ॥

अपस्तमः अपःशब्दस्यानोदात्तत्वेन मत्वर्थोऽप्युच्यते । अन्यथा आपःकर्मा-  
ख्यायामित्यस्तुनिरुद्धे आद्युदात्तत्वमेवस्यात् अपस्तितमः कर्मवत्तमोऽग्निनां तृतीयायादुक् ना-  
ग्रा नमपितृणां हविषा स्तोत्रेणवा धायि यजमानैः धार्यतेखलु यतः दन् यदृणां धनदाता  
दुदाज्दाने हेतौ छन्दस्युभयथेति शतुरार्धधातुकत्वेनाकारलोपः अतएव शपोसंभवः योऽग्निः भ-  
स्मना भासकेन प्रकाशकेन तेजसा दत्ता देवेनच वनावनानि अरण्यानि संयुवते संयुनक्ति संद-  
हतीनिपातत् । युमिश्रणामिश्रणयोः व्यत्ययेनशः आत्मनेपदं दत्ता दन्तशब्दस्य पदनित्यादि-  
नादन्नायः ऊडिमिनिविभक्तेराद्युदात्तत्वं । किंच अग्निप्रमुरा मूर्छामोहसमुच्छ्राययोः अस्मात्  
किपि रालोपइति छकारलोपः । मुरसवेष्टनेइत्यस्माद्वाकिप् कडुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं । अभितः



समुच्छ्रितेनोद्यतेन यद्वा सर्वतोहविर्भिः संवेष्टितेन जुद्धा एतन्नामकेन पात्रविशेषेण स्वध्वरः  
शोभनयज्ञोभिः अदनीये हविषि चरतीतिशेषः । तत्र दृष्टान्तः—इनःन समर्थः प्रोथमानः पर्याप्तः  
पुष्टांगोवृषायवसेन यथा वृषभो घासादिषु चरति ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

तंवोविंनद्रुपदंदेवमन्धंसदंदुं प्रोथन्तं प्रवपन्तमर्णवम् ।

आसावाह्निं न शोचिषा विरप्शिनं माहिं व्रतं न सरजन्तमध्वनः ॥ ३ ॥

तम् । वः । विम् । न । द्रुपदं । देवम् । अन्धंसः । इन्दुम् ।

प्रोथन्तम् । प्रवपन्तम् । अर्णवम् । आसा । वाह्निम् । न ।

शोचिषा । विरप्शिनम् । माहिं व्रतम् । न । सरजन्तम् । अध्वनः ॥ ३ ॥

हे स्तोतारः वः यूयं तमग्निं अभिष्टुत कीदृशं विं न पक्षिणमिव द्रुपदं द्रुवृक्षः अरणि-  
क्षणेवृक्षे सीदन्तं देवं द्योतमानं अन्धसः इन्दुं स्तोतृणामनस्यक्लेदयितारं प्रापयितारं । उन्देरिच्चा-  
देरित्युपत्ययः निदित्यनुवृत्तेराद्युदात्तत्वं । प्रोथन्तं शब्दायमानं प्रवपन्तं अत्यर्थं वनानां दाहकं  
अर्णवं अर्णसः सलोपश्चेति मतवर्था योवः अग्नौ प्रास्ताहुतिरित्यादिक्रमेण उदकवन्तं आसा  
आस्यशब्दस्य पदन्वित्यादिना आसन्नादेशः वर्णलोपश्छान्दसः आस्येन वाह्निं हविषां बोधार्थं  
यद्वा आसा अन्तिकनामैतत् देवानां समीपे हविषां प्रापकं । वहने दृष्टान्तः—वाह्निं न वाह्निं  
अनङ्गानिति श्रवणादनङ्गाहमिव वहने समर्थं शोचिषा स्वदीप्त्या विरप्शिनं महन्नामैतत्  
महान्तं माहिं व्रतं महाकर्माणमादित्यमिव अध्वनः सरजन्तं मार्गान् सह युगपदेव रंजयन्तं  
एवं गुणमग्निं अभिष्टुत सरजन्तं रंजरागे रंजेः शतरि रंजेश्वेति नलोपे सहस्यसंभावे चकृते रूपं  
यद्वा सरतीति सरः सरस्योदकस्य जनयितारं जनेस्तप्रत्यये कृते रूपमिति वा व्युत्पत्त्यनव-  
धारणादनवग्रहः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

वियस्यते ज्यसा न स्याज रधक्षोर्न वाताः परिसन्त्यच्युताः ।

आरुषवासो युयुधयो न संत्वनं त्रितनं शन्तप्रशिपन्त इष्टये ॥ ४ ॥

वि । यस्य । ते । ज्ययसानस्य । अजर । धक्षोः । न । वार्ताः ।  
परि । सन्ति । अच्युताः । आ । रणवासः । युयुधयः । न ।  
सत्वनम् । त्रितम् । नशन्त । प्र । शिपन्तः । इष्टये ॥ ४ ॥

हे अजर जरारहिताग्ने ज्ययसानस्य ज्ययतिगंत्यर्थः बाहुलकादस्मादप्यसानचूपत्ययः  
गमनशीलस्य धक्षोः दहेः सन् द्विवचनप्रकरणे छन्दसिवेति वक्तव्यमिति द्विवचनाभावः तद-  
न्तादुपसर्गः । अरण्यदहनेच्छोः यस्यते तव स्वभूताः अच्युताः शत्रुभिरध्यवनीयाः प्रभावाः  
वातान् वायवइव विपरिसन्ति सर्वतोविशेषेण वर्तन्ते । सन्ति अस्तेर्लट् यद्योगादनिघानः युयुध-  
यो न युधेः कित्प्रत्ययः योद्धार इव रणवासः शीघ्रगन्तारः शब्दायमानाऋत्विजः इष्टये यागाय  
प्रशिपन्तप्रकर्षेण शिपन्तः शिपासन्तः संभक्तुमिच्छन्तः । सत्वनं बलवन्तं त्रिवं त्रिण्वाहवनी-  
यादिस्थानेषु तत् वितृप्तं त्वां आनशंव स्तुतिभिर्हविर्भिश्च व्यामुवन्ति । आहूपूर्वेनशिष्या-  
धिकर्मा आक्षाणः आनडिति व्याप्तिकर्मस्य पाठात् ॥ ४ ॥

अथ पंचमी-

सइवग्निःकण्वंतमःकण्वंसखायःपरस्यान्तरस्यतरुणः ।

अग्निःपातुगृणतोअग्निःसूरीनग्निर्ददातुतेपामवोनः ॥ ५ ॥ १८ ॥

सः । इत् । अग्निः । कण्वंतमः । कण्वंसखा । अयः । परस्य ।

अन्तरस्य । तरुणः । अग्निः । पातु । गृणतः । अग्निः । सूरीन् ।

अग्निः । ददातु । तेपाम् । अवः । नः ॥ ५ ॥ १८ ॥

कण्वतमः कण्वते शब्दार्थादशुभधीत्यादिना वनप्रत्ययः अतिशयेन स्तोत्रा अतएव क-  
ण्वसखा बहुव्रीहित्वात्समासान्तादात्ताभावः कण्वाः स्तोत्रारः सखायोयस्य सखादशः अयः  
स्वामिन्यन्तोदात्तत्वंवक्तव्यमित्यन्तोदात्तत्वं स्वामी सर्वस्येश्वरः सइव सएवाग्निः परस्य वि-  
प्रकृष्टस्य बासस्य अन्तरस्य अव्यवहितस्य समीपेवर्तमानस्य च शत्रोः तरुणः वारयिता वि-  
मारायिता भवति सोग्निः गृणानः स्तोतृन् अस्मान् पातु रक्षतु गृशब्देऋष्यादिकः शत्रुनुमोतप-

जादीइति विभक्तेरुदात्तत्वं । तथा सूरीन् पूरेरणे हविषां मेरयितुं नस्मान् रक्षतु । किंच तेषामेषां  
नोस्माकं अवोरक्षणमन्वा अग्निर्ददातु प्रयच्छतु ॥ ५ ॥

॥ इत्यष्टमस्य षष्ठेष्टादशोवर्गः ॥ १८ ॥

अथ षष्ठी—

वाजिन्तमायसस्यसेसुपिच्यतृपुच्यवानोअनुजातवेदसे ।  
अनुद्रेचिद्योधृपतावरंसतेमहिन्तमायधन्वनेदविप्यते ॥ ६ ॥  
वाजिन्तमाय । सस्यसे । सुपिच्य । तृपु । च्यवानः । अनु ।  
जातवेदसे । अनुद्रे । चित् । यः । धृपता । वरम् । सते ।  
महिन्तमाय । धन्वना । इत् । अविप्यते ॥ ६ ॥

हे सुपिच्य पितुरागतः पिच्यः पितुर्गच्छेति यत्पत्ययः शोभनपिच्य हे अग्ने वाजिन्तमाय  
अनिशयेनान्वते अत्यन्तंचलवतेवा नाद्रस्येतिनुडागमः सस्यसे सहीयसे शत्रूणामविशयेनाभिभ  
विषे जातवेदसे जातप्रज्ञाय तुभ्यं त्वां स्तोतुं तृषु क्षिप्रं अनुच्यवानः स्तुतिभिरनुगतः उद्युक्तो  
स्मि । क्रियार्थोपपदस्यच कर्मणीति जातवेदःशब्दस्य चतुर्थी । सस्यसे सहस्विन शब्दादीयस्तुति  
विन्मतोलुगिति ईयस्तुनङ्कारलोपश्छान्दसः अनुद्रेचित् उदकवर्जितेस्थाने आपदोत्पत्त्यर्थः शत्रुभिः  
संजातायामापदि धृपता शत्रुधर्षणसमर्थेन धन्वनेन आत्मीयेन धनुषैव अविप्यते षाट्काय सते  
भूष्णवे शत्रुनुमद्विभक्तेरुदात्तत्वं महिन्तमाय पूज्यतमाय दातृतायवा ईदृश्याग्रये योहं  
वरं वरणीयं हविः प्रयच्छामि सोहं स्तुतिमपि तस्मै करोमीत्यर्थः ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी—

एवाग्निर्मतैःसहसूरिभिर्वसुधेवसहसःसूनरोनुजिः ।  
मित्रासोनयेसुधिताक्तायवोद्यावोन्युधैरग्निसन्निमानुपान् ॥ ७ ॥  
एव । अग्निः । मतैः । सह । सूरिभिः । वसुः । सुवे । सहसः ।  
सूनरः । रुद्रभिः । मित्रासः । न । ये । रुद्रभिः । कुन्त्यवः ।  
द्यावः । न । युधैः । अग्नि । सन्नि । नानुपान् ॥ ७ ॥

सहसोबलस्यसुतरः सुष्टुपेरकः यद्वा सुनुरित्यस्य षण्वित्यस्यः सुतरः सुनुः घलेनमध्य-  
मानत्वात्तस्यपुत्रोभिः नृभिः कर्मनेतृभिः पतैः मनुष्यैः सह स्वरिभिः विद्वद्भिः अस्माभिः वसुध-  
नमभिलक्ष्य एव एवं स्तवे स्तूयते वसुष्टवइत्यत्र संहितायांपूर्वपदादिनिपत्वं मित्रासोन सु-  
हृदइव सुधिताः सुहिताः वृषाः दधतेर्निष्ठायां सुधितवसुधितेतिनिपातितः सुधिताथारुह्यस्यार्था  
इति काशिकायामुक्तं । क्रतयवः यज्ञकामयमानाः नछन्दस्यपुत्रस्येति दीर्घत्वयोः प्रतिषेधः  
इदृशाये स्तरयः घावेन द्योतमानाश्च धुमैः युन्नद्योततेर्यथोवाचवेवित्यास्कः । अग्निमदत्तेर्घटे-  
रार्थमिदंशोभिर्वा मानुषान् शाश्वान् जनानभिसन्ति अभिभवन्ति यदृत्तयोगादनिघातः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

ऊर्जोनपात्सहसावन्निर्निर्त्त्वोपस्तुतस्यवन्दतेवृषावाक् ।  
त्वांस्तोपाम्त्वयामुवीराद्राधीय आयुःप्रतरंदधानाः ॥ ८ ॥

ऊर्जः । नृपात् । सहसाश्च । इति । त्वा । उपस्तुतस्य ।  
वन्दते । वृषा । वाक् । त्वाम् । स्तोपाम् । त्वया । सुवीराः ।  
द्राधीयः । आयुः । प्रतरम् । दधानाः ॥ ८ ॥

ऊर्जोनपात् नपादित्यपत्यनाम अन्त्यपुत्र अर्जवा आज्यमिति श्रवणात् तेन प्रबृध्य-  
मानत्वात् बलस्यवापुत्र सुवार्धवितेपरांगवत्स्वरइत्यूर्जइत्यस्य परांगवद्भावेनार्धवितत्वे आम-  
न्वितस्यचेति षाड्गिकमाद्युदात्तत्वं । हे सहसावन् सहस्विन्नमे त्वा त्वा इत्येवं उप-  
स्तुतस्य एतन्नामकस्य ऋपेर्मम वृषा हविषांवर्यपित्री तैः सहितावा स्तुतिर्वन्दते रतौति । वृषा  
इगुपथज्ञेयिकः अजायतष्टाप् । किञ्च वयं त्वां स्तोपाम् स्ववाम् स्तोतेर्देव्यङ्गागमः ततः त्वया  
सुवीराः शोभनपुत्राः स्याम द्राधीयः दीर्घवयं आयुर्जीविनं प्रतरं अत्यर्थदधानाः धारयन्तो-  
भवेम ॥ ८ ॥

अथ नवमी—

इतित्वाग्नेष्टृहव्यस्यपुत्राउपस्तुतासृक्पयोवोचन् ।  
तांश्चपाहिगृणतश्चसूरीन्वपहुपञ्चित्यूध्वासोअनक्ष  
ज्जमोनमदत्यूध्वासोअनक्षन् ॥ ९ ॥ ११ ॥

इति । त्वा । अग्ने । वृष्टिहव्यस्य । पुत्राः । उपस्तुतासः ।  
 ऋषयः । अवोचन् । तान् । च । पाहि । गृणतः । च । सूरीन् ।  
 वषट् । वषट् । इति । ऊर्ध्वासः । अनक्षन् । नमः । नमः । इति ।  
 ऊर्ध्वासः । अनक्षन् ॥ ९ ॥ १९ ॥

हे अग्ने त्वा त्वां इत्येवमुक्तप्रकारेण वृष्टिहव्यस्य एतन्नामकस्य ऋषेःपुत्राउपस्तुतास उप-  
 पस्तुता एतदभिधानाऋषयः सूक्तद्रष्टारोवोचन् अग्न्यष्टवन् तानृषींश्च त्वं पाहि रक्ष चवायोगे  
 प्रथमेति ननिघातः । तथा गृणतः स्तोतृन् सूरीन् विदुषश्च पाहि वषट्पठितिमंत्रेण ऊर्ध्वासः  
 हविःप्रदानार्थं ऊर्ध्वमुखहस्ताः सन्तः अनक्षन् व्यामुवन् नक्षतिर्व्याप्तिकर्मा नमोनम इत्येवं ऊ-  
 र्ध्वासः स्तोतुमुद्युक्ताः अनक्षन् ये उक्तगुणाः तानुभयविधान् यष्टुन् स्तोतृन् पाठय ॥ ९ ॥

॥ इत्यष्टमस्य षष्ठे एकोनविंशोऽवर्गः ॥ १९ ॥

पिबेतिनवर्चं चतुर्थसूक्तं त्रैष्टुभैन्द्रं स्थूलनाम्नःपुत्रः अग्नियुताख्यऋषिः अग्निपूज्यो-  
 वा । तथाचानुक्रम्यते—पिबस्थौलोऽग्नियुतोऽग्नियूपोवेति गतोविनियोगः ।

तत्र प्रथमा—

भावः । अनन्तरं हे इन्द्र तृप्तृसोभवन् आवृषस्य अस्मदभितृपितान्यासिंच ददस्व । तृप्तृ-  
पृष्टृमौदौदादिकः अनित्यमागमशासनमिति नुमभावः ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

अस्यपिवक्षुमतःप्रस्थितस्येन्द्रसोमस्यवरमासुतस्य ।  
स्वस्तिदामनसामादयस्त्वावाचीनोरेवतेसौभगाय ॥ २ ॥  
अस्य । पिव । क्षुमतः । प्रस्थितस्य । इन्द्र । सोमस्य ।  
वरम् । आ । सुतस्य । स्वस्तिददाः । मनसा । मादयस्व ।  
अवाचीनः । रेवते । सौभगाय ॥ २ ॥

हे इन्द्र क्षुमतः स्तुतियुक्तस्य यद्वा हवीरूपान्नवतः प्रस्थितस्य हविर्धानादुत्तरयेदिप्रति  
प्रस्थापितस्य सुतस्याभिपुतस्यास्य सोमस्य वरं वरणीयं त्वदीयं भागं आभिमुख्येन पिव प्र-  
स्थितस्य विष्टते.कर्मणिमिष्टा गतिरनन्तरइतिगतेःप्रकृतिस्वरत्वं ततः स्वस्तिदाः कल्पाणस्यदा-  
ता त्वं मनसा अन्तःकरणेन मादयस्व हृष्टोभव यद्वा अस्मानपि हृष्टान् कुरु तदेवोच्यते रेवते  
धनवते सौभगाय सौभाग्याय तदस्मभ्यं दातुं अवाचीनः अभिमुखोचनोभव विभाषांचिरदिक्-  
स्त्रियामितिक्व.रपिशब्दान्मतुषः छन्दसीरइतिवत्त्वं स्येमंतोबहुलमिनिसंप्रसारणं पूर्वरूपत्वेगुणः ।  
सौभगाय उद्गात्रादिषु सुभागान्मंप्रइतिपठ्यते तस्योत्तरपदस्य हृद्भगेतिवृद्धिर्नैध्यते सर्वविधी-  
नाछन्दसिविकल्पितत्वात् त्रिवस्वरेणाद्युदात्तत्वं ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

ममत्तुत्वादिव्यःसोमंदन्द्रममत्तुयःसूयतेपार्थिवेषु ।  
ममत्तुपेनवरिवश्चकथममत्तुयेननिरिणासिशत्रून् ॥ ३ ॥  
ममत्तु । त्वा । दिव्यः । सोमः । इन्द्र । ममत्तु । यः ।  
सूयते । पार्थिवेषु । ममत्तु । येन । वरिवः । चकथ ।  
ममत्तु । येन । निरिणासि । शत्रून् ॥ ३ ॥

हे इन्द्र त्वा त्वां दिव्यः दिविभ्रवः सोमः ममचु आत्मीयकलामदानेन मादयतु देवाहि  
अपरपक्षे सोमस्यकलापिवन्ति मदेर्लोति व्यत्ययेनभ्रुः भोहीत्यादिनापितः पूर्वस्योदात्तत्वं । तथा  
पार्थिवेषु पृथिव्यांभवेषु देवयजनेषु यः सोमोस्माभिः स्यूते अभिपूयते सोपि अस्माभिर्दत्तो-  
ममचु त्वांहर्षयतु येनसोमेन वरिवः वरणीयं धनं चकर्त्त कृतवानसि सचममचु करोतेर्लिट् य-  
द्योगादनिघातेलित्स्वरः । किंच येन शत्रून् निरिणासि निर्गमयसि सोपि ममचु त्वां मादयतु  
रिणासि रीगतिरेपणयोः ऋपादिः प्वादीनांह्रस्वत्वम् ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

आह्विह्वीअमिनोयात्विन्द्रोवृषाहरिभ्यांपरिपिक्तमन्धः ।

गव्यासुतस्यप्रभृतस्यमध्वंसत्राखेदामरुशहाष्टपस्व ॥ ४ ॥

आ । ह्विह्वीः । अमिनः । यातु । इन्द्रः । वृषा । हरिभ्याम् ।

परिपिक्तम् । अन्धः । गवि । आ । सुतस्य । प्रभृतस्य ।

मध्वः । सत्रा । खेदाम् । अरुशहा । आ । वृषस्व ॥ ४ ॥

ह्विह्वीः द्व्योर्लोकयोः परिवृढः यद्वा द्वाभ्यां स्तुतशस्त्राभ्यां वर्धनीयः वृहेर्वर्धनार्थस्य  
कर्त्तरिकर्मणिवा असुत अमिनः अमतेर्गत्यर्थादौणादिकइनच् सर्ववगन्ता यद्वा कान्त्यर्थाद्  
सर्वैः काम्यमानः अतएव वृषा अभिलपितानां वर्पकइन्द्रः परिपिक्तं वसतीवरीभिः परितः सि-  
क्तं अन्धः अस्मदीयं सोमलक्षणमन्नं प्रति हरिभ्यां एतन्नामकाभ्यामभ्याभ्यां सहायातु आ-  
गच्छतु । अथ प्रत्यक्षः । हे इन्द्र अरुशहा अरुशाः शत्रवः तेषांहन्ता अर्तेरौणादिकउशन् बहु-  
लंछन्दसीतिहन्तेःकिप् सत्रा सप्तम्याहादेशः अस्मदीयसत्रे यक्षे गवि आनहुहेचर्मणि सुतस्या-  
भिपुतस्य प्रभृतस्य पात्रेषुप्रहतस्य ह्यहोर्मः ईदृशस्य मध्वः मदकरस्य सोमस्य पानेन हृष्टः  
सन् खेदां खिद्यमानानां शत्रूणां जतिवत्तये आभिमुख्येन वृषस्व वृषदवाचर वृषशब्दादाचारा-  
र्थेकिप् व्यत्ययेनात्मनेपदं खेदां सिद्धेन्ये कर्मणिघञंतस्यामिनुडभावश्छान्दसः ॥ ४ ॥

अथ पंचमी—

नितिग्मानिआशयन्आश्यान्यवस्थिरातनुहिषातुजूनाम् ।

उधायतेसहोवलंददामिप्रतीत्याशत्रून्विगदेपुष्टश्च ॥ ५ ॥ २० ॥

नि । तिग्मानि । आशयन् । आश्यानि । अव । स्थिरा ।  
 तनुहि । आतुष्टूज्जनाम् । उपायं । ते । सहः । वलम् ।  
 ददामि । प्रतिदत्स्यं । शत्रून् । विष्टदेष्टुं । दृष्ट ॥ ५ ॥ २० ॥

हे इन्द्र आश्यानि प्रकाश्यानि तिग्मानि तीक्ष्णान्यायुधानि निवरां आशयन् प्रकाशयन्  
 • आशुदीप्तौ सत्त्वं पातुजूनां जुष्टसौमित्रोधातुः आजभासेत्यत्र जववेर्दीपः क्षिप्चेतिक्षिप् दीपस्म  
 आमिनुडागमच्छन्दसः यातुधानानां स्थिरा स्थिराणि दृढान्यपि शरीराणि अवतनुहि अव-  
 स्ताप्तनुभूतान् पातये उपाय उदूर्णवलाय ते तुभ्यं सहः शत्रुसहनसमर्थं वलं वलहेतुकं हविः  
 ददामि अहं प्रयच्छामि । वतः विगदेषु विविधं गदन्ति शत्रूनायन्ते गदेर्धञर्थेकविधानमित्य-  
 धिकरणेकः शत्रून् प्रपीत्य प्रतिगम्य प्रतिकूलंगत्वा वृश् तान् छिन्वि ओजश्चूडेदने तौदा-  
 दिकोलोद ॥ ५ ॥

॥ इत्यष्टमस्य षष्ठे विशोवर्गः ॥ २० ॥

अथ षष्ठी—

स्वर्पद्वन्द्वननुहि श्रवांस्योजःस्थिरेवधन्वनोभिमांतीः ।  
 अस्मद्यग्वावृधानः सहोभिरानिष्टस्तन्ववावृधस्व ॥ ६ ॥  
 वि । अर्थः । इन्द्र । तनुहि । श्रवांसि । ओजः । स्थिरा इदं ।  
 धन्वनः । अजिह्मांतीः । अस्मद्भ्यक् । वृद्धानः ।  
 सहः इजिः । अनिष्टभृष्टः । तन्वम् । वृद्धस्व ॥ ६ ॥

हे इन्द्र अर्थः स्वामी त्वं श्रवांसि अज्ञानि श्रवइत्यन्तनाम अस्मत्त्वं वितनुहि विस्ता-  
 रय प्रयच्छ तनोतेल्लोति उतश्रपत्ययाच्छन्दसि वावचनमिति हेतुगभावः । तथा अभिमांतीः  
 अभितोमातीः मानं धेपति अभिगावयः शत्रवः कान् प्रवि ओजआत्मीयं कीर्त्तं स्थिरेषु  
 स्थिराण्येव धन्वनः धनूंषि च विस्तारय तैः शत्रून् जहीत्यर्थः । अपिच अस्मद्भ्यक् अस्मद्-  
 भिमुत्तां चनः विष्वग्देवयोश्चैरद्रां चतावित्यद्रादेशः अद्रिस्तधोरन्तोदात्तात्वेन निपातनात्  
 उदात्तस्वरितयोर्षणइति धातोरकारस्यानुदात्तस्य स्वरितत्वं सहोभिरात्मीयैर्बलेर्वावृधानः  
 प्रवृद्धः अवर्धय अनिष्टः शत्रुभिरपरिभवनीयः त्वं तन्वं आत्मीयं शरीरं वावृधस्व वर्धय य-  
 द्वा तन्वं तन्यवइति तन्मूर्त्यः तं वर्धय त्वदागमनेनहि यज्ञोवर्धते ॥ ६ ॥



अथ सप्तमी—

इदं हविर्मघवन्तुभ्यं रातं प्रति स म्राळहणानो गृभाय ।  
 तुभ्यं सुतोमं घवन्तुभ्यं पक्रोऽद्धीन्द्र पिबं च प्रस्थितस्य ॥ ७ ॥  
 इदम् । हविः । मघवन् । तुभ्यम् । रातम् । प्रति । सम्राट् ।  
 अहणानः । गृभाय । तुभ्यम् । सुतः । मघवन् । तुभ्यम् ।  
 पक्रः । अद्धि । इन्द्र । पिबं । च । प्रस्थितस्य ॥ ७ ॥

हे मघवन् धनवन् सम्राट् सम्पक् राजमान सर्वेषाम्भ्वरेति वा इदं सोमादिलक्षणं रातं अ-  
 स्माभिर्दत्तं हविः हेइन्द्र तुभ्यं अहणानः अक्रुध्यन् प्रतिगृभाय प्रतिगृहाण ग्रहेर्लोष्टि श्राप-  
 त्यस्य छन्दसि शायजपीति शायजादेशः ह्यग्रहोर्भ इति भः संनिपातपरिभाषाया अनित्यत्वाच्चेर्लु-  
 क् हेमघवन् तुभ्यमेवायं सोमः सुतः इयिचेत्याद्युदात्तत्वं तुभ्यमेवायं पुरोडाशादिपक्रः हेइन्द्र तं  
 पुरोडाशमद्धि भक्षय । किंच प्रस्थितस्य हविर्धानादुत्तरवेदिं प्रस्थापितं सोमं पिब । वाक्यभे-  
 दादनिघातः यद्वा आमन्त्रितस्याविद्यमानत्वेन तिङउत्तरत्वादनघातः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

अद्धीदिन्द्र प्रस्थिते माहवीं पिचनोदधिष्वपचतो तसोमम् ।  
 प्रयस्वन्तः प्रतिहर्यामसित्वासत्त्याः सन्तु यजमानस्य कामाः ॥ ८ ॥  
 अद्धि । इत् । इन्द्र । प्रस्थिता । इमा । हवीं पि । चनः ।  
 दधिष्व । पचता । उत । सोमम् । प्रयस्वन्तः । प्रति ।  
 हर्यामसि । त्वा । सत्त्याः । सन्तु । यजमानस्य । कामाः ॥ ८ ॥

हेइन्द्र प्रस्थिता प्रस्थितानि उत्तरवेदिं प्रति इमा इमानि उभयत्रडादेशः हवीं पि अद्धीत्  
 इदं धारणे भक्षयैव चनः चनइत्यञ्जनात् तदधिष्व धारय उदरे प्रक्षिप दधातेर्लोष्टि छन्द-  
 स्युभयथेति थासम्बार्धधातुकत्वाच्च इडागमः पचता पचतानि सवनीयपुरोडाशादीनि च धारय  
 पचेर्भृष्टशरीत्यादिना कर्मणि अतच् प्रत्ययः उतापि च सोमं पिब ततः प्रयस्वन्तः पीणयती-

वि प्रयोञ्जं तेन तदन्तः सन्तः त्वा त्वां प्रति हर्षामसि हर्षामः कामयामहे धनादीनि । हर्यतिः  
मेप्साकर्मा इदं तोषसिः तस्मात् यजमानस्य यागं कुर्वाणस्य कामाः धनादिविषया अभिष्टापाः  
सत्याः यथार्थाः सन्तु पूज्यजोः शानत्रिति यजेः शानन् प्रत्ययः गित्वादाद्युदात्तः ॥ ८ ॥

अथ नवमी—

प्रेन्द्राग्निभ्यां सुवचस्वामि यमि सिन्धौ विव मेरय नारवं कर्कैः ।

अया इव परिचरन्ति देवाये अस्मभ्यं धनं दातुं उद्भिदं च ॥ ९ ॥ २१ ॥

प्र । इन्द्राग्निभ्याम् । सुवचस्वाम्यम् । इयमि । सिन्धौ इव ।

प्र । ईरयम् । नारवं । अर्कैः । अयोः इव । परि । चरन्ति ।

देवाः । ये । अस्मभ्यम् । धनं दातुः । उद्भिदः । च ॥ ९ ॥ २१ ॥

इन्द्राग्निभ्यां देवाभ्यां सुवचस्यां छन्दसि चेति यत्प्रत्ययः सुवचनाहं स्तुतिमहं मेयमि  
मेरयामि । ऋगतौ जौहोत्यादिकः आर्तिपिप्रत्ययेत्यज्यात्तस्येत्वं देवताद्वन्द्वे चेति इन्द्राग्न्यो-  
रुभयपदमकृतिस्वरत्वे प्राप्ते प्रोत्तरपदेनुदात्तादाविति प्रतिषेधः सिन्धौ विव सिन्धौ नद्यां यथा  
नारवं मेरयति तद्वत् अर्कैरर्चनीयैर्मन्त्रैः सहितां स्तुतिं मेरयं प्रावादिपं ईरगवी ण्यन्तस्य लङ्-  
चु-  
त्तमस्यामादेशः स्तुतास्ते देवाः अया इव अयन्ति कर्मकरणार्थं गच्छन्तीत्यया ऋत्विजः कर्म-  
करावा तद्वत् परिचरन्ति अस्मान् धनादिदानेन पूजयन्ति ये देवाः अस्मभ्यं धनं दातुः धनस्य  
दातारः उद्भिदः अस्मच्छत्रूणामुद्भेत्तारश्च ये सन्ति ॥ ९ ॥

॥ इत्यष्टमस्य पष्ठे एकाविंशोऽवर्गः ॥ २१ ॥

नवा इति नवर्चं पंचमं सूक्तं शिशुनाम आगिरसकृदिः प्रथमाद्विंशये जगत्प्रयौ शिष्टाः स-  
त्विष्टाभ्याः अत्र धनस्यान्त्यस्य च दानं स्तूयते अतस्तद्देवत्वमिदं । यथा चानुक्रान्तं—नवा उभिक्षु-  
र्धनान्नदानपशंसापेजगत्याविति । गवो विनियोगः ।

तत्र प्रथमा—

नवा उदेवाः क्षुधमिद्वर्धदं दुःखं तां शितुमुपगच्छन्ति मृत्यवः ।

उतो रायेः पृणतो नो पदस्य स्युता पृणन्मर्द्धितारं न विन्दते ॥ १ ॥

न । वै । ऊँ इति । देवाः । क्षुधम् । इत् । वधम् । ददुः । उत ।  
आशितम् । उप । गच्छन्ति । मृत्यवः । उतो इति । रयिः । पृणतः ।  
न । उप । दस्यति । उत । अपृणन् । मर्दितारम् । न । विन्दते ॥ १ ॥

भिक्षुः प्रथमं व्यतिरेकमुखेनान्नदानं प्रशंसति देवायै देवाः खलु सर्वेषां क्षुधं नददुः नमा-  
यच्छन् किंतु वधमिव वधमेव दत्तवन्तः एतादृशीं वधरूपां क्षुधं अन्नदानेन यः शमयति स-  
दाता खलु उदिति पूरणः यः अदत्त्वा भुंक्ते तं आशितं भुञ्जानं पुरुषं अपि मृत्यवः मरणान्युप-  
गच्छन्ति समीपे यान्ति आशितः कर्तव्याद्युदात्तत्वं । क्षुधार्तानां भोक्तृणां च मरणं समानं किं  
दानेन धननाशरूपेण अत आह उतो उतशब्दस्त्वप्यर्थे पूणतः प्रयच्छतः पुरुषस्य रयिः ध-  
नं नोपदस्यति नउपक्षीयते दस्यउपक्षये दैवादिकः पूणदाने तौदादिकः तस्य शत्रन्तस्य शत्रु-  
रनुमो नघजादी इति विभक्तेराद्युदात्तत्वं दानप्रसंगेनादातारं दूषयति अपृणन् अप्रयच्छन् पुरुष-  
स्तु मर्दितारं आत्मनः सुखयितारं नविन्दते न कुत्रापि लभते इह बन्धवः अदानेन नसुख-  
यन्ति देवा अपि हविःप्रदानाभावात् ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

यआधायचकमानायपित्वोन्नवान्त्सन्नफितायौपजग्मुपे ।  
स्थिरमनःकृणुतेसेर्वतेपुरोतोचित्समर्दितारंनविन्दते ॥ २ ॥

यः । आधाय । चकमानाय । पित्वः । अन्नवान् । सन् ।  
रफिताय । उपजग्मुपे । स्थिरम् । मनः । कृणुते । सेर्वते ।  
पुरा । उतो इति । चित् । सः । मर्दितारम् । न । विन्दते ॥ २ ॥

यः पुरुषः स्वयमन्नवानपि आधाय आधीयतेसावित्याधोदुर्बलः तस्यै पित्वः पितूनन्ना-  
नि चकमानाय चकमानः कान्तिकर्मा रफिताय रफतिर्हिसार्थः दारिद्र्येण हिंसिताय उपजग्मुपे  
गृहं प्रत्यागताय अतिशयेन मनआत्मीयं अन्तःकरणं अदाने स्थिरं कृणुते कुरुते मनःस्थैर्य-  
करणेन तं क्लेशयतीत्यर्थः । कृणुते कृविर्हिसाकरणयोः धिन्विकृण्व्योरचेति उपत्ययः करो-

तेषां व्यत्ययेन श्रुः विकरणस्वरः सतिशिष्टोपि लसार्धधातुकस्वरं नवाधते इति लसार्धधातु-  
कस्वरः । नकेवलं क्लेशकरणं अपितु पुर तस्य पुरस्तादेव सेवते भोगान् सोपि मर्दितारं आ-  
त्मनः सुखयितारं नविन्दते नकुत्रापि लभते ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

सद्भोजोयोगृहवेददात्यन्नंकामायचरतेऋशाय ।

अरमस्मैभवति यामंहूताउतापरीपुंरुणुतेसखायम् ॥ ३ ॥

सः । इत् । भोजः । यः । गृह्वे । ददाति । अन्नंऽकामाय ।

चरते । ऋशाय । अरम् । अस्मै । भवति । यामंऽहूतौ ।

उत । अपरीपुं । रुणुते । सखायम् ॥ ३ ॥

अम्बयमुखेन प्रशंसति सद्भु सख भोजः दाताखलु यः गृह्वे गृहेश्वरगन्वादित्वात्कुम्-  
भयः प्रतिग्रहीवे अन्नकामाय अन्नं याचमानाय चरते गृहमागतवदे ऋशाय दारिद्रेण एता-  
दृशायविधये अन्नं ददाति प्रयच्छति अक्षयस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वं यामहूतौ यामागन्तारो-  
देवाः अत्रपातेः अर्पितुमुहुसुइत्यादिना मन्प्रत्ययः वे आहूयन्तेवेति यामहूतिः यतः स-  
स्मिन् तस्मै दात्रे फलं अरमत्वं पर्याप्तं भवति कामप्रदानं भवतीत्यर्थः । उतापिच अपरीपु के-  
वलमामकेति ङीर् अन्येऽहू शाश्वतीषु सेनासु सखायं रुणुते तद्दशचरतीत्यर्थः तस्य सर्वे स-  
खायपव नशभवदित्यर्थः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

नससखापोनददातिसख्येसचाभुवेसचमानायपित्वः ।

अपास्मात्प्रेयाञ्चतदोर्कोअस्तिपृणन्तमन्यमरणंचिदिच्छेत् ॥ ४ ॥

न । सः । सखा । यः । न । ददाति । सख्ये । सचाभुवै ।

सचमानाय । पित्वः । अप । अस्मात् । प्र । इयात् । न । तत् ।

ओर्कः । अस्ति । पृणन्तम् । अन्यम् । अरणम् । चित् । इच्छेत् ॥ ४ ॥

व्यतिरेकेण निन्दा माह सपुरुषः सत्त्वा न भवति यः पुरुषः सचाभुवे सर्वदा सहभवन-  
शीलाय सचमानाय सेवमानाय उपसर्जनीभूताय सख्ये सखिजनाय पितृवः पितृनानानि  
न ददाति न प्रयच्छति ससुहृन्भवतीत्यर्थः अस्माददातुः सख्युः सः अपमेयात् अपगच्छेत्  
यद्येनं परित्यज्य गच्छेत् इण्गत्तौ छिडि यासुद् तर्हि तदोकः निवासः नास्ति न भवति स-  
दनं हि बन्धुभिः परिगतं । सगतः पुरुषः पृणन्तमन्नादिकं प्रयच्छन्तं अन्यमरणं चित् अर्थं  
स्वामिनमेव इच्छेत् कामयेत् ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमी—

पृणीयादिन्नाधमानाय तव्यान् द्राघीयांसमनुपश्येत् पन्थाम् ।  
ओहिवर्तन्ते रथ्यैव चक्रान्यमन्यमुपतिष्ठन्तरायः ॥ ५ ॥ २२ ॥

पृणीयात् । इत् । नाधमानाय । तव्यान् । द्राघीयांसम् । अनु ।  
पश्येत् । पन्थाम् । ओ इति । हि । वर्तन्ते । रथ्या इव ।  
चक्रा । अन्यम् । अन्यम् । उप । तिष्ठन्त । रायः ॥ ५ ॥ २२ ॥

धनवन्तं पुरुषं दाने प्रेरयति तव्यान् तवीयान् धनैरतिशयेन प्रवृद्धः पुरुषः नाधमा-  
नाय याचमानायातिथये पृणीयादित् धनानि दद्यादेव पूषा लनपूरणयोः क्रयादिः प्वादीनां  
ह्रस्वः यदि दद्यात् द्राघीयांसं दीर्घशब्दादीयसुनि मियस्थितेस्मादिना द्राघि इत्यादेशः दीर्घ-  
तमं पथां पन्थानं सुरुतमार्गमनुपश्येत् अनुपश्येत् व्यत्ययेनात्मनेपदं । तत्र कारणमाह रायो-  
धनानि ओहि आठ आवर्तन्ते खलु एकत्र न तिष्ठन्तीत्यर्थः । तत्र दृष्टान्तः—रथ्येव यथा र-  
थ्यानि रथाद्यदिति तस्येदमित्यर्थे यत् रथसंबन्धीनि चक्राणि उपर्यधोभावेनावर्तन्ते तद्वत्  
ष्वावृत्तिमेव दर्शयति अन्यमन्यं पुरुषं धनान्युपतिष्ठन्ते समवेतानि भवन्ति । उपादेव पूजासं-  
गतिकरण इत्यात्मनेपदं तस्माद्धनानि देयानीति भावः ॥ ५ ॥

॥ इत्यष्टमस्य पष्ठे द्वाविंशोऽवर्गः ॥ २२ ॥

अथ पद्यी—

मोघमन्नं विन्दते अप्रचेताः सत्यं ब्रवीमि वध इत्सतस्य ।  
नार्यमणं पुष्यति नो सरवायं केवलं अघो भवति केवलादी ॥ ६ ॥

मोघम् । अन्नम् । विन्दते । अप्रचेताः । सत्यम् । ब्रवीमि ।  
वधः । इत् । सः । तस्य । न । अर्यमणम् । पुष्यति । नो इति ।  
सरवायम् । केवलं अघः । भवति । केवलं आदी ॥ ६ ॥

अदातारं दूषयति अप्रचेताः अपरुष्टज्ञानः दानेचेतो मनो यस्य न भवति समो घं व्यर्थमेवा-  
न्नं विन्दते लभते । विद्वत्साधे दौदादिकः शेमुचादीनामिति नुमागमः । इदं सत्यं यथार्थमेवेति  
ब्रवीमि ऋषिरहं वदामि न केवलं व्यर्थं किंतु तस्य पुरुषस्य सवध इदं वध एव अन्नं परामृशतः  
तच्छब्दस्य वधसामानाधिकरण्यात् पुल्लिङ्गता यथा णेरणावित्यत्र यत्कर्म स एव कर्तेति । अथवा  
सनिरर्थको वध एव यः पुरुषः अर्यमणं उपलक्षणमिदं सर्वान् देवान् अर्यमादीन्तु पुष्यति हविः  
प्रदानेन न पोषयति नो नापि सत्त्वायं समानख्यातं अस्यामतमतिथिं मित्रवर्गं च न पोषयति पु-  
ष्यष्टौ वैवादिकः यच्छब्दाभ्याहारादनिघातः अतएव केवलादी अदेः सुष्यजाताविति णिनिः  
अत उपधा लक्षणादृद्धिः केवलमसाक्षिकमन्नं भुञ्जानः स केवलाघो भवति केवलपापवान् भवति  
अघमेव केवलं तस्य शिष्यते नैहिकं नामुष्मिकमिति तस्माद्यथा कथंचिद्वातव्यमित्यभिप्रायः  
॥ ६ ॥

अथ सप्तमी—

रूपन्निष्फालं आशितं कृणोति यन्न ध्वान्मपं दृक्चे चरित्रैः ।  
वदन् ब्रह्मा वदतो वनीयान् पूणन्नापि सृणन्तमभिप्यात् ॥ ७ ॥

रूपन् । इत् । फालः । आशितम् । कृणोति । यन् । अध्वानम् ।  
अपं । दृक्चे । चरित्रैः । वदन् । ब्रह्मा । अवदतः । वनीयान् । पूणन् ।  
आपिः । अपृणन्तम् । अभि । स्यात् ॥ ७ ॥

रुपन् रुपिं कुर्वन् फालः आशितं कर्पकं भोक्तारं रुणोति करोति । तथा अध्वानं मार्गं यन् इणः शतरिनुमागमः गच्छन् पुरुषः चरित्रैः आत्मीयैर्गमनैः अपवृत्ते स्वाभिनोधनमावर्जयति । वृजीवर्जने आदादिकः अनुदात्तेव । वदन् शास्त्रार्थं ब्रुवाणो ब्रह्मा ब्राह्मणः अवदतः शास्त्रार्थं अनुवाणात् जनात् वनीयान् संभक्तुवमः प्रियकरो भवति । वनतेस्तृजन्तस्य ईयसुनितुरिष्ठेमेयः स्त्वितितृलोपः । ते यथा स्वकर्मणि प्रवर्तमानाः परेषामुपकारकाः तथा घृणन् दाता पुरुषः अपघृणन्तं अदातारं जनमभिलक्ष्य आपिः स्यात् वन्धुभवेत् ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

एकपाद्भूयो द्विपदो विचक्रमे द्विपात्रिपादमभ्येति पश्चात् ।  
चतुष्पादेति द्विपदामभिस्वरे संपश्यन् पङ्क्तीरुपतिष्ठमानः ॥ ८ ॥

एकं ऽपात् । भूयः । द्विऽपदः । वि । चक्रमे । द्विऽपात् । त्रिऽपादम् ।  
अभि । एति । पश्चात् । चतुऽपात् । एति । द्विऽपदाम् ।  
अभिऽस्वरे । सम्ऽपश्यन् । पङ्क्तीः । उपऽतिष्ठमानः ॥ ८ ॥

अत्र पादशब्दो भागवचनः एकपात् एकभागधनः पुरुषः द्विपदः द्विगुणधनस्य मार्गं भूयः तृतीयायाः सुः भूयसा कालेन विचक्रमे विविधं गच्छति । वेः पादविहरणे इत्यात्मनेपदं तथा द्विपात्पुरुषः त्रिपादं त्रिभागधनं पुरुषं पश्चादभ्येति अभिगच्छति । चतुष्पात् चतुर्भागधनस्तु द्विपदां बहुवचनादेकपादादयः उपलक्ष्यते एकपादधनादीनां पङ्क्तीः अभिस्वरे अभिगमने संपश्यन् सम्यगीक्षमाणः सन् उपतिष्ठमानः एति गच्छमानो भवति । अन्योन्यापेक्षया सर्वे उत्तमाधमाः तस्मात्त्वहमेव धनवानितिनमन्येः किंतु अतिथिष्योधनानिदस्वेत्यर्थः ॥ ८ ॥

अथ नवमी—

समौ चिद्धस्तौ न समावि विष्टः संमातरां चिन्नसमं दुहाते ।  
यमयोश्चिन्नसमावीर्याणि ज्ञाती चित्सन्तौ न समं पृणीतः ॥ ९ ॥ २३ ॥  
समौ । चित् । हस्तौ । न । समम् । विविष्टः । समऽमातरां । चित् ।  
न । समम् । दुहाते इति । यमयोः । चित् । न । समा । वीर्याणि ।  
ज्ञाती इति । चित् । सन्तौ । न । समम् । पृणीतः ॥ ९ ॥ २३ ॥

अतिथिभ्यो धनमप्यच्छन्नपि मम भ्राता दास्यति इति चेत्तत्र हेतुमाह समौचित्यं हस्तौ समावपि समं समानं न विविष्टः कार्यं न न्याय्यम् । विपूज्यासौ जौ होत्यादिकः संज्ञापूर्वकस्य विधेरनित्यत्वादङ्गमासस्य गुणाभावः । तथासंमातरा वत्तस्य मातरौ धेनू समे अपि समं समानं पयो न दुहाते यमयोश्चिदं सहजातयोः पुत्रयोरपि समा समानि वीर्याणि न सन्ति तस्मात् ज्ञाती चिद एकस्मिन्कुले सन्तौ जातावपि समं न पृणीतः न पयच्छतः । तस्मात्तस्य धनमस्ति स एव दद्यादित्यर्थः ॥ ९ ॥

॥ इत्यष्टमस्य पष्ठे त्रयोविंशो वर्गः ॥ २३ ॥

अग्नेर्हंसीति नवर्चं षष्ठं सूक्तं अमहीयगोत्रस्य उरुक्षयस्यार्थं गायत्रं रक्षोहासिर्देवता । तथा चानुक्तम्यते—अग्नेर्हंस्युरुक्षय आमहीयव आग्नेयं राक्षोघ्नं गायत्रं त्विति । मध्यमाने मावजायमान इदमनुवक्तव्यं । सूत्रित्वं—अजायमाने त्वे तस्मिन्नेवावसाने अग्नेर्हंसि स्य त्रिणमिति सूक्तमावपेतेति । मातरनुवाकाश्चिनशस्त्रयोरपि गायत्रे छन्दसीदं सूक्तं । सूत्रित्वं—अग्नेर्हंस्यग्निं हिन्दन्तुमिति । दशमे हनि धिष्ण्यां गाराभिर्विहरणे आद्याज्या । सूत्रित्वं—परित्वाग्नेपुरं वयमित्येतस्याः स्थाने अग्नेर्हंसि स्य त्रिणमिति ।

तत्र प्रथमा—

अग्नेर्हंसिन्यत्रिणं दीप्यन्मर्त्येष्व । स्वेक्षयें शुचिधन ॥ १ ॥

अग्नेर्हंसि । नि । अत्रिणम् । दीयन् । मर्त्येषु । आ । स्वे ।

क्षये । शुचिधन ॥ १ ॥

हे शुचिधन पूतकर्मण दीप्यमान तेजस्कृत्वा हे अग्ने अत्रिणं अचारं शत्रुं तमोरूपं नि नितरां हंसि विनाशाय आभिव्रितस्याविद्यमानत्वेन पादादित्वादिनिघातः । किं कुर्वन् मर्त्येषु मनुष्येषु यजमानेषु आभिमुख्येन दीयन् कर्मसिद्ध्यर्थं प्रकारमानः । दीदेति दीप्तिकर्मा । तथा स्वे आत्मीये निवासभूते आहवनीयादिस्थाने दीप्यमानः क्षयो निवास इत्याद्युदात्तत्वं ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

अस्तिष्टसि स्वाहुतो धृतानि प्रतिमोदसे । यत्त्वा सुचः समास्थिरन् ॥ २ ॥



उत् । तिष्ठसि । सुहृत्तः । घृतानि । प्रति । मोदसे ।  
यत् । त्वा । सुचः । समस्तस्थिरन् ॥ २ ॥

हे अग्रे स्वाहुतः अस्माभिः सुषुआहूयमानः सन् उत्तिष्ठसि अरणीभ्यामुद्रतोभव ऊ  
र्ध्वकर्मत्वादात्मनेपदाभावः । उद्रत्यच घृतानि घृतसहितान्यस्माभिः दीयमानानि हवींषि य-  
तिमोदसे हृष्टोभव । मुदहर्षे भौवादिकः अनुदाचेत् यद्यदा त्वा त्वां सुषुजुह्वादीनि पात्राणि  
समस्थिरन् संगतान्यभवन् समवप्रविश्यः स्थइति सुडचात्मनेपदं स्थाघोरिचेतिसिचः कित्वं  
ईकारश्चान्तादेशः । ह्रस्वादादिनिसिचोलेपः व्यत्ययेनस्यस्परन् तिडिचोदात्तवतीतिगतेर्नि-  
घातः ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

सआहुतोविरोचतेग्निरीळेन्योगिरा । सुचाप्रतीकमज्यते ॥ ३ ॥  
सः । आहुतः । वि । रोचते । अग्निः । ईळेन्यः । गिरा ।  
सुचा । प्रतीकम् । अज्यते ॥ ३ ॥

आहुतः आभिमुख्येनहुतः गतिरनन्तरइति गतेःप्रकृतिस्वरः । गिरा स्तुतिलक्षणयावाचा  
ईळेन्यः स्तोतव्यः सोमिर्विरोचते अत्यर्थं दीप्यते । तथा प्रतीकं सर्वेषां देवानां पूर्वमेव सुचा  
घृतसहितया अज्यते सिध्यते ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

घृतेनाग्निःसमज्यतेमधुप्रतीकआहुतः । रोचमानोविभावसुः ॥ ४ ॥  
घृतेन । अग्निः । सम् । अज्यते । मधुप्रतीकः । आहुतः ।  
रोचमानः । विभावसुः ॥ ४ ॥

अग्निः घृतेन हविषा समज्यते सम्यक् सिकोभवति । कीदृशः मधुप्रतीकः घृतमयुक्ता-  
वयवः आहुतः स्तुतिभिर्हविर्भिर्वा रोचमानः दीप्यमानः विभावसुः स्वदीप्त्या सर्वमाच्छादय-  
न् ॥ यद्वा दीप्तिरेवधर्मं यस्य सः ॥ ४ ॥

आतोष्यामे होतुरतिरिक्तोक्थ्ये जरमाणःसमिध्यसइत्यनुरूपस्तुचः । सूत्रितं च—जराबोध-  
तद्विविद्धि जरमाणःसमिध्यसइति ।

तत्र प्रथमा सूक्ते पंचमी—

जरमाणःसमिध्यसेदेवेभ्योहव्यवाहन । तंत्वाहवन्तमर्त्याः॥५॥ २४॥

जरमाणः । सम् । इध्यसे । देवभ्यः । हव्यश्वाहन ।

तम् । त्वा । हवन्त । मर्त्याः ॥ ५ ॥ २४ ॥

हे हव्यवाहन हव्यानांयापयितः हव्येनन्तःपादमितिऋगृद् जरमाणः स्तोत्रभिः स्तूपमा-  
नः । जरतिःस्तुतिकर्मा । सत्वं देवेभ्यः देवार्थं समिध्यसे हविर्भिः सम्पद्दीप्यसे । तं वादृशं  
त्वा त्वां मर्त्याः मनुष्येषु साधवोयजमानाः हवन्त आह्वयन्ति । ह्यतेर्लङि बहुलंछन्दसीतिसं-  
प्रसारणं ॥ ५ ॥

॥ इत्यष्टमस्य षष्ठे चतुर्विंशोवर्गः ॥ २४ ॥

अथ षष्ठी—

तंमर्ताअमर्त्यधृतेनाग्निंसंपर्यत । अदाभ्यंगृहपतिम् ॥ ६ ॥

तम् । मर्ताः । अमर्त्यम् । धृतेन । अग्निम् । संपर्यत ।

अदाभ्यम् । गृहपतिम् ॥ ६ ॥

हे मर्ताः ऋत्विजः अमर्त्यं मनुष्यधर्मरहितं अग्निं धृतेन हविषा संपर्यत परिचरत । सप-  
रशब्दःकुंद्वादिः । कीदृशमदाभ्यं केश्विदप्यर्हिस्मं दग्नेभ्येत्येवकव्यमितिष्मत् । गृहपतिं गृहस्य  
स्वामिनं यजमानरूपं पत्यावैश्वर्यइति पूर्वपदप्रकृतिस्वरः ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी—

अदाभ्येनशोचिपाग्नेरक्षस्त्वंदंह । गोपाकृतस्यंदीदिहि ॥ ७ ॥

अदाभ्येन । शोचिपां । अग्ने । रक्षः । त्वम् । दह । गोपाः ।

ऋतस्य । दीदिहि ॥ ७ ॥

हे अग्ने त्वमदाभ्येनाहिंस्येन शोचिषा तेजसा रक्षः । जातवेकवचनं । सर्वान् राक्षसान् दह विनाशय । किञ्च क्रतस्ययज्ञस्यगोपा गोपायितासन् दीदिहि दीप्यस्व ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

सत्वमग्नेप्रतीकेनप्रत्योपयातुधान्यः । उरुक्षयेषुदीद्यत् ॥ ८ ॥

सः । त्वम् । अग्ने । प्रतीकेन । प्रति । ओष ।

यातुऽधान्यः । उरुऽक्षयेषु । दीद्यत् ॥ ८ ॥

हे अग्ने स त्वं प्रतीकेन त्वदवयवभूतेन तेजसा यातुधान्यः यातुधानीः राक्षसीः प्रत्योष प्रतिकूलं दह । उपदाहे भौवादिकः छोटि हेर्लुक् जातेरस्त्रीविषयादिति यातुधानशब्दस्पङ्गीप् उदात्तस्वरितयोर्यणइतिस्वरितत्वं किङ्कर्त्तु उरुक्षयेषु विस्तीर्णेपुनिवासेषु आहवनीयादिषु दीद्यद् दीप्यमानः ॥ ८ ॥

अथ नवमी—

तंत्वांगीभिर्हुरुक्षयाहव्यवाहंसमीधिरे । यजिष्ठमानुषेजने ॥ १ ॥ २५ ॥

तम् । त्वा । गीः । इभिः । उरुऽक्षयाः । हव्यऽवाहम् । सम् ।

ईधिरे । यजिष्ठम् । मानुषे । जने ॥ १ ॥ २५ ॥

हे अग्ने उरुक्षयाः बहुनिवासायजमानाः हव्यवाहं हविषांबोढारं मानुषे मनुष्यसंबन्धिनि जने जनमध्ये यजिष्ठं यष्टतमं तं त्वा त्वां गीभिः स्तुतिभिः तत्सहितैर्हविर्भिः समीधिरे सम्यगदीदिपन् । इन्धेर्लिटिइन्धिभवतिभ्यांचेति कित्वं नलोपः ॥ १ ॥

॥ इत्यष्टमस्य षष्ठे पंचविंशोवर्गः ॥ २५ ॥

इतिवाइति त्रयोदशर्चं सप्तमं सूक्तं गायत्रं इन्द्रोलवरूपमास्थाय सोमपानं कुर्वन् तदानी-  
श्रुतिभिर्दृष्टः सन् स्वात्मानमनेन सूक्तेनास्तावीत् । अवोलवरूपापन्नइन्द्रक्रपिः सप्तवदेवता ।  
तथाचानुक्रम्यते—इतिवैसमोनैन्द्रोलवआत्मानंतुष्टावेति । गतोविनियोगः ।

तत्र प्रथमा—

इति॒वाइति॑मे॒मनो॒गाम॑श्वंस॒नुया॒मिति॑ । कु॒वित्सोम॑स्यापा॒मिति॑ ॥ १ ॥

इति॑ । वै । इति॑ । मे । मनः॑ । गाम् । अश्वंश्च॑ । स॒नुया॒म् । इति॑ ।

कु॒वित् । सोम॑स्य । अपा॑म् । इति॑ ॥ १ ॥

इतिवै इतिवत् इति एवंपकारेण मे मदीयं मनोवर्तते तं प्रकारं दर्शयति गामश्वं च सनुयां स्तोतृभ्यः प्रयच्छामीति । णुदाने तानादिकः । इतिशब्दोहेतौ यस्मात् कुविद्वद्वारं सोमस्य सोमं अपां पीतवानस्मि क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति सोमस्यसंप्रदानसंज्ञा चतुर्थ्यर्थे बहुल-  
मितिषष्ठी पापाने लुङि गातिस्थेतिस्मिचोत्तुक् कुविद्योगादनिवातः ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

प्र॒वाता॑इव॒दोध॑न् उ॒न्मा॑पी॒ताअ॑यंस॒त । कु॒वित्सोम॑स्यापा॒मिति॑ ॥ २ ॥

प्र । वा॒ताःइ॒व । दो॒धन्तः॑ । उ॒त् । मा॒ । पी॒ताः । अ॒यंस॒त ।

कु॒वित् । सोम॑स्य । अपा॑म् । इति॑ ॥ २ ॥

दोधन्तः भृशं कंपयमाना वाता इव वायवो यथा वृक्षादीन् उद्यच्छन्ते तद्वत् पीताः सोमाः  
मार्गं प्रकर्षेण उदर्यसव उद्यच्छन्ते । यमेर्लुङिसमुदाङ्ग्यो यमोऽग्रंथे इत्यात्मनेपदं । यस्माद्बहुवा  
रं सोममपां ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

उ॒न्मा॑पी॒ताअ॑यंस॒तरथ॑म॒श्वाइ॒वाश॑वः । कु॒वित्सोम॑स्यापा॒मिति॑ ॥ ३ ॥

उ॒त् । मा॒ । पी॒ताः । अ॒यंस॒त । रथ॑म् । अ॒श्वाःइ॒व । आ॒श॒वः ।

कु॒वित् । सोम॑स्य । अपा॑म् । इति॑ ॥ ३ ॥

पीताः सोमाः मां उदर्यसव उद्यच्छन्ते । तत्र दृष्टान्तः—रथमश्वा इव यथा आशवः क्षिपणा  
मित्रः गमनेन व्याप्तावा अश्वा रथमुद्रमयन्ति तद्वत् ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

उपमामुतिरस्थितवाश्रापुत्रमिवप्रियम् । कुवित्सोमस्यापामिति ॥२॥

उप । मा । मतिः । अस्थित । वाश्रा । पुत्रम्इव । प्रियम् ।  
कुवित् । सोमस्य । अपाम् । इति ॥ ४ ॥

मतिः स्तोत्रभिः क्रियमाणास्तुतिः मा मामुपास्थित संयोजयति उपादेवपूजासंगतिकर-  
णेत्यात्मनेपदं कथमिव वाश्रा पुत्रमिव यथा वाश्रा शब्दायमानाधेनुः मियं पुत्रं वत्सं संग-  
च्छति तद्वत् ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमी—

अहंतष्टेवबन्धुरंपर्यचामिहृदामतिम् । कुवित्सोमस्यापामिति ॥५॥

अहम् । तष्टांइव । बन्धुरम् । परि । अचामि । हृदा । मतिम् ।  
कुवित् । सोमस्य । अपाम् । इति ॥ ५ ॥

तष्टेव तक्षायथा बन्धुरं सारथिनिवासस्थानं तद्वान् वा उपलक्षयते तवस्थानं रथंवा सा-  
धुकरोति तद्वदहं मतिं स्तुतिं हृदा आत्मीयेनमनसा पर्यचामि साधुकरणाय परिगच्छामि ॥५॥

अथ षष्ठी—

नहिमेअक्षिपच्चनाच्छान्तसुःपञ्चरूष्टयः । कुवित्सोमस्यापामिति ॥६॥२६॥

नहि । मे । अक्षिपत् । चन । अच्छान्तसुः । पञ्च । रूष्टयः ।  
कुवित् । सोमस्य । अपाम् । इति ॥ ६ ॥ २६ ॥

चनेति निपातसमुदायोप्यर्थे पञ्चरूष्टयोनिपादपञ्चमाश्वत्वारोवर्णाःपञ्चजनाः । यद्वा देवमनुष्या-  
दयः मे मदीयमक्षिपत् चक्षुःपतनं दृष्टिसंचारं नक्षच्छान्तसुः नक्षपवृण्वन्ति । नहिद्रष्टुः दृष्टेर्विप-  
रितोपोविद्यतइतिश्रुतेः । छदिअपवरणे चुरादीनामितिवारण्यन्तत्वादवण्यभावेत्तुङि हलंतल-  
क्षणावृद्धिः यस्माद्द्वह्वारं सोमयषां ॥ ६ ॥

॥ इत्यष्टमस्य षष्ठे षड्विंशोऽष्टकः ॥ २६ ॥

अथ सप्तमी-

नहिमेरोदसीउभेअन्यपक्षंचनप्रति । कुवित्सोमस्यापामिति॥७॥

नहि । मे । रोदसी इति । उभे इति । अन्यम् । पक्षम् । चन ।

प्रति । कुवित् । सोमस्य । अपाम् । इति ॥ ७ ॥

उभे रोदसी यावापृथिव्यौ मेमदीयमन्यं पक्षंचन पक्षमपि प्रतिसमानेनभरतः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी-

अजिद्यामंहिनाभुवमभीइमांपृथिवीमहीम् । कुवित्सोमस्यापामिति॥८॥

अजि । याम् । मंहिना । भुवम् । अजि । इमाम् । पृथिवीम् ।

महीम् । कुवित् । सोमस्य । अपाम् । इति ॥ ८ ॥

उक्तमर्थं प्रतिपादयति मंहिना मंहिन्ना आत्मीयेन थां द्युलोकमभिभुवं अभिभवामि तथा महीं महीना इमां पृथिवीं स्वमंहिन्ना अभिभवामि भववेत्तेऽङ्गिज्जान्दसोविकरणस्यत्तुक् भूभुवोस्तिङीतिगुणेरतिपिङ्गे ज्वलादेशः ॥ ८ ॥

अथ नवमी-

हन्ताहंपृथिवीमिमानिदधानीइहेहवा । कुवित्सोमस्यापामिति॥९॥

हन्त । अहम् । पृथिवीम् । इमाम् । नि । दधानि । इह । वा ।

इह । वा । कुवित् । सोमस्य । अपाम् । इति । ९ ॥

हन्तेति संभावनायां अनुज्ञायां वा संभावयामि एतदनुज्ञानामिवा किंत्व अहमिमां पृथिवीं इहवान्तरिक्षे निदधानि इहवाद्युलोके इति हस्तेन निर्दिशति दधातेऽङ्गि मेभिः ॥ ९ ॥

अथ दशमी-

ओपमित्पृथिवीमहंजघ्नानीइहेहवा । कुवित्सोमस्यापामिति॥१०॥

ओपम् । इत् । पृथिवीम् । अहम् । जघ्नानि । इह । वा । इह ।

वा । कुवित् । सोमस्य । अपाम् । इति ॥ १० ॥

अहं पृथिवीमभितक्ष्यौषस्वतेजसा तापकमादित्यं इहवान्तरिक्षे इहवायुलोके जंघनानि  
भृशंपापयानि इदिति पूरणः हन्तेर्गत्यर्थस्य यद्भुत्तुगन्तस्य लोटि शपो लुगभावश्छान्दसः ॥ १० ॥

अथैकादशी—

दिवि मे अन्यः पक्षोऽधो अन्यमचीरूपम् । कुवित्सोमस्यापामिति ॥ ११ ॥

दिवि । मे । अन्यः । पक्षः । अधः । अन्यम् । अचीरूपम् ।

कुवित् । सोमस्य । अपाम् । इति ॥ ११ ॥

मे मदीयः अन्यः पक्षः दिवि द्युलोके स्थापितः अधः पूर्वाधरावराणामसीत्यादिनासि-  
प्रत्ययः प्रकृतेरधादेशश्च अधस्तात्पृथिव्यां अन्यपक्षमचीरूपं अकाक्षं रूपविलेखने ण्यन्तस्य  
लुङि चङि नित्यं छन्दसीति क्रकारादेशः विलेखनं नामोत्पादनं उदपादयं आस्थापयमित्यर्थः ॥ ११ ॥

अथ द्वादशी—

अहमस्मिमहामहोभिन्भ्यमुदीपतः । कुवित्सोमस्यापामिति ॥ १२ ॥

अहम् । अस्मि । महाऽमहः । अभिऽभ्यम् । उतूऽईपतः । कुवित् ।

सोमस्य । अपाम् । इति ॥ १२ ॥

अभिनश्यं नभौ मध्यस्थाने भवं नश्यन् अन्तरिक्षं उगवादिभ्यो यदित्यत्ययः तत्रैव पा-  
ठान्नभादेशश्च लक्षणेनाभिप्रतीतिमुत्पद्ये इत्यव्ययीभावः समासस्वरः अन्तरिक्षमभि उदीपितः  
उद्गतः सूर्यआत्माहं महामहोस्मि महतामपि महानस्मि यद्वा महत्यभूतं महस्तेजो यस्य  
प्रभूततेजस्कोस्मि आन्महत इत्यात्वं ॥ १२ ॥

त्रयोदशी—

गृहो याम्यरं कृतो देवेभ्यो हव्यवाहनः । कुवित्सोमस्यापामिति ॥ १३ ॥ २७ ॥

गृहः । यामि । अरं मरुतः । देवेभ्यः । हव्यवाहनः । कुवित् ।

सोमस्य । अपाम् । इति ॥ १३ ॥ २७ ॥

गृहः हविषां ग्रहीता अरंरुतः यजमानैरलंरुतोहं देवेभ्य इन्द्रादिभ्यः हव्यवाहनः ह-  
विषां वोढा प्रापयिता अश्यात्पासन् यामि हवींषि प्रापयामि याप्रापणे लट् हव्येनन्तःपादमि-  
ति वेहेऽर्पुद् नित्वादाद्युदात्तः समासेरुदुत्तरपदप्रवृत्तिस्वरः । इति यस्मात्कुविद्वहुवारं सोमस्य  
सोमं अपां पीतवानस्मि तस्मादेतान्यकार्षमिति इन्द्रः स्वात्मानमेवास्तावीत् ॥ १३ ॥

॥ इत्यष्टमस्य पष्ठे सप्तविंशोवर्गः ॥ २७ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तपोहार्दं निवारयन् । पुमर्थोऽश्वतुरोदेमादिद्यातीर्थमहेश्वरः ॥ १ ॥

इति श्रीमद्वाजापि राजपरमेश्वरवैदिकमार्गमवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सा-  
यणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये अष्टमाष्टके पष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥



## ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥



यस्य निःश्वसितं वेदा योवेदेभ्योत्थितं जगत् । निर्ममे तमहं वन्दे विद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥१॥

अथ सप्तमोऽव्याख्यायते दशममण्डलस्य दशमेनुवाके सूक्तसप्तकं व्याख्यातं तदिदिति नवर्चमष्टमसूक्तं अथर्वणःपुत्रस्य बृहदिवस्यार्थं त्रैष्टुभमेन्द्रं । तथाचानुक्रान्तं—तदिदं वाथर्वणो-  
बृहदिवदिति चातुर्विंशिकेहनि निष्केवल्यइदंसूक्तं । सूत्रितंच—तदिदासेतिच पुरस्तात्सूक्तस्यशं-  
सेदिति । व्योमविश्वदेवस्तुपंचशारदीयेष्वप्येकाहेषु इदमेवनिष्केवल्यनिविद्धानं । सूत्रितंच—  
एतेषां त्रयाणां कथाशुभा तदिदासेति मध्यंदिनइति राशिमरायाख्ययोरेकाहयोरपि इदंनि-  
ष्केवल्यनिविद्धानं । सूत्रितंच—राशिमराययोश्च कथाशुभीयतदिदासीयेति । महाव्रते निष्केव-  
ल्येप्येतत्सूक्तं । तथैव पंचमारण्यके सूत्रितं—तदिदासभुवनेपुज्येष्ठंतांस्तुतेकीर्तिमघवन्महित्वेति ।

तत्र प्रथमा—

ॐ तदिदासभुवनेपुज्येष्ठं यतो जज्ञ उग्रस्त्वेपनृम्णः ।

सद्योजज्ञानो निरिणाति शत्रून्नुयं विश्वे मदन्त्यूमाः ॥ १ ॥

तत् । इत् । आस । भुवनेषु । ज्येष्ठम् । यतः । जज्ञे । उपः ।

त्वेपनृम्णः । सद्यः । जज्ञानः । नि । रिणाति । शत्रून् । अनु ।

यम् । विश्वे । मदन्ति । ऊमाः ॥ १ ॥

तद जगत्कारणत्वेन सर्ववेदान्तप्रसिद्धं इच्छद्बोधधारणे भुवनेषु भूतत्तायां तत्तु पृथि-  
व्यादिषु लोकेषु मध्ये जगत्कारणं ब्रह्मैव ज्येष्ठं प्रशस्ततमं आस बभूव । तस्य परमार्थं वाद  
गद्यतिरिकानां व्यावहारिकत्वाच्च । यद्वा ज्येष्ठं वृद्धतमं जगत्कारणत्वेन सर्वेषामादिभूतं बभूव ।  
अस्तेर्लिटि छन्दस्मुभयथेति सार्वधातुत्वादस्तेर्भूरिति भूभावाभावः । यद्वा वृद्धं तदेवधस  
स्वप्रकाशतया आस दिदीपे असगविदीप्तादानेषु अस्मात्प्रतिरूपं यतउपादानहूतात् यस्मा-  
द्वसतः उग्रः उर्ध्वः त्वेपनृम्णः प्रदीपवतः सूर्यात्मकइन्द्रः जज्ञे जातोबभूव । श्रूयतेहि—च-

क्षोःसूर्योऽजायतेति । सूर्याचन्द्रमसौधावायथापूर्वमकल्पयदितिव । जनिकर्तुःप्रकृतिरिति  
 प्रकृतेरपादानसंज्ञायां यत इतिपंचमी जनेर्लिटि ममहनेत्यादिनोपधाद्योः द्विवचनेचीति तस्य  
 स्थानिवद्भावात् द्विवचनादि यद्वृत्तान्तित्यमिति निवातप्रतिषेधः । अच जज्ञानो जायमान एव  
 सद्यः शीघ्रं शत्रून् शाश्वतून् मन्देहादीन् सक्षसान् निरिणाति निहिनस्ति । यद्वा उपास-  
 कानां पापरूपात् शत्रून् निहन्ति । तथाच ब्राह्मणं—सद्योऽस्येपजातः प्राप्मानमपाहतेति । जज्ञान इति  
 जनेर्लिटः कानचिरूपयेतत् । रिणातिरीमतिरेषणयोः क्रयादिः ध्वादीनां ह्रस्व इति ह्रस्वत्वं विश्वे स-  
 र्वे ऊमाः भवन्ति रक्षन्तीत्युमाः प्राणिनः अवतैरौजादिकोमन्प्रत्ययः ज्वरत्वेरेत्यादिमावकारो-  
 पधयोः स्थाने ऊहू सर्वप्राणिनोयं सूर्यात्मकमुपन्तमिन्द्रमनुलक्ष्य मदर्थमुदगान्मदर्थमुदगादिति  
 मदन्ति हृष्यन्ति मदीहर्षेण्यत्ययेन साधु । तथाच ब्राह्मणं—भूतानि वै विश्वरूमास्तपनमनुमदन्ति उ-  
 दगादुदगादितीति । तैत्तिरीयकंच—तस्मात्सर्वेष्वमन्यन्तेनामृत्युदगादितीति । यद्वा यंस्तुत्यादि-  
 भिरामपन्तमनु पश्चात्सर्वे प्राणिनोऽभीष्टप्राप्त्या हृष्यन्ति अनुलक्षण इति अनोः कर्मप्रवचनी-  
 यत्वात्कर्मप्रवचनीयमुक्ते इति द्वितीया स इन्द्रो जज्ञ इत्यन्वयः ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

वृधानः शर्वसा भूर्यो जाः शत्रुं द्वासाय भियसं दधाति ।

अव्यन च व्यन च सन्ति सन्ते न वन्त प्रभृता मदैषु ॥ २ ॥

वृधानः । शर्वसा । भूरिऽओजाः । शत्रुः । द्वासाय ।

भियसम् । दधाति । अविद्वद्वानत् । च । विद्वद्वानत् । च ।

सन्तिः । सम् । ते । न वन्त । प्रभृता । मदैषु ॥ २ ॥

शर्वसा बलेन वृधानः वर्धमानः अतएव भूर्यो जाः बहुबलः शत्रुः शातयिता इन्द्रः द्वा-  
 साय उपशयकारिणे शत्रवे भियसं भीतिं दधाति विदधाति करोति । अव्यन च विविधमनि-  
 विश्वसिनो वि व्यन च प्राणवर्जगमं तद्विलक्षणमव्यन च स्थावरं तदुभयमपि सन्ति संस्तान्  
 इन्द्रेण सम्यक्शोचिवं भवति । स्तातेः आह्वगमहन इति व्यत्ययेन कर्मणि किनप्रत्ययः यद्वाऽत-

र्णातिपथार्थात्कर्तव्येवकिन् वृष्ट्यादिना सम्पक्स्नापयिता शोधयिताभवति नलोकाव्ययेतिकर्म-  
णिपष्ठ्याःप्रतिषेधः शिष्टःपादः प्रत्यक्षःकृतः । हे इन्द्र ते तव मदेयु हर्षेषु हविषा स्तुत्याच जा-  
तेपुसास्तु प्रभृता प्रभृतानि प्रकर्षेण धृतानि पोषितानिवा सर्वाणि भूतजातानि सन्नवन्त संग-  
च्छन्ते स्तोतुंहवींषिच दातुं समूहीभवन्तीत्यर्थः । नवतिर्गतिकर्मा । प्रभृता विभर्तेः कर्मणि निष्ठा  
शेष्ठन्दसिबहुउमितिशेर्लोपः गतिरनन्तरइति गतेःप्रकृतिस्वरत्वं ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

त्वेक्रतुमपिष्टञ्जन्तिविश्वेद्विर्ह्यदेतेत्रिर्भवन्त्यूमाः ।

स्वादोःस्वादीयःस्वादुनांसृजासमदःसुमधुमधुनाभियोधीः ॥ ३ ॥

त्वे इति । क्रतुम् । अपि । ऋञ्जन्ति । विश्वे । द्विः । यत् ।

एते । त्रिः । भवन्ति । ऊमाः । स्वादोः । स्वादीयः । स्वादुना ।

सृज । सम् । अदः । सु । मधु । मधुना । अभि । योधीः ॥ ३ ॥

हे इन्द्र त्वे त्वयि सुपांसुलुगिति सप्तम्येकवचनस्य शोआदेशः विश्वे सर्वे यजमानाः क्र-  
तुं अनुष्ठेयं कर्म वृंजन्ति समापयन्ति । अपिशब्दोब्राह्मणोक्तसर्वभूतानां सर्वमनसां समुच्चयार्थः  
सर्वाणि पृथिव्यादीनिभूतानि सर्वेषां प्राणिनां मनांसि सर्वे यज्ञक्रतवश्च व्याप्तत्वम्येवयजमानैः प-  
रिसमाप्यन्तइत्यर्थः । तथाचब्राह्मणं—त्वयीमानि सर्वाणिभूतानि सर्वाणि मनांसि सर्वैर्क्रतवोपि  
वृंजन्तीत्येवतदाहेति । यद्यस्मात् एते ऊमाः तर्पकाः अवतेस्तर्पणार्थादीणादिकोमन्प्रत्ययः ज्व-  
रत्वरत्यादिना वकारोपधयोक्तृ ईदृशयजमानाः पूर्वमेकाकिनःसन्तः पश्चाद्भिः द्विवारं स्त्रीरू-  
पेण पुंरूपेणच जाताः सन्तः पुनरपत्येन सार्धं त्रिः त्रिवारं जन्मभाजोभवन्ति एकएवात्मा स्त्री-  
पुंरूपेण जायते । अर्धोवाएषआत्मनोयत्नत्वीतिश्रुतेः । पुत्रोप्यात्मैव आत्मावैपुत्रनामासीतिश्रुतेः ।  
अतएवमेतेभिर्वृद्धाभवन्ति ततोवगम्यते त्वम्येवानुष्ठितं सर्वकर्म परिसमापयन्तीति । तथाचब्रा-  
ह्मणं—द्वैवैसन्तौमिथुनौ प्रजायेते प्राजापत्याइति । हे इन्द्र त्वं च स्वादोः प्रियाद्बृहधनादेरपि  
स्वादीयः स्वादुतरं प्रियतरं अपत्यं स्वादुना स्वादुभूतेन मिथुनेन मातापित्रात्मकेन संसृज सं-  
योजय । यद्वा स्वादुनाभावेन उत्पन्नं तदपत्यमपि संयोजय । एतदेवाह अदः तदपत्यं मधुमधु-  
रं मधुना मदहेतुना मिथुनान्तरेण पौत्रेण सु सुष्ठु अभियोधीः अभियोधयाभितः क्रीडय ।

धातूनामनेकार्थत्वाद् युद्धतिरत्र क्रीडार्थवर्तते मिथुनवैस्वादु मजास्वादित्यादि ब्राह्मणमन्त्रानु-  
संधेयं ॥ ३ ॥

अथ चतुर्था—

इतिचिद्धित्वाधनाजयन्तमदेमदेअनुमदंतिविप्राः ।

ओजीपोधृष्णोस्थिरमातनुष्वमात्वादसन्यातुधानादुरेवाः ॥ ४ ॥

इति । चित् । हि । त्वा । धना । जयन्तम् । मदेऽमदे ।

अनुमदन्ति । विप्राः । ओजीयः । धृष्णो ऽति । स्थिरम् । आ ।

तनुष्व । मा । त्वा । दन् । यातुऽधानाः । दुरेवाः ॥ ४ ॥

इतिचिद्धि एवमेवखलु हे इन्द्र मदेमदे सोमपानजन्ये हर्षसति धना शत्रुधनानि जयन्तं  
जयेत् प्राप्नुवन्तंत्वा त्वामनु पश्चात् लक्षणे अनोःकर्मप्रवचनीयत्वं विप्रामेधाविनः स्तोतारः  
मदन्ति हव्यन्ति । यद्वा त्वामनु मदन्ति अनुक्रमेण स्तुवन्ति । मदतिःस्तुतिकर्मा हिचेतिनिघातप्र-  
तिषेधः । हे धृष्णो शत्रूणां धर्षयितः इन्द्र वसिष्ठधृषिभृषिक्षिपेःकुः ओजीयः ओजस्विशब्दादीय-  
स्तुनि विन्मत्तोल्लंगितिविनोक्तुक् टेरितिटिलोपः बलवत्तरं अतएवस्थिरं दृढं धनं आतनुष्व अभि-  
वोत्सदर्थं विस्तारय त्वा त्वो च मादमन् माहितस्तु दुरेवा दुर्गतयोपातुधानाराक्षसाः ॥ ४ ॥

अथ पंचमी—

त्वयावृषंशांशद्गहेरणेषुप्रपश्यन्तोयुधेन्यानिभूरि ।

चोदयामितआयुधावचोभिःसन्तेशिशामिब्रह्मणावयौंसि ॥ ५ ॥ १ ॥

त्वया । वृषम् । शाशद्गहे । रणेषु । प्रपश्यन्तः । युधेन्यानि ।

भूरि । चोदयामि । ते । आयुधा । वचःऽभिः । सम् । ते ।

शिशामि । ब्रह्मणा । वयौंसि ॥ ५ ॥ १ ॥

हे इन्द्र त्वयानुगृहीतावयं रणेषु संग्रामेषु शाशद्गहे भूशं शत्रून् शतयामः । शतशताने  
अस्पापडन्तान्महिडः छन्दस्युभययेत्यार्धघातुकत्वादलोपयलोपो किंकुर्वतः युधेन्यानि यो-  
धनार्हाणि कृत्यार्थैर्नैकेकेन्यत्वनइति युधेरर्हार्थैकेन्यत्पयः भूरि बहूनि बहुलानि सुपांसुद-

गितिशसोलुक् प्रपश्यन्तः प्रकर्षेण जानन्तः अपिच ते तव आयुधा आयुधानि आयोधनसाध-  
नानि वज्रादीनि शेषेच्छन्दसिबहुलमितिशेर्लोपः । वचोभिः स्तुतिभिः चोदयामि शत्रून्मति मेर-  
यामि ते त्वदर्थं ब्रह्मणा मंत्रेण स्तुतिरूपेण सहितानि वयांसि अन्ननामैतत् हविर्लक्षणाभ्यान्ना-  
नि संशिशामि सम्यक्निश्यामि संस्करोमीत्यर्थः । शोतनूकरणे छान्दसोविकरणस्यऽलुः बहु-  
लच्छन्दसीत्यभ्यासस्येत्यं ॥ ५ ॥

॥ इत्यष्टमस्य सप्तमे प्रथमोवर्गः ॥ १ ॥

अथ पृष्ठी—

स्तुपेय्यं पुरुषर्षसमृभ्वमिनतममास्थमास्यानाम् ।  
आदर्पते शवसाससदानून्प्रसाक्षते प्रतिमानानि भूरि ॥ ६ ॥

स्तुपेय्यम् । पुरुषर्षसम् । ऋभ्वम् । इनतमम् । आस्थम् ।  
आस्यानाम् । आ । दर्पते । शवसा । सस । दानून् । प्र ।  
साक्षते । प्रतिमानानि । भूरि ॥ ६ ॥

स्तुपेय्यं स्तोतव्यं स्तुवः स्केय्यच्छन्दसीत्यौणादिकः स्केय्यप्रत्ययः । पुरुषर्षसं बहुलं  
क्लृप्तं उरुभासमानं उरुभूतं वा इनतमं अतिशयेन श्वरं आस्थानां आस्थानां मध्ये आस्थं  
आमव्यं एवंभूतं इन्द्रं स्तौमीतिशेषः । यइन्द्रः शवसा बलेन सप्त सप्तसंख्याकान् दानून् दानवान्  
वृत्रन्मुचिकुयवादीन् आदर्पते आदृणाति हिनस्ति । हविर्दारणे अस्माल्लेष्टि व्यत्ययेनात्मनेपदं  
लेटोडाटावित्यडागमः सिद्धहुलमिति सिप् तथा प्रतिमानानि असुराणां प्रतिरूपाणि भूरि भूरीणि  
बहून्पुत्रबलानि प्रसाक्षते यइन्द्रः प्रसहते । यद्वा बहूनि प्रतिमानानि असुराणां स्थानानि  
प्रसाक्षते प्रामोति साक्षविरामोतिकर्मेवित्यास्कः । पहअभिभवे लेटद्याडागमः सिद्धहुलमिति सिप्  
बलकत्वपत्वानि छान्दसोदीर्घः ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी—

नितद्वधिपेर्वरपरं च यस्मिन्नाविथावसादुरोणे ।  
आमातरांस्थापयसे जिगत्वा ततश्नोपिकर्वरापुरुणि ॥ ७ ॥

नि । तत् । दधि॒ये । अवे॒रम् । पर॑म् । च॒ । यस्मिन् । आवि॒थ ।

अव॑सा । दुरो॒णे । आ । मा॒तरां । स्था॒पय॑से । जि॒गन्तू॑ इति ।

अतः । उ॒नो॒पि । कर्व॑रा । पु॒रु॒णि ॥ ७ ॥

तत्तस्मिन्यजमानस्य गृहे अवरं अल्पं भौमं धनं परं उत्कृष्टं दिविभवं धनं च हे इन्द्र त्वं निदधिये निदधासि निक्षिपसि यस्मिन् दुरोणे गृहे अवसा अजनामेतत् सर्पकेणाग्नेन हविर्लक्षणेन आविथावसि तृप्ससि । अवतेस्तृप्सार्थोऽउन्दसितुइलइलइति सापेकाङ्किकोत्तिद् अतआदेरित्यस्यासस्यात्वं यद्वृत्तान्नित्यमितिनिधातप्रतिषेधः अपिच मातरा सकलस्य भूतजातस्पर्निर्मात्र्यौ द्यावापृथिव्यौ जिगन्तू गमनशीले इतस्ततः प्रचलंत्यौ आस्थापयसे स्वकीयेस्थाने अवस्थापयसि नैश्चत्येनययावतिष्ठेने तथाकरोषीत्यर्थः । विष्णक् तस्वभ्रपृथिवीमुतयामिति निगमान्तरं । हे इन्द्र अतःकारणात् पुरुणि बहूनि कर्वरा कर्मनामेतत् कर्वराणि शोऽउन्दसि बहुन्मितिशेलेषः कर्माणि लौकिकानि वैदिकानिच इनोपि भामोपि । इण्गत्तौ व्यत्ययेन श्रुः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

इ॒मा ब्र॒ह्म॒बृ॒हद्दि॒वो वि॒व॒क्तीन्द्रा॑य॒शूप॑म॒ग्नि॒यः स्व॒र्पाः ।

म॒हो गो॒त्रस्य॑ क्षयति॒स्वराजो॑दुरं॒श्च वि॒श्वो अ॒वृ॒णो॒दप॒त्वाः ॥ ८ ॥

इ॒मा । ब्र॒ह्म । बृ॒हद्दि॒वः । वि॒व॒क्ति॒ । इन्द्रा॑य । शू॒पम् ।

अ॒ग्नि॒यः । स्वः॒ऽसाः । म॒हः । गो॒त्रस्य॑ । क्षय॑ति । स्व॒ऽराजः॑ ।

दुरः॑ । च॒ । वि॒श्वोः॑ । अ॒वृ॒णो॒त् । अप॑ । स्वाः ॥ ८ ॥

बृहद्विक्रपिः इमा इमानि ब्रह्म ब्रह्माणि इन्द्राय शूपं सुखं यथाभवति तथा विवक्तिब्रवीति इत्यात्मनएव परोक्षनिर्देशः वचपरिभाषणे आदादिकः छान्दसः राषः श्रुः बहुलंउन्दसीत्यस्यासस्येत्वं । ऋषिर्विशोऽप्यते अग्निः अग्नेभवः कपीणांभमुखः श्रेष्ठइत्यर्थः वच्छौचेति अग्रशब्दाद्भवार्येवच । स्वर्पाः स्वर्गस्यसंभक्ता यद्वा स्वरादित्यइन्द्रः असौवाआदित्यइन्द्रइतिश्रुत्यन्तरात् ।

तस्यसंभक्ता सेवकइत्यर्थः वनपणसंभक्तौ जनसनखनक्रमगमोविट् विट्पुनोरनुनासिकस्यादि-  
त्यात्वं सनोतेरनइतिपत्वं । यइन्द्रः महतः गोत्रस्य पर्वतस्य वलेनासुरेण गवां पिधानार्थं निहितस्य  
स्वराजः स्वयमेव राजमानस्य क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वाच्चतुर्थ्यर्थेपठौ ईदृशं  
पर्वतं क्षयति अपगमयति क्षिप्तये भौवादिकः यद्वा गोशब्दात्समूहार्थेइतित्रकट्यचश्चेतिवप्रत्य-  
यः गोत्रस्य गोसमूहस्य महोमहतः स्वराजः स्वयमेव राजमानस्य यइन्द्रः क्षयति ईदृष्टे क्षयति-  
रैश्वर्यकर्मा स्वशब्दोपपदाद्वाजतेः सत्सु द्विपेतिक्लिप् । छुदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं । दुरश्च विलङ्घारा-  
णिच विश्वाः सर्वाः स्वाः वलासुरस्य स्वभूता अपावृणोत् अपगतावरणाअकरोत् उद्धादितवा-  
नित्यर्थः यद्वादुरश्चापावृणोद्विश्वाः सर्वाः स्वाः स्वभूतागाः विलमध्ये वर्तमानाः अलभतेतिशेषः  
एवंभूतोयइन्द्रः तस्माइन्द्राय विवकीत्यन्वयः ॥ ८ ॥

अथ नवमी-

एवामुहान्बृहद्विवोअथर्वावोचत्स्वांतुन्वमिन्द्रमेव ।

स्वसारोमातरिभ्वरीरग्निप्रोहिन्वन्तिचशर्वसावर्धयन्तिच ॥ ९ ॥ २ ॥

एव । मुहान् । बृहत्तद्विवः । अथर्वा । अवोचत् । स्वाम् । तुन्वम् ।

इन्द्रम् । एव । स्वसारः । मातरिभ्वरीः । अग्निप्रोहिन्वन्ति ।

च । शर्वसा । वर्धयन्ति । च ॥ ९ ॥ २ ॥

महान् गुणैरधिकः अथर्वा उपचाराज्जग्ये जनकशब्दः अथर्वेणः पृषोबृहद्विवः कृपिः देवेषुमध्ये  
इन्द्रमेव प्रति स्वां आत्मोयां तन्वं विस्तृतां स्तुतिं एवमवोचत् प्रोक्तवान् वचेर्लुङि अस्पतिव-  
क्तीत्यादिनाच्चेरडादेशः । वचउमित्युमागमः पादादित्वाननिहन्यते । अपिच एतमेवेन्द्रं मातरि-  
भ्वरीः मातरि सकलस्य भूतजातस्य निर्मात्र्यां भूमौ भवन्त्योवर्तमानाः भवतेरन्येष्वपिदृश्य-  
न्तेइतिवनिष् वनोरचेतिडोबूरेफौ जसिवाच्छन्दसीतिपूर्वसवर्णदीर्घः पृषोदरादित्वाद्धर्णलोपः अ-  
रिमाः अपापाः स्वसारः स्वयमेव सरंत्यः परस्परंभगिन्योवा गंगाद्यानद्यः हिन्वन्ति यामसाधन-  
त्वेन प्रीणयन्ति हिविः प्रीणनार्थः भौवादिकः व्यत्ययेनशः इदित्वान्नुम् यद्वा हिमगौवृद्धौचस्वा-  
दिभ्यःश्रुः वृष्ट्यर्थं तमिन्द्रमुपगच्छन्ति गत्वाच शवसा यामजन्त्येनबलेन तं वर्धयन्ति च ॥ ९ ॥

॥ इत्यष्टमस्य सप्तमे द्वितीयोवर्गः ॥ २ ॥

हिरण्यगर्भ इति दशर्चं नवमं सूक्तं प्रजापतिपुत्रस्य हिरण्यगर्भात्पत्न्यार्पं त्रैष्टुभं कशन्दा-  
भिधेयः प्रजापतिर्देवता । तथाचानुक्तान्वं—हिरण्यगर्भो दश हिरण्यगर्भः प्रजापत्यः कामदिति ।  
गतः सूक्तविनियोगः । प्रजापत्यस्य पशोर्वेषाणुसोडाशहविषां क्रमेणादितस्ति स्रोतुवाक्याः तवस्ति-  
स्रोत्याज्याः । सूत्रितंच—हिरण्यगर्भः समवर्तताग्र इति पट्प्रजापत्या इति । वरुणप्रघासेपुकायस्य ह-  
विषो हिरण्यगर्भ इत्येषायाज्या । सूत्रितंच—कयानश्चित्राभुवद्भिरण्यगर्भः समवर्तताग्र इति प-  
तिमस्थातावाजिनेतृतीय इति ।

सैषा प्रथमा—

हिरण्यगर्भः समवर्तताग्रं भूतस्य जातः पतिरेक आसीत् ।

सदाधारपृथिवीं द्यामुते मां कस्मै देवाय हविषां विधेम ॥ १ ॥

हिरण्यगर्भः । सम् । अवर्तत । अये । भूतस्य । जातः ।

पतिः । एकः । आसीत् । सः । दाधार । पृथिवीम् । द्याम् ।

उत । इमाम् । कस्मै । देवाय । हविषां । विधेम ॥ १ ॥

हिरण्यगर्भः हिरण्यगर्भादस्मिन् भूतः प्रजापतिर्हिरण्यगर्भः । तथाचैतत्तिरीयकं—प्रजाप-  
तिर्बहिर्हिरण्यगर्भः प्रजापतेरनुरूपत्वायेति । यद्वा हिरण्यगर्भः अंडो गर्भवयस्य उदरे वर्तते सोऽसौ सृष्टा-  
त्मा हिरण्यगर्भ इति उच्यते अग्रे प्रपंचोत्पत्तेः प्राक् समवर्तते मायाभ्यक्षात् सित्तुः परमात्मनः  
समजायत यद्यपि परमात्मैव हिरण्यगर्भः तथापि तदुपाधिभूतानां वियदादीनां सूक्ष्मभूतानां  
ब्रह्मणः उत्पत्तेः तदुपहितोत्पत्त्यनुगत्युच्यते स च जातो जातमात्र एव एकः अद्वितीयः स च भूतस्य  
विराजतावस्य ब्रह्मांडादेः सर्वस्य जगतः पतिरीश्वर आसीत् न केवलं पतिरासीदेव अपि तर्हि  
स हिरण्यगर्भः पृथिवीं विस्वीर्णां द्यां दिवं उवाचि च इमां अस्माभिर्हरेषमानां पुरोवर्तिनीमिमां  
भूमिं यद्वा पृथिवीत्यन्तरिक्षनाम अन्तरिक्षं दिवं भूमिं च दाधार धारयति । छन्दश्चिदुच्छि-  
दितश्चिदावकाशिको हि तज्जादित्वा दृष्ट्या सदीर्घः कस्मै अत्र किंशब्दः अनिर्ज्ञातस्वरूपत्वात् प्रजाप-  
तेरवते । यद्वा सृष्ट्या कामयते इति कः कमेडं पत्ययः । यद्वा कं सुखं । तदुपत्वाक इत्युच्यते  
अथवा इन्द्रेण पृष्टः प्रजापतिः मदीयं महत्त्वं त्वयं मदाय अहं कः कीदृशः स्थापित्युक्तवान्



सइन्द्रः प्रत्यूचे यदीदं ब्रवीषि अहंकःस्यामिति तदेवत्वंभवेति अतःकारणात् कइतिप्रजाप-  
तिराख्यायते ॥ इन्द्रोवैवृत्रंहत्वासर्वाविजितोर्विजित्याब्रवीदित्यादिकं ब्राह्मणं मन्त्रानुसंधेयं । यदा-  
सौ किंशब्दः तदा सर्वनामत्वात्स्मैभावःसिद्धः यदातु यौगिकः तदाव्यत्ययेनेतिदृष्टव्यं सावेका-  
चइति प्राप्तस्य नगोश्वन्त्साववर्णेतिप्रतिषेधः क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति कर्मणःसंप्रदानत्वाच्चतुर्थी  
कं प्रजापतिं देवाय देवं दानादिगुणयुक्तं हविषा प्राजापत्यस्यपशोर्वपारूपेण एककपालात्म-  
केन पुरोडाशेनवा विधेम वयमृत्विजः परिचरेम । विधतिः परिचरणकर्मा ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

यआत्मदाबलदायस्यविश्वंउपासतेप्रशिष्यस्यदेवाः ।

यस्यछायामृतंयस्यमृत्युःकस्मैदेवायहविषाविधेम ॥ २ ॥

यः । आत्मदाः । बलदाः । यस्य । विश्वे । उपदासते ।

प्रशिष्यम् । यस्य । देवाः । यस्य । छाया । अमृतम् । यस्य ।

मृत्युः । कस्मै । देवाय । हविषा । विधेम ॥ २ ॥

यः प्रजापतिः आत्मदा आत्मनांदाता आत्मानोहिसर्वं तस्मात्परमात्मन उत्पद्यन्ते यथा-  
ग्नेःसकाशात् विस्फुलिङ्गाजायन्ते तद्वत् । यद्वा आत्मनांशोधयिता दैर् शोधने आतोमनिन्निति  
पिच् बलदाः बलस्यचदाता शोधयितावा यस्यच प्रशिष्यं प्रकृष्टं शासनमाज्ञां विश्वे सर्वे प्राणि-  
न उपासते प्रार्थयन्ते सेवन्तेवा । शासुअनुशिष्टौ शासइदित्युपधायाइत्वं शासिबसिबसीनांचेवि-  
पत्वं छुदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं आसेरनुदात्तेत्वाल्लसार्वधातुकानुदात्तत्वेधातुस्वरः तिङिचोदात्त-  
वतीतिगतिरनुदात्ता तथादेवाअपि यस्य प्रशासनमुपासते अपिच अमृतं अमृतत्वं भावमधा-  
नोनिर्देशः । यद्वा अमृतं मरणंनास्ति अस्मिन्निति अमृतं सुधा बहुव्रीहौनञोजरमरमित्रमृताइ-  
त्युत्तरपदाधुदात्तत्वं । तदपि यस्य प्रजापतेः छाया छायेव भवति मृत्युर्यमश्चमाणापहारी छाये-  
वभवति तस्मै कस्मै देवायेत्यादिसमानं पूर्वेण हविषा पुरोडाशात्मनेतितु विशेषः ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

यः प्राणतो निमिपतो महित्वैक इद्राजा जगतो बभूव ।

य ईशे अस्य द्विषदश्चतुष्पदः कस्मै देवाय हविषा विधेम ॥ ३ ॥

यः । प्राणतः । निमिपतः । महित्वा । एकः । इत् । राजा ।

जगतः । बभूव । यः । ईशे । अस्य । द्विषदः । चतुःस्पदः ।

कस्मै । देवाय । हविषा । विधेम ॥ ३ ॥

यो हिरण्यगर्भः प्राणतः प्रथमतः अनप्राणने आदादिकः शतुरनुमदिति विभक्तेरुदात्तत्वं निमिपतः अक्षिपक्ष्यचलनं कुर्वतः अप्रापि पूर्ववद्विभक्तिरुदात्ता जगतः जंगमस्य प्राणिजातस्य महित्वा महित्वेन सुपांसुलुगित्वितृतीयाया आकारः माहात्म्येन एक इत् अद्वितीय एव सत् राजा बभूव ईश्वरो भवति भवतेर्णेति लीति तिप्त्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वं अस्य परिदृश्यमानस्य द्विषाः पादद्वयमुक्तस्य मनुष्यादेः चतुष्पदो गवाश्वादेश्च यः प्रजापतिरीति इष्टे । ईशेऽश्वये आदादिको नुदात्तेऽप्यलोपस्त आत्मनेपदेऽप्यिति तलोपः अनुदात्तेत्याहुः सार्वधातुकानुदात्तत्वे धातुस्वरः अस्य ऊद्दिदमिति इदमो विभक्तिरुदात्ता द्वौपादौ यस्य स द्विषा संख्यासु पूर्वस्येति पादस्यात्यलोप समाप्तान्तः भसंज्ञायां पादः प्रदिति पद्मावः द्विविषां पाद्विति एकदेशविभक्तस्यानन्यत्वा दुत्तरपदान्तोदात्तत्वं स्वरवर्जमेवैव चतुष्पद इत्यत्रापि प्रक्रिया बहुव्रीहौ प्रकृत्येति पूर्वपदप्रकृतिस्वरः पूर्वपदं त्रः संख्याया इत्याद्युदात्तं इदमुपधस्य चाप्रत्ययस्येति विसर्जनीयस्य पूर्वं ईदृशोयः प्रजापतिः तस्मै कस्मा इत्यादि सुबोधं हविषा इदया घातमेत्ययमत्र विशेषः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

यस्ये मे हिमवन्तो महित्वा यस्य स मुद्रं रसया सह ।

यस्ये माः प्रदिशो यस्य वाहू कस्मै देवाय हविषा विधेम ॥ ४ ॥

यस्य । इमे । हिमवन्तः । महित्वा । यस्य । समुद्रम् ।

रसया । सह । आहुः । यस्य । इमाः । प्रदिशः । यस्य ।

वाहू इति । कस्मै । देवाय । हविषा । विधेम ॥ ४ ॥

हिमा अस्मिन्सन्तीति हिमवान् तेन बहुवचनान्तेन सर्वे पर्वतालक्ष्यंते यथा छत्रिणोग-  
च्छन्तीति हिमवन्तो हिमवदुपलक्षिताः इमे दृश्यमानाः सर्वे पर्वताः यस्य प्रजापतेः महित्वा  
महत्त्वं माहात्म्यमैश्वर्यमित्याहुः तेन सृष्टत्वात्तद्रूपेणावस्थानाद्वा तथा रसया रसोजलं त-  
द्वती रसा नदी अर्शआदित्वादच् जातावेकवचनं रसाभिः नदीभिः सह समुद्रं पूर्वव  
देकवचनं सर्वान्तमुद्गान् यस्य महाभाग्यमित्याहुः कथयन्ति सृष्ट्यभिज्ञाः यस्यच इमाः प्रदि-  
शः प्राच्यारंभा आग्नेय्याद्याः कोणदिशः ईशान्यन्ताः तथा बाहू वचनव्यत्ययः बाहवः भुजाः  
भुजवत्प्राधान्ययुक्ताः प्रदिशश्च यस्य स्वभूताः तस्मै कस्मादित्यादि समानं पूर्वेण ॥ ४ ॥

अथ पंचमी—

येन द्यौरुग्रापृथिवी च दृक्का येन स्वः स्तभितं येन नाकः ।

यो अन्तरिक्षे रजसो विमानः कस्मै देवाय हविषा विधेम ॥ ५ ॥ ३ ॥

येन । द्यौः । उग्रा । पृथिवी । च । दृक्का । येन । स्वः । रिति स्वः ।

स्तभितम् । येन । नाकः । यः । अन्तरिक्षे । रजसः ।

विमानः । कस्मै । देवाय । हविषा । विधेम ॥ ५ ॥ ३ ॥

येन प्रजापतिना द्यौः अन्तरिक्षं उग्रा उद्गूर्णविशेषा गहनरूपा वा पृथिवी भूमिश्च  
दृक्का येन स्थिरीकृता स्वः स्वर्गश्च येन स्तभितं स्तब्धकृतं यथा धोतुपतति तथा उपर्य-  
यस्थापितमित्यर्थः । अस्तितस्कभितस्तभितेति निपात्यते तथा नाक आदित्यश्च येन अन्तरिक्षे स्त-  
भितः यश्चान्तरिक्षे रजस उदकस्य विमानो निर्माता तस्मै कस्मादित्यादि गतं ॥ ५ ॥

॥ इत्यष्टमस्य सप्तमे तृतीयोवर्गः ॥ ३ ॥

अथ षष्ठी—

यं कन्दं भी अवसातस्तमाने अभ्येक्षेतां मनसारेजमाने ।

यत्राधिसूर उदितो विभाति कस्मै देवाय हविषा विधेम ॥ ६ ॥

यम् । क्रन्दसी इति । अवसा । तस्तुभाने इति । अग्नि । ऐक्षेताम् ।  
मनसा । रेजमाने इति । यत्र । अधि । सूरः । उत्तुष्टतः ।  
विदुभति । कस्मै । देवाय । हविषा । विधेम ॥ ६ ॥

क्रन्दितवान् रोदितवाननयोः प्रजापतिरिति क्रन्दसी चावापृथिव्यौ श्रूयतेहि—यदरोदीत्तदन-  
योरोदस्त्वमिति । ते अवसा रक्षणनेहेतुना लोकस्य रक्षणार्थं तस्त्वभाने प्रजापतिनासृष्टे सृष्ट-  
स्थेदेसत्यौ यं प्रजापतिं मनसा बुध्याधैक्षेतामावयोर्महत्त्वमनेनेत्यभ्यपश्येतां ईक्षदशने लङि  
अजादित्वाद्वाद्युदात्तः कीदृशौ चावापृथिव्यौ रेजमाने राजमाने दीप्यमाने आकारस्य व्यत्य-  
येनैत्वं अदुषदेशाङ्गत्वायैवातुकानुदात्तत्वेधातुस्वरः । यद्वा लिटः कानच् फणाचिसमानामित्येत्वा-  
भ्यासलोपो छन्दस्युभयथेविसावैधातुकत्वात्तश्च अक्षस्त्वानामादिरित्याद्युदात्तत्वं यच्चाधि य-  
स्मिन्नाधारभूते प्रजापतौ सूरः सूर्यः उदितः उदयं प्रायः सन् विभावि प्रकाशते उत्पूर्वादेवः  
कर्मणिनिष्ठा गतिरनन्तरइतिगतेः प्रकृतिस्वरत्वं तस्मै कस्माइत्यादि सुज्ञानं ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी—

आपोह्यदृहतीर्विश्वमापृग्गर्भदधाना जनयन्ती रग्निम् ।  
ततो देवानां समवर्ततामुरेकः कस्मै देवाय हविषा विधेम ॥ ७ ॥

आपः । ह । यत् । बृहतीः । विश्वम् । आयन् । गर्भम् ।  
दधानाः । जनयन्तीः । अग्निम् । ततः । देवानाम् । सम् । अवर्तत ।  
असुः । एकः । कस्मै । देवाय । हविषा । विधेम ॥ ७ ॥

बृहतीः बृहत्प्रयोगहत्यः जसि वाछन्दसीति पूर्वसवर्णदीर्घः बृहन्महतोरुपसंख्या नमिति  
ङीपउदात्तत्वं आग्निं उपलक्षणमेतत् अत्र्युपलक्षितं सर्वं वियदादिभूतजातं जनयन्तीर्जनय-  
न्त्यः तदर्थं गर्भं हिरण्यमांडस्य गर्भभूतं प्रजापतिं दधानाः धारयन्त्यः आपोह आपएव वि-  
श्वमायन् सर्वं जगद्भामुक्त्वा यद्यस्मात् ततस्तज्जेतोर्देवानां देवादीनां संदेष्टां प्राणिनां असुः  
प्राणभूतएकः प्रजापतिः समवर्तत समजायत । यद्वा यद्ययं गर्भं दधाना आपो विश्वात्मनावस्थि-  
ताः ततो गर्भभूता प्रजापतेः देवादीनां प्राणात्मकोवायुः अजायत अथवा यत् सिंमयचनयोर्व्य-  
त्ययः उक्तलक्षणाया आपः विश्वमावृष्यस्थिताः ताः ततः ताभ्योऽसुः सकाशात् एकोद्वितीयः  
असुः प्राणात्मकः प्रजापतिः समवर्तत निश्चक्राम तस्मै कस्माइत्यादि गतं ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

यश्चिदापोमहिनापर्यपश्यदक्षंदधानाजनयन्तीर्यज्ञम् ।

योदेवेष्वधिदेवएकआसीत्कस्मैदेवायंहविषाविधेम ॥ ८ ॥

यः । चित् । आपः । महिना । परि६अपर्यत् । दक्षम् । दधानाः ।

जनयन्तीः । यज्ञम् । यः । देवेषु । अधि । देवः । एकः ।

आसीत् । कस्मै । देवाय । हविषा । विधेम ॥ ८ ॥

यज्ञं यज्ञोपलक्षितं विकारजातं जनयन्तीरुत्पादयन्तीः तदर्थं दक्षं परंपरात्मना वर्धि-  
ष्णुं प्रजापतिं आत्मनिदधानाधारयित्रीः दधातेहेतौशानच् अभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वं  
ईदृशीरापः व्यत्ययेन प्रथमा अपः प्रत्यकात्तीनाः महिना महिन्ना छान्दसोमलोपः स्वमा-  
हात्म्येन यश्च प्रजापतिः पर्यपश्यत् परितोदृष्टवान् यश्चदेवेष्वधि देवेषु मध्ये देवः तेषा-  
मपीश्वरः सन् एकः अद्वितीयः आसीत् भवति अस्तेछान्दसोल्लुङ् अस्तिसिचोपृक्तइती-  
हागमः तस्मैकस्मादित्यादि गतं ॥ ८ ॥

अथ नवमी—

मानोर्हिंसीजनितायःपृथिव्यायोवादिर्वंसत्यधर्माज्जान ।

यश्चापश्चन्द्रावृहतीर्ज्जानकस्मैदेवायंहविषाविधेम ॥ ९ ॥

मा । नः । हिंसीत् । जनिता । यः । पृथिव्याः । यः । वा । दिवम् ।

सत्यधर्मा । ज्जान । यः । च । अपः । चन्द्राः । वृहतीः ।

ज्जान । कस्मै । देवाय । हविषा । विधेम ॥ ९ ॥

सप्रजापतिः नोस्मान्मार्हिंसीत् भावाधत्तां यः पृथिव्याभूमेः जनिता जनयिता स्रष्टा  
जनितामंत्रइति णिलोपोनिपात्यते उदात्तयणोहत्पूर्वादिति पृथिवीशब्दाद्विभक्तेरुदात्तत्वं  
योवा यश्चसत्यधर्मा सत्यमवितर्ध धर्मजगतोधारणं यस्य सत्तादृशः प्रजापतिः दिवंअन्त-  
रिक्षोपलक्षितान् सर्वान् लोकान् जजान जनयामास । जनी प्रादुर्भावे णिचि वृद्धौ जनी-  
जृप्सुसुरंजइति मित्वाग्नितांहस्वइति ह्रस्वत्वं ततोऽलिटि अमंनइति निषेधादागपत्य-

याभावे तिषेणल्लिगृद्धौ लितीति प्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वं यश्च बृहवीः महतीः चन्द्राः आ-  
ह्लादिनीः अपउदकानि जजान जनयामास ऊडिदमित्यादिना अपृशब्दादुत्तरस्य शसउदात्त-  
त्वं तस्मै कस्मादित्यादिगतं ॥ ९ ॥

इळादधाल्ये इष्टयने प्रजापत्यस्य हविषः प्रजापतइत्येवानुवाक्या । सूत्रितंच—मा-  
जापत्यइळादधः प्रजापतेनत्वदेतान्यन्यइति । केशनस्रकीशदिभिः दुष्टानि हवींषि अनये-  
षाभ्यु प्रक्षिपेत् । सूत्रितंच—आपोऽयमहरेरुः प्रजापतेनत्वदेतान्यन्यइति । चौलादिकर्मस्वप्ने-  
षा होमार्था । सूत्रितंच—तेषां पुरस्ताच्चतस्रआग्याहुतीर्जुहुयादग्न्यार्धुपिपवसइतितिसृभिः प्र-  
जापतेनत्वदेतान्यन्यइतिच ।

सैषा दशमी—

प्रजापतेनत्वदेतान्यन्योविश्वानिपतितावभूव ।

यत्कामास्तेजुहुमस्तन्नोअस्तुवयंस्यामपतयोस्यीणाम् ॥ १० ॥ १ ॥

प्रजापतेनत्वदेतान्यन्योविश्वानिपतितावभूव ।

यत्कामास्तेजुहुमस्तन्नोअस्तुवयंस्यामपतयोस्यीणाम् ॥ १० ॥ २ ॥

हेमजापते त्वत्त्वत्तोन्यः कश्चित् एतानि इदानीं वर्तमानानि विश्वा विश्वानि सर्वाणि  
शेच्छन्दसि बहुलमिति शेषोपः जातानि प्रथमविकारभांजि वा तानि सर्वाणि भूतजातानि न-  
परिवभूव नपरिगृह्णाति नव्यामोति त्वमेव एतानि परिगृह्य स्रष्टुं शक्नोषीतिभावः । परिपूर्वोभ-  
वतिः परिग्रहार्थः वयंच यत्कामाः यत्कर्तुं कामयमानाः ते तुर्यं जुहुमः हवींषि प्रमच्छामः  
यत्कर्तुं नोह्माकं अस्तु भवतु तथा वयंच रयीणां धनानां पतयईश्वराः स्वाम भवेम नाम-  
न्यतरस्यां इति नामउदात्तत्वं ॥ १० ॥

॥ इत्यष्टमस्य सप्तमे चतुर्थोवर्गः ॥ ४ ॥

वसुनेत्यष्टर्चं दशमं सूक्तं वसिष्ठपुत्रस्य चित्रमहस्यभार्ग आग्नेयं आद्यापंचमी त्रिष्टुभौ  
शिष्टाजगत्यः । तथाचानुक्तत्वं—वसुंनाष्टौ चित्रमहावासिष्ठआग्नेयं जागतमाद्यापंचमीं चतइति ।  
प्रातरनुवाकाभिनशस्त्रयोराग्नेये ऋवौ जागते छन्दसीदं सूक्तं । सूत्रितंच—वसुंनचित्रमहस-

तत्र प्रथमा—

वसुंनचित्रमहसंगृणीपेवामंशेवमार्तिथिमद्विपेण्यम् ।

सरांसतेशुरुधोविश्वधायसोग्निर्होतागृहपतिःसुवीर्यम् ॥ ३ ॥

वसुम् । न । चित्रमहसम् । गृणीपे । वामम् । शेवम् ।

अर्तिथिम् । अद्विपेण्यम् । सः । रासते । शुरुधः । विश्वधायसः ।

अग्निः । होता । गृहपतिः । सुवीर्यम् ॥ १ ॥

वसुंन वासकं सूर्यमिव चित्रमहसं चायनीयतेजस्कं अग्निं गृणीपेगृणे स्तौमि । गुशब्दे कै-  
यादिकः पुरुषव्यत्ययः प्यादित्वाङ्गस्वः यद्वा चित्रमहसमिति प्रथमार्थे द्वितीया नेतिसंप्रत्यर्थे  
संपति वासकमग्निं अहं चित्रमहाः स्तौमि कीदृशं वामं वननीयं शेवं सुत्वकरं अतिथिं  
अतिथिवत्पूज्यं यद्वा हविर्वहनाय सततगामिनं अद्विपेण्यं द्वेपरहितं द्विपेःकृत्यार्थं तवैकेनिति  
केन्द्रम्ययः नञा बहुव्रीहौ नञसुश्यामित्युत्तरपदान्तोदात्तत्वं सोग्निः शुरुधः शोकस्य रोध-  
यित्रीः निवारयित्रीः विश्वधायसःक्षीरपदानादिना विश्वं सर्वं जगद्धारयन्तीर्माः सुवीर्यं शो-  
भनवीर्यं च रासते यजमानेभ्योददाति रादाने अस्माव् लेङ्यङागमः सिङ्गहुलमिति सिप्  
व्यत्ययेनात्मनेपदं विश्वशब्दोपपदाद्भातेर्वहिहाधाञ्ज्यइत्यसुन् णिदित्यनुबृत्तेरातोयुक्चि-  
णिति युक् मरुद्भादिवात्पूर्वपदान्तोदात्तत्वं । कीदृशोग्निः होता देवानामाह्वाता होमनिष्पाद-  
कोवा गृहपतिः यजमानगृहाणामीश्वरः गेहेकइति ग्रहेः कप्रत्ययः ग्रहिण्यादिना संप्रसारणं  
पत्याविश्वर्यइति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं शोभनं वीर्यं यस्मेति बहुव्रीहौवीरवीर्यौचितेति उत्तरप-  
दाद्युदात्तत्वं ॥ ३ ॥

अथ द्वितीया—

जुपाणोअग्नेप्रतिह्र्यमेवचोविश्वानिबिद्वान्वयुनानिसुक्रतो ।

घृतनिर्णिग्ब्रह्मणोगातुमेरयतवदेवाअजनयन्ननुव्रतम् ॥ २ ॥

जुपाणः । अग्ने । प्रति । ह्र्यम् । मे । वचः । विश्वानि । बिद्वान् ।

वयुनानि । सुक्रतो इति सुदक्रतो । घृतंनिर्निक् । ब्रह्मणे । गातुम् ।

आ । ईरय । तव । देवाः । अजनयन् । अनु । व्रतम् ॥ २ ॥

हेअग्ने त्वं दूतोदेवानां दूतकर्मणि नियुक्तः प्रथमः मुख्यः प्रथितः प्रत्यातोवा घरेण्यः सं-  
भजनीयश्चासि सत्त्वं अमृताय अमरणाय तदर्थं नोस्माभिराहूयमानः हविषा तर्प्यमाणोवा सन्नं  
मत्स्व तृप्पस्व मदीहर्षे छान्दसोविकरणस्य लुक् । अपिच त्वामध्यमस्थाने वैद्युतरूपेण वर्तमा-  
नं मरुतः तत्रत्या देवगणाः मर्जयन् मार्जयन्ति अलंकुर्वन्ति तथा दाशुपः हवींषि दत्तवतोय-  
ष्यमानस्य गृहे स्तोमेभिः स्तोमैः स्तोत्रैः भृगवः भृगुगोत्राक्रपयः त्वां विरुरुचुः विशेषेण दीप-  
यन्ति भृगुशब्दादुत्तरस्य तद्धितस्य अत्रिभृगुकृत्सोत्पादिना बहुषु लृक् रुरुचुः रुचदीप्ती अ-  
स्माच्छान्दसोलिङ् ॥ ५ ॥

॥ इत्यष्टमस्य सप्तमे पंचमोवर्गः ॥ ५ ॥

अथ षष्ठी—

इयं दुहन् सुदुघां विश्वधायसं यज्ञप्रिये यजमानाय सुक्रतो ।  
अग्ने घृतक्षुत्तिर्ऋतानि दीद्यं धृतिर्यज्ञं परियन् सुक्रतूयसे ॥ ६ ॥

इयम् । दुहन् । सुदुघाम् । विश्वधायसम् । यज्ञप्रिये ।  
यजमानाय । सुक्रतो इति सुक्रतो । अग्ने । घृतक्षुः । त्रिः ।  
ऋतानि । दीद्यत् । धृतिः । यज्ञम् । परियन् । सुक्रतूयसे ॥ ६ ॥

हेसुक्रतो सुकर्मन् शोभनप्रज्ञवाग्ने यज्ञप्रिये यज्ञैर्हविर्भिः देवान् प्रीणयित्रे यजमानाय  
विश्वधायसं विश्वस्य सर्वस्य धारमिषीं सुदुघां दोगुं शुशकां यज्ञरूपिणीं मां इयं इत्यमाणं  
यागफलरूपं पयोदुहन् क्षारयन् तथा घृतक्षुः घृतेनाग्नयेन प्रक्ष्वातः स्वातेरौणादिकः कुप्रत्ययः  
यद्वा घृतोदीप्तः क्षुः सानुः समुच्छिन्नो ज्वान्तासमूहो यस्य सतथोकः पदादिषु मांसपृच्छूनामु-  
पसंहपानमिति सानुशब्दस्य क्षुभावः बहुव्रीहौ पूर्वपदमलुतिस्वरत्वं ईदृशः त्वं त्रिः त्रिवारमा-  
वृत्तानि ऋतानि सत्यभूतानि पृथिव्यादीनि त्रीणि स्थानानि यद्वा गार्हपत्यादीनि स्थानानि  
दीपय दीपयन् धृतिः सर्वयज्ञगृहं सर्वं अनुधीयमानं यागं च परियन् परितो गच्छन् तत्तद्यज्ञगृहं  
तं तं यज्ञं प्राप्नुवन् सुक्रतूयसे शोभनं क्रतुं यज्ञं आत्मनश्च्छसि यद्वा शोभनः क्रतुर्धनस्यासौ  
सुक्रतुर्धनमानः सद्वाचरसि सयथा सम्पद्यनुष्ठाने प्रवर्तते एवं त्वमपि स्वधमेव यागस्य स-  
म्पक्त्वा निष्पत्यर्थं प्रवर्तसे इत्यर्थः ॥ ६ ॥



अथ सप्तमी—

त्वामिदस्याउपसोव्युष्टिपुदूतंरुणवानाअयजन्तमानुषाः ।  
त्वादेवामहयाध्यायवावृधुराज्यमग्नेनिमृजन्तोअध्वरे ॥ ७ ॥

त्वाम् । इत् । अस्याः । उपसः । विऽउष्टिपु । दूतम् । रुणवानाः ।  
अयजन्त । मानुषाः । त्वाम् । देवाः । महयाध्याय ।  
वृधुः । आज्यम् । अग्ने । निऽमृजन्तः । अध्वरे ॥ ७ ॥

अस्याः इदानीं दृश्यमानायाउपसः व्युष्टिषु विवासनेषु प्रभातेषु सत्सु हेअग्ने त्वामिदं  
त्वामेव देवानां दूतं रुणवानाः कुर्वाणाः मानुषाः मनुष्याः अयजन्त यजन्ति सर्वदेवतात्मकं  
त्वामेव यजन्तीत्यर्थः । तथादेवाअपि त्वां महयाध्याय पूजायै महपूजायां अस्मादौणादिको-  
भावे आध्यः आत्मनः पूजार्थं वावृधुः वर्धयन्ति किंकुर्वन्तः अध्वरे ध्वरोहिंसानिमित्तः प्रत्य-  
वायः तद्रहिते यागे आज्यं उपलक्षणमेतत् आज्योपलक्षितं सर्वं हविः निमृजन्तः त्वमि नि-  
मार्जयन्तः प्रक्षिपन्तइत्यर्थः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

नित्वावसिष्ठाअहन्तवाजिनंगृणन्तोअग्नेविदथैपुवेधसः ।  
रायस्पोपंयजमानेषुधारययूयपातस्वस्तिभिःसदानः ॥ ८ ॥ ६ ॥

नि । त्वा । वसिष्ठाः । अहन्त । वाजिनम् । गृणन्तः अग्ने ।  
विदथैषु । वेधसः । रायः । पोपम् । यजमानेषु । धारय ।  
यूयम् । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ ८ ॥ ६ ॥

हेअग्ने विदथेषु विदन्त्यस्मिन् यष्टव्यान् देवानिति विदथायज्ञाः तेषु वेधसः कर्मणां  
विधातारः गृणन्तः स्तुवन्तः वसिष्ठाः वसिष्ठपुत्राऋषयः वाजिनं अज्वन्तं बलवन्तंवा त्वां न्य-  
हन्त नितरामाह्वयन् अस्ताविपूर्वा । द्वेजोलुङि निसमुपविभ्योहृदित्यात्मनेपदं आत्मनेपदेत्यन्य-  
तरस्यामिति चुरङादेशः वसिष्ठश्चादिहितस्यापत्यार्थप्रत्ययस्य अत्रिभृगुकुत्सेत्यादिना बहु

लुक् सत्त्वं यजमानेष्वस्मात् रायोधनस्य पोषं पुष्टिं धारय अवस्थापय ऊडिदमित्यादिना रे  
शब्दात् षष्ठ्याउदात्तत्वं षष्ठ्याःपतिपुत्रेति विसर्जनीयस्य सत्त्वं । गतमन्यत् । एकस्मिन्नप्य-  
ग्नौ पूजार्थं बहुवचनं ॥ ८ ॥

॥ इत्यष्टमस्य सप्तमे पष्ठोवर्गः ॥ ६ ॥

अयंवेनइत्यष्टचंमेकादशं सूक्तं भार्गवस्य वेनस्पर्धं वैष्टुभं वेनोदेवता । तथाचानुक्रान्तं—  
अयंवेनोवैममिति । प्रवर्ग्येमिष्टवे आद्यानुवक्तव्या । सूत्रितं च—सकेद्रप्सस्यायवेनश्चोदयत्पृ-  
श्निगर्भाइति । वैश्वदेवशस्त्रेभ्यो धार्या । सूत्रितं च—वक्षत्रथमयंवेनश्चोदयत्पृश्निगर्भा इति ।

सैषा पथमा—

अयंवेनश्चोदयत्पृश्निगर्भाज्योतिर्जरायूरजंसोविमानं ।  
द्रुममुपांसंगमेसूर्यस्यशिशुंनविप्रामृतिर्भिरिहन्ति ॥ १ ॥

अयम् । वेनः । चोदयत् । पृश्निगर्भाः । ज्योतिः । जरायुः ।  
रजंसः । विमानं । द्रुमम् । अपाम् । समुद्रगमे । सूर्यस्य ।  
शिशुम् । न । विप्राः । मृतिर्भिरिहन्ति ॥ १ ॥

वेनः कान्तः एतत्संज्ञोमध्यमस्थानोदेवः ज्योतिर्जरायुः ज्योतिर्घोतमानोमेघो जरा-  
युः उदरे गर्भायेन वेष्टितोवतिष्ठते तज्जरायु तदिव वेष्टकोयस्य सतश्चोक्तः मेघमध्ये गर्भव-  
दवस्थितइत्यर्थः विमाने विमीयन्ते निर्माणन्तेस्मिन्नापइति विमानमन्तरिक्षं रजसउदकस्य  
निर्मातयेन्तरिक्षे स्थितः सन् अयं वेनः पृश्निगर्भाः पृश्निरादित्यः तस्य गर्भभूताः पक्षापृश्नयः स-  
मोज्ज्वलवर्णाः सूर्यरश्मयः तेषां गर्भभूताः अन्तरिक्षस्थाअपः चोदयत् पृथिवीं प्रतिप्रेरयति  
अपामुदकानां आन्तरिक्षयाणां सूर्यस्यच संगमे संगमनेन्तरिक्षे स्थितं द्रुमं वेनं विमामेधाविनः  
स्तोवारः मृतिभिः स्तुतिभिः रिहन्ति रिहतिरर्चविकर्मा अर्चन्ति पूजयन्ति स्तुवन्तीत्यर्थः शि-  
शुंन यथा बालं पुत्रं मातापित्राद्यानान्धवाः स्तुतिपदैरुपललयन्ति तद्वत् ॥ १ ॥

वस्मिन्नेवाभिष्टये समुद्राद्गमिषित्येषा । सत्यतेहि—समुद्राद्गमिषुदियतिवेनोद्रप्सः समुद्रमभि  
यजिगातीनि ।

सैषा द्वितीया—

समुद्रादूर्भिमुर्दियर्तिवेनोनभोजाः पृष्ठं ह्यर्तस्य दर्शि ।

ऋतस्य सानावधि विष्टपि भ्राट्समानं योनिमभ्यनूपतवाः ॥ २ ॥

समुद्रात् । ऊर्भिम् । उत् । इयर्ति । वेनः । नभः । भोजाः ।

पृष्ठम् । ह्यर्तस्य । दर्शि । ऋतस्य । सानौ । अधि ।

विष्टपि । भ्राट् । समानम् । योनिम् । अग्नि । अनूपत । वाः ॥ २ ॥

समुद्रवन्त्यस्मादाविति समुद्रमन्तरिक्षं तस्मादूर्भि जलसमूहं अयं वेनः उदियर्ति उद्गम  
यति अधः पातयतीत्यर्थः । कीदृशः नभोजाः नभस्याकाशेऽस्य इमं वेनमभिशब्दायन्ते नुस्तुती  
कुटादिः छान्दसोलुङ् ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

समानपूर्व्वीरभिवावशानास्तिष्ठन्वत्सस्यमातरः सनीळाः ।

ऋतस्य सानावधि चक्रमाणा रिहन्ति मध्वो अमृतस्य वाणीः ॥ ३ ॥

समानम् । पूर्व्वीः । अग्नि । वावशानाः । तिष्ठन् । वत्सस्य ।

मातरः । सनीळाः । ऋतस्य । सानौ । अधि । चक्रमाणाः ।

रिहन्ति । मध्वः । अमृतस्य । वाणीः ॥ ३ ॥

पूर्व्वर्षिद्वयः समानं वेनस्याम्नश्च साधारणं स्थानं प्राप्य अभिवावशानाः अभितः श  
ब्दायमानाः यद्वा तमेव वेनं अभिकामयमानाः वत्सस्य वत्सस्थानीयस्य वैद्युताग्नेमातरः मातृभू  
ताः सनीळाः समाननिलयाः एवं विधा आन्तरिक्षमा आपः तिष्ठन् तिष्ठन्ति अपि च ऋतस्योदकस्य  
सानावधि सानौ समुच्छिन्नवेन्तरिक्षस्थाने चक्रमाणाः प्रवर्तमानाः मध्वः मधुरस्य अमृतस्योदकस्य  
वाणीः वाण्यः शब्दाः रिहन्ति इमं वेनं अर्चन्ति अलंकुर्वन्तीत्यर्थः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

जानन्तो रूपमंरुपन्त विप्रामृगस्य घोषं महिपस्य हिग्मन् ।

ऋतेन यन्तो अधिसिन्धुमस्थुर्विदहन्धर्वो अमृतानि नाम ॥ ४ ॥

जानन्तः । रूपम् । अरूपन्त । विप्राः । मृगस्य । घोषम् । महिपस्य ।  
हि । गमन् । ऋतेन । यन्तः । अधि । सिन्धुम् । अस्थुः ।  
विदत् । गुन्धर्वः । अमृतानि । नाम ॥ ४ ॥

विप्राः मेधाविनः स्तोतारः अस्य वेनस्य रूपं जानन्तः अरूपन्त स्तुवन्ति रूपनिः स्तुतिक  
र्मा कथमस्य रूपं जानन्तीत्यत आह मृगस्य अन्वेषणीयस्य महिपस्य महजामैतत् महतो वेनस्य  
घोषं गर्जितलक्षणं मेघस्थं शब्दं हियस्मात् गमन् अभिगच्छन्ति अतस्तदीयं रूपं जानन्तीत्यर्थः ।  
गमेच्छान्दसे लडि बहुलं छन्दसीति शपोलुक् गमहेनेत्युपधातोः बहुलं छन्दस्यमाद्योगेपी  
त्यहभावः । अपिच ऋतेन सम्पभूतेन स्तोत्रेण यज्ञेन वा यन्तस्त्वं वेनं गच्छन्तः प्राप्नुवन्तः जनाः  
सिन्धुं स्पन्दनशीलं जलसमूहं अध्वस्थुः अवितिष्ठति तेषां सवेनो वृष्टिं करोतीत्यर्थः । तत्र किं  
कारणं इति चेत् यतोयं गन्धर्वः गवामुदकानां धत्ता वेनः अमृतानि अमरणहेतुभूतानि नाम उदकना  
मैतत् नमनशीलान्युदकानि विदत् धेद जानानि तस्य वशेव तन्त इत्यर्थः अतः तद्गकानां वृष्टिः  
सुलभा ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमी-

अप्सराजारमुपसिप्मियाणा योपा विभर्ति परमे व्योमन् ।

चरत्प्रियस्य योनिपुप्रियः सन्त्सीदत्पक्षे हि रण्यये सवेनः ॥ ५ ॥ ७ ॥

अप्सराः । जारम् । उपसिप्मियाणा । योपा । विभर्ति ।

परमे । विः व्योमन् । चरत् । प्रियस्य । योनिपु । प्रियः । सन् । सीदत् ।

पक्षे । हि रण्यये । सः । वेनः ॥ ५ ॥ ७ ॥

अप्सरा अपां सारयित्री अप्सु क्रीडार्थं सरन्तीवा उपसिप्मियाणा कान्तसमीपमुद्ग-  
त्य ईषदसन्ती स्मिद् ईषदसने छान्दसोलिद् तस्य लिटः कानज्वेति कानच् ईदशी योपा स्त्री  
विद्युद्वा जारं अपां सारयितारं यद्वा जारउपपत्तिः स इव प्रियं हमं वेनं परमे उत्कृष्टे व्योमन्  
व्योमनि अन्तरिक्षे विभर्ति पोषयति धारयति वा यथा काचित् रूपवती योषिद् जारमुपगम्य  
ईषदसन्ती तं निर्जने स्थले पुष्पाति तद्गत् अनेन वेनेन विद्युदमवदित्यर्थः प्रियस्यास्य वेनस्य  
योनिपु स्थानेषु चरत् विद्युद्वा योषिच्चरति गच्छति अभिसारिकावतस्वयमेव गच्छति सच

वेनः पियः अस्याः अनुकूलतमः सन् हिरण्यये हिरण्यये हिरण्ययवद्वास्वरे हितरमणीयक-  
पेवा पक्षे आत्मनः पक्षभूते मेघे सीदत् सीदति तयासहोपविशति ॥ ५ ॥

॥ इत्यष्टमस्य सप्तमे सप्तमोऽवर्गः ॥ ७ ॥

अभिष्टवे नाकेसुपर्णमित्येषा । सूत्रितंच—नाकेसुपर्णमुपयत्पतन्तमिति समाप्य प्रणवेनो-  
पविशेदिति ।

सैषा षष्ठी—

नाकेसुपर्णमुपयत्पतन्तत्तृदावेनन्तोअभ्यचक्षतत्वा ।  
हिरण्यपक्षंवरुणस्यदूतंयमस्ययोनौशकुनंभुरण्युम् ॥ ६ ॥

नाके । सु॒ऽपर्णम् । उप । यत् । पतन्तम् । तृ॒दा ।  
वेनन्तः । अ॒भि । अचक्षत । त्वा । हिरण्य॒क्षम् । वरुणस्य ।  
दू॒तम् । य॒मस्य । यो॒नौ । श॒कु॒नम् । भू॒र॒ण्युम् ॥ ६ ॥

हे वेन त्वा त्वां हृदा हृदयेन मनसा वेनन्तः कामयमानाः स्तोतारः नाकेन्तरिक्षे यद्यदा  
अभ्यचक्षत अभिपश्यन्ति तदानीं त्वं उपागच्छसीति शेषः । कथंभूतं सुपर्णं शोभनपतनं प-  
तन्तं अन्तरिक्षे गच्छन्तं हिरण्यपक्षं हिरण्ययाभ्यां पक्षाभ्यां उपेतं वरुणस्य जलाभिमानिनो-  
देयस्य दूतं चारं यमस्य नियामकस्य वैद्युताग्नेः योनौ स्थानेन्तरिक्षे शकुनं पक्षिरूपेण वर्तमा-  
नं भुरण्युं भर्तारं यद्वा वृष्टिप्रदानादिना सर्वस्य जगतः पोषकं भुरणधारणपोषणयोः कंङ्कादिः  
अस्मादौणादिकउपत्ययः ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी—

ऊर्ध्वोर्गन्धर्वोअधिनाकेअस्थात्प्रत्यङ्चित्राविभ्रंदस्यायुधानि ।  
वसानोअत्कंसुरभिंदृशोकंस्वर्णनामजनतप्रियाणि ॥ ७ ॥

ऊ॒र्ध्वः । ग॒न्ध॒र्वः । आ॒धि । नाके । अ॒स्थात् । प्र॒त्य॒ङ् ।  
चि॒त्रा । वि॒भ्रत् । अ॒स्य । आ॒यु॒धा॒नि । व॒सा॒नः । अ॒त्कंम् ।  
सु॒र॒भिम् । दृ॒शे । कम् । स्वः । न । ना॒म । ज॒न॒त । प्रि॒या॒णि ॥ ७ ॥

ऊर्ध्वः उपरिदेशे क्तमानः गंधर्वः गवामुदकानां धर्ता गविगंधृजोवदिति गोशब्दोपपदात्  
 धृजधारण इत्यस्माद्वप्रत्ययः उपपदस्य गंधावश्च ईदृशेवेनः प्रत्यङ् अस्मत्प्रत्ययचनः अभिमुखः  
 सन् नाकेधि अन्तरिक्षे अस्थात् तिष्ठति किंकुर्वन् अस्य आत्मनः स्वभूतानि चित्रा चित्राणि  
 चायनीयान्याधर्मभूतानि वा आयुधानि विभ्रत् धारयन् । विभ्रतः शतरि भृजामिदित्यभ्या-  
 सस्येत्वं नाभ्यस्ताच्छतुरित्तिनुम्प्रतिषेधः अभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वं । तथा मुरार्जि शोभनं  
 आर्कं आत्मीयं व्याप्तं रूपं वसानः सर्वत्राच्छादयन् किमर्थदृशेदर्शनार्थं दृशेदित्येवेति  
 केप्रत्ययान्तोनिपात्यते कर्मतिपूरणः । तत्र दृष्टान्तः—स्वर्णं स्वः शोभनारण आदित्यः सयथात्मीयं  
 रूपं दर्शनाय सर्वत्राच्छादयति तद्वत् तदनन्तरं नाम नामानि नमनशीलान्युदकानि प्रिया-  
 णि सर्वेषामनुकूलानि जनत जनयति वृष्टिमुत्पादयतीत्यर्थः ॥ ७ ॥

मवर्गेभिष्टेव द्रप्सःसमुद्रमित्येषा । सर्जितंच-द्रप्सःसमुद्रमभियजिगाति सखेसखाय-  
 मभ्याववृत्स्वेति ।

सैषाष्टमी—

द्रप्सःसमुद्रमभियजिगातिपश्यन्गृध्रस्यचक्षसाविधर्मन् ।

भानुःशुक्रेणशोचिपांचकानस्तृतीयेचक्रेरजसिप्रियाणि ॥८॥८॥

द्रप्सः । समुद्रम् । अजि । यत् । जिगाति । पश्यन् ।

गृध्रस्य । चक्षसा । विधर्मन् । भानुः । शुक्रेण ।

शोचिपा । चकानः । तृतीये । चक्रे । रजसि । प्रियाणि ॥ ८ ॥ ८ ॥

विधर्मन् विधर्मणि विधारेकैन्तरिक्षे स्थितः द्रप्सः द्रवणशीलः, गृध्रः द्रव्यादुदकमिदं, पद्मान् अशो आदित्वादच् गृध्रस्य गृधोरसानभिकांक्षतः सूर्यस्य चक्षसा तेजसा पश्यन् प्रका-  
 शमानोवेनः ययद् समुद्रं समुद्रनशीलं मेघं अभिजिगाति अभिगच्छति तदानीं भानुः सूर्यः  
 शुक्रेण शुभ्रेण शोचिपा तेजसा तृतीयेरजसि लोके चकानो दीप्यमानः प्रियाणि सर्वेषामभी-  
 षानि उदकानि चक्रे करोति ॥ ८ ॥

॥ इत्यष्टमस्य सप्तमेष्टमोवर्गः ॥ ८ ॥

इमंनोअग्रइति नवर्चं द्वादशंसूक्तं द्वितीयाद्यामिस्तिस्तृप्तिः अग्निर्केपिभूत्वा स्वात्मानं  
देवतारूपेणास्तौव अतस्तासां सएवऋषिः देवता च शिष्टाभिरग्निवरुणसोमा अस्तुवन् अत-  
स्तासां षण्णां तेऋषयः आद्याग्नेयी नवमीन्द्रदेवत्या शिष्टाष्ट चतसृषु ङिङोक्तेदेवता सप्तमी-  
जगती शिष्टास्त्रिष्टुभः । तथाचानुक्रान्तं—इमंनोनवैन्द्र्युत्तमानिहवोग्निवरुणसोमानामाद्याग्नेयी-  
तिलश्चाग्नेरात्मस्तवः शिष्टा यथानिपातं सप्तमीजगतीति । मतोविनियोगः ।

तत्र पथमा—

इमंनोअग्रउपयज्ञमेहिपञ्चयामंत्रिष्टतंसप्ततन्तुम् ।

असौहव्यवाकृतनःपुरोगाज्योगेवदीर्घन्तमआशयिष्ठाः ॥ १ ॥

इमम् । नः । अग्ने । उप । यज्ञम् । आ । इहि । पञ्चयामम् ।

त्रिष्टतम् । सप्ततन्तुम् । असः । हव्यवाद् । उत । नः ।

पुरःगाः । ज्योक् । एव । दीर्घम् । तमः । आ । अशयिष्ठाः ॥ १ ॥

ब्राह्मणं हविर्वहनेषु मृतेषु मरणभौत्या कृतवलायनं गुहायां निगूढमग्निं अश्यायाः सु-  
क्तद्वारऋषयः अनया आह्वयन् हे अग्ने नोस्माकं इमं यज्ञं उपेहि उपागच्छ मामुहि माप-  
लायिष्ठाः कीदृशं पञ्चयामं यजमानपञ्चमैकैस्त्रिभिः नियमितं यद्वा धानाकरंभादिभिः पं-  
चभिर्हविर्भिः पञ्चभिः प्रयाजैर्वाप्राप्तं विवृतं णाकयज्ञहविर्यज्ञसोमयज्ञभेदेन सप्ततन्तुमात्र-  
नाया त्रिगुणं सप्ततन्तुं सप्ततन्तुवस्तनितारः कर्मणां विस्तारधितारोहोत्राद्याः सप्तपदकर्ता-  
रः यस्य यद्वा अग्निष्टोमोत्यग्निष्टोमउक्थ्यः षोडशी बाजपेथोविराजोसोयामइति सप्तधा  
विस्तीर्षमाणं ईदृशं यज्ञमुपगत्यचानन्तरं नोस्माकं हव्यवाद् हव्यानां हविषां षोढा असः  
भव अस्तेर्लेट्यङागमः । उतापिच नोस्माकं पुरोगाः पुरवोगन्ता भव जनसनसवनक्रमगो-  
विद् विदुनोरनुनासिकस्यादित्यात्वं ज्योक् चिरकालमेव अस्मान् परित्यज्य दीर्घं तमः महद-  
न्धकारं गुहायां आशयिष्ठाः आश्याप शयनमकार्षाः इत ऊर्ध्वं तस्मात् स्थानात् अस्मा-  
नागच्छेत्यर्थः ॥ १ ॥

अथ द्वितीया-

अदेवादेवः प्रचता गुहा यन् प्रपश्यमानो अमृतत्वमेमि ।  
शिवं यत्सन्तमशिवो जहामि स्वात्सख्यादरणीं नार्जिमेमि ॥ २ ॥

अदेवात् । देवः । प्रचता । गुहा । यन् । प्रपश्यमानः ।  
अमृतत्वम् । एमि । शिवम् । यत् । सन्तम् । अशिवः । जहामि ।  
स्यात् । सख्यात् । अरणीम् । नार्जिम् । एमि ॥ २ ॥

अदेवाददेवनशीलात् गुहा गुहायां वर्तमानात् सुषांसुलुगिविसप्तम्यालुक् प्रचता देवानां  
प्रपाचनेन हेतुना यन् निर्गच्छन् देवो देवनशीलोहं प्रपश्यमानः देवैर्मदर्थं कल्पितं प्रयाजा-  
नुयाजादिलक्षणं हविर्भागं प्रपश्यमानः निरीक्षमाणः सन् अमृतत्वमेमि मरणधर्मराहित्यं देवत्वं  
प्राप्नोमि दृशेर्व्यत्ययेनात्मनेपदं हविर्वहनाद्गीतः पलायितः अयान्निष्ठस्थानेषु निगूढः पुनर्देवैर्ह-  
विर्वहनाय प्रार्थ्यमानः तैदेनेन हविषा अहं देवत्वं प्राप्नवानस्मीत्यर्थः । यद्यप्यहं गुहातो निर्ग-  
त्य प्रकाशमानः सन् शोभनं यज्ञं निवर्तयामि तथापि शिवं शोभनं संतं भवन्तं यज्ञं अशि-  
वः अशोभनरूपः अप्रकाशमानः सन् यद्यस्मिन् समाधिकाळे जहामि परित्यजामि तदानीं  
नार्जि नहनशीलां बंधनशीलामरणीं अश्वत्थमेव स्वात् सख्यात् आत्मीयात् सखित्वात्  
चिरकालमश्वत्थोहं तत्र न्यवात्समिति स्नेहवशात् एमि प्राप्नोमि ॥ २ ॥

अथ तृतीया-

पश्यन् अन्यस्या अतिथिं वयायां कृतस्य धाम विमिमे पुरुणि ।  
शंतामि पित्रे असुराय शेवंम यज्ञियाद्यज्ञियं भागमेमि ॥ ३ ॥

पश्यन् । अन्यस्याः । अतिथिम् । वयायां । कृतस्य ।  
धाम । वि । मिमे । पुरुणि । शंतामि । पित्रे । असुराय ।  
शेवंम् । अयज्ञियात् । यज्ञियम् । भागम् । एमि ॥ ३ ॥



ममस्थानभूता या पृथिवी ततोऽन्यस्याः वयाया गन्तव्यायाः दिवः संबन्धिनं अतिथिं  
 सततगामिनं सूर्यं पश्यन् जानन् सूर्यस्य गतिमनुसृत्य वसन्तादिकाले क्रतस्य यज्ञस्य धाम  
 धामानि शरोराणि पुरुषाणि बहूनि विमिमे निर्मिमे निष्पादयामि । ततः पित्रे पितृभूयाय  
 द्युलोकवर्तिने देवजनाय असुराय शत्रुक्षयकुशलाय शेवं सुखमुद्दिश्य होताभूत्वा अहं ऋद्धि-  
 नि शंसामि यतएवं तस्मात् कारणात् अयज्ञियाद्यज्ञानर्हात् प्रदेशात् निर्गत्य यत्रियं दग्धं  
 वेदिलक्षणं भूभागं हविलक्षणं वा एमि प्राप्नोमि । यज्ञशब्दादहर्हितं यज्ञार्तिगन्तां दत्तार्तिदि-  
 . घप्रत्ययः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

निःसृमायाः । ऊँ इति । त्वे । असुराः । अभूवन् । त्वम् । च । मा ।  
वरुण । कामयासे । कृतेन । राजन् । अनृतम् । विद्विश्चन् ।  
मम । राष्ट्रस्य । अधिपत्यम् । आ । इति ॥ ५ ॥ ९ ॥

ये ते असुराः मध्यन्नावागतेसति निर्मायाः मायारहिताः अभूवन् आसुर्यः सर्वाभायाः  
मयादग्वाः आसन्नित्यर्थः हे वरुण त्वं च अयं चशब्दश्चेदर्थवर्तमानश्चणिनिपातान्तरं अने-  
नयुक्त्वाव कामयासेइति तिङ्विभक्तः निपातैर्यद्यदिहन्तेति निघातप्रतिषेधः हे वरुण  
त्वेचेत्त माकामयासे माकामयेथाः वाहिं हे राजन् ईश्वर कृतेनसत्येन अस्मदीयेन कर्मणा अ-  
नृतमस्त्यभूतं मायाभयं आसुरं चरित्रं विविचन् पृथक्कुर्वन् अपमारयन् ममराष्ट्रस्य मया  
यत्ताधितं राज्यं तस्याधिपत्यं अधिपतित्वं ईश्वरत्वं एहि प्राप्नुहि ॥ ५ ॥

॥ इत्यष्टमस्य पष्ठं नवधोवर्गः ॥ ९ ॥

अथ पष्ठी-

उदंस्वग्दिमिदासवाममयंप्रकाशउर्वान्तरिक्षम् ।  
हनावद्वान्निरेहिसोमहविष्ठासन्तंहविर्पायजाम ॥ ६ ॥

इदम् । त्वं । इदम् । इत् । आत् । वामम् । अयम् । प्रकाशः ।  
उरु । अन्तरिक्षम् । हनाव । द्वम् । निःएहि । सोम् ।  
हविः । त्वा । सन्तम् । हविर्पा । यजाम् ॥ ६ ॥

इष्टमग्नेर्वरुणस्यवा वाक्यं हे सोम इदं स्वः अयं पुलोकः यद्वा अयं शोभनारणः  
सूर्यः इदमिदं इदमेव वामं वननीयं आस बभूव । इदंशब्देन प्रकृतं स्वः परामृश्यते अयंच  
प्रकाशः प्रकाशस्याधारभूतः उरु विस्तीर्ण इदमन्तरिक्षं हे सोम एतत्सर्वं पश्य अतएवास्मिन्  
समये आवां वृषं हनाव हिनव तदर्थं निरेहि निष्क्रम्य आगच्छ हविः संतं तत्तारूपेण  
हविर्भवन्तं देवतात्मानं त्वां हविषा चरुपुरोडाशादिना वयं यजाम ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी-

कविःकवित्वादिविरूपमासंजदप्रभृतीवरुणोनिर्पःसंजत् ।  
क्षेमैरुणवानाजनंघोनसिन्धवस्ताअस्यवर्णशुचधोभरिभ्रति ॥ ७ ॥

क॒विः । क॒वि॒त्वा । दि॒वि । रू॒पम् । आ । अ॒स॒ज॒त् । अ॒प्र॒भू॒ती ।  
वरु॑णः । निः । अ॒पः । स॒ज॒त् । क्षे॒मम् । कृ॒ण्व॒नाः । ज॒न॒यः । न ।  
सि॒न्ध॒वः । ताः । अ॒स्य । वर्ण॑म् । शु॒च॒यः । भ॒रि॒भ्र॒ति ॥ ७ ॥

कविः क्रान्तदर्शी मित्रः कवित्वा कवित्वेन सुषांसुलुगिति तृतीयाया आकारः क्रान्तदर्शनेन दिवि द्युलोके रूपमात्मोयं तेजः आसजत् आसक्तं करोति । पञ्चसंगे अस्माल्लङ्शपिदंशसं जप्यं जंशपीतिनलोपः अमभूती अमभूत्या सुषांसुलुगिति तृतीयायाः पूर्वसवर्णदीर्घः । अमभूष्णु ना अल्पेनैव यत्नेन वरुणो मेघादपोनिःसृजत् निरगमयत् वरुणेन विसृष्टास्ता आपः सिन्धवः स्पन्दनशीलानघोभूत्वा जनयान जायाइव यथा जायाः पत्युः क्षेमकारिण्यो भवन्ति तथा क्षेमं कृण्वानाः जगतोरक्षणं कुर्याणाः शुचयः शुद्धाः दीप्यमानावा अस्य वरुणस्य वर्णं शुक्लं भास्वरूपं भरिभ्रति भृशं विभ्रति धारयन्ति । दाधत्यादिसूत्रे भरिभ्रदिति निपातनाद्विभ्रतेर्यङ्लुकि अभ्यासस्य जशूवाभावः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

ता अ॒स्य॒ ज्येष्ठ॑मिन्द्रि॒यं स॒च॒न्ते॒ ता ई॒मा॒क्षे॑ति स्व॒धया॒ म॒द॒न्तीः ।  
ता ई॒वि॒शो॒न॒रा॒जा॒नं॒ वृ॒णा॒ना॒वी॒भ्र॒त्सु॒वो॒अ॒प॒वृ॒त्रा॒द॒ति॒ष्ठन् ॥ ८ ॥

ताः । अ॒स्य । ज्येष्ठ॑म् । इन्द्रि॒यम् । स॒च॒न्ते । ताः । ई॒म् । आ ।  
क्षे॒ति । स्व॒धया॑ । म॒द॒न्तीः । ताः । ई॒म् । वि॒शः । न । रा॒जा॒नम् ।  
वृ॒णा॒नाः । वी॒भ्र॒त्सु॒वः । अ॒प॒ । वृ॒त्रा॒त् । अ॒ति॒ष्ठन् ॥ ८ ॥

ताः पूर्वोक्ता वृष्टा आपः अस्य वरुणस्य ज्येष्ठं वृद्धतममिन्द्रियं वीर्यं सचन्ते समवयन्ति संभजन्ते धारयन्तीत्यर्थः । आपो वरुणस्य पत्न्य आसन् इति श्रुतेः । स्वधया अन्ननामेतत् हविर्लक्षणेनाच्चेन मदन्तीः मादयन्ती यद्वा व्रीह्याद्युत्पादनद्वारेण हविषा मादयन्तीस्ता आपः ई अयं वरुणः आक्षेति अभिगच्छति ॥ क्षिनिवासगत्योः छान्दसो विकरणस्य लुक् ताश्च ईमेन वरुणं विशोन विशः प्रजा यथा राजानं स्वामिनं संभजन्ते । तथा वृणानाः संभजमानाः वी-

भक्तुवः भयेन कंपमानाः यद्वा वद्धाः वृत्रेणावृताः सत्यः तस्मिन्हतेसति तस्माद्दृत्रादपातिष्ठन्  
अपक्रम्य तत्रतत्रावतिष्ठते बध्वंघने इत्यस्मात् मानवधदान्शान्श्यईतिसन् अग्न्यासस्यच  
दीर्घः सनाशेसभिक्षउरित्युत्पत्ययः । जसिछान्दसजवज्जदेशः ॥ ८ ॥

अथ नवमी—

वी॒भ॒त्सूनां॑स॒युजै॑हंस॒मा॒हृ॒पां॑दिव्यानां॑स॒स्ये॒चर॑न्तम् ।

अ॒नु॒ष्टु॒भ॒म॒न॒च॒र्च॒र्य॒मा॒ण॒भि॒न्द्रं॑निचि॒क्वुः॒क॒व॒यो॑मनी॒पा ॥ ९॥१०॥

वी॒भ॒त्सूनां॑ । स॒युज॑म् । हंस॒म् । आ॒हुः । अ॒पा॒म् । दि॒व्यानां॑ ।

स॒स्ये॒ । चर॑न्तम् । अ॒नु॒ष्टु॒भ॒म् । अ॒नु॒ । च॒र्च॒र्य॒मा॒ण॒म् ।

इ॒न्द्रं॑म् । नि । चि॒क्वुः॒ । क॒व॒यः॑ । म॒नी॒पा ॥ ९ ॥ १० ॥

वीभत्सूनां कंपमानावयवानां यद्वा मेघेनवद्धानां हन्ति गच्छतीति हंसःसूर्यः । तं सयुजं  
सत्वायमाहुः ब्रह्मवादिनः कथयन्ति । एतदेवाह दिव्यानां दिविभवानां अन्तरिक्ष्याणां अपां  
सस्ये सखित्वेचरन्तं वर्तमानं अनुष्टुभं अनुस्तोभनीयं स्तोतव्यं यद्वा अनुष्टुप्शब्देन तत्संब-  
न्धोपागः स्तुतिर्बालक्ष्यते अनुष्टुप् संबद्धं यागं अनुष्टुप् छन्दसायुक्तं स्तुतिविशेषं वा अनुलक्ष्य  
चर्चूर्यमाणं पुनःपुनश्चरन्तं गच्छन्तं चरतेर्यङि उत्तरस्मात्तद्व्यग्न्यासादुत्तरस्याकारस्योत्त्वं च-  
रफलोत्थेतिनुकिप्राप्तेव्यत्ययेनाग्न्यासस्यरुगागमः एवंगुणविशिष्टं इन्द्रं कवयः क्रान्तदर्शिनक्र-  
पयः मनीषा मनीषया स्तुत्या निचिक्वुः पूजयन्ति यद्वा मनीषया बुध्या निचिक्वुः जानन्ति  
मनीषाशब्दानृतीयायाःसुषांसुदुर्गितितुक् चायूपूजानिशासनयोरित्यस्माच्छान्दसेलिटि चायः-  
फीनिपठतेःकीप्तावः एरनेकाचइतियण् ॥ ९ ॥

॥ इत्यष्टमस्य सप्तमेदशमोवर्गः ॥ १० ॥

अहमित्यष्टर्च त्रयोदशंस्तुक्तं अंशस्य महर्षेर्देहिवा वाङ्माश्री ब्रह्मविदुषो स्वात्मानमस्तौ-  
व अतः सा ऋषिः सच्चिस्तुसात्पकः सर्वगतःपरमात्मादेवता तेनहि एषा तादात्म्यमनुभवन्ती  
सर्वजगद्रूपेण सर्वस्याधिष्ठानत्वेनचाहमेव सर्वभवामीति स्वात्मानंस्तौति द्वितीयाजगती शिष्टाः  
सप्तविष्टुभः । तथाचानुक्रान्तं—अहमष्टौवागांशुणीतुष्टावात्मानं द्वितीयाजगतीति । गतोविनियोगः ।

तत्र प्रथमा—

अहंरुद्रेभिर्वसुमिश्राम्यहमादित्यैरुतविश्वदेवैः ।

अहंमित्रावरुणोभाविमम्यहमिन्द्राग्नीअहमश्विनोभा ॥ १ ॥

अहम् । रुद्रेभिः । वसुंभिः । चरामि । अहम् । आदित्यैः ।

उत । विश्वदेवैः । अहम् । मित्रावरुणा । उभा । विश्वमि ।

अहम् । इन्द्राग्नी इति । अहम् । अश्विना । उभा ॥ १ ॥

अहं सूक्तस्यद्रष्टीवाक् आंभूणी यद्व्रल्लजगत्कारणं तद्रूपाभवन्ती रुद्रेभिः रुद्रेः एकादश-  
भिः इत्थं भावेदृतीया तदात्मना चरामि एवं वसुभिरित्यादौ तत्तदात्मनाचरामीति योज्यं । एवं च  
मित्रावरुणेत्यत्र सुपांस्तुतिगिति द्वितीयाया आकारः उभोभावहमेव ब्रह्मीभूता विश्वमि धारया-  
मि इन्द्राग्नी अप्यहमेव धारयामि उभोभावश्विनाविन्वावप्यहमेव धारयामि मयिहि सर्वं ज-  
गत् शुक्लौ रजतमिवः ध्यस्तं सदृश्यते मायाच जगदाकारेण विवर्तते तादृश्या मायया आधार-  
त्वेन असंगस्यापि ब्रह्मण उक्तस्य सर्वस्योत्पत्तिः ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

अहंसोममाहनसंविभर्म्यहं त्वष्टारमुतपूषणं भगम् ।

अहं दधामि द्रविणं हविष्मते सुप्रव्येयं यजमानाय सुन्वते ॥ २ ॥

अहम् । सोमम् । आहनसम् । विश्वमि । अहम् । त्वष्टारम् ।

उत । पूषणम् । भगम् । अहम् । दधामि । द्रविणम् ।

हविष्मते । सुप्रव्येयम् । यजमानाय । सुन्वते ॥ २ ॥

आहनसं आहन्तव्यं अग्निपोतव्यं सोमं यद्वा शत्रूणामाहन्तारं दिवि वर्तमानं देवता-  
त्मानं सोमं अहमेव विश्वमि तथा त्वष्टारं उतापि च पूषणं भगं च अहमेव विश्वमि तथा हविष्मते  
हविर्भिर्युक्ताय सुप्रव्ये शोभनं हविः देवानां प्रापयित्रे तर्पयित्रे अयतेस्तर्पणार्थाद्वितृस्तृतं त्रिभ्य-  
ईरितीकारः प्रत्ययः चतुर्थ्येकवचने यणिउदात्तस्वरितयोर्यणः स्वरितोनुदात्तस्येति सुप्रः स्व-  
रितत्वं सुन्वते सोमाभियवं कुर्वते शत्रुनुमइति चतुर्थ्या उदात्तत्वं ईदृश्या यजमानाय द्रवि-

जं धनं यागफलरूपं अहमेव धारयामि एतच्च व्रक्षणः फलदातृत्वं फलमतउपपत्तेरित्यवि-  
करणे भगवताभाष्यकारेण समर्थितं ॥ २ ॥

अथ तृतीया-

अहंराष्ट्रीसंगमनीवसूनांजिकितुपीप्रथमायज्ञियानाम् ।  
तामादेवान्यदधुःपुरुत्राभूरिस्थात्रांभूयविशयन्तीम् ॥ ३ ॥

अहम् । राष्ट्री । समुद्गमनी । वसूनाम् । चिकितुपी । प्रथमा ।  
यज्ञियानाम् । ताम् । मा । देवाः । वि । अदधुः । पुरुत्रा ।  
भूरिस्थात्राम् । भूरि । आद्वेशयन्तीम् ॥ ३ ॥

अहं राष्ट्री ईश्वरनामैतत् सर्वस्य जगत ईश्वरी तथा वसूनां धनानां संगमनी संगम-  
यित्री उपासकानां प्राणयित्री चिकितुषी यत्साक्षात्कर्तव्यं परब्रह्म तत्तत्तानवती स्यात्मतया  
साक्षात्कृतवती अतएव यज्ञियानां यज्ञाहाणां प्रथमा मुख्यायैवं गुणविशिष्टाहं तां मां भू-  
रिस्थात्रां बहुभावेन प्रपंचात्मनाविष्टमानां भूरि भूरीणि बहूनि भूवजातानि आवेशयन्तीं  
जीवभावेन आत्मानं प्रवेशयन्तीं ईदृशीं मां पुरुत्रा बहुपु देशेषु द्युदधुः देवाः विदधति कुर्वे-  
न्ति उक्तप्रकारेण विभक्तेणावस्थानात् यद्यत्कुर्वन्ति तत्सर्वं मामेव कुर्वन्तीत्यर्थः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी-

मयासोअन्नमत्तियोविपश्यन्तियःप्राणितियईशृणोत्युक्तम् ।  
अमन्तवोमान्तउपक्षियन्तिश्रुधिश्रुतःश्रद्धिवर्तवदामि ॥ ४ ॥

मया । सः । अन्नम् । अत्ति । यः । विद्विष्यन्ति । यः । प्राणिति ।  
यः । ईम् । शृणोति । उक्तम् । अमन्तवः । माम् । ते । उप ।  
क्षियन्ति । श्रुधि । श्रुत । श्रद्धिस्त्वम् । ते । वदामि ॥ ४ ॥

योअन्नमत्ति सभोक्तृशक्तिरूपया मयैवान्नमत्ति यश्च विपश्यति आलोकयतीत्यर्थः ।  
यश्च प्राणिनि स्वासोच्छ्वासादि व्यापारं करोति सोऽपि मयैव यश्चोक्तं शृणोति श्रुश्रवणे श्रुवः  
श्रुचेति श्रुधातोः श्रुधावः यईदृशीमन्तर्यामिरूपेण स्थिता मां न जानन्ति ते अमन्तवः अमन्त-

मानाः अजानन्तः उपक्षिपन्ति उपक्षीणाः संसारेण हीनाभवन्ति । मनोरौणादिकःतुप्रत्ययः नञ्समासेव्यत्ययेनान्तोदात्तत्वं यद्वा भावे तुप्रत्ययः ततोबहुव्रीहिं नञ्सुष्ठ्यामित्युत्तरपदान्तो-  
दात्तत्वं माममन्तवः मद्दिपयज्ञानरहिताइत्यर्थः हेभ्यस्तु विभ्रुत सस्ते भ्रुधि मया वक्ष्यमाणं शृणु  
छान्दसोविकरणस्यतुक् श्रुशृणुषृकृष्टृभ्यइति हेधिभावः किंतवभ्रुतव्यं भ्रज्जिवं भ्रज्जिः भ्रज्जा  
तयायुक्तं भ्रज्जायत्नेन लभ्यमित्यर्थः भ्रदन्तरोरुपसर्गवद्धन्तिरिष्यतइति अच्छब्दस्यउपसर्ग-  
वद्धर्तमानत्वाद् उपसर्गोघोःकिरितिकिप्रत्ययः मत्वर्थीयोवः ईदृशं ब्रह्मात्मकं वस्तु तैत्तुभ्यं वदामि  
उपदिशामि ॥ ४ ॥

अथ पंचमी—

अहमेवस्त्रयमिदंवदामि जुष्टं देवेभिर्हनुमानुपेभिः ।

यंकामयेतंतं मुग्रं कृणोमितं ब्रह्माणंतमृपितं सुमेधाम् ॥ ५ ॥ ११ ॥

अहम् । एव । स्त्रयम् । इदम् । वदामि । जुष्टम् । देवेभिः ।

उत । मानुपेभिः । यम् । कामये । तमस्तम् । उपम् । कृणोमि ।

तम् । ब्रह्माणम् । तम् । ऋपिम् । तम् । सुमेधाम् ॥ ५ ॥ ११ ॥

अहं स्वयमेव इदंवस्तु ब्रह्मात्मकं वदामि उपदिशामि देवेभिर्देवैः इन्द्रादिभिरपि जुष्टं  
सेवितं उतापिच मानुपेभिः मनुष्यैरपि जुष्टं ईदृग्वस्त्वात्मिका अहं कामये यं पुरुषं रक्षितु-  
महं वाञ्छामि तं तं पुरुषं उग्रं कृणोमि सर्वैर्यथोधिकं करोमि तमेव ब्रह्माणं लक्षारं करोमि  
तमेव ऋषिं अतीन्द्रियार्थदर्शनं करोमि तमेव सुमेधां शोभनपद्मं करोमि ॥ ५ ॥

॥ इत्यष्टमस्य सप्तमे एकादशोऽवर्गः ॥ ११ ॥

अथ षष्ठी—

अहं रुद्राय धनुरातं नो मिब्रह्महि पेशं वेहन्तवा उ ।

अहं जनाय स मर्दं कृणोम्यहं द्यावापृथिवी आविवेश ॥ ६ ॥

अ॒हम् । रु॒द्राय॑ । धनुः॑ । आ । त॒नो॒मि । ब्र॒ह्म॒द्वि॒पे । शर॑वे ।  
हन्त॑वै । ॐ इति॑ ! अ॒हम् । जना॑य । स॒म॒दम् । कृ॒णो॒मि ।  
अ॒हम् । द्यावा॑पृथि॒वी इति॑ । आ । वि॒वेश ॥ ६ ॥

पुरा त्रिपुरविजयसमये रुद्राय रुद्रस्य पञ्चयथैचतुर्थी महादेवस्य धनुश्चापं अहमातनोमि  
अप्याततं करोमि किमर्थं ब्रह्मद्विपे ब्राह्मणानां द्वेषारं शरवे शरं हिंसकं त्रिपुरनिवासिनमहुरं  
हन्तवै हन्तुं हिंसितुं हन्तेस्तुमर्थेसिसेनितितवैपत्ययः । अन्तश्चतवैयुगपदित्याघन्तयोर्युगपद्बुद्धा-  
त्तत्वं शृङ्गिंसायामित्यस्माव शृङ्गस्त्रिहीत्यादिनाउपत्ययः । क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति कर्मणः सं-  
प्रदानत्वाच्चतुर्थी उशब्दः पूरकः अहमेव समदं सभानं माघन्त्यस्मिन्निति समत्संग्रामः स्तोतृ-  
जनार्थं शत्रुभिः सहसंग्रामं अहमेव कृणोमि करोमि तथा द्यावापृथिवी दिवंच पृथिवीं च  
अन्तर्यामितया अहमेवाविवेश प्रविष्टवती ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी—

अ॒हं॒सु॒वे॒पि॒तरं॑म॒स्य॒मूर्ध॑न्म॒म॒योनि॑र॒प्स्व॑न्तः॒सं॒मु॒द्रे ।  
त॒नो॒वि॒ति॒ष्ठे॒भु॒व॒ना॒नु॒वि॒श्वो॒ता॒मू॒द्या॒व॒र्ष्म॒णो॒प॒स्पृ॒शामि ॥ ७ ॥

अ॒हम् । सु॒वे । पि॒तरं॑ । अ॒स्य॒ । मूर्ध॑न् । म॒म॒ । योनिः॑ । अ॒प्स्व॑सु ।  
अ॒न्तरि॑ति । स॒मु॒द्रे । ततः॑ । वि । ति॒ष्ठे । भु॒व॒ना । अ॒नु॒ । वि॒श्वा ।  
उ॒त । अ॒मू॒म् । द्याम् । व॒र्ष्म॒णा । उ॒प॒ । स्पृ॒शामि ॥ ७ ॥

द्यौःपितेतिभ्रुतेः पिताद्यौः पितरं दिवं अहं सुवे प्रसुवे जनयामि आत्मनआकाशः  
संभूतइतिभ्रुतेः । कुत्रेति तदाह अस्पपरमात्मनः मूर्धन्मूर्धनि उपरिकारणभूते तस्मिन्हि विमदा  
दिकार्यजातं सर्वं वर्तते तन्नुप पटइव ममच योनिः कारणं समुद्रे समुद्रवन्त्यस्माद्भूतजातानीति  
समुद्रः परमात्मा तस्मिन् अप्मुन्यापनशीलायु धीवृत्तिषु अन्तर्मध्ये यद्ब्रह्मचेतन्यं तन्ममकारण  
पितर्ययः । पतईदृग्भूताहमस्मि ततोहेतोर्विश्वा विश्वानि सर्वाणि भुवनानि भूतजातानि अनु-  
प्रविश्य विविष्टे विविधं व्याप्य तिष्ठामि समवप्रविश्यः स्थइत्यात्मनेपदं उतापिच अमूं द्यां विम  
कष्टदेशेवस्थितं स्वर्गलोकं उपलक्षणमेतद् एतदुपलक्षितं कृत्स्नं विकारजातं चर्ष्मणा कारणभूतेन



मायामकेन मदीयेन देहेन उपस्पृशामि यद्वा अस्य भूलोकस्य मूर्धेन मूर्धन्युपरि अहं पितरया  
काशं सुवे समुदे जलधौ अप्सु उदकेषु अन्तर्मध्ये मम योनिः कारणभूतोभृणाख्यक्र  
पिवर्तते यद्वा समुदेन्तरिक्षे अप्सु अम्भयेषु देवशरीरेषु मम कारणभूतं ब्रह्मचैतन्यं वर्तते ततो  
हं कारणात्मिकासती सर्वाणि भुवनानि ज्योमोमि । अन्यत्समानं ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

अहमेव वात इव प्रवाभ्यामभ्रमाणा भुवनानि विश्वा ।

परो दिवा पर एना पृथिव्या एतावती महिना संवभूव ॥ ८ ॥ १२ ॥

अहम् । एव । वातः इव । प्र । वाभि । आभ्रमाणा ।

भुवनानि । विश्वा । परः । दिवा । परः । एना । पृथिव्या ।

एतावती । महिना । सम् । वभूव ॥ ८ ॥ १२ ॥

विश्वा विश्वानि सर्वाणि भुवनानि भूतजातानि कार्याणि आरभमाणा कारणरूपेणो-  
त्पादयन्ती अहमेव परेणानधिष्ठा स्वयमेव प्रवामि प्रवर्ते वात इव यथा वातः परेणामेरितः  
सन् स्वेच्छयैव प्रवाति तद्वत् उक्तं सर्वं निगमयति परो दिवा पर इति सकारान्तं परस्तादित्यर्थं  
वर्तते यथा अध इति अधस्तादर्थं तद्योगेच तृतीया सर्वत्र दृश्यते दिव आकाशस्य परस्तात् एना  
पृथिव्या द्वितीयादौ स्वेन इति इदम एनादेशः अस्याः पृथिव्याः परः परस्तात् द्यावापृथिव्यो-  
रुपादानमुपलक्षणं एतदुपलक्षितात्सर्वस्माद्विकारजातात्परस्ताद्वर्तमाना असंगोदासीनकूटस्थब्रह्म-  
चैतन्यरूपाहं महिना महिम्ना एतावती संवभूव एतच्छब्देन उक्तं सर्वं परादृश्यते एतत्परिमा-  
णमस्याः यत्तदेतज्जगत् परिमाण इति वतुष् आसर्वनाम्र इत्यात्वं सर्वजगदात्मना अहं संभूतास्मि  
महच्छब्दादिमनिचिदेरिति टिलोपः ततः तृतीयायां उदात्तनिवृत्तिस्वरेण तस्या उदात्तत्वं छा-  
न्दसोऽमलोपः ॥ ८ ॥

॥ इत्यष्टमस्य सप्तमे द्वादशोऽष्टकः ॥ १२ ॥

नतमित्यष्टर्चं चतुर्दशं सूक्तं शिलूषपुत्रस्य कुल्मलवर्हिषस्यार्षं वामदेवपुत्रस्य अंहोमुद्गा-  
मोवा वैश्वदेवं अष्टमीविष्णुं शिष्टा उपरिष्ठाद्बृहत्पुत्रः अष्टकद्वादशकवती उपरिष्ठाद्बृहती । अ-

नयधेनुपरिष्ठाद्दहतोतिहि तल्लक्षणं । तथाचानुक्रान्तं—नतशैटूपःकुल्मसबर्हिषोवामदेव्योवाहोदु-  
ग्धैश्वदेवमुपरिष्ठाद्वाहंतमंत्पाविष्टुविति । गतोविनियोगः ।

तत्र प्रथमा—

नतमंहोनदुरितं देवासो अष्टमर्त्यम् ।

सजोषसो यमर्धमामित्रो नयन्ति वरुणो अतिद्विपः ॥ १ ॥

न । तम् । अंहः । न । दुःइतम् । देवासः । अष्ट । मर्त्यम् ।

सजोषसः । यम् । अर्धमा । मित्रः । नयन्ति ।

वरुणः । अति ॥ द्विपः ॥ १ ॥

हे देवासो देवाः आज्ञसेरसृक् तं मर्त्यं मनुष्यं अंहः पापं दुरितं तत्फलरूपं दुर्गमनंच ना  
ष्ट न प्रामोति अशेच्छान्दसेलुडि सलोशलीति सितोऽलोपः अडभावश्छान्दसः अरीभियच्छ-  
तीत्यर्थमा प्रमीतेत्यायको देवो मित्रः पापानां निवारयिता देवः वरुणः एते त्रयो देवाः सजोष-  
सः संगताः समानं प्रीयमाणान्वाभवन्तः द्विपः द्वेष्टुश्च शत्रूनतिक्रम्य यंस्तोतारं नयन्ति अभि-  
मतं देशं प्रापयन्ति तं नाष्टेत्यन्वयः ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

तद्विवर्षं वृणीमहे वरुण मित्रार्थमन् ।

येनानिरंहं सोयूयं पाथनेथा च मर्त्यमतिद्विपः ॥ २ ॥

तत् । हि । वयम् । वृणीमहे । वरुण । मित्रं ।

अर्थमन् । येन । निः । अंहसः । ययूम् । पाथ्य ।

नेथ । च । मर्त्यम् । अति । द्विपः ॥ २ ॥

हितधारणे तद्धि तदेव रक्षणं वयं वृणीमहे प्रार्थयामहे सति शिष्टोपि विकरणस्य  
स्वरोत्सार्वधातुकस्वरं नमाधतइति वचनात्तिडएव स्वरः शिष्यते हि चेति निघातप्रतिषेधः हेवरुण  
हेमित्र हेअर्पमन् येन रक्षणेन मर्त्यं स्तोतारं अंहसः पापात् यूयं निःपाथ निःशेषेण रक्षथ  
पारक्षणे आदादिकः यद्वृत्ताच्चित्पमिति निघातप्रतिषेधः येनच रक्षणेन मर्त्यं मनुष्यं स्तो-

तारं द्विषोतिनेथअतीत्यनयथ अभीष्टं प्रापयथ तद्वृणीमहइत्यन्वयः नयतेछान्दसः शपो-  
लुक् ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

तेनूननोयमूतयेवरुणोमित्रोअर्यमा ।

नयिष्ठाउनोनेपणिपरिष्ठाउनःपर्पण्यतिद्विषः ॥ ३ ॥

ते । नूनम् । नः । अयम् । ऊतये । वरुणः । मित्रः ।

अर्यमा । नयिष्ठाः । ऊँ इति । नः । नेपणि । परिष्ठाः ।

ऊँ इति । नः । पर्पणि । अति । द्विषः ॥ ३ ॥

अयं वरुणोमित्रश्चार्यमाच देवानोस्माकं ऊतये रक्षणाय नूनमवश्यं भवन्तु नेपणि नेत-  
व्ये विषये हेवरुणादयोयूयं नोस्मान्निष्ठाः नयत वचनव्यत्ययः यद्वा प्रत्येकाभिप्रायेण ए-  
कवचनं छान्दसोलुङ् उशब्दः समुच्चये पदपूरणोवा पर्पणि पारयितव्ये विषये नोस्मानद्विषो-  
तिपरिष्ठाः अतिपारयथ । नयिष्ठाः इतिवत्प्रक्रिया ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

यूयंविश्वंपरिपाथवरुणोमित्रोअर्यमा ।

युष्माकंशर्मणिप्रियेस्यामंसुप्रणीतयोतिद्विषः ॥ ४ ॥

यूयम् । विश्वम् । परि । पाथ । वरुणः । मित्रः । अर्यमा ।

युष्माकम् । शर्मणि । प्रिये । स्याम । सुप्रणीतयः । अति । द्विषः ॥ ४ ॥

हेदेवावरुणादयोयूयं विश्वं सर्वं जगत्परिपाथ परितोरक्षथ हेसुप्रणीतयः शोभनप्रणयना  
मित्रादयः युष्माकं युष्मदीये युष्माभिर्दत्ते प्रिये अनुकूले वेशेशर्मणि सुखे वयं स्याम भवेम  
द्विषः द्वेष्टंश्च अतिक्रमेम ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमी—

आदित्यासोअतिस्त्रिधोवरुणोमित्रोअर्यमा ।

उग्रंमरुद्गिरुद्रंहुवेमेन्द्रंमार्गिस्वस्तयेतिद्विषः ॥ ५ ॥

आदित्यासः । अति । सिधः । वरुणः । मित्रः । अर्यमा ।

उग्रम् । मरुतः । रुद्रम् । हुवेम् । इन्द्रम् ।

अग्निम् । स्वस्तये । अति । द्विपः ॥ ५ ॥

आदित्यासः अदितेः पुत्रावरुणादयोदेवाः सिधः हिंसकान् शत्रून् अस्मानतिनयन्तु मरुद्भिः पुत्रैः सहितं उग्रमुद्रुणंवेजसं रुद्रं इन्द्रमग्निं च स्वस्तये क्षेमाय हुवेम आह्वयेमहि ह्यप-  
तेराशीर्लिङ्गि बहुलं छन्दसीति संप्रसारणं लिङ्ग्याशिष्यङ् आहूतास्ते अस्मान् द्विपः द्वेष्टन-  
तिनयन्तु ॥ ५ ॥

अथ षष्ठी—

नेतारऊपुणस्तिरोवरुणोमित्रोअर्यमा ।

अनिविश्वानिदुरिताराजानश्चर्यणीनामतिद्विपः ॥ ६ ॥

नेतारः । ऊँ इति । सु । नः । तिरः । वरुणः । मित्रः । अर्यमा । अति ।

विश्वानि । दुः । इता । राजानः । चर्यणीनाम् । अति । द्विपः ॥ ६ ॥

नेतारः नयनकुशलाः नयतेः साधुकारिणि तन् वरुणादयोदेवाः नोस्माकं पापानि सु सुष्टु  
तिरः विरोधानमदर्शनं नयन्तु उइति प्रणः चर्यणीनां मनुष्याणां राजानः स्वामिनोवरुणाद-  
योदेवाः विश्वानि सर्वाणि दुरिता दुरितानि दुर्मनानि पापफलरूपाणि अस्मानतिनयन्तु द्वि-  
पः द्वेष्टन् शत्रून् चातिनयन्तु । नामन्यतरस्यामिति चर्यणिश्चन्दातरस्य नामउदात्तत्वं ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी—

शुनमस्मभ्यमूतयेवरुणोमित्रोअर्यमा ।

शर्मयच्छन्तुसप्रथमादित्यासोयदीमहेअतिद्विपः ॥ ७ ॥

शुनम् । अस्मभ्यम् । ऊतये । वरुणः । मित्रः । अर्यमा । शर्म ।

यच्छन्तु । सप्रथः । आदित्यासः । यत् । ईमहे । अति । द्विपः ॥ ७ ॥

वरुणादयो देवा ऊतये रक्षायै शुनं सुखं अस्मभ्यं स्तोतृभ्यः प्रयच्छन्तु तथा आदि-  
त्यासः अदितेः पुत्राः ते सपथः सर्वतः पृथुविस्तीर्णं शर्म सुखं च यच्छन्तु अस्मभ्यं ददतु य-  
च्छर्म ययमीमहे याचामहे । द्विपश्चातिनयन्तु ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

यथा हृत्यद्वंसवोगौर्यै चित्पदिपिताममुञ्चता यजत्राः ।

एवोष्वस्मन्मुञ्चता अहः प्रतार्यग्रे प्रतरन् आयुः ॥ ८ ॥ १३ ॥

यथा । ह । त्यत् । वसवः । गौर्यम् । चित् । पदि । सिताम् ।

अमुञ्चता । यजत्राः । एवो इति । सु । अस्मत् । मुञ्चत । वि ।

अहः । प्र । तारि । अग्रे । प्रतरम् । नः । आयुः ॥ ८ ॥ १३ ॥

हेवसवो वासकाः हेयजत्राः यागार्हाः मित्रादयः देवाः अमिनक्षीत्यादिना यजेरन्नप-  
त्ययः त्यत् ते प्रसिद्धायुं सुषांसुलुगिति विभक्तेर्लुक् यथास्वलु यदि पादे सितं बद्धं पद्मि-  
त्यादिना पादशब्दस्य पदादेशः ऊडिदं पदादीत्यादिना सप्तम्या उदात्तत्वं पिबुवधने इत्यस्मा-  
निष्ठा ईदृशीं गौर्यै गौरीं गौरवर्णां सोमकयणीं गां पिद्वौरादिभ्यश्चेति ङीप् अमि पूर्वइत्यत्र  
वाछन्दसीत्यनुवर्तनात् पूर्व रूपस्य पूर्वसवर्णदीर्घस्य चाभावे यण् उदात्तस्वरितयोर्यण इति पर-  
स्यानुदात्तस्य स्वरितत्वं ईदृशीं गां अमुञ्चत यथास्वलु युयं विश्वावसोर्गन्धर्वा न्मोचितवन्तः  
एवो एवमेव अस्मत् अस्मत्तः अहः पापं मुमुविमुञ्चत विश्लेषमत् हेअग्नेनोस्माकं आयुर्जावर्तं  
प्रतरं प्रतारि प्रकर्षेण त्वया प्रवर्धतां प्रपूर्वस्तिरतिवर्धनार्थः प्रशब्दात्तरपि अमुचछन्दसीति  
अमुपत्ययः ॥ ८ ॥

॥ इत्यष्टमस्य सप्तमे त्रयोदशोवर्गः ॥ १३ ॥

रात्रीत्यष्टर्चं पंचदशं सूक्तं सोमरिपुत्रस्य कुशिकस्यार्चं यद्वा भारद्वाजस्य सुता रान्या-  
ख्या अस्य सूक्तस्य ऋषिका मायत्रं रात्रिदेवताकं । तथा चानुक्तान्तं—रात्रीकुशिकः सौभरो-  
रात्रिर्वाभारद्वाजी रात्रिस्तवं गायत्रमिति । दुःस्वमदर्शने उपोषितेन कर्त्रा पायसेन होतव्यं तत्रै-  
तत्सूक्तं करणत्वेन विनियुक्तं । तथा चारण्यके श्रूयते—सयद्येतेषां किञ्चित्पश्येदुपोष्य पायसं  
स्थालीपाकं श्रपयित्वा रात्रीसूक्तेन प्रत्यूचं हुत्वेति ।

तत्र प्रथमा—

रात्री॒व्य॒व्यदा॒यती॑पुरु॒त्रादे॒व्य॑क्ष॒भिः ।  
वि॒श्वाअधि॒श्रियो॑धित ॥ १ ॥

रात्री । वि । अ॒व्यत् । आ॒व्यती । पुरु॒त्रा । दे॒वी ।  
अ॒क्ष॒भिः । वि॒श्वाः । अधि॑ । श्रि॒यः । अधि॑त ॥ १ ॥

आपती आगच्छन्ती आहूपूर्वादेतेः शतरि आदादित्वाच्छपोलुक् इणोयणिति यणादेशः उगितश्चेतिङीप् शतुरनुमइति नद्याउदात्तत्वं अक्षभिः अक्षिस्थानीभिः प्रकाशमानैर्नक्षत्रैः छन्दस्यपि दृश्यतइति अक्षिशब्दस्यानडादेशः यद्वा अक्षभिरंजकैः तेजोभिः पुरुषा बहुषु देशेषु देवो देवनशीला देवमनुष्यपुरुषपुरुषार्थेभ्य इत्यादिनापुरुषशब्दात्तत्तम्यर्थेनाप्रत्ययः रात्री इयं रात्रिदेवता व्यत्यत विचष्टे विशेषेण पश्यति रात्रेभ्याजसाविति ङीप् ख्यातेश्छान्दसेलुङिअस्यतिवक्ती स्यादिना च्चुरङादेशः अपिचैषा विश्वाः सर्वाः श्रियः शोभाः अध्यधित अधिधारयति । दधातेर्लुङि स्थाधोरिच्चेतीत्वं सिचः कित्वं ह्रस्वादंगादिति सिचोलोपः ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

ओर्व॒प्राअम॑र्त्यानि॒वतो॑दे॒व्यु॑ह॒तः ।  
ज्योति॑पाबाधते॒तमः ॥ २ ॥

आ । उ॒रु । अ॒प्राः । अम॑र्त्या । नि॒वतः । दे॒वी ।  
उ॒त्त॒वतः । ज्योति॑पा । बा॒धते । तमः ॥ २ ॥

अमर्त्या मरणरहिता देवी देवनशीला रात्रिः उरु विस्तीर्णा अन्तरिक्षं आपाः प्रथमतः वपसा आपूरयति प्रापूर्णे आदादिकः लुङि व्यत्ययेन मध्यमः तथानिवतः नीचोनात् लतागुल्मादीन् उद्धतः उत्थितान् वृक्षादीन् स्वकीयेन तेजसा आवृणोति वदन्न्तरं तत्तमोन्धकारं ज्योतिषा ग्रहनक्षत्रादिरूपेण तेजसा बाधते पीडयति ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

निरु॒खसां॑रम॒स्कृतो॒पसं॑दे॒व्याय॒ती ।

अपेदु॑हासते॒तमः ॥ ३ ॥

निः । ऊँ इति । स्वसांरम् । अ॒कृत॒ । उ॒पसं॑म् । दे॒वी ।

आ॒ह॒य॒ती । अपं । इत् । ऊँ इति । हा॒स॒ते । तमः ॥ ३ ॥

आयतो आगच्छन्ती देवी देवनशीलारात्रिः स्वसारं भगिनीं उपसं निरकृत निष्करोति प्रकाशेन संस्करोति निवर्तयतीत्यर्थः । तस्यामुपसि जातायां नेशं तमः अपेदुहासते अपैव गच्छति ओहाङ् गतौ लेटचडागमः सिद्धहुलमिति सिप् ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

सानो॑अ॒द्यय॑स्या॒वयं॑नि॒ते॒याम॒न्नवि॑क्ष्महि ।

वृ॒क्षेन॑व॒स॒ति॒वयः॑ ॥ ४ ॥

सा । नुः । अ॒द्य । य॒स्या । व॒यम् । नि । ते॒ । या॒मन् ।

अ॒वि॒क्ष्म॒हि । वृ॒क्षे । न । व॒स॒तिम् । वयः॑ ॥ ४ ॥

अद्यास्मिन्काले नोस्माकं साराविदेवता प्रसीदतु यस्याः रात्रेः यामन, यानि प्राप्ता सत्यां वयं न्यविक्ष्महि निविशामहे सुखेन गृहे आस्महे । विशेषेण नेविशामहे इदं छा न्तः शपोलुक् । तत्रदृष्टान्तः—वयः पक्षिणः वृक्षेन यथा वृक्षे नोडाश्रये दन्ते नोडाश्रये निवसन्ति तथानिवसाम इत्यर्थः ॥ ४ ॥

अथ चतुर्थी—

ग्रामासः ग्रामाः अत्र ग्रामशब्दोजनसमूहे वर्तते यथा ग्रामः आगतइति सर्वे जनान्यवि-  
क्षत तस्यां रात्रावागतायां निविशन्ते शेरते निपूर्वाद्धिशतेः छान्दसे लुङि पूर्ववदात्मनेपदं शल्ल-  
गुपधादनिटः क्तः क्तस्पाचीति अकारलोपः तथा पद्वन्तः पादयुक्ताः गवाश्वादयश्च निविशन्ते  
तथा पक्षिणः पक्षोपेताश्च निविशन्ते अर्धिनः अतैरर्थोगमनं शीघ्रगमनयुक्ताः श्येनासश्चिद्  
श्येनाअपि तस्यां रात्र्यां निविशन्ते एषारात्रिः सर्वाणि भूतजातानि अहनि संचारेण श्रांतानि  
स्वपमागत्य सुखयतीत्यर्थः ॥ ५ ॥

अथ षष्ठी—

यवयववृक्यं वृकं यवयस्तेनमूर्म्ये ।

अथानः सुतरां भव ॥ ६ ॥

यवयं । वृक्यम् । वृकम् । यवयं । स्तेनम् । ऊर्म्ये ।

अथ । नः । सुतरां । भव ॥ ६ ॥

हेऊर्म्ये रात्रिनामैतत् रात्रे वृक्यं वृकस्य स्त्रियं वृकंचास्मान् हिंसन्तं यवय अस्मत्तः पृथ-  
क्कुरु अस्मान्वाधितुं यथा नमामोति तथास्तेनं तस्करं च यवय अस्मत्तोवियोजय अथानन्तरं  
नोस्माकं सुतरां सुतेन तस्मिन्ना क्षेमकरी भव ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी—

उपमापेपिशत्तमः कृष्णं वृत्तमस्थित ।

उपक्रणेर्वयातय ॥ ७ ॥

उपं । मा । पेपिशत् । तमः । कृष्णम् । विह्रंक्तम् ।

अस्थित । उपः । कृष्णाद्देव । यान्ति ॥ ७ ॥

पेपिशत् भृशं पिशत् सर्ववस्तुष्वाम्लिष्टं तमोन्धकारं कृष्णं कृष्णवर्णं व्यक्तं विशेषेण  
स्वभावात् सर्वस्यांजकं स्पष्टरूपं वा ईदृशं नैशतमः मामुपास्थित उपागच्छत् संगतकरणे आत्म-  
नेपदं । हेउपः उपदेवते त्वं क्रणेव क्रणानीव तत्तमोयातय अपममय स्तोतृणाद्यृणानि यथा  
धनमदानेनापकरोषि तथातमोप्यपसारास्येत्यर्थः ॥ ७ ॥



अथाष्टमी—

उप॑ते॒गाड॒वाक॑रं॒वृणी॑ष्वदु॒हित॑र्दिवः ।

रात्रि॑स्तोमं॒नजि॑ग्युपै ॥ ८ ॥ १४ ॥

उप॑ । ते । गाः॒र्दिव॑ । आ । अ॒कर॑म् । वृ॒णीष्व॑ । दु॒हितः॑ । दि॒वः ।

रात्रि॑ । स्तोमं॑म् । न । जि॒ग्युपै॑ ॥ ८ ॥ १४ ॥

हेरात्रि रात्रिदेवते ते त्वां गाडव पयसोदोग्धीर्धनूरिव उपेत्य आकरं स्तुतिभिरभिमुखी  
करोमि करोतेच्छान्दसे लुङि रुमृदुरुहिष्यइति चुरडादेशः दिवोदुहितः द्योतमानस्य सूर्यस्य  
पुत्रि यद्वा दिवसस्य तनये परमपिच्छन्दसीति परस्य पष्ठचंतस्य पूर्वामंत्रितांगवद्भावात् प-  
दद्वयसमुदायस्याष्टमिकं सर्वानुदात्तत्वं त्वत्प्रसादाजिग्युपे शत्रून् जिग्युपोमम स्तोमंन स्तोम-  
मिव हविरपि वृणीष्व त्वं भजस्य जयतेर्लिटिः कसुः सन्लिटोर्जेरित्यफ्यासादुत्तरस्य जकारस्य  
कुत्वं यद्यर्थे चतुर्थी वक्तव्येति चतुर्थी वसोः संप्रसारणमिति संप्रसारणं ॥ ८ ॥

॥ इत्यष्टमस्य सप्तमे चतुर्दशोपर्यगः ॥ १४ ॥

ममाम्नइति नवर्चं षोडशं सूक्तं आंगिसस्य विहव्यस्पर्ष वैश्वदेवं अंत्या जगती शिष्टा-  
स्त्रिष्टुभः । अनुक्रम्यतेहि—ममाग्नेनवविहव्येवैश्वदेवं जगत्यन्तमिति । संसवे निमित्तभूते वैश्व-  
देवसूक्तस्य पुरस्तादेतच्छंखं । सूत्रितंच—ममाग्नेवर्चइति वैश्वदेवसूक्तस्यापि वैतेष्वेवनिविदोद-  
ध्यादिति । समावर्तने अनेन सूक्तेन सिष्णासुना प्रत्यृचं समिदाधातव्या । सूत्रितंच—ममाग्नेव-  
र्चइति प्रत्यृचं समिधोऽप्यादध्यादिति ।

तत्र प्रथमा—

ममा॑ग्नेवर्चो॒विह॒वेष्व॑स्तुव॒यंत्वेन्धा॑नास्त॒न्वंपु॑पेम ।

मह्यं॑नमन्तां॒प्रदि॑श॒श्रुतं॑म॒स्त्वया॑र्ध्यक्षेण॒पृत॑नाजयेम ॥ १ ॥

मम॑ । अ॒ग्ने । वर्चः॑ । वि॒ह्वेषु॑ । अ॒स्तु । व॒यम् । त्वा॒ ।

इ॒न्धा॑नाः । त॒न्वंम् । पु॒पेम् । मह्यं॑म् । न॒मन्ता॑म् । प्र॒दिशः॑ ।

च॒तस्रः॑ । त्वया॑ । अ॒र्धिक्षे॑ण । पृ॒तनाः॑ । ज॒येम् ॥ १ ॥

हेअग्ने विविधमाहूयन्ते येषु शूरा इति विहवाः संग्रायाः यद्वा विविधं यागार्थं देवा आ-  
हूयन्त एष्विति विहवा यज्ञाः ह्यःसंग्रारणं च न्यभ्युपविष्यत्यधिकरणे अप संप्रसारणं च तथा-  
दिनोत्तरपदान्तोदात्तत्वं संग्रामेषु यज्ञेषु वा वर्चः दीप्तिः त्वदनुग्रहात् मयास्तु भवतु वर्धच त्वा-  
त्वां इंधानाः समिद्धिः दीपयन्तः तन्वं तव शरीरं पुषेम हविर्भिवर्धयेम इन्धेः शानवि श्रसो-  
रलोपे उदाचनिवृत्तिस्वरेण शानच् आद्युदात्तत्वे प्राप्ते विभाषावेष्बन्वानयो रित्युदात्तत्वं । त-  
न्वं पुषेम पुषेर्लिङि लिङ्चाशिष्यङ् । अपिच महं मदर्थं इपिचेत्यस्मदआद्युदात्तत्वं चतस्रः  
प्रदिशः प्रकृष्टादिशः तद्वासिनोजना इत्यर्थः नमन्तां स्वतएव प्रह्वीभवन्तु नमतेः कर्मकर्तरि  
लोडि नदुहल्लुनमामिति यक्प्रतिषेधः त्वया अस्माभिर्हविर्भिः प्रवर्धितेन अध्यक्षेण ईश्वरेण  
सता वृत्तनाः शत्रुसेनाः जयेम अभिप्रवेम ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

मम देवा विहवे सन्तु सर्वे इन्द्रवन्तो मरुतो विष्णुरग्निः ।

ममान्तरिक्षमुरुलोकमस्तु मम वातः पवतां कामे अस्मिन् ॥ २ ॥

मम । देवाः । विह्वे । सन्तु । सर्वे । इन्द्रवन्तः । मरुतः ।

विष्णुः । अग्निः । मम । अन्तरिक्षम् । उरुलोकम् । अस्तु ।

ममम् । वातः । पवताम् । कामे । अस्मिन् ॥ २ ॥

सर्वे देवा विहवे संग्रामे यज्ञेषु मम सन्तु ममेव साधका भवन्तु केन सन्ते इन्द्रवन्तः इ-  
न्द्रेण युन्त मरुतः विष्णुरग्निश्च तथा अन्तरिक्षं मम उरुलोकं विस्तीर्णप्रकाशकमस्तु लोह-  
दर्शने भावे घञ् लोकआलोकः प्रकाशः उरुर्लोको यस्येति बहुव्रीहौ पूर्वपदमकृतिस्वरत्वं अ-  
पिचास्मिन्कामे कामयितव्ये फले निमित्तभूते सति वातः वायुः पवतां अनुगुणं प्रवतु पूष्प-  
वने भीमादिकः ऊडिदमित्यादिना इदमः सप्तम्या उदात्तत्वं ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

मयि देवाद्रविणमार्पजन्तां मय्याशीरस्तु मयि देवहूतिः ।

दैन्याहोतारिवनुपन्तु पूर्वैरिष्टास्यामतन्वांसुवीराः ॥ ३ ॥

मयि । देवाः । द्रविणम् । आ । यजन्ताम् । मयि । आ॒क्षीः ।  
अ॒स्तु । मयि । दे॒वहृ॑तिः । दै॒व्याः । हो॒तारः । व॒नुप॒न्त । पूर्वे ।  
अ॒रि॒ष्टाः । स्या॒म । त॒न्वा । सु॒वीराः ॥ ३ ॥

देवाः सर्वे द्रविणे धनं मयि स्तोत्रि आयजन्तां गमयन्तु महं ददत्वित्यर्थः तथा आ-  
शीराशंसनीयं यज्ञफलं च मध्येवास्तु देवहृतिः देवानामाह्वानं अस्मिन्निति देवहृतिर्गन्तः स च  
मय्यस्तु अपि च देवानामिमैर्दैव्याः देवाद्यजन्ताविति यञ् तादृशाहोतारः साधुहोमनिष्पादका-  
मदीयाकृतिजः पूर्वे अन्यदीयेभ्यः कृत्विग्न्यः प्रथमभाविनः सन्तोवनुपन्त देवान्संभजन्तां व-  
नतेच्छान्दसे लङि व्यत्ययो बहुलमिति त्रयोविकरणाः उपत्ययः सिंशपीच अहभावश्चा-  
न्दसः । यमं च तस्या शरीरेण अरिष्टाः अहिंसिताः सुवीराः सुपुत्राश्च स्याम भवेमवीरवीर्यैवे-  
त्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

मह्यं यजन्तु मम यानि हव्याकृतिः सत्यामनंसो मे अस्तु ।  
एनो मानिगां कृतमच्चनाहं विश्वे देवासो अधिबोचतानः ॥ ४ ॥

मह्यम् । यजन्तु । मम । यानि । ह॒व्या । आ॒क्षृ॒तिः ।  
स॒त्या । म॒न॒सः । मे । अ॒स्तु । ए॒नः । मा । नि । गा॒म् । क॒त॒मत् ।  
च॒न । अ॒हम् । वि॒श्वे । दे॒वा॒सः । अ॒धि । बो॒च॒त् । नः ॥ ४ ॥

महं मह्यं यजन्तु कविजो देवान् हविर्भिर्यजन्तु यद्वा षष्ठ्यर्थे चतुर्थी महं मदीयाकृ-  
तिज इत्यर्थः । मम स्वभूतानि हव्यानि यानि हवींषि चरुपुरोडाशादीनि सन्ति तैर्हविर्भिरि-  
त्यर्थः तथा मेमनस आकृतिः संकल्पनं अग्रीष्टस्य प्रार्थनं सत्या यथार्थास्तु । अपि च अहं क-  
तमच्चन किमपि एनः पापं मानिगां मानियतं निरुद्धतरं वा गच्छेयं पापं माकार्यं इत्यर्थः ।  
एतेर्मांडिलुङि इणो गालुङीति गादेशः गातिर्येति सिचो लुक् अपि च हे विश्वे सर्वं देवासो देवाः  
यूयं नोस्माकं अधिबोचत विवादेषु पक्षपातेन ब्रूत वक्तेर्येति व्यत्येन आह वचउमित्युमा-  
गदः ॥ ४ ॥

अथ पंचमी—

देवीः पटुर्वीरुनः रुणोत विश्वे देवास इह वीरयध्वम् ।

माहास्महि प्रजया मात नूभिर्मरिधाम द्विपते सोम राजन् ॥ ५ ॥ १५ ॥

देवीः । पट् । उर्वीः । उरु । नः । रुणोत । विश्वे । देवासः ।

ब्रुह । वीरयध्वम् । मा । हास्महि । प्रजया । मा । तनूभिः ।

मा । रधाम । द्विपते । सोम । राजन् ॥ ५ ॥ १५ ॥

हे पट् उर्वीः पट्संख्याका उर्वीः एषाश्चान्यत्राज्यान्ते—यणोर्वीरिहसः पान्तु धीश्च पृथिवी-  
चाहश्च रात्रिश्चापश्चौषधश्चेति । ईदृशो हे देवीर्देव्यः जसि वाछन्दसीति पूर्णसवर्णदीर्घः नामंत्रिते  
समानाधिकरणे सामान्यवचनमित्यस्याविद्यमानत्वनियेधेन पटुर्वीरित्यनयोरामंत्रितयोः पदा-  
त्परत्वादाष्टमिकमामंत्रितानुदात्तत्वं वायूयं उरुविस्तीर्णं धनं नोस्माकं रुणोत कुरुत छविहिं-  
साकरणयोः धिन्विरुण्योरचेत्युपत्ययः तन्नतनयनाश्चेति तस्य तवादेशः हे विश्वे सर्वे देवा-  
सो देवा यूयं च इहास्मिन्धने प्राप्ये विषये वीरयध्वं विक्रामयत तथा वयं तद्धनं लभेमहि  
तथा वीर्यवन्तो यूयं मयच्छध्वमित्यर्थः । वीर विक्रान्तौ अपि च प्रजया पुत्रादित्त्वया माहा-  
स्महि वयं मापरित्यजेमहि मा च तनूभिः शरीरैः त्यजेमहि । अस्मान् कदाचिदपि पुत्रादयः  
शरीराणि च मापरित्याक्षुरित्यर्थः । आहाक् त्यागे अस्मात्कर्मणि लुङि चिण्वद्भावाभावे रु-  
पमेतद् तथा हे राजन् राजमान यद्वास्माकं स्वामिन् हे सोम द्विपते अपीमिं कुर्वते द्विपे द्विपेः  
शतरि आदादित्वाच्छपोलुक् शतरनुमइति विभक्तेरुदात्तत्वं षष्ठ्यर्थे चतुर्थी घञ्व्येति चतुर्थी  
द्विपतेः शबौमरिधाम मावशं प्रामुयाम तथात्वं कुर्वित्यर्थः । रभ्यतिर्विशगमनइति यास्कः । यद्वा  
द्विपते शनवे तद्धं मारधाम परिरक्ताहननाहंमाभूम रधहिंसासंराधयोः संरादिः पाकइति त-  
द्धतिः माडिलुङि पुषादित्वात् चेरडादेगः ॥ ५ ॥

॥ इत्यष्टमस्य सप्तमे पञ्चदशोवर्गः ॥ १५ ॥

अथ षष्ठी—

अग्नेमनुं प्रति नुदन्परे पामद्व्योगोपाः परिपाहिनस्त्वम् ।

प्रत्यञ्चोयन्तु निगृतः पुनस्तेऽमैपांचित्तं प्रबुधां विनैशत ॥ ६ ॥

अग्रे । म॒न्युम् । प्र॒ति॒ह॒नु॒द् । परे॑षाम् । अ॒द॒ब्धः । गो॒पाः ।  
परि॑ । पा॒हि । नः । त्वम् । प्र॒त्य॒ञ्चः । य॒न्तु । नि॒ह॒गु॒तः । पु॒न॒रि॒ति॑ ।  
ते । अ॒मा । ए॒षाम् । चि॒त्तम् । प्र॒ध्व॒धा॒म् । वि । ने॒शत् ॥ ६ ॥

हेअग्रे परेषां शत्रूणां मन्युं क्रोधं प्रतिनुदन् प्रतिमुखं परेषन् तिरस्कुर्वन् अदब्धः केनाप्यहिंसितः गोपाः गोपायिता गुपूरक्षणे इत्यस्मादायप्रत्ययान्तात्किपि घेरपृक्तलोपात्पूर्वं बलिलोपे रूपादेव ईदृशस्त्वं नेस्मान् परिपाहि परितः सर्वतोरक्ष । ते शत्रवः प्रत्यञ्चः प्रत्यञ्चन्तः प्रतिनिवर्तमानाः निगुतः गुड् अव्यक्ते शब्दे अस्मात्किपि तुक् भयेन गद्गदरूपमव्यक्तं शब्दं नितरां कुर्वन्तः पुनर्यन्तु स्वकीयं स्थानं पुनर्गच्छन्तु । अपिच प्रध्वधां प्रध्वधमानानां एतेषां शत्रूणां चित्तं ज्ञानसाधनं मनःअमासह युगपदेव विनेशत् विनश्यतु प्रत्येकाभिप्रायेणैकवचनं णशअदर्शने अस्माच्छान्दसोलुङ् पुषादित्वात् त्रैरङ्गदेशः नशिमन्धोरलिटच्चेत्वं वक्तव्यमित्यकारस्यैत्वं ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी—

धा॒ताधा॒तॄणां॑भु॒व॒नस्य॑य॒स्पति॑र्दे॒वत्रा॒तार॑म॒भिमा॑तिपा॒हम् ।  
इ॒मंय॒ज्ञम॒श्विनो॒भा॒वृह॑स्पति॒र्दे॒वाःपा॑न्तु॒यज॑मानं॒न्य॒र्थात् ॥ ७ ॥  
धा॒ता । धा॒तॄणाम् । भु॒व॒नस्य॑ । यः । पतिः । दे॒वम् । त्रा॒तार॑म् ।  
अ॒भि॒मा॒ति॒ह॒स॒हम् । इ॒मम् । य॒ज्ञम् । अ॒श्वि॒ना । उ॒जा ।  
बृ॒ह॒स्पतिः॑ । दे॒वाः । पा॒न्तु । यज॑मानम् । नि॒ह॒अ॒र्थात् ॥ ७ ॥

धातृणां सृष्टृणामपि धाता सष्टा भुवनस्य कृत्स्नस्य भूतजातस्येन्द्रः सवितावा पतिः पालयितारं देवनशीलं त्रातारं सर्वेभ्योभयेभ्यः पालयितारं अभिमातिपाहं अभिमातीनां शत्रूणां षोढारं अभिभवितारं एवंगुणविशिष्टं इन्द्रं सवितारं वास्तौमीतिशेषः । प॒ह॒अ॒भि॒भवे॑ छन्दसि सहइति विप्रत्ययः छान्दसं विभक्त्युदात्तत्वं उ॒जा उ॒जो अ॒श्विनौ बृ॒ह॒स्पतिश्च॑ एतत्प्रमुखाः सर्वे देवा इमं यज्ञं अनुष्ठीयमानं यजमानं च न्यर्थात् निरुष्टादर्थत्वात् पाषादयद्वा अर्थस्य प्रयोजनस्याभावोन्यर्थं तस्मात्पा॒न्तु रक्षन्तु सफलं कुर्वन्तित्यर्थः नेरनिधानइत्युत्तरपदान्तोदात्तत्वं ॥ ७ ॥

अथाष्टमी-

उरुव्यचानोमहिपः शर्मयंसदस्मिन्हवे पुरुहूतः पुरुक्षुः ।  
स नः प्रजायै हर्यश्वमृळयेन्द्रमानो रीरिपो मापरादाः ॥ ८ ॥

उरुव्यचाः । नः । महिपः शर्म । यंसत् । अस्मिन् । हवे ।  
पुरुहूतः । पुरुक्षुः । सः । नः । प्रजायै । हरिः अश्व । मृळय ।  
इन्द्र । मा । नः । रिरिपः । मा । परा । दाः ॥ ८ ॥

उरुव्यचाः विस्तरणव्यापनः महिपः महान्पूज्यो वा पुरुहूतः बहुभिर्जमानैराहूतः पुरुक्षुः  
बहुनिवासः क्षियते मितं द्वादिश्यलपसंख्यानं इति इप्रत्ययः यद्वा पुरुक्षिर्वहुभिः शब्धमानः स्तूय  
यमानः पूर्ववत् इप्रत्ययः औणादिके कर्मणि कृपिवा अनित्यमागमशासनमिति तुगभावः ईदृ  
शइन्द्रः अस्मिन्हवे यज्ञे हूयन्ते अस्मिन्हवीपीति हवोयज्ञः जुहोतेरधिकरणे अप् यद्वा अ-  
स्मिन् हवे त्वद्विषये आह्वाने भावेन उपसर्गस्येति हूयतेरप्यसंसारणं च नोस्मक्यं शर्म सुखं यं-  
सत् यच्छतु ददात्वित्यर्थः यमं संलट्यडागमः सिद्धहुलमिति सिप् हेहर्यश्व हरी अश्वौ यस्य  
सादरा हे इन्द्र सात्वं नोस्माकं प्रजायै द्वितीयार्थे चतुर्थी प्रजां पुत्रपौत्रादिकां मृळय सुखं  
नोस्मान् मारीरिपो माहिंसीः माचपरादाः परादानं परित्यागः मापरित्याक्षीरित्यर्थः ॥ ८ ॥

अथ नवमी-

येनः सपत्ना अपते भवन्ति वन्द्राग्निभ्यामववाधामहे तान् ।  
वसवोरुद्रा आदित्या उपरिस्पृशं मोघं चेत्तारम धिराजमक्रन ॥ ९ ॥ १६ ॥

ये । नः । सपत्नाः । अप । ते । भवन्तु । इन्द्राग्निभ्याम् । अव ।  
वाधामहे । तान् । वसवः । रुद्राः । आदित्याः । उपरिस्पृशम् ।  
मा । उपम । चेत्तारम । अधिराजम् । अक्रन् ॥ ९ ॥ १६ ॥

नोस्माकं ये सपत्नाः शत्रवः ये अपभ्रवन्तु अपगताभ्रवन्तु स्वस्थानादपगताः प्रच्युताः भवन्तु  
तान् सपत्नान् इन्द्राग्निभ्यां हविर्भिः स्तुत्या च प्रसन्नाभ्यां अनुगृहीतावयं अववाधामहे नि-  
रुष्टतरं विनाशयामः । अपिच वसवोरुद्राः आदित्याश्च मा मां उपरिस्पृशं उन्नतपदसंस्पृष्टारं

सर्वेभ्यः श्रेष्ठं अक्रन् कुर्वन्तु तथाऽग्रमुदूर्णबलं चेत्तारं चेतितारं छान्दसद्विभावः सर्वस्य ज्ञा-  
तारं अधिराजं सर्वेषामधीश्वरं च मां कुर्वन्तु करोतेऽछान्दसे लुङि भ्रंघसेत्यादिना चुल्लुक् ॥ ९ ॥

॥ इत्यष्टमस्य सप्तमे षोडशोवर्गः ॥ १६ ॥

॥ इतिदशमे मंडले दशमोनुवाकः ॥ १० ॥

एकादशेनुवाके त्रयोविंशतिसंख्याकानि सूक्तानि तत्र नासदासीति सप्तचै प्रथमं सूक्तं  
त्रैष्टुभं परमेष्ठीनाम प्रजापतिकर्षिः विद्यदादिभावानां सृष्टिस्थितिप्रलयादीनामत्र प्रतिपाद्यत्वा-  
त् तेषां कर्ता परमात्मा देवता । तथाचानुक्तान्तं—नासत्सप्तप्रजापतिः परमेष्ठी भाववृत्तं त्विति ।  
गतो विनियोगः ।

तत्र प्रथमा—

नासदासीन् नोसदासीत्तदानीं नासीद्भ्रजो नोव्योमापूरो यत् ।  
किमावरीवः कुहकस्य शर्मन् भ्रजः किमासीद्गहनं गभीरम् ॥ १ ॥

न । असत् । आसीत् । नो इति । सत् । आसीत् । तदानीम् ।  
न । आसीत् । रजः । नो इति । वि० ओम् । परः । यत् ।  
किम् । आ । अवरीवरिति । कुह । कस्य । शर्मन् । अम्भः ।  
किम् । आसीत् । गहनम् । गभीरम् ॥ १ ॥

तपस्तन्महिना जायतैकमित्यादिना अग्रे सृष्टिः प्रतिपादयिष्यते अधुना ततः प्रागवस्था  
निरस्तसप्तप्रपञ्चा या प्रलयावस्था सा निरूप्यते तदानीं प्रलयदशायां अवस्थितं यदस्य जग-  
तो मूलकारणं तन्नासत् शशविपाणवन्निरुपाख्यं नासीत् नहि वादृशात् कारणादस्य सतो जग-  
त उत्पत्तिः संभवति । तथा नोसत् नैव सत् आत्मवत् सत्त्वेन निर्वाच्यमासीत् यद्यपि  
सदसदात्मकं प्रत्येकं विलक्षणं भवति तथापि भावाभावयोः सहावस्थानमपि न संभवति  
कुतस्तयोस्तादात्म्यमित्युभयविलक्षणनिर्वाच्यमेवासौदित्यर्थः । ननु नोसदिति पारमार्थिकसत्त्व-  
स्य निषेधः तस्मात्तनोप्यनिर्वाच्यत्वप्रसंगः अथोच्यते न आनीदवावमिति तस्य सत्त्वमग्रे वक्ष्यते

परिशेषान्मायायाएवात्र सत्त्वं निषिध्यते इति एवमपि तदानीमिति विशेषणानर्थक्यं व्यवहारदशा-  
यामपि तस्याः पारमार्थिकसत्त्वाभावात् । अथ व्यावहारिकसत्त्वस्य तदापि व्यावहारिकसत्तापृथि-  
व्यादीनां भावानां तदापि विद्यमानत्वात् कथं नोसदिति निषेधः । तत्राह—नासीद्वज्रइत्यादि लोकार्ज-  
स्युच्यन्त इति यास्कः । अत्रच सामान्यापेक्षया एकवचनं व्योम्नोवक्ष्यमाणत्वात् तस्याधस्तनाः  
पातालादयः पृथिव्यन्तानासन् इत्यर्थः तथा व्योमान्वरिक्षं तदपि नो नैवासीत् पर इति स-  
कारान्तं परस्तादित्यर्थे वर्तते परशब्दाच्छान्दसस्तासेरर्थे अस्तिप्रत्ययः परः व्योम्नः परस्ता-  
दुपरि देशे घुलोकमभृतिसत्त्वलोकान्तं यदस्ति तदपि नासीदित्यर्थः अनेन चतुर्दशभुवनगर्भ-  
ब्रह्मांडरूपेण निषिद्धं भवति । अथ तदावरकत्वेन पुराणेषु प्रसिद्धानि यानि विषयादिभूतानि  
देशावस्थानप्रदेशं तदावरणनिषिद्धं चाक्षेपमुखेन क्रमेण निषेधयति—किमावरीवरिति । किमा-  
वरीण्यं तत्त्वं आवरकभूतजातं आवरीवः अत्यन्तपावृणुयात् आवार्याभावात्तदावरकमपि  
नासीदित्यर्थः वृणोतेपंडलुगन्ताच्छान्दसे लङि तिपि रूपमेतत् । यद्वा किमिति प्रथमैव किं-  
तावमावरकमावृणुयात् आवार्याभावात् आविषमाणवत्तदपि स्वरूपेण नासीदित्यर्थः । आवृ-  
ण्वत् तत्तत्त्वं कुह कुत्र देशे अवस्थापावृणोति आधारभूतस्तादृशोदेशोपि नासीदित्यर्थः ।  
किंशब्दात्तत्त्वमर्थे ह्यप्रत्ययः कुतिहोरिति प्रकृतेः कु आदेशः कस्यशर्मन् कस्य वा भोक्तुः  
जीवरूप शर्मणि सुखे सुखदुःखसाक्षात्कारलक्षणेवा निमित्तभूते सति तदावरकं तत्त्वमावृणु-  
यात् जीवानामुपभोगार्थाहिसृष्टिः तस्यां हि सत्यां ब्रह्मांडस्य भूतैरावरणं पलयदशायां च  
भोक्तारोजीवाः उपाधिविलपात् पवित्रीनाइति कस्यकश्चिदपि भोक्तान् संभवति इत्यावरण-  
स्य निमित्तत्वाभावादपि तत्र घटतइत्यर्थः । एतेन भोग्यप्रपञ्चवत् भोक्तृमपंचोपि तदानीं  
नासीदित्युक्तं भवति । किंशब्दादुत्तरस्य ङसः सावेकाचइति प्राप्तस्योदात्तत्वस्य नगोऽश्वन्ताव-  
र्णेति प्रतिषेधः । सुषांस्तुतिशर्मणः सत्त्वम्यालुक् । यद्यपि सावरणस्य ब्रह्मांडस्य निषेधेन  
तदन्तर्गतं अप्सत्त्वमपि निराकृतं तथाप्यापोवाइदमग्रे सलिलमासीत् इत्यादिश्रुत्या कश्चि-  
दपांसद्भावमाशङ्कते तं प्रत्याचष्टे अंशः किमासीदिति । गहनं दुःपवेशं गभीरं दूरवस्थानं अ-  
त्यगार्थं ईदृशमंशः किमासीत्तदपि नैवासीदित्यर्थः । श्रुतिस्त्वन्तरमलयविषया ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

नमृत्युरासीदमृतं न तर्हि नराभ्या अहं आसीत्प्रकेतः ।

आनीदवातं स्वधया तदेकं तस्माद्धान्यन्नपरः किंच नास ॥ २ ॥



न । मृत्युः । आसीत् । अमृतम् । न । तर्हि । न । रात्र्याः ।

अह्नः । आसीत् । प्रश्नेतः । आनीत् । अवातम् । स्वधर्या । तत् ।

एकम् । तस्मात् । ह । अन्यत् । न । परः । किम् । च । आस ॥ १॥

ननुक्तस्य प्रतिसंहारस्य संहर्त्रपेक्षात्वात् सएव संहर्ता मृत्युर्विद्यतइत्यतआह—नमृत्युरासीदिति । ननु यदि सनासीत् तर्हि तदभावकृतं अमृतं अमरणं प्राणिनामवस्थानं तदानामपि स्यात् तत्राह अमृतं न तर्हीति । तर्हि तस्मिन् प्रतिहारसमये । अयं भावः—सर्वेषां प्राणिनां परिपक्वं भोगहेतुभूतं सर्वं कर्म यदोपभुक्तमासीत् तदा भोगाभावात् निष्प्रयोजनमिदं जगत् इति परमेश्वरस्य मनसि संजिहीषां जायते तथैव समृत्युः सर्वं जगत्संहरतइति । किमनेन मृत्युना संहर्त्रा तदभावकृतं वा कथममरणं स्यादिति । एतदेवाभिप्रेत्य कठेराज्जायते—यस्य ब्रह्मचक्षणं चोभेभवत् ओदनं मृत्युर्यस्योपसेचनं कइत्यावेदयन्नसइति । नन्वेतस्य सर्वस्याधिकरणभूतः कालो विद्यतइत्यतआह नरात्र्या इति रात्र्या अह्नाश्च पकेतः प्रज्ञानं नासीत् तच्चेतुभूतयोः सूर्याचन्द्रमसोरभावात् एतेनाहोरात्रनिषेधेन तदात्मकोमासर्तुसंवत्सरप्रभृतिकः सर्वः कालः प्रत्याख्यातः । कथं तर्हि नोसदासीत्तदानीमिति कालवाची प्रत्ययः उपचारादिति ब्रूमः यथेदानीन्तननिषेधस्य कालो वच्छेदकः तथा मायापि तदवच्छेदे हेतुरिति अवच्छेदकत्वसाम्येन अकालेऽपि कालवाची प्रत्ययः । यदवादिष्म ब्रह्मणः परमार्थसत्त्वमग्रे वक्ष्यतइति तदिदानीं दर्शयत्यानीदिति । तत्सकलवेदान्तप्रसिद्धं ब्रह्म तत्त्वमानीत् प्राणितवत् नन्वेवं प्राणनकर्तुः जीवभावापन्नस्यैव ब्रह्मणः सत्त्वं स्यान्न विवक्षितस्य निरुपाधिकस्य ब्रह्मणः अप्राणोत्समनाः शुद्धइति तस्य प्राणसंबन्धाभावात् । तत्राह अवातमिति अयमाशयः आनीदित्यत्र धात्वर्थः क्रिया तत्कर्ता तस्य च भूतकालसंबन्धइति त्रयोर्थाः प्रतीयन्ते तत्र समुदायोऽन विधीयते यथाग्नयेष्ठाकपालइति । येन ब्रह्मणः सत्त्वं न स्यात् । किंतर्हि अनेन कर्तृत्वमनूद्य भूतकालसत्तालक्षणगुणो विधीयते दध्नाजुहोतीति वाक्यान्तरविहिताग्निहोत्रानुवादेन तत्र गुणविधानं तत्राप्यनेन कर्तृत्वविशिष्टस्य न पूर्वकालसत्ताविधीयते तन्निषेधानुपपत्तिप्रसंगात् अतोऽनेन कर्तृत्वेनेदानीं तनेनोपलक्षितं यन्निरुपाधिकं परं ब्रह्म तस्यैव भूतकालसत्ताविधीयतइति न कश्चिदोपइति । नन्वीदृशस्य ब्रह्मणः मायया सह संबन्धासंभवात् संख्याभिमता स्वतंत्रा सदृशा सत्वरजस्तमोगुणात्मिका मूलप्रकृतिरेवाभिप्रेतेति किंनोसदिति निषेधः तत्राह—स्वधयेति । स्वस्मिन् धीयते धियते आश्रित्य वर्ततइति स्वधा माया तथा तद्ब्रह्म एक

अविभागापन्नमासीत् सहयुक्तेष्वधानइति तृतीया सहशब्दयोगाभावेऽपि सहार्थयोगे भवति  
 वृद्धेयूनेति निपातनात् लिंगात् अत्र प्रकृतिप्रत्ययाभ्यां तस्याः स्वातन्त्र्यं निवार्यते यद्यप्यसं-  
 गस्य ब्रह्मणः तथा सह संबन्धोऽन संभवति तथापि तस्मिन्निविद्यया तत्स्वरूपमिव संबन्धोप्य-  
 भ्यस्यते यथा शुक्तिकायां रजतस्य एतेन सदृशत्वमपि तस्याः प्रत्याख्यातं । ननु यदि मायाब्रह्म-  
 णा सहाविभागापन्ना तर्हि तस्या अनिर्वाच्यत्वाद्ब्रह्मणोऽपि तत्प्रसंगइति कथं तस्य सत्त्वमुक्तमानी-  
 दवावमिति ब्रह्मणो वास्तव्यान्तस्या अपि सत्त्वप्रसंगइति कथं नोऽसदासीति सत्त्वप्रतिषेधः । मैवं  
 अनुभवदृष्ट्या ऐक्यावभासेऽपि युक्त्या विविच्य मायांशस्यानिर्वाच्यात्वं ब्रह्मणः सार्वत्र्यं प्रतिपा-  
 दितं ननु इन्द्रियाविति द्वावेव पदार्थौ आनीदवातंस्वधयेति तौ चेदङ्गीक्रियेते तत्किमपरमव-  
 शिष्यते यन्मासीद्ब्रह्मइत्यादिना प्रतिषिध्येत तत्राह तस्मादिति तस्माच्च तस्मात्सर्वलु पूर्वोक्ता-  
 न्मायासहिताद्ब्रह्मणः अन्यत्किंचन किमपि वस्तु भूतभौतिकात्मकं जगन्नात् न बभूव  
 छन्दस्युभययेति टिटः सार्वधातुकत्वादस्तेर्भूभावाभावः ननु तदानीमन्यस्य सत्त्वनिषेधोऽन  
 शक्यः असत्त्वेचाप्रसक्तत्वात् निषेधोऽप्ययोगइत्यत आह परइति परः परस्तात्सृष्टेः ऊर्ध्वं वर्त-  
 मानं इदं जगत् तदानीं न बभूवेत्यर्थः अन्यथा उक्तीत्या कचिदपि निषेधोऽन स्यादिति  
 भावः ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

तमं आसीत् तमं सागूह्यमग्रे प्रकृतं सलिलं सर्वमाहृदम् ।

तुच्छेनाभ्रविहितं यदासीत् तर्पसस्तन्महिना जायतैकम् ॥ ३ ॥

तमः । आसीत् । तमसा । गूह्यम् । अग्रे । अप्रकृतम् । सलिलम् ।

सर्वम् । आः । इदम् । तुच्छेन । आभ्र । अपिहितम् । यत् ।

आसीत् । तर्पसः । तत् । महिना । अजायत । एकम् ॥ ३ ॥

ननु कर्मकारेण यदि पूर्वमिदं जगन्नासीत् कथं तर्हि तस्य जन्म जायमानस्य जनिक्रि-  
 यायां कर्तृत्वेन कारकत्वात् कारकं च कारणावान्तरविशेषइति कारकस्य सत्तोऽनियतपूर्वक्षण-  
 वर्तिवस्यावश्यकत्वात् अथैतद्विषयपरिजिहीर्षया जनिक्रियायाः प्रागपितद्विषयतयुच्यते कथं  
 यस्य जन्म अवआह-तमसागूह्यमग्रइति । अग्रे सृष्टेः मात् प्रलयदशायां भूतभौतिकं सर्वं जग-

व तमसा गूढं यथा नैशं तमः सर्वपदार्थजातमावृणोति तद्वत् आत्मतत्त्वस्यावरकत्वान्यायापर-  
संज्ञं भावरूपाज्ञानमत्र तमइत्युच्यते तेन तमसा निगूढं संवृतं कारणभूतेन तेनाच्छादितं भव-  
ति आच्छादकात्तस्मात् तमसोनामरूपाभ्यां यदाविर्भवनं तदेव तस्य जन्मेत्युच्यते एतेन कारणा-  
वस्थायामसदेवकार्यमुपपद्यतइत्यसद्वादिनोस्तत्कार्यवादिनो ये मन्यन्ते ते प्रत्याख्याताः । ननु का-  
रणे तमसितज्जगदात्मकं कार्यं विद्यते चेत्कथं नासीद्जगदइत्यादि निषेधः । तत्राह—तमआसीदि-  
ति तमोभावरूपाज्ञानं मूलकारणं तद्रूपता तदात्मनां यतः सर्वं जगत् प्राक् तम आसीत् अतोनि-  
षिध्यतइत्यर्थः नन्वावरकत्वादावरकं तमः कर्तुं आद्यार्यत्वादजगत्कर्म कथं तयोः कर्मकर्त्रो-  
स्तादात्म्यं तत्राह अपकेतमिति । अपकेतं अपज्ञायमानं । अयमर्थः यद्यपि जगतः तमसश्च कर्म-  
कर्तृभावेऽपौक्तिको विद्यते तथापि व्यवहारदशायामिव तस्यां दशायां नामरूपाभ्यां विस्पष्टं  
न ज्ञायतइति तादात्म्यवर्णनं । अतएव मनुना स्मर्यते—आसीदिदंतमोभूतमपज्ञातमलक्षणं ।  
अप्रतर्क्यमनिर्देश्यमसुप्तमिव सर्वतइति । कुतोवा नप्रज्ञायते तत्राह—सलिलं सलगतौ औणा-  
दिकः इलच् इदं दृश्यमानं सर्वं जगत्सलिलं कारणेन संगतं अविभागापन्नं आः आसीत्  
अस्तेर्लङि तिपि बहुलं छन्दसीति इडभावे हल्ङ्याभ्यइति तिलोपे तिप्पनस्तेरिति पर्यु-  
दासादकाराभावः यद्वा सलिलमिति लुगोपमं सलिलमिव यथा क्षीरेणाविभागापन्नं नी-  
रंदुर्विज्ञानंतथा तमसा अविभागापन्नं जगत् नशक्यविज्ञानमित्यर्थः । ननु विविधविचित्र-  
रूपभूयसः प्रपञ्चस्य कथमतितुच्छेन तमसा क्षीरेण नीरस्येवाभिभवः तथा तमोपि क्षी-  
रवद्बलवदिवेवोच्यते तर्हि दुर्बलस्य जगतः सर्गसमयेपि नोद्भवसंभवइत्यतआह तुच्छे-  
नेति । आसमन्ताद्भवतीत्याभु तुच्छेन छान्दसोपकारोपजनः तुच्छेन तुच्छकल्पनेन सदस  
द्विन्क्षणेन भावरूपाज्ञानेनापिहितं छादितमासीत् दधातेः कर्मणि निष्ठा दधातेर्हिः  
गतिरनन्तरइति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं ! एकं एकोभूतं कारणेन तमसा अविभागापन्नं प्राप्तमपि  
तत्कार्यजातं तपसः स्रष्टव्यपर्यालोचनरूपस्यमहिना माहात्म्येनाजायत उत्पन्नं । तपसः स्रष्टव्य-  
पर्यालोचनरूपत्वं चान्यत्राग्रायते—यः सर्वज्ञः सर्वविद्यस्वज्ञानमयंतपइति ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

कामुस्तदग्रेसमंवर्तताधिमनसोरेतःप्रथमंयदासीत् ।

सतोबन्धुमसतिनिर्विन्दन्हृदिप्रतीप्याकवयोमनीपा ॥ ४ ॥

कर्मः । तत् । अयं । सम् । अवर्तत । अधि । मनसः । रेतः ।  
 प्रथमम् । यत् । आसीत् । सतः । बन्धुम् । असति । निः ।  
 अविन्दन् । हृदि । प्रतिदृष्ट्य । कवयः । मनीषा ॥ ४ ॥

ननुकरीत्या यदीश्वरस्य पर्यालोचनं जगतः पुनरुत्पत्तौ कारणं तदेव किंनिबन्धनमित्यत आह कामस्तदग्र इति । अग्रे अस्य विकारजातस्य सृष्टेः प्रागवस्थायां परमेश्वरस्य मनसि कामः समवर्तत सम्यग्जायत सिसृक्षा जातेत्यर्थः । ईश्वस्य सिसृक्षाया किहेतुकेत्यत आह मनस इति । मनसः अन्तःकरणस्य संबन्धवासनारोपेण मायायां विलीनेन्तःकरणे समवेतं सामान्यपेक्षमेकवचनं सर्वपाप्यन्तःकरणेषु समवेतमित्यर्थः एतेनात्मनोगुणाधारत्वं प्रत्याख्यातं । तादृशं रेतः भाविनः प्रपञ्चस्य बीजभूतं प्रथममतीतेकल्पे प्राणिभिः कृतं पुण्यात्मकं कर्म यत् यतः कारणात् सृष्टिसमये आसीत् अभवत्- भूषणं वर्धिष्यवजायत परिपक्वं सत् फलोन्मुखमासीदित्यर्थः तत् ततोहेतोः फलप्रदस्य सर्वसाक्षिणः कर्माध्यक्षस्य परमेश्वरस्य मनसि सिसृक्षाजायत इत्यर्थः । तस्यां च जातयां सष्टयं पर्यालोच्य ततः सर्वं जगत्सृजति । तथाचात्राप्येते—सोकामयत बहुःस्वर्गप्राप्तेयेति सतपोत्पप्यत सतपस्तत्त्वा इदं सर्वमसृजत यदिदं किंचेति । श्रुतिरात्मना इत्थमवगमितेर्धे विद्वदनुभवमप्यनुग्राहकत्वेन प्रमाणयति सत इति । ततः सत्त्वेन दानीमनुभूयमानस्य सर्वस्य जगतो बन्धुं बन्धकं हेतुभूतं कल्पान्तरे प्राप्यनुष्ठितं कर्म समूहं कवयः कान्तदर्शनाः अतीतानागतवर्तमानाभिज्ञायोगिनः हृदि हृदये निरुद्धा मनीषा मनीषया ब्रह्मा सुषांस्तुति गति तृतीयायास्तुक् प्रतीप्य विचार्य अन्येषामपीति साहित्यिकोदीर्यः असति सद्विलक्षणे अव्याकृते कारणे निरविन्दन् निःकृप्यालभन्त विविध्या-जानन्तित्यर्थः ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमी—

तिरश्चीनो विततो रश्मिरेषामधःस्विदासीद्दुपरिस्विदासीत् ।  
 रेतोधा आसन्महिमानं आसन्त्स्वधा अवस्तात्प्रयतिः पुरस्तात् ॥ ५ ॥  
 तिरश्चीनः । विस्तृतः । रश्मिः । एषाम् । अधः । स्वित् । आसीत् ।  
 उपरि । स्वित् । आसीत् । रेतः । स्वाधाः । आसन् । महिमानः ।  
 आसन् । स्वधा । अवस्तात् । प्रयतिः । पुरस्तात् ॥ ५ ॥

एवमविद्याकामकर्माणि सृष्टेर्हेतुत्वेनोक्तानि अधुना तेषां स्वकार्यजनने शैध्यं प्रतिपाद्य-  
ते येयं नासदासीदित्यविद्या प्रतिपादिता यश्च कामस्तदग्रइति कामः मनसोरेतः प्रथमं यदासीद  
इति यत्कर्म एषामविद्याकामकर्माणां विद्यदादिभूतजातानि सृजतां रश्मिः रश्मिसदृशः यथा  
सूर्यरश्मिरुदयानन्तरं निमेषमात्रेण युगपत्सर्वं जगद्भ्रामोति तथा शीघ्रं सर्वत्र व्याप्नुवन् यः कार्य-  
वर्गो विततो विस्तृत आसीत् स्वदासीदिति वक्ष्यमाणमत्रापि संबध्यते विचार्यमाणानामिति हुतः  
तत्रोदात्तइत्यनुवृत्तेः सचोदात्तः स्वदिति वितर्के सकार्यवर्गः प्रथमतः किं तिरश्चीनः तिर्यग्-  
स्थितो मध्ये स्थित आसीत् किंवा अधः अधस्तादासीत् आहोस्वित् उपरि उपरिष्ठाकिमासी-  
त् । उपरिस्विदासीदिति च इत्यनुदात्तः हुतः । आत्मन आकाशः संभूतः आकाशाद्वायुः वायोरग्निरि-  
त्यादिकया पञ्चमीश्रुत्या तत उद्गातारं ततो होतारमिति वद क्रमप्रतिपत्तौ सत्यामपि विद्युवमका-  
शवत् सर्गस्य शीघ्रव्यापनेन तस्य क्रमस्य दुर्लक्षणत्वात् एतेषु त्रिषु स्थानेषु प्राथम्यं कुत्रेति  
विचार्यते एवं नाम शीघ्रं सर्वतोदिक्षु सर्गो निष्पन्न इत्यर्थः । एतदेव विभजते सृष्टेषु कार्येषु मध्ये  
केचिद्भावेरेतोधाः रेतसो बीजभूतस्य कर्मणो विधातारः कर्तारः भोक्तारश्च जीवा आसन् अन्ये  
भावामहिमानः स्वार्थक इमनि च महान्तो विद्यदादयो भोग्या आसन् एवं माया सहितः परमेश्वरः  
सर्वं जगत् सृष्ट्वा स्वयं चानुप्रविश्य भोक्तृभोग्यादिरूपेण विभागं कृतवानित्यर्थः अयमेवार्थः-  
स्तैत्तिरीयके—तत्सृष्ट्वा तदेवानुमाविशदित्यारभ्य प्रतिपाद्यते । तत्र च भोक्तृभोग्ययोर्मध्ये स्वधा  
अन्नमिति तत् भोग्यप्रपञ्चः अवस्तात् अवरः निरुष्ट आसीत् प्रयतिः प्रयतिता भोक्ता परस्तात्  
परः उत्कृष्ट आसीत् भोग्यप्रपञ्चं भोक्तृप्रपञ्चस्य शेषभूतं कृतवानित्यर्थः । विभाषा परावराभ्या-  
मिति प्रथमार्थे अस्तातिः अस्ताति चेत्त्यवरशब्दस्य अवादेशः अवस्तादिति संहितायां ईषा अ-  
क्षादित्वात्प्रकृतिभावः ॥ ५ ॥

अथ षष्ठी—

को अद्वा वेदक इह प्रवोचत्कुत आजाता कुत इयं विस्मृष्टिः ।  
अर्वाग्देवा अस्य विसर्जनेनाथा को वेदयत आबभूव ॥ ६ ॥

कः । अद्वा । वेद । कः । इह । प्र । वोचत् । कुतः । आजाता ।  
कुतः । इयम् । विस्मृष्टिः । अर्वाक् । देवाः । अस्य । विसर्जनेन ।  
अथ । कः । वेद । यतः । आबभूव ॥ ६ ॥

एवं भोक्तृभोग्यरूपेण सृष्टिः संग्रहेण प्रतिपादिता एतावद्वाइदं अन्वेयेवाजादश्च सोमएवा  
 नमग्निरन्नादइतिवत् अथेदानीं सा सृष्टिः दुर्विज्ञानेति न विस्तरेणाभिहितेत्याह कोअद्धेति ।  
 कः पुरुषः अद्धा पारमाथ्येन वेदजानाति कोवा इहास्मिन्लोके प्रबोचत् प्रमूयात् इयं दृश्यमा  
 नाविसृष्टिः विविधा भूतभौतिकभोक्तृभोग्यादिरूपेण बहुमकारासृष्टिः कुतः कस्मादुपादानकार  
 णात् कुतः कस्माच्च निमित्तकारणादजाता समन्ताज्जाता प्रादुर्भूता एतदुभयं सम्यक् कोवे  
 द कोवा विस्तरेण वक्तुंशक्नुमादित्यर्थः । ननु देवा अजानन्तः सर्वज्ञास्ते ज्ञास्यन्ति वक्तुं च शक्नुव  
 न्तीत्यत आह—अर्वागिति देवाश्चास्य जगदोविसर्जनेन विषयादिगुणतोत्पत्त्यनन्तरं विविधं यद्वौ-  
 तिकं सर्जनं सृष्टिः तेन अर्वाक् अर्वाचीनाः कृताः भूवस्तृष्टेः पश्चाज्जाता इत्यर्थः तथा विधास्ते  
 कथं स्योत्पत्तेः पूर्वकालीनां सृष्टिं जानीयुः अजानन्तो वा कथं प्रब्रूयुः उक्तं दुर्ज्ञानत्वं निगमय  
 ति—अथ एवं सति देवा अपि न जानन्ति किञ्च तद्वतिरिक्तः कोनाम मनुष्यादिर्वेदं तत् जगत्का  
 रणं जानाति यतः कारणात्कृत्स्नं जगदायं भूव अजायत ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी—

इयं विसृष्टिर्यत आब्रूव्यदिवा दधे यदिवान् ।

यो अस्यार्धक्षः परमेव्यो मन्तसो अद्भवेदयदिवान् वेदं ॥ ७ ॥ १७ ॥

इयम् । विसृष्टिः । यतः । आब्रूव्यभूव । यदि । वा । दधे ।

यदि । वा । न । यः । अस्य । अधिऽअक्षः । परमे । विऽओमन् ।

सः । अद्भ । वेद । यदि । वा । न । वेदं ॥ ७ ॥ १७ ॥

उक्तप्रकारेण यथाइदं जगत्सर्जनं दुर्विज्ञानं एवं सृष्टं जगत् बहुर्धरमपीत्याह इयमिति । यतः  
 उपादानभूतात्परमात्मनः इयं विसृष्टिः विविधा गिरिनिदीसमुद्रादिरूपेण विचित्रा सृष्टिः आब  
 भूव आजाता सोपि किञ्च यदिवा दधे धारयति यदिवा न धारयति एवं च कोनामन्यो धर्तुं  
 शक्नुयात् यदि धारयेत् ईश्वर एव धारयेत् नान्य इत्यर्थः एतेन कार्यस्य धारयितृत्वप्रतिपादने  
 न मत्तण उपादानकारणत्वमुक्तं भवति । तथाच पारमार्थसूत्रं—प्रकृतिश्च प्रतिज्ञादृष्टान्तानुपरोधादि  
 ति । यद्वा अनेनार्धर्चेन पूर्वोक्तं सृष्टिदुर्ज्ञानत्वमेव द्रढयति कोवेदेत्यनुवर्तते इयं विविधा सृष्टिर्यत-  
 आब्रूव आसमन्तादजायतेति कोवेद न कोपि नास्त्येव जगतो जन्म कदाचिदनीदृशं जगदिति  
 बहवो भ्रान्ताः भवन्त्यपि यतः जनिकर्तुः प्रकृतिरित्युपादानसंज्ञायां पंचम्यास्त्वसिद् यस्मात्परमात्म-

नउपादानभूतादावभूव तं परमात्मानं कोवेद न कोपि प्रकृतितः परमाणुभ्योवा जगज्जन्मेति हि बहवो भ्रान्ताः । तथा सएवोपादानभूतः परमात्मा स्वयमेव निमित्तभूतोपि सन् यदिवा दधेविदधे इदं जगत्ससर्जं यदिवा न ससर्जं । असंदिग्धे सांदिग्धवचनमेतत् शास्त्राणि चेत्प्रमाणं स्युरिति यथा । सएव विदधे तं कोवेद अजानन्तोपि बहवोजडात्मधानादकर्तृकमेवेदं जगत्स्वयमजायतेति विपरीतं प्रतिपन्नाः विदधतो विधानमजानन्तोपि सएवोपादानभूतइत्यपि कोवेद न कोपि उपादानादन्यः तदस्थएवैश्वरोविदधइति हि बहवः प्रतिपन्नाः देवा अपि यं न जानन्ति तदवाचीनानां एषां तत्परिज्ञाने कैव कथेयर्थः । यद्येवं जगत्सृष्टिरन्यन्तदुरवबोधना तर्हि सा प्रमाणपद्धतिमभास्तइत्याशङ्क्य तत्तद्भावे ईश्वरः वेदं प्रमाणयति यो अस्येति अस्य भूतभौतिकात्मकस्य जगतोयोध्यसईश्वरः परमे उत्कृष्टे सत्यभूते व्योमन् व्योमनि आकाशे आकाशवर्णिर्मले स्वमकाशे यद्वा अवतेस्तर्पणार्थादन्येभ्योपि दृश्यन्तइति मनिन् नेह्वशिरुतीतीदृमतिपेधः ज्वरत्वेत्यादिना वकारोपधयोक्तु सप्तम्यालुक् नडिसंबुध्योरिति नलोपमतिपेधः व्योमनि विशेषेण वृष्टेनिरतिशयानन्दस्वरूपइत्यर्थः । यद्वा अवतिर्गत्यर्थः । व्योमनि विशेषेण गन्तव्ये देशकालवस्तुभिरपरिच्छिन्नइत्यर्थः । अथवा अवतिर्ज्ञानार्थः व्योमनि विशेषेण ज्ञातरि विशिष्टज्ञानात्मनि ईदृशे स्यात्मनि प्रतिष्ठितः । श्रूयतेहि—सप्तकुमारनारदयोः संवादे—सप्तमगवः कस्मिन् प्रतिष्ठितइति । स्वमहिम्नोति । ईदृशोयः परमेश्वरः सोऽंग अंगेति प्रसिद्धौ सोपि नाम वेद जानाति यदिवा न वेद न जानाति कौनामान्योजानीयात् सर्वज्ञईश्वरएव तां सृष्टिं जानीयात् नान्यइत्यर्थः ॥ ७ ॥

॥ इत्यष्टमस्य सप्तमे सप्तदशोवर्गः ॥ १७ ॥

योयज्ञइति सप्तर्चद्वितीयसूक्तं प्रजापतिपुत्रस्य यज्ञाख्यस्यार्थं आद्या जगती शिष्टास्त्रिष्टुभः अत्रापि यज्ञादीनां केषांचिद्भावानां सृष्टिः प्रतिपाद्यते अतः स्रष्टव्यत्वेन प्रधानभूतोयोर्थः सेव देवता तत्कर्ता प्रजापतिरेव देवता । तथाचानुक्रान्तं—योयज्ञोयज्ञः प्रजापत्यो जगत्पापेति । गतोविनियोगः ।

तत्र प्रथमा—

योयज्ञोविश्वतस्तन्तुमिस्तुतएकंशतदेवकर्मसिरायंतः ।  
दुमेवयन्तिपितरोयआयुःप्रवृयापंवयेत्यासतेतुते ॥ १ ॥

एवं भोक्तृभोग्यरूपेण सृष्टिः संग्रहेण प्रतिपादिता एतावद्वाइदं अर्जयेवान्नादश्च सोमएवा  
 नमग्निरन्नादइतिवद अथेदानीं सा सृष्टिः दुर्विज्ञानेति न विस्तरेणाभिहितेत्याह कोअद्धेनि ।  
 कः पुरुषः अद्धा पारमाथ्येन वेदजानाति कोवा इहास्मिन्द्येके प्रवोचत् प्रब्रूयात् इयं दृश्यमा  
 नाविसृष्टिः विविधा भूतभौतिकभोक्तृभोग्यादिरूपेण बहुप्रकारासृष्टिः कुतः कस्मादुपादानकार  
 णात् कुतः कस्माच्च निमित्तकारणादाजाता समन्ताज्जाता प्रादुर्भूता एतदुभयं सम्पक् कोवे  
 द कोवा विस्तरेण यत्कुशक्रुयादित्यर्थः । ननुदेवाअजानन्तः सर्वज्ञास्ते ज्ञास्यंनि यत्कुं च शक्नुव  
 न्तीत्यत आह—अर्वागिति देवाश्चास्य जगदोविसर्जनेन विषयादिभूतोत्पत्त्यनन्तरं विविधं यद्भौ-  
 तिकं सर्जनं सृष्टिः तेन अर्वाक् अर्वाचीनाः कृताः भूतसृष्टेः पश्चाज्जाता इत्यर्थः तथाविधास्ते  
 कथं स्वोत्पत्तेः पूर्वकालीनां सृष्टिं जानीयुः अजानन्तोवा कथं प्रब्रूयुः उक्तं दुर्ज्ञानत्वं निगमय  
 ति—अथ एवं सति देवाअपि न जानन्ति किल तद्वातिरिक्तः कोनाम मनुष्यादिर्वेदं तत् जगत्का  
 रणं जानाति यतः कारणात्कृत्स्नं जगदावभूव अजायत ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी—

इयं विसृष्टिर्यतं आवभूययदिवा दधेयदिवान् ।

यो अस्याध्यक्षः परमेष्ठ्यो मन्तो अद्भवेदयदिवान् वेदं ॥ ७ ॥ १७ ॥

इयम् । विऽसृष्टिः । यतः । आऽभूवभूव । यदि । वा । दधे ।

यदि । वा । न । यः । अस्य । अधिऽअक्षः । परमे । विऽओमन् ।

सः । अद्भः । वेदः । यदि । वा । न । वेदं ॥ ७ ॥ १७ ॥

उक्तप्रकारेण यथाइदं जगत्सर्जनदुर्विज्ञानं एवं सृष्टं जगत् तदुर्ध्वमपीत्याह इयमिति । यतः  
 उपादानभूवात्परमात्मनः इयं विसृष्टिः विविधा गिरिनीदीपमुद्रादिरूपेण विचित्रा सृष्टिः आव  
 भूव आजाता सोपि किल यदिवा दधे धारयति यदिवा न धारयति एवं च कोनामान्योऽर्तु  
 शक्नुयात् यदि धारयेत् ईश्वरएव धारयेत् नान्यदित्यर्थः एतेन कार्यस्य धारयितृत्वप्रतिपादने  
 न मत्सङ्गउपादानकारणत्वमुक्तं भवति । तथाच पारमार्थसूत्रं—प्रकृतिश्च प्रतिज्ञादृष्टान्तानुपरोधादि  
 वि । यद्वा अनेनार्थेन पूर्वोक्तं सृष्टिदुर्ज्ञानत्वमेव द्रष्टव्यतिकोवेदेत्यनुवर्तते इयं विविधा सृष्टिर्यत-  
 आवभूव आसमन्तादजायतेति कोवेदं न कोपि नास्त्येव जगतो जन्म कदाचिद्वोदशं जगदिति  
 भवोभ्रान्ताः भवन्त्यपि यतः जनिकर्तुः प्रकृतिरित्युपादानसंज्ञायां पंचम्यास्तसित् मयात्परमात्म-



न उपादानभूतादावभूतं तं परमात्मानं को वेद न कोपि प्रकृतितः परमाणुभ्यो वा जगज्जन्मेति हि बहवो ध्यान्ताः । तथा स एवोपादानभूतः परमात्मा स्वयमेव निमित्तभूतोपि सन् यदि वा दधे विदधे इदं जगत्ससर्जं यदि वा न ससर्जं । असंदिग्धे सांदिग्धवचनमेतत् शास्त्राणि चेत्प्रमाणं स्युरिति यथा । स एव विदधे तं को वेद अजानन्तोपि बहवो जडात्मधाना दकर्तृकमेवेदं जगत्स्वयमजायतेति विपरीतं प्रतिपन्नाः विदधतो विधानमजानन्तोपि स एवोपादानभूत इत्यपि को वेद न कोपि उपादानादन्यः तदस्थ एवैश्वरो विदध इति हि बहवः प्रतिपन्नाः देवा अपि यं न जानन्ति तदर्वाचीनानां एषां तत्परिज्ञाने कैव कथेत्यर्थः । यद्येवं जगत्सृष्टिरन्यन्तदुरवबोधना तर्हि सा प्रमाणपद्धतिमध्यास्त इत्याशङ्क्य तत्सद्भावे ईश्वरः वेदं प्रमाणयति यो अस्येति अस्य भूतभौतिकात्मकस्य जगतो यो ध्यक्ष ईश्वरः परमे उत्कृष्टे सत्प्रभूते व्योमन् व्योमनि आकाशे आकाश-पनिर्मले स्वप्रकाशे यद्वा अवते स्तर्पणार्थादन्येभ्योपि दृश्यन्त इति मनिन् नेह्वशिरुतीतीदृशप्रति-पेधः ज्वरत्वेत्यादिना वकारोपघयो रूढः सप्तम्यालुक् नङ्सिन्बुध्योरिति नलोपप्रतिपेधः व्योम-नि विशेषेण तु मे निरतिशयानन्दस्वरूप इत्यर्थः । यद्वा अवतिर्गत्यर्थः । व्योमनि विशेषेण गन्तव्ये देशकालवस्तुभिरपरिच्छिन्न इत्यर्थः । अथवा अवतिर्ज्ञानार्थः व्योमनि विशेषेण ज्ञातरि विशिष्टज्ञानात्मनि ईदृशे म्यात्मनि प्रतिष्ठितः । भ्रूपतेहि—स नत्कुमारनारदयोः संवादे—स भगवः कस्मिन् प्रतिष्ठित इति । स्वमहिम्नोति । ईदृशोयः परमेश्वरः सोऽङ्गं अङ्गेति प्रसिद्धौ सोऽपि नाम वेद जानाति यदि वा न वेद न जानाति कोनामान्यो जानीयात् सर्वज्ञ ईश्वर एव तां सृष्टिं जानीयात् नान्य इत्यर्थः ॥ ७ ॥

॥ इत्यष्टमस्य सप्तमे सप्तदशोऽवर्गः ॥ १७ ॥

यो यज्ञ इति सप्तर्चद्वितीयं सूक्तं प्रजापतिपुत्रस्य यज्ञाख्यस्यार्चं आद्या जगती शिष्टा-स्त्रिष्टुभः अत्रापि यज्ञादीनां केषां चिद्भावानां सृष्टिः प्रतिपाद्यते अतः स्रष्टव्यत्वेन प्रधान-भूतो योर्धः सैव देवता तत्कर्ता प्रजापतिरेव देवता । तथा चानुकान्तं—यो यज्ञो यज्ञः प्रजापत्यो-जगत्याद्येति । गतो विनियोगः ।

तत्र मथमा—

यो यज्ञो विष्वत्स्तन्तुमिस्तत्तत्कंशतदेव कर्मसिरायतः ।  
दुमेव यन्ति पितरो य आ ययुः प्रव्यापं वयेत्यासते तते ॥ १ ॥

यः । युज्ञः । विश्वतः । तन्तुं हजिः । ततः । एकं दशतम् ।

देवक्षुर्मैजिः । आश्चर्यतः । इमे । वयन्ति । पितरः । ये ।

आश्चयुः । प्र । वय । अर्प । वय । इति । आसते । तते ॥ १ ॥

तन्तुभिस्तन्तुभिः विस्तारयितुभिः वियदादिभूतैः सर्गात्मकोयज्ञः विश्वतः सर्वतस्त-  
तोविस्तृतः तथा एकशतं एकं च शतं च एकशतं संरूपेति पूर्वपदप्रकृति स्वरत्वं एकोसरश-  
तमित्यर्थः ब्रह्मा येषु शतसंख्येष्वात्मीयसंवत्सरेषु जीवति तद्विप्रायेणात्रशतसंख्या जीवता  
तेन प्रजापतिना सार्धमेकशतमित्युच्यते यथा शतायुर्वैपुरुषः शतवीर्यआत्मैकशतइति अ-  
त्यन्तसंयोगे द्वितीया वक्ष्यमाणः शतसंवत्सरपर्यन्तं देवकर्मभिर्देवानुद्दिश्यभोक्तृभिः कृतैः  
कर्मभिरामृतः दीर्घीभूतः तावत्कालावस्थायी एवमायामविस्तारवान् । पितरः पालकाः प्रजा-  
पतेः प्राणभूताः विश्वसृजो देवाः वयन्ति निर्मिते ये देवाः आयुः स्रष्टव्यं सर्वं जगत्  
स्ववयनेन व्यापुः अपिच प्रवयापयन्ति । प्रवाणं नाम प्रकृतस्य चेतनस्य भोक्तृमर्पचस्य  
सर्जनं अपवानं नाम अप्रकृतस्य निरुपस्थाचेतनस्य भोग्यमर्पचस्य सर्जनं वेद्यन्तुसन्ताने  
समुच्चयेत्यतस्त्वामिति लोट् तस्य हि त्वावित्यनुवृत्तोर्हरादेशः शब्दगुणायादेशः अतो हेरिति  
लुक् प्रवयापयन्ति वयन्तः प्रवाणमपवानं च कुर्वन्तइत्यर्थः एवंभूताः सन्तः वे विश्वसृजः तते  
विस्तृते सत्यलोके आसते प्राणरूपेण प्रजापतिमुपासते यद्वा ज्योतिष्टोमादियज्ञएवं रूपकत्वेन  
पदार्पना धर्षयते यो यतो ज्योतिष्टोमादिः तन्तुभिः तन्तुस्थानीयैः अग्निष्टोमात्यग्निष्टोमादिसंस्था-  
भेदैः सप्तभिः छन्दोभिर्वा विश्वतः सर्वतस्ततोविस्तृतः तथा एकशतं तृतीयार्थे प्रथमा एकाधिके-  
नाग्निचयनेतदुक्तैः देवकर्मभिः गवामयनप्रभृतिकैः विश्वसृजामयनातैः एकाहादिसप्तात्मकैर्वा  
आयतो दीर्घीभूतः एवमायतो विस्तारवान् यज्ञात्मकोयं पदः प्रजापतिना सृष्टः तं पदं पितरोऽस्माकं  
पितृभूताः इमे अंगिरसः वयन्ति तस्य पदस्य प्राचीनतन्तुस्थानीयानि स्तुतशस्त्राणि प्रवय त्वं  
कुरु अपवय तिरश्चीनतन्तुस्थानीयानि यजुंषि त्वं कुरु एवं परस्परं निपुंजाना आसते निपुंज-  
न्ति । एवं विस्तृतस्य यज्ञस्य प्रजापतेः सकाशादुत्पत्तिरुत्तरया प्रतिपाद्यते ॥ १ ॥

सैषा द्वितीया—

पुमौ एनंतनुत उत्तरं तत्ति पुमान्वितं त्वे अधिना के अस्मिन् ।

इमे मयूखा उपसेदुरु स दुःसामानि च कुस्तं संराण्योतवे ॥ २ ॥

पुमान् । ए॒नम् । त॒नुते॒ । उ॒त् । कृ॒ण॒न्ति॒ । पु॒मान् । वि॒ । त॒त्वे ।  
अ॒धि । ना॒के । अ॒स्मिन् । इ॒मे । म॒यू॒खाः । उ॒पं । से॒दुः । ऊँ॒ इति॑ ।  
स॒दः । सा॒मा॒नि । च॒क्रुः । त॒स॒रा॒णि । ओ॒त॒वे ॥ २ ॥

पुमान् पुरुषः आदिपुरुषः प्रजापतिः एनं यज्ञं तनुते विस्तारयति सृष्टवानित्यर्थः । तथा-  
च ब्राह्मणं—सप्रजापतिर्यज्ञमतनुत तमाहरत्तेनायजतेति । प्रजापतिर्यज्ञमतनुत यज्ञंसृष्टमनुब्र-  
ह्मक्षत्रे असृज्येतामिति च । स एव पुमान् सृष्टं यज्ञं उत्कृणन्ति उद्देष्टयति कृती वेष्टने रौधादि-  
कः स एव पुमान् प्रजापतिः अस्मिन् भूलोके नाके अकं दुःखं नास्त्यस्मिन्निति नाकः स्वर्गो-  
लोकः नभ्राणूनापादित्यादिना नभः प्रकृतिभावः तत्रच वितत्वे इमं यज्ञं विस्तारयति अधिः  
सप्तम्यर्थानुरादी तनोतेतिष्ठति तन्निपत्योच्छन्दसीत्युपधालोपः नस्य स्थानिवद्भावात् द्विर्यचनं  
मयूखाः रश्मिभूताः तस्य प्रजापतेः प्राणात्मका इमे विश्वसृजो देवाः सदा सदनं देवयजनं  
स्थानं उपसेदुः विश्वसर्जनहेतुभूतं विश्वसृजामयनाख्यं यज्ञं कर्तुं उपसीदन्ति उपसद्य च  
सामानि रथन्तरादीन्योतवे वयनाय यज्ञाख्यं वस्त्रमोतुं तसराणि विर्यक्सराणि तिरश्ची-  
नसूत्राणि चक्रुः ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

कासी॒त्प्र॒मा॒त्प्र॒ति॒मा॒किं॒नि॒दान्॒भा॒ज्यं॒कि॒मा॒सी॒त्परि॒धिः॒क॒आ॒सी॒त् ।  
छ॒न्दः॒कि॒मा॒सी॒त्प्र॒उ॒गं॒कि॒मु॒क्थं॒यद्दे॒वा॒दे॒वम॒र्य॒जन्त॒वि॒श्वे ॥ ३ ॥

का । आ॒सी॒त् । प्र॒ह॒मा । प्र॒ति॒ह॒मा । किम् । नि॒ह॒दानं॑म् । आ॒ज्यं॑म् ।  
किम् । आ॒सी॒त् । प॒रि॒ह॒धिः । कः । आ॒सी॒त् । छ॒न्दः । किम् । आ॒सी॒त् ।  
प्र॒उ॒गम् । किम् । उ॒क्थं॑म् । यत् । दे॒वाः । दे॒वम् । अ॒र्य॒जन्त॑ । वि॒श्वे ॥ ३ ॥

विश्वसर्जनोपायत्वेन प्रजापतिना सृष्टे यज्ञे विश्वस्य सप्तारोविश्वसृजो देवाः विश्वसर्ज-  
नाय तं यज्ञमन्वतिष्ठन् तस्मिन्समये जगतोनुत्पत्तेः जगदन्तःपातिनोयागोपकरणभूताः पदा-  
र्थाः कथमासन्नित्यनया प्रश्नः क्रियते यद्यदा विश्वे सर्वे साध्या देवाः देवंप्रजापतिं अयजन्त

तदानीं तस्य यज्ञस्य प्रमा प्रमाणं इयत्ता का कथंभूतासीत् तथा प्रतिमा हविःप्रतियोगित्वेन मीयते निर्मायते इति प्रतिमा देवता सा वा तस्य यज्ञस्य कासीत् तथा निदानमादिकारणं मागे अग्रवृत्तस्य प्रवर्तकं फले किमासीत् तथा आज्यं घृतं एतदुपलक्षितं हविर्वा तस्य यज्ञस्य किमासीत् तथा परिधिः परितोधीयन्तइति त्रयः परिधयोवाहुभावाः पटाशादिवृक्षजन्याः परिपूर्वाद्दधतेः उपसर्गेधोःकिरिति किप्रत्ययः सामान्यापेक्षमेकवचनं परिधयः के आसन्नित्यर्थः तथा तस्य यज्ञस्य गायत्र्यादिकं छन्दः किमासीत् तथा प्रउगमुक्थं उपलक्षणमेतत् आज्यमजगादीनि उक्त्यानि शस्त्राणि वा कान्यासन् एतेषु प्रश्नेषु त्रयाणां उत्तरं दृष्टेनाह ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

अग्नेर्गायत्र्यभवात्सयुग्वोऽणिर्हयासवितासंवभूव ।

अनुष्टुभासोमं उक्थैर्महत्स्वान्बृहस्पतेर्हतीवाचमावत् ॥ ४ ॥

अग्नेः । गायत्री । अभवत् । सयुग्वौ । उणिर्हया । सविता ।

सम् । वभूव । अनुष्टुभा । सोमः । उक्थैः । महत्स्वान् ।

बृहस्पतेः । बृहती । वाचम् । आवत् ॥ ४ ॥

सहयुग्वौ सहयुक्ताग्नेः सहाभभूता गायत्री अभवत् यष्टव्यात्प्रजापतेः मुखादजायत देवतासु मध्येग्निः छन्दःसु गायत्री च उभावपि अजायेतामित्यर्थः । तथाच तैत्तिरीयकं—प्रजापतिरकामयत् प्रजायेमेति समुल्लतस्त्रिवृत्तिरनिमितीव तमग्निर्देवतान्वसृज्यत गायत्रीछन्दइति । उणिर्हया उणिक्छन्दसा सह सविता देवः संवभूव तस्मात्प्रजापतेः जज्ञे दापंचापिहलन्तानामिति वचनात् उणिहारात् दाप् तथा महत्स्वान् तेजस्वी सोमः उक्थैः स्तुतशस्त्रैः अनुष्टुभा अनुष्टुप्छन्दसा च सार्धं तस्मादेव प्रजापतेरजायत तथा बृहस्पतेः देवस्य वाचं वाक्यं बृहतीछन्दः आवत् अरक्षत् अगच्छत् वा बृहत्यासार्धं बृहस्पतिरपि तस्मात्प्रजापतेर्जज्ञइत्यर्थः ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमी—

विंशतिमुत्रावरुणयोरग्निश्रीरिन्द्रं स्पन्निष्टुविहभागो अह्नः ।

विश्वान्देवाञ्जगत्या विवेश तेन चाक्वृक्षपयोमनुष्याः ॥ ५ ॥

वि॒ष्ट्राद् । मि॒त्रावरु॑णयोः । अ॒ग्नि॒श्रीः । इन्द्र॑स्य । त्रि॒ष्टुप् ।

इ॒ह । भा॒गः । अ॒हः । वि॒श्वान् । दे॒वान् । जग॑ती । आ ।

वि॒वेश॒ । तेन॑ । चा॒कुप्रे॒ । ऋ॒षयः॑ । म॒नुष्याः॑ ॥ ५ ॥

अपिच मित्रावरुणयोर्देवयोः विराट्छन्दः अग्निश्रीः अग्निश्रिता आश्रिता आसीद विराजा सह मित्रावरुणावपि प्रजापतेः सकाशादजायेतामित्यर्थः । इहास्मिन्यज्ञे अहः सवनत्रयरूपस्य भागोमध्यंदिनसवनारूप्योऽशः त्रिष्टुप्छन्दश्च इन्द्रस्य अग्निश्रयणीयावास्तां ताविन्द्रश्च प्रजापतेः सकाशादजायन्तेत्यर्थः । तथाचैत्तिरीयकं—उरसोबाहुभ्यां पञ्चदशं निरमिमीत तमिन्द्रो देवतान्वसृज्यत तत्र त्रिष्टुप्छन्दो बृहत्सामेति । तथा विश्वान् सर्वान् देवान् जगतीछन्दः आविवेश प्रविष्टवती विश्वे देवा जगती च प्रजापतेरजायन्तेत्यर्थः । तथाचैत्तिरीयकं—तं विश्वे देवा देवतान्वसृज्यन्त जगतीछन्दो वैरूपं सामेति । उक्तेन प्रकारेण प्रतिमा कासीद छन्दः किमासीद प्रउगं किमुक्थमिति त्रयाणामुत्तरं जावं । आज्यं किमासीद परिधिः कआसीद इत्यनयोत्तरं पुरुषसक्ते द्रष्टव्यं । तत्र हवेवामान्नापते—देवा यज्ञमतन्वत वसन्तो—अस्यासीदाज्यं ग्रीष्म इध्मः शरद्धविः । सप्तास्यासन्परिधयस्त्रिः सप्तसमिधः कृताः इति । अयमर्थः—सर्वरसोत्पादको वसन्तः तस्य जगत्सर्जनसाधनस्य यज्ञस्याज्यमासीद आज्यदध्यादिभीरसैः सार्धं तादृशो वसन्तो जायतेत्यर्थः । सर्वरसानां शोषको ग्रीष्मः क्रतुः इध्म आसीद शुष्कैः काष्ठैः सार्धं ग्रीष्मो जायतेत्यर्थः । पच्यमानव्रीहिमुक्तः शरद्वतुः तस्य यज्ञस्य हविरासीद सप्तच्छदांसि त्रिः सप्त एकविंशतिधा भूत्वा अष्टादशसमिधः त्रयः परिधयश्चासन् । फासोत्प्रमाप्रतिमा किं निदानमित्यनयोत्तरं यज्ञशरीरप्येषमुत्तरं पूर्वं विश्वसृजोऽहताः शरं वपसहस्राणि दोक्षिताः सत्रमासतेति एतेनैव विश्वसृज इदं विश्वमसृजन्तेति चैत्तिरीयके समाप्तापते । अतस्तस्य यज्ञस्य सहस्रसंवत्सरपरिमितः कालः प्रमाणं विश्वस्य जगतः सर्जनमादिकारणं भवतं कं फलमित्यर्थः । एतदुक्तं भवति—यदा विश्वसृजो देवाः देवं प्रजापतिं विश्वसृजामयनाख्येन योगेनायजन् तदा उक्ताः सर्वाया गोपकरणाः प्रजापतेः सकाशादजायन्तेति । यतोऽग्न्यादिदेवताभिः सह गायत्र्यादीनि सप्तच्छन्दांसि जातानि अतो हेतोः तेषां छन्दसां अग्न्यादयो देवता इति । छन्दो विविधौ सूत्रितं च—अग्निः सविता सोमो बृहस्पतिर्मित्रावरुणा विन्द्रो विश्वे देवा देवता इति । एवं प्राजापत्यो यज्ञो नुष्ठितः तेन यज्ञेन ऋषयो मनुष्याश्च चाकुप्रे चकुपिरे कुमाः सृष्टा आसन् कृपेः कर्मणि लिटि इरयोरिति रे-

आदेशः कुरोतइति सत्त्वं तुजादिवादाभ्यासदीर्घः तेनैव यज्ञेन सर्वं जगदसृजनि-  
त्यर्थः ॥ ५ ॥

अथ पृष्ठी-

चा॒कृ॒मे॒ते॒न॒ऋ॒ष॒यो॒म॒नु॒ष्या॒य॒ज्ञे॒जा॒ते॒पि॒तर॑ः॒नः॒पु॒रा॒णे ।  
प॒श्य॑न्म॒न्ये॒म॒न॑सा॒च॒क्ष॑सा॒ता॒न्य॒ड॒मं॒य॒ज्ञ॒म॒र्य॑ज॒न्त॒पूर्वे॑ ॥ ६ ॥

चा॒कृ॒मे॒ । ते॒न॒ । ऋ॒ष॒यः॒ । म॒नु॒ष्याः॒ । य॒ज्ञे॒ । जा॒ते॒ । पि॒तरः॑ ।  
नः॒ । पु॒रा॒णे॒ । प॒श्य॑न् । म॒न्ये॒ । म॒न॑सा । च॒क्ष॑सा । ता॒न्य॒ । ये ।  
ड॒मम् । य॒ज्ञम् । अ॒र्य॑ज॒न्त॒ । पूर्वे॑ ॥ ६ ॥

पुराणे चिरन्तने तस्मिन्यज्ञे जाते विश्वसृष्टिः देवैः सम्यगनुष्ठिते सति तेन यज्ञेन ऋष  
योमनुष्यानोस्माकं पितरः पूर्वपुरुषाश्च चाकृषे अकल्पयन्त असृज्यन्त इममीदृशं यज्ञं ये पूर्वं  
साध्यादेवाः प्रजापतेः प्राणभूताः अयजन्त अन्वतिष्ठन् तान् देवान् प्राणात्मना सर्वत्र वर्तमानान्  
चक्षसा दर्शनहेतुना मनसा पश्यन् जानन् मन्ये तानेव विश्वसृष्ट्यन् देवान् स्तौमि मन्यतिरचं  
विकर्मां ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी-

स॒ह॒स्तो॒माः॒स॒ह॒छ॒न्द॒स॒आ॒वृ॒तः॒स॒ह॒प्र॒मा॒ऋ॒ष॒यः॒स॒प्त॒दै॒व्याः॒ ।  
पूर्वे॑पा॒प॒न्था॑म॒नु॒दृ॒श्य॒धी॒रा॒अ॒नु॒वा॒ले॒भि॒रे॒र॒थ्यो॒ऽन॒र॒श्मी॒न् ॥ ७ ॥ १८ ॥  
स॒ह॒स्तो॒माः॒ । स॒ह॒छ॒न्द॒सः॒ । आ॒वृ॒तः॒ । स॒ह॒प्र॒माः॒ । ऋ॒ष॒यः॒ ।  
स॒प्त॒ । दै॒व्याः॒ । पूर्वे॑पा॒म् । प॒न्था॑म् । अ॒नु॒दृ॒श्यं॒ । धी॒राः॒ ।  
अ॒नु॒वा॒ले॒भि॒रे॒ । र॒थ्यः॒ । न॒ । र॒श्मी॒न् ॥ ७ ॥ १८ ॥

स्तौमिः विवृत्यं च दशादिभिः सह वर्तमानाः सहस्तोमाः सहछन्दसः मायन्यादिभिः छन्दोभिः  
सहवर्तमानाः आवृत आवर्तमानाः सहप्रमाः प्रमितिः प्रमा यज्ञस्येयचापरितानं तेन सह वर्तमा  
नाः देव्याः देवस्य प्रजापतेः संबन्धिनः यद्वा देवानां यष्टव्यानां संबन्धिनः ऋषयोदष्टारः स

संसंख्याकाः शीर्षण्याः यद्वा मरीचिप्रमुखाः सप्तकपयः होत्रादयः सप्तवपट्कतरावा एवंविधाएते  
पूर्वेषां पूर्वपुरुषाणां अद्विरःप्रभृतीनां विश्वसृजां देवानां वा पंथां पंथान् अनुष्ठानमार्गं अनुद-  
श्य क्रमेण ज्ञात्वा धीराः धीमन्तः सन्तः अन्वालेभिरे अनुक्रमेणारब्धवन्तः यागानुष्ठाने प्रवृत्ता इ-  
त्यर्थः रथ्योन यथा रथिनः रथेन युक्ताः रथस्य नेतारः सृताः रथीन् रथे अश्वनियोजनार्थां  
न प्रग्रहान् सम्यग्रथस्य नयनाय हस्तेनान्वारभन्ते अन्वारस्य च सम्यक् तं रथं प्रवर्तयन्ति  
एवमेतेषां अनुष्ठानमार्गं श्रुतितोवगम्य सम्यगन्वतिष्ठन् इत्यर्थः ॥ ७ ॥

॥ इत्यष्टमस्य सप्तमे द्वादशोऽवर्गः ॥ १८ ॥

अपमाचइति सप्तमं तृतीयं सूक्तं कक्षीवतः पुत्रस्य सुकीर्तिरार्थं चतुर्थी अनुष्टुप्  
शिष्टास्त्रिभुजः चतुर्थीपञ्चम्यौ अश्विदेवत्ये शिष्टाष्टेन्द्र्यः तथाचानुक्रान्तं—अपमाचः सुकी-  
र्तिः काक्षीवतोमध्येनुष्टुप् चोत्तराचाश्विन्याविति । पष्ठेहनि द्वाष्टणाच्छंसिनः उक्थशस्त्रे  
एतत्सूक्तं । सूत्रितंच—सुकीर्तिद्वाष्टणाच्छंसी वृषाकर्षिचर्षकिशंसमिति । चातुर्विंशिकेहनि मा-  
ध्यंदिनसवने मैत्रावरुणस्य अपमाचइत्येषा आरंभणीया कद्वत्पगाथानन्तरं शंसनीया ।  
सूत्रितंच—कद्वन्तः प्रगाथाअपमाचइन्द्रविश्वौअमित्रानिति । अहर्गणेऽपि द्वितीयादिष्वहस्तु  
तस्यैव तस्मिन्नेव शस्त्रे आरंभणीया । सूत्रितंच—आरंभणीयाः पर्यासान् कद्वतोहरहः  
शस्यानीति होत्रकाद्वितीयादिष्वेवेति ।

तेषां प्रथमा—

अप॒माच॑इन्द्र॒विश्वो॑अ॒मित्रा॒नपा॒पाचो॑अभिभूतेनुदस्व ।  
अपोदी॑चोअप॒शूराध॒राच॑उ॒रौयथा॑तव॒शर्म॑न्मदे॒म ॥ १ ॥

अपं । प्राचः । इन्द्र । विश्वान् । अमित्रान् । अपं । अपाचः ।  
अभिभूते । नुदस्व । अपं । उदीचः । अपं । शूर । अधराचः ।  
उरौ । यथा । तव । शर्मन् । मदेम ॥ १ ॥

हे इन्द्र प्राचः प्रमुखमंचतः प्राग्देशे वर्तमानान् अस्मत्तः पूर्वभागे वर्तमानानित्य-  
र्थः प्रपूर्वादिचतेः ऋषिभित्यादिना किन् अनदितामिति न लोपः शसि अचइत्यकारलो-

पे चाविति दीपत्वं अनिगन्तोचलौपत्ययदिति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं । तादृशान् दिश्वान्  
 सर्वान् अमित्रान् शत्रून्पनुदस्व अस्मत्तोषगमय तथा हे अभिभूते शत्रूणामभिभवित-  
 सिन्द्र अपाचः अपमृतमंचतः पृष्ठभागे वर्तमानान् सर्वान् शत्रून्पनुदस्व अपिच उदीचः  
 ऊर्ध्वं अंचतः उपरिवर्तमानान् उत्पूर्वादंचतेः पूर्ववक्तिनि उदईदित्यंचतेरकारस्यईकारः पू-  
 र्ववत्स्वरः तथाविधानपि शत्रून्पनुदस्व तथा हे शूर शौर्यवन्निन्द्र अधराचः अघरदे-  
 शमधोभागमंचतश्च अधस्तनानपि शत्रून्पनुदस्व अघरशब्दोपपदादंचतेः शसि पूर्ववत्प-  
 क्रिया चाविति पूर्वपदान्तोदात्तः उरौ विस्वीर्णे तव संवन्धिनि तस्या दत्ते शर्मन् शर्मणि गृहे  
 सुखे वा यथा वयं मदेय निरुपद्रवाः सन्तोहृष्येम तथा त्वं सर्वत्रवर्तमानानस्मदीयान्  
 शत्रून्विनाशयेत्यर्थः ॥ १ ॥

अथ द्वितीया-

कुविद्द्वयवमन्तोयवंचित्थथादान्त्यनुपूर्वविषूय ।

इहेहैपांरुणुहिभोजनानिपेवर्हिपोनमोवृत्तिनजग्मुः ॥ २ ॥

कुवित् । अद्भ्यः । यवदमन्तः । यवम् । चित् । यथा । दान्ति ।

अनुपूर्वम् । विषूयम् । इहेहैह । एपाय् । रुणुहि । भोजनानि ।

ये । वर्हिपः । नमः । वृत्तिम् । न । जग्मुः ॥ २ ॥

अंग हे इन्द्र यवमन्तः यवादिषान्ययुक्ताः कर्षकाः यवंचित् उपलक्षणमेतत् यवगोधूमादी  
 म् अनुपूर्वयोयोषान्यविशेषः प्रथमं पृथ्यते तेनानुपूर्व्येण विषूय पृथक्कृत्य यथा कुविद्द्वहुलंदा  
 न्ति लुनन्ति दाष्ट सवने आदादिकः विपूर्वाद्यैतेत्यपि युष्ट्वोर्दीर्घच्छन्दसीतिदीर्घः एवं इहेह  
 अस्मिन्नस्मिन्देशे सर्वस्मिन् एषां यजमानानां भोजनानि घननामैतत् भोगसाधनानि घना  
 नि रुणुहि कुरु यस्य यस्मिन्देशे यन्दनं अपेक्षितं तदनुगुणं ग्रयच्छेत्यर्थः उतश्चप्रपयाच्छन्द  
 सिवावचनमिति हेतुंगभावः । एषामित्युक्तं केपुनरिषइत्यवआह हे यजमानावर्हिपः यज्ञस्य  
 नमोवृत्तिं नमसोहविर्लक्षणस्याज्ञस्य नमस्कारात्मकस्य स्तोत्रस्य वा वजनं अकरणं न जग्मुः  
 न प्राप्नुवन्ति किंतु सर्वदा हविर्भिर्यजन्ति स्वतिभिः स्तुवन्ति च एषां रुणुहीत्यन्वयः ॥ २ ॥



अथ तृतीया—

न॒हि॒स्थ॒र्यु॒तु॒था॒या॒त॒म॒स्ति॒नो॒त॒श्रवो॑वि॒विदे॑संग॒मेपु॑ ।

ग॒व्यन्त॑इन्द्रं॒स॒ख्याय॑वि॒प्रांअ॒श्वाय॑न्तो॒वृष॑णंवा॒जय॑न्तः ॥ ३ ॥

न॒हि । स्थ॒रि । ऋ॒तु॒ऽथा । या॒तम् । अ॒स्ति । न । उ॒त । श्रवः॑ ।

वि॒विदे॑ । स॒म॒ऽग॒मेपु॑ । ग॒व्यन्तः॑ । इन्द्रं॒म् । स॒ख्याय॑ । वि॒प्राः ।

अ॒श्व॒ऽय॒न्तः । वृ॒ष॒णम् । वा॒ज॒य॒न्तः ॥ ३ ॥

एकेन धुर्येण युक्तमनः स्थूरीत्युच्यते ऋतुथा ऋतौ यद्यस्मिन्काले प्राप्तव्यं तद्योग्यकाले स्थूर्यनः यातं तं देशं प्राप्तं नहस्ति नहिभवति एकेन धुर्येण युक्तः शकटः शीघ्रं गन्तव्यं नमा मोतीत्यर्थः । उतापिच संगमेषु संग्रामेषु श्रवोन्नं यशोवा न विविदे न लभते इन्द्रस्तूकविलक्षणः वृषणं वर्षितारं तमिन्द्रं गव्यन्तः गाइच्छन्तोविप्राः मेधाविनोवधं सख्याय सत्त्विकर्मणे आह्वया मइतिशेषः । कथंभूताः अश्वायन्तः अश्वानप्यात्मनइच्छन्तः वाजयन्तः अन्नकामावलका माश्च ॥ ३ ॥

सौवामण्यां सुराग्रहाणां पुरोनुवाक्या युवमित्येषा । सन्नितंच-युवंसुराममश्विनेति ग्रहा णांपुरोनुवाक्येति ।

सेषा चतुर्थी—

यु॒वंसु॒राम॑म॒श्विना॒नमु॑च्चावा॒सुरे॑स॒चा ।

वि॒पि॒पा॒नाशु॑भ॒स्पती॒इन्द्रं॑कर्म॒स्वाव॑तम् ॥ ४ ॥

यु॒वम् । सु॒राम॑म् अ॒श्विना॒ । नि॒मु॒चौ । आ॒सुरे॑ । स॒चा । वि॒ऽपि॒पा॒ना ।

शु॒तः । प॒ती॒ इति॑ । इन्द्रं॑म् । कर्म॑ऽसु । आ॒व॒तम् ॥ ४ ॥

हे अश्विनां अश्विनौ हे शुभस्पती उदकस्य शोभनालंकारस्य वा पती पालयितारौ सुरामं सुष्ठु रमणसाधनं इदं हविः विपिपाणा विशेषेण पीतवन्तौ युवं युवां सचासन्तौसंगतौ आसुरे असुरपुत्रे नमुचौ एतत्संज्ञे असुरे हन्तव्ये सवि कर्मसु योधनकर्मसु इन्द्रमावतरंक्षतं

विपिपाना पापाने इत्यस्मात् छिटः कानच् बहुलं छन्दसीत्यस्यासत्येत्वं शुभस्पती इति सुवामं-  
जितइति षष्ठ्यन्तस्य पराद्वबद्धावाव षष्ठ्यामन्त्रितसमुदापस्याष्टमिकं सर्वानुदात्तत्वं ॥ ४ ॥

पूर्वोक्तानामेव ग्रहाणां पुत्रमिवेति याज्या । सूत्रित्वं—पुत्रमिव पितरावश्विनोभेति याज्येति ।

सैषा पंचमी—

पुत्रमिव पितरावश्विनोभेन्द्रावयुः कान्व्यैर्दंसनाभिः ।

यत्सुरामं व्यपिबः शचीभिः सरस्वती त्वामघवन्नभिष्णक् ॥ ५ ॥

पुत्रमइव । पितरौ । अश्विना । उजा । इन्द्र । आवयुः ।

कान्व्यैः । दंसनाभिः । यत् । सुरामम् । वि । अपिबः । शचीभिः ।

सरस्वती । त्वा । मघवन् । अभिष्णक् ॥ ५ ॥

हे इन्द्र त्वां पितरौ मातापितरौ पुत्रमिव पितामात्रेति त्रितुः शेषः उभा उभावश्विनौ कान्व्यैः प्रशस्यैः दंसनाभिः आत्मीयैः कर्मभिः आवयुः मध्यमोग्यत्पनेन आवतुः ररक्षतुः त्वंच सुरामं ह्रस्वेन रमणसाधनं हविः यद्यदा शचीभिः शक्तिभिः सार्धं व्यपिबः विशेषेण पीतवानसि तदा हे मघवन् धनवन् इन्द्र सरस्वती देवी त्वा त्वां अभिष्णक् उपासेवत अभिष्णक् उपसेवा-  
यां कंद्वादिः छान्दसोऽयमभावः लङि बहुलं छन्दसीति शपोलुक् हल्ङ्चाङ्ग्यइतिलोपः ॥ ५ ॥

अथ षष्ठी—

इन्द्रः सुत्रामास्ववाँ अवाँभिः सुमृळीकोऽमवतु विश्ववैदाः ।

बाधतां द्वेपो अमं यं कृणोतु सुवीर्यं स्पृपतयः स्याम ॥ ६ ॥

इन्द्रः । सुत्रामा । स्ववान् । अवः । ऽभिः । सुमृळीकः । भवतु ।

विश्ववैदाः । बाधताम् । द्वेपः । अमं यम् ।

कृणोतु । सुवीर्यस्य । पतयः स्याम ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी—

तस्यैव यं सुमृतौ यज्ञियस्यापि मद्रे सौमनसे स्याम ।

तसुत्रामास्ववाँ इन्द्रो अस्मे आराचि द्वेपः सनूतयुधोतु ॥ ७ ॥ ११ ॥

तस्य । वयम् । सुष्टुमतो । युज्ञियस्य । अपि । भद्रे ।  
सौमनसे । स्याम् । सः । सुष्टुत्रामा । स्वष्टवान् । इन्द्रः । अस्मे इति ।  
आरात् । चित् । द्वेयः । सनुतः । युयोतु ॥ ७ ॥ १९ ॥

इमे प्रातारमिन्द्रमित्यस्मिन्वर्गे ( ऋ. स. ४. ७. ३२ ) व्याख्याते ।

अक्षरार्थस्तु—सुष्टु प्राता धनवान् सर्वस्य वेदिता इन्द्रः रक्षणैः सुष्टु सुखयिता भवतु  
शश्वद्भिनस्तु भयराहित्यं च करोत्वस्माकं अतोवयं शोभनवीर्योपेतस्य धनस्य स्वामिनोभवे-  
मेति । सप्तम्यास्तु तस्य यज्ञार्हस्येन्द्रस्यानुग्रहबुद्धौ भजनीयेसौमनस्येव वयं विषयभूताभवेन  
सुष्टु प्राता धनवान्सइन्द्रः अस्मत्तोदरदेशे द्वेष्टनन्तर्धानं योजयत्विति ॥ ६ ॥ ७ ॥

॥ इत्यष्टमस्य सप्तमे एकोनविंशोवर्गः ॥ १९ ॥

ईजानमितिसप्तचं चतुर्थं सूक्तं नृमेधपुत्रस्य शकपूतस्यार्थं मित्रावरुणदेवताकं आद्यातु  
लिङ्गोक्तद्युभूम्यश्विदेवताका न्यंकुसारिणी द्वितीयद्वादकच्यष्टकवती द्वितीयापठ्यौ प्रस्तारपं  
की द्विद्वादशकच्यष्टकवत्यौ । सप्तमी महासतोवृहती च्यष्टकद्विद्वादशकवती । शिष्टास्तिस्रोविराड्  
पा एकादशिनस्त्रयोष्टकश्वेतिलक्षणलक्षिताः । तथाचानुक्रान्तं—ईजानं शकपूतोनामैधोमैत्रावरुणं  
न्यंकुसारिण्याद्यालिङ्गोक्तदेवतान्या महासतोवृहती उपाद्योपांस्ये प्रस्तारपंकी शेषाविराड्पा  
इति । गतोविनियोगः ।

तत्र प्रथमा—

ईजानमिद्यौर्गुतावसुरीजानंभूमिरभिप्रभूयणि ।  
ईजानंदेवावश्विनावभिसुश्रैरवर्धनाम् ॥ १ ॥

ईजानम् । इत् । द्यौः । गुतद्वंसुः । ईजानम् । भूमिः ।  
अभि । प्रभूयणि । ईजानम् । देवौ । अश्विनौ । अभि ।  
सुश्रैः । अवर्धनाम् ॥ १ ॥

गूर्वसुः गूर्तमुघर्तं स्तोतृभ्यः दानाय हस्तेवृत्तं वसु धनं यस्याः सा तथोक्ता गूरी उद्यम  
ने निष्ठा श्वीदितो निष्ठा यामिवीट्प्रतिषेधः न सत्तन्निषत्तेत्यादिना निषातनान्निष्ठानत्ताभावः अन्ये-  
षामप्येति सांहितिकोदीर्घः बहुव्रीहौ पूर्वपदमरुतिस्वरत्वं ईदृशीयोः चुलोकाभिमानिनी देवता  
ईजानमिदं यज्ञैरिष्टवन्तमेव पुरुषं अभिवर्धयति यजोर्लिटः कानच् वचिस्वपोति संप्रसारणे  
द्विवचनं तथा भूमिश्च प्रभूषणि प्रभावने यद्वा प्रकृष्टभूषणे अलंकारे निमित्तभूते सति ईजानं  
अभिवर्धयति अदिच देवौ दानादिगुणयुक्तौ अश्विनौ ईजानं इष्टवन्तं पुरुषं सुमैः धनैः  
अश्वयवर्धता अभिवर्धयतः वृधेरन्तर्भावितव्यथां च छान्दसोऽष्ट ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

तावां मित्रावरुणा धारयत्क्षिती सुपुत्रेऽपितृत्वतां यजामसि ।

युवोः क्राणाय सख्यै रभिष्याम रक्षसः ॥ २ ॥

ता । वा॒म् । मि॒त्रा॒व॒रु॒णा । धा॒र॒य॒त्क्षि॒ती इति धा॒र॒य॒त्क्षि॒ती ।

सु॒क्षु॒सु॒न्ना । इ॒पि॒तृ॒त्व॒ता । य॒जाम॒सि । यु॒वोः । क्रा॒णाय॑ ।

स॒ख्यैः । अ॒भि । स्या॒म् । र॒क्ष॒सः ॥ २ ॥

हे मित्रावरुणौ धारयक्षिती प्रियमाणभूमिकौ यद्वा क्षितिरित्यनुष्पन्नाम हवींषिधारय  
न्तः क्षितयोमनुष्वाः ययोः स्वभूतास्तथाविधौ सुपुत्रा सुपुत्रौ सुधनौ सुमुखौ वा ता तौ वां युवां  
इपितृत्वता इपितृत्वेन तृतीयैकवचने छान्दसस्तकारोपजनः यद्वा भावप्रत्ययान्तात्पुनरपि भाव  
प्रत्ययः विकरणद्वयवत् इपितृव्यत्वेन प्राग्व्यत्वेन हेतौ तृतीया यतोयुवां देवेषु मध्ये प्राप्तव्यौ  
ततोहेतोः यजामसि इविर्भिर्यजामः इदंतोमसीति मसिङ्कारागमः एवं च युवोः युवयोः सख्यैः  
सखिभिः सख्युष्यैः क्राणाय कुर्वते यजमानाय करोतेः शानचि छान्दसो विकरणस्य लुक् ताद  
र्थ्यं चतुर्थी यजमानार्थं रक्षसः यज्ञस्य बाधकान् रक्षसान् अभिष्याम अभिभवेम उपसर्ग-  
भाटुर्गामित्यस्तेः सकारस्य पठं ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

अधाचिन्नुपदिधिषामहेवामभिप्रियरेक्णः पत्यमानाः ।

इदौवापत्सुप्यतिरेक्णः सम्वाङ्निर्किरस्यमुधानि ॥ ३ ॥

अधं । चित् । नु । यत् । दिधिपामहे । वाम् । अग्नि । प्रियम् ।  
रेकर्णः । पत्यमानाः । दद्वान् । वा । यत् । पुष्यति । रेकर्णः । सम् ।  
ऊँ इति । आरन् । नर्किः । अस्य । मघानि ॥ ३ ॥

हे मित्रावरुणौ वां युवाभ्यां युवयोरर्थं यद्यदा दिधिपामहे हवींषि धारयामः  
यद्वा धिपशब्दे वां युवां स्तुमहे अधाचित् अनन्तरमेव नुक्षिप्रं प्रियमभीष्टं रेकर्णः  
धननमित्तत्वं धनं अग्निपत्यमानाः अग्निपतन्तः अग्निप्राप्नुवन्तौ भवामः दद्वान् ददिवान्  
ददातेर्लिङः क्लृप्तः छन्दस्युभयथेति वसोः सार्वधातुकत्वात् श्राज्यस्तयोरातइत्याकार-  
लोपः अतएवेडभावश्च संहितायां नकारस्य दीर्घादटिसमानपादइति कृत्वं आतोदिनि-  
त्यमिति सानुनासिकभाकारः वाशब्दश्चार्थे हवींषि दत्तत्वांश्च यद्योयजमानः रेकर्णो धनं  
पुष्यति वर्धयति अस्य दत्तवतोयजमानस्य मघानि धनानि नर्किः समारन् नैवाप-  
गच्छन्ति किन्तु तमेव सर्वदा भजन्ते समित्येतदपेत्येतस्यार्थे उइति पूरणः अर्तेच्छा-  
न्दसेलुङि सर्तिशास्त्यर्तिभ्यश्चेति ज्ञेयदेशः ऋदशोङिगुणः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

असावन्योअसुरसूयतद्यौस्त्वंविश्वेपांवरुणासिराजा ।  
मूर्धारथस्यचाकन्नैतावतैनंसान्तकध्रुक् ॥ ४ ॥

असौ । अन्यः । असुर । सूयत् । द्यौः । त्वम् । विश्वेपाम् ।  
वरुण । असि । राजा । मूर्धा । रथस्य । चाकन् । न ।  
एतावता । एनंसा । अन्तकध्रुक् ॥ ४ ॥

हे असुर तमसः क्षेपक यद्वा असवः प्राणाः तान् ददाति मनुष्येभ्यः स्वोदये-  
न प्रयच्छतीत्यसुरः ईदृश हे मित्र द्यौः द्युलोकः देवनशीलादितिवां अन्यः सुपां-  
सुलुगिति द्वितीयायाः सुआदेशः वरुणापेक्षया अन्यं असौ अमुं नभसि दृश्यमानं त्वां  
सूयत अस्तू पूङ्गु प्राणिप्रसवे छान्दसोडभावः हे वरुण त्वं च विश्वेपां सर्वेषां प्रा-  
णिनां राजासि ईश्वरोमवसि तादृशयोर्युवयोः रथस्य मूर्धा शिरः चाकन्, अस्मद्यन्तं

कामयते यद्वा रथस्य रंहणशीलस्य यज्ञस्य मूर्धन मूर्धेव प्रधानः सोमः चाकनयुवां  
कामयते कनीदीपिकान्तिगतिषु अस्माद्यङ्गुमन्ताच्छान्दसोऽङ्गु यतएवमवः कारणात् अ-  
न्तकध्रुकु अन्तकस्य सहजशीलस्य राक्षसादेः यमस्यैव वा द्रोग्वा द्रुह जिघांसायां स  
त्सद्विपेत्यादिना क्षिप्र बाहुहमुहप्यहपिहामिति धत्वं भ्रष्ट्रावः । ईदृशः सयज्ञः एताव-  
ता एतस्मा इत्यत्रिमाणेनापि पापक्षेणेनापि न युज्यते ॥ ४ ॥

अथ पंचमी-

अस्मिन्त्वेतच्छकंपूतुएनोहितेमित्रेनिगंतान्हन्तिवीरान् ।

अवोर्वायद्वात्तनूष्ववंःप्रियासुंयज्ञियास्वर्वा ॥ ५ ॥

अस्मिन् । सु । एतत् । शकंपूते । एनः । हिते । मित्रे ।

निगंतान् । हन्ति । वीरान् । अवोः । वा । यत् । धात् ।

तनूषु । अवः । प्रियासुं । यज्ञियासु । अर्वा ॥ ५ ॥

योयं शकपूताख्यऋषिः अस्मिन् शकपूते स्थितं एतदेनः पापं शत्रूणां पापकरमायुधं  
या मिषेदेवे हिते हिताचरणपरे अनुकूले सति निगतान् निगन्तव्यान् हननार्थं नियमेन ग्राह्य-  
व्यान् वीरान् शत्रोः पुत्रादीन् सु सुष्ठु हन्ति हिनस्ति अस्मिन्पौ समवेतं यत्पापं तन्मित्रस्य प्रसा-  
देन तदीयेषु शत्रुषु स्वकार्यं दुःखं जनयतीत्यर्थः निगतान् निपूर्वाद्देवः कर्मणि निष्ठा गतिरनन्तर-  
इति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं । कदेत्यत आह—अवोः हविर्भिः तर्पयितुः अवतेरौणादिकजप्रत्ययः  
वस्य यजमानस्य यज्ञियासु यज्ञार्हासु क्रियासु तनूषु शरीरेषु अर्वा अभिमन्ताभिर्ब्रौवरुणो वा  
यत् यदा अवोरक्षणं धात् दधाति निदधाति स्थापयति यद्वा यदा अवो अभिमन्ता स्रक्तपिः अ-  
विभुः रक्षितुः मित्रस्य वरुणस्य वा यागार्हासु प्रियासु तनूषु शरीरेषु अवो हविल्लक्षणमर्थं धा-  
व धारयति तदानीं मित्रे वरुणे चानुकूले सति तदेनोवीरान् हन्तीत्यर्थः ॥ ५ ॥

अथ षष्ठी-

युवोर्हिमातादितिर्विचेतसाद्यौर्नभूमिः पर्यंसापुपूतनि ।

अवंप्रियादिदिष्टनसूरोनिनिक्त्स्निभिः ॥ ६ ॥

युवोः । हि । मा॒ता । अ॒दि॒तिः । वि॒द॒चे॒त॒सा । द्यौः । न । भूमिः ।  
प॒य॒सा । पु॒पू॒त॒नि । अ॒व । प्रि॒या । दि॒दि॒ष्ट॒न । सूरः ।  
नि॒नि॒क्त । र॒श्मि॒क्षि॒तिः ॥ ६ ॥

हे विचेतसा विशिष्टज्ञानौ मित्रावरुणौ युवोर्हि युवयोः खलु माता जननी अदितिरदीना अखं  
हनोया वा भवति सैवभूमिः इयंवाअदितिरिति श्रुतेः । द्यौर्न यथा द्युलोकः पयसा वृष्टद्युदकेन  
सर्वं जगत्पुनाति एवमेपासा भूमिः पयसा आत्मीयेन रसेन हविरात्मना परिणतेन पुपूतनि  
परिपवने यजमानानां पापस्य शोधने हेतुर्भवतीत्यर्थः । पूतशब्दादाचारक्लिवन्तादौणादिकः कनि  
प्रत्ययः छान्दसं द्विर्वचनं तौ युवामतिदिश्य यूयं प्रिया प्रियाणि धनानि अवदिदिष्टन अवाङ्मुखं  
अस्मदभिमुखं दिशत दत्त दिशअतिसर्जने अस्माहोति छान्दसः शपःश्लुः तप्तनप्तनथनाश्चेति  
तशब्दस्य तनादेशः अपिच सूरः सूर्यस्य रश्मिभिः किरणैः निनिक्त अस्मान् शोधयत पोषय  
त वा णिजिर् शैचपेोषणयोः जौहोत्यादिकः संज्ञापूर्वकोविधिरनित्यइति णिजांत्रयाणामित्य  
भ्यासस्य गुणोन क्रियते ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी—

यु॒वं ह्य॒म॒रा॒जा॒व॒सी॒द॒तं॒ तिष्ठ॒द्रथं॒ न धूर्प॑दं॒ वन॑र्पदम् ।  
ता॒नः॒ क॒णू॒क॒य॒न्ती॒र्नृ॒मे॒ध॒स्त॒त्रे॒ अ॒हंसः॒ सु॒मे॒ध॒स्त॒त्रे॒ अ॒हंसः॑ ॥ ७ ॥ २० ॥

यु॒वम् । हि । अ॒म॒रा॒जौ । अ॒सी॒द॒तम् । तिष्ठ॑त् । रथ॑म् ।  
न । धूः॒हंस॑दम् । व॒न॒हंस॑दम् । ताः । नृः । क॒णू॒क॒ह्य॒न्तीः । नृ॒हमे॑धः ।  
त॒त्रे । अ॒हंसः॑ । सु॒हमे॑धः । त॒त्रे । अ॒हंसः॑ ॥ ७ ॥ २० ॥

हे मित्रावरुणौ युवं हि युवां खलु अमराजौ अमसा कर्मणा प्रवर्पणप्रकाशादिना रा  
जमानौ दीप्यमानौ सन्तौ असीदतं स्वकीये स्थाने निषीदथः आसाथे अमइति कर्मनाम  
आपःकर्माख्यायांहस्वानुद्वेत्यामोतेरमुन् तस्य नुडागमोधातोर्हस्वश्च वस्मिन्नुपपदे राजतेः स  
त्सद्विषेत्यादिना क्तिप् प्रोषोषवसनादीनां छान्दसिलोपोवकम्यः इत्यमसः सकारलोपः तौ मित्राव-  
रुणौ कणूकयन्तीः कणतिः शब्दार्थः कणमं आक्रोशस्त्वं शब्दनं इच्छन्तीः ताः प्रसिद्धाः

शात्रवीः प्रजाः अभिप्रवितुं नसंपत्यर्थं संपति रथं विष्टत् अभितिष्ठतां तिष्ठतेष्टेष्ट्यद्वागमः  
इत्थत्तोपइतीकारतोपः प्रत्येकाभिप्रायेणैकवचनं । कीदृशं रथं धूर्पदं धुरि अश्वयोर्वहनदेशे  
सीदन्तं वनर्पदं वनेप्यानेषु क्रोडार्थं निपीदन्तं यद्वा वनमित्युदकनाम समुद्रमध्ये हि व-  
रुणोनिवसति वने समुद्रोदके निपीदन्तं उभयत्रापि पूर्ववत् किप् वनसदमित्यत्र -छान्दसः  
सांहितिकोरेकोपजनः हे मित्रावरुणौ युवाभ्यां नृमेधोमम पिता अंहसः पापात् तत्रे ररक्षे  
रक्षितोवभूय वैङ् पात्ने इत्यस्मात् कर्मणि टिट् यद्वा उपचाराज्ज्ये जनकशब्दः नृमघस्य  
पुत्रः शक्यतोहि पापात् युवाभ्यां तत्रे रक्षितोस्मि सुमेधः अन्योपि सुयज्ञोयजमानः अंहसः  
पापात् तत्रे युवाभ्यामेवारक्ष्यत भोजार्थानामित्यंहसोपादानसंज्ञा ॥ ७ ॥

॥ इत्यष्टमस्य सप्तमे विशोवर्गः ॥ २० ॥

मोष्विति सप्तर्चं पञ्चमं सूक्तं पिजवनपुत्रस्य सुदासआर्षं ऐन्द्रं आयस्त्वचः शाक्-  
रः पट्पंचाशदक्षराशक्करी । द्वितीयस्त्वचोमहापांकः पळ्ळका महापांकिः । सप्तमी त्रिष्टुप् ।  
तथाचानुक्तान्तं—मोपुसुदाः पैजवनः शाक्करमहापांकावाद्यौ तृचावन्त्यात्रिष्टुबिति । पळ्ळशि-  
शस्ते आयस्त्वचः शंसनीयः । सूत्रित्वच—त्रिकद्रुकेपुमहिषोयवाशिरंमोष्वस्मैपुरोरथमिति  
तृचावातिच्छन्दसाविति । महावते माध्यंदिनसवने ब्रह्मशस्ते अनुरूपत्वचस्य मोष्वस्माह-  
त्येका । तथैव पञ्चमारण्यके सूत्रितं—मोष्वस्मै पुरोरथमित्यनुरूपइति ।

तैषा प्रथमा—

मोष्वस्मैपुरोरथमिन्द्रायशूपमर्चत ।

अग्नीकेचिदुलोककृत्सद्देसमत्सुवृत्रहास्माकं

बोधिचोदितानभन्तामन्यकेर्पाज्याकाअधिधन्वसु ॥ १ ॥

मो इति । सु । अस्मै । पुरःइत्थम् । इन्द्राय । शूपम् । अर्चत ।

अग्नीके । चित् । ऊँ इति । लोककृत् । समङ्गे । समत्सु ।

वृत्रहा । अस्माकम् । बोधि । चोदिता । नभन्ताम् । अन्यकेर्पाम् ।

ज्याकाः । अधि । धन्वसु ॥ १ ॥



अस्माइन्द्राय षष्ठ्यर्थे चतुर्थी अस्येन्द्रस्य पुरोरथं रथस्य पुरः पुरतोपुरोव्ययमिति ग-  
तित्वात् गतिसमासः रथस्याग्रतोवर्तमानं शूपं बलं सुप्रो अर्चत हे स्तोतारः सुष्ठु प्रपूजयत  
प्रउ इति निपातसमुदायः प्रो इति ओदिति प्रगृह्यसंज्ञा इन्द्रोविशेष्यते समत्सु समानं  
माद्यंत्यत्रेति सप्तदः संग्रामाः औणादिकोधिकरणेकिप् समानस्यच्छन्दसीति समावः  
समत्सु संग्रामेषु संगे संगमनीये शत्रुबले डोन्यत्रापि दृश्यतइति गमेडः अभीकेचिव अ-  
ज्यर्णेपि निकटं प्राप्तेपि केशकेश्यवस्थायामपि लोककृत् स्थितिकृत् न पलायिता स्थि-  
त्वा वृत्रहा वृत्राणामावरकाणां हन्ता एवंविधः सइन्द्रः अस्माकं स्तोतृणां चोदिता-  
धनानां मेरितासन् बोधि अस्माभिः कृतानि परिचरणानि बुध्यतां बुधेः छान्दसे लु-  
ङि दीपजनबुधेत्यादिना कर्तरि च्छेधिणादेशः बहुलंछन्दस्पयाङ्योगेपीत्यडभावः । अपिच  
अन्यकेषां कुरितितानामन्येषां शत्रूणां अधिधन्वसु धनुःपु अधिरोपिताज्याकाः कुत्सि-  
ताज्याः नभन्तां हिंस्यतां नश्यन्तु ज्याशब्दात् कुत्सायां प्रागिवात्कः नभन्तुर्हिंसायां  
कैयादिकः व्यत्ययेनशप् ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

त्वंसिन्धूर्वांसजोधराचोअहन्नहिम् ।  
अशत्रुरिन्द्रजज्ञिपेविश्वंपुण्यसि वार्यंतत्वापरिं  
ज्वजामहेनभन्तामन्यकेषांज्याकाअधिधन्वसु ॥ २ ॥

त्वम् । सिन्धूर् । अयं । असृजः । अधराचः । अहन् । अर्हिम् ।  
अशत्रुः । इन्द्र । जज्ञिपे । विश्वम् । पुण्यसि । वार्यम् । तम् ।  
त्वा । परिं । स्वजामहे । नभन्ताम् । अन्यकेषाम् । ज्याकाः ।  
अधि । धन्वसु ॥ २ ॥

हे इन्द्र सिन्धून् स्पन्दनशीलान् जलपूरान् अधराचः अधरमधोमुखं अंचतो गंतून् अवा-  
सृजः मेघान्निरगमयः यतस्त्वमर्हि अन्तरिक्षगतं मेघं अहन् हतवानसि यद्वा अर्हि आगत्य  
हन्तारं सर्वस्य जगतआवरकं वृत्रमसुरं अहन् हतवानसि अतः हे इन्द्र त्वं अशत्रुः शत्रुरहि-

तोजज्ञिये जायसे न संति शत्रवोऽस्येति बहुवीहौ नञ्मुञ्चामित्युत्तरपदान्तादात्तत्वं जनेर्लि-  
टिगमहनेत्यादिनोपधालोपः द्विर्वचनेचीति स्थानिवद्भावात् द्विर्वचनं तथा विश्वं सर्वं वार्यं  
वरणीयं संभजनीयं धनं पुष्यसि वर्धयसि वृद्धसंभक्तौ ऋहलोऽप्यत् इडवंदवृशंसदुहांप्यत-  
इत्युदात्तत्वं तादृशं त्वां परिष्यजामहे हविर्भिः स्तुतिभिश्चाऽलिङ्गनं कुर्मः वशीकुर्म इत्यर्थः ध्वं-  
जपरिष्वंगे दंशसंजप्यंजांशपीत्यनुनासिकलोपः ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

विपुविश्वाअरांतयोयोनंशन्तनोधियः ।

अस्तासि शत्रवेवधं योन इन्द्र जिघांसति या ते रातिः

दुदिर्दसु नमन्तामन्यके पांज्याका अधिधन्वसु ॥ ३ ॥

वि । सु । विश्वाः । अरांतयः । अर्यः । नशन्त । नः । धियः ।

अस्ता । अस्ति । शत्रवे । वधम् । यः । नः । इन्द्र । जिघांसति ।

या । ते । रातिः । ददिः । वसु । नमन्ताम् । अन्यकेषाम् ।

ज्याकाः । अधि । धन्वसु ॥ ३ ॥

विश्वाः सर्वाः अरातयः अदाभ्यः आर्याभिर्गन्धः नोस्मार्कं शत्रुभूताः प्रजाः शु सुदु  
विमशन्त विनश्यन्तु हे इन्द्र त्वदर्धधियः कर्माणि स्तुतयोवा प्रवर्तका हे इन्द्र योनोऽस्मान्  
जिघांसति हन्तुं इच्छति हन्तेः सनि अञ्जनगमांसनीति दीर्घः अज्यासाच्चेति कुत्वं तस्मै श-  
त्रवे वधं हननसाधनमायुधं अस्तासि क्षेपामभवसि असुक्षेपणे ताच्छीलिकस्त्वन् वे तव या  
रातिः धनप्रदानहेतुः हस्तः रादाने करणेऽकिन् मंत्रेवृषेपपचमनविदभूवीराजदात्तइति किनजदा-  
त्तत्वं सा रातिः वसु धनं ददिः अस्मभ्यं दाता भवतु आदगमहनइति ददातेः किमत्ययः  
मलोकाभ्येति वसुशब्दात् पठ्यभावः । सिद्धमन्यत् ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

योन इन्द्र भितो ज नो ह कायुरादिदेशति ।

अधस्पदं तर्मा रुधिविवाधो अंसिसासु हिर्न

मन्तामन्यके पांज्याका अधिधन्वसु ॥ ४ ॥

यः । नः । इन्द्र । अ॒भि॒तः । ज॒नः । वृ॒क॒क्ष्युः । आ॒दि॒देश॑ति ।  
अ॒धः॑ऽप॒दम् । तम् । ई॒म् । रु॒धि । वि॒द्वा॒धः । अ॒सि । स॒स॒हिः ।  
न॒भ॒न्ताम् । अ॒न्य॒के॒पा॒म् । ज्य॒ा॒काः । अ॒धि । ध॒न्व॑ऽसु ॥ ४ ॥

हे इन्द्र योजनः वृकादुः वृकोहिंसकः अरण्यश्वा स्तेनोवा सद्वाचरन् नोस्मानभितः  
सर्वतः आदिदेशति अभिलक्ष्यायुधान्यतिसृजनि दिशतेल्लेख्यडागमः छान्दसः शपः श्लुः ना-  
भ्यस्तस्याचिपितीत्यत्र बहुलं छन्दसीनि वक्तव्यमिति वचनात्प्रतिषेधाभावेत्तद्व्युपधगुणः अभ्य-  
स्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वं तमीं तमिमं जनं अधस्पदं पादस्याधस्तात् वर्तमानं रुधिकुरु क-  
रोते छान्दसोविकरणस्य लुक् । श्रुशृणुपुरुवृभ्यइति हेर्धिः यतस्त्वं विबाधोविशेषेण बाधिता  
शत्रूणां सासहिः अभिभविता चासि । सिद्धःशेषः ॥ ४ ॥

अथ पंचमी-

यो॒न॒इन्द्रा॑भि॒दा॒स॒न्ति॒स॒ना॒भि॒र्य॒श्च॒नि॒ष्ट्यः॑ ।  
अ॒व॒त॒स्य॑व॒लं॒ति॒र॒म॒ही॒व॒द्यौ॒रध॑त्म॒ना॒न॒भ॒न्ता॑  
म॒न्य॒के॒पा॒ज्य॒ा॒का॒अ॒धि॒ध॒न्व॑ऽसु ॥ ५ ॥

यः । नः । इन्द्र । अ॒भि॒दा॒स॒न्ति । स॒ना॒भिः । यः । च । नि॒ष्ट्यः ।  
अ॒व॒ । त॒स्य॑ । व॒लं॒म् । ति॒र॒ । म॒ही॒ऽई॒व । द्यौः । अ॒ध॒ । त्म॒ना॒ ।  
न॒भ॒न्ता॑म् । अ॒न्य॒के॒पा॒म् । ज्य॒ा॒काः । अ॒धि । ध॒न्व॑ऽसु ॥ ५ ॥

हे इन्द्र यः सनाभिः समानजन्माशत्रुर्नोस्मानभिदासति उपक्षयति यश्च निष्ट्यो निरुद्धजन्मा  
अस्मानुपक्षयति जातार्थे निरुष्टवाचिनोनिःशब्दान् अव्ययात्स्वप् ह्रस्वात्तादीतद्धितइतिपत्यं  
अधानन्तरमेव महीव द्यौर्महतीद्यौरिव विस्तृतं तस्य शत्रोर्वलं त्मना आत्मना भेदेऽप्याहचादे-  
रात्मनइत्याकारलोपः स्वयमेव अवतिर जहि अवतिरतिर्वधकर्म । गतमन्यत् ॥ ५ ॥

अथ षष्ठी-

व॒यमिन्द्र॑त्वा॒यवः॑स॒खि॒त्वमा॑रं॒भाम॑हे ।  
कृ॒त॒स्य॑नः॒प॒थान्॑या॒ति॒वि॒श्वानि॑दु॒रि॒ता  
न॒भ॒न्ता॑म॒न्य॒के॒पा॒ज्य॒ा॒का॒अ॒धि॒ध॒न्व॑ऽसु ॥ ६ ॥

व्यम् । इन्द्र । त्वा॒द्यवः । स॒खि॒इ॒त्त्वम् । आ । र॒भा॒म॒हे । ऋ॒तस्य॑ ।  
 नः । प॒था । न॒य । अ॒ति । वि॒श्वानि॑ । दुः॒इ॒ता ।  
 नभ॑न्ताम् । अ॒न्य॒केषा॑म् । ज्या॒काः । अधि॑ । धन्व॑इ॒सु ॥ ६ ॥

हे इन्द्र त्वाद्यवः त्वामात्मनइच्छन्तो वयं सखित्वं सखिकर्म यज्ञात्मकमारभामहे उपक-  
 मामहे ऋतस्य सत्यस्य यज्ञस्य पथा मार्गेण भस्पर्तेर्लोपः उदात्तनिवृत्तित्वरेण तृतीयायाउदा-  
 त्तत्वं विश्वानि सर्वाणि दुरितादुरितानि दुर्गमनानि पापानि तत्फलानि च नोस्मानतिनय क्ष-  
 तिपारम । गतमन्यत् ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी—

अ॒स्मभ्य॑सु॒त्वाभि॑न्द्र॒ताँशि॑क्षया॒दोह॑ते॒प्रति॑वरं॒ज॒रि॒त्रे ।  
 अ॒च्छि॒द्रो॒घ्री॒पी॒प॒य॒य॒था॒नः॒स॒ह॒स्र॑धा॒रा॒प॒य॑सा॒म॒ही॒गौः ॥ ७ ॥ २१ ॥

अ॒स्मभ्य॑म् । सु । त्वम् । इन्द्र । ताम् । शि॒क्ष । या । दो॒ह॑ते ।  
 प्र॒ति । वर॑म् । ज॒रि॒त्रे । अ॒च्छि॒द्र॒इ॒क्ष॒त्री । पी॒प॒य॒त् । यथा॑ । नः ।  
 स॒ह॒स्र॑धा॒रा । प॒य॑सा । म॒ही । गौः ॥ ७ ॥ २१ ॥

हे इन्द्र त्वं तां गामस्मभ्यं स्तोतृभ्यः सुशिक्ष मदेहि शिक्षतिर्दानकर्मा यागौर्जरित्रे  
 स्तोत्रे वरं वरणीयं पयः प्रतिदोहते प्रतिदिनं नैरन्तर्येण दुग्धे दुहेर्यहुन्छंदसीति शपोलुगभावः  
 अदुपदेशाल्लसार्वधातुकानुदात्तत्वे शपः पित्वादनुदात्तत्वं धातुस्वरः शिष्यते वरं वृज्वरणे हस्य-  
 स्मात् ग्रहवृद्धनिश्चिगमश्चेति कर्मण्यण् सा प्रज्ञा गौः अच्छिद्रोघ्री निषिद्धोघस्का अतएव  
 सहस्रधारा बहुभिः क्षीरधाराभिः उपेता मही महती सती यथा नोस्मान् पयसाक्षीरेण पी-  
 पयत् पवर्धयेत् तथा तां कुर्विति शेषः ओष्प्यायी वृद्धौ ण्यन्ताच्छान्दसोलुङ् व्यत्ययेन धा-  
 तोः पीभावः अहभावश्छान्दसः ॥ ७ ॥

॥ इत्यष्टमस्य सप्तमे एकविंशोवर्गः ॥ २१ ॥

उभेयदिति सप्तर्चं पठं सूक्तं युवनाश्वपुत्रस्य मान्धातुरार्षं पूर्वेणेत्यर्धर्चंसहितायाः सप्तम्यास्तु गोधा नाम ब्रह्मवादिनी ऋषिः सप्तमीपंक्तिः शिष्टाः पल्लष्टकामहापंक्तयः इन्द्रोदेवता । तथाचानुक्रान्तं—उभेयन्मान्धाता यौवनाश्वोमहापांक्तं पंक्तिरन्त्यातामध्यर्धा गोधापश्यदिति । गतःसूक्तविनियोगः । चातुर्विंशिकेहनि माध्यंदिने अच्छावाकस्य आद्यस्तुचोवैकल्पिकः स्तोत्रियः । सूत्रितं च—उभेयदिन्द्रोदसी अवयत्त्वंशतक्रतोइति ।

तत्र पथमा—

उभेयदिन्द्रोदसीआप्प्राथोपाइव ।  
महान्तंत्वामहीनांसम्राजं चर्पणीनां देवी  
जनित्र्यजीजनद्भद्राजनित्र्यजीजनत् ॥ १ ॥

उभे इति । यत् । इन्द्र । रोदसी इति । आप्प्राथ । उपाःइव ।  
महान्तम् । त्वा । महीनाम् । सम्राजम् । चर्पणीनाम् । देवी ।  
जनित्री । अजीजनत् । भद्रा । जनित्री । अजीजनत् ॥ १ ॥

हे इन्द्र उभे रोदसी द्यावापृथिवी यद्यस्त्वं अपपाथ तेजसा आपयथसि आपूरयसि मा पूरणे आदादिकः छान्दसोन्निद् उपाइव यथा उपाः स्वभासा सर्वजगदापूरयति तद्वत् तं महीनां महतां देवानामपि महान्तं अधिकं चर्पणीनां मनुष्याणांमपि सम्राजमीश्वरमिन्द्रं त्वा त्वां देवी देवनशीला जनित्री जनयित्री अदितिः अजीजनत् अजनयत् जनेर्ण्यन्ताल्लुङि चङि रूपमेतत् यस्मादेषा जनित्री ईदृशं पुत्रमजीजनत् अतःकारणात् सा भद्रा कल्याणी प्रशस्ता जाता जनेर्ण्यन्तात्साधुकारिणि तु न जनितामंभइति इडादौ णिलोपोनिपात्यते ऋजेभ्यइति ङीष् ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

अवंस्मदुर्हणायतोमर्तस्यतनुहिस्थिरम् ।  
अधस्पर्दन्तमीळधियोअस्माँआदिदेशतिदेवी  
जनित्र्यजीजनद्भद्राजनित्र्यजीजनत् ॥ २ ॥

अव । स्म । दुः३हनायतः । मर्तस्य । तनुहि । स्थिरम् । अधः३पदम् ।  
तम् । ईम् । कृधि । यः । अस्मान् । आ३दिदेशति । देवी । जनित्री ।  
अजीजनत् । भद्रा । जनित्री । अजीजनत् ॥ २ ॥

दुर्हणायतोदुःखपदं हननमाचरतोमर्तस्य मनुष्यस्य शत्रोः स्थिरं दृढं बलं अवतनुहि अव-  
ततं नीचीनं कुरु स्पेति पूरकः तं शत्रुं ईमेनं अधस्पदं पादयोरधस्ताद्वर्तमानं कृधि कुरु यः  
शत्रुरस्मान् आदिदेशति जिघांसति । समानमन्यत् ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

अवत्याहृतीरिपोविश्वश्चन्द्राअमित्रहन् ।  
शचीभिःशक्रधूनुहीन्द्रविश्वामित्रूतिमिर्देवीज  
निज्यजीजनद्भद्राजनिज्यजीजनत् ॥ ३ ॥

अव । त्याः । बृहतीः । इपः । विश्वश्चन्द्राः । अमित्रहन् ।  
शचीभिः । शक्र । धूनुहि । इन्द्र । विश्वामित्रः । ऊतिमिः । देवी ।  
जनित्री । अजीजनत् । भद्रा । जनित्री । अजीजनत् ॥ ३ ॥

हे अमित्रहन् अमित्राणां शत्रूणां हन्तः हे शक्रेन्द्र शचीभिः आत्मीयाभिः शक्तिभिः  
आत्मीयैः कर्मभिर्वा त्याः वाः मसिद्धाः बृहतीर्बृहतीः बृहन्महतोरुपसंख्यानमिति ह्रीपञ्चदा-  
त्तत्वं विश्वश्चन्द्राः विश्वानि सर्वाणि चन्द्राणि हिरण्यानि यासां तादृशीः ह्रस्वाच्चन्द्रोत्तर-  
पदेमंत्रइति मुडागमः बहुमीहौविश्वंसंज्ञायामिति पूर्वपदान्वोदात्तत्वं एवभूताइषोआनि विश्वा-  
भिः सर्वाभिरूतिभीरक्षाभिः सार्धं अवधूनुहि अस्मास्ववाङ्मुखं कंपय अस्मदभिमुखं गमये-  
त्यर्थः । गतमन्यत् ॥ ३ ॥

चातुर्विधिकेहनि माध्यंदिनेच्छावकस्यावयत्त्वमिति तृचोवैकल्पिकोनुरूपः सञ्चतु-  
स्तदादावुदाहृतं ।

एवे पथमा सूक्ते चतुर्थी—

अवयस्त्वंशतक्रतुविन्द्रविश्वानिधूनुपे ।  
रयिनसुन्वतेसचासहस्रिणीमिरूतिभिर्देवीज  
निव्यजीजनद्भद्राजनिव्यजीजनत् ॥ ४ ॥

अव । यत् । त्वम् । शतक्रतो इति शतश्रुतो । इन्द्र । विश्वानि ।  
धूनुपे । रयिम् । न । सुन्वते । सचा । सहस्रिणीभिः । ऊतिभिः ।  
देवी । जनित्री । अजीजनत् । भद्रा । जनित्री । अजीजनत् ॥ ४ ॥

हे शतक्रतो बहुकर्मन् बहुपन्न येन्द्र सुन्वते सोमाभिपवं कुर्वते सुनोतेर्लटः शत् हुभुयोःसार्वधा-  
तुकइतिषण् शतुरनुमइति विभक्तेरुदात्तत्वं ईदृशाय यजमानाय यद्यदा त्वं विश्वानि व्याप्तानि  
अन्नानि वा अवधूनुपे अभिगमयसि ददासीत्यर्थः तदा रयिं न रयिं च पुत्ररूपं धनं च स-  
हस्रिणीभिः सहस्रसंख्यायुक्ताभिरूतिभीरक्षाभिः सचा सह प्रदेहि । गतमन्यव ॥ ४ ॥

अथ पंचमी—

अधस्वेदाइवाभितोविष्वक्पतन्तुद्विचवः ।  
दूर्वायाइवतन्तवोव्यस्मदेतुदुर्मतिर्देवीजनि  
व्यजीजनद्भद्राजनिव्यजीजनत् ॥ ५ ॥

अध । स्वेदाःइद्व । अभितः । विष्वक् । पतन्तु । द्विचवः ।  
दूर्वायाःइद्व । तन्तवः । वि । अस्मत् । एतु ।  
दुःइमतिः । देवी । जनित्री । अजीजनत् ।  
भद्रा । जनित्री । अजीजनत् ॥ ५ ॥

स्वेदाइव गात्रात्स्वेदविन्दव इष अभितः सर्वतः द्विचवोद्योतमानान्यायुधानि इन्द्रस्य  
दीप्तयोवा विष्वक् नानामुखाः अवपतन्तु निपतन्तु दूर्वायाइव तन्तवः यथा दूर्वाकांडाः बहुशः  
मरोहन्ति एवं बहुशोविस्तृतादृश्यन्ते दुर्मतिः दुष्टाभिसंघिः शत्रुः अस्मव अस्मचोद्येतु विय-  
ता गच्छतु । गतमन्यव ॥ ५ ॥

अथ षष्ठी—

दीर्घस्यंकुशंयथाशक्तिर्विभर्षिमन्तुमः ।

पूर्वेणमघवन्पदाजोवयांयथायमो

देवीजनिव्यजीजनद्भद्राजनिव्यजीजनत् ॥ ६ ॥

दीर्घम् । हि । अंकुशम् । यथा । शक्तिम् । विभर्षि । मन्तुमः ।

पूर्वेण । मघवन् । पदा । अजः । वयाम् । यथा । यमः । देवी ।

जनित्री । अजीजनत् । भद्रा । जनित्री । अजीजनत् ॥ ६ ॥

दीर्घमायतमकुशं सृणिं यथा विभर्षि एवं आयतां शक्तिं हे मन्तुमः मन्तुर्ज्ञानं तद्वन् मनुवसोरुरिति संबुद्धौ नकारस्य रुतं ईदृशेन्द्र विभर्षि धारयति हुभजू धारणपोषणयोः जौहोत्यादिकः श्लेष्मै भजामिदित्यभ्यासस्येवं हे मघवन् धनवन्निन्द्र यथा पूर्वेण देहस्य पूर्वभागे वर्तमानेन पदा पादेन अजः छागोवयां शात्रामाकर्षति यथा पूर्वोक्तया शक्त्या आरुह्य यमः शत्रून् नियच्छसि यमेतद्व्यदागमः बहुलं छन्दसीति शषोलुक् । गतमन्यत् ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी—

नकिर्देवामिनीमत्तिनकिरायोपयामत्तिमन्त्रश्रुत्यंचरामसि ।

पक्षेभिरापिकक्षेभिरत्राभिसंरभामहे ॥ ७ ॥ २२ ॥

नकिः । देवाः । मिनीमत्ति । नकिः । आ । योपयामत्ति ।

मन्त्रश्रुत्यम् । चरामत्ति । पक्षेभिः । अपिपक्षेभिः ।

अत्र । अत्ति । सम् । रभामहे ॥ ७ ॥ २२ ॥

हे देवा इन्द्रादयः युष्मद्विषये नकिर्मिनीमत्ति नकिमपि हिंस्यः मीह हिंसायां क्रियादिकः मीनातेतिगमइति ह्रस्वः इदन्तोमत्तिः आकारः समुच्चये नकिर्नकिच योपयामत्ति योपयामः अनुनुष्ठानेन विमोहयामः युपविमोहने किंवहि मन्त्रश्रुत्यं मन्त्रेण स्मार्थं श्रुतौ विधिवाक्ये प्रतिपाद्यं युष्मद्विषयं कर्म तच्चरामसि आचरामः अनुति-



ष्टामः । अपिच पक्षेभिः पक्षैः पक्षस्थानीयैः स्तुतशस्त्रैः अपिकक्षेभिः अपिकक्षोनाम  
वाहोर्मध्यभागः यज्ञस्य अपिकक्षभूतैः हविर्भिः अत्रास्मिन्यज्ञे अन्नितः सर्वतोयुष्मान्  
संरभामहे सम्यगवलंबामहे ॥ ७ ॥

॥ इत्यष्टमस्य सप्तमे द्वाविंशोवर्गः ॥ २२ ॥

यस्मिन्निति सप्तर्चं सप्तमं सूक्तं यमगोत्रस्य कुमारस्यार्पणं आनुष्टुभं यमदेवार्पणं ।  
तथाचानुक्रान्तं—यस्मिन्कुमारोयामायनोयाममानुष्टुभंत्विति । गतोविनियोगः ।

तत्र प्रथमा—

यस्मिन्वृक्षे सुपलाशे देवैः संपिबन्ते यमः ।

अत्रानोविशतिः पिता पुराणोऽनुवेनति ॥ १ ॥

यस्मिन् । वृक्षे । सुपलाशे । देवैः । सम्पिबन्ते । यमः ।

अत्र । नः । विशतिः । पिता । पुराणान् । अनु । वेनति ॥ १ ॥

वृक्षे लुप्तोपममेतत् वृक्षवत् सुपलाशे शोभनपलाशोपेते शोभनोद्यानसहिते यदा शोभन-  
पर्णोपेते वृक्षे तादृशस्य वृक्षस्य मूलं यथा उष्णजनितश्रमापनोदनेन सुखकरं भवति तद्वत्सु-  
खकरे यस्मिन् स्थाने देवैः परिजनभूतैः यमोनियन्ता वैवस्वतः संपिबन्ते सहभुक्ते पिबन्तीत्यर्थः ।  
विशतिर्विंशां प्रजानामधिपतिः पिता नः व्यत्ययेन बहुवचनं मम नचिकेतसोजनकोवाजश्रवसः  
अत्रास्मिन्यमस्य स्थाने पुराणान्पुरातनान् अत्र चिरकालं निवसतः पितृनु तेषां पश्चात्तात्-  
मीपे निवसत्वयमिति वेनति मां कामयते नचिकेता नाम कुमारः वाजश्रवसेन पित्रा यमलोकां  
प्रस्थापितः सन् यमदृष्ट्वा प्रसाद्य पुनरपीमं लोकमाजगाम अयमर्थः इदमादिकैर्मन्त्रैः प्रतिपाद्यते ।  
यदा कुमारोनाम नचिकेतसोन्यः कश्चिदपिः पच्छतीति यमआदित्यः तमनेन सूक्तेन तु-  
ष्टाव सुपलाशे वृक्षइव यस्मिन् शोभने स्थाने यमआदित्यः देवैः दीव्यन्तीति देवार्शमयः  
तैः संपिबन्ते संगच्छन्ते उपसर्गवशात्पिबविरञ्ज गत्यर्थः व्यत्ययेनात्मनेपदं अत्रास्मिन्स्थाने स्थि-  
तोविशतिर्विंशां प्रजानां प्रकाशनप्रवर्षणादिना पालयिता प्राणात्मना सर्वेषां जनकः सआ-  
दित्यः पुराणान् चिरंतनान् स्तोतृनोस्मानपि वेनति अनुग्राहत्वेन कामयते यदा अत्र स्थाने  
स्थितान् नोस्माकं पुराणान् पूर्वपुरुषान् अनुवेनति अनुक्रमेण कामयते ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

पुराणाँअनुवेनेन्तंचरन्तंपापयामुया ।

असूयन्नभ्यंचाकशंतस्माअस्पृह्यंपुनः ॥ २ ॥

पुराणान् । अनुवेनेन्तम् । चरन्तम् । पापया । अमुया । असूयन् ।

अभि । अचाकुराम् । तस्मै । अस्पृह्यम् । पुनरिति ॥ २ ॥

पुराणान् पुरातनान् पितृनुवेनेन्तं मामनुगतं कामयमानं अमुया अनया पापया निरुपया  
बुद्ध्या सह चरन्तं वर्तमानं पितरं राजश्रवसं असूयन् सुखेन जीवन्तं मां मृत्युसमीपं प्रेहीत्युक्त-  
वान् इतिमानसेनोपतापेन युक्तः सन् प्रथममभ्यचाकशं अयं पश्यतिकर्मा अयमपश्यं अनुज-  
मानस उपतापे कंद्वादिः । पुनः पश्चात्तस्माअस्पृह्यं पितुराज्ञया तं मृत्युमाप्नुमैच्छं स्पृहईप्तायां  
चुरादिरदन्तः स्पृहेरीप्सितइति संप्रदानसंज्ञायां तच्छब्दाच्चतुर्थी । यद्वा पुराणान् चिरन्तनान्  
स्तोत्रान् पूर्वपुरुषान्पितृन्वा अनुवेनेन्तं अनुक्रमेण कामयमानं चरन्तं उदयास्तमयाभ्यां दिवि  
परिवर्तमानं अनया पापया निरुपया स्तोत्रमसमर्थया बुद्ध्याअसूयन् गुणेषु दोषादिष्करणम-  
रूपा परकीयगुणेषु दूषणान्याविष्कुर्वन् अभ्यचाकशं अयमपिकश्चिदिति सामान्यरूपेणा-  
भ्यपश्यं इदानीं तु पुनः तस्यादित्यस्य माहात्म्यं जानन् तस्माअस्पृह्यं तयेवादित्यं स्तुतिभिः  
परिचरणार्थकैः कर्मभिश्च आप्नुमैच्छं ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

यंकुमारनवरथमचक्रमनसाकृणोः ।

एकेपंविश्वतःप्राश्चमपश्यन्नाधितिष्ठसि ॥ ३ ॥

यम् । कुमार । नवम् । रथम् । अचक्रम् । मनसा । अकृणोः ।

एकं ईदृशम् । विश्वतः । प्राश्चम् । अपश्यन् । अधि । तिष्ठसि ॥ ३ ॥

नचिकेतसंज्ञं कुमारं यमः अनयोत्तरया च प्रलोभयति हे कुमार नवममिनवम् इदः प-  
द्मदृष्टं अभिनवत्वमेव व्यनक्ति अचक्रं चक्ररहितं एकैषं एका ईषा यस्य तादृशं तथापि वि-  
श्वतः सर्वतः प्रांचं प्रकर्षेणाश्रन्तं गच्छन्तं यं रथं मनसा अकृणोः मत्समीपं प्रतिगमनाय

अध्यवसायात्मकं ईदृशं यं रथमकरोः कृत्वा चापश्यन् कर्तव्याकर्तव्यविभागमजानन्नधि-  
तिष्ठति रथमारोहति । यद्वा स्तोत्रं कुमारस्त्वष्ट्रपिमादित्यः प्रत्यक्षः सन् देहात्मनोर्वि-  
वेकं बोधयति हे कुमार ऋषे चक्ररहितं एकेयं एकः प्राणईषास्थानीयोयस्य ईदृशमभि-  
नयं सर्वतोगच्छन्तं शरीरात्मकं यं रथं मनसा अन्तःकरणेन अकृणोः अकरोः संकल्पात्म-  
केन मनसा हि कामोनायते सत्यां हि कामनायां पुण्यपापात्मकं कर्म क्रियते तेन च भो-  
गप्रदानायेदं शरीरमारभ्यतइति परंपरया मनसः शरीरनिष्पादकत्वं तं शरीरात्मकं रथं  
अपश्यन्नजानन् लक्षणहेत्वोरिति हेतौ शत्रुप्रत्ययः सत्स्वरूपापरिज्ञानाद्धेतोरधितिष्ठति भो-  
गायतनत्वेन स्वीकरोषि ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

यंकुमारप्रावर्तयोरथंविप्रेभ्यस्परि ।

तंसामानुप्रावर्ततुसमितोनाद्याहितम् ॥ ४ ॥

यम् । कुमा॒र । प्र । अव॑र्तयः । रथ॑म् । वि॒प्रेभ्यः । परि॑ । तम् ।

साम॑ । अनु॑ । प्र । अ॒वर्त॑त । स॒म् । इ॒तः । ना॒वि । आ॒ह॒र्हितम् ॥ ४ ॥

हे कुमार नचिकेतः यं पूर्वोक्तमधिष्ठितं रथं प्रावर्तयः मत्समीपं प्रत्यगमयः विप्रेभ्यो-  
मेधाविभ्यः परि उपरि भूलोके वर्तमानानां मेधाविनां बान्धवानामुपरिष्ठादन्तरिक्षादित्यर्थः पं-  
चम्याः परावध्यर्थइति विसर्जनीयस्य सत्त्वं । तं रथं साम पित्राकृतं सान्त्वनं यमसमीपं गत्वा  
एवमेव त्वया वक्तव्यमिति प्रत्यागमनकारणं उपायोपदेशनं अनुप्रावर्तनं इनास्मादोकादन्व  
गच्छत् कथंभूतं नावि नौवत् तरणसाधनायां बुद्धौ समाहितं सम्यग्बुद्धं यदा हे कुमार ऋ-  
षे यं शरीरात्मकं रथं अधिष्ठितं प्रावर्तयः संसारे प्रवर्तितवानसि मेधाविनां मध्ये तं रथं अनु-  
साम उपलक्षणमेतत् ऋक्सामादिसाध्यं स्तोत्रं नावि नौवत्तारयिष्यां वाचि वेदात्मिकानां  
समाहितं सम्यक् प्रतिपाद्यत्वेन हितं कर्म च इतः अस्मिन् लोके प्रावर्तत प्रवृत्तमब्रूव इत्  
आत्मस्वरूपापरिज्ञानेन शरीरबन्धनं तेन कर्तव्यं व्यवहारजानं चोक्तं । अथवु सत्यज्ञानादिति  
रूपं अकर्तारं परमात्मानं यदि स्वात्मतया साक्षात्करोति तदोक्तं नष्टंभवतीत्यभिप्रायः ॥ ३ ॥

अथ पञ्चमी—

कःकुमारमजनयद्रथंकोनिरवर्तयत् ।

कःस्वित्तदद्यनोब्रूयादनुदेयीयथाभवंत् ॥ ५ ॥

कः । कुमार्म् । अजनयत् । रथम् । कः । निः । अवर्तयत् । कः ।  
स्वित् । तत् । अद्य । नः । ब्रूयात् । अनुद्देयी । यथा । अभवंत् ॥ ५ ॥

कः पुरुषः इमं कुमारं अजनयत् अधिक्षेपे किंशब्दः कीदृशं बालं यमसमीपं प्रहिण्वन्  
कथं पिता समीचीनः स्यात् तत्तावदास्तां कोवा पुरुषः अस्य बालस्य यमसमीपं प्रतिगम-  
नाय तं रथं निरवर्तयत् निर्वर्तितवान् सोऽपि पूर्वइत्यर्थः । यथा येन प्रकारेण अयं कुमारः  
अनुदेयी अनुदातव्योभवत् भवति तत्तदनुगुणं वचनं उपायकथनं अद्यास्मिन्काले नोत्साकं  
कः स्वित् कोनाम् ब्रूयात् अभिदध्यात् प्रथमं यमसमीपं गत्वा पश्चात्तवोनिर्गमनोपायं ध्रुवज-  
पि न प्राज्ञइत्यर्थः । अथवा कुमाराख्यऋषिः आत्मनः सार्वान्मयमवगच्छन् स्वव्यतिरिक्त-  
स्यान्यस्यासंभवं किंशब्देन आक्षेपवाचिना दर्शयति । कुमारं मां कः पिता अजनयत् नको-  
पि अजोनित्यःशाश्वतइति श्रुत्युक्तत्वात्तद्विभवादि कश्च शरीरात्मकं रथं निरवर्तयत् निर्वर्तय-  
ति मध्यतिरिक्तस्य निर्वर्तयितुर्भावत् तथा निर्वर्त्यस्यान्यस्यासंभवाच्च अद्यास्मिन्काले सार्वान्-  
त्मानुभवदशायां तत्तं प्रकारं कःस्वित् कोनाम् नोत्साकं ब्रूयात् यथा येन प्रकारेण अनुदेयी  
अनुदातव्या मध्यतिरिक्तापदात्तसत्ता अभवत् भवति सप्रकारोऽपि दुर्वचइत्यर्थः ॥ ५ ॥

अथ षष्ठी—

यथामवंदनुदेयीततोअग्रमजायत ।

पुरस्ताद्बुध्नाततःपृश्वाच्चिरयणंकृतम् ॥ ६ ॥

यथा । अभवंत् । अनुद्देयी । ततः । अग्रम् । अजायत् । पुरस्तात् ।  
बुध्नाः । आइततः । पृश्वात् । निःअयनम् । कृतम् ॥ ६ ॥

अनुदेयी अनुदातव्यः यथा येन प्रकारेण पितरमनुलक्ष्य अयं कुमारोयमेन द-  
त्तोभवत् भवति । तथा ततः तस्माद्वाजभवसात्पितुः अग्रं यमसमीपं गच्छेति वचनस्य

अग्रतोवर्तमानं नचिकेतसा यमेन सह वदितव्यं । तवैषवसन्तंगतासीतिहोवाचेत्यादिकं ब्रा-  
ह्मणान्तरोक्तं अजायत प्रादुरभवत् पितोपदिष्टवानित्यर्थः पुरस्तात्ततः पूर्वबुधः उक्त-  
स्याग्रस्य मूलभूतं यमगृहं प्रति गच्छेतिवचनं आततः अतिविस्तृतमासीत् अतस्तद-  
शक्यपरिहारमिति पश्चाद्विषयं परित्यज्य निरयणं तस्माद्यमानिर्गमनोपायं कृतं पित्रा-  
आचरितं । यद्वा अनुदेयी आत्मानमनुदातव्या आत्मस्वरूपव्यतिरिक्तान्यपदार्थसत्ता यथा-  
भवत् भवति तदनुगुणं ततः तस्मान्मायाविशिष्टादात्मनः अग्रं स्रष्टव्यविकारजातस्य  
आद्यं मनस्तत्त्वं सिसृक्षाकारणमजायत उदपद्यत पुरस्तात्सृष्टेः प्रागवस्थायां बुधोमूलं  
अव्याकृतं मायात्मकं कारणमेव आततः आसमन्तात्तत्त्वं विस्तृतमासीत् पश्चात्तमसः  
उत्पत्त्यनन्तरं निरयणं उद्धतानां कार्याणां तस्मात्कारणान्निर्गमनं घटपटादिभेदेन स्व-  
रूपालंभनं कृतं ब्रह्मणानिर्मितं तथाष्टद्विकारोघटादिर्घटोन्म्योन् भवति आदित्यानुग्रहा-  
ब्रह्मभावं प्राप्तस्य मम विकारः प्रपञ्चोदन्म्योन् भवति इति व्यतिरिक्तस्य पित्रादे-  
राक्षेपः पूर्वोक्तः समर्थितः ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी—

इदं यमस्य सार्दनदेवमानं यदुच्यते ।

इयमस्य धम्यते नाळीर्यंगीभिः परिष्कृतः ॥ ७ ॥ २३ ॥

इदम् । यमस्य । सदर्नम् । देवमानम् । यत् । उच्यते । इयम् ।

अस्य । धम्यते । नाळीः । अयम् । गीःभिः । परिष्कृतः ॥ ७ ॥ २३ ॥

इदं यमस्य नियन्तुरादित्यस्य वैवस्वतस्य वा सदर्नं स्थानं छान्दसः सांहिति-  
कोदीर्घः यत्सदर्नं देवमानं देवैर्निर्मितमित्युच्यते सर्वत्राभिधीयते यद्वा देवानां रश्मी-  
नां निर्माणसाधनमिति गीयते अस्य यमस्य प्रीणनाय इयं नाळीः वाद्यविशेषोवेणुः ध-  
म्यते वाद्यते यद्वा नाळीति वाङ्नाम इयं स्तुतिरूपा वाक् अस्य प्रीणनाय धम्यते उच्चा-  
र्यते एवं सति अयं यमः गीभिः स्तुतिभिः परिष्कृतः अलङ्कृतोभूत् संपर्युषेभ्य इति  
सुडागमः परिनिविश्य इति पत्वं गतिरनन्तर इति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं ॥ ७ ॥

॥ इत्यष्टमस्य सप्तमे त्रयोविंशोवर्गः ॥ २३ ॥

केशीति सप्तचंभष्टमं सूक्तं अग्निस्पर्षवायुदेवताकं वातरशनपुत्राः जूतिवातजूतिप्रभ-  
तयः प्रत्यृचं क्रमेण कपयः । तथाचानुक्रान्तं—केशी मुनयोवातरशनाजूतिर्वातजू-  
तिर्विमजूतिर्वृषाणकःकरिफनएतशकप्यष्टंगश्चैरुर्चाः केशिनमिति । गतोविनियोगः ।

तत्र प्रथमा—

केश्यं१ अग्निकेशीविषं केशीविभर्ति२ रोदसी ।

केशीविश्वंस्वदृशे केशीदं ज्योतिरुच्यते ॥ १ ॥

केशी । अग्निम् । केशी । विषम् । केशी । विभर्ति ।

रोदसी इति । केशी । विश्वम् । स्वः । दृशे । केशी ।

इदम् । ज्योतिः । उच्यते ॥ १ ॥

केशाः केशस्थानीयारमयः तद्वन्तः केशिनः अग्निर्वायुः सूर्यश्च एते त्रयः स्तूयन्ते के-  
शी रश्मिभिर्युक्तः प्रकाशमानोवा सूर्यः अग्निं विभर्ति हविर्भिः पोषयति धारयति वा काळ-  
विशेषेहि अग्नेः पोषणाय होमः सच काळविशेषः सूर्यगत्यधीनइति सूर्यएव विभर्तीत्युच्यते ।  
तथा विषं उदकनामैतत् उदकं रश्मिभिः घर्षसमये आहतं अयमेव केशी विभर्ति विलष्टं त-  
था रोदसी चावापृथिव्यावपि अयमेव विभर्ति अपिच विश्वं व्याप्तं स्वः सर्वं  
जगत् दृशे दर्शनाय अयमेव केशी करोति प्रकाशयतीत्यर्थः । इत्थं महानुभावः केशी कोना-  
मेत्यतआह—इदं दृश्यमानं मंडलस्थं यत् ज्योतिः इदमेव केशीत्युच्यते नाग्यइत्यर्थः ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

मुनयो॒वातर॑शना॒ पिशं॑गाव॒सते॒ मला ।

वात॒स्यानु॒घ्राजि॑यन्ति॒ यद्दे॒वासो॒ अवि॑क्षत ॥ २ ॥

मुनयः । वातंहरशनाः । पिशङ्गा । वसते । मला । वातस्य । अनु ।

घ्राजिम् । यन्ति । यत् । देवासः । अविक्षत ॥ २ ॥

वातरशना वातरशनस्य पुत्रामुनयः अतीन्द्रियार्थदर्शिनः जूतिवातजूतिप्रभृतयः पिशंगा  
पिशंगानि कपिलवर्णानि मला मलिनानि बल्कलरूपाणि वातांसि वसते आच्छादयन्ति वस

आच्छादने आदादिकः ईदृशास्ते यद्यदा देवास्तोदेवाः तपसोमहिम्ना दीप्यमानाः सन्तः अ-  
विक्षत देवतास्वरूपं प्राविशन् विशेर्लुङि शलङ्गुपधादनिटःक्सः व्यत्ययेनात्मनेपदं तदा  
ते वातस्य वायोः प्राजिं गतिमनुयन्ति अनुगच्छन्ति प्राणोपासनया प्राणरूपिणोवायुभावं  
प्रपन्नादित्यर्थः ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

उन्मदितामौनेयेनवाताँआतस्थिमावृयम् ।

शरीरेवस्माकँयूयंमर्तासोअभिपश्यथ ॥ ३ ॥

उत्तमदिताः । मौनेयेन । वातान् । आ । तस्थिम् । वृयम् । शरीरा ।

इत् । अस्माकम् । यूयम् । मर्तासः । अजि । पश्यथ ॥ ३ ॥

मौनेयेन मुनिभावेन लौकिकसर्वव्यवहारविसर्जनेन उन्मदिताः उन्मत्ताः उन्मत्तवदाचर-  
न्तः यद्वा उत्कृष्टं मदं हर्षं प्राप्तावयं वातान् वायूनस्माभिरूपास्यमानानातस्थिम आस्थित-  
वन्तः हे मर्तासः मनुष्याः अस्माकं शरीरेव शरीराण्येव यूयं केवलमभिपश्यथ नोस्मान्  
यतोवयं नीरूपेण वायुना सायुज्यं प्राप्ताः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

अन्तरिक्षेणपततिविश्वारूपावचाकशत् ।

मुनिर्देवस्यदेवस्यसौकृत्यायसखाहितः ॥ ४ ॥

अन्तरिक्षेण । पतति । विश्वा । रूपा । अवचाकशत् । मुनिः ।

देवस्यदेवस्य । सौकृत्याय । सखा । हितः ॥ ४ ॥

मुनिः अस्या ऋचोदृष्टा वृषाणकऋषिः वातरूपतां सूर्यात्मतां वा तत्तदुपासनया मातः  
सन् अन्तरिक्षेणाकाशेन पतति गच्छति किंकुर्वन् विश्वा विश्वानि सर्वाणि रूपाणि  
रूप्यमाणानि पदार्थजातानि अवचाकशत् अभिपश्यन् स्वतेजसा दर्शयन् तथा देवस्यदेव  
स्य नित्यवीप्सयोरिति द्विर्वचनं अनुदात्तवेति परस्याघ्रेडितस्यानुदात्तत्वं सर्वस्यापि देवस्य  
सखा सखिभूतः अतएव सौकृत्याय सुष्ठु देवानुद्दिश्य क्रियमाणं यागात्मकं कर्म सुकृतं तस्य  
भावाय सम्यगनुष्ठापनाय हितः निहितः स्थापितोभवति ॥ ४ ॥

अथ पंचमी-

वा॒त॒स्य॒श्चो॒वा॒योः॒सखा॒थो॒दे॒वो॒पि॒तो॒मु॒निः ।

उ॒भौ॒स॒मु॒द्रा॒वा॒से॒ति॒य॒श्च॒पूर्व॒उ॒ता॒प॒रः ॥ ५ ॥

वा॒त॒स्य॒ । अ॒श्वः । वा॒योः । सखा॑ । अ॒थो इति॑ । दे॒वः ई॒षितः॑ ।

मु॒निः । उ॒भौ । स॒मु॒द्रौ । आ । से॒ति॒ । यः । च॒ । पूर्॒वः । उ॒त । अ॒प॒रः ॥ ५ ॥

वा॒त॒स्य वा॒योः गतिरिव अ॒श्वो॒न्यासः॑ यद्वा वा॒यो र॒शिता॑ भोक्ता वा॒युरे॒व त॒स्याहा॒र-  
त्यर्थः॑ अतए॒व वा॒योः सखा॑ मि॒त्रभू॒तः अ॒यो अपि॑ च दे॒वेषि॒तः दे॒वेन॑ द्योत॒मानेन॑ वा॒युना॑  
सूर्ये॒ण॒वा इ॒षितः॑ प्रा॒प्तः तृती॒याक॑र्म॒णीति॑ पूर्॒वप॒दम॒रुति॑स्त्वरत्वं ई॒दृशो॒मु॒निः क॒रि॒क॒ता॒ख्यः॒ऋषिः॑  
उ॒क्तम॑क॒रेण॑ वा॒यु॒रूपः॑ सूर्य॒रूपो॒वा स॒न् उ॒भौ स॒मु॒द्रौ उ॒दधी॑ आ॒सेति॑ अ॒भिग॑च्छति क्षि-  
नि॒वा॒स॒ग॒त्योः छा॒न्द॒सो॒बि॒कर॒णस्य॑ लुक् की॒र्तौ स॒मु॒द्रौ यः पूर्॒वः स॒मु॒द्रः उ॒तश॑ब्दश्चा॒र्थे य-  
श्चा॒प॒रः स॒मु॒द्रः ॥ ५ ॥

अथ षष्ठी-

अ॒प्स॒र॒सां ग॒न्ध॒र्वाणां॑ मृ॒गाणां॑ च॒रणे॑ च॒रन् ।

के॒श॒कि॒त॒स्य वि॒द्वान्त्स॒खा॒स्वा॒दुर्म॑दि॒न्त॒मः ॥ ६ ॥

अ॒प्स॒र॒सां । ग॒न्ध॒र्वाणां॑ । मृ॒गाणां॑ । च॒रणे॑ । च॒रन् । के॒श॒की ।

के॒त॒स्य॑ । वि॒द्वान् । स॒खा । स्वा॒दुः । म॒दि॒न्त॒मः ॥ ६ ॥

अ॒प्स॒र॒सां दे॒वस्त्री॑णां गन्ध॒र्वाणां॑ च॒रणे संचा॑रणे संचा॒रभू॒ते दि॒व्यन्त॑रिक्षे च तथा मृ॒गा-  
णां सिंहा॑दीनां संचा॒रस्थ॑ले पृथि॒व्यां च॒रन् व्याप्य॑ संच॒रन् के॒श॒ी अ॒ग्नि॒र्वा॒युः सूर्यो॒वा के॒त॒-  
स्य॑ ज्ञातव्यस्य सर्व॒स्यार्थ॑जातस्य विद्वान् यद्वा ज्ञातव्यस्यास्य ऋ॒षेः ए॒तश॑स्य सखा विद्वान्  
अवि॒शेषा॑त्सर्वं जानन् स्वा॒दुः स्वा॒दयि॒ता र॒सयि॒ता सर्व॑स्य रसस्योत्पा॒दकः॑ अतए॒व म॒दि॒न्त॒मः  
मा॒दयि॒तु॒वमो॑ भवति ना॒स्तेति॑ नुडागमः ॥ ६ ॥



अथ सप्तमी—

वा॒युर॑स्मा॒उपा॑मन्थत्पि॒नष्टि॑स्माकु॒नन्मा ।

के॒शीवि॒पस्य॑पात्रे॒णयद्गु॑द्रेणा॒र्पिब॑त्स॒ह ॥ ७ ॥ २४ ॥

वा॒युः । अ॒स्मै । उ॒प । अ॒मन्थ॑त् । पि॒नष्टि॑ । स्म । कु॒नन्मा । के॒शी ।  
वि॒पस्य॑ । पात्रे॒ण । यत् । रु॒द्रेण॑ । अ॒र्पिब॑त् । स॒ह ॥ ७ ॥ २४ ॥

केशी रश्मिभिर्युक्तः सूर्यः रुद्रेण रुद्रपुत्रेण मरुद्वणेन । यद्वा रुद्रोवाएष्यदग्निरिति भव-  
णात् । रुद्रो वैद्युताग्निः वेन सह वर्तमानः विपस्य उदकनामैतत् क्रियामहर्णकर्तव्यमिति क-  
र्मणः संपदानत्वाच्चतुर्थ्यर्थेषष्ठी विपमुदकं पात्रेण पानसाधनेन रश्मिजालेन यद्यदा अपिबत्  
पियति तदा अस्मै केशिने वायुरुपामंथत् भूगतं सर्वरसं उपमध्नाति । यद्वा अपिबत् पीतवान्  
भवति तदा सूर्यमंडले घनीभूतं अस्य तदुदकं वायुरुपमध्नाति मंथनेन वैद्युताग्निना आलोढ-  
यति । तथा कुनन्मा कुत्तिसप्तमि श्रृंशं नमपित्री स्वयं नमयितुमशक्या स्वतंत्रा माध्यमिका-  
याक् पिनष्टिस्म यथा अधस्तात् स्रवति तथा चूर्णीकरोति स्मेति प्रसिद्धौ कुपूर्वान्नमपतेः  
पचाद्यचि यद्वाचिचेति यद्वा लुक् थाथादिनोत्तरपदान्नोदात्तत्वं ॥ ७ ॥

॥ इत्यष्टमस्य सप्तमे चतुर्विंशोवर्गः ॥ २४ ॥

उतदेवा इति सप्तमं नवमं सूक्तं आनुष्टुभं वैश्वदेवं भरद्वाजकश्यपगौतमात्रिविश्वामि-  
त्रजमदग्निवसिष्ठा इति क्रमेण प्रत्युचष्टपयः । तथा चानुक्तान्तं—उतदेवाः सप्तर्षयएकर्चा वैश्वदे-  
वमिति । गतो विनियोगः ।

तत्र प्रथमा—

उ॒तदे॒वा अ॒वहि॑त॒देवा॒ उ॒न्नं य॒था पु॒नः ।

उ॒तागं॑श्च॒कुपे॑दे॒वा जी॒वय॑था पु॒नः ॥ १ ॥

उ॒त । दे॒वाः । अ॒व॒ह॒तम् । दे॒वाः । उ॒त् । न॒य॒य॒ । पु॒न॒रि॒ति॒ ।

उ॒त । आ॒गः । च॒क्रु॒पम् । दे॒वाः । दे॒वाः । जी॒व॒य॒थ॒ । पु॒न॒रि॒ति॒ ॥ १ ॥

उतापिच हे देवाः अवहितमुन्नयथ उतापिच हे देवाः आगः अपराधं चक्रुप कृतवन्तं मां  
तस्मादागसोरक्षत हे देवाः रक्षित्वा च पुनः पश्चान्जीवयथ चिरंजीविनं कुरुत ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

द्वा॒वि॒मौ॒वा॒तौ॒वा॒तु॒आ॒सि॒न्धो॒रा॒प॒रा॒व॒तः ।

द॒क्षं॒ते॒अ॒न्य॒आ॒वा॒तु॒परा॒न्यो॒वा॒तु॒य॒द्र॒पः ॥ २ ॥

द्वौ । इ॒मौ । वा॒तौ । वा॒तुः । आ । सि॒न्धोः । आ । प॒रा॒व॒तः । द॒क्षम् ।

ते । अ॒न्यः । आ । वा॒तु । प॒रा । अ॒न्यः । वा॒तु । य॒त् । र॒पः ॥ २ ॥

इमौ दृश्यमानौ द्वौ वातौ पुरोवातः पश्चाद्वातश्च आसिन्धोः आसमुद्रात् मर्यादायामाकारः  
यद्वा आपरावतः समुद्रादपि योदूरदेशः तं देशमवधीकृत्य वातः गच्छतः । वा गतिगन्धनयोः  
आदादिकः । तयोर्वातयोः अन्यएकः हेस्तोतः ते तव दक्षं वलं आवातु आगमयतु अन्यश्च त्व-  
दीयं यद्रपः पारं तत्परावातु परागमयतु ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

आ॒वा॒त॒वा॒हि॒भे॒प॒जं॒वि॒वा॒त॒वा॒हि॒य॒द्र॒पः ।

त्वं॒हि॒वि॒श्व॒भे॒प॒जो॒दे॒वानां॑ दू॒त॒ई॒य॒से ॥ ३ ॥

आ । वा॒त॒ । वा॒हि॒ । भे॒प॒जम् । वि॒ । वा॒त॒ । वा॒हि॒ । य॒त् । र॒पः ।

त्वम् । हि । वि॒श्व॒भे॒प॒जः । दे॒वानां॑ । दू॒तः । ई॒य॒से ॥ ३ ॥

हे वात भेपजं सुखं व्याभ्युपशमनमौषधं वा आवाहि आगमय हे वात यद्रपोऽस्मदीयं  
पारं तद्विवाहि विगमय अस्मत्तोविश्लेषय त्वं हि खलु देवानां दूतः विश्वभेपजः विश्वानि भे-  
पजानि यस्मिन् बहुमीहोविश्वसंज्ञायामिति पूर्वपदानोदात्तत्वं ईदृशश्चरन् ईयसे सततंगच्छसि  
इन्द्रगतौ देवादिकः श्मनोनित्वात् त्रित्यादिर्नित्यमित्याद्युदात्तत्वं हिचेति निघातप्रतिषेधः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

आत्वागमंशंतातिभिःरथोअरिष्टतातिभिः ।

दक्षंतेभद्रमाभार्पपरायक्षमसुवामिते ॥ ४ ॥

आ । त्वा । अगमम् । शन्तातिभिः । अथो इति । अरिष्टतातिभिः ।

दक्षम् । ते । भद्रम् । आ । अभार्पम् । परा । यक्षम् । सुवामि । ते ॥ ४ ॥

हे स्तोतः त्वा त्वां शंतातिभिः सुखकरैः अथो अपिच अरिष्टतातिभिः अहिंसाकरैश्च रक्षणैः आगमं आगतवानस्मि शिवशमरिष्टस्यकरइति उभयत्र वातिल् प्रत्ययः स्तितीति प्रत्ययापूर्वस्मोदात्तत्वं । अपिच भद्रं कल्पाणं ते तव दक्षं वलं आभार्प आहार्प वायुसकाशादानैषं तथा ते तव यक्षं रोगं च परासुवामि विनाशयामि ॥ ४ ॥

अथ पंचमी—

त्रायन्तामिहदेवास्त्रायन्तांमरुतांगणः ।

त्रायन्तांविश्वामृतानिन्यथायमरुपाअसत् ॥ ५ ॥

त्रायन्ताम् । इह । देवाः । त्रायन्ताम् । मरुताम् । गणः । त्रायन्ताम् ।

विश्वा । भूतानि । यथा । अयम् । अरुपाः । असत् ॥ ५ ॥

इहास्मिन्देशे सर्वे देवाः त्रायन्तां अस्मान्पालयन्तां तथा मरुतां गणः संघः सत्रायन्तां विश्वा विश्वानि सर्वाणि अन्यानिच भूतानि भूतजातानि त्रायन्तां अस्मान् रक्षन्तु यथा अयमस्मदीयः शरीरादिः अरुपाअसत् पापरहितोभवति तथेत्यर्थः रपइति पापनाम नञाचहुवी-हो नञ्सुफामित्युत्तरपदान्तोदात्तत्वं अस्तेर्लट्यडागमः यावद्यथास्यामिति निपाताभावः ॥ ५ ॥

अथ षष्ठी—

आप्इद्वाउंमेपजीरापोअमीवचातनीः ।

आप्ःसर्वस्यमेपजीस्तास्तेरुण्वन्तुमेपजम् ॥ ६ ॥

आपः । इत् । वै । ऊँ इति । भेषजीः । आपः । अमीव॒द्या॒तनीः ।

आपः । सर्व॑स्य । भेषजीः । ताः । ते । कृण्वन्तु । भेषजम् ॥ ६ ॥

आपइद्वै आपएवत्यलु भेषजीः भेषजभूताः स्नानपानादिना सुखहेतवः यदा ओषधिरूपेण परिणतारोगोपशमनहेतवोभवन्ति केवलमामकेत्यादिना भेषजशब्दात् ङीप् उदात्तनिवृत्ति-  
'स्वरेण ङीपउदात्तत्वं णसिवाच्छन्दसीति पूर्वसवर्णदीर्घः यतएवमतःकारणात् आपः अमीवचा-  
'तनीः अमीवचातन्यः रोगाणां नाशयित्र्योभवन्ति चातयतिर्वधकर्मा किंच आपः सर्वस्य मा-  
णिजातस्य भेषजीर्भेषजभूताभवन्ति नकतिपयस्य वास्तथाविधाआपः ते तव भेषजं कृण्वन्तु  
कृष्वन्तु ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी—

हस्ताभ्यां॒दशं॑शाखाभ्यां॒जिह्वा॒वाचः॑पु॒रोग॒वी ।

अ॒ना॒म॒यि॒तु॒भ्यां॑त्वा॒ताभ्यां॑त्पो॒स्पृशाम॑सि ॥ ७ ॥ २५ ॥

हस्ताभ्याम् । दशं॑शाखाभ्याम् । जिह्वा । वाचः । पुरः॑गवी ।

अ॒ना॒म॒यि॒तु॒भ्याम् । त्वा । ताभ्याम् । त्वा । उप॑ । स्पृशाम॑सि ॥ ७ ॥ २५ ॥

दशशाखाभ्यां दशाङ्गुलयः शाखाभूतायमोः वादशाभ्यां मजापतेर्हस्ताभ्यां सृज्यमाना-  
जिह्वा रसमा वाचः शब्दस्य पुरोगवी पुरतोर्गत्री जातायत्रयत्र शब्दः तत्र सर्वत्र तस्य शब्दस्यो-  
च्चारणाय पुरतोव्याप्तियवे इत्यर्थः अनामयितुभ्यां सम्पगारोग्यहेतुभ्यां ताभ्यां हस्ताभ्यां हे-  
स्तोदः स्वा स्वां उपस्पृशामसि उपस्पृशामः इदन्तोमसिः स्वेतिपुनरुक्तिः पूरणार्था ॥ ७ ॥

॥ इत्यष्टमस्य सप्तमे पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

तवत्यइति षष्ठ्यं दशमं सूक्तं उरुनाम्नः पुत्रस्य अंगारूपस्यापि जागतमैन्द्रं तथाचानु-  
क्रान्तं—तवत्येपलङ्गऔरवो जागतमिति । गतोविनियोगः ।

तव पथमा—

तव॒त्यइ॑न्द्रस॒त्येपु॒वह्म॑य॒क्तम॑न्वा॒नान्य॑दर्दि॒रुर्व॑लम् ।

यत्रा॑दश॒स्यनु॑पसो॒रिण॑नु॒पःकु॒त्सापु॑मन्म॒न्त्रह्य॑श्चदु॒सयः॑ ॥ १ ॥

तव । त्वे । इन्द्र । सख्येषु । वह्नयः । ऋतम् । मन्वानाः । वि ।  
अद्विर्ऋतुः । वलम् । यत्र । दशस्यन् । उपसः । रिणन् । अपः ।  
कुत्साय । मन्मन् । अस्तः । च । दंसयः ॥ १ ॥

हे इन्द्र तव सख्येषु सखित्वेषु सत्सु त्वे ते प्रसिद्धावह्नयोबोद्धारः हविषां स्तुतीनां वा  
अतएव ऋतं यज्ञं मन्वानाः अद्युष्यमाना अंगिरसः बलं गवामपहर्तारं एतत्संज्ञकमसुरं व्यद-  
र्विर्ऋतुः अत्यर्थं ध्यदारयन् हविदारणे अस्माद्यङ्गुगन्ताव लुङि सिजभ्यस्तेति श्लेर्जुस् जुसिचे-  
तिगुणः व्यत्ययेनेत्वं । अपिच यत्र यस्मिन्काले मन्मन् मन्मनि स्तोत्रे सति कुत्साय महर्षये  
उपसः उपःकालान् वृषेणावृतत्वात् पूर्वमस्तप्यायान् तदपनोदनेन दशस्यन् प्रयच्छन् तथा  
अपोवृषेणावृतान्युदकानिच रिणन् तस्मान्निर्गमयन्वर्तते रीगतिरेषणयोः क्रैमादिकः प्वादीनां  
ह्रस्वत्वं तदानीं अस्तः अहेर्वृत्रस्य च दंसयः कर्माणि वितथान्यासन्नित्यर्थः ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

अवासृजः प्रस्वः श्वञ्चयौ गिरीनुदाज उस्त्रा अपिबो मधुप्रियम् ।  
अवर्धयो वनिनो अस्य दंससाशुशोचसूर्य ऋतजातया गिरा ॥ २ ॥

अव । अस्तृजः । प्रस्वः । श्वञ्चयः । गिरीन् । उत् । आजुः ।  
उस्त्राः । अपिबः । मधु । प्रियम् । अवर्धयः । वनिनः । अस्य ।  
दंससा । शूशोच । सूर्यः । ऋतजातया । गिरा ॥ २ ॥

हे इन्द्र प्रस्वः प्रसूतिर्जन्म तद्धेतुभूता अपः अवासृजः आवरकान्मेघादधः पातितवान-  
सि तथा गिरीन् पर्वतान् बलेन गोमतोचितस्थ पिधानाय निहितान् श्वञ्चयः अभैरसीरित्यर्थः  
श्वचिगतौ अस्मात्पण्यन्तालुङि बहुलं छन्दस्यमाङ्गयोगे पीत्यङ्गभावः समानवाक्ये निघातयुष्मद-  
स्मदादेशावक्तव्या इति वचनात्पूर्वपदस्यासमानवाक्यगतत्वेनास्य तिङ्कृतिङ् इति निघाताभावः  
तथा बलाहरेण विलेनिहिता उस्त्रागाः पर्वतभेदनानन्तरं उदाजः उदगमयः ततः पयोदध्याज्या-  
दिकं प्रियमनुकूलं मधु मधुरं हविः अपिबः पीतवानसि यद्वा श्रयणसाधनासु वासु गोप्वाग-

तासु यजमानैः पियमभीष्टं मधु सोमात्मकं अपिचः पिबसि तथा वनिनः वनसंबद्धान् वृक्षा-  
न् यद्वा वनमित्युदकनाम तद्युक्तान् समुद्धान् अवर्धयः वृष्टिप्रदानेन वर्धयसि ऋतजातया ऋ-  
तं यज्ञं तदर्थं जातं जन्म यस्याः तया गिरा वेदात्मिकया वाचा स्तूयमानस्येन्द्रस्य दंसता  
कर्मणा आवृण्वता वृत्रादेरपि नोदनात्मकेन सूर्यः शुशोच नभसि प्रदिदीपे यद्वा ऋतजातया  
गिरेति सूर्यस्यैव विशेषणं त्रयीरूपया वाचा प्रदीप्यतइत्यर्थः ऋग्भिः पूर्वाह्णेदिविदेवईयते  
इत्यादिकं तैत्तिरीयकमश्वानुसंधेयं । शुशोचेत्यस्य पदात्परत्वेपि पादादित्वाद्वादादाविति पर्यु-  
दासस्यानुवृत्तेर्निघाताभावः ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

विसूर्योमध्येअमुचद्रथंदिवोविदद्दासायंप्रतिमान्मार्यः ।

दृह्णानिपिप्रोअसुरस्यमायिनइन्द्रोव्यास्यचक्रुर्वाँऋजिर्श्वना ॥ ३ ॥

वि । सूर्यः । मध्ये । अमुचत् । रथम् । दिवः । विदत् । दासायं ।  
प्रतिमानम् । आर्यः । दृह्णानि । पिप्रोः । असुरस्य । मायिनः ।  
इन्द्रः । वि । आस्यत् । चक्रुः । श्वान् । ऋजिर्श्वना ॥ ३ ॥

दिवः द्युलोकस्य मध्ये सूर्यः आदित्यः रथं प्रस्थानाय व्यमुचत् विमुक्तवान् मुचेर्लुङि ल-  
ङ्ङित्वात्चेरङादेशः । कदेति चेदुच्यते यदा आर्यः अभिशइन्द्रः दासायोपक्षपयिजे वृत्रादये प्रतिमानं  
प्रतिर्क्यते प्रतीकारं विदत् वेत्ति जानाति अलभत वा । अपिच मायिनः मायाविनः मायाशब्दस्य  
ब्रीह्यादिषुपाठात् ब्रीह्यादिभ्यश्चेति इनिप्रत्ययः पिप्रोः एतच्चाप्रोसुरस्य दृह्णानि दृहानि स्थि-  
राणि पुराणि बलानि वा ऋजिर्श्वना राजर्षिणा चक्रुर्वान् सरव्यं कुर्वन् इन्द्रोव्यास्यत् व्यक्षिपत्  
विविधमाक्षिप्तवान् व्यनीनशदित्यर्थः । असुरक्षेपणे ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

अनाष्टृष्टानिष्टपितोव्यास्यन्निर्धारेद्वौअमृणद्वयास्यः ।

मासेवसूर्योवसुपुष्यमाददेगृणानःशत्रूँरशृणान्निरुक्मता ॥ ४ ॥

अनाधृतानि । धृषितः । वि । आस्यत् । निःधीन् । अदेवान् ।  
अचृणत् । अयास्यः । मासाददेव । सूर्यः । वसु । पुर्यम् । आ ।  
दे । गृणानः । शत्रून् । अशृणात् । विरुक्मता ॥ ४ ॥

धृषितः शत्रूणां धर्षयिता प्रगल्भइन्द्रः अनाधृतानि इतः पूर्वं शत्रुभिरपधृतान्यवाधितानि  
असुरबलानि व्यास्य च व्याक्षिप्तवात् तथा अयास्यः अयासनीयः चालयितुमशक्यः यद्वा  
अयास्योगिराः स्तोत्रवाचिना शब्देन स्तुत्योल्लस्यते अयास्येन ऋषिणा स्तुत्यइन्द्रः निधीन्  
असुरैर्निहितान् धनसमूहान् यद्वा निधातुन् निवरां बलानां धारयितुन् अदेवान् देवविरोधि-  
नोऽसुरानवृणत् अहिंसीव मृणाहिंसायां तौदादिकः । अपिच सूर्योपासेव मासेनेव पदन्तिया-  
दिना मासशब्दस्य मासभावः सयथा मासविशेषेण भौमान् रसानादत्ते तथा पुर्यं असुराणां  
पुरिभयं भवेच्छन्दसीतियत् हलिचेति दीर्घस्य नभकुर्तुरामिति प्रविषेधः यतोनावहपायुदात्तत्वं  
ईदृशं वसु धर्म आददे आदत्ते स्म आडोऽदोनास्यविहरणइत्यात्मनेपदं तथा गृणानः स्तोत्रभिः  
स्तूयमानः सन् व्यत्ययेन कर्मणि कर्तृप्रत्ययः शत्रून् शातयितुन् असुरान् विरुक्मता विरोच-  
मानेन वज्रेण अशृणात् अहिंसीव ॥ ४ ॥

अथ पंचमी—

अयुद्धसेनो विभ्वा विभिन्दता दाशो वृत्रहा तु ज्यानि ते जते ।  
इन्द्रस्य वज्राद विभेद भिः श्रथः प्राक्रामच्छुन्धूः पूरजहादुपा अनः ॥ ५ ॥

अयुद्धसेनः । विभ्वा । विभिन्दता । दाशो । वृत्रहा ।  
तु ज्यानि । ते जते । इन्द्रस्य । वज्रात् । अविभेत् । अभिः श्रथः ।  
प्र । अक्रामत् । शुन्धूः । अजहात् । उपाः । अनः ॥ ५ ॥

विभ्वा विभुना व्याप्तेन विभिन्दता विदारयता एवंविधेनापि परकीयबलेन अयुद्धसेनः अ-  
प्रहतसेनः यद्वा विभ्वा विभुर्व्याप्तः विभिन्दता शत्रुबलानि विदारयता वज्रेण वृत्रहा वृत्रंहतवान्  
एवंविधइन्द्रः दाशो दाशति स्तोत्रभ्योघनं प्रयच्छति दाशदाने छेदचडागमः तथा तु ज्यानि मे-

याणि शत्रुबलानि तेजते तनूकरोति अल्पीकरोति तिजनिशाने । यद्वा शत्रून्पति मेयाण्यायुधानि  
तेजते निश्यति तीक्ष्णीकरोति ईदृशस्येन्द्रस्य अभिश्रथः अभितोर्हिंसकात् वज्रात् सर्वं शत्रुजातं  
अविभेदं भीतिं प्रामोत् एवमसुरेष्विन्द्रेण निरस्तेषु शुन्ध्युः शोधयिता आदित्यः प्राक्कामव ज-  
गत्प्रकाशनाय गन्तुं प्रकान्तवान् उपाः उपोदेवता च अनः स्वकीयं शकटं रथं अजहात् ग-  
न्तुं पर्यत्यजत् ओहाक् त्यागे ॥ ५ ॥

अथ पटी—

एतात्याते श्रुत्यानि केवलं यदेक एकमरुणोरयुज्ञम् ।

मासां विधानं मदधा अधिद्यवित्वया विभिन्नं भरति प्रधिपिता ॥ ६ ॥ २६ ॥

एता । त्या । ते । श्रुत्यानि । केवलं । यत् । एकः । एकम् । अरुणोः ।

अयुज्ञम् । मासाम् । विधानम् । अदधाः । अधि । दधि ।

त्वया । विभिन्नम् । भरति । प्रधिम् । पिता ॥ ६ ॥ २६ ॥

हे इन्द्र त्या तानि ते तव त्वदीयानि वीर्यकर्माणि एता एतान्येव केवलं केवलानि  
श्रुत्यानि श्रोतव्यानि स्तुत्यर्हाणि नान्यदीयानि । कानि पुनस्त्वानि एकः असहायस्त्वं एकं  
प्रधानभूतं अपहं यज्ञरहितं अमुरं अरुणोः अहिंसीरिति यत् एतदेकं कर्म कृवि हिंसाकर-  
णयोः अत्र हिंसार्थः इदित्वानुम् धिन्विरुणव्योरचेत्युपत्ययः अकारान्तादेशश्च तस्य यो-  
गे सति स्थानिवद्भावात् लघुषष्ठगुणाभावः । तथा मासां मासानां पद्विनित्यादिना मासशब्दस्य  
मासभावः ऊडिमित्यादिना विभक्तैरुदात्तत्वं मासानां विधानं विधातारं कर्तारं सूर्यं अधिद्यवि  
द्युलोकं उपरि अदधाः अपारयः विपूर्वाद्धातेः कृत्यत्पुटोचहुलमिति कर्तरि ल्युट् इदमपरं  
कर्म तथा पिता पालकोद्युलोकः विभिन्नं विदारितं वृत्रादिभक्तं प्रधि रथचक्रस्य पार्श्वं पार्श्व-  
फलके मधीदित्युच्यते ईदृशं सूर्यरथसंबन्धिनं प्रधि अन्यैः धारयितुमशक्यं त्वयैव भरति  
धारयति इदमदरं कर्म एतत्प्रभृतीनि त्वयाकृतानि कर्माणि परेषामसाधारणानि सर्वदा स्तो-  
तव्यानीत्यर्थः ॥ ६ ॥

॥ इत्यष्टमस्य सप्तमे पर्विशोवर्गः ॥ २६ ॥



सूर्यरश्मिरिति पल्लवं एकादशं सूक्तं वैष्टुभं विश्वावसुर्नाम गंधर्वऋषिः सच पूर्वेण तृचेन सवितारं स्तुतवान् उत्तरेण स्वात्मानं अतः प्रथमतृचस्य सविता देवता द्वितीयस्य गंधर्वः । तथा चानुक्रान्तं—सूर्यरश्मिर्देवगंधर्वो विश्वावसुरात्मानमस्तौत पूर्वार्धे सवितारमिति । गतो विनियोगः ।

तत्र प्रथमा—

सूर्यरश्मिर्हरिकेशः पुरस्तात्सविता ज्योतिरुदयौ अजस्रम् ।

तस्य पूषा प्रसवेयाति विद्वान्सपश्यन् विश्वा भुवनानि गोपाः ॥ १ ॥

सूर्यहरश्मिः । हरिर्हृकेशः । पुरस्तात् । सविता । ज्योतिः । उत् ।

अयान् । अजस्रम् । तस्य । पूषा । प्रसवे । याति । विद्वान् ।

समृद्धपश्यन् । विश्वाः । भुवनानि । गोपाः ॥ १ ॥

सूर्यरश्मिः उपरः प्रादुर्भाषानन्तरं सूर्यस्पोदयात्पूर्वं यः कालः तस्य कालस्याभिमानीदेवः सवितेत्युच्यते सूर्यरश्मिः सूर्यस्य सर्वस्य मेरकस्यादित्यस्य रश्मिरेव रश्मिर्यस्य सतथोकः हरिकेशः हरयोहरणशोलाहरितवर्णावा केशस्थानीयाः प्रकाशमानावा दीपयोयस्य ईदृशः सविता सर्वस्य मेरकोदेवः पुरस्तात् पूर्वस्यां दिशि अजस्रं अनवरतं ज्योतिस्तेजः उदयान् उद्याति उद्गमयति यातेरन्तर्भावितण्यर्थाच्छान्दसोलङ् व्यत्ययेन बहुवचनं संहितायां दीर्घादिति नामपादइति नकारस्य रुत्व आतोडिनित्यमिति सानुनासिकआकारः । तस्य सवितुः प्रसवे मेरणे अनुज्ञायां सत्यां विद्वान् जानन् गोपाः गोपापिता रक्षिता पूषा पोषकोदेव आदित्योमाति नभसि गच्छति किंकुर्वन् विश्वा विश्वानि सर्वाणि भुवनानि भूवजातानि संपश्यन् सम्यक् प्रकाशयन् ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

नृचक्षा एष दिवो मध्यं आस्त आप प्रिवान्नोदसी अन्तरिक्षम् ।

स विश्वाचीरमिचंष्टे घृताचीरन्तरा पूर्वमपरञ्च केतुम् ॥ २ ॥

नृक्षचक्षाः । ए॒पः । दि॒वः । म॒ध्ये । आ॒स्ते । आ॒प॒प्रि॒क्ष्वा॒न् ।  
 रो॒द॒सी॒ इति॑ । अ॒न्तरि॑क्षम् । सः । वि॒श्वा॒र्चीः । अ॒ग्नि॒ । च॒ष्टे ।  
 धृ॒ता॒र्चीः । अ॒न्त॒रा । प॒र्वम् । अ॒प॒रम् । च॒ । के॒तुम् ॥ २ ॥

मृचक्षाः नृन् मनुष्यान् पश्यन् यद्वा नृभिः नेतृभीरश्विभिः प्रकाशमानः एपसविता देवः  
 द्युलोकस्य मध्ये आस्ते निषीदति किं कुर्वन् रोदसी द्यावापृथिव्यौ अन्तरिक्षं च आपप्रिष्वान्  
 स्वतेजसा आपूरयन् प्रापूरणे अस्माच्छान्दसोऽसिद् कसुश्चेति तस्य कसुरादेशः वस्वेकाजादसा-  
 मितीहागमः सदेवो विश्वाचीर्विश्वमचन्तीः सर्वव्यापिनीः प्राच्यादिमहादिशोऽभिचष्टे प्रकाशयति  
 तथा धृताचीर्घृतं दीप्तं रूपं अचन्तीः आग्नेयादिविदिशश्च प्रकाशयति अचन्तेः किञ्चन्ताद् अं-  
 चतेधोपसंख्यानमिति ङीप् ततोऽभसंज्ञायामचइत्याकारलोपे चाविति दीर्घत्वं उदात्तनिवृत्तिस्वरे-  
 ण ङीप उदात्तत्वे प्राप्ते चाविति पूर्वस्याच उदात्तत्वं । तथा पूर्वं पूर्वभागं केतुं प्रज्ञापनीयं अपरं पृष्ठ-  
 भागं च अन्तरा अन्तरालं च अभिचष्टे प्रकाशयति ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

रा॒यो॒वु॒ध्नः॒स॒ग॒म॒नो॒व॒सू॒नां॒वि॒श्वा॒रू॒पा॒भि॒च॒ष्टे॒श॒र्ची॒भिः॑ ।  
 दे॒व॒इ॒व॒स॒वि॒ता॒स॒त्य॒ध॒र्म॒ेन्द्रो॒न॒त॒स्थौ॒स॒म॒रे॒ध॒ना॒नाम् ॥ ३ ॥

रा॒यः । वु॒ध्नः । स॒म्भ॒ग॒म॒नः । व॒सू॒नाम् । वि॒श्वा॒ । रू॒पा॒ । अ॒ग्नि॒ ।  
 च॒ष्टे । श॒र्ची॒भिः । दे॒वः॒इ॒व॒ । स॒वि॒ता । स॒त्य॒ध॒र्मा॒ । इ॒न्द्रः ।  
 न । त॒स्थौ । स॒म्भ॒अ॒रे॒ । ध॒ना॒नाम् ॥ ३ ॥

रायोधनस्य बुध्नः बन्धकः मूलभूतो वा ऊडिदमित्यादिना रैशन्दाद्विभक्तेरुदात्तत्वं तथा  
 वसूनां धनानां संगमनः संगमयिवा प्रापयिवा ईदृशः सविता शर्चीभिः दीप्तिभिः विश्वारू-  
 पा सर्वाणि रूपाणि निरूपणीयानि पदार्थजातानि अभिचष्टे अभिपश्यति प्रकाशयति । अपिच  
 देवइवायंसविता सावकोदेवः सत्यधर्मा सत्यमवितथं धर्मं धारणं धारणेऽहृतभूतं कर्म वा य-  
 स्य तादृशो भवति तथा इन्द्रो न इन्द्रइव धनानां समरे संग्रामे सम्यक् प्रापणे तस्थौ अयं  
 सविता उद्युक्तः सन् तिष्ठति ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

विश्वावसुंसोमगन्धर्वमापोददृशुषीस्तदृतेनाव्यायन् ।  
तदन्ववैदिन्द्रोररहाणआसांपरिसूर्यस्यपरिधीरपश्यत् ॥ ४ ॥

विश्वऽवसुम् । सोम । गन्धर्वम् । आपः । ददृशुषीः । तत् ।  
ऋतेन । वि । आ॒यन् । तत् । अनु॒द॒अवैत् । इन्द्रः । र॒रहाणः ।  
आ॒साम् । परि॑ । सूर्य॑स्य । परि॒धीन् । अप॑श्यत् ॥ ४ ॥

हे सोम त्वया सहितं गंधर्वं गीतरूपं गोशब्दं धारयन्तं विश्वावसुं एतत्संज्ञं मां उत्त-  
रव तच्छब्दश्रुतं यच्छब्दाध्याहारः यदापोवसतीवर्षाख्याः ददृशुषीः दृष्टवत्यः दृशोर्लिटः कृ-  
तुः उगितश्चेति ङीष् यतोऽसंसारणमिति संसारणं जसि वाछन्दसीति पूर्वसवर्णदीर्घः  
तत्तदानीं ऋतेन यज्ञेन हेतुना व्यायन् विविधमगच्छन् यष्टृजनाः तद्वयनमासामपां ररहा-  
णः गमयिता इन्द्रः अन्ववैत् अनुबुध्यत बुध्वा च कुत्र यज्ञः प्रवृत्तइति सूर्यस्य परिधीन् प-  
रितोधीयमानान् प्राच्यादिदिग्भागान् पर्यपश्यत् परितोदृष्टवान् ॥ ४ ॥

अथ पंचमी—

विश्वावसुरभितन्नोगृणानुदिव्योगन्धर्वोरजसोविमानः ।  
यद्वाषासत्यमुतयन्नविद्यधियोहिन्वानोधियुइन्नोअव्याः ॥ ५ ॥

विश्वऽवसुः । अ॒भि । तत् । नः । गृ॒णा॒नु । दि॒व्यः । गन्ध॑र्वः ।  
रज॑सः । वि॒द्वान् । यत् । वा । धु । स॒त्यम् । उ॒त । यत् । न ।  
वि॒द्य । धि॒यः । हि॒न्वानः । धि॒यः । इत् । नः । अ॒व्याः ॥ ५ ॥

विश्वावसुर्गंधर्वः नोस्माकं तदभिगृणानु अभिमुखं ब्रवीतु गृशब्दे कैव्यादिकः प्यादि-  
त्वात् ह्रस्वः कीदृशः दिव्यः दिविभावः तथा रजसः उदकस्य विमानोनिर्माता किंपुनस्तव  
यद्वाष यच्चतलु सत्यं अवितथं यथार्थफलं कर्मजातं उतशब्दार्थार्थं यच्च नविद्य नजा-

नीमः तदुभयं ब्रवीत्वर्थः ऋचितुमुधेत्यादिना षशब्दस्य साहितिकोद्दीर्घः । शिष्टः पादः प्रत्यक्षकृतः । हे विश्वावसो धियः कर्माणि हिन्वानः सोमेन प्रवर्धयन् हिगतौ वृद्धौ च यद्वा धियः स्तुतीः हिन्वानः प्राप्नुवन् नोस्माकं धियइव कर्माण्येव बुद्धीरेव वा अव्याः रक्ष ॥ ५ ॥

अथ पक्षी—

सस्त्रिमविन्दच्चरणेन नदीनामपावृणोदुरो अश्मं ब्रजानाम् ।  
प्रासांगन्धर्वो अमृतानि वोचदिन्द्रो दक्षं परिजानादहीनाम् ॥ ६ ॥ २७ ॥

सस्त्रिमम् । अविन्दत् । चरणे । नदीनाम् । अपम् । अवृणोत् । दुरः ।  
अश्मं ब्रजानाम् । प्र । आसाम् । गन्धर्वः । अमृतानि । वोचत् ।  
इन्द्रः । दक्षम् । परि । जानात् । अहीनाम् ॥ ६ ॥ २७ ॥

सस्त्रिं अग्निः संस्त्रातं प्रकर्षेण सर्वस्य जगतः स्नापयित्वा रं मेघं प्लाशौचे आह गमह-  
न इति किन्मत्ययः छिद्ब्रज्जावा द्विवचनं नदीनां शब्दकारिणीनां अपां चरणे संचरणस्थाने  
अन्तरिक्षे अविन्दत् इन्द्रो लभत लब्ध्वा च अश्वजानां अश्मा व्यातो मेघः तत्र ब्रजन्तीनां यद्वा  
मेघो ब्रजो गोष्ठं निवासस्थानं यासां तादृशीनां अपां दुरः द्वाराणि मेघा निर्गमनप्रदेशान् अ-  
पावृणोत् अपावृतवान् यद्वा अश्मस्तु शिष्टास्तु ब्रजन्तीनां गच्छन्तीनां व्यातममनानां वा नदीनां  
गंगायमुनादीनां चरणे संचरणे प्रवहणे निमित्तभूते सति तदर्थमिन्द्रः सस्त्रिं मेघं अविन्दत्  
अलभत लब्ध्वा च अन्तर्गतानामपां निर्गमसाधनानि मेघस्य दुरः द्वाराणि अपावृणोदपवृत-  
वान् तथासां नदीनां अमृतान्यमरणसाधकान्युदकानि गन्धर्वैर्गोर्वजस्य धर्वा विश्वावसुत्वरूपेण  
वर्तमान इन्द्रः प्रावोचत् प्रब्रवीति प्रबोद्धमनुजानानि तथा दक्षं दक्षस्युदकं प्रपच्छतीति दक्षो वर्ष-  
णसमर्थो मेघः तादृशं मेघमहीनां मेघानां मध्ये परिजानात् परितः सर्वतो जानाति स्नापयित्वा  
लेट्यहागमः स्नाजोर्जेति जादेशः ॥ ६ ॥

॥ इत्यष्टमस्य पष्ठे सप्तविंशो वर्गः ॥ २७ ॥

अग्नेतदेति षड्भुजं द्वादशं सत्त्वं पावकगुणविशिष्टो मिर्ऋषिः शुद्धाग्निर्देवता आयाविष्टा-  
रपंक्तिः अष्टकद्विद्वा दशाष्टकवती अथ तिस्रः सतो नृहृत्यः अयुजो जागताविति सक्षणोपेताः

पञ्चम्युपरिष्ठाज्ज्योतिः पट्टीविष्टुप् । तथाचानुकान्तं—अग्नेतवाग्निः पावकआग्नेयं विष्टारपंक्ति-  
स्तिस्रः सतोवृहत्पुत्रोपरिष्ठाज्ज्योतिरिति । महाव्रते आग्निमारुतशस्त्रे इदं सूक्तं स्तोत्रियानुरूपार्थं ।  
तथैवपंचमारण्यके सूत्रितं ।

तत्र प्रथमा—

अग्नेतव॑श्रवो॒वयो॒महि॑भ्राज॒न्तेअ॒र्च्यो॑वि॒भाव॑सो ।  
वृह॑द्भानो॒शर्व॑सा॒वाज॑मु॒क्थ्यं॑द॒धासि॑दा॒शुपे॑कवे ॥ १ ॥

अग्ने॑ । तव॑ । श्रवः॑ । वयः॑ । महि॑ । भ्राज॒न्ते । अ॒र्च्यः ।  
वि॒भा॒व॒सो इति॑ वि॒भाव॑सो । वृह॑द्भानो॒ इति॑ वृह॑त्तद्भानो ।  
शर्व॑सा । वाज॑म् । उ॒क्थ्यम् । द॒धासि॑ । दा॒शुपे॑ । क॒वे ॥ १ ॥

हे अग्ने तव वयोनं श्रवः श्रवणीयं प्रशस्यं हविरात्मकस्य तस्य मंत्रसंस्कृतत्वेन प्रशस्त-  
त्वाद् अन्नेषु मध्ये तवैवान्नं श्रेष्ठमित्यर्थः हे विभावसो विशिष्टदीप्तिर्विभा सैव वसु धनं यस्य  
मादृशमे अर्चयः दीप्तयः महि महद् बहुलं भ्राजन्ते भ्राजूदीप्तौ अनुदात्तेव भौवादिकः हे वृ-  
हद्भानो प्रौढदीप्ति कवे कान्तदर्शिनम् एवं महानुभावस्त्वं शर्वसा बलेनोपेतं उक्थ्यं प्रशस्यं यद्वा  
उक्थोपतः तद्योग्यं वाजमर्नं दाशुपे हवींषि दत्तवते यजमानाय दधासि ददातिप्रयच्छसि ॥१॥

अथ द्वितीया—

पा॒वक॑व॒र्चाःशु॒क्रव॑र्चा॒अनू॑नव॒र्चाउ॒दिया॑पि॒भानु॑ना ।  
पु॒त्रोमा॒तरा॑वि॒चर॑न्नु॒पाव॑सि॒पृण॑क्षि॒रोद॑सी॒उमे॑ ॥ २ ॥

पा॒वक॑श्च॒र्चाः । शु॒क्रश्च॑र्चाः । अनू॑नश्च॒र्चाः । उ॒त् । इ॒य॒पि॒ ।  
भानु॑ना । पु॒त्रः । मा॒तरा॑ । वि॒चर॑न् । उ॒प । अ॒व॒सि॒ ।  
पृ॒ण॒क्षि॒ । रोद॑सी॒ इति॑ । उ॒मे इति॑ ॥ २ ॥

पावकवचाः शोधकदीप्तिः शुक्रवचाः निर्मलतेजस्कः अनूनवचाः संपूर्णतेजस्कः हे अग्ने ईदृशस्त्वं भानुना तेजसा उदियसि उद्गच्छसि क्रमृगती जौहोत्यादिकः अतिपिपत्योश्चेत्यभ्यासस्येत्त्वं । सत्त्वं पुत्रः सन् मातरा मातृभूते अरण्या विचरन् यागावसाने विशेषेण मामुवन्द उपावसि उपगतान्यजमानान् रक्षसि तथा उभे रोदसी चावापृथिव्यौ पृणक्षि संयोजयसि हविषा युलोकं वृष्टया इमं लोकं च पूरयसीत्यर्थः पृची संपर्कं रोधादिकः ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

ऊर्जोनपाज्जातवेदः सुशस्तिभिर्मन्दस्वधीतिभिर्हितः ।  
त्वेदपःसंदधुर्मूर्तिर्वर्षसश्चित्रोत्तयोवामजाताः ॥ ३ ॥

ऊर्जः । नृपात् । जातुः वेदः । सुशस्तिर्दक्षिः । मन्दस्व ।  
धीतिर्दक्षिः । हितः । त्वे इति । वर्षः । सम् । दधुः ।  
भूरिवर्षसः । चित्रोत्तयः । वामजाताः ॥ ३ ॥

हे ऊर्जोनपात् ऊर्जोनस्य पार्थिवस्य अरण्यादेः पुत्र हे जातवेदः जातानां वेदितरप्रे सुशस्तिभिः अस्माभिः क्रियमाणैः मन्दस्व मोदस्व तथा धीतिभिः कर्मभिः अस्माभिः क्रियमाणैः अग्निहोत्रादिभिः कर्मभिः हितः सुहितः ततोभव । अपिच भूरिवर्षसः वर्ष इति रूपनाम बहुविधरूपाः चित्रोत्तयः चित्रा विचित्रा ऊतिः दक्षिर्मासां वास्तथोक्ताः वामजाताः दामं वननीयं जातं जन्म यासां तादृशीः इयोनानि हविर्लक्षणानि त्वे त्वय्येव सन्दधुः संदधति सम्यक्लुहति यजमानाः । यद्वा भूरिवर्षस इत्यादिकं कर्तृविशेषणं तदानीं चित्रोत्तयः इत्यस्य विचित्ररक्षा इति योग्यं ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

इरज्यन्त्रे प्रथयस्व जन्तुभिस्मेरायो अमर्त्य ।  
सदर्शतस्य वपुषो विराजसि पृणक्षिंसान् संक्रतुम् ॥ ४ ॥

इरज्यन् । अग्ने । प्रययस्व । जन्तुभिः । अस्मे इति ।  
 रायः । अमर्त्य । सः । दर्शितस्य । वपुषः । वि ।  
 राजसि । पृणक्षि । सानसिम् । क्रतुम् ॥ ४ ॥

हे अग्ने जन्तुभिः जातेः शत्रुभिः सह इरज्यन् ईर्ष्यन् स्पर्धाय कुर्वन् इरज् ईर्ष्यायां कंहुादिः  
 यद्वा इरज्यतिरैश्वर्यकरमां जन्तुभिर्जायमानैः आत्मीयैस्तेजोभिः इरज्यन् ईश्वरोभवन् हे अमर्त्य  
 मरणरहिताग्ने अस्मे अस्माकं सुषांसुलुगिति यद्यद्याः शोआदेशः रायोधनानि प्रथयस्व विस्ता-  
 रय रयिशब्दात् शसः स्थाने व्यत्ययेन जस् शसोवाव्यत्ययेन ऊडिदमिति विभक्त्युदात्तत्वं  
 नक्रियते सत्त्वं दर्शितस्य दर्शनीयस्य वपुषः तेजोमयस्य शरीरस्य विराजसि तृतीयार्थे पृथीवा  
 ईदृशेन शरीरेण विशेषेण दीप्यसे यद्वा राजतिरैश्वर्यकरमां वपुरिति च रूपनाम दर्शनीयेन  
 रूपेण विराजसि विशेषेण ईशिषे अतएव सानसि संभजनीयं क्रतुं कर्म पृणक्षि अस्माभिः  
 संपर्चयसि फलेन वा संयोजयसि ॥ ४ ॥

अथ पंचमी—

दुष्कर्तारं अध्वरस्य प्रचेतसं क्षयन्तं राधसो महः ।  
 रातिं वामस्य सुभगाम महीमिपं दधासि सानसि रयिम् ॥ ५ ॥

दुष्कर्तारम् । अध्वरस्य । प्रचेतसम् । क्षयन्तम् । राधसः ।  
 महः । रातिम् । वामस्य । सुभगाम् । महीम् ।  
 दपम् । दधासि । सानसिम् । रयिम् ॥ ५ ॥

इष्कर्तारं निष्कर्तारं छान्दसोवर्णलोपः अध्वरस्य यज्ञस्य निष्कर्तारं संस्कर्तारं प्रचेतसं  
 मरुद्वृत्तानं महोमहवोराधसोधनस्य क्षयन्तं ईश्वरं क्षयतिरैश्वर्यकरमां वामस्य वननीयस्य धन-  
 स्य रातिं दातारं रातेः कर्त्तरि किच् ईदृशं त्वां स्तुमइति शेषः सत्त्वं सुभगां सौभाग्योपेतां महीं  
 महतीं इपमन्त्रं सानसि संभक्तव्यं रयिं धनं च दधासि स्तोत्रज्योददासि ॥ ५ ॥

अथ षष्ठी—

ऋतावानंमहिषंविश्वदर्शतमग्निंसुम्नायदधिरेपुरोजनाः ।  
श्रुत्कर्णं सप्रथंस्तमंत्वागिरौदैव्यंमानुषायुगा ॥ ६ ॥ २८ ॥

ऋत॒इवा॑नम् । म॒हिषम् । वि॒श्वऽदर्श॑तम् । अ॒ग्निम् । सु॒म्नाय॑ ।  
द॒धिरे॑ । पु॒रः । ज॒नाः । श्रु॒त्कर्ण॑म् । स॒प्रथं॑ऽस्तमम् ।  
त्वा । गि॒रा । दै॒व्यम् । मा॒नुषा॑ । यु॒गा ॥ ६ ॥ २८ ॥

ऋतावानं सत्यवन्तं यज्ञवन्तं वा छन्दसीवनिषाविति मत्वर्थीयोवनिष् महिषं महान्तं  
पूज्यं वा विश्वदर्शतं विश्वैः सर्वैर्दर्शनीयं यद्वा विश्वं दर्शनं यस्य बहुव्रीहौविश्वंसंज्ञायामि-  
ति पूर्वपदान्तोदात्तत्वं ईदृशमग्निं सुम्नाय सुस्तार्थं जनाः ऋत्विग्यजमानरूपाः पुरोदधिरे पु-  
रोदधते सर्वकर्मण्यः पुरस्ताद्धारयन्ति यद्वा पुरः पुरस्तात् पूर्वस्थां दिशि आहवनीयरूपेण  
धारयन्ति । परोर्धर्वः प्रत्यक्षकृतः । अपिच हे अग्ने श्रुत्कर्णं श्रुत् श्रुतीः सम्पक् शृण्वन् कर्णः  
श्रोत्रेन्द्रियं यस्य सादृशं सप्रथंस्तमं अतिशयेन प्रख्यातं यद्वा सर्वतोविस्तार्यमाणं दैव्यं दे-  
वानां हविवोद्धूत्वेन संयन्धिनं ईदृशं त्वा त्वां मानुषा मानुषाणि मनोरपस्यानि युगा युगानि  
युगलानि पत्नीयजमानरूपाणि गिरा स्तुत्या स्तुवन्तीति शेषः ॥ ६ ॥

॥ इत्यष्टमस्य सप्तमेष्टाविंशोवर्गः ॥ २८ ॥

अग्नइति प्लुचं त्रयोदशं सूक्तं तापसगुणविशिष्टस्याग्निरार्षं वैश्वदेवमानुष्टुभं । तथाचानु-  
क्रान्तं—अग्नेमिस्तापसोवैश्वदेवमानुष्टुभंहीति । गतोविनियोगः ।

तत्र प्रथमा—

अग्ने॒अच्छा॑वदे॒हनः॑प्र॒त्यङ्गः॑सु॒मना॑भव ।  
प्र॒नो॒यच्छ॑विशस्पतेधन्दाअ॒सिन्स्त्वम् ॥ १ ॥

अ॒ग्ने । अ॒च्छ । व॒द । इ॒ह । नः॑ । प्र॒त्यङ् । नः॑ । सु॒म॒नाः । भ॒व ।  
प्र । नः॑ । य॒च्छ । वि॒शः । प॒ते । ध॒न्दाः । अ॒सि । नः॑ । त्वम् ॥ १ ॥



हे अग्ने इहास्मिन्देशे नोस्मानच्छब्द आग्निमुत्पेन पियं ब्रूहि तथा प्रत्यङ् अस्मान्  
प्रत्यंचन सुमनाः शोभनमनस्कोभव हेविशस्पते यजमानलक्षणायाः प्रजायाः पाठयित्तः नोस्म-  
श्र्यं प्रयच्छ धनानि प्रदेहि यतस्त्वं नोस्माकं धनदाअसि धनानां दाता भवसि ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

प्रनोयच्छत्वयमाप्रभगःप्रबृहस्पतिः ।

प्रदेवाःप्रोतसूनुतारायोदेवीददातुनः ॥ २ ॥

प्र । नः । यच्छतु । अयमा । प्र । भगः । प्र । बृहस्पतिः । प्र । देवाः  
प्र । उत । सूनुता । रायः । देवी । ददातु । नः ॥ २ ॥

अयमा अरौणां नियन्ता अरौणां निर्मातावा एतत्संज्ञोदेवः नोस्मश्र्यं प्रयच्छतु धनं  
तथा भगएतत्संज्ञकोदेवश्च प्रयच्छतु बृहस्पतिश्च प्रयच्छतु सर्वदेवाश्च प्रयच्छन्तु उवापिच सू-  
नुता मियसत्या वाम्रूपा देवी देवनशीला सरस्वती रायोधनानि नोस्मश्र्यं प्रददातु ऊडिद-  
मित्यादिना रायोविभक्तिरुदात्ता ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

सोमंराजानमवसेअग्निंगीर्भिर्हवामहे ।

आदित्यान्विष्णुंसूर्यंब्रह्माणंचबृहस्पतिम् ॥ ३ ॥

सोमम् । राजानम् । अवसे । अग्निम् । गीःऽग्निः । हवामहे ।

आदित्यान् । विष्णुम् । सूर्यम् । ब्रह्माणम् । च । बृहस्पतिम् ॥ ३ ॥

राजानं राजमानं ईश्वरं वा सोमं अग्निं च गीर्भिः स्तुतिभिः अवसे रक्षणार्थं हवामहे  
आह्वयामहे तथादित्यानदितेः पुत्रान् मित्रादीन् विष्णुं सूर्यं ब्रह्माणं प्रजापतिं बृहस्पतिं च  
रक्षणार्थमाह्वयामहे ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

इन्द्रवायूबृहस्पतिंसुहवेहवामहे ।

यथानःसर्वेज्जनःसङ्गत्यांसुमना असत् ॥ ४ ॥

इन्द्रवायू इति । बृहस्पतिम् । सुहवा । इह । हवामहे । यथा ।

नः । सर्वः । इत् । जनः । समङ्गत्याम् । सुमर्नाः । असत् ॥ ४ ॥

इन्द्रश्च वायुश्च इन्द्रवायू उभयत्र वायोः प्रतिषेधोक्तव्यइत्यानङ्गःप्रतिषेधः नोत्तरपदेनु-  
दात्तादाविति देयताद्वेदेति मासस्योभयपदमकृतिस्वरस्य निषेधः समासस्येत्यन्तोदात्तत्वं बृह-  
स्पतिं बृहतां देवानां पालकं तद्बृहतोःकरपत्योरिति सुद्वतलोपौ वनस्पत्यादित्वाद्भयपदमकृतिस्व-  
रात् सुहवा सुहवौ सुह्वानाविन्द्रवायू बृहस्पतिं च इहास्मिन्कर्मणि हवामहे आह्वयामहे  
यथा नोस्माकं सर्वेह्य सर्वेह्य जनः संगत्यां संगमने धनस्य प्राप्नो सुमनाः असत् शोभनम-  
नस्को भवेत् तथा ह्वयामद्वयर्थः अस्तेर्लेटचडागमः ॥ ४ ॥

अथ पंचमी—

अर्यमणंबृहस्पतिमिन्द्रं दानाय चोदय ।

वार्तविष्णुं सरस्वतीं सवितारं च वाजिनम् ॥ ५ ॥

अर्यमणम् । बृहस्पतिम् । इन्द्रम् । दानाय । चोदय । वार्तम् ।

विष्णुम् । सरस्वतीम् । सवितारम् । च । वाजिनम् ॥ ५ ॥

हे स्तोतः अर्यमादीन्देवान् दानाय धनप्रदानाय चोदय स्तुत्या मेरय तथा वार्तं वायुं  
विष्णुं सरस्वतीं वाजिनमनवन्तं बलवन्तं वा सवितारं च दानाय मेरय ॥ ५ ॥

अथ षष्ठी—

त्वं नो अग्ने अग्निभिर्ब्रह्मा पुत्रं च वर्धय ।

त्वं नेदिबता तयेरायो दानाय चोदय ॥ ६ ॥ २९ ॥

त्वम् । नः । अग्ने । अग्निभिः । ब्रह्म । यज्ञम् । च । वर्धय । त्वम् ।  
नः । देवदत्तांतये । रायः । दानाय । चोदय ॥ ६ ॥ २९ ॥

हे अग्ने त्वं अग्निभिः त्वद्भिभूतिभूतैरन्यैः अग्निभिः सार्धं नोस्माकं ब्रह्म स्तोत्रं यज्ञं च वर्धय तथा त्वं नोस्माकं देवतांतये यज्ञनामैवत् यागार्थं रागोधनस्य दानाय प्रदानाय चोदय दातृन्मेरय ॥ ६ ॥

॥ इत्यष्टमस्य सप्तमे एकोनविंशोऽष्टकः ॥ २९ ॥

अयमग्नइत्यष्टकं चतुर्दशं सूक्तं आग्नेयं शार्ङ्गइति पक्षिविशेषस्याख्या शार्ङ्गजातयोजरि-  
रुपभृतयश्चत्वारश्चतुर्णां हृचानां क्रमेण द्रष्टारः आदितोद्दे जगत्यौ ततश्चतस्रिदृग्भः ततोद्दे अ-  
नुदृग्भौ । तथाचानुक्रान्तं—अयमष्टौ हृचाः शार्ङ्गाजरिता द्रोणः सारिसृक्कः स्तंषमिषश्चाग्नेय-  
माद्येजगत्यौ चतस्रिदृग्भः ।

तत्र प्रथमा—

अयमग्नेजरितात्वेअभूदपिसहसःसूनोनुह्यान्यदस्त्याप्यम् ।  
भद्रंहिशर्मत्रिवरुथमस्तिनआरेहिंसानामपदिद्युमाकृधि ॥ १ ॥

अयम् । अग्ने । जरिता । त्वे इति । अभूत् । अपि । सहसः ।  
सूनो इति । नहि । अन्यत् । अस्ति । आप्यम् । भद्रम् । हि । शर्म ।  
त्रिवरुथम् । अस्ति । ते । आरे । हिंसानाम । अप ।  
दिद्युम् । आ । कृधि ॥ १ ॥

हे अग्ने त्वे त्वयि सुषां सुदुगितिसप्तम्याः गे आदेशः अयमृषिः जरिता स्तोता अभूद-  
पि अपिशब्दः संभावनायां इदानीं स्तोतृत्वेन संभाव्यते । तत्रकारणमाह हे सहसःसूनो वटस्य  
पुत्र त्वत्तोऽन्यत् आप्यं आप्नय्यं नहास्ति नखलु विद्यते अतः प्राप्तव्यं त्वामेव स्तुत्या प्राप्नोमि भ-  
द्रं कल्याणं त्रिवरुथं दुःखत्रयस्य निवारकं शर्म सुखं हि यस्मात् त्वे त्वास्ति विद्यते अथवा  
शोभनं त्रिवरुथं त्रिभूमिकं गृहं त्वास्ति हि अतः हिंसानां हिंस्थमानानां अस्माकं आरे दूरे

दिष्टं दीप्यमानात्मात्मीयां ज्वालां अपाकृषि अपाकुरुं निवारय करोतेऽछान्दसोविकरणस्य  
लुक् शुश्रूणपृकृवृश्यदिति हेर्धिभावः ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

प्रवत्तेअग्नेजनिमापितूयतःसाचीवविश्वामुर्वनान्यृजसे ।  
प्रसप्तयःप्रसन्निपन्तनोधिपःपुरश्चरन्तिपशुपाद्वत्मना ॥ २ ॥

प्रवत् । ते । अग्ने । जनिम । पितुइयतः । साचीइव । विश्वा ।  
भुवना । नि । ऋजसे । प्र । सप्तयः । प्र । सन्निपन्त । नः ।  
धिपः । पुरः । चरन्ति । पशुपाःइव । त्मना ॥ २ ॥

हे अग्ने पितूयतः पितुमन्त्रं भक्ष्यं इच्छतः ते सव जनिम जन्म प्राप्नुभवं प्रवत् प्रकृष्ट-  
मुत्कृष्टं भवति उपसर्गाच्छान्दसिधात्वर्थइति धतिः । सत्वं साचीव सचिवइव विश्वा विश्वानि  
व्याप्तानि भुवनानि भूवजातानि न्यृजसे प्रसाधयसि वशीकरोषीत्यर्थः । सप्तयः सर्पणशीलाः नो-  
स्मार्कं धियः स्तुतयः तादृशं त्वां प्रसन्निपन्त प्रकर्षेण संभजन्ते एकः पशवः पुरकः । यद्वा सप्तयः  
सुतोपमेतव सर्पणशीलाः अश्वाः यथा आर्जि प्रकर्षेण संभजन्ते तथा अस्मदीयाधिपइत्यर्थः  
अमन्तरं पुरः तव पुरस्तादत्माना आत्मना स्वयमेव चरन्ति व्याप्य धर्तन्ते पशुपादव यथा पशू-  
नां पालकागोपालाः पालयितव्यानां पुरस्ताद्व संचरन्ति तद्वत् ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

उतवाउपरिदृणक्षिवप्संहहोरंउलपस्यस्वधावः ।  
उतखिल्याउर्वराणांभवन्तिमार्तेहेतिताविर्पाचुकुधाम ॥ ३ ॥

उत । वै । ऊँ इति । परि । दृणक्षि । वप्सत् । बहोः । अग्ने ।  
उलपस्य । स्वधाइवः । उत । खिल्याः । उर्वराणाम् । भवन्ति । मा ।  
ते । हेतिम् । तविषीम् । चुकुधाम् ॥ ३ ॥

हे स्वधावः दीप्तिमन् अग्रे वप्सदहन् भसभ्रन्तर्नदीस्योः जौहोत्यादिकः शतरि घसिभ-  
सोर्हलिचेत्पुपधालोपः नाभ्यस्ताच्छतुरिति नुमःप्रविषेधः बहोर्बहुलस्य उलपस्य टणजातस्य  
कर्मणिषष्ठी सर्वं वनं उतवै अपिखलु परिवृणक्षि परिवर्जयसि विनाशयसि । उ इतिप्रकः । उ-  
तापिच उर्वराणां सस्यादद्याभूमयउर्वराः तासां संबन्धिनः प्रदेशाः खिल्याः खिलाः प्राणिभि-  
र्गन्तुं योग्याभवन्ति त्वया दग्धाइति शेषः तविधीं महतीं ते तव हेति हननहेतुभूतां ज्वालां  
माचुक्रुधाम माक्रोधयाम अपितु स्तुतिभिः प्रसादयामः ऊतियूतीत्यादिना हन्तेः किनि हेति  
रित्यन्तोदात्तोनिपात्यते चुक्रुधामेति क्रुधेर्ण्यन्तालुङि चङि रूपं ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी-

यदुद्धतौनिवतोयासिवप्सत्पृथगेपिप्रगृधिनीवसेना ।  
यदातेवातौअनुवातिशोचिर्वसेवश्मश्रुवपसिप्रभूमं ॥ ४ ॥

यत् । उद्धतः । निवतः । यासि । वप्सत् । पृथक् । एपि ।  
प्रगृधिनीऽइव । सेना । यदा । ते । वातः । अनुऽवाति । शोचिः ।  
वमोऽइव । श्मश्रु । वपसि । प्र । भूमं ॥ ४ ॥

यद्य यदा उद्धतः उद्धतानुच्छितान् निवतः नीचीनांस्तरुगुल्मादीन् हे अग्रे वप्सद दह-  
न् यासि प्रामोपि तदानीं बह्वीभिर्ज्वालाभिः पृथक् विभिन्नः सन् एपि गच्छसि । तत्रदृष्टान्तः-  
प्रगृधिनीवसेना गृधु अभिकांक्षायां परराष्ट्रं गच्छतोरारुः सेना तत्रत्यं धनजातं अभिकांक्षमा-  
णा इतस्ततः संघशोगच्छति तद्वत् वातः वायुश्च ते तव शोचिः दीप्तिं यदा यस्मिन्काले अनु-  
वाति अनुगुणं प्रवर्तते तदा श्मश्रु श्म शरीरे तत्रश्रितं स्थितं केशरोमादिकं वस्त्रेव यथा वसा  
नापितः वपति मुंडयति तथा भूम भूमिं प्रवपसि प्रकर्षेण मुंडयसि सर्वं वनं निःशेषेण दहसी-  
त्यर्थः ॥ ४ ॥

अथ पंचमी-

प्रत्यस्यश्रेणंपोददृश्रएकंनियानंबहवोरथासः ।  
वाहूयदग्नेअनुमर्मजानोन्यङ्कुत्तानामन्वेपिभूमिम् ॥ ५ ॥

प्रति । अ॒स्य । श्रे॒णयः । द॒दृ॒श्रे । ए॒कम् । नि॒द॒यान॑म् । बृ॒ह॒वः ।  
 रथा॑सः । बा॒हू इति॑ । यत् । अ॒ग्ने । अ॒नु॒द॒म॒र्त॒जानः॑ । न्य॒ङ् ।  
 उ॒त्ता॒नाम् । अ॒नु॒द॒ए॒पि । भूमि॑म् ॥ ५ ॥

अस्याग्नेः दहतः श्रेणयः ज्वालापंकयः प्रतिददृश्रे प्रतिदृश्यन्ते तद्वत् अत्र सामर्थ्यात्  
 उपमानप्रतीतिः हे अग्ने बाहू तृतीयार्थे प्रथमा बाहुभ्यां बाहुस्थानीयैः ज्वालासमूहै रनुमर्त०  
 जानः सर्वे वनं सृजन् शोधयन् दहन्तित्यर्थः न्यङ् न्यंचन् प्रह्वीभवन् उत्तानां ऊर्ध्वाभिमुखान्  
 भूमिं यद्यदा अन्वेपि अनुगच्छसि तदानीं अस्य श्रेणयोददृशदित्यन्वयः ॥ ५ ॥

अथ पद्यी—

उ॒त्ते॒शु॒ष्मा॑जि॒ह्वा॒मु॒त्ते॒अ॒र्चि॒रु॒त्ते॒अ॒ग्ने॒श॒श॒मा॒न॒स्य॒वा॒जाः ।  
 उ॒च्छृ॒ञ्च॒स्व॒नि॒न॒म॒व॒र्ध॒मा॒न॒आ॒त्वा॒द्य॒वि॒श्वे॒व॒स॒वः॑स॒द॒न्तु ॥ ६ ॥

उत् । ते । शु॒ष्माः । जि॒ह्वा॒म् । उत् । ते । अ॒र्चिः । उत् । ते ।  
 अ॒ग्ने । श॒श॒मा॒न॒स्य॑ । वा॒जाः । उत् । श्व॒ञ्च॒स्व । नि । न॒म् ।  
 व॒र्ध॒मा॒नः । आ । त्वा । अ॒द्य । वि॒श्वे॑ । व॒स॒वः । स॒द॒न्तु ॥ ६ ॥

हे अग्ने ते तव शुष्माः शोषकाज्वालाजिह्वा उद्वच्छन्तु तथा ते तव आर्चिः दीप्तिश्चो०  
 दृच्छतु शशमानस्य शंसमानस्य स्तूयमानस्य यद्वा शशपुत्रगतौ अस्मात्ताच्छीलिकश्चानश् त०  
 स्य सार्वधातुकत्वे सति लसार्वाधातुकत्वाभावात् चितइत्यन्तोदात्तत्वमेव शिष्यते शशमानस्य स०  
 वै वनमाक्रम्य शीघ्रं गच्छतस्तव वाजाः वेगाः हे अग्ने उजिह्वां सत्त्वं वर्धमानः सन् उच्छृञ्चस्व  
 वनउद्वच्छस्व श्वचिगतौ भौवादिकः इदित्वानुम् तथा निनम प्रह्वीभव उत्ततं वृक्षादिकं  
 प्राप्नोच्छ्रितो भव अवनतं गुल्मादिकं प्राप्यावनतो भवेत्यर्थः । ईदृशं त्वा त्वां अद्यास्मिन्काले  
 विश्वे सर्वे वसवः वासयितारो रश्मयो देवावा आसदन्तु आसीदन्तु प्रामुवन्तु सदेव्येत्ययेन सी०  
 दादेशाभावः शपिमाप्ते व्यत्ययेन अब्वा कर्तव्यः ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी—

अ॒पामि॒दंन्यय॑नंसमु॒द्रस्य॑नि॒वेश॑नम् ।  
अ॒न्यंरु॑णु॒ष्वेतः॑ प॒न्था॑तेन॒याहि॑वशाँ॒अनु॑ ॥ ७ ॥

अ॒पाम् । इ॒दम् । नि॒ःअय॑नम् । स॒मुद्र॑स्य । नि॒ःवेश॑नम् । अ॒न्यम् ।  
रु॒णु॒ष्व । इ॒तः । प॒न्थाम् । तेन॑ । या॒हि । वशा॑न् । अनु॑ ॥ ७ ॥

इत्थं खांडववनस्य दाहे प्रवृत्तमग्निं जरितुमशक्तयः स्वात्मनोरक्षणकामाः तुष्टुवुः इदानीं च स्तंबमित्रः स्वनिवासभूमेर्दहनाभावाय अग्रेरन्यत्र गमनं प्रार्थयते इदमस्मदीयं निवासस्थानं अपामुदकानां न्ययनं नियन्ति नितरां गच्छन्ति अस्मिन्निति न्ययनं हृदः तथा समुद्रस्य उदधेश्च निवेशनं गृहं यथा हृदः समुद्रस्य स्थानं च यथा दग्धं न शक्यते तथा दाहयोग्यं न भवत्वित्यर्थः । इतोस्मादस्मदीयात् स्थानात् अन्यं पन्थां पथानं मार्गं हे अग्ने छणुष्व कुरुष्व तेन पथा वशान् अनु यथाकामं याहिगच्छ ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

आय॑नेतेप॒राय॑णे॒द्वारो॑हन्तु॒पुष्पि॑णीः ।  
हृ॒दाश्च॑पु॒ण्डरी॑काणि॒समु॒द्रस्य॑गृ॒हाइ॑मे ॥ ८ ॥ ३० ॥

आ॒ऽअय॑ने । ते । प॒रा॒ऽअय॑ने । द्वा॒र्वाः । रो॒हन्तु॑ । पु॒ष्पि॑णीः ।  
हृ॒दाः । च । पु॒ण्डरी॑काणि । स॒मुद्र॑स्य । गृ॒हाः । इ॒मे ॥ ८ ॥ ३० ॥

अनयापि स्वनिवासस्य दाहानर्हता प्रतिपाद्यते हे अग्ने ते तव आयने आगमने परायणे परागमने वा सति अस्यां निवासभूमौ पुष्पिणीः पुष्पवत्यः द्वारोहन्तु परोहन्तु तथा हृदाः अशोष्योदकाः जलाशयाश्च भवन्तु पुण्डरीकाणि यद्भानि च तेषु हृदेषु जायन्तां किंचिदुना समुद्रस्य जलधेः इमे अस्मिन्निवासप्रदेशेगृहाः आश्रयभूताभवन्तु यथा समुद्रावासभूमिः कदाचिदपि न दहते एवं कदाचिदपि अस्मत्स्थानं न दहतामित्यर्थः एवमुक्तं भवति द्वार्कांड

प्ररोहणमार्थनेन स्वाश्रयस्य शीतलत्वं हृदपार्थनेन तृष्णोपशमनकारणस्य जलस्य सत्त्वं पुंढरी-  
कसद्भावपार्थनेनोपभोग्यस्य फलादेः सत्ता समुद्रगृहत्वपार्थनेन दाहानर्हत्वाच्चेत्येतत्सर्वं प्र-  
तिपाद्यते इति ॥ ८ ॥

॥ इत्यष्टमस्य सप्तमे विंशोवर्गः ॥ ३० ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमोहार्दं निवारयन् । पुमर्थाश्चतुरोदेयाद्विद्यावीथिमहेश्वरः ॥ १ ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण साय-  
णाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये अष्टमाष्टके सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥





## ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥



यस्य निःश्वसितं वेदायोवेदेऽयोखिलं जगत् । निर्गमे तमहं वन्दे विद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥ १ ॥

दशमे मण्डले एकादशेनुवाके चतुर्दशसूक्तानि व्याकृतानि त्वंचिदिति पल्लवं पंचदशं सूक्तं संख्यपुत्रस्यात्रैरायं आनुष्टुभं अश्विदेवताकं । तथाचानुक्रान्तम्—स्वंपट्टसारूप्योत्रिराश्विनमिति । प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरानुष्टुभे छन्दसीदं सूक्तं । 'सूत्र्यतेहि—आनोविश्वाभिरस्यंचिदत्रिमित्यानुष्टुभमिति ।

तत्र प्रथमा—

ॐ त्वंचिदत्रिमृतजुरमर्थमश्वंनयातवे ।

कक्षीवन्तंयदीपुनारथंनरुणथोनवम् ॥ १ ॥

त्यम् । चित् । अत्रिम् । ऋतजुरम् । अर्थम् । अश्वम् । न ।

यातवे । कक्षीवन्तम् । यदि । पुनरिति । रथम् । न ।

रुणथः । नवम् ॥ १ ॥

हे अश्विनै शतद्वारे षोडाशं वृद्धे असुरैः प्रक्षिप्तो वज्रांगो योत्रिरस्ति त्वंचिद तमप्यत्रिंशत्तजुरं ऋतं यज्ञः स्तोत्रं वा तेन जीर्यन्तं सर्वदा युवयोः परिचरणशीलमित्यर्थः जीर्यतेः क्लिपि बहुलं छन्दसीति उत्वं यद्वा ऋतेन प्राप्तेनासुररुक्तोपद्रवेण ज्वरितं रुणं ज्वररोगे ज्वरत्वेत्यादिना पकारस्योपधायार्थं स्थाने ऊर्ध्वं पूरी हिंसागत्योस्त्वस्माद्वा क्लिप् अनयोः पक्षयोश्छान्दसोह्रस्वः । ईदृशं तमत्रिं अर्थं अर्थनीयं प्राप्तव्यं यातवे गन्तुं युवां कृतवन्तौ । तत्र दृष्टान्तः—अश्वं न यथा अश्वः बन्धादिमुक्तः सन्न शीघ्रं गच्छति । एवमयं अपि युवयोः प्रसादात् असुररुक्तादुपद्रवजातात् विमुच्यमानो यथास्थानमगच्छदित्यर्थः । याप्रापणस्त्यस्मात्तुमर्थेऽस्तेनेति तवेन्मत्ययः यदि अपिचेत्यर्थः कक्षीवन्तं कक्ष्यारज्जुरश्वस्य तदन्तं आसं दीव-

दधीवदित्पादौ निपातनात् संपसारणं । दीर्घतमसः पूर्वं उशिकप्रसूतमृषिं मन्दबुद्धिं सन्तं युवां  
 पुनर्नवं पुनरभिनवप्रज्ञं कृणुधः अकृणुतं अकुरुतं । रथं न यथा कश्चिद् शिल्पी जोर्णे रथं  
 पुनरभिनवं करोति तद्वत् । कृविहिंसाकरणयोश्च इदित्वानुम् लङ्गर्थे व्यत्ययेनट् धिन्विक्क-  
 ण्योरचेत्युपस्यपः तात्संनियोगेन अकारान्तादेशश्च तस्यावोद्योषे सति स्थानिवद्भावाल्लघुपध-  
 गुणाभावः सतिशिष्टोपि विकरणस्वरोलसार्वधातुकस्वरं न बाधते इतिवचनात् तिङ्एव स्वरः  
 शिष्यते निपातैर्यद्यदिहन्तेति निघातप्रविषेधः ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

त्पंचिदश्वंनवाजिनमरेणवोयमर्त्तत ।

दृह्यन्धिन्नविष्पतमत्रिंषविष्टमारजः ॥ २ ॥

यम् । चित् । अश्वम् । न । वाजिनम् । अरेणवः । यम् ।

अर्त्तत । दृह्यम् । पन्थिम् । न । वि । स्यतम् । अत्रिंम् ।

यविष्टम् । आ । रजः ॥ २ ॥

अरेणवोहिंस्पमानाः प्रवलाअसुराः वाजिनं वेगवन्तं अश्वं न अश्वमिव यमर्त्तं अर्त्तत  
 अतन्वत् बद्धमकृपत् तनोतेर्लुङि तनिपत्योच्छन्दसीत्युपधालोपः त्पंचिद् तंचात्रिं यविष्टं युव-  
 तमं स्तुतेर्भिन्नयित्तमं वा रजः रजन्यस्मिन् जनाः इति रजोभूलोकः रजः इमं लोकं आ-  
 अग्निं हे अश्विनौ विष्पतं व्यमुञ्चतं दृढैः स्थिरतरं मंथिन मंथिमिव यथा कश्चिद् तादृशं  
 मंथिं अयत्नेन विमुञ्चति तथा युवां तमृषिं असुरकृताद्वंधनात् मोचितवन्तौ इत्यर्थः । स्यत-  
 मिति पोन्तकर्मणीत्यस्माहङि श्यनि ओतःश्यनीत्योकारलोपे रूपं छान्दसोदभावः । यद्वा  
 अत्रिं मां बंधनाद्विष्पतं विमुञ्चतमिति ऋषिरसुरैर्वद्धः सन्नश्विनौ मार्थयते ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

नरादंसिष्टावर्त्तयेशुआसिपांसतंधियः ।

अथाहिवांदिवोनरापुनस्तोमोनविशसे ॥ ३ ॥

नरा । दंसिष्ठौ । अत्रये । शुभा । सिसासतम् । धियः ।  
अर्थ । हि । वाम् । दिवः । नरा । पुनरिति । स्तोमः ।  
न । विशसे ॥ ३ ॥

हे नरा नरौ नेतारौ हे दंसिष्ठौ दर्शनीयतमौ शुभा शोभमानौ ईदृशौ हे अश्विनौ अ-  
त्रये ऋषये मह्यं धियः कर्माणि बुद्धीर्वा सिपासतं दातुमिच्छतं । यणु दाने । यद्वा अत्रयइति  
पष्ठचर्थे चतुर्थी अत्रेभ्यं धियः स्तुतीः कर्माणि वा सिपासतं संभक्तुमिच्छतं सेवेधाप्रत्यर्थः ।  
यनयण संभक्तौ अस्मात्सन्तः सनोतेर्वा सनि सनीवन्तर्धेति विकल्पनादिहभावे जनसनत्वना-  
मित्यात्वं शुभ्रेत्यस्यामन्त्रितस्य आमन्त्रितपूर्वमविद्यमानवदित्यविद्यमानवत्वेन पदादपरत्वेन पा-  
दादित्यात् तिङ्प्रतिङ् इति निधाताभावः अदुपदेशाल्लसावंधातुकानुदात्तत्वे सनोनित्वादाद्युदात्तत्वं ।  
तथाहि अनन्तरमेव दिवः दीव्यतीति स्तौतीति द्यौः स्तोता तस्य मम स्तोमो न मशब्दध्वार्थे  
स्तोत्रं च हे नरा नेतारावश्विनौ वां युवां पुनर्विशसे पुनरेव अद्यापि विशेषेण शंसितुं  
प्रभवतीति शेषः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

चितेतद्वांसुराधसारातिःसुमतिरश्विना ।  
आयनःसर्दनेपृथौसमनेपर्यधोनरा ॥ ४ ॥

चिते । तत् । वाम् । सुद्राधसा । रातिः । सुमतिः । अश्विना ।  
आ । यत् । नः । सर्दने । पृथौ । समने । पर्यथः । नरा ॥ ४ ॥

हे सुराधसा शोभनदानौ अश्विना हे अश्विनौ सुमतिः शोभना स्तुतिः अस्मदीया रा-  
तिः हविर्दानं च तत्सस्मात्कारणात् वां युवयोः चिते ज्ञानाय भवति । चित्ती संज्ञाने अस्मात्सं-  
पदादिलक्षणोभावे क्तिप् सावेकाचइति विभक्तेरुदात्तत्वं यद्यस्मात्कारणात्सर्दने यज्ञपृष्ठे पृथौ  
विस्तीर्णे समने यज्ञे नोस्मात् हे नरा नेतारौ आपर्यथः आपूरयथः अभितोरक्षयोवा तस्या-  
युवामस्मदीयं परिचरणं ज्ञातवन्ताविति अनुमीमहे । पुषात्तनपूरणयोरित्यस्याल्लेटि सिद्धद्वल-  
पिति सिप् ततः शप् ॥ ४ ॥

अथ पंचमी—

युवंशुज्युंसमुद्रआरजंसःपारईहितम् ।

यातमच्छापतत्रिभिर्नासत्यासातयेकृतम् ॥ ५ ॥

युवम् । भुज्युम् । समुद्रे । आ । रजंसः । पारे । ईहितम् । यातम् ।  
अच्छ । पतत्रिभिः । नासत्या । सातये । कृतम् ॥ ५ ॥

हे अश्विनौ युवं युवां समुद्रे उदधौ निमग्नं रजसः उदकस्य पारे प्रान्ते तरंगसमूहे ई-  
खितं होत्तापितं एवंभूतं भुज्युं तुमपुत्रं अच्छाभि पतत्रिभिः पक्षोपैतैः नौविशेयैः सह आपातं  
आगवदन्तौ इथ; आगत्य च हे नासत्या सत्यस्य नेवारौ सत्यस्वभावौ वा हे अश्विनौ सा-  
तये युवयोः संभजनाय सप्रथं कृतं पुनर्युवानं कुरुवं करोतेर्लङि छान्दसोविकरणस्य लुक्  
कृदभावश्च ॥ ५ ॥

अथ षष्ठी—

आवांसुमैःशंयूइवमंहिष्ठाविश्ववेदसा ।

समस्मेभूपतंनरोत्संनपिप्युषीरिषः ॥ ६ ॥ १ ॥

आ । वाम् । सुमैः । शंयूइवेति शंयूइव । मंहिष्ठा । विश्ववेदसा ।  
सम् । अस्मे इति । भूपतम् । नरा । उत्सम् । न ।  
पिप्युषीः । रिषः ॥ ६ ॥ १ ॥

हे विश्ववेदसा सर्वज्ञौ सर्वधनौ वा हे नरा नेवारौ वां युवां शंयू इव सुखयुक्तौ राजा-  
नाविव मंहिष्ठा दातृवमौ अतिशयेन पूज्यौ वा सन्तौ सुमैरस्मज्यं दातव्यैः सुखैः सार्धं आ  
उपसर्गश्रुतेर्योग्यक्रियाध्याहारः आगच्छतं यद्वा उपसर्गस्य भूपतमित्यनेन संबन्धः मंहिष्ठे-  
त्यपि संबोधनं हे मंहिष्ठा दातृवमौ उक्तगुणावश्विनौ वां युवां सुमैः सार्धं शंयू इव अस्मे  
अस्मान् सम्पक् आभूषतं अभिषामुवं । भूषाभौ अस्मात् लोटिव्यत्ययेन सिप्रशपौ भूषअलं-  
कारे आसमन्तास्तम्यकूभूषतं अलंकुरुवं । पिप्युषीः प्रवृद्धानि इषः इष्यमाणानि षषांसि उ-  
त्सं न गोरूपइव यथा बहुभिः पयोभिः कघोलंछवं सत् दस्यवे अस्मानपि एवंबहुभिर्धनैरलं-

कुरुतमित्यर्थः । पिप्पुपीरिति प्यायतेऽलिटः क्लृप्तः लिङ्यङोश्चेति पीभावः जसि षालन्दसीति पूर्वसवर्णदीर्घः । यद्वा उत्तः प्रवाहो यथा पिप्पुपीः वृद्धानि इषोन्नानि अलंकरोति तद्वत् ॥ ६ ॥

॥ इत्यष्टमस्याष्टमे प्रथमोवर्गः ॥ १ ॥

अयंहीति पङ्क्त्यं षोडशं सूक्तं तार्क्ष्यपुत्रस्य सुपर्णस्यार्थं यमगोत्रस्य ऊर्ध्वक्शानस्य वा आद्यागायत्री द्वितीया बृहती तृतीयाचतुर्थ्यौ गायत्र्यौ पंचमी सप्तोबृहती षष्ठी विष्टारपंक्तिः अष्टकद्विद्वादशकवती अनादेशपरिभाषया इन्द्रोदेवता । तथाचानुक्तान्तं—अयंहितार्क्ष्यपुत्रः सुपर्णोयामायनो वोर्ध्वक्शनोगायत्री बृहतीगायत्र्यौ सप्तोबृहती विष्टारपंक्तिरिति । गतोविनिमोगः ।

तत्र प्रथमा—

अयंहिते अमर्त्य इन्दुरत्योनपत्यते । दक्षो विश्वायुर्विधसे ॥ १ ॥

अयम् । हि । ते । अमर्त्यः । इन्दुः । अत्यः । न ।

पत्यते । दक्षः । विश्वः आयुः । विधसे ॥ १ ॥

हे इन्द्र वेधसे विधाने ते बुभुक्ष्यं त्वदर्थं अमर्त्योमरणरहितः अमृतत्वमापकः अयं हि अयं त्वत्तु इन्दुः सोमः अत्योनसततगामी अश्वइव पत्यते गच्छति यद्वा पत्यतिरैश्वर्यकर्मां तय स्वभूतोयं सोमः वेधसे विधानाय मदस्यकरणाय ईष्टे । कीदृश इन्दुः दक्षः प्रवृद्धः बलहेतुर्वा विश्वायुः विश्वैः स्रष्टैरेतव्यः प्राप्तव्यः यद्वा विश्वेषामायुर्जीवनहेतुः अथवा आयुरित्यन्तनाम सर्वैः चरुपुरोडाशादिभिरनैः हविर्भिरुपेतः ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

अयमस्मासुकाव्यं ऋमुर्वज्रोदास्वते ।

अयं विभर्त्यूर्ध्वक्शनं मदं मृशुर्न कृत्यं मदम् ॥ २ ॥

अयम् । अस्मासु । काव्यः । ऋशुः । वज्रः । दास्वते । अयम् ।

विभर्ति । ऊर्ध्वक्शनम् । मदम् । ऋशुः । न । कृत्यम् । मदम् ॥ २ ॥

अस्मासु स्तोत्रेषु काव्यः स्तुत्योयमिन्द्रः ऋभुर्दीक्षः सन् दास्वते दानमुक्ताय यजमानाय वज्रः शत्रूणां वज्रकोभवति यद्वा दास्वतइति पष्ठचर्थे चतुर्थी अस्मासु दास्वते दानवते इन्द्रस्य वज्रः कुलिशः ऋभुः उरुभासमानोभवति अपिचापं ऊर्ध्वकृत्य उद्धतैरेक्षणं एतत्संज्ञं वा यामायनमृषिं मदं स्तोतारं विभार्तिं पोषयति तथा ऋभुर्न सौघन्वनः पुत्राणामाघक्रभुः स-  
हव कृत्यं कर्मणां कर्तारं अतएव मदं मोदयितारं यजमानं चविभार्ति ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

घृपुः श्येनाय कृत्वेन आसु स्वासु वंसंगः । अवदीधेदहीशुवः ॥ ३ ॥

घृपुः । श्येनाय । कृत्वेन । आसु । स्वासु । वंसंगः । अव ।  
दीधेत् । अहीशुवः ॥ ३ ॥

घृपुः वर्षयिता दीप्तोवा स्वासु स्वकीयासु यजमानलक्षणासु प्रजासु वंसंगः धननीप-  
गतिः एवंभूतइन्द्रः कृत्वेन कर्मणां कर्त्रे करोतेरन्येष्वोपिहरयतेइति कनिष् श्येनाय सुपर्णां य-  
ताक्ष्यपुत्राय मसृष्टये अहीशुवः अहीनव्यापनान् अहीनवृद्धिंवा अस्मदीयान्पुत्रादीन् अव-  
दीधेत् अवदीपयतु दीधीद्दीप्तिदेवनयोः अस्माच्छान्दसेलिङि व्यत्ययेन परस्मैपदं यद्वा हे-  
इन्द्र त्वदीयः सोमः घृष्ट्यादिगुणयुक्तः सन् दीप्यतइति योज्यम् ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

यंसुपर्णः परावतः श्येनस्य पुत्र आभरत् । शतचक्रं यो ह्योवर्तनिः ॥ ४ ॥

यम् । सुपर्णः । परावतः । श्येनस्य । पुत्रः । आ । अभरत् ।  
शतचक्रम् । यः । अस्यः । वर्तनिः ॥ ४ ॥

श्येनस्य ताक्ष्यस्य पुत्रस्तनयः सुपर्णोयं सोमं परावतः परागतात् दूरात् घुलोकात् आ-  
भरत् आहरत् । कीदृशं शतचक्रं शतमिति बहुनाम् बहुधनस्य कर्तारं मूलविभुजादित्वात्कप-  
त्ययः यद्वा शतकरणसाधनं बहुयागनिष्पादनमित्यर्थः घञर्थे कविधानमिति कप्रत्ययः कृत्रा-  
दीनां कइति द्विवचनं यः सोमः अस्यः अहेर्वृत्रस्य वर्तनिः वर्तयिता मेरयिता यद्वा अहगती  
अस्यः गंतव्यः वर्तनिर्मागंभूवः एनावयइति वक्ष्यमाणेनैकवाक्यता ॥ ४ ॥

अथ पंचमी—

यन्ते श्येनश्चारुमवृकंपदाभरदरुणंमानमन्धसः ।

एनावयोवितार्यार्युर्जीविसंएनाजागारबन्धुता ॥ ५ ॥

यम् । ते । श्येनः । चारुम् । अवृकम् । पदा । आ । अभरत् ।

अरुणम् । मानम् । अन्धसः । एना । वयः । वि । तारि ।

आयुः । जीवसे । एना । जागार । बन्धुता ॥ ५ ॥

हेइन्द्र तेतुभ्यं त्वदर्थं श्येनः सुपर्णः पक्षिराट् यं सोमं पदा वचनव्यत्ययः पद्मां आभरत्  
धुलोकादाहरत् । दिवं सुपर्णो गत्वा यसोमं वज्रिण आभरदिति निगमान्तरं । कीदृशं चारुं  
शोभनं अवृकं बाधकरहितं अरुणमारोचमानं अरुणवर्णवा अंधसोन्नस्य मानं यागद्वारानि-  
र्मातारं एना एतेन अनेन सोमेन तुभ्यं दीयमानेन वयोजं जीवसे जीवनाय आयुर्जीवितंच वि-  
तारि मादायि तथा एना एतेनैव सोमेन बन्धुता बंधुसमूहोजागार जजागार जाग्रत् प्रबुद्धः  
सन् वर्तते जागर्तेर्लिटि छन्दसिवेति वक्तव्यमिति द्विवचनाभावः ॥ ५ ॥

अथ षष्ठी—

एवातदिन्द्रइन्दुनादेवेषुचिद्धारयातेमहित्यजः ।

कत्वावयोवितार्यार्युःसुक्रतोक्रत्वायमस्मदासुतः ॥ ६ ॥ २ ॥

एव । तत् । इन्द्रः । इन्दुना । देवेषु । चित् । धारयाते । महि । त्यजः ।

कत्वा । वयः । वि । तारि । आर्युः । सुक्रतो इति सुक्रतो ।

कत्वा । अयम् । अस्मत् । आ । सुतः ॥ ६ ॥ २ ॥

एव एवमनेन प्रकारेण तव तेनेदुना सोमेन तृप्यन् इन्द्रः देवेषु चित् देवेषु अस्मास्तु च म-  
हि महत् त्यजः तेजः दुःखस्य वर्जयितृ रक्षकंवा धारयाते धारयति । शिष्टः पर्यक्षरुतः हे सु-  
क्रतो शोभनकर्मनिन्द्र कत्वा क्रतुना अस्माभिरनुष्ठितेन कर्मणा प्रीतेन त्वया वयोजं आयु-

जीवनं च वितारि अस्मर्ष्य प्रादापि योयमिन्दुःकृत्वा कर्मणा प्रज्ञानेन वा अस्मद् अस्माभिः  
आसुतः अभिपुतः यद्वा अस्मद् अस्मत्तः त्वदाभिमुख्येन सुतः प्रेरितः तेनेन्दुनेत्यन्वयः ॥ ६ ॥

॥ इत्यष्टमस्याष्टमे द्विवीयोवर्गः ॥ २ ॥

इमामिति पल्लवं सप्तदशं सूक्तं इन्द्राण्याआर्षं षष्ठीपंक्तिः शिष्टानुष्टुभः अनेन सूक्तेन  
सप्तत्याबाधनं प्रतिपाद्यते । अतएतत्सूक्तजपादिना सप्तत्याविनाशोभवति अतस्तद्देवताकर्मिदं ।  
तथाचानुक्रान्तम्—इमामिन्द्राण्युपनिषत्सप्ततीबाधनमानुष्टुभंतुपंत्यंतमिति । अस्य सूक्तस्य  
विनियोगोभगवता आपस्तम्बेन कस्मिंश्चित्सप्ततीघ्रे प्रयोगविरोधे दर्शितः त्रिःसैर्यवैः पाठांपरि-  
किरति यदि वारुण्यसि वरुणास्वानिष्क्रीणामि यदि सौम्यसि सोमास्वानिष्क्रीणामीति । श्वो  
भूतउत्तरयोत्थाप्यउत्तराभिस्तिस्तुभिः अभिमंथ्योत्तरया प्रतिच्छन्नां हस्तयोरावप्य शयनका-  
ले बाहुभ्यां भर्तारं परिगृह्णीयात् उपधानालिङ्गयावश्योभवति सप्ततीबाधनं चेति । अयमर्थः  
आयया पाठानामौषधिः स्वातव्या ततस्तिस्तुभिः ओषधेरभिमंथनं पृथग्यावद्धासौषधिः यथा  
भर्तारं स्पृशति तथा तस्य भर्तुरालिङ्गनमिति ।

तत्र प्रथमा—

इमांस्वनाम्योर्षधिं वीरुधं बलवत्तमाम् ।

ययांसपत्नीं बाधते ययांसं विन्दते पतिम् ॥ १ ॥

इमाम् । स्वनामि । ओर्षधिम् । वीरुधम् । बलवत्तमाम् ।

यया । सप्तपत्नीम् । बाधते । यया । सम्हविन्दते । पतिम् ॥ १ ॥

इमामौषधिं पाठाख्यां वीरुधं स्वरूपं बलवत्तमां स्वकार्यकरणे अतिशयेन बलवतीं  
स्वनामि उन्मूलयामि यया ओषध्या सप्ततीं समानएकः पतिर्यस्याः सा सप्तती तां एषा वधूया-  
धते हिनस्ति ययाच पतिं भर्तारं संविन्दते सम्यगसाधारण्येन लभते ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

उत्तानपर्णे सुभगे देवजुते सहस्रवति ।

सप्ततीमे पराधमपतिमे केवलं कुरु ॥ २ ॥



अथ पंचमी—

अहमस्मि सहमानाथ त्वमसि सासहिः ।

उभे सहस्यती भूत्वी सपत्नी मे सहावहै ॥ ५ ॥

अहम् । अस्मि । सहमाना । अथ । त्वम् । असि । ससहिः ।

उभे इति । सहस्यती इति । भूत्वी । सपत्नीम् । मे । सहावहै ॥ ५ ॥

हेओपयि अहं त्वमसादात्सहमानास्मि सपत्न्या अभिभवित्री भवामि अथापिच त्वम-  
पि सासहिरसि तस्याभिभवित्री भवसि आवामुभेअपि सहस्यती अभिभवित्र्यौ भूत्वी भू-  
त्वा मेमम सपत्नीं सहावहै अभिभवाम ॥ ५ ॥

अथ षष्ठी—

उपतेधांसहमानामभित्वाधांसहीयसा ।

मामनुप्रतेमनोवृत्तसंगौरिवधावतुपथावारिवधावतु ॥ ६ ॥ ३ ॥

उप । ते । अधाम् । सहमानाम् । अजि । त्वा । अधाम् ।

सहीयसा । माम् । अनु । प्र । ते । मनः । वृत्तम् ।

गौरिव । धावतु । पथा । वाः । धावतु ॥ ६ ॥ ३ ॥

हेपते ते तव सहमानां सपत्न्याअभिभवित्री इमायोपधिं उपाधां शिरसउपधानं करोमि  
सहीयसा अभिभविद्वारेण तेनोपधानेन त्वामप्यधां अभितोधारयापि ते तव भर्तुर्मनः मामनु-  
लक्ष्य प्रधावतु प्रकर्षेण शीघ्रं गच्छतु तत्र निदर्शनद्वयमुच्यते गौरिव यथा गौरित्सं शीघ्रं ग-  
च्छति पथा निम्नेन मार्गेण वारिव वाः उदकं यथा स्वभावतो गच्छति तद्वत् अनेन निदर्श-  
नद्वयेन औत्तुङ्गमातिशयः स्वाभाविकत्वंच प्रतिपाद्यते ॥ ६ ॥

॥ इत्यष्टमस्याष्टमे तृतीयोवर्गः ॥ ३ ॥

अरण्यानीति पल्लवमष्टादशं सूक्तं इरंमदशुत्रस्य देवमुनेरायं महदरण्यमरण्यानी तद्देवता-  
कं ध्वानुष्टुभं । तथाचानुक्तान्वं—अरण्यान्यैरंमदोदेवमुनिररण्यानीं नृष्टावेति । गतोविनियोगः ।

तत्र मथया—

अरण्यान्यरण्यान्यसौयाप्रेवनश्यसि ।

कथाग्रामंनपृच्छसिनत्वाभीरिवविन्दती ३ ॥ १ ॥

अरण्यानि । अरण्यानि । असौ । या । प्रइव । नश्यसि ।

कथा । ग्रामम् । न । पृच्छसि । न । त्वा । भीःइव । विन्दती ३ ॥ १ ॥

हेअरण्यानि अरण्यस्य पालयित्री काचिदधिदेवता अरण्यानीति नैरुक्ताः वैद्याकरणा-  
स्तुहिमारण्ययोर्महत्त्वइति अरण्यस्य महत्वे डीपं स्मरन्ति । अरण्याधिदेवते अरण्यानि कान्ता-  
राणि प्रति यासौ त्वं प्रेवनश्यसि इवः संप्रत्यर्थे नशतिः प्राप्तिकर्मा अत्र व्यत्ययेन शब्द सं-  
प्रति रक्षणाय प्राप्तोपि यद्वा निर्जने देशे वर्तमानत्वान्नष्टेव प्रतीयते सात्त्वं कथा कथं ग्रामं  
न पृच्छसि निर्जने अरण्ये कथं रमसे नूनं त्वा त्वां भीः भयं नविन्दति नलप्रतेकिं । वितर्केषुतः  
इवःसंप्रत्यर्थे परिभ्रमार्थेवा । अत्र निरुक्तं—अरण्यान्यरण्यस्य पक्ष्यरण्यमपार्णं ग्रामादर-  
मणं भवतीतिवा अरण्यानीत्येनामामंत्रयते यासावरण्यानि वनानि पराचीवनश्यसि कथं ग्रा-  
मंन पृच्छसि नत्वाभीर्विदतीवेतीवः परिभ्रमार्थेवेति ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

वृषारवायवदंतेयदुषावन्तिचिच्चिकः ।

आघाटिभिर्निधायनरण्यानिर्महीयते ॥ २ ॥

वृषारवायं । वदंते । यत् । उपइअवन्ति । चिच्चिकः ।

आघाटिभिःइव । धावयन् । अरण्यानिः । महीयते ॥ २ ॥

वृषारवाय वृषा सेचनसमर्थः खः शब्दोपस्य सूक्ष्मजन्तुविशेषस्य क्षिप्रारव्यस्य सत-  
थोक्तः कटुकशब्दवानित्यर्थः तस्मै वृषारवाख्याय वदते चीचीशब्दं कुर्वते चिच्चिकः चीचीशब्दं  
कुर्वन्अभ्योजन्तुः यद्यदा उपावति वृषारवाय स्वशब्दस्य प्रत्युत्तररूपेण चीचीशब्दकरणे उपग-

च्छति उपेत्य पालयति वा । तत्र दृष्टान्तः—आघाटिभिरिव आघाटयोघाटलिकाः कांडवीणास्ता-  
भिः धावयन् निषादादिसप्तस्वरान् शोचयन् गायक इव तदा अरण्यानिः सा अरण्यानी महीयते  
पूज्यते । इन्द्रवरुणेत्यादिनाडीषु तत्संनियोगेन आनुगागमः छान्दसोह्रस्वः अतएव ह्रस्व्यादि-  
सुलोपाभावः ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

उ॒त गा॒व॒ इ॒वा॒द॒न्त्यु॒त वे॒भ्वे॒व दृ॒श्य॒ते ।

उ॒तो अ॒र॒ण्य॒निः सा॒यं श॒क॒टी र्वि॒स॒र्ज॒ति ॥ ३ ॥

उ॒त । गा॒वः इ॒व । अ॒द॒न्ति । उ॒त । वे॒श॒म॒ इ॒व । दृ॒श्य॒ते ।

उ॒तो इ॒ति । अ॒र॒ण्य॒निः । सा॒य॒म् । श॒क॒टीः इ॒व । स॒र्ज॒ति ॥ ३ ॥

उतापिच गाव इव गवयाद्यामृगाः अस्यां अरण्यान्यां अदन्ति तृणादिकं भक्षयन्ति उ-  
तापिच उतागुल्मादिकं वेशमेव गृहमिव दृश्यते उतोअपिच अरण्यानिः इयमरण्यानी सायं  
सायंकाले इवः संप्रत्यर्थे संप्रति शकटीः शकटान् दावोद्याहरणायागतान् सर्जति विसर्जयति  
यद्वा शकटीः सर्जतोव दृश्यते अहनिमहदरण्यं शकटीभिः प्राप्य सर्वे जनाः अरण्येक्षत्तं का-  
ष्ठादिकं शकटीष्वध्यारोप्य सायंकाले तस्मान्निर्गच्छन्ति तदभिप्रायेणेदं वचनम् ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

गा॒म॒ह्वै॒प आ॒ह्व॒य॒ति॒ दा॒र्व॒ह्वै॒पो अ॒पा॒व॒धी॒त् ।

व॒स॒न् अ॒र॒ण्य॒न्यां सा॒य॒म॒क्रु॒क्ष॒ति॒ म॒न्य॒ते ॥ ४ ॥

गा॒म् । अ॒ह्व॒ । ए॒पः । आ॒ । ह्व॒य॒ति॒ । दा॒रु॒ । अ॒ह्व॒ । ए॒पः ।

अ॒र्प॒ । अ॒व॒धी॒त् । व॒स॒न् । अ॒र॒ण्य॒न्याम् । सा॒य॒म् ।

अ॒क्रु॒क्ष॒त् । इ॒ति॒ । म॒न्य॒ते ॥ ४ ॥

अंग हेअरण्यानि एषः त्वदधिष्ठिते महारण्ये संप्रति वर्तमानः गामाह्वयति एषचान्योदा-  
रुकाष्टमपावधीत् अपहन्ति तथा सायंकाले रात्रौ अरण्यान्यामहारण्ये नियसन् मनुष्यः

नानाविधं पक्षिमृगादिकं शब्दं शृण्वन् अक्रुक्षत कश्चित् तस्करादिराक्रोशतीतिभीतः सन् म-  
न्यते बुध्यते ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमी-

नवाअरण्यानिर्हन्त्यन्यथेनाभिगच्छति ।

स्वादोःफलस्यजग्ध्वाययथाकामंनिपद्यते ॥ ५ ॥

न । वै । अरण्यानिः । हन्ति । अन्यः । च । इत् । न ।

अभिगच्छति । स्वादोः । फलस्य । जग्ध्वाय ।

यथाकामम् । नि । पद्यते ॥ ५ ॥

नवै भरवत् अरण्यानिररण्यानी हन्ति तत्र निवसन्तं हिनस्ति यद्यन्योव्याघ्रचौरादिर्ना-  
भिगच्छति तर्हि स्वादोरसवतः आन्नादेः फलस्य द्वितीयाथैषधी फलं जग्ध्वाय भक्षयित्वा तत्र  
निवसन् पुरुषः यथाकामं यथेच्छं निपद्यते निगच्छति वर्तते । त्वाप्रत्यये अदोजग्धिर्त्यति-  
कृतीति जग्ध्वादेशः क्तवोगिति यक् ॥ ५ ॥

अथ षष्ठी-

आञ्जनगन्धिसुरभिर्वहन्नामर्कपीवलाम् ।

प्राहंमृगाणांमातरंमरण्यानिमंशंसिपम् ॥ ६ ॥ ४ ॥

आञ्जनगन्धिम् । सुरभिम् । वहुःअन्नाम् । अर्कपिबलाम् । प्र ।

अहम् । मृगाणाम् । मातरम् । अरण्यानिम् । अंशंसिपम् ॥ ६ ॥ ४ ॥

आञ्जनगन्धिं अञ्जनस्येदं आञ्जनं कस्तूरीदि तस्य गन्धइव गन्धोयस्यास्तादृशी उपमानाच्चेति  
गन्धस्येदन्तादेशः अतएव सुरभिं सौरभ्योपेवां बहुभां बहुभिरनैरदनीयैः फलमूलादिभिरुपेतां  
रूपीवलां कृषिरक्षामस्तीति रूपीवलाः कर्षकाः रजः कृषीत्यादिना बलच् बलइति दीर्घः तैर्यु-  
क्तां तादृशीं मृगाणां मातरं जनयित्रीं अरण्यानिं अरण्यानीं अहं प्राशंसिपं उक्तेन प्रकारेण  
स्तुतवानस्मि ॥ ६ ॥

॥ इत्यष्टमस्याष्टमे चतुर्थोवर्गः ॥ ४ ॥

असदिति पंचर्चं एकोनविंशं सूक्तं शिरीषपुत्रस्य सुवेदस्यार्षं पंचमी विष्टुप् शिष्टाजग-  
त्यः इन्द्रोदेवता । अनुक्रम्यतेहि—अत्तेपंचसुवेदाः शैरीषस्त्रिष्टुबन्तमिति । तृतीये रात्रिपयौ  
मशास्तुः शस्ते इदं सूक्तं । सूत्रितं च—अत्तेदधामिदं त्यत्वात्रमिदं पानमिति धाज्येति ।

तत्र पथमा—

अत्तेदधामिप्रथमायमन्यवेहन्मृत्रं नर्यं विवेरपः ।

उभेयन्वाभवंतोरोदंसीअनुरेजतेशुष्मात्पृथिवीचिदद्रिवः ॥ १ ॥

अत् । ते । दधामि । प्रथमाय । मन्यवे । अहन् । यत् ।

वृत्रम् । नर्यम् । विवेः । अपः । उभे इति । यत् । त्वा । भवतः ।

रोदंसी इति । अनु । रेजते । शुष्मात् । पृथिवी । चित् । अद्रिष्टवः ॥ १ ॥

हेइन्द्र तेतव मन्यवे कोपाय तेजस्ते वा प्रथमाय मुत्प्याय अदधामि अद्धानामादरातिशयः  
तद्विषयं करोमि यथेन मन्युना त्वं वृत्रं आवरकमसुरं मेघं वा नर्यं नेतव्यं अहन् अवधीः ह-  
त्वाचानेनावृताः अपः उदकानि च विवेः इमे लोकं प्रत्यागमः तस्मै मन्यव इत्यन्वयः । यद्यदा  
उभेरोदसी द्यावापृथिव्यौ त्वात्वामनुसृत्य भवतोर्वते वेत्स्वदधीने अमृतामित्यर्थः तदानीं पृ-  
थिवीचित्र पृथिवीत्यन्तरिक्षनाम पृथिवं विस्तीर्णमन्तरिक्षमपि हेअद्विवोवज्रवज्जिन्द्र शुष्मात्  
त्वदीयादलाद रेजते कंसते ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

त्वंमायाभिन्नवद्यमायिनैश्रवस्यतामनेंसावृत्रमर्दयः ।

त्वामिन्नरोदणतेगविष्टिपुत्वांविश्वसुहव्यास्त्रिष्टिपु ॥ २ ॥

त्वम् । मायाभिः । अनवद्य । मायिनम् । श्रवस्यता । मनेंसा ।

वृत्रम् । अर्दयः । त्वाम् । इत् । नरः । उणते । गोऽद्रिष्टिपु ।

त्वाम् । विश्वासु । हव्यासु । इष्टिपु ॥ २ ॥

मं० १० अ० ११ सू० १४७] अष्टमोष्ठकः

६०७

हेअनवद्य अवद्यरहितः प्रशस्येन्द्र त्वं मायिनं मायाविनं वृत्रं मायाभिर्वचनाभिर्वृद्धि-  
विशेषैर्वा श्रवस्यता श्रवः श्रवणीयं यशोभवा इच्छता मनसा अर्दयः अहिंसीः । अपिच  
नरोनेतारोगिरसः त्वामिदं त्वामेव गतिष्टिपु गवां पणिभिरपहतानां एषणेषु प्रापणेषु विषयभूतेषु  
वृणते संभजते तथा विश्वासु सर्वासु हव्यासु आह्वातव्यासु प्रार्थनीयासु इष्टिपु यागक्रियासु  
त्वामेव वृणते ॥ २ ॥

अथ तृतीया-

ऐपुं चाकन्धिपुरुहूतसूरिपुं वृधासो ये मधवज्जानशुर्मधम् ।  
अर्चन्ति तोकेतनये परिष्टिपु मेधसाता वाजिनमहं ये धने ॥ ३ ॥

आ । एषु । चाकन्धि । पुरुहूत । सूरिषु । वृधासः । ये ।  
मध्वन् । आनशुः । मधम् । अर्चन्ति । तोके । तनये । परिष्टिपु ।  
मेधसाता । वाजिनम् । अहं । धने ॥ ३ ॥

हेपुरुहूतेन्द्र एषु सूरिषु आचारकंधि अत्यर्धमभिदीप्यस्व अभिकामपस्व कनीदीप्तिका-  
न्तिगतिषु अस्माद चर्करीतमेतत् हेमघवन्धनवन्दिद् ये सूरयो वृधासः त्वत्पसादाद्वर्धमानाः स-  
न्तः मधं धनं आनशुः आमुवन्ति अपिच मेधसाता मेधसातौ यज्ञे वाजिनं बलवन्तं अन्नवन्तं  
प्रेजनवन्तं वा त्वां ये अर्चन्ति पूजयन्ति तोके पुत्रेतनये तत्पुत्रे परिष्टिपु परितः इष्यमाणेषु अन्ये-  
ष्वपि फलेषु अहं ये अलज्जाकरे धने च एतेषु निमित्तभूतेषु सत्सु त्वामेव स्तुत्यादिभिः पू-  
जयन्तीत्यर्थः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी-

सश्चुरायः सुभृतस्य चाकन्मदं यो अस्य रंध्यं चिकेतति ।  
त्वावृधो मधवन्दाश्वध्वरो मसू सवाजं भरते धना नृभिः ॥ ४ ॥

सः । इत् । रायः । सुभृतस्य । चाकन्त् । मदम् । यः ।  
अस्य । रंध्यम् । चिकेतति । त्वावृधः । मध्वन् । दाशुः अश्वध्वरः ।  
मसू । सः । वाजम् । भरते । धना । नृभिः ॥ ४ ॥

सइव सएव स्तोता शुश्रूतस्य सुषुसंपादितस्य रायोधनस्य द्वितीयार्थे षष्ठी ईदृशोघ-  
नं नुक्षिपं चाकनव कामयते उभयतइत्यर्थः रंसं रंहोवेगः तदर्हं अस्त्येदस्य मदं सोमपा-  
नजन्यं हर्षं यः स्तोता चिकेतति स्तुतिपदैर्जानाति हेमघवन् त्वावृषः त्वया वर्धितः दा-  
श्वध्वरः दत्तयज्ञः यजमानः नृभिर्नेतृभिः ऋत्विग्भिः भृत्यैर्वा धना धनानि वाजमनंच  
मक्षु शीघ्रं भरते संपादयति ॥ ४ ॥

अथ पंचमी—

त्वंशर्धायमहिनागृणानउरुकृधिमघवञ्छुग्धिरायः ।

त्वंनोमित्रोवरुणोनमायीपित्वोनदस्मदयसेविभक्ता ॥ ५ ॥ ५ ॥

त्वम् । शर्धाय । महिना । गृणानः । उरु । कृधि । मघवन् ।

शुग्धि । रायः । त्वम् । नुः । मित्रः । वरुणः । न । मायी ।

पित्वः । न । दस्म । दयसे । विभक्ता ॥ ५ ॥ ५ ॥

हे इन्द्र त्वं महिना महता स्तोत्रेण गृणानः स्तूपमानः सन् शर्धाय शर्धं बलं उरुछधि  
विस्तीर्णं कुरु हेमघवन् रायोधनानिच शुग्धि अस्मभ्यं प्रयच्छ । हेदस्म दर्शनीयेन्द्र विभक्ता  
विशेषेण धनानां भाजयिता त्वं मित्रोवरुणोन मित्रवद्वरुणवच्च मायी प्रज्ञायुक्तः सन् नोस्मभ्यं  
नः संप्रत्यर्थे संप्रति पित्वोन्नानि दयसे प्रयच्छसि ॥ ५ ॥

॥ इत्यष्टमस्याष्टमे पंचमोवर्गः ॥ ५ ॥

सुष्वाणासइति पंचचै विंशं सूक्तं वेनपुत्रस्य पृथोरार्षं वैदुभ्यैन्द्र । अनुक्रान्तंच—सुष्वा-  
णासः पृथुर्वैन्यइति । गतोविनिमोगः ।

तत्र प्रथमा—

सुष्वाणासंइन्द्रस्तुमसित्वाससुवांसंश्चतुविष्टम्णवाजम् ।

आनोभरसुवितंयस्यचाकन्त्मनातनांसनुयामत्वोताः ॥ १ ॥

सुस्वानासः । इन्द्र । तुमसि । त्वा । सुसुवांसः । च ।

तुविष्टम्ण । वाजम् । आ । नुः । भर । सुवितम् । यस्य ।

चाकन् । त्मना । तना । सनुयाम् । त्वाऽर्जताः ॥ १ ॥

हेइन्द्र सुष्वाणासः सोममभिपुतवन्नोवयं त्वां स्तुमसि स्तुमः हेतुविगृम्ण बहुलधन वा-  
जं चरुपुरोडाशादिलक्षणमन्नं ससर्वांसः संभक्तवन्तश्च वयं त्वां स्तुमः यतएवमतोहेतोर्नोस्मि-  
न्म्यं सुवितं सुप्रमात्तव्यं शोभनं धनं आभराहर प्रपच्छ । यद्वा यस्य यद्धनं अतिप्रियत्वेन चा-  
कन् त्वं कामयसे तद्धनमाभरेत्यर्थः । वयंच त्वोताः त्वया रक्षिताः सन्तः तना धननामैतत्  
विस्तृतानि धनानि त्मना आत्मना स्वयमेवान्यनैरपेक्ष्येणैव सनुयाम तव प्रसादात्प्रभेमहि॥१॥

अथ द्वितीया—

ऋष्वस्त्वामिन्द्रशूरजातोदासीर्विशःसूर्येणसह्याः ।  
गुहाहितंगुह्यंगूळमप्सुविभृमसिप्रस्रवणेनसोमम् ॥ २ ॥  
ऋष्वः । त्वम् । इन्द्र । शूर । जातः । दासीः । विशः ।  
सूर्येण । सह्याः । गुहा । हितम् । गुह्यम् । गूळम् । अप्सु ।  
विभृमसि । प्रस्रवणे । न । सोमम् ॥ २ ॥

हेशूर शौर्यैवनिन्द्र ऋष्वः महान् दर्शनीयोवात्वं जातः जातमात्रएव दासीः उपक्षय-  
कारिणोदासाः असुराः तत्संबन्धिनीर्विशः जातः सूर्येण सूर्यात्मना सह्याः अश्वभवेः तथा  
गुहा गुहायां हितं निहितं अतएव गुह्यं अदृश्यं बलाख्यमसुरं अप्सु उदकेषु गूढं निगूढं कुय-  
याख्यं च त्वमभिभूतवानसि वयमपि प्रस्रवणे प्रवर्षणेसति नः संपत्त्यर्थे संपत्ति सोमं विभृ-  
मसि त्वदर्थं विभृमः धारयामः ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

अर्योवागिरोअभ्यर्चविद्वानृषीणांविप्रःसुमर्तिचक्रानः ।  
तेस्यामयेरणयन्तसोमैरेनोततुभ्यंरथोहमक्षैः ॥ ३ ॥  
अर्यः । वा । गिरः । अभि । अर्च । विद्वान् । ऋषीणाम् ।  
विप्रः । सुहृमतिम् । चक्रानः । ते । स्याम् । ये । रणयेन्त ।  
सोमैः । एना । उत । तुभ्यम् । रथोहोह । प्रक्षैः ॥ ३ ॥



विमोमेधावी ऋषीणां मंत्रदार्शिनां सुमतिं सुदुतिं चकानः कामयमानः विद्वान् जानन्न  
अयौवा स्वामीच भवन् हेइन्द्र ईदृशस्त्वं गिरः स्तोतुन् स्तुतीर्वा अभ्यर्च सम्पक् स्तुतमि-  
ति अभिपूजय । अपिच ते वयं स्याम भवेम ये सोमिः त्वारणयन्त रमयन्ति उतापिच हेरथो-  
ह्म रथैरभ्युद्यमान आ ऊढः ओढः रथेन ओढोरथोढः ओमाडोश्चेति परत्पुं ईदृशेन्द्र भक्षेः  
भक्षणीयैः चरुपुरोढाशादिभिः सार्धं एवा इमानि स्तोत्राणि तुभ्यं त्वदर्थं क्रियन्ते ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

इमाग्रहोन्द्रतुभ्यंशंसिदानृभ्योनृणांशूरशवः ।

तेभिर्भवसक्रतुर्येपुंचाकन्नुतत्रायस्वगृणतउतस्तीन् ॥ ४ ॥

इमा । अग्रह । इन्द्र । तुभ्यम् । शंसि । दाः । नृभ्यः ।

नृणाम् । शूर । शवः । तेभिः । भव । सक्रतुः । येपुं ।

चाकन् । उत । त्रायस्व । गृणतः । उत । स्तीन् ॥ ४ ॥

हेइन्द्र त्वदर्थं इमा इमानि पुरोवर्तीनि ब्रह्म ब्रह्माणि परिवृढानि स्तोत्राणि शंसि अशंसिष्य  
दास्यंते शंसिश्छादसे कर्मणि लुङि व्यत्ययेनैकवचनं हेशूर शौर्यवजिन्द्र त्वं नृणां मनुष्याणां  
मध्ये मृष्यः स्तुत्यादेर्नैवृष्यः शवोवलं दाः देहि । अपिच तेभिः तैः सक्रतुः समानकर्मा स-  
मानमहोवा भव येषु स्तोतृषु चाकन् हविरादिकामयसे कनीदीदिविकान्तिगतिषु अस्माद्यद्भुतग-  
न्तात् छान्दसे लङि सिषि रूपमेतत् ततः क्रमेर्वा पूर्ववत्सिषि मोनोधातो रिति नात्वं । उतापिच  
गृणतः स्तोतुन् त्रामस्व पालय उतापिच स्तीन् स्यामतेरेतद्वयं संधीभूय स्थितान् यजमानानपि  
त्रायस्व ॥ ४ ॥

अथ पंचमी—

श्रुधीहवमिन्द्रशूरपृथ्याउतस्तवसेवेन्यस्याकैः ।

आयस्तेपोनिघृतवन्तमस्वास्मिर्ननिजैर्द्रवयन्तवक्ताः ॥ ५ ॥ ६ ॥

श्रुधि । हवम् । इन्द्र । शूर । पृथ्याः । उत । स्तवसे । वेन्यस्य ।

अकैः । आ । यः । ते । योनिम् । घृतवन्तम् । अस्वाः ।

ऊर्मिः । न । त्मिः । द्रवयन्त । वक्ताः ॥ ५ ॥ ६ ॥

हेशुरेन्द्र पृथ्याः पृथोर्केपेः मम हवमाह्वानं श्रुधि शृणु उतापिच वेन्यस्य वेनपुत्रस्य  
मम अर्केः मंत्रैः स्तवसे स्तूयसे । यकि माप्ते व्यत्येन शप् यः स्तोता घृतवन्तं उदकवन्तं ते  
तव योनिं निवासभूमिं आस्वाः अज्यस्वार्पित्व अज्यष्टौव । स्वृशब्दोपतापयोः अस्माह्लुङि  
तिपि बहुलंछन्दसीति इदभावे हल्ङ्यादिलोपेच रात्सस्येति सलोपः यद्वा घृतवन्तमाज्यादिना  
हविषोपेतं योनिं गृह्णामेतत् यज्ञगृहं प्राप्य ते त्वां योन्निष्टीति तस्य वेन्यस्यार्कैरित्यन्वयः ।  
अपिच वक्ता वक्तानः वचरेन्येज्योपिदृश्यन्तइति वनिष् अंत्यविकारश्छान्दसः जति प्रोदरा-  
दिवाङ्मण्डोपः । अन्येषु सर्वे स्तोतारः निम्नेः प्रवणैर्मार्गैः ऊर्मिर्न उदकसंघट्टव द्रवयन्त स्तु-  
तिभिस्त्वामेवाभिद्रवन्ति अभिगच्छन्ति ॥ ५ ॥

॥ इत्यष्टमस्याष्टमे पष्ठोवर्गः ॥ ६ ॥

सवितायंत्रैरिति पंचचर्भेकविंशं सूक्तं हिरण्यस्तूपुत्रस्याचंतआर्पं वैपुत्रं सविददेवार्थं ।  
अनुक्रान्तंच—सविताचर्चहैरण्यस्तूपः सावित्रमिति । गवोविनियोगः ।

तत्र प्रथमा—

स॒वि॒ता॒य॒त्रैः॑ पृ॒थि॒वी॒म॒र॒म्णा॒द॒स्क॒म्भ॒ने॒स॒वि॒ता॒द्या॒म॒द॒ह॒त् ।  
अ॒श्व॒मि॒वा॒धु॒क्ष॒तु॒र्नि॒म॒न्त॒रि॒क्ष॒म॒तू॒र्ते॒व॒द्ध॒म॒स॒वि॒ता॒स॒मु॒द्र॒म् ॥ १ ॥

स॒वि॒ता । य॒त्रैः । पृ॒थि॒वी॒म् । अ॒र॒म्णा॒त् । अ॒स्क॒म्भ॒ने॒ । स॒वि॒ता ।  
द्या॒म् । अ॒द॒ह॒त् । अ॒श्व॒म् । अ॒धु॒क्ष॒त् । धु॒नि॒म् । अ॒न्त॒रि॒क्ष॒म् ।  
अ॒तू॒र्ते॒ । व॒द्ध॒म् । स॒वि॒ता । स॒मु॒द्र॒म् ॥ १ ॥

सविता सर्वस्य प्रसविता प्रेरकोमध्यमस्थानोदेवः सोयं यंत्रैः यमनसाधनैः वृष्टिप्र-  
दानादिभिरुपायैः वायवीयैः पार्श्वौ पृथिवीं प्रथितां भूमिं अरम्णात् अरमयत् सुखेनावस्था-  
पयति तथा सएव सविता अस्कंभने पतनप्रतिबंधकमालंबनं स्कंभनंतद्रहितस्थले यां युलोक-  
मपि अदंहत् दृढीकृतवान् यथा अधोन पतति तथा आत्मीयैरेवोपायैः अवस्थापितवानित्य-  
र्थः । अश्वमिव धुनिं कंपयित्वयं कंपयितारंवा अन्तरिक्षं अन्तराक्षांतं मध्यमस्थानगतं अ-  
तूर्ते केनाप्याहिंसिते अत्रमाणेवा नभसि वायवीयैः पार्श्वैर्बद्धं समुद्रं मेघमयमेव सविता धुक्ष-

त उदकानि दोग्धि यद्वान्तरिक्षमिति सप्तम्यर्थे प्रथमा अतूर्तन्तरिक्षे वद्धं समुदितारं भुनिं कं-  
नीयं मेघं अश्वमिव अधुक्षत् सविताक्लेशयति । बुक्षधिक्ष संदीपनक्लेशानजीवनेषु यथा शिक्ष-  
कः अश्वं क्लेशयति एवं वर्षणाय मेघं क्लेशयतीत्यर्थः । अत्र निरुक्तम्—सविता यंत्रैः पृथि-  
वीमरमयदनारंभणेन्तरिक्षे सविता यामदंहदश्वमिवाधुक्षद्भुनिमन्तरिक्षे मेघं वद्धमतूर्तं वद्धमतूर्-  
णंइतिवा त्वरमाणइतिवा सविता समुदितारमिवि' ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

यत्रांसमुद्रःस्कंभितोव्यौनृदपान्नपात्सवितातस्यवेद ।  
अतोभूरतआउत्थितंरजोतोद्यावापृथिवीअप्रथेताम् ॥ २ ॥

यत्र । समुद्रः । स्कंभितः । वि । औनत् । अपाम् । नृपात् ।  
सविता । तस्य । वेद । अतः । भूः । अतः । आः । उत्थितम् ।  
रजः । अतः । द्यावापृथिवी इति । अप्रथेताम् ॥ २ ॥

यत्र यस्मिन्नन्तरिक्षे समुद्रः समुन्दनशीलोमेघः स्कंभितः स्तंभितोवायुपाशैर्बद्धः सत्  
व्यौनत् विशेषेण भूमिमुनत्ति उदकैः क्लेदयति उन्दीक्लेदने अस्माच्छान्दसे लङ्ङि रूपमेतत्  
हेअपानपात् मध्यमस्थानवेद्युताग्ने तवसंबन्धी सविता प्रेरकोदेवः तस्य तत्स्थानं वेद वेत्ति  
जानाति । अतोस्मादेव सवितुः भूः भूमिरासीत् अतएव उत्थितं ऊर्ध्वमेवस्थितं रजोन्तरिक्षं  
आः आसीत् अजायत अस्तेर्लुङ्ङि बहुलं छन्दसीति इदंभावः हृत्छन्द्याःअपइति लोपः अ-  
तः अस्मादेव सवितुः द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यौ अप्रथेतां विस्तीर्णे अप्यभूताम् ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

पृश्चेदमन्यदमवयजत्रममर्त्यस्यभुवनस्यभूना ।  
सुपुर्णोअङ्गसंवितुर्गुरुत्मान्पूर्वोजातःसउअस्यानुधर्म ॥ ३ ॥

पृश्वा । इदम् । अन्यत् । अमवत् । यजत्रम् । अमर्त्यस्य ।  
भुवनस्य । भूना । सुपुर्णः । अङ्ग । सवितुः । गुरुमान् ।  
पूर्वः । जातः । सः । ऊँ इति । अस्य । अनु । धर्म ॥ ३ ॥

अन्यत् सवितृव्यतिरिक्तं इदं देवतान्तरं पश्चा पश्चात् पश्चपश्चाच्छन्दसीति निपात्यते सवितृप्रेरणानंतरमेव यजत्रं यष्टव्यमभवत् । केन साधनेन अमर्त्यस्य मरणरहितस्य भुवनस्य लोकस्य स्वर्गाख्यस्य संबन्धिना भूना भूतेन स्वर्गे उत्पन्नेन सोमेनेत्यर्थः यद्वा अमर्त्यस्य भुवनस्य संबन्धि इदं देवतान्तरं भूना भूम्ना बहुत्वेन युक्तं यष्टव्यमभवत् कुत इत्यत आह—हे अङ्ग स्तोतः सुपर्णः शोभनपतनः गरुत्मान् सोमस्यापहर्ता तादृश्यः सवितुः प्रेरकादस्माद्देवात् पूर्वः प्रथमभावी सन् जातः अतो हेतुभूतः सुपर्णो गरुत्मान् अस्य सवितुः धर्मधारणमनुसृत्य वर्तते सवितृप्रेरणाधीनत्वात्सर्वगतीनां सोमाहरणमपि तदधीनमिति सवितृप्रेरणानंतरमेव सर्वे सोमयागाः प्रवर्तत इत्यर्थः । उइति पूरकः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

गाव॑इव॒ग्रामं॑यू॒धिरि॑वा॒श्वान्वा॒श्रेय॑वत्सं॒सुमना॑दु॒हाना॑ ।  
पति॑रिव॒जा॒याम॑भि॒नो॒न्येतु॑ध॒र्ता॒दिवः॑सं॒विता॑वि॒श्ववारः॑ ॥ ४ ॥

गावःइव । ग्रामम् । यूयुधिःइव । अश्वान् । वाश्राइव ।  
वत्सम् । सुसुमनाः । दुहाना । पतिःइव । जायाम् । अभि ।  
नः । नि । एतु । धर्ता । दिवः । सविता । विश्ववारः ॥ ४ ॥

गावइव यथा अरण्ये संचरन्तो गावः ग्रामं शीघ्रमभिगच्छन्ति युयुधिरिव यथा च युद्धार्थं अश्वानभिगच्छति । युधसंप्रहारे आदृगमहनइत्यत्रोत्सर्गश्छन्दसीति वचनात्किन् प्रत्ययः छान्दसं साहितिकमभ्यासदीर्घत्वं सुमनाः शोभनमनस्का दुहाना दोग्री बहुपयस्का वाश्रेव हंभारवात्मकं शब्दं कुपर्वी गौर्यथा आत्मीयं वत्सं अभिगच्छति पतिरिव यथा भर्ता जायां स्वभार्या शीघ्रमभिगच्छति एवमेव सविता नोस्मानभ्येतु निवरांमभिगच्छतु । कीदृशः दिवो-घुलोकस्य धर्ता धारयितावस्थापयिता वा अतएव विश्ववारः सर्वैर्वरणीयः ॥ ४ ॥

अथ पंचमी—

हिर॑ण्यस्तूपः॒सवित॑र्य॒यात्वा॑द्वि॒रसो॑जु॒हेवा॑र्जे॒अस्मिन् ।  
ए॒वात्वा॑र्च॒न्वर्च॑से॒वन्द॑मानः॒सोम॑स्येवांशुं॒प्रति॑जागरा॒हम् ॥ ५ ॥ ७ ॥

हिरण्यस्तूपः । सवितुः । यथा । त्वा । आङ्गिरसः । जुहे ।  
वाजे । अस्मिन् । एव । त्वा । अर्चन् । अवसे । वन्दमानः ।  
सोमस्य इव । अंशुम् । प्रति । जागर । अहम् ॥ ५ ॥ ७ ॥

हे सवितः प्रेरक त्वा त्वां आङ्गिरसः अङ्गिरसः पुत्रः हिरण्यस्तूपो मम पिता अस्मिन् वा-  
जे अग्ने निमित्तभूते सति यथा जुहे आहूतवान् एवैवमर्चनेतस्मिंहं त्वा त्वां अवसे अवना-  
य रक्षणार्थं वन्दमानः स्तुवन् आहूयामीति शेषः आहूय च सोमस्येवांशुं यथा सोमलतां म-  
ति यजमानाः जाग्रति यागपर्यंतं रक्षणे प्रबुद्धावर्तन्ते तथा अहं त्वत्परिचर्यां प्रति जागर  
जागर्मि । जागर्देर्गलि उत्तमैकवचने रूपं । अत्र निरुक्तं—हिरण्यस्तूपो हिरण्यधमस्तूपो हिरण्य-  
स्तूपोऽस्येति वा स्तूपः स्थापयतेऽंघातः सवितर्यथा त्वाङ्गिरसो जुहे वाजेऽग्नेस्मिन्नेवं त्वार्चनवनाय  
वन्दमानः सोमस्येवांशुं प्रति यागमर्थमिति ॥ ५ ॥

॥ इत्यष्टमस्याष्टमे सप्तमोऽवर्गः ॥ ७ ॥

समिद्धश्चित्समिद्धश्चेदेवेभ्यो हव्यवाहन ।  
उपरिष्ठाज्योतिषी त्रिदादशकाष्टकवत्यौ अक्षरगूहेन चतुर्थी जगती वा शिष्टा बृहत्यः । तथा चा-  
नुक्रान्तं—समिद्धोऽष्टकीको वासिष्ठ आग्नेयं बार्हवमन्त्ये उपरिष्ठाज्योतिषी जगत्युपानयावेति । गतो  
विनियोगः ।

तैषा प्रथमा—

समिद्धश्चित्समिद्धश्चेदेवेभ्यो हव्यवाहन ।  
आदित्यै रुद्रैर्वसुभिर्न आर्गहिमृळीकार्यन् आर्गहि ॥ १ ॥  
समृद्धद्विजः । चित् । सम् । इध्यसे । देवेभ्यः । हव्य इवाहन ।  
आदित्यैः । रुद्रैः । वसुं भिः । नः । आ । गृहि । मृळीकार्यं ।  
नः । आ । गृहि ॥ १ ॥

हेहव्यवाहन हविषां वोढरग्रे समिद्धः चित् संदीप्तोपि देवेभ्योयागार्थं समिध्यसेपुनरपि  
क्रतिग्भिः संदीप्यसे सत्त्वं आदित्यैः आदित्यादिभिः त्रिभिर्गणैः सार्धं नोत्मानागहि आ-  
गच्छ तथानोस्माकं मृळीकाय सुखाय तदर्थमप्यागहि । यद्वा मृळीकाय एतत्संज्ञाय नोमसं  
क्रपये श्रेयासि कर्तुं आगच्छ ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

इमंयज्ञमिदंवचो जुजुपाण उपगमहि ।

मर्तासस्तवाप्तमिधानहवामहे मृळीकाय हवामहे ॥ २ ॥

इमम् । यज्ञम् । इदम् । वचः । जुजुपाणः । उपगमहि । मर्तासः ।

त्वा । समऽइधान । हवामहे । मृळीकाय । हवामहे ॥ २ ॥

हेअग्रे इममस्माभिः क्रियमाणं पुरोवर्तिनं यज्ञं इदं वचः स्तोत्रं च जुजुपाणः सेवमानः  
उपगमहि उपगच्छ । हेसमिधान समिध्यमान मर्तासोमर्तामनुष्याः त्वा त्वां हवामहे आहु-  
पामहे मृळीकाय सुखाय एतत्संज्ञायवाक्रपमे त्वामेवाह्वयामहे ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

त्वामुजातवेदसं विश्ववारंगृणेधिया ।

अग्ने देवाँ आवहन् प्रियव्रतान् मृळीकाय प्रियव्रतान् ॥ ३ ॥

त्वाम् । ऊँ इति । जातवेदसम् । विश्ववारम् । गृणे ।

धिया । अग्ने । देवान् । आ । वह । नः । प्रियव्रतान् ।

मृळीकाय । प्रियव्रतान् ॥ ३ ॥

हे अग्ने विश्ववारं विश्वैः सर्वैः वरणीयं जातवेदसं जातानां वेदितारं जातप्रज्ञं जातधनं वा  
त्वाम् त्वामेव धिया स्तुत्या गृणे स्तौमि गृशब्दे कैयादिकः ध्वादिवाङ्मत्स्वः प्रियव्रतान् प्रि-  
याणि व्रतानि कर्माणि येषां तादृशान् देवान् नोस्मदर्थमावह आनय अस्मद्यज्ञं मापय मृ-  
ळीकाय सुखार्थं एतत्संज्ञायवा मसं प्रियव्रतास्तानेवावह ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

अ॒ग्निर्दे॒वोदे॒वाना॑म॒भवत्पु॒रोहि॒तो॒ग्निम॑नु॒ष्याऽ॒ऋप॑यः॒समी॑धिरे ।

अ॒ग्निम॒हो ध॑न॒साता॑व॒हं हु॑वे॒मृळी॑कं॒धन॑सातये ॥ ४ ॥

अ॒ग्निः । दे॒वः । दे॒वाना॑म् । अ॒भूवत् । पु॒रः॒ऽहि॑तः । अ॒ग्निम् ।

म॒नु॒ष्याः । ऋ॒प॑यः । स॒म् । ई॒धि॒रे । अ॒ग्निम् । म॒हः ।

ध॑न॒ऽसा॒तौ । अ॒हम् । हु॒वे । मृ॒ळी॒कम् । ध॑न॒ऽसा॒तये ॥ ४ ॥

देवोदानादिगुणयुक्तोऽग्निः देवानामन्येषां पुरोहितः पुरस्ताद्धृतो भवद् यद्वा पुरोहितवद्वि-  
सर्कार्यभवात् यतएवमतः कारणात् तमेवाग्निं ऋपयः अर्वादिपार्थदर्शिनः मनुष्याः मानवा यज-  
मानाः समीधिरे संदीपयन्ति । अपिच समग्निं महोमहत्तः धनसातौ धनस्य संभजने निमित्तभू-  
ते अहं हुवे आहुये विशेषणसापेक्षस्यापि धनशब्दस्य छान्दसः समासः यद्वा महतो याग-  
स्य कर्तारमग्निं इत्यर्थः धनस्य सातये धनलाभार्थं मृळीकं सुखं एतत्संज्ञं वा मां सोमिः करो-  
दित्यर्थः ॥ ४ ॥

अथ पंचमी—

अ॒ग्निर॒ग्निभ॑रद्वा॒जं ग॒र्विष्ठि॑रं॒माव॑ञ्च॒कण्व॑ञ्च॒सद॑स्यु॒माह॑वे ।

अ॒ग्निव॑सि॒ष्ठो ह॑वते॒पुरोहि॑तो॒मृळी॑काय॒पुरोहि॑तः ॥ ५ ॥ ८ ॥

अ॒ग्निः । अ॒ग्निम् । भ॑रत्॒ऽवा॒जम् । ग॒र्वि॒ष्ठि॒स् । प्र । आ॒वृत् ।

नः । क॒ण्व॑म् । च॒सद॑स्युम् । आ॒ह॒वे । अ॒ग्निम् । व॑सि॒ष्ठः ।

ह॒वते । पु॒रः॒ऽहि॑तः । मृ॒ळी॒काय॑ । पु॒रः॒ऽहि॑तः ॥ ५ ॥ ८ ॥

अग्निं भरद्वाजं गर्विष्ठिरं कण्वं वसदस्युं च नोस्मानाहवे संग्रामे अयमग्निः प्रावत् पर-  
क्षत् । पुरोहितः पुरोहितवद्वित्तकारी मम पिता वसिष्ठऋषिः अग्निं हवते स्तुतिभिराह्वयति  
सचाहृतो मृळीकाय सुखार्थं एतत्संज्ञाय वा ममं पुरोहितः पुरोधा देवानां पुरःस्थापयिता  
भवतु ॥ ५ ॥

॥ इत्यष्टमस्याष्टमेष्टमोवर्गः ॥ ८ ॥

. अद्भयेति पंचर्चं त्रयोविंशं सूक्तं आनुष्टुभं अद्वादेवत्यं कामभोजजा अद्धानाम ऋषिका ।  
तथाचानुक्रम्यते—अद्भया अद्वाकामायनी आद्भमानुष्टुभं त्विति । लैंगिकोविनिर्योगः ।

तत्र प्रथमा—

अद्भयाग्निःसमिद्धयतेअद्भयाहूयतेहविः ।

अद्भ्यांभगस्यमूर्धनिवचसावेदयामसि ॥ १ ॥

अद्भया । अग्निः । सम् । इद्भयते । अद्भया । हूयते । हविः ।

अद्भ्याम् । भगस्य । मूर्धनि । वचसा । आ । वेदयामसि ॥ १ ॥

पुरुषगतोभिलाषविशेषः अद्भया तथा अद्भयाग्निर्गार्हपत्यादिः समिध्यते संदीप्यते यदाहि  
पुरुषे अद्भया अग्निगोचरभाद्रातिशयोजायते तदैव पुरुषोऽग्नीन् पञ्चालयति नान्यदा । अद्भयै-  
ष हविः पुरोडाशादिहविश्च हूयते आहवनीये प्रक्षिप्यते । यदा अस्प सूक्तस्य द्रष्टृया अद्भया-  
ख्यया अग्निः समिध्यते अद्भ्यां उक्तलक्षणायाः अद्भयायाः अभियानिदेवतां भगस्य भजनी-  
यस्य धनस्य मूर्धनि प्रधानभूते स्थानेवस्थितां वचसा वचनेन स्तोत्रेण आवेदयामसि अभि-  
तः प्रख्यापयामः इदन्तोमसिः ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

प्रियंश्रद्धेददतःप्रियंश्रद्धेदिदांसतः ।

प्रियंभोजेपुयज्वस्त्रिदंमउदितंरुधि ॥ २ ॥

प्रियम् । श्रद्धे । ददतः । प्रियम् । श्रद्धे । दिदांसतः । प्रियम् ।

भोजेपु । यज्वस्त्रि । इदम् । मे । उदितम् । रुधि ॥ २ ॥

हेश्रद्धे ददतः चरुपुरोडाशादीनि प्रयच्छतः यजमानस्य प्रियं अग्नीष्टफलं कुरु दिदांस-  
तः दातुमिच्छतश्च हेश्रद्धे प्रियं कुरु मे मम संवधिषु भोजेषु भोकृषु भोगार्थिषु यज्वस्तु हृद-  
यस्तेषु जनेषुच इदमुदितमुक्तं प्रियं रुधि कुरु ॥ २ ॥



अथ तृतीया—

यथादेवाअसुरेषुअद्भामुप्रेपुंचक्रिरे ।

एवंभोजेषुयज्वंस्वस्माकमुदितंरुधि ॥ ३ ॥

यथा । देवाः । असुरेषु । अद्भाम् । उप्रेपुं । चक्रिरे । एवम् ।

भोजेषु । यज्वंसु । अस्माकम् । उदितम् । रुधि ॥ ३ ॥

देवाइन्द्रादयः असुरेषु उद्गूणवत्तेषु यथा अद्भं चक्रिरे अवश्यमिमेहन्तव्याइति आद-  
रातिशयं कृतवन्तः । एवं अद्भावस्तु भोजेषु भोक्तृषु भोगार्थिषु यज्वस्तु यद्गुस्तु अस्माकं अ-  
स्मात्संबन्धिषु तेषु उदितं तैरुक्तं प्रार्थितं फलजातं रुधि कुरु ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

अद्भंदेवायजमानावायुगोपाउपासते ।

अद्भंहृदय्या१पाकूत्याअद्भयाविन्दतेवस्तु ॥ ४ ॥

अद्भाम् । देवाः । यजमानाः । वायुगोपाः । उप । आसते ।

अद्भाम् । हृदय्या । आकूत्या । अद्भया । विन्दते । वस्तु ॥ ४ ॥

देवायजमानामनुष्याश्च वायुगोपाः वायुगोपा रक्षिता येषां ते तादृशाः सन्तः अद्भं देवी-  
मुपासते प्रार्थयन्ते हृदय्या हृदये भवा हृदय्या तथाविधया आकूत्या संकल्परूपया क्रिय-  
या अद्भामेव परिचरन्ति सर्वे जनाः । कुतइत्यतआह—यतः कारणात् अद्भया हेतुभूतया यस्तु  
धनं विन्दते लभते अद्भावात् जनः तदइत्यर्थः ॥ ४ ॥

अथ पंचमी—

अद्भंप्रातर्हवामहेअद्भंमध्यंदिनंपरि ।

अद्भंसूर्यस्यनिःशुचिअद्भेअद्भापयेहनः ॥ ५ ॥ १ ॥

अद्भाम् । प्रातः । हवामहे । अद्भाम् । मध्यन्दिनम् । परि । अद्भाम् ।

सूर्यस्य । निःशुचि । अद्भे । अद्भ । धापय । द्रुह । नः ॥ ५ ॥ १ ॥

श्रद्धां देवीं प्रातः पूर्वाह्णे हवामहे तथा मध्यंदिनं परिलक्षणे परेः कर्म प्रवचनीयत्वं मध्यन्दिनं परिलक्ष्य मध्यन्दिनइत्यर्थः मध्याह्नेषु तां श्रद्धां आह्वयामहे सूर्यस्य सर्वस्य मेरकस्यादित्यस्य निघ्नुचि अस्तमयवेलायां सायं समयेषु तामेव श्रद्धामाह्वयामहे ईदृशेषु हे श्रद्धे नोत्पानिह लोके कर्मणिवा श्रद्धापय श्रद्धावतः कुरु ॥ ५ ॥

॥ इत्यष्टमस्याष्टमे नवमोवर्गः ॥ ९ ॥

॥ इति दशमे मंडले एकादशोनुवाकः ॥ ११ ॥

द्वादशोनुवाके चत्वारिंशत्सूक्तानि तत्र शासइत्येति पंचर्चं मथ्यं सूक्तं शासनान्नजाप्य आनुष्टुभमैन्द्रं । अनुकान्तं च—शासःशासोभारद्वाजइति । युद्धाय सन्नद्धं राजानं अनेनेक्षेत । तथाच सूत्रितं—अथैनमन्वीक्षेताप्रतिरथशाससौपर्णेति ।

तत्र मथमा—

शासइत्थामहँअस्यमित्रखादोअद्भुतः ।

नयस्यहन्त्यतेसखा नजीयतेकदाचन ॥ १ ॥

शासः । इत्था । महान् । अस्ति । अमित्रखादः । अद्भुतः ।

न । यस्य । हन्यते । सखा । न । जीयते । कदा । चन ॥ १ ॥

शासः तत्संज्ञोहं इत्थमनेन वक्ष्यमाणप्रकारेण इन्द्रं स्तोमीतिशेषः । हेइन्द्र त्वं महान् अस्ति सर्वैक्योधिकोभवसि । अमित्रखादः अमित्राणां शत्रूणां खादिता विनाशयिता अतएवाद्भुतः आश्चर्यभूतश्च भवसीति यस्येन्द्रस्य सखा मित्रभूतः पुरुषः कदाचन कदाचिदपि नहन्यते नहिंस्यते नजीयते नच शत्रुभिः पराजितोभवति सत्वं महँअसीत्यन्वयः ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

सुस्तिदाविशस्पतिर्वेत्त्रहाविमृधोवृशी ।

दृपेन्द्रःपुरःपुरःसोमपाअभयङ्करः ॥ २ ॥

सुस्तिदाः । विशः । पतिः । वेत्त्रहा । विदमृधः । वृशी । वृषा ।

इन्द्रः । पुरः । एतु । नः । सोमपाः । अभयमृदकरः ॥ २ ॥

स्वस्तिदाः स्वस्तेरविनाशस्य दाता विशस्पतिः सर्वस्याः प्रजायाः पादयिता वृत्रहा वृ-  
त्राणां शत्रूणां हन्ता विमृधः संग्रामकारी वशी वशीकर्ता वृषा वर्यिताकामानां सोमपाः सो-  
मस्य पाता एवं विधइन्द्रः अभयंकरः अभयस्य भयराहित्यस्य कर्तासन् नोस्माकं पुरएतु पु-  
रतो गच्छतु ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

विरक्षो विमृधो जहि विवृत्रस्य हनू रुज ।

विमन्युमिन्द्रवृत्रहञ्जमित्रस्याभिदासतः ॥ ३ ॥

वि । रक्षः । वि । मृधः । जहि । वि । वृत्रस्य । हनू इति । रुज ।

वि । मन्युम् । इन्द्र । वृत्रहञ्ज । अमित्रस्य । अभिदासतः ॥ ३ ॥

हेइन्द्र रक्षोराक्षसजातं विजहि विनाशय मृधः संग्रामकारिणः शत्रूंश्च विजहि वृत्रस्या-  
वरकस्यासुरस्य हनू कपोलमान्तौ विरुज विशेषेण भद्रौ कुरु हेवृत्रहन्विन्द्र अभिदासतः अ-  
स्मानुपक्षयतो मित्रस्य शत्रोर्मन्युं क्रोधमपि विनाशय ॥ ३ ॥

विनइन्द्रेति वैमृधस्य हविषोऽनुवाक्या । सूत्रित्वं च—विनइन्द्रमृधो जहि मृगोनभीमः कुच-  
रागिरिष्ठा इति ।

तैषा चतुर्थी—

विनइन्द्रमृधो जहि नीचायच्छपृतन्यतः ।

यो अस्माँ अभिदासत्यर्धरंगमया तमः ॥ ४ ॥

वि । नः । इन्द्र । मृधः । जहि । नीचा । यच्छ । पृतन्यतः ।

यः । अस्मान् । अभिदासति । अर्धम् । गमय । तमः ॥ ४ ॥

हेइन्द्र नोस्माकं मृधः संग्रामकारिणः शत्रून् विजहि विनाशय तथा पृतन्यतः पृतनाः  
सेनाः आत्मनश्छतः युयुत्समानानपि नीचायच्छ नीचीनं अवाङ्मुखं यच्छ गमय यः शत्रुः  
अस्मानभिदासति अभितरपक्षपयति तं अधरं निरुद्धं तर्षोषकारं मरणलक्षणं गमय  
प्रापय ॥ ४ ॥

अथ पंचमी—

अपेन्द्रद्विपतोमनोपजिज्यासतोवधम् ।

विमन्योःशर्मयच्छ्वरीयोयवयावधम् ॥ ५ ॥ १० ॥

अप । इन्द्र । द्विपतः । मनः । अप । जिज्यासतः । वधम् । वि ।

मन्योः । शर्म । यच्छ्व । वरीयः । यवय । वधम् ॥ ५ ॥ १० ॥

हे इन्द्र द्विपतोद्वेष्टुः शत्रोर्मनः अपजहि जिज्यासतः अस्माकं वयोहानिमिच्छतश्च वधं  
हननसाधनमायुधं चापं जहि मन्योः शत्रुसंबन्धिनः क्रोधाच्चास्मान् रक्ष वरीयः उरुतरं शर्म  
सुखं विशेषेण यच्छ देहि वधं शत्रुकृतं हननं च यवय अस्मत्तः पृथक्कुरु ॥ ५ ॥

॥ इत्यष्टमस्याष्टमे दशमोवर्गः ॥ १० ॥

ईक्ष्वयन्तीरिति पंचमं द्वितीयं सूक्तं गायत्र्यैन्द्रं देवानां स्वसृभूताइन्द्रमातरोनामकपि-  
काः । तथाचानुक्रान्तं—ईक्ष्वयन्तोर्देवजामयइन्द्रमातरोगायत्रमिति । द्वितीये पर्याये पश्चास्तुः  
शस्त्रे इदं सूक्तं । सञ्चितं च—ईक्ष्वयन्तीरहंदांपातासुतमिति । महावतेपि प्रातःसवनिके ब्रह्मशस्त्रे  
एतत् सूक्तं ।

तत्र प्रथमा—

ईक्ष्वयन्तीरपस्युवइन्द्रंजातमुपासते । भेजानासःसुवीर्यम् ॥ १ ॥

ईक्ष्वयन्तीः । अपस्युवः । इन्द्रम् । जातम् । उप । आसते ।

भेजानासः । सुवीर्यम् ॥ १ ॥

ईक्ष्वयन्तीर्गेच्छन्त्यः स्तुत्यादिभिरिन्द्रं प्रामुवंत्यः अपस्युवः अपः कर्मात्मनः इच्छन्त्यः  
इन्द्रमातरः अस्य सूक्तस्य द्रष्टृषः जातं प्रादुर्भूतमिन्द्रं उपासते परिचरन्ति सुवीर्यं शोभनवीर्यो-  
पेतं धनं च भेजानासः तस्मादिन्द्रात्संभक्तवत्योभवन्ति ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

त्वमिन्द्रवलादधिसहसोजातओर्जसः । त्वं पृथुपेदसि ॥ २ ॥

त्वम् । इन्द्र । बलात् । अधि । सहस्रः । जातः । ओजसः ।

त्वम् । वृषन् । वृषा । इत् । असि ॥ २ ॥

हे इन्द्र त्वं सहस्रः परेषामभिभावकात् बलात् अधिजातोसि अधिः पञ्चम्यथानुवादकः  
वृषादिवधहेतुभूताद्वलात् हेतोस्त्वं प्रख्यातोभवसीत्यर्थः । अपिच ओजसः ओजोनामबलहेतु-  
हृदयगतं धैर्यं तस्मादपि त्वं जातोसि हेवृषन् वर्षितस्त्वं वृषेव असि कामानां वर्षितैव भवसि ॥२॥

अथ तृतीया—

त्वमिन्द्रासि वृत्रहान्वन्तरिक्षमतिरः । उद्यामस्तन्ना ओजसा ॥ ३ ॥

त्वम् । इन्द्र । असि । वृत्रह्वा । वि । अन्तरिक्षम् । अतिरः ।

उत् । द्याम् । अस्तन्नाः । ओजसा ॥ ३ ॥

हेइन्द्र त्वं वृत्रहासि शत्रूणां हन्ता भवसि अन्तरिक्षं मध्यमस्थानं च व्यतिरः आवा-  
रकापनोदनेन प्रावर्धयः यां घुलोकेच ओजसा बलेन उदस्तन्नाः ऊर्ध्वमस्तन्नीः यथा ज-  
धोनपवति तथा उपर्यवस्थापितवानित्यर्थः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

त्वमिन्द्रसजोपसमर्कविभार्पिवाहोः । वर्जं शिशान् ओजसा ॥ ४ ॥

त्वम् । इन्द्र । सजोपसम् । अर्कम् । विभार्पि । वाहोः ।

वर्जम् । शिशानः । ओजसा ॥ ४ ॥

हेइन्द्र त्वं सजोपसं सह प्रीयमाणं अर्कं स्तुत्यं वर्जं आत्मीयमायुधं ओजसा ब-  
लेन शिशानः निरपन् वीक्षणीकुर्वन् नाहोर्हस्तयोर्विभार्पि धारयसि शत्रूणां वधार्थं ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमी—

त्वमिन्द्राभिभूरसि विश्वाजातान्योजसा । सविश्वाभुवआमवः ॥ ५ ॥ १ ॥

त्वम् । इन्द्र । अभिभूः । असि । विश्वा । जातानि । ओजसा ।

सः । विश्वाः । भुवः । आ । अभवः ॥ ५ ॥ १ ॥

हेइन्द्र त्वं विश्वा सर्वाणि जातानि जनिमंति भूतानि ओजसा बलेन अभिभूः अभिभविता भवसि तथा सत्तादशस्त्वं विश्वाभुवः सर्वाभूमीः प्राप्त्व्यानि सर्वाण्यपि स्थानानि आभवः अभितः प्राप्नोः भूमासौ ॥ ५ ॥

॥ इत्यष्टमस्याष्टमे एकादशोवर्गः ॥ ११ ॥

सोमइति पंचर्चं तृतीयं सूक्तं आनुष्टुभं विवस्वतोदुहिता यमी ऋपिः त्रियमाणानां यजमानादीनां वर्तनमत्र प्रतिपाद्यते अतस्तद्देवताकमिदं । तथाचानुक्रान्तं—सोमोयमीभाववृत्तमानुष्टुभंतिविति । प्रेतोपस्थानएतत्सूक्तं । सूत्रितंच—सोमएकेऽक्षयउरूणसावसुतृपाजदुंघळाविति ।

तत्र प्रथमा—

सोम॒एके॒भ्यः॒पव॑तेघृतमेक॒उपा॑सते ।

येभ्यो॒मधु॑प्र॒धाव॑ति॒तांश्चि॑दे॒वापि॑गच्छतात् ॥ १ ॥

सोमः । एकेभ्यः । पवते । घृतम् । एके । उप । आसते । येभ्यः ।

मधु । प्रधावति । तान् । चित् । एव । अपि । गच्छतात् ॥ १ ॥

एकेऽक्षयः केऽक्षयश्च पितृभ्यः सोमः पवते उपभोगायकुल्यारूपेण प्रवहति एषां गोत्रजाः सामानि ब्रह्मयज्ञसमये धीयते । श्रूयते हि—यत्सामानि सोमएक्षयः पवतइति । एके अन्ये पितरः कृतं आज्यं उपासते उपगच्छन्ति उपभुंजतइत्यर्थः । एषां पुत्रादक्षोषजुंषि ब्रह्मयज्ञसमये अधीयते । श्रुतिश्च भवति—यद्यजुंषिघृतस्यकुल्याइति । येभ्यः पितृभ्यः तादर्थ्ये चतुर्थी उपभोगार्थं मधुक्षौद्रं प्रधावति प्रवाहरूपेण शीघ्रं गच्छति यथाथर्वणान् मंत्रान् ब्रह्मयज्ञार्थमधीयते तेषां पितॄन् मधुकुल्या प्रवहति । तथाचाग्रायते—यदाथर्वणांगिरसोमधोः कुल्याइति । तांश्चिदेव तान् पूर्वोक्तान् सर्वानेव हेमेव त्वं प्रति अपि गच्छताव अपिगच्छ मामुहि ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

तप॑सा॒येअ॒नाष्ट॑प्यास्तप॑सा॒येस्वर्य॑युः ।

तपो॒येच॑क्रिरेमह॒स्तांश्चि॑दे॒वापि॑गच्छतात् ॥ २ ॥

तपसा । ये । अनाधृष्याः । तपसा । ये । स्वः । ययुः । तपः ।  
ये । चक्रिरे । महः । तान् । चित् । एव । अपि । गच्छतात् ॥ २ ॥

येजनाः तपसा रुच्छ्रचान्द्रायणादिना युक्ताः सन्तः अनाधृष्याः पारैरपधृष्याभवन्ति ।  
येच तपसा यागादिरूपेण साधनेन स्वर्ययुः स्वर्गं याति प्राप्नुवन्ति येच महः महत्तपः अ-  
न्यैः दुष्करं राजसूयाश्वमेधादिकं हिरण्यगर्भाद्युपासनंवा चक्रिरे कुर्वन्ति एतेषु प्रवर्तन्ते तेषु  
लोकेषु तांश्चिद्वतानेव तपस्विनः हेमेव अपिगच्छ ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

येयुध्यन्तेप्रधनेषुशूरांसोयेतनूत्यजः ।  
येवासहस्रदक्षिणास्तांश्चिदेवापिगच्छतात् ॥ ३ ॥

ये । युध्यन्ते । प्रधनेषु । शूरांसः । ये । तनूत्यजः । ये ।  
वा । सहस्रदक्षिणाः । तान् । चित् । एव । अपि । गच्छतात् ॥ ३ ॥

प्रधनेषु प्रकीर्णान्यस्मिन् धनानि भवन्तीति प्रधनाः संग्रामाः तेषु शूरांसः शौर्यवन्तोये  
युध्यन्ते शत्रून् संप्रहरन्ति येच तनूत्यजः शरीराणां तत्र त्यक्तारोभवन्ति येवा येच सहस्रद-  
क्षिणाः सहस्रदक्षिणान् क्रतून् अनुष्ठितवन्तः तान् सर्वानेव त्वमपिगच्छ येपूत्तमेषु लोकेषु ते  
निवसन्ति तं लोकं प्राप्नुहीत्यर्थः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

येचित्पूर्वक्रतुसार्पक्रतावानक्रतरुधः ।  
पितृन्तपस्वतोयमतांश्चिदेवापिगच्छतात् ॥ ४ ॥

ये । चित् । पूर्वे । क्रतुसार्पः । क्रतुश्वानः । क्रतुदुधः । पितृन् ।  
तपस्वतः । यम । तान् । चित् । एव । अपि । गच्छतात् ॥ ४ ॥

येचित् येच पूर्वे पूर्वपुरुषाः क्रतुसार्पः क्रतुं सत्यं यज्ञंवा स्पृशन्तः अतएव क्रतावानः क्र-  
तेन युक्ताः क्रतुवृधः क्रतस्य वर्धकाश्च भवन्ति तपस्वतः तपसा युक्तान् तानेव पितृन् हेयम नि-  
यत त्वं अपि गच्छ ॥ ४ ॥

अथ पंचमी-

सहस्रणीथाः कवयोऽप्येगोपायन्ति सूर्यम् ।

ऋषीन्तपस्वतोयमतपोजाँ अपि गच्छतात् ॥ ५ ॥ १२ ॥

सहस्रदनीथाः । कवयः । ये । गोपायन्ति । सूर्यम् । ऋषीन् ।

तपस्वतः । यम् । तपःदजान् । अपि । गच्छतात् ॥ ५ ॥ १२ ॥

सहस्रनीथाः सहस्रनयनाः कवयः क्रान्तदर्शिनः ये सूर्यममुमादित्यं गोपायन्ति रक्षन्ति  
तपस्वतः तपसा युक्तान् तपोजान् तपसः सकाशादेवोत्पन्नान् तान् ऋषीन् हेयम नियत तप-  
पि गच्छ ॥ ५ ॥

॥ इत्यष्टमस्याष्टमे द्वादशोवर्गः ॥ १२ ॥

अरायीतिपंचर्चं चतुर्थं सूक्तं भरद्वाजपुत्रस्य शिरिर्विठस्यापि आनुष्टुभं जपहोमादिभिरि-  
दं सूक्तं अश्रीनाशकरं तत्राद्योपात्मयोः तादृशोर्थेऽपि देवता द्वितीयावृत्तये ब्राह्मणस्याप्ये पंच-  
मी वैश्वदेवी । अनुक्रम्यतेहि-अरायिशिरिर्विठोभारद्वाजोऽलक्ष्मीमं द्वितीयावृत्तये ब्राह्मण-  
स्याप्येन्यावैश्वदेवीति । गतोविनियोगः ।

तत्र प्रथमा-

अरायिकाणे विकटे गिरिं गच्छ सदान्वे ।

शिरिर्विठस्य सत्त्वं भिस्तेभिः प्राचातयामसि ॥ १ ॥

अरायि । काणे । विकटे । गिरिम् । गच्छ । सदान्वे ।

शिरिर्विठस्य । सत्त्वं भिः । तेभिः । त्वा । प्राचातयामसि ॥ १ ॥

हेअरायि अदायिनि दानविरोधिनि हेकाणे कुत्सितशब्दकारिणि कुत्सितदर्शने वा हे-  
विकटे विकृतगमने विकृतांगि वा हेसदान्वे सदानुबुवे सर्वदा आक्रोशकारिणि दुर्भिक्षाधिदे-  
यते गिरिं पर्वतं निर्जनदेशं गच्छ अस्मान् माचाधिष्ठाः शिरिर्विठस्य विठमन्तरिक्षं शीर्यते  
विठे अन्तरिक्षे इति शिरिर्विठोमेघः तस्मै सत्त्वं भिः अन्तर्वर्तमानैरुदकैस्तेभिः तैः त्वा त्वां चा



तयामसि चातयामः विनाशयामः यद्वा शिरिबिठस्य एतत्संज्ञकस्य भरद्वाजपुत्रस्य तेभिः तै-  
रनुष्ठितैः सत्वभिः कर्मभिः हेअलक्ष्मि त्वां विनाशयामः इतस्त्वमेव शीघ्रंगिरिं गच्छ ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

चत्तोइतश्चत्तामुतःसर्वाभूणान्यारूपी ।

अराय्यं ब्रह्मणस्पतेतीक्ष्णशृङ्गोदृषान्हि ॥ २ ॥

चत्तो इति । इतः । चत्ता । अमुतः । सर्वा । भूणानि । आरूपी ।

अराय्यम् । ब्रह्मणः । पते । तीक्ष्णशृङ्ग । उतःशृङ्गम् । इति ॥ २ ॥

सा अलक्ष्मीः इतोस्मात् लोकात् चतोचत्तैव अस्माभिर्नाशितैव अमुतोमुष्मादपि लो-  
कात् चत्ता हिंसा भवतु या अलक्ष्मीः सर्वा सर्वाणि भूणानि गर्भजातानि सर्वास्माप-  
धीनान्मकुराणि यादुर्भिक्षाधिदेवता आरूपी आहन्ती भवति अराय्यं दानविरोधिनीं तां हे-  
ब्रह्मणस्पते भञ्जपाळयितः देव हेतीक्ष्णशृङ्ग तीक्ष्णतेजस्क उदृषन् अस्मात्स्थानात् उदृम-  
यन् इति गच्छ ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

अदोपदारुप्लवतेसिन्धोःपारेअपूरुषम् ।

तदारभस्वदुर्हनोतेनगच्छपरस्तरम् ॥ ३ ॥

अदः । यत् । दारु । प्लवते । सिन्धोः । पारे । अपूरुषम् । तत् ।

आ । अभस्व । दुर्हनो इति दुःहनो । तेन । गच्छ । परःस्तरम् ॥ ३ ॥

अदोविमल्लदेवो वर्तमानं अपूरुषं निर्मात्रा पुरुषेण रहितं यद्दारु दारुमयं पुरुषोत्त-  
माख्यं देवताशरीरं सिन्धोः पारे समुद्रतीरे प्लवते जलस्योपरिवर्तते यद्दारु हे दुर्हणोदुःखेन ह-  
ननीय केनापि हनुमशक्य हेस्तोत्रः आरभस्व आलम्बस्व उपास्वेत्यर्थः तेन दारुमयेन दे-  
वेन उपास्यमानेन परस्वरं अतिशयेन तरणीयं उत्कृष्टं वैष्णवं लोकं गच्छ । अपरआह—हे दु-  
र्हणो दुःखेन हननीये दुष्टहनुमुकेवा हे अलक्ष्मि सिन्धोः पारे समुद्रतीरमान्ते अपूरुषं पुरुषैर्ज-  
नैर्वियुक्तं अदः अस्मत्तोद्रेदेशेवर्तमानं यद्दारु दारुमयी नौःप्लवते यद्दारुआरभस्व परिग्रहाण

गृहीत्वाच तेनदारुणा परस्वरं अविशयेन तरणीयं ब्रह्मणस्पतिना मेरितासती द्वीपा-  
न्तरं गच्छ ॥ ३ ॥

पष्ठेहनि तृतीयसवने ब्रह्मशस्त्रे यद्धप्राचीरित्येषा । सूत्रितं च—कपृन्नरोयद्धप्राचोरज-  
गन्तेतिचैतेइति ।

अथ चतुर्थी—

यद्धप्राचीरजगन्तोरोमण्डूरधाणिकीः ।

हताइन्द्रस्यशत्रवःसर्वेबुधुदयाशवः ॥ ४ ॥

यत् । ह । प्राचीः । अजगन्त । उरः । मण्डूरधाणिकीः ।

हताः । इन्द्रस्य । शत्रवः । सर्वे । बुधुदयाशवः ॥ ४ ॥

हेमंदूरधाणिकीः मंदूरवत् कुत्सितशब्दकारिण्यः मंदनस्य धनस्य धारयिष्योवा  
अलक्ष्यः उरः उर्वी हिंसार्थः अस्मात्किपि राक्षोपइति वलोपः तवोजसि रूपमेतत् हिंसिष्यो-  
यूयं प्राचीः पकर्षेण अंचन्यः प्रकृष्टगमनाः सत्यः यद्ध यदा खलु अजगन्त अगच्छत गमे-  
लंडि मध्यमबहुवचने छान्दसः शपः श्लुः तप्तनप्तनथनाश्चेति तस्य तनवादेशः अतएव हिं-  
त्वाभावात् अनुनासिकलोपोनभवति तदानीमेव सर्वे इन्द्रस्य शत्रवः बुधुदयाशवः यान्ति ग-  
च्छन्तीति याः अभ्रुवत इत्याशवः याश्चते आशवश्च याशवः बुधुदयत् यातारोव्यापनशीला-  
श्च सन्तः हतानद्याभासन् ॥ ४ ॥

अथ पंचमी—

परीमेगामनेपत्पर्यग्रिमहृपत् ।

देवेष्वंक्रतश्रवःकइमाँआदधर्षति ॥ ५ ॥ १३ ॥

परि । इमे । गाम् । अनेपत् । परि । अग्रिम् । अहृपत् । देवेषु ।

अक्रत । श्रवः । कः । इमान् । आ । दधर्षति ॥ ५ ॥ १३ ॥

इमे विश्वेदेवाः गां जात्यग्निप्रायमेकवचनं पणिभिरपहताः सर्वादेवगवीः पर्यनेषत् पर्य-  
नयत् यदूनंगिरसः परिप्रापयन् ततोर्ग्रिं च पर्यहृपत् परितोव्यहरन् यागार्थं तत्र तत्र गार्हपत्या-

दिरूपेण स्थापितवन्तइत्यर्थः एवं कृत्वा देवेषु षष्ट्येष्विन्द्रादिषु श्रवोन्नं अकृत अकृत कः शत्रुः असुरादिरिमान् विश्वान् देवान् आदधर्षति अभिभवितुं शक्नोति नकश्चिदित्यर्थः ॥ ५ ॥

॥ इत्यष्टमस्याष्टमे त्रयोदशोवर्गः ॥ १३ ॥

अग्निह्रिन्वन्तुनइति पंचर्चं पंचमं सूक्तं अग्निपुत्रस्यकेतुनाम्नआर्पं गायत्रमाग्नेयं । तथा-  
चानुक्रान्तं—अग्निकितुराग्नेय आग्नेयं गायत्रमिति । प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोगीपत्रे छन्दसीदं  
शस्यं । सूत्रितंच—अग्निह्रिन्वन्तुनः प्राग्नेयेवाचमिति सूक्ते इति ।

तत्र प्रथमा—

अग्निह्रिन्वन्तुनोधिपःसप्तिमाशुमिवाजिपु । तेनजेष्मधनं धनम् ॥ १ ॥

अग्निम् । हिन्वन्तु । नः । धियः । सप्तिम् । आशुम् इव ।

आजिपु । तेन । जेष्म । धनम् इधनम् ॥ १ ॥

नोस्माकं धियः कर्माणि स्तुतयोवा अग्निं हिन्वन्तु मेरयन्तु यागार्थं उद्योजयन्तु प्रवर्ध-  
यन्तुवा हिगतौ वृद्धौच । तत्र दृष्टान्तः—आजिपु संग्रामेषु आशुमिव यथाआशुं शीघ्रगामिनं  
सर्वं सर्पणशीलं अश्वं योद्धारः मेरयन्ति तद्वत् तेनाग्निना धनं धनं सर्वं धनं जेष्म वयं जये-  
म ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

ययागाआकरामहेसेनयाग्नेतवोत्या । तानोहिन्वमघत्तये ॥ २ ॥

यया । गाः । आइकरामहे । सेनया । अग्ने । तव । ऊत्या ।

ताम् । नः । हिन्व । मघत्तये ॥ २ ॥

हेअग्ने सेनयाइतेन सहवर्तमानया सेनारूपया वा यया तवोत्या रक्षया गाआकरामहे  
आभिमुख्येन कुर्महे उन्नामहइत्यर्थः । तां ऊर्तिं नोस्मान् हिन्व गमय किमर्थं मघत्तये धनस्य  
दानार्थं अस्माकं धनलाभायेत्यर्थः ॥ २ ॥

आभिष्वविकेयूक्येषु प्रशास्तुः शास्त्रे आग्नेस्थूरमिति वृचोवैकल्पिकोनुरूपः । सूत्रितंच—आतिव  
त्तोमनोयमदामेस्थूरंरर्पिभरेति ।

तत्राद्या सूक्ते तृतीया—

आग्नेस्थूरंरुधिभरपृथुगोमन्तमश्विनम् । अङ्घ्रिखंवर्तयापणिम् ॥ ३ ॥

आ । अग्ने । स्थूरम् । रुधिम् । ऋ । पृथुम् । गोमन्तम् ।  
अश्विनम् । अङ्घ्रि । खम् । वर्तय । पणिम् ॥ ३ ॥

हेअग्ने स्थूरं स्थूलं वृद्धं पृथु विस्तीर्णं गोमन्तं गोभिर्युक्तं अश्विनं अश्वैश्चोपेतं रुधिं धने आभर अस्मज्यमाहर प्रयच्छ । त्वं अन्तरिक्षं अङ्घ्रि वृष्ट्युदकेः सिंच यद्वा आत्मीयैस्तो-  
जोभिः व्यंजय प्रकाशय पणिं यणिजयदातारं असुरं वा वर्तय इतोनिर्गमय यद्वा दाने प्रवर्त-  
य ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

अग्नेनक्षत्रमजरमासूर्यरोहयोदिवि । दधज्ज्योतिर्जनेभ्यः ॥ ४ ॥

अग्ने । नक्षत्रम् । अजरम् । आ । सूर्यम् । रोहयः । दिवि ।  
दधत् । ज्योतिः । जनेभ्यः ॥ ४ ॥

हेअग्ने नक्षत्रं नक्षति सततं गच्छतीति नक्षत्रः नक्षिगती अमिनक्षीत्यादिना वक्ष्यत्ययः  
सततं गन्तारं अजरं जरारहितं सूर्यं सर्वस्य प्रेरकमादित्यं दिवि अन्तरिक्षे आरोहयः उपर्यव-  
स्थितवानसि यद्वा नक्षत्रं कृत्तिकादिकं सूर्यं च दिव्यारोहयः किंकुवन् जनेभ्यः सर्वेभ्यः प्रा-  
णिभ्योऽव्यवहारार्थं ज्योतिः प्रकाशं दधत् विदधत् कुर्वन् यथा सर्वेषां प्रकाशो भवति तथोन्नते  
देशे सूर्यमगमयइत्यर्थः ॥ ४ ॥

अथ पंचमी—

अग्नेकेतुर्विशामसिप्रेष्ठःप्रेष्ठोपस्थसत् । बोधास्तोत्रेवयोदधत् ॥ ५ ॥ १४ ॥

अग्ने । केतुः । विशाम् । असि । प्रेष्ठः । प्रेष्ठः । उपस्थसत् ।  
बोध । स्तोत्रे । वयः । दधत् ॥ ५ ॥ १४ ॥

हेअग्ने विशां प्रजानां यजमानानां केतुः केतयिवाति ज्ञापयिताभवसि अतएव प्रेष्ठः  
प्रियतमः प्रेष्ठः प्रशस्यतमश्च भवसि तत्त्वं उपस्थसत् उपस्थाने यज्ञगृहे निपीदन् बोध अ-

स्मदीयं स्तोत्रं अवगच्छ किंकुर्वन् स्तोत्रे स्तुवते जनाय वयोन्नं दधत् विदधत् कुर्वन् मय-  
च्छन् ॥ ५ ॥

॥ इत्यष्टमस्याष्टमे चतुर्दशोवर्गः ॥ १४ ॥

इमानुकमिति पंचर्चं पठं सूक्तं आत्यपुत्रस्य भुवनस्यार्थं भुवनपुत्रस्य साधनसंज्ञस्य वा  
वैश्वदेवं सर्वाद्विपदास्त्रिष्टुभः । तथाचानुक्तान्तं—इमानुभुवनआत्यः साधनोवाभौवनोवैश्वदेवं  
द्वैपदं त्रैष्टुभमिति । दशरात्रस्य द्वितीये छंदोमे वैश्वदेवशस्त्रे वैश्वदेवान्निविज्ज्ञानात्पूर्वमिदं शंस-  
नीयं । सूत्रितंच—आयाहिवनसेमानुकं बभुरेकइवि द्विपदासूक्तानीति । षष्ठेहनि तृतीयसवने  
ब्राह्मणाच्छंसिनउक्थशस्त्रे आद्यस्तृचः स्तोत्रियः ततोद्दे अनुरूपार्थे । सूत्रितंच—ब्राह्मणाच्छं-  
सिनइमानुकं भुवनासीपधामेतिपंचेति ।

तत्र प्रथमा—

इमानुक्भुवनासीपधामेन्द्रश्च विश्वे च देवाः ॥ १ ॥

इमा । नु । कम् । भुवना । सीसधाम । इन्द्रः । च ।  
विश्वे । च । देवाः ॥ १ ॥

इमा इमानि प्रदश्यमानानि भुवना भुवनानि नु क्षिप्रं सीपधाम साधयामः वशीकुर्मः  
कमितिपूरकः । यद्वा इमानि सर्वाणि भूतजातानि अस्मभ्यं कं सुखं सीपधाम साधयन्तु पुरुष-  
व्यत्ययः । इन्द्रश्च विश्वे सर्वे अन्ये देवाश्च स्तुत्या प्रीताहममर्थं साधयन्तु ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

यज्ञं च नस्तन्वं च प्रजां चादित्यैरिन्द्रः सहर्चीकृपाति ॥ २ ॥

यज्ञम् । च । नुः । तन्वम् । च । प्रजाम् । च । आदित्यैः ।  
इन्द्रः । सह । चीकृपाति ॥ २ ॥

नोस्माकं यज्ञं ज्योतिष्टोमादिकं यागं तन्वं शरीरं च प्रजां पुत्रादिकांच आदित्यैरदितिपु-  
त्रैरन्यैर्देवैः सह वर्तमानइन्द्रः चीकृपाति कल्पयतु यज्ञादिकं स्वव्यापारसमर्थं करोतु ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

आदित्यैरिन्द्रः सगणो मरुद्भिर्ऋस्माकं भूत्वविता तनूनाम् ॥ ३ ॥

आदित्यैः । इन्द्रः । सगणः । मरुद्भिः । अस्माकम् ।

भूतु । अविता । तनूनाम् ॥ ३ ॥

आदित्यैरदितिपुत्रैः मित्रादिभिः मरुद्भिश्च सगणः सहितइन्द्रः अस्माकं तनूनां शरीराणां तनयानां वा अविताभूतु रक्षिताभवतु ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

हत्वाय देवा असुरान्यदायन्देवा देवत्वमभिरक्षमाणाः ॥ ४ ॥

हत्वाय । देवाः । असुरान् । यत् । आयन् । देवाः । देवत्वम् ।

अभिरक्षमाणाः ॥ ४ ॥

देवा इन्द्रादयः असुरान् क्षेमन् वृत्रादीन् हत्वाय हत्वा विनाश्य यद्यदा आयन् आमच्छ-  
न् स्वकीयं स्थानं प्राप्नुवन् तदानीं ते देवाः देवत्वं आत्मीयं अमृतत्वं अभिरक्षमाणाः अभितः  
सर्वतो रक्षन्तो भूवन् बाधकाभावात् सर्वत्र मरुत्यापितवन्त इत्यर्थः ॥ ४ ॥

अथ पंचमी—

प्रत्यश्चर्मकर्मनयञ्छर्चीभिरादित्स्वधामिपिरांपर्यपश्यन् ॥ ५ ॥ १५ ॥

प्रत्यश्चर्मम् । अर्कम् । अनयन् । शर्चीभिः । आत् । इत् । स्वधाम् ।

इपिराम् । परि । अपश्यन् ॥ ५ ॥ १५ ॥

शर्चीभिः कर्मभिः परिचरणात्मकैः सार्धं अर्कं अर्चनसाधनं स्तोत्रं प्रत्यंचं इन्द्रादीन् प्र-  
त्यंचत् अनयन् स्तोतारः प्रापयन् यदैवं आदित् अनंतरमेव इपिरांगमनशीलां स्वधां वृष्ट्यु-  
दकं पर्यपश्यन् सर्वेजनाः परितः पश्यन्ति यद्वा इपिरां एषणीयां स्वधां अन्ननामितत् हविलक्ष-  
णमन्नं सर्वदेवाः परिपश्यन्ति ॥ ५ ॥

॥ इत्यष्टमस्याष्टमे पञ्चदशोवर्गः ॥ १५ ॥

सूर्यमिति पञ्चर्चं सप्तमं सूक्तं सूर्यपुत्रस्य चक्षुःसंज्ञस्यापि सूर्यदेवत्वं गायत्रं । तथा चानु-  
क्रान्तं—सूर्यो नश्चक्षुः सौर्यः सौर्यगायत्रमिति । आश्विनशस्त्रे सूर्यो दयादुत्तरकालीने सौर्यकांडे  
इदं सूक्तं । सूत्रित्वं—सूर्यो नो दिव उदुत्पंजातवेदसमिति नवेति । दर्शपूर्णमासयोः सुगादापनात्  
वैभाविनि जपे सूर्यो न इत्येषा । सूत्रित्वं—सूर्यो नो दिव स्पातु नमो महद्भ्यो नमो अर्भकेभ्य इति ।

तत्र प्रथमा—

सूर्यो नो दिव स्पातु वातो अन्तरिक्षात् । अग्निर्नः पार्थिवेभ्यः ॥ १ ॥

सूर्यः । नः । दिवः । पातु । वातः । अन्तरिक्षात् ।

अग्निः । नः । पार्थिवेभ्यः ॥ १ ॥

सूर्यः सर्वस्य मेरकः शोभनीयो वा देवः दिवः द्युलोकात् द्युलोकवर्तिनो जनान् नोस्मान् पा-  
तु रक्षतु वातो वायुश्चान्तरिक्षात् मध्यमस्थानगतात् वाधकात् अस्मान् रक्षतु तथा पृथिवी-  
स्थानो मिथ्व पार्थिवेभ्यः पृथिव्यां वर्तमानेभ्यः शत्रुभ्ये नोस्मात् रक्षतु ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

जोषां सवितुर्घस्यते हरः शतं सवाँ अर्हति ।

पाहि नो द्रिद्युतः पतन्त्याः ॥ २ ॥

जोष । सवितुः । घस्यते । ते । हरः । शतम् । सवान् ।

अर्हति । पाहि । नः । द्रिद्युतः । पतन्त्याः ॥ २ ॥

हे सवितः सर्वस्य मेरकसूर्य जोष अस्मदस्तुत्यादिकं सेवस्व यस्य ते तव हरः रसहरण  
शीलं तेजः शतं सवान् बहून् यज्ञान् प्रति अर्हति योग्यं भवति यद्वा प्रकाशनादिद्वारा पूजयति  
सत्त्वं नोस्मान् पतन्त्याः निपतन्त्याः शत्रुभिरस्मात् क्षिप्यमाणायाः द्रिद्युतः वज्रनाभैश्च द्योतमा  
नायाः शेकेरायुधात्पाहिरक्ष ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

चक्षुर्नो देवः संविता चक्षुर्न उत पर्वतः । चक्षुर्धाता दधातुनः ॥ ३ ॥

चक्षुः । नः । देवः । सविता । चक्षुः । नः । उत । पर्वतः ।

चक्षुः । धाता । दधातु । नः ॥ ३ ॥

सविता प्रेरकोदेवः नोस्माकं चक्षुः प्रकाशकमिन्द्रियं इन्द्रियानुग्राहकं तेजोवा दधातु उतापिच पर्वतः इन्द्रसहचरः पर्वताख्योऽपि देवो नोस्माकं चक्षुर्दधातु धाता सर्वस्य विधाता आदित्यानामन्यतमश्च नोस्माकं चक्षुर्विदधातु ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

चक्षुर्नो धेहि चक्षुषि चक्षुर्विख्यै तनूभ्यः । संचेदं विचपं श्येम ॥ ४ ॥

चक्षुः । नः । धेहि । चक्षुषे । चक्षुः । विख्यै । तनूभ्यः ।

सम् । च । इदम् । वि । च । पश्येम ॥ ४ ॥

नोस्माकं चक्षुषे रूपोपलब्धिकारणायेन्द्रियाय चक्षुःप्रकाशकं तदनुग्राहकं तेजः हेतुर्यं धेहि विधेहि कुरु यद्वा न इविव्यत्येन बहुवचनं त्रक्षुषे चक्षुःसंज्ञाय नोमहं चक्षुरिन्द्रियं वा तेजोवा हेतुर्यं धेहि प्रयच्छ तनूभ्यः अस्माकं शरीरेभ्यः तनयेभ्योवा विख्यै विख्यानाय प्रकाशनाय चक्षुः त्वदीयं प्रकाशं विधेहि यत्तत्त्वं तस्मात्कारणात् त्वदीयेन तेजसा वयं च इदं सर्वं जगत् संपश्येम सम्यक्द्रष्टारो भवेम विपश्येम च विविधं च सविशेषं द्रष्टारो भवेम ॥ ४ ॥

अथ पंचमी—

सुसुन्दरं त्वा वयं प्रति पश्येम सूर्य । विपश्येम नृचक्षंसः ॥ ५ ॥ १६ ॥

सुसुन्दरं । त्वा । वयम् । प्रति । पश्येम । सूर्य । वि ।

पश्येम । नृचक्षंसः ॥ ५ ॥ १६ ॥

हेतुर्यं सुसुन्दरं सुष्ठुसुन्दरं त्वा त्वा वयं प्रति पश्येम प्रत्येकं द्रष्टारो भूयास्म तथा नृचक्षंसः नृभिर्मनुष्यैरस्माभिर्द्रष्टव्यान् पदार्थान् विपश्येम विद्रष्टारो भवेम यद्वा नृचक्षंसः नृणां शत्रुमनुष्याणां हिंसकाः सन्तो वयं विशिष्टज्ञाना भवेम ॥ ५ ॥

॥ इष्टमस्याष्टमे षोडशोऽष्टकः ॥ १६ ॥



उदसाविति पल्लवमष्टमं सूक्तं आनुष्टुभं पुलोमतनया शची स्वात्मानमनेनास्तौव अतः सै-  
व ऋषिः सैवदेवता । तथाचानुक्रान्तं—उदसौपट्पौलोमीशच्यात्मानंतुष्टावानुष्टुभमिति । वि-  
नियोगोलिंगादवगन्तव्यः । आपस्तंबस्तु सपत्नीनाशने सूर्योपस्थाने इदं सूक्तं विनियुक्तवान् ।  
सूच्यतेहि—एतेनैव कामेनोत्तरेणानुवाकेन सदादित्यमुपतिष्ठतइति । अवैवेनेति प्रकृतं सपत्नी-  
बाधनं परामृश्यते ।

तत्र प्रथमा—

उदसौसूर्योअगादुदयंमामुकोभगः ।

अहंतदिह्वलापतिमभ्यसाक्षिविपासहिः ॥ १ ॥

उत् । असौ । सूर्यः । अगात् । उत् । अयम् । मामुकोः । भगः ।

अहम् । तत् । विह्वला । पतिम् । अभि । असाक्षि । विह्वससहिः ॥ १ ॥

असौ ध्रुलोकस्थः सूर्यः उदगात् उदयं प्राप्नवान् मामकोमदीयोभगोभजनीयोयमिन्द्रश्च  
सूर्यात्मना उदगात् । यद्वा मामकोभगोमदीयमिदं सौभाग्यमुदगात् तदुद्यतं सूर्यस्य तेजः  
विह्वला ज्ञातवती यद्वा पतिं भर्तारं विह्वला लब्धवती अहं विपासहिः विशेषेण अभिभवित्री  
सती अश्वसाक्षि अश्वभूवं सपत्नीरिति शेषः सहतेरभिभवार्थस्य लुङ्येतद्भृषं । यद्वा विपास-  
हिः सपत्नीनामभिभवित्री सती पतिमश्वसाक्षि भर्तारमपि अश्वभूवं यथा मय्येव वशीकृत-  
धिरं वर्तते तथा अकार्षमित्यर्थः ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

अहंकेतुरहंमूर्धाहमुग्राविवाचनी ।

ममेदनुक्तुंपतिःसेहानायाउपाचरेत् ॥ २ ॥

अहम् । केतुः । अहम् । मूर्धा । अहम् । उग्रा । विह्वचनी । ममं ।

इत् । अनुं । क्रतुम् । पतिः । सेहानायाः । उपह्वआचरेत् ॥ २ ॥

अहं केतुः केतयित्री सर्वस्य ज्ञात्री भवामि अहं मूर्धा सर्वेण्वक्त्रयवेषु शिरश्च प्रधानभू-  
ताश्च भवामि अहमुग्रा उदूर्णा सती विवाचनी विशेषेण पतिं वाचयित्री भवामि क्रोधावि-

ष्टमपि पतिं ययि सर्वदा प्रियवचनयुक्तं करोमीत्यर्थः सेहानायाः सपत्नीनामभिभवित्याः म-  
मेव मयैव कर्तुं कर्म बुद्धिवा अनुलक्ष्य पतिः पालयित्वा भर्ता उपाचरेत् उपागच्छेत् ना-  
न्यासां पत्नीनां ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

ममपुत्राः शत्रुहणो यो मे दुहिता विराट् ।

उताहमस्मि संजयापत्यौ मे श्लोक उत्तमः ॥ ३ ॥

मम । पुत्राः । शत्रुहर्नः । अथो इति । मे । दुहिता ।

विश्राट् । उत । अहम् । अस्मि । सम्पदजया । पत्यौ ।

मे । श्लोकः । उत्तमः ॥ ३ ॥

ममैव पुत्रास्तनयाः शत्रुहणः शत्रूणां सपत्नीनां हन्तारो भवन्ति अथो अपिच मे मदीया  
दुहिता पुत्री विराट् विशेषेण राजमाना भवति उतापिच अहं संजया सम्पदज्येष्ठी सपत्नीनां  
अस्मि ता अभिभवामि अतो हेतोः पत्यौ भर्तारं दिमे ममश्लोकः उपश्लोकनीयं यशः उत्तमः  
उद्गततमं अतिशयेनोत्कृष्टं विद्यते ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

येनेन्द्रो हविषा कृत्वा मम युष्म्युत्तमः ।

इदं तदं किं देवा असपत्ना किल अभुवम् ॥ ४ ॥

येन । इन्द्रः । हविषा । कृत्वा । अभवत् । युष्मन् । उत्तमः ।

इदम् । तत् । अकिं । देवाः । असपत्नाः । किल । अभुवम् ॥ ४ ॥

येन हविषा इन्द्रो मम भर्ता कृत्वा कर्मणां कर्ता अभवत् भवति तथा युष्मन् युष्मन् योत-  
मानं यशोर्ज्ज्वा तद्दानुत्तमः उत्कृष्टतमश्च येन हविषा भवति हे देवाः स्तोतारकृत्विजः तदिदं  
हविः अकिं अकारि जयार्थिभिर्भवाद्भिः कियतां । यद्वा हेयद्व्यादेवाः तदिदं हविः अकिं  
अहमपि । करोतेर्लुङि मंत्रेषु सेवि चेत्तुक् अतएव कारणादहं असपत्नाकिल शत्रुरहिता खलु अ-  
भुवं अभूवं छांदसो हस्वः ॥ ४ ॥

अथ पंचमी—

असपत्नासपत्नघ्नीजयन्त्यभिभूवरी ।

आरक्षमन्यासांवर्चोराधोअस्थेयसामिव ॥ ५ ॥

असपत्ना । सपत्नघ्नी । जयन्ती । अभिभूवरी । आ । अरक्षम् ।

अन्यासाम् । वर्चः । राधः । अस्थेयसाम्दृष्टव ॥ ५ ॥

असपत्ना अशत्रुका भवामि कुतइत्यतआह—सपत्नघ्नी शत्रूणां हंघ्नी अतएव जयन्तीज-  
यं प्रामुवती अभिभूवरि अभिभविवी भवेरन्येभ्योपि हरयन्ते इति क्वनिप् वनोरचेति ङीवरेफी  
ईदृशी अहं अन्यासां सपत्नीनां वर्चः तेजः राधोधनंच आवृक्षं आसमन्तात् अवृक्षं अवृक्षिपं  
अच्छिदं ब्रध्वतेर्लुङि ऊदित्वादिङभावे संयोगादिछोपे छान्दसं संप्रसारणं । तत्र दृष्टान्तः—अ-  
स्थेयसामिव अस्थिरतराणां शत्रूणां यथा धनं अपयत्नेन वृक्ष्यते तथेत्यर्थः । स्थिरशब्दादी-  
यन्तुनि प्रियस्थिरेत्यादिना स्यादेशः ॥ ५ ॥

अथ षष्ठी—

समजैपमिमाअहंसपत्नीरभिभूवरी ।

यथाहमस्यवीरस्यविराजानिजनस्यच ॥ ६ ॥ १७ ॥

सम् । अजैपम् । इमाः । अहम् । सपत्नीः । अभिभूवरी । यथा ।

अहम् । अस्य । वीरस्य । विर्राजानि । जनस्य । च् ॥ ६ ॥ १७ ॥

अभिभूवरी अभिभविवी अहं इमाः सपत्नीः समजैपं सम्यगभ्यभूवं यथायेन प्रकारे-  
णाहं अस्य वीरस्येदस्य तदीयपरिजनस्य च विर्राजानि विशेषेण राजमानाभवानि तथा स-  
मजैपमित्यर्थः ॥ ६ ॥

॥ इत्यष्टमस्याष्टमे सप्तदशोवर्गः ॥ १७ ॥

वीरस्येति पंचवर्चं नवमं सूक्तं वैश्वामित्रस्य पूरणस्वार्थं त्रैष्टुभमैन्द्रं । तथा चानुक्रान्तं—वी-  
रस्य पंचपूरणो वैश्वामित्र इति । वीरसोमाख्यस्य एकाहे इदं निष्केवत्यनिविद्धानं । सूत्रितंच—

कस्य शीरस्वीवस्याभिवयसइति मध्यंदिनइति । महाव्रतेषि माध्यन्दिनसवने ब्रह्मशस्त्रेऽपि एतत्  
सूक्तं । तथैव पंचमारण्यके सूत्रितं—वीवस्याभिवयसोअस्य पाहितीति माध्यन्दिनइति ।

तत्र प्रथमा—

तीवस्याभिवयसोअस्यपाहिसर्वरथाविहरीइहमुंश्च ।  
इन्द्रमात्वायजमानासोअन्येनिरामन्तुभ्यमिमेसुतासः ॥ १ ॥  
तीवस्य । अभिष्वयसः । अस्य । पाहि । सर्वरथा । वि ।  
हरी इति । इह । मुंश्च । इन्द्र । मा । त्वा । यजमानासः ।  
अन्ये । नि । निरामन् । तुभ्यम् । इमे । सुतासः ॥ १ ॥

वीवस्य वीक्षणस्य क्षिप्रं मदकरस्य अभिवयसः वयइत्यन्नाम अभिगतं चरुपुरोडा-  
शाद्यन्नं यस्य तादृशस्यास्य सोमस्य क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वाच्चतुर्थ्यर्थे  
पठौ इदंशं सोमं हेइन्द्र पाहि पिय । पिवतेऽच्छांसः शपोलुक् तदर्थं सर्वरथा सरणशीलरथौ  
हरी अश्वौ इहास्मिन्यज्ञगृहे विमुंच रथाद्विस्तृज हेइन्द्र अस्मत्तोऽन्ये यजमानासो यजमानाः त्वा  
त्वां मानिरीरामन् नितरां मारमयन्तु वयमेव रमयामइत्यर्थः ततः तुभ्यं त्वदर्थमेव सुतासः सु-  
ताअभिपुताः इमे प्रत्यक्षेणोपलभ्यमानाः सोमावर्तन्ते ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

तुभ्यंसुतास्तुभ्यमुसोत्वासस्त्वांगिरःश्वाच्याआह्वयन्ति ।  
इन्द्रेदमद्यसर्वनजुपाणोविश्वस्यविद्वान्इहपाहिसोमम् ॥ २ ॥  
तुभ्यम् । सुताः । तुभ्यम् । ऊँ इति । सोत्वासः । त्वाम् । गिरः ।  
श्वाच्याः । आ । ह्वयन्ति । इन्द्र । इदम् । अद्य । सर्वनम् ।  
जुपाणः । विश्वस्य । विद्वान् । इह । पाहि । सोमम् ॥ २ ॥

हेइन्द्र तुभ्यं त्वदर्थमेव सुताअभिपुताः सर्वे सोमाः सोत्वासः इवः परमभिपोतव्याश्च  
तुभ्यमु त्वदर्थमेव सुतोतेः कृत्यार्थं तवैकेनिति त्वनप्रत्ययः श्वाच्याः शुआशु शीघ्रं अतनयः  
प्रवर्तमानाः गिरः स्तुतिरूपावाचश्च त्वामेवाह्वयन्ति आक्रोशयन्ति हेइन्द्र अद्यास्मिन्काले इदं

सवनं प्रातःसवनादिकं जुषाणः सेवमानः विश्वस्य सर्वस्य विद्वान् ज्ञातात्वं इहास्मिन् यज्ञे  
सोमं पाहि पिब ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

यउशतामनंसासोममस्मैसर्वहृदादेवकामःसुनोति ।

नगाइन्द्रस्तस्यपराददातिप्रशस्तमिच्छारुमस्मैरुणोति ॥ ३ ॥

यः । उशता । मनसा । सोमम् । अस्मै । सर्वहृदा । देवकामः ।

सुनोति । न । गाः । इन्द्रः । तस्य । परा । ददाति ।

प्रशस्तम् । इत् । चारुम् । अस्मै । रुणोति ॥ ३ ॥

यः उशता कामयमानेन सर्वहृदा सर्वमविकलं हृदयं यस्य यद्वा सर्वेषां ऋत्विजां हृद-  
येन सामर्थ्यात् मत्वर्थोलक्ष्यते हृदयवता मनसा अस्माइन्द्राय देवकामः देवं इन्द्रं कामयमानो-  
यजमानः सोमं सुनोति अभिषुणोति इन्द्रः तस्य यजमानस्य गा न पराददाति परादानं वि-  
नाशः नविनाशयति अस्मै यजमानाय चारुं शोभनं अतएव प्रशस्तं इदित्यवधारणे प्रशंसनी-  
यमेव धनं रुणोति करोति ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

अनुस्पष्टोभवत्येपोअस्ययोअस्मैरेवान्सुनोतिसोमम् ।

निररत्नौर्मघवातंदधातिब्रह्मद्विपोहन्त्यनानुदिष्टः ॥ ४ ॥

अनुस्पष्टः । भवति । एपः । अस्य । यः । अस्मै । रेवान् । न ।

सुनोति । सोमम् । निः । अरत्नौ । मघवा । तम् । दधाति ।

ब्रह्मद्विपः । हन्ति । अननुदिष्टः ॥ ४ ॥

अस्य यजमानस्य एषइन्द्रः अनुस्पष्टः दृष्टिगोचरोभवति योरेवान् धनवान् अस्माइन्द्राय  
सोमं सुनोत्यभिषुणोति मघवाघनोपेतइन्द्रः तं यजमानं अरत्नौ हस्ते निर्दधाति भयान्निष्कृष्य  
धारयति रक्षिता सन् घृत्वाच अननुदिष्टः तेनानुकः अप्रार्थितएवसन् ब्रह्मद्विपः ब्राह्मणद्वेष्टन्  
शत्रून् हन्ति हिनस्ति ॥ ४ ॥

शुनासीरीये पर्वणि इन्द्राय शुनासीराय पुरोडाशं द्वादशकपालं इत्यस्य अश्वायन्तइ-  
त्येषा याज्या इन्द्रोदेवाशुनइति वैकल्पिकस्यापि हविषइयमेव याज्या । सूत्रितंच—अश्वाय-  
न्तो गव्यन्तो वाजयन्तः शुनं हुवेम मघवानमिन्द्रमिवि ।

सैषा पंचमी—

अश्वायन्तो गव्यन्तो वाजयन्तो हवामहे त्वोपगन्तुवार्त्त ।

आभूपन्तस्ते सुमृतौ नवायां वयमिन्द्रत्वाशुनं हुवेम ॥ ५ ॥ १८ ॥

अश्वयन्तः । गव्यन्तः । वाजयन्तः । हवामहे । त्वा । उपगन्तुवै ।

ॐ इति । आभूपन्तः । ते । सुमृतौ । नवायाम् । वयम् ।

इन्द्र । त्वा । शुनम् । हुवेम ॥ ५ ॥ १८ ॥

अश्वायन्तः अश्वान् इच्छन्तः क्यचि अश्वघस्यादित्यात्वं गव्यन्तो गाआत्मन इच्छन्तः  
वाग्नो यिप्रायस इयवादेशः वाजयन्तः अग्नीन् वाजनेन शूर्पादिना प्रज्वलयन्तः वागतिर्गंधन-  
योः णिचि बोविधूनने इति जुगागमः अस्माच्छतरि अदुपदेशाच्चसार्वधातुकस्वरेणानुदात्तत्वे श-  
पश्च पित्वादनुदात्तत्वं ततो णिचएव स्वरः शिष्यते । अपरआह—वाजमन्त्रमात्मन इच्छन्तः इ-  
ति तदानीं अवग्रहाभावस्वरौ छान्दसी द्रष्टव्यौ । एवंभूतावयं हेइन्द्र त्वां उपगन्तुवै उपगन्तुं  
प्राप्तुं हवामहे आह्वयामहे गमेस्तुमर्थेसेसेनिति तवैप्रत्ययः गतिसमासे तवैचांतश्च युगपत् इति  
गतेः प्रकृतिस्वरत्वं उत्तरपदस्यान्तोदात्तत्वं उइति पूरकः हेइन्द्र ते तव नवायां अभिनवायां म-  
शास्तायां सुमृतौ शोभनबुद्धौ आभूपन्त आसमन्वाद्भवंतो वर्तमानाः यद्वा आसमन्वाद् भूपयन्तो-  
लंकुर्वतः तवानुग्रहबुद्धौ वर्तमानावयं शुनं सुखकरं त्वां हुवेम आह्वयेम ॥ ५ ॥

॥ इत्यष्टमस्याष्टमेष्टादशोवर्गः ॥ १८ ॥

मुंचामीति पंचर्चं दशमं सूक्तं प्रजापतिपुत्रस्य यक्षनाशनाख्यस्यार्पं अंत्यानुष्टुप् शिष्टा  
स्त्रिष्टुभः अनादेशोत्विन्द्रोवता तथाचानुक्रान्तं—मुंचामि प्राजापत्यो यक्षनाशनो राजयक्षमघ्नं त्यानु  
ष्टुविति तृदयोरग्नमुत्स्य व्याघ्रजातस्योपशमनार्थं अनेन सूक्तेन होतव्यं । सूच्यते हि—व्या  
घ्रितस्यानुरस्यक्षमशूहीतस्य वा पळाहुतिश्चरुर्मुंचामित्वा हविषा जीवनायकमित्येतेनेति ।

तत्र प्रथमा—

मुश्चामि॒ त्वा॒ ह॒विषा॒ जीव॑नाय॒ क॒म॒ज्ञा॒त॒य॒क्ष्मा॒दु॒तरा॑ज॒य॒क्ष्मात् ।  
ग्राहि॑र्ज॒ग्राह॒यदि॑वै॒तदे॑न॒तस्या॑ इन्द्रा॒ग्नी॒प्रमु॑मु॒क्तमे॒नम् ॥ १ ॥

मुश्चामि । त्वा । ह॒विषा । जीव॑नाय । क॒म् । अ॒ज्ञा॒त॒य॒क्ष्मात् ।  
उ॒त । रा॒ज॒य॒क्ष्मात् । ग्राहि॑ः । ज॒ग्राह॑ । यदि॑ । वा । ए॒तत् । ए॒नम् ।  
तस्याः । इन्द्रा॒ग्नी इति॑ । प्र । मुमु॒क्तम् । ए॒नम् ॥ १ ॥

हेयक्ष्माभिभूत हविषा अनेन चरुणा साधनेन होमेन त्वा त्वां अज्ञातयक्ष्मात् अयमे-  
तत्संज्ञ इति अमज्ञातः शरीरगतो रोगो ज्ञातयक्ष्मः तादृशात् रोगात् मुंचामि विश्लेषयामि किमर्थं  
जीवनाय कं जीवनार्थं इह लोके चिरकालावस्थानायेत्यर्थः कमिति पूरकः उतापिच राजय  
क्ष्मात् यक्ष्माणां राजा यक्ष्मरोगो राजयक्ष्मः राजदंतादित्वादुपसर्जनस्य परनिपातः तस्मादपि  
त्वां मुंचामि यदिवा यदिच एतत् एतस्मिन् समये एनं व्याधितं पुरुषं ग्राहिः ग्रहणशीलामहत्  
पा देवता जग्राह गृहीतवती तस्या देवतायाः सकाशात् हेइन्द्राग्नी एनं प्रमुमुक्तं प्रमोचयत् ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

यदि॑क्षितायु॒र्यदि॑वा॒परे॑तो॒यदि॑मृ॒त्योर्न॑त्तिकं नी॒तए॒व ।  
तमा॑ह॒रामि॒ निर्क॑तेरु॒पस्था॑द॒स्पार्प॑मे॒नं श॒तशार्॑दाय ॥ २ ॥

यदि॑ । क्षि॒तः आयुः । यदि॑ । वा । प॒राः इ॒तः । यदि॑ । मृ॒त्योः । अ॒न्तिक॑म् ।  
निः॒र्दतः । ए॒व । तम् । आ । ह॒रामि॑ । निः॒र्क॑ते । उ॒प॒स्था॑त् ।  
अ॒स्पार्प॑म् । ए॒नम् । श॒त॒शार्॑दाय ॥ २ ॥

यदि सरोग्रस्तः क्षितायुः क्षीणायुर्भवति यदिवा परेतः अस्माच्छोकात् परागतो भवति  
यदिच मृत्योर्विषयतस्तस्य अंतिकं निकटे नीतः नितरां प्राण एव भवति एवंभूतमपि तं पुरुषं  
निर्कृतेः पापदेवतायाः आयुषः क्षयकारिण्याः उपस्थादुपस्थानात् आहरामि आनामयामि  
आवर्तयामि आहत्य चैनं शतशार्दाय शतसंवत्सरजीवनार्थं अस्पार्पं प्रयत्नं करोमि  
स्पृष्टीति वचनयोः ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

सहस्राक्षेणशतशारदेनशतार्धुपाहविपाहार्पमेनम् ।  
 शतंयथेमंशरदोनयातीन्द्रोविश्वस्यदुरितस्यपारम् ॥ ३ ॥  
 सहस्र६अक्षेण । शत६शारदेन । शत६आयुषा । हविषा । आ ।  
 अहार्पम् । एनम् । शतम् । यथा । इमम् । शरदः । नयाति ।  
 इन्द्रः । विश्वस्य । दुः६इतस्य । पारम् ॥ ३ ॥

सहस्राक्षेण सहस्रमिति बहुनाम सहस्रमक्षीणि चक्षुषि यस्य हविषः फलत्वेन विद्यन्ते  
 तत्सहस्राक्षं बहुव्रीहौ सक्थ्यक्ष्णोरिति पञ्च समासान्तः शरदः संबंधी शारदः संवत्सरः शतं  
 शारदायस्य तत्तथोक्तं बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । अतएव शतायुषा शतसंवत्सरपरिमितं  
 आयुर्जीवनं फलभूतं यस्य तादृशेन हविषा यद्वा सहस्राक्षइन्द्रः तेन शतशारदेन शरदासंवत्स-  
 राणां शतस्य दातृत्वेन संबंधिना कर्त्रा शतायुषा हविषा करणभूतेन एनं यक्ष्मगृहीतं आहार्पं  
 रोगादनेयं यथा येन प्रकारेण इमं पुरुषं शतं शरदः संवत्सरान् अत्यन्तसंयोगे द्वितीया एता-  
 वन्तं कालं इन्द्रोविश्वस्य सर्वस्य दुरितस्य दुःखस्य पारं अवसानं दुःखराहित्यं नयाति नयेत्  
 तथा अहार्पमित्यर्थः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

शतंजीवशरदोवर्धमानःशतहेमन्ताञ्छतमुवसेन्तेन ।  
 शतमिन्द्राग्नीसविताबृहस्पतिःशतार्धुपाहविपेमपुनर्दुः ॥ ४ ॥  
 शतम् । जीव । शरदः । वर्धमानः । शतम् । हेमन्तान् । शतम् ।  
 ऊँ इति । वसन्तान् । शतम् । इन्द्राग्नी इति । सविता । बृहस्पतिः ।  
 शत६आयुषा । हविषा । इमम् । पुनः । दुः ॥ ४ ॥

हेयक्षमादिमुक्तं वर्धमानः अहरहरभिवृद्धिं प्राप्नुवन्त्वं शतं शरदः शतसंख्याकान् शरदत्-  
 न् जीव प्राणान् धारय पूर्ववदत्यन्तसंयोगे द्वितीया शतहेमन्तान् हेमन्तवृक्ष जीव शतं वसन्तांश्च



उशब्दः समुच्चये अपिच इंद्राग्नी इन्द्रश्चाग्निश्च सविता प्रेरकोदेवश्च बृहस्पतिः बृहतां देवानां  
पालयिता देवश्च शतायुषा शतसंवत्सरपरिमितस्यायुषोहेतुभूतेन हविषा तर्प्यमाणाः सन्तः एतं  
जनं पुनर्दुः पुनरस्मभ्यं प्रादुः ॥ ४ ॥

अथ पंचमी—

आहार्पित्वाविदंत्वापुनरागाःपुनर्नव ।

सर्वाद्भिरसर्वेतेचक्षुःसर्वमार्युश्चतेविदम् ॥ ५ ॥ १९ ॥

आ । अहार्पम् । त्वा । अविदम् । त्वा । पुनः । आ । अगाः ।

पुनःऽनव । सर्वैऽअद्भ । सर्वम् । ते । चक्षुः । सर्वम् ।

आर्युः । च । ते । अविदम् ॥ ५ ॥ १९ ॥

हेन्याधिगृहीत त्वा त्वां आहार्यं दृष्योः सकाशादाहववानस्मि अतएव त्वा त्वां अविदं  
अलप्ति हेपुनर्नव पुनरभिनव पुनरागाः पुनरस्मत्तमीपमागच्छ हेसर्वार्य सर्वैरविकलैरंगैः उपेत ते  
तव सर्वं चक्षुः उपलक्षणमेतव इन्द्रियवर्गं सकलं अविदं लब्धवानस्मि ते तवायुर्जीवनंचसर्वं  
संपूर्णमविदं ॥ ५ ॥

॥ इत्यष्टमस्याष्टमे एकोनविंशोवर्गः ॥ १९ ॥

ब्रह्मणाग्निरिति पल्लवेकादशं सूक्तं आनुष्टुभं ब्रह्मपुत्रोरक्षोहानामक्तपिः अपप्रसवस्त-  
माधानत्वरस्य गर्भरक्षणस्य प्रतिपाद्यत्वात्तद्देवताकमिदं । अनुकान्तंच—ब्रह्मणापट्नाहोरक्षोहा  
गर्भसंसादे प्रायश्चित्तमानुष्टुभं हीति । विनियोगोलिंगादवमन्तव्यः ।

तत्र प्रथमा—

ब्रह्मणाग्निःसंविदानोरक्षोहाबाधतामितः ।

अमीवायस्तेर्गर्भदुर्णामायोर्निमाशये ॥ १ ॥

ब्रह्मणा । अग्निः । समऽविदानः । रक्षःऽह्ना । बाधताम् । दूतः ।

अमीवा । यः । ते । गर्भम् । दुःऽनामा । योर्निम् । आऽशये ॥ १ ॥

ब्रह्मणा मंत्रेण सह संविदानः ऐक्यत्वं प्राप्नोश्चोहा रक्षसां हन्ता अग्निः इतः अस्मात्  
स्यानात् राक्षसादिकं बाधतां हिनस्तु योराक्षसः अमीवा रोगरूपः सन् ते तव गर्भमाशये  
आशेते सोपस्तआत्मनेपदेऽपि नि वसोपः हन्तुं प्राप्नोति दुर्नामाशं आग्न्योरोगः तद्रूपः सन् यश्च ते  
तव योनिं रेतसआधानं गर्भस्थानं आशेते तं बाधतामित्यन्वयः ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

यस्तेगर्भममीवाद्गुर्णाम् योनिमाशये ।

अग्निष्टंब्रह्मणा सह निष्क्रव्यादमनीनशत् ॥ २ ॥

यः । ते । गर्भम् । अमीवा । दुःहनामा । योनिम् । आशये ।

अग्निः । तम् । ब्रह्मणा । सह । निः । क्रव्यदमम् । अनीनशत् ॥ २ ॥

गतः पूर्वोर्ध्वः तं क्रव्यादं मांसाशिनं राक्षसादिकं ब्रह्मणा सहितोऽग्निः निःशेषेण अनी-  
नशत् नाशयत् ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

यस्तेहन्ति पतयन्तं निपत्स्रुं यः सरीसृपम् ।

जातं यस्ते जिघांसति तमितो नाशयामसि ॥ ३ ॥

यः । ते । हन्ति । पतयन्तम् । निःसृष्टम् । यः । सरीसृपम् ।

जातम् । यः । ते । जिघांसति । तम् । इतः । नाशयामसि ॥ ३ ॥

हेयोपि ते तव गर्भाशये पतयन्तं पतन्तं रेतोरूपेण गच्छन्तं तदनन्तरं तत्र निपत्स्रुं नि-  
पौदन्तं च गर्भं योराक्षसादिर्हन्ति हिनस्ति ततो मासत्रयादूर्ध्वं प्राप्नोति सर्पणशीलं च  
गर्भं योहन्ति जातं दशह मासे पूत्यन्तं ते तव शिशुं योराक्षसादिर्जिघांसति हन्तुमिच्छति व-  
मितः स्थानान्नाशयामसि नाशयामः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

यस्तं ऊरुविहरत्यन्तरादम्पतीशये ।

योनिं यो अन्तरारेद्धितमितो नाशयामसि ॥ ४ ॥

यः । ते । ऊरू इति । विहरति । अन्तरा । दम्पती इति दम्पती ।  
शयै । योनिम् । यः । अन्तः । आशरेहि । तम् ।

इतः । नाशयामसि ॥ ४ ॥

हेयोपिव ते तव ऊरू पादमूली योराक्षसादिर्विहरति गर्भधाताय विशिष्टौ करोति दम्प-  
ती अन्तरा जायापत्योर्मध्ये गर्भहननार्थं यश्च शये शेते यश्च योनिमन्तः प्रविश्य आरोह्य नि-  
पिकं रेतोजिह्वया आत्वादयति भक्षयतीत्यर्थः । लिह्यात्वादेने आदादिकः कपिलकादिवा-  
स्तवविकल्पः तं सर्वमितोनाशयामः ॥ ४ ॥

अथ पंचमी-

यस्त्वाभ्रातापतिर्भूत्वाज्जरोभूत्वानिपद्यते ।

प्रजांयस्तेजिघांसतितमितोनाशयामसि ॥ ५ ॥

यः । त्वा । भ्राता । पतिः । भूत्वा । जारः । भूत्वा । निपद्यते ।

प्रजाम् । यः । ते । जिघांसति । तम् । इतः । नाशयामसि ॥ ५ ॥

हेयोपिव योराक्षसोभ्राता भ्रातृरूपोभूत्वा पतिः भर्तृरूपोवा भूत्वा त्वां निपद्यते अभिग-  
च्छति अथवा जारः उपपतिरूपोवा भूत्वाभिगच्छति एवंभूतोयोराक्षसादिः ते तव प्रजां जि-  
घांसति हन्तुमिच्छति । स्पष्टमन्यव ॥ ५ ॥

अथ षष्ठी-

यस्त्वास्वमेनतमसामोहयित्वानिपद्यते ।

प्रजांयस्तेजिघांसतितमितोनाशयामसि ॥ ६ ॥ २० ॥

यः । त्वा । स्वमेन । तमसा । मोहयित्वा । निपद्यते । प्रजाम् ।

यः । ते । जिघांसति । तम् । इतः । नाशयामसि ॥ ६ ॥ २० ॥

हेयोपिव योराक्षसादिः स्वमेन स्वभावस्थायां तमसा निद्रया त्वा त्वां मोहयित्वा मूढतां  
प्रापय्य निपद्यते गर्भधाताय गच्छति अन्यद्गतम् ॥ ६ ॥

॥ इत्यष्टमस्याष्टमे विशोवर्गः ॥ २० ॥

अक्षीभ्यामिति पल्लवं द्वादशं सूक्तं आनुष्टुभं कश्यपगोत्रोत्पन्नो विवृहानाम ऋषिः यक्षमनाश-  
नप्रतिपाद्यत्वात्तदेव ताकं कृत्स्नं सूक्तं । अनुक्रान्तं च—अक्षीभ्यां विवृहाकाशयपोयक्षममिति ।  
लैंगिको विनियोगः ।

तत्र प्रथमा—

अक्षीभ्यां ते नासिकाभ्यां कर्णाभ्यां छुबुकादधि ।  
यक्षमं शीर्षं यमस्तिष्कां जिह्वायां विवृहामिते ॥ १ ॥

अक्षीभ्याम् । ते । नासिकाभ्याम् । कर्णाभ्याम् । छुबुकात् ।  
अधि । यक्षमम् । शीर्षं यम् । मस्तिष्कात् । जिह्वायाः ।  
वि । विवृहामि । ते ॥ १ ॥

हेयक्षमगृहीत ते तव अक्षीभ्यां चक्षुष्यां यक्षमरोगं विवृहामि उद्धरयामि विश्लेषयामि  
त्यर्थः ईचद्विपचनइति अक्षशब्दस्य ईकारान्तादेशः सचोदात्तः तथा नासिकाभ्यां प्राणेन्द्रि-  
याच्च कर्णाभ्यां श्रोत्राभ्यां च छुबुकात् चुबुकात् ओष्ठस्याधःपदेशाच्च अधिर्निरर्थकः अपिच  
शीर्षं यमं शिरसि भवोरोगः शीर्षं यमः भवेच्छन्दसोति यत् ये च तद्धिते इति शिरसः शीर्षान्तादेशः  
ये चाभायकर्मणोरिति मरुतिभावः ईदृशं यक्षमं रोगं ते तव मस्तिष्कात् शिरसोन्तरवस्थितो मा-  
सविशेषो मस्तिष्कः तस्मात् जिह्वाया रसनायाश्च सकाशात् विवृहामि उद्धरयामि पृथक्करोमी-  
त्यर्थः । मृहू उद्यमनइति धातुः ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

ग्रीवाभ्यां स्तुण्णिहाभ्यां कीकंसाभ्यां अनुक्यात् ।  
यक्षमं दोषं यमं साभ्यां वाहुभ्यां विवृहामिते ॥ २ ॥

ग्रीवाभ्याः । ते । स्तुण्णिहाभ्याः । कीकंसाभ्याः । अनुक्यात् ।  
यक्षमम् । दोषं यम् । अंसाभ्याम् । वाहुभ्याम् ।  
वि । विवृहामि । ते ॥ २ ॥

हेष्वाधिगृहीत उष्णिहाभ्यः ऊर्ध्वाभिमुखं स्निग्धाभ्यः उत्स्नाताभ्योवा स्नायुभ्यः ग्री-  
वाभ्यः गलगतार्थोद्यमनीभ्यः ते तव यक्ष्मं विवृहामि तथा कीकसाभ्यः अस्थिभ्यः अनु-  
क्यात् अस्थिसंधेभ्यः यक्ष्मं विवृहामि उच समवाये अनुउच्यते समवेयते इति अस्मोः संधि-  
रनूक्यः ऋहलोण्यत् चजोः कुधिण्यतोरिति कुत्वं तित्स्वरितः । अपिच दोष्णोर्भवं दोषण्यं  
पूर्ववद्यति पदन्तित्यादिना दोःशब्दस्य दोषन्नादेशः पूर्ववत्प्रकृतिभावः तमपि यक्ष्मं रोगं ते तव  
अंसाभ्यां बाहुभ्यांच विवृहामि हस्तयोस्त्वर्ध्वभागावंसौ अधोभागौ बाहू ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

आन्त्रेभ्यस्तेगुदाभ्योवनिष्ठोर्हृदयादधि ।

यक्ष्मंमत्तस्त्राभ्यांयक्रःप्राशिभ्योविवृहामिते ॥ ३ ॥

आन्त्रेभ्यः । ते । गुदाभ्यः । वनिष्ठोः । हृदयात् । अधि । यक्ष्मम् ।  
मत्तस्त्राभ्याम् । यक्रः । प्राशिभ्यः । वि । वृहामि । ते ॥ ३ ॥

हेयक्ष्माभिभूत ते तव अत्रिभ्यः अत्रं पुरीतव अन्नपानयोराधानभूतं तत्संधिभ्यः स्नायुभ्यः  
गुदाभ्यः याभिर्नाडीभिः अन्नरसः समानवायुना धातुषु नीयते ताभ्योनाडीभ्यश्च सकाशात्  
यक्ष्मं विवृहामि तथावनिष्ठोः स्थविरान्त्रात् हृदयादधि हस्तुंडरीकाच्च यक्ष्मं विवृहामि अपिच  
ते तव मत्तस्त्राभ्यां मत्तस्त्रौ पार्श्वयोर्वर्तमानौ आम्रफलाकृती वृक्षौ ताभ्यां यक्रः हृदयसमीपे  
वर्तमानः कालमांसविशेषोयल्लव तस्माच्च पदन्तित्यादिना यक्रच्छब्दस्य यक्रन्नादेशः प्राशि-  
भ्यः अन्त्रेभ्योपि क्लोमहीहादिसंज्ञेभ्यश्च मंसिभ्यश्च यक्ष्मं रोगं विवृहामि उत्क्षिपामि ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

ऊरुभ्यांतेअष्टीवत्प्राणिभ्यांप्रपंदाभ्याम् ।

यक्ष्मंश्रोणिभ्यांभासंदाद्भंसंसोविवृहामिते ॥ ४ ॥

ऊरुभ्याम् । ते । अष्टीवत्प्राणिभ्याम् । प्राणिभ्याम् । प्रपंदाभ्याम् ।  
यक्ष्मम् । श्रोणिभ्याम् । भासंदात् । भंसंसः । वि । वृहामि । ते ॥ ४ ॥

हेरुण ते तव ऊरुभ्यां अधीवद्भ्यां जानुभ्यां च यक्षं विवृहामि तथा पाणिभ्यां पाद-  
स्यापरभागाभ्यां प्रपदाभ्यां पादाग्रभ्यां च यक्षं विवृहामि अपिच श्रोणिभ्यां जंघनाभ्यां-  
च यक्षं विवृहामि तथा भ्रासदाक् भ्रासक् कटिप्रदेशः सत्संवेधाक् भ्रांससः भ्रासमानाक् पायोः  
ते तव यक्षं विवृहामि ॥ ४ ॥

**अथ पंचमी—**

मेहनाहनकरणाहोमभ्यस्तेनखेभ्यः ।

यक्ष्मंसर्वस्मादात्मनस्तन्मिदंविद्वहामिते ॥ ५ ॥

मेहनात् । वृन्मृशकरणात् । लोमंश्च्यः । ते । नृखेभ्यः । यक्षमम् ।  
सर्वस्मात् । आत्मनः । तम् । इदम् । वि । वृहामि । ते ॥ ५ ॥

घनंकरणात् घनमुदकं शरीरं तत्क्रियते विसृज्यते येन तद्वनंकरणं तस्मात् मेहनात्  
मेह्रात् ते तव लोमज्ज्योन्वेज्यथ यस्मिं विवृहामि किंचहुना इदं इदानीं तं यस्मिं सर्वस्मादा-  
त्मनः कृत्स्नादेव ते तव शरीरात् विवृहामि ॥ ५ ॥

अथ पृष्ठी—

अंगादंगाहोमोलोमोजातपर्वणिपर्वणि ।

यक्ष्मंसर्वस्मादात्मनस्तमिदंविष्टहामिते ॥ ६ ॥ २१ ॥

अङ्गात् अङ्गात् । लोभः श्लोभः । जातम् । पर्वणिः पर्वणिः ।  
यक्ष्मम् । सर्वस्मात् । आत्मनः । तम् । इदम् ।  
वि । वृहामि । ते ॥ ६ ॥ २१ ॥

अंगादंगात् सर्वेभ्योद्धेभ्यः लोभ्रोलोभ्रः सर्वेभ्योलोभ्रश्च पर्वणिपर्वणि अवयवा-  
नां संधौ जावं उत्पन्नं यक्षं विवृहामि । अन्यद्वतम् ॥ ६ ॥

॥ इत्यष्टमस्याष्टमे एकविंशोवर्गः ॥ २१ ॥

अपेहीति पंचचै प्रयोदशं सूक्तं आंगिरसस्य प्रचेतसआर्यं तृतीयान्निष्टुप् पंचमी पंक्तिः

दुःस्वमनाशनं देवता । तथाचानुकान्तम्—अपेहि पंचपचेतादुःस्वमपं पंचमन्तं त्रिष्टुम्भ्य-  
मिति । लैंगिकोविनियोगः ।

तत्र प्रथमा—

अपेहिमनसस्पतेपक्रामपुरश्चर ।

पुरोनिर्कृत्या आचक्ष्व बहुधा जीवतो मनः ॥ १ ॥

अपं । इहि । मनसः । पते । अपं । क्राम । पुरः । चर । पुरः ।

निःकृत्यै । आ । चक्ष्व । बहुधा । जीवतः । मनः ॥ १ ॥

हेमनसस्पते स्वभावस्थस्य मनसः स्वामिन् दुःस्वमाधिदेव अपेहि अपगच्छ स्वमा-  
वस्थावतोमनोनिर्गच्छ निर्गत्यच अपक्रम देशान्तरं गन्तुं पादौ विक्षिप दूरदेशं गच्छेत्यर्थः  
अपक्रम्यच परः परस्ताव विप्रलष्टदेशे चर यथेच्छं वर्तस्व अपिच निर्कृत्यै पापदेवतायै परः  
परस्ताव वर्तमानायै आचक्ष्व वयं नवाधनोयादिति प्रबूहि जीवतः मम मनः बहुधा बहुमकारं  
भवति भोक्तव्येषु बहुषु विषयेषु उत्सुकं सद्भवति अतः तद्विनाशकं दुःस्वमदर्शनं नश्यति-  
त्यर्थः ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

भद्रवैवरं वृणते भद्रं युञ्जन्ति दक्षिणम् ।

भद्रवैवस्वते चक्षुर्वहुत्रा जीवतो मनः ॥ २ ॥

भद्रम् । वै । वरम् । वृणते । भद्रम् । युञ्जन्ति । दक्षिणम् । भद्रम् ।

वैवस्वते । चक्षुः । बहुत्रा । जीवतः । मनः ॥ २ ॥

भद्रवै शोभनमेव वरं वरणीयं दुःस्वमविनाशरूपं फलं वृणते सर्वजनाः प्रार्थयन्ते द-  
क्षिणं प्रवृत्तं भद्रं शोभनं तत्फलं युञ्जति प्राप्नुवन्ति च वैवस्वते विवस्वतः पुत्रे यमे विषये भद्रं  
शोभनमेव चक्षुः दर्शनं अहं प्रार्थयि दुःस्वमाधिदेवो वैवस्वतोस्मान् मावाधतां भद्रमेव दर्शनं इ-  
हलोके अवस्थानलक्षणं करोत्वित्यर्थः । बहुत्रा बहुषुहि विषयेषु जीवतोममनोवर्तते ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

यदाशसानिःशसाभिःशसौपारिमजाग्रतोयत्स्वपन्तः ।  
अग्निर्विश्वान्यर्पदुष्कृतान्यजुष्टान्यारेअस्मदधातु ॥ ३ ॥

यत् । आशसा । निःशसा । अग्निःशसा । उपःआरिम ।  
जाग्रतः । यत् । स्वपन्तः । अग्निः । विश्वानि । अर्प ।  
दुःकृतानि । अजुष्टानि । अरे । अस्मत् । दधातु ॥ ३ ॥

यदुष्कृतं आशसा आशंसनेनाभिलाषेण जाग्रतो जागरणावस्थायां वर्तमानावर्ष उप-  
रिम उपगतवन्तः स्म यच्च स्वपन्तः स्वमावस्थायां प्राप्ताः उपगतवन्तः स्म तथा निःशसा  
निःशंसनेन निर्गताभिलाषेण अभिशसाभिगताभिलाषेण च कारणेन अवस्थाद्वये यत् दुष्कृतं  
उपागच्छेम तानि विश्वानि सर्वाणि अजुष्टानि असेव्यानि अमियाणि वा दुष्कृतानि दुष्क-  
र्माणि अग्निः अस्मदारे अस्मत्तोद्देशे अपदधातु अपरुष्य स्थापमवु ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

यदिन्द्रब्रह्मणस्पतेभिद्रोहंचरांससि ।  
प्रचेतानआङ्गिरसोद्विपतांपात्वंहसः ॥ ४ ॥

यत् । इन्द्र । ब्रह्मणः । पते । अग्निद्रोहम् । चरांससि । प्रचेताः ।  
नः । आङ्गिरसः । द्विपताम् । पातु । अंहसः ॥ ४ ॥

हेइन्द्र हेब्रह्मणस्पते युवयोर्विषये यदग्निद्रोहं अभितोद्रोहं पापं दुःस्वमकारणं चराम-  
सि आचरामः कुर्मः तस्मादग्निद्रोहादस्मान्नक्षतमिव शेषः । अपिच आङ्गिरसः अङ्गिरोभिः स्तो-  
तृभिः सचांधवः प्रचेताः प्रकृष्टज्ञानोवरुणश्च द्विपतां द्वेष्टुणां अंहसः तत्कर्तृत्वात् अस्मद्विपयात्  
पापानोस्मान् पातु रक्षतु यद्वा विभक्तिव्यत्ययः आङ्गिरसं अङ्गिरोगोत्रं प्रचेदसृष्टिं नः यचन-  
व्याप्ययः मां द्विपतां अंहसः पातु प्रकृतत्वात् इन्द्रइति गम्यते ॥ ४ ॥



अथ पंचमी—

अजैष्माद्यासनामचाभूमानांगसोवयम् ।

जाग्रत्स्वमःसंकल्पःपापोयद्विष्मस्तंसकच्छतुयोनोद्वेष्टितमृच्छतु ॥ ५ ॥ २१

अजैष्म । अद्य । असनाम । च । अभूम । अनांगसः । वयम् ।

जाग्रत्स्वमः । सम्स्कल्पः । पापः । यम् । द्विष्मः । तम् । सः ।

कृच्छतु । यः । नः । द्वेष्टि । तम् । कृच्छतु ॥ ५ ॥ २२ ॥

अद्यास्मिन्काले अजैष्म जेतव्यानि सर्वाणि जितवन्तोभूम दुःस्वमस्य नष्टत्वात् तदन-  
न्तरं असनामच संभक्तव्यानिच समभजाम तथा वयं अनांगसः अनपराधाश्चाभूम जाम-  
त्स्वमावस्थयोः संबंधी पापः पापफलरूपः सः संकल्पोदुःस्वमाध्यवसायोयं शत्रुं वयं द्विष्मः त-  
मृच्छतु मामोतु यश्च नोस्मान् द्वेष्टि तमृच्छतु मामोतु ॥ ५ ॥

॥ इत्यष्टमस्याष्टमे द्वाविंशोवर्गः ॥ २२ ॥

देवाइति पंचचं चतुर्दशं सूक्तं निर्कृतिपुत्रस्य कपोतस्यार्पणैष्टुभं वैश्वदेवं । तथाचानुक्रा-  
न्तं—देवानैर्ऋतः कपोतः कपोतोपहतौ प्रायश्चित्तमिदं वैश्वदेवमिति । कपोतोयदि गृहं प्र-  
विशेत्तदानेनसूक्तेन होतव्यं । सूत्र्यवेहि—कपोतभेदगारमुपहन्त्यादनुपतेद्वा देवाः कपोतइति  
प्रत्युचं जुहुयात् जपेदेति ।

तत्र प्रथमा—

देवाःकपोतइपितोयदिच्छन्दूतोनिर्कृत्याद्दमाजगाम ।

तस्माअर्चामरुणवामनिष्कृतिशन्नोअस्तुद्विषदेशंचतुष्पदे ॥ १ ॥

देवाः । कपोतः । इपितः । यत् । इच्छन् । दूतः । निःकृत्याः ।

इदम् । आङ्जगाम । तस्मै । अर्चाम् । रुणवाम । निःकृतिम् ।

शम् । नः । अस्तु । द्विषदे । शम् । चतुःषपदे ॥ १ ॥

हेदेवाः इपितः प्रातः निर्कृत्याः प्रापदेवतायाः दूतोनुचरः कपोतः यद्वाधनमिच्छन् अ-  
भिष्टपन् इदमस्मदीयं गृहं आजगाम मामोत तस्मै वाधनाय तद्वाधननिवृत्त्यर्थं अर्चाम यु-

प्मान् हविषा पूजयाम ततोनिष्कृतिं कपोतप्रवेशजन्यस्य दोषस्य परिहर्तिं कृण्वाम अनेन हविर्दानेन करवाम अतो नोस्माकं द्विपदे पुत्राय शं सुखं अस्तु चतुष्पदे गवाश्चमभृतये च शं सुखमस्तु ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

शिवः कपोत इ पितो नो अस्त्वनानागा देवाः शकुनो गृहेषु ।  
अग्निर्हि विप्रो जुपतां हविर्नः परिहेति पक्षिणी नो वृणक्तु ॥ २ ॥

शिवः । कपोतः । इ पितः । नः । अस्तु । अनागाः । देवाः ।  
शकुनः । गृहेषु । अग्निः । हि । विप्रः । जुपताम् । हविः ।  
नः । परि । हेतिः । पक्षिणी । नः । वृणक्तु ॥ २ ॥

हे देवाः नोस्माकं गृहेषु इ पितः कपोताख्यः शकुनः पक्षी शिवः सुखकरः अनागाः अपापहेतुश्चास्तु हियस्माद विप्रो मेधावी अग्निः नोस्माकं हविः युष्मभ्यं परिकल्पितं जुपतां जुषते अतो युष्मद् मसादाव पक्षिणी पक्षोपेता हेतिः हननहेतुः कपोतः नोस्मान्परिवृणक्तु अस्मान् परित्यजतु मा बाधतामित्यर्थः ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

हेतिः पक्षिणी न दन्नात्यस्मान् आष्ट्र्यां पदं कृणुते अग्निधाने ।  
शं नो गोभ्यश्च पुरुषेभ्यश्चास्तु मानो हिंसीद्दिह देवाः कपोतः ॥ ३ ॥  
हेतिः । पक्षिणी । न । दन्नाति । अस्मान् । आष्ट्र्याम् । पदम् ।  
कृणुते । अग्निधाने । शम् । नः । गोभ्यः । च । पुरुषेभ्यः । च ।  
अस्तु । मा । नः । हिंसीत् । इह । देवाः । कपोतः ॥ ३ ॥

पक्षिणी पक्षोपेता हेतिः हननहेतुः कपोतः अस्मान् न दन्नाति न हिनस्तु आष्ट्र्यां व्याप्तायां अरण्याभ्यां अग्निधाने अग्निर्निधीयते स्मिन्नित्यग्निराहिते प्रदेशे पदं स्थानं कृणुते करोति तत्रैव प्रदेशे निवसत्वित्यर्थः यद्वा अश्रन्त्यस्मिन्नित्याष्ट्री पचनशाला तस्यां अग्निधाने यत्र पचनाग्निर्निधीयते तस्मिन् प्रदेशे पदं पादनिधानं कृणुते करोति तद्धेतुको बाधो नोस्माकं न भवत्वित्यर्थः

अपिच नोस्मार्कं भोक्ष्यश्च पुरुषेभ्यश्च शं सुखं शंसनीयानां दोषाणां शांतिर्वा अस्तु भवतु हे-  
देवाः इहास्मिन् गृहे कपोतः नोस्मान् माहिंसीत् युष्मदनुग्रहान्मावाधतां ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

यदुलूकोवदन्तिमोघमेतद्यत्कपोतःपदमग्नौकृणोति ।

यस्यदूतःप्रहितएतत्तस्मैयमायनमोअस्तुमृत्यवे ॥ ४ ॥

यत् । उलूकः । वदन्ति । मोघम् । एतत् । यत् । कपोतः । पदम् ।

अग्नौ । कृणोति । यस्य । दूतः । प्रहितः । एतत् । तस्मै ।

यमाय । नमः । अस्तु । मृत्यवे ॥ ४ ॥

उलूकः घृक्षसंज्ञः पक्षी यत् अंशोभनं वदति ब्रवीति आत्मीयेन शब्देन सूचयति एतत्  
मोघं निष्फलं अस्तु कपोतश्च अग्नौ अग्निमति गृहमध्ये यत्पदं कृणोति करोति एतदपि मोघं  
निर्वीर्यं अस्तु महितः प्रेषितः एकपोतः यस्य स्वामिनोदूतोनुचरोभवति तस्मै नाममृत्यवे मार-  
यिवे यमाय एतन्नमः मणामोस्तु भवतु ॥ ४ ॥

अथ पंचमी—

ऋचाकपोतंनुदतप्रणोदमिपमदन्तःपरिगार्जयध्वम् ।

संयोपयन्तोदुरितानिविश्वाहित्वानऊर्जप्रपन्तात्पतिष्ठः ॥ ५ ॥ २३ ॥

ऋचा । कपोतम् । नुदत । प्रणोदम् । इपम् । मदन्तः । परि ।

गाम् । न्युध्वम् । सम्योपयन्तः । दुःइतानि । विश्वा । हित्वा ।

नूः । ऊर्जम् । प्र । पन्तात् । पतिष्ठः ॥ ५ ॥ २३ ॥

हेदेवाः ऋचा मंत्रेण स्तुयमानाः संतोष्यं प्रणोदं प्रकर्षेण नोदनीयं बहिःकर्तव्यं कपोतं  
पक्षिणं नुदत अस्माद्गृहात्परेष्वत निर्गमयत तथा मदन्तोस्माभिर्दत्तेर्हविर्भिमाद्यन्त इषमन्नं गांव  
परिणयध्वं परितोस्मभ्यं प्रापयत किंकुर्वन्तः विश्वा सर्वापि दुरितानि कपोतोपहृविजन्यानि  
दोषजातानि संयोपयन्तः अदृश्यानि कुर्वन्तः अपिच पतिष्ठः अतिशयेन पतिता शीघ्रोत्पातकः  
कपोतः नोस्मार्कं ऊर्जमर्चं हित्वा परित्यज्य प्रपन्तात्प्रकर्षेण पततु पक्षाभ्यां उत्पततु ॥ ५ ॥

॥ इत्यष्टमस्याष्टमे त्रयोविंशोवर्गः ॥ २३ ॥

ऋषभमिति पञ्चर्चं पञ्चदशं सुक्तं वैराजस्य शक्रस्य वा ऋषभाख्यस्यार्धं पञ्चमीपल-  
ष्टका महापंक्तिः सपत्ननाशनरूपोर्थोदेवता । तथाचानुक्रान्तम्—ऋषभस्यभवैराजः शाकरोवा  
सपत्नन्नमानुष्टुभं महापंक्त्यन्तमिति । प्रयाणसमये निर्गमनार्थमेतज्जपेत् । सूत्रित्वं—ऋषभमास-  
मानानामित्यभिक्रामन्निति ।

सैषा प्रथमा—

**ऋषभमांसमानानांसपत्नानांविपासहिम् ।**

**हन्तारंशत्रूणांरुधिविराजंगोपतिंगवाम् ॥ १ ॥**

ऋषभम् । मा । सुमानानाम् । सपत्नानाम् । विऽसहिम् ।

हन्तारम् । शत्रूणाम् । रुधि । विऽराजम् । गोऽपतिम् । गवाम् ॥ १ ॥

हे सपत्ननाशनाभियानिन्निन्द्र मा मां समानानां सदृशानां अस्मत्कुलीनानां मध्ये ऋष-  
भं ऋषभवत्प्रशस्तं रुधि कुरु तथा सपत्नानां शत्रूणां विपासहिं विशेषेणाभिभूतितारं कुरु ये-  
स्मत्कुलएव जाताः अस्माकमेवानिष्टमाचरन्ति ते सपत्नाः । अपिच शत्रूणामन्येषामपि शातयि-  
तृणां वैरिणां हन्तारं हिंसितारं रुधि कुरु तथा विराजं विशेषेण राजमानं गोपतिं गोस्वामिन्  
च मां कुरु नकेवलं एकस्याएव गोः पतिं अपितु सर्वासामित्याह गवामिति ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

**अहमस्मिसपत्नहेन्द्रइवारिष्टोअक्षतः ।**

**अधःसपत्नामेपदोरिमेसर्वेअभिष्टिताः ॥ २ ॥**

अहम् । अस्मि । सपत्नइहा । इन्द्रऽइव । अरिष्टः । अक्षतः ।

अधः । सपत्नाः । मे । पदोः । इमे । सर्वे । अभिऽस्थिताः ॥ २ ॥

अहं सपत्नहा सपत्नानांशत्रूणां हन्तास्मि भवामि इन्द्रइव इन्द्रोयथा केनाप्याहिंसितो  
भवति तथा अहमपि अरिष्टः आहिंसितः अक्षतः अव्रणश्च भवामि इमे दृश्यमानाः सर्वे सप-  
त्नाः मे मम पदोः पादयोरेघोषस्तादधिष्ठिताः आक्रान्ताभवन्तु ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

अत्रैववोपिनह्याम्युमेआर्त्नीइवज्यया ।

वाचस्पतेनिपेधेमान्यथामदधरंवदान् ॥ ३ ॥

अत्र । एव । वः । अपि । नह्यामि । उमे इति । आर्त्नी इवेत्यार्त्नीइव ।  
ज्यया । वाचः । पते । नि । सेध । इमान् । यथा । मत् ।  
अधरम् । वदान् ॥ ३ ॥

हेसप्तधाः यत्र देशे यूयं निवसथ अत्रैवास्मिन्नेव देशेवोयुष्मानपिनह्यामि अपिनह्यान्  
पाशैर्वह्यान् करोमि ज्यया मौर्व्या आर्त्नीइव यथा द्वेधनुषः कोटी दृढं बध्येते तथेत्यर्थः हेवा-  
चस्पते वाचः शब्दस्य पालयितुं इमान् सप्तज्ञान निपेध प्रतिपेध यथा येन प्रकारेण मदमत्तः  
अधरं निरुद्धतरं वदान् वदन्ति तथा निरुद्धवाचः कुर्वित्यर्थः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

अभिभूरहमागमंविश्वकर्मणधाम्ना ।

आवश्चित्तमावोव्रतमावोहंसमितिददे ॥ ४ ॥

अभिःभूः । अहम् । आ । अगमम् । विश्वकर्मण । धाम्ना ।

आ । वः । चित्तम् । आ । वः । व्रतम् । आ । वः ।

अहम् । सम् । इति । ददे ॥ ४ ॥

हेसप्तधाः अभिभूरभिप्रविताहं विश्वकर्मण सर्वकर्मक्षमेण धाम्ना धारकेण तेजसा  
मतेन वा सार्धं आगमं आगतवानस्मि अतोवोयुष्माकं चित्तं मनः आददे गृह्णामि मनोग-  
तं धैर्यं हरामीत्यर्थः वोयुष्माकं व्रतं कर्म चाहमाददे वोयुष्मदीयोयः समितिः संग्रामः वंचा-  
हमाददे अपहरामि ॥ ४ ॥

अथ पंचमी—

योगक्षेमंवआदाथाहंमूयासमुत्तमआवोमूर्धानमक्रमीम् ।

अधस्पदान्मउहदतमण्डूकाइवोदकान्मण्डूकाउदकादिव ॥ ५ ॥ २४ ॥

योगक्षेमम् । वः । आह्वयम् । अहम् । भूयासम् । उत्तमम् । आ ।  
वः । मूर्धानम् । अक्रमीम् । अधःस्पदात् । मे । उत् । वदत् ।  
मण्डूकाः इव । उदकात् । मण्डूकाः । उदकात् इव ॥ ५ ॥ २४ ॥

हेतुपत्ताः योयुष्माकं योगक्षेमं अप्राप्तस्य धनस्य प्राप्त्ययोगः प्राप्त्यरक्षणं क्षेमः तदुभयमादा-  
यं युष्मच्चोगृहीत्वा अहं उत्तमः श्रेष्ठोभूयासं ततोवोयुष्माकं मूर्धानं शिरः आक्रमीं आक्रमिषं  
पादेनाधितिष्ठामि क्रमेर्लुङि अमोमश् इट् ईटीति सिचोलोपः अनन्तरं मे मम अधस्पदात् पाद-  
स्याधस्तात् वर्तमानायुषं उददत् उच्चैराक्रोशत् उदकात् वृष्टिजलात् अधःपदेशे वर्तमाना-  
मंडूका इव यथा ते भृशं आक्रोशन्ति तथा उददतेत्यर्थः । मंडूका उदकादिवेति पुनरु-  
क्तिरादरार्था ॥ ५ ॥

॥ इत्यष्टमस्याष्टमे चतुर्विंशोवर्गः ॥ २४ ॥

तुभ्येदमिति चतुर्कचं षोडशं सूक्तं विश्वामित्रजमदग्न्योरार्षं जागतमैन्द्रं सोमस्य राज्ञ-  
इत्येषा तृतीया वरुणविधात्रनुमतिधातुसोमबृहस्पतीति लिङ्गोक्तदेवताका । तथा चानुक्तान्त-  
म्—तुभ्येदंचतुर्कं विश्वामित्रजमदग्नीजागतं तृतीयालिङ्गोक्तदेवतावेति । षष्ठे इन्द्रएव देवता  
अग्न्येतु निपातभाजइति वाशब्दस्यार्थः । गतोविनियोगः ।

तत्र प्रथमा—

तुभ्येदमिन्द्रपरिपिच्यते मधुत्वं सुतस्य कलशस्य राजसि ।  
त्वं रयिं पुरुवीरामुनस्क्रुधित्वं तपः परितप्याजयस्वः ॥ १ ॥

तुभ्यं । इदम् । इन्द्र । परि । सिच्यते । मधु । त्वम् । सुतस्यं ।  
कलशस्य । राजसि । त्वम् । रयिम् । पुरुवीराम् । ऊँ इति । नः ।  
क्रुधि । त्वम् । तपः । परितप्यं । अजयः । स्वपरितिं स्वः ॥ १ ॥

हेइन्द्र इदं मधु सोमलक्षणं तुभ्यं त्वदर्थं परिपिच्यते आहवनीये प्रक्षिप्यते त्वमेव सु-  
तस्याभिपुतस्य कलशस्य द्रोणकलशावस्थितस्य सोमस्य राजसि ईशिषे राजतिरैश्वर्यकर्मा  
सत्त्वं नोस्माकं पुरुवीरां बहुपुत्रां रयिं धनं क्रुधि कुरु उशब्दः पूरकः यद्वा अवधारणे बहुपु-

त्रोपेतमेव धनं कुरु न केवलमित्यर्थः । तथा त्वं तपः शतमन्त्यान्वमेघलक्षणं परितप्य अनु-  
ष्टाय स्वः स्वर्गं अजयः जितवानसि ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

स्वर्जितं माहिं मन्दानमन्धसो हवामहे परिं शक्रं सुतां उप ।  
इमं नो यज्ञमिह बोध्यागहि स्पृधोजयन्तं मघवानमीमहे ॥ २ ॥  
स्वःऽजितम् । माहिं । मन्दानम् । अन्धसः । हवामहे । परिं ।  
शक्रम् । सुतान् । उप । इमम् । नः । यज्ञम् । इह । बोधि । औ ।  
गृहि । स्पृधः । जयन्तम् । मघवानम् । इमहे ॥ २ ॥

स्वर्जितं उक्तप्रकारेण स्वर्गस्य जेतारं माहि महान्तं अंधसः अन्धस्य सोमस्य पानेन म-  
न्दानं मोदमानं हृष्यन्तं शक्रं सर्वकार्येषु शक्तं इन्द्रं सुतान् उप अभिपुनान् सोमान् म-  
वि परिहवामहे परितः अह्वयामहे हे इन्द्र इत्यमाहूयमानस्त्वं नोस्माकं इमं यज्ञं इहास्मिन्देशे  
बोधि बुध्यस्व बुध्वाच आगहि आगच्छ स्पृधः स्पर्धमानाः शत्रुसेनाः जयन्तं अभि भवन्तं  
मघवान धनवन्तं त्वां इमहे अपेक्षितानि धनानि याचामहे ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

सोमस्य राज्ञो वरुणस्य धर्मणि बृहस्पतेरनुमत्या उशर्मणि ।  
तवाहमद्य मघवन्नुपस्तुतौ धातुर्विधातः कलशां अभक्षयम् ॥ ३ ॥  
सोमस्य । राज्ञः । वरुणस्य । धर्मणि । बृहस्पतेः । अनुमत्याः ।  
ऊँ इति । शर्मणि । तव । अहम् । अद्य । मघवन् । उपस्तुतौ ।  
धातः । विधातुरिति विधातः । कलशान् । अभक्षयम् ॥ ३ ॥

राज्ञः राजमानस्य सोमस्य वरुणस्य तत्संबन्धिनि कर्मणि धारके यज्ञे वर्तमानः तथा बृह  
स्पतेरनुमत्याः संबन्धिनि शर्मणि शरणे यज्ञगृहे वर्तमानोहं हे मघवन् इन्द्र तवोपस्तुतौ स्तोत्रे अवेदा  
नीं प्रवृत्तोस्मि हे धातः एतत्संज्ञक देव हे विधातः एतत्संज्ञक देव युवाभ्यामनुज्ञातः कलशान् कलश  
स्थानहृतशिष्टान् सोमान् अभक्षयं भक्षितवानसि ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी-

प्रसूतोभक्षमकरंचरावपिस्तोमंचेमंप्रथमःसूरिरुन्मृजे ।  
सुतेसातेनयद्यागमंवांप्रतिविश्वामित्रजमदग्नीदमे ॥ ४ ॥ २५ ॥  
प्रसूतः । भक्षम् । अकरम् । चरौ । अपि । स्तोमम् । च । इमम् ।  
प्रथमः । सूरिः । उत् । मृजे । सुते । सातेन । यदि । आ । अगमम् ।  
वाम् । प्रति । विश्वामित्रजमदग्नी इति । दमे ॥ ४ ॥ २५ ॥

हेइन्द्र प्रसूतः त्वयापेरितोहं चरौ चरणीये चरुणा वा युके यज्ञे भक्षमपि भक्षणीयं चर्वा-  
दिहविश्व अकरं त्वदर्थं अकार्षं प्रथमोमुख्यः सूरिः स्तोताहमिमं स्तोमं स्तोत्रं च त्वदर्थमुन्मृजे  
उन्मार्गि संस्करोमि उच्चारयामीत्यर्थः इदानीमिन्द्रः अन्तरात्मरूपः सन् सूक्तस्य द्रष्टारी क  
पी संबोध्य मृते हेविश्वामित्रजमदग्नी वां युवां प्रति दमे यज्ञगृहे सुते अभिपुते सोमे सति  
सातेन संभक्त्येन धनेन सार्धं यदि यदा यस्मिन्काले अहमांगमं आगच्छामि तदा युवां  
स्तोत्रं कुरुतमित्यर्थः ॥ ४ ॥

॥ इत्यष्टमस्याष्टमे पंचविंशोवर्गः ॥ २५ ॥

पातस्येति चतुर्क्ष्वं सप्तदशं सूक्तं वातगोत्रस्यानिलाख्यस्यार्थं त्रैष्टुभं वायुदेवताकं । तथा  
चानुक्रान्तम्-पातस्यानिलोवातायनोवायव्यमिति । गतोविनियोगः ।

तत्र प्रथमा-

वार्तस्यनुमहिमानुरथस्यरुजन्नेतिस्तनयञ्चस्पृघोषः ।  
दिविस्पृग्यात्यरुणानिरुण्वञ्चुतोऽतिपृथिव्यरेणुमस्यन् ॥ १ ॥  
वार्तस्य । नु । महिमानम् । रथस्य । रुजन् । एति । स्तनयन् ।  
अस्य । घोषः । दिविस्पृक् । याति । अरुणानि । रुण्वन् ।  
उतो इति । एति । पृथिव्या । रेणुम् । अस्यन् ॥ १ ॥



वातस्य वायोः रथस्य रंहणशीलस्य महिमानं माहात्म्यं नु क्षिप्रं प्रव्रवीमि अस्य वापो  
घोषः शब्दः स्वनयन् गिरिगह्वरादिषु विविधं शब्दमुत्पादयन् रुजन् सर्वे स्थावरजंगमजातं भञ्ज  
न् एति गच्छति सच वायुः दिविस्पृक् दिवमाकाशं स्पृशन् व्याभुवन् अरुणानि अरुणवर्णा  
नि विह्वलरूपाणि दिग्गन्तराणि कृण्वन् कुर्वन् याति पामोति । उतो अपिच पृथिव्याभूमैः रेणुं  
पांसुंअस्यन् गृहीत्वा सर्वत्र विक्षिपन् एति गच्छति अतएवारुणानि कृण्वन्तित्युक्तम् ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

संप्रेरते अनुवातस्य विष्टा ऐनं गच्छन्ति समनं न योपाः ।  
ताभिः सपुक् सरथं देव ईयते स्य विश्वस्य भुवनस्य राजा ॥ २ ॥  
सम् । प्र । ईरते । अनु । वातस्य । विश्वाः । आ । एनम् ।  
गच्छन्ति । समनम् । न । योपाः । ताभिः । सपुक् । सरथम् ।  
देवः । ईयते । अस्य । विश्वस्य । भुवनस्य । राजा ॥ २ ॥

विष्टाः विशेषेणावस्थिताः पर्वताद्याः वातस्य वायोः अनुगुणं संप्रेरते संपगच्छति यदभिमु-  
खोवायुर्वर्तते तदभिमुखाः प्रकंपन्त्यर्थः समनं संग्रामभिर्वेनं वायुं योपा अभ्ययोपितो बड-  
या आगच्छन्ति । ताभिरेव ताभिः सपुक् स्वयमेव युज्यमानं सरथं समानमेकं रथमारुह्य दे-  
वोदीप्यमानो वायुः ईयते गच्छति । ईदृगतौ अस्य विश्वस्य सर्वस्य भुवनस्य द्वितीयविकार-  
भाजो भूतजातस्य राजा स्वामी भवति यद्वा समनं धृष्टं पुरुषं योपाः कामिन्यद्वय एवं वायुं स-  
रुग्त्मादिरूपाः स्त्रियः अभिगच्छन्ति ताभिः सरथं सह रथं देव ईयते इति ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

अन्तरिक्षे पृथिग्निरीयमानो न निर्विशते कृतमच्च नाहः ।  
अपांसखा प्रथमजाः कृतावाकं स्विजातः कुत आद्यं भूव ॥ ३ ॥  
अन्तरिक्षे । पृथिग्निः । ईयमानः । न । नि । विशते । कृतम् ।  
चन । अहरिति । अपाम् । सखा । प्रथमजाः । कृतवा । क ।  
स्वित् । जातः । कुतः । आ । बभूव ॥ ३ ॥

अन्तरिक्षे नभसि विद्यमानैः पृथिभिर्मार्गैः ईयमानो गच्छन्वायुः कतमच्चनाहः एकमपि दिनं न निविशते नोपविशति किंतु सर्वदैवगच्छति नोर्विशद्व्यात्मनेपदं । अपिच अपामुदकानां सत्त्वा वायुर्नैवृष्ट्या ईशत इति श्रुतेः । प्रथमजाः सर्वेभ्यः प्राणिभ्यः पूर्वोत्पन्न एव कृतावा सत्य-  
यान् एवभूतो वायुः कस्मिन् कुत्रचित् देशे जात उत्पन्नः कुतः कस्माच्च देशात्, निष्क्रम्य  
आवभूव इमं सर्वं जगद्भ्रामोत् सर्वदा सर्वत्र वर्तमानत्वात् अस्म्योत्पत्तिव्याप्तिप्रकारश्च न केनापि  
ज्ञातुं शक्यत इत्यर्थः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

आत्मा देवानां भुवनस्य गर्भो यथा वशं चरति देव एषः ।

घोषाद् इदं स्य शृण्वरे न रूपं तस्मै वाताय हविषा विधेम ॥ ४ ॥ २६ ॥

आत्मा । देवानाम् । भुवनस्य । गर्भः । यथाऽवशम् । चरति ।

देवः । एषः । घोषाः । इत् । अस्थ । शृण्वरे । न । रूपम् ।

तस्मै । वाताय । हविषा । विधेम ॥ ४ ॥ २६ ॥

अयं वायुः देवानामिन्द्रादीनामपि आत्मा जीवरूपेण तेषु अवस्थानात् भुवनस्यापि भू-  
तजातस्य गर्भः गर्भवत् प्राणरूपेण अन्तर्वर्तमानः एष ईदृशो देवः यथा वशं यथाकारं यथेच्छं  
चरति वर्तते अनिवारितगतिः सन् क्वचित् गच्छति क्वचित् शनैर्गच्छति कुतश्चिद् शरी-  
रात् निष्क्रमति अन्यत्तच्च शरीरं प्रविशतीत्येवं यथेच्छं वर्तते इत्यर्थः । अस्य घामोरागच्छतः  
घोषाद् इदं शब्दा एव शृण्वरे श्रूयन्ते रूपं स्वरूपं तु न दृश्यते नीरूपत्वात् अदृग्विषयत्वेन शब्दे-  
नैवानुमीयत इत्यर्थः । तस्मै वाताय वायवे हविषा चरुपुरोडाशादिलक्षणेन विधेम परिचरेम ॥ ४ ॥

॥ इत्यष्टमस्याष्टमे पङ्क्तिशोवर्गः ॥ २६ ॥

मयोभूरिति चतुर्नचं अष्टादशं सूक्तं कक्षीवद्गोत्रस्य शबरस्यापि त्रेष्टुभं गोदेवत्यं । अनु-  
क्रान्तं च—मयोभूः शबरः कक्षीवतो गव्यमिति घासाय वनं प्रतिष्ठमानागाः आदितो द्वाभ्यां अभि-  
मंत्रणीयाः । सूत्रितं च—गाः प्रतिष्ठमाना अनुमंत्रयेत मयोभूवातो अभिवातून्ना इति द्वाभ्यामिति ।

तत्राद्या-

मु॒पो॒भू॒वा॒तो॒अ॒भि॒वा॒तु॒स्त्रा॒ऊ॒र्ज॒स्व॒ती॒रो॒प॒धी॒रा॒रि॒श॒न्ता॒म् ।

पी॒व॒स्व॒ती॒जी॒व॒ध॒न्याः॒पि॒ब॒न्त्व॒व॒साय॑प॒द्मे॒रु॒द्र॒मृ॒ळ ॥ १ ॥

मु॒यः॒ऽभूः । वा॒तः । अ॒भि । वा॒तु । उ॒स्त्राः । ऊ॒र्ज॒स्व॒तीः । ओ॒प॒धीः ।

आ । रि॒श॒न्ता॒म् । पी॒व॒स्व॒तीः । जी॒व॒ध॒न्याः । पि॒ब॒न्तु । अ॒व॒साय॑ ।

प॒द्मे॒रु॒द्र॒मृ॒ळ ॥ १ ॥

वातोवायुर्पोभूः सुखस्य भावपिवा सन् उसागा अभिवातु अभिगच्छतु ताश्च गावः ऊर्जस्वतीः रसवतीः ओषधीः चलवन्ति तृणानि आरिशन्ता अभिवः स्वाद्यन्तु तथा पीवस्वतीः प्रवृद्धाः जीवधन्याः जीवानां प्राणपित्रोरपथ पिबन्तु हेरुद् ज्वरादिरोगस्य प्रेक्षणेन संहर्तुः देव पद्वते पादयुक्ताय अवसाय अन्नाय गोरूपाय मृळ उपदयां कुरु मावाधस्वेत्यर्थः ॥ १ ॥

अथ द्वितीया-

याः॒स॒रू॒पा॒वि॒रू॒पा॒ए॒कं॒रू॒पा॒या॒सां॒म॒भि॒रि॒ष्ट॒या॒ना॒मा॒नि॒वे॒द ।

या॒अ॒ङ्गि॒र॒स॒स्त॒प॒से॒ह॒च॒क्रु॒स्ना॒भ्यः॒प॒र्ज॒न्य॒म॒हि॒श॒र्म॒य॒च्छ ॥ २ ॥

याः । स॒रू॒पाः । वि॒रू॒पाः । ए॒कं॒रू॒पाः । या॒सां॒म् । अ॒भिः ।

इ॒ष्ट॒यां । ना॒मा॒नि । वे॒द । याः । अ॒ङ्गि॒र॒सः । त॒प॒सा । इ॒ह ।

च॒क्रुः । ता॒भ्यः । प॒र्ज॒न्य । म॒हि । श॒र्म । य॒च्छ ॥ २ ॥

यागावः सरूपाः समानरूपाः याश्च विरूपाः विभिन्नरूपाः याश्चैकरूपाः एकेनैव वर्णेनोपेताः यासांच गवां नामानि इडेरितेदितइत्यादीनि इष्टया यागेन हेतुना अभिर्वेद जानाति याश्च गाः अंगिरसः क्रययः तपसा पशुपातिसाधनेन चित्रा यागादिलक्षणेन इहास्मिन् लोके चक्रुः कृतवन्तः ताभ्यः सर्वाभ्योगोभ्यः हेपर्जन्य महि महत् शर्म सुखं यच्छ प्रदेहि ॥ २ ॥

यादेवेष्टिवि द्वाभ्यां सायं गृहमागच्छन्तीर्गाः अनुपमंत्रयितव्याः । सन्त्यतेहि—यादेवेषु तन्मैरयन्तेति च सूक्तशेषं आगावीपमेकइति ।

तयोराद्या सूक्ते तृतीया—

यादेवेपुतन्वं१मैरयन्त्यासांसोमोविश्वारूपाणिवेदं ।  
ताअस्मभ्यंपयसापिन्वमानाःप्रजावन्तीरिन्द्रगोष्ठेरिरीहि ॥ ३ ॥

याः । देवेपु । तन्वंम् । ऐरयन्त । यासाम् । सोमः । विश्वा ।  
रूपाणि । वेदं । ताः । अस्मभ्यम् । पयसा । पिन्वमानाः ।  
प्रजावन्तीः । इन्द्र । गोऽस्थे । रिरीहि ॥ ३ ॥

यागावः देवेषु यष्ट्येषु तन्वं आत्मीयं शरीरं ऐरयन्त हवीरूपेण प्रेरयन्ति यासांच गयां विश्वा  
सर्वाणि रूपाणि रूप्यमाणानि क्षीरादीनि श्रयणद्रव्याणि सोमोवेदं जानाति अस्मभ्यं अस्मदर्थं  
पयसा क्षीरेण पिन्वमानाः वर्धमानाः अतएव प्रजावतीः प्रजाभिः वरसरूपेतास्नागाः हेइन्द्र  
गोष्ठेस्मदीये रिरीहि गमय रीगतिरेषणयोः छान्दसोविकरणस्य श्लुः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

प्रजापतिर्मह्यमेतारराणोविश्वैर्देवैःपितृभिःसंविदानः ।  
शिवाःसतीरुपनोगोष्ठमाकस्तासांव्यंप्रजयासंसदेम ॥ ४ ॥ २७॥

प्रजावपतिः । मह्यम् । एताः । रराणः । विश्वैः । देवैः । पितृभिः ।  
सम्विदानः । शिवाः । सतीः । उप । नः । गोऽस्थम् । आ ।  
अकरित्यकः । तासाम् । व्यम् । प्रजया । सम् । सुदेम् ॥ ४ ॥ २७ ॥

प्रजापतिर्विधाता मह्यं स्तोत्रे एतागाः रराणः प्रयच्छन् रातेर्व्यत्ययेन शानच् छान्दसः शपः  
श्लुः अश्वस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वं विश्वैः सैर्विदेवैः पितृभिश्च संविदानः ऐकमत्यं गतः सम  
शिवाः सतीः कल्याणोर्भवन्तीर्गाः नोस्माकं गोष्ठं व्रजं उप गोष्ठसमीपे अकः करोतु । तासां  
गवां प्रजया संतानेन व्यं संसदेम संगच्छेमहि । सदराशिपिलिङ्गि लिङ्ग्याशिष्यङ् ॥ ४ ॥

॥ इत्यष्टमस्याष्टमे सप्तविंशोवर्गः ॥ २७ ॥

विभ्राळिति चतुर्ध्वं एकोनविंशं सूक्तं सूर्यपुत्रस्य विभ्राट्संज्ञकस्यार्पं सूर्यदेवत्यं आदौ तिस्रोऽजगत्स्यः द्यष्टकद्विद्वादशकवती आस्तारपंक्तिश्चतुर्थी । तथाचानुक्रान्तं—विभ्राट् विभ्राट्सौर्यः सौर्यं जागत्पास्तारपंक्त्यन्तमिति । विपुवति निष्केवत्ये आद्यस्तृचः स्तोत्रियः । सृष्टि-  
तृच—विभ्राट्बृहत्पिबतुसोम्यंमधु नमोमित्रस्यवरुणस्यचक्षस इति स्तोत्रियानुरूपाविति । याज-  
पेये अतिरिक्तोक्तस्य विभ्राडित्येषा शस्त्रे याज्या । सूच्यतेहि—विभ्राट्बृहत्पिबतुसोम्यंमध्वि-  
ति याज्या तस्य गवां शतानामिति ।

तैपाद्या—

विभ्राट्बृहत्पिबतुसोम्यंमध्वायुर्दधद्यज्ञपन्तावविहृतम् ।  
वातजूनोयोअभिरक्षन्तित्मनाप्रजाःपुषोपपुरुधाविराजन्ति ॥ १ ॥  
विभ्राट् । बृहत् । पिबतु । सोम्यम् । मधु । आयुः । दधत् ।  
यज्ञपन्तौ । अविहृतम् । वातजूनः । यः । अभिरक्षन्ति ।  
त्मना । प्रजाः । पुषोप । पुरुधा । वि । राजन्ति ॥ १ ॥

विभ्राट् विभ्राजमानः विशेषेण दीप्यमानः सूर्यः बृहत्पहव परिवृढं सोम्यं सोममयं मधु  
पिबतु किंकुर्वन् यज्ञपतो यजमाने अविहृतं अकुटिलं आयुः दधत् कुर्वन् यः सूर्यः वातजूनः  
वातेन महावायुना प्रेर्यमाणः सन् त्मना आत्मना स्वयमेव अभिरक्षति सर्वं जगत् अभिपश्यन्  
पालयति राशिचक्रस्य वायुप्रेर्यत्वात् सूर्यस्यापि तत्प्रेर्यत्वं । ससूर्यः प्रजाः पुषोप वृष्ट्यादिप्रदा-  
नेन पोषयति पुरुधा बहुधा विराजति विशेषेण दीप्यते च ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

विभ्राट्बृहत्सुश्रुतंवाजसातमंधर्मदिवोध्रुणंसत्यमर्पितम् ।  
अमित्रहादंत्रहादंस्युहंतमंज्योतिर्जज्ञेअसुरहासंपलहा ॥ २ ॥  
विभ्राट् । बृहत् । सुश्रुतम् । वाजसातमम् । धर्मन् । दिवः ।  
ध्रुणं । सत्यम् । अर्पितम् । अमित्रहा । वृत्रहा । दस्युहन्तमम् ।  
ज्योतिः । जज्ञे । असुरहा । संपलहा ॥ २ ॥

हे सूर्यं ज्योतिषा तेजसा स्वः सर्वं जगत् विभ्राजन् विभ्राजयन् दिवः संबन्धि रोचनं  
अगच्छः प्राप्नोः विश्वकर्मणा सर्वव्यापारहेतुना विश्वदेव्यावता विश्वेषां देवानां हितोपागा-  
दिर्विश्वदेव्यः तद्गता येन सौरेण तेजसा इमानि परिदृश्यमानानि विश्वा सर्वाणि भुवनान्युद-  
कानि भौमानि आधृता धर्मकाष्ठे आश्रुतानि भवन्ति यद्वा सर्वाणि भूतजातानि आधृता  
आसमन्तान्द्रुतानि पोषितानि भवन्ति तेन ज्योतिषेत्यन्वयः ॥ ४ ॥

॥ इत्यष्टमस्याष्टमेष्टाविंशोवर्गः ॥ २८ ॥

त्वंत्यमिति चतुर्दशं विंशं सूक्तं भृगुपुत्रस्येदस्यापि गायत्रं ऐन्द्रं । अनुक्रान्तं च—त्वंत्यमि-  
होभार्गवोगायत्रमिति । गतोविनियोगः ।

तत्राद्या—

त्वंत्यमिदतो रथमिन्द्रप्रावः सुतावतः । अश्रृणोः सोमिनो हवम् ॥ १ ॥

त्वम् । त्यम् । इदतः । रथम् । इन्द्र । प्र । आवः । सुतः । वतः ।

अश्रृणोः । सोमिनः । हवम् ॥ १ ॥

हेइन्द्र सुतावतः सुतेनाग्निपुत्रेण सोमेन युक्तस्य इदतः इदस्य हृषांस्तुलुगिवि हस्तस्तस्  
पुतसंस्तस्य ऋषेः त्वं तं प्रसिद्धं रथं प्रावः प्रारक्षः सोमिनः सोमयुक्तस्य मम हवमाह्वानं अश्रृ-  
णोः शृणु ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

त्वं मुखस्य दोधन्तुः शिरो वत्वचो भरः । अगच्छः सोमिनो गृहम् ॥ २ ॥

त्वम् । मुखस्य । दोधन्तः । शिरः । अव । त्वचः । भरः ।

अगच्छः । सोमिनः । गृहम् ॥ २ ॥

हेइन्द्र त्वं मुखस्य यज्ञस्य दोधतः कंपमानस्य देवेभ्यः पलायमानस्य शिरः प्रवर्ग्यं त्व-  
पं त्वचः त्वगुपलक्षितत्वात् शरीरात् अवभारः अवयुत्पृथक्कृत्य हतवानसि देवेभ्यो निष्क्रान्तस्य  
पुरुषाकारस्य धन्विनः यज्ञस्य शिरः इन्द्रो वन्निरूपेण ज्याघातद्वारा पुरा चिच्छेद तदभिप्राये-  
णेदमुक्तं । श्रूयते हि—सूर्येन्द्रो वन्निरूपेण धनुर्ज्यामच्छिन्नद्रुदस्य त्वेव धनुराग्निः शिरश्च त्विषे  
सप्रवर्ग्यो भवदिवि । सत्वं सोमिनः सोमवतो मम गृहं अगच्छः आगच्छ ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

त्वंत्यमिन्द्रमर्त्यमास्त्रबुधायवेन्यम् । मुहुःश्रभामनस्यवे ॥ ३ ॥

त्वम् । त्यम् । इन्द्र । मर्त्यम् । आस्त्रबुधाय । वेन्यम् ।

मुहुः । श्रभाः । मनस्यवे ॥ ३ ॥

हेइन्द्र त्वं त्वं तं मर्त्यं मनुष्यं वेन्यं वेनस्य पुत्रं पृथुं आस्त्रबुधाय अस्त्रबुधोनाम कश्चि-  
त् तस्य पुत्रोऽयं मनस्यवे मननीयं स्तोत्रं इच्छते मुहुः शश्वत् श्रभाः अहिंसोः वशमनय  
इत्यर्थः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

त्वंत्यमिन्द्रसूर्यपश्चासन्तं पुरस्कृधि । देवानांचित्तिरोवशम् ॥ ४ ॥ २९ ॥

त्वम् । त्यम् । इन्द्र । सूर्यम् । पश्चा । सन्तम् । पुरः । कृधि ।

देवानाम् । चित् । तिरः । वशम् ॥ ४ ॥ २९ ॥

हेइन्द्र त्वं त्वं सूर्यं अस्तसमये पश्चा पश्चात् सन्तं भवन्तं पुरः परेषुः उदयकाले पुर-  
स्तात् कृधि करोषि । लकारव्यत्ययः । कीदृशं देवानां चित् देवानामपि तिरः तिरोहितं तैरपि  
कृतमिति दुर्विज्ञातं वशं कान्तं ॥ ४ ॥

॥ इत्यष्टमस्याष्टमे एकोनविंशोवर्गः ॥ २९ ॥

आयाहीति चतुर्लक्षमेकविंशं सूक्तं आंगिरसस्य संवर्तस्पायं उपोदेवताकं चतस्रोपि  
विंशतिकाद्विपदाविराजः । तथाचानुक्रान्तं—आयाहि संवर्तउपस्यं द्वैपदमिति । प्रथमे छ-  
न्दोमे वैश्वदेवसूक्तात्पूर्वं इदं सूक्तं । सूत्रितंच—आयाहिवनसेमानुकं बभूरेकइति द्विपदासू-  
क्तानीति । महाव्रतेपि निष्क्रेवल्ये एतत् । तथैव पंचमारण्यके सूत्रितं—आयाहिवनसासहेति  
नवसमाप्ता ।

तत्राद्या—

आयाहिवनसासहगार्वःसचन्तवर्तनियदूर्ध्वभिः ॥ १ ॥

आ । या॒हि । व॒न॑सा । स॒ह । गा॒वः । स॒च॒न्त । व॒र्त॑निम् ।

यत् । ऊ॒र्ध॒क्ष॒भिः ॥ १ ॥

हेउपः वनसा वननीयेन तेजसा धनेन सार्धं आयाहि आगच्छ गावः उपसोवाहनभू-  
ताः वर्तन्ति रथं सचन्त सेवन्ते अतः तेन रथेनायाहीत्यर्थः । यत् यागावः ऊर्धभिः उपल-  
क्षिताः प्रभूताः पीनाइत्यर्थः तागावइति संबन्धः ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

आ॒या॒हि॒व॒स्व॒या॒धि॒या॒मं॒हि॒ष्ठो॒जा॒र॒य॒न्म॒खः॒सु॒दानु॑भिः ॥ २ ॥

आ । या॒हि । व॒स्व॒या । धि॒या । मं॒हि॒ष्ठः । जा॒र॒य॒त्त॒म॒खः । सु॒दानु॑क्षभिः॥२॥

हे उपः वस्व्या प्रशस्तया धिया अनुमहबुद्ध्या कर्मणा स्तुत्यावा सार्धमायाहि आगच्छ  
सचोपःकाळः सुदानुभिः शोभनदानैः दातृभिः पुरुषैः मंहिष्ठोधनानां दातृतमः अतएव जार-  
यन्मतः समापययज्ञश्च भवति ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

पि॒तृ॒भृ॒तो॒न॒त॒न्तु॒मि॒त्सु॒दानं॒व॒प्र॒ति॒द॒ध्मो॒य॒जा॒म॒सि ॥ ३ ॥

पि॒तृ॒भृ॒तः । न । त॒न्तु॒म् । इ॒त् । सु॒दानं॒वः । प्र॒ति ।

द॒ध्मः । य॒जा॒म॒सि ॥ ३ ॥

पितृभृतो न अन्नस्य भर्तारइव सुदानवः शोभनदानावयं तन्तुमिदं तन्तुं विस्तीर्णमेव प्रति-  
दध्मः उपसं प्रति उपायनरूपेण धारयामः तेनच यज्ञेन तामुपसं यजामसि ॥ ३ ॥

दशमेहनि प्रातरनुवाके उपस्ये क्रतौ उपोभदेभिरित्यस्याः स्थाने उपाअपस्वसुरि-  
त्येषा । सूत्रितंच—उपाअपस्वसुस्तमइति पच्छोद्विपदां त्रिरुपस्यइति ।

सैषा चतुर्थी—

उ॒पा॒अ॒प॒स्व॒सु॒स्त॒मः॒सं॒व॒र्त॑य॒ति॒व॒र्त॑नि॒सु॒जा॒त॒ता ॥ ४ ॥ ३० ॥

उ॒पाः । अ॒प । स्व॒सुः । त॒मः । स॒म् । व॒र्त॑य॒ति । व॒र्त॑नि॒म् ।

सु॒जा॒त॒ता ॥ ४ ॥ ३० ॥



इयं उषाः स्वसुः भगिन्याः रात्रेः संवन्धि तमः अंधकारं अपसंवर्तयति आत्मीयेन तेजसाप-  
गमयति सुजातता सुजातत्वं आत्मनः सुप्रजातत्वं च वर्तनिरर्थं प्रापयति ॥ ४ ॥

॥ इत्यष्टमस्याष्टमे त्रिंशोवर्गः ॥ ३० ॥

आत्वेति पृच्छचं द्वाविंशं सूक्तं आंगिरसस्य ध्रुवस्यार्पं आनुष्टुभं अभिषिक्तस्य राज्ञः  
स्तुतिरूपोर्थोदेवता । तथाचानुक्रान्तं-आत्वापहृध्रुवोराज्ञःस्तुतिस्त्वानुष्टुभं त्विति । राज्ञोयुद्धाय  
सन्तहने अनेन सूक्तेनाभिमंत्रणं पुरोधसा कर्तव्यं । सूत्रित्वं-आत्वाहार्पमन्तरेधीति पश्चा-  
द्गथस्यावस्थापेति ।

तत्र प्रथमा-

आत्वाहार्पमन्तरेधिध्रुवस्तिष्ठार्विचाचलिः ।

विशंस्त्वासर्वावाञ्छन्तुमात्वद्राष्ट्रमधिभ्रशत् ॥ १ ॥

आ । त्वा । अहार्पम् । अन्तः । एधि । ध्रुवः । तिष्ठ । अर्विच्चाचलिः ।

विशः । त्वा । सर्वाः । वाञ्छन्तु । मा । त्वत् । राष्ट्रम् ।

अधि । भ्रशत् ॥ १ ॥

हेराजन् त्वा त्वां आहार्पं अस्मद्राष्ट्रस्य स्वामित्वेनानैषं सत्त्वं अन्तः अस्मास्तु मध्ये एधि  
स्वामी भव ध्रुवः नित्यः सन् अविचाचलिः अतिशयेन चलनरहितएव सन् तिष्ठ राष्ट्रमधि तिष्ठ  
सर्वाश्चविशः प्रजाः त्वां वाञ्छन्तु अयमेवास्माकं राजास्त्विति कामयन्तु । वाञ्छिच्छायां । त्वत्  
त्वत्तः सकाशात् राष्ट्रं राज्यं माधिभ्रशत् माभ्रश्यत् मावियुक्तं भवतु भृशभ्रंशुअधःपतने ॥ १ ॥

अथ द्वितीया-

इहैवैधिमार्षच्योष्टाः पर्वतइवार्विचाचलिः ।

इन्द्रंइवेहध्रुवस्तिष्ठेहराष्ट्रमुधारय ॥ २ ॥

इह । एव । एधि । मा । अर्ष । च्योष्टाः । पर्वतःइव ।

अर्विच्चाचलिः । इन्द्रःइव । इह । ध्रुवः । तिष्ठ । इह । राष्ट्रम् ।

ऊँ इति । धारय ॥ २ ॥

हेराजन् इहास्मिन् एव राज्ये एधि स्वामित्वेन सर्वदा वर्तमानोभव मापच्योष्ठाः अपच्यु-  
तोमाभूः मापगमः पर्वतइव यथा पर्वतोनैश्चल्येनावतिष्ठते एवं अविचाचलिः चलनरहितोभव  
इन्द्रइव यथा स्वर्गे इन्द्रः एवमिह लोके त्वं ध्रुवस्तिष्ठ स्थिरोभव राष्ट्रम् राष्ट्रं च इह लोके धार-  
य स्वेस्वे कर्मण्यवस्थापय ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

इममिन्द्रोअदीधरद्भुवंध्रुवेणहविषा ।

तस्मैसोमोअधिब्रवत्तस्माउब्रह्मणस्पतिः ॥ ३ ॥

इमम् । इन्द्रः । अदीधरत् । ध्रुवम् । ध्रुवेण । हविषा । तस्मै ।

सोमः । अधि । ब्रवत् । तस्मै । ॐ इति । ब्रह्मणः । पतिः ॥ ३ ॥

इममभिषिक्तं ध्रुवेण स्थिरेण हविषा तर्प्यमाणइन्द्रः ध्रुवं स्थिरं अदीधरत् धारयतु सो-  
मश्च तस्मै राक्षे अधिब्रवत् अधिब्रवीतु मदीयोयमिति पक्षपातवचनं करोतु तस्माउ तस्माएव  
ब्रह्मणस्पतिः मंत्रस्य पालकोदेवश्चाधिब्रवीतु ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

ध्रुवाद्यौध्रुवापृथिवीध्रुवास्तःपर्वताइमे ।

ध्रुवंविश्वमिदंजगद्ध्रुवोराजाविशामयम् ॥ ४ ॥

ध्रुवा । द्यौः । ध्रुवा । पृथिवी । ध्रुवास्तः । पर्वताः । इमे । ध्रुवम् ।

विश्वम् । इदम् । जगत् । ध्रुवः । राजा । विशाम् । अयम् ॥ ४ ॥

द्यौः ध्रुवा स्थिरा भवति पृथिवी च ध्रुवा स्थिरा भवति इमे दृश्यमानाः पर्वतामहीधराश्च  
ध्रुवास्तः स्थिराः इदं विश्वं सर्वं जगत् ध्रुवं स्थिरं भवति एवमेवामं विशां मजानां राजा स्वामी  
सन् ध्रुवः स्थिरोभवतु ॥ ४ ॥

अथ पंचमी—

ध्रुवंतेराजावरुणोध्रुवंदेवोऽरुहस्पतिः ।

ध्रुवंतइन्द्रश्चाग्निश्चराष्ट्रंधारयतांध्रुवम् ॥ ५ ॥

ध्रुवम् । ते । राजा । वरुणः । ध्रुवम् । देवः । बृहस्पतिः । ध्रुवम् ।  
ते । इन्द्रः । च । अग्निः । च । राट्म् । धारयताम् । ध्रुवम् ॥ ५ ॥

हेराजन् ते तव राष्ट्रं राजा राजमानोवरुणोध्रुवं स्थिरं धारयतु देवोदानादिगुणयुक्तोबृ-  
हस्पतिः ध्रुवं धारयतु इन्द्रश्चाग्निश्चोभावपि ते तव राष्ट्रं ध्रुवं स्थिरं धारयतां इंद्राभ्योरुभयोर-  
पेक्षया ध्रुवशब्दस्य द्विःपयोगः ॥ ५ ॥

अथ पठे—

ध्रुवंध्रुवेणहविषामिसोमंमृशामसि ।  
अथोतइन्द्रःकेवलीविशोवलिहृतस्करत् ॥ ६ ॥ ३१ ॥

ध्रुवम् । ध्रुवेण । हविषा । अग्निः । सोमम् । मृशामसि । अथो इति ।  
ते । इन्द्रः । केवलीः । विशाः । बलिहृतः । करत् ॥ ६ ॥ ३१ ॥ ,

ध्रुवेण स्थिरेण हविषा पुरोडाशादिनायुक्तं ध्रुवं स्थिरं सोमं अभिमृशामसि अभिमृशामः  
देवतामभिलक्ष्य यागार्थं वयमृत्विजः संस्पृशामः अथो अथानन्तरमेव इन्द्रोविशः प्रजाः ते  
तैवैव केवलीः असाधारणाः सतीः बलिहृतः करस्य प्रदात्रीः करत् करोतु ॥ ६ ॥

॥ इत्यष्टमस्याष्टमे एकविंशोवर्गः ॥ ३१ ॥

अभीवर्तेनेति पंचर्चं त्रयोविंशं सूक्तं आंगिरसस्य अभीवर्ताख्यस्यार्थं आनुष्टुभं पूर्वव-  
द्वाजस्तुतिर्देवता । तथाचानुक्तान्तं—अभीवर्तेनपंचाभीवर्तइति । पुरोहितइदं सूक्तं राजानं यु-  
द्धाय कृतसन्नाहं वाचयति । सूज्यतेहि—अथैनं सारयमाणमुपारुह्याभीवर्तं वाचयतीति ।

तत्र प्रथमा—

अभीवर्तेनहविषायेनेन्द्रोअभिवाचते ।  
तेनास्मान्ब्रह्मणस्पतेमिराष्ट्रायवर्तय ॥ १ ॥

अग्निइवर्तेन । हविषा । येन । इन्द्रः । अग्निइवचते । तेन ।  
अस्मान् । ब्रह्मणः । पते । अग्नि । राष्ट्रायः । वर्तय ॥ १ ॥

अभीवर्तेन अभिगच्छत्यनेनेत्यभीवर्तः करणे घञ् थाथादिस्वरेणोत्तरपदान्तोदात्तत्वं  
उपसर्गस्य घञ्पमनुष्ये बहुलमिति दोषः ईदृशेन येन हविषा साधनेनेन्द्रः अभिवर्तते सर्वम-  
भिजगाम तेन हविषा इष्टवतोस्मान्हेमल्लणस्पतेराष्टाय राज्यं प्राप्तुं अभिवर्तय अभिगमय ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

अ॒भि॒वृ॒त्यं॑स॒प॒त्नान्॑अ॒भियानो॑अ॒रा॒तयः॑ ।

अ॒भि॒पृ॒त॒न्यन्तं॑ति॒ष्ठ॒अ॒भियो॑न॒इ॒र॒स्यति॑ ॥ २ ॥

अ॒भि॒वृ॒त्यं॑ । स॒प॒त्नान् । अ॒भि । याः । नः । अ॒रा॒तयः॑ ।

अ॒भि । पृ॒त॒न्यन्तं॑ । ति॒ष्ठ । अ॒भि । यः । नः । इ॒र॒स्यति॑ ॥ २ ॥

हेराजन् सपत्नान् शत्रून् अभिवर्तय अभितोगमयित्वा नोस्माकं याअरातयः अदा-  
नशीलाः प्रजाः सन्ति ताअपि अभितिष्ठ अभिभव पृतन्यन्तं पृतनाः सेनाआत्मानमिच्छ-  
न्तं युपुस्तुं च अभितिष्ठ पृतनाशब्दात्क्यचि कष्यध्वरपुवनस्येत्यन्तलोपः यश्च नोस्मभ्यमिर-  
स्यति ईदृष्येति इरसृष्ट्यायां कंडादिः तप्यधितिष्ठ यद्वा प्रकृतोबल्लणस्पतिरेवात्रापि संबो-  
ध्यः ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

अ॒भित्वा॑दि॒वःसं॒वि॒ताभि॑सोमो॒अवी॑रुतत् ।

अ॒भित्वा॑वि॒श्वाभू॑तान्य॒भीव॑र्तो॒यथा॑संसि ॥ ३ ॥

अ॒भि । त्वा । दे॒वः । सं॒वि॒ता । अ॒भि । सोमः॑ । अ॒वी॒रु॒तत् । अ॒भि ।

त्वा । वि॒श्वा । भू॒तानि॑ । अ॒भि॒व॒र्तः । यथा॑ । संसि ॥ ३ ॥

हेराजन् देवोदानादिगुणयुक्तः सविता त्वा त्वां अश्ववीवृतत् अभिवर्तयन्तु अभिगम-  
यन्तु राष्ट्रसोमश्चाभिवर्तयन्तु विश्वा विश्वानि सर्वाण्यपि भूतानि पृथिव्यादीनि त्वां अभिवर्त-  
यन्तु यथा येन प्रकारेण त्वं अभीवर्तोससि अशितः सर्वत्र वर्तमानोभवसि अस्तेऽछान्दसः  
शपोऽलुगभावः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

येनेन्द्रोहविपाकृत्व्यभंवद्युभ्युत्तमः ।

इदंतदक्रिदेवाअसपत्नः किलाभुवम् ॥ ४ ॥

येन । इन्द्रः । हविपा । कृत्वी । अभवत् । द्युम्नी । उत्तमः । इदम् ।

तत् । अक्रि । देवाः । असपत्नः । किला । अभुवम् ॥ ४ ॥

येन हविषा अस्माभिर्दत्तेन मायानिन्द्रः कृत्वी वृत्रपथादेः कर्मणः कर्ता अभवत् द्युम्नी  
द्युम्नं द्योततेर्यशोर्वा अभवा तद्वान् अतएव उत्तमः उत्कृष्टतमश्चाभवत् तदिदं हविः हेदेवा अ-  
क्रि अकारि यद्वा अहमकार्यं अतएवाहमसपत्नः किलाभुवं शत्रुरहितोऽप्यभवं खलु ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमी—

असपत्नः सपत्नहाभिराष्ट्रोविपासहिः ।

यथाहमेपांभूतानां विराजानि जनस्य च ॥ ५ ॥ ३२ ॥

असपत्नः । सपत्नहा । अभिराष्ट्रः । विस्सहिः । यथा । अहम् ।

एवम् । भूतानाम् । विराजानि । जनस्य । च ॥ ५ ॥ ३२ ॥

सपत्नहा सपत्नानां शत्रूणां हन्ता अतएवासपत्नः शत्रुरहितोऽहमभुवं अभिराष्ट्रः अभि-  
गतराष्ट्रः पातराज्यः सन् विपासहिः शत्रूणां विशेषेणाभिव्रिताचाभुवं यथा येन प्रकारेणाहं  
एषां दृश्यमानानां सर्वेषां भूतानां प्राणिनां जनस्य च सेवकस्यामात्पादेश्च विराजानि यथा ई-  
श्वरोभवानि तथा सपत्नहा विपासहिश्चाभूवमित्यर्थः ॥ ५ ॥

॥ इत्यष्टमस्याष्टमे द्वाविंशोऽवर्गः ॥ ३२ ॥

भवइति चतुर्कचं चतुर्विंशं सूक्तं गायत्रं अर्बुदस्य संपर्षेः पुत्रकृध्वेग्नावानाम ऋषिः सोमा-  
भिपवार्थाग्नावाणोदेवता । तथाचानुक्रान्तं—भवश्चतुष्कमूर्ध्वेग्नावर्बुदिग्नांजोस्तौव गायत्रमिति ।  
भावस्तोत्रे एतत्सूक्तं । सन्निवच—आवर्कजसे भवोऽग्नावाणइति सूक्तमोरिति । यद्वा इदमेकमेव-  
सूक्तं भावस्तोत्रे । सूर्यपतेहि—भवोऽग्नावाणइत्येकजकं सर्पणमिति ।

तत्र प्रथमा—

प्रवो॒ग्रावा॒णः॒ सवि॒तादे॒वः सु॒वतु॒धर्म॑णा ।

धूर्पु॒युज्य॑ध्वं सुनुत ॥ १ ॥

प्र । वृः । ग्रा॒वा॒णः । स॒वि॒ता । दे॒वः । सु॒वतु॒ ।

धर्म॑णा । धूर्ः सु । युज्य॑ध्वम् । सुनुत ॥ १ ॥

हेग्रावाणः सोमाभिपवार्थाः पापाणाः वोयुष्मान् सवितापेरकोदेवः धर्मणा आत्मीयेन धारणेन कर्मणा प्रसुवतु अभिपवार्थं पेरयतु पूरेरणेवीदादिकः यूपं च धूर्पुं अभिष्ववस्थानेषु प्राच्या दिग्महादिषु युज्यध्वं युक्ताभवत् अनन्तरं सुनुत अभिपुणुत सोमं ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

ग्रावा॒णो॒ अप॑दु॒च्छुना॒मप॑सेधत दुर्म॒तिम् । उ॒त्ताः क॑र्त॒नमे॒पज॑म् ॥ २ ॥

ग्रावा॒णः । अप॑ । दु॒च्छुना॑म् । अप॑ । से॒धत॒ । दुः इ॒म॒ति॒म् ।

उ॒त्ताः । क॑र्त॒न । मे॒पज॑म् ॥ २ ॥

हेग्रावाणः दुच्छुनां दुःस्वकारिणीं शत्रुभूतां प्रजां अपसेधत अस्मत्तोषगमपत । पिधुगत्यां तथा दुर्मतिं दुष्टाभिसंधिं च अपसेधत मेपजं सुखं अस्माकं यथा भवति तथा उत्तागाः कर्तनं कुरुव करोतेऽद्यादसोविकरणस्य लुक् तस्मिन्मनथनाश्चेति तन्वादेशः ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

ग्रावा॒णो॒परि॑ष्वाम॒हीय॑न्ते स॒जोप॑सः । वृ॒णो॒दध॑तो वृ॒ण्य॑म् ॥ ३ ॥

ग्रावा॒णः । उप॑रि॒षु । आ । म॒हीय॑न्ते । स॒जोप॑सः ।

वृ॒णो॑ । दध॑तः । वृ॒ण्य॑म् ॥ ३ ॥

ग्रावाणोदिक्ष्ववस्थिताः पापाणाः सजोपसः सह पीयमाणाः संगताः सन्तोवा उपरेषु उपरोनामाभिपवाय चतुर्णां ग्रावाणां मध्ये स्थापितोविस्तृतः पापाणः प्रदेशापेक्षं बहुवचनं उपरस्य प्राप्तेषु महोमन्त्रे प्रकाशन्ते आकारः पूरणः । किंकुर्वन्तः वृणो वृषिन्ने सोमाय वृण्यं वीर्यं दधतः प्रपच्छन्तः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

ग्रावाणः सवितानुवोदेवः सुवतुधर्मणा ।

यजमानाय सुन्वते ॥ ४ ॥ ३३ ॥

ग्रावाणः । सविता । नु । वः । देवः । सुवतु । धर्मणा ।

यजमानाय । सुन्वते ॥ ४ ॥ ३३ ॥

देवोदानादिगुणयुक्तः सविता हेग्रावाणोवोयुष्मान् धर्मणा आत्मीयेन धारणेन नु क्षिप्तं सुवतु अभिपवे मेरयतु किमर्थं सुन्वते सोमाभिपवं कुर्वते यजमानाय यजमानार्थं तस्य याग-निष्पत्तये इत्यर्थः ॥ ४ ॥

॥ इत्यष्टमस्याष्टमे त्रयस्त्रिंशोवर्गः ॥ ३३ ॥

प्रसूनयदति चतुर्कचं पञ्चविंशं सूक्तं ऋभुपुत्रः सूनुराग ऋपिः द्वितीया गायत्री शिष्टा-स्ति स्रोतुदुभः आद्याऋभुदेव्या शिष्टा आग्नेयः । तथा चानुक्रान्तम्—प्रसूनयः सूनुराभिवआग्ने-यमानुदुभं द्वितीया गायत्र्याद्यार्भवीति । गतो विनियोगः ।

तत्र प्रथमा—

प्रसूनवः ऋभूणां बृहन्नवन्त वृजना ।

क्षामाये विश्वधायसो अश्रन् धेनुं न मातरम् ॥ १ ॥

प्र । सूनवः । ऋभूणाम् । बृहत् । नवन्त । वृजना । क्षाम ।

ये । विश्वधायसः । अश्रन् । धेनुम् । न । मातरम् ॥ १ ॥

५ सूनवः एतत्तज्ज्ञा ऋभूणां ऋभुर्विज्ञावाजइति त्रयाणामपि प्रथमेन व्यपदेशः तेषां पुत्राः बृहद्व प्रभूतं वृजना संग्रामनमितत् वृजन् संग्रामं प्रनवन्त नवतिमंतिकर्मा प्रगच्छन्ति प्रकृष्येणमच्छन्ति प्रकृष्टगमनेन जपोलक्षयते तत्र शत्रून् जयन्तीत्यर्थः । सूनुराग ऋपिः आत्मानमेव परोक्षेण निरदिशत् एकस्मिन् अपि पूजार्थं बहुवचनं ये ऋभवः विश्वधायसः विश्वस्य धारकाः क्षाम भूमिं अश्रन् व्यामुवन् अश्रूव्याप्तौ व्यत्ययेन आ धेनुं धेनुः ग्रीणयित्री गौः तामिव तेषामृभूणामित्यन्वयः

यद्वा सूर्यरश्मयोऽप्युभयउच्यन्ते ये उरुभासमानाः सूर्यरश्मयः विश्वधायसः विश्वं सर्वं रसं धप-  
न्तः पिबन्तः यद्वा वृष्ट्यादिपदानेन सर्वस्य धारकाः एवं भूताः सन्तः क्षाम भूमिं अभन् अभुञ्जत  
तदीयं सर्वं रसं अपिबन् । तत्र दृष्टान्तः—मातरं जननीं धेनुं पयस्विनीं गां यथा वत्सः पिबति  
तथा ये ऋभवोऽश्रन्ति तेषामृभूणामित्यन्वयः ॥ १ ॥

अग्निपणयने प्रदेवमिति वृचोऽनुवक्तव्यः । सूत्रितंच—प्रेषितोऽग्निपणयनीयाः प्रतिपद्यते प्र-  
देवदेव्याधिपेति तिस्र इति ।

वृचे आद्या सूक्ते द्वितीया—

प्रदेवदेव्याधिया मरता जातवेदसम् । हव्या नो वक्षदं नुपक् ॥ २ ॥

प्र । देवम् । देव्या । धिया । मरत । जातवेदसम् ।

हव्या । नः । वक्षत् । आनुपक् ॥ २ ॥

हे ऋत्विग्यजमानाः देवं दानादिगुणयुक्तं जातवेदसं जातानां वेदितारं जातप्रसं जातधनं  
वा इममग्निं प्रभरत प्रकर्षेण हरत यद्वा प्रांचं नयत केन साधनेनेति तदाह—देव्या दीप्तया  
धिया प्रज्ञया कर्मणा वा यद्वा एषा सहयोगे तृतीया देव्याधिया युक्तं किमयोजनमिति चेद  
नोऽस्माकं हव्या हव्यानि हवींषि आनुपक् आनुपूर्व्यादनुक्रमेण वक्षत् अयमग्निः बहेव देवान्  
प्रापयेत् बहेर्लेटि तिस्रदुलमिति तिस्र ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

अयमुब्धप्रदेवयुर्होतायज्ञायनीयते ।

रथोनयोरभीष्टतो घृणीवाश्चेतत्स्मना ॥ ३ ॥

अयम् । ऊँ इति । स्यः । प्र । देवयुः । होता । यज्ञाय । नीयते ।

रथः । न । योः । अभिष्टतः । घृणिष्वान् । चेतत्ति । स्मना ॥ ३ ॥

अयमु अयमेव स्यः सोऽग्निः यो देवयुः देवान्यष्टमिच्छन् भवति देवशब्दात्कयचि न छंद-  
स्यपुत्रस्येतीत्यदीर्घयोः प्रतिषेधः अयमेव होवा देवानामाह्वावा अयमेव यज्ञाय यागार्थं मणी  
यवे आहवनीयदेशं प्रकर्षेण नीयते अपिच रथोरंहणशीलः सूर्यः रथवान्वा छादतो मत्वर्थी-



यस्य लोपः सयथा घृणीवान् दीप्तिमान् तद्दहोतः योः मिश्रयिता हविषां देवैः संगमयिता  
यौतेरन्येभ्योपि दृश्यन्तइति विच् अभिवृत्तः ऋत्विग्यजमानैर्वर्धितः वृणोतेः कर्मणि अन्येपा-  
मपीति पूर्वपदस्यदीर्घः गतिरनंतरइति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं । एवंभूतोग्निः त्वना आत्मना स्वयमेव  
चेतति सम्भृदेवान्यष्टं जानाति भवेज्वाङ्मयादेरात्मनइति आकारलोपः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

अयमग्निरुरुप्यत्यमृतादिवज्जन्मनः ।

सहसश्चित्सहीयान्देवोजीवातवेकृतः ॥ ४ ॥ ३४ ॥

अयम् । अग्निः । उरुप्यति । अमृतात्इद्व । जन्मनः । सहसः ।

चित् । सहीयान् । देवः । जीवातवे । कृतः ॥ ४ ॥ ३४ ॥

अयमग्निः अमृतादमरणात् देवाद्देवनिमिचात् भयादिव जन्मनः जायमानान्मनुष्यनिमि-  
त्ताङ्गयादपि उरुप्यति तस्माद्भक्षति । उरुप्यतीरक्षाकर्मेति यास्कः । भाववाचिनोमृतशब्दस्य न-  
आबहुवीहौ नजोजरमरमित्रमृताइत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं भीत्रार्थानामित्यपादानसंज्ञा । अपिचार्यं  
देवः सहसश्चित् सहइति बलनाम तस्मादुत्तरस्य मत्वर्थीयस्य बहुलं छन्दसीति लुक् चिच्छ-  
न्दोप्यर्थे सहस्वतोबलवतोपि सहीयान् बलवत्तरः सहस्विशब्दादीयसुनि विन्मतोरिति विनो-  
लुक् टेरिति टेलोपः एवंभूतोदेवः जीवातवे जीवनहेतवे यागाय कृतः व्रतणा सृष्टः ॥ ४ ॥

॥ इत्यष्टमस्याष्टमे चतुर्ल्लिशोवर्गः ॥ ३४ ॥

पतंगमिति वृत्तं षड्विंशं सूक्तं प्रजापतिपुत्रस्य पतंगस्यार्धं आद्या जगती नतस्त्रिष्टुभौ मा-  
याभेदस्य प्रतिपाद्यत्वात् तद्देवत्वमिदं सूक्तं । अनुक्रान्तंच—पतंगं वृत्तं पतंगः माजापत्योमायाभेदं  
जगत्पादोति । प्रवर्ग्येभिष्टवे आद्येकचौ । सूत्रितंच—पतंगमकमसुरस्यमाययापोनःसनुत्यइति ।

तत्र प्रथमा—

पतङ्गमकमसुरस्यमाययाहृदार्पयन्तिमनसाविपश्चितः ।

समुद्रेअन्तःकवयोविचक्षतेमरीचीनांप्रदामिच्छन्तिवधसः ॥ १ ॥

प॒त॒ङ्गम् । अ॒क्तम् । अ॒सुर॑स्य । मा॒यया॑ । ह॒दा । प॒श्य॒न्ति॑ ।  
म॒न॒सा । वि॒प॒ःश्चितः॑ । स॒मु॒द्रे । अ॒न्तरि॑ति । क॒वयः॑ । वि ।  
च॒क्ष॒ते । म॒री॒चीनाम् । प॒दम् । इ॒च्छ॒न्ति॑ । वे॒धसः॑ ॥ १ ॥

असुरस्यासनकुशलस्य सत्त्वोपाधिबिहीनस्य परब्रह्मणः संबन्धिन्या मायया त्रिगुणामिकया अक्तं व्यक्तं अभिव्यक्तं यद्वा मायेति प्रज्ञानाम प्रज्ञया संबद्धं सर्वज्ञं पतंगं पतति गच्छताति पतंगः सूर्यः तं विपश्चितः विद्वांसः हृदा हस्त्येन तात्पर्यात्ताच्छब्दं हृदि निरुद्धेन मनसा पश्यन्ति जानन्ति कवयः क्रान्तदर्शिनः ते समुद्रे समुद्रवन्त्यस्माद्रश्मयदति समुद्रं सूर्यमण्डलं तस्मिन्मन्त्रमध्ये विचक्षते विपश्यन्ति मण्डलान्तर्वर्तिनं हिरण्यं पुरुषमपि जानन्तीत्यर्थः । ये एवं वेधसोविधातारः उक्तप्रकारेण सूर्योपासनस्य कर्तारः ते मरीचीनां रश्मीनां पदं स्थानं सूर्यमण्डलं इच्छन्ति अभिलषन्ति तदुपासनया प्राप्नुवन्तीत्यर्थः । यद्वा मायया अक्तं जीवरूपेणाभिव्यक्तमात्मानं विपश्चितोवेदान्ताभिज्ञाः हस्त्येन अन्तर्मुखेन मनसा पतंगं पतति व्याप्नोतीति पतंगः परमात्मा तं पश्यन्ति उपाधिपरित्यागेन जीवात्मनः परमात्मना तादात्म्यं साक्षात्कुर्वन्तीत्यर्थः । अपिच ते कवयः क्रान्तदर्शिनोवेदान्ताभिज्ञाः समुद्रे समुद्रवन्त्यस्माद्भूतानीति समुद्रः परमात्मा तस्मिन्निष्ठानभूतेन्तर्मध्ये सर्वं दृश्यजातं अध्यस्तत्वेन विचक्षते विपश्यन्तीति अतोदृग्व्यतिरिक्तस्य सर्वस्य मिथ्यात्वात् वेधसः विधातारस्ते मरीचीनां वृत्तिज्ञानानां पदमधिष्ठानभूतं सच्चिदानुवात्मकं यत्परब्रह्म तदेवेच्छन्ति तद्वाप्राप्तिमेव कामयन्ते ॥ १ ॥

वाग्देवत्ये पशौ पतंगोवाचमिति पुरोडाशस्यानुवाक्या । सूत्रितं च—यद्वाग्देवत्यविचेतनानि पतंगोवाचं मनसा विभर्तीति ।

तैषा द्वितीया—

प॒त॒ङ्गोवा॑चं॒म॒न॒सा॒विभ॑र्ति॒तां ग॑न्ध॒र्वोव॑द॒द्गर्भे॑ अ॒न्तः ।  
तां द्यो॒त॒मानां॑ स्व॒र्य॒म॒नी॒षामृ॑तस्य॒प॒दे क॒वयो॑ नि॒र्षन्ति॑ ॥ २ ॥

प॒त॒ङ्गः । वा॒चम् । म॒न॒सा । वि॒भ॒र्ति॑ । ताम् । ग॒न्ध॒र्वः । अ॒व॒द॒त् ।  
ग॒र्भे । अ॒न्तरि॑ति । ताम् । द्यो॒त॒मानाम् । स्व॒र्यम् । म॒नी॒षाम् ।  
ऋ॒तस्य॑ । प॒दे । क॒वयः॑ । नि । प॒न्ति॑ ॥ २ ॥

पतंगः सूर्यः वाचं त्रयीरूपां मनसा प्रज्ञया विभर्ति धारयति । श्रूयतेहि-ऋग्भिः पूर्वाह्णे दिविदेवईयते यजुर्वेदे तिष्ठति मध्ये अह्नः । सामवेदेनास्तमये महीपते वेदैरशून्यस्त्रिभिरेति सूर्य इति । तामेव वाचं गर्भे शरीरस्य मध्ये वर्तमानो गंधर्वः गाः शब्दान् धारयतीति गंधर्वः प्राण-  
वायुः अन्तर्मध्ये अवदत् वदति प्रेरयति । मारुतस्तूरसि चरन्मर्द्रं जनयति स्वरं इति स्मरणात् ।  
द्योतमानां स्वयं स्वर्गमयित्रीं स्वर्गाय हितां वा मनीषां मनसईं शित्रीं तां त्रयीरूपां वाचं ऋतस्य  
यज्ञस्य सत्यभूतस्य सूर्यस्य वा पदे स्थाने कवयोमेधाविनऋषयः निषान्ति अध्यापनेन  
नितरां रक्षंति यद्वा पतंगः सर्वोपाधिशून्यो व्यासः परमात्मा समुष्ट्यादौ वाचं मनसा विभ-  
र्ति कानि कानि स्रष्टव्यानीति पर्यालोचनेन मनसा सकलार्थप्रतिपादकं वेदं परामुष्टवानि  
त्यर्थः । स्मर्यतेहि-वेदशब्देऽप्येवादौ निर्णयं समहेऽवरइति । गर्भे हिरण्यये ब्रह्मादि अन्तर्धर्त  
मानोगंधर्वो हिरण्यगर्भः तां वाचमवदत् प्रथममुच्चारितवान् द्योतमानत्वादिगुणविशिष्टां तां  
वाचं कवयः क्रान्तदर्शिनो देवाः ऋतस्य सत्यस्य ब्रह्मणः पदे स्थाने निषान्ति निभृतं रक्षंति ॥ २ ॥

प्रवर्ग्येभिष्टवे अपश्यंगोपामित्येषा । सूत्रितं—अपश्यंगोपायनिपद्यमानं सकेद्रप्सस्येति ।

सैषा तृतीया—

अपश्यंगोपायनिपद्यमानमाचपराचपृथिभिश्चरन्तम् ।

ससुधीचीः सविपूचीर्वसानावरीवर्तिभुवनेष्वन्तः ॥ ३ ॥ ३५ ॥

अपश्यम् । गोपाम् । अनिपद्यमानम् । आ । च । परा ।

च । पृथिभिः । चरन्तम् । सः । सुधीचीः । सः । विपूचीः ।

वसानः । आ । वरीवर्ति । भुवनेषु । अन्तरिति ॥ ३ ॥ ३५ ॥

व्याख्यातेयमस्यवाचीयसूक्ते । गोपां गोपायितारमादित्यं अपश्यं अज्ञासिषं एपहि सर्वा  
णि भूतजातानि उदयास्तमयादिकर्मणा गोपायति । कीदृशं अनिपद्यमानं उच्चैर्गतवतं नक्षत्री  
कदाचिन्नीचैः पद्यते पथिभिराकाशमार्गैः पूर्वाह्णे आचरन्तं अस्मानभित्तद्वय गच्छन्तं सायंस-  
मये पराचरन्तं पराङ्मुखं गच्छन्तं प्रकारद्वयसमुच्चयार्थौ चशब्दौ । ससूर्यः सध्रीचीः सहचंचीः  
विपूचीः विविधं पृथक्पृथक् अंचन्तीः स्वस्वव्यापारायगच्छन्तीः प्राच्याद्याः महादिशः सध्रीच्यः  
विपूच्यः कोणदिशः वसानः स्वभासा आच्छादयन् प्रकाशयन् भुवनेषु लोकेष्वन्तर्मध्ये आ-

वरीवर्ति पुनःपुनः उद्यन्नस्तं गच्छन् आवर्तते यद्वा गोषां शरीरस्यगोषापितारं अनिपद्यमानं  
अविनाशिनं अविपन्नं आचपराच अभिमुखेनच पराङ्मुखेनच पथिभिः नाडीलक्षणेः मार्गैश्च-  
रन्तं शरीरे वर्तमानं प्राणं अपश्यं अहमदशं ॥ ३ ॥

॥ इत्यष्टमस्याष्टमे पञ्चत्रिंशोवर्गः ॥ ३५ ॥

त्यमूष्विति वृत्तं सप्तविंशं सूक्तं ताक्ष्यपुत्रस्य अरिष्टनेमिसार्यं वैपुत्रं ताक्ष्यदेवताकं । त  
थाचानुक्रान्तं—त्यमूष्वरिष्टनेमिस्ताक्ष्यस्ताक्ष्यमिति । अहर्गणेषु द्वितीयादिव्यहस्यु निष्केवस्य-  
सूक्तानां पुरस्तादिदं सूक्तं शंसनीयं । सूत्रित्वं—त्यमूषुवाजिनं देवजुतमिति ताक्ष्यममेनिष्केव  
स्यसूक्तानामिति । विपुवतितु निष्केवल्यसूक्तानामेते एव तासूक्तं । सूत्र्यतेहि—त्यमूष्वितीहता  
क्ष्यमन्ततइति । महाव्रतेषु निष्केवल्ये एतत् । तथैव पंचमारण्यके सूत्रितम् ।

तत्र प्रथमा—

त्यमूषुवाजिनं देवजुतं सहज्वानं तरुतारं रथानाम् ।

अरिष्टनेमिपृतनाजं माशुस्त्वस्तपेताक्ष्यमिहाहुर्वेम ॥ १ ॥

त्यम् । ऊँ इति । सु । वाजिनम् । देवजुतम् । सहज्वानम् ।

तरुतारम् । रथानाम् । अरिष्टनेमिम् । पृतनाजम् । आशुम् ।

स्त्वस्तपे । ताक्ष्यम् । इह । हुर्वेम ॥ १ ॥

त्यमु तं पसिद्धमेव ताक्ष्यं वृक्षपुत्रं सुपर्णं वृक्षाद्यञ्च मर्गादिः स्वस्तये क्षेमाय इहास्मि-  
न्कर्मणि हुवेम भृशमाहुषेमहि बहुलं छन्दसीति ह्यवतेः संप्रसारणं लिङ्याशिष्यद् यद्वा मा-  
र्थनापां लिङि व्यत्ययेन शः कीदृशं वाजिनं बलवन्तं अन्नवन्तं वा देवजुतं देवैः सोमाहरणा-  
य मेरितं जुहति गत्यर्थः सौत्रोघातुः अस्मात्कर्मणिनिष्ठा तृतीयाकर्मणीति पूर्वपदप्रकृतिस्वर-  
त्वं । यद्वा देवैः प्रीयमाणं तर्प्यमाणं । तदाहपारस्कः—जूतिर्मातः प्रीतिर्वा देवजुतं देवगतं देव-  
पीतं वेति । सहज्वानं सहस्वन्तं बलवन्तं अभिभवन्तं वा अतएव रथानां अन्यदीयानां त-  
रुतारं संग्रामेजेतारं यद्वा रं हणशीलादमे लोकारथाः तान् सोमाहरणसमये शीघ्रं तरीतारं ।

भूयतेहि—एषहीमान् लोकान् सद्यस्तरतीति । तरतेस्तृचि ग्रसितस्कभितेत्यादौ उद्भागमोनिपा-  
त्यते । अरिष्टनेमिं अहिंसितरथं यद्वा नेमिर्नमनशीलमायुधं अहिंस्तायुधं अथवा उपचा-  
राजनके जन्यशब्दः अरिष्टनेमेर्मम जनकं पृतनाजं पृतनानां शत्रुसेनानां प्राजितारं प्रगम-  
पितारं जेतारंवा अजगतिक्षेपणयोः अस्मात्किप् बलादावार्धधातुके विकल्पइत्यते इतिवचना-  
त् वीभावाभावः जयतेर्वाडपत्ययः आशुं शीघ्रगामिनं ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

इन्द्रस्येवरातिमाजोहुवानाः स्वस्तयेनावमिवारुहेम ।

उर्वीनपृथ्वीवहुल्लेगभीरिमावामेतौ मापरंतौरिपाम ॥ २ ॥

इन्द्रस्यइइव । रातिम् । आजोहुवानाः । स्वस्तये । नावमइइव ।

आ । रुहेम् । उर्वी इति । न । पृथ्वी इति । बहुल्ले इति । गभीरे

इति । मा । वाम् । आइइतौ । मा । पराइइतौ । रिपाम् ॥ २ ॥

इन्द्रस्येव ताक्ष्यस्य रातिदानं आजोहुवानाः पुनःपुनः आह्वयन्तोवयं स्वस्तये अविना-  
शाय नावमिव नैर्यथा दुरवगाहं समुद्रं तारयति तथा दुःखस्य तारयित्रीं तां आरुहेम आरु-  
ढा भूयास्म रुहेराशीर्लिङ्गि लिङ्ग्याशिष्यह् हेउर्वी उर्वी विस्तीर्णे हेपृथ्वी पृथिवी प्रथिते  
प्रख्याते हेबहुले अनन्ते गभीरे गांभीषेपेते ईदृश्यौ हेद्यानापृथिव्यौ नशब्दः संप्रत्यर्थे संप्रति  
वापुवयोः संबंधि एतौ ताक्ष्यस्यागमे परेतौ पराममनेच वयंमारिपाम हिंसितामाभूम । आह्व-  
पराभ्यामुत्तरस्येपोभावेकिन् तादौचनितीति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

सद्यश्चिद्यःशवंसापञ्चरुष्टीःसूर्यइवज्योतिपापस्ततानं ।

सहस्रसाःशतसाअस्यरंहिर्नस्मावरन्तेयुवतिनशर्याम् ॥ ३ ॥ ३६ ॥

सद्यः । चित् । यः । शवंसा । पञ्च । रुष्टीः । सूर्यःइइव ।

ज्योतिपा । अपः । ततानं । सहस्रइसाः । शतइसाः । अस्य ।

रंहिः । न । स्म । वरन्ते । युवतिम् । न । शर्याम् ॥ ३ ॥ ३६ ॥

यश्चिद् योपि ताक्ष्यः सद्यः शीघ्रं शवसा आत्मीयेन बलेन अपउदकानि अमृतलक्ष-  
णानि तवान् विस्तारितवान् सूर्यश्च यथा सूर्यः सर्वस्य प्रेरकआदित्यः ज्योतिषा आत्मी-  
येन तेजसा वर्षर्तावपोविस्तारयति तद्वत् रुष्टयोमनुष्याः पंचरुष्टीः पंचविधान् रुष्टीन् मनु-  
ष्यान् प्रति निपादपंचमांश्चत्वारोवर्णानित्यर्थः । अस्य ताक्ष्यस्य रंहिर्गतिः सहस्रसाः सहस्र-  
संख्यस्य धनस्य दात्री संभक्तीवा भवति तथा शतसाः शतस्य च दात्री संभक्ती वा भवति ।  
सनतेः सनोतेर्वा जनसनत्वमेति विद् विद्वनोरनुनासिकस्येति आत्वं नस्म नखलु इंदृशीं ता-  
क्ष्यस्य ते गतिं वरंते केच न वारयंति । तत्र दृष्टान्तः—शर्मा शरकांडमयीं इपुं धनुषोमुक्तां युव-  
तिं लक्ष्येण मिश्रीभवन्तीमिव सा यथा दुर्निवारा तथैषा कैश्चिदपि वारयितुमशक्येत्यर्थः ।  
अत्र निरुक्तं—सद्योपियः शवसा बलेन तनोत्यपः सूर्यश्च ज्योतिषा पंचमनुष्यजातानि सह-  
स्रसानिनी शतसानिन्यस्य सा गतिर्नस्मैनां वारयन्ति प्रयुवतीमिव शरमयीमिषुमिति ॥ ३ ॥

॥ इत्यष्टमस्याष्टमे पट्विंशोवर्गः ॥ ३६ ॥

उत्तिष्ठतेति तृचमष्टाविंशं सूक्तं ऐदं आद्या अनुष्टुप् शिष्टेजिष्टुभौ उशीनरपुत्रः शिविर्ना-  
मराजा प्रथमायाः ऋषिः काशीनामधिपतिः प्रतर्दनोनाम द्वितीयायाः रोहिदश्वपुत्रोवसुमना-  
नाम तृतीयायाः । तथाचानुक्रान्तं—उत्तिष्ठतैर्ऋचाः शिविरौशीनरः काशिराजः प्रतर्दनोरौहिद-  
श्वोवसुमनाआद्यानुष्टुप्ति । दधिघर्म्ये आद्या वक्तव्या । सूत्रितंच—होतृपदस्वेत्युक्तउत्ति-  
ष्ठतावपश्यतेत्याहेति ।

तेषां प्रथमा—

उत्तिष्ठतावपश्यतेन्द्रस्य ज्ञागमृत्त्वियम् ।

यदि आतो जुहोत न यद्य आतो मम त्तनं ॥ १ ॥

उत् । तिष्ठत । अव । पश्यत । इन्द्रस्य । ज्ञागम् । ऋत्त्वियम् ।

यदि । आतः । जुहोतन । यदि । अत्रातः । मम त्तनं ॥ १ ॥

हेऋत्विजः उत्तिष्ठत आसमंतादूर्ध्वमुत्तिष्ठत नोपविशत ऊर्ध्वकर्मत्वादात्मनेपदाभावः उत्थाय ऋत्विजं ऋतौ वसंतादिकाले भवं इंद्रस्य भागं भजनीयं दधिघर्मं पच्यमानं अवपश्यत निरीक्षध्वं ऋतुशब्दाच्चभवार्थं छन्दसि घस् सितिचेति पदसंज्ञायां भसंज्ञायावाधात् ओर्गुणाभावः भजेः कर्मणि घञतोभागाशब्दः कर्पात्त्वतइत्यन्तोदात्तत्वं यदि सभागः श्रातः पक्कः तर्हि जु-  
होतनइन्द्रार्थं अग्नौ जुहुत तमनमनथनाश्वेति तस्य तनवादेशः भीहीइत्यादिना पिति प्रत्यया-  
त्पूर्वस्योदात्तत्वं यदि अश्रातः अपक्कः तर्हि ममत्तन माघत यद्वा स्तुतिभिर्मादयत अत्र तेनैव  
सूत्रेण तनवादेशः ॥ १ ॥

तस्यैव दधिघर्मस्य श्रातं हविरित्येपानुवाक्या । सूत्रितं—श्रातं हविरित्युक्तः श्रातं ह-  
विरित्यन्वाहेति ।

तैषा द्वितीया—

श्रा॒तंह॒विरो॒र्विन्द्र॒प्रया॑हि॒ज॒गाम॒सूर॑ो॒अध्व॑नो॒विम॑ध्यम् ।  
परि॒त्वा॒सते॒निधि॑भिः॒सखा॑यः॒कुल॑पान॒ब्राज॑पतिं॒चर॑न्तम् ॥ २ ॥

श्रा॒तम् । ह॒विः । ओ इति । सु । इन्द्र । प्र । या॒हि । ज॒गाम ।  
सूरः । अध्व॑नः । वि॒म॑ध्यम् । परि॒ । त्वा । आ॒स॒ते । नि॒धि॒क्षिः ।  
सखा॑यः । कुल॑पानः । न । ब्रा॒ज॑पतिम् । चर॑न्तम् ॥ २ ॥

हेइन्द्र हविर्दधिघर्मार्थं तदीयं श्रातं पक्कं श्रीञ्पक्के इत्यस्मात् निष्ठायां अपस्पृधेथामि-  
त्यादौ आभावोनिपात्यते ओ आउ सुसुष्टु प्रयाहि प्रकर्षेण शीघ्रं आगच्छ सूरः सूर्यः अध्वनः  
गन्तव्यस्य मार्गस्य विमध्यं विकलमध्यं ईषद्वनं मध्यभागं जगाम गतवान् तव यागार्थं मध्या-  
ह्ने जातइत्यर्थः सखायः समानख्यानाऋत्विजश्च निधिभिः निहितैः अभिन्यासादितैः सोमैः  
सार्धं त्वा त्वां पर्यासते पर्युपासते । तत्र दृष्टान्तः—कुलपान कुलस्थ वंशस्य रक्षकाः पुत्रा यथा  
ब्राजपतिं ब्राजगन्तव्यागृहाः तेषां पतिं चरन्तं गच्छन्तं उपासते तथेत्यर्थः । ब्रजगतौ अस्मा-  
त्कर्मणि घञ् अजिबज्योश्चेति कुलनिषेधः कर्पात्त्वतइत्यन्तोदात्तत्वे पत्याष्वेव्यइति  
पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं ॥ २ ॥

तस्यैव दधिघर्मस्य आतमन्यइत्येषा याज्या । सूयनेहि—आतमन्यऊधनि आतमन्नावि-  
ति यजतीति ।

सैषा तृतीया—

आतमन्यऊधनि आतमग्नौ सुआतमन्येतदृतं नवीयः ।

माध्यन्दिनस्य सवनस्य दुध्नः पिवेन्द्रवज्जिन् पुरुकुज्जुपाणः ॥ ३ ॥ ३७ ॥

आतम् । मन्ये । ऊधनि । आतम् । अग्नौ । सुआतम् । मन्ये ।

तत् । ऋतम् । नवीयः । माध्यन्दिनस्य । सवनस्य । दुध्नः ।

पिवे । इन्द्र । वज्जिन् । पुरुकुत् । जुपाणः ॥ ३ ॥ ३७ ॥

ऊधनि गोरूधसि एतत् दधिघर्माख्यं हविः पयोरूपेण आतं पक्वं इति मन्ये जाने पुन-  
श्च दुग्धं पयोन्मावपि आतं पक्वं इदानीं दध्यवस्थमप्यग्नौ पच्यते अतः सुआतं सुपक्वं इति  
मन्ये जाने अतएतद्धविः ऋतं सत्यभूतं नवीयः नवतरं प्रत्यग्रतरं भवति हेवज्जिन् यज्यन् हे-  
पुरुकुत् बहुकर्मकृत् इन्द्र जुपाणः प्रीयमाणस्तवं माध्यन्दिनस्य माध्यन्दिने भवस्य सवनस्य सो-  
मस्य संबन्धिनो दुध्नः कर्मणि पठो दधिघर्माख्यं हविः पिव ॥ ३ ॥

॥ इत्यष्टमस्याष्टमे सप्तत्रिंशोऽवर्गः ॥ ३७ ॥

प्रससाहिपइति तृचं एकोनत्रिंशं सूक्तं इन्द्रपुत्रस्य जयस्यार्षं त्रैष्टुभमैन्द्रं । तथा चानुका-  
न्तं—प्रससाहिपेजयऐन्द्रइति । गतः सूक्तविनियोगः । दर्शो इन्द्रस्य हविषः प्रससाहिपइत्येषा  
याज्या । सूत्रितंच—प्रससाहिपेपुरुहूतशत्रून् महाइन्द्रोऽयमोजसेति । एकादशिनऐन्द्रपशौ पुरो-  
डाशस्येयमेव याज्या । सूत्रितंच—प्रससाहिपेपुरुहूतशत्रून् स्वस्तयेवाजिभिश्चमणेत्येति । देवसु-  
षां हविषि इन्द्रस्येयमेवानुवाक्या । सूत्रितंच—प्रससाहिपेपुरुहूतशत्रून् भुवस्त्वमिन्द्रवत्सलाम-  
हानिति ।

सैषा प्रथमा—

प्रससाहिपेपुरुहूतशत्रूञ्ज्येष्ठस्ते शुष्मइहरातिरंस्तु ।

इन्द्रामर्दाक्षिगेनावसूनिपतिः सिन्धूनामसिरेवतीनाम् ॥ १ ॥



प्र । स॒स॒हि॒पे । पु॒रु॒हू॒त । श॒त्रू॒न् । ज्ये॒ष्ठः । ते । शु॒ष्मः ।  
इ॒ह । रा॒तिः । अ॒स्तु । इ॒न्द्र । आ । भ॒र । दक्षि॑णेन । व॒स॒न्ति ।  
प॒तिः । सि॒न्धू॒नाम् । अ॒सि । रे॒वती॑नाम् ॥ १ ॥

हेपुरुहूत बहुभिराहूतेन्द्र शत्रून् वैरिणः प्रससाहिपे प्रकर्षेणाभिभवसि ते तव शुष्मः शो-  
पकं बलं ज्येष्ठः प्रशस्यतमं वृद्धतमं वा भवति इहास्मिन् कर्मणि रातिः तव दानं अस्तु अ-  
स्मभ्यं भवतु तदर्थं हेइन्द्र दक्षिणेन हस्तेन वसन्ति धनानि आभराहर आनय त्वं रेवतीनां  
रयिमतीनां बहुधनानां सिन्धूनां स्पन्दनशीलानां नदीनां पतिरसि स्वामीभवसि रयिशब्दा-  
न्मतुपि रयेर्मतौ बहुलमिति संप्रसारणं छन्दसीरः इति मतुपोवत्वं रैशब्दाच्चेति तस्योदा-  
त्तत्वम् ॥ १ ॥

वैश्वधस्य हविषः षृगोनेत्येषा याज्या । सत्रितंच-विनइन्द्रमृधोजहि षृगोनभीमः कुच-  
रोगिरिष्ठाइति ।

सैषा द्वितीया-

मृ॒गोन॒भीमःकु॒च॒रो॒गि॒रि॒ष्ठाःप॒रा॒वत॒आज॑गन्थापर॑स्थाः ।  
सू॒कं॒सं॒शाय॑प॒विमि॑न्द्रति॒ग्मंवि॒शत्रू॑न्ता॒ह्नि॒विमृ॑धो॒नुद॑स्व ॥ २ ॥

मृ॒गः । न । भी॒मः । कु॒च॒रः । गि॒रि॒ऽस्थाः । प॒रा॒ऽव॒र्तः । आ ।  
ज॒गन्थ॑ । प॒र॒स्थाः । सू॒कम् । स॒म्॒शाय॑ । प॒विम् । इ॒न्द्र ।  
ति॒ग्मम् । वि । श॒त्रू॒न् । ता॒ह्नि । वि । मृ॒धः । नु॒द॒स्व ॥ २ ॥

कुचरः कुत्सितचरणः गिरिष्ठाः पर्वतनिवासी षृगोन सिंहइव हेइन्द्र त्वं भीमः भयंकरो-  
सि सत्वं परस्थाः परावतः अतिशयेन दूरात् धुलोकात् आजगन्थ आगच्छ । गमेच्छान्दसे छिटि  
क्रादिनिमग्नप्राप्तस्येष्टः उपदेशेत्ववदति प्रतिषेधः । आगत्यच सूकं सरणशीलं तिग्मं तिष्ठं प-  
विं वज्रं संशाय सम्पक्व वीक्षणीलस्य शत्रून् अस्मदीयान् वैरिणः हेइन्द्र तेन वज्रेण विता-  
ह्नि विशेषेण ताडय विनाशयेत्यर्थः । तद्विनाशेन अस्माहोति प्यन्ताद्रूपमेव । तथा मृधः  
संश्रामोद्युक्तान् युयुत्सून् अन्यान्पि विनुदस्व विशेषेण विरस्कुरु ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

इन्द्रं क्षत्रमभिषाममोजोजायथावृषमचर्पणीनाम् ।

अपानुदोजनममित्रयन्तमुरुदेवेभ्यो अरुणोरुलोकम् ॥ ३ ॥ ३८ ॥

इन्द्रं । क्षत्रम् । अ॒भि । वामम् । ओजः । अजायथाः । वृष॒भ ।

च॒र्प॒णी॒नाम् । अ॒प । अ॒नु॒दः । ज॒नम् । अ॒मि॒त्र॒य॒न्तम् ।

उ॒रुम् । दे॒वे॒भ्यः । अ॒रु॒णो॒त् । ऊँ इति । लो॒कम् ॥ ३ ॥ ३८ ॥

हेइन्द्र क्षत्रं क्षताधायकं वामं वननीयं ओजोबलमभिलक्ष्य अजायथाः उत्पन्नोसि हेवृषभ कामानां वर्धितः चर्पणोनां मनुष्याणां अस्माकं नामन्यतरस्यामिति नामउदात्तत्वं अमित्रयन्तं अमित्रः शत्रुः सइवाचरंतं जनं अपानुदः अपागमयः देवेभ्यश्च उरुं विस्तीर्णं लोकं स्वर्गाख्यं अरुणोः अकार्षीः उशब्दः समुच्चये ॥ ३ ॥

॥ इत्यमरस्याष्टमेष्विंशोवर्गः ॥ ३८ ॥

प्रथमिति वृचं त्रिंशं सूक्तं वैश्वदेवं त्रैष्टुभं वासिष्ठः प्रथमं ऋषिः प्रथमायाः । भारद्वाजः सप्तथारुणऋषिः द्वितीयायाः । सूर्यपुत्रोषर्मऋषिः तृतीयायाः । तथाचानुक्रान्तं—प्रथमैकचाः प्रथोवासिष्ठः सप्तथोभारद्वाजोषर्मः सौयोवैश्वदेवमिति । प्रथम्येभिष्टप्यतव सूक्तं । सत्रितंच—गणानां त्वामथश्चयस्येति ।

तत्र प्रथमा—

प्रथमश्चयस्य सप्रथमश्च नामानुष्टुभस्य हविषो हविर्यत् ।

धातुर्द्युतानात्सविनुश्च विष्णोरथन्तरमार्जभारवासिष्ठः ॥ १ ॥

प्रथः । च । यस्य । स॒प्रथ॑ः । च । नाम । आनु॑ष्टु॒भस्य॑ ।

ह॒वि॒षः । ह॒विः । यत् । धा॒तुः । द्यु॒ताना॑त् । स॒वि॒नुः । च ।

वि॒ष्णोः । रथ॑न्त॒रम् । आ । ज॒भार॑ । वा॒सि॒ष्ठः ॥ १ ॥

यस्य वसिष्ठस्य प्रथोनाम पुत्रः यस्य भरद्वाजस्य सप्तथोनामपुत्रः तयोर्मध्ये वसिष्ठः  
आनुष्टुभस्य अनुष्टुप् छंदसा युक्तस्य हविषोघर्माख्यस्य यद्धविः हविष्ठापादकं रथंतरं रथरं  
हःसाधनं साम तद्वथंतरं धातुर्धातुसंज्ञादेवात् द्युतानात् द्योतमानात् सवितुश्च विष्णोश्च आज-  
भाराजहाराहतवान् । ह्यहोर्भद्विति भत्वं रथशब्दोपपदात्तरतेः संज्ञायां भृतृवृजोति खच् अरु-  
द्विपदजन्तस्येति मुमागमः ॥ १ ॥

अथ द्वितीया-

अविन्दन्ते अतिहितं घदासीं द्युज्ञस्य धाम परमं गुहायत् ।  
धातुर्द्युतानात्सवितुश्च विष्णोर्भरद्वाजो बृहदाचक्रे अग्रेः ॥ २ ॥  
अविन्दन् । ते । अतिहितम् । यत् । आसीत् । द्युज्ञस्य । धाम ।  
परमम् । गुहा । यत् । धातुः । द्युतानात् । सवितुः । च ।  
विष्णोः । भरद्वाजः । बृहत् । आ । चक्रे । अग्रेः ॥ २ ॥

ते धात्रादयः तत् अविन्दन् अलभन्त बृहत्सामाख्यं घर्मस्य हविषः संस्कारकं अति  
हितं निरोहितमासीत् यच्च बृहत्सामयज्ञस्य ज्योतिष्टोमादेः परममुत्कृष्टं धाम धारकं शरीरभूतं  
या गुहा गुहायामस्मदादिविषये निहितमासीत् । तत्ते धात्रादयः अलभन्त तेषामग्रेऽथ सकाशात्  
बृहत्साम भरद्वाजऋषिः आचक्रे आभिमुख्येन कृतवान् आहतवानित्यर्थः ॥ २ ॥

अथ तृतीया-

ते विन्दन् मनसा दीध्याना यजुंस्कृन्मन्थमदैवयानम् ।  
धातुर्द्युतानात्सवितुश्च विष्णोरासूर्यादभरन् घर्ममेते ॥ ३ ॥ ३१ ॥  
ते । अविन्दन् । मनसा । दीध्यानाः । यजुः । स्कृन्मन् ।  
प्रथमम् । दैवयानम् । धातुः । द्युतानात् । सवितुः । च ।  
विष्णोः । आ । सूर्यात् । अभरन् । घर्मम् । एते ॥ ३ ॥ ३१ ॥

ते धात्रादयः दीध्यानादीप्यमानाः सन्तः मनसा बुद्ध्या अविन्दन् अलभन्त किंतु  
यजुः यागसाधनं स्कृन् स्कंदनीयमासेचनीयं प्रवृज्जनसाधनं प्रथमं मुख्यं देवयानं देवानां

प्राप्तिसाधने घर्म एषं घात्रादिभिः प्रथममुपलब्धं तं घर्मं घातुः द्योतमानात्सवितुः विष्णोः  
सूर्याच्च एते ऋत्विजः आभरन् आहरन् आनीतवन्तइत्यर्थः ॥ ३ ॥

॥ इत्यष्टमस्याष्टमे एकोनचत्वारिंशोवर्गः ॥ ३९ ॥

बृहस्पतिरिति वृचं एकत्रिंशं सूक्तं बृहस्पतिदेवत्यैवैष्टुभं बृहस्पतिपुत्रस्तपुर्मूर्धानामक-  
पिः । तथाचानुकान्ते—बृहस्पतिस्तपुर्मूर्धानार्हस्पत्यमिति । गतोविनियोगः ।

तत्र प्रथमा—

बृहस्पतिर्नयतु दुर्गहातिरः पुनर्नेपद्यशंसायमन्म ।

क्षिपद्यशंस्तिमपंदुर्मतिहन्त्रथाकरद्यजमानायशंयोः ॥ १ ॥

बृहस्पतिः । नयतु । दुः६गहा । तिरः । पुनः । नेपत् । अद्यशंसाय ।

मन्म । क्षिपत् । अशंस्तिम् । अपं । दुः६मतिम् । हन् । अर्थ ।

करत् । यजमानाय । शम् । योः ॥ १ ॥

बृहस्पतिः बृहतां देवानां पतिः पालयिता तद्देवोः करपत्योश्चोदेवतयोः सुदृ तलोपथे-  
ति सुडागमः तलोपथ उभेवनस्पत्यादिषु इति पूर्वोत्तरपदयुगपत्पठतिस्वरत्वं । दुर्गहा दुर्ग-  
मनानां हन्ता सदेवः तिरोनयतु तिरस्कृत्तमानि पापानि अपसारयतु अद्यशंसाय अस्माकम-  
नर्थमाशंसमानाय पुरुषाय मन्म मन्यतेर्दक्षिणमणोपन्मदीतमायुधं पुनः नेपद्य नयतु नयतेर्लेट्य-  
डागमः सिद्धहुलमिति सिप् । अपिच अशंस्ति अद्यशस्त्विने शत्रुं क्षिपतु अस्मत्तः मेरयतु दुर्मतिं  
दुर्बुद्धिं च अपहन् अपहंतुअथानंतरं शरीराणां शमनंयोः शयानां यावनेच करत् ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

नराशंसो नोवतु प्रयाजेशन्नो अस्त्वनुयाजो हवेषु ।

क्षिपद्यशंस्तिमपंदुर्मतिहन्त्रथाकरद्यजमानायशंयोः ॥ २ ॥

नराशंसः । नः । अवतु । प्रयाजे । शम् । नः । अस्तु ।

अनुद्याजः । हवेषु । क्षिपत् । अशंस्तिम् । अपं । दुः६मतिम् ।

हन् । अर्थ । करत् । यजमानाय । शम् । योः ॥ २ ॥

पंचसु प्रयाजेषु द्वितीयः प्रयाजोनराशंसदेवताकः तस्मिन्प्रयाजे देवताभूतोनराशंसः  
नरैः शंसनीयोभिः नोस्मानवतु रक्षतु हवेषु आह्वानेषु सत्सु अनुयाजः प्रयोनुयाजाः द्वितीयो-  
नुयाजोनराशंसः तस्यानुयाजस्यदेवताभूतोनराशंसोऽग्निश्च नोस्माकं शंसुत्वकरोस्तु बृहस्पति-  
श्च अशस्तिं क्षिपत् इत्यादि पूर्ववत् ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

तपुर्मूर्धातपनुरक्षसोयेब्रह्मद्विपुःशरवेहन्तुवाउ ।

क्षिपदशस्तिमपदुर्मनिहन्त्रथाकरद्यजमानायशंयोः ॥ ३ ॥ ४० ॥

तपुः६मूर्धा । तपनु । रक्षसः । ये । ब्रह्म६द्विपुः । शरवे । हन्तुवै ।

ऊँ इति । क्षिपत् । अशस्तिम् । अप । दुः६मृतिम् । हन् ।

अर्थ । कर्त्तु । यजमानाय । शम् । योः ॥ ३ ॥ ४० ॥

तपुर्मूर्धा तापकशिरस्कोबृहस्पतिः रक्षसोये ब्रह्मद्विपोब्राह्मणद्वेष्टारोराक्षसाः तान् राक्षसा-  
म् तपनु तापयतु इहत्वित्यर्थः । किमर्थं शरवे शरुं हिंसकं रक्षसामधिपतिं हन्तवै हन्तुं अनु-  
चरान्पूर्वं नाशयतु पश्चादेनमपि नाशयत्वित्यर्थः । शूर्हिंसायामित्यंस्मात् शूस्वृत्तिहीत्यादिना  
उपत्ययः निदित्यनुवृत्तेराद्युदात्तत्वं क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वाच्चतुर्थी हन्ते-  
स्तुमर्थं सेसेनिति तद्वैप्रत्ययः अन्तश्चतैवयुगपदिति आद्यन्तयोर्युगपदुदात्तत्वं उशब्दः पूरकः ॥ ३ ॥

॥ इत्यष्टमस्याष्टमे चत्वारिंशोवर्गः ॥ ४० ॥

अपश्यमिति तृचं द्वारिंशं सूक्तं वेदुर्भे प्रजापतिपुत्रः प्रजावान् नामऋषिः ऋचः ऋगेण  
यजमानपत्नीहोतृणांमाशिषः प्रतिपादिकाः अतस्तद्देवताकाः । तथाचानुक्रान्तं—अपश्यं प्रजावान्  
प्राजापत्योन्वृचं यजमानपत्नीहोत्राशिषइति । प्रवर्ग्येभिष्टवणतत्सूक्तं । सूच्यतेहि—अपश्यंत्वेत्-  
स्याद्यमायजमानमीक्षते द्वितीयया पत्नीं तृतीययात्मानमिति ।

तत्र प्रथमा—

अपश्यन्त्वा॒मन॑सा॒चेकि॑तान॒तप॑सो॒जा॒त॑तप॑सो॒विभू॑तम् ।

इ॒ह॒प्र॒जा॒मि॒ह्रा॒यि॒र्रा॒णः॒प्रजा॑यस्व॒प्रजा॑या॒पुत्र॑काम ॥ १ ॥

अपश्यम् । त्वा । मनसा । चेकितानम् । तपसः । जातम् ।  
तपसः । विदभूतम् । इह । प्रजाम् । इह । रयिम् । रराणः ।  
प्र । जायस्व । प्रजया । पुत्रकामम् ॥ १ ॥

हेयजमान त्वा त्वा मनसा बुद्ध्या अपश्यं अदर्शं कीदृशं चेकितानं कर्माणि भृशं जान-  
न्तं तपसः दीक्षारूपाद्व्रताज्जातं पुनरुत्पन्नं यद्वा जन्मान्तरानुष्ठितात्सुखतादुत्पन्नं तपसः अनुष्ठी-  
यमानाद्यज्ञादेतोः विभूतं व्याप्तं सर्वत्र प्रख्यातं हेपुत्रकाम पुत्रान् कामयमान सत्वं इहार्स्मिहो-  
के प्रजा पुत्रपौत्रादिरूपां रराणः रमयन् रयिं धनं इहार्स्मिहोके रमयन् प्रजया प्रजननेन म-  
जायस्व पुत्रादिरूपेणोत्पद्यस्व प्रजाउत्पादयेत्यर्थः ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

अपश्यन्त्वा मनसा दीध्यानां स्वायां तनू ऋत्येनाधमानाम् ।  
उपमामुच्चायुवतिर्वभूयाः प्रजायस्व प्रजया पुत्रकामे ॥ २ ॥  
अपश्यम् । त्वा । मनसा । दीध्यानाम् । स्वायाम् । तनू इति ।  
ऋत्ये । नाधमानाम् । उप । माम् । उच्चा । युवतिः ।  
वभूयाः । प्र । जायस्व । प्रजया । पुत्रकामे ॥ २ ॥

हेपञ्च दीध्यानां दीप्यमानां स्वायां आत्मीयायां तनू तन्वां शरीरे ऋत्ये ऋतुकाले भवं  
गर्भाधारणरूपं कर्म ऋत्विगं तस्मिन्निमित्तभूते नाधमानां भर्तृरूपमभनं याचमानां त्वा त्वा मन-  
सा अपश्यं अद्राक्षं हेपुत्रकामे पुत्रान् कामयमाने मामुप मत्समीपं प्राप्य सा त्वं उच्चा उच्चैः भृ-  
शं युवतिः तरुणी वभूयाः भूयाः छन्दस्युभयथेति आशीर्लिङः सार्वधातुकत्वात् शप् तस्य  
छान्दसः श्लुः अलिट्यपि व्यत्ययेन भवतेरद्वयस्यासस्यात्वं युवतिर्भूत्वाच प्रजया प्रजननेन  
प्रजायस्व पुत्रान् प्रसूय जनीषादुर्भावे श्यनि ज्ञाजोर्जेति जादेशः ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

अहंगर्भमदधामोषधीष्वहंविश्वेषुभुवनेष्वन्तः ।  
अहंप्रजाअजनयंपृथिव्यामहंजनिभ्योअपूरीपुपुत्रान् ॥ ३ ॥ ४ ॥ १ ॥

अहम् । गर्भम् । अदधाम् । ओषधीषु । अहम् । विश्वेषु ।  
भुवनेषु । अन्तरिति । अहम् । प्रजाः । अजनयम् । पृथिव्याम् ।  
अहम् । जनिष्यः । अपरीपु । पुत्रान् ॥ ३ ॥ ४१ ॥

अहं होता ओषधीषु शाल्यादिषु फलार्थं गर्भमदधां धारयामि विश्वेषु सर्वेषु अन्येष्वपि भुवनेषु भूतजातेष्वन्तर्मध्ये अहमेव गर्भं धारयामि तथा पृथिव्यां भूम्यां प्रजाः सर्वाभ्यनुष्यान् अहमजनयं जनयामि जनिष्यः जायाष्यः अपरीपु अन्यास्त्वपि स्त्रीषु पुत्रानहमजनयं जनयामि मत्साध्येन यागेन सर्वस्योत्पत्तेः अहं सर्वजनहेतुर्भावीत्यर्थः ॥ ३ ॥

॥ इत्यष्टमस्याष्टमे एकचत्वारिंशोवर्गः ॥ ४१ ॥

विष्णुरिति तृचं त्रयस्त्रिंशं सूक्तं आनुष्टुभं गर्भाणां त्वष्टानाम ऋषिः प्रजापतिपुत्रोविष्णुर्वा लिंगिकाविष्णुत्वद्वप्रजापतिसिनीवालीसरस्वत्यश्विनइति देवताः । तथाचानुक्तान्तं—विष्णुस्त्वष्टा गर्भकर्ता विष्णुर्वा प्रजापत्योगर्भाथाल्लिंगिकोक्तदेवत्वमानुष्टुभमिति । लिंगिकोविनियोगः ।

तत्र पथमा—

विष्णुर्वा न कल्पयतु त्वष्टा रूपाणि पिशतु ।  
आसिञ्चतु प्रजापतिर्धाता गर्भं दधातु ते ॥ १ ॥

विष्णुः । योनिम् । कल्पयतु । त्वष्टा । रूपाणि । पिशतु । आ ।  
सिञ्चतु । प्रजापतिः । धाता । गर्भम् । दधातु । ते ॥ १ ॥

विष्णुः व्यापकोदेवः योनिं गर्भाधानस्थानं कल्पयतु करोतु त्वष्टातनुकर्ता एतत्संज्ञकोदेवश्च रूपाणि निरूपकाणि स्त्रीत्वपुंस्त्वाभिर्व्यजकानि चिह्नानि पिशतु अवयवीकरोतु पिशजपथये मुचादिस्त्वानुम् एवं प्रकृतायां योन्यां प्रजापतिः रेव आसिञ्चतु निषिञ्चतु विसृजवित्यर्थः धाता धारकोदेवः हेजाये ते तव गर्भं गर्भरूपेण परिणवं वदेतः देवान् तत्रैव धारयतु गर्भपातापमसवासाभूवन्नित्यर्थः ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

गर्भधेहिसिनीवालिगर्भधेहिसरस्वति ।

गर्भते अश्विनौ देवावाधत्तां पुष्करस्रजा ॥ २ ॥

गर्भम् । धेहि । सिनीवालि । गर्भम् । धेहि । सरस्वति । गर्भम् ।

ते । अश्विनौ । देवौ । आ । धत्ताम् । पुष्करस्रजा ॥ २ ॥

हेसिनीवालि एतस्मिन्ने देवि गर्भं धेहि निषिकं गर्भं धारय हेसरस्वति त्वं च निषिकं गर्भं धारय हे जाये पुष्करस्रजा पुष्करमालिनौ स्वर्णकमलाभरणावश्विनौ देवौ ते तव गर्भं आधत्तां प्रक्षिपतां कुरुतामित्यर्थः ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

हिरण्ययी अरणीयं निर्मन्थतो अश्विना ।

तं ते गर्भहवामहे दशमे मासि सूतवे ॥ ३ ॥ ४२ ॥

हिरण्ययी इति । अरणी इति । यम् । निर्मन्थतः । अश्विना ।

तम् । ते । गर्भम् । हवामहे । दशमे । मासि । सूतवे ॥ ३ ॥ ४२ ॥

हिरण्ययी हिरण्यम्यौ अरणी यं गर्भमुद्दिश्य अश्विनावश्विनौ देवौ निर्मन्थतः निर्मथितवन्तौ हे जाये ते तुभ्यं त्वदर्थं तं गर्भं हवामहे आह्वयामहे दशमे मासि सूतवे प्रसोतुं पद्भित्यादिना मासशब्दस्य मासभावः सूतेस्तुमर्थे सेतेति तवेनप्रत्ययः ॥ ३ ॥

॥ इत्यष्टमस्याष्टमे द्विचत्वारिंशोवर्मः ॥ ४२ ॥

महीति वृचं चतुस्त्रिंशं सूक्तं वरुणपुत्रस्य सत्यपृतेरार्थं गायत्रमादित्यदेवताकं । तथा-  
चानुक्रान्तं—महिस्यपृतिवारुणिरादित्यं स्वस्त्ययनं गायत्रं वाइति । धनल्लिप्तया प्रवसन्तं  
शिष्यं आचार्येनेन सूक्तेनाभिमंत्रयते । सूत्र्यतेहि—महिनीणामित्यनुमङ्ग्यैवमतिस्तुष्टस्य नकुव-  
श्चिद्भयं भवतीति विज्ञायतइति ।



तत्र प्रथमा—

महि॑त्री॒णामवो॑स्तुद्यु॒क्षंमि॒त्रस्यार्थ॑म्णः । दुरा॒धर्प॑वरुणस्य ॥ १ ॥

महि॑ । त्री॒णाम् । अवः॑ । अ॒स्तु । द्यु॒क्षम् । मि॒त्रस्य॑ ।

अ॒र्थम्णः॑ । दुः॒ऽआ॒धर्प॑म् । वरुणस्य ॥ १ ॥

त्रीणां त्रयाणां मित्रस्यार्थम्णोवरुणस्यच द्युक्षं दीर्घं अतएव दुराधर्पं अन्यैर्धर्पितुं वा-  
धितुमशक्यं महि महद्वोरक्षणमस्माकमस्तु त्रीणामित्यपि छंदसि दृश्यतइति वचनात् त्रया-  
देशाभावः नामन्यतरस्यामिति नामउदात्तत्वम् ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

न॒हि॒तेपा॑म॒माच॒नना॑ध्वंसु॒वार॒णेपु॑ । ई॒शेरि॒पुर्घ॑शंसः ॥ २ ॥

न॒हि॒ । तेपा॑म् । अ॒मा । च॒न । न । अध्व॑ंसु । वा॒र॒णेपु॑ ।

ई॒शे । रि॒पुः । अ॒घ॒ऽशंसः॑ ॥ २ ॥

अमेति गृहनाम अमाचन गृहेष्वपि तेषां वरुणमित्रार्थम्णां तदनुगृहीतानां स्तोतृणां वा  
अघांसः अघमन्र्थ आशंसमानोरिपुः शत्रुः नहीशे नखलु हिंसितुमोष्टे लोपस्तआत्मनेपदे-  
ष्विति वलोपः अनुदात्तेत्वात् लसार्धधातुकानुदात्तत्वे धातुस्वरः शिष्यते । तथा अध्वंसु मार्गेपु  
वारणेपु यत्र पुरुषानिवायते तेषुच स्थानेषु शत्रुर्निवारयितुं नेष्टे ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

यस्मै॑पु॒त्रासो॒अदि॑तेःप्रजी॒वसे॒मर्त्या॑य । ज्योति॑र्यच्छन्त्यज॑सम् ॥ ३ ॥ ४३ ॥

यस्मै॑ । पु॒त्रासः॑ । अदि॑तेः । प्र । जी॒वसे॑ । मर्त्या॑य ।

ज्योतिः॑ । यच्छ॑न्ति । अज॑सम् ॥ ३ ॥ ४३ ॥

अदितेरदीनायाः देवमातुः पुत्रासः पुत्रामित्रादयः यस्मै मर्त्याय मनुष्याय स्तोत्रे अजसं  
अविच्छिन्नं ज्योतिः तेजः जीवसे जीवितुं मयच्छन्ति तस्य शत्रुः नेश्वरइत्यर्थः ॥ ३ ॥

॥ इत्यष्टमस्याष्टमे त्रिचत्वारिंशोवर्गः ॥ ४३ ॥

वातदति तृचं पंचविंशं सूक्तं वातगोवस्योऽस्त्यार्षं गायत्रं वायुदेवताकं । तथाचानुका-  
न्तं—वातोवातायनउल्लोवापव्यमिति । गतोविनियोगः ।

तत्र प्रथमा—

वा॒त॒आवा॑तु॒भेप॑जं॒शं॒मुम॑घो॒मुनो॑हृदे । प्र॒ण॒आर्यू॑पिता॒रिप॑त् ॥ १ ॥

वा॒तः । आ । वा॒तु । भे॒प॒जम् । श॒मृ॒ऽभु । म॒यः॒ऽभु ।

नः । हृ॒दे । प्र । नः । आ॒र्यू॑पि । ता॒रि॒प॒त् ॥ १ ॥

वातोवायुः नोस्माकं हृदे हृदयाय भेपजमौषधं उदकं वा आवातु आगमयतु ईदृग्भूतं  
शंभु रोगशमनस्य भावयितु मयोभु सुखस्य च भावयितु अपि च नोस्माकमार्यूपि प्रतारिषत्  
प्रवर्धयतु ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

उ॒त॒वा॒त॒पि॒ता॒सि॒न॒उ॒त॒भ्रा॒तो॒त॒नः॒स॒खा । स॒नो॒जी॒वा॒त॒वे॒रु॒धि ॥ २ ॥

उ॒त । वा॒त । पि॒ता । अ॒सि । नः । उ॒त । भ्रा॒ता । उ॒त ।

नः । स॒खा । सः । नः । जी॒वा॒त॒वे । रु॒धि ॥ २ ॥

उतापि च हे वात त्वं नोस्माकं पितासि उत्पादको भवसि उतापि च भ्राता भवसि उतापि-  
च नोस्माकं सखा समानव्यानो मित्रभूतश्च भवसि सत्त्वं नोस्मान् जीवातवे जीवनहेतवे या-  
गाय रुधि कुरु । करोतेऽछान्दसो विकरणस्य लुक् श्रुशृणुपूकवृष्यइति हेधिः ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

य॒द॒दो॒वा॒त॒ते॒गृ॒हे॒ऽमृ॒त॒स्य॒नि॒धि॒र्हि॒तः । त॒तो॒नो॒दे॒हि॒जी॒व॒से ॥ ३ ॥ ४४ ॥

यत् । अ॒दः । वा॒त । ते । गृ॒हे । अ॒मृ॒त॒स्य । नि॒ऽधिः ।

हि॒तः । त॒तः । नः । दे॒हि । जी॒व॒से ॥ ३ ॥ ४४ ॥

हेवात वायो ते तव गृहे स्थाने यददः योसौ अमृतस्यामरणस्य निधिः निक्षेपः हितः  
स्थापितोवर्तते ततः तस्मान्निधेराहत्य अमृतत्वं जीवसे नोस्माकं जीवनाय देहि प्रयच्छ ॥ ३ ॥

॥ इत्यष्टमस्याष्टमे चतुश्चत्वारिंशोवर्गः ॥ ४४ ॥

प्राग्नमहति पंचर्चं पट्विंशं सूक्तं अग्नेः पुत्रस्य वत्सस्यार्घ्यं गायत्रमाग्नेयं तथाचानुक्रा-  
न्तं—प्राग्नये पंचाग्नेयोवत्सआग्नेयं त्विति । प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोर्गायत्रे छन्दसीदमादिके  
द्वेसूक्ते । सून्यतेहि—प्राग्नयेवाचमिति सूक्ते इमां मेअग्ने समिधमिति । दशरात्रस्य नवमेहनि  
आग्निमारुते इदं जातवेदसं निविद्धानं । सूत्रितं च—मरुतोयस्यहि प्राग्नयेवाचमित्याग्निमा-  
रुतमिति ।

तत्र प्रथमा—

प्राग्नयेवाचमीरयवृषभायक्षितीनाम् । सनःपर्पदतिद्विषः ॥ १ ॥

प्र । अग्रये । वाचम् । ईरय । वृषभाय । क्षितीनाम् ।

सः । नः । पर्पत् । अति । द्विषः ॥ १ ॥

हेस्तोतरमये स्तुतिरूपां वाचं प्रेरय उच्चारय कथंभूताय क्षितीनां मनुष्याणां यजमा-  
नानां वृषभाय कामानां वार्षिणे किंप्रयोजनमिति चेत् सोमिर्नोस्मान् द्वियोद्वेष्टुन् अतिपर्पत् अ-  
तिपारयेत् ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

यः परस्याः परावर्तस्तिरोधन्वातिरोचते । सनःपर्पदतिद्विषः ॥ २ ॥

यः । परस्याः । परावर्तः । तिरः । धन्व । अतिरोचते ।

सः । नः । पर्पत् । अति । द्विषः ॥ २ ॥

योमिः परस्याः परावर्तः अतिशयितादूरदेशात् तिरः प्राप्नोमैतत् प्राप्तसंग्रहं धन्व मरुभू-  
मिं जलवर्जितं देशं अतिरोचते अतिक्रम्य मज्जति यद्वा धन्वान्तरिक्षं तिरः तिर्यक् अतिरोच-  
ते भृशं प्रकाशयते । गतमन्यत् ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

योरक्षांसिनिजूर्वतिवृषांशुक्रेणशोचिषा । सनःपर्पदतिद्विषः ॥ ३॥

यः । रक्षांसि । निजूर्वति । वृषां । शुक्रेण । शोचिषा ।

सः । नः । पर्पत् । अति । द्विषः ॥ ३ ॥

वृषा वर्षिता योमिः शुक्रेण निर्मलेन शुभ्रवर्णेन वा शोचिषा तेजसा रक्षांसि यज्ञस्य  
द्वेष्टृणि निजूर्वति निहिनस्ति जूर्वा हिंसार्थः । गतमन्यत् ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

योविश्वाभिविपश्यन्तिभुवनांसंचपश्यन्ति । सनःपर्पदतिद्विषः ॥ ४॥

यः । विश्वा । अभि । विपश्यन्ति । भुवना । सम । च ।

पश्यन्ति । सः । नः । पर्पत् । अति । द्विषः ॥ ४ ॥

योमिः सूर्यरूपेण विश्वा विश्वानि सर्वाणि भूतजातानि अभिमुखं विपश्यति विशेषेण  
तेजसा प्रेक्षते प्रकाशयतीत्यर्थः भुवना भुवनानि भूतजातानि संपश्यति च सम्पक्जानाति च ।  
अन्यत् सिद्धम् ॥ ४ ॥

अथ पंचमी—

योअस्यपारेरजंसःशुक्रोअग्निरजायत । सनःपर्पदतिद्विषः ॥ ५॥ ४५॥

यः । अस्य । पारे । रजंसः । शुक्रः । अग्निः । अजायत ।

सः । नः । पर्पत् । अति । द्विषः ॥ ५ ॥ ४५ ॥

अस्य रजसोलोकस्य अन्तरिक्षस्य पारे उपरि देशे शुक्रः शुभ्रवर्णो योमिः वैद्युतात्म-  
ना सूर्यात्मना वा अजायत मादुर्भवति सनोस्मान् द्विषः द्वेष्टन् अतिपर्पत् अतिपारयत् ॥ ५ ॥

॥ ईष्येष्टमस्याष्टमे पंचचत्वारिंशोवर्गः ॥ ४५ ॥

प्रनूनमिति तृचं सप्तविंशं सूक्तं अग्निपुत्रस्य श्येनस्यार्थं गायत्रे जातवेदो गुणकोऽग्निर्देव-  
ता । तथाचानुक्तान्तं—प्रनूनं तृचमाग्नेयं श्येनो जातवेदस्यमिति । प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयो-  
रु-  
कोविनियोगः ।

तत्र प्रथमा—

प्रनूनं जातवेदसमश्वं हि नोत्तवाजिनम् । इदं नो बर्हिः रासदे ॥ १ ॥

प्र । नूनम् । जातवेदसम् । अश्वम् । हि नोत्त । वाजिनम् ।

इदम् । नः । बर्हिः । आसदे ॥ १ ॥

जातवेदसं जावानां वेदितारं जातधनादिकं वा अश्वं कर्मभिर्व्यामुषन्तं वाजिनं अन्त-  
यन्तं हे भ्रातृव्यजमानाः नूनमवश्यं ग्रहि नोत्तं प्रवर्धयत । यद्वा अश्वमिव स्तुतिभिः प्रेरयत ।  
हि गतौ वृद्धौ च अस्माहोति तशब्दस्य तप्तनप्तनथनाश्रेति तत्वादेशः । किमर्थं नोस्माकं इदं  
बर्हिः रास्तीर्णं आसदे आसक्तुं प्राप्तुं बर्हिः रासद्वित्यर्थः सदेः कृत्यार्थं यवैकेनिति केन्यत्पयः ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

अस्य प्रजातवेदसो विप्रवीरस्य मीहुपः । महीमियमि सुष्टुतिम् ॥ २ ॥

अस्य । प्र । जातवेदसः । विप्रवीरस्य । मीहुपः ।

महीम् । इयमि । सुष्टुतिम् ॥ २ ॥

जातवेदसो जातानां वेदितुः विप्रवीरस्य विप्रामेधाविनो यजमानावीराः पुत्रायस्य साह-  
शस्य मीहुपः सेकुरस्याग्नेः महीं महर्वां सुष्टुतिं शोभनां स्तुतिं पेयमि प्रेरयामि ऋगतौ जीहो-  
त्यादिकः अतिपितृयोश्चेत्यग्न्यासस्येत्वम् ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

यारुचो जातवेदसो देवत्राहव्यवाहनीः । तामिनीं यज्ञमिन्वतु ॥ ३ ॥ ४६ ॥

याः । रुचः । जातवेदसः । देवत्रा । हव्यवाहनीः ।

तामिनिः । नः । यज्ञम् । इन्वतु ॥ ३ ॥ ४६ ॥

जातवेदसोमेः पारुचोरोचमानाः कालीकरालीभृतयः सप्तजिह्वाः देवत्रा देवान् पति दे-  
वमनुष्यपुरुषपुरुमर्त्येभ्य इत्यादिना द्वितीयार्थे प्राप्रत्ययः हव्यवाहनीः हव्यानां हविषां वोद्वृचः  
प्रापयिष्यो भवन्ति चाछन्दसीति ञसि पूर्वसवर्णदीर्घः ताभिर्जिह्वाभिर्नोस्माकं यतं यागसाधनं  
हविः इन्वतु देवान् प्रापयतु इविष्यामौ इदित्वानुम् ॥ ३ ॥

॥ इत्यष्टमस्याष्टमे षट्चत्वारिंशोवर्गः ॥ ४६ ॥

आयंगौरिति तृचमष्टात्रिंशं सूक्तं गायत्रं सारंपराज्ञीनामक्रपिका सैव देवता सूर्योवेति ।  
तथाचानुक्रान्तं—आयंगौःसारंपराज्ञ्यात्मदैवतं सौर्यं वेति । अविवाक्येहनि मानसमदे एतत्स-  
क्तं शंसनीयं । सूत्रितंच—आयंगौःपृश्निरक्रमीदित्युपांशुवित्तः पराचीः शस्त्वेति ।

तत्र प्रथमा—

आयंगौःपृश्निरक्रमीदसदन्मातरं पुरः । पितरंच प्रयन्स्वः ॥ १ ॥

आ । अयम् । गौः । पृश्निः । अक्रमीत् । असदत् । मातरम् ।

पुरः । पितरम् । च । प्रयन् । स्वः । रिति स्वः ॥ १ ॥

गौर्गमनशीलः पृश्निः पातवर्णः पातवेजाः अयं सूर्यः आक्रमीत् आक्रांतवान् उदयाचलं  
प्राप्तवानित्यर्थः । आक्रम्यच पुरः पुरस्तात् पूर्वस्यां दिशि मातरं सर्वस्य भूतजातस्य निर्मा-  
त्री पृथिवीमसद्व आसीदति प्राप्नोति सदेश्छान्दसोलुङ् लुदित्वाक्षेरङ्गदेशः ततः पितरं पाल-  
कं द्युलोकं चशब्दादन्तरिक्षं प्रयन् प्रकर्षेण शीघ्रं गच्छन् स्वः सुअरेणः शोभमानो भवति  
यदा पितरं स्वर्गलोकं प्रयन्त्वर्तते ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

अन्तर्ध्वरतिरोचनास्य प्राणादपानती । व्यरज्यन्महिषो दिवम् ॥ २ ॥

अन्तरिति । चरति । रोचना । अस्य । प्राणात् ।

अपपानती । वि । अख्यत् । महिषः । दिवम् ॥ २ ॥

अस्य सूर्यस्य रोचनारोचमानादीभिः अन्तः शरीरमध्ये मुख्यपाणात्मना चरति वर्तते किंकुर्वती प्राणादपानती मुख्यपाणस्य प्राणाद्याः पंचवृत्तयः तत्र प्राणनं नाडीभिरुर्ध्वं वायो-  
निर्गमनं तथा विधात प्राणात् प्राणनादनन्तरं अपानती अपाननं नाडीभिरुर्ध्वमुखं वायोनं-  
यनं तत्कुर्वती अपपूर्वादनितेः लटः शतृ अदादित्वाच्छपोलुक् उगितश्चेति ङीष् शतुरनुमहति न-  
द्याउदात्तत्वं यद्वा अन्तर्द्यावापृथिव्योर्यध्ये अस्य सूर्यस्य रोचना रोचमाना दीप्तिश्चरति ग-  
च्छति । रुचदीप्तौ अनुदात्तेतश्चल्लादेरिति युच् । किंकुर्वती प्राणात् प्राणनात् उदयानन्तरं अ-  
पानती सार्यसमयेस्तंगच्छती ईदृश्या दीप्त्या युक्तः अतएव महिषोमहान्सूर्यः दिवमन्तरिक्षं उ-  
दयास्तमययोर्यध्ये व्यरूपत्वं विचष्टे प्रकाशयति महेरविमहोष्टिपणित्यौणादिकष्टिपच् प्रत्ययः  
चक्षिडः लयाञ्छान्दसेलुङि अस्यतिवक्तीत्यादिना च्चैरडादेशः ॥ २ ॥

अथ तृतीया-

त्रिंशद्द्वामविराजतिवाक्यपतङ्गायधीयते । प्रतिवस्तोरहद्युभिः ॥ ३ ॥ ४७ ॥

त्रिंशत् । धाम । वि । राजति । वाक् । पतङ्गाय । धीयते ।  
प्रति । वस्तोः । अहं । युभिः ॥ ३ ॥ ४७ ॥

त्रिंशद् धाम धामानि स्थानानि वचनव्यत्ययः वस्तोः वासरस्याहोरात्रस्यावयवीभूतानि  
अहःशब्दोपधारणे युभिः सूर्यस्य दीप्तिभिरेव विराजति विराजन्ते विशेषेण दीप्यन्ते । व्य-  
त्ययेन एकवचनं मुहूर्तान्यत्र धामान्युच्यन्ते पंचदशरात्रेः पंचदशाहः । पतङ्गाय पतति गच्छती-  
ति पतङ्गः सूर्यः तस्मै श्रुतिरूपा वाक् प्रतिधीयते प्रतिमुखं स्तोत्रभिः क्रियते । यद्वा वस्तोरहनि  
त्रिंशद्द्वामानि घटिकाभिप्रायमेतत् त्रिंशद्घटिकाः अत्यन्तसंयोगे द्वितीया एतावन्तकालं युभिः  
दीप्तिभिः असौ सूर्यो विराजति विशेषेण दीप्यते तस्मिन् समये वाक् प्रतीरूपा तस्मै सूर्यरूपा-  
य पतङ्गाय प्रतिधीयते प्रतिमुखं धार्यते स्तुयते सूर्यः सर्ववद्वत्पर्यः । श्रूयते हि-ऋग्भिः पूर्वाह्णे दि-  
वि देवर्षयते यजुर्वेदे तिष्ठति मध्येजह्नु इत्यादि । यदा त्विदं सूक्तं सार्वभार्या आत्मस्तुतिः तदा-  
सूर्यात्मना स्तूपत इत्यवगन्तव्यं ॥ ३ ॥

॥ इत्यष्टमस्याष्टमे सप्तचत्वारिंशोऽवर्गः ॥ ४७ ॥

ऋतमिति वृचमेकोनचत्वारिंशंसूक्तं मधुच्छन्दसःपुत्रस्याघमर्षणस्यार्पमानुष्टुभं राध्यादीनां  
भावानां सृष्ट्यादिप्रतिपादकत्वात्तादृशूपएवार्थोदेवता । तथाचानुक्रान्तं—ऋतं माधुच्छन्दसोवम-  
र्षणोभाववृत्तमानुष्टुभंस्त्विति । लिङ्गावबिनियोगोवगन्तव्यः ।

तत्र प्रथमा—

ऋतंचसत्यंचाभीक्षात्तपसोर्ध्वजायत ।

ततोराज्यंजायतततःसमुद्रोअर्णवः ॥ १ ॥

ऋतंचसत्यंचाभीक्षात्तपसोर्ध्वजायत ।

ततोराज्यंजायतततःसमुद्रोअर्णवः ॥ १ ॥

ऋतमिति सत्यनाम ऋतं मानसं यथार्थसंकल्पनं सत्यं वाचिकं यथार्थभाषणं चकाराज्या-  
मन्यदपि शास्त्रीयं धर्मजातं समुच्चीयते । तत्सर्वमभीक्षात् अभिवसात् ब्रह्मणा पुरासृष्ट्यर्थं कृ-  
तात् तपसोऽपि अधिउपर्यर्थे उपर्यंजायत उदपद्यत तपस्वत्वा इदं सर्वमसृजतेति श्रुतेः । तपश्चा-  
प्रसृष्टव्यपर्यालोचनलक्षणं यस्यज्ञानमयंतपइति श्रुत्यंतरात् । अभिपूर्वादिधेः कर्मणिनिष्ठा श्वीदितो-  
निष्ठायामितोद्भवतिषेधः, गतिरनन्तरइति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं स्वरिवोवानुदात्तेपदादावित्येकादेशः  
स्वर्यते यद्वा अभीक्षात् अभिवः प्रकाशमानात् परमात्मनोमायाविद्यानरूपादुपादानभूत्वात् ऋ-  
तं सत्यं चाजायत जनिकर्तुः प्रकृतिरिति प्रकृतेरुपादानसंज्ञा ततस्तस्माद्देवेष्वरात् राष्ट्री उपलक्षण-  
मेतत् अहोऽपि अहश्चरात्रिश्चाजायत रात्रेश्चाजसाविति ङीप् ततः तस्माद्देवेष्वरादर्णवः अर्ण-  
सोदकेनपुनः समुद्रश्चाजायत समुद्रशब्दोऽन्तरिक्षोदधोःसाधारणइति अभिमतार्थस्य प्रकाश-  
नाय अर्णवशब्देन विशेष्यते अर्णसः सलोपश्चेति मतवर्तीयोवप्रत्ययः सलोपश्च ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

समुद्रादर्णवादिधिसंवत्सरोअजायत ।

अहोरात्राणि विदधुर्द्विष्वंस्यमिप्सतोवृशी ॥ २ ॥

समुद्रादर्णवादिधिसंवत्सरोअजायत ।

अहोरात्राणि विदधुर्द्विष्वंस्यमिप्सतोवृशी ॥ २ ॥



अर्णवाद् समुद्राद् सृष्टाद् अधि ऊर्ध्वं संवत्सरः संवत्सरोपलक्षितः सर्वकालः अजायत । श्रूयते हि—सर्वे निमेषाजित्तिरेविद्युतः पुरुषादधि कला मुहूर्ताः काष्ठाश्चेति । सचेत्स्वरः अहोरात्राणि एतदुपलक्षितानि सर्वाणि भूतजातानि विदधत् कुर्वन् सृजन् । अग्न्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वं ततः समासेरुदुत्तरपदमकृतिस्वरत्वं मिततो निमिषादियुक्तस्य विश्वस्य सर्वस्य प्राणिजातस्य वशी स्वामी भूत्वा वर्तते ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

सूर्याचन्द्रमसौ धातायथा पूर्वमकल्पयत् ।

दिवंच पृथिवींचान्तरिक्षमथोत्सवः ॥ ३ ॥ ४८ ॥

सूर्याचन्द्रमसौ धातायथा पूर्वमकल्पयत् ।

दिवंच पृथिवींचान्तरिक्षमथोत्सवः ॥ ३ ॥ ४८ ॥

सूर्याचन्द्रमसौ कालस्य ध्वजभूतौ दिवंच पृथिवीं चान्तरिक्षंच इत्थं त्रिभुवनं स्वः स्वः-  
शब्दः सुखवाची दिवोविशेषणं सुखरूपां दिवं तदेतत्सर्वं धाता विधाता यथा पूर्वं पूर्वस्मिन्काले  
अकल्पयत् सृष्टवान् तथैवागामिन्यपिकल्पे कल्पयिष्यतीत्यर्थः ॥ ३ ॥

॥ इत्यष्टमस्याष्टमेष्टाचत्वारिंशोऽवर्गः ॥ ४८ ॥

संसमिति चतुर्कंच चत्वारिंशंसूक्तं संवननस्यार्थं समानोमघ्नइति तृतीयात्रिष्टुप् शिष्टा-  
स्तिस्रोनुष्टुभः प्रथमायाऽभिर्देवता शिष्टानां संज्ञानं । अनुक्रम्यतेच—संसंचतुर्कंच संवननः सं-  
ज्ञानमायाज्ञेयी तृतीयात्रिष्टुप् तृतीयात्रिष्टुबिति । आनुष्टुभंत्विति । पूर्वमुक्तत्वात् अवशिष्टाना-  
मनुष्टुप्तत्वं । सूक्तविनियोगलैंगिकः ।

तत्र प्रथमा—

संसमिद्युवसेष्टपञ्चैविश्वान्यर्यआ ।

इळस्पदेसमिध्यसेसनोवसून्याभर ॥ १ ॥

समःसम् । इत् । युवसे । ष्टप् । अग्ने । विश्वानि । अर्यः । आ ।

इळः । पदे । सम । इध्यसे । सः । नः । वसूनि । आ । भर ॥ १ ॥

हेवृषन् कामानां वर्षितरमे अयं ईश्वरस्त्वं अर्यः स्वामिवेश्यमोरिति यत्प्रत्ययान्तोदि-  
 पोतितः अर्यः स्वाम्याख्यायामित्यन्तोदात्तत्वं सत्त्वं विश्वानि सर्वाणि भूतजातानि संसं प्रसमु-  
 पोदः पादपूरणइति समोद्विचनं इच्छन् दोषवारणे आसमन्तात् संयुक्ते मिश्रयसि । देवेषु मध्ये  
 त्वमेव सर्वाणि भूतजातानि वैश्वानेरात्मना व्याप्नोषि नान्यदित्यर्थः । किंच इल्लः इडायाः  
 धृतिव्याः पदे स्थाने उत्तरवेदिच्छणे एतद्वाइल्लयास्पदं यदुत्तरवेदीनाभिरिति ब्राह्मणं । तत्र  
 त्वं समिध्यसे ऋत्विग्भिः संदीप्यसे स तादृशस्त्वं नोस्माकं वसुनि धनानि आभराहर ॥ १॥

अथ द्वितीया—

संगच्छध्वं संवदध्वं संबोमनांसि जानताम् ।

देवाभांगं यथा पूर्वं संजानाना उपसंते ॥ २ ॥

सम् । गच्छध्वम् । सम् । वदध्वम् । सम् । वः । मनांसि । जानताम् ।

देवाः । भांगम् । यथा । पूर्वं । सम् । संजानानाः । उपसंते ॥ २ ॥

\* हेतोवासेयुषं संगच्छध्वं संगताः संभूताः भवत समोगम्यच्छीत्यादिनागमेरात्मनेपदं  
 तथा संवदध्वं सहवदत परस्परं विरोधं परित्यज्य एकविधमेव वाक्यं ब्रूतेति यावत् व्यक्तवाचां समु-  
 च्चारणे इति वदेरात्मनेपदं योमुष्माकं भनांसि संजानतां समानमेकत्वेमेवार्थं ध्रुवगच्छन्तु सं-  
 मतिज्यामनाध्यानइति जानतेरात्मनेपदं यथा पूर्वं पुरातनाः देवाः संजानानाः ऐकमत्यं प्राप्ताः  
 हविर्भागं उपसंते यथास्वं स्वीकुर्वन्ति तथा युयमपि वैमत्यं परित्यज्य धनं स्वीकुर्वन्ति-  
 शेषः ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

समानोमन्नसामितिः समानी संमानं मनसह चित्तमेवाम् ।

समानं मन्नमभि मन्नयेवः समाने नो हविर्पाजुहोमि ॥ ३ ॥

समानः । मन्त्रः । समृद्धतिः । समानी । समानम् । मनः ।  
सह । चित्तम् । एषाम् । समानम् । मन्त्रम् । अग्निः । मन्त्रये ।  
वः । समानेन । वः । हविषा । जुहोमि ॥ ३ ॥

पूर्वोर्ध्वः परोक्षरुतः उत्तर-प्रत्यक्षरुतः एषां एकस्मिन्कर्मणि सहप्रवृत्तानां क्रतिवर्जा  
स्तोतृणां वा मन्त्रः स्तुतिः शस्त्राद्यात्मिका गुणभाषणं वा समानएकविधोस्तु तथा समितिः प्रोति-  
रपि समानी एकरूपास्तु केवलमामकेत्यादिना समानशब्दाद्वहीष उदात्तनिवृत्तिस्वरेणद्वी-  
पउदात्तत्वं तथा मनः मननसाधनमन्त्र-करणं चैषांसमानमेकविधमप्यस्तु चित्तं विचारजं ज्ञानं  
तथा सह सहितं परस्परस्थैकार्थेनैकीभूतमस्तु अहं चवोयुष्माकंसमानमेकविधं मन्त्रं अग्नि-  
मन्त्रये ऐकविध्याय संस्करोमि तथा वोयुष्माकं स्वभूतेन सहमानेन साधारणेन हविषा चरु-  
पुरोडाशादिनाहं जुहोमि वृत्तीयाचहोच्छन्दसीति कर्मणि कारकेवृत्तीया वषट्कारेण हविः प्रक्षे-  
पयामीत्यर्थः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी-

समानीव आकूतिः समाना हृदयानिवः ।

समानमस्तु वो मनो यथा वः सुसहसंति ॥ ४ ॥ ४९ ॥

समानी । वः । आकूतिः । समाना । हृदयानि । वः । समानम् ।

अस्तु । वः । मनः । यथा । वः । सुसहसं । असंति ॥ ४ ॥ ४९ ॥

हे क्रतिग्यजमानाः वोयुष्माकं आकूतिः संकल्पोऽध्यवसायः समाना एकविधोस्तु तथा  
वोयुष्माकं हृदयानि समानानि एकविधानि संतु तथा वोयुष्माकं मनः अन्तःकरणं प्रत्येका-  
पेक्षयैकवचनं तदपि समानमस्तु तथा वोयुष्माकं सुसह शोभनसाहित्यं असति भवति तथा  
समानमस्तिवत्यन्वयः अस्तेर्लटि बहुलच्छन्दसीति शपोलुगभावः ॥ ४ ॥

॥ इत्यष्टमस्याष्टमे एकोनपञ्चाशोऽवगः ॥ ४९ ॥

॥ इति दशमे मण्डले द्वादशोऽनुवाकः ॥ १२ ॥

वेदार्थस्यप्रकाशेन तमोहार्दं निवारयन् ।

पुमर्थाश्चतुरोदेयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥ १ ॥

इति श्रीमद्वाजापि राजपरमेश्वरवेदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण  
सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्येष्टमाष्टकेष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

॥ इति दशमं मण्डलं समाप्तम् ॥

॥ अष्टमाष्टकः समाप्तः ॥

॥ समाप्तेयंमृक्संहिता ॥